AHMET EFE

Çerkez Ethem

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ 2. BASIM

BENGİ

Ahmet Efe

ÇERKEZ ETHEM

Tarih Dizisi 1

Çerkez Ethem

a._efe@hotmail.com

Birinci basım: Simurg Yayınları Haziran 2006

İkinci basım: Ocak 2007

Kapak Tasarım: Çetin Öksüz

Teknik Hazırlık: Bengi Kitap Yayın

Baskı: Önsöz Basım Matbaacılık

ISBN: 978-975-01114-0-2

BENGİ KİTAP YAYIN

Hasnun Galip Sokak No: 2/A Beyoğlu İstanbul

Tel/Faks: (0212) 251 66 83

Ahmet Efe

ÇERKEZ ETHEM

İÇİNDEKİLER

İkinci Baskıya Önsöz

"Çerkez Ethem"i yayınlatmak "kat kat mâni"yi aşmakla mümkün olabildi ancak. Onların ne olduğunu anlatmak bile bir kitapçığı doldurur. Gerçi bu tip sorunların çıkacağını da beklemiyor değildik. Onları aşmak için ruhumuzda inanç ve azim depolamıştık. "Çerkez Ethem"i bunlardan aldığımız güçle az sayıda da olsa yayınlatabildik.

Sözleşmeye rağmen ancak kısıtlı sayıda basılabilen "Çerkez Ethem" çok kısa bir süre içerisinde tükendi. Buna karşın devamının getirilmemesi üzerine doğal olarak biz de sözleşmeyi feshettik ve gelen başka önerileri değerlendirdik. En sonunda Bengi'de karar kıldık.

"Çerkez Ethem", bundan daha az hacimli de olabilirdi. Ancak, Ethem, *hassas* bir konu olduğu için yazdıklarımızı olabildiğince belgelere dayandırmaya çalıştık. Yazdıklarımız-ortaya koyduklarımızla ilgili gelebilecek olası itirazları kesmek için de kullandığımız belgeleri olabildiğince tam metin vermeye çalıştık. Bu süreçte, çalışmamızın adını da *Belgelerle Çerkez Ethem* diye belirlemiştik; tersinden söylemek gerekirse de çalışmamızı, o anlayış/konsept üzerine kaleme almıştık.

O nedenle "Çerkez Ethem" hayli hacimli oldu.

Ancak Bengi'den önceki yayınevi, *Belgelerle Çerkez Ethem* yerine salt *Çerkez Ethem* gibi bize göre boşlukta sallanan bir adla yayınlamayı uygun görünce, biz de bu durumu kabullenmek zorunda kaldık. Kısıtlı sayıda basılmasına karşın ilgi gördüğü için de adını değiştirmedik. Okuyucunun bu konuyu göz önünde bulundurması, kanaatimizce yararlı olacaktır.

Açıklayacağımız bir diğer konu da ilk baskıda yaptığımız hatalardır. Bunun nedeni de çalışmamızı yayınlatmak için verdiğimiz iki yayınevinden geri almamız üzerine bir an önce basılması zorunluluğu ortaya çıktı. Bu nedenle ne biz ne de bir yayınevi editörü çalışmamızı elden geçirebildi. Deyim yerindeyse *Çerkez Ethem* belirttiğimiz sıkıntılardan dolayı *dinlendirilmeden* baskıya verildi.

Tokat milletvekili Nazım ile *İttihatçı Dr. Nazım*'ın ayrı kişiler olduğunu çok iyi biliyor ve birincisine yanlışlıkla *"Dr."* dememek için azami çaba gösteriyorduk. Ne var ki çalışmamızı bir an önce baskıya verme telaşı içinde Tokat milletvekili Nazım'a "Dr. Nazım" dediğimiz gibi, dil alışkanlığı ile doktorlukla bir ilgisi olmayan *İttihatçı Cavit*'e de "Doktor" demişiz. Yine Murat Bardakçı'dan da babasının adı ile bahsetmişiz; aynen *sakınılan göze çöp batarmış* deyiminde olduğu gibi..

Yer adları ve kimi tarihlerle ilgili yine daha başka yanlışlıklar da yapmışız. Bunların bir kısmını biz, bir kısmını da dostlarımız ve okuyucularımız fark edip

bildirdi. Onları da düzelttik. Bunlarla birlikte "Çerkez Ethem"in olabildiğince ciddi bir redaksiyonunu da yaptık.

Çerkez Ethem'in yayınlanmasından kısa bir süre geçmesine karşın bu konu ile yeni birçok bilgi ve belgeye ulaştık. Onları da bu baskıya ekledik. Ancak teknik nedenlerle eklemelerimizi daha ziyade dipnotlarla Ek'lerde gösterebildik.

Bunları başlıklar halinde saymak gerekirse.. Aziz el-Mısri; Sıtkı Aydınel'den naklen Yörük Ali Efe'nin İzmir'in işgalinden önce mukavemet hazırlıkları; Anzavur ayaklanmasının bastırılması sırasında Çerkez Ethem-Anzavur görüşmesi; Çerkez Ethem'in bu sıralarda yayınladığı bilinmeyen bir bildirisi; Ethem'in Yozgat'a giderken Bursa Valisi H.M. Çarıklı'yı öldürmek istemesi; Düzce isyanının tepelenmesindeki büyük katkılarından ötürü Mustafa Kemal'in Demirci Mehmet'e teşekkür mektubu; ancak yeni elde edebildiğimiz Çolak İbrahim Bey'in anılarının ilgili bölümlere eklenmesi; Moskova'ya gönderilmek için geldiği Ankara istasyonunda Cebesoy'un vagonunun Mustafa Kemal tarafından arattırılması; Çerkez Kongresi'ne katılan Berau Sait'in Başbakan İnönü'ye yazdığı mektup; ilk kez tarafımızdan kullanılan ve Manisa'nın da Çerkez Ethem tarafından yakıldığını bildiren M. Lütfullah Gökçen'in yayınlanmamış anıları; Ethem'in Menemen ayaklanması ile bağlantısının olup olmadığına ilişkin bölüm; Kerkük ulemasından M. Tahir Efendi'nin Atatürk'e yazdığı, Ethem'in Hoybun'cularla ilişkisi olduğuna dair mektup; Süleyman Şefik Paşa'nın kurduğu karşıdevrimci Öc Cemiyeti ile Çerkez Ethem ilişkisi; *-Rıza Nur'dan naklen-* Lozan Görüşmeleri sırasında Sabetaycıların Türkiye'ye göç etmek istemediklerine ilişkin kısım; Yalçın Küçük'e ilişkin ikinci bölüm; İsmail Berkok'un II. Dünya Savaşı yıllarında Londra Büyükelçisi olan Rauf Orbay'a yazdığı mektup; Cebesoy'un Çerkez Ethem'e ait olduğu söylenen hatıralara verdiği *zehir zemberek* yanıtlar.. ve ilgi göreceğini sandığımız fotoğraflar.

Söz konusu eklemelerden Cebesoy'un vagonunun Mustafa Kemal'e bağlı istihbarat görevlilerince aranması, doğrusu bizi hayretler içinde bırakmıştır. Kimi olayların aslı, ayrıntılarda gizlidir. Bu küçük ayrıntı, Cebesoy ile ilgili yazdıklarımızı doğrulayacak bir gelişme olmasına karşın, belirtilen nedenlerden dolayı ona ancak Sonuç ve Değerlendirme kısmında yer verebildik.

Bununla birlikte elimize *Çerkez Ethem* baskıya gireceği sırada geçen, Mustafa Kemal'in yaverlerinden Cevat Abbas Gürer'in anılarındaki bir bölümün de çok çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Daha 9. Ordu Müfettişliği görevi ortada yok iken, 1919 Ocak başlarında Gürer'in de içinde olduğu, *Mustafa Kemal'in Gebze üzerinden gizlice Anadolu'ya geçme planı* bizi hayretler içinde bırakmıştır. 13 Kasım'da İstanbul'a gelmeden önce Adana/Çukurova'da birtakım mukavemet hazırlıkları yaptığını bildiğimiz ve bir kısmını çalışmamızda gösterdiğimiz Atatürk'ün Gebze geçişini, aslında salt bizim çalışmamızı değil, Türk İstiklâl Harbi tarihinin başlangıç kısımlarını da yeniden yazmayı gerektiren bir gelişme olduğundan dipnotta belirtmenin dışında ona yer veremedik. Bundan sonraki baskılarda teknik sorun [illegible] onu genişçe işlemeyi düşünüyoruz. *-Tarihten başka; Türkoloji, sosyoloji, pedoloji, jeoloji, etnoloji, morfoloji, meteoroloji... dahil her konuda üstadı* [illegible] *Gürer'in eseri için*" ...Okudum, bilmediğimiz hiçbir şey yok!"

demesini de son derece yadırgadığımızı belirtmek isteriz. Bu 'üstad'ın, "gizli"liği bulunmadığını deşifre ettiğimiz bir kitapçığın önsözünü yazan kimse olması, üzüntümüzü hafifletmektedir.-

Yine ayrıca Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti ile ilgili yeni belgeler olduğunu haber aldık. Onlara da ulaşmaya çalışıyoruz. Elde ettiğimiz takdirde sonraki baskılarda kullanacağız.

Yrd. Doç. Dr. Sayın Ömer Osman Umar'ın *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)* başlıklı doktora tezi olduğu anlaşılan değerli çalışmasını da son anda elde ettik. İçinde çalışmamızı ilgilendiren bilgiler bulunan bu eserden bilinen nedenlerden dolayı gerektiği gibi yararlanamadık. Ancak, 400 küsur sayfalık bu çalışmada Suriye Çerkezleriyle ilgili kayıtlar olmasına karşın, Ethem'in adı tek bir yerde dahi geçmemektedir!

Akademik bir ortamda yapmadığımız mütevazı çalışmamızda Ethem'in Suriye'de anılan yıllardaki faaliyetlerine kısmen de olsa değinmiştik. Buna karşın böyle bir eserde Ethem'in adına rastlayamamak, *bilimsel ambargo* ile ilgili olsa gerektir!

***

İçeride yer vermediğimiz bir konuyu da burada okuyucularımızla paylaşmak istiyoruz: "Çerkez Ethem"in sorunlu biçimde basılıp bitmesinden sonra onu unutup başka bir çalışmaya, "Kuşçubaşı Eşref"e başlamıştık. O çalışmada, *Köroğlu damarının son örneği Çakırcalı Mehmet Efe*'nin takibinde Anzavur'un dışında Kuşçubaşı Eşref ve Hacı Sami'nin de bulunduğunu gördük. Biz mevsuk bulmasak da Kutay, Reşit'le Tevfik'in de II. Meşrutiyet'ten önce, yani Çakırcalı Mehmet Efe'nin kolluk kuvvetlerince takip edildiği sıralarda İzmir'de 'görev' yaptığını belirtmektedir. Biz de buna "Ailenin İttihatçılığı" başlığı altında kısaca değinmiştik.

Kesin olmamakla birlikte biz, yaşamları boyunca Kuşçubaşı kardeşlerle hep bir arada 'çalışmalar' yaptığını bildiğimiz; Anzavur'la da I. Dünya Harbi'nde Doğu cephesinde birlikte olduklarını sandığımız Reşit ve Tevfik'in de Çakırcalı Mehmet Efe'nin takibinde bulunduğuna inanıyoruz.

Detaylandırmaya çalıştığımız bu konuya da sonraki baskılarda yer verebileceğiz.

Çalışmamızda Ethem'le ilgili yanlış bilinen birçok konuyu aydınlattık. Onları tek tek belirtmeyi gereksiz görüyoruz. Ancak bunlardan birisine, Ethem'e *Çerkez* sıfatının verilmesinin Yunanlılara sığınmasından sonra olduğu iddiasına değinmek istiyoruz. Ethem'in, Alpaslan'ı kaçırdıktan sonra, annesine gönderdiği mektupta *"...Demek ki kocanız bizi ve* Çerkezliği *küçümseyip.."* şeklinde bir kayıt vardır. Bunun dışında Anzavur'un tepelenmesi sırasında Bursa'da yayınlanan *Millet Yolu* gazetesinde yer alan Ethem'in bildirisinin başlığı da "Çerkez Cengâverler"dir. Ethem, bu bildiriyi de *Çerkez Ethem* diye imzalamıştır.

Sonraki fasılları ise daha iyi biliyoruz. Şimdi bu iki kayıttan sonra Ethem'le ilgili, *sığındıktan sonra ona tüm Çerkezleri rencide etmek için* Çerkez *sıfatı verildi* iddiasının bir geçerliliği kalmamaktadır.

***

"Çerkez Ethem'in yayınlanmasından sonra neler oldu? Şimdi kısaca da olsa ona değinmek gerecektir.

İlk ses, *'çalışmalarını' Amerika'da sürdüren gizli kardinal fethullah*'ın Zaman gazetesinden geldi. Hakan Yılmaz'ın Sayın Muhittin Ünal'la yaptığı bir röportaja tam sayfa ayıran gazete, kendisinin bu konudaki bilinen görüşlerine yer vermiştir. Sayın Ünal'ın, doğrusunu orijinal belge/bilgilere dayalı olarak çalışmamızda gösterdiğimiz konularla ilgili mevsuk sayılamayacak görüşleri arasında en önemli argümanı ise şudur: Celal Bayar başkanlığında 24 Aralık 1920'de Kütahya'ya Ethem'i yola getirmeye giden kurulun Çerkez kardeşlerle yaptığı görüşmeler sonunda Ethem, ağabeyleri ile birlikte 29 Aralık'ta teslim olup Sivas milletvekili Emir Mansun [Marşan olacak] Paşa'nın Sivas'taki çiftliğinde oturmayı kabul etmiş!.

Ancak kurul bunu bildiremeden âcilen Ankara'ya çağrılmış. Bu iddiayı, Celal Bayar, ***ölmeden önce*** Cemal Kutay'a, Kutay da ***ölmeden önce*** Sayın Ünal'a anlatmış.

Sondan gidecek olursak, 6 Ocak 2007'de telefonda yaptığımız uzun bir görüşmede *tarihçi olmadığını*, bu konularla *amatörce* ilgilendiğini bize bizzat bildiren Sayın Ünal, bu ifşaatı neden en azından Kutay ölmeden önce açıklamamıştır? Eğer Bayar Kutay'a böyle birşey söylemişse, "tüm zamanların... tarihçisi" Kutay niye Bayar ölmeden önce bunu yazmamıştır? Eğer yine böyle bir konu varsa, *Ben de Yazdım* adlı 8 ciltlik eseri kaleme alan Bayar bunu ilgili yerlerde niye göstermemiştir?! Ve yine eğer, kurul Ethem ve ağabeylerinden böyle bir yanıt almışsa, bunu Ankara'ya telgrafla niye bildirmemiştir? 29 Aralık'ta teslim olmayı kabul eden Ethem, aynı gün o 'ünlü' telgrafını niye çekmiştir?

Niyeleri uzatmak mümkünse de.. ilgili yerlerde de açıkladığımız gibi *tarihçi belge ile konuşur.* Tarihi bir konuda ikisi de öldükten sonra ortaya çıkıp evliya menkıbelerini andıran rivayetleri nakletmek kolaysa da, *rivayetler* tarihi *gerçekler* karşısında güneşin önündeki karlar gibi erimeye mahkûmdur.

Sayın Ünal'ın, anılan röportajda, çalışmamızda ortaya koyduğumuz belge ve bilgilere dayalı tarihi gerçeklerle kesinlikle uyuşmayan kimi açıklamalarına yer vererek bu bahsi uzatmak istemiyoruz. *Çerkez Ethem*'i okuduktan sonra görüşlerinin değişeceğini umuyoruz.

Sayın Ünal'a son olarak şunu da söylemek isteriz ki, Sivas'ta bir çiftlik ile *-sivil-* paşalık unvanı verilerek oturmaları önerisini Ethem ve kardeşlerine Mustafa Kemal yapmıştır. Ancak bu kardeşler, bunu bile kabul etmeyerek isyan etmişlerdir.

Çerkez Ethem'in yayınlanmasından sonra bir ses de *hangi kiliseye kulluk ettiğini* çok iyi bildiğimiz bir dergi üzerinden, Emrah Cilasun'dan geldi. İlk baskımızda kaynakların değerlendirilmesi bölümünde, Ethem'in uzaktan yeğeni olması dolayısıyla, insani açıdan bu konuya duygusal yaklaşmaması imkânı bulunmayan Cilasun'un kendisi ve kitabı hakkında ılımlı bir üslup kullanmıştık.

Fakat buna karşın, *belgeselci* Cilasun'un, tarihi yanlışlıklar bir yana, Atatürk'e, Türk İstiklâl Harbi'ne ve Türklüğe karşı ifadeler de içeren haince röportajı, bu yaklaşımımızı hak etmediğini göstermiştir. Bu denli *vatansız* ve *milliyetsiz* olabileceğini düşünemediğimiz Cilasun, "..*Hakim sınıfların onu hain diye adlandırmaları,*

Ethem Bey açısından bir şereftir" dedikten sonra "şecaat arzederken..." darbımeselinde olduğu gibi şöyle devam etmektedir: "...Ethem Bey'in gerçekleştirdiği şey, tam anlamı ile bir mucizedir...Çünkü Ethem Bey, takriben 500-1000 km.'lik bir güzergâh üzerinde 700'e yakın savaşçısı ile bir aya yakın bir süre boyunca bu bahsettiğim iki ateş arasında gayrınizami savaşın kurallarını uygulayarak zaman zaman Ankara, *zaman zaman da* ***Yunan kuvvetleri ile sıcak temas yaşamasına rağmen*** ne Ankara'nın eline geçmiştir *ne de Yunan kuvvetlerinin hizmetinde hareket etmeyi kabul etmiştir.*(...) Ethem Bey geçiş hakkını elde ettikten sonra ne İzmir'de..ne Atina'da kaldığı günlerde ne de ömrünün sonuna kadar kalacağı Ürdün'de *Yunan veya İngiliz makamları tarafından maaşa bağlanmamış, el üstünde tutulmamış, Ankara'ya karşı cepheye sürülmemiştir.*"

Neresini düzelteceğimizi bilemediğimiz bu ifadelerin *tarihi gerçeklerle* bir ilgisinin olmadığını çalışmamızı okuyanlar daha iyi görecektir. Ancak aynı dergide *Mimoğlu* takma adıyla yazan birisi, bir sonraki sayıda *"İşbirlikçi gericilerin kışkırtmasıyla gerici yerel ayaklanmaların bastırılışında vatani görevini yerine getirdikten sonra* ***silahlarıyla birlikte ülkeyi işgal eden Yunan ordusuna teslim oluşları kapkaradır"*** diyerek Cilasun'a sert bir karşılık vermiştir.

Eğer *bilim namusuna* inanıyorsa çalışmamızı okuduktan sonra Cilasun'un da kitabında değişiklikler yapması veyahut da Ethem'in risalesi ile belgeler dışındaki kısımlarının tümünü çıkarması gerekecektir.

Çalışmamızla ilgili bir başka ses Yalçın Küçük'le ilgili olarak değişik yayın organlarında yer almıştır. Onlara "Yalçın Küçük'e Dair/2" başlığı altında yer verdiğimizden burada tekrarlamayacağız. Ancak belirtmeden geçemeyeceğimiz konu da şudur ki, ortaya koyduğumuz iddialar karşısında Sayın Küçük'ün durumu hâlâ karışıktır.

Çerkez Ethem'le ilgili bir diğer ses yine *'çalışmalarını' Amerika'da sürdüren gizli kardinal fethullah*'ın gazetesinden geldi. Gazetenin köşe yazarlarından Sayın Mümtazer Türköne, geçtiğimiz yıl, ölüm günü olan 21 Eylül'de kaleme aldığı *Çerkes Ethem'in Mezarı* başlıklı yazıda *hain* ilan edilen ve Kurtuluş Savaşı'nda payını kimsenin inkâr edemeyeceğini öne sürdüğü Ethem'e borcumuzu ödememizi ve tarihimizle barışmak adına, *bu adamın* dediği Ethem'in itibarının iadesini istemiştir.

Ancak profesör olduğunu bildiğimiz Sayın Türköne'nin yazısında bu unvanı taşıyan bir bilim adamına asla yakışmayacak önemli yanlışlıklar yapılmıştır: *"Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı sıralarda Ege'de Salihli hattında Çerkes Ethem'in liderliğinde Yunan işgaline karşı direniş başlatılır. Kasım 1919'da Garp ve Merkez Cephesi'nde komuta Çerkes Ethem'indir...Ankara'da Meclis'in toplanabilmesi Çerkes Ethem'in sayesinde mümkün olabilmiştir..."*

Ethem'in hıyanetinin tartışmalı olduğunu iddia eden Sayın Profesör, bu nedenle tıpkı Enver Paşa'nınki gibi onun mezarının da Türkiye'ye getirilerek Bandırma'da bir *anıtmezara* defnedilmesini istemiştir.

Burada hemen onu söylemek isteriz ki, *tarihe saygı* adına hareket eden Sayın Profesör, ne yazık ki *tarih bilmemektedir.* Çünkü öne sürdüğü görüşler, kronoloji başta olmak üzere yanlış bilgilere dayanmaktadır.

Doğal olarak yanlış bilgilerle hareket edenler doğru hükümler veremezler. Üniversiteyi bırakalım, lise düzeyinde bile ciddi bir tarih eğitimi alanların böyle fahiş hataları yapamayacağını düşündüğümüzden merak ediyoruz: Sayın Profesörün lisede boş geçen tarih derslerine beden eğitimi hocası mı girdi?!

Sayın Profesörün çalışmamızı okuduktan sonra görüşlerinde değişiklikler yapacağına inanıyoruz.

Bu arada Sayın Profesörün bu yazısından sonra başını Sayın Oğuz Berk'in çektiği bir grup Çerkez, bir internet sitesi aracılığıyla Ethem'in itibarının iade edilmesi ve Bandırma'da yapılacak bir anıtmezara defnedilmesi için 16 Ekim 2006'da bir imza kampanyası başlatır: "*...com olarak bu tarihi gerçekler çerçevesinde, Sayın Mümtazer Türköne'nin; 'Tıpkı Enver Paşa'nın mezarının İstanbul'a nakledilmesi gibi, Çerkes Ethem'den kalanlar da Amman'dan Türkiye'ye getirilmeli ve Bandırma'da bir anıtmezara defnedilmelidir' çağrısının takipçisi olmak için yola çıkıyoruz*" denilerek başlatılan kampanyada toplanan imzalar TBMM'ye verilecek, oradan Ethem'in itibarının iadesi istenecek, Meclis'in kararının ardından da mezar Türkiye'ye getirilerek Bandırma'da defnedilecektir.

Adı geçen sitede, Türköne'nin dışında tarihçilikleri kendilerinden menkul kimi adların kampanyaya dolgu malzemesi olabilecek görüşlerine de yer verilmiştir.

"Ethem Bey'e iadei itibar kimsenin haddine değildir. Onun böyle birşeye de ihtiyacı yoktur" demesine karşın Çerkez Reşit'in kızı Güner Kuban da kampanyaya destek verdiğini bildirmiştir. Medyada *ilginçlikleriyle* yer alan Kuban'ın *maksadı aşan* bu sözleri, bir yarayı kapatmak isterken ***yeni ve daha büyük başka yaraların açılmasına*** neden olmaz umarız.

İmza kampanyası, 18 Kasım ve izleyen günlerde kimi iletişim araçlarında da yer almıştır.

21 Eylül tarihli yazısının ardından imza kampanyası başlamasından coşkuya kapıldığı anlaşılan Sayın Profesör, bu aşkla 10 Aralık 2006'da "Çerkes Ethem" başlıklı ikinci bir makalesi ile işi başka boyutlara götürür. Ethem'in itibarının iade edilip Türkiye'ye getirilmesi ve Bandırma'da bir anıtmezara defnedilmesi ile yetinmeyen Sayın Profesör, onun Bandırma meydanına bir heykelinin dikilmesini, altına da "Büyük Millet Meclisi'nin 'Kuvayı Seyyare ve Kuvayı Tedibiye Kumandanı'nı 'müncii millet' olarak alkışlayan cümlesinin yer alması gerektiğini" istemiştir.

*Ancak, **'çalışmalarını' Amerika'da sürdüren gizli kardinal fethullah'ın gazetesinin koçbaşı rolü oynadığı gözden kaçmayan, startının Atlantik ötesinden verildiği rahatlıkla anlaşılan bu kampanya, bir anda Cumhuriyet, Türk İstiklâl Harbi tarihi, doğal olarak Mustafa Kemal ve Onun "Nutuk"u ile hesaplaşmaya dönüştürülmüştür!***

Yaşanılan iç ve dış koşullar nedeniyle hemen *herkesin* son derece *sorumlu* hareket etmesi gereken bir durumda böylesi bir kampanyanın, Cumhuriyet ve kurucusu Atatürk'le hesaplaşmaya dönüştürülmesi, açık söylemek gerekirse *çok ciddi* talihsizliklara gebe olmuştur.

Üstelik bizi de çalışmamız nedeniyle yakından ilgilendirdiğinden, Cumhuriyet ve Atatürk karşıtlığına dönüştürülen, Türk İstiklâl Harbi tarihini ters yüz etmeyi

amaçlayan bu kampanyaya ilişkin hoşgörülü olmayan bir üslup kullanmayı düşünüyorduk.

Ancak ne var ki, belirtilen internet sitelerine yazan kimi *müfritler* dışında, Çerkez yurttaşlarımızın büyük çoğunluğunun *aklıselimle* hareket ettiğini görmemiz bizi bundan vazgeçirdi.

Bununla birlikte bu kampanyayı Ankara'daki "Çerkez Politbürosu"nun değil de Çerkezler arasında lokal sayılabilecek bir internet sitesinin başlatması ve "Politbüro"nun eyleme karşı *suskun kalması* da dikkatimizi çekmiştir.

Bu ve belirttiğimiz hassas ortamın gerektirdiği *sorumluluk* nedeniyle mesuliyetli hareket etmek ihtiyacını duyduğumuzdan 6 Ocak günü akşamüzeri Ankara Kaf-Der'de ulaştığımız Sayın Muhittin Ünal ile uzun bir telefon görüşmesi yaptık. Sayın Ünal'a anılan kampanyayı desteklediklerine ilişkin herhangi bir haber duymadığımızdan, bu eyleme karşı yaklaşımlarını sorduk. *"Başladıktan sonra haberim oldu"* diyen Ünal, bize konunun arka planını da anlattı. Bundan 5/6 yıl önce Ürdün'e gittiğini ve yaşlı Çerkezlerin yardımıyla Ethem Bey'in kabrini bulduğunu belirten Ünal, kent içinde kalmasından dolayı Amman'daki mezarlığın Ürdün hükümetince başka bir yere taşınmasının kararlaştırıldığını, hükümetin bu nedenle mezarlıkta yakınları yatanların bunları nakletmeleri için belli bir süre tanıdığını, o sürenin dolmasına yakın, kendilerinin de Ankara'da Çerkez ileri gelenleriyle yaptıkları mutad toplantılarda bu konuyu da görüşüp Çerkez Ethem'in mezarının Türkiye'ye getirilmesini zaman zaman konuştuklarını belirtti. Sayın Ünal, kampanyaya karşı çıktığını belirtmemekle birlikte eylemin başlaması ve 300-500 kişinin imzalamasından sonra ancak haberdar olabildiğini belirtti.

Doğal olarak kampanyanın Çerkezlerin kahir ekseriyetini temsil ettiği bilinen Ankara'daki federasyon ve vakıfların bilgisi dışında *başladığı* ortaya çıkmış oluyor.

Esasen, anılan siteye yazan kimi Çerkez yurttaşlarımız da federasyon ve vakıflardan kampanyaya ilişkin bir ses çıkmamasına tepki göstermişti. Fazla girmek istememekle birlikte kimi Çerkez yurttaşlarla sitenin yöneticileri arasında bu nedenle yakışıksız polemiklerin yaşandığını da kendilerinin yazdıklarından anlıyoruz.

Sayın Muhittin Ünal'ın verdiği bu bilgiler bizim için önemlidir. Kim olursa olsun, ölüye ve mezara saygı, hem insanlık hem Müslümanlık hem de Türklüğün bir gereğidir.

Çalışmamızda gösterdiğimiz gibi acı olayların yaşanmasının üzerinden 20 yıl bile geçmeden ve Atatürk de henüz sağ iken aralarında Ethem ve kardeşlerinin de bulunduğu 150'likler affedilmiş, vatana dönmelerinin yolu açılmıştı. Henüz 15. yılını kutlayan Cumhuriyet, Ethem'in, değil kemiklerinden, canlısından bile çekinmemiş, onu affedip vatana dönmesinin de yolunu açarak ***büyüklüğünü*** göstermişti. Ancak buna karşın Ethem Türkiye'ye dönmemişti. Fakat, Tevfik Türkiye'ye dönmüş ve Cumhuriyet'e de birşey olmamıştı. Onun ardından Reşit dönmüş yine birşey olmamıştı. Kuşçubaşı da dönmüş yine birşey olmamıştı. Ethem Ürdün'de ölmeyi tercih etmeyip dönseydi ne olurdu?

Şimdi bu durumda, eğer Amman'daki mezarlık nakledilecekse, insani açıdan bakıldığında Ethem'in kemiklerinin de *dağdağaya meydan verilmeden* Türkiye'ye getirilip kardeşlerinin yanına defnedilmesi ve mütevazı bir de mezar yaptırılması sanırız hiç kimseyi rahatsız etmez. Bu insani bir durumdur.

Dirisinin bir zarar veremediği Ethem'in kemikleri mi Türkiye Cumhuriyeti'ne zarar verip yıkacak?! Elbette hayır!..

Bu bağlamda müfrit tutum takınan kimilerine onu da hatırlatalım ki, çalışmamızın *Çerkez Ethem'e Çerkez Tepkileri* bölümünde de gösterdiğimiz gibi o zamanki Çerkezler, hem de Anadolu dışındakiler de kendisine tepki gösterip peşinden gitmemişlerdi. Yine çalışmamızda gösterdiğimiz gibi Ethem, Türk İstiklâl Harbi yıllarındaki anılan olumsuz faaliyetlerine bir avuç Çerkez dışında hemşehrilerinin kahir ekseriyetini sürükleyememişti.

Gelinen son noktada bu topraklara sadık Çerkez yurttaşlarımızın, düğmesine nereden basıldığı bizce çok iyi bilinen her kampanyaya kanmamaları gerekmektedir.

Sinoplu bir baba ile Ankara/Çubuklu bir annenin çocuğu ülkücü kökenli olup bir kardeşini de bu uğurda kaybeden; 12 Eylül'de tutuklanmasına, Türkeş dahil 220 idam istemli dava açılmasına karşın 4 ay sonra salıverilen, bu 'ilginçlik' dâvâ arkadaşları tarafından da *dikkati çekici* bulunan; Amerikan vatandaşı Sabetaycı olduğu ileri sürülen Çiller'in "çelik çekirdeği"nde bulunup *Türkiye'nin gelmiş geçmiş en çok pot kıran başbakanının* konuşmalarını da hazırladığı belirtilen; ülkücü kökenli olmasına karşın geçtiğimiz yıllarda yaşanan ve Türkiye'yi ayağa kaldıran İçel'deki Türk Bayrağının haince yakılması olayı hakkında da *"...Ne var bunda abartacak?! Basit bir olay"* gibi 'enteresan' yorumuyla herkesin tepkisini çekip 'yakın'larına dahi "Pusulayı iyice şaşırdı" dedirten; sonraları, "Bin nokta operasyonu yaptık" diyerek işlenen o kadar faili meçhulle ilişkisini ortaya koyup ardından suyun üstüne çıkan zeytinyağı gibi "Dağda silahlı gezeceklerine..." çıkışıyla 'dikkatleri' yeniden üzerine çeken, "Ne güzel gladyomuzdun sen Mehmet abi" denilen kişinin danışmanlığını yapan; şimdilerde de Sayın Bahçeli'nin danışmanlığına oynayan, ancak buna, ***Milli Cumhuriyeti kuran kökleriyle buluşan*** partiyi amerikancı çizgiye çekeceği gerekçesiyle karşı çıkan kimi *hassas* merkezlerin *ciddi uyarılarıyla* karşılaşan; *son olarak 'çalışmalarını' Amerika'da sürdüren gizli kardinal fethullah*'ın gazetesinde köşe yazarlığı yapanların tahriklerine karşı, bu topraklara sadakatini çok iyi bildiğimiz Çerkez yurttaşlarımız oldukça dikkatli bulunmak zorundadırlar.

-Esasen kimilerinin 1 ila 5 milyon olduğunu söylediği Türkiye'deki Çerkez kökenli yurttaşlarımız da anılan kampanyaya ilgi göstermemişlerdir. Nitekim bu satırların yazıldığı sırada imza sayısı ancak 4.500'dü.-

***

Bunların dışında "Çerkez Ethem"le ilgili son birkaç şey daha söylemek gere-

"Çerkez Ethem"den sonra Sayın Nurer Uğurlu'nun *Çerkez Şahanı Ethem* adlı kitabı çıkmıştır. Ancak hemen söyleyelim ki, üzerinde Sayın Uğurlu'nun adı olmasına karşın, *bu kitabın tam yarısını ÇEH oluşturmaktadır!!!*

Yayınlanmasını merakla beklediğimiz kitapta belki bilmediğimiz konulara/bilgilere yer verilir, biz de yararlanırız diye düşünüyorduk. Ancak hayal kırıklığına uğradık. Kendisini şahsen tanıdığımız, *Abdülkadir Kemali'nin oğlu Orhan Kemal'in yakın arkadaşı* Sayın Uğurlu'nun, adıyla müsemma olmayan bu çalışmayı niye yaptığını da anlamış değiliz.

Bununla birlikte "Cumhuriyet"in geçtiğimiz yıllarda dağıttığı Türk İstiklâl Harbi ve yakın dönem Türk tarihi ile ilgili *Cuma Kitapları*nı da yayına hazırlayan Sayın Uğurlu, ***100'den fazla kitap çıkarmalarına karşın, gazetenin kurucusu ve sahibi Yunus Nadi'nin Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti'ni es geçmiştir!***

***

İlginç bulduğumuz bir konuyu da okurlarımızla paylaşmak isteriz: İlk baskımızın önsözünde değindiğimiz "o yayınevimiz"in bileşik kapları gibi bir yayınevimiz de *ki, sahibi Çerkezdir-* "Çerkez Ethem"i basmaya talip oldu. Ancak küçük bir koşulları vardı: Hoşlarına gitmeyen yerlerini değiştirmek!

Doğaldır ki, kendilerine yanıt bile vermedik!

***

Elimizde çalışmamızla ilgili çok sayıda fotoğraf ve belge olmasına rağmen bilinen nedenlerden dolayı onların tümüne yer veremedik.

Keza, Dizin de istediğimiz gibi olmadı. Hatta şahsen bize kalsa "Çerkez Ethem" dizinsiz yayınlanacaktı. Alelacele o Dizin hazırlandı. Bu baskıda da eklemeler olduğu için yenisini hazırlamak gerekti. Doğal olarak bu da geniş bir zaman alacaktı. Yapamadık.. Bu nedenle okuyucularımızın hoşgörüsüne sığınıyoruz. İleride bu çalışmayı aşağı yukarı tamamlayabilirsek o zaman eli yüzü düzgün bir dizin hazırlayabiliriz.

Gösterdiğimiz tüm çabalara karşın yanlışlıklarımız ve hatalarımız çıkabilecektir. Bunları bildirecek okuyucu ve dostlarımıza şimdiden teşekkürü bir borç biliriz.

Yayın hayatına "Çerkez Ethem" ile başlayan Bengi'ye de adına uygun bir ömür dileriz.

Ahmet Efe
11 Ocak 2007, İstanbul

ÖNSÖZ ve KAYNAKLARA İLİŞKİN

Bir makale olarak planlamamıza karşın, *-kolayca tahmin edilebilecek nedenlerden dolayı-* kimse yayınlamayınca 128 sayfalık bir kitapçık biçiminde çıkarmak zorunda kaldığımız çalışmamızın* Önsöz'ünde şunları söylemiştik: "*...Eğer zamanımız uygun olursa ve yeni belgeler de bulabilirsek, ileride bunu bir kitap haline getirebiliriz... Henüz yeterince aydınlanmayan bu konunun üzerindeki sis perdesinin tamamen kaldırılması için olası tenkitlerden yararlanacağımızı da belirtiriz.*"

İtiraf edelim ki, konu ile ilgili bilgilerin kimi güç odaklarınca sünger gibi çekilip alınmasından dolayı, böyle bir çalışmayı yine bir on yıl sonra bile yapabileceğimizi *-olağan koşullarda-* düşünemiyorduk.

Şimdi böyle hacimli bir çalışma için peşinen kinayeli sözler söyleyecekleri de şaşırtacak bir konuyu, bu kitabın nasıl ortaya çıktığını açıklamak istiyoruz: İnkılâp Tarihi derslerini *-adeta-* forum gibi işlediğimizden, bundan etkilenen 2004/2005 mezunu değerli öğrencimiz Orhun Tibet Özgen, bize bir kitap getirdi. Bu, adını daha önce de duyduğumuz, ancak bir türlü edinip okuyamadığımız, İbrahim Ethem Akıncı'nın *Demirci Akıncıları* idi. Oldukça da hacimli olan eseri, gelişigüzel karıştırırken, içinde işimize yarar birşeyler olup olmadığını anlamak için dizinine baktık. Orada Çerkez Ethem'in olduğunu gördük. İlgili sayfayı açınca, Yunan'a sığındıktan sonra bir köşeye çekilip oturduğu, öylece de öldüğü belirtilen Ethem'in, *Sakarya Melhamei Kübrası* sırasında Salihli'de olup Demirci Akıncıları'nı çökertmeye çalıştığını okuyunca birden beynimizde bir şimşek çaktı!.

Demek ki Ethem, kendisi ile ilgili yazılan hemen tüm kitaplarda anlatıldığı gibi Yunan'a sığındıktan sonra bir köşeye çekilip oturmamıştı. *Faaliyetlerine* devam ediyordu.

Beynimizde bir çığ kopmasına neden olan bu gelişme üzerine Ethem'in bundan sonra da Yunan işgal bölgesinde faaliyet yürüttüğüne ve Büyük Türk Taarruzu'nda da oralarda bulunduğuna kanaat getirdiğimizden, hemen mütevazı kütüphanemizdeki konu ile ilgili kitapları indirip ilgili kısımları gözden geçirmeye başladık.

İnanılmaz bir malzeme bolluğu ile karşılaştık.

---

* Ahmet Efe, Gizli Kalmış Bir İhanet Çerkez Kongresi ve Çerkez Ethem, İstanbul, Aralık 2004.

Böylece, konu bu eksene oturduktan sonra envanterimizdeki diğer eserleri de daha bir dikkatle gözden geçirip konumuzla ilgili malzemeleri çıkardık.

Aynı şekilde konu ile ilgili askeri belgeler neşreden ATASE'nin yayınlarını da..

Ayrıntılarına girmiyoruz... Çünkü onları çalışmamızda gösterdik.

Sonuçta ortaya bu çalışma çıktı.

Dolayısıyla kimse altında bir başka *neden* ve *etken* aramamalı.

Buradan da anlaşılacağı gibi, bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük etken değerli öğrencimiz *Orhun Tibet Özgen*'dir. Kendisine ve ona Türk İnkılâbı bilincini aşılayan değerli ailesine teşekkürlerimizi sunarız.

***

Vaktiyle büyük özverilerle aldığımız kitapların yararını bu çalışmada gördük. Kendimize kızmakta haksızlık etmişiz. Keza, toparladığımız ve iptidai bir biçimde arşivlemeğe çalıştığımız Türk İnkılâbı ile ilgili bilimsel makaleler ve gazete-dergilerdeki önemli haber ve yazıların da oldukça yararını gördük. Bilgisayar ortamında yapmaya başladığımız yine iptidai bilgi arşivi de öyle..

Bulduğumuz ve çalışmamızda kullandığımız belgeleri salt biz bulmadık. Bunlar yıllar önce yayınlanmıştı ve ortada idi. Konu ile ilgili araştırma yapan hocalarımızın/akademisyenlerin bunları görmemesine imkân yoktu. Ama ne hikmetse bunlara çalışmalarında yer vermemişlerdir.

Demek ki radyasyon gibi dolaşan; görünmeyen, ama var olan bir etken bunları engellemişti...

***

Çerkez Ethem'i yazmak, yakın dönem Türk tarihini, Türk İstiklâl Harbi'ni, 1950'lere kadar Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ni yazmaktır.

Çünkü *-ağabeyleri ile birlikte-* Çerkez Ethem, 623 yıllık Batı Türk İmparatorluğu'nun büyük bir hızla tasfiye edildiği yıllarda ortaya çıkan II. Meşrutiyet, 31 Mart ayaklanması, Trablusgarp (Türk-İtalyan), Balkan (I, II.), I. Dünya Savaşı ve ardından Türk İstiklâl Harbi'nde bir şekilde yer almışlardır. Atatürk'ün deyimiyle ***"ait oldukları yere atıldıktan"*** sonra da *üç kardeşler*, neredeyse ölümlerine kadar 'Türk İstiklâl Harbi ve Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı hasım unsurlarla işbirliği yapmışlardır.

Üstüne üstlük, Ethem *-ve ağabeyleri-* ile ilgili olarak Cemal Kutay başta olmak üzere bazı yazarların ortaya attığı *sis bombaları* da gerçeklerin görülmesine engel olmaktadır. *Bu sis bombacıları, böylece gerçekleri örttükten sonra, oturup tarihi tamamen ters yüz eden 'tarih'ler imal etmişlerdir.*

Tüm bu unsurlar dikkate alındığında Ethem konusunu yazmanın zorluğu ortaya çıkar

Üstelik bu satırların yazarı, işi sadece araştırma yapmak olan bir akademisyen değildir. Şirazeden artık iyice çıkan eğitim kurumlarının birinde lise öğretmenliği yapmakta, haftada şu kadar saat de derse girmektedir..

Yine bu satırların yazarı, maişet derdi olmadığı için tüm zamanını, araştırmaya, yazı yazmaya ayırabilen aristokrat birisi de değildir. Veyahut yine bu yazar, bir yerlerden finanse edilen ve örneklerine etrafımızda sıkça rastladığımız, bir yerlerin envanterinde bulunan *kadrolu* "araştırmacı-yazar"lardan da değildir.

Hal böyle olunca elinizde tuttuğunuz bu çalışma Çerkez Ethem konusunu bitiren bir çalışma değildir.

Biz, mütevazı imkânlarımızla bulabildiğimiz, ulaşabildiğimiz ve işimiz nedeniyle zamanımızın elverdiği ölçüde bu çalışmayı ortaya koyabildik.

Ayrıca, Mütareke dönemi İzmir basını; yine dönemin Yunan basını ve kaynakları, Suriye, Irak, Mısır, Ürdün başta olmak üzere Arap basını ve kaynakları taranmadan Çerkez Ethem konusu tam olarak yazılamaz.

Tüm bunlara karşın bizim bu mütevazı çalışmamız bazı yönleri nedeniyle bir *ilk* özelliğindedir. *-Bizim referans olarak kabul etmediğimiz Cemal Kutay dahil-* Ethem'le ilgili yapılan çalışmalarda onun ***karanlıkta kalan*** dönemlerindeki faaliyetleri aydınlatılmamıştı. Bize göre bu konuda yapılmış en kapsamlı ve bilimsel çalışma Sayın Zeki Sarıhan'ın eseri idi. Ancak Sayın Sarıhan da çalışmasını *-genel olarak-* Türk İstiklâl Harbi ile başlatıp Büyük Türk Taarruzu ile bitirmiş, Ethem'in ondan sonraki faaliyetlerine ilişkin pek bilgi vermemiştir. Dolayısıyla son derece ciddi olmasına karşın, Sarıhan'ın çalışması eksik bir çalışmadır. Zaten Sayın Sarıhan'ın da bunun aksi bir iddiası yoktur.

İkinci olarak yapılmış en önemli çalışma Sayın Sedat Bingöl'ün makalesidir. Sayın Bingöl, konu ile ilgili yaptığı yüksek lisansın ciddi bir özeti olan makalesinde genelde 150'likler, özelde de Ethem'in daha ziyade Ortadoğu'daki faaliyetlerini anlatmıştır. Tezini göremesek de makalesinden, Bingöl'ün, Ethem'in yurtdışındaki Türkiye karşıtı faaliyetlerinin tümüne yer vermediğini anlıyoruz. Esasen Sayın Bingöl de makalesinde *-mealen-* çok kompleks bir konu olan Ethem sorununu başlangıcından sonuna kadar bir bütün olarak ele alan bir çalışmanın ihtiyacından/gerekliliğinden söz etmektedir.

Şimdi bu durumda -eksikleri olmakla birlikte- bizim bu çalışmamızın Ethem sorununu bir bütün olarak, doğumundan ölümüne/başından sonuna kadar ele alan bütüncül bir çalışma olduğu ortaya çıkacaktır.

Bu nedenle bizim bu çalışmada ortaya koyduklarımızla Türk İstiklâl Harbi'nin bazı bölümlerinin, Büyük Türk Taarruzu başta olmak üzere, *-yapılacak tartışmaların ardından ve Nutuk'un ışığında-* yeniden yazılması gerekecektir.

Hemen onu da söyleyelim ki bundan bir sevinç değil, tam tersine çok büyük bir üzüntü duymaktayız. Bu konu, bu zamana kadar, hem de bir lise öğretmenine kalmamalıydı. Atatürk'ün kurduğu Türk Tarih Kurumu'nun, Atatürk Araştırma Mer-

kezi'nin, üniversitelerimizin T.C. İnkılâp Tarihi kürsü ve enstitülerinin bunları bu zamana kadar aydınlatmaları gerekmekteydi.

Bu enstitülerden birisinde fethullah ve a. dilipak gibi tiplerle el ele tutuşabilecek kadar mezhebi ve meşrebi geniş bir Atatürkçü'nün yönetiminde yaptırılan yüksek lisans tezinde de Ethem'in aklanması ve ***"...Genelkurmay belgeleri Ethem Bey'in Yunanlılara sığınmadığını ortaya koyuyor...Ethem Bey'in Türk birliklerine kurşun sıktığı rivayetlerinin de boş olduğu anlaşıldı"*** gibi ifadelerin bulunması meramımızı anlatacak çarpıcı bir örnektir.

Ne üzücüdür ki, CİA istasyon şefi Pol Henze'nin mesai arkadaşlarının başında bulunduğu, asistan olarak badem bıyıklı fethullahçıların tercih edildiği en eski üniversitelerimizin T.C. Tarihi Anabilim Dalı'nda anabilim dalı ile ilgili tezler yerine Fethullah Gülen 'Hocaefendi' hakkında *övgü dolu* tezler yaptırılmaktadır.

Ve bu hocalarımız, yaptırdıkları bu tezlerin ödülü niyetine Atatürk ile ilgili stratejik araştırma merkezlerinin başına getirilmektedir.

Bilge Türk milleti böyle durumlar için ne de güzel demiş:

Ört ki ölem!

***

Biz bu çalışmayı akademik bir ortamda, bilimsel bir danışman hocanın nezaretinde yapmadık. Dolayısıyla bunların eksikliği bizlere gereğinden çok *zaman* ve *enerji* kaybettirdi. Ortaya atılan *sis bombaları* da dikkate alındığında ne kadar *hırpalandığımız* kısmen de olsa anlaşılacaktır.

Bu çalışmadan çıkardığımız sonuçtan, en sonda bahsetmiş isek de burada da şuna değinmek isteriz ki; Türk İstiklâl Harbi'nde ***Ethem'in de bir parçası olduğu anti-Kemalist komplo sanılandan daha büyük ve ürperticidir.*** Bunlardan birisi olan Tokat milletvekili Nazım Bey'in İçişleri Bakanlığı'na *-Mustafa Kemal'in karşı çıkmasına rağmen-* Ethemist unsurlarca seçtirilmesi olayı, sonradan fark ettiğimiz için gerektiği gibi yer veremediğimiz bir konu olmuştur. ***İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile de bağlantısı olup*** cemiyetin bildirilerini Anadolu'da dağıttığı da ortaya çıkan ve Atatürk'ün Nutuk'ta bunu anlattıktan sonra, ***"...Türk milleti Meclis'e de güvenmemelidir"*** sözünü söylemesine neden olan *Nazım olayını* sonradan genişçe eklemeye kalksaydık bu kez de pişmiş aşa su katılmış gibi olacaktı. İnşallah bundan sonraki baskılarda ilgili kısmı yeniden yazarken, Nazım konusuna da gereği gibi yer verebiliriz.

Yine Tekeli-İlkin'in kitabı elimize oldukça geç geçti. Elimizde, onlardan yararlanan Sayın Emel Akal'ın çalışması vardı. Ancak *Sina Akşin'in yaptırdığı* doktorasında Akal, oldukça dağınık ve savruk çalışmış, bizi de bazı yanlışlara sürüklemiş iken, son anda Tekeli-İlkin'i elde ettik. Yanlışlarımızı düzelttik. Ama Kuvayı Milliye'nin Ege direnişini başlatan cephelerin kuruluşunu tam istediğimiz gibi yazamadık. İnşallah onu da bir sonraki baskıda telafi ederiz.

Şimdi gelelim bir başka konuya.. Bizim bu çalışmayı birilerini tahrik etmek için mi yaptığımız gibi anlamsız sorular sorulmakta ve *üstü örtülü 'uyarılarla' karşılaşmaktayız.*

Bunların kaynağı bellidir..

Niyetimizin ne olduğunu kitapçığımızın Önsöz'ünde belirtmiştik.

Onu burada tekrarlamayacağız.

Ancak bazı çevreler tarafından akıl, insaf ve vicdan sınırları zorlanarak kaleme alınan kitap ve makalelerde ***bu coğrafyaya ta 12. yüzyıldan itibaren ad verenler*** düşünülmüyor da Çerkez Ethem konusuna el atılınca mı bu tahrik konusu oluyor, sorusunun da birilerine sorulması gerekmektedir.

Bu çifte standart nasıl olmaktadır, merak ediyoruz.

Bir kez daha belirtiyoruz ki, biz bu çalışma ile kimseyi, belli bir grubu değil, *sis bombaları* ile gerçeklerin üstü *örtülen* yakın dönem Türk tarihini ortaya koymayı amaçlıyoruz.

Tahrik konusuna gelirsek..

Biz onca ihanetlerine karşın itibarının iadesi istenen Ethem'i, *-hatta Rauf Bey'i-* bir tarafa koyduk.. *Salt Akbaş cephaneliğini kaçırdığı için Köprülü'lü Hamdi Bey'i kahpece şehit etmesinden dolayı bile ihaneti tescillenebilecek Anzavur gibi bir "denî"nin, "hain değil Millici" olduğuna ilişkin bir tartışma açılabilmektedir.*

Bâbıâli'de metreyle yazı yazmakla maruf bir kalem; çalıştığı gazetenin, 10-21 Aralık 2004 ve 6 Ocak 2005 tarihli sayılarında kaleme aldığı 3 ayrı yazı ile internet ortamında yapılan konu ile ilgili tartışmaları köşesine taşıyarak, ***çıkardığı isyanlarda subay eşlerine dahi tecavüz edilen*** *hemşehrisi* bu "denî"nin hain sayılamayacağını ileri sürebilmektedir. ***(Kafkas asıllı bu kişinin aynı zamanda 10. Yıl Marşı'ndan da çok rahatsız olduğu bilinmektedir.)***

Hele, bu "denî"yi aklamak için Anzavur'un İngiliz istihbaratınca *peydahlandığı* Biga'dan bir 'hareket' başlatan birisinin önsözünü yazdığı 'kitap'tan alınan şu satırlar.. "*...Anzavur isyanının iki temel esprisinden söz edilebilir: Birincisi, Osmanlı Devleti ve Osmanlı Hanedanı'nın tasfiyesine karşı çıkmak; ikincisi, kurulacağı* ***anlaşılan*** *yeni devletin alacağı biçim ve rejimin mahiyetine olan itiraz. Anzavur'un, Osmanlı'nın yıkılışını* ***sezdiği*** *ve yerine kurulacak devletin rejim, ideoloji ve bürokrasi (kadro) tercihine karşı güvensizlik ve çok şiddetli bir muhalefet gösterdiği anlaşılıyor.*"

Türk'ün milli hafızasının nasıl silinmek istendiğinin ve tarihin nasıl ters yüz edildiğinin açık bir kanıtı olan bu satırlar, aynı zamanda laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olan Milli Türk Cumhuriyeti'ne karşı yürütülen ve öldürücü darbenin vurulması aşamasına gelinen büyük operasyonunun da bir parçasıdır.

Şöyle ki; Anzavur'un ilk isyanı 25 Ekim 1919'da başlamıştır.

Doğal olarak bu tarihlerde ortada ne *-Anzavur'un da akrabası-* Osmanlı hanedanının tasfiyesi, ne yeni bir devletin kurulması, ne de bu devletin alacağı "biçim", "rejimin mahiyeti" ve "kadro tercihi.." söz konusu idi. Çünkü bu tarihlerde bunların hiçbirisi dillendirilmiyordu. Ortada *-parasızlıktan kıvranan ve henüz Sivas'tan Ankara'ya da gelememiş olan-* Temsil Kurulu dışında, devleti bırakalım, TBMM dahi yoktu!.

Temsil Kurulu içinde ve "çevresinde" bulunan Anzavur'un hemşehrilerinin bu konulardaki görüşleri ise bilinmektedir ve kendisinden pek de farklı değildir.

*Doğal olarak bu düşünceler, **Milli Kuvvetler'in Anzavur'un kellesini bir heybe içinde Ankara'ya göndermesinden** çok sonraları bir süreçte yavaş yavaş belirmeye başlayacaktır! (Anzavur'un kimi hemşehrileri ile Mustafa Kemal'in yollarının ayrılmasının nedenlerinden en başta geleni de budur.)*

Alaylı bir subay, dolayısıyla cahil bir gerici olan ***Anzavur'un kesik başı***, hangi karinelere dayanarak bunları ***'anlamış'*** ve ***'sezmiştir'***, doğrusu merak konusudur!

Milli Kuvvetler'in kestiği başı böyle düşünemeyeceği halde, bu argümanların Anzavur'a değil, onu aklamak isteyen manevi genetik kopyalarının *kafasından fışkıran* hayal ürünü olduğu gün gibi ortaya çıkmaktadır.

Demek, büyük vatan evladı Kafkasya'lı Ömer Hilmi Tsey Bey'in ta 1937'lerde dediği gibi Anzavurlar hortlamaya devam etmektedir!

Türk İstiklâl Harbi tarihini ters yüz edecek *"Anzavur'u da tartışalım"* manevrası; *"Cumhuriyet'i Sabetaycılar kurdu", "Atatürk de Sabetaycı idi", "Vahdettin hain değildi"* kampanyalarının alıp başını yürüdüğü bir ortama yakışan psikolojik harekâttır.

Demek ki laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olan Milli Türk Cumhuriyeti'ne karşı yıllardır yürütülen sinsi mücadele, artık edep sınırlarını da zorlayarak son öldürücü darbeyi indirmeye başlamıştır.

***

Bir iki söz de bir yayınevi çevresine söylemek gerekmektedir.. Çünkü o çevreden de bize aynı doğrultuda eleştiriler geldi.

Yıllardır, keçiboynuzu kıvamında tat veren milliyetçilik kitaplarıyla, ***içinde Mustafa Kemal Atatürk, Türk İstiklâl Harbi ve Türk İnkılâbı'nın yer almadığı sentetik bir milliyetçilik anlayışını*** dantel gibi ören, böylece bir yandan da düşünce dünyamızı *dizayn eden* o çevrenin bu çalışmadan neden rahatsız olduğunu anlamakta zorlanıyoruz.

Henüz 1.5 yaşındaki oğlu Yağmur'a bıraktığı 4 Mayıs 1941 tarihli "Vasiyetname"sinde *Türk ırkının* eski, yeni, yarınki düşmanlarını saydıktan sonra, *ileriki düşmanlar* olarak da; "Ermeniler, Kürtler, Zazalar, ***Çerkezler***, ***Abazalar,*** Boşnaklar,

Arnavutlar, Pomaklar, Lazlar, ***Lezgiler***, Gürcüler, ***Çeçenler***, Çingeneler"i gösteren Atsız'ın eserlerini yıllarca yayınlayan ve bizlere okutturanın da o yayınevimiz olduğu henüz unutulmamıştır.

Sayın Yusuf Gedikli'nin, "Çerkez Kongresi zoraki, düzmeceydi...Hacı Sami de Atatürk'ü öldürmek için değil, *-mealen-* ailesini ziyaret etmek için Anadolu'ya çıkmıştı" gibi ifadelerin bulunduğu yakın dönem Türk tarihini ters yüz eden kitaplarını basan da o yayınevimizdir!

"Anzavur'u da tartışalım" diyen metreyle yazı yazan gazetecilerin kitaplarını basan da o yayınevimizdir!

Kuşçubaşı Eşref ile yakınlığı bulunan kimselerin kaleme aldığı, içinde tek bir kez dahi Atatürk adının geçmediği "Çanakkale" kitaplarını da yayınlayan o yayınevimizdir!

Hele Türklükle, Türk milliyetçiliği ile ilgisi olmayan miyasizadelerin bulunduğu listeyi uzatmak istemiyoruz.

*"Enver Paşa damarı"*ndan gelen o yayınevimizde çalışıp da oraya zarar vermeyen, kuşağımızdan tek kişi olduğumuz bize bizzat bildirilmiştir. Biz de *kişisel olarak* o yayınevimizden bir kemlik görmedik.

Ancak, yukarıda belirttiğimiz hususlara karşın, bizi hak etmediğimiz biçimde ithâm etmeleri de doğrusu en hafif deyimiyle insafsızlıktır.

Bu hoyrat da, Türk dünyası konusunda yıllardır birşeyler karalamamıza ve bunun için de *bedeller ödememize* karşın, o çevreden üstüne alınan birisine olsun:

Aldılar Çay'a meni
Heç bilmem neye meni
Ne suçum ne günahım
Çekirler dara meni.

Dosta damdan
Selam ver dosta damdan
Igidler baş çevirmez
Dem günü dost adamdan.

***

Ulaştığımız belge ve bilgilerden, art niyetli birisi gerçekten tahrik edici bir çalışma çıkarabilirdi. *Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne içtenlikle inanmış birisi olarak* biz böyle bir yaklaşımdan olabildiğince kaçındık.

Kuzey Kafkasya'lılarla ilgili genelleme yapmadık. Toplum olarak büyük bir sınavdan geçtiğimiz o "kara günler"de ihanet edenleri olduğu gibi, vatanseverce hareketlerde bulunanları da açıkça yazdık. Mütevazı kitapçığımızda dipnotlarda yer aldığı için *-haklı-* eleştiri konusu olan *Çerkez Ethem'e Çerkez tepkilerini* daha da

zenginleştirerek, üstelik ayrı bir bölüm ve başlık halinde verdik. Bu yaklaşımımızın, *iddiaların aksine ulusal bütünlüğümüz için yararlı olacağına inanıyoruz.*

***

Bilgi talep eden yazılarımıza yanıt verdikleri için; Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne, Genelkurmay ATASE Başkanlığı'na, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında en önemli etken olan değerli öğrencim Orhun Tibet Özgen'e; bilgisayarla ilgili teknik sorunlarda her zaman yardımımıza koşan Kasımpaşa'dan 1997-1998 mezunu değerli öğrencim Serdar Meydancı'ya; "Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz"i karşılaştırmalı tashihte yardımlarını esirgemeyen 2004-2005 mezunu öğrencim *-tarihçi adayı-* Merve Güner'e; bu kitabı ve Çerkez Kongresi Sonuç Bildirisi'nin aslını Ankara'da ilgili yerlerden bulup süratle bize ulaştıran değerli yeğenim Taner Çevik'e; adını burada belirtemeyeceğimiz dost ve arkadaşlarımıza, *üzerimizde hakkı bulunanlara* içtenlikle teşekkür ederiz.

Onlar da sağ olsunlar!..

***

Çalışmamız sırasında sehven yaptığımız hatalar için peşinen özür diler, bunları yapıcı bir biçimde bildirecek okuyucularımıza da şimdiden teşekkür ederiz.

***

Yüzbaşı Selahattin Bey'in [I.] Mütareke günleri ile ilgili olarak söylediği *"sefaletin zayıflattığı karakterler"*den olmadığımız için sevinçliyiz. Makam, mevki ve küçük çıkarlar için düşüncelerinden vazgeçen, kişiliklerini ayaklar altında paspas eden nice değerli arkadaşımızı bu durumda görmek bizi sevindirmemekte, aksine üzmektedir. Yine CİA'nın ülkemizdeki Avrasya ile ilgili 'stratejik araştırma' eklentilerinin 'masa'larında olmadığımız için de mutluyuz.

"Sakarya'nın batısı"nda, aydınlık yarınlarda buluşmak dileğiyle...

Ahmet Efe

19 Mayıs 2006, İstanbul

KAYNAKLARA İLİŞKİN

Kullandığımız kaynaklara ilişkin başlangıçta ayrı bir bölüm halinde değerlendirme yapmayı planlamamıza karşın, çalışmamızın tahminimizin üzerinde genişlemesinden dolayı bunu kısaca yapmak zorunda kaldık. Yine bu bölümü kısa tutmak adına, kullandığımız kaynakları yazar ve eser adı belirterek tek tek değerlendireceğiz:

Çerkez Ethem'in Hatıraları: Çerkez Ethem'e ait olduğu söylenen ve 1962 yılında *Dünya* gazetesinde yazı dizisi halinde verildikten sonra aynı gazete tarafından kitap olarak da yayınlanan bu eseri *-kimi yazarlar gibi-* biz de kuşkuyla karşılıyoruz. Bu nedenlerle çok zorunlu kalmadıkça bu kitabı kaynak olarak kullanmadık.

Ancak, çalışmamızda ilgili yerlerde gösterdiğimiz gibi Ethem'in özellikle Ürdün'de bulunduğu sıralarda bir hatırat yazdığı bilinmektedir. Ethem, hatıratını bastırmak için değişik Çerkez gruplarından para da toplamıştır. Ancak, Ethem'in hatıralarının da bulunduğu evrak çantası kendisini gölge gibi izleyen Türk istihbarat görevlilerince ele geçirilmiştir.

Sayın Sedat Bingöl'ün Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yaptığı araştırmalara göre de ilgili birimler tarafından hem Başbakanlığa hem de Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak Bey aracılığıyla Cumhurbaşkanlığı'na/Atatürk'e de sunulmuştur. Fakat Bingöl, Arşiv'de bu hatıraları bulamadığını ve 1962'de yayınlanan "Hatıralar"ın o olup olmadığının karşılaştırma yapılarak ortaya çıkarılabileceğini belirtmektedir.

Ancak, bu evrakların nasıl ele geçirildiği biraz karışık bir konu gibi görünmektedir. Çünkü belgelere dayalı olarak yazdığını bildiğimiz Bingöl'e karşın, Ethem, ilgili yerlerde göstereceğimiz gibi 1934'ten sonra da hâlâ hatıratını bastırmaya ve bunun için de para toplamaya çalışır.

Ethem'in piyasada dolaşan "hatırat"ına biz de kuşku ile yaklaşmakla birlikte yukarıda belirtilen evrak çantasının alınması aydınlatılmaya muhtaçtır. "Hatırat", *Atatürk'e 1935 Suikasti* bölümünde, konu ile ilgili Türk basınında yer aldığı gibi, suikasti tertiplediği ortaya çıkan Ethem'in kaldığı evde yapılan aramada mı ele geçirildi yoksa başka bir şekilde mi?

Öte yandan Ethem de piyasaya en son çıkan ve yeğeni Emrah Cilasun'un kitabında yer alan 1 Nisan 1946 tarihli risalesinde bu konuya değinerek şöyle der:

Ben belgelere dayanan geniş tarihi anılarımı kitap olarak bastırmak zorunluluğunu vicdanen hissettiğimden vatandan çok uzakta ve serbest hareket olanağım olmadığı halde, bastırmak için çok çaba gösterdim. Tarihe ve uygar hukuk anlayışına dayalı tüm çalışmalarımı meydana koymaya ve koydurmaya bugüne kadar ne

Avrupa'da ne Mısır'da ve Suriye'de, hatta Amerika'da bile bir türlü olanak bulamadım." *(s. 163 vd.)*

Ethem, bu konuda Ankara ile "I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi parçalamak isteyip de bunun başaramamış işgalci devletlerin" yöneticilerini suçlar.

Çerkez Ethem anılarının basılması için II. Dünya Savaşı'na rastlayan yıllarda da bir girişimde bulunduğunu belirtir. Fransa'nın Suriye'de bulunan o yıllardaki "üst görevlisi", Ethem'in de tanıdığı Türkiye'den kaçmış iki kişiye anılarının basılmasını sağlayacağı sözü verir: "...Ben de bir iki kişinin ısrarı ile belgelere dayalı tüm anılarımın en geniş müsveddelerini bu yöneticiye gönderdim. Bu yönetici *'Bugün yarın'* diyerek beni ve aracı olanları iki ay kadar kandırmakla kalmayıp çok âdi bir düzmece planla, *polisin eline geçtiğini,* kendisinin haberi olmadığını söylemesine karşın bu iki kişinin sürekli ısrarları ile *'Evet Ethem Bey'in anılarını yaptığım tahkikatla buldurdum. Şimdi Fransızca'ya çevirtiyorum. Çeviri sonucunda size teslim edilecektir'* diye yanıtladığı bana bildirilmesine rağmen; bu anılarım ne bastırıldı ne de bana iade edildi. Bu Suriye siyasi komiserinin bu sözünün de çürük ve hilekârca olduğu kısa zamanda anlaşıldı." *(s. 164 vd.)*

Aynı durumun daha önce Mısır'da da başına geldiğini söyleyen Ethem, 1938'de Atatürk'ün kendilerini affetmesine karşın Türkiye'ye dönmediklerini unutarak yine tüm bu olup bitenlerden Ankara Hükümeti'ni sorumlu tutar.

Bu arada Ethem'in "hatırat"ını kaç nüsha yazdığı veya yazdırdığı da tartışmalı bir duruma gelmektedir: Hem daha önce Mısır'da kaptırmış, hem 1935 suikasti nedeniyle evinde yapılan aramada ele geçirilmiş, hem Türk istihbaratınca ele geçirilmiş, hem II. Dünya Savaşı yıllarında Suriye'deki Fransız "üst görevlisi" bastırma bahanesiyle aldığı hatıra ve belgeleri geri vermemiş, hem 1962'de Dünya Yayınları'ndan çıkmış; hem de ayrıca birilerince teslim edildiği Cemal Kutay tarafından yayınlanmış!

Doğrusu biz bu işin içinden çıkamadık.

Ethem'le ilgili, karışık ve aydınlatılmaya muhtaç bir konu daha duruyor önümüzde. Bu durum, onun "Hatıralar"ını neden referans almadığımızın da haklı bir göstergesidir.

Cemal Kutay, Çerkez Ethem Dosyası, I-II (ÇED): Bu eserinden önce "Cemal Kutay tarihçiliği"nin bir sorgulanması gerekmektedir. Üniversitede okuyor iken, hocalarımız, dipnotsuz yazdıkları için özellikle Cemal Kutay ve Yılmaz Öztuna gibi tarihçileri kaynak saymazlardı ve bunu bize de tavsiye ederlerdi. Biz de hocalarımız hakkında içimizden, "Kendileri kitap yazmıyor/yazamıyor; yazanları da beğenmiyorlar" diye geçirirdik.

Oysa ne kadar haklı imişler!

Çünkü yargıç nasıl verdiği karar ile konuşursa, tarihçi de belge ile konuşur/konuşmalıdır. Belgesiz kaleme alınan bir çalışma tarih olamaz. Olsa olsa, *"Hz.*

Ali'nin Hayber Cengi" türünden kahramanlık menkıbeleri veya pehlivan tefrikası cinsinden bir kitap olur.

Halbuki Cemal Kutay'ın yazdığı kitapların hemen hiçbirisinde dipnot yoktur. Kutay, "Bilmem kimin hatıratı..." diye alır bir eseri yayınlar. Sorulduğunda da "Aslı bende mevcut" der, işin içinden çıkar. Kutay'ın "Aslı bende" diyerek kaleme aldığı kitapların *aslını* bir şekilde elde eden *namuslu bilim adamları* bir de bakarlar ki Kutay, o hatıratın başına, ortasına, sonuna harika eklemeler ve çıkarmalar yapmıştır. Böylece neresi aslı, neresi Kutay'ın eklemeleri olduğu çoğu kez anlaşılamayan hatıratın özgünlüğü de kaybolmuştur.

1981'den bu yana bulunduğumuz Bâbıâli'de Kutay'ın, *hiç yoktan "hatırat" imal ettiği* bile konuşulur.

Buna kısmen biz de tanık olduk.

1993 sonunda askerden gelmiş, Prof. Dr. merhum İsmet Miroğlu ile *Tarih ve Medeniyet* adlı bir tarih dergisi çıkarma hazırlıklarına girmiştik. Yazıişleri Müdürümüz de Sayın Günvar Otmanbölük idi. Biz de derginin Yayın Sekreterliğini yapıyorduk.

Tarih ve Medeniyet'in Mart 1994'te çıkan ilk sayısında Cemal Kutay'ın da "Çöküşün Başladığı Gün..." başlıklı bir yazısı yer almıştı. Kutay'ın yazısında, son Osmanlı Vakanüvisi Abdurrahman Şeref ile Ahmet Refik beylerin birlikte kaleme aldığı "Sultan Abdülhamidi Sani'ye Dair" başlıklı kitapçığın Abdurrahman Şeref Bey'e ait olup II. Abdülhamit'in tahttan nasıl indirildiğine ilişkin kısmı yer alıyordu.

Kutay, derginin Nisan 1994 tarihli 2. sayısına ise aynı kitapçığın Ahmet Refik'e ait *"Abdülhamit'in Naaşı Önünde"* başlıklı bölümünü transkripte ederek yayınlanması için vermişti. Ancak, tarih dergiciliği ve. Kutay'ın *montajcılığı* konusunda hayli tecrübeli olan Yazıişleri Müdürümüz Sayın Otmanbölük, yazıyı redakte ederken bize dönerek Kutay'ın araya asıl metinde olmayan bazı eklemeler yaptığını söyledi.

O zamanlar biz bu konularda tecrübesiz sayılırdık ama yine de şaşırdık.

Meğerse "Sultan Abdülhamidi Sani'ye Dair" adlı kitapçığın Osmanlıca aslı Sayın Otmanbölük'te de varmış. Çıkardı bizzat bize de gösterdi. Gerçekten Kutay aslında olmayan eklemeler yapmıştı.

Otmanbölük hemen Kutay'ın telefonunu çevirdi. Karşısına çıkan muhatabına gayet *nazik* ama *kararlı* bir üslupla *-mealen-*, "Hocam sanırım bir yanlışlık olmuş... Metnin aslında olmayan paragraflar yazınıza girmiş. Herhalde dikkatinizden kaçmıştır" deyince; Kutay hiç beklemeden "Aman efendim!.. Çok özür dilerim, gayet tabii bir yanlışlık olmuş. İstirham ederim, aslına göre düzeltiniz" dedi.

Otmanbölük'ün, Kutay'ın *montajladığı* yerleri çıkardığı yazısını öyle yayınladık.

Buna bizzat tanık olduktan ve Ethem'le ilgili iki ciltlik kitabını elden geçirdikten sonra da şunu gördük ki; Kutay'ı referans almak bir tarihçi, akademisyen veya araştırmacıyı ***çamura saplar.***

Kutay'ın ÇED'ine geçmeden önce şunu da belirtmek isteriz:

Kutay, 1980'lerde İzmir'de yayınlanan "Yeni Asır" gazetesinde *-daha sonra aynı adla kitap olarak çıkaracağı-* *"Milli Mücadele'de Ege-Ege'nin Türk Kalma Savaşı"* başlıklı bir yazı dizisine başlar. Başlarken de *"...Elinizde, yakınlarınızda, aile fertlerinizde o günlere ait fotoğraf, belge, mektup varsa lütfedin. Atalarımızın yurt ve istiklâl uğrunda esirgemediği çoğu meçhul kalmış hizmetlerini gün ışığına çıkarma kadirbilirliğine o kanı taşıyan nesil olarak siz de katılın"* gibi etkileyici bir çağrıda bulunur.

Doğal olarak bir avuç hainin dışında Ege'de Türk İstiklâl Harbi'ne katılmayan aile hemen hemen yoktur. Bu ailelerden birisinin çocuğu da Sayın Ahmet Kasapoğlu'dur. Kasapoğlu, Soma-Bergama Cephesi'nde Kırkağaç Milli Tabur ve Soma Milli Alayı Kumandanı olarak hizmet etmiş olan babası Kasapoğlu Hüseyin Hulki Efendi ile; Kırkağaç Gelenbe Müdafaai Hukuk Cemiyeti Kâtibi Usûlizade Hilmi Efendi'ye ait birer hatıra defteri ile bir fotoğraf, birçok resmi yazı, telgraf ve mektuptan oluşan belgeleri *-fotokopisini aldıktan sonra iade etmesi koşuluyla-* Kutay'a verir. Kutay, bunları hazırlamakta olduğu *"Kurtuluşta Devletleşen Belde: Balıkesir"* adlı bir kitapta kronolojik sırasına yerleştireceğini belirtir. Ancak ne var ki, kitap yayınlanmaz, belgeler geri verilmez ve Kutay'ın evi de 1987'de yanar. Oğul Kasapoğlu da Kutay'a ***kaptırmadan*** önce çok az kısmını yeni yazıya çevirdiği anıları Kültür Bakanlığı'ndan yayınlatır. *(Ahmet Kasapoğlu, Milli Mücadele Anıları, s. IX vd.)*

Ancak *nice Kasapoğluların bıraktığı hatıra ve orijinal belgelerin de toplandığı bu kampanyada* biz Kutay'ın bir ***sünger*** işlevi gördüğünü, o yazı dizisini de bir ***yem*** olarak kullandığını düşünüyoruz.

Kutay, bağlantılı olduğu çevreler ve kendisinin imal ettiği 'tarih'leri ters yüz edecek orijinal hatıra ve belgeleri çok şahane bir operasyonla toplayarak yok etmiştir.

***

Kutay'ın ÇED'ine gelince..

Hemen onu söyleyelim ki, ÇED'in her iki cildinin de arka kapağında Ethem'in hedef tahtasına konulmuş bir başı ve hedef noktası olarak da alnının ortasının gösterildiği bir resim kullanılmıştır. Yani kim ise birileri Ethem'i hedef tahtasına koymuştur ve *hedefteki adam* Ethem'i kurtarmak da çalışmasından ortaya çıktığı gibi Kutay'a düşmüştür.

Bu tam anlamıyla bir *psikolojik harekâttır*!.

Lise mezunu Kutay'ın bunu nasıl akıl ettiği ise merak konusudur.

İşte Kutay'ın iki ciltlik ÇED'inin ***şifresi*** budur!..

Dolayısıyla, bizim zorunlu olmadıkça referans almadığımız *ÇED'in neresinin doğru neresinin yanlış olduğunu ortaya çıkarmak için en az bir iki doktora tezi yapılması gerekir.**

Çünkü, Ethem'in kaç kardeş olduğundan başlayarak, okuduğu askeri okul, buraya ne zaman girip ne zaman ve hangi rütbe ile mezun olduğuna; hangi cephelerde ne tür görevler aldığına; Afgan Seferi'ne (!); nerede ne zaman yaralanıp Bandırma'ya ne zaman geldiğine, burada ne gibi *faaliyetlerde* bulunduğuna, Ethem'i Bandırma'dan cepheye kimin gönderdiğine; Ethem'in Bandırma'dan Salihli'ye mi yoksa Ayvalık'a Ali Çetinkaya'nın yanına mı gittiğine; Salihli Cephesi'ni Ethem'in mi kurduğuna yoksa o cephenin Ethem gelmeden mi kurulduğuna.. varıncaya kadar yazdığı hemen her konu tartışmalıdır ve itiraf etmek gerekirse ***belgelerle örtüşmemektedir.***

"Bir yanlışlık oldu.. Her iki tarafın da hatası vardı.. Olayı tatlıya bağlayalım" üslubuyla kaleme aldığı kitabında, Ethem'in isyanının nedeni ve ihaneti ile Türkiye karşıtı her eylemi Kutay'ın mükemmelen uydurduğu hikâyelerle gayet ustaca ***örtülür.***

"Yanlış politikalar" sonucu Yunan'a sığınmak zorunda bırakılan "zavallı Ethem", bu olaydan sonra Büyük Türk Taarruzu'na kadar bölgede Yunan'la birlikte Türk ordusu ve halkına karşı amansız mücadele eder; Büyük Türk Taarruzu'nda da Yunanlıların geri çekilişini desteklemek için sonuna kadar direnir; ama Kutay Ethem'i Yunan'a sığındıktan hemen sonra, önce İzmir'de ardından Atina'da tedavi için hastaneye yatırır.

Kutay, Yunan'a sığındıktan sonra Anzavur'un oğlu ve kadroları ile birleşen Ethem'e, Vahdettin'in işbirliği teklifine karşı "Anzavur Ahmet olamayacağını" söyletir!.

Ethem *-ve Kuşçubaşı Eşref-* Lozan'a giden Türk delegelerine suikast için Yunanistan'dan İsviçre/Almanya'ya gelir. Kutay, Ethem'i bu kez de Almanya'da *tedavi için* bir sanatoryuma yatırır.

O da yetmez!.. Ethem'i, o sıralarda çoktan şehit edilen Enver Paşa'nın yanına, Türkistan'a göndermek ister.

Ethem Ortadoğu'ya geçip bu kez de Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ayrılıkçı Kürt hareketlerini organize eder; Kutay, ciğerlerinden rahatsız olan Ethem'i havası sağlığına iyi geldiği için çeşitli Ortadoğu kentlerinde *tedavi amaçlı seyahatlere çıkarır.*

---

* Kutay, Ethem versiyonlarının ilkini "Çerkez Ethem Hadisesi" adıyla 1955'te yayınlamıştır. Kitapta olayların birinci tanığı sayılabilecek Hacim Muhittin Çarıklı'yı ilgilendiren konular bulunduğundan, Kutay, kitabını imzalayarak ona da gönderir. Çarıklı, kitapla ilgili şu yorumda bulunur: "**...Henüz kitabın her tarafını okumadım. Fakat okuduğum bu kısım beni ibrete ve hayretten hayrete düşürdü, kendi kendime çok ve henüz dün denilecek kadar yakın bir tarih hadisesinin tarihe bu kadar yanlış aksettirilmesine de acı acı güldüm...**" Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları, s. 107 n. vd.

Ethem, Türkiye'ye karşı İtalyan istihbaratı ile işbirliğine girer; Kutay Ethem'e, İtalyanlara karşı Habeş ordusunda görev alan Vehip Paşa'nın birlikte mücadele çağrısına *-sağlık sorunları nedeniyle(!)-* "Habeşistan'a Vehip Paşa'nın yanına gidememem beni manen yıktı" dedirtir.

Kısaca söylemek gerekirse Ethem'in Türkiye ve Türklük karşıtı her faaliyeti Kutay tarafından ustaca ***örtülmüştür.***

Ancak dikkati çekecek bir durum da burada ortaya çıkmaktadır: ***Eğer Kutay, Ethem'in belirtilen faaliyetlerinden habersiz ise bu kurguyu nasıl yapabilmiştir?***

Kutay, 1973 tarihli iki ciltlik ÇED'ini 2004 yılının sonunda "Çerkez Ethem-Tamamlanmış Dosya" adıyla 534 sayfalık büyük boy tek ciltte toplamıştır. *(Özgür Yayınları, İstanbul 2004.)* "Tamamlanmış Dosya" gibi iddialı bir ad konulunca biz de sonradan ortaya çıkan Ethem'in yurt dışındaki *faaliyetlerine* ilişkin yeni bilgileri daha objektif vermiştir diye şöyle bir inceledik. Ancak komedi ve rezaletin yine devam ettiğini gördük.

Bu çalışmanın sonlarına geldiğimizde, 5 Şubat 2006 Pazar günü *CeNeNe Türk* televizyonu saat 23.00 sularında "son dakika" notuyla geçtiği bir alt yazı haberle Kutay'ın öldüğünü duyurdu. TRT radyo ve televizyonları da ertesi gün verdikleri Kutay'ın ölümü ile ilgili haberlerini şu sözle bitirmişti: "*...Cemal Kutay, Atatürk ve Atatürkçülük konusunda kararlı tutumuyla tanınıyordu!*"

Kutay'ın 8 Şubat günü Erenköy Camii'nde yapılan cenaze törenine 1. Ordu Komutanı Orgeneral İlker Başbuğ ile Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Aydoğan Babaoğlu'nun da katıldığını yazılı/görsel basından öğrendik.

Kutay'ın defnedildiği akşam da ATV'de kendisiyle daha önce yapılmış bir Siyaset Meydanı programı tekrar yayınlandı. Kutay, o programda ***-ters psikolojik harekât metoduyla-*** Atatürk'ün *içki* ve *kadınlarla* ne kadar yakın olduğunu ballandıra ballandıra anlattı.

Ancak program, sonu gelmeden ve anons da yapılmadan birden kesildi.

Demek ki bizim gibi rahatsız olan başkaları da varmış!..

***

Yaşamı boyunca Türk İnkılâbı ve Atatürk düşmanı karşıdevrimci cephede yer alan; 28 Şubat sürecinde, *yaşından hiç beklenmeyen* yıldırım bir *U dönüş* yapıp bıraktığı ***Cizvit papazı sakalı*** ile Atatürkçü kesilen, bu kez de Mustafa Kemal'in en uç bir yanı, *Türkçe ibadet* konusu ile ***ters psikolojik harekât*** yürüten Kutay'a verilen bu *önem* ve *değer* ile ilgili bir yorumda bulunmuyoruz.

Ancak Kutay'ın da mensup olduğu isyancı Kürt Bedirhan ailesi ile ilgili önemli bir çalışma yapan Sayın Mahmut Çetin'in şu yorumuna katıldığımızı da belirtmek istiyoruz:

"...Kutay, tarihin içinden bulup çıkardığı veya ortaya attığı iddialarla da gündeme gelen bir kişilik. Ancak *'Türkçe İbadet ve Atatürk Şamandı'* gibi iddialar, yalnızlık içindeki bir insanın gündeme gelme kaygısıyla ortaya attığı iddialara benziyor. Bu tür iddialarla gündem oluşturmasında, ***isyancı Bedirhan Bey'in torunu olması etkili midir? Kutay, dedesinden gelen tarihi bir kin ve intikam hissi ile mi hareket etmektedir?...*** " *(Kart-Kurt Sesleri, s. 156 vd.)*

Çetin, değerlendirmesini *"..Biz sanmıyoruz"* diye sürdürse de her şey ortadadır.

Cemal Şener, Çerkes Ethem Olayı: Fethullah ve Abdullah Dilipak gibi tescilli Cumhuriyet yıkıcıları ile el ele tutuşabilecek kadar mezhebi ve meşrebi geniş "Atatürkçü"lerin yönetiminde hazırlanan bu tezde, Çerkez Ethem'in Çerkez Kongresi ile ilişkisi başta olmak üzere diğer *faaliyetlerine* tek satır da olsa değinilmedikten başka, "...Genelkurmay belgeleri Ethem Bey'in Yunanlılara sığınmadığını ortaya koyuyor...Ethem Bey'in Türk birliklerine kurşun sıktığı rivayetlerinin de boş olduğu anlaşıldı" gibi ifadelerin bulunması, bilim ve milli onur adına en hafif deyimi ile utanç vericidir.

Elbette bu, Sayın Şener'den ziyade tezin danışmanı olan bir zamanların İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Başkanlığı yapan; şimdide Atatürk ve Türk İnkılâbı düşmanı karşıdevrimci elementlerin yığınak yaptığı bir üniversitede hak ettiği yeri bulan profesöre yakışır.

Alevilerin Türklüğü konusunda yaptığı son çalışmaları ve cesurca çıkışlarını takdir ettiğimiz Sayın Şener'in, 10'dan fazla basıldığını sandığımız kitabının bundan sonraki baskılarında, bu ve Atatürk'e hakaret içeren ***"...Gitsin o paraları içki masasındaki arkadaşlarına dağıtsın"*** gibi çok düzeysiz bazı ifadeler başta olmak üzere ilgili yerleri tashih etmesi gerekmektedir.

Aksi halde danışmanına yönelttiğimiz eleştirilerin kendisi için de geçerli olması kaçınılmazdır.

Ergun Hiçyılmaz, Gizli Belgelerle Çerkez Ethem: Mütevazı kitapçığımızda bunun için şöyle demiştik: "128 sayfalık bu çalışmanın sadece 40 sayfası metin olup Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti ile Çerkez Kongresi ve Ethem arasındaki ilişki hakkında tek kelime bile yoktur. Sayın Zeki Sarıhan'ın bu kitapla ilgili *-bizim de tamamen katıldığımız-* değerlendirmesini de burada vermeden geçemeyeceğiz: '..Hiçyılmaz'ın kitabının Önsöz'ünü yazan Selahattin Duman, kitapta verilen belgelerin büyük çoğunun *ilk kez* yayımlandığını öne sürmesine rağmen, 28 belgenin büyük çoğunluğu, daha önce Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yakın Tarihimiz, Çerkez Ethem'in Hatıraları, Genelkurmay yayını olan Türk İstiklâl Harbi ve diğer kitaplarda yayınlanmış ve bunlara benim bu kitabımda da işaret edilmiş bulunuyordu." *(Çerkez Ethem'in İhaneti, s. 11.)*

Sarıhan'ın belirttiğinin dışında şunu söylemek isteriz ki, Hiçyılmaz'ın *gizli* dediği ve kitabına da ad verdiği belgelerin hemen tamamı, Harp Tarihi Belgeleri Der-

gisi'nin Eylül 1975 tarihli 73. sayısında yer almaktadır. Biz de bunların hemen tamamını çalışmamızda kullandık. Dolayısıyla *Hiçyılmaz'ın kitabının bir gizliliği kalmamaktadır.*

Esasen *-eser adı ve sayfa belirtmeden kullandığı Sadi Koçaş'tan naklen-* bir konu dışında Hiçyılmaz'ın çalışmamızla bir ilgisi yoktur.

Yalçın Küçük'ün 'tez'leri: Yine kitapçığımızda Yalçın Küçük'e ilişkin de şunları yazmıştık: "...Konu ile ilgili kalem oynatan adlardan Yalçın Küçük'ü ise hiç dikkate/ciddiye almıyoruz. Kolektif bir çalışmanın sözcülüğünü yaptığı; 'Sırlar' ve 'Tekeliyet'le sulandırıp başka yönlere çektiği; öteden beri tahmin ettiğimiz ***Atatürk'ü hedef alma*** niyeti son kertede açığa çıkan Sabetaycılık konusunda başlangıçta bizleri bilgilendirmesine karşın, Küçük'ün Çerkez Ethem'le ilgili tezlerini ne yazık ki tartışılmaya bile değer bulmamaktayız."

Yalçın Küçük'e çalışmamızın bu baskısında yeteri kadar yer ayırdık. Kendisini kısmen deşifre ettik.

M. Fetgerey Şoenu, Çerkes Meselelesi: *Kafkasya'lı* Mehmet Şevki Eygi'nin "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk milleti" arasına nifak sokmak için önsözünü yazarak yayınladığı ve Milli Mücadele'den sonra bir "Çerkez kıyımı ve tehciri" yapıldığını iddia eden bu kitapçıktan da bahsetmek istemiyoruz. Bilimsel temelden yoksun bu kitapçıkta, Çerkez asıllı eski bir subay olan Şoenu, Çerkezlerin tıpkı 1915'te Ermenilere yapıldığı gibi durup dururken tehcire tâbi tutulduklarını iddia etmektedir.

Müfritlerin dışındaki büyük çoğunluğu oluşturan ***aklıselim sahibi Çerkez yurttaşlarımızın*** dahi kabul etmeyeceği ve 1923'te kaleme alınan bu haksız iddiaları Eygi'nin günümüze taşımasının nedeni *dış etkilerde* aranmalıdır.

Nitekim Eygi, dünyayı yöneten birkaç aileden birisi olan Yahudi Rothschild'lerin finansmanı ile 1960'ların sonunda Türk İnkılâbı'na yönelik karşıdevrimci eylemler içinde bulunmuş ve *Şule Yüksel Şenler'le türban olayını Türkiye'nin başına musallat etmiştir (Cengiz Özakıncı, İrtica 1945-1999, s. 20 vd.).* Osmanlı'dan körpe Türk Cumhuriyet'ne tevarüs eden bürokrasideki "Tanzimatçı İnönist cunta", Yahya Kemal ve M. Fuad Köprülü gibi adlarla ortak ederek Türk Harf İnkılâbı'nı yıllarca geciktiren Yahudi Avram Galanti'nin kitabına *[Arabi Harfleri Terakkimize Mani Değildir, Bedir Y., İstanbul 1996 (2. Basım)]* Rıfat N. Bali gibi Türk İnkılâbı'nın rövanşını almak isteyen müfrit Yahudilere önsöz yazdırarak işbirliği içine giren de yine 'İslamcı' Eygi'dir. *(Sabetayist Halide Edib'in de Harf İnkılâbı'na karşı çıkması bu noktada oldukça anlamlı hale gelmektedir.)*

Amaç Türk İnkılâbı düşmanlığı olunca Yahudilerle işbirliğine *-günümüzde dahi* girmekte bir sakınca görmeyen 'İslamcıların' yayınladığı bilimsel temelden yoksun kitapları da bu nedenlerle dikkate almıyoruz.

Muhittin Ünal, Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü: Ünal'ın kaleme aldığı ve önemli bir başvuru kaynağı olan bu eser tek yanlı yazılmış bir kitaptır.

Çerkez derneklerinin 24 Şubat 1919 toplantısına kimlerin katıldığı ve alınan kararların ne olduğu çok çok önemli olmasına karşın Ünal'ın kitabında açıklanmamıştır. Telefonda görüşüp istememize karşın bu ana kadar da bize bunları iletmemiştir.

Ünal'ın eserinde Rauf Orbay'ın, Yusuf İzzet Paşa'nın, Salih Paşa'nın, Albay Bekir Sami'nin, Ahmet Fevzi Big'in.. falsolu hareketlerine hiç yer verilmemiştir. Bize göre *-intihar etmesine karşın- şehit sayılması gereken büyük vatan evladı Diyarbakır Valisi Dr. Mehmet Reşit Bey*'in yalnız bırakılarak intiharına sebebiyet verenlerin kimler, hangi hemşehrileri olduğuna da Ünal'ın eserinde yer verilmemiştir.

Hele, Çerkezlerin "Hasan Amca"sı Hasan Vasfi Kıztaşı, M. Fetgerey Şoenu ve Prens Sabahattin gibi 'enteresan tiplerin' fotoğraflarına Ünal'ın kitabında niye yer verdiği ise anlaşılamamıştır.

Ünal'ın kitabında 60 sayfa ayırdığı Çerkez Ethem konusu ise Cemal Kutay çizgisinde olup yeni bir yaklaşım getirmemektedir. Olaydan Ankara, dolaylı olarak Mustafa Kemal sorumlu tutulmaktadır.

Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti ile Çerkez Kongresi'ni bir "İngiliz-Yunan tezgâhı" olarak niteleyen ve kendisi de bir Çerkez olan Sayın Ünal, bu olayların tüm Çerkezleri temsil etmediğini belirtmekle beraber, Ek-ler'de yer vereceğimiz Çerkez Kongresi Sonuç Bildirisi'nde yer alan "Çerkezlerin kimler olduğu, medeniyetleri ve gelenekleri ile ilgili bölümler tamamen doğrudur" der (s. 245.). Ancak, Ünal'ın eserinde Ethem'in bu olaylarla ilgisinden bahsedilmediği gibi, ona "Hain" denilmesinin tüm Çerkezleri rencide ettiğinden hareketle itibarının iade edilmesi talep edilir *(s. 228 vd).*

Çalışmamızı okuduktan sonra Sayın Ünal'ın eserinde bazı değişikler yapacağına inanıyoruz.

Günsav** (Haz: Muhittin Ünal), **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Anıları: Muhittin Ünal'ın bir başka çalışması da Bekir Sami Bey'in anılarıdır. Ancak hemen söyleyelim ki, Ünal tamamen ATASE arşivindeki belgelerden oluşan Bekir Sami'nin yazışmalarını yayına hazırlarken, bunları değiştirerek tahrif etmiştir. Bunların neler olduğu ve belgelerin asılları ise ancak bir küçük kitap hacminde ortaya konulabileceğinden bu eserle ilgili değerlendirmemizi burada kesiyoruz. Nitekim, Ünal'ın eserinin ardından bizzat Genelkurmay ATASE'nin Bekir Sami'nin anıları ile ilgili bir kitap yayınlamasını da anlamlı buluyoruz ve meramımızı anlatmamıza yardımcı olacağını düşünüyoruz.

Emrah Cilasun, "Bâki İlk Selam" Çerkes Ethem: Çerkez Ethem'in yeğeni Sayın Cilasun'un çalışması ile ilgili ana metinde değerlendirmelerde bulunduk. Burada da şunu söylemek isteriz: Cilasun'un kitabını üç bölüme ayırmak gerekir:

1. Ethem'in hayatının anlatıldığı bölüm;
2. Ethem'in kaleme aldığı belirtilen 1 Nisan 1946 tarihli risale;
3. İngiliz, Fransız, Yunan, Alman belgelerinin yer aldığı bölüm.

İlk bölüm Ethem'le ilgili klasik iddialardan oluşmaktadır ve *hiçbir özgünlüğü yoktur.* Ayrıca Marksist olduğu anlaşılan Cilasun, amcası Ethem'in -*o kabul etmese de*- isyan ve ihanetini sınıf savaşımı gözüyle irdelemekte, Ethem'i *'bilimsel sosyalist'* ilan etmektedir!

Burada birşeyi açıklamak istiyoruz: Ethem'i aklamak isteyen çevrelerden *sadece Cilasun'u kısmen haklı görüyoruz.* Çünkü bir insanın akrabası ile ilgili bir konuda objektif olması, duygusal olmaması asla mümkün değildir.

"İnsani açıdan" bakıldığında Cilasun'u bu nedenlerle mazur görüyoruz ve bundan dolayı eserinin bu bölümü ile ilgili bir değerlendirmeyi burada yapmıyoruz. Çalışmamız ona verilmiş bir yanıttır.

Cilasun'un kitabında yer verdiği Ethem'in risalesi özgün bir metindir. Eğer Osmanlıca kaleme alındığını sandığımız aslından da birkaç sayfa yer verseydi, daha inandırıcı olabilirdi.

Bu risale Ethem'in genellikle bilinen iddialarından oluştuğundan onu tek tek yanıtlama ihtiyacı duymadık. Risaleye yanıt, ayrı, başlı başına bir çalışmayı gerektirir. Dolayısıyla bunu da geçiyoruz.

Cilasun'un kitabının en özgün yanı, belgelerden oluşan bölümdür.

Özellikle Ethem konusunun yazılması için birinci dereceden gerekli olan Yunan belgelerine yer verilmesi Cilasun'un çalışmasının değerini artırmaktadır. Sözgelimi bunlardan Rauf Bey'le ilgili Yunan belgesi bize müthiş bir ufuk açtı ve çalışmamızda başlı başına bir bölümü oluşturdu.

Ancak, Cilasun'un Ethem'le ilgili en önemli belgelerin bulunduğu Yunan arşivlerinden çoğu bir iki satırlık sadece ve sadece 21 belgeyi yayınlamasını ise kuşkuyla karşılıyoruz. Ethem'li ilgili en önemli belgelerin bulunduğu Yunan arşivlerinin bu kadar *kısır* olmayacağını düşünüyoruz.

Cilasun'un bilerek mi bilmeyerek mi yayınladığını hâlâ anlayamadığımız, Çerkez Ethem'le Kuşçubaşı Eşref'i Yunan subaylarına teslim olurken *aynı karede* gösteren -*ilk kez rastladığımız*- fotoğraf ise çok çok önemli ve her iki adın ihanetini tescilleyen bir belge özelliğindedir.

Salt bundan dolayı bile Sayın Cilasun'a ne kadar teşekkür etsek azdır.

Dr. Recep Albayrak, Ethem Bey'in Sürgün Yılları: Biyografisinden *İşletme* mezunu olduğu öğrendiğimiz, bürokrasi ve diplomasi gibi '*hassas*' görevlerde bulunan, ardından Türkoloji alanında doktora yapan *dil*ci Albayrak'ın *tarihi* bir konu olan Çerkez Ethem sorununa nasıl ve neden girdiğini anlayamadık. Sanırız Kafkasya asıllı olmasından..

Esasen, kitabı da bizim bu zamana kadar tanık olmadığımız bir tarzda kaleme alınmış. Albayrak, Çerkez Ethem'le ilgili iki elin parmaklarını geçmeyen bibliyografya ve *"Çerkez Ethem'in Amman'daki Abaza dostu"* Mehmet Janbi'nin günlüğü ile Ethem'e ilişkin olayları kronolojik sıra ile -*genellikle yorum yapmadan*- vermiştir.

Şimdi bu *yorum yapmadan verme* konusu Albayrak'ın çalışmasının en farklı yanını oluşturmaktadır. Albayrak, Ethem'le ilgili bulabildiği, yazılan her metni yorumsuz vererek parazit yapmakta, kafaları karıştırmaktadır.

Hele orijinalinden tek bir sayfa dahi göstermediği "Ethem'in dostu"nun notları ise *Janbi sanki bir peygamber, notları da kutsal metinlermiş gibi* kritiğe tâbi tutulmadan verilmiştir. Nitekim, Ethem'in adeta hakkında çıkan haberleri tekzip etmekle görevli basın müşaviri gibi çalışan ve notlarını da o şekilde tutan *Janbi'nin inkâr ettiği olayların hemen tamamı doğru çıkmıştır.* Biz de çalışmamızda bunları ilgili yerlerde gösterdik.

Ayrıca Albayrak'ın, *Çerkez Ethem'in Amman'daki Abaza dostu* dediği Janbi'nin, *Ethem'in yaveri Açofit Sami olup olmadığı da merak konusudur.* Albayrak, Açofit Sami ile ilgili bilgi verdiği kitabının 227. sayfasında şöyle demektedir: "...Ethem Bey Mısır'dan ayrılınca, Sami Bey bu ülkede kalıp akrabalarının yanında eczacılıkla iştigal etmiştir. Mısır'da iken Ethem Bey aleyhinde Arap basın yayın organlarında çıkan yazılara da tekzip cevapları göndermiştir."

Sayın Albayrak, Ethem'i kronolojik olarak *-sözde yorumsuz-* anlattığı eserinde Sayın Sarıhan ile İbrahim Ethem Akıncı'nın kitabını da kaynak olarak kullanmasına karşın, söz gelimi Sarıhan'da yer alan Ethem'in Büyük Türk Taarruzu'ndaki *faaliyetlerini* görmezden gelmeyi tercih etmiştir.

Salt bu bile Albayrak'ın çalışmasının *objektif olmadığının* bir göstergesidir.

Son bir husus da şudur: *Albayrak'ın kitabını daha ziyade askeri kesime yakın ve onların eserlerini yayınlayan Berikan neşretmiştir. Ancak Berikan'ın çıkardığı kitaplar genel olarak aynı kapak rengiyle, fıstık yeşili renginde çıkarken, Albayrak'ın kitabı bu standardın dışında tutulmuştur.*

Bilmiyoruz, belki de bir nedeni yoktur.

Hamdi Ertuna, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar: Bu kitap, Genelkurmay Başkanlığı ATASE tarafından Türk İstiklâl Harbi serisinin 6. cildi olarak yayınlanmıştır. Öğrendiğimize göre, 1974 tarihli olan bu cilde kadar, o seri içinde bunun yerine Rahmi Apak'ın kaleme aldığı eser bulunuyordu. Apak'ın eserinde Doğu/Güneydoğu kalkışmaları ile o zamanın konjonktürüne uymayan hususlar bulunduğundan bu eser E. General Ertuna'ya yazdırılmıştır. Biz Ertuna'nın kaleme aldığı eserin daha ziyade Çerkez Ethem ve kardeşlerinin ayaklanması ile ilgili kısmından yararlandık.

Ancak, başlangıçta önemli başvuru kaynağı olarak aldığımız "Ayaklanmalar"'ın, çalışmamız ilerleyince bizi yanlış yerlere sürüklediğini fark ettik.

Hemen onu söyleyelim ki, *-Kutay dahil-* ***Ethem'e, hiç kimsenin vermediği teğmen rütbesini "Ayaklanmalar" vermiştir.***

Biz de ATASE'ye yazdığımız bir yazı ile bu durumu sorduk ve eserin ilgili kısmını *dolaylı olarak tekzip ettirdik.*

Bundan sonraki baskılarda Ethem'in rütbesi ile ilgili yerin düzeltileceğini umuyor ve bekliyoruz.

Her ne kadar aynı seriden çıkan 2. Cilt, Batı Cephesi 3. Kısım'dan alınmış olsa da Ertuna'nın yazdığı ciltte Ethem'in isyanı ile ilgili en önemli olumsuz yan şudur: ***Ethem'in ayaklanmasında en önemli unsur, Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınıp Komutanlığın Batı ve Güney Cephesi olarak ikiye bölünmesi ve 9 Kasım 1920 tarihli bu emirle her iki Komutana süratle düzenli birlikler kurma emri verilmesidir.*** Hazırlıkları ta öteden beri yürütülen ayaklanma ve adeta iltihaba dönüşen Ethem sorunu böylece bu emirle patlatılmıştır.

Ethem ve kardeşleri de doğal olarak bu emre uymamışlar ve isyanlarını başlatmışlardır.

Şimdi burada Ethem isyanının en önemli nedeni bu iken, Ayaklanmalar'da Ethem'in isyan nedenleri olarak birçok unsur sıralanmış ve söz gelimi "Kaplan Naci'yi İstiklâl Mahkemesi'ne göndermemesi" gibi çok *hafif* kalan bir konu ile bu bir tutularak ***vahamet gözden kaçırılmaya çalışılmıştır.***

Kronoljik sıraya tam uyulmadığı gözlenen "Ayaklanmalar"da Ethem isyanı hayli karış(tırıl)mıştır.

Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı ile ilgili kısımlarda da birçok tarih yanlışlığı ile ***belgelerdeki üslubun yumuşatılarak verilmesi*** bir diğer olumsuzluktur.

Yine olumsuz bir yön de Ayaklanmalar'ın, Atatürk'ün Nutku'nu adeta tekzip etmesidir.

Çünkü ***Atatürk, Nutuk'ta Ethem'in tepelenmesi bahsinde, Refet Bey'in harekâtı adeta "seyrettiğini" anlatırken, Ayaklanmalar, bunun tam tersini, tepeleme harekâtını başından sonuna kadar Refet Bey'in yaptığını yazmaktadır.***

Doğrusu biz işin içinden çıkamadık.

Ya Nutuk veya Ayaklanmalar doğruyu söylemiyor.

Tepeleme harekâtında Çerkez Ethem'in adının ortadan kaldırılarak âsilere dönüştürülmesi başta olmak üzere daha başka olumsuzluklar da bulunan *Ayaklanmalar*'la ilgili zamanımız elverirse ayrıntılı bir yazı hazırlayıp ATASE'ye göndermeyi düşünüyoruz.

Her ne olursa olsun, bu olumsuzluklar ve ortaya o kadar da yeni bilgi ve belge çıktıktan sonra "Ayaklanmalar"ın Ethem'le ilgili kısmının, *ATASE'de varlığını bildiğimiz yetkin isimlerce yeniden kaleme alınması bir zorunluluktur.*

Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz: *"TBMM Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi Neşriyatından"* bu eser, Eyüb Sabri'nin *Bir Esirin Hatıraları* ile birleştirilerek *Esaret Hatıraları* adıyla Tercüman 1001 Temel Eser serisinden 1978'de yayınlanmıştır. Ancak, bu tip yayınlarda sıkça tanık olduğumuz gibi tahrifatlar yapılabileceğini düşünerek aslını bulmak istedik. İstanbul'da hiçbir kütüphanede bulamadığımız bu eserin, *-onu yayınlayan-* TBMM'nin kütüphanesinde de olmadığını gördük. TBMM Kütüphanesi'nde aslı yerine *Tercüman* yayını bulunuyordu.

Ardından Ankara Milli Kütüphane'de yaptırdığımız araştırma sonucu eserin orada bulunduğu ortaya çıktı. *(Bunun için de değerli yeğenim **Taner'e** teşekkürlerimi sunarım.)* Eserin Osmanlıca aslı ile 1978 baskısını 2004-2005 mezunu öğrencim ***Merve Güner*** ile gözden geçirdik ve bazı yanlışlar olduğunu ortaya çıkardık. Bu nedenle çalışmamızda eserin Osmanlıca aslını kullandık.

Burada şunu da söylemek isteriz ki, ***üzerlerine vazife değilken*** ve *durup dururken; Yunanistan'ın Ege'de 12 mil ilanına karşı "Casus Belli"yi kaldırmamızı önerebilen bazı kimselerin, Yunan Meclis Başkanı'nın dillendirebileceği bu gibi sözleri sarfedeceklerine, vaktiyle yayınlanan ancak şimdilerde tedavülden kalkmış bulunan** bu eserle, "Yunan Zulüm ve Vahşeti"ni yayınlamalarının daha **vatani bir görev** olacağını düşünüyoruz.*

Zeki Sarıhan, Çerkez Ethem'in İhaneti: Çerkez Ethem'le ilgili olarak bize göre yapılmış en kapsamlı ve tarafsız çalışma Zeki Sarıhan'ın eseridir. Sarıhan'ın çalışmasını önemli kılan en önemli unsur, Genelkurmay Başkanlığı arşivlerinde bulunan, Türkçe'ye çevrilip ancak henüz yayınlanmayan Yunan kaynaklarını da görme/yararlanma şansına sahip olmasıdır. Çerkez Ethem konusu, Yunan kaynakları görülmeden yazılamaz. Ancak Sarıhan'ın eserinin düşüncemize göre tek eksik yanı, belirtilen olay(lar)la İngiliz emperyalizmi arasındaki bağlantının kurulmamış/gösterilmemiş oluşudur.

Çerkez Kongresi'ne ilişkin kaynaklar: Çalışmamızın kitapçık nüshası, özellikle, 24 Ekim 1921'de İzmir'de toplanan Çerkez Kongresi üzerine kurulmuştu. Bu baskıda çalışmamız hayli genişlemiş olmasına karşın, Çerkez Kongresi konusu hâlâ çok sınırlı kişi tarafından bilinmektedir. *Hatta Harp Akademileri gibi Türkiye'nin en hassas eğitim ve bilim kurumunun başında bulunmuş E. Orgeneral Sayın Kemal Yavuz dahi, günümüzdeki ayrılıkçı Çerkezleri eleştiren "Biz,....ler" başlıklı yazısında kongreyi toplayan Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti'nin **İstanbul'da kurulduğunu** yazmıştır. (Akşam, 15 Haziran 2005.)*

Hal böyle olunca yaklaşık 10 yıllık bir çalışmamızın ürünü olan Çerkez Kongresi ile ilgili bilgilere nasıl ulaştığımızın hikâyesini de anlatmak yerinde olacaktır diye düşünüyoruz: İç savaş-dış savaş bağlamında bize göre de "iç savaş" özelliği daha ağır basan Türk İstiklâl Harbi'nde işgalci emperyalistlerce kurdurulan veya sonradan onların hizmetine giren birçok kukla örgüt ve partinin ve bunların yakası açılmadık ihanetlerinin yanı sıra yine onlar tarafından çıkarılan birçok isyan da görülmüştür. Bu ihanetler konunun uzmanlarınca çok iyi bilinmektedir.

Diğerlerinin aksine, bunların içinde birisi; ŞÇTHC (Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti) ile bu cemiyetin 24 Ekim 1921'de İzmir'de topladığı ÇK (Çerkez Kongresi), üzeri *örtülmek* istenen ihanetlerin başında gelmektedir. Özellikle Türk İstiklâl Harbi yıllarını kendisine sıklet merkezi almış bir tarihçi olarak,

* Elde ettiğimiz son bilgilere göre, anılan eseri Bedir Yayınevi 1998'de transkripte ederek aynı adla yayınlamıştır.

Sedat Bingöl'ün makalesi yayınlanana kadar ne yazık ki bu ihanet ile ilgili bir-iki kırıntıdan başka birşey bulamamıştık.

Elimizde sadece ÇK'nin ardından yayınlanan Sonuç Bildirisi; bildirinin yer aldığı kitapçığın Yunanca, Fransızca ve Osmanlıca kapak ve son sayfaları; ŞÇTHC üyelerine verilen Yunan, Osmanlı ve Latin harfli kimlik belgesi ile aidat makbuzu vs. gibi örnekleri vardı.

Konu ile ilgili kitaplardan İlhami Soysal'ın "150'likler"inde, Doğan Avcıoğlu'ndan "naklen" ÇK'ye değinilmiş, ayrıntı verilmemiştir. Soysal'ın daha ziyade TBMM Gizli Celse Zabıtları'nın 150'liklerle ilgili bölümününden oluşan kitabının ancak son sayfasında Avcıoğlu'nun "1838'den..." adlı eseri 'cilt ve sayfa belirtilmeksizin' kaynak gösterilmiş, onun dışında bir bilgi verilmemiştir. Soysal'ın, Tunaya'yı zikrettikten sonra "...Cemal Şener'in çalışması da bu konuya az çok ışık tutacak yapıttır" demesini ise hayretle karşılıyoruz. Çünkü Şener'in, Çerkez Ethem'i 'aklayan' kitabının elimizdeki 1997 tarihli 8. baskısında ÇK ile Çerkez Ethem ilişkisi hakkında tek satır, tek kelime de olsa bilgi yer almamaktadır. Doğan Avcıoğlu da; ŞÇTHC'den değil de ÇK hakkında İngiliz gizli belgelerine dayanarak birkaç satırlık bilgi vermiştir. *(1838'den 1995'e Milli Kurtuluş Tarihi 1, s. 156.)* Aynı eserin 3. cildinde de ŞÇTHC ve ÇK adı zikredilmeksizin Türk İstiklâl Harbi'nde Batı Anadolu'daki Çerkez-Yunan işbirliğinden bahsedilir. *(s. 1260n.)*

Onun dışında Doğu Ergil'in çalışmasında sadece böyle bir kongrenin toplandığı, Genelkurmay'ın *Ayaklanmalar*'ı kaynak gösterilerek verilmiş, ancak ayrıntılı bilgi yer almamıştır. *(Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi, s. 249 vd.)*

Kâmil Erdeha'nın, "Yüzellilikler"inde de konuya değinilmiş; Bursa'da çıkan Yoldaş-İntibah gazetesinin 18 Ocak 1922 tarihli nüshasında İstanbul'da Rumca yayınlanan Patris gazetesinden alıntılanan kısa bir haber dışında yine ayrıntı verilmemiştir *(Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi, s. 34 vd.)* Alıntının yapıldığı "Patris"te Ethem'in Yunan subay ve papazlarıyla sarmaş dolaş bir halde Akhisar'da çekilmiş bir fotoğrafına da yer verilmiştir. *(Sarıhan, a.g.e., s. 105. Erdeha'nın çalışmasının bibliyografyasında Sarıhan'ın belirtilen eserine yer verilmemesi çok büyük bir eksiklik veya ihmaldir.)*

Bülent Tanör'ün Türk İstiklâl Harbi dönemi kongreleriyle ilgili çalışmasında da konumuzla ilgili kısa bir bilgi vardır: "...Mütareke dönemi kongre hareketleri yalnız Türkler cephesinde görülen bir eylem ve örgütlenme biçimi değildir. Örneğin birtakım Çerkez grupları, ***Yunanistan güdümünde bir özerk Çerkez Kölemen yönetimi kurma amacıyla*** Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti'ni kuracaklar, bu dernek de 24 Ekim 1921'de İzmir'de büyük bir kongre düzenleyecektir. Ayrıca, Çerkez Teavün Cemiyeti de İstanbul'da buna benzer bir kongre toplamıştır." *(Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920), s. 17.)*

Çerkez Ethem'in anılarında da ŞÇTHC'nin kuruluşunda oynadığı rol, ÇK, bu kongrenin toplanması ve sonuç bildirisindeki imzalar başta olmak üzere, Yunanlılara sığındıktan sonra içinde yer aldığı diğer 'faaliyetler' hakkında hiçbir bilgi yoktur.

Cemal Kutay hakkında yukarıda bilgi verildiği için bu kısımda ona ilişkin bir değerlendirmede bulunmuyoruz.

Oysa, konuyla ilgili araştırma yapan, makale-kitap yazan, üniversitelerde tez hazırlayanların kaynak gösterdiği T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları (GCZ)'nda Çerkez Ethem'i aklayanların görmediği/ısrarla görmek istemediği bir konuşma yer almaktadır. Türk İstiklâl Harbi'nde ihanetleri sabit olduğundan vatandaşlıktan ve vatandan çıkarılacak 150 hainin belirlenmesi için yapılan TBMM'nin 16 Nisan 1924 tarihli gizli oturumunda Dahiliye Vekili Ferit (Tek) Bey şöyle diyordu (sadeleştirilerek):

"...Şimdi bu 150'lik defterin düzenlenmesi meselesi var. Kim girsin?...Bunun içinde önce Vahidettin vardır. Sonra bunu çıkardık. Çünkü Hanedan Kanunu dolayısıyle çıkmış olduğundan buna gerek kalmadı...Sonra, birkaç kabine var ki; bunlar memleketin hayatına suikast etmiş, mesela Sevr Antlaşması'nı imzalamış kabine. Sonra Kuvayı İnzibatiye'yi kuran kabine. Sonra kumandanlar.. Tabii belli başlıları, ta küçük rütbelilere gitmenin ihtimali yoktur. Sonra Çerkez Ethem ve avenesi.

Sonra efendiler; memleketimizin en müşkil devrinde, memleketimizi parçalamak arzusu ile ve Türklerin dünyada en zalim, en hain, en adi bir millet olduğunu ve bilakis Yunanlıların en medeni, en insani, en yüce mefkûrelerle hareket ettiğini ve Türkleri Türkiye'den kovmak isteyen, zaten Türkiye'de Türk olmadığını iddia eden ve İzmir'de toplanmış bir Çerkez Kongresi görürüz. Bunların tertipleyicileri ve memleketlerden elebaşı olarak giden temsilcileri, bundan sonra ***Milli Harekât sırasında düşmanla birlikte çalışarak son dakikaya kadar ve Antlaşma'nın [Lozan] imzalandığı sırada başarılarımızı yok etmek için çıkan çetelerin reisleri.*** Nihayet bugün...*sınırımız dışında muhtelif noktalarda, muhtelif isimlerle* ***Hilafet Komitesi, Anadolu Komiteleri, İhtilâl Komiteleri*** *suretinde teşekkül etmiş, bir takım nüveleri, bir takım ihtilâlci teşekkülleri idare eden adamlar.." (c.IV, s. 434 vd.)*

Türk vatanında Türk milletine karşı işlenen böylesi bir cinayete karşın, Türk İstiklâl Harbi'nin kimi kişi ve olayları ile ilgili eserlerde buna *-bir iki ayrıntı dışında-* değinilmemesi oldukça düşündürücüdür.

Bu araştırmacıların, 'bilimsel' çalışmalarında T.B.M.M. GCZ'yi kaynak gösterdiği halde, İçişleri Bakanı Ferit Bey'in ÇK ile ilgili bu çok önemli konuşmasını ve 150'likler içinde bu ihanet kongresine katılanlara "özel bir yer ayrılmasını" görmezden gelmeleri, doğrusu hayret edilecek bir durumdur. Ortada "bilim namusu" gibi soylu bir kavram olmasına karşın, bu durum nasıl ve ne ile açıklanabilecektir?

Bu cinayetle ilgili olarak sadece Tunaya'nın eserinde kongrenin sonuç bildirisine yer verilmişti. Bir de Zeki Sarıhan ve Sedat Bingöl'ün değerli çalışmalarından öğrendiğimize göre, Türk İstiklâl Harbi'nde Gönen'i konu edinen bir kitapta (*Kemal Özer, Kurtuluş Savaşı'nda Gönen*) ayrıntı verilmiştir.

Bir güç odağı, bu cinayetle ilgili bilgi ve belgeleri adeta sünger gibi çekip ortadan yok etmişti. Ancak, başta Sedat Bingöl'ün çalışması ile Türk vatanına ve Türk milletine karşı işlenmiş bu cinayet ile Ethem'in Yunanlılara sığındıktan ve vatandan kaçtıktan sonraki hainane çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olabildik.

Bütün bunları toparlayarak çalışmamızda gösterdik.

***

Burada yeri gelmişken Türk Milli Eğitim sisteminde okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük kitaplarında Ethem sorununa nasıl yer verildiğine ve son yıllarda konunun nasıl *utanç verici bir hale* dönüştürüldüğüne de bakmamız gerekecektir.

Prof. Dr. Hamza Eroğlu Hocamız, daha ziyade üniversite ve yüksek okullar için kaleme aldığını anladığımız "Türk İnkılâp Tarihi" adlı kapsamlı eserinde *(Savaş Y., Ankara 1990)*; Çerkez Ethem sorununu Gediz Taarruz'undan başlatarak, Batı Cephesi'ndeki komuta değişikliği ve Ethem'in buna karşı gelmesine bağlamıştır. Ardından, *Ethem isyanı ile I. İnönü çarpışması arasında gayet isabetli biçimde ilişki kurularak* Ethem'in tepelenmesi ve Yunan'a sığınmasına yer verilmiştir. Sorun da Ethem'in Yunan'a sığınması ile bitirilmiştir. *(s. 172 vd.)*

2005-2006 eğitim-öğretim yılına kadar liselerde okutulan, Prof. Dr. Ahmet Mumcu ve Mükerrem K. Su hocalarımızın kaleme aldığı Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük kitabında da Çerkez Ethem sorunu olabildiğince objektif ve tarihi gerçeklere uygun bir biçimde yer almıştır. Anılan eserin 1990 tarihli 10. Baskısında, başlangıçta Kuvayı Milliye'nin kurulmasında emeği geçmesine karşın, düzenli ordu aşamasına geçildiği sırada Ethem'in buna karşı gelip Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçerek Ankara Hükümeti'ni dağıtacağını düşünmeye başladığına; buna karşın, ülkenin kurtuluşu için her kuvvetten yararlanmak isteyen Mustafa Kemal'in düzenli orduya katılması koşuluyla onu affetmeye hazır olmasına rağmen Ethem'in bunu da dinlemeyerek -*Yunanlılarla da anlaşarak*- düzenli ordu birliklerine saldırdığına işaret edilmiştir.

Bu sırada Yunan saldırısı ile İnönü çarpışmasının yapıldığına, ardından Yunan'ı püskürten düzenli birliklerin yeniden Ethem'in üzerine yürüyüp onu ve adamlarını tepelediğine dikkati çekilen eserde, şu değerli bilgilere de yer verilmiştir: *"..Çerkez Ethem'in ne derecede vatansever olduğu, yakınları ile birlikte Yunanlılara sığınmasından anlaşıldı. Bu karanlık ruhlu adam, ilk önce İzmir'de sonra da Atina'da Yunan emellerine hizmet ederek ömrünü tamamlamıştır.* ***Askerleri de Yunanlılar denize dökülünceye kadar Salihli kasabası dolaylarında fenalıklarını sürdürmüşlerdir."*** *(s. 136 vd.)*

Mumcu ve Su hocalarımızın kaleme aldığı eser, 1999-2000 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde, *okullar da açılmasına karşın piyasada yoktu.* Aylar sonra birtakım yerleri haberdar etmemiz sonucunda 2000 Mayıs'ında üstelik 1. hamur kâğıda basılarak yeniden piyasaya verildi. Ancak eser, Çerkez Ethem bölümü de dahil

olmak üzere hayli **tırpanlanmıştı**. Fakat yine de Ethem'le ilgili o bölüm *-atılan bir iki satır dışında-* duruyordu.

Ancak her ne hikmetse, 2005-2006 eğitim öğretim yılına geldiğimizde Mumcu-Su hocalarımızın kitabının yerine, Bakanlık tarafından adlarını şahsen hiç duymadığımız İdris Akdin, Muhittin Çakmak ve Mustafa Genç'in kaleme aldığı bir kitap çıkarıldı.

Diğer yerlerinde de olayların hayli çarpıtıldığı ve ***Vahdettin'in aklandığı*** bu kitapta, *-I. İnönü çarpışmasının konu ile ilgisi de neredeyse gözden kaçırılarak-* Çerkez Ethem konusu inanılmaz biçimde tahrif edilmiştir.

"Çerkez Ethem Olayı" arabaşlığı altında verilen bölümde, ***tek bir kez dahi "isyan" kelimesi geçmemektedir!.***

Ayrıntıya girmemek için ilgili bölümün sadece sonucunu veriyoruz. "...*Çerkez Ethem ve adamları Milli Kuvvetler'e karşı direnince yer yer çatışmalar yaşandı. Bu çatışmalarda Çerkez Ethem ve birlikleri* ***başarılı olamadı.*** *Bunların bir kısmı teslim olup Milli Kuvvetler'e katılırken,* ***içlerinde Çerkez Ethem'in de bulunduğu diğer bir kısmı da can güvenlikleri nedeniyle yurdu terk ettiler."*** *(s. 114.)*

Bu eserin özellikle son kısmını, tarihi gerçekler, bilim ve milli onur adına tek kelime ile ***utanç verici*** bulduğumuzu belirtiyor, başka bir yorumda bulunmuyoruz.*

***

Ethem'in birlikleri için kaynaklarda değişik yazım şekiller kullanılmıştır: Kuvve-i Seyyare, Kuva-yi Seyyare, Seyyar Kuvvetler... Biz de tırnak içleri hariç, genel olarak Kuvayı Seyyare terimini kullanmayı tercih ettik.

Tıpkı Kuvayı Milliye yazımını tercih ettiğimiz gibi..

Şark-ı Karip Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti'nin adını uzun olduğu ve ilgili bölümde sık sık kullandığımız için *-tirelerini de atıp terkipsiz-* kısaltmayı tercih ettik. Kısaltırken de Şark-ı Karip'i tek kelime haline getirip ŞÇTHC'ye dönüştürdük. Çerkez Kongresi'ni de yine sık kullandığımız için ÇK diye kısalttık.

Bazı dostlarımız, bunun anlaşılmadığını ve yerine başka bir terim kullanmamızı söylemelerine karşın, *orijinal bir adın okuyucu anlasın diye* değiştirilmesini bilimsel açıdan doğru bulmadık, öyle bıraktık.

***

Son zamanlarda o kadar emek harcayarak bilimsel eserler ortaya koyan araştırmacı ve yazarlara karşı bazı *sorumsuz çevrelerin* "Kitap iyi ama dipnotlar çok sıkıcı" biçiminde bir *psikolojik linç kampanyası* başlattığına tanık oluyoruz.

Düşüncemize göre, *dipnot yazarın namusudur.* Aynı zamanda okuyucuya karşı bir *saygısıdır* da..

* "Çerkez Ethem"in yayınlanmasından sonra bu kitap 2006/2007 eğitim-öğretim yılında Bakanlıkça çekilmiş; yerine Kemal Kara'nın kitabı konulmuştur.

Hal böyle olunca, yazarlara karşı yürütülen dipnot konulu linç kampanyalarını hoş karşılamadığımız belirtmek istiyoruz.

Dipnotlu çalışmalardan sıkılanların bunlar yerine okuyabilecekleri sözgelimi cinayet ve pembe dizi gibi romanlar bol miktarda bulunmaktadır.

Dolayısıyla biz bu kampanyayı ciddiye ve dikkate almadık. Çalışmamızda dipnotları elimizden geldiğince namuslu biçimde göstermeye çalıştık.

***

BİRKAÇ SÖZ*

Bu naçiz eser, Türk İstiklâl Harbi'nde görülen Bolu isyanında, Vahdettin'in 16'sını nişanla ödüllendirdiği âsilerce kafaları taşlarla -ezilmek suretiyle şehit edilen Teğmen Abdülkadir'le üç silah arkadaşının aziz ruhlarına ithaf olunur.

1995 yılının 10 Mart'ında öğretmenliğe başlayana kadar, küçük yaşlarımdan itibaren sözümona milliyetçi bir çevrede bulunmama, üstelik İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmama karşın, Türk İstiklâl Harbi olayları ile ilgili hemen hiçbir şey bilmiyordum. Öğretmenliğe başlamamla birlikte, ***Türk İstiklâl Harbi'nin, Türk milliyetçiliğinin Türk tarihi boyunca en büyük pratiği olduğunu*** öğrendikçe, bu tarihle ilgili olayları kana kana içmeye başlıyordum. Bu cümleden, araştırmalarım sırasında karşıma çıkan Türk İstiklâl Harbi'nde ayaklanmalar/ihanetler faslında "Çerkez Kongresi", ilk kez duyduğum için çok dikkatimi çekmiş, ancak bununla ilgili hemen hiçbir şey bulamamıştım. Üstelik bu konuyu hemen her yıl öğrencilerime de ödev olarak vermeme karşın, Çerkez Kongresi ile ilgili hemen hiçbir bilgiye ulaşamamıştım.

Kırıntı halinde de olsa bu konu ile ilgili bilgileri toparlarken, Attilâ İlhan'ın da yazılarında zaman zaman değindiği söz konusu Çerkez Kongresi'nin Sonuç Bildirisi'ne ulaştık. Ardından, bundan birkaç yıl önce Sayın Tülay Duran'ın 150'liklerle ilgili seri makalesi ufkumuzu açtı. Sonra, Sayın Sedat Bingöl'ün makalesi çok çok önemli ip uçları verdi. Öte yandan, Sayın Zeki Sarıhan'ın eseri ise işaret taşları bırakmıştı bizlere. En son Sayın Oğuz Aytepe'nin incelemesi de taşı gediğine koymamıza yardım etti.

Bizim bu konu ile ilgili okuduklarımızdan elde ettiğimiz bilgi kırıntılarının da eklenmesi ile yaklaşık on yıl süren çabalarımızın sonucunda bu makale ortaya çıktı.

Lafı fazla uzatıp okuyucuyu bıktırmak adetimiz olmadığından, dostlarımızın, "Bu konu çok ilginç. Genişlet, kitap yap" yollu önerilerine kulak asmadık. Ancak, yayınlanması için birkaç yere vermemize karşın, akıl kârı olmayan nedenlerle ge-

* Kitapçık nüshamızın Önsöz'ü.

ri çevrildik. Bir 'dostumuz' da değiştirerek yayınlamayı önerince, üzerimizdeki ambargoyu kırmak için bu makaleyi bir kitapçık olarak çıkarmaya karar verdik.

Eğer zamanımız uygun olursa ve yeni belgeler de bulabilirsek, ileride bunu bir kitap haline getirebiliriz.

Metinde de görüleceği gibi, konumuzu dipnotlu biçimde kaleme aldık. Bilimsel açıdan iddialı olmasak da 'bilim namusu'na elden geldiğince duyarlılık gösterdik. Ana metinde vermemiz gereken bazı bilgileri, konuyu dağıtmamak için dipnotlarda gösterdik.

Tüm bunlara karşın her türlü eleştiriye açık olduğumuzu ve henüz yeterince aydınlanmayan bu konunun üzerindeki sis perdesinin tamamen kaldırılması için olası tenkitlerden yararlanacağımızı da belirtiriz.

***

Belirtmeden geçemeyeceğimiz bir husus da şudur: Çerkez Ethem'in, ayrılıkçı bir oluşum olan Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti'ni örgütlemesi sırasında buna karşı çıkan Çerkez asıllı yurttaşlarımızdan Manyas'ın Haydar köyünden Yusuf Bey, Balıkesir Halk Oteli müsteciri (işletmecisi) Manyaslı İsmail Bey ve Susurluk'un Demirkapı köyünden Hafız Ahmet Efendi'nin asil tavırlarıdır. Yine, Hendek isyanında hemşerileri olan âsilere karşı silah kullanmamasına karşın kahpece şehit edilen Yarbay Mahmut Bey'in hazin hikâyesidir. Her iki olay, etnik kökenlerine bakılmaksızın bizlere vatanseverlik dersi vermiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün "...Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" özdeyişinin derinliklerinde de bu yatmaktadır sanırız.

Günümüzde tarihi olaylardan milli bütünlüğümüz açısından yanlış kişilere sarılarak düşmanlık çıkarmak yerine; Yusuf Bey, İsmail Bey, Hafız Ahmet Efendi ve Yarbay Mahmut Bey gibi şehitlerimize sarılarak, onların aziz hatıraları önünde birleşmek akılcı ve milli bir yaklaşım olsa gerektir.

***

Metinde de birçok kez belirttiğimiz üzre, biz burada kimsenin etnik kökenini yargılamayı amaçlamadık. Yalnız, yakın tarihimizde üstü örtülmek istenen bir ihaneti ve bununla ilgili olarak Çerkez Ethem Bey'in Yunanlılara sığındıktan sonraki eylemlerini, bulabildiğimiz/ulaşabildiğimiz belgelerin ışığında ortaya koymaya çalıştık.

Sözümona Oğuz Han'ın soyundan gelen Vahdettin'in ihanetlerini yazmamız nasıl Türkleri rahatsız etmiyorsa, Ethem'in ihanetlerini ortaya koymamız da kimseyi rahatsız etmemeli.

Vatanı sevmenin veya vatana ihanetin etnik kökeni olmaz!

Ahmet Efe

19 Aralık 2004/İstanbul

KISALTMALAR

AKDTYK	:	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ARMHC	:	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
ASD	:	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATABE	:	Atatürk'ün Bütün Eserleri (Kaynak Yayınları)
ATAM	:	Atatürk Araştırma Merkezi
ATASE	:	Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (Genelkurmay Başkanlığı)
ATB	:	Askeri Tarih Bülteni
ATBD	:	Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
ATTB	:	Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri
BCA	:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BTTD	:	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
ÇED	:	Çerkez Ethem Dosyası (Cemal Kutay)
ÇEH	:	Çerkez Ethem Hatıralar
ÇEKİ	:	Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti (Yunus Nadi)
ÇK	:	Çerkez Kongresi (24 Ekim 1921, İzmir)
EGM	:	Emniyet Genel Müdürlügü
EGMA	:	Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi
HTBD	:	Harp Tarihi Belgeleri Dergisi
HTVD	:	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.
İT	:	İttihat ve Terakki
İTC	:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İTF	:	İttihat ve Terakki Fırkası
ŞÇTHC	:	Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti
TBMM GCZ	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMM ZC	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİTE	:	Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
TM	:	Teşkilatı Mahsusa.
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
TTKY	:	Türk Tarih Kurumu Yayınları

Köşeli parantez içindeki tüm açıklamalar tarafımızdan yapılmıştır.

1. BÖLÜM

ÇERKEZ ETHEM BİYOGRAFİSİNE GİRİŞ

Çerkez Ethem, Kafkasya'dan gelerek Bandırma'ya yerleşen ve çiftçilikle uğraşan Ali Bey ile Fatma Hanım'ın beş oğlundan* en küçüğü olup 1886 yılında Bandırma/Emreköy'de dünyaya geldi. Ağabeylerinin hepsi de subaydı. Bunlardan İlyas 1897 Türk-Yunan Harbi'nde, Nuri ise Yemen'de şehit düştü *-Bazı kaynaklarda İlyas ile Nuri'nin Rum çeteleri ile Balkanlarda yapılan çarpışmalarda şehit düştüğü de belirtilir.-*** Ethem'in sağ kalan en büyük ağabeyi Reşit 1901'de, diğer ağabeyi Tevfik de 1902'de Harbiye'den mezun olarak Osmanlı ordusu saflarına katıldı. Ağabeylerine özenip subay olmak isteyen Ethem'in bu dileği, en küçük çocuk olması nedeniyle babası tarafından uygun görülmemesine karşın, 19 yaşında İstanbul'a kaçarak süvari eri olarak askere yazıldı. Ethem'in, okur yazar olduğundan talimgâha ayrıldığı ve başçavuş olarak terhis edildiği, daha sonra da Balkan Harbi sırasında İstanbul'a gelerek o zaman Bakırköy'de bulunan Süvari Küçük Zabit Mektebi'ne kaydolduğu, bir süre sonra da teğmen (?) olduğu iddia edilir.[1]

Ethem Teğmen miydi?

Türk İstiklâl Harbi ile ilgili yetkin adların kaleme aldığı bazı eserlerde Çerkez Ethem'den "..süvari çavuşu, jandarma çavuşu, süvari onbaşı, inzibat çavuşu.." gibi rütbelerle bahsedilmesinden hareketle; ayrıca Harbiye'den de mezun olmadığını bildiğimizden, çalışmamızın kitapçık nüshasında, "...eğitimsiz birisi olduğu bi-

---

[1] Genelkurmay Başkanlığı ATASE, Türk İstiklâl Harbi, c.VI., İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, s. 212 vd. **(Bu eserden bundan sonra sadece Ayaklanmalar diye bahsedilecektir)**; Zeki Sarıhan, Çerkez Ethem'in İhaneti, s. 15 vd.; Kutay, ÇED (Çerkez Ethem Dosyası) I, s. 13 vd; ÇED II, s. 345 vd.; Muhittin Ünal, Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü, s. 21 vd.; Emrah Cilasun, Baki İlk Selam Çerkes Ethem, s. 23 vd.; Dr. Recep Albayrak, Ethem Bey'in Sürgün Yılları ve Simav Olayları (1919-1948), s. 22 vd. İnternet ortamına ilke olarak itibar etmediğimiz için Ethem'in biyografisi ile ilgili sanal kaynakları kullanmıyoruz.

Ethem'in biyografisi ile ilgili burada verdiğimiz kaynaklarla daha başka eserlerde de genel olarak Kutay'dan alıntı yapıldığı anlaşılmıştır. Ancak Kutay, ÇED I, 13. sayfada Ali Bey'in 5 olarak gösterdiği erkek çocuğu sayısını, ÇED II, s. 345'te 6'ya çıkarıp bunlara bir de Remziye Hanım adlı kız kardeş ekler. ÇED I'de belirtilen kardeşler ve sırası şöyledir: İlyas, Reşit, Nuri, Tevfik, Ethem. ÇED II'deki kardeşler ise şunlardır: Abdullah, Reşit, Tevfik, Ethem, Nuri, Hakkı, Remziye. Görüldüğü gibi Kutay, ÇED II'de kardeşlerin hem sayısında hem de adlarında bir değişikliğe gitme ihtiyacını duymuş. Sadece bunun bile Ethem'i *doğru bilgilerle* yazmanın zorluğunu anlatmaya yeteceğini belirterek fazla bir yorum yapmıyoruz.

** Bk. 19. dipnot.

linen *süvari çavuşu* Çerkez Ethem Bey.." diye bahsetmiştik.[2] Ancak, şifahen gelen bazı eleştirilerde Ethem'den "süvari çavuşu" diye bahsetmemizden üzüntü duyulduğu, hatta bunun yanlış olduğu belirtiliyordu.

Fakat bu tanımlama bizim tercihimiz değildi. Aşağıda adını verdiğimiz komutanlar ve araştırmacılar da Ethem'den, *-rütbesi açısından-* böyle bahsediyorlardı:

Türk İstiklâl Harbi'nde değişik muharebelerde görev yaptıktan sonra Büyük Türk Taarruzu'na Süvari Kolordusu (5. Kolordu) Komutanı olarak katılan Fahrettin (Altay) Paşa, Çerkez Ethem'den şöyle bahsetmektedir: "...***Bir jandarma çavuşluğundan yetişen bu adamın*** bizlere karşı aldığı durumu düzeltmesine.."[3]

56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami (Günsav) Bey'in Yaveri Yüzbaşı Selahattin (Yurdoğlu) Bey de; Bolu-Adapazarı.. isyanlarını bastırmak için Salihli'den ayaklanma bölgesine intikali sırasında 16 Mayıs 1920'de Tümen Karargâhı'nın bulunduğu Bursa'ya gelen Çerkez Ethem ile kuvvetleri hakkında bilgi verirken şunları kaydetmektedir: "..Biz bir yandan gelenleri düzene soktuk, bir yandan Ethem Bey'i bekledik. Sonunda Ethem gözüktü. Ufak tertip bir padişah azamet ve şevketiyle gelen bu ***süvari çavuşu***, hepimizi selamlamak lütfunda bulundu. Ve yanındaki karşılayıcılarla birlikte kente girdi."[4]

Dönemin yakın tanıklarından Falih Rıfkı Atay da Ethem'i şöyle tanımlar: "...Bir çete reisi kimdir? Bazan da bu, Ethem gibi bir ***çavuştan*** ibaret."[5]

Yakın dönem Türk tarihi ile ilgili araştırmalarıyla tanınan Hollanda'lı Prof. Dr. Erik Jan Zürcher de kapsamlı çalışmasında Çerkez Ethem'den şöyle bahsetmektedir: "...1913'te süvari çeteci olarak çarpışmış ve 1914'te Teşkilatı Mahsusa'ya[*] katılmış bir ***süvari onbaşısıydı.***"[6]

Sabahattin Selek de belgelere dayalı iki ciltlik kaynak eserinde, "...Ethem, Birinci Dünya Harbi'nin başlangıcında ***kanun*** (inzibat) ***çavuşu*** olarak Harbiye Nezareti'nde bulunmuş..." demektedir.[7]

Ergun Hiçyılmaz da Ethem'in, Enver Paşa'nın ***inzibat çavuşu*** olduğunu Sadi Koçaş'tan naklen yazmaktadır.[8]

Adlarını verdiğimiz bu "mektepli" subaylar ile *-Kutay dahil-* diğer yazarların, Ethem'in sahip olduğu iddia edilen "teğmen" rütbesini kabullenmemeleri dikkate değerdir. Yine Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin,Ethem ve kardeşleri ile ilgili verdi-

---

2 Ahmet Efe, Gizli Kalmış Bir İhanet Çerkez Kongresi ve Çerkez Ethem, s. 83 vd.
3 10 Yıl Savaş ve Sonrası, s. 274.
4 Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, 2. Kitap, s. 154 vd.
5 Çankaya, s. 263 vd.
6 Milli Mücadelede İttihatçılık, s. 157 vd.
7 Milli Mücadele, s. 918 vd.
8 Gizli Belgelerle Çerkes Ethem, s. 47 vd.
* TM, 17 Kasım 1913'te kuruldu. (Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ordusu'nda İstihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma, BTTD, Nisan 2001, sayı: 51.) Çok tartışmalı olan bu konu hakkında çalışmamızı dağıtacağı için ayrıntıya girmiyoruz. Dr. Philiph H. Stoddard'ın Teşkilatı Mahsusa'sına da bakılabilir.

ği kararda, maiyetlerindeki subayların tümünün rütbelerinden bahsedilmesine karşın, Ethem için sadece "Kuvayı Seyyare Komutanı" denilmesi de manidardır.[9]

Son olarak Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) de Nutuk'ta şöyle der: "*...Emir erliğinden gelen ve aslında daha yüksek bir düşünce yeteneği bulunmayan* Ethem'in koskoca Türk yurdunda diktatörlüğünü benimsemeye ve onaylamaya varacağını anlamamak olabilir miydi?"[10]

Ethem'in rütbesi sorunu böylece bir türlü teğmenliğe yükselemeden dallanıp budaklanıyordu. Bu sırada ulaştığımız Genelkurmay yayını Ayaklanmalar'da da, "...Süvari eri olan Ethem, okur yazar olduğundan, talimatgâha [Talimgâh olması gerek] ayrılmış ve başçavuş olarak terhis edilmişti. Daha sonra, Balkan Harbi sırasında İstanbul'a gelerek o zaman Bakırköy'de olan Süvari Subay Okulu'na girmiş, bir süre sonra da *teğmen* olmuştu[11]" denilmesi, durumu daha da karmaşık bir hale getirmişti.

Neredeyse TM'nin ve Ethem'in ailesinin resmi tarihçisi sayılabilecek Kutay'ın bile vermediği teğmen rütbesine Ethem Ayaklanmalar'da nasıl yükseltilebiliyordu?

Başka kaynaklarda da Bakırköy'de bulunduğu belirtilen o okulun orduya küçük subay yetiştirdiğini okumuştuk. Ancak buradan mezun olanların rütbesi kesinlikle teğmen değildi. Teğmen olabilmek için Harbiye'den mezun olmak gerekti. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri, I. Dünya Savaşı ve Türk İstiklâl Harbi'nin o cehennemî yıllarında bile, subayların terfi konusuna çok titizlik gösteriyor, hak etmeyen hiçbir personeline gelişigüzel rütbe ve terfi dağıtmıyordu.

Bu nedenlerle konunun aydınlatılması için bizzat Genelkurmay Başkanlığı'na başvurup görüş almak istedik.

Genelkurmay'dan Görüş İstiyoruz

Konu ile ilgili olarak Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı'na 15 Ağustos 2005 tarihinde bir yazı yazdık. Yazıda kendimizi tanıtıp yaptığımız çalışma hakkında da bilgi verdikten sonra şöyle dedik:

"Sayın Başkanım,

"...Ancak Ethem'in biyografisini yazarken, Başkanlığımızın 1974 tarihli yayını olan 'Türk İstiklâl Harbi VI. Cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1923)' adlı kitabın, 212. sayfasında şöyle bir paragraf bulunduğunu gördüm: '..Süvari eri olan Ethem, okur yazar olduğundan, talimatgâha [Talimgâh olması gerek] ayrılmış ve başçavuş olarak terhis edilmişti. Daha sonra, Balkan Harbi sırasında İstanbul'a

9 Ayaklanmalar, s. 376 vd. Bu karar Ekler bölümünde verilecektir.
10 s. 732 vd.
11 s. 212 vd.

gelerek o zaman **Bakırköy'de olan Süvari Subay Okulu'na** girmiş, bir süre sonra da teğmen olmuştu.'

"Sayın Başkanım;

"Tanrıkut Mo-tun'un kurduğu (M.Ö. 209) Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, *onbaşı*'dan *general*'e kadar her rütbesi bizim için kutsal olmakla birlikte; şimdiye dek edindiğimiz bilgilere göre teğmen rütbesini takmak için *Mektebi Harbiye*'den mezun olmak gerekir. Oysa Ethem bu durumda değildir. Ayrıca aşağıda verdiğimiz* kaynaklarda da onun teğmen rütbesine sahip olduğuna ilişkin bir doğrulayıcı ifade bulunmamaktadır. ***Sizlerden isteğim, o zaman Bakırköy'de bulunan anılan okuldan mezun olanlara teğmen rütbesi verilip verilmediğidir.***

Onca yoğun çalışmalarınız arasında bu soruya cevap vereceğinizi umuyor, saygılarımı sunuyorum.

İsim-tarih."

Genelkurmay'dan Ethem'in Teğmen Rütbesine Yalanlama: "Bakırköy'de Öyle Bir Okul Yok, Olanlardan da Teğmen Değil Onbaşı Yetişiyor!"

Bu yazımıza "ATASE: 3050-27-05/1'nci Askeri Tarih Kurulu (88) 705311 sayılı" ve 13 Eylül 2005 tarihli, adımıza hitaben bir cevap geldi.

15 Ağustos 2005 tarihli "Bilgi talebi" dilekçemize cevaben gönderildiği belirtilen yazı şöyledir:

"1. İlgi dilekçe ile *Bakırköy'de bulunan Süvari Subay Okulu'ndan mezun olanlara teğmen rütbesi verilip verilmediği* hususundaki bilgilerin araştırılarak tarafınıza gönderilmesini talep etmektesiniz.

"2. Yapılan inceleme neticesinde; ***Bakırköy'de Süvari Subay Okulu bulunduğuna ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.*** Ancak Ek-A'da bibliyografik künyeleri verilen eserlerde ve internet adreslerinde; Çerkez Ethem'in Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'nden mezun olduğu belirtilmektedir. Ali GÜLER ve Suat AKGÜL tarafından yazılan *Türk Tarihinde Harbiye* isimli eserde; Küçük Zabit Mekteplerinin ordunun astsubay ihtiyacını karşılamakta olduğu, buradan mezun olanların ***onbaşı*** rütbesi aldığı ve Süvari Küçük Zabit Mektebi'nin 1912 yılında İstanbul'a kurulduğu belirtilmiştir. Faydalı olacağı düşüncesiyle Türk Tarihinde Harbiye isimli eserin ilgili bölümünün fotokopisi Ek-B'de gönderilmiştir.

Rica ederim.
GENELKURMAY ATASE BAŞKANI NAMINA

Abdulvahap Baştemur
Kur. Alb.
1 nci As. Tar. Krl. Bşk."

---

* Yazıda "aşağıda verdiğimiz" diyerek gösterdiğimiz kaynakları hemen yukarıda belirttiğimiz için burada yinelemeyeceğiz.

Genelkurmay'ın Yanıtı Ne Anlama Geliyor?

Bu yazı kafamızdaki soruları kısmen gidermiştir. Ancak biz Türk milletinin gözbebeği Türk Silahlı Kuvvetleri'ni her türlü tartışma ve polemiğin dışında tutmak istediğimiz için bu yazının geniş analizini yapmak istemiyoruz. Okuyucunun, yukarıda anlattığımız konularla ilgili soruların cevabını bu yazıdan -*özellikle siyah-italik gösterdiğimiz satırlardan*- çıkarabilecek durumda olduğunu düşünüyoruz.

Genelkurmay ATASE, yazının Ek-A'sında "Bibliyografya" başlığı altında şu kaynakları vermiştir:

1. Ertan, Temuçin Faik, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Siyasal Kitabevi, [Basım yeri belirtilmemiş] 2001, s. 148.)

2. Kutay, Cemal, Çerkez Ethem Dosyası, 1. Cilt, (Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989 (3.Baskı), s. 43-46.)

3. Sarıhan, Zeki, Çerkez Ethem'in İhaneti, (Kaynak Yayınları, İstanbul 1984, s. 13.)

4. Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, 3. Cilt, (Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 1604 vd.)

İnternet:

1. http://kafkas. org.tr/izbırakanlar/cethem.html
2. http://kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=1115

Genelkurmay'ın Kaynakları Hakkında

Hemen söyleyelim ki Sayın Temuçin Faik Ertan'ın çalışmasını İstanbul Bayazıt Devlet ve Taksim Atatürk kütüphaneleri ile seçkin müşterilere hizmet veren kitapçılarda da yaptığımız araştırmalara karşın bulamadık. Dolayısıyla Ertan'ın konumuzla ilgili ne yazdığı konusunda bir fikrimiz bulunmamaktadır.

Çalışmamızın kitapçık olarak yayınladığımız nüshasında ve bu baskının bundan önceki Kaynaklar bölümünde Kutay ve Sarıhan'ın eserleri hakkında değerlendirmede bulunmuştuk. Ancak rütbe konusuna gelince.. Kutay şunu yazmaktadır: "...Ethem 19 yaşında İstanbul'a kaçtı. Rüştiye mezunu* olduğu için Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'ne ayrıldı, okuldan birincilikle zabit vekili olarak çıktı."[12]

Sarıhan da yine aynı konu ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: "...Ethem, 19 yaşında İstanbul'a kaçarak er yazılmış, başçavuş olarak terhis olmuş, Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'ne kaydolmuş, teğmenliğe yükselmiş.."[13]

Ancak dipnot konusunda son derece dürüst bir bilim adamı olduğunu ortaya koyduğu eserle kanıtlayan Sayın Sarıhan, bu bölümün kaynaklarını vermediğinden

12 ÇED I, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1973. s. 13 vd.
13 Çerkez Ethem'in İhaneti, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998 (3. Basım), s. 13 vd.
* Ancak Ethem'e ait olduğu ileri sürülen anılarda herhangi bir okulu bitirdiğine ilişkin bir kayıt bulunmayıp "...okur yazar olduğumdan..." denilmektedir. ÇEH, s. 11.

rütbe ile ilgili bilgiyi nereden aldığı anlaşılamamıştır. Sarıhan'ın bu bilgileri "Ayaklanmalar" ve Kutay'dan aldığı sanılmakta/anlaşılmaktadır.

4. sırada gösterilen ansiklopedide ise konu ile ilgili olarak şunlar yazılıdır: "...Düzenli bir öğrenim görmedi. Alaydan yetişerek başçavuşluğa dek yükseldi. Balkan Savaşı sırasında Bakırköy Süvari Zabitan Okulu'nu bitirerek zabit vekili oldu."[14]

Genelkurmay'ın verdiği internet adreslerinin ilkinde yer alan *-Sefer E. Berzeg, Çerkes Göçmenleri, c. II'den naklen olduğu belirtilen-* konumuzla ilgili bilgi de şöyledir: "Ethem Bey...Rüşdiyeyi ve Küçük Zabit Mektebi'ni bitirdi. Balkan Savaşları'na katılarak yaralandı."[15]

İkinci adreste de şu bilgi yer almaktadır: "...Çerkez Ethem, evinden kaçarak Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'ne girdi. Balkan Savaşı'nda Bulgar cephesinde yaralandı. Kıdem zammı ve madalya aldı."[16]

Genelkurmay'ın Ek-B'de gönderdiği kaynakta da "Küçük Zabitan Mektepleri (Astsubay Okulları)" başlığı altında şu bilgiler verilir: "Meşrutiyet'ten önce astsubaylar ordu içinde, askeri birliklerde yetiştiriliyordu. Meşrutiyet'ten sonra bu tarz, okullaştırılmak istenmiş ve 'Küçük Zabit Mektepleri' kurulmuştu. Bu okullar da 1909 yılı sonlarında her ordu merkezinde açılmaya başlamışlardır. Küçük Zabitan İbtidai Mektepleri mezunlarını aldığı gibi, dışardan da 18-21 yaşları arasında ilköğretimlerini tamamlamış sağlam gençler alıyorlardı. Öğretim süresi iki yıl idi. ***'Onbaşı' olarak mezun veriyordu.*** İstanbul, Edirne, Selanik, Bağdat, Beyrut ve Erzincan'da Küçük Zabit Mektepleri vardı. Süvari Küçük Zabit Mektebi ise 1912'de İstanbul'da kurulmuştu.

"Küçük Zabit mektebi çıkışlıların altı yıl mecburi hizmetleri vardı. Bundan sonra Kuleli'de bir yıl okuyup Jandarma subayı veya Polis Mektebi'ne gidip komiser olabiliyorlardı."[17]

Görüldüğü gibi konu yine tam olarak aydınlanmamıştır. Ethem'in bu okuldan mezun olsa dahi, teğmen veya jandarma subayı olabilmek için, 6 yıl zorunlu hizmetten sonra Kuleli'de de bir yıl daha okuması gerekmektedir. Oysa biz bu zamana kadar yaptığımız araştırmalarda ulaşabildiğimiz hiçbir kaynakta bunu doğrulayacak hiçbir kayda rastlamadık.

Şimdi Ethem'le ilgili çalışmalarda başvurulan 'ana kaynak' Kutay'ın yazdıklarına gelebiliriz. Kutay, 1886 doğumlu Ethem'in, askere gitmek amacıyla 19 yaşında evden kaçarak geldiği İstanbul'da, rüştiye mezunu olduğu için Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'ne ayrıldığını ve okuldan *birincilikle* zabit vekili olarak çıktığını yazmaktadır.

---

14 Çerkez Ethem md., Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, c.3.
15 "http://kafkas. org.tr/izbırakanlar/cethem.html", (Erişim, 11 Ocak 2006.)
16 "http://kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=1115", (Erişim, 11 Ocak 2006.)
17 Yrd. Doç. Dr. Öğ. Bnb. Ali Güler- Yrd. Doç. Dr. Öğ. Kd. Yzb. Suat Akgül, Türk Tarihinde Harbiye, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999, s. 100 vd.

Bu hesapla Ethem'in İstanbul'a 1905 yılında gelmiş olması gerekir. Oysa Kutay'ın girdirdiği ve *-daha aşağısına gönlü razı olmadığı için birincilikle mezun ettirdiği-* Ethem'in okuduğu söylenen İstanbul'daki Süvari Küçük Zabit Mektebi, Güler ve Akgül'ün bilim disiplini ile kaleme alınmış ciddi çalışmalarında da belirtildiği gibi 1905'ten yaklaşık yedi yıl sonra açılmıştır!

Konuyu toparlamak gerekirse, *Genelkurmay yayını "Ayaklanmalar" ve onu kaynak gösterdiği anlaşılan Sarıhan dışında Ethem'e teğmen rütbesini takan eser yoktur.*

Genelkurmay'ı da polemiğe çekerek yıpratılmasına neden olmayı istememekle birlikte, bu çalışmaya verdiğimiz onca emeğin hakkına dayanarak sadece şunu söylemek istiyoruz: ***Genelkurmay, kendi yayını olan "Ayaklanmalar"daki konu ile ilgili satırları diplomatik bir üslupla tekzip etmiştir!***

Biz başka bir yorum yapmadan bu faslı burada kapatıyoruz.

Ethem Balkan Savaşı'na Katıldı mı?

Rütbesinin dışında Ethem'le ilgili bir başka tartışma konusu da Balkan Harbi'ne katılıp katılmadığıdır. Cemal Kutay ile onun ÇED'ini kaynak gösteren bazı araştırmacıların, bizim doğru/güvenilir bulmadığımız çalışmalarında, Ethem'in Balkan Harbi'ne de katıldığını ileri sürmelerine karşın, konu ile ilgili en kapsamlı ve iki ciltlik kaynak eseri kaleme alan Tevfik Bıyıklıoğlu'nda Ethem'e ilişkin hiçbir kayıt yoktur.[18]

Oysa Bıyıklıoğlu, çalışmasında, Reşit ve Tevfik ile birlikte, daha sonra adları Ethem ve ağabeyleri ile birlikte anılacak Süleyman Askeri Bey, Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami gibi Çerkez asıllı tüm Fedai Zabitan (TM) mensubu subaylara yer vermiştir.

Bu konunun da gerektiği gibi aydınlatılması gerektiğine inanıyoruz.[19]

Ailenin İttihatçılığı

Çerkez Ethem ve ailesinin; 28 Ocak 1921'de Yunanlılara sığındıktan sonra 24 Ekim 1921'de topladığı Çerkez Kongresi'nde Ethem her ne kadar yerden yere vursa da İTC ve TM ile yakından ve köklü ilişkisi mevcuttur ve bu durum oldukça dik-

---

18 Trakya'da Milli Mücadele, c.I-II. Eserde adından da anlaşılacağı gibi ağırlıklı olarak Türk İstiklâl Harbi dönemi incelenmesine karşın, ilk 123 sayfası, Ayastefanos Antlaşması'ndan Mondros Ateşkes Antlaşması'na kadar olan dönemi kapsamaktadır.

19 Çalışmayı bitirdiğimiz, dolayısıyla bu bölümü hayli geride bıraktığımız bir sırada tanıştığımız Parti Pehlivan Ağa'nın torunu Sayın A. Nedim Çakmak, dedesinin; Ethem'in iki ağabeyinin de bizzat yanında şehit düştüğünü, Ethem'in de *-zaman belirtmeksizin-* Balkanlarda bulunduğunu söylediğini belirtmiştir. Sayın Çakmak'ın verdiği bilgiye göre, Pehlivan Ağa, içlerinde Usturumca'lı Halil Efe gibi mücahitlerin de bulunduğu 15 kişilik bir grupla 1916'da Batı Trakya'dan Ayvalık'a gelmiştir. 22 Mart 2006 tarihli görüşme.

kati çekicidir. Ethem'in babası Ali Bey, daha II. Meşrutiyet'in ilanından önce, o zamanlar yeraltında faaliyet gösteren İTC'nin önde gelen liderlerinden Dr. Nazım'ın[20] "Yakup Ağa" takma adıyla kurduğu gizli yapılanmaya girmiş, bu mensubiyet, Kutay'a göre Ali Bey'in çevresinde tutunmasını sağlamıştır.[21]

İddialara göre İT'nin İzmir'deki ilk hücresini 1908'den önce kuranlar da o sırada kentte zorunlu ikamete mahkûm Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami'nin yanı sıra Çerkez Reşit ile 12 arkadaşıdır.[22] Ethem'in ağabeyi Tevfik'in de o yıllarda İzmir'de inzibat teşkilatında çalıştığı iddia edilir.[23] Reşit ve Tevfik'in 1906 yılında Makedonya'da ayrılıkçı eşkıyaların takibinde bulunurken, örgütün dağa çıkan ilk subayı Resneli Niyazi'nin[24] önerisi ve kefaletiyle İTC'ye girdiği de iddia edilir. *-Bize göre bu tartışmalar önemsizdir. Çerkez kardeşlerin İT'ye mensup oldukları kesindir, ancak bu mensubiyetin ne zaman başladığı tartışılmaktadır.-*

Bu sıralarda bir anlaşmazlık nedeniyle Reşit askerlikten istifa eder. Prof. Dr. Yamauci Masayuki'ye göre Reşit, Sırp Çetnik çetelerine karşı yapılacak tepeleme harekâtının biçimi konusunda üst kademe komutanlarla anlaşmazlığa düşmesi nedeniyle yüzbaşı rütbesinde iken istifa etmiştir.[25] Sabahattin Selek de Reşit'in yüzbaşı iken ordudan ayrıldığını yazmaktadır. Bunu kabul etmeyen Sefer E. Berzeg'e göre ise Reşit Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra sağlık sorunları nedeniyle binbaşı rütbesinde iken askerlikten istifa etmiştir.[26]

Ancak, askerlikten istifa etmesine karşın Reşit Bey'in İTC, Fedai Zabitan ve daha sonraları da TM ile ilişkisi kesilmemiştir.

Reşit, I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce kurulan TM'nin embriyosu sayılabilecek İT'nin Fedai Zabitan yapılanması içinde de gösterilir[27] ve bu grupla birlikte

---

20 İTC'nin kurucularından olup **Dönme** olarak bilinmektedir. Dr. Nazım Bey; İT/F'nin 1 Kasım 1918'de toplanan son olağanüstü kongresi devam ederken, 1-2 Kasım gecesi, [Eski] Sadrazam Talat, Harbiye Nazırı Enver, Bahriye Nazırı Cemal paşalar; İT Merkezi Umumi üyesi ve TM Siyasi Büro Reisi Dr. Bahaeddin Şakir, eski İstanbul Emniyet Müdürü Bedri, eski Trabzon ve Beyrut Valisi Cemal Azmi beyler ile Maverayı Kafkas Hükümeti Temsilcisi Haydar İbrahim Bey'in de bulunduğu grupla, Alman U-170 denizaltısına binerek Türkiye'den ayrılmıştır. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, s. 30 vd.; Celal Bayar, Ben de Yazdım, c.1, s. 125 vd.; Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, 251 vd.; Hikmet Çiçek, Dr. Bahattin Şakir, s. 150 vd.
Dr. Nazım, Cumhuriyet'ten sonra da; 5 Kasım 1918'de kendisini fesheden İT'yi yine kendisi gibi **Dönme** Maliyeci Dr. Cavit ve Ahmet Emin (Yalman) beylerle birlikte hortlatma girişimlerinde bulunmuş, Atatürk'e İzmir Suikastı davasından yargılanıp idama mahkum edilmiş, dünyayı yöneten birkaç Yahudi ailesinden birisi olan Rothschild'lerin Atatürk nezdinde devreye girmesine karşın affedilmeyerek 27 Ağustos 1926'da Ankara'da asılmıştır. Zürcher, a.g.e., s. 251 vd.

21 ÇED I, s. 13 vd.

22 Stoddard, a.g.e., s. 137 vd.

23 Kutay, ÇED I, s. 24.

24 Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, s. 252.; Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki 1908-1914, s. 20.

25 Cilasun, a.g.e., s. 84n.

26 Milli Mücadele, s. 916; Cilasun, aynı yer.

27 Dr. Philip H. Stoddard, Teşkilâtı Mahsusa, s. 145.

Türk-İtalyan/Trablusgarp Harbi'ne de katılır.[28] Reşit'in, Türk Genelkurmayı'nın bu gayrınizami harbinde Derne Komutanı Mustafa Kemal (Atatürk)'in kurmay başkanlığını yaptığı da iddia edilir.[29]

Ancak Reşit Bey'in Trablusgarp maceralarının hayli *renkli* olduğu, Kuşçubaşı'nın kendisine gönderdiği ve aşağıda vereceğimiz bir uyarı yazısından anlaşılmaktadır.

ATASE'nin gösterdiğimiz çalışmasındaki "Derne bölgesi muharebeleri/17 Ocak 1912 Çarpışması" ile ilgili şu satırları da yorumsuz olarak buraya alıyoruz: "Bu baskın çok güzel planlanmasına karşın beklenilen sonuç sağlanamadı...Bu muharebe sonunda ***Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal***, verdiği raporu şöyle bitirmektedir: 'Sunulan noktalar, bu muharebede maddi delilleriyle sabit olan konulardır; şeyhlerin ilk itirazları, sıfır mevcudunda çıkmaları, Hase kabilesinin 'yolu bilmeyiz' diye hareketten kaçınmaları, baskın kollarının saat 03.30'da baskını yapmayıp gündüze kalınması ve hücum edecekleri düşmanın hal ve vaziyetini ve kuvvetini görmedikçe hücum etmemeleri teklifleri, ***yardıma gönderilen [K.] Eşref Bey kolundan ancak az bir miktarının düşmana pek uzak bir mevziden birkaç tüfek atmakla yetinmeleri*** bahsolunan delillerdendir."[30]

Balkan Savaşları'nın patlaması nedeniyle Trablusgarp'ta bulunan Fedai Zabitan mensuplarının Harbiye Nezareti'nce çağrılması üzerine aralarında Reşit ve Aziz el-Mısri'nin de bulunduğu bir grup subay mücadeleyi yürütmek için burada bırakılmışlardı. Ancak aşağıda yayınlayacağımız Kuşçubaşı'nın yazısında da belirtildiği gibi Reşit ve Mısri, mücahitleri yüzüstü bırakarak Trablusgarp'tan kaçmışlardır. Çerkez asıllı Mısri'nin İtalyanlardan rüşvet aldığı da iddia edilir.[30a]

Reşit, Trablusgarp'tan sonra Balkan Harbi'nde de görev alır ve Teşkilatı Mahsusa'nın çekirdeğini oluşturacak müfreze ile birlikte sızdıkları Batı Trakya'da ör-

---

28 Stoddard, a.g.e., s. 74 vd.

29 Reşit'in Trablusgarp Harbi'nde bulunduğu hemen tüm kaynaklarda belirtilir ve bu doğrudur. Ancak, Mustafa Kemal'in kurmay başkanlığını yaptığı tartışmalıdır. ATASE'nin, "1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal" adlı çalışmasında, "1912 Başında Derne'de Türk Kuvvetleri" başlıklı Ek-4'teki listede Reşit Bey'in adı bulunmamaktadır. s. 140 vd.; Bu arada, Mustafa Kemal'in Türk İstiklâl Harbi yıllarında, Salihli'de bulunan Reşit'e 7 Ocak 1920'de gönderdiği bir şifretelde, bir anlaşmazlığın çözümü için kendisinden istekte bulunurken, "...Bunu özellikle eski hukukumuza dayanarak rica ederim" demektedir. (HTVD, Aralık 1960, sayı: 34, vesika nu: 849.) Ethem'in isyanı sırasında 22 Aralık 1920'de Ankara'da yapılan ve Reşit'in de hazır bulunduğu bir toplantıda Mustafa Kemal'in ona "...Seninle Bingazi'de de beraberdik.." şeklindeki sözlerinden de Trablusgarp Harbi'nden birbirlerini tanıdıkları ortaya çıkmaktadır. (Yunus Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, s. 73.) Mustafa Kemal, "Zabit ve Kumandan İle Hasbıhal"inde Derne kuvvetleri harp düzenini anlatırken, emrindeki subaylar arasında Reşit'in adına da yer verir. (ATABE, c.1, s. 157 vd.) Tüm bunlardan, kurmay başkanı olsa da olmasa da Mustafa Kemal ile Reşit Bey'in eskiden de tanıştığı ortaya çıkmaktadır.

30 a.g.e., s. 112 vd.

30a Stoddard, TM, s. 243 vd.

tülü eylemler içinde bulunur. Bu eylemler sonucunda 31 Ağustos 1913'te Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatesi (Batı Trakya Geçici Hükümeti) kurulur.[31]

"Geçimsiz" Reşit Bey'in Türklerle İlgili Yakışıksız Sözleri

Birçok kaynakta Reşit'in geçimsiz ve huysuz olduğu belirtilir. **Kendisi de Çerkez olan** merhum Sabahattin Selek, oldukça kapsamlı ve kaynak eserinde Reşit Bey'le ilgili şu değerlendirmede bulunur: "...Tabiatı itibariyle idaresi güç, idraki [anlayışı] ve terbiyesi kıt, mağrur ve şımarık bir kimse idi. Bu sebeple yalnız Milli Mücadele'de değil, daha önceki savaşlarda da tatsız olaylar yaratmış ve beraber bulunduğu kimseleri üzmüştür. Ordudan yetişmiş olduğu halde, Reşit aslını çoktan unutmuş ve daha Balkan Harbi sıralarında subay aleyhtarı kesilmiştir. ***1913'te yazdığı resmi bir yazıda 'cenabet zabitler' diye subaylara hakaret etmekten çekinmemiştir. Milli Mücadele'de düzenli orduyu istemeyişi ve subay düşmanlığı bu kadar eski bir geçmişe dayanmaktadır.***"[32]

Reşit'in, Fedai Zabitan/TM'nin Batı Trakya Harekâtı'nın devam ettiği sıralarda, hepsi de Çerkez asıllı olan TM'ci subay arkadaşları; merhum Süleyman Askeri Bey, Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami beylere hitaben yazdığı 23 Eylül 1913 tarihli söz konusu resmi yazısının orijinalinin ilgili kısmı şöyledir: "...Ey vatandaşlar: Geçen hafta zarfında Edirne'den (800) silahsız muallem [eğitimli] asker geldi. Bunları silahsız koyuverenlere lânet olsun. ***Be cenabet zabitler, avanak eşek Türkler. Böyle beyinsiz milleti*** Bulgar tepelemez de ne yapar...Bâki silâhla olur salâh **kardaşlar.**"[33]

Kuşçubaşı'dan Süleyman Askeri Bey'e: "Reşid Kaçırdı Galiba? Ne Eşekçe Bir Yazı Bu!"

Ancak adları verilen TM'ci hemşehrilerinden Eşref Bey tarafından Reşit'in bu yazısına oldukça sert tepki gösterilir. Kuşçubaşı Eşref Bey, bu yazı dolayısıyla Reşit'i aynı gün yazdığı bir yazıyla Süleyman Askeri Bey'e şikâyet ettiği gibi uyarılmasını da ister:

"...***Reşid kaçırdı galiba; zaten çatlaktı! Ne eşekçe, duygusuzca bir yazıdır bu.*** Resmi yazışmalarda lâubalilikle yapılmış bu cür'etinin kendisine ağıra mal olacağını bir son olarak ihtar buyurunuz."[34]

---

31 Bıyıklıoğlu, a.g.e., c.I, s. 73 vd. İTC'nin üç önemli liderinden birisi olan Cemal Paşa da, Balkan Savaşları ile Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan Batı Trakya'ya sızarak burada Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatesi'nin kuran TM'ciler arasında Reşit Bey'den de bahsetmekte ve yüzbaşı rütbesinde olduğunu bildirmektedir. Hatıralar, s. 70.

32 Milli Mücadele, s. 916 vd. Selek'in değerlendirmesinin son kısmına bu çalışmanın anlaşılabilmesi açısından özellikle dikkati çekiyoruz.

33 Bıyıklıoğlu, a.g.e., c.II, s. 30 vd.

34 Gösterilen yer. Belgede Askeri'nin haşiyesi de bulunmaktadır. Bıyıklıoğlu, a.g.e., c.I, s. 77n.

Reşit'in bu edepsizliğine karşı hızını alamayan Kuşçubaşı Eşref Bey, bir gün sonra yazdığı bir yazı ile de onu bizzat uyarır: "...Nedir bu lâubalilik? Hatta resmi yazışmalarda da mı havailik.* Biz Hükümeti Osmaniyemize dış görünüşte muhalif görünüyor ve siyasi vaziyetimiz gereği hudutlarımızı çiziyor isek, ***sen o milleti kendimize hakiki bir hasım olarak mı görmekte ve onun aleyhine en pis bir kaleminle yürümektesin.*** Nedir o senin 23 Eylül 329 [1913] tarihli yazın? ***'Avanak, eşek Türkler'*** gibi cümleler kullanışın? ***Derne'de yaptığın falsoların, Tobruk'ta ateşle Şeyh Sünûsi'den sana lâyık görüldüğü muameleyi ve âlemi İslam'a karşı aleyhindeki beyannamelerle 'el-hâin Reşid el-Çerkes' diye teşhir olunduğunu ve hacil kılındığını*** *[rezil edildiğini]* ***unuttun mu? Biz Türklerden, sen ve Aziz el-Mısri'den gayrı böyle bir hitaba ve muameleye kim uğramıştır?*** Haddinizi biliniz! Sonra ne yaşça ne de başça saygı ve iltifat göremezsiniz. İnşallah bu son ricam ve sizi ikâzımdır gafil **arkadaş**"[35]

Bu yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Trablusgarp'taki bu ekibin durumu da oldukça karışık ve aydınlatılmaya muhtaçtır.

Öte yandan Eşref Bey'in bu iki uyarısına bu müfrezenin reisi merhum Süleyman Askeri Bey'in nasıl yaklaştığı ise şimdilik bilinmektedir. Kuşçubaşı, uyarı yazısını muhtemelen Askeri'nin oluruyla yazmıştır.

Çerkez Ethem'in diğer ağabeyi Tevfik de Stoddard'a göre Fedai Zabitan ve Teşkilatı Mahsusa kadrosunda gösterilmiş, ancak nerelerde görev yaptığı konusunda ayrıntı verilmemiştir.[36] Cemal Kutay'ın verdiği bilgiye göre de Tevfik, Balkan Savaşları'nda ve ardından I. Dünya Harbi'nde Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın Karargâhı'nda görev yapmıştır. Tevfik, Afganistan'a gönderilmek istenen Rauf Bey Müfrezesi'nde de görev yapmıştır.[37]

Ethem'in TM Bağlantısı ve TM'nin 'Ünlü' Afgan Seferi "Denizlerin Gerillası" Bir Subay, Dağlarda "Gerilla Harekâtı"na Nasıl Görevlendiriliyor?

Babası ve ağabeylerinin İTC ve TM ile bu kadar yakın ilişkide olmasına bakarak Çerkez Ethem'in de bunların dışında kaldığını düşünmek mümkün görünmemektedir. Cemal Kutay, TM'nin, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişinden hemen önce düzenlediği Afgan Seferi'nde Çerkez Ethem'in rolü ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

---

35 a.g.e., s. 31. İttihatçı söyleminde parola/işaret yerine kullanılan ve Reşit'in yazısının sonunda da yer alan **kardaş** kelimesine karşın, Kuşçubaşı'nın ona **arkadaş** diye hitap etmesi de dikkati çekicidir.
36 a.g.e., 147.
37 ÇED I, s. 40 vd. Bıyıkloğlu'nda da Tevfik'in adının yer aldığını belirtmiştik.
* Aslı "hevâi" olan kelimenin anlamı şöyledir: Nefis ve şehvetine mağlup olmakla ilgili; nefsine düşkün, ciddi şeylerle ilgisiz. Devellioğlu, a.g.e., s. 428.

"Birinci Dünya Savaşı'nda Ethem, TM'nin düzenlediği İran-Afgan üzerinden Türk Anavatanı'na yol açma hareketine, Rauf Bey'in...maiyetinde katıldı."[38]

Çerkez Ethem'in TM'nin ünlü Afgan Seferi'ne katılıp katılmadığını, katıldı ise de öyle anlatıldığı gibi çok önemli rol oynayıp oynamadığını anlamak için bununla ilgili kısa da olsa bilgi vermek durumundayız.[39]

İlk önce şunu söylemek isteriz ki, bu sefer, TM'nin *-Almanlarla beraber-* düzenlediği bir sefer olmakla birlikte, TM'nin ve Türk Genelkurmayı'nın veya Osmanlı Devleti'nin projesi olmayan bir harekâttır. Sefer, Kara Harp Okulu öğretim üyeleri Kurtcephe ve Balcıoğlu'nun da belirttiği gibi ***Alman Genelkurmayı'nca planlanmıştır.*** Plan, Enver Paşa ve ona bağlı olan TM tarafından oluşturulacak bir müfreze ile icra edilecektir. Rauf Bey'in komutanlığına getirildiği TM Müfrezesi'nin görevi, Irak, İran üzerinden Afganistan'a ulaşarak, bu ülkeyi Osmanlı Devleti'nin de yer aldığı İttifak Devletleri Bloku'na *-Cihad'ın ilanından sonra da Cihadı Ekber'e-* kazanıp Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetimine karşı savaş ilan ettirmek, Afganistan-Hindistan sınırının Hint kısmındaki dini duyguları kuvvetli, savaşçı Afgan *-Peştun-* kabilelerini İngilizlere karşı isyana sevk etmek, bunlardan gönüllü toplamak, Hindistan'daki bağımsızlıkçı Hint devrimcileriyle bu doğrultuda ilişki kurmaktı.

Dolayısıyla;

1. Kutay'ın iddia ettiği gibi, Rauf Bey Müfrezesi'nin görevi "Türk Anavatanı'na yol açmak" değildir.

---

38 ÇED I, s. 14 vd.

39 Başlangıçta *geniş bir biçimde* vermeyi düşündüğümüz söz konusu seferle ilgili araştırma bize hayli zaman kaybettirmiş; okuyucu açısından da konunun dağılacağı düşünüldüğünden bundan vazgeçilmiştir. Ancak bizim de yararlandığımız konu ile ilgili şu eserlere bakılması yararlı olacaktır: Yusuf Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi, c.III, s. 501 vd.; Rauf Orbay, Siyasi Hatıralar (Örgün Y. 2003), s. 38 vd.; Ali İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi, c.I, s. 229 vd.; A. Faik Hurşit Günday, Hayatım ve Hatıralarım, s. 105 vd. Atatürk'e yapılmak istenen başarısız İzmir suikastı nedeniyle idam edilen Ziya Hurşit'in ağabeyi olan Günday, Irak-İran sınırındaki Osmanlı topraklarında o yıllarda kaymakamlık ve mutasarrıflık yapmıştır. Eserinde konu ile ilgili özgün bilgiler yer almaktadır; Celal Bayar, Ben de Yazdım, c.I, s. 34 vd.; Dr. Vahdet Keleşyılmaz, Teşkilâtı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918), s. 88 vd.; Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c.I, s. 77 vd.; Dr. İsrafil Kurtcephe-Dr. Mustafa Balcıoğlu, Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-, OTAM, 1992.; aynı müellifler, Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın İran Siyaseti, OTAM, 1992.; Abdülvehhâb Tarzî, Efganistan md. İslam Ansiklopedisi c.IV. Bunlardan, Bayur'un eseri, seferden önce Afganistan'ın sosyo/politik durumunu anlatması açısından; Kurtcephe-Balcıoğlu'nun makalesi de orijinal kaynaklara dayalı ve en önemlisi derli toplu olduğundan dikkate değerdir. Yanlış anlaşılmaması için şunu da söylemek isteriz ki, halkının hemen tamamı Müslüman olan günümüzün Pakistan ve Bangladeş'i de o sıralarda İngiliz sömürge imparatorluğunun *kalpgâhı durumundaki Hindistan sınırları içinde yer alıyordu. Hind Müslümanları* adı verilen ve sömürgeci İngilizler için bir *istikrarsızlık unsuru* olarak görülen bu topluluklarla Anadolu Türklüğü arasında I. Dünya ve Türk İstiklâl Harbi yıllarında yakın ilişkiler kurulmuştu. Türk İstiklâl Harbi/Türk İnkılâbı'nın etkisiyle ortaya çıkan bu devletlerden ilki 1947, ikincisi 1971'de bağımsızlığını kazanmıştır; Bayur, a.g.e., s. 654 vd.

2. Kurtcephe ve Balcıoğlu ile Keleşyılmaz'ın yayınladığı orijinal TM belgelerinde Rauf Bey Müfrezesi'nde görevlendirilen Türk subaylarının adları tek tek belirtilmiştir.[40]

Bunların arasında Çerkez Ethem'in adı yoktur. Yani, Kutay'ın iddia ettiği gibi Çerkez Ethem, Rauf Bey Müfrezesi'nin kuruluşunda yer almamıştır. Müfreze'de Mülâzımı Evvel (Üsteğmen) Edhem Efendi adlı iki Türk subayı bulunmasına karşın, bunlar Çerkez Ethem değildir. Yukarıda açıklandığı gibi birçok kaynakta Ethem'den "..süvari çavuşu, jandarma çavuşu, süvari onbaşı, inzibat çavuşu.." gibi rütbelerle bahsedildiğinden, Üsteğmen Edhem beylerin Çerkez Ethem'le bir ilgisinin olmadığı açıkça görülmektedir. Çünkü rütbeler uyuşmamaktadır. Ayrıca yukarıda verdiğimiz kaynakların Kurtcephe-Balcıoğlu'nun makalesi dışında hiçbirisinde de Çerkez Ethem'in adı bile geçmemektedir.

Dolayısıyla Kutay'ın, **"...I. Dünya Savaşı'nda Ethem, TM'nin düzenlediği İran-Afgan üzerinden Türk Anavatanı'na yol açma hareketine, Rauf Bey'in maiyetinde katıldı"** ***iddiasını konu ile ilgili hiçbir kaynak doğrulamamaktadır.***

Tuvalet Çadırlarının Üzerine Dahi Bayrak Çeken Almanlar

Yukarıda açıklanan görev doğrultusunda 15 Eylül 1914'te İstanbul'dan trenle intikal eden Rauf Bey Müfrezesi'nde bulunan Alman subay ve görevlilerle Türkler arasında, Almanların Türkleri tahakküm altına almak istemeleri, Türklerin de doğal olarak buna karşı koymaları nedeniyle anlaşmazlık çıkmıştır. Bu durum 19 Eylül'de gelinen Halep'te had safhaya varmış ve Alman subay ve görevliler Müfreze Komutanları olan Rauf Bey'i dinlememeğe başlamışlardır *(askeri hiyerarşide, emre itaatsizlik, emre itaatsizlikte ısrar ve nihayet isyan durumu).* Halep'ten Bağdat'a doğru yola çıkan Müfreze'deki Almanlar edepsizliklerini o dereceye vardırır ki, her şeyin, hatta helâ çadırlarının üzerine bile Alman bayraklarını çekerler.[41] Bu durum üzerine yola birlikte devam edilemeyeceği anlaşıldığından daha ikinci konak yerinde Almanlar Müfreze'den ayrılarak Halep'e geri döner.

---

40) Afgan Seferi Heyeti şu görevlilerden oluşmaktadır: Komutan: Bahriye Binbaşısı Hüseyin Rauf Bey, Yaver: Yüzbaşı Tevfik Efendi, Kurmay Başkanı: Piyade Binbaşısı Ömer Fevzi Bey; diğer Müfreze mensupları: Topçu Yüzbaşı İsmail Efendi, Piyade Üsteğmen Rüsuhi Efendi, Üsteğmen Şakir Efendi, Üsteğmen Ali Efendi, Üsteğmen Nüzhet, Efendi, *Üsteğmen Edhem* Efendi, Üsteğmen Şakir Efendi, Üsteğmen Ali Efendi, Üsteğmen Nüzhet Efendi, *Üsteğmen Edhem Efendi,* Teğmen Sadettin Efendi, Teğmen Hüseyin Fehmi Efendi, Tabib Yüzbaşı Tahir Efendi, Baytar Yüzbaşı Şevket Efendi, Teğmen Fahreddin Efendi. **Heyete sonradan katılanlar:** Teğmen (?) Fazlı Bey, Abdurrahman Nihat Bey (Peşaverli), (Kurmaylıktan terk) Binbaşı Baha Said Bey, Yd. Subay İsmail Hami Bey, Bahriye Yüzbaşısı Cemaleddin Bey, Yüzbaşı Cemal Efendi, Yd. Subay Şükrü Efendi, Yd. Subay Rasim Efendi. (Kurtcephe-Balcıoğlu, BDS Başlarında Romantik Bir...) Öte yandan Kutay'a göre, Çerkez Tevfik, Afgan Seferi hakkında olumsuz bir rapor vermiş, bu nedenle de görevinden alınarak Yusuf İzzet Paşa'nın karargâhına gönderilmiştir. (ÇED I, s. 40 vd.) Kurtcephe-Balcıoğlu'nda ise böyle bir kayıt yoktur.

41 Kurtcephe- Balcıoğlu, BDS Başlarında Romantik Bir...

Yalnız Türklerden oluşan kafile ile yoluna devam eden Rauf Bey, 30 Eylül 1914'te Bağdat'a geldiğinde Müfreze'nin görevinde değişiklik olur. Çünkü, Şattülarab'a çıkarma yapan İngilizler Basra'ya doğru ilerliyordu. Üstelik o sıralarda 1907 İngiliz-Rus Antlaşması'na göre, İran'ın kuzeyi Rusların, güneyi ise ***İngilizlerin*** etkinliğinde bulunuyordu.[41a] Irak'ın hem güneydoğu/doğu yönünden İngiliz tehlikesi altına girmesi hem de daha sonraları Bağdat'a gelen Almanların Rauf Bey Müfrezesi'ni dağıtmak ve sadece *Almanya ve Alman çıkarları adına* Afganistan'a geçmek amacıyla yaptığı girişimler sonucunda TM'nin Afgan Seferi suya düşer. ***Başkomutanlıkça Heyet'in Afganistan'a gönderilmesinden vazgeçilerek, subayların Irak cephesinde görevlendirilmesi emredilir.***

O sıralarda *-hemen tümü Çerkezlerden oluşan-* Osmancık Taburu'yla Irak'a gelip Cavit Paşa'dan Irak ve Havalisi Komutanlığı'nı devralan Süleyman Askeri Bey de; İran'ın güneyindeki Arap bölgesi içinden Havize-Muhammere istikametinde düşündüğü kuşatma harekâtını; Loristan mıntıkasında güçlü bir aşiret olan Bahtiyariler ve Loristan Valisi'nin vaadlerine rağmen uygulayamamıştı.

İşte bu son askeri durum üzerine, *Afganistan'dan önce Güney İran'ın elde edilmesi öncelik kazandığından,* Rauf Bey'in Müfreze'siyle Loristan'a hareket etmesi ve Bahtiyarileri de elde ederek Güney İran Harekâtı'nı yönetmesi 14 Aralık 1914'te Başkomutanlık'tan bildirilmişti.[42] Müfreze'nin görevi, ***İngiliz nüfuzu altındaki Güney İran*** aşiretlerine ve halkına bir ay önce ilan edilen Cihadı Ekber'i yaymak, buralardan oluşturulacak kuvvetlerle Basra Vilayeti'ni* işgal eden İngilizler aleyhine harekete geçirmekti.

Rauf Bey Müfrezesi, Başkomutanlıkça belirtilen görev doğrultusunda 28 Şubat 1915'te Mendeli'de toplandı. ***-Burada, görevin tebliğinden, 28 Şubat'a kadar geçen iki aylık süreyi de Rauf Bey adına not ediyoruz.-*** Öncü Türk müfrezelerine yapılan saldırılar üzerine harekât için 19 Mart'ta Hanekin yakınlarındaki Hedef Toparlanma Noktası'nda toplanıp 23 Mart'ta kasabaya girildi. Müfreze daha sonra Kasrı Şirin'i işgal etti. Ardından Gilan'dan Kasrı Şirin'in kuzeydoğusundaki Serpul'a yaklaşıp 2 Nisan'da da bu kasabaya girdi.

Çerkez Ethem, Rauf Bey Müfrezesi'ne Ne Zaman Katıldı?

Rauf Bey Müfrezesi, 17 Mayıs 1915'e kadar İran-Irak sınırındaki Serhevize bölgesinde kalır. İşte tam bu sıralarda, *-Nisan ayı ortalarında-*, Çerkez Ethem meydana çıkar. Van cephesinden çıkıp gelen Çerkez Ethem ile İbrahim Bey[43] yanlarındaki *30*

41a Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 34 vd.

42 Bu arada kendisini Türk İstiklâl Harbi yıllarından tanıyacağımız ilginç bir İngiliz, ünlü casus Binbaşı Noel/Nowill de aynı sıralarda Bahtiyarilerin yanında *'Kürtçe öğrenmekle'* meşgûldür. Selek, a.g.e., s. 529 vd.

* Osmanlı yönetiminde Irak'ın kuzeyi Musul, ortası Bağdat, güneyi Basra vilayeti olarak taksim edilmişti.

43 Balkan Savaşları'na katılan Azerbaycan gönüllüleri arasında da yer alan *-Ahıska'lı-* İbrahim [Cihangiroğlu] Bey, Edirne'nin istirdadında görev almış, hemen ardından Batı Trakya'ya ilk giren 116 kişi-

kadar savaşçı ile birlikte Rauf Bey Müfrezesi'ne katılır. Müfreze'nin o sıralardaki nizami/gayrınizami kuvvetlerinin mevcudu yaklaşık 4.500'tü. Dolayısıyla Çerkez Ethem'in *-İbrahim Bey'le birlikte-* Müfreze'ye katılımının değeri de ortaya çıkar.

Bu sırada Müfreze'ye sonradan katıldığı anlaşılan Deniz Binbaşısı Muhyiddin Bey, İbrahim Bey ve Çerkez Ethem, beraberlerinde birkaç atlı olduğu halde durumu anlamak ve kamuoyunu kazanmak için Rauf Bey tarafından Kirmanşah'a gönderilir. ***Kirmanşah'ta önemli bir iş yapamayan*** Çerkez Ethem ve beraberindekiler, çoluk-çocuk 50 kadar maaşlı asker yazarak geri döner.

Ethem ileride açıklayacağımız gibi 25 Mart 1915'te Diyarbakır Valiliği'ne atanan merhum Dr. Mehmet Reşit Bey'in emrinde Ermeni/Nasturi ***yer değiştirmesinde*** görev alacağından Müfreze'den ne zaman ayrıldığı bilinmemektedir.

İşte dağdağayla anlatılan Çerkez Ethem'in ünlü Afgan Seferi'ndeki ünlü rolü bundan ibarettir!

Sonraki günlerde İngilizlerin Irak'ta, Rusların Anadolu'da ilerlemeleri, ayrıca Anadolu'daki Ermeni ayaklanmasının büyümesi üzerine Rauf Bey Müfrezesi oldukça zor duruma düştü. *Üstelik,* ***hem Başkomutanlık'ın hem de Irak ve Havalisi Komutanı Süleyman Askeri Bey'in aşiretlerle mümkün oldukça çatışmaya girilmemesi emrine karşın,*** aşiretlerle gerçekleşen çarpışmalar ve bu çarpışmalarda özellikle subay kayıpları nedeniyle güçlükler yaşandı.

İran'da bulunan Rus, Alman ve İngiliz istihbarat servisleri elemanlarının Müfreze'ye karşı olumsuz tutumları ve gönüllü aşiret birliklerinin de Müfreze'yi terk etmesi üzerine artık amaca ulaşılamayacağı ortaya çıkmıştı. Bu durum nedeniyle 1915 Eylül'ünde Harbiye Nezareti'nden gelen bir emir üzerine Müfreze lağvedilmiş, bazı subaylar Tahran Askeri Ataşeliğimizde görevlendirilmiş, Rauf Bey ve geri kalan personel de Bağdat, Kerkük, Mardin, Halep yoluyla İstanbul'a gelmiştir.

Buradan da anlaşılacağı gibi Rauf Bey Müfrezesi, değil Afganistan; Irak-İran sınırından öteye gidememiştir. Buna karşın, Rauf Bey Müfrezesi dışında Türk Genelkurmayı'nın bazı görevlileri ile Alman istihbarat elemanlarından Kâbil'e gidenler olmuş, fakat onlar da istenilen sonucu, yani Afganistan'ı İngilizlere karşı savaşa sokma, Hindistan'daki Afgan kabilelerini ayaklandırma vb. gibi amaçları elde edememişlerdir.[44]

---

lik TM müfrezisinin 3. sırasında yer almış, TM'nin İran harekâtına katılmış, ardından 1918 Kasım'ında Kars merkezli olmak üzere kurulan Cenubi Garbi Kafkas (Türk) Hükümeti Muvakkatai Milliyesi Cumhurbaşkanlığı'na getirilmiştir. İbrahim Bey'in en küçük kardeşi Aydın Bey de İran'da başlayan Meşrutiyet hareketine yardım amacıyla İT'nin gönderdiği TM müfrezeleri içinde bulunup orada şehit düşmüştür. (Bıyıklıoğlu, a.g.e., c.1, s. 74n.; Halil [Kut] Paşa (Hz.: Taylan Sorgun), Bitmeyen Savaş, s. 62 vd.; Yrd. Doç. Dr. S. Esin Dayı, Elviye-i Selâse'de (Kars-Ardahan-Batum) Milli Teşkilâtlanma, s. 42 vd.) İbrahim Bey'le ilgili daha birçok kaynak olmasına karşın yer kaplamaması için bunları vermiyoruz. Elviyei Selase ve Ahıska ile ilgili yayına hazır bir çalışmamızda ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

44 Konumuzu doğrudan ilgilendirmediği için bunlara girmiyoruz. *Bahriyeli* Rauf Bey'in, Almanların etkisiyle Enver Paşa tarafından *dağ başlarında icra edilecek böyle bir gayrınizami harekâta* neden memur edildiğine de.. Ayrıca, bu bölümle ilgili kaynaklar da yukarıda toplu olarak verilmişti.

Acı verici bir durumu da açıklayarak bu bölüme son veriyoruz: Daha I. Dünya Savaşı başlamadan önce Afganistan Kralı Habibullah Han, ***İngiltere'ye 'sadakatini' bildirmişti.*** Şöyle ki; savaşın başlamasından hemen önce Hindistan Müslümanları arasında bir kaynaşma başlamış, Afgan Kralı'nın da Almanya, dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne meyilli olduğu bilindiğinden, Hindistan'daki İngiliz Kral Naibi Lord Harding'in, savaşın başladığını bildiren ve bir tür nabız yoklamayı amaçlayan mektubuna Habibullah Han şu karşılığı vermişti:

"Ben güç bir durumdayım; halkım savaşçı ve tutucudur ve zor zaptedilir. Bu yüzden İngiltere'yi kuşkulandıracak birçok şeyler söylemek ve tavırlar takınmak mecburiyetini duyabilirim; *siz benim sözlerime bakmayın ve onlardan kuşkulanmayın, yalnız yapacaklarıma bakın ve inanın ki* ***daima sizin dostunuz kalacağım.***"[45]

Afgan Kralı'nın bu sadakat sözleri nedeniyle ***İngilizler, olası saldırı ve ayaklanmalara karşı hazırladıkları Afgan-Hind sınırındaki birliklerinin hemen tümünü Irak ve Filistin cephesine intikal ettirerek anılan cephelerdeki askeri durumlarını Türklere karşı güçlendirmişlerdir.***

Afgan Kralı Habibullah Han, savaşa katılmamakla kendi ülkesine olduğu kadar İngiltere'ye de büyük hizmet etmiş oluyordu. Bunun karşılığını da her yıl İngiltere'den aldığı ve 1907 Rus-İngiliz antlaşmasından sonra kesintiye uğrayan yıllık 833 bin Sterlin'lik ödeneğini toptan ve altın olarak almak istemiştir. Savaş yıllarının bütçeye getirdiği yüke ve zorluğa karşın, İngilizler Habibullah Han'ın bu isteğini elden geldiğince yerine getirmiştir.[46]

İşte TM'nin 'ünlü' seferi bu ortamda planlanmıştı. Kurtcephe-Balcıoğlu'nun, makalelerinin başlığına "Romantik" sıfatını eklemeleri gayet isabetli olmuştur. Anılan yazarların söz konusu makalelerinin sonundaki Sefer'le ve TM ile ilgili değerlendirmelerine de noktası virgülüne kadar katıldığımızı belirterek uzatmamak için bu faslı burada bitirmek istiyoruz.

Ethem, Sabis'in Karargâhında Görevli miydi?

Çerkez Ethem'le ilgili açıklığa kavuşturulması gereken, Kutay ve onu kaynak gösterenlerin bir iddiası daha bulunmaktadır: "...Hemedan'ı fetheden Ali İhsan [Sabis] Paşa'nın, Kâbil üzerine yapılacak ileri harekâtın öncüleri olarak sevk ettiği akıncıların başında idi."[47] Bununla ilgili olarak, daha önce okuduğumuz ancak bu satırları yazarken bulamadığımız bir iddiaya göre de Ethem, İran'da bulunduğu sırada Irak'taki karargâha gitmesi/götürülmesi gereken bir emri, gidiş geliş süresinin yarısı kadar bir zamanda yerine ulaştırıp dönmüştür.

Önce şunu söylemek isteriz ki, Ali İhsan Paşa'nın I. Dünya Savaşı ile ilgili hatıralarından oluşan dört ciltlik eserini zamanımız elverdiğince taradık. Ancak Çer-

45 Bayur, a.g.e., s. 503 vd.
46 Bayur, a.g.e., s. 507.; Avcıoğlu, a.g.e, s. 84 vd.
47 ÇED I, s. 14 vd.

kez Ethem'in adına tesadüf edemedik.[48] Doğu, Irak, İran ve yeniden Doğu ve ardından son kez Irak cephesinde görev yapan Ali İhsan Paşa ile emrindeki Türk komutanları, subayları ve Mehmetçik onca yoksunluğa karşın anılan cephelerde çok kanlı, cehennemî* muharebeler yapmış, zaferler kazanmışlardır.

Bu kahramanlar içinden, velev ki görev aldı; rütbesinin ne olduğu bile tartışılan yalnız Ethem'i vitrine çıkarmak ve o cephelerde yapıldığını değişik hatıratlardan okuduğumuz binlerce intikalden sadece Ethem'inkini o cehennemî muharebelerin sonucunu değiştirecekmiş gibi bir konuma çıkarmak, en hafif deyimiyle şarlatanlıktır.

İkinci bir konu, "Mektepli" subay ve komutanların emrinde bulunan anılan cephelerdeki Türk ordularında Ethem gibi rütbesi onbaşı mı, çavuş mu, başçavuş mu olduğu hâlâ anlaşılamayan birisine atfedilen önemdir. Şimdiye kadar okuduğumuz eserlerde *Nizami ordu* komutanlarının, Ethem rütbesinde bir *gayrınizami* kuvvet mensubu ile çalıştığına biz rastlamadık.

Bu, biraz da TM'nin sırlarla kaplı yapısından kaynaklanmakta ve hem Teşkilat'ın hem de mensuplarının gerçekleştirdiği eylemler olduğundan fazla, abartılarak anlatılmaktadır.[49]

Dolayısıyla bunu da geçiyoruz.

---

48 Eski Altıncı ve Birinci Ordu Komutanı General Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi, c.I, II, III, IV, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.

49 Stoddard, konumuzla ilgili olarak şunları yazmaktadır: "TM, Enver Paşa'ya sadık ***bir grup maceracıdan*** oluşmuştur. Teşkilat, Osmanlı devlet sistemini tehdit eden güçlere karşı bazı mütevazı başarılar elde etti...Bu sınırlı başarılara rağmen TM, bir bütün olarak ***savaşın akışını etkilememiştir.***" (a.g.e., s. 130 vd.) Kurtcephe-Balcıoğlu da makalelerinin sonuç kısmında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Rauf Bey Müfrezesi kuruluş amacı, hazırlanış biçimi ve sonucu itibariyle I. Dünya Savaşı'nda Türk Genelkurmayı'nın yaptığı projelerin, izlenen politikaların ilgi çekici bir örneğidir. Savaş sırasında Kafkasya ve İran'ın istilaya kalkışılması, Mısır seferine girişilmesi, Makedonya, Dobruca ve Galiçya'ya birlikler gönderilmesi, Mısır, Sudan, Trablusgarp, İran ve Hindistan'da ihtilaller çıkarma girişimleri, Rauf Bey Müfrezesi ile aynı talihi paylaşmaktadır. Hepsinde ortak olan nokta, ***arzu edilen ile mümkün olan arasındaki dengenin sağlanamamış olmasıdır.*** Almanların istekleri ile İT milliyetçilerinin emellerine uygun düşen bu proje ve girişimler, ***tam bir ölçüsüzlük örneğidir. Bu teşebbüsler nasıl, hangi güç ile başarıya ulaştırılacaktır?*** Kendisinde böyle bir güç olduğuna vehmedilen unsurlardan birisi TM'dir. Rauf Bey Müfrezesi örneğinde de görüldüğü gibi Hindistan'a gönderilen ajanlar daha İstanbul'da İngilizler tarafından tanınmışlardır. Yine Umûru Şarkiye Dairesi [Doğu İşleri; TM'nin legal adı] Müdürü Ömer Fevzi Bey, son derece gizlilik gerektiren görevinde bu noktaya dikkat etmeyenlerin başındadır. TM ile ilgili yaptığımız araştırmada, örgütün kadrolarının istihbarat tecrübesinden yoksun sivil ve askerlerden olduğu görülmektedir. Öyle ki; Afrika, Şark, Türkistan, Irak masalarını idare edenler küçük rütbeli subaylardır. Yine Türkçe, İngilizce, Fransızca dilleri masası bir erin başkanlığındadır. ***Entelijans Servis'e karşı mücadele etmek söz konusu olunca,*** sonucun kuşkusuz ki başarısızlık olacağı ortadadır..." BDS Başlarında Romantik...

* Şöyle demektedir anılarında Irak'taki işgalci İngilizlerin komutanı Townshend: "**Eğer, Cehennem ile Kut'ülammâre Savaşı'nın geçtiği Irak toprakları benim olsaydı, kesinlikle Irak topraklarını satar, Cehennem'de otururdum.**" General Sir Charles V. F. Townshend, Irak Seferim, Tarihi Askeri Encümeni Tercümesi'nden naklen(?); Dr. Necati Fahri Taş, Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler, s. 218 vd.

Durum böyle olduğu halde, tarihçi diye geçinen "TM müverrihi" bazı destan anlatıcılarının Çerkez Ethem'e, olmayan roller biçmeleri, var olan rollerini de abartmaları, yoktan bir ***mitolojik kahraman*** yaratma amaçları ile ilgilidir. Bu gibi şarlatanların belirtilen yaklaşımları, yaratmak istedikleri mitolojik kahramanın heykelinin kaidesi altına döşenecek taşlar konumundadır.

Çerkez Ethem ve Ermeniler

TM müverrihlerinin menkıbelerine karşın, Çerkez Ethem'in adı, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Ermenilerle ilgili 27 Mayıs 1915 tarihli "yer değiştirme" olayı ile aynı yılın Kasım ayında Midyat/Cizre havalisinde çıkan Nasturi isyanının tenkiline karışmıştır. Ethem'in, Diyarbakır Valiliği sırasında gerçekleşen Ermeni tehcirinden dolayı tutuklanarak hakkında dava açılan, Bekirağa Bölüğü'nden kaçmayı/kaçırılmayı başaran, fakat yakalanacağını anlayınca intihar eden Çerkez asıllı Dr. Mehmet Reşit Bey'in emrinde çalıştığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Merhum Dr. Mehmet Reşit Bey, Ermeni kalkışmalarının yaşandığı aylarda bunların tepelenmesi için bölgedeki değişik aşiretlerin yanı sıra, Çerkezlerden oluşan *özel* bir seyyar jandarma birliği de oluşturmuştur. Ethem de bu birliğin içindedir.[50]

Türk İstiklâl Harbi yıllarında ise TBMM'ye karşı çıkarılan I. Yozgat isyanının tenkiliyle görevlendirilen Ethem, âsiler içerisinde Ermenilerin de bulunması nedeniyle bazılarının evlerini yaktırmıştır.[51]

Ethem'in bunlara karşın 24 Ekim 1921'de İzmir'de toplayacakları Çerkez Kongresi'nde İT Hükümeti'nin Ermenilere yönelik söz konusu ve *son derece haklı* uygulamalarını tel'in etmesini nasıl açıklayacağımızı biz de bilemiyoruz.

Bunlara karşın, Çerkez Ethem'le ilgili en son yayınlanan eserlerden birisini kaleme alan ve Ermeni çevreleri ile de yakın ilişki içinde olduğunu yazdıklarından anladığımız Ethem'in akrabası Emrah Cilasun şunları söylemektedir. "[Çerkez Ethem'in] Ermenilere karşı "tehcir ve taktil"de yer alıp almadığını Ermeni kaynaklarından araştırmaya çalıştım. Ermeni diasporasının kütüphanelerinde yer alan kimi anı ve biyografilere ulaşmaya çalıştım. Konunun uzmanı Ermeni akademisyenlere başvurdum. Fakat Ethem Bey hakkında bu döneme ilişkin hiçbir bulguya rastlamadım."[52]

---

50 Nejdet Bilgi, Dr. Mehmet Reşit Şahingiray-Hayatı ve Hatıraları, s. 89n.; Ahmet Mehmetefendioğlu, Dr. Reşid Bey'in Hatıraları-Sürgünden İntihara, s. 9 vd.; Zürcher, a.g.e., s. 33n., s. 330 vd.; Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, s. 206 vd.; Muhittin Ünal, Kurtuluş Savaşı'nda Çerkeslerin Rolü, s. 32 vd. Ayrıca bk; Abidin Nesimi, Yılların İçinden, s. 39'dan naklen; Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm, s. 330-352 vd. Kanaatimize göre şehit sayılması gereken Dr. Mehmet Reşit Bey, Çerkez Ethem'in ileride açıklayacağımız faaliyetlerinden ötürü yargılanmak istenmesine karşın, **Ethem, eski amirini cezaevinden kaçıracağı yerde 8 yaşındaki bir çocuğu fidye için dağa kaldırmıştır.** Muhittin Ünal'ın da şehit M. Reşit Bey'i anlattığı bölümde *vefasız dostlarının* adını vermemesini ise yadırgadığımızı belirtmek isteriz.

51 Ayaklanmalar, s. 153 vd

52 Cilasun, a.g.e., s. 84 vd. Çerkez Ethem'in yeğeni (ağabeyi Reşit'in eşi Seher Hanım'ın kız torununun oğlu) Emrah Cilasun'un kitabı, Ermeni ve HADEP (PKK) çevreleri ile yakın ilişkide olduğu iddia edilen Ragıp Zarakolu'nun sahibi bulunduğu "Belge 'Uluslararası' Yayıncılık" tarafından yayınlanmıştır.

Ancak şunu da açıklamak isteriz ki; Çerkez Ethem, 28 Ocak 1921'de Yunanlılara sığınıp onların hizmetine girdikten sonra işgal altındaki Türk topraklarında Ermeni ve Rum çeteleri ile beraber Türk halkı ve ordusuna karşı birlikte hareket etmiştir. Yine İzmir'de Ermenilerle birlikte ortak faaliyet yürütmüştür. İşgal altındaki Türk topraklarının istirdadından sonra kaçtığı Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde de Ermeni 'generali' Torkum çetesi ile birlikte Türklere karşı katliamlarda bulunmuştur. Çerkez Ethem, Lozan görüşmeleri sırasında Ermenilerle birlikte Türk heyetine suikast girişiminde de bulunmuştur. Ethem, hizmetine girdiği Kemalist Cumhuriyet'in hasmı ülkelerin istihbarat servislerince Atina'dan Suriye-Irak havalisine 'getirildiğinde' de Ermeni-Kürt örgütü Hoybun ve Ermeni Taşnak ile işbirliği yapıp Türkiye'ye karşı Anadolu'da ayaklanmalar çıkarmıştır.[53]

Dolayısıyla Ermenilerin, kendilerinin sadık bir müttefiki olan Ethem'le ilgili *suskunluğu* gayet anlaşılabilir bir durumdur.

***

Bazı yazarların doğru/güvenilir olmayan belge ve bilgilerle 'Şark'a has' mitolojik bir kahraman yaratma fırtınası sürecinde bir de Ethem'in Enver Paşa'nın inzibat çavuşu olduğu iddiası karşımıza çıkmaktadır. İddiayı, kitaplarını, bilim dünyasınca kabul görmeyen bir dipnot sistemi *-daha doğrusu sistemsizliği-* ile yazan Ergun Hiçyılmaz; Sadi Koçaş'tan naklen ortaya atmaktadır.[54] Ancak, Hiçyılmaz, bunun Koçaş'ın hangi eserinde yer aldığını anılan sayfada belirtmediği gibi, Koçaş'ın hangi eseri ise onu, çalışmasının 128. sayfasında yer alan Kaynaklar bölümünde de göstermemiştir.

Böyle bir tarihçilik anlayışının yorumunu da okuyuculara bırakıyoruz.

Fakat şunu da sormadan edemiyoruz: Ethem, I. Dünya Savaşı'nda bazı kaynaklarda hem Yakup Cemil'in Ardahan/Batum; hem "Türk Anavatanı'na yol açma" harekâtına, hem İran operasyonuna, hem Doğu cephesi muharebelerine, hem Ermeni/Nasturi isyanının tenkiline; ardından Uceymi Paşa'nın 1918 Irak Harekâtı'na katılacak; bu arada yaralanıp Mütareke'den önce Bandırma'ya gelecek, tedavi görüp iyileşecek, arada fidye için çocuk kaçıracak, varlıklı kimselerden haraç alacak ve bu kadar önemli 'görev' arasında bir de İstanbul'da bulunan Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın inzibat çavuşluğunu yapacak!!

Birilerinin bunları açıklaması gerekmektedir.

Üslubumuzu bozmak istemediğimizden bu faslı burada kesiyoruz.

1.2. Ethem'in Bandırma'daki Karanlık Dönemi

Çerkez Ethem'le ilgili yazılan ve çalışmamızın buraya kadar olan bölümünün dipnotlarında zikrettiğimiz eserlerde, I. Dünya Savaşı'nda ne zaman yaralandığı ve

53 Burada değinilen olaylarla ilgili ayrıntı ve kaynaklar ilerleyen bölümlerde verilecektir.
54 a.g.e., s. 47.

Bandırma'ya da ne zaman geldiği konusunda kesin bir tarih belirtilmez. Ancak kesin olan şudur ki, Çerkez Ethem, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan önce Bandırma'dadır. İddialara göre, cephede yaralanmıştır. Ne zaman ise yaralanıp geldiği bu kentten Salihli'ye cephe kurmak üzere gittiği Haziran 1919'a kadar geçen süredeki ***"Bandırma günleri" karanlıktır ve aydınlatılmaya muhtaçtır. Ethem'in buradaki günleri sadece nekahatla sınırlı değildir ve adı 'başka olaylar'a da karışmıştır.***

Üstelik Güney Marmara kıyıları yerleşim yerlerinde o yıllardaki durum da Ethem'in bu olaylara karışmayacağı gibi değildir:

Eşkiya Gruplarının Meydan Muharebesi

Bölgede o sıralarda büyük bölümü asker kaçağı olan Çerkez ve Arnavutların başını çektiği birçok eşkıya grubu faaliyettedir. Bunlar birbirleri ile de rekabet halindedir. Hatta bu rekabet nedeniyle, merkezleri Manyas olan Çerkezlerle merkezleri Karacabey olan Arnavutların, Manyas ovasında bir muhabere yaptıkları da belirtilir.[55]

Durum böyle olunca Ethem'in de bunun dışında kalması düşünülemezdi.

Onu da söylemek isteriz ki, devletin tel tel çözüldüğü o günlerde eşkiyalık yapmak, salt Çerkez Ethem'e mal edilebilecek bir davranış değildir. Yaklaşık 300 bin olduğu söylenen asker kaçağının dağlarında dolaştığı Anadolu'nun diğer bölgeleriyle birlikte Güney Marmara ve Ege'de de daha başka Çerkez, Arnavut, Türk ve diğer eşkıya grupları da eşkıyalık yapmışlardır.

Bilhassa asker kaçağı Çerkezlerin özellikle Gönen dolaylarında yaptığı eşkıyalığın halkta Çerkezlere karşı bir akım oluşturması, İstanbul'daki Çerkez ileri gelenlerinin toplandığı Şimali Kafkas Cemiyeti tarafından da duyulur. Bunun üzerine, Mütareke'nin en karanlık günlerinde vatandaşlar arasında *milli birlik ve beraberliğin* bozulmamasına özen gösterilmesi için gerekli öğütlerde bulunmak üzere bölgeye cemiyetin önde gelenlerinden Mustafa Butbay ile Bekir (Getsev) beyler gönderilir. İtilafçı olduğu anlaşılan Bekir'in İttihatçı karşıtı propagandasına karşın, Mustafa Butbay, Gönen Kaymakamı Tevfik Bey'in* de yardımı ile Çerkezlere gerekli nasihatlerde bulunur. Çerkezlerden de olumlu tepkiler alırlar.[56]

---

55 Aptülahat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi, s. XI vd. Yazarın "Aptülahat" olan adı, sehven değil, aslı böyle olduğu için o şekilde yazılmıştır.

56 Butbay, Kafkasya Hatıraları, s. 4 vd.

* Kaymakam Tevfik Bey'in de Gönen'in Karalar Çiftliği'nden bir Çerkez olduğu söylenmektedir. (Kemal Özer, Kurtuluş Savaşı'nda Gönen, s. 60 vd.) Özer şöyle devam eder: Çerkez Tevfik Bey'in Gönen Kaymakamı bulunduğu sıralarda güya mahalli jandarma kumandanlığı emrinde ve jandarmaya yardımcı bir kuvvet maskesi altında, esasta ise Türk köylerine baskı yapmak için Gönen'in Çerkez mahallesinden Hasan Onbaşı kumandasında 30 mevcutlu bir süvari müfrezesi kurulmuş, bu müfreze erlerinin her ay aldıkları 30 lira aylığın Türk köylerine taksim edilmesi ve bunların hay-

Ethem'in Bandırma'daki 'Faaliyetleri'

Bölgenin durumunu açıkladıktan sonra şimdi Ethem'in o *karanlık döneminde-ki* faaliyetlerine geçebiliriz.

Doğan Avcıoğlu, Ethem'in karanlık dönemini aydınlatmaya yarayacak şu bilgileri vermektedir: "Dünya Savaşı'nın son sıralarında, İttihatçılar henüz iktidarda iken, Etem savaş meydanlarında değil, Bandırma bölgesinde zorbalık ve eşkiyalıkla uğraşmaktadır."[57]

Nitekim, 26 Ekim 1918'de Karesi (Balıkesir) Mutasarrıflığı'na atanan Hacim Muhittin Çarıklı'nın aldığı önlemlerle silah bırakan 422 eşkıya ve asker kaçağının adının yer aldığı listenin en başında Arnavud Ali ile Hurşit'ten sonra Çerkez Ethem gelmektedir.[58]

Ethem'in Bandırma'daki 'faaliyetlerini' sıralayacak olursak, bunlar; I. Dünya Savaşı'nda Irak cephesinde Türk ordularına yenilerek 29 Nisan 1916'da birliği ile esir edilen İngiliz Generali C.V.F. Townshend'i 'misafir edildiği' İstanbul/Büyükada'dan kaçırma girişimi, Cumaovası-Ayrancılar arasındaki bir Hollanda'lının çiftliğini basarak el koyma girişimi, İttihatçıların ünlü İzmir Valisi Rahmi Bey'in 8 yaşındaki oğlu Alpaslan'ın 12 Şubat 1919'da fidye için kaçırılması, Bandırma yöresindeki bazı kimselerden haraç alınması gibi 'faaliyetlerdir.'[59]

Çerkez Ethem'in, Türk İstiklâl Harbi yıllarında özellikle Temsil Kurulu ve TBMM'ye karşı çıkarılan ayaklanmaların tepelenmesi sırasında yaptığı ve ileride bahsedeceğimiz yağmacılığını da bildiğimizden bunları yadırgamıyoruz. Ancak Ethem'in Bandırma'daki 'faaliyetleri'nin "siyasi yönü" de bulunmaktadır ki, bunlar, açıklanmaya muhtaçtır.

Rauf Bey'in Ethem'i Himayesi

Bu arada Çerkez Ethem'in anılan 'faaliyetlerinin' artması üzerine ortaya çıkan şikâyetler İstanbul'a kadar uzanır. Talat Paşa'nın istifasından sonra kurulan Ahmet İz-

---

vanlarının arpa ve samanlarının Türk köylüleri tarafından parasız olarak verilmesi Türk köylüsünün pek haklı olarak şikâyetine mucip olmuştur." O sırada teşkilat yapmakla görevli bulunduğu Edremit'ten Balıkesir'deki merkez tarafından bu nedenle Gönen'e gönderildiğini belirten Özer'in, "Bu Kaymakam burada bulundukça Gönen'de teşkilat yapılamaz" biçiminde bir rapor vermesi üzerine Çerkez Tevfik Sındırgı'ya, buranın Kaymakamı Gürcü Ali Munis de Gönen'e nakledilir.

57 Milli Kurtuluş Tarihi, c.2, s. 576 vd.

58 Zekeriya Özdemir, Milli Mücadele Yıllarında Balıkesir Cepheleri, s. 62 vd.; Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920), s. 9 vd. Ancak daha sonra gelişecek olaylar Ethem'in aynı amaç doğrultusunda silahını yeniden eline alacağını gösterecektir.

59 Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c.2, s. 578 vd.; Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 151 vd.; Ayaklanmalar, s. 212 vd.; Halil [Kut] Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, s. 184 vd.; Ahmet Mehmetefendioğlu, Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması, Tarih ve Toplum, Nisan 1991, sayı: 88. Murat Bardakçı, Çerkes'le Audrey Hepburn'u Buluşturan Asırlık Öykü, Hürriyet, 19 Kasım 2000.; aynı müellif, Çerkes Edhem, Nazım'ın Kuzenini Kaçırmış, Fidyeyi de Caroline Koç'un Dedesi Ödemişti, Hürriyet, 20 Temmuz 2005.

zet Paşa Hükümeti'ndeki İttihatçı Dahiliye Nazırı Ali Fethi (Okyar) Bey, Ethem'in üzerine müfreze göndermeye hazırlanır. Ancak yine aynı kabinede Bahriye Nazırı olan Rauf Bey, "Bu işi barışçı yollardan çözeceğini" belirterek müfreze gönderilmesine engel olur. Rauf Bey, Bandırma Liman Başkanı aracılığıyla Ethem'in ağabeyi Reşit'e çektiği bir telgrafla, "kardeşinin yaptıklarını haber aldığını, bunların vatan ve millet çıkarlarına son derece aykırı hareketler olduğunu, bu yolda devam ederse hakkında şiddetli davranılacağını, sonucun da mutlaka aleyhlerinde çıkacağını bilmelerini, derhal kardeşini bularak uygunsuzluklarına son vermesini ve girişiminin sonucunu da kendisine bildirmesini eklediğini" belirtir.

Mondros'tan önce meydana gelen bu olaylar sırasında, Reşit'in yanıtı gelmeden, Rauf Bey Mütareke görüşmeleri için İstanbul'dan ayrıldıktan sonra yolunun geçtiği Bandırma'da muhatabının kendisini beklediğini belirtir. Reşit Bey, burada Rauf Bey'e telgrafta bildirdiği hususları kardeşine anlattığını, kişisel gocunmalar nedeniyle yaptığı işlerden vazgeçtiğini ve artık bu gibi hareketlerde bulunmayacağını garanti ettiğini belirtir.[60]

Reşit Kolluk Kuvvetlerinden Niye Kaçıyor?

Öte yandan, 1919 Mayıs'ında Rauf Bey'in girişimleriyle 56. Tümen Komutanlığı'na asaleten, 17. Kolordu Komutanlığı'na da vekâleten atanan Bekir Sami (Günsav) Bey'in[61] Bandırma'ya geldiği 21 Mayıs'ta, Reşit Bey'in de o sıralarda kolluk kuvvetlerince arandığını öğreniyoruz: Bekir Sami Bey, Bandırma'ya geldiği aynı gün oradaki köylüsü Çerkez Hasan Bey'in evinde konuk edilir. Burada Hasan Bey'e, aynı zamanda Harbiye'den arkadaşı olan Reşit Bey'i soran Bekir Sami Bey, kendisinin çağrılmasını rica eder. Reşit Bey'i bekleyen Bekir Sami'nin yanına, Reşit'in yerine eniştesi Hafız Hüseyin Bey gelir. Hafız Hüseyin Bey, Bekir Sami Bey'in "elini ve ayağını öptükten sonra" diz çöküp karşına oturur ve "Reşit Bey aranmakta olduğundan gelemedi. Yetkili olarak beni gönderdi" yanıtını verir.[62] Reşit Bey'in o sıralarda hükümetçe niye arandığı ise ya Bekir Sami Bey tarafından merak edilip sorulmamış veya sorulmuşsa da hatıratı yayına hazırlayan Muhittin Ünal tarafından elimizdeki nüshada yer verilmemiştir. Reşit Bey'in "aranma"sının nedeni kardeşinin yaptığı 'faaliyetler'le mi ilgilidir; yoksa, Mütareke'den üç ay evvel Bandırma'da kurulan İhtilal Komitesi ile Talat Paşa kabinesine isyan girişimi ile mi ilgilidir, şimdilik bunu bilemiyoruz:

---

60 Orbay, Siyasi Hatıralar (Örgün 2003), s. 117 vd.; Avcıoğlu, a.g.e, c.2, s. 576 vd. Rauf Bey ve diğer kaynakların açık tarih vermemesine karşın, bu olay 14 Ekim-8 Kasım 1918 arasındaki dönemde gerçekleşmiştir. Rauf Bey'in de Bahriye Nazırı olduğu A. İzzet Paşa Hükümeti 14 Ekim 1918'de kurulup ertesi gün göreve başlamış, 19 Ekim'de de güvenoyu almıştır. Ancak bu hükümetin ömrü sadece 25 gün sürmüş ve 8 Kasım 1918'de istifa etmiştir. Onun yerine 11 Kasım'da Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştur. (Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, s. 14 vd.) Fethi Okyar'ın Cemal Kutay tarafından yayına hazırlanan anılarının ilgili bölümünde bu olaya ilişkin hiçbir bilginin bulunmaması da düşündürücüdür. Üç Devirde Bir Adam, s. 253 vd.

61 Bekir Sami Günsav (Hz. Muhittin Ünal), Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, s. 21 vd.; Selahattin Yurdoğlu (Hz: İlhan Selçuk), Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, 2. Kitap, s. 38 vd.

62 Günsav, a.g.e., s. 28 vd.; Yurdoğlu, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, 2. Kitap, s. 41 vd.

Türk İstiklâl Harbi'nin zaferle sonuçlanmasının ardından yurt dışına kaçan "firari" Bandırmalı Kâzım'ın Türk İstihbaratınca ele geçirilen 15 Eylül 1932 tarihli mektubunda şöyle denilmekteydi: "Çerkez Ethem iki sene içinde erlikten komutanlığa; madrabazlıktan diplomatlığa terfi etmiş, sahtekâr, ikiyüzlü bir şahıstır... Ethem'in kardeşi Reşit, adamakıllı *bunamıştır. Âmirlerine karşı* dikbaşlılık *yapar.* ***Mütareke'den üç ay evvel Bandırma'da kurulan İhtilal Komitesi ile Talat Paşa Hükümeti'ne isyan girişiminde bulunmuştur.*** *Ahlâksız ve rezil bir adamdır...*"[63]

Bu durumu şöyle açıklayabiliriz: Enver Bey ile Mustafa Kemal (Atatürk) arasındaki ilk anlaşmazlık, Trablusgarp Harbi sırasında ortaya çıkmıştı.[64] Bunda her iki komutanın, "Fedai Zabitan" mensubu, çoğunluğu Çerkez asıllı maiyetlerinin rolü daha belirleyici idi. Balkan Harbi'nin ikinci evresinde Edirne'nin istirdadında Mustafa Kemal' in yerine Enver Bey'i "Edirne Fatihi" diye vitrine koyanlar; Trablusgarp Harbi ve Edirne'nin istirdadı nedenleriyle iki rütbe birden atlatarak "paşa" yapılan Enver Bey'i Harbiye Nazırlığı ve Başkomutanlığa (V.) "taşıyanlar", -merhum- Süleyman Askeri, Kuşçubaşı Eşref, Hacı Sami, Reşit ve Tevfik beyler gibi Çerkez asıllı TM'cilerdi.* I. Dünya Savaşı'nın son yıllarına doğru, cephelerin Osmanlı Devleti aleyhine gelişmesi üzerine İT Fırkası/Hükümeti içinde Enver Bey'in fraksiyonu dışındakilerde de savaştan 'münferiden sulh yaparak' çekilmek eğilimi başgöstermişti. Bu eğilim, Enver Paşa'ya iletildiğinde ise "İstifa ederim!" tehdidiyle karşılık verilmişti. Bunun üzerine, Enver Paşa'nın dışındaki, başta Talat Paşa olmak üzere İT ileri gelenleri, "Enver Bey'siz bir hükümet" hazırlıklarına girişmişti. Reşit'in de rol aldığı Sadrazam Talat Paşa'ya karşı hazırlanan söz konusu "İhtilal Komitesi"nin bununla ilgili olması gerektir.[65]

İlginç Rastlantılar...

Bu arada Ethem'in Bandırma yöresinde bu ilginç 'faaliyetlerde' bulunduğu sırada ağabeyi Tevfik de Gönen Askerlik Şube Başkanı'dır.[66] Ethem de Atatürk'e 1935 suikasti olayı ile suçlanmasına ilişkin haberleri tekzip amacıyla Mısır'da yayınlanan "Kevkeb-i Şark" gazetesinin 12 Kasım 1935 tarihli sayısında yer alan açıklaması[67] ve piyasaya en son çıkan 1 Nisan 1946 tarihli risalesinde bunu doğrular.[68]

Ancak Ethem, bu olayı doğrulamasına karşın, Atatürk ile İsmet (İnönü) Bey'in İstanbul'da iken Tevfik'in, Gönen'den Salihli'ye geldiğini söylemektedir ki, bu doğru değildir. Aradan geçen yıllar hafızasını zayıflatmış olabilir, bu da doğaldır.

63 Tülay Duran, 150'liklerin Gizli Mektupları (V), BTTD, Ocak 2000, sayı: 36.
64 Rauf Orbay, Siyasi Hatıralar (Örgün 2003), s. 252 vd.; Ertürk, a.g.e., s. 78 vd.; Zürcher, a.g.e., s. 103 vd.
65 Bu konu ile ilgili çok sayıda kaynak olmasına karşın, şimdilik sadece şunu vermekle yetiniyoruz: Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, s. 19 vd.
66 Kemal Özer, a.g.e., s. 60 vd.
67 Albayrak, a.g.e., s. 271 vd.
68 Cilasun, a.g.e., s. 165 vd.
* Enver Bey, 18 Aralık 1913'te yarbaylıktan albaylığa, 1 Ocak 1914'te de Mirliva (Tuğgeneral)'lığa yükseltilerek Harbiye Nazırlığı'na getirilmiştir.

O yıllarda bölgede kurulan milli örgütlerde görev alan ve Balıkesir'deki merkezin emriyle Edremit'ten Gönen'e teşkilat kurmak için gönderilen Kemal Özer bu konuda şöyle demektedir:

"Aldığım acele tel emri üzerine ***1919 Temmuz sonlarında*** Gönen'e geldim. Hemen o sıralarda deniz binbaşılarından *[Rauf Bey'in Anadolu'ya birlikte geçtiği eniştesi]* Çerkez Aziz Bey, Salihli cephesinde teşkil edilmekte bulunan Çerkez Ethem emrine kuvvet toplamak üzere Gönen'e geldi. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk köylüsüne her çeşit zulüm ve işkence yapan, Türk köylüsünü bir ırgat gibi tütününde ve tarlasında çalıştıran ve herkesi haraca bağlayan üşerâdan** beş-on kişiyi alıp Salihli cephesine götürdü. Gönen Askerlik Şubesi Başkan Vekâleti'nde bulunan Çerkez Ethem'in kardeşi Tevfik de Salihli cephesinde kardeşi Ethem kuvvetlerinin başına kendisini tayin ettirerek Gönen'den ayrıldı. Bu olaylar cereyan ederken ben de durumu tetkik ediyordum."[69]

İlginç Bir Kaymakam

Ethem ve diğer eşkiya çetelerinin bu faaliyetleri sırasında adı daha sonra onunla birlikte anılacak olan ilginç birisi, Kirmastı[Mustafakemalpaşa]'ya kaymakam olarak atanır. Bu kişi, ünlü yazar Orhan Kemal'in babası Abdülkadir Kemali'dir. Kemali'ye İstanbul'da önerilen üç ilçe de *-İnegöl, Gönen, Kirmastı-* ilginçtir ve eşkiyalığın en yoğun olduğu yerlerdir.

Kemali'nin Aralık 1918'de Kirmastı'ya atanmasından bir süre sonra Bursa Valiliği'ne de *(daha sonra 150'lik olacak)* ünlü İtilafçı Gümülcine'li İsmail atanır. Kemali'nin, bu görevde 1919 Nisan'ına kadar kaldığı anlaşılmaktadır.[70]

Ancak Kemali, nedense *-eksik yayınlanan-* anılarında tanışmamasına imkân bulunmayan Ethem'le ilgili hiçbir bilgi vermediği gibi eşkiyalık hareketlerini de genellikle Arnavutlara bağlar.[71]

Ethem, Tevfik, ileride Ethem'le işbirliği yapacak Abdülkadir Kemali, Gümülcine'li İsmail.. Aynı zamanda aynı bölgede..

Bu kadar rastlantının bir arada bulunup bulunamayacağı da yanıtlanması gereken bir soru olarak ortada durmaktadır.

Bunlar organize işler midir, yoksa gerçekten rastlantı mıdır?

---

69 a.g.e., s. 60 vd.
70 Işık Öğütçü (Hazırlayan), Orhan Kemal'in Babası Abdülkadir Kemali'nin Anıları, s. 260 vd.-288 vd.
71 a.g.e., s. 276 vd.
* Üşerâ kelimesinin anlamını Ferit Devellioğlu dahil elimizdeki sözlüklerde bulamadık. Çok sayıda tashih bulunan Özer'in eserindeki bu kelimenin *-yanılma payımızla birlikte-* "şerir"in çoğulu "eşirrâ" olduğu sanılmaktadır.

1.3. Çerkez Ethem, 8 Yaşındaki Alpaslan'ı Niçin Kaçırdı?

Reşit Bey'in Rauf Bey'e verdiği güvenceye karşın, Ethem 'faaliyetlerine' devam eder. Bu faaliyetlerinden birisi olan aşağıdaki olay, o zamana kadar kendisini tanımayan kamuoyunda Çerkez Ethem'in 'haklı bir ün' kazanmasına neden olur.

Ethem, bu kez de İttihatçıların ünlü İzmir Valisi Rahmi Bey'in 8 yaşındaki oğlu Alpaslan'ı 12 Şubat 1919'da okul çıkışında "dış görünüşte" fidye almak, arka planında ise daha başka amaçlar için kaçırır.[72]

Rahmi Bey İTC'nin kurucularından olup örgütün Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine karşı çıkan fraksiyonu içinde yer alıyordu. Bu görüşünü de Talat Paşa başta olmak üzere İT'nin ileri gelenlerine açıkça söylemekten çekinmiyordu.

1913 sonlarında İzmir Valiliği'ne atanan Rahmi Bey, İzmir'i I. Dünya Savaşı'nın sıkıntılarından uzak tuttu ve bu yolda kararlı politikalar uyguladı. Beş yıllık görev süresi içinde kentin ekonomisini elinde bulunduran ve çoğunluğu İngiliz, Fransız ve Rumlardan oluşan yabancılara iyi davrandı ve bu doğrultuda İT Merkezi Umumi'sinin emirlerini de hiçe saydı.

İzmir'deki savaş esirlerine iyi davranıldığı için İngiltere Hükümeti'nden teşekkür mektubu bile aldı.[73]

Bu arada savaş ortamının yarattığı koşullardan yararlanmak isteyen ve büyük bölümü asker kaçaklarından oluşan bazı eşkiya grupları da boş durmaz. Bu gruplar da varlıklı yerli ve yabancıların mallarına el koymaya girişir.

Çerkez Ethem de bunların arasındadır.

Babasını İngilizler, Oğlunu Ethem Rehin Aldı!

I. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleştiği kesin olmakla birlikte tam olarak zamanı bilinemeyen ilginç bir hadise meydana gelir. Çerkez Ethem, İzmir Cumaovası yakınlarındaki Von Hemstra adlı bir Hollanda'lıya ait çiftliği, *-haraç almak veya el koymak amacıyla-* basma girişiminde bulunur.

Ancak olayı öğrenen Vali Rahmi Bey, gönderdiği bir jandarma müfrezesi ile baskına engel olur. Ethem'in adamlarından bazılarını da biraz hırpalattırır. Bu olay nedeniyle Rahmi Bey'e kin duymaya başlayan Çerkez Ethem'in, Vali'nin bulunduğu Bandırma trenini bombalama girişimi, kendisi gibi bir Çerkez olan Sapanca'lı Baki Bey'in etkisiyle gerçekleşmez.[74]

---

72 Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 151 vd.; Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c.2, s. 578 vd.; Ayaklanmalar, s. 212 vd.; Mehmetefendioğlu, Yeni Belgelerle İzmir..., Tarih ve Toplum, Nisan 1991, sayı: 88. Murat Bardakçı, Çerkes'le Audrey..., Hürriyet, 19 Kasım 2000; aynı müellif, Çerkes Edhem, Nazım'ın Kuzenini Kaçırmış..., Hürriyet, 20 Temmuz 2005.; Rahmi Bey'in Nazım Hikmet'le akrabalığı için bk.; Mahmut Çetin, Boğaz'daki Aşiret, s. 85 vd.

73 Celal Bayar, Ben de Yazdım, c.I, s. 40 vd.; Mehmetefendioğlu, a.g.m.

74 Taçalan, a.g.e., s. 128 vd.; Mehmetefendioğlu, a.g.m.; Bardakçı, a.g.m., Hürriyet, 19 Kasım 2000-20 Temmuz 2005.

Bu arada Rahmi Bey, Mütareke'nin imzalanmasından önce, 24 Ekim 1918'de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından görevden alınır. (Mehmetefendioğlu'nun, Rahmi Bey'in görevden alınma nedeni olarak ileri sürdüğü, "muhalifi kanun davranışları" görüşüne katılmadığımızı da belirtmek isteriz.) *Mütareke ortamı olması nedeniyle İttihatçılara yönelik "cadı avı" benzeri tutuklama kampanyası sürecinde Rahmi Bey de İngilizlerce "savaş suçları" mahkemesinde yargılanmak üzere 30 Ocak 1919'da tutuklanır.*[75]

Rahmi Bey'e olan kini sönmeyen Ethem, bu gelişme üzerine harekete geçerek başka bir 'faaliyet' için, eylemden beş gün önce İzmir'e gelir. Ethem'in hedefi, Rahmi Bey'in 8 yaşındaki oğlu Alpaslan'dır. Alpaslan, Misporens adlı bir İngiliz okuluna gitmektedir. Çerkez Ethem; ağabeyi Reşit, Manyas'lı Şevket ve Manyas'lı Mahmut ile *Kuşçubaşı Eşref* gibi daha başka ilginç adların da karıştığı bir eylem sonucu Alpaslan'ı 12 Şubat 1919'da okul çıkışında kaçırır. Alpaslan, aradan yaklaşık 70 yıl geçtikten sonra olayı gazeteci Nergis Bozkurt'a şöyle anlatır: "Bornova'da mektebe gidiyordum...Mektebin yakınında bir mezarlık vardı. Park yapılmaya karar verilmişti. Daha 8-9 yaşlarındaydım. Önünde Manisa yoluna ayrılan bir kavşak vardır. Orada bir fayton duruyordu. Ben de mektepten çıktım. Arkadaşlarımdan ayrıldım, tam mezarlıktan geçiyorum. Faytondan başı kalpaklı, pardesülü iriyarı yakışıklı biri indi, hiç benimle ilgilenmiyor gibiydi. Tam yanımdan geçerken kolumdan yakaladı. İsmimi sordu, söyledim. Tedirgin olmuştum. 'Baban seni istiyor, seni ona götüreceğim' dedi. Babamın İstanbul'da olduğunu biliyordum ama, tevkif edildiğinden haberim yoktu. Ben de babamın İstanbul'da olduğunu söyledim. 'Annem bekliyor gelemem' dedim. Beni yakaladı faytonun içine koydu. Daha koyar koymaz faytonun öteki kapısından atlayıp kaçmaya çalıştım, ama içerideki iki kişi beni yakaladı. Sonradan isimlerini de öğrendim. Birisi Manyas'lı Şevket, diğeri de Manyas'lı Mahmut'tu. Faytonun içinde üzeri gocukla örtülü silahlar vardı. Ethem de bindi. Manisa yoluna hareket ettik. Anladım ki, başım dertteydi..."[76]

Çerkez Ethem Alpaslan'ı Kuşçubaşı'nın Salihli'deki Çiftliğinde Saklamış!

Alpaslan'ın anlatımına göre, olay sırasında bağırıp yardım istemesi üzerine kendisini kurtarmak için koşuşturan bir adam düşüp bayılır. Adamın kalp hastası olduğu anlaşılır. Olayı uzaktan izleyen okul arkadaşları da Alpaslan'ın kaçırıldığını koşup annesine haber verir. Fayton Bornova çıkışına geldiğinde birkaç atlı önlerine çıkar. Bunları jandarma sanıp kurtulacağına yoran Alpaslan'ın sevinci kısa sürer. Çünkü bunlar da Ethem'in adamlarıdır. Aralarında Çerkezce birşeyler ko-

75 Taçalan, a.g.e., s. 40 vd.

76 53 Bin Reşat'lık Vali Oğlu..., Tempo, 16 Nisan 1988, sayı: 19. Ethem'in, babası, Türk'ü Anadolu'dan kazımak için gelen işgalcilerin elinde rehin bulunan 8 yaşındaki bir çocuğu okul çıkışında fidye için kaçırmasının mantıkî, vicdanî ve insanî bir açıklamasının bulunup bulunmadığını da okuyucunun vicdanına bırakıyoruz. Bu bağlamda hemen aşağıda yer alan "Âhenk"in haberine de dikkati çekiyoruz.

nuştuktan sonra faytonu bir zeytinliğin içine çekerler. Alpaslan Manyas'lı Mahmut'la birlikte bir ata bindirilir. Alpaslan ve Mahmut hızla giderken arkalarından Yüzbaşı Arslan Bey (veya Rıza Bey) komutasında 15 mevcutlu bir jandarma müfrezesi yetişir. Çerkez Ethem ve adamları ile jandarma arasında çarpışma başlar. Mahmut, bunun üzerine Alpaslan'ı attan indirip sürünerek dağlara tırmanmaya başlar. Korkudan ağlayan Alpaslan'ı tehditle susturan Mahmut ona şöyle der: *"Daha önce de bir çocuk kaçırdım. Ağlayınca gırtlağını kesiverdim."* Bu tehdit üzerine Alpaslan susar. Maceralı bir yolculuktan sonra Salihli'ye gelinir. Burada Alpaslan'ın 'iki katlı bir bağ evi' dediği yerde kalmaya başlarlar.[77]

Ancak, bu köşk tanıdık birisinin çıkar. Köşk, Kuşçubaşı Eşref'in köşküdür.[78]

Böylece burada Türk İstiklâl Harbi ile ilgili bir bilinmeyen daha ortaya çıkıyor: Demek ki, *Ethem 1919 Haziran'ında geldiği bu çiftliği daha önceden tanımaktadır.*

Alpaslan'ın kaçırılması, o dönemin İzmir ve İstanbul basınında da oldukça geniş bir biçimde yer alır.

Kaçırılma olayını kamuoyuna duyuran gazetelerin ilki ünlü "Hasan Tahsin"in* "Hukuku Beşer"idir.

"Erkekliğimizden Utandık!"

Olaya 13 Şubat 1919 tarihli sayısında yer veren "Hasan Tahsin"in "Hukuku Beşer"i, "Meçhul şahısların, Rahmi'nin gadr ve zulmüne uğrayan kimselerden ol-

77 Bozkurt, 53 Bin..., Tempo, 16 Nisan 1988, sayı: 19.; Mehmetefendioğlu, a.g.m. Özdemir, Milli Mücadele Yıllarında Balıkesir Cepheleri, s. 144n. vd.

78 Taçalan, a.g.e., s. 151 vd.

* Bilgilerimize göre oldukça karışık/karanlık birisi olan "Hasan Tahsin", Osman Recep Nevres'in kod adıdır. "Hasan Tahsin", bir zamanlar İT içinde bulunmuş, TM'nin bazı eylemlerine karışmış ise de daha sonraları karşı cephede yer almıştır. "Gazeteci Hasan Tahsin", bazı kaynaklarda Çerkez olarak gösterilirse de durum karışıktır. Tıpkı 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinde attığı *ilk kurşun* nedeniyle Yunanlılarca şehit edildiği iddiaları gibi.. İşgal günü ilk kurşunu atıp burada şehit edildiği iddialarına karşın "Hasan Tahsin"in İzmir'de olması gereken mezarının Sabetaycıların defnedildiği İstanbul/Bülbülderesi Mezarlığı'nda bulunduğu ileri sürülür. Yalçın Küçük, İsyan 1, s. 644.
"İlk kurşun"u kimin attığı konusunda pek çok görüş ileri sürülmüştür" diyen Zekeriya Özdemir'in büyük bir titizlikle toplayıp bir araya getirdiği ve yukarıdaki iddiayı doğrulayan başka kaynaklar da vardır:
Süvari Yüzbaşı Ahmed: "Bir bahane icadıyla Rumlar tarafından Türklerden birine tabanca ile ateş edildi." (Hz: İsmail Aka, Vehbi Güney, Cahit Telci) Türk İstiklâl Harbi Başında Milli Mücadele, Akademi Kitabevi, İzmir 1993, s. 8.)
Milletlerarası Komisyon Raporu: "Hangi taraftan atıldığını tahkik etmek mümkün değildir." (Celal Bayar, a.g.e., c.6., s. 51.)
Celal Bayar hatıralarında da ilk kurşunu atan kişinin saatçilikle uğraşan Aziz Efendi olduğunu belirtmekte, bu konunun kendisine "Âhenk" başyazarı Şevki Bey tarafından anlatıldığını belirtmektedir. (aynı yer.)
Ali Çetinkaya da hatıralarında olayın, Yunanlılara kılavuzluk yapan Karşıyakalı Rumlardan birisinin Komiser Şükrü Efendi'ye ateş edip şehit etmesiyle başladığını belirtmektedir. (Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1993, s. 10.)
Özdemir; ilk kurşunu Hasan Tahsin'in attığını ileri süren, Hüseyin Rahmi Apak, Nurdoğan Taçalan ve Zeki Arıkan gibi adların iddialarına da yer verir. Milli Mücadele Yıllarında Balıkesir Cepheleri, s. 85n.

duğu anlaşılmaktadır" der ve şöyle devam eder: "Âsilerin fevkalâde bir fidye-i necat isteyecekleri sanılıyor. Rahmi Bey gerçi kötülükleri ve cinayetleri muhitimizi karartmış, parçalamış şahsiyetlerden olmakla beraber, asayiş ve inzibat namına bu cüretkârane teşebbüse üzüldük."[79]

Haberde, ***"Hasan Tahsin"in sevindiği anlaşılan bu olaydan sanki daha önceden haberli olduğunu ele veren bir dilin kullanılması dikkati çekicidir.***

Hürriyet ve İtilafçı "Hasan Tahsin"in bu üslubuna karşın, 14 Şubat 1919 tarihli "Âhenk"te yayınlanan ***"Erkekliğimizden Utandık"*** başlıklı yazıda, olay ve failler ağır bir dille eleştirilir: "Er olan adam, kadınların gözyaşlarını, yürek çırpıntılarını, iniltilerini, feryatlarını, intikam vasıtası addetmekten, yürek yakıcılığından ürkerek onun önünde emelsiz bir oyuncak olur. Er olan, valide olmuş bir kadının yüreğinde yerleşen evlat sevgisinin yüceliği karşısında secdeye düşer."[80]

Olayla ilgili İzmir ve İstanbul basınında daha başka haber ve yazı yayınlanır.

Ethem: "Para Gelmezse Alpaslan'ın Başını Çuval İçinde Göndeririz!"

Bu arada takipten kurtulan ve Kuşçubaşı'nın Salihli'deki çiftliğine yerleşen Ethem, Alpaslan'ın annesi Nimet Hanım'a bir mektup göndererek, takipten vazgeçilmesini, aksi halde Alpaslan'ın başının çuval içinde gönderileceğini, çocuğun para karşılığında serbest bırakılacağını bildirir.[81] Alpaslan da ailesine biri İngilizce olmak üzere iki mektup yazarak iyi olduğunu ve paranın gönderilmesini ister.[82]

Alpaslan'ın kaçırıldığını haber alan dedesi Hüseyin Hüsnü Paşa ile Rahmi Bey'in arkadaşı ve Çerkezlerin ileri gelenlerinden Sapanca'lı Baki Bey,* 17 Şubat 1919'da İzmir'e gelir. Çevresi ile ilişki kurduğu Ethem'e bir mektup yazarak çocuğun serbest bırakılmasını isteyen Baki Bey'e yanıt, "Hukuku Beşer" üzerinden gelir. Ethem, özetle arkadaşı Rahmi Bey'e yardımcı olmak ve iyilik yapmak istiyorsa, maddi ve manevi zararlarına karşı, gereken tazminatın ödenmesini ister.

Ethem, fidye olarak 500 bin lira ile açtığı pazarlığı, çok bulunması ve araya Baki Bey'in girmesi sonucu 53 bin kâğıt liraya düşürür.[83]

---

79 Mehmetefendioğlu, a.g.m.
80 a.g.m.
81 Taçalan, a.g.e., s. 151 vd.
82 Bozkurt, 53 Bin..., Tempo, 16 Nisan 1988, sayı: 19.; Mehmetefendioğlu, a.g.m. Alpaslan'ın ikinci mektubunun gönderilmesine Ethem izin vermez.
83 Mehmetefendioğlu, a.g.m.; Taçalan, a.g.e. s. 156 vd.; Bozkurt, 53 Bin..., Tempo, 16 Nisan 1988, sayı: 19.; Bardakçı, a.g.m., Hürriyet, 19 Kasım 2000-20 Temmuz 2005.; Mehmetefendioğlu, bu bölümde verdiği dipnotta dönemin basınında çıkan haberlerle diğer kaynakları karşılaştırdıktan sonra paranın 53 bin evrakı nakdi [kâğıt para] olduğunu iddia eder.
Öte yandan Alpaslan, bu kez kendisini 1969'da bir şekilde yine İzmir'de 'misafir eden' Parti Pehlivan Ağa'nın torunu Sayın A. Nedim Çakmak'a, fidyenin iki büyük çömlek altın olduğunu belirtmiştir. 22 Mart 2006 tarihli görüşme.
* İT'nin fedailerinden Sapanca'lı Hakkı'nın ağabeyidir. Ancak, Yüzbaşı Baki Bey, bu sıralarda İstanbul'da Karakol örgütünün kurulması ile de ilgili olduğundan, Karakol'da Çerkez Reşit de bulunduğundan durum hayli karışmaktadır.

Fidye bedeli, Rahmi Bey'in arkadaşlarından Nazmi Bey, Mahmut Topçuoğlu ve o dönem Bornova'da fabrikası olan Henry Giroud tarafından denkleştirilerek *Anastas adlı bir Rum aracı tarafından* Salihli'nin biraz dışında bulunan Ethem'e 5 Mart günü verilir. Paranın gelişiyle salıverilen Alpaslan'ın anlattığına göre, aracı Anastas ile ertesi gün Salihli'ye gelirler. Alpaslan'ı burada Baki Bey karşılar. Salihli'den de İzmir'e hareket ederler ve geldikleri Bornova'da dedesi Hüseyin Hüsnü Paşa torununu teslim alır.[84]

Ethem'in Rahmi Bey'in Eşine Gönderdiği Mektup

Bu arada Çerkez Ethem, Alpaslan'ı serbest bıraktıktan sonra annesi Nimet Hanım'a bir mektup daha gönderir. "Muhterem hemşire" diye başlayan mektup şöyledir: "Hadisenin ilk günü meydana gelen iki-üç çatışma ciğerinizin parçası olan yavrunuz için sağlanan rahata engel oldu. Demek ki kocanız bizi ve ***Çerkesliği küçümseyip*** milletin mukadderatıyla oynarken Alpaslan'ın rahatı ve huzuru için çalışıyormuş. Süphanallah! Şükrediniz ve lütfen kocanıza söyleyiniz: Biz haysiyetimizin ve gururumuzun iadesi için içerisine girdiğimiz şu musibette koştukça vicdanı var ise o müteessir olsun. Bizler onun teessürünü hissettikçe gezeceğimiz yalçın haşin korkunç dağlar arasında teselli olmaya çalışacağız."[85]

Ethem'in bu satırlarından, fidyenin Rahmi Bey'in valiliği döneminde elde ettiği haksız kazançlarla karşılandığını sandığı görülmektedir. Oysa, Alpaslan'ın verdiği bilgiye göre, ailesi, ilgili kişilerden fidye için aldığı borcu ödemek için daha sonra neyi var neyi yoksa satıp yoksul düşmüştür. Nimet Hanım da bu nedenle hastalanmıştır.

Olay Ethem'in Kişisel Bir Eylemi miydi?

Mehmetefendioğlu'nun tüm bunları anlattıktan sonra *-Cemal Şener'i de kaynak göstererek!-* olayı kişiselleştirmesi tartışılır. Müellifin, Ethem'in Alpaslan'ı salıverdikten sonra 8 Mart'ta "Hasan Tahsin"in gazetesinde yayınlanan mektubundan alıntı yaparak bunu pekiştirmek istemesi de iddiasını kanıtlamaya yetmemektedir.

Çünkü bazı çevrelerce, o sıralarda dahi İT'nin mensubu olarak gösterilen Ethem, anılan mektupta Rahmi Bey'i Merkezi Umumi'nin kör bir âleti olmakla suçlamaktadır.

84 Gösterilen yerler. Alpaslan, aynı röportajda, kaçırıldığı 23 gün boyunca kendisine oldukça iyi davranıldığını, *Ethem'in annesinin olayı duyunca karşı çıkarak "Bırak o çocuğu gitsin" dediğini*, Ethem'in de "Pişman oldum ama çevredekilere para vermek lazım" diye karşılık verdiğini, ardından, ilerleyen yıllarda babasının tedavisi için bulundukları Berlin'de Ethem ve kardeşinin evlerine gelerek görüşmek istemesine karşın Rahmi Bey'in onları kovduğunu da anlatır. Bornova'da dedesine teslim edilen Alpaslan buradan İstanbul'a sonra da Avrupa'ya gider. 10 yıldan fazla süren eğitiminin ardından geldiği Türkiye'de çiftçilik ve ithalat-ihracat işleri yapar. Alpaslan, 78 yaşında iken 26 Mayıs 1988'de İzmir'de vefat eder.

85 Bardakçı, a.g.m., Hürriyet, 20 Temmuz 2005.; Mehmetefendioğlu, a.g.m. İki metin arasındaki farklılıklar karşılaştırılarak verilmiştir.

Yani Ethem, İT'yi, "Genel Merkezi'nin politikaları" üzerinden eleştirmektedir.

Halbuki Rahmi Bey'in, *-yukarıda kısmen değindiğimiz, aşağıda da ayrıntılı değineceğimiz gibi-* Merkezi Umumi'nin kör bir âleti değil, aksine onun savaşa girme, savaş koşulları ve gayrımüslimlerle ilgili bazı uygulamalarına yeri geldiğince karşı çıkan birisi olduğu görülecektir. Ayrıca Rahmi Bey, girilmesine karşı çıktığı gibi, savaş sırasında da Enver Paşa fraksiyonunun neredeyse ihanet sayıp reddettiği, münferiden barış yaparak harpten çekilme görüşü yanlısıydı. (*Bu nedenle Yakup Cemil'in de idam edildiğini biliyoruz).* Bu özellikleriyle Rahmi Bey, Merkezi Umumi'nin kör bir âleti olabilir miydi?

Ayrıca Rahmi Bey, Ethem'in iddiasına göre, Çerkez Hasan adlı muhalif birisine İngiliz ajanı diye işkence yaptırarak yirmi tırnağını çektirmiş, memleketi Manisa'da da onu bu nedenle teşhir ettirmiştir. ***İngiliz ajanı Çerkez Hasan'ın intikamını almakla kendisini görevli sayan Ethem de bunu Alpaslan'ı kaçırarak gerçekleştirmiştir.***

Alpaslan'ın Kaçırılması Basit Bir Fidye Olayı mıydı?

Yakın dönem Türk tarih yazıcılığında Mehmetefendioğlu'nun da vurguladığı gibi *-bir iki istisna dışında-* bu olaya ya hiç değinilmez veya derine inilmeden geçiştirilir. Oysa bu olayın basit bir fidye almanın dışında daha değişik boyutu da vardır.

Ethem'in bu ve bölgedeki diğer 'faaliyetlerini', hazırlandığı milli mukavemetin finansmanı için yaptığını iddia etmesi, gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Buna ilk dikkati çeken, hemen aşağıda değineceğimiz gibi Doğan Avcıoğlu'dur.

Ethem'in yeğeni Emrah Cilasun'un, *-Taçalan'dan naklen-* Alpaslan'ın kaçırılmasını Rahmi Bey'in İngilizciliğine ve kendi başına Londra nezdinde barış girişimlerinde bulunmasına bağlayıp bunların da "İttihatçı Ethem"i kızdırdığından bu olaya giriştiğini ima etmesi de kabul edilebilir değildir.[86]

Birincisi, günümüzün *tek lider sultasına dayalı* siyasal partilerinden daha demokratik ve kolektif bir liderlik yapısına sahip İTC/F'de böyle bir "yeraltı faaliyeti"nin yeri olamaz ve imkân da verilemezdi. İkincisi, Rahmi Bey'in daha başından beri savaşa girilmesine karşı çıktığını ve Talat Paşa ile arkadaşlarına yanlış yolda olduğunu "açıkça" söylediğini belirten İTC'nin İzmir (Ege) Kâtibi Mesulü Celal (Bayar) Bey, ***Vali Bey'in söz konusu barış girişimlerini İttihat Terakki'nin son Sadrazamı Talat Paşa ve mahdumu Ahmet İzzet Paşa'nın bilgisi dahilinde yaptığını*** şöyle açıklar:

"...Rahmi Bey, daha ilk günden beri harbe girişimizin aleyhindeydi. Talat Paşa'ya, arkadaşlarına yanlış yolda olduklarını ***açıkça*** söylerdi. Harp devam ettiği

86 a.g.e., s. 33 ve 87n. Cilasun'un, *'İngilizci Vali'*nin İngilizlerce niye tutuklanıp zindana atıldığını açıklamaması ise onun adına yanıtlanması gereken bir sorudur. Taçalan'ın bu iddialarla bir ilgisi yoktur. Cilasun onu kendi tezine dayanak yapmak istemektedir.

müddetçe, İzmir'deki İtilaf Devletleri tebaasının normal zamanlardaki gibi yaşamalarına, alış verişte bulunmalarına müsaade etmişti. İzmir'de harp esirlerine iyi muamele edildiği için Britanya Hükümeti'nden teşekkür mektubu bile almıştı. Kendisinin bu sebeple sulh teşebbüsünde bulunmak için gerekli vasıfları haiz olduğu kabul ediliyordu. ***Son zamanlarda Talat Paşa ve [Ahmet] İzzet Paşa Hükümetleri'nin muvafakatiyle sulh işleri ile de uğraşmaya başladı***...5 Ekim 1918 tarihinde, Rahmi Bey, Vilâyet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber Bey'le, Fransız tebaasından Tüccar M. Edmond Giraud'yu, ***Talat Paşa'nın sulh teklifini havi [içeren] bir mektubu ile ve delege sıfatıyla Midilli'deki İngiliz temsilcisine gönderdi.***"[87]

Ethem, Alpaslan'ı İngilizlere Teşekkür İçin mi Kaçırdı?

Cereyan eden olaylardan, Çerkez Ethem'in son 'faaliyeti'nden, önceden haberli olduğu anlaşılan "Hasan Tahsin"in, 8 Mart 1919 tarihli "Hukuku Beşer"de yayınlanan "Her Şeyden İbret Alalım" başlıklı yazısında bazı ip uçları verilmektedir. Yazısında *Çerkezliği* ve *Çerkez Ethem'i övüp* Rahmi Bey'i suçlayan "Hasan Tahsin", Alpaslan'ın kaçırılmasını Almancı İttihatçıların baş adamı Rahmi'nin etkinliğinin kırılması ile açıklamaktadır. Aynı yazıda İtilaf devletlerinin çıkarlarını savunan ve bunlardan ***İngilizlerin "Çerkezlerin ve Müslümanların en samimi koruyucusu"*** *olduğunu savunan* "Hasan Tahsin", "Şimdi Bornova vakası açıklanmış oluyor" dedikten sonra şöyle devam eder: "Meselede vatan endişesi gayesiyle müthiş bir teşkîlatın ruhu olan bir uzva [organa] maddi ve manevi bir darbe indirmek ve sonradan şu'an İttihat ve Terakki ***illetiyle*** kötülüğe uğramış birçok halkımızın ve hele İtilaf devletlerinin delegelerinin nazarı dikkatlerini teşkilatın gizli kuvvetleri manevraları üzerine çekmektir."[88]

İzmir ve çevresinin İtilaf devletlerince Yunanlılara verileceği söylentileri üzerine başta Celal (Bayar) Bey olmak üzere, kentteki İT kadrolarının, "Merkezi Umumi"de kararlaştırıldığı üzere Reddi İlhak ve Müdafaai Hukuk örgütlerini kurduğu, bu örgütlerin olası işgale karşı ***her türlü hazırlığı*** görüştüğü kongreler yaptığını da dikkate aldığımızda, "Hasan Tahsin"in bu satırları ete kemiğe bürünecektir.

Öte yandan Taçalan, "Hasan Tahsin"in bu tutumunu, Rahmi Bey'in Valiliği döneminde onu Bolşeviklik propagandası yaptığı gerekçesiyle suçlaması ve ***atıldığı ticaret hayatında Vali'nin yardımını görmemesine*** bağlar.[89]

---

87 a.g.e., c.1, s. 40 vd.; Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, s. 14, 20 vd. Mehmetefendioğlu'nun, Rahmi Bey'in, Ahmet İzzet Paşa tarafından kendi başına barış girişimlerinde bulunduğu için görevden alındığı iddiasının doğru olmadığı da böylece açıklığa kavuşmuş oluyor.

88 Taçalan, a.g.e., s. 156 vd.; Mehmetefendioğlu, a.g.m. "Hasan Tahsin", kendisinin de bu olayla ilişkisinin olduğu yolunda söylentilerin artması üzerine 7 Mart 1919 tarihli "Hukuku Beşer"de bu iddiaları reddeder.

89 a.g.e., s. 106 vd.

Avcıoğlu Nasıl Yorumluyor?

Mehmetefendioğlu'nun bunlara değinmemesine karşın, "Hasan Tahsin"in aynı yazısının "tamamını" okuduğu anlaşılan Avcıoğlu'nun yorumuna göre de Alpaslan'ın Ethem tarafından kaçırılması, ***Çerkezlerin İngiliz ırkına duydukları bir minnet borcundan kaynaklanmaktadır.*** Avcıoğlu, konu ile ilgili "Hasan Tahsin"den naklen şunları kaydetmektedir:

"Hasan Tahsin, Çerkez Ethem'in, ırkının İngilizlere olan bağlılık ve saygısını göstermek için İttihatçı Vali'nin oğlunu kaçırdığını ileri sürmektedir. Gazeteciye göre, Dünya Savaşı sırasında ***Büyükada'da esir tutulan İngiliz Generali Townshend'i kurtarmayı planlamışlar,**** fakat general kaçmayı reddetmiştir. Böylece, ***Çerkezleri Sultan Mecit günlerinden beri her fırsatta koruyan ve basınında uzun yıllardır Çerkezlerin özgürlüğünü ve yaşamını savunan Yüksek İngiltere Devleti'ne övünç verici bir hizmette bulunmayı ve Çerkezler ile Müslümanların en içten koruyucusu olan Büyük Britanya'ya manevi bağlılık ve saygı duygularını göstermeyi başaramayan Etem Bey, İngilizlerin tutukladıkları Vali'nin oğlunu kaçırarak, İngilizlere saygı gösterisinde bulunmaktadır."***[90]

İlginçtir, Ethem Alpaslan'ı kaçırdığını, işbirlikçi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın "Hukuku Beşer" ve "Müsavat"** gazetelerine sıcağı sıcağına gönderdiği bir mektupla haber vermişti.[91] Avcıoğlu bu durumu da şöyle yorumlamaktadır: ***"...Mektupta İttihatçılık düşmanlığı yapılmaktadır. Büyük kardeşi Reşit, ön planda bir İttihatçı sayılabileceği ve Etem'in kendisi de İttihatçılığa bulaşmış olduğu halde, Etem o günlerde kişisel nedenlerle İttihatçı düşmanı kesilmiştir. Yunan'la savaş hazırlanan [!] Etem, İzmir'de Rum egemenliğini engellemeye çalışan bir valinin oğlunu kaçırarak, şeref ve haysiyet kazanmaktadır!"***[92]

Çerkez Ethem'in Alpaslan'ı kaçırmasını, İngiliz bağlantısından kurtarmak için oldukça gayret gösteren akrabası Cilasun, Avcıoğlu'nun yukarıdaki son yorumundan hareketle bunun "kişisel bir eylem" olduğunu ima eder.[93]

Ancak yaşanan ve ortaya çıkan olaylar karşısında bu, ayakları yere basmayan bir değerlendirmedir.

Ethem Bu Son 'Faaliyeti' ile İngilizlerin Eline Koz mu Vermek İstemişti?

Ancak, Alpaslan'ın Çerkez Ethem tarafından kaçırılması, o zamana kadar yapılan ve ayyuka çıkan aynı tür olaylar kaşısında susan Mütareke İstanbul'unun "basını"na da nedense yansımıştır. Yapılan yorumlarda "hükümetin en âcil, en önemli gö-

---

90 Milli Kurtuluş Tarihi, c.2, s. 577 vd.
91 Taçalan, a.g.e., s. 155 vd.
92 Aynı yer.
93 a.g.e., s. 88n.
* Bu operasyonu Ethem'e Rauf Bey'in empoze edip etmediği de araştırılması gereken bir konudur.
** Sonradan "150'lik" olacak Hafız İsmail'in gazetesi.

revinin şakiliği önlemek olduğu" vurgulanarak adeta bir yerlere "haydi buyurun" denilmek istenmiştir. Olaydan birkaç gün sonra da "danışıklı dövüş" yapar gibicesine İtilaf devletlerinin İzmir temsilcileri, Vali Nurettin Paşa'ya "Polis ve jandarmanızı bizim kuvvetlerimizle takviye edelim" önerisinde bulunmuşlardır.[94]

Bunun ne anlama geldiğini ve Ethem'in kaçırma eyleminin ardında hangi gücün olabileceği şöyle açıklanabilir: Rauf Bey'in 'iyi niyeti' sayesinde Mondros Ateşkes Antlaşması'na koydurdukları ünlü 7. Madde'ye dayanarak Anadolu'nun tümünü istila etmeyi amaçlayan İngilizlerin taktiği yurdun çeşitli yörelerinde ilk önce karışıklıklar çıkartıp sonra da bunu bahane ederek yine o maddeye dayanarak anılan bölgeleri işgal etmekti. Bununla birlikte yine çıkarttıkları karışıklıkları bahane ederek, Osmanlı Hükümeti'nin Anadolu'yu "kendi başına" yönetemeyeceğini öne sürüp "kısa süreliğine de olsa" yönetimin kendilerine verilmesi gibi bir strateji izlemişlerdir.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonra Sadaret (Başbakanlık)'e gönderdiği 22 Mayıs tarihli raporunda Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin bu genel stratejisini şöyle açıklamaktaydı:

"...Samsun sancağında eşkıyalığın sebepleri tamamen 21 Mayıs 35 (1919) tarih ve 53 sayılı şifreli raporumla arz ettiğim kanaat dahilinde olmak üzere, bizzat İngilizler tarafından doğrudan doğruya itiraf edilmiştir ve sözü İzmir'in işgaliyle meydana gelen esef verici olaylara getirmek suretiyle bu kimseler ***Osmanlı Hükümetinin Türkiye'yi kendi kendisine idare edemiyeceği, birkaç yıl olsun, yabancı müdahale ve vasîliğine muhtaç bulunduğu*** yolunda bir fikir ileri sürmüşlerdir."[95]

Olaya Reşit de Karışmış

Bu arada Alpaslan'ın kaçırılması ile ilgili ilginç bir ayrıntıyı da yine Mehmetefendioğlu'nun makalesinden öğreniyoruz. Çerkez Ethem'in Alpaslan'ı kaçırması, *-anlaşıldığı kadarıyla İzmir'in 9 Eylül 1922'deki istirdadından sonra-* mahkemeye de intikal etmiş ve yargılama 1923'e kadar sürmüştür.

Çerkez Ethem, "Rahmi Bey'den intikam almak maksadıyla oğlu Alpaslan Bey'i dağa kaldırarak elli üç bin adet yüzlük kâğıt para kurtulmalık aldığı" gerekçesiyle İzmir'de gıyabında yargılanarak suç ortağı Manyas'lı Şevket'le beraber 22 Temmuz 1923'te idam cezasına mahkûm edilir. Olaya karışan kardeşi Reşit ile *Kozma* ve *Atanas* adlı Rum olduğu anlaşılan şahıslar da tutuklanacakları tarihten itibaren 10'ar yıl süreyle kürek cezasına mahkûm edilir.[96]

---

94 Sarıhan, a.g.e., s. 13 vd.

95 Mithat Sertoğlu, Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor, BTTD, Mayıs 1998, sayı: 16.

96 Ethem daha önce de gıyabında yargılandığı Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce 21 Mayıs 1921'de idam cezasına çarptırılmıştı.

1.4. Türk İstiklâl Harbi'nde Ethem'i Ortaya Çıkaran Koşullar/Rauf Bey'in Karanlık Faaliyetleri

Çerkez Ethem ile ilgili tartışmalı ve henüz kesin olarak aydınlatılmamış bir konu da onun Türk İstiklâl Harbi'ne nasıl katıldığıdır. Yukarıda açıklandığı gibi Çerkez Ethem, Mütareke öncesi ve Salihli'ye 'gönderildiği' 1919 Haziran'ından evvel, eşkıyalık ve zorbalıkla uğraşmaktadır. Yaptığı 'faaliyetler' İstanbul'a kadar duyulmuştur. Böyle bir durumda iken Çerkez Ethem 1919 yılının Mayıs sonlarında Bekir Sami veya Rauf Bey tarafından Ege'de başlayan Yunan işgaline karşı direnişe çağrılmıştır. Burada sorun, Ethem'in kapalı kapılar ardında yapılan hangi "toplantıların" sonucunda ve kim tarafından direnişe çağrıldığıdır. Elimizde bununla ilgili başvurulacak değişik kaynaklar var. Bunlara geçmeden önce İstanbul'da yapılan bir ***Çerkez toplantısı***, ona geçmeden önce de Rauf Bey hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

İngilizlerin Adayı Rauf Bey!

Türk İstiklâl Harbi'nin en ilginç kişiliklerinden birisi olan Rauf Bey hakkındaki tartışmalar bir türlü bitmemekte ve kendisiyle ilgili yeni belge ve bilgiler ortaya çıkmaktadır. Şahsen, özellikle bu çalışmaya başlamadan önce de tutarsız davranışları nedeniyle Rauf Bey uzun zamandır bizim de dikkat merkezimizde bulunmaktaydı. Hemen söylemek isteriz ki, askerlik hayatında Hamidiye Kahramanlığı gibi parlak bir başarı bulunan ***Rauf Bey'in askeri/siyasi yaşamında yolu nedense, sürekli -öyle veya böyle- hep İngilizlerle/Anglosaksonlarla kesişmiştir.***

I. Dünya Savaşı'nın ardından İngilizlerle yapılacak Mütareke görüşmeleri için 'seçilen' isim de Rauf Bey'dir ve kendisinin bu 'görevde' bulunmasını isteyen kişi de yine bir İngiliz'dir. Ve bu İngiliz, Irak'ta Türk ordularına yenilerek esir düşüp Büyükada'da misafir edilen Townshend'tir. Townshend, bu isteğinin Rauf Bey'e "özellikle gizlice" bildirilmesini de belirtmiştir.[97]

Osmanlı Devleti adına Mütareke görüşmelerini yapacak kurul üyeleri arasında Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından da Rauf Bey'e yer verilmemişti.[98] Ahmet İzzet Paşa'nın kurul üyelerinin adını bildirdiği Padişah Vahdettin de Rauf Bey'in adını anmaz. Vahdettin, İngilizlerin tepki göstereceği düşüncesiyle "askerlerin yer almadığı" bir kurul oluşturulmasını ve başkanlığına da eniştesi Damat Ferit'in getirilmesini ister.[99] Tüm bunlara karşın birtakım mekanizmaların harekete geçmesi sonucu Mondros'a gidecek heyetin başkanlığına, Townshend'in etkisiyle Rauf Bey getirilir.[100]

---

97 Orbay, Siyasi Hatıralar (Örgün 2003), s. 119.

98 Ahmet İzzet Paşa'nın seçtiği isimler şunlardı: Nurettin Paşa başkanlığında Sadullah ve Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet beylerden oluşan bir kurul. Feryadım, s. 23 vd.

99 Aynı yer.

100 Kılıç Ali'nin, Townshend'i kaynak gösterdiği hatıralarına göre, Rauf Bey, İngiliz generalini Büyükada'da ziyaret ederek görüşmüştür. Hulusi Turgut (Derleyen), Kılıç Ali'nin Hatıraları, s. 24 vd.

İngilizlerin, Damat Ferit gibi tescilli bir İngiliz muhibbi ve aklının da kıt olduğunu o sıralarda hemen herkesin bildiği Damat Ferit yerine, Rauf Bey'i tercih etmelerinin nedeni de oldukça düşündürücüdür ve açıklanması gerekmektedir. ***Damat Ferit mi yoksa Rauf Bey mi daha İngilizci idi?***

Rauf Bey'in Mondros'ta İngilizlerle Başbaşa Yaptığı Gizli Görüşmeler

İstanbul, Bandırma, İzmir güzergâhından sonra 26 Ekim 1918 akşamı Mondros limanına ulaştıklarını belirten Rauf Bey, ertesi gün heyetler halinde tam ateşkes görüşmelerinin başlayacağı sırada İngiliz heyeti başkanı Amiral Galtrop'tan "özel bir görüşme" talebinde bulunduğunu bizzat yazar. Ancak Amiral Galtrop, "devlet terbiyesi"nden mi yoksa bir başka nedenden mi kaynaklanır bilinmez, yanına İkinci Amirali Seymur'u da alma ihtiyacı duyar. Galtrop'la birlikte Seymur'un da katıldığı üçlü görüşmede bol bol Rus düşmanlığı yapan Rauf Bey, âdeta günah çıkarırcasına, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin asıl nedeninin Türkiye'yi yüzyıllardan beri çiğneyip yok etmek için politika güden Rusya olduğunu, İtilaf devletlerinin de Rusya ile birleşmesinden dolayı milli varlığın tehlikeye düştüğü inancından dolayı Türk milletinin dört yıldır savaştığını ve *Çarlığı yıkan Sovyet devriminin Rus tehlikesini bir süre için geciktirmiş olabilirse de tamamen ortadan kaldıramayacağını* belirterek şöyle devam eder:

"...Bu ihtilal göz önünde bulundurularak Türkiye'nin coğrafi stratejik durumu düşünülürse, memleketimizin sulh ve sükun içinde gelişip ilerlemesi başta *İngilizler olduğu halde*, İtilaf devletlerinin aleyhine değil, lehine olacağı derhal anlaşılır. İstiklâlini korumak yolunda her türlü fedakârlığa katlanan Türkiye'nin, Yakındoğu'da pek faydalı bir sulh ve sükûn unsuru olacağının son dört yıllık harbin verdiği tecrübelerden sonra esasen İngiltere hükümetince de anlaşılmış olması gerekir. Bu düşünce iledir ki, yeni kabine sulha varmak için İngilizlerle teması, iki tarafın da gerçek menfaatleri bakımından elzem görmüştür. Osmanlı hükümeti sulh ve sükun içinde çalışarak, gelişip ilerlemek istiyor. Bunun için de ***İngiliz siyasetine uygun bir politika gütmeyi faydalı buluyor.***"[101]

Orbay, "Hatıralar"ının "Örgün 2003" versiyonunda bulunmayan fakat "Yakın Tarihimiz" sunumunda aynı görüşmede Galtrop'a, Kafkaslarda federasyon biçiminde kurulacak olan bağımsız bir yönetimin İngilizlerce izlenen yıllanmış Yakındoğu politikası bakımından büyük faydaları görüleceğini söylediğini de belirtir.[102] Bu durumu Rauf Bey'in İngilizciliğine bağlayan Doğan Avcıoğlu, eserinin, "Milliyetçilerin İngilizciliği/Rauf Orbay'ın İşbirlikçiliği" başlıklı bölümde şunları kaydetmektedir:

"Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya giderken hükümeti adına İngiliz himayesi isteyen Rauf Orbay, anılarında bunu belirtmekten kaçınmaktaysa da, Mondros'-

101 Siyasi Hatıralar (Örgün 2003), s. 131 vd.
102 Avcıoğlu, a.g.e., c.1, s. 229 vd.

ta İngilizlere, Bolşeviklere karşı Kafkas Federasyonu kurmayı önerdiğini övünerek yazmaktadır. Atatürk, 5 Şubat 1920 günü Kolordu Komutanlarına ve Rauf Orbay'a ***İngilizlerin hizmetinde bir Kafkas Federasyonu'nun Türkiye'nin yok olması anlamına geldiğini*** bir şifretelle acele olarak bildirmiştir.* Fakat Rauf Orbay sonradan kaleme aldığı anılarında bu Kafkas Federasyonu önerisiyle övünmektedir."[103]

Rauf Bey'in Townshend ile Gizli Görüşmesi

Bu arada Rauf Bey, Mütareke'yi imzaladıkları akşam, bunu "merakla" bekleyen "dostu" Townshend'i bir "davetname" ile ateşkes görüşmelerinin yapıldığı Agamemnon zırhlısına çağırır. Burada muhatabını elini sıkarak sıcak bir şekilde karşılayan Rauf Bey, "Sulh yapmak imkânını hazırladığınızdan dolayı Türkiye size daima teşekküre borçlu kalacaktır" der. Görüşmenin devamını İngiliz Generali Townshend şöyle anlatır:

"...(Rauf Bey) bana hususi söyliyecek bir sözü olduğundan bahisle birlikte kamarasına gitmekliğimi rica etti. Kamarasında bana şöyle söyledi: 'Dönüşünüzde, Lord Curzon'u görerek ***Türkiye'nin İngiltere için pek sadık bir müttefik olabileceğini, rica ederim söyleyiniz.*** İstanbul'dan ayrılırken Zâtı Şâhane mutlaka sulh yapmaklığımızı irade buyurmuşlardı. Bize herhalde itimat edebilirsiniz. *Rumlarla Ermenilere her hususta eşit haklar vereceğiz.* Bu bizim hayati menfaatlerimizin icabıdır. Bu hususların Lord Curzon'a izahını sizden rica ederiz."[104]

Townshend'in anlattığı son bölüm de Rauf Bey'in "Anılar" versiyonlarında nedense yer almamaktadır.

İngilizler İlk 4 Maddeye Razı İken...

Bu arada ortaya çıkan son bir bilgiye göre, Londra'dan Agamemnon zırhlısındaki Amiral Calthorp'a gelen bir şifretelde, Türk tarafının ilk 4 maddeyi kabul etmesi halinde ısrar edilmeyerek anlaşmanın imzalanması talimatı verilir.[105]

---

103 Avcıoğlu, a.g.e., c.1, s. 228 vd.

104 Charles V. F. Townshend, Irak Seferim (Tarihi Askeri Encümeni Tercümesi), s. 474-488'den naklen; Celal Bayar, a.g.e., c.1, s. 91 vd.; Townshend'ın aynı anılarını kaynak gösteren Kılıç Ali Bey de, Rauf Bey'in İngiliz generalinin elini **koparacakmış gibi** sıktığını belirtir. Kılıç Ali'nin Anıları, s. 25 vd.

105 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Ankara 1976, s. 17-18'den naklen; Osman Selim Kocahanoğlu (Yayına Hazırlayan), Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul 2005, s. XXIX vd. Kocahanoğlu şöyle devam eder: "...O halde Rauf Bey'e manevra alanı mevcuttu; direnebilir, masadan kalkabilir, blöf yapabilirdi. Ama hem İngiliz istihbaratından habersiz, hem mağlup taraftı; üstelik kablo gemisiyle haberleşemiyor, şifreleri çözemiyordu. Pek az değişiklik ve Amiral'in sözlü güvencesiyle anlaşmanın tümünü imzalamak zorunda kaldı."
Ayrıca Rauf Bey, antlaşma metnini gönderdiği hükümetinden onay almadan Mondros'u imzalamıştır.

* Söz konusu şifre için bk; HTVD, Mart 1956, sayı: 15, vesika nu: 388.

Bilindiği gibi ilk 4 maddenin içinde, Mondros'u sıradan bir ateşkes antlaşması olmaktan çıkarıp Türkiye'yi yıkıma götüren 'ünlü' maddeler bulunmamaktadır. Okuyucunun karşılaştırma yapabilmesi açısından ilk 4 maddeyi aşağıda veriyoruz:

1- Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve Karadeniz [İstanbul] boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin sağlanması, Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının müttefikler tarafından işgali.

2- Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan yerleri ve diğer engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak için, istenildiğinde yardım edilecektir.

3- Karadeniz'de mevcut torpil yerleri hakkındaki bilgiler verilecektir.

4- İtilaf hükümetlerine mensup savaş esirleri ile Ermeni esirler ve tutukluları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilaf hükümetlerine teslim olunacaktır.[106]

Bu durum karşısında Mondros'un geriye kalan 21 maddesinin kabulü için kimin kime ısrar ettiği merak konusu olmaktadır!

Bu gelişmeler sonucunda yakın dönem Türk tarihinin, özellikle "Nutuk"un ışığında yeniden ele alınması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Konuyu uzatmak istemediğimiz için bunu burada kesiyoruz.

Rauf Bey'in İngilizlere Önerdiği Kafkas Federasyonu Planı İçin Atatürk Ne Demişti?

Mondros Ateşkes Antlaşması ile Türk ordularının boşalttığı Güney Kafkasya'daki topraklar ile Elviyei Selase'yi* İngilizler işgal etmişti.[107] İngilizler buralarda ortaya çıkardıkları/etkinliklerine aldıkları üç kukla devleti de; hem Anadolu Hareketi'ne hem de o sıralarda kapitalist/emperyalist Batı destekli karşıdevrimcilerin isyanlarıyla boğuşan Sovyet Devrimi'ne karşı, iki devrimin birleşmesini engellemenin yanı sıra, zehirli bir hançer gibi kullanıyordu/kullanmak istiyordu.

Bilinen yaygın iddialara göre İngiliz emperyalizminin 75 yıl hazırlıktan sonra oluşturduğu Kafkasya'daki bu İngiliz askeri/siyasi varlığına "Kafkas seddi" adını veren Mustafa Kemal (Atatürk), ***Anadolu Türklüğü'nün yok edilmesini de amaçlayan*** bu seddi yıkmak uğrunda ***"her şeyi göze almak"*** gerektiğini 5 Şubat 1920'de şöyle belirtiyordu:

---

106 Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., s. 283 vd.

107 Konuyu uzatmamak için böyle yazıyoruz. Yoksa, Türk ordusunun anılan bölgeyi boşaltması, Sadrazam A.İzzet Paşa tarafından **İngilizlerin hoşgörüsünü kazanmak için** daha Mondros'taki görüşmeler başlamadan önce, Şark Orduları Grup Komutanlığı (Kafkas İslam ve Şimali Kafkas Orduları)'na verdiği 21, 26 ve 29 Ekim tarihli üç ayrı emirle istenmişti. Dr. Mustafa Budak, Mondros Mütarekesi'nden Sonra İngilizlerin Batum'u İşgali, Kafkas Araştırmaları (III), İstanbul 1997, s. 117 vd.; Doç. Dr. Cezmi Eraslan, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Mondros Mütarekesi Sonrasında Güney Kafkasya Müslümanları, Kafkas Araştırmaları (IV), İstanbul 1998, s. 107 vd.

* Üç liva: Kars-Ardahan-Batum (Artvin)

"... İtilaf devletleri, Bolşevikler ile Türklerin arasını Kafkas milletleri vasıtasıyla kesmek planını bulmuşlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve belki de Kuzey Kafkasya hükümetlerinin bağımsızlıklarını tasdik ederek onları kendilerine çektiler.[108] Şimdi Bolşeviklerle vuruşmalarını bir emrivaki yapmak için onları her şekilde kışkırtıp desteklemektedir. Bundan başka bizzat kuvvet göndermeye de başlamışlardır ki, bu kuvvet tesiriyle hem Bolşeviklerle çarpışmayı çabuklaştırmak ve hem de *Kafkas milletlerinin gerek Türklerle Bolşeviklerin herhangi bir temaslarını önlemek ve kontrol etmek fikrindedirler*...Eğer bu plan başarılı olur ve Kafkas milletlerinin bize karşı kesin bir set vaziyeti almasıyla ülkemiz kuşatılmış kalırsa, ***artık Türkiye için mukavemet imkânları temelinden yıkılmış olur***...Bu halde İtilaf devletlerine mutlak teslimiyet halinde Türkler için canlarını feda etmekten kurtulmak emin değildir. Dolayısıyla ***Kafkasya Seddi'nin yapılmasını Türkiye'nin kesin mahvı projesi sayıp bu seddi İtilaf devletlerine yaptırmamak için en son vasıtalara müracaat etmek ve bu uğurda her türlü hareketleri göze almak mecburiyetindeyiz.***"[109]

İşte Rauf Bey'in ve daha sonraları da "Rauf Bey'in ekibinden" Bekir Sami Kunduh'un, İngilizlerin 1921 Şubat'ında Türk-Sovyet (Moskova) Konferansını/Antlaşmasını sabote etmek için düzenledikleri Londra Konferansı'nda savunduğu Kafkas Federasyonu planı budur!

Kafkasya'nın/Kafkasyalıların özgürlüğe kavuşmasına karşılık, Anadolu Türklüğü'nün dört bir yandan kuşatılarak kendi atayurdunda imha edilmesi planıdır!.[110]

---

108 Ç. Rusya'nın yıkılışı/Bolşevik Devrimi sürecinde G.Kafkasya'daki Azerbaycan Türkleri ile Gürcü ve Ermeniler 22 Nisan 1918'de Tiflis'te Kafkasya Seymi (Güney Kafkasya Federal Cumhuriyeti)'ni bir bildiri ile ilan eder. Ancak Gürcülerin Almanlar, Ermenilerin de İngilizlerle Azerbaycan'dan gizlice ilişkiye girmesi; Ermenilerin *İngiliz işgali altındaki* Bakü'de Türklere karşı yaptığı katliama Seym'in sessiz kalması ve daha başka nedenlerle ortaklık bozulur. 26 Mayıs 1918'de Gürcistan, 28 Mayıs 1918'de de Azerbaycan ve Ermenistan Seym'den ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eder. 15 Eylül 1918'de Bakü'ye kadar ilerleyerek burayı İngilizlerden istirdad eden ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını/güvenliğini sağlayan Türk ordusu (Halil (Kut) Paşa, a.g.e., s. 227 vd.; Yüzbaşı Selahattin'in..., 1. Kitap, s. 292 vd.), Mondros ile bölgeden çekilmek zorunda kalır. Bölge, 1918 sonlarında (11 Aralık) yeniden İngiliz işgaline uğrar. (Ahmet Efe, Millî Azerbaycan Cumhuriyeti Nasıl Bolşevize Edildi?, Tarih ve Medeniyet, Nisan 1994, sayı: 2. Aynı makalenin sonunda Azerbaycan Parlamentosu'nun 27 Nisan 1920'de yaptığı son oturumunun tutanakları da tarafımızdan, Kril harfli Azerbaycan Türkçesi'nden transkripte edilip Türkiye Türkçesi'ne aktarılarak yayınlanmıştır.) Ancak İngilizler, 1918 sonundan beri işgal altında bulundurup **Anadolu Hareketi ile Sovyet Rusya'nın birleşmesine karşı bir sedde dönüştürdükleri** bu Kafkas cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını "tanımak" için ta 12 Ocak 1920'ye kadar bekleyecektir. Bu "tanıma", elbette, ivme kazanan Türk-Sovyet ilişkilerinin ortak bir askeri harekâtla Kafkasya'daki "İngiliz seddi"ni yıkma girişimini önlemeye yönelik bir "tanıma"/ön almadır ki Atatürk de bunu ifade etmektedir. Türk Dünyası ile ilgili bazı kuruluşların 1990'larda bu tarihte kutlama yapmalarını ise Türk İnkılâbı'na karşı bir hareket olarak değerlendiriyoruz.

109 HTVD, Mart 1956, sayı: 15, vesika nu: 388.

110 TBMM Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı olarak Londra Konferası'na katılan Bekir Sami (Kunduh) Bey, 4 Mart 1921 tarihinde Lloyd George'a "Türkiye'yi Rusya'dan korumak için bütün Kafkasya'da askeri bir set olarak bağımsız bir konfederasyon kurulmalıdır" önerisinde bulunmuştur. 16 Mart 1921'de yani tam Türk-Sovyet Moskova Antlaşması'nın imzalandığı gün de "Güçlü bir Kaf-

Söz konusu Kafkas Seddi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in, Sovyet devriminin önderi Lenin'e yaptığı 26 Nisan 1920 tarihli önerinin ar-

---

kas Federasyonu hem Türkiye ve hem de İngiltere'nin çıkarınadır" gibi, kapitalizme ve emperyalizme karşı kıyam eden TBMM'nin izlediği dış politikaya (Bunun için bk; Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi (Hakimiyeti Milliye Yazıları), s. 27 vd.) tamamen aykırı bir bozguncu açıklama yapmıştır. (Avcıoğlu, a.g.e., c.I s, 230 vd.) Yine Avcıoğlu, Dr. Rıza Nur'un anılarından konu ile ilgili bir bölümü de vermiştir:

"Ordular düzenlemekle uğraşıyoruz. Silah, cephane ve paraya şiddetle gerek var. Antlaşma ve yardım için [11 Mayıs 1920] Rusya'ya giden Bekir Sami Kurulundan hâlâ bir haber yok. Bekir Sami'yi şurada burada arıyoruz. Yok.

"Bekir Sami'yi tekrar aradık. Yok. Hatta Moskova'da Rus Hükümeti bilmiyor. 'Galiba Kafkas dağlarında Asetin'lerin içinde olsa gerek' diye tahmin ediliyor. Sonra Tiflis'e, Bakû'ya, Moskova'ya varınca öğrendim. Çiçerin [Sovyet Dışişleri Bakanı], Van'ı Ermenilere istemiş, Bekir Sami de, Yusuf Kemal [Tengirşek] de razı olmuş. Ancak, 'Önce Büyük Millet Meclisi'ne soralım' demişler. Bekir Sami, *'Eğer Asetin'lere bağımsızlık verirseniz, ben de Meclis'i razı edip Van'ı Ermenilere veririm'* demiş. Bunu Çiçerin'e sordum. Doğruladı. Bekir Sami, Asetin'lerin arasına gireceğini söyleyip Yusuf Kemal'e 'Bekle' demiş. Yusuf Kemal, 'Ben geri döneceğim' demiş. Aralarında anlaşmazlık olmuş. Nihayet Bekir Sami, Yusuf Kemal'e 'Sen gidip Meclis'te Van sorununu çözümle' deyip gitmiş. Yusuf Kemal de âdeta kaçarcasına yola çıkmış, Ankara'ya gelmiş.

"Bekir Sami, Rusya'ya gidince adını bırakmış 'Prens Kondük' olmuş [Doğrusu Kunduh olmalı]. Rusya'da soruyorum, Bekir Sami deyince tanımıyorlardı. Ailesinin adı Kondük imiş ve prens imişler... **Bu işten haberdar olduğum vakit için ağladı. Türk için, Türk'ün eğitim ve ekmeğiyle büyümüş birini yine Türk parası ile Türk Devleti en kara gününde bir imdat olur diye gönderiyor. O, Türk'ün işini bırakıyor, kendi cinsi olan Asetin'lerin bağımsızlığı için çalışıyor. Amacı, oraya Prens olacak.**

"Rusya'dan dönünce bunu ben söyledim. Bekir Sami işitmiş, bir üzülmüş. Bana geldi. Zorlama yorumlara kalkıştı, fakat zorlama yorumları pek çürüktü.

"Derken, Ruslar Asetin bağımsızlığına yanaşmamışlar. İlkin Ruslardan vaad alan Bekir Sami buna kızmış. Demek Van'ı kapmak için Bekir Sami, 'Asetin'leri göç ettireceğim, bağımsızlık verin' diye Moskova Hükümetini tehdit etmiş, Ruslar aldırmamışlar, göç de ettirmemiş! Artık yapacağı kalmamış, Tiflis'e geçmiş. O vakit Tiflis'te Milli Gürcü Hükümeti ve onun yanında İngiliz, Fransız ilâh... İtilaf devletleri temsilcileri vardı. *Orada Fransızlar ve Gürcüler ile Türkiye adına (ama böyle hiçbir yetkisi yoktu) görüşmelere girişmiş. Bu görüşmelerin konusu, Polonya, Romanya, Kafkasya, Türkiye birleşerek, Fransızların yardımıyla, birlikte Rusya'ya karşı savaş açacaklar. Fransızlar, bunu pek istiyorlar. Nedeni, Rusya, Fransa'ya karşı olan borcunu inkâr etti, onu alacaklar. Bize ise bir faydası yok. Bizi beygir, katır gibi kullanacaklar.* Bekir Sami de bu arada Asetin'lere külah koparacak, Ruslara kızdı ve şimdi intikam peşinde de hem biz ne durumdayız! Tepemizde Yunan, Fransız, İngiliz, Ermeni ilâh... var. Ordu, silah, cephane, para yok. Bu bizim işlerimiz mi? Elimizden gelirse, Yunan'ı Ermenileri kovalım. Rusya aleyhine döneceğiz de Yunanlıları ne yapacağız? Hem de Rusya'dan silah dileniyoruz. Bekir Sami'in yaptığı gayet aykırı, tehlikeli bir yanılgı idi. Hem de **vatan ihaneti** idi.

"Ruslar, Tiflis girişimini duymuşlar. İnanmışlar, telaşa düşmüşler. Sonra Bekir Sami, Avrupa'ya gitti, yine işe çalıştı. Bu konuda Briand [Fransız başbakanı ve dışişleri bakanı] ile de görüşmeler yaptı. Bunlar Rusları öyle etkiledi ki, çok zaman bizim Fransa ile Rusya aleyhinde bir gizli anlaşma yaptığımızı sanarak bize güvenemediler. Silah, cephane, paraya şiddetle ihtiyacımız olan bir zamanda Bekir Sami'nin ne müthiş bir iş yaptığı düşünülsün!..

"Bizim Ruslar ile anlaşma yapmamız, İngilizleri kışkırtmış. İngilizler bizim Ruslar ile dost olmamızı asla istemiyorlar. İstanbul Hükümeti ve aynı zamanda Ankara'yı 21 Şubat'ta Londra'da bir konferansa çağırmışlar. İşte bu, Moskova Antlaşması'nın bir etkisidir.

Mustafa Kemal, Rusya'daki başarısızlık ve yanılgılarına, hatta hiyanetine rağmen, yine gelip yerine oturan Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin başkanlığı altında, İstanbul Kurulu'na katılmamak üzere bağımsız bir delege kurulu yapıp oraya göndermiş. Bekir Sami, Lloyd George'a Ruslar aleyhine birçok şey söylemiş, o da Bekir Sami'nin haberi olmaksızın arkasına bir stenograf koyup sözlerini kâğıda geçirmiş. Ruslar ile aramızı açmak için, bunu Ruslara teslim etmiştir.

"Bekir Sami, Londra'dan Paris'e geçmiş. Oradan Fransa Dışişleri Bakanı Briand ile şu bilinen Tiflis Antlaşması'na devam etmiş. Yani Fransa'nın güdümü altında Polonya, Romanya, Türkiye ilh...birleşip Rusya'yı yok edecekler. Asetin'lere bağımsızlık verilecek.

dından ivme kazanan[111] gelişmeler sürecinde 15. Türk Kolordusu ile 11. Sovyet Kızılordusu'nun "müşterek" harekâtı ile yerlebir edilerek Türk İnkılâbı ve Sovyet devrimi fiziken de birleşmiştir.[112]

"Bekir Sami çok cesur bir adamdır. Londra'da antlaşma olmayınca, İngilizlerle, Fransızlarla, İtalyanlarla bir takım anlaşmalar yapıp imzalamış. Özellikle bu arada Ruslara karşı bir koalisyon düzenlemeye çalışmış. Paris'te Gürcü, Taşnak, Ermeni ve benzeri Rusya'dan kaçanlarla da bu konuda görüşmüş. Yaptığı anlaşmalar zararlı şeyler. Hükümet ve Meclis'in ise bunlardan hiç haberi yok." (Avcıoğlu, gösterilen yer.) Londra'ya giden TBMM kurulunda bulunan Mahmut Esat (Bozkurt) Bey de Nur'un anlattıklarını doğrular. Atatürk İhtilali, c.I-II, s. 26 vd.

Türk İstiklâl Harbi'nin önemli tanıklarından Halide Edib Adıvar da anılarında, Bekir Sami'nin bir gün evine gelerek kendisinden Lloyd George ile yaptığı özel bir görüşmenin çevirisini istediğini belirterek olayın devamını şöyle nakleder:

"Onun (Bekir Sami'nin) önerisi, Türkiye'yi bu Rus sınırındaki devletlerle birleştirerek, Batı ve Rusya arasında tampon bir devlet kurmaktı. Hatta eğer gerekirse, Türkiye ile bu devletlerin Bolşevik rejimi aleyhine savaş açmalarını ve buna İngiltere'nin yardım etmesini istiyordu. Kendisine göre, Türkiye eğer İtilaf devletlerinin istilasından kurtulursa, o dönemin haksızlıklarını, öldürmelerini unutacak, İngiltere ile birlikte Batı ideallerinin savunmasını üstüne alacaktı. L. George, bu fikri gülünç bulmuş! Fakat garip bir olay olmuş, bu görüşmenin bir kopyası Çiçerin'in eline geçmiş, o da Ankara'ya sert bir nota vermiş. İşte, bu görüşmenin bütün sorumluluğunu Bekir Sami Bey'in kendi üstüne alarak istifa etmesi bu nedenden ileri geliyordu." (Türk'ün Ateşle İmtihanı, s. 165 vd.)

Bunlara ilaveten şunu da kaydedelim ki, Bekir Sami Bey'in babası Musa Kunduhov Paşa, Türkiye'ye 1860'larda ilhak etmeden önce Rus ordusunda görevliydi ve general rütbesine kadar yükselmişti. Türkiye'ye göç etmesinden sonra otomatik olarak paşa rütbesine getirildi. 1866 Çeçen göçünün baş düzenleyicilerinden biri olarak, 1885'te Doğu Anadolu'daki 8. Tümen Komutanlığı'na getirildi. Osmanlı Devletinin Doğu Anadolu ve Irak'taki değişik vilayetlerinde görev yapan Musa Kunduhov, Türk ordusundaki nüfuzunun büyüklüğüne ve padişahın yakın çevresi ile ilişkide olmasına karşın, aynı zamanda Rus ajanları ile de bağlantı kurmuş ve onlara gizli nitelikli bilgiler vermiştir. (Arsen Avagyan, Çerkesler, s. 53 vd.) Atatürk'ün, Bekir Sami'nin 'yeraltı faaliyetleri' ile ilgili oldukça nazik, üstü kapalı ve müşfik eleştirileri için bk; Nutuk, s. 784 vd. Rıza Nur'un iddialarının karşılaştırılması için de ayrıca bk; Yusuf Kemal Tengirşek, Vatan Hizmetinde, s. 196 vd.; Bekir Sami'nin Erzurum Kongresi sıralarında Amerikan mandasını savunan yazısı ile Mustafa Kemal Paşa'nın bu cevabı için de bk; ATABE, c.3, s. 242 vd.

111 ATTB, c.IV, s. 318.

112 Yerli Komünistlerden aldığı bir ultimatom üzerine "egemenlik hakkı"nı 27 Nisan 1920'de Azerbaycan Komünist Partisi'ne devreden İngiliz nüfuzundaki Azerbaycan, ertesi günü 11. Kızılordu'nun işgaline uğruyordu (Efe, a.g.m.). Azerbaycan Müsavat Partisi ve Milli Şurası 'devrik' Reisi (Cumhurbaşkanı-?) M. Emin Resulzade o günle ilgili şunları yazmaktadır: "...Nisan'ın 28'inden itibaren üç renkli Azerbaycan bayrağı kısmen kızıl Sovyet ve büyük kısmı da Osmanlı [Türk] bayrağına dönüştürülmüştü. Milis başında, Yardım Alayında, Şehir Komutanlığında ve diğer sorumlu makamlarda bulunan Türk (Osmanlı) ad ve imzası ile çıkan günlük emirler, bildiri ve ilanlar göze çarpıyordu. Öyle bir etki oluşuyordu ki, **ihtilali yapan tecavüzkâr Rus ordusu değil, Osmanlı Türkleridir. Müsavat hükümeti devrilmiş, yerine Türkiye hükümeti kurulmuştur.** Otomobillerde şehrin [Bakü] muhtelif semtlerine koşan Osmanlı [Türk] subayları hakikaten bu görüşü destekleyecek bir mahiyette idi..." (Azerbaycan Cumhuriyeti, s. 86 vd.)
Resulzade Azerbaycanı'nın durumunu anlatması bakımından o sıralarda Bakü'de bulunan Enver Paşa'nın Yaveri Muhiddin Bey de şunları yazıyordu: "Bakü'ye geldiğimiz zaman siyasi vaziyette yeni bir değişiklik emaresi belirdi. Bir taraftan Bolşevik orduları Azerbaycan'a yakınlaşmış görünüyordu. **Diğer taraftan İngilizler, Azerbaycanlılara bizim gibi ihtilalci Türkleri aralarında bulundurmalarının kendileriyle iyi ilişki kurmak için iyi bir gösterge olmayacağını iddia ve telkin edip duruyorlardı. Genç Azerbaycan yöneticileri...kendilerini milli düşmanlardan korumak için çalışan**

İngilizciliği hem o sıralarda hem Türk İstiklâl Harbi yıllarında ve hem de Zafer'in kazanılmasının ardından girdiği karşıdevrimci mevziden Türk İnkılâbı ve onun önderine karşı yaptığı saldırılarla rahatlıkla anlaşılan; Vahdettin'in 1919'larda kurdurduğu ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında gizli karşıdevrimci faaliyetler yürüten İlayı Vatan/Tarikatı Salâhiye Cemiyeti ile de ilişkisi bulunan Rauf Bey'le ilgili bölümü, meramımızı anlatabildiğimiz umuduyla şimdilik burada kesiyoruz.[113]

---

bu kuvvetlerin komutanlarına artık görevlerine son bulmuş gözüyle bakmaya meylettiriliyorlardı." (Dr. Yusuf Gedikli, Bekirağa Bölüğü'nden Türkistan'a Yaver, s. 57 vd.) İngilizlerin Kafkas Seddi'nin Ermenistan ayağı ise **15. Türk Kolordusu'nun 28 Eylül 1920'de başlayan kahredici bir yıldırım harekâtı ile çökertilecekti.** (Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 1864 vd.) Gelişen **ortak** askeri harekât sonucunda iki ordunun birlikleri, sonraki günlerde Nahçıvan civarında birleşecekti.

113 Bu çalışmayı yaptığımız sırada görüştüğümüz Sayın Cengiz Özakıncı son çalışmasını imzalayarak bize hediye etti; (Türkiye'nin Siyasi İntiharı 'Yeni-Osmanlı' Tuzağı, Otopsi Y., İstanbul Mayıs 2005.) Özakıncı'nın eserinde Rauf Orbay'ın karanlıkta kalmış, ancak okuyanları hayrete düşürecek ilişkilerine yer verilmiştir. Özakıncı'nın yazdığına göre, daha II. Dünya Savaşı başladığı sıralarda, ABD, Sovyetler Birliği'ni, tüm dinleri *-bu bağlamda İslam'ı da-* kullanarak çökertmeyi amaçlamıştır. (s. 77 vd.) ABD, SSCB'yi çökerttikten sonra kendi egemenliğinde, BM'nin yerine tek dünya devleti/federal dünya hükümeti kurmayı amaçlamıştır. ABD, bu projeyi yaşama geçirmek için de İsviçre/Caux'ta Vatikan gibi dev bir şatoda Evangelist Moral Re-Armement (Manevi Seferberlik) örgütünü kurdurmuştur. Örgütün başı ise CİA görevlisi Frank Buchman'dır. Buchman. tüm dinlerden olduğu gibi Müslümanlar arasından da 'kanaat önderlerini' devşirerek belirtilen şatoda **dinlerarası diyalog** egzersizleri yaptırmaya başlamıştır. Bunları, görünüşte Tanrıtanımaz Sovyet yönetimine karşı, ama gerçekte ABD egemenliğinde tek dünya devleti doğrultusunda örgütleyen Buchman'ın devşirdikleri arasında Türkiye'den de E. Deniz Binbaşı Ömer Fevzi Mardin bulunuyordu. (s. 103 vd.) Bizim için de tanıdık bir isim olan Mardin, Rauf Bey'in komutanlığını yaptığı Hamidiye'de görevliydi. Bizim saptamalarımıza göre de yukarıda değindiğimiz 'ünlü' Afgan seferini gerçekleştirecek Rauf Bey Müfrezesi'nin de kurmay başkanı idi. (Dr. Kurtcephe-Dr. Balcıoğlu, Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik.., OTAM, 1992. Ancak burada açıklığa kavuşturulması gereken bir durum vardır. Özakıncı'nın Bahriye binbaşısı dediği Ö. Fevzi Bey için, OTAM'daki makalede rütbesi Piyade binbaşısı deniliyor. Bir de yine aynı makalede Harbiye Nezareti Şark Şubesi Masası Başkanı Ö. Fevzi Bey'den bahsediliyor. Bu Ö. Fevzi beyler aynı kişiler mi farklı kişiler mi? Ayrı kişiler ise ikinci Ö. Fevzi Bey Bahriye binbaşısı mıdır belli değil.) ABD üniversitelerinde yaptığı Saidi Nursi araştırmalarıyla tanınan Şerif Mardin'in de amcası olan Ö. Fevzi Mardin, 1930'da ölen Nakşi/Arusi tarikatı şeyhi Küçük Hüseyin Efendi'nin yerine şeyhlik postuna oturmuştu. Özakıncı'ya göre, Ö. Fevzi Mardin Arusi'liği Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün, Fevzi Çakmak ve Rauf Orbay gibi asker ve bürokratlar arasında yaymıştı. (s. 103 vd.) Buna biz de şunu ekleyelim: Koç'ların akrabası Mermerci'lerin de müritleri arasında olduğu Nakşi/Arusi şeyhi Küçük Hüseyin Efendi, (Sevgi Gönül, Meğer Bizim Ender Mermerci de Küçük Hüseyin Efendi'nin Müridiymiş, Hürriyet, 2 Eylül 2001.) İstanbul Eyüp Mezarlığı'nda, Fevzi Çakmak'ın kabrine çok yakın bir yerde yatmaktadır. Ünlü Yahudi işadamı Üzeyir Garih de her cumartesi günü *düzenli olarak* ziyaret ettiği söylenen Küçük Hüseyin Efendi'nin kabrinde 25 Ağustos 2001, Cumartesi günü bıçaklanarak öldürülmüştü.

İlerleyen yıllarda *ABD Başkanı Roosevelt'i Müslüman ve Arusi tarikatı müridi; ABD'yi de İslam'ın lideri ve Mesih ilan eden* Ö. Fevzi Mardin, Özankıncı'ya göre, 'Kemalizm'den dönme' şair Enis Behiç Koryürek'i de peygamber ilan etmiştir. (s. 114 vd.) Kitapsız peygamber olamayacağına göre, Koryürek'in *Tanrı'dan gelen vahiylerle* yazdığı iddia edilen *kutsal kitabı* da "Varidatı Süleyman"dır. Özakıncı'nın kitabının ilerleyen sayfalarında Rauf Bey'in silah arkadaşı ve şeyhi Ömer Fevzi'nin okuyanın dudaklarını uçuklatan, dini açıdan sapık ilişkilerine yer veriliyor. Rauf Bey'in önceleri İngilizlerle, daha sonra da Amerikalılarla bu 'ilginç' ilişkileri göz önüne alındığında söze gerek kalmadığından bu bahsi burada kesiyoruz.

1.5. Rauf Bey'in de Katıldığı Çerkez Toplantısı

Bu bilgileri verdikten sonra şimdi sözünü ettiğimiz ve Şimali Kafkas Cemiyeti (ŞKC)'nce düzenlenen Çerkez Toplantısı'na[114] geçebiliriz. İstanbul'da yapılan ve hem Rauf Bey'in* hem de Bekir Sami (Günsav) Bey'in (?) katıldığı "Çerkez Toplantısı" hakkında bilgi vermek, ***Ethem'in, eşkiyalıkla uğraştığı Bandırma'dan Salihli'ye gönderilişinin perde arkasının aydınlatılması açısından da zorunlu olacaktır.***[115] Onu da söylemek isteriz ki, sözünü ettiğimiz Çerkez Toplantısı Türk İstiklâl Harbi'nin bize göre ***karakutusu*** gibi bir özellik taşımaktadır. Burada "kararlaştırılan hususlar" bilinmeden yakın tarihimizin karanlıkta kalmış birçok olayı aydınlatılamaz.

Söz konusu Çerkez Toplantısı, ŞKC tarafından cemiyetin İstanbul/Beyoğlu'ndaki merkezinde 24 Şubat 1919'da, Osmanlı topraklarındaki Çerkez göçmenlerini temsil eden 108 kişinin katılımı ile düzenlenen bir "durum değerlendirme" toplantısıdır.

---

114 Sefer E. Berzeg, "Şimali Kafkas Cemiyeti Nizamnamesi" Hakkında Bazı Notlar ve Şimali Kafkas Cemiyeti, Kafkasya Gerçeği, Ocak 1991, sayı: 3 (Samsun)

115 Berzeg, adı geçen makalesinde toplantıya 108 Çerkez ileri geleninin katıldığını söylemesine karşın bunların kim olduğuna ilişkin bir bilgi vermemektedir. Ancak, Mütareke yıllarında hem İstanbul hem Ankara cephelerinde yer alan Çerkez kökenli adların bu toplantıya katıldığını düşünmekteyiz. Üyeleri arasında İT'cilerin de bulunmasından dolayı ŞKC (Şimali Kafkas Cemiyeti)'nin Beyoğlu'ndaki merkezinin, 24 Şubat 1919'daki toplantıdan sonraki günlerde İngilizlerce basılarak dağıtıldığını, kasanın mühürlenip mevcut evrak ve defterlerin de müsadere edildiğini söyleyen Mustafa Butbay, kulübün kesin olarak 21 Haziran 1919'da kapandığını, Hoca Hüseyin Şemsi Efendi ile birlikte eşyaları alarak Beşiktaş'taki bir Çerkez okuluna emanete bıraktıklarını belirtmektedir. Ancak Butbay basılıp/kapatılma olayından sonra da İstanbul'daki Çerkezlerin gizli toplantıları sürdürdüğünü belirtmektedir: "...Bir gün hiç unutmam, Perapalas'ta [Müşir Deli] Fuat Paşazade Hidayet Bey'in odasında toplanmıştık. Tartışmalar sırasında *Bekir Sami Bey*'in bir fikrini İzzet Paşa [Türk İstiklâl Harbi'nin XIV. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet] merhum alkışladı. Bu alkıştan Bekir Sami Bey sinirlendi. Şiddetli bir tartışma geçti. Sanırım, bu alkışı Sami Bey bir ince alay sanmıştı. Bana göre gizli bir toplantıda alkışın yeri yoksa da, bunun için de kıymetli bir komutanı aşağılamak doğru değildi. Bazan da ilkokul öğreniminden bile yoksun birisi söze başlar, kurufun pişmiş aşına su katardı. Velhasılı cemiyet üyeleri, toplumsal düzeyleri, siyasal düşünceleri çeşitli kimselerden oluşur gibi idi." (a.g.e., s. 2 vd.) Butbay'ın hangi Bekir Sami'den [Günsav/Kunduh] bahsettiği kesin olarak anlaşılamamakla birlikte, Günsav'ın, I. Dünya Savaşı'nda Yusuf İzzet Paşa'nın X. Kafkas Kolordusu'nda Tümen Komutanlığı yaptığı (Ünal, Kurtuluş Savaşında.. s. 32 vd.); ayrıca, Rauf ve Bekir Sami beylerin Anadolu'ya geçtiği sıralarda Bandırma'daki XIV. Kolordu Komutanlığı'na atandığı da bilindiğinden, Butbay'ın bahsettiği Bekir Sami'nin, Günsav olduğu sanılmaktadır. ŞKC, 1919 yılı bahar/yaz aylarında kapatılışına kadar geçen kısa sürede; Falih Rıfkı'nın deyimiyle (Çankaya, s. 130 vd.) "Türklükten kaçan kaçana olunan bir Mütareke ortamında" Çerkez dili ve grameri ile ilgili çok sayıda kitap da yayınlamış, bunları Bolşeviklerle Batı destekli karşıdevrimciler arasında iç savaşın yaşandığı Rusya'ya/Kafkasya'ya da göndermiştir. Berzeg, bu konuda şunları söylemektedir: "...Cemiyet, yayınladığı kitapları sürgündeki Kafkas yerleşim yörelerine olduğu kadar, anayurt Kafkasya'ya da ulaştırmaya çalışmıştır. Blenav Bateko Harun'un "Adıghe Alfab" (Adıge Alfabesi), Butba[y] Mustafa'nın "Çerkez Elifba Apsışola" (Abhazca ile Çerkez Alfabesi), Tıme Seyin'in "Adıghe Cerf" (Adıge Dili Grameri) ve Qhesefetxid" (Adıgece Şiirler) adlı eserleri ŞKC'nin 1919 yılı içinde yayınladığı kitaplar arasındadır." (a.g.m.) ŞKC ile ilgili düşeceğimiz son not da Berzeg'in makalesinde yer verdiği Nizamname'nin 2. Maddesi'nin sonundaki şu ifadelerdir: "...hastalıklara karşı mücadele ile milli nüfusu artırmak ve **soyun saflığını korumaktır.**" Nüfus konusuna Çerkez Ethem'in İzmir'de topladığı Çerkez Kongresi'nin sonuç bildirisinde de yer verildiğini burada kaydedelim.

* Rauf Bey'in Kafkasya ve Kafkasyalılarla ne kadar yakından ilgilendiğini göstermesi açısından, İsmail Berkok'un II. Dünya Savaşı yıllarında ona yazdığı bir mektubu Ek'lerde veriyoruz.

Osmanlı Devleti adına Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan kurulun başkanı olan Rauf Bey'in de katılarak bilgi verdiği[116] Çerkez Toplantısı'nda; Osmanlı Devleti'nin ve "Kuzey Kafkasya'nın" o günkü durumu ile ***Kuzey Kafkasya göçmenlerinin mevcut durum karşısında izlemesi gereken politika tartışılmıştır.***[117]

Toplantıda alınan kararları Vahdettin'e 'bildirmek' ve onun 'tavsiyelerini' almak üzere, Mareşal Deli Fuat, Mareşal Mehmet Zeki, Abuk Ahmet, Süleyman (Kazak) ve Süleyman (Karzeg) paşaların yer aldığı bir de kurul oluşturulmuştur.[118]

Çerkez Delegeleri İtilaf Devletlerine Başvurup Yardım İstiyor

Berzeg'in de makalesinde nedense kendisinden [alfabe ile ilgili eseri dışında] bahsetmemesine karşın, ŞKC'nin önde gelen isimlerinden olduğu anlaşılan Butbay'ın verdiği bilgilere göre, ŞKC, Mareşal [Deli] Fuat Paşa, Hüseyin Tosun (Prens Sabahattinci), Ressam İsmail ile Butbay'dan oluşan bir kurul seçerek adı geçenleri İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine göndermiştir. Butbay'ın verdiği bilgilere göre, kurul, İtilaf devletleri temsilcilerinden "Kafkasya'nın geçmişinden, şimdiki durumundan, geleceğinden bahisle dikkatlerini çekti, *yardımlarını istedi.*"[119] Butbay'ın, "..yararlı bir sonuç elde edilemediyse de..." demesine karşın, bu görüşmeden sonra ŞKC, İngiliz-Fransız destekli Beyazordu ile birlikte Kızılordu'ya karşı çarpışan Kuzey Kafkasyalıları örgütlemek için bölgeye bir askeri/siyasi heyet gönderir.[120] Berzeg'in bahsettiği fakat ayrıntı vermediği, iki Çerkez bakanın bulunduğu Ali Rıza Paşa hükümetinin de "yardım" ve "onayı" ile Çerkezleri Bolşeviklere karşı örgütleyip isyan ettirmek misyonuyla Kafkasya'ya gönderilecek Kurmay Albay İsmail (Berkok)[121] başkanlığındaki 8 kişilik kurul içinde Mustafa Butbay da bulunuyordu.[122] Ancak Butbay, 1920 Temmuz'una rastlayan sefer dö-

116 Rauf Bey'in toplantıya katılanlara verdiği "bilgiler", asker/diplomat "maskesiyle" görüştüğü İngiliz istihbarat servisi muhatapları ile Kafkas Federasyonu'na dair yaptığı konuşmalar mıdır, onu bilemiyoruz. Rauf Bey, "Anılar"ında birçok konu gibi bunda da suskundur.

117 Söz konusu Çerkez Toplantısı'nın "vatanın kurtuluş çareleri için" düzenlendiğini ileri süren Muhittin Ünal, (a.g.e., s. 15 vd.) konuyu çarpıtarak bazı olayları örtmek istemektedir. Toplantı, Ünal'ın referans gösterdiği Berzeg'in makalesi ile Butbay'ın eserinden de açıkça anlaşılacağı üzere, **Osmanlı Devleti ve Kuzey Kafkasya'nın mevcut durumu karşısında Çerkezlerin izleyecekleri politikayı belirlemek için** düzenlenmiştir. Nitekim toplantının ardından Vahdettin'in 'bilgilendirilmesi' ve 'tavsiyelerinin' alınması da Ünal'ın iddiasını desteklememektedir. Ünal'ın, Türk İstiklâl Harbi'nde Çerkezlerle ilgili her kaynağı kullanmasına karşın Butbay gibi önemli; "Abhazca ile Çerkez Alfabesi"ni hazırlayan birisinin eserinden ve kendisinden yeterince bahsetmemesi ise dikkati çekicidir. Aynı eleştiri Berzeg için de geçerlidir.

118 Berzeg, a.g.m.

119 a.g.e., s. 2 vd.

120 Butbay, a.g.e., s. 7 vd.

121 Ancak Berkok Kafkasya dönüşünde Anadolu Hareketi'ne katılarak, I. İnönü'den sonra yapılan diğer muharebelerde görev almıştır. İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, s. 264 vd.; Ünal, Kurtuluş Savaşında..., s. 40 vd.; Nimet Berkok Toygar-Kâmil Toygar (Hazırlayanlar), General İsmail Berkok'a Armağan, s. 10 vd.

122 Butbay'ın, "...Şimdilik ilk kafile olarak" biçimindeki ifadesinden, daha başka grupların gönderilmesinin de planlandığı anlaşılmaktadır.

nüşünde Ankara'ya gidecek arkadaşlarından "Çerkezler hakkında derin bir güceniklik ve güvensizliğin hüküm sürdüğü şu sıralarda Ankara'ya gitmek ateşe girmek demekti" gibi garip bir gerekçeyle Batum'dan ayrılır ve "atayurdum" dediği Abhazya'yı gezmeye gider.[123]

Ancak, *"Çerkezlerin mevcut durum karşısında izlemesi gereken ve toplantıda kararlaştırıldığı ifade edilen politikalarından"* ne Rauf Bey; ne de Çerkez Toplantısı'na katılanlardan iki isimle 1967'de görüşüp notlar aldığını makalesinin 7. dipnotunda açıklayan Berzeg bahsetmektedir.[124]

Bilinen şudur ki, bu toplantıdan sonra hareketlenen Rauf Bey, Bekir Sami Bey'i ve daha başka Çerkez kökenli kimseleri Anadolu'ya göndermeye başlamıştır. Söz gelimi, İstanbul'dan beraber yola çıktıkları, kendisi gibi Bahriye Binbaşısı eniştesi Aziz Bey'in, Ethem'in faaliyeti ve isyanında kritik noktalardan birisi olan Saruhan Mutassarrıflığı'na atanmasını Rauf Bey sağlamıştır.[125]; Amasya'daki 5. Kafkas Tümeni Komutanlığı'na bir Çerkez olan Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in getirilmesini de yine Rauf Bey sağlamıştır.[126] İleride açıklanacağı gibi, Çerkez Ethem de Rauf veya Bekir Sami Bey tarafından mukavemete çağrılmış ve o da bu çağrıya uyarak Salihli'ye gitmiştir.

Ethem Neyi İtiraf Etmek İstemişti?

Nitekim, Ethem'in piyasa en son çıkan ve Cilasun'un çalışmasında yer verdiği 1 Nisan 1946 tarihli "risale"sinde de şu ifadeler bulunmaktadır: *"...Anadolu Milli*

---

123 a.g.e., s. 100.

124 Avukat Sayın Sefer Berzeg'in adı geçen makalesinin de yer aldığı "Kafkasya Gerçeği" dergisi Samsun'da yayınlandığından, kendisinin de o kentte olduğunu düşünerek 29 Haziran 2005 Çarşamba günü saat 10.30 sularında Samsun Barosu'nu arayıp telefonuna ulaşmak istedik. Ancak Baro'nun telefonuna çıkan görevli bayan, listeye bakarak öyle birisinin Samsun Barosu'na kayıtlı olmadığını söyledi. Bunun arkasından Sayın Muhittin Ünal'a ulaşmak için kitaplarını yayınlayan İstanbul'daki Cem Yayınevi'ni arayarak telefonunu sorduk. Yayınevi yetkilileri fihristlerini kontrol ettikten sonra Ünal'ın telefonunun olmadığını, ancak kendisine Ankara'daki Kuzey Kafkas Kültür Derneği'nden ulaşabileceğimizi söylediler. Bunun üzerine KKK Derneği'nin telefonunu 118'den bulduk. Ünal'ı aynı gün saat 13.45 sularında İstanbul'dan telefonla arayarak ŞKC'nin 24 Şubat 1919 toplantısına katılanların listesi ile ilgili bilgisine başvurduk. Ünal'a toplantıya katılanların tam listesinin yayınlanıp yayınlanmadığını sorduk. Ünal, *-özetle-* bunu kendisinin de tam olarak bilmediğini; o konuyu Sefer Berzeg'in daha iyi bilebileceğini; kendisinin de bununla ilgili bulduğu malzemeleri, o konuda birkaç çalışması daha bulunan Berzeg'e verdiğini söyledi. Diş Hekimi Bistan Hilmi (?)'nin de bir çalışması olduğunu (broşür); ayrıca İstanbul'da birisinde tam listenin olduğunu, o kişinin 'gelirsen görüşürüz, veririm' dediğini; fırsat bulup bir türlü gidemediğini ekledi. Biz de dolayısıyla tam listenin şimdiye kadar yayınlanmadığını doğrulatmak istedik. Doğruladı. Merhum Şeyh Şamil'in torunu Aydın Osman Erkan'ın da yerli ve yabancı kaynakları araştırarak mükemmel bir eser hazırladığını (basılmış), ancak 4-5 yıl önce Aydın'daki çiftliğinde vurularak öldürüldüğünü söyledi. KKK Derneği'nden görüştüğümüz Ünal, derneğin e-mail adresine ayrıntılı bir mesaj yazarak istediğimiz bilgileri tam olarak belirtmemiz halinde Berzeg'i de bilgilendirerek ellerinden gelen yardımı esirgemeyeceklerini de belirtmişlerdir. Sayın Ünal'a bu yaklaşımından ötürü burada teşekkür ediyoruz. (Fakat, bu görüşmeyi yaptığımız gün Fatih/Yavuzselim'de bir internet kafeden ilgili soruları içeren bir elektronik mektubu Ünal'ın yazdırdığı adrese atmamıza karşın, çalışmamız baskıya girene kadar bir yanıt gelmemiştir.)

125 İbrahim Ethem Akıncı, Demirci Akıncıları, s. 20 vd.

126 Ünal, a.g.e., s. 47. Ethem'in Bandırma faaliyetleri bölümünde adı geçen Çerkez Tevfik'leri o görevlere kimin atadığı da bilinmemektedir.

Hareketi'nin örgütlenip yola çıkmasından çok sonra Anadolu'ya geçip milli hareketimize katılmış ve kendisine duyulan büyük güveni kötüye kullanarak Ankara'da hazıra konmuş Mustafa Kemal..."[127]

Ethem'in Atatürk'ün Anadolu'ya geçişinden önce örgütlendiğini iddia ettiği "hareket" ile ima ettiği, 24 Şubat 1919 tarihli Çerkez Toplantısı'nda kararlaştırılan hareket midir, yoksa İT/TM'nin bilinen "hazırlıkları" mıdır; yoksa ikisi birden mi kastedilmiştir?

Şimdi kısa da olsa İT/TM'nin, I. Dünya Savaşı'nın son aylarında, olası bir Mütareke sonrasına yönelik "hazırlıklarından" bahsedelim:

1.6. İT ve TM'nin Mütareke Sonrası Hazırlıkları

İT'nin önde gelen liderlerinden Enver ve Talat Paşaların, 1-2 Kasım 1918 gecesi vatandan ayrılmadan önce, başlaması mukadder olan işgallere karşı mukavemete hazırlandıklarına ilişkin çok değişik kaynakta değişik bilgiler bulunmaktadır. Bunların bir kısmını yaklaşık iki yıl önce hazırlamamıza karşın bir türlü yayınlatma olanağı bulamadığımız Elviyei Selase/Ahıska ile ilgili bir çalışmamızda biz de göstermiştik. Onların bir kısmından burada bahsetmemiz, konunun anlaşılabilmesi için gerekli olmaktadır:

Onu da söyleyelim ki, biz özellikle ***Kutay'ın yazdıklarını burada vermekle beraber, güvenilirliği konusunda son derece kuşkuluyuz.***

***

Daha sonraki olaylar göz önüne alındığında 1915'teki Ermeni "yer değiştirmesi"nin, ileride Doğu Anadolu-Kafkasya ekseninde yapılması olası bir vatan savunması için "güvenli/kurtarılmış bölge" oluşturma amacı taşıdığı anlaşılır.

Birinci Dünya Savaşı'nın son senesinde Enver Paşa başkanlığında TM'nin üst düzey yetkililerinin katıldığı gizli toplantılarda "şayet bütün cephelerde mağlup olunursa vatanın nerelerde ve nasıl müdafaa edileceği, birer birer, ayrı ayrı tespit ve mümkün olduğu kadar silah ve malzeme depo edildiği ileri sürülmektedir.[128] Yine Kutay, İttihatçıların, aynı "hazırlıklar" doğrultusunda Ecevit ormanlarında, Pozantı'da, Ankara'da, Bozdağlarda, Toros, Sille ve Madran dağlarındaki gizli depolarda silah saklamaya karar verdiğini de ileri sürer.[129]

---

127 Cilasun, a.g.e., s. 165. Ethem'in 1962'de yayınlanan "Ele Geçen Hatıralar"ına kaydı ihtiyatla yaklaştığını söyleyen Cilasun, kitabının 135-168. sayfalarında yer verdiği Ethem'in eski Türkçe [ve "düzeyli olmayan bir üslupla"] kaleme aldığını iddia ettiği bu risalesinin Reşit'in eşi Seher Hanım tarafından Latin esaslı *Türk Alfabesi*'ne çevrildiğini belirtmiş, ancak, "Belgeler" bölümünde nedense eski Türkçe aslını değil de Seher Hanım'ın daktilo ettiği metinden bir sayfayı kullanmıştır.

128 Kutay, ÇED II, s. 325 vd. Bu bilgiyi Kutay'a Türkiye'ye döndükten sonra veren Çerkez Reşit'tir. Reşit, **bu depoların birçoğunun yerinin birilerince İngilizlere ihbar edildiğini** de belirtir.

129 Milli Mücadele Öncekileri ve Sonrakileri, s. 22 vd.

Refik Halid (Karay) de bunu doğrulayacak bilgiler vermektedir. Sonradan 150'lik olacak ünlü yazar, Mütareke dönemi anılarını topladığı eserinde; Bulgarların ateşkes istediği 1918 Eylül'ünde (böylece Osmanlı Devleti'nin Almanya ile kara bağlantısı kesilmiş oluyordu) cepheden de olumsuz haberler geldiği günlerde İttihatçı eski Maarif Nazırı Şükrü Bey'le Zaman gazetesi idarehanesinde yaptığı bir konuşmaya yer verir. En olumsuz bir sonuçta bile *"Anadolu'ya çekilip mukavemet etmekten"* bahseden Şükrü Bey'e şaşıran, hatta hayalci olduğunu düşünen Halid'e, eski nazır, "Hükümet bu ciheti düşünerek tedbirlerini evvelce almıştı... Dağ ve çete muharebesi için silah, cephane, teşkilat, hepsi hazırdır. Elli sene dayanırız!" der.[130] Enver Paşa da, Türkiye'den ayrılmadan önce yalısına çağırdığı ve o sıralarda TM'yi vekâleten yöneten Süvari Yarbayı Hüsamettin (Ertürk) Bey'e Kafkasya ve Erzurum'daki kuvvetlere dayarak mücadeleye devam edeceğini; Balkan Savaşları'na atıfta bulunarak bu Dünya Savaşı'nın da ikinci safhasının başlamak üzere olduğunu söyler. Enver Paşa, TM'nin adı ve misyonunun da bundan sonra "Umum Alemi İslam İhtilal Teşkilatı"na dönüştüğünü, sorumluluğuna da Ertürk'ün getirildiğini kendisine belirtir.[131] Galiçya'dan yüksek moralle dönen ve Almanlarca oldukça iyi donatılmış 2 tümenin katılımı ile 1918'de kurulan 4 tümenlik 9. Ordu; Irak ve Filistin cephelerinde şiddetle kuvvete ihtiyaç duyulmasına karşın Enver Paşa tarafından oralara gönderilmez.[132]

İT hükümetinin 8 Ekim 1918'de istifa etmesi üzerine Sadrazamlığa getirilip 14 Ekim'de kabinesini kuran Ahmet İzzet Paşa'ya *-kendisinin isteği üzerine-* Genelkurmay tarafından verilen ordunun durumu ile ilgili rapor da bu durumu kanıtlamaktadır.[133] Rapora göre, o tarihlerde silah mevcudu 60 binden biraz fazla olan ordunun yarısından fazlası, özellikle güney cephelerinden oldukça daha dar bir alanda, Kafkaslara yığılmış bulunuyordu.[134] Enver Paşa da tasarladıklarını Ahmet İzzet Paşa'ya açıklamaktan çekinmez: 1-2 Kasım gecesi yurttan ayrılmadan önce Talat ve Cemal paşanınkilerle birlikte kendisine gönderdikleri mektupta da "Kafkasya'ya geçeceğini ve mücadeleye orada devam edeceğini" açık açık yazar.[135] Kutay'a göre, TM'ye "hazır ol" emrini veren Enver Paşa, Vehip Paşa'ya da Kastamonu'da bir genel karargâh kurulması için plan hazırlaması talimatını iletir.[136]

Enver Paşa, Kafkasya/Azerbaycan'da bulunan Osmanlı Şark Orduları Komutanı amcası Halil Paşa'ya savaşın son günlerinde gönderdiği bir telgrafta da "oraya gelip çalışmaktan" söz ediyordu. Yine Kafkaslarda bulunan kardeşi Nuri Paşa'ya da Halil

130 Minelbab İlelmihrab, s. 41.
131 İki Devrin Perde Arkası, s. 175 vd.
132 Zürcher, a.g.e, s. 170 vd.
133 Feryadım, s. 279 vd.
134 a.g.e., s. 19 vd.
135 a.g.e., s. 287 vd.
136 Milli Mücadele Öncekileri ve Sonrakileri, s. 19 vd.

Paşa aracılığıyla kuracakları bir hükümetin İtilaf devletlerince tanınmasının yollarını araştırma talimatı veriyor, kendisine göndereceği cephane ve top meselesinin çok önemli olduğunu da hatırlatıyordu.[137] Hatta, Enver Paşa'nın İstanbul'dan ayrılırken Kırım yoluyla Almanya'ya gitmek yerine TM'deki Çerkezlerin yakınlarının yaşadığı Adapazarı'na gelip burada bir süre kaldıktan sonra oluşturacağı gayrınizamı bir müfreze ile Kafkasya'ya geçme ve İtilaf kuvvetlerinin yetişemeyeceği, sözgelimi Kars'ta geçici bir hükümet kurma planının olduğu, bundan kendisini Kara Kemal Bey'in vazgeçirdiği de belirtilir.[138]

Bütün bunların yanı sıra bizzat Enver Paşa, kendisi ile Moskova'da görüşen Ali Fuat Paşa'ya, Mütareke'den sonra geçmeyi düşündüğü Kafkaslardaki Türk ordularının kuvvetine güvenerek merkezi Bakü olmak üzere geçici bir hükümet kurmak ve mücadeleyi oradan yürütmek planı olduğunu açıklıyordu.[139]

Yine ay ve günü bilinememekle birlikte 1918'de İT'nin Kafkas kolu olarak kurulup Kafkasya'daki Türk/İslamları birleştirmeyi amaçlayan Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası'nı da burada sadece kaydetmekle yetiniyoruz.[140]

Talat Paşa da yurttan ayrılmadan önce görüştüğü İT'nin önde gelen adlarından Kara Kemal Bey'e "İttihatçılıkta sebat ederek gizli bir örgütle birbirlerine bağlanma" talimatını vermişti.[141]

Mütareke'den sonra İT/TM merkezli olmak üzere İstanbul'da birçok gizli grubun ortaya çıktığını ve kendilerinin de doğudaki kongreler için seferber olduklarını kaydeden Hüsamettin Ertürk, söz konusu "hazırlıklarla" ilgili şu yorumu yapmayı da ihmal etmez: "*...**Fakat bütün bunlar gelişigüzel yığılmış malzeme idi. Onu bir eser yapacak derecede mükemmel işleyen, dâhî mimar, Mustafa Kemal olmuştu. Tarih, bu dâhî sanatkârı asla unutmıyacaktır.***"[142]

---

137 Halil (Kut) Paşa, a.g.e., s. 247. Batum'da tutuklu bulunduğu hapisaneden kaçırılan Nuri Paşa, Oltu'dan XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı 9 Eylül 1919 tarihli bir mektupta o sıralarda işgal altında bulunan Elviyei Selase'de ayrı bayrağı ve ordusu olan müstakil bir hükümet kurmayı önerir. Ancak Karabekir öneriyi reddeder. Yine aynı öneri Nuri Paşa'nın reddedilmesinden sonra bu kez de TM'ci Ahıska'lı Server Bey'den gelir. Önerinin Nuri Paşa'nın kafasından çıkmış olmakla birlikte, arkasında Enver Paşa'nın da bulunabileceğini ima eden Karabekir, bunun bir İngiliz manevrası olabileceği kuşkusunu da duyar. Anadolu'yu kurtarmaya öncelik verdiklerini belirten Karabekir, Nuri Paşa'yı da Server Bey'i de reddetmesini buna bağlar. (Karabekir, a.g.e., c.1, s. 442 vd.) Bize göre de bu önerilerde Enver Paşa'nın gölgesi olduğu kuvvetli ise de tartışılabilir.

138 Bayar, a.g.e., c.1, s. 125 vd. 5 Kasım 1918'te Kars merkezli olmak üzere ortaya çıkan Kars İslam Şûrası ve 30 Kasım-2 Aralık 1918'de toplanan II. Kars Kongresi ardından kurulan Milli İslam Şûrası Hükümeti ile 17/18 Ocak 1919'da kurulan Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkatai Milliyesi'nin bunlarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. S. Esin Dayı, a.g.e., s. 90 vd.

139 Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 42 vd.

140 Mehmet Ö. Alkan, Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası Programı ve Turan İdeali, Toplumsal Tarih, Ocak 1997, sayı: 37; Akdes Nimet Kurat'ın verdiği bilgilerden, anılan Fırka'nın etkinlik alanının yalnız Kafkaslarla sınırlı olmayıp Türkistan'ı da içine aldığı anlaşılmaktadır. Türkiye ve Rusya, s. 674 vd.; Halil Paşa da anılarında Merkezi Taşkent olmak üzere İttihad ve Terakki İhtilal Cemiyeti programı dahilinde gizli bir cemiyet kurduğundan bahseder. A.g.e., s. 342 vd.

141 Ertürk, a.g.e., s. 217 vd.

142 a.g.e., s. 200 vd.

Çukurova Kuvayı Milliyesini de Mustafa Kemal Paşa Örgütledi

Bilindiği gibi Türk İstiklâl Harbi'nde Güney Cephesi olarak geçen bölgemizin diğerlerinden ayrı bir özelliği vardır. Bu bölge halkı, düzenli Türk ordusunun yardımı olmadan kendi kendisini kurtararak işgalci Fransızları topraklarından atmıştı. Bu nedenle bu bölgedeki mukavemetin de "bir hesap kitap işi" olduğu anlaşılmaktadır. Elimizde bunu doğrulayacak bilgi ve belgeler de bulunmaktadır:

Atatürk'ün, Mondros'un imzalanacağı günlerde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile sürtüşmesinin asıl nedeninin Suriye'deki ordu ile silah cephane ve mühimmatı İngilizlerin eline kaptırmayarak Anadolu'ya kaçırmak olduğu biliniyordu. Bu silah ve cephanenin bir kısmı Çukurova/Toroslar mıntıkasındaki halka dağıtılmıştı. Sonraları Ankara'ya intikal eden 20. Kolordu ile Güney'deki Kuvayı Milliye'yi silah mühimmat bakımından besleyen Niğde'deki 11. Tümen, Atatürk'ün bu hazırlıklarının sonucudur.

Son zamanlarda elimize geçen bir makalede Mustafa Kemal Paşa'nın, Yıldırım Orduları Komutanlığı'nın lağvedilmesi üzerine 1918'de Adana'dan ayrılmadan önce Adana vilayetine bağlı sancakların tümünün temsilcileriyle bir toplantı yaptığı ve mukavemet örgütlediği, bu çerçevede aynı amaçlar doğrultusunda İçel'e de gidip geldiği belirtilmektedir.[143]

Ali Fuat Paşa da anılarında, Adana'da Mustafa Kemal'e mülâki olduktan sonra yaptıkları durum değerlendirmesinde, gelişecek vahim olayları tahmin edip Atatürk'ün emriyle mukavemet hazırlıklarına giriştiklerini belirterek ***"İlk mukavemet merkezini Kilikya'da kuracaktık"*** demektedir. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gidişinden sonra kendisinin Adana'da bir ay kadar kalarak, emirleri doğrultusunda ***"Kilikya'nın mühim yerlerinde mukavemet yuvaları hazırlattığını"*** belirtmiştir.[144]

Sonraları, bölgede hazırlıkları daha önceden yapılan mukavemeti başlatmak için Mustafa Kemal Paşa'nın yanına Sivas'a gelen Kozan delegeleri de "Adana bölgesi halkının silah ve cephanesinin Büyük Harp'ten saklanmış olarak yanlarında bulunduğunu...zahire ambarlarının dolu bulunduğunu...Sivas'tan kuvvet değil, yalnız emir ve işaret beklediklerini" meydan okurcasına söylüyorlardı.[145]

Türk İstiklâl Harbi tarihi yazımında nedense gözardı edilen Mustafa Kemal'in bölgedeki mukavemet hazırlıklarının gereği gibi ortaya çıkarılmasını dileyerek bu faslı da burada kesiyoruz.*

Karakol'un Gizli Lideri Rauf Bey mi?

Bu askeri/siyasi hazırlıklar çerçevesinde bir de gizli Karakol örgütünü görmekteyiz. Karakol Grubu, *-kesin olmamakla birlikte-* Talat Paşa'nın yukarıda bahsetti-

---

143 Zeki Teoman, İçel'in Kurtuluşu (3 Ocak 1922), Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ocak 1988, sayı: 13.

144 Milli Mücadele Hatıraları, s. 29 vd.; Bilinmeyen Hatıralar, s. 8 vd.; Osman Selim Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoy'un ..., s. 300 vd.; Kasım Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, s. 8 vd.

145 Osman Tufan Paşa, Kurtuluş Savaşı Hatıraları, s. 13 vd.

* Son anda elimize geçen bir bilgiye göre, 9. Ordu Müfettişliği görevi henüz ortada yok iken, Mustafa Kemal, Yahya Kaptan'ın yardımıyla Gebze üzerinden gizlice Anadolu'ya geçecekti. Turgut Gürer, Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, s. 210 vd.

ğimiz talimatı doğrultusunda İstanbul'da 13 Kasım 1918 veya Ekim sonu/Kasım başında eski İT/TM'ciler tarafından kurulmuştur. Ertürk'ün iddiasına göre *"kendilerinin de Mim Mim Grubu olarak kuruluşuna destek verdikleri(?)* Karakol'un kurucu ve yöneticileri şu kişilerden oluşmaktadır: (Merkez Heyeti) Kara Kemal Bey, Kara Vasıf Bey, Baha Sait Bey, Piyade Yüzbaşı Dayı Mesut Bey, Afyonkarahisar'lı Ali (Çetinkaya) Bey, Yenibahçe'li Şükrü ve Nail Oğuz kardeşler, Ethem'in ağabeyi Çerkez Reşit Bey, Refik İsmail Bey, Sevkiyatçı Rıza Bey, Kurmay Albay Galata'lı Şevket Bey, Kurmay Yarbay Kemalettin Sami Bey, Kurmay Albay Edip Servet Bey, Piyade Yarbay Japon Rıza Bey; (etkin adlar) Kara Vasıf Bey'in kardeşi Muhiddin Bey, Kurmay Binbaşı Rıza Bey, İTF'nin Karadeniz bölgesi milletvekillerinden Sudi Bey, Sapanca'lı Hakkı'nın ağabeyi Yüzbaşı Baki Bey, Kurmay Binbaşı Hüseyin Kadri Bey, Kurmay Albay Arif Hikmet Bey, İttihatçı Arif Bey, Süvari Binbaşısı Tolça'lı Süleyman Bey, Topçu Binbaşı İhsan Bey, İttihatçı/TM'ci Ahmet Hilmi Bey, Çolak İbrahim Bey, Mitralyöz Binbaşısı Cemal (Karabekir) Bey (Maçka Cephaneliğini boşaltıp Anadolu'ya kaçıran), Kurmay Binbaşı Naim Cevat Bey, Kurmay Albay Yenibahçe'li Ömer Lütfi Bey, Doktor Fahri Can.[146]

Karakol'un, her ne kadar Talat Paşa'mn emri ile kurulduğu iddia edilirse de bünyesinde Enver Paşa'nın kontrolündeki TM'nin çok sayıda mensubu bulunmaktadır. Emel Akal da bu duruma dikkati çekerek her iki fraksiyona bağlı adların iç içe çalıştıklarını söyler.[147] Görüldüğü gibi bunların içinde çok sayıda Çerkez vardır.

Ancak Kara Vasıf Bey'in Karakol'un Nizamnamesini de yazmasına[148] ve birçok kaynakta da lideri olarak gösterilmesine karşın, Akal'a göre örgütün gizli lideri Rauf Bey'dir. Hatta Akal, Vasıf Bey'in Rauf Bey'e bağlı olarak çalıştığını iddia eder.[149] Akal, "Karakol'un gerçek lideri" olmasına karşın birçok belgede Rauf Bey'in adının geçmemesini ise onun "ne kadar iyi bir konspiratör [komplocu] oluşuna" bağlamaktadır. İddiasını;

- İT önderlerinin hemen tümünün mektuplarının *-Hüseyin Cahit tarafından-* yayınlanmasına karşın, Rauf Bey'in İsmail Canbolat'a gönderdiğinin dışında hiçbir mektubunun yayınlanmamasına;

- Rauf Bey'in, Afgan Seferi için görevlendirilmesi ile ilgili TM belgelerinde adının bulunması gereken yerin boş olmasına;[150]

---

146 Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, s. 3 vd.; Ertürk, a.g.e., s. 217 vd.; Yrd. Doç. Dr. Mesut Aydın, Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri, s. 23 vd. Ancak, Mim Mim Karakol'un lağvından sonra ortaya çıktığına göre, Ertürk'ün "Mim Mim olarak biz de destek verdik" demesini de şaşırtıcı bulduğumuzu belirtmek istiyoruz. Dağıtmamak için bu konuya girmiyoruz. Kutay'a göre, tutuklu bulunduğu Malta'dan getirildiği İstanbul'da 17 Aralık 1919'da İngiliz zırhlısından Salacak açıklarında denize atlayarak kurtulan (açıklanmaya muhtaç bir konu olan bu 'kaçışı' sonraya bırakıyoruz) Kuşçubaşı Eşref de Karakol'un kuruluşunda rol oynamıştır. ÇED I, s. 67 vd.

147 a.g.e., s. 159 vd.

148 Ertürk, gösterilen yer.

149 a.g.e., s. 163, 176n. vd.

150 Doğrudur, gerçekten o TM belgesinde, her görev ve görevlinin adı yazılı olmasına karşın müfreze komutanının adının olduğu yer boştur. (Keleşyılmaz, a.g.e., s. 89.) Söz konusu seferi anlattığımız

- Ve aşağıda da bahsedeceğimiz üzere, Ali Fuat Paşa ile Ankara'da buluştuktan sonra Atatürk'e çektikleri 8 Haziran 1919 tarihli telgrafa adının konulmasına engel olması ile delillendiren Akal şöyle der: "*...Anlaşılan* ***Rauf Bey geride belge bırakmamak konusunda uzmandır.***"[151]

Akal'a bir madde de biz ekleyelim: Amasya genelgesine "ben misafir olarak bulunuyorum" gerekçesiyle imza atmak istemeyen Rauf Bey'in, "uygun bir zamanda" Anadolu Hareketi'ne el koymayı kollayan Enver Paşa ile de ilişkisinin olduğu bilinmektedir. Akal, o sıralarda "Ali" takma adını kullanan Enver Paşa'nın Malta'da tutuklu bulunan Rauf Bey'e "oldukça içten" bir üslupla yazdığı 2 Haziran 1921 tarihli bir mektubu da çalışmasında yayınlamıştır.[152]

Akal'ın, Rauf Bey'e "Karakol'un gizli lideri" demesini biz kesin olarak kabul etmiyoruz. Etkin bir adıdır ama gizli lideri değildir. Yukarıda da yazdığımız gibi, öteden beri dikkat merkezimizde bulunan Rauf Bey, Karakol'un olmasa da, Atatürk'e Türk İstiklâl Harbi yıllarında TBMM'de yapılan muhalefet ile Cumhuriyet'in ilanı ve devrimlere karşı çıkılmasının gizli lideridir. Bu nedenlerle bizim bu olaylarla ilgisinden dolayı Rauf Bey'e verdiğimiz isim de şudur: ***Ebe.***

Karakol'un Ege'deki Faaliyetleri

Türk İstiklâl Harbi'nde Atatürk'ün Samsun'a çıkışından önce ve sonra bir çok önemli olayda rolü bulunan Karakol'un tüm faaliyetlerini burada açıklamak elbette konumuzu dağıtacağından biz sadece Batı Anadolu ile ilgili çalışmalarını vermekle yetineceğiz Esasen, 1919 Ağustosu itibariyle ***Karakol'un "bir İstanbul ve Ege teşkilatı" halinde olduğu*** belirtilerek bölge ile bu örgüt arasında önemli ilişkilerin olduğu ifade edilir.[153]

Bununla ilgili söyleyeceğimiz ilk husus, çok sayıda mensubunu Ege bölgesine gönderen gizli Karakol teşkilatının Nizamnamesi'nin 1919 Haziran'ında o yörelerde dağıtılmasıdır.[154] Kara Vasıf Bey de Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal'e gönderdiği Amerikan mandası ile ilgili ayrıntılı mektupta, *Balıkesir* ve *Alaşehir*'den bilgiler vererek kendisinin ve Karakol'un Ege bölgesi ile olan bağlarını sergilemiştir. Akal'a göre, "*Ege bölgesindeki milli faaliyetler doğrudan İT'nin kontrolü altındadır.*"[155]

---

yukarıdaki bölümde kaynak gösterdiğimiz Kurtcephe ve Balcıoğlu da şunları yazmaktadır: "...Teşkilatın komutanı Rauf Bey'in ismi herkesten ve hatta heyete dahil olan her subaydan gizli tutuluyordu. Görünürde her şeyi [Ömer] Fevzi Bey idare ediyordu. Rauf Bey'in şahsının bu heyette tanınması halinde *İngilizlerin hareketi anlayacaklarından çekiniliyordu.*" Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir..., OTAM, 1992.

151 gösterilen yer.

152 a.g.e., s. 163 vd.

153 Akal, a.g.e., s. 188 vd.

154 Akal, a.g.e., s. 182.

155 a.g.e., s. 177 vd.

Yine İT'nin güçlü adlarından Celal (Bayar) Bey de bu önemli bölgenin Kâtibi Mesul'lüğünü yapmıştır. Celal Bey'in, İT'nin son kongresinin ardından yanında çok miktarda para olduğu halde İstanbul'dan İzmir'e gönderildiği belirtilir.[156]

Çerkez Ethem'e ilişkin çalışmamızda karşımıza çıkacak adların bölge ile eskiden beri güçlü ilişkileri mevcuttu ki biz de bunları önceki bölümlerde belirtmiştik.

Mayıs 1919'da Bandırma üzerinden Anadolu'ya geçen Rauf veya Bekir Sami Bey de daha önceden tanıştıkları Çerkez Ethem'i Salihli'ye gönderir. Emrah Cilasun, Çerkez Ethem'in kim tarafından mukavemete çağrıldığını Orbay'dan naklen Kutay; Bekir Sami (Günsav) ve Kâzım Özalp'tan naklen Erol Toy gibi kaynakları karşılaştırarak "irdelemeye" çalışır.[157] Orbay iddiasının da doğru olmadığını kendince ispatlayan Cilasun, "Çerkez Ethem'i Bekir Sami göndermiştir" der.

Ancak bize göre bunun hiç önemi yoktur. ***Çerkez Ethem'i ister Rauf Bey, isterse de Bekir Sami Bey göndersin, değişen birşey yoktur. Orbay da Günsav da aynı merkez(ler)e bağlıdır.*** Çünkü iki isim de hem ne konuşulduğunu bilmediğimiz 24 Şubat 1919 tarihli Çerkez Toplantısı'nı düzenleyen Şimali Kafkas Cemiyeti, hem de Karakol ile irtibatlıdır.

TBMM'yi Dahi Tanımayan İT/TM'ci İbrahim Tahtakılıç Kimdir?

Ege bölgesinde karşımıza çıkan önemli isimlerden birisi de Uşak'lı İbrahim Tahtakılıç'tır. Aşağıda yer vereceğimiz Batı Anadolu kongrelerinin Mustafa Kemal'in önderliğine karşı çıkışında önemli bir işlev gören Tahtakılıç hakkında biraz bilgi vermek gerekmektedir. 1908'den önce Bursa'da İT'ye giren Tahtakılıç, Uşak Müftülüğü'ne atandıktan sonra bölgede İT örgütlenmesinde önemli roller oynamıştır. "Müftü" Tahtakılıç, hem İngiliz destekli gerici/liberal ittifakının çıkardığı 31 Mart isyanının tepelenmesine hem de Edirne'nin 1913'teki istirdadına emrindeki 300 kişilik bir müfreze ile katılmıştır. Bu sıralarda kurulan Müdafaai Milliye Cemiyeti'nin etkin adları arasında da görülen Tahtakılıç bu faaliyetler esnasında Çerkez Reşit başta olmak üzere bazı TM'cilerle yakın dostluklar kurmuştur. 1918 seçimlerinde Kütahya'dan İT milletvekili seçilen İbrahim Bey, aynı zamanda İT'nin önemli bir merkezi olan Fatih Kâtibi Mesul'lüğüne getirilmiştir. İzmir'in işgali ardından Uşak'ta direnişin ilk tohumlarını atanlardan başta geleni de Tahtakılıç'tır. Ege bölgesindeki kongrelerin en büyüğü olan ve o havalideki milli örgütleri birleştirmeyi amaçlayan, bir nevi, ***"Ege'nin Sivas Kongresi"*** olarak planlanan Alaşehir Kongresi'nin (19-25 Ağustos 1919) başkanlığını da Tahtakılıç yapmıştır.[158]

---

156 Rusya'da bulunan Enver Paşa'ya katılmak isteyen Kılıç Ali ve arkadaşları dahi yol parası almak için İstanbul'dan Akhisar'daki Celal Bey'in yanına gitmek zorunda kalmıştı. Hulûsi Turgut (Derleyen), Kılıç Ali'nin Anıları, s. 52 vd.

157 Cilasun, daha sonra Özalp/Toy versiyonunun doğru olamayacağına kanaat getirir. a.g.e., s. 35 vd.

158 İlhan Tekeli-Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, s. 365 vd.; Şerafettin Turan, Kurtuluş Savaşında Kongre-

Ege'ye Gönderilen Diğer TM'ciler

Bekir Sami (Günsav) Bey ile Yaveri Yüzbaşı Selahattin Bey'in Batı Anadolu'ya gönderilmesinde Rauf Bey'in kişisel etkisi yanında her üç ismin de ilişkili olduğu artık iyice ortaya çıkan Karakol'un iradesi vardır. Günsav'ın atamasını yapan Harbiye Nezareti Birinci Şube Müdürü, bir Karakolcu olan ve adı Ertürk'ün yukarıda verdiğimiz listesinde yer alan Kurmay Binbaşı Naim Cevat Bey'dir. Bekir Sami'nin İstanbul'dan Bandırma seyahatinde İttihatçı İnceoğlu Hamit Şevket Bey[159] ve TM'ci/Karakolcu Yüzbaşı Süleyman Sururi ile aynı vapurda yolculuk etmeleri de dikkati çekicidir. Akal'a göre de Uşak bölgesindeki milli örgütlenme Yüzbaşı Süleyman Sururi Bey'in bölgeye gelmesinden sonra başlamıştır.[160] Günsav da anılarında Sururi'nin Kuvayı Milliye Komutanı olarak önemli katkıları olduğunu yazacaktır.[161] TM'nin ilk kurucu/önderlerinden Süleyman Askeri Bey'in yanında görev yaptığı da belirtilen Yüzbaşı Sururi'nin Alaşehir, Topçu Binbaşı Nedim'in Kula, Yüzbaşı Rasim'in de Salihli mevki kumandanlıklarına atanması Bekir Sami tarafından sağlanmıştır.[162] Bekir Sami'nin Yaveri Yüzbaşı Selahattin Bey de Bursa'da bulundukları sıralarda İstanbul'daki "teşkilat"la sürekli ilişkide olduklarını ve "görev

---

ler, Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Semineri (23-26 Ekim 1973, Ankara), Seminere Sunulan Bildiriler, s. 147 vd; aynı müellif, Kurtuluş Savaşında Kongreler, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri'nden ayrıbasım, Ankara 1975.

159 Hamit Ş. İnce, Ödemiş'li İnceoğlu Şevket Bey'in ikisi de avukat olan oğullarından biridir. (Diğer oğul da Refik Şevket İnce olup Birinci Meclis'te Adalet, 1950'den sonra da Milli Savunma Bakanlığı yaptı.) Baba Şevket Bey Ödemiş Kuvayı Milliyesi'nin kuruluşunda önemli rol oynar. Celal Bayar İstanbul'dan bölgeye direniş örgütlemek için *gönderildiğinde* Baba İnce'nin evinde kalır ve gizli toplantıları burada yapar. Her iki oğul da babaları ile birlikte Kuvayı Milliye'nin kuruluşunda önemli katkılarda bulunur. İzmir'in işgal edildiği sırada *bir iş nedeniyle* İstanbul'da bulunan Hamit Ş. İnce, işgali protesto için 16 Mayıs'ta Darülfünun'da düzenlenen bir toplantıya katılır. Burada milli tepkileri ortaya koyan konuşmaların yanı sıra *Türk düşmanlığıyla ünlü Rıza Tevfik*'in teslimiyetçi yaklaşımına dayanamayarak söz alan Hamit Ş. İnce'nin özetle İzmirli gençlerin işgale razı olmayıp direneceklerini belirten bir konuşma yapması üzerine, salonda bulunan Çerkez asıllı eski K. Binbaşı *Baha Sait* (Akal, a.g.e., s. 282n.) kendisine yaklaşarak gizli bir konuyu görüşmek üzere Divanyolu'ndaki Milli Talim ve Terbiye Kulübü'ne davet eder. Akşama doğru kulübe giden İnce gerisini şöyle anlatır: "Baha Sait bana gizli kalmak üzere şunları söyledi: 'İki gün önce bir büyük komutan [Atatürk] Karadeniz'e geçti. Dün milli bir kahraman [Orbay] da...bir torpidoyla Bandırma'ya gitti. Yarın akşam seni Bandırma'ya hareket edecek yine yüksek rütbeli bir komutanla vapurda tanıştıracağım. Orada konuşur, hattı hareketinizi belirlersiniz.' Gerçekten Baha Sait ertesi gün vapurda Bekir Sami Bey'le beni tanıştırdı. Bekir Sami ile derhal amaç etrafında görüşmeye başladık, fakat sakınarak ve seyahatimizin sebebini kimseye duyurmayarak yolculuğumuza devam ettik." Tevfik Bıyıklıoğlu'nun isteği üzerine, İnce'nin 24.1.1952'de yazıp gönderdiği ve TTK Arşivi'nde bulunan mektup; Alev Coşkun, Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu, s. 315 vd.

160 a.g.e, s. 215. Gerçi, Sururi, seyahatini "İzmir'in işgalinin üçüncü veya dördüncü günü İzmir'de toplandığını işittiğimiz Müdafaa'ya katılmak için" diye açıklamakta: Bekir Sami ile de vapurda tanıştıklarını söylemektedir. Sururi, Bekir Sami'nin "Gerekirse üniformamı atıp size katılacağım" demesine karşın, ileride bu desteği vermeyip kendilerini yüzüstü bırakmasından yakınacaktır. Müeyyet Emzen (Yay. Haz.), Kütahya Kuvayı Milliye Eski Komutanı Süleyman Sururi Bey'in Mustafa Kemal'e Mektubu, BTTD, Mart 1997, sayı: 2.

161 a.g.e., s. 24.

162 Müeyyet Emzen, a.g.m.

gereği" zaman zaman geldiği İstanbul'da *-Karakol'un adını anmamakla birlikte-* adlarını belirttiği Teşkilat'ın üst düzey yöneticileri ile görüştüğünü yazmaktadır.[163] Bekir Sami Bey, Yüzbaşı Selahattin Bey'in İstanbul seyahatleri için "Yaverim Yüzbaşı Selahattin de zaman zaman kopan ilişkilerin tesisi için İstanbul'a gidip-gelerek katkıda bulunmuştur" demektedir.[164] Bekir Sami'nin de Selahattin'in de ilişkide olduğu kişiler ünlü Karakolculardır: Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Galatalı Albay Şevket Bey, Albay Kara Vasıf Bey, 10. Kafkas Tümeni Komutanı Yarbay Kemalettin Sami Bey, silah cephane ve mühimmat depolarının en yakın amiri olan Harbiye Dairesi Birinci Şubesi Müdürü Kurmay Binbaşı Naim Cevat Bey, yine aynı bakanlık Zat İşleri Şube Müdür Muavini Yarbay Mustafa (Muğlalı) Bey, Maçka Silahhanesi Müdürü Topçu Yüzbaşı Şevki Bey, Tulça'lı Süleyman Bey...[165]

Görüldüğü gibi, Ethem'in, haraç almak için çiftlik bastığı, fidye almak için çocuk kaçırdığı sıralarda birileri birşeylerin hazırlığını yapmaktadır ve Ethem o zemin üzerinde sahneye "çıkarılacaktır." Yine anlaşılacağı gibi ***Ethem mukavemet için bölgeye gittiğinde meydanı boş bulmayacaktır.***

Ege Teşkilâtlarının Yarattığı Sorunlar

Ancak tüm bunlara karşın, Doğu'daki kongrelerden daha farklı 'özellikleri' bulunan Batı Anadolu'daki Kongre ve Milli Mukavemet merkezleri Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Anadolu Hareketi'ne katılmakta oldukça direnmiştir.[166]

Söz gelimi Balıkesir'deki Reddi İlhak Heyeti'nin başına getirilen Hacim Muhittin Çarıklı'nın 7 Temmuz 1919'da not defterine düştüğü şu cümle ne anlama gelmektedir?: *"Beni Reisicumhur seçtiler. Şimdi vatanın bütün mesuliyeti benim üzerime yükleniyor."* Çarıklı'yı kim, nerenin cumhurbaşkanlığına seçiyor? Bunun açıklanması gerekmektedir.[167]

23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi "bölgesel" olmasına karşın Mustafa Kemal'in etkisiyle aldığı kararlar yönünden "ulusal" bir kongreye dönüşüyor ve sadece Doğu illerinin değil "bütün vatanın" kurtarılması kararlaştırılıyordu. Erzurum'dan sadece üç gün sonra, adeta ona misilleme yapılırcasına 26-30 Temmuz 1919'da "bölgesel" olarak toplanan Balıkesir Harekâtı Milliye Kongresi karar-

---

163 a.g.e., 2. Kitap, s. 83, 85, 98 vd. O kadar ki, yeraltı örgütlerinin gazete içlerine gizlice yerleştirerek müvezzi çocuklar aracılığıyla İstanbul'da dağıttırdıkları Kuvayı Milliye bildirilerini dahi Yüzbaşı Selahattin Bey Bursa'dan bizzat yazıp bastırarak İstanbul'a gönderiyordu. 2. Kitap, s. 149 vd.

164 Günsav, a.g.e., s. 242.

165 Günsav ve Yurdoğlu, gösterilen yerler.

166 Şerafettin Turan, a.g.b.

167 Biz bunu ilk önce Şerafettin Turan Hoca'mızın "Kurtuluş Savaşında Kongreler" adlı bildirisinden almıştık. Daha sonra elde ettiğimiz Çarıklı'nın TİTE Yayını anılarının bu tarihi anlattığı bölümünde böyle bir kayıt bulamadık. Ancak Turan Hoca, muhtemelen bunu Çarıklı'nın TİTE Arşivi'ndeki anılarının aslından almıştır. Z. Özdemir'in şu eserinin adı da elimize ilk geçtiği andan itibaren dikkatimizi çekmişti: Milli Mücadele'de Devletleşen ve Devleşen İl Balıkesir, Ankara 2002.

larının 4. maddesinde de "Kongrenin maksat ve gayesi istihlası vatandır" denilmektedir.[168]

Balıkesir'deki hareket, daha sonra Alaşehir'de 19-25 Ağustos'ta bir kongre düzenlenmesine önayak olur. Batı Anadolu; bu kongrede ***Balıkesir*, *Alaşehir*** ve ***Nazilli*** olmak üzere üç cepheye ayrılır. Bir çeşit Başkomutanlığa da İstanbul'da İT/TM'cilerin kurduğu Karakol'un liderlerinden birisi olan[169] Albay Kara Vasıf getirilir.[170] Ayrıca adı geçen üç merkezde birer "Heyeti Merkeziye"nin oluşturulmasına da karar verilir. Her üç merkezin birer temsilcisi ise Alaşehir'de bulunacaktır. Bu arada Alaşehir Kongresi devam ederken, Hacim Muhittin Çarıklı'ya Mustafa Kemal tarafından, Sivas Kongresi'ne delege gönderilmesine dair bir telgraf çekilmişti. Bu konu Alaşehir Kongresi'nin 23 Ağustos toplantısında uzun tartışmalardan sonra, özellikle İbrahim Tahtakılıç'ın karşı çıkmasıyla reddedilmiştir.[171] Nitekim, Hacim Muhittin Bey, "Hatırat"ında yer verdiği 13 Ekim 1919 tarihli mektubunda; "Sivas ile Balıkesir arasındaki mesafenin uzaklığına dikkat çektikten sonra vaziyeti coğrafiye dolayısıyla ecnebi müdahalelerine en çok maruz kalması muhtemel olan bir mevkide" bulunduklarını belirterek, ***"müstakil hareket etmelerinin"*** vatan menfaati icabından olduğunu yazmıştır.[172]

Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) yurdun dört bir yanındaki Müdafaai Hukuk örgütleri, ARMHC adıyla birleşmesine karşın Batı Anadolu hareketleri ancak 1920 Ocak/Mayıs'ın da bu birliğe dahil olmuştur.

İstanbul'da 12 Ocak 1920'de açılacak Mebusan Meclisi'ne Karesi (Balıkesir) milletvekili olarak seçilen Çarıklı, Sivas'ta 16-29 Kasım günlerinde yapılan Gizli Komutanlar Toplantısı'nda alınan; Müdafaai Hukuk'un seçtirdiği milletvekillerinin belli noktalarda toplanıp irşat edilip talimat verilmesi kararı doğrultusunda geldiği Ankara'da Mustafa Kemal ile görüşüp aydınlatılmıştır. Çarıklı'nın, ancak izlenimlerini bildirmesinden sonra 1920 Ocak'ında Balıkesir'de yeni bir kongre toplayarak ARMHC'ye katılma kararı alınmıştır.[173]

Esasen Atatürk de Batı Anadolu kongrelerine güvensizlik duyduğunu 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e çektiği 26 Haziran 1919 tarihli telgrafta belirt-

---

168 Turan, a.g.b. Balıkesir Kongreleri için ayrıca bk; Özdemir, Milli Mücadele Yıllarında Balıkesir Cepheleri, Ankara 2001; aynı müellif, Balıkesir Bölgesi'nde Milli Mücadele Önderleri, Ankara 2001; Dr. Adnan Sofuoğlu, Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921, s. 135 vd.

169 Dr. Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadele Yıllarında Kuruluşlar, s. 4 vd.; Rauf Bey de, Ege'de dolaştıkları bölgelerle ilgili olarak henüz o sıralarda İstanbul'da bulunan Vasıf Bey'e kurye ile rapor gönderdiğini yazmaktadır, Siyasi Hatıralar (Örgün 2003), s. 301. *Rauf Bey'in raporunu "Anadolu'ya geçmeyi birlikte kararlaştırdık" dediği Mustafa Kemal'e değil de "Atatürk'süz bir mukavemet" örgütlemeye çalışan Karakolcu Vasıf Bey'e göndermesi dikkati çekici ve düşündürücüdür.*

170 **Askerlere kapalı** olan Batı Anadolu kongrelerinin tutanaklarını inceleyen Turan'a göre, üniforma ve rütbe taşıyan kimselerin kongre salonuna alınmamasının tek istisnasını da Vasıf Bey oluşturmuştur, a.g.b. Ancak Vasıf Bey'in, "gıyabında" Umum Cephe Komutanı seçildiği de iddia edilir.

171 Turan, a.g.b.

172 Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920), s. 86 vd.

173 Turan, a.g.b.

miştir.[174] Bu arada kendisinin bilgisi dışında Reddi İlhak, Karakol vesaire adı altında değişik milli cemiyetlerin faaliyetlerinden rahatsız olduğu anlaşılan ARMHC Heyeti Temsiliyesi Reisi Mustafa Kemal, Balıkesir'in 20 Ekim 1919'da büyük bir kongre toplayacağının öğrenildiğini ve bunun önlenmesi gerektiğini ilgililerden ister.[175] Şerafettin Turan, Bu nedenlerle Balıkesir, Alaşehir ve Denizli yörelerinde Müdafaai Hukuk örgütleriyle ARMHC arasındaki ilişkilerin bir ara kopma noktasına geldiğini belirtir.

Türkiye Adına Anlaşma Yapmaya Kalktılar

Sivas Kongresi'nin ardından her yana yayınlanan bildiride hükümet kurulana kadar bütün haberleşme merkezinin Sivas'ta Genel Kongre Temsilciliği olacağı bildirilmesine karşın, kendisini "Türkiye İhtilal Hükümeti" gören Alaşehir Kongresi ve Karakolcular buna uymamıştır. Alaşehir Heyeti Merkeziyesi, ARMHC'nin Heyeti Temsiliyesi'ne ve 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasına karşın onların emrine girmeyerek bağımsız hareket etmiştir. Bu 'bağımsızlık' o dereceye varmıştır ki, Karakol'un kurucu/liderlerinden Baha Sait, İstanbul dışındaki hemen tüm askeri/mülki makamların emrine girdiği Temsil Kurulu'nun haberi olmadan, Karakol ve Uşak Kongresi adına "Türkiye İhtilal Hükümeti Muvakkatesi'ni temsil eyleyen Karakol Cemiyeti İhtilaliyesi ve Uşak Kongresi Heyeti İcraiyesi" sıfatıyla 11 Ocak 1920'de Sovyet Rusya ile Bakü'de 15 maddelik bir antlaşma imzalamıştır.[176]

Anadolu'nun mukadderatına el koyan Temsil Kurulu dışlanarak imzalanan bu antlaşmanın zeminini de daha önce Rusya'ya giderek Sovyet devrimi önderleriyle ilişkiye geçen başta Enver Paşa olmak üzere İttihatçılar oluşturmuştur.[177]

Karabekir'in ***"Bizi tarümar edecek bir taahhütname"*** diye tanımladığı ve karşı tarafa birçok tavizlerin verildiği bu antlaşma, doğal olarak Anadolu Hareketi'nin de tepkisine neden olur ve bu, Karabekir tarafından şu şekilde dile getirilir: *"Bu ne cürettir? Uşak Kongresi de kim oluyor? Ordu'da acaba kimlerin bilgisi var? Kayıtsız şartsız felaketimize sebep olan bu cinayeti nasıl işlemişler? Bu muahedeyi teyid edecek kuvveti nedir? Hususiyle ben Doğu'nun kumandanıyım, benden habersiz neye muvaffak olunabilir?"* Baha Sait ve Karakolcular, daha da ileri giderek bu antlaşmayı 26 Şubat'ta Heyeti Temsiliye'ye göndererek tasdik ettirmek de istemişlerdir.[178]

---

174 ATABE, c.3, s. 129 vd.

175 Atatürk'ün, konu ile ilgili 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya, Bursa'da Kumandan Bekir Sami Beyefendi'ye, Balıkesir'de Kolordu Kumandanı Kâzım Beyefendi'ye çektiği 14 Ekim 1919 tarihli telgrafı için bk; Nutuk, s. 1572 vd.

176 Karabekir, a.g.e., s. 1342 vd.

177 Aydın, Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri, s. 43 vd.

178 Karabekir, gösterilen yer.

Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu Hareketi'nin gösterdiği sert tepki üzerine Baha Sait, oradaki tüm ilişkilerini keserek dönmek zorunda kaldığı Ankara'da TBMM İrşad Heyeti üyeliği dışında hiçbir göreve getirilmez.[179]

Hesap Dökümleri ile Karar Defterlerini de Vermediler

İbrahim Tahtakılıç'ın liderliğindeki Alaşehir (Uşak) Heyeti Merkeziyesi, TBMM Hükümeti'nin hesap dökümleri ile karar defterleri ve gerekli evraklarla birlikte TBMM emrine girme çağrısına da istenenleri vermeyerek karşı gelmiştir.[180] Çerkez Ethem'in iğfalatıyla itaatsizliğe başlayan Demirci Mehmet Efe'yi tedibe hazırlanan Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey'in, harekât öncesi 12. Kolordu Komutanı'nın görüşünü almak için yazdığı 6 Aralık 1920 tarihli bir emirde de ondan bahsedilmektedir: "...Uşak'lı İbrahim Bey'in Demirci ve Ethem kuvvetlerine dayanarak bir ayaklanma ile Ankara Hükümetini devirmek düşüncesinde olduğun anlaşıldığından..."[181]

İşte İstanbul'daki Karakolcuların egemen olduğu Batı Anadolu hareketleri ve kongreleri ile Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu Hareketi arasındaki ilişkiler bu şekilde.

Uzatmamak için bunu da burada kesiyoruz.

1.7. Rauf Bey Anadolu'ya Ne İçin Geçti?

Çalışmamızın bu bölümünde de Rauf Bey'in Anadolu'ya geçişini inceleyeceğiz. Ancak bunun için de bu konu ile ilgili kaynaklar hakkında biraz değerlendirme yapmak gerekmektedir: Bu kaynaklardan birincisi ve *-şimdilik-* en doğru/güvenilir olanı Bekir Sami Bey ile Yüzbaşı Selahattin Bey'in anılarıdır. İkinci olarak Rauf Bey'in kendisi sağ iken Yakın Tarihimiz dergisinde yayınlanan hatıralarıdır *(Rauf Bey'in hatıraları ile yayına başlayıp bitince yayınını da sona erdiren bu derginin koleksiyonu elimizde olmadığı için görülemedi).* Üçüncü olarak, Cemal Kutay'ın 1973 yılında yayınlanan iki ciltlik ÇED'i. Dördüncü olarak, yine Kutay'ın yayma hazırladığı Rauf Bey'in 5 ciltlik anılarıdır.[182] Yine Rauf Bey'in Emre Yayınları tarafından yayınlanan anıları; bunların dışında bir de Örgün Yayınevi'nce 2003'te yayınlanan Rauf Bey'in Siyasi Hatıraları bulunmaktadır. Temel Yayınla-

---

179 Tevetoğlu, a.g.e., s. 50.

180 Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 375 vd.

181 Ayaklanmalar, s. 204 vd. Ancak, daha sonra gelişecek olaylardan İbrahim Bey'in böyle bir düşüncesinin olmadığı ve Refet Bey'in yanıldığı ortaya çıkacaktır.

182 Muhittin Ünal, söz konusu anılarla ilgili olarak şunları kaydetmektedir: "...Rauf Bey, *Yakın Tarihimiz* dergisinde tefrika edilen anıları dışında, muntazam bir şekilde ve belgeleriyle birlikte kaleme alınıp yayına hazır hale getirdiği, 1992'de Tarihçi Cemal Kutay tarafından 5 cilt halinde ve *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız* adıyla ek açıklama ve belgeleriyle yeniden yayınlanan anılarında...", Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü, s. 19 vd.

rı'nın da son olarak bir Rauf Orbay hatıratı yayınladığını görmüş isek de ayrıntılı inceleyemediğimizden bir yorum yapamıyoruz.

Çerkez Ethem'in Hatıraları'nda ise kendisini Salihli'ye kimin gönderdiği ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır.

Biz burada Rauf Bey hatıratları üzerinde durmak istiyoruz. Ne yazık ki, yukarıda belirttiğimiz nüshalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Yetkin olmayan kişiler, son derece önemli olan hatıralar üzerinde ameliyatlarla eklemeler çıkarmalar yapmaktadırlar. Elden ele dolaştıktan sonra en son Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı'nca koruma altına alındığı öğrendiğimiz Rauf Bey Arşivi ile ilgili olarak Vakıf yetkillileri şunları yazmaktadır:

"...Orbay'ın ölümünden sonra bu arşiv yıllarca elden ele dolaştı, *kişisel tutku ve çıkarlar amacıyla* karmakarışık edildi, ***birçok belge yok edildi,*** *satıldı,* elde kalanlar da tam yok olmak üzereyken Vakfımız tarafından bir rastlantı sonucu öğrenildi. Satın alınarak koruma altına alındı. Vakıf Arşivi içinde *Rauf Orbay Arşivi* adı ile bir bölüm açıldı. Araştırmacıların hizmetine sunuldu..."[183]

Rauf Bey Anadolu'ya Niçin Geçtiğini Açıklıyor

Rauf Bey, ne 24 Şubat 1919 tarihli Çerkez Toplantısı'ndan ne de Karakol ile ilişkilerinden yeteri kadar bahsettiği "Siyasi Hatıralar"ının elimizdeki "Örgün 2003" sunumunda şunları yazmaktadır:

"...Mustafa Kemal Paşa ile aramızda verdiğimiz son karar şu idi: O, Karadeniz'i selametle aşıp Samsun'a çıkınca, ben de bazı arkadaşlarla buradan Bandırma yoluyla yer yer belirdiğini duyduğumuz milli hareket erkânıyla, efeler vesaire ile temas ederek İzmir dolaylarını inceleyip Afyonkarahisarı'na gidecek ve oradan kendisine iltihak edecektim."[184]

Ancak Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a hareketinden önce, 14 Mayıs Çarşamba akşamı Damat Ferit'in akşam yemeği davetine katılmış, ertesi gün de Yıldız'da Vahdettin'le aldığı görev ile ilgili görüşmüş, 16 Mayıs Cuma günü ise yine Vahdettin'e Mahfili Hümayun'da veda ziyaretinde bulunmuştur. Vahdettin ile veda görüşmesinden sonra da aynı gün yola çıkacak Bandırma'nın batırılacağının kendisine ihbar edilmesine karşın saat 16.00'dan sonra gemi hareket etmiştir.[185]

İzmir'in işgali ise bilindiği gibi 15 Mayıs 1919'dur. Yunan işgalinin Ege bölgesinde yayılması ve işgale karşı mukavemet hareketleri ise bu tarihten günler sonradır.

---

183 Nihat Demirel (E. Deniz Hakim Albay), I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Donanması (Rauf Orbay Arşivi'nden), BTTD, Ekim 2001, sayı: 57, (Vakıf yetkililerinin seri makaleyi sunuş yazısı.) Dergi, ilerleyen sayılarında Rauf Bey Arşivi'nden yararlanılarak hazırlanan seri makalelere yer vermiştir.

184 a.g.e., s. 298.

185 Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919), s. 256 vd.

Dolayısıyla Rauf Bey'in anılarındaki "... yer yer belirdiğini duyduğumuz milli hareket erkânıyla, efeler vesaire ile temas ederek İzmir dolaylarını inceleyip Afyonkarahisarı'na gidecek ve oradan kendisine katılacaktım" sözleri kronoloji ile uygun düşmemektedir ve "açıklanmaya" muhtaçtır.[186]

Atatürk Ne Diyor?

"Açıklama"nın ipuçlarını ise Atatürk kendisine has o ince zekâsıyla ve sonunda yaptığı espri ile şöyle vermektedir:

"..İstanbul'u terk etmek üzere ikametgâhımdan otomobile bineceğim sırada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun izleneceğini ve İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre, belki de Karadeniz'de batırılacağımı güvenilir kimselerden işitmiş, onu bildirdi. Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa batıp boğulmayı yeğledim ve yola çıktım. Kendisine de, önünde sonunda İstanbul'dan çıkmak zorunda kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim. Rauf Bey gerçekten İstanbul'dan çıkmak gereğini duymuş ve çıkmış; ama *benim yanıma gelmedi.* Arkadaşı olan 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey'le buluşmak istemiş ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde daha etkili ve daha yararlı olacağını sanarak Bandırma-Akhisar yoluyla Manisa bölgesine gitmiş. Gittiği yerde, halkın manevi durumunu bozuk, durumu öldürücü ve korkunç görmüş. Hemen 'adını değiştirerek' oradan Ödemiş, Nazilli, Afyonkarahisar üzerinden Aziziye-Sivrihisar yoluyla ve araba ile de Ankara'ya Fuat Paşa'nın yanına gelmiş ve bana başvurmuş. *Pek güzel ama, adını saklayarak beni üzmenin anlamı var mıydı?!*"[187]

Rauf Bey'le birlikte Bandırma'ya geçen ve onun ünlü Afgan Seferi'nde de yanında bulunan yine Çerkez asıllı olduğunu bildiğimiz Yüzbaşı Osman (Tufan) Bey de, İstanbul'daki günlerinden başlayan anılarında şunları söylemektedir: "...zilletle esir olmaktansa ölmeği tercih eden pek çok tanıdıklarımla 'gizli görüşmeler' yaptık...o sıralarda İzmir de işgal edilmişti. Daha fazla düşünmeye vakit kalmamıştı. Büyük Harb'in başında İran'a gittiğimizde, maiyetinde bulunduğum heyet reisimiz Hüseyin Rauf Bey'e müracaat etmiştim. Az sonra *İzmir'i kurtarmak üzere* Aydın bölgesinde çalışmak için birleşen birkaç arkadaş ile birlikte hükümetten saklı olarak, gizlice vapurla Bandırma'ya çıktık (Heyetimizde Aydın Mebusu Nazmi Topçuoğlu, İzmit Mebusu İbrahim Süreyya, Zonguldak Mebusu Recep Zühtü ve Rauf ve birkaç

---

186 Türk İstiklâl Harbi'nin önemli tanıklarından Yakup Kadri Karaosmanoğlu da daha Rauf Bey'in anıları yayınlanmadan kaleme aldığı Milli Mücadele Hatıraları'nda şunları yazmaktadır: "..Aynı tarzda, birçok kişinin Atatürk Samsun'a ayak basmadan önce, Anadolu'nun şurasında burasında ilk vatan müdafaası hareketlerine giriştiğini hikâye etmek suretiyle, Milli Mücadele kronolojisini değiştirmek cüretinde bulunduğu görülür. Kimi, düşman kuvvetleri İzmir'e çıkar çıkmaz soluğu henüz *istiladan masun bulunan bölgelerde* alıp köyler ve kasabalar halkını ayaklanmağa teşvik etmiştir. Kimi..." Vatan Yolunda, s. 3 vd.

187 Nutuk, s. 44 vd.; Cebesoy, adını saklayan Rauf Bey'in Atatürk'e katılmak istediğini belirten söz konusu telgrafı 8 Haziran 1919'da çektiğini bildirmektedir. Milli Mücadele Hatıraları, s. 68. Atatürk, söz konusu telgrafta, Rauf Bey'in, adını "şifre ile dahi bildirmeyerek" *çekingenlik* göstermesine dikkati çeker. Nutuk, gösterilen yer.

arkadaş daha vardı. 24 Mayıs 1919). Biz Manisa üzerinden Aydın'a giderek milli teşkilat yaptıktan sonra, İzmir'i kurtaracaktık..."[188]

Rauf Bey Atatürk'ü Tekzip Ediyor

Rauf Bey, 1927 tarihli "Nutuk" üzerinden Atatürk'e yanıt verdiği "Siyasi Hatıralar"ında, gezdiği Ege bölgesinin "mukavemet için" moralinin "oldukça yüksek" bulunduğunu belirterek kendince Gazi'yi tekzip eder: "...Her yerde, dağ, tepe, köy, kasaba, uğradığımız her köşe bucakta yediden yetmişe kadar herkesin yanık yüreklerinden kopan bu sıcak duygularla, artık bütün zulümleriyle kendini gösteren namert düşmana karşı, cümlenin hazır olduğunu belirten tezahürlerle karşılaşıyorduk. Efeler de bize geliyorlardı. *Ödemiş'te Demirci Mehmet Efe ile görüştük.* Talanlar, vurgunlarla o ana kadar devletin kanun ve nizamlarını hiçe sayarak, başlarına buyruk yaşamaya alışmış olan bu tepeden tırnağa silahlı efeler de peşlerindeki kızanlarla, şimdi birer kuzu safiyetiyle, 'Emredin, bizi anamız bugün için doğurdu... Emrinizdeyiz' diye kumandasına girecek baş arıyorlardı. Köylünün, halkın çoğu, düşmanla mücadele konusunda hükümetten hiçbir tavır beklenemeyeceğini ve kendinden başka güvenecek bir kuvvet kalmadığını kavramaya başlamış gibiydi."[189]

Arkadaşlarının görüşüne geçmeden önce hemen şunu söylemek isteriz ki, Rauf Bey'in "Görüştüm" dediği Demirci Mehmet Efe, o sırada Ödemiş'te değil, Nazilli'de bulunuyordu. Dolayısıyla bir *"Rauf Bey-Demirci Mehmet Efe görüşmesi"* söz konusu değildir. Ayrıca Rauf Bey, Ödemiş'te halkla da görüştürülmemiştir.[190] Ve çok ilginç olan bu "görüştürülmemenin" nedenleri bize kendisinin nereye bağlı olduğu hakkında ipucu verecektir.

Arkadaşları Rauf Bey'i Yalanlayıp Atatürk'ü Doğruluyor

Ancak, aynı günlerde aynı bölgeyi gezen ve Batı Anadolu'ya kendisinin gönderdiği arkadaşı Bekir Sami (Günsav) Bey ile Yaveri Yüzbaşı Selahattin Bey de anılarında, Ege'deki olumsuzluklara ilişkin verdikleri bilgilerle Rauf Bey'i yalanlayarak Mustafa Kemal'i doğrulamış oluyor.[191] Yine aynı günlerde bölgede direniş örgütleme çalışmalarında bulunan Yüzbaşı Süleyman Sururi Bey de Mustafa Kemal'e gönderdiği 17 Mart 1920 tarihli mektup/raporunda bahsettiği çok değişik olumsuzluklarla Atatürk, Günsav ve Yüzbaşı Selahattin Bey'i doğrulayıp Rauf Bey'i yalanlamaktadır.[192] Sururi'nin Atatürk'e gönderdiği mektup/raporundaki

---

188 Kurtuluş Savaşı Hatıraları, s. 7 vd. Osman Bey, Sivas Kongresi'nin ardından Atatürk tarafından Çukurova'da başlayan Kuvayı Milliye hareketlerini organize etmekle görevlendirilir. Dedemiz Efeahmet'in de bir Kuvayı Milliye neferi olarak görev yaptığı Doğu Kilikya Kuvayı Milliye Kumandanı olarak başarılı çalışmalar yapar. Eserde İzmir Mebusu olduğu belirtilen İ. Süreyya İzmit Mebusu'dur. Bu konuda dikkatimizi çeken Sayın O.S. Kocahanoğlu'na teşekkür ederiz.

189 a.g.e, s. 299 vd.

190 Alev Coşkun, Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu, s. 217n.

191 Günsav, a.g.e., s. 24 vd.; Yurdoğlu, a.g.e., 2. Kitap, s. 38 vd.

192 Müeyyet Emzen, a.g.m.

çok önemli gördüğümüz ve açıklamaya çalıştığımız konumuzun özetini çıkaracak değerdeki şu çarpıcı satırlarını da dikkatlerinize sunmak istiyoruz: ***"...hacı diye sarığına, veli diye sakalına, kendisine güvenilir diye şöhret ve mevkiine bakarak inandığım şahısların da haçları boyunlarında çıktı!..."***[193]

Bizzat Rauf Bey'le Anadolu'ya geçip Ege'yi de yine birlikte dolaşan Yüzbaşı Osman Bey de Orbay'ı yalanlamaktadır. Bandırma'dan sonra Akhisar, Salihli, Ödemiş, Balyanbolu, Nazilli, Dinar üzerinden Afyon'a gelen ve dolaştıkları bütün bu yerleşim birimlerinde, bırakalım "milli teşkilat yapmayı", *can güvenliklerini bile güçlükle sağladıklarını* söyleyen Osman Bey "İzmir'i kurtarmak" hülyalarının nasıl hüsranla sonuçlandığını şöyle anlatır:

"...yine herkesten ve her manası ile ***saklanarak***, Nazilli'den Dinar'a trenle, oradan da karayolu ile Afyonkarahisarı'na vardık. Burada İstanbul hükümetinin bütün hainleri, kudurmuş gibi çalışıyorlardı. ***Müşkülatla Ankara'ya kaçabildik.*** Artık, Aydın havalisinde [Ege'de] teşkilat yapmak, düşmanı İzmir'den kovmak ümitlerimiz sönmüş idi. Şimdi İstanbul hükümeti tarafından yakalanmamak ve milli mefkûre ile çalışabilmek için, emin bir melce [sığınacak yer] düşünüyorduk. H. Rauf Bey, Bahriye Nazırlığı yapmıştı. Her birimiz vazifemizden veya ***başka suretle merbut*** *[bağlı]* ***bulunduğumuz yerlerden savuşmuş olduğumuzdan***, yakalanırsak, İstanbul hükümeti tarafından ağır cezalara maruz kalacağımızı biliyorduk. ***Ankara'da her birimiz birer köşeye saklandık.*** Çünkü Ankara'da vali, polis ve tekmil hükümet teşkilatı, İstanbul hükümetinin düşmanla birleşen en şirret adamları ile dolmuştu. Yalnız Ali Fuat Paşa'nın kumanda ettiği [20.] Kolordu, en küçük erinden en büyüğüne kadar milli mefkûrenin insanları idi. ***Bizi, bunlar sakladılar.*** Bir gece, henüz sabah olmadan, bir sıhhiye arabası ve bir faytonla Samsun'a yola çıktık...Atatürk'ün emrine girecek idik."[194]

Yüzbaşı Osman Bey'in içtenlikle anlattığı bu satırlardan her şey açığa çıkmaktadır. Bir; Rauf Bey ekibi, kendisinin iddialarının aksine, ***Ege'de tutunamamıştır.*** Sadece Ali Fuat Paşa'ya güvenerek Ankara'ya adeta iltica etmişlerdir.

İki; *o sıralarda Mustafa Kemal'e iltihak etme gibi bir düşünceleri yoktur.* Buna Ankara'ya vardıktan sonra karar vermişlerdir.

Üç; Osman Bey'in şu ifadesindeki "...Her birimiz ***vazifemizden*** veya ***başka suretle merbut [bağlı] bulunduğumuz yerlerden*** savuşmuş olduğumuzdan.." sözlerinin dikkatlice okunması, yukarıdan beri anlattığımız olayları/ilişkileri açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü Rauf Bey gibi Çerkez kökenli olan Osman Bey, resmi vazifelerinin dışında *"başka suretle bağlı oldukları yerlerden"* bahsetmektedir. Bu *başka suretle bağlı olunan yerler* acaba nerelerdir? Şimali Kafkas Cemiyeti'nin yaptığı 24 Şubat 1919 tarihli toplantı mı yoksa Karakol mu yoksa ikisi birden mi?

---

193 gösterilen yer.

194 a.g.e., gösterilen yer.

1.8. Bekir Sami ve Rauf Beyler Anadolu'ya Geçiyor

Nihayet buraya kadar anlatmaya çalıştığımız bunca olaylardan sonra Bekir Sami Bey 21 Mayıs, Rauf Bey de 24 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılıp Bandırma üzerinden Anadolu'ya geçerler.[195]

Bekir Sami Bey'in mi Rauf Bey'in mi daha önce geçtiği konusu tartışılsa da biz buna girmeyeceğiz. Kaynaklar genel olarak Bekir Sami Bey'in daha önce geçtiği konusunda birleşmektedir. Ancak, Bekir Sami Bey ile aynı vapurda Bandırma'ya giden Refik Şevket İnce'nin, Tevfik Bıyıklıoğlu'nun isteği üzerine 24 Ocak 1952'de yazıp gönderdiği mektubuna göre, Rauf Bey'in kendilerinden önce *-17 Mayıs'ta-* Bandırma'ya gittiğini ona Baha Sait söylemiştir.[196] Ancak aradan geçen dağdağa dolu yılların etkisiyle İnce'nin yanlış hatırlama olasılığı bulunabilir.

Ethem'le Temas Kuruyorlar

Bekir Sami'ye göre kendisi, Rauf Bey'e göre de yine kendisi Bandırma'da Çerkez Ethem'i mukavemete çağırırlar.

Gerçi, Ethem'i ister Bekir Sami Bey, isterse de Rauf Bey çağırsın, sonuçta birşey değişmeyecektir. Çünkü her ikisi de aynı merkez[ler]e bağlıdır. Ayrıca Ethem'in o sıralarda İstanbul'a geldiğini bilmiyoruz ama ağabeyi Reşit'in Karakol'un kurucuları arasında olduğunu, dolayısıyla İstanbul'da bulunduğundan hem Rauf Bey hem de Bekir Sami ile ilişkide olduğunu düşünmekteyiz.* Hatta bize göre *24 Şubat 1919 toplantısına biz Reşit'in bile katıldığını düşünmekteyiz.* Tam liste yayınlanana kadar bu iddiamızı çürütecek hemen hiçbir delil de bulunmamaktadır. O nedenle biz Rauf Bey versiyonu üzerinden gideceğiz. Ancak ondan önce Bekir Sami Bey'e de bir bakmak gerektiğini düşünüyoruz:

Yukarıda da belirtildiği üzere, 1919 Mayıs'ında Rauf Bey'in girişimleriyle 56. Tümen Komutanlığı'na asaleten, 17. Kolordu Komutanlığı'na da vekâleten atanan Bekir Sami (Günsav) Bey 22 Mayıs'ta Bandırma'ya gelir. Bekir Sami Bey, burada köylüsü Çerkez Hasan Bey'in evinde konuk edilir. Hasan Bey'e, aynı zamanda Harbiye'den arkadaşı olan Reşit Bey'i soran Bekir Sami Bey, kendisinin çağrılmasını rica eder. Akşam Ethem'in ağabeyini bekleyen Bekir Sami'nin yanına, Reşit'in yerine eniştesi Hafız Hüseyin Bey gelir. Hafız Hüseyin Bey, Bekir Sami Bey'e Reşit Bey'in aranmakta olduğundan gelemediğini, yetkili olarak kendisini gönderdiğini" söyler. Bekir Sami Bey de bunun üzerine muhatabına "Reşit Bey, Bandırma ve Manyas havalesinden toplayabildiği kadar Çerkez atlısını toplayıp kardeşi Ethem Bey kumandasında arkamdan süratle Manisa'ya göndersin" talima-

195 Günsav, a.g.e., s. 24.; Orbay, a.g.e. (Örgün 2003), s. 299 vd.; Yurdoğlu, a.g.e, 2. Kitap, s. 38.; Osman Tufan Paşa, a.g.e., s. 7 vd.

196 Coşkun, a.g.e., s. 315 vd. Mektup TTK Arşivi'ndedir.

* Halide Edib'in anılarında da Reşit'in 1920 Mart'ında İstanbul'da bulunduğuna ilişkin bir kayıt vardır. Türk'ün Ateşle İmtihanı, s. 61 vd.

tını verir. Ayağa kalkan Hafız Hüseyin, talimatı anladığını ve gereğinin yapılacağını taahhüt ederek, derhal ve o gece köyüne döner.[197]

Kutay'ın Rauf Bey versiyonuna göre ise Ethem'in göreve çağrılması şu şekilde olmuştur:

Bandırma'ya gelerek Çerkez kardeşlerin ailesini ziyaret eden Rauf Bey, evde Ethem'den başka kimseyi bulamaz. Rauf Bey'in sorusu üzerine Ethem, ağabeylerinin Manyas'ta olduğunu, isterse çağırabileceğini belirtir. Ancak Rauf Bey, fazla kalamayacağını belirterek "Onlar Manyas'ta ise yolumu oradan geçirir kendileriyle görüşürüm. Fakat asıl görüşmek istediğim sensin" der. Rauf Bey, ardından ülkenin içinde bulunduğu durumu ve yapmak istediği faaliyetleri anlatarak kendisi ve kardeşlerini mukavemete çağırır.[198]

Ethem'in hazırlattığı ve bizzat kullandığı bir yaylı araba ile Rauf Bey ve İstanbul'dan birlikte getirdiği arkadaşları yola çıkar ve sabaha doğru Manyas'a gelirler. Burada Rauf Bey, Cafer Tayyar Paşa [Eğilmez-?]'nın, Yunanlıların Ege'deki olası ilerleme hatlarını İstanbul'da işaretlediği haritayı çıkararak tutacakları cephenin Akhisar-Salihli istikametinde olacağına karar verirler. Üç kardeşi de mukavemete ikna eden Rauf Bey, Çerkez Ethem'e buradan toplayabileceği emin ve sadık adamlarla K. Eşref Bey'in çiftliğini karargâh yapması talimatını verir.[199] Nihayet Ethem, 26 ***Haziran 1919'da yanında sekiz atlı olduğu halde***[200] ***Salihli'ye gelir.***

Ethem akrabası Osman'la geldiği Salihli'deki K. Eşref Bey'in çiftliğinde[201] Rauf Bey'le eniştesi Aziz Bey'in de bir gün önce buraya gelip Kuşçubaşı'nın küçük kardeşi Ahmet'e şu talimatı verdiğini öğrenir:

"Ethem Bey, birkaç güne kadar buraya gelecektir. Bu çiftlik Milli Kuvvetler'in karargâhı olacaktır. Ağabeyiniz Eşref Bey'in kati emri vardır. TM'nin gerek burada gerek Bintepe'deki silah ve malzemelerini kurulacak müdafaa hattına tahsis edeceksiniz. Bir anahtarının sende olduğunu söylediği kasadaki altınlar da bu işe harcanacaktır. Ben civarda güvenilmeye layık kimseleri teker teker ziyaret ettim, vaziyeti anlattım. Hepiniz Ethem Bey'e elden gelen yardımı yapacaksınız. Yunanlıların çok yakında buralara gelmesi beklenebilir."

Ethem'e göre, çiftlik adeta silah deposudur. Zahire ambarları olarak bilinen geniş hangarların altı makineli tüfeklere kadar çeşitli malzeme ile doludur.[202]

---

197 Günsav, a.g.e., s. 28 vd.; Yurdoğlu, a.g.e., s. 41 vd.

198 ÇED I, s. 17 vd.; Sarıhan, a.g.e, s. 16 vd.

199 a.g.e., s. 24 vd.

200 Sarıhan, a.g.e., s. 16 vd. **Kutay versiyonuna göre ise Ethem'in Salihli'ye gelişinden bir gün önce Rauf Bey de oradan geçmiştir. Yani 25 Haziran'da. Oysa Rauf Bey, o tarihte çoktan Atatürk'e iltica edip Erzurum yollarına düşmüşlerdi.** Bu kritiğimizin Sayın Sarıhan'a değil, Kutay'a olduğunu belirtmeye de gerek yoktur sanırız. Buna karşın, kerhen de olsa, kaydı ihtiyatla Kutay'ı kullanmak durumundayız.

201 Çiftlik denilince günümüzün küçük çiftlikleri ile karıştırılmaması için şunu da söylemek isteriz: Kutay, 1980'de yayınlanan bir başka eserinde günümüzde o çiftliğin içinde dokuz köyün barındığını belirtmektedir. Etniki Eterya'dan Günümüze Ege'nin Türk Kalma Savaşı, s. 365 vd.

202 ÇED I, s. 53 vd.

Kutay'ın, Ethem'i çiftliğe sanki ilk kez geliyormuş gibi anlatması da ayrı bir örtme operasyonudur. Önceki bölümlerde Ethem'in Rahmi Bey'in oğlu Alpaslan'ı kaçırdıktan sonra bu çiftlikte saklandığını belirtmiştik.

Ethem Bandırma'dan Doğruca Salihli'ye mi Gitti?

Ancak, ortaya çıkan yeni belge ve bilgiler, yukarıda anlatılan olayların daha farklı bir biçimde gerçekleştiğini gösterecektir.

Tekeli-İlkin'in ciddi ve kapsamlı çalışmalarında da belirttikleri üzere, ***Ethem, Salihli'den önce Ayvalık cephesindeki 172. Piyade Alayı Komutanı Yarbay Ali (Çetinkaya)'nın yanına gitmiştir.*** Ancak Ethem orada, şimdilik bilemediğimiz nedenlerden dolayı ***kendisine yer bulamamıştır.***[203]

Ayvalık'tan Soma'ya gelen Ethem, burada 2 Haziran 1919'da 61. Tümen Komutanlığı'nı devralan Albay Kâzım (Özalp) Bey'den bir miktar silah ve Akhisar'da silahlı bir milis grubu oluşturmak için bir yetki belgesi alır. Kâzım Bey, Ethem'e bu kolaylıkların yanı sıra küçük bir askeri birlikle beraber milli kuvvetler kurmak üzere Binbaşı Konya'lı Hüsnü Bey'i de Akhisar'a göndererek yardımcı olur.[204]

Ethem, *bu güzergâhtan sonra Salihli'ye, Kuşçubaşı çiftliğine gelir.* Kâzım Bey'den aldığı silah ve mühimmatı bırakır.

Buradan gittiği Akhisar'da Kaymakam'a Kâzım Bey'den aldığı yetki belgesini göstererek ilçenin ileri gelenlerini toplamasını ister. Toplananlardan Reddi İlhak Cemiyeti kurarak direnişçi Kuvayı Milliye'yi oluşturmalarını ister. ***Oysa Ethem'in gelişmelerden haberi yoktur. Çünkü Akhisarlılar o gelmeden önce Reddi İlhak Cemiyeti'ni kurmuşlardır.***

Kurulan cemiyet, Akhisar'da milisler toplamaya başlar. İttihatçı sivil paşalardan Karaosmanoğlu Halit de 22 Haziran 1919'da yüzlerce atlısıyla Akhisar'a girer. Böylece Akhisar cephesi oluşmaya başlar. Albay Kâzım Bey'in gönderdiği Binbaşı Hüsnü Bey de İstanbul'dan çağırdığı subay arkadaşlarıyla cephenin örgütlenmesi için yoğun bir çalışmaya girer.[205]

Ethem Batı Trakya Hükümet Başkanıymış!

Ethem 26 Haziran'da da Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret (Kaygusuz) Bey'e gider. Kaymakam, karşılaşmayı şöyle anlatır:

---

203 Ege'de Sivil Direniş'ten..., s. 124 vd. Parti Pehlivan Ağa'nın torunu A. Nedim Çakmak'ın kaleme aldığı eserde bu konuya yer verilerek, Ali Çetinkaya'nın, Ethem'in görüşme isteği ile silah talebini reddetmesi doğrulanır. Çakmak, Çetinkaya'nın Ethem'e **eskiden kalma nedenlerden dolayı** güvenmediğini belirtmiştir. Hüsnüyadis Hortladı, s. 43 vd.

Sayın Çakmak, 22 Mart 2006 tarihinde yaptığımız görüşmede bunu doğrulayıp daha da ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bunları bir sonraki baskıda değerlendireceğiz.

204 Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 124 vd.

205 Aynı yer.

"26 Haziran 335 [1919]'te Belediye dairesine gitmiştim...Kıyafetlerinden Çerkez oldukları anlaşılan 8 kişi kapının önünde göründü. Başlarına Çerkez başlığı dolanmış, bellerine de gümüş kamalar asılmıştı. Bunlardan birisi filintasını arkadaşlarına bırakarak yanıma girdi. Sarı benizli ve yüksekçe boylu, 28-30 yaşlarında bir adamdı. Elimi sıktı. *'Bizi Bursa'dan Bekir Sami Bey gönderdi'* dedi. Ve ismini verdi; bilmem ne Beyzade Ethem. O vakıta kadar bu ismi ve bu adamı işitmiş değildim. Bir müddet sonra *Gümülcine Geçici Hükümet Reisliği*'nde bulunmuş ve İzmir Valisi Rahmi Bey'in çocuğunu dağa kaldırıp fidye karşılığında bıraktığını taraflarından [kendisinden] duydum.* Kendisini saygıyla ağırladım. [Alaşehir'in genç Kuvayı Milliye Komutanı] Mustafa Bey ile de görüştürdüm. ***O gün Salihli'ye gitti.***"

Salihli'de bulunan Çerkez Ethem, burada Balkan göçmeni Dramalılardan bazıları ile birleşmiş, Marmara kıyılarındaki Çerkez kent ve kasabalarına da haber göndererek kuvvetini artırmış, Kuvayı Milliye karşıtı kaymakamı da tutuklayarak Alaşehir'e göndermiştir. Ethem, Salihli'ye yerleşip güçlenmeye başlayınca Mustafa Bey'i Salihli cephesinden uzaklaşmaya zorlayacaktır. Kaymakam Bezmi Nusret Bey, olayı şöyle anlatır:

"Ethem çok zeki bir adamdı. Her hareketinde bir şeytanlık saklı idi. Kimseye sezdirmeksizin, fikrine ve emellerine uygun taraftarlarının çoğalmasına çalışıyor, etrafı yokluyordu. Nerede ve kimlerden yardım görebileceğini çok çabuk anladı. Alaşehir Düyunu Umumiye Müdürü Rıza Bey Çerkez'di, Mütevellizade Tevfik Bey ile iyi görüşürdü. Onun yönlendirmesiyle Tevfik Bey'i elde etti. Alaşehir'e her gelişinde ilk önce Tevfik Bey'i ziyaret eder, sonra hükümete uğrardı. Benimle beraber belediye bahçesinde nargile içmeye gider, yolda mutlaka bir adım arkadan gelirdi. Hükümete bağlı ve itaatkâr olduğunu, o suretle halkı inandırmaya çalışırdı. *Mustafa Bey'in Kuvayı Milliye Komutanı olmasını bir türlü çekemiyordu.* ***Her şeye hakim olmak sevdasında idi.***"

Bu sırada cephenin Sart tarafında önemli bir çarpışma olur. Ağır silahlarla donanmış bir alayla Kuvayı Milliye'ye baskın yapan Yunanlıların bu saldırısı 2 saatlik bir çarpışmadan sonra püskürtülür. Ancak *cephe komutanı Mustafa Bey bu çarpışmadan sonra Ethem'in tavırlarını, kıskanç vaziyetini iyi görmeyerek* yanına bir miktar kuvvet alıp Poslu Mestan Efe'nin bulunduğu Bozdağ mıntıkasına geçer, cepheninin sol yanını tutar. ***Sağ yan komutanlığı da Çerkez Ethem'e kalır.***[206]

Bölge Kuvayı Milliyesi'nin denetimini ***bütünüyle*** ele geçirmek isteyen Ethem'le Mustafa Bey kuvvetleri arasında Salihli'de gerçekleşen ve 8-10 saat süren bir çatışmanın ardından Mustafa Bey kasabayı terk eder. Beş altı yüz atlısıyla Ala-

---

206 Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 135 vd.

* Ethem'in bırakalım o harekâta katılmayı, kendisini Batı Trakya Geçici Hükümeti Başkanı (!) olarak göstermesi hakkında bir yorum yapmıyoruz.

şehir'i kuşatan Ethem, burayı da ele geçirir, gücünü göstermek için de cezaevindeki üç hükümlüyü çarşıda astırır.[207]

Bu şekilde Salihli çevresine hakim olan Ethem, işgallerini İzmir'in ardından tüm Ege'ye yaymaya başlayan Yunanlılarla da mücadeleye başlar. Çerkez Ethem'le ilgili bu ayrıntılar bilindiği için onları burada yinelemeyeceğiz.

Ancak hem İbrahim (Tahtakılıç) Bey hem de Çarıklı'nın anılarında Ethem ve daha sonra yanlarına gelen ağabeylerinin cephede birçok sorun çıkardığından yakınılır. Bunlara da konumuzu uzatmamak için girmiyoruz. Fakat artık bize 'tanıdık' gelen bu 'sorun'ların ne olduğu hakkında bir fikir vermesi açısından Çarıklı'nın 13 Ağustos 1919 tarihli notlarından ilgili bölümü aşağıda veriyoruz:

"...Bu sabah Salihli'den Bekir Bey'le görüştüm. Çerkez Reşit Bey'le Poyraz arasındaki meseleyi tahkik ettim. Uzun uzadıya fikir alışverişinde bulunduk, dert aynı. ***Salihli cephesinin diğer cephelerden daha çok bozuk olduğunu*** ve ***Reşit Bey'le biraderi Ethem'in para meselesinden dolayı Bandırma'da muvaffak olamadıkları rolü, burada da tekrar teşebbüste bulunduklarını anladım. Ethem'in yanında kırk elli kişi varmış, bunların bir kısmı geride ve köylerde tahsilat bahanesi ile dolaşıyorlarmış ve Bandırma'ya birçok koyun gönderiyorlarmış."***[208]

Bilindiği gibi Batı Anadolu Reddi İlhak ve Müdafaai Hukuk hareketleri ile bunların düzenlediği kongreler genel olarak İstanbul'da kurulan Karakol bağlantılı yapılanmalardı. Ege'deki bu yapılanmaların İbrahim (Tahtakılıç) dışındaki ikinci önemli lideri Hacim Muhittin Çarıklı'nın 15 Ağustos 1919 tarihli notlarında şunlar yazılıdır: "Dün akşam ve bu sabah Orhanlar'lı Ahmet Çavuş ile görüştüm. Reşit ve biraderi Ethem Bey'den memnuniyetsizlik beyan ediyor. Bunlar 13 atlı kadar varmış, bizim cephelere geçmek istiyorlarmış ve zaten nasıl olsa firar edeceklermiş...Salihli'den Rıza, Necmi, Hasan, Refik, Mehmet Emin, Çerkez Reşit beylerle görüştüm ve bizim taraftaki teşkilat hakkında hayli izahat verdim ve ***cephe*** ile ***geri*** vazifelerinin tamamen ayrıldığını ilave ettim. Bunlar ***bizim gibi*** değil, muhteliten [değişik, karma] çalışıyorlar."[209]

Görüldüğü gibi Ethem ve kardeşleri, *-Karakol bağlantılı-* Batı Anadolu'da tek merkezde toplanan teşkilatlanmanın emir-komutasına girmek istememektedir. Öyleyse bunların amaçları nedir?

Şunu da yorumsuz olarak burada belirtmek istiyoruz: Bu arada 1919 Temmuz'unda ***Ethem'in yanına gelen ağabeyi Tevfik, Salihli ve yöresindeki hemen yere Amerikan bayrağı çektirmiştir.***[210]

---

207 Sarıhan, a.g.e., s. 16 vd. Bu çarpışma sırasında Hacim Muhittin Çarıklı'dan 100 silahlı adam gönderilmesini isteyen Ethem, yardım gelmemesi halinde **cepheyi Yunanlılara açacağı tehdidinde bulunur.** Çarıklı, a.g.e., s. 48 vd.

208 Çarıklı, a.g.e., s. 34 vd. İbrahim Bey'in Çerkez kardeşlerle ilgili aynı konudaki yakınmaları için de ayrıca bk; Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 371 vd.

209 a.g.e., s. 36 vd. "Geri" görevle kastedilen, "lojistik" olup cephedeki muharip unsurların ihtiyaçlarının halktan sağlanmasıdır.

210 Çarıklı, a.g.e., s. 43 vd.

Mustafa Kemal'den Reşit'e: "Türk, Çerkez, Kürt Kardeşleri El Ele Vermeli..."

Ta öteden beri geçimsiz olduğu bilinen Reşit, Çarıklı ve İbrahim Tahtakılıç beylerin babacan tavırlarına karşın Salihli'de huzursuzluklar çıkarmaya devam eder. Üstelik Reşit'in çıkardığı bu huzursuzluklar ta Ankara'dan bile duyulur.

Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, 7 Ocak 1920'de çektiği "Salihli Cephesinde Milli Kumandanlardan Reşit Beyefendi'ye" diye başlayan bir şifretelle kendisine gerekli nasihatlerde bulunur.

Şifretelin içeriği, huzursuzluğun neden çıktığını da kısmen açıklamaktadır:

"...Ömer Lütfü Bey'le aranızda cereyan eden haberleşme, Heyetimizi üzüntüye düşürdü. Bu halin devamı, elde etmeye çalıştığımız mukaddes gayeye tamamıyla muhaliftir, zararlıdır. İşi bu kertede terk ile daha ileriye götürmeyerek halletmenizi, herkesçe bilinen hamiyet ve anlayışınızdan bekler ve bunu bilhassa eski hukukumuza dayanarak rica ederim. Ömer Lütfü Bey'e de icap eden tebligatta bulunulmuştur.

"Şunu da yeri gelmişken arz edeyim ki, ***Anzavur'un alçaklığı, şahsına ve teşvikçisi olan İngilizlere ve hempalarına aittir. Bu din ve devletin sadık bir uzvu olan Çerkez kardeşlerimiz, hepimizin iftiharı ve baş tacıdır. Asıl bugün düşmanlarla kuşatılmış olan Türk, Çerkez, Kürt gibi din kardeşlerinin el ele vermesi, sarsılmaz bir vücut meydana getirmeleri, namus ve hayatımızı kurtarmak için bir farzı ayndır.**** Selam, ihtiram eder, muvaffakiyetler temenni eyleriz."[211]

Ethem Salihli'de Meydanı Boş Bulmadı

Ethem'le ilgili klasik çalışmalarda onun Salihli'ye gelişine kadar Kuvayı Milliye adına Batı Anadolu'da hemen hiç kimsenin meydanda olmadığı, neredeyse ilk direnişi ve cepheyi Ethem'in kurduğu iddia edilir. Fakat yukarıda da kısmen değindiğimiz gibi bu doğru değildir. Çünkü Ethem'in 1919 Haziran'mda bölgeye gelişinden çok önceleri, olası işgallere karşı İzmir ve Ege'de mukavemet hazırlıklarına başlanmıştı. Söz gelimi, İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti 6 Kasım 1918'de gizli, 1 Aralık 1918'de de resmen kurulur. 17 Mart 1919'da da İzmir, Aydın, Denizli, Manisa, Muğla ve Balıkesir'den 165 delegenin katılımıyla Büyük Kongre'sini düzenler. Bunu Ege'nin diğer il ve ilçeleri ile kasabalarındaki örgütlenmeler ve kongreler izler.

Müdafaai Hukuk Hareketleri'nin yanı sıra, yine Ethem'in Salihli'ye gelişinden çok önce; Batı Anadolu'da, Ayvalık, Ödemiş, Alaşehir, Akhisar, Denizli, Balıkesir, Uşak... gibi yerleşim birimlerinde silahlı direşi hareketleri de ortaya çıkmış, cepheler kurulmaya başlamıştır.

---

211 HTVD, Aralık 1960, sayı: 34, vesika nu: 849.

* Farzı ayn: Allah'ın teker teker her Müslüman'ın yerine getirmesi gereken emri.

Ethem'den önce, bu toprakların yüzlerce evladı ellerine silahlarını alarak düşmanın karşısına dikilmiş, cephe tutmuştur. Çalışmamızı dağıtacağından, bunların ayrıntılarına girmiyoruz.*

1.9. Ayaklanmaların Bastırılmasında Ethem'in Rolü

Çerkez Ethem'in kuvvetleri, yalnız işgalcilere karşı mukavemette değil, Temsil Kurulu ve TBMM'ye karşı çıkarılan ayaklanmaların bastırılmasında da kullanılmıştır.

İngiliz istihbarat servisinin, Anadolu Hareketi'nin Çanakkale boğazına yönelik olası bir tehdidine karşı bir tampon bölge oluşturmak amacıyla çıkardığı Anzavur'un** ilk isyanının (25 Ekim-30 Kasım 1919) bastırılmasında 61. Tümen ve 174. Alay ile 188. Alay'dan bir tabur gibi düzenli birliklerle, Bursa'dan gönderilen gayrınizami Gök Bayrak Müfrezesi'nin bazı unsurlarının yanı sıra, isyanın bastırılmasından sonra başlanacak temizlik aşamasında Salihli'den yüz kadar süvari ile gelen Çerkez Ethem'in de katkısı olmuştur.[212]

Ancak, Ethem, düzenli kuvvetlerin, ayaklanmanın ateşini aldığı 16 Kasım çarpışmasından sonra, 19-20 Kasım'da Balıkesir'e, 21 Kasım'da da Susurluk'a gelmiştir. Görevi de bölgeyi, yenilen Anzavur'un hempalarından tamamen temizlemektir.

---

212 Saime Yüceer, Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci, s. 167 vd.; Ayaklanmalar, s. 66 vd. Yüceer'in çalışmasının 171-174. sayfalarında yer alan, Aznavur'un tenkili harekâtına katılan 174. Alay'dan oluşturulmuş Müretteb Tabur Komutanı Yüzbaşı Cemal (Yenen) Bey'in ilk defa yayınlanan anıları da değerli bilgiler vermektedir.

* Son zamanlarda ortaya çıkan konu ile ilgili belgeleri de dikkatinize sunuyoruz: "Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Milliye Harekâtı" adlı kapsamlı bir çalışma yapan Sayın Sıtkı Aydınel, eserinin ikinci baskısının ardından **İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürü Sayın Ayhan Kavas'ın** kendisine gelerek **"...Ben Yörük Ali Efe'nin torunuyum..."** dedikten sonra dedesine ait arşivi getirdiğini belirtmiştir. Arşivi tasnif ederek Genelkurmay/ATASE'ye teslim eden Sayın Aydınel'in 3. baskıda yayınladığı belgelere göre, **Yörük Ali ve Kılhoğlu Hüseyin efeler başta olmak üzere yörenin ünlü adları daha İzmir'in 15 Mayıs 1919'daki işgalinden çok önceleri, 1 Ocak 1919'dan itibaren bölgede silahlı milli mukavemet için hazırlıklara girişmişlerdir.** (a.g.e., s. 36 vd.) Yöredeki ilk mukavemeti başlatanlardan **Poslu Mestan Efe de daha 1946'da yayımlanan bir eserdeki anılarına göre, kendilerinin İzmir'in işgalinden bir buçuk iki ay önce Aydın'da Köprülüzade Şefik Bey tarafından mukavemete çağrıldıklarını belirtmiştir.** Kemal Özkaynak, Efelerden Haber, C.H.P. Basımevi, Aydın 1946, s. 142 vd.

** "Ahmet Anzavur, birinci ayaklanmasında başarılı olamadığından vatana sahip çıkma mücadelesi veren Kuvayı Milliyeciler'e amansız bir düşmanlık besliyordu. **Aslına bakılırsa Anzavur'un en ateşli milliyetçi olması gerekirdi. Zira doğduğu topraklar, yıllar önce işgal edildiği için, işgalin ve düşmanın ne olduğunu herkesten fazla bilmesi gerekirdi.**" (Hüsamettin Öztürk, Milli Mücadele'de Çanakkale, s. 160 vd.). Öztürk, ardından, İsmail Aydın Hoşgör, "Kurtuluş Savaşında Biga, s. 52'den naklen şunları yazar: "Anzavur:...Kafkasya'da doğmuştu. Altı yaşlarında babası ile Biga'ya gelerek Dereköy'e yerleşmişlerdi. Askerlik çağına gelince jandarma eri olarak askere alındı. Aydın ve dolaylarında efelerin peşinde koşan müfrezelerde bulunmuştu. Çakırcalı Mehmet Efe'nin takibinde uzun zaman bulundu. Sonra, askerliği bitince tekrar Biga'ya döndü... Abdülhamit'e iki Çerkez kızı hediye etti. Abdülhamit Han...Anzavur Ahmet Bey'i yüzbaşı olarak Kütahya Jandarma Tabur Komutanlığı'na atadı...1908 Devrimi'nde ordudan *ayrıldı.* Biga'ya yerleşerek at koşuculuğuna başladı. Namazgâh sırtında üç katlı evinin alt katına, at[lar]ına bir dam yapmıştı." Öztürk, gösterilen yer.

Nihayet 30 Kasım'da Yarbay Rahmi Bey'in tüm kuvvetleriyle Ethem birlikleri Kirmastı'nın doğusunda Anvazur'u sıkıştırırlar. Ancak Anzavur yine bir yolunu bulur ve kaçar. Genelkurmay, bu harekât üzerine şu yorumu yapar: ***"..sıkı takiple Anzavur'un yakalanması mümkün iken, bu işte de gereği kadar başarı sağlanamadı.'***[213]

Rahmi Bey, bütün kuvvetlerini, tüm olanaklarını zorlayarak seferber etmesine ve kendisi de Anzavur'un ikinci isyanında şehit edilmesine karşın, bu gönderme acaba kimedir?

Bu temizlik harekâtında Ethem'in kuvvetlerinden 2 nefer şehit düşerken[214] bunlar Ethem'in Günsav'a yazdığı harp raporundan anlaşıldığına göre, biri yakın akrabası diğeri de en yakın bir arkadaşıdır.[215]

Anzavur İsyanındaki Gariplikler

Ayaklanmanın bastırılmasına karşın, Anzavur 30 Kasım 1919'da kuşatıldığı Söğütalan köyünden kaçmayı başarır. Aşağıda açıklanacağı gibi, Kolordu Komutanı'nın ayaklanma bölgesinden Salihli'ye gitmesinin Anzavur'un işine yarayarak cüretini artırdığına işaret eden Genelkurmay'a göre bu durum, "...***Anzavur'un izlenmesindeki düzensizlik ve esaslı bir plana dayanmadan yapılan gelişigüzel takip harekâtı***" diye tanımlanır. Genelkurmay, bu tanımlamanın ardından ***"..sıkı takiple Anzavur'un yakalanması mümkün iken, bu işte de gereği kadar başarı sağlanamadı"*** değerlendirmesinde bulunur.[216]

Hiç şüphesiz, isyanın tenkili için "düzen ve esaslı plan" hazırlaması gerekenlerin başında, isyan bölgesinden sorumlu olan Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa ile ardından onun bir alt düzeyindeki tümen komutanları gelmektedir.

Ancak Anzavur'un birinci isyanında, bunların dışında birtakım garip durumlar da söz konusudur. Bunlardan birincisi, isyanın çıktığı bölgeden de sorumlu olan 14. Kolordu'nun Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın, *-ki, ileride bahsedeceğimiz gibi Atatürk'ün emri üzerine Yüzbaşı Selahattin Bey'in emrivakisi ile Ankara'ya 'mevcutlu'*

---

213 Ayaklanmalar, s. 70 vd. 8 Eylül 1990'da bölgede araştırma yaptığını belirten Sayın Muhittin Ünal'a göre ayaklanmanın bastırılması esnasında bir **Çerkez Ethem-Anzavur görüşmesi** gerçekleşmiştir. Ünal'a bilgi veren Ferit Brav'ın anlatımlarına göre, yörenin ileri gelen Çerkezleri, Ethem'le Anzavur'u Çerkez asıllı Manyas Belediye Başkanı Sait Brav'ın Haydar köyündeki evinde buluşturur. Her ikisinin de Çerkez olduklarına dikkat çekilerek, birbirlerini ve özellikle kendi insanlarını kırmaktan ve kırdırmaktan vazgeçmeleri çağrısında bulunulur. Sabaha kadar sürdüğü belirtilen görüşmenin sonunda, iddiaya göre Anzavur öneriyi kabul ederken Ethem reddetmiştir. (Kurtuluş Savaşında..., s. 175 vd.) Ethem'in, ayaklanmasını bastıracağı kişiyle bu şekilde **samimi** bir görüşme yapması hayli dikkati çekici olmakla birlikte, Anzavur'un her iki ayaklanmasının tenkiline katılan Ethem'in onu iki kez elinden kaçırmasının da bu görüşmede yapılan bir sözlü anlaşma ile ilgili olduğunu düşünüyoruz.

214 Yüceer, a.g.e., s. 172.

215 Günsav, a.g.e, s. 239 vd.

216 Ayaklanmalar, s. 69 vd.

halde gönderilmiştir. Atatürk'ün söz konusu emrinde, "Bu emri Bekir Sami'ye göster, karşı çıkarsa onu da birlikte tutukla gönder" hükmü bulunmaktadır- Anzavur'un 12 Kasım 1919'da girdiği Susurluk'ta kışlayı basıp yağmaladığı, hayvanlara ve toplara el koyduğu sıralarda "cepheyi denetleme" gerekçesiyle Kolordu Karargâhı'nın bulunduğu Bandırma'dan Salihli'ye gitmesidir. Bu durum da Genelkurmay'a göre, Anzavur'un işine yaramış, cüretini artırmıştır.[217]

Bu, *"cepheyi denetleme" bahanesiyle ayaklanma bölgesini, -adına ne diyeceğimizi de bilemiyoruz; uzaklaşma mı, kaçma mı, Anzavur'a "boş alan" yaratma mı?- terk etme* bize de garip geldiğinden, olayı biraz kurcaladık ve altından çok ilginç ilişkiler ağı çıkardık. *(Anzavur isyanının sonunda bunu vereceğiz.)*

Acaba Yusuf İzzet Paşa kefil olabilecek kadar kendisini yakından tanıdığı birisiyle karşılaşmamak için Bandırma'yı/Karargâhını terk edip niye Salihli'ye gitmiştir?

Kolordusuna bağlı kışlanın yağmalanıp toplara el konulması ve erlerin de Anzavur tarafından firar ettirilmesi olayları, Salihli'de 'bulunan' Kolordu Komutanı'na, Kolordu Nakliye Tabur Komutanı Mehmet Muhittin Bey tarafından 12 Kasım tarihli "vukuat tekmili" bir telgrafla "ikinci kez" bildirilmesine karşın[218] Yusuf İzzet Paşa'nın Karargâhına ne zaman döndüğünü bilemiyoruz.

Ayrıca Komutan, "cepheyi teftiş" için niye başka bir yeri değil de Ethem'in karargâhının bulunduğu Salihli'yi seçmiştir? Yukarıda belirttiğimiz gibi aralarında eskiden kaynaklanan 'ilişki' bulunan Anzavur'dan korktuğu için mi buraya gelmiştir, yoksa bu yakın dostuna "boş alan" yaratmak için mi?

Yine tam bu sıralarda isyan mıntıkasına en yakın birlik olan 174. Alay'dan 50 mevcutlu bir müfreze Karacabey'den, 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa veya; "..Anzavur hizaya gelmiş gibi görünüyorsa da temkinli olmak gerekir..." diyen 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'in emriyle, nedenini Genelkurmay'ın da Kâzım Özalp'ın da bizim de anlayamadığımız bir şekilde, ayaklanma bölgesine gönderilmesi gerekirken, daha uzak olan Bandırma'ya intikal ettirilir.[219] Ancak, değil 50 silahlı askerin, bir neferin bile çarpışmaların sonucunu etkileyebileceği böyle kritik bir anda, o birliğin Bandırma'ya gönderilmesinin 'yanlışlığı' 14. Kolordu'ya bağlı 61. Tümen Komutanı Albay Kâzım (Özalp) Bey tarafından da derhal görülür.

---

217 Aynı yer.

218 Günsav, s. 218 vd.

219 Müfreze'nin Bandırma'ya Kolordu emriyle gönderildiğini Genelkurmay belirtmektedir. (Ayaklanmalar, s. 69.); Ancak, Kolordu'ya bağlı 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey de 10.11.1919 tarihli gizli yazısıyla bunu kendisinin istediğini belirtmektedir. (Günsav, a.g.e., s. 212 vd.) O müfrezeyi Bandırma'ya gönderme emrini kimin verdiği açıklanmaya muhtaç olmakla birlikte, garabetini ortadan kaldırmaz. Bekir Sami Bey'in Bandırma Kaymakamı'na çektiği 13 Kasım tarihli bir şifretelde de adı geçen müfrezenin Karacabey'e iadesi istenmektedir. (Günsav, a.g.e., s. 219.) Ancak bu emrin, Kâzım Bey'in aynı doğrultudaki emrinden önce veya sonra olup olmadığı konusunda bir belirti yoktur.

61. Tümen'in 'sıklet merkezi' müstevli Yunanlılarla muharebe etmektedir. Buna karşın, bu birincil öncelikli vazifeden, 'başkalarının görev ihmali nedeniyle' sarfınazar ederek Tümen Karargâhı'nın bulunduğu Balıkesir'den isyanın tepelenmesi için bölgeye doğru intikale geçen Albay Kâzım Bey, ortaya çıkarılan "boş alan"daki sorumluluğu üzerine alarak müfrezenin yolunu değiştirmesini ve derhal geriye dönerek Susurluk'a doğru gelmesini emretmiştir.[220] Fakat bu sırada müfrezenin Bandırma'ya ulaştığı da öğrenilir. Kâzım Bey'in emri üzerine 174. Alay Komutanı Yarbay Rahmi Bey, müfrezenin derhal Bandırma'dan ayrılarak, Anzavur'un bulunduğu Susurluk'a doğru intikal etmeye başlayan 174. Alay'a katılmasını ister. ***Albay Kâzım Bey'in, Kolordu ve diğer tümen komutanının inisiyatifsizliği ile ortaya çıkan bu karmaşık duruma dirayeti ile el koyması sonucu Anzavur iki ateş arasında kalmış,*** 16 Kasım günü Demirkapı mevkiinde yapılan çarpışmada 10 kadar ölü, 40 yaralı ve Susurluk'taki kışladan yağma edip isyanında kullandığı topları, cephaneleri ile bırakarak kaçmak zorunda kalmıştı. Milli Kuvvetler'in önünden büyük bir hızla Kirmastı'ya doğru kaçan Anzavur, ertesi gün de Dereikebir köyü civarında 20 kişilik bir milli müfreze ile çarpışmaya girmiş, atı vurulmasına karşın kendisi kurtulmuştur.

Bu muharebede Milli Kuvvetler'den iki subay ve sekiz er şehit düşerken, 15 er de yaralanmıştır.

İşte Çerkez Ethem, bu olaydan sonra, Milli Kuvvetler'e karşı yenilip kaçan Anzavur kuvvetlerini takip, tepeleme ve bölgenin tamamen *temizlenmesi* amacıyla, Albay Kâzım Bey'in çağrısıyla Salihli'den 100 veya 150 süvari ile 19-20 Kasım'da Balıkesir'e getirilerek 174. Alay Komutanı *Yarbay Rahmi Bey'in emrinde* 21 Kasım'dan itibaren bir süre görev yapmıştır.[221]

Tepelemeye Katılan Diğer Türk Kuvvetleri

Öte yandan, Zekeriya Özdemir'in verdiği bilgilere göre, Anzavur artıklarının temizlenmesi harekâtına başka Türk müfrezeleri de katılmıştır: Balya tarafından *Bulgurcu Efe,* Sebebli ve Fındıklı köyleri bölgelerinden 300 kişilik bir kuvvetle Akhisar'lı *H. Hüseyin Bey* ve Balıkesir'li *Keçecizade Hafız Mehmet Emin Bey* Gönen'e gelerek 174. Alay Komutanı Rahmi Bey'in emrine girip bölgede temizleme faaliyetine katılırlar.[222]

Bir noktaya daha dikkati çekerek, Anzavur'un I. isyanına son vermek istiyoruz: Milli Kuvvetler'e karşı ayaklanma hazırlandığına ilişkin, yerel kaynaklardan alınması gereken Tümen ve Kolordu istihbaratından vazgeçtik. Ancak, gerek 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın gerekse de 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey'in İstanbul'la, İstanbul'daki Karakolcularla ve diğer *'merkezlerle'* yakın ilişkileri bilinmektedir. Karakol'un da işgal kuvvetlerinin arasına/karargâhına ve İs-

220 Ayaklanmalar, gösteriler yer.

221 Ayaklanmalar, s. 70 vd.

222 Cepheler, s. 249 vd.

tanbul hükümeti dahil işbirlikçi mahfillere elemanlarını sızdırdığı ve buralardan istihbarat elde ettiği biliniyor.[223] Anzavur isyanının da İngiliz istihbarat servisi ve Vahdettin tarafından organize edildiği biliniyor. Buna karşın bu istihbarat 'zaafiyeti'nin açıklanması gerekmektedir.

Anzavur'un İkinci İsyanı ve Ethem

Türk İstiklâl Harbi yıllarında Balıkesir Burhaniye'de 172. Alay Komutanı Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey'in desteğiyle oluşturulan 4 bölüklü, 1 tabur düzeyindeki bir Kuvayı Milliye birliğinin komutanlığına getirilen Köprülü'lü Hamdi Bey, 26/27 Ocak 1920 gecesi Fransızların kontrolündeki Akbaş cephaneliğindeki İngiliz silahlarını büyük bir ustalıkla Anadolu'ya kaçırmıştı.[224]

Köprülü'lü Hamdi Bey, Akbaş'tan kaçırdığı silahlarla donatıp Balıkesir cephesine göndermek istediği teşkilatını genişletmek amacıyla Biga'ya geldi. Bu hassas yörede bir Pomak olan eşkıya Kara Ahmet *-üstelik Kuvayı Milliye görüntüsüyle-* halka zulümler yapıyordu. Hamdi Bey, Kara Ahmet ve 10 adamını yakalayıp hapse attı. Hamdi Bey, teşkilatını genişletmek için gereken parayı Biga halkından toplamaya ve yaşı tutanları da silah altına çağırınca hava değişti. Pomak Kara Ahmet'in hapse atılmasından hoşnut olmayan ve Akbaş baskınının intikamı için bölgede 'araştırmalar' yapan İngilizlerle ilişkiye geçen Pomakların direnişi ile karşılaştı. Bu sıralarda ***Anzavur'un da saklandığı Kocaeli'nden gizlice bölgeye gelip özellikle Çerkez köylerinde Kuvayı Milliye aleyhine faaliyete geçtiği öğrenildi.***

Bu karışık durumda Pomaklardan Gâvur İmam ve Çerkezlerden Şah İsmail,[225] etraflarına topladıkları 200 kadar silahlı, 1000'den fazla baltalı, bıçaklı ve sopalı köylülerle, 16 Şubat 1920 Pazar günü Biga'ya saldırdı. İlçedeki 190. Alay'ın 2. Taburu'nun çoğu Pomak olan erleri bir iki mermi sesi üzerine firar etti. Bunun üzerine âsiler, Gâvur İmam elebaşılığında Biga'ya girdi. İlk hedeflerinin kıdemli elebaşıları Pomak Kara Ahmet olacağı Milli Kuvvetler'ce düşünüldüğünden, Hamdi Bey'in yakın arkadaşı Kâni Bey, hemen cezaevine koşup daha önceden tutukevinin kapısına yerleştirdiği makineli tüfekle Kara Ahmet ve arkadaşlarını kurşuna dizerek telef etti.[226]

Anzavur'un Katlettiği ve İşkence Yaptığı Subaylar

Biga'nın, aralarında hempalarının da bulunduğu âsilerce işgalini öğrenen ***Anzavur da ertesi günü onbeş kadar adamıyla geldiği ilçede Hükümet Konağı'na yerleşerek ayaklanmanın yönetimini ele aldı.*** Kara Ahmet'in intikamını almak için kahraman Kâni Bey'in peşine düşen Pomaklar, son mermisi kalana dek çarpışarak

223 Mesut Aydın, a.g.e., s. 41 vd.

224 Atatürk'ün de takdir ettiği Hamdi Bey'in bu operasyonu için bk; Ayaklanmalar, s. 71 vd.; Özdemir, Önderler, 113 vd.; Hüsamettin Öztürk, a.g.e., s. 123 vd.

225 Bu çetenin de daha önceleri Kuvayı Milliye'ye karşı 'kurdurulduğu' Genelkurmay tarafından belirtilir. Ayaklanmalar, s. 68.

226 Ayaklanmalar, s. 71 vd.

teslim olmayan bu cesur ve yiğit insanı, olayın yaşandığı eski bir Rum evinin ikinci katında vücudunu delik deşik ettikten sonra balkondan sokağa attılar. Âsi Pomaklar, ***hiçbir suçu olmayan Jandarma Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey ile koğuşta yatan hasta iki jandarma ve bir piyade erini de şehit etti.*** Gözü dönmüş Pomaklar, 18 Şubat günü de ***Hamdi Bey'in silah arkadaşları Üsteğmen Ali Rıza (İnebolu'lu) ile Teğmen Besim beyleri ele geçirip Anzavur'un 'karargâhı' Biga Hükümet Konağı'na getirdiler. Burada elbiselerini çıkardıkları Üsteğmen Ali Rıza Bey'in vücudunu hedef tahtası gibi kullanarak birçok bıçak vuruşlarıyla acımasızca şehit ederler. Teğmen Besim Bey'i de aynı şekilde katletmeye yeltenen gözü dönmüş âsiler, yörenin ileri gelenlerinden nüfuzlu bir Çerkez'in bu cinayete müdahale ve rica etmesi üzerine vazgeçerler.***

Âsilerin Biga'ya girdiği gün yalnız kalan ve isyanın Akbaş'tan kaçırdığı cephanelerin bulunduğu Yenice'ye kadar genişleyeceğini düşünen Hamdi Bey, bunları kurtarmak için yola çıkar. Mola verdikleri Agunya (Hamdibey) bucağının Eminoba köyünde bekçi ve kâhya tarafından tanınması ve bunların da etrafa haber vermeleri sonucu yakalanan Hamdi Bey, elleri bağlı bir halde Biga'ya doğru yola çıkarılır. ***Kendisini esir eden gözü dönmüş yobazlara bu hareketleriyle düşmana yardım ettiklerini, Türklüğe ve Müslümanlığa çok büyük kötülükler yaptıklarını defalarca anlatıp Milli Hareket'in kesinlikle başarılacağını haykıran Hamdi Bey,*** ne yazık ki sesini bu âsilere dinletemedi.

Milli Şehitlerin Naaşını İngiliz İstihbaratçılarına Teşhis Ettirdiler

Âsiler, bu kahraman Türk evladını Biga civarında bir değirmende şehit edip cenazesini araba ile Biga'ya götürürler. Hamdi Bey'in silah arkadaşı Kâni Bey'le Üsteğmen Ali Rıza Bey'in naaşları da Hamdi Bey'inki ile birlikte belediye bahçesinin ortasına atılır (18 Şubat 1920).

Milli Şehitlerin naaşları 'aynı gün' Biga'ya gelen iki İngiliz istihbarat subayınca da teşhis edilir. Anzavur'un adamı Şah İsmail de bu iki İngiliz istihbarat subayıyla önce Karabiga'ya oradan da İngiliz torpido-botuna binerek Çanakkale'ye gider. Şah İsmail, Biga'ya dönüşünde yedi torba içinde 5.000 İngiliz altınını da beraberinde getirmiştir.[227]

Ayaklanmanın elebaşı ***Anzavur Ahmet; Çerkez Şah İsmail, Kürt Mehmet Çavuş*** ve ***Pomak Gâvur İmam***'ı Biga'da bırakıp Hamdi Bey'in Akbaş'tan kaçırdığı cephaneliğin gizlendiğini öğrendiği Yenice'ye yönelir. Olaylardan habersiz ve çok az bir kuvvetle Anzavur'un taarruzuna karşı koyan cesur ve yiğit Drama'lı Rıza Bey, âsileri kahramanca püskürtmesine karşın Anzavur 500 kişi daha getirerek Yenice'yi yeniden kuşatır. Sayıları 800 civarında olan Anzavur kuvvetleri Yenice'ye taarruzla girerler (21 Şubat 1920). Ancak, ***Drama'lı Rıza Bey komutasındaki Milli Yabancılar***

---

227 Ayaklanmalar, s. 74 vd.; Hamdi Bey'in 17 Şubat'ta şehit edildiği ve Anzavur'un korkusundan kimsenin el sürememesi sonucu beş gün ortada kalan naaşını da Bandırma'dan gelen Yusuf İzzet Paşa'nın defnettirdiği belirtilir; Özdemir, Önderler, s. 121 vd.

Müfrezesi, çekilmeden önce âsilerin ele geçirerek -para ve emir aldıkları- ***İngilizlere teslim edecekleri silah-cephane ve mühimmatı dinamitle havaya uçurmayı başarır.***[228]

İsyanın Bastırılması

Ancak, konunun ilginç yanı, böylesi önemli bir tecavüz girişimine karşın, isyanın çıktığı ve yayıldığı mıntıkadan sorumlu 14. Kolordu'nun Komutanı Yusuf İzzet Paşa, isyanı tenkil için Kolordu bünyesindeki Balıkesir'de konuşlu 61. Tümen ve Bursa'da konuşlu, 56. Tümen yerine mevcudu yok denecek kadar az olan Çanakkale'deki Jandarma Taburu'nu görevlendirir.

Üstelik Anzavur'u takviye için bölgeye çok sayıda subay ve bunlarla birlikte para göndererek İngilizlerin de yardımıyla isyanı genişletmeye çalışan İstanbul hükümeti de anılan Jandarma Taburu'na *-nasıl haber aldıysa-* verilen emre uymamasını bildiriyordu.[229]

Gönen Kaymakamı'nın Biga Telgrafhanesi'nden isyanı bildiren haberi üzerine Yusuf İzzet Paşa, 56. Tümen'in Kirmastı'daki 172. Alay'ına doğrudan emir vererek 100 mevcutlu bir piyade bölüğü ve 4 makineli tüfeği arabalara bindirerek isyana müdahale etmesini istedi. Fakat 172. Alay imkânsızlıklar nedeniyle ancak dört gün sonra harekete geçebilmişti (20.2.1920).

Yarbay Rahmi Bey komutasındaki 174. Alay da yaklaşık 250 mevcudu ile tenkil harekâtı için Karacabey'e getirildi.

Balıkesir'deki 61. Tümen ile gönüllülerden oluşan 1.500 atlı ve piyade, "Takip Müfrezesi" adıyla Süvari Yarbayı Süleyman Sabri Bey komutasında yola çıkarıldı. Bu kuvvetlerin öncü birlikleri Gönen yakınlarında, Karacabey'den gelen 174. Alay kuvvetleri de Gönen batısında mevzi aldı. ***Anzavur'un bu sırada Sarıköy'de bulunduğu öğrenildi.***

Süleyman Sabri Bey kuvvetleri 2 Mart günü Gönen'e girmek üzere harekete geçtiği sırada âsilerin saldırısına uğradı. Karşılık veren Milli Kuvvetler, âsilere bir ölü birkaç esir verdirerek Gönen'e girdi. Buradan kaçarak Biga'ya geldiği anlaşılan Anzavur, Milli Kuvvetler'in tenkil harekâtından çekinen Bigalıların zorlaması üzerine kasabayı terk etmek zorunda kaldı.

Milli Kuvvetler'le Anzavur arasında 2-3 Mart'ta Muratlar ve Karaağaç köylerindeki çarpışmanın ardından Anzavur kaçar. Anzavur'un bu köyde ***"İngilizlerin yakında uçaklarla Bandırma ve Balıkesir'i bombalayacakları ve İngiliz filosunun kıyılara gelerek kendisine yardım edeceği"*** yolunda propaganda yaptığı öğrenilir.

---

228 Ayaklanmalar, s. 75. **Cephanenin kaybından büyük üzüntü duyan Drama'lı Rıza Bey, Bursa üzerinden geldiği İstanbul'da bunun acısını çıkarmak için olsa gerek, Damat Ferit'e bir suikast hazırladığı sırada ihbar üzerine yakalanarak idam edilir. Drama'lı Rıza Bey'i tanıyıp ihbar eden Yenice Muhtarı Ali, Biga'nın istirdadında kasabaya ilk giren 16. Tümen Komutanı Albay Aşir Bey kuvvetleri tarafından Hükümet meydanında asılarak idam edilmiştir.** Çarıklı, a.g.e., s. 108 vd.; Çarıklı, suikast görevini Rıza Bey'e kendisinin verdiğini belirtir. E. Jandarma Yüzbaşı Zühtü Güven, Anzavur İsyanı, s. 110 vd.; Özdemir, Cepheler, s. 256 vd.

229 Ayaklanmalar, s. 75 vd.

Anzavur'un 'yaveri' Canpolat Hasan ile iki hempası 3 Mart'ta tutuklu olarak Gönen'e gönderilirken yolda muhafızlara saldırdıklarından öldürülür. 4 Mart'ta Keçideresi'nde Milli Kuvvetler'le Anzavur'un adamları arasında akşama kadar süren çarpışmada sıkışan Anzavur'un hempası Şah İsmail, destek almak için elebaşı tarafından Biga'ya gönderilir.[230]

İngilizlerin Verdiği Destek

5 Mart 1920'de de *Bir İngiliz zırhlısı Bandırma önlerine gelip demir atar. Milli Kuvvetler'i korkutmak için yapılan bu gösteri, Anzavur-İngiliz birlikteliğinin de kanıtı olarak görülür.* Aynı gün yapılan Sızıköy çarpışmasında 5 ölü veren Anzavur'un adamları çekilir. Milli Kuvvetler de 7 yaralı verir. ***İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa, 8 Mart'ta yazdığı bir yazıda Sızıköy çarpışmasında hasar gören evlerin yakılmasından dolayı Milli Kuvvetler'i sorumlu tutar.***

Takip Kuvvetleri Komutanı Yarbay Süleyman Sabri Bey, 10 Mart 1920'de Kolordu'ya gönderdiği raporda "İki gün devam eden çarpışmadan sonra Ahmet Anzavur'un kaçması ile Biga halkının gerek nizami kuvvetlere gerekse âsi çeteye ait hiçbir kimseyi istemediklerinin anlaşılması üzerine takip hareketine son verdiğini" bildiriyordu. Yusuf İzzet Paşa, bu rapor üzerine "Muvazzaf piyadelerle Yarbay Rahmi müfrezesini pekiştirip bu kuvveti Gönen'de bırakmayı, diğer kuvvetleri Balıkesir'e geriye çekmeyi, ***Biga'ya hiçbir kuvvet göndermemeyi düşündüğünü***" bildirir. Yarbay Süleyman Sabri Bey de Bursa'dan gelen kuvvetlerin itaat ve düzenden yoksun ve çapulcu olduklarından bunların geri gönderilmesinin uygun olacağını 12 Mart'ta Kolordu'ya önerir.[231]

Anzavur Yeniden Sahnede

Biga'daki Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Ali Rıza, Kolordu Komutanı'na 12/13 Mart'ta çektiği telgrafta; "Anzavur'un bugünlerde Biga'ya taarruz edeceğini, kendisinin, silahlı karşı koyma sorumluluğunu üzerine almak istemediğini, elindeki kuvvetle ilçeden geri çekileceğini" belirtiyor, aynı gece çektiği ikinci bir telgrafta da son durumu bildirerek yardım istiyordu: "Daha önce milli Hükümete bağlı kalacaklarını bildirerek dağılan ve köylerine dönen halkın, Anzavur ve Gâvur İmam'ın sıkıştırmalarıyla Biga güneybatısında ve civar köylerde toplanıp bu gece veya yarın ilçeye girme ihtimali vardır. Takip Kuvvetleri Komutanı'ndan acele kuvvet istendi. Fakat Komutan, topçu ile hareket olunacağından ancak yarından sonra istenen kuvvetin yola çıkarılacağını bildiriyor. Yarın öğleye kadar 300 ila 500 kişilik bir kuvvet gönderilmezse, *hepimiz mahvolacağız.* İlçe halkı kasabayı terk etmek için hazırlanıyor."

---

230 Ayaklanmalar, s. 78 vd.

231 Ayaklanmalar, s. 80 vd.

Yine aynı gece Biga Askerlik Şube Başkanı da Kolordu'ya çektiği telgrafta "Anzavur'un tekrar Biga'ya saldıracağını ilan ettiğini, bu nedenle bütün subayların ailelerinin bu gece Karabiga üzerinden Mürefte'ye çekileceğini" bildiriyordu.

Genelkurmay, bu gelişme üzerine Takip Müfrezesinin 10 gündür Gönen'de boş yere durmasını eleştirerek "Kolordu Komutanı Biga üzerine yürümeyi geç de olsa (13 Mart 1920) kabul etmiş ve müfrezeye gereken emri vermişti" demektedir. Bu boş kalınan zaman içinde hiçbir amaç güdülmediğinden Takip Müfrezesi'nden kaçmalar ve bazı birliklerde hoşnutsuzluk belirtileri görülmeye başlıyordu. Bu durum çok kötü bir olaya neden olacaktı.

Takip Müfrezesi 14 Mart'ta Biga'ya doğru hareket geçti. 15 Mart öğleden sonra Biga'ya girileceği sırada âsilerin ateşi ile karşılaşıldı. Yapılan çarpışmaların ardında birlikler Biga'ya girmeyi başardı. Ancak cephanelerinin bittiğinin âsilerce anlaşılması üzerine başlayan çatışmalar nedeniyle Takip Müfrezesi yeniden kasabayı terk etmek zorunda kaldı. Bu sırada bir makineli tüfek subayının yaralanması üzerine bölüğün tamamı dağıldı.[232]

Anzavur'u Takip Müfrezesi 15-16 Mart günü cephane ve yiyecek yokluğundan İdriskoru mıntıkasında beklemeye başladı.

60 kişiden oluşan âsilerin 17 Mart'ta yaptığı baskın püskürtülür. Aynı gün Yenice sırtlarına yapılan taarruzla âsiler püskürtülür.

Açlıktan Topları Çeken Öküzleri Kesip Yediler

15, 16, 17 Mart'ta üç gün boyunca aralıklarla süren çarpışmalarda Biga'ya girmeye çaba gösteren Müfreze, yiyecek ve cephane yetersizliğinden bunu başaramamış ve her taraftan da sarılmıştı. Müfrezede görevli Yüzbaşı Cemal (Yenen) Bey'in bildirdiğine göre, açlıktan ölmemek için top hayvanlarından olan öküzleri kesip yerler. Bu sırada ***iki İngiliz torpido muhribi de müfrezenin üzerine ateş açar.***[233]

Müfreze 17/18 Mart gecesi kuşatmayı yararak Gönen'e çekilmeye başlar. Müfrezenin ileri yürüyüşünde iyi karşılayan güzergâhtaki *Çerkez köylüler bu kez onlara Anzavur'la birlik olup saldırmaya başlar.* Müfreze Gönen'e geldiğinde dört günlük harekât sonunda ***üç subay, sekiz er şehit olmuş, beş subay 29 er de yaralanmıştı.***

Takip Müfrezesi Gönen'e çekildiğinde kaçmalar da baş göstermiş, muvazzaf ve gönüllü birlikleri sürekli erimeye başlamıştı. Komutan Yarbay Süleyman Sabri Bey'in durumu bildiren raporu üzerine Yusuf İzzet Paşa, 23/24 Mart'ta, muvazzaf birliklerin Yarbay Rahmi komutasında Gönen'de bırakılmasını, diğerlerinin Balıkesir'e gönderilmelerini emretti.

Yarbay Rahmi Bey, bu durumda Gönen'de kalmak istemediğini, müfrezenin ikmal ve yeniden tanzimi için Bursa'ya gönderilmesini Kolordu'ya iletmiş, özellikle Yarbay Basri'nin dirayetsizliği yüzünden ortaya çıkan düzensizliğin sorum-

232 Ayaklanmalar, s. 81 vd.
233 Saime Yüceer, a.g.e., s. 171 vd.

luluğunu kabul edemeyeceğini bildirmişti. Yarbay Rahmi, Bekir Sami tarafından da desteklendiği halde, Yusuf İzzet Paşa bu öneriyi kabul etmez.

Yusuf İzzet Paşa'nın Göz Göre Göre Harcadığı Yarbay Hüseyin Rahmi Bey

Gönen'de oldukça zayıf durumda bulunan Rahmi Bey birliklerine âsilerce yapılan taciz hareketleri sonucu meydana gelen firarlarla mevcut her gün azaldığından, hiç olmazsa Gönen'den daha geri bir noktaya çekilme önerisi de Y. İzzet Paşa tarafından kabul edilmez. ***Y. İzzet Paşa buna karşın, Kirmastı'daki 172. Alay'la Gönen'den daha uzakta bulunan Kolordu Karargâhı'nın bulunduğu Bandırma'yı takviye etmeyi düşünür.***

Çaresiz kalan Yarbay Rahmi Bey, Gönen'in kuzeybatı ve güney sırtlarında savunma için tahkimata başladı. Âsiler üzerine 2 Nisan günü gönderdiği keşif koluna halktan 60-70 kişi tarafından ateş açıldı. Aynı gece Kolordu ile yaptığı bir telefon konuşmasında âsilerin bu gece Gönen'e taarruz edeceklerini, erlerin de bunlara karşılık vermeyeceklerini kendisine en bağlı çavuş ve onbaşılarından haber aldığını, bu nedenle Bandırma'ya çekilmeyi önerdiğini ve hemen cevap beklediğini bildirir. Ertesi gün de "Dün 54 er daha firar etti. Gönen'in civar köyleri âsilere katıldı" diyerek durumun vahametini anlatır.

Aslında bu kritik durumu Rahmi Bey'den önce, Gönen Kaymakamı Ali Bey de 31 Mart gece yarısı Bandırma'da bulunan Kolordu Komutanı Y. İzzet Paşa'ya çektiği bir tel ile bildirmişti. Ali Bey, "Anzavur'un Tahirova, Hodul, Agunya yönlerinden emri altındaki 2-3 bin kişi ile birlikte Gönen'e doğru yürüdüğünü, yanlarında on katırlık yedek cephane getirdiğini, yarın akşam, belki de en geç öbür gün Gönen'i tutacaklarını" bildiriyordu.

Bu uyarılara karşın Kolordu'nun bir önlem almadığı görülmektedir. Aslında hiçbir önlem almadı demek doğru olmaz. ***Doğrusu Gönen ve Gönen'deki Rahmi Bey Müfrezesi için önlem almadı demek daha doğru olur. Yusuf İzzet Paşa kendisine bu uyarılar geldiği sırada Bandırma'daki Karargâhını Bursa'ya taşımak içini önlemler almakla meşguldü ve Anzavur'un Gönen'e saldırdığı 4 Nisan'ın ertesi günü bir süvari bölüğü korumasında Bursa'ya taşınacaktı.***

Şehit Rahmi Bey'in Başını Kesip Manyas'ta Sergilediler

Âsilerin Gönen'e saldırdığı 4 Nisan günü Rahmi Bey'in müfrezesindeki erler, komutanlarına gelen istihbaratı doğrularcasına tek bir mermi atmadan firar eder. Âsiler böylece Gönen'e kolaylıkla girdiler. Âsilere karşı 48 saat yiğitçe karşı koyan ***Yarbay Rahmi Bey ile birkaç subay daha şehit edilir.*** Âsiler, ***Gönen Müftüsü Şevket Efendi'yi, Müdafaai Hukuk Heyeti Başkanı Hüseyin Bey'i ve Gönen'in va-***

tansever gençlerinden Rami Bey ile Gazi Mihal Bey torunlarından Mehmet Bey'i de şehit etmişlerdi.[234]

Türk İstiklâl Harbi Yıllarında Bursa Kuvayı Milliyesi'nde görev yapan [eski] Ödemiş Askerlik Şube Başkanı Beşir (Pakalın) Bey'in verdiği bilgilere göre ise ***şehit edilen Yarbay Rahmi Bey'in başı, Anzavur'un adamlarından Şah İsmail tarafından kesilerek Manyas'ta sergilenmiştir.***[235]

Yusuf İzzet Paşa Bandırma'dan Niye Ayrıldı?

Bu arada Anzavur'un Gönen'e girdiği akşam, Bursa'daki 56. Tümen Karargâhı'na bir telgraf gelir. Telgrafı çeken Yusuf İzzet Paşa'dır ve ertesi gün (5 Nisan) 'Teftiş' amacıyla Bandırma'dan Bursa'ya geleceğini bildirir. Yüzbaşı Selahattin Bey olayı şöyle anlatır: "...Gerçekte Kolordu Komutanı *teftiş* için gelmiyordu Bursa'ya. Bandırma'ya doğru ilerleyen Anzavur'un eline geçmemek için kaçıyordu."[236]

Oysa, Mustafa Kemal Paşa, tutarsız hareketlerini gördüğünden olsa gerek, Yusuf İzzet Paşa'yı 4 Nisan'da, yani Bandırma'dan Bursa'ya gitmeden önce çektiği bir şifretelle Ankara'ya çağırıyordu. *Paşa da Bursa banyolarında birkaç gün tedavi göreceğini bildirmekteydi.*[237] Mustafa Kemal Paşa, 6 Nisan'da çektiği ikinci bir telgrafla Yusuf İzzet Paşa'yı yine Ankara'ya çağırır.[238] Paşa yine gelmez.

Subaylara, "Anzavur'a Direnmeden Teslim Olun" Demiş

Mustafa Kemal'in 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e 6 Nisan 1920'de çektiği konu ile ilgili şifreteli de yorumsuz olarak aşağıda dikkatinize sunuyoruz:

"Anzavur'un Gönen'i işgal ve Bandırma'ya ilerlemesi...üzerine, 61. Tümen Komutanı Kâzım [Özalp] Beyefendi, vaziyetin ciddiyetini nazarı dikkate alarak Anzavur'a karşı kati bir harekete gel[ç-?]mek üzere kâfi kuvvetler hazırladığını Yusuf İzzet Paşa Hazretleri'ne yazmış ve Bandırma'nın müdafaasını temin için orada kalması veya Kirmastı'ya gelerek bunun idaresine nezaret eylemesi teklif ve rica edilmiş iken, ***Yusuf İzzet Paşa Hazretleri Bandırma'daki subayların direnmeksizin tes-***

234 Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, 2. Kitap, s. 122 vd.; Ayaklanmalar, s. 84 vd.; Özdemir, Cepheler, s. 250 vd.: aynı müellif, Önderler, s. 125 vd. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Harbi Çanakkale ve Filistin cephelerinde kahramanca çarpışarak pek çok yara alan Yarbay Rahmi Bey'in biyografisi için bk; Özdemir, Önderler, gösterilen yer. Yüzbaşı Selahattin Bey'in verdiği bilgiye göre de şehit edildiğinde henüz 41 yaşında olan Rahmi Bey, evli, üç çocuk babasıydı. Çevresinde çok sevilen bir subaydı. Silah arkadaşları, aralarında topladıkları para ile Rahmi Bey'in üç çocuğu ile dul kalan eşine Bursa'da bir ev satın alırlar. **Son anda elde ettiğimiz bir bilgiye göre milli şehit Rahmi Bey de Çerkez asıllıdır. Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, s. 41 vd.**

235 Yüceer, a.g.e., s. 166 vd.

236 a.g.e., 2. Kitap, s. 123 vd.

237 ATABE, c.7, s. 252 vd.; Günsav, a.g.e., s. 334 vd.

238 Sofuoğlu, a.g.e., s. 318 vd.

lim olmasını emrederek ve Bursa'ya hareket eylemesi üzerine adı geçenin irtibatı kestiğini Kâzım Bey bildirmiştir. Yusuf İzzet Paşa'dan bu konudaki fikirler ve görüşler alınmamıştır. Yalnız halihazırda genel birliğin sağlanması görevi malum ve dolayısıyla Anzavur'un bu hareketinin süratle imhası lüzumu kati iken, adı geçenin bu hareket tarzı doğal olarak çevresine fena bir tesir yapacağı gibi kendisini sevenleri bile şüpheye düşürecek bir şekilde görülüyor. Bunun için hem kendisiyle görüşmek ve bu zaman zarfında sizleri harekâtınızda serbestiye mazhar kılmak için Yusuf İzzet Paşa buraya davet olunmuştur. Herhalde buraya gelmeleri lüzumlu olduğundan, Bursa'dan hareketlerinin bildirilmesi rica olunur..."[239]

Kolordu'nun Silah Deposunu da Anzavur'a Bırakmış

Bu arada 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki şifreteline cevaben çektiği anlaşılan telinde, Y. İzzet Paşa'nın bir başka "icraatını" daha bildiriyordu: "14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, Bandırma'-dan tüm Karargâhı ile ayrılıp dün Karacabey'e geldiği, bugün de Bursa'ya geleceği anlaşılmıştır. ***Adeta kaçarcasına Karacabey'e gelmesi Bursa ve yöresinin moralini de bozmuştur.*** Gönen'in düşmesi sırasında en değerli Alay Komutanım Rahmi Bey ve subay arkadaşları idam edilmiş, 2 top ve 8 makinalı tüfeğe de el koymuşlardır. Ayrıca, ***Bandırma'daki Kolordu ambarındaki her türlü malzeme, erzak ve teçhizat da asilerin eline geçtiği***, askerin az bir kısmı kısa bir süre karşı koyduysa da sonra onların da asilere katıldığı bildirilmiştir..."[240]

Subay Eşlerine Tecavüz Edip Parçaladılar

Gönen'e giren Anzavur, Kirmastı, Karacabey ve Bandırma'yı da ele geçirerek burayı kendisine merkez yaptı. Damat Ferit kendisine mirimiranlık (Beylerbeyi, eyalet valisi) rütbesi de verdi.[241]

Bu arada Anzavur ve hempalarının Karacabey'de insanlık dışı olaylara da karıştığı öğrenilir. Karacabey Askerlik Şubesi Reisi ve Mevki Komutanı Binbaşı Şerif Bey, 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e çektiği 19 Nisan tarihli bir şifretelde, "Anzavur Ahmet ve Gâvur İmam çetelerinden bir grubun kasabaya gelip her tarafı talan ettikten ve bazı kadın ve kızların ırzına geçtikten sonra..." diyerek bu olayı bildiriyordu.[242] Bu zavallı kadınların kimler olduğunu ise anılan yerleri âsilerden temizleyen Müfreze Komutanı Emin Bey'in Bekir Sami Bey'e çektiği 20 Nisan tarih-

---

239 ATABE, c.7, s. 257 vd. Aynı şifreyi, Günsav'ın anılarında yayınlayan Muhittin Ünal tahrif etmiştir. Dağıtmamak için girmiyoruz. Meraklı okuyucular a.g.e., s. 333'ten karşılaştırma yapabilir.

240 Günsav, a.g.e., s. 340 vd.

241 Yüzbaşı Selahattin'in..., a.g.e., 2. Kitap, s. 127 vd.; Günsav, a.g.e, s. 345 vd.; Ayaklanmalar, s. 85 vd.; Özdemir, Cepheler, s. 259 vd. Günsav'ın Kâzım Özalp'a çektiği 11.4.20 tarihli bir şifretelden Anzavur'un yanında **Çerkez Sündük Davut**'un da bulunduğu anlaşılmaktadır. a.g.e., s. 349 vd.

242 Günsav, a.g.e., s. 356 vd.

li bir şifretelden anlıyoruz. Emin Bey'in verdiği bilgilerden öğrenildiğine göre, bu zavallı kadınlar, ***Yüzbaşı Haşim Bey*** ile Mustafa Ağa'nın eşleridir.[243]

Emin Bey'in "Bu rezaletlerin halka bildirilmesinde de fayda vardır" uyarısı ile olsa gerek, 56. Tümen Komutanı Yaveri Yüzbaşı Selahattin Bey imzasıyla bir bildiri yayınlanır. Bu bildiriden öğrenildiği kadarıyla da yüz kızartıcı insanlık dışı olayın ayrıntıları ortaya çıkar: "...Anzavur, Karacabey'de elli hane kadar ev soymuş ve kadınların ırzına tasallut etmiştir. ***Bandırma Nokta Komutanı olup Karacabey'de ikamet eden Yüzbaşı Haşim Bey'in hanımı, şehir dışına çıkarılarak yirmi beş şaki tarafından ırzı parçalanarak öldürülmüştür. Burçakçı Mustafa Ağa'nın hanımına dahi kocasının huzurunda tecavüz edilmişir. Bu adam dahi şimdi mecnun ve inmeli halde bulunmuştur...***"[244]

Anzavur, artık bundan sonra bir yandan Bursa'yı diğer yandan da Balıkesir'i tehdit edebilirdi.[245] Nitekim, aynı sıralarda Gâvur İmam da 2.000 kişilik bir kuvvetle Balya üzerinden Balıkesir'e doğru harekete geçmişti. Durum oldukça kritikti.

Ancak, Gönen'e girdikten sonra yağma yapan âsilerin önemli bir kısmı dağıldığı ve Anzavur'un elinde az bir kuvvet kaldığından Bursa'ya girmeye cesaret edemiyordu. Kentteki 56. Tümen de bu sıralara önlemler almakla meşguldü.

Bir süre önce kurulan İzmir Kuzey Cephesi Komutanlığı'na getirilen 61. Tümen Komutanı Albay Kâzım Özalp, Aydın cephesinden bir süvari bölüğü ile Söke gönüllülerinden oluşan 350 zeybeği 7 Nisan günü Alaşehir'e getirtti. Bu birlik, Salihli ve Alaşehir cephelerinden getirilen gönüllülerle kuvvetlendirilip Balıkesir'e gönderildi. İsyanı tepelemek için toplanan kuvvetler; Demirci Mehmet Efe'nin Aydın cephesinden 600 atlı, Akhisar cephesinden bir milli müfreze, Ayvalık bölgesinden bir milli müfreze, Balıkesir'den Keçeci Hafız Emin Bey komutasında bir milli süvari müfrezesi, Balıkesir Merkez Komutanı Binbaşı Salim Bey komutasında bir nizamiye kuvveti olup mevcudu süvari/piyade 2.000 kişiyi buluyordu.[246]

Burada kısa bir ara verip Bursa'da, Bursa/Ankara hattında neler olduğuna bakmamız gerekmektedir.

Ayaklanma Devam Ederken Yusuf İzzet Paşa ile Bekir Sami Satranç Oynuyordu

Bu arada 5 Nisan 1920'de Bursa'ya 'gelen' Yusuf İzzet Paşa'nın durumu, Yüzbaşı Selahatin'in tanımıyla "kaygı verici" bir görünüm alır. Hemen her kesimle ilişki kurup herkesi sözde Anzavur'a karşı hazırlığa teşvik eden Paşa, bu görünüm altında tuhaf bir tutum alır. Çünkü konuştuğu her adama *"Anzavur çok kuvvetli-*

243 Günsav, a.g.e., s. 357 vd.
244 a.g.e, 2. Kitap, s. 135 vd.
245 Ayaklanmalar, s. 85 vd.
246 Ayaklanmalar, gösteriler yer.; Özdemir, Cepheler, s. 259 vd.

dir, çok çalışın; az çalışmakla ve az kuvvetle başa çıkamazsınız" der. Yüzbaşı Selahattin'e göre ***ilk bakışta olumlu gibi görünen bu tutum, bir yandan da Anzavur'u olduğundan güçlü göstermeyi*** amaçlar.

9 Nisan 1920'de Bursa Müdafaai Hukuk'ta yapılan bir toplantıda da Paşa, Anzavur'un yanında 6.000'den fazla süvari ve bir o kadar da piyade olduğunu söyleyip ardından yine "Çok çalışın!" deyince, topladığı adam sayısı 200'ü bulamamış Müdafaai Hukuk bu 12.000 lafı karşısında donakalır. Toplantıda bulunan Celal Bayar, bunun üzerine koşarak Yüzbaşı Selahattin'in yanına gelir, durumu anlatır ve "Doğru mu?" diye sorar. Bu habere gülen Yüzbaşı Selahattin, Celal Bey'e "12.000 kişiyi Anzavur değil, Yunanlılar bulsalar Ankara'ya giderlerdi, sen deli misin?" der. Yüzbaşı Selahattin şöyle devam eder:

"Ama bu olay beni düşündürdü. Yusuf İzzet Paşa her gün bizim daireye geliyor, Bekir Sami'nin odasına giriyordu. ***Akşama kadar laf atıyorlar, satranç oynuyorlardı.*** Paşa, Bekir Sami'yi öylesine bağlamıştı ki, kumandanın bir etkinliği kalmadı, iş yapamaz hale geldi. *Bu konu üzerine birkaç kez Bekir Sami ile aramızda tartışma çıktı.*

"Celal gelip Müdafaai Hukuk'taki olayı anlatınca hemen telgrafhaneye gittim..."[247]

Mustafa Kemal'den Yüzbaşı Selahattin'e: "İkisini de Tutukla Gönder!"

Konu ile ilgili belgeleri incelediğimizde Anzavur ayaklanmasını oldukça yakından takip ettiğini anladığımız Mustafa Kemal Paşa, radikal kararlar alma ihtiyacı duyar. Bu kararlarda hem ayaklanmasının bastırılmasındaki ***komuta zaafiyeti*** hem de 56. Tümen Komutanı Yaveri Yüzbaşı Selahattin Bey'in verdiği bilgiler etkili olur.

Yukarıda değindiğimiz gibi ayaklanmayı çıkaran Anzavur ile; isyanın çıktığı ve yayıldığı bölgeden *-dolayısıyla bastırılmasından da-* sorumlu olan 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa arasında garip ilişkiler söz konusudur. Ayrıca Paşa, ***Temsil Kurulu'nun emirlerine aykırı olarak İstanbul Hükümeti ile de ilişkisini kesmeyip yazışmaya devam etmekte, Anadolu'daki diğer komutanları da Anadolu Hareketi'ne karşı kışkırtmaktadır.***

Yazışmalardan anladığımız kadarıyla da Mustafa Kemal, bunlardan haberdardır ve Paşa'dan bu nedenlerle kuşku duymaktadır.

Yukarıda Celal Bayar'ın anlattıklarını dinledikten sonra "...Hemen telgrafhaneye gittim" diyen Yüzbaşı Selahattin Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafı yazdırır: "Paşam, Yusuf izzet Paşa Bursa'ya geldi. Yolda 172. Alay Komutanı Osman Bey'in ellerine kelepçe vurarak Bursa'ya getirdi. Kurşuna dizdirmek istedi. Bekir

247 a.g.e., 2. Kitap, s. 129 vd.

Sami Bey'in çalışmalarını engelliyor. Milli örgütlerin ve subayların morallerini kırıyor. Bu olumsuz davranışları hepimizi isyan ettirdi. Emriniz ne olacaktır?"[248]

Mustafa Kemal Paşa, bu telgraf üzerine Yüzbaşı Selahattin'le aralarında parola-işaret kararlaştırdıktan sonra ona, Yusuf İzzet Paşa'ya iletilmek üzere şu telgrafı yazdırır: "Siyasi ve askeri en önemli kararların verilmesi günlerindeyiz. Sizin de görüşmelerde hazır bulunmanız yararlı olacaktır. Ankara'ya teşriflerinizi rica eder, saygılarımı sunarım."[249]

Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami'ye hitaben de Selahattin Bey'e şu telgrafı yazdırır: "Yusuf İzzet Paşa'ya yazdığımız şifreyi okuyunuz. Kendisine birşey duyurmadan ve kırmadan Ankara'ya gelmesini söyleyiniz...Gelmemekte direnirse tutuklu olarak Ankara'ya göndermenizi dilerim."

Mustafa Kemal Paşa, Yüzbaşı Selahattin'e bunları yazdırdıktan sonra ona şu talimatı verir: "Bekir Sami Bey'e gösterdikten sonra Yusuf İzzet Paşa'nın şifresini kendisine veriniz. Onun çok ivedi olarak Ankara'ya yollanmasını sağlamak üzere Bekir Sami katında gücünüzün son haddini kullanınız. Yusuf İzzet Paşa Ankara'ya gelmemek için diretirse ***tutuklayarak Ankara'ya gönderiniz. Bu davranışınıza Bekir Sami Bey engel olmaya kalkarsa, onu da tutuklayarak Ankara'ya gönderiniz.***"[250]

Selahattin Bey emirleri yerlerine bildirir. Ertesi sabah da bir arabayı Yusuf İzzet Paşa'nın kaldığı otele yollar. Aynı zamanda orada bir tören birliği de hazır bulundurarak yolculuğu bir oldubittiye dönüştürür. Selahattin Bey'in "Paşa da durumu anlamıştı" dediği Yusuf İzzet'i, 10 Nisan günü sessizce Ankara'ya doğru yola çıkarır.[251]

Albay Kâzım ve Bekir Sami Beylere Olağanüstü Yetkiler

Gelinen son durum üzerine Temsil Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 12 Nisan 1920'de yayınladığı bir bildiri ile kolordulara, 56 ve 61. Tümen komutanlıklarına, vilayet ve bağımsız livalara ve Albay Refet (Bele) Bey'in makam ve şahıslarında her

---

248 a.g.e., 2. Kitap, s. 130 vd.; Cebesoy, a.g.e., s. 346 vd.

249 a.g.e., 2. Kitap, aynı yer.; Cebesoy, a.g.e., s. 347 vd.; Telgrafın daha uzun metni için bak; Sofuoğlu, a.g.e., s. 318.; Günsav, a.g.e., s. 340 vd.

250 Aynı yerler.

251 a.g.e., 2. Kitap, s. 131 vd.; Cebesoy, a.g.e., s. 349 vd.; Günsav, a.g.e., s. 344 vd.
Çerkez Ethem, Yusuf İzzet Paşa ile ilgili şu bilgileri verir: "..Büyük bir kumandan ve çok vatanperver insan olan Yusuf İzzet Paşa merhum Çerkez'di ve Çerkezce'yi iyi bilenlerle resmi vazifeler haricinde Çerkezce konuşur ve onu adeta imtihan ederdi." (Kutay, ÇED II, s. 63 vd.) 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'in, Ali Fuat Paşa'nın *-Mustafa Kemal adına-* 1.11.1919'da telgrafla sorusu üzerine 2.11.1919'da "**Yusuf İzzet Paşa aşırı bir Çerkez milliyetçisidir.** Kuvayı Milliye aleyhinde olacağını sanmıyorum" (Günsav, a.g.e., s. 196 vd.) görüşü ise bizzat kendisinin yaveri Yüzbaşı Selahattin Bey tarafından yalanlanmaktadır; (a.g.e., 2. Kitap, s. 118 vd.) Mustafa Kemal'in 3.11.1919'da tutarsız davranışları nedeniyle yine Yusuf İzzet Paşa'yı sorduğu Bekir Sami Bey, 14. Kolordu Komutanı'nı savunduğu gibi onu şöyle tanımlar: "**Yusuf İzzet Paşa, Ziya Gökalp benzeri bir Çerkez milliyetperveri ve düşünürüdür.**" ATABE, c.5, s. 81; Günsav, a.g.e., s. 204 vd.

tarafa tamim olunması istenen telgrafında "Bu kritik durumun önünün alınması için Albay Bekir Sami ile Albay Kâzım beylere Bursa ve Balıkesir'de işlenen suçun derecesine göre görevden alma, hapis ve idam gibi her çeşit ceza verme olağanüstü yetkisi tanındığı" bildiriliyordu.[252]

Temsil Kurulu'nca her türlü yetkinin verildiği Albay Kâzım Bey (ve Vasıf (Çınar) Bey ile Vehbi (Bolak) Bey), isyanı tepelemek için gerekli önlemleri alabilmek ve Anzavur'un niyetlerini öğrenmek amacıyla "İngiliz Kemal" olarak bilinen ünlü Türk casusu Ahmet Esat Tomruk'u Bandırma'ya gönderir.[253] "Amerikalı Mümessil Mr. Düri/Durry" maskesiyle Bandırma'da Anzavur'la görüşüp tüm planlarını öğrenen "İngiliz Kemal", bu bilgileri büyük hızla Balıkesir'deki harekât merkezine aktarır.

Bu sırada Anzavur 5.000 kişilik bir kuvvetle Bandırma'dan hareket geçerek Karacabey, Kirmastı ve Susurluk'u işgal etmişti. Anzavur'un harekâtına paralel olarak Balıkesir kuzeyinden de 2.000 kişilik bir kuvvetle Gâvur İmam kente girmek için harekete geçmişti. -Bu iki kara cahil adamın büyük bir eşgüdüm gerektiren böyle bir askeri harekâtı nasıl 'planlayıp' uyguladıkları da ayrı bir inceleme konusudur.-

Durumun oldukça kritikleştiği böyle bir anda 61. Tümen ve İzmir Kuzey Cephesi Komutanı Albay Kâzım Bey emrindeki; Parti Pehlivan Ağa, Mehmet Ali Çavuş, Çerkez Ethem, Sarı Efe Edip, Danişment'li İsmail Efe, Akhisar Milli Alay Komutanı Hafız Hüseyin ve Keçecizade Hafız Mehmet Emin beyler komutasındaki Soma, Akhisar, Aydın, Salihli Balıkesir, Ayvalık ve İvrindi'den toplanan milli ve nizami kuvvetler Anzavur üzerine intikal ettirilir.

Albay Kâzım Bey, bu harekât sırasında kuzeydeki Gâvur İmam kuvvetlerini de nazarı dikkate aldığından; Parti Pehlivan, Kako Mehmet Efendi ve Mehmet Ali Çavuş komutasındaki gayrınizami birlikleri de onun üzerine gönderir. ***Kendisi de 14 Nisan'da yukarıda adı verilen birliklerin bizzat başında Anzavur'un üzerine yürür. 15 Nisan'da Susurluk-Kirmastı arasındaki Yayaköy sırtlarında Anzavur'un adamları ile temasa gelen Milli Kuvvetler, yapılan çarpışmada âsilere büyük bir darbe indirerek bozguna uğratırlar.***

Buradan bir kısım kuvvetleriyle Balya tarafına yönelen Kâzım Bey, Gâvur imam kuvvetlerini de bozguna uğratır. Bunda, Anzavur'un yenilgi haberinin Gâvur İmam kuvvetlerinde korku ve paniğe neden olmasının da rolü bulunur.

Milli Kuvvetlerce birkaç koldan şiddetle takip edilmeye başlanan kaçan Anzavur ve Gâvur İmam kuvvetlerinden Bandırma ve Karabiga iskelesinde bulunan *İngiliz gemilerine sığınmaya fırsat bulabilenler kurtulur. Milli Kuvvetler'in, savaş*

252 ATTB, c.IV, s. 305 vd.; ATBD, Ekim 1982, sayı: 82, vesika nu: 1799.; Ayaklanmalar, s. 86 vd.; Yurdoğlu, a.g.e., 2. Kitap, s. 127 vd.; Günsav, a.g.e., s. 346 vd.; Özdemir, Cepheler, s. 258 vd.

253 Dr. Zekeriya Türkmen, "Efsaneden Gerçeğe" İngiliz Kemal, s. 86 vd.; Özdemir, a.g.e., s. 258 vd. Ahmet Esat Bey hakkında ileride ayrıntılı bilgi verilecektir.

gemilerine binmeye çalışan âsilere açtığı ateş sonucu İngiliz mürettebattan bazıları yaralanır.[254] Çerkez Ethem tarafından Biga'ya kadar takip edilen Anzavur da bir [İngiliz] gemiye binerek Damat Ferit'e ve İngilizlere sığınır.

Tepelemedeki rolü bu kadar olan Çerkez Ethem, ne yazık ki Anzavur'u "ikinci kez" elinden 'kaçırır'.* *

Anzavur'un ikinci isyanındaki "gariplikleri" birinci isyanındaki gariplikleri okuyan okuyucularımızın fark edecekleri ortadadır. Konunun dağılacak olmasından dolayı bundan sarfınazar edilmiştir.

Milli Kuvvetler'in Anzavur ve Gâvur İmam'dan Aldığı İntikam

Başta Köprülü'lü Hamdi Bey ve 174. Alay Komutanı Yarbay Rahmi Bey olmak üzere çok sayıda subay, astsubay, er, erbaş ve masum sivili katleden, bu arada Yüzbaşı Haşim Bey'inki başta olmak üzere bazı subayların eşlerine tecavüz ettiren -*Okuyucularımızın bunu özellikle not etmelerini istiyoruz.*- Anzavur'un sonunun nasıl olduğu da merak konusudur. Yine aynı şekilde Gâvur İmam'ın..

Yerel tarihçiliğin başarılı adlarından Sayın Zekeriya Özdemir'in, ulusal ve yerel kaynakları tarayarak verdiği bilgilere göre anılan iki âsinin sonu şöyle olmuştur:

Ahmet Anzavur, Milli Kuvvetler tarafından isyanı bastırılınca Kocaeli bölgesine kaçmış ve Kuvayı Milliye'ye karşı faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Daha sonra yeniden Biga'ya dönen Anzavur, 15 Nisan 1921'de Karabiga yakınlarında Adliye köyü civarında Çiftlikköy'lü Mehmet Efe tarafından *telef edilmiş* ve ***başı kesilmiştir.*** Başsız cesedi, Biga'nın Buzağılık (Cihadiye) köyü mezarlığına gömülmüştür. Diğer bir görüşe göre ise Anzavur, 9 Nisan 1921'de Adliye köyü hizasında şose üzerinde pusu kuran Hamdi Bey'in silah arkadaşlarından "Rahmi ve Ali Çetesi" tarafından 'yaveriyle' birlikte ***itlaf edilmiş*** ve ***kafası kesilerek,*** Edremit'li Kara Ayan İsmail (Karayaz)'in heybesi ile ***Ankara'ya gönderilmesi düşünülmüştür.*** Olayın şahidi ve Rahman Çetesi'nin ileri gelenlerinden Alemdarzade Ahmet Efendi (Akaç)'ye göre, Anzavur'u bizzat ***itlaf eden*** Yeni Çiftlik'li Mehmet'tir.[255]

"...Yalnız tarihini şimdi kati olarak hatırlayamayacağım" diyen Yunus Nadi'nin verdiği bilgilere göre ise o sıralarda İnebolu'dan *Ankara'ya gelen bir telgrafın* sahibinin; Biga taraflarında vücudu yok edilen ***Anzavur'un kesilmiş kafasının*** -Ankara'ya gönderilmek üzere- ***İnebolu'ya getirildiğini yazdığını belirtir.***[256]

---

254 Özdemir, Cepheler, s. 259 vd.; Yüceer, a.g.e., s. 174.; Ayaklanmalar, s. 87.

255 Özdemir, Cepheler, s. 255n; Önderler, s. 121n.

256 Birinci Büyük Millet Meclisi ve İsyanlar, s. 13 vd. Daha başka kaynaklar ışığından "Anzavur'un Sonu" başlıklı bir makale kaleme almayı planlıyoruz!.

* Ethem'in bu sıralarda Çerkezlere hitaben yayınladığı ve kendisi ile ilgili yapılan çalışmalarda şimdiye dek kullanılmayan, bilinmeyen bir bildirisine Ek'lerde yer veriyoruz.

Anzavur'un yakın adamı olan ve "Gâvur İmam" olarak tanınan İmam Fevzi ise yakalanarak yargılanmak üzere Bandırma'ya götürüldüğü sırada kaçmak istemiş ve Başçavuş Hamdi Efendi tarafından ***itlaf edilmiştir.***[257]

Anzavur'u Teşkilâtı Mahsusa'ya Yusuf İzzet Paşa Aldırmış!

Bu bölümü anlatırken, Yusuf İzzet Paşa ile Anzavur arasında geçmişten kaynaklanan *ilginç ilişkiler* olduğundan bahsetmiştik.

Şimdi bunu açmanın sırası ve zamanı gelmiştir: TM'nin son, Türk İstiklâl Harbi yıllarının ünlü yeraltı örgütü Mim Mim'in de önemli liderlerinden Süvari Yarbayı Hüsamettin (Ertürk) Bey, anılarının "Milli Hükümete Karşı Çarpışanlar Kimlerdi?" başlığı altında yer verdiği bölümün ***1. sırasına yerleştirdiği Anzavur***'un, Yusuf İzzet Paşa ile 'ilişkisi' hakkında şunları yazar:

"Jandarma emekli binbaşısı mahut Anzavur, Beşiktaş'taki ***Çerkez Kulübü***'nün meşhur simalarından Çerkez ***Yusuf İzzet Paşa*** ile bu kulüp azasından ve aynı zamanda mektep muallimi Çerkez Üzeyir beylerin tavsiyesiyle Teşkilâtı Mahsusamıza bâemri nezaretpenahî [Bakanın emri/fermanı ile] dahil olmuş, Doğu cephesine gönderilmiş, muvaffakiyetli hizmetleri görülmüş ise de..."[258]

Ethem ve Düzce İsyanı (13 Nisan-31 Mayıs 1920)

Ethem'in bastırdığı söylenen ayaklanmalardan birisi de Düzce isyanıdır. Düzce isyanı 13 Nisan'da başlayıp 31 Mayıs 1920'de tepelenmiş iken 19 Temmuz'da yeniden alevlenip 23 Eylül'de tamamen bastırılabilmiştir.[259]

Düzce isyanı, Mustafa Kemal'in 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa ile 61. Tümen Komutanı Kâzım (Özalp) Bey'e gönderdiği 27/28 Şubat 1920 tarihli

---

257 Özdemir, aynı yerler. Özdemir'in tarih vermediği bu olayla ilgili ayrıca bk. s. 472.

258 Ertürk, devamla şöyle der: "...Mütareke yıllarında bütün mevcudiyetiyle Milli Dava'ya karşı koymuştur. Anzavur'un en büyük hiyaneti, Akbaş cepaneliğini olduğu gibi Anadolu'ya kaçıran kahraman ve fedakâr Hamdi Bey'i şehid ettirmesidir." (a.g.e., s. 375 vd.) *Bekir Sami Bey'in de bu kulübün müdavimi olup olmadığını bilmiyoruz.* Anzavur'un, kendisi gibi o sıralarda Doğu cephesinde görev yapan Ethem ve kardeşleri ile o yıllardan bir tanışıklığı olup olmadığı da araştırılması gereken ilginç bir konudur. Eğer bu doğru değilse, yani Anzavur, Ethem ve kardeşleri ile birlikte 'görev' yapmadı ise Yusuf İzzet Paşa'nın komutanı olduğu ve *komuta kademesinin hemen tamamı Çerkezlerden oluşan* (Ünal, Kurtuluş Savaşında.. s. 34 vd.) 10. Kafkas Kolordusu'nun 1918'lerde Kuzey Kafkasya'ya yönelik harekâtında mı bulunmuştur? Çünkü geriye başka ihtimal kalmıyor. Ayrıca Anzavur'un TM'ye alınma emrini kimin, hangi "bakan"ın verdiği de merak konusudur. TM, Harbiye Nezareti'ne, Harbiye Nazırı da Enver Paşa'ya bağlı olduğuna göre...

Y. İzzet Paşa'nın Anzavur isyanındaki tutumu başlı başına bir çalışmayı gerektireceğinden, son bir notu da vererek bu konuyu burada şimdilik kapatacağız. M. Kemal Paşa'nın B. Sami'ye çektiği 6 Ocak 1920 tarihli bir şifretelden anlaşıldığına göre, Y. İzzet'in, Gönen'in Milli Kuvvetlerce Anzavur'dan istirdadından sonra yakalanıp *hapse tıkılan canilerin salıverilmesi için emir verdiğini*, adliyenin bu emre karşı çıkması halinde onların da tutuklanmasını emrettiğini öğreniyoruz. Aynı telde, Ankara'nın, Anzavur'un tepelenmesi için Milli Kuvvetlere gönderdiği silah ve cephaneye Y. İzzet'in el koyduğunu da... (ATABE, c.6, s. 91 vd.) Günsav'ın anılarında bu yazışma da tahrif edilerek yayınlanmıştır. a.g.e., s. 259 vd.

259 Aynı [illegible], s. 92 vd.

şifretelde de belirttiği gibi, İngilizlerin, *Boğazların güvenliği için kurmayı tasarladıkları iki tampon bölge ile ilgilidir.*[260] İngiliz planına göre Anzavur isyanı ile oluşturulacak tampon bölge, Çanakkale boğazının güvenliğini sağlarken, Düzce, Hendek, Bolu, Adapazarı yöresindeki isyanlar da İstanbul boğazının güvenliğini sağlayacak bir tampon bölge kurmayı amaçlıyordu.[261]

Anılan yörelerde 1860'larda Kuzey Kafkasya'dan getirilen yoğun bir Çerkez nüfusun yaşadığını belirtmek konunun anlaşılabilmesi için yararlı olacaktır. ***Genelkurmay bunu şöyle açıklamaktadır: "Düzce ve Hendek'teki Abaza ve Çerkezlerin hanedana ve Saray'a çok sayıda kız vermeleri, kendilerine maddi ve manevi birçok yararlar sağlıyordu. Aynı zamanda mutaassıp olan bu insanların Saray'ın etkisi ile 'din elden gidiyor..' fetvasına uyarak ayaklandıkları bir gerçektir."***[262]

Bu arada İngiliz servisinin asker/sivil elemanları da 28 Ekim 1919'dan itibaren bölgede cirit atmaktadır.[263] Hatta Ethem de isyanın tepelenmesi sırasında "eşi ile birlikte alelacele kaçmaya çalışırken" yakalanan 'sivil' bir İngiliz'i, kendisine göre kadına acıyarak affetmiştir.[264] Yine İngiliz işbirlikçisi Sadrazam Damat Ferit'in İstanbul'dan gönderdiği kurmay subaylarla İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin elemanları da bölgede 'etkinlik' göstermektedir.

Organize Hareketler

Düzce isyanının, anılan tampon bölge oluşturmanın yanı sıra, o sıralarda açılacağı bildirilen TBMM'nin toplanmasını önlemeyi amaçladığı da anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Düzce isyanı ile aşağı yukarı aynı sıralarda Ankara civarında şu kalkışmalar meydana gelmiştir:

14 Nisan: Beypazarı halkı toplanarak "Halk ve padişah nerede ise biz de oradayız" diye bağırıp askeri depoyu bastı, ilçeyi ellerine geçirdi.

18 Nisan: Bolu civarındaki âsiler, boğazı tutan jandarma kuvvetlerine saldırıp onları dağıtarak Bolu'ya girdi.

19 Nisan: Adapazarı'nda ayaklanma hazırlıkları..

19 Nisan: Göynük'ten gelen gericiler, Taraklı'yı işgal edip halkı kışkırttı..

19 Nisan: Beypazarı halkı, "İstanbul'un ve padişahın emirlerini dinlemeyen Ankara'yı biz de dinlemeyiz" diyerek ayaklandı.

20 Nisan: Bolu olayının benzeri Gerede'de tekrarlandı..

21 Nisan: Mudurnu etrafındaki köylerin halkı, ilçeye saldırdı..

21 Nisan: Hendek'te isyan kıpırdanmaları..

---

260 ATASE, Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, s. 82 vd.

261 İngilizlerin anılan tampon bölge oluşturma planlarına Ayaklanmalar'da da dikkat çekilmiştir, s. 3, 98 vd.

262 Ayaklanmalar, s. 4 vd.

263 Ayaklanmalar, s. 89 vd.

264 ÇEH, s. 41 vd.

22 Nisan: Hendek'te isyan.. 24. Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Bey, âsilerce kahpece şehit edildi.

22 Nisan: Nallıhan, gerici âsiler tarafından işgal edildi.

23 Nisan: Safranbolu halkı, "..Biz padişahı isteriz.." diyerek ayaklandı.

23 Nisan: Gerede aynı gerekçeyle ayaklandı, 200 âsi ilçeyi işgal etti.

23 Nisan: Ayaklanma Çerkeş'e de yayıldı.

27 Nisan: Taraklı'yı âsilerden temizleyen Binbaşı Çolak İbrahim Bey müfrezesine 300 gericinin saldırısı püskürtüldü.

12-13 Mayıs: 300 gerici, Milli Kuvvetler'in elindeki Mudurnu'ya saldırdı.. Çok az mevcutlu Milli Kuvvetler saldırıyı püskürttü.

15 Mayıs: I. Yozgat isyanı..

19 Mayıs: 175 gerici âsi Göynük'ü ele geçirip cezaevini boşalttı, memurların evini yağmalayıp ***Makineli Tüfek Teğmeni İsmail Efendi'yi şehit etti.*** Binbaşı Çolak İbrahim Bey müfrezesi, aynı gün kasabayı âsilerden kurtardı.

Öte yandan, Düzce isyanının başladığı günlerde Anzavur'un II. isyanının sürdüğünü ve Karabiga açıklarında bulunan iki İngiliz torpido muhribinin Mesudiye'deki Milli Kuvvetler'e karşı ***gösteri*** yaptığını hatta onların üzerine ateş açtığını da kaydedelim. Yine ***Düzce yöresindeki isyanlar sürerken, İngiliz donanması da Karadeniz kıyılarında gösteri yapmakta idi.*** II. isyanı da bastırılan Anzavur Ahmet de kaçtığı İstanbul'dan bölgeye gönderilirken, Süleyman Şefik Paşa komutasındaki Kuvayı İnzibatiye birlikleri de İngiliz gemileri ile ayaklanma bölgesine intikal ettiriliyordu.

..Ve Batı Cephesi Komutanı Ali F at Paşa bu sıralarda Bursa'da bulunuyordu!..[265]

Ayaklanmanın Elebaşıları

Düzce isyanının elebaşıları ise Genelkurmay'a göre, Kafkasya'nın ileri gelen ailelerinden Berzeg Safer, Düzce Çerkez beylerinden Vahap, Emekli Jandarma Yüzbaşısı Çerkez Koçbey, Emekli Jandarma Binbaşısı Maan Ali idi.[266] Sayıları 4.000'e yaklaşan âsiler, 13 Nisan 1920'de ilçenin hemen dışındaki güvenlik müfrezesi karargâhını bastılar. Müfreze Komutanı Mahmut Nedim Bey'in, teslim olmasına karşın, iki süvari subayı, birkaç erle birlikte gece basıncaya kadar Düzce'yi savundular. Âsilere karşı kahramanca savunma yapan Süvari Yüzbaşısı Avni Bey yaralanırken, ***Süvari Teğmeni Ruhsar Bey ise şehit edilir.*** İlçeye girip Jandarma Komutanlığı dahil tüm resmi daireleri yağmalayan âsiler, Jandarma Komutanlı-

---

265 Ayaklanmalar, s. 87 vd.; Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 353 vd.; Saime Yüceer, a.g.e., s. 171 vd.; İbrahim Çolak, Milli Mücadele Esnasında Kuvayı Seyyare Kumandanlığıma Ait Hatıratım, s. 47 vd.

266 Ayaklanmalar, s. 92 vd.

ğı'nın subaylarını tutuklayıp silahlarına el koydukları erleri de salıverdiler. ***Jandarma Bölük Komutanı Yüzbaşı Fuat Bey'i de yaraladılar.***[267]

Ankara, Düzce isyanının patlamasıyla birlikte aşağıdaki askeri önlemleri aldı:

Bolu'daki jandarma kuvveti ile Bolu dağının geçitleri tutuldu; Zonguldak'taki 32. Alay Bolu'ya intikal ettirildi. (Alay'ın 70 mevcutlu bir taburu çarpışmak istemeyince cephe gerisinde bırakıldı; 24. Tümen'in topçu ve süvari ile takviye edilmiş iki taburu, Tümen Karargâhı ile birlikte Geyve'den Düzce'ye intikal ettirildi; İstanbul'dan Kandıra'ya yeni gelen Binbaşı Çolak İbrahim Bey'in 60 mevcutlu, ancak çok iyi vuruşan müfrezesi isyan bölgesine hareket ettirildi; Afyon ve civarında bulunan ***Karakeçili Müfrezesi***'nin, Yarbay Arif Bey komutasında toparlanmasına emir verildi; Kastamonu-Çorum civarındaki 58. Alay'ın Ankara'ya intikali; Çerkez Ethem ve müfrezesinin Balıkesir'den Geyve-Adapazarı doğrultusunda yola çıkması emredildi; Aydın cephesi efelerinden oluşturulmuş bir süvari bölüğü Ankara'ya intikal ettirildi; Trabzon milletvekili Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey başkanlığında bir öğüt kurulu Bolu'ya doğru yola çıkarıldı; ancak kurul âsilerce rehin alınarak alıkonuldu.[268]

Ancak, Anzavur/Biga isyanından da ders çıkarılmaması sonucu, âsilerin üzerine toplu bir halde değil de perakende gönderilen anılan birlikler, kalkışmayı ilk anda tepeleyemediler. Hatta Mustafa Kemal'den aldığı 18 Nisan tarihli emir üzerine Geyve'den isyan bölgesine intikal ettirilen 24. Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Bey, kendi öz hemşerileri tarafından 22 Nisan'da Hendek'te pusuya düşürülerek kahpece şehit edilir. Subayların âsilerce tutuklanması, erlerin de silahlarına el konularak serbest bırakılmaları sonucu, 24. Tümen, yok konumuna düşer. Âsiler üzerine gönderilen diğer birlikler de 24. Tümen'in kaderini paylaşır ve çok değerli komutanlar vahşice/kahpece şehit edilir.[269]

Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı

Anzavur'un II. isyanının tepelenmesine katılan Milli Kuvvetler, Yunan'a karşı çarpıştıkları cephelerine dönerken, Çerkez Ethem de Balıkesir'de bulunuyordu. Ethem, her iki Anzavur isyanının tepelenmesinde de görev aldığından aşırı gurura kapılmış, düzenli ordu birlikleri ile subayları da küçük görmeye başlamıştı. Düzce isyanını bastırmak için bölgeye intikal ederken geçtikleri Bursa'da böyle bir olay yaşanmıştı. Kuvayı Seyyare'nin şehre girişinde Ethem'in ağabeyi Yüzbaşı Tevfik'e selam vermediği iddiasıyla Bursa Merkez Komutanı Süvari Binbaşı Eşref Bey tutuklanarak gözaltına alınmıştı. Bu olayın Bursa'daki subaylar üzerinde kötü etki yaptığı, ertesi günü Ethem'in eniştesi Hafız Hüseyin'e söylendiğinde o da hiç

267 Aynı yer.

268 Aynı yer.

269 Aynı yer. Kitapçığımızı ithaf ettiğimiz Teğmen Abdülkadir'le üç silah arkadaşının kahpece şehit edilmelerinden, konuyu dağıtacağı/uzatacağı için sarfı nazar ettik.

düşünmeden şu yanıtı vermişti: *"Bu hareketi hoş görmeyen subayları derhal idam ederiz."*[270]

Ayaklanmayı Kim Bastırdı?

Mustafa Kemal Paşa'nın uyarısı ile duruma el koyan Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Geyve'den verdiği 22 Mayıs tarihli harekât planına göre, 23 Mayıs'ta icra edilecek tepeleme için Çerkez Ethem müfrezesinin [içindeki Türkler] yanı sıra şu kuvvetler görevlendirilmişti:

- Albay Refet Bey Kuvvetleri: Mudurnu Grubu-Bölgede bulunan Binbaşı Çolak İbrahim Bey kuvvetleri, Binbaşı Nazım Bey Kuvvetleri (Demirci Cephesi'nden Demirci Mehmet Efe'nin gönderdiği Poslu Mestan Efe komutasında 100 Zeybek, Turnacı Mehmet Efe komutasında 100 Zeybek, Dokuzun Mehmet Efe komutasında 100 Zeybek), 480 mevcutlu bir piyade taburu, iki dağ topu ve bir makineli tüfek bölüğü.

- 24. Tümen emrindeki nizami/gayrınizami Milli Kuvvetler
- 11. Tümen'in bazı birlikleri
- Eskişehir Albayrak Müfrezesi
- Konya Arnavut Müfrezesi
- Değirmendere'deki Rauf Bey Doğu Milli Müfrezeleri.
- Yüzbaşı [Dayı] Mesut Bey komutasındaki Demir, Ömer ve Süleyman Kaptan çeteleri.

---

270 Ayaklanmalar, s. 107 vd.; Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, s. 194 vd.; aynı müellif, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, s. 161 vd.; Ancak Süvari Binbaşı Eşref Bey'in Ethem kuvvetleri tarafından tutuklanmasının asıl nedeni selam vermeme sorunu değil, Mahmut Şevket Paşa suikastı ile ilgilidir. Selam, bunun bahanesi olmuştur. 56. Tümen Komutanı B. Sami'nin Yaveri Yüzbaşı Selahattin Bey, bu olayı şöyle anlatmaktadır: "[Kuvayı Seyyare'nin 'geçit töreninin' sonuna doğru] İnzibat Subayı Teğmen Arap Ali yanıma geldi ve titrek bir sesle: 'Ethem Bey'in süvarileri Merkez Komutanı Binbaşı Eşref Bey'i yakaladılar, sürükleyerek götürdüler, nereye götürdükleri belli değil' dedi. Ben hemen fırladım. Eşref'i, Tevfik Bey'i misafir ettiğimiz Osmaniye Oteli'ne götürmüşler, bir odaya hapsetmişler. Çerkez Ethem'in iki eri silahlarını Eşref Bey'in göğsüne doğrultmuş duruyorlardı. Tevfik'i görüp olayın sebebini sordum. Eşref, Tevfik geçerken ayağa kalkıp selam vermemiş. Aramızda sert bir tartışma geçti. Yüzbaşı Tevfik, **'Biz istersek şimdi sizi de tutuklarız'** dedi. Ben **'Denemenizi hiç istemem, böyle bir girişim ömrünüzün sonu demektir'** diyerek elimi tabancama götürdüm. Tevfik: 'Biz birbirimize silah çekersek düşmanlar bize güler.' O zaman, 'Bu gerçeği madem ki biliyorsunuz, görev ve yetkilerinizin dışına çıkmayınız' dedim. Geldim B. Sami Bey'e durumu anlattım. **Eşref Bey derhal serbest bırakılmazsa bizim askerin Ethem kuvvetlerine silah çekeceğini** söyledim. Gece yarısına kadar bir sürü konuşma ve tartışma süregeldi. Heyecanlı dakikalar ve saatler yaşıyorduk. Bir ara Rahmi [Apak] yanıma geldi, formalarını söktü, 'Böyle subaylık etmektense ölmek daha iyidir' dedi. Meğer Rahmi, bu grubun içinde en akıllı adam olarak Ethem'in eniştesi Hafız Bey'i görmüş. **Hafız Bey İstanbul'dan Bandırma'ya ilk gelişimizde B. Sami'nin ayaklarını öpen Çerkez'di.** Rahmi durumu ona anlatmış. Eşref Bey'in salıverilmesine yardım etmesini istemiş, kan dökülmek olasılığına işaret etmiş. Buna karşılık Hafız Bey, **'Biz istersek şimdi Bekir Sami'yi belediyenin kapısına asarız; haydi defol!'** demiş. **Şereflerimizle oynayan bir sürü ahmak karşısında ne yapacaktık? Bir ders vermek gerekiyordu.** Komutanın yanına girdim, durumu bir daha anlattım. Ya Ethem Bey'in emir vermesini ya da **herkesin kaderine razı olmasını** söyledim. Komutan çok üzülmüştü; elinden birşey gelmez duruma düşmüştü. Kalktı

- Yüzbaşı [Dayı] Mesut Bey'e katılacak; Bolvadin atlıları, Bilecik Kuvayı Milliyesi
- Boğaz'dan gönderilecek bir kudretli dağ topuyla teçhiz edilmiş bir piyade taburu.
- Bursa Milli Kuvvetleri
- İznik Milli Kuvvetleri.[271]

Ethem'in de aralarında bulunduğu Milli Kuvvetler 23 Mayıs akşamı Sapanca ve Adapazarı'nı olaysız işgal etti. Milli Kuvvetler'e ateş eden köyler tamamen yanmıştı. ***Bu sırada Genelkurmay, Refet Bey'e de Bolu ve Düzce üzerine taarruzu emretti.***

Genelkurmay: "Şehit Komutan, Subay ve Erlerimizin Hesabını Soracağız!"

25 Mayıs'ta Hendek temizlendi. Böylece isyanın merkezi Düzce; doğudan Refet Bey, batıdan da Ethem kuvvetlerinin tehdidine girmişti. Ethem'den çekinen Düzceliler, ellerinde rehin tuttukları Trabzon milletvekilleri Hüsrev ve Osman beyler aracılığıyla şefaat dilediler. Ancak Genelkurmay bu isteğe şu karşılığı verdi:

"Düzce'ye silah kuvvetiyle girilmelidir. Âsilerin tutumu samimi değildir. İstanbul'dan ve *İngilizlerden yardım gelir* ümidiyle vakit kazanmak istiyorlar. Âsi elebaşıları içinde eli kana boyanmamış birkaç kişiyi affederiz. Fakat başka türlü teklifleri kabul edemeyiz. ***Şehit olan komutan ve subaylarımızın, erlerimizin hesabını soracağız!*** Halka karşı kindar muamele yapılmayacak, bilakis şefkat gösterilecektir. ***Subaylardan ve memurlardan ihanet edenler veya halkı aldatanlar asla affedilmeyecektir!***"[272]

Refet Bey birlikleri intikal halinde iken Ethem kuvvetleri 26 Mayıs'ta Düzce'yi ***çatışmasız*** teslim aldı. Elebaşılardan Berzeg Safer, Koçbey ve Abdülvehhab derhal idam edildi. ***İsyanı sevk ve idare etmek için 9 subayla birlikte İstanbul'dan gelen Kurmay Yarbay Hayri de kaçmak isterken yakalanmış ve Düzce'de idam edilmiştir.***

Ali Fuat Paşa'nın sevk ve idaresinde icra edilen tepeleme harekâtının sıklet merkezi Düzce âsilerden alındıktan sonra, Ethem kuvvetlerinin İzmir cephesine iade edilmesi düşünülmüştür. Bu nedenle bunlar, istirahat ve ihtiyat amacıyla Eski-

---

Ethem'in yanına gitti. Uzun konuştular. En sonunda Ethem yaverini benim yanıma verdi. Birlikte gittik. Eşref'i otelden alıp evine götürdük. Ne var ki, bu işin bir art nedeni vardı. Binbaşı Eşref'in anlattığına göre olayın asıl nedeni kin güdüsü idi. Eşref, 1913'te Balkan Savaşı'ndan sonra Harbiye Nezareti'ne gelirken, Beyazıt civarında öldürülen Sadrazam M. Şevket Paşa'nın yaveriymiş; suikast sırasında sadrazamın yanındaymış. Silah atanları görmüş ve sonradan bunlar arasında bulunan Yüzbaşı Kâzım adında birisinin asılmasına sebep olmuş. Asılan Yüzbaşı Kâzım da Çerkez Ethem'in ağabeyi Yüzbaşı Tevfik'in akrabası oluyormuş. Demek ki, yedi yıl sonra intikam almak istemişti Tevfik." 2. Kitap, s. 155 vd.

271 Ayaklanmalar, aynı yer.; Apak, Garp Cephesi..., s. 160 vd.; Kemal Özkaynak, Efelerden Haber, C.H.P. Basımevi, Aydın 1946, s. 164 vd.

272 Ayaklanmalar, s. 106 vd.

şehir'e gönderilmiş, Ethem de kuvvetlerine katılmak için 31 Mayıs'ta Düzce'den Akyazı'ya doğru yola çıkmıştı.[273]

I. Yozgat İsyanı (15 Mayıs-27 Ağustos 1920) ve Ethem

İsyanın nedenleri: TBMM'yi oldukça uğraştıran Yozgat ve çevresi isyanlarının nedenleri olarak şu başlıklar kaydedilebilir:

Tokat Mıntıka Komutanı 11 Mayıs 1920'de TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, Anzavur'un tepelenmesine atıfta bulunularak, Biga taraflarında 18 Çerkez köyünün top ateşiyle yerlebir edildiği hakkında İstanbul'da çıkan "Serbesti" gazetesinin yayınlarının bura Çerkezleri üzerinde kötü etki yaptığı bildirilmekteydi.

Âsi elebaşılarından Erzurum'lu Hüseyin Nazım, Yıldızeli/Kiremitli Çerkezlerini kışkırtıyordu. *Nazım'a Yıldızeli'ne gelen Düzce-Bolu âsilerinden Çerkezler de yardım ediyor, padişahın ferman ve fetvalarını dağıtıyorlardı.*

Âsilerin eline geçen Boğazlıyan'ın Kaymakamı Bekir Sami (Baran) Bey* ayaklanma ile ilgili verdiği özet raporunda şöyle diyordu: "İsyanın nedeni, memleket ileri gelenleriyle birkaç Çerkez köyü dışında bütün Çerkezlerin âsilerin tarafını tutmuş olmasıdır. ***Elebaşılar tarafından Çerkezler ve Alevilere özerklik verilmesi de âsiler üzerinde etki yapmıştır.***"[274]

Yozgat ve çevresi isyanlarının elebaşıları ise; Yozgat Mutasarrıfı Necip, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Yozgat Başkanı Çapanoğlu Edip ile kardeşi Celal, Kuzgun'lu Hacı Bekir, Zile'nin Solucanlı köyünden Musa, Osmaniye köyünden Meşeci İdris ile 6 arkadaşı idiler. Özellikle bölgenin aristokrat ailelerinden Çapanoğlular, İngilizlerin İstanbul'a gelişlerinin padişahın onayı ile olduğunu, Yunanlıların şehirlerimizi işgal etmelerinin geçici olduğu yolunda propagandalarla halkı kışkırtıyorlardı. TBMM'ye üye seçimi için belediyede yapılan toplantıda Celal ve Edip, "...Böyle bir Meclis ve seçim kanuna aykırıdır. Bu, 'hurucu alessultan (Padişah'a karşı ayaklanma)'dır" şek-

---

273 Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 406 vd. Ayaklanmalar'ın böyle yazmasına karşın, Rahmi Apak, Hendek ve Düzce isyanlarının, âsilerin daha önce Albay Refet Bey kuvvetlerine, *-yaptıkları bir anlaşma sonucu-* boyun eğmesi ile bastırıldığını; buna karşın Çerkez Ethem'in 26 Mayıs'ta bir fatih sıfatı ile Hendek ve Düzce'ye girerek anlaşmayı tanımadığını ve idamların da bundan sonra gerçekleştiğini yazmaktadır. (Garp Cephesi..., s. 163 vd.) Öte yandan TBMM Reisi Mustafa Kemal'in "Umum Kumandan Demirci Mehmet Efe Kardeşime" diye başlayan 11 Haziran 1336 [1920] tarihli telgrafı, *Aydın yöresi zeybeklerinin ayaklanmanın bastırılmasındaki rolü hakkında* bilgi vermektedir: "**...Kahraman efelerinizi size gönderiyorum. Aydın'ın bu doğru özlü ve fedakâr evlatları Bolu-Düzce havalisinde memleketimizi gâvurların esaretine düşürmeye çalışan hainleri pek kahramanca surette takip ettiler ve vatanımıza büyük hizmetler ifa eylediler. Allah iki cihanda aziz etsin. Kendilerine ve umum kumandanları olan zatıalilerine Büyük Millet Meclisi'nin kalbî ve samimi teşekküratını takdim ederek gözlerinizden öperim. Kardeşim efendim!**" Özkaynak, a.g.e., s. 178.

274 Ayaklanmalar, 148 vd.; Çolak, a.g.e., s. 65 vd.

* Bekir Sami (Baran) Bey, Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman Ödemiş Kaymakamı idi. Kuvayı Milliye'nin kurulması ve ilk kurşunun atılmasında büyük payı olmuştur. İzmir'in işgalini İtilaf devletleri temsilcilerine protesto eden medeni cesaret sahibi bir vatanseverdi. Yozgat Valiliği de yapmıştır.

linde konuşarak Milli Hareket'e karşı çıkmışlardı. Aynı toplantıda bulunan Yozgat Müftüsü'nün, "..Padişahımız İngilizlerin elinde esirdir. Ferit Paşa'nın yaptıklarından haberi yoktur" diyerek Çapanoğlulara karşı koyması üzerine Celal, hakaret ederek kendisini susturmuş, toplantıyı da terk etmiştir.

Çapanoğluların kışkırttığı 30 kadar aldatılmış kişi, Ankara'ya "..Bir Meclis toplanmasının Padişah'ın isteklerine ve kanunlara aykırı olduğunu.." iddia eden bir telgraf dahi çekmişlerdi.[275]

Bu kışkırtmalar sonucunda Yozgat, Yıldızeli, Zile, Tokat, Niksar, Çamlıbel, Akdağmadeni, Boğazlıyan...yöreleri Mayıs ortalarından itibaren birbiri peşi sıra isyan durumuna geçmişlerdi. Nihayet 14 Haziran'da ***Yozgat'ı işgal eden âsilerin amacı Ankara üzerine yürümekti.*** Esasen yukarıda adları verilen Yozgat çevresindeki birçok yerleşim birimi de âsilerin eline geçmişti.

Ethem'in Yakışıksız Sözleri

Ankara, Düzce isyanının bastırılmasından sonra Salihli cephesine dönmek üzere Adapazarı'na gelen Ethem'den Yozgat isyanının bastırılmasını istedi. Ethem bu arada bir kısım kuvvetiyle Eskişehir'e gelmiş ve bunları Salihli'ye göndermeye başlamıştı. Genelkurmay, Yozgat isyanını Ethem'in bastırmasını planlarken, o bu konuda isteksizdi.

Ankara'da Mustafa Kemal ve Fevzi (Çakmak) paşalarla Albay İsmet (İnönü) Bey'in katıldığı dörtlü görüşme sonunda Ethem ikna edildi. Ethem'in komutanlara, haddini ve edep sınırlarını aşarak, cehaletini de ortaya koyan şu sözleri dikkati çekicidir:

"Siz bu kadar zamandan beri Ankara'da devlet merkezinde bir ayaklanmayı dahi bastıracak bir kuvvet yaratamamışsınız. Buna şaşıyorum. Biliyorsunuz, Yunanlıların yakında bir genel taarruza geçmeleri ihtimali vardır. Ben birliklerimi Eskişehir'den Salihli cephesine taşımağa bile başladım."[276]

Genelkurmay, Ethem'in bu 'çıkışını' şöyle yanıtlar:

"Çerkez Ethem'in yanıldığı husus şu idi: Gerçi Ankara'da TBMM'nin açılmasından beri iki aya yakın bir süre geçmişti. Fakat mevcut kuvvetlerle Yunan cephesi kurulmuş, İstanbul hükümeti ve İngilizlerin yardım ve teşvikleriyle yer yer ortaya çıkan ayaklanmalarla uğraşılmış, esasen bütün olanaklardan yoksun ve çok zor koşullar altında çalışmalar yapılmıştı. O kadar ki, Çerkez Ethem gibi atılgan olduğu kadar cahil bir kısım efe ve çete reisleri dahi millet için faydalı olduğu sürece, yer ve zamana göre idare edilmekte idi. ***Gerçekte Ethem, Ankara seyahatinden sonra Mustafa Kemal'i yok etmenin veya Ankara Hükümeti'ni, elindeki büyük ve yenilmez sandığı kuvvetleriyle ortadan kaldırmanın mümkün olacağını kendi ak-***

---

275 Ayaklanmalar, s. 141 vd.
276 Ayaklanmalar, s. 150 vd.

lınca düşünmüştü. İşte bu dar görüşledir ki onun bundan yedi ay sonra TBMM Hükümeti'ne karşı geldiği ve ayaklandığı görülecektir."[277]

Çerkez Ethem, sonunda kuvvetlerini Alaşehir/Salihli cephesine göndermekten vazgeçerek Ankara'ya hareket etmelerini emreder. Bu kuvvetler, 16-19 Haziran günlerinde trenle Ankara'ya, buradan da *piyadelerinin yorulmaması için* Genelkurmay'ın hazırlattığı 90 yaylı araba ile Yozgat'a intikal ettirilir.

Genelkurmay, 19 Haziran 1920'de Ethem'e resmen tepeleme emrini verir. Adı geçen emirde "Kuvayı Tedibiye Umum Kumandanı" [Cezalandırma Kuvvetleri Genel Komutanı] unvanının da verildiğini öğrendiğimiz Ethem'in görevi; "İsyan mıntıkalarında toplanmış âsi kuvvetleri dağıtıp güvenliğin sağlanması ve sürdürülmesi, fesat örgütünü kökünden yok etmek, isyanın kışkırtıcılarını cezalandırmaktır."[278]

Tepeleme görevinde doğrudan Genelkurmay emrinde bulunan şu kuvvetler de Ethem'e yardımcı olacaktır:

Çankırı'daki 58. Alay Komutanı Binbaşı Vasfi Bey komutasında 300 piyade, 6 makineli tüfek ve 50 süvariden oluşan müfreze.

- Çerkeş'ten Çankırı'ya doğru intikal eden Albay Refet Bey komutasındaki 250 süvari.

- Zile'deki 5. Kafkas Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey komutasındaki takip müfrezeleri ve birlikleri.

- Boğazlıyan'da Kılıç Ali Bey komutasındaki 60 süvariden oluşan müfreze.

- Sivas ve Yenihan mevkilerindeki milli ve mahalli müfreze ve birlikler.[279]

20 Haziran'da Ankara'dan hareket eden Çerkez Ethem kuvvetleri, 23 Haziran'da Yozgat önlerine gelir. Öğleye kadar yapılan çarpışmalar sonucunda Milli Kuvvetler Yozgat'ı ele geçirir. Ethem'in, tepeleme ile ilgili Genelkurmay'a verdiği raporunda ***âsiler arasında Ermenilerin de bulunduğundan bunların evlerinin de ateşe verildiği bildirilir.*** Ele geçirilen âsi elebaşılarından 12'si kurulan askeri mahkeme kararıyla şehir merkezinde asılır.

Ethem, Yozgat'ta 200 kişilik bir müfreze bırakarak âsilerin toplandığı haber alınan Alaca üzerine yürür. 24/25 Haziran gecesi kuşatılan Alaca, iki saatlik bir çarpışmadan sonra ele geçirilir. Ancak, kaçan âsilerin Yozgat-Alaca hattındaki Arapseyfi boğazında toplanarak Milli Kuvvetler'i tehlikeli bir duruma düşürmeleri üzerine Ethem en güvendiği komutanlarından ***Parti Pehlivan Ağa***'yı 'tespit' amacıyla buraya gönderir. Âsilerin tüm güçleriyle saldırdığı Parti Pehlivan Ağa, boğazın yan ve gerilerini kuşatmayı başarmıştı. Ethem kuvvetleri de arkadan yetişmiş, böylece Çapanoğlu Edip'in elebaşılığındaki âsiler, iki ateş arasında kalmıştı.

277 Ayaklanmalar, s. 151 vd.
278 Ayaklanmalar, s. 152 vd.
279 Aynı yer. Çolak İbrahim Bey de 400 mevcutlu müfrezesiyle Ethem'den bir gün sonra Ankara'dan Yozgat'a intikale geçer. A.g.e., s. 67 vd.

27 Haziran'da yapılan çarpışmada Milli Kuvvetler'e ancak dört saat dayanabilen âsiler, dağılır. Yaralanan Edip de kaçanlar arasındaydı.[280]

Âsilerin 300'e yakın kayıp verdiği Arapseyfi çarpışması, Genelkurmay'a göre Yozgat ayaklanmasına vurulan "ikinci ve başlıca" bir darbe idi. Çünkü âsiler bu bozgundan sonra, toplu bir kuvvet olmaktan çıkmıştı. Daha sonraları II. Kuvayı Seyyare adını alacak Binbaşı Çolak İbrahim Bey kuvvetlerinin 170 piyade ve üç makineli tüfekle 24 Haziran'da batıdan; ondan az sonra da 300'ü süvari 750 mevcutlu bir kuvvetle Albay Refet Bey'in kuzeyden gelmesi ile ayaklanmanın tehlikeli devri sonra erer.

Milli Kuvvetler'in olanca gücüyle Yozgat isyanını bastırmakla uğraştığı sıralarda Yunan ordusunun 22 Haziran'da Uşak-Bursa doğusu üzerinden yaptığı ileri harekâtla ülkenin önemli kısımlarını ele geçirmesi, bu bölge âsilerinin Türk vatanı ve milletine yaptığı ihanetin büyüklüğünü de ortaya koymuştur.[281]

Çerkez Ethem kuvvetlerine, 9 Temmuz'da TBMM Hükümeti'nce Yozgat'tan Batı Cephesi'ne dönme emri verildi.[282]

Yozgat âsilerinin döküntülerini tepelemekle ise Binbaşı Çolak İbrahim Bey kuvvetleri ile diğer birlikler görevlendirildi. Dolayısıyla hem bu temizlik hem de 5 Eylül'de yeniden patlayıp 30 Aralık'a kadar süren II. Yozgat ve çevresi isyanlarının tepelenmesinde Ethem kuvvetlerinin bir rolü olmamıştır. Bu tepelemeyi bilhassa Binbaşı Çolak İbrahim Bey'in II. Kuvayı Seyyaresi icrâ etmiş, bu kuvvet Ethem'in İngiliz ve Yunanlılarla anlaşarak isyan etmesi üzerine 1921 Ocak başlarında Yozgat bölgesinden ayrılarak Batı Cephesi emrine girmiştir.[283]

Bu sıralarda ortaya çıkan Ankara Valisi Yahya Galip Bey sorunu ile Ethem'in Mustafa Kemal'i Meclis'in kapısında astırmak istemesi ve Atatürk'e birkaç suikast girişimi hakkında ne yazık ki konu uzayacağı ve dağılacağı için giremiyoruz. Esasen, çalışmamıza başlarken, Ethem kaynaklı Atatürk'e yönelik suikastleri en sonda ayrı bir bölüm halinde verecektik. Ancak çalışmamızın akışı içinde bunun konuyu dağıtacağı görüldüğünden vazgeçilmiştir. Böyle olmakla birlikte, Hacı Sami'nin 1927 suikasti ile Ethem'in tertiplediği 1935 suikastine özellikle geniş yer verdik. Kısmet olursa bir başka baskıda bunların hepsini eksiksiz yazacağız.

---

280 Ayaklanmalar, s. 154 vd.; ATABE, c.8, s. 370 vd.; Çolak, a.g.e., s. 68 vd.

281 Ayaklanmalar, s. 154 vd.

282 Ethem kuvvetleri 12 Temmuz'da Ankara'ya geldi. Şenliklerle karşılandı. Bursa'nın da o günlerde düşmesi üzerine düzenli ordu ve subaylar aleyhine estirilen hava nedeniyle Ethem'e gösterilen ilgi çok büyüktü. Ethem, 30 Temmuz'da Simav'a geldiğinde Yunan saldırısı durmuş bulunuyordu. (Cebesoy, a.g.e., s. 443 vd.; Sarıhan, a.g.e., s. 18 vd.) Simav'dan geçerek Yunan kıtalarıyla temasa gelen Ethem kuvvetleri, 18 Ağustos'a kadar süren Demirci Muharebeleri'nde başarılar kazanırlar ve Yunanlıları geri atarak Demirci kasabasını kurtarırlar. Cebesoy, gösterilen yer.

283 Ayaklanmalar, s. 158 vd.; Çolak, a.g.e., s. 69 vd. Ethem'in isyan tamamen sona ermeden Yozgat bölgesinden *çekilmesinde*, adamlarının çapulculuk yapmaları nedeniyle halkın TBMM aleyhine dönme tehlikesi de bulunduğundan, bunu "Ethem'in Çapulculuğu" bölümünde anlatmayı planlıyoruz.

1.10. Ethem ve Yeşilordu

Çalışmamızın en zorlu, karmaşık ve o oranda da konuyu dağıtmamak için özet halinde vermemiz gereken bölümlerinden birisi de Yeşilordu ve Çerkez Ethem bağlantısıdır. Konu çok geniş boyutlu olduğu için biz daha ziyade Yeşilordu'nun, düzenli ordunun kuruluşunu engellemek istemesi üzerinde duracağız.

Konunun karmaşık olmasının nedeni, Yeşilordu sorununun; Sovyet Rusya yönetimi ve bu ülkedeki Türk komünistleri ile İttihatçılar; Anadolu'da da TBMM yönetimi, Ankara'daki İttihatçı ve komünistler ile Çerkez Ethem ve kardeşlerinin ilişkisinin ***iç içe geçmesidir.*** Daha doğrusu, ***Yeşilordu'nun, bu unsurların tümünün bileşkesi gibi bir durum oluşturması söz konusudur.*** Bunun dışında, ülkemizde tanınan Yeşilordu dışında birkaç Yeşilordu daha vardır ki, onları ayıklayıp burada vermek hayli zaman ve uğraş gerektireceği gibi konumuzu da dağıtacağından, bundan sarfınazar ediyoruz.[284]

Yeşilordu terimi ilk önce Bolşevik devrimi sürecinde Rusya'nın güneyinde, Soçi ve Suhumi yöresinde ortaya çıkmıştır. 1919 sonbaharında karşıdevrimci Denikin ordusuna [Beyazordu] yazılmaya karşı çıkan, *-aynı zamanda Bolşeviklere de karşı olan-* anılan bölgenin Hıristiyan köylüleri, [yeşil rengi ile sembolize edilen] ormana sığınıp "Beyaz" orduya karşı mücadeleye girişmişlerdir. Bu Hıristiyan köylüler, hem "Beyaz", hem de Bolşevikler'in "Kızıl" ordusuna karşı olduklarından.. bir de sancak olarak kırmızı zemin üzerine yeşil bir "haç"ı kullandıklarından.. *-üs bölgeleri de "orman" olduğundan-* bunlara Yeşilordu adı verilmiştir. Daha sonraları isyancı köylülerin ayaklanması radikalleşmiş, 1920 başlarında da kuzeyden inen Kızılordu ile birleşmiştir.[285]

Sonraları bu Yeşilordu'un Anadolu indinde Müslüman ve Türklerden kurulduğu destansı bir biçimde algılanıyordu.[286] Anadolu Hareketi de içeride bunu bir propaganda malzemesi amacıyla renginden ötürü "İslam ordusu" biçiminde yansıtmıştır. Anadolu'da Yunanlılarla kritik muharebelerin yapıldığı sıralarda da bu Yeşilordu'nun sınırı aşıp yardımımıza geleceği kulaktan kulağa fısıldanıyordu. Bu efsanevi Yeşilordu, o sıralarda Rusya'da bulunan Enver Paşa ile de irtibatlandırılmıştır: Kafkaslar'da hazırlanan ve Türk-İslamlardan oluşan Yeşilordu'nun Anadolu'ya yardıma geleceği rivayet edilmiştir. İlginç olanı, Anadolu Hareketi'ni destekleyen/sözcüsü durumunda olan Hakimiyeti Milliye, Açıksöz, Öğüt gibi gazetelerde de söz konusu efsanevi Yeşilordu ile ilgili "olumlu" haberler çıkıyordu.[287]

---

284 Yeşilordu için bk; Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, s. 627 vd.; TBMM GCZ, c.II, s. 14 vd.; Cebesoy, a.g.e., s. 449 vd.; Karabekir, a.g.e., c.3, s. 1380 vd.; Atay, Çankaya, s. 253 vd.; Altay, a.g.e., s. 276 vd.; Apak, Yetmişlik..., s. 212 vd.; Tevetoğlu, a.g.e., s. 195 vd.; Akal, a.g.e., s. 316 vd.; Cilasun, a.g.e., s. 44 vd. Tevetoğlu'nun yayınladığı Yeşilordu Nizamnamesi'nin 21. Maddesi şöyledir: "Yeşilordu, Türkiye'de gizli bir umumi merkez ile idare olunur. Umumi merkez, bütün Yeşilordu teşkilatına malik memleketlerle bağlı olduğu gibi Moskova ve Kızılordu'ları merkezi ile de münasebettedir." a.g.e., s. 230 vd.

285 Emel Akal, a.g.e., s. 321 vd.

286 Tevetoğlu, a.g.e., s. 199.

287 Tevetoğlu, a.g.e., s. 197 vd.

Daha önceleri yeraltı dönemi olduğu da bilinen[288] Yeşilordu'nun 1920 Mayıs'ındaki 'resmi' kuruluşundan Mustafa Kemal'in de haberi olduğu anlaşılmaktadır.[289]

Üzerindeki sis perdesi hâlâ tam olarak kaldırılamamış bir konu olan ***Yeşilordu'nun kuruluşunda yukarıda saydığımız unsurların tümünün birbirini kullanma hesapları yatmaktadır.*** Sovyet Rusya'ya göre, Anadolu'da Batılı emperyalistlere karşı silahlı mücadele eden Kemalist Hareket onların da güvenliğini sağladığı için desteklenmelidir. Ayrıca *-özellikle Doğu/İslam dünyasına* devrim ihracı için de Türkiye bir sıçrama tahtası olarak düşünülmüştü; Bolşevik Devrimi, Doğu/İslam coğrafyalarına, İslam'ın yüzyıllardır bayraktarlığını yapmış Türkler/Türkiye üzerinden daha kolay ihraç edilebilirdi. Bu nedenlerle Anadolu Hareketi para/silah açısından desteklenmeli; bununla beraber, Hareket'e Bolşevik karakteri verilmeli/hatta mümkün ise ***el konulmalı*** idi.

Yeşilordu'nun ortaya çıkmasında Rusya etkeni böyle açıklanabilirken, Ankara da muhtaç olduğu yardımı Sovyet Rusya'dan alabilmek için onların bu emellerine belirli bir noktaya kadar ses çıkarmamalıydı. Bu nedenle Kemalist Hareket, hem Rusların hem de oradaki İttihatçılar'ın etkisini bildiği Yeşilordu'ya ***kendi kadrolarını da yerleştirerek*** belirli bir noktaya kadar faaliyetine izin vermiştir. Sıklet merkezleri Rusya olup Berlin/Moskova ekseninde seyir halinde bulunan ve ***kendilerini "stratejik geri çekilme" durumunda sayan İttihatçılar da Yeşilordu'yu, Anadolu Hareketi'ni ele geçirmek/el koymak için bir manivela olarak kullanmak istemişlerdir.***

Emel Akal'a göre de Yeşilordu, yurtdışındaki İT önderlerinin Anadolu'ya İslami Bolşevizm enjekte etmeleri sürecinde ortaya çıkmıştır.[290]

İttihatçılar'ın, liderlerinin yurt dışına çıkmasından sonra İT ve TM aracılığıyla organize ettikleri "Karakol" ile Batı Anadolu'da yaygın olarak görülen ve Mustafa Kemal Hareketi'ne katılmakta isteksiz davranan "Reddi İlhak" gibi yapılanmalardan birincisinin İstanbul'un 16 Mart'taki işgali; ikincisinin de Ege'de Yunan işgalinin genişlemesi nedeniyle çökmesi sonucu tüm ağırlıklarını Yeşilordu üzerinde yoğunlaştırdıkları düşünülmektedir.

---

288 Cebesoy, a.g.e., s. 449 vd.

289 Nutuk, s. 627 vd. Diğer kaynaklarda da Yeşilordu'nun TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açılışından birkaç hafta sonra kurulduğundan bahsedilir. Ancak, Yeşilordu'nun önde gelen yöneticilerinden Tokat milletvekili Nazım'ın, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Mahkeme Başkanı İhsan (Eryavuz) Bey'in sorusu üzerine verdiği ifadeden anlaşıldığına göre, Cemiyet'in kuruluşu için resmi bir bildirimde bulunulmadığı gibi izin de alınmamıştır. Nazım Bey, bunu kuruculardan ikisinin bakan olmak üzere hepsinin zaten milletvekili oluşu nedeniyle gerek duymadıkları şeklinde açıklar. Tevetoğlu, a.g.e., s. 235 vd.; Yeşilordu'nun kuruluşunun resmi izin alarak olup olmadığı, TBMM'nin 21 Mart 1921 tarihli gizli oturumunda da tartışılmış ve milletvekillerinin/Meclis'in de bundan haberinin bulunmadığı anlaşılmıştır. TBMM GCZ, c.II, s. 21 vd.

290 a.g.e., s. 314.

Çerkez Milliyetçisi Bolşevik!

Bu doğrultuda 1920 Mayıs'ında ortaya çıkan "yarı-gizli" Yeşilordu Cemiyeti'nin kurucuları arasında şu isimler bulunmaktadır: Maliye Vekili Hakkı Behiç (Katibi Umumi/Genel Sekreter), Tokat Milletvekili Nazım, Sıhhıye Vekili Dr. Adnan (Adıvar), Hacıoğlu Salih, Eskişehir Milletvekili Eyüp Sabri (Akgöl), Muğla Milletvekili Yunus Nadi (Abalıoğlu), Eskişehir Milletvekili Hüsrev Sami, Saruhan Milletvekili İbrahim Süreyya (Yiğit), Saruhan Milletvekili Çerkez Reşit, Bursa Milletvekili Muhiddin Baha (Pars), İzmit Milletvekili Sırrı, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü, Dersim Milletvekili Dr. Mustafa, Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi, İzmit Milletvekili Hamdi Namık beyler.[291]

Samet Ağaoğlu'nun anılarında I. TBMM'deki portreleri anlattığı bölümde "*...garip ve anlaşılması zor bir şekilde Çerkez milliyetçiliği yaptığı da göze çarpmaktadır*" dediği[292] Bolşevik Hakkı Behiç'in, Rauf (Orbay) Bey'e yazdığı bir mektuptaki ifadelerine göre, Çerkez Ethem ve Reşit'in yanı sıra o sıralarda Batı Cephesi Komutanı olan ***Ali Fuat Paşa da Yeşilordu Cemiyeti'nin üyesidir.***[293] Tevetoğlu'na göre, Yeşilordu'nun en etkin yöneticileri arasında Çerkez Reşit de bulunmaktadır.[294] Sonraları Ethem ve Tevfik de Yeşilordu'ya gireceklerdir.

Atatürk Yeşilordu'ya Niye İzin Verdiğini Açıklıyor

Yeşilordu'nun Genel Sekreteri Hakki Behiç'in, Ali Fuat Paşa'ya verdiği bilgilere göre, adını o günlerde koymasalar da böyle bir "gizli teşkilat"ın kuruluşu için Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın da iznini almışlardır.[295] Cemiyet, Hakkı Behiç'e göre, *Rus Bolşevizmi'ne paralel bir akım halinde olacaktı.*

"...Bu cemiyetin ilk kurucuları pek yakın ve bilinen arkadaşlardı" diyen Atatürk, Yeşilordu'un kuruluşuna neden izin verdiğini de "uçurumun kenarındaki" ülkenin o günkü dehşetengiz görünümünü çizdikten sonra şöyle açıklamaktadır:

"...Ben, bir yandan ordumuzu canlandırmak ve güçlendirmek için gerekli işleri yaparken, bir yandan da kurulmuş bulunan milli müfrezelerden de ***her türlü sakıncalarına karşın*** her yerde ister istemez, olabildiğince yararlanmaya çalışmakta

291 Tevetoğlu, a.g.e., s. 219 vd.; Akal, a.g.e., s. 316 vd. Nazım Bey, TBMM'nin 21 Mart 1921 tarihli gizli oturumunda yaptığı konuşmada Yeşilordu Genel Merkezi'ni kendisinin 14 kişi olarak bilmesine karşın, başkalarının (Hakkı Behiç ve Muhittin Baha) 25 kişi olduğunu söylediğini belirtir. Yine aynı konuşmada, Şükrü Bey'den Hacı Şükrü Bey diye bahseder. Bu "Şükrü Bey"in, Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey mi, yoksa Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey mi olduğu anlaşılamamıştır. TBMM GCZ, c.II, s. 16 vd.; Mehmet Şükrü'nün Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde verdiği ifadede açıkladığına göre, "teşkilat"ta 24 kişi vardır. Tevetoğlu, a.g.e., s. 248 vd.

292 Kuvayı Milliye Ruhu, s. 219 vd.

293 Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden..., s. 315 vd.; Akal, a.g.e., s. 319 vd. Ali Fuat Paşa'nın Yeşilordu üyesi olup olmadığı aşağıda daha geniş şekilde incelenecektir.

294 a.g.e., s. 220.

295 Cebesoy, a.g.e., s. 465.

idim... Yeşilordu teşkilatının ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, *yalnız bana yardım amacı ile ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle* kendileri işe girişerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana yalnız yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu girişimlerinden söz açmışlardı."[296]

Mustafa Kemal (Atatürk)'den Yeşilordu'yu Anadolu için kurma iznini almalarına karşın, Hakkı Behiç, kendilerininkine benzer örgütlerin Türkistan'da, İran'da ve Azerbaycan'da da kurulduğunu haber aldıklarını belirterek şöyle devam eder: ".. oralarda faaliyette bulunan arkadaşlarımızla haberleşerek onların mesaisinden de faydalanmak ve ***hudutlarımız dışındaki teşkilatı memleket dahiline bağlamak istedik.***"[297]

Böylece, Yeşilordu "ulusal" olma ve Anadolu Hareketi'nin kontrolü altında bulunma durumundan farklı mecralara kayıyordu.

Atatürk de bu durumu, "..[Yeşilordu] teşkilat, sadece milli müfrezeler vücuda getirmek gibi sınırlı bir alandan çıkmış, çok genel bir gayeye yönelmiş" diyerek açıklamaktadır.[298]

Ankara merkez dışında ikinci şubelerini Eskişehir'de kuran Yeşilorducular[299] burada bir de "Yeni Dünya" adıyla cemiyetin Bolşevik fikirlerinin propagandasını yapan gazete yayınlamaya başlamışlardı. Mustafa Kemal'in de adını kullanarak çalışmalarını yeraltı/hücre şeklinde yürüten Yeşilorducular, Ankara ve Eskişehir'den başka, Konya, Aydın, Elazığ, Kayseri, Sivas, Malatya, Van, Bayezit... gibi yerlerde vali, mutasarrıf, maarif-emniyet müdürü, subay, öğretmen... yönetici ve memurları da örgütlerine katmışlardı.[300]

Çerkez Ethem Yeşilordu'ya 1920 Temmuz'unda mı Girdi?

Bu arada Çerkez Ethem ve ağabeyi Tevfik de daha önceden planlandığı üzere, büyük ağabeyleri ***Reşit'in "Polütbüro" üyesi olduğu Yeşilordu Cemiyeti'ne girmişlerdir.*** Mustafa Kemal (Atatürk)'e göre, Çerkez Ethem ve Tevfik, birincisinin Yozgat isyanının tepelenmesi için Ankara'dan gelip geçerken bu örgüte mensup olmuşlar; kısa bir zaman sonra da Yeşilordu'nun önde gelen reisleri arasına girmişlerdir. ***Sadece Çerkez kardeşler değil, Kuvayı Seyyare'nin bütün adamları yine Atatürk'ün deyimiyle "Yeşilordu'nun sanki temeli" olmuşlardır.***[301]

296 Nutuk, s. 627 vd.

297 Cebesoy, aynı yer.; Kocahanoğlu, aynı yer.; Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 254 vd. Hakkı Behiç'in "oralardaki arkadaşlarımız" dediği kimselerin yurt dışındaki/Rusya'ki İttihatçı önderler olduğu konusunda kaynaklar ittifak etmektedir.

298 Nutuk, gösterilen yer.

299 Tevetoğlu, s. 209 vd.

300 TBMM GCZ, c.II, s. 21 vd.; Nutuk, s. 632 vd.; Tevetoğlu, s. 254.

301 Nutuk, s. 629 vd. Cilasun'a göre de özellikle Bursa'nın 8 Temmuz 1920'de düşüşü ile düzenli ordu kuruluşunun TBMM'de de sorgulanmaya başlanması ve yıldızının iyice parladığı sıralarda Çerkez Ethem de Yeşilordu'ya girmiştir. a.g.e., s. 49 vd.

Ancak, Ethem'in, ağabeyi Reşit'in "Polütbüro"sunda olduğu Yeşilordu'ya niye Temmuz'dan sonra, Atatürk'ün kapatılma emrini vermesinden yaklaşık bir ay önce girmek için beklediği ise açıklanmaya muhtaçtır. Düşüncemize göre, Ethem ve Tevfik de başından beri bu "yarı-gizli" yapılanmanın içindedir ve söz konusu olan 'giriş' sadece yemin merâsimidir.

Yeşilordu'nun amaçları doğrultusunda Meclis içinde ve dışında Tokat milletvekili Nazım, Bursa milletvekili Şeyh Servet ve Afyon milletvekili Şükrü alabildiklerine çalışmakta idiler. Bu çalışmalar sonunda Falih Rıfkı'ya göre TBMM'nin üçte biri[302] Cilasun'a göre de 85 milletvekili[303] Yeşilordu'cuları desteklemekte idi. Atay'a göre Meclis'teki örgütlenme, Sovyet elçisinin 'eseri'/yeraltı faaliyeti idi. Büyükelçi Medivani, kadınlı erkekli ikiyüz kişi ve telsiz cihazlarıyla tam da o sıralarda Ankara'ya gelmişti...Medivani'nin, Yeşilordu ve Çerkez Ethem'i iyice avucunun içine aldığı anlaşılmakta...idi.[304]

Yeşilordu'nun Düzenli Ordu Kuruluşunu Engelleme Çabaları

Yeşilordu sorunu bu çalışmanın kapsamını dahi çok çok aşacağından biz burada onun/yöneticilerinin düzenli ordunun kuruluşuna nasıl karşı çıktıklarını/engel olmaya çalıştıklarını açıklayarak toparlamaya çalışacağız.

Çerkez Ethem'in yeğeni Emrah Cilasun'a göre Yeşilordu Cemiyeti'nin Merkez Komitesi'nde "küçük bir azınlık [Kemalistler] dışında" herkes düzenli ordunun kuruluşuna karşı çıkmaktadır.[305] Bu da doğaldır. Çünkü, düzenli ordu kurulursa, bu ordu TBMM'ye, dolayısıyla Mustafa Kemal'e bağlı olacaktır ve hiç kimsenin *vatanı savunma maskesi altında "yeraltı" faaliyeti yürütme imkânı* kalmayacaktır.

Yeşilordu'nun palazlandığı bu sıralarda Sovyet Büyükelçisi Medivani ile birlikte Şerif Manatov adlı bir komünist de Başkırt Sovyet Cumhuriyeti'nin 'diplomatik temsilcisi' maskesiyle Ankara'ya gelerek Yeşilordu ile bağlantı kurar. Manatov'un hedefi, Yeşilordu'yu tamamen Moskova'nın güdümüne sokmaktır. Cilasun, Manatov'un bu operasyonunu, "Amacı Yeşilordu'yu devrimcileştirmektir" diye ifade eder.[306]

Manatov'un öncülüğüyle Temmuz 1920'de bir de gizli Türkiye Komünist Fırkası kurulur. Bundan sonra *Yeşilordu ve Gizli TKF iç içe geçmiştir.* Ancak öncü/lokomotif rolü ikincisindedir. Gizli TKF'nin kurucuları arasında daha sonraları Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nda yer alacak Nazım ve Hacıoğlu Salih gibi komünist/Yeşilordu'cular da bulunmaktadır.

Anlaşılan Manatov, Yeşilordu yöneticileri arasında bulunan Yunus Nadi ve Dr. Adnan Adıvar.. gibi Kemalistler'den kurtulmak istemiştir. Aynı zamanda, Yeşilor-

302 Çankaya, s. 258.
303 a.g.e, s. 50 vd.
304 Atay, a.g.e., s. 258.
305 a.g.e., s. 48 vd.
306 Cilasun, gösterilen yer.

du'nun, Bolşevikliğinin yanı sıra "kısmen de olsa" milli/İslami bir boyutunun bulunması, Manatov ve *bağlı olduğu merkezleri* rahatsız etmiştir. Manatov'un öncülüğünde kurulan "Gizli TKF"nin programında; İngiliz politikasının âleti olan Hürriyet ve İtilafçılar'ın İstanbul Hükümeti onursuzlukla suçlanırken; *eski İttihatçılar'ın maskeli olarak kurduğunu iddia ettikleri Ankara Hükümeti'ne de güven duymadıkları* belirtilir: "..Hürriyet ve İtilafçılar'ın onursuz İstanbul Hükümeti'ne karşılık, eski İttihatçılar'ın maskeli olarak kurdukları Kuvayı Milliye Hükümeti'nin de komünizmden yana görünmeye çalışmakla birlikte, gerçekte aldatıcı bir milliyetperverliği temsil ettiği, *[Gizli] TKF'nin ise her iki hükümetle de bir ilgisinin olmadığı"* belirtilmektedir.

Yeşilordu'nun belirtilen çizgisini kendi amaçları/devrim ihracı için muğlak bulup bir nevi devre dışı/ikinci planda bırakarak iktidarı [Anadolu Hareketi'ni] ele geçirmeyi amaçlayan bir devrim planladığı açıkça görülen Moskova'nın uzantıları, Cilasun'un da dikkat çektiği gibi, *öncelikle işçi/köylüleri örgütlemek yerine Ethem kuvvetlerinin merkezinde olduğu gayrınizami unsurlarla güçlü bağlar kurmaya önem verir.*[307]

Burası bizim için çok önemlidir. *Bir sınıf partisi olan "Gizli TKF", öncelikli olarak neden "hedef kitlesi" olan işçi ve köylüleri örgütlemeye girişmiyor da, bunları ikinci plana atıp; kısmen yeraltı faaliyeti içinde bulunan Ethem kuvvetleri ile güçlü bağlar kurmaya çalışıyor?*

Yeşilordu'nun Kurtarılmış Alanı: Eskişehir

Yeşilordu/Gizli TKF, çalışmalarında Eskişehir'i "sıklet merkezi" haline getirir. Burada hem cepheye, dolayısıyla amaçlarını gerçekleştirecek silahlı güç olan Ethem'in I. Kuvayı Seyyare'sine ve düzenli Türk ordusu kuvvetlerine yakın olacaklardır hem de askeri sanayi tesisleri olması nedeniyle işçiler vardır. Yine bu sıralarda 'diplomat' maskesi taşıyan Sovyet istihbarat elemanları Şerif Manatov ve Sovyet Elçilik Kurulu Başkâtibi Y.Y. Upmal, *Ethem'le ilişkiye geçmiştir.* Manatov, Ethem'in karargâhı sayılan Eskişehir'de, belirtilen ideolojileri/hedefleri doğrultusunda 'konferanslar' vermiştir. Ayaklandırmak istedikleri Eskişehir'deki işçilere hitaben Çerkez kardeşlerce hazırlanıp bastırılan bildiriler ise kendilerini büyük bir dikkatle izleyip "suçüstü" yapmak isteyen Ankara'nın girişimleri sonucu dağıtılamamıştır.[308]

Ancak, daha sonraları, Gizli TKF'nin Nizamname ve Beyanname'sinin Eskişehir'de bastırılıp dağıtıldığı anlaşılmıştır. Bu konuda TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa ile Eskişehir Mutasarrıfı Fatin Bey'e

---

307 a.g.e., s. 48 vd.

308 Ayaklanmalar, s. 223 vd. belirtilen kaynağı yayınlayan Genelkurmay, ayrıca şu değerlendirmede bulunur: "...**Türklerin baş düşmanı Bolşevikler de bunların** [Çerkez kardeşlerin] **ne güvenilmez ve düzenbaz adamlar olduğunu kısa bir süre sonra anladılar. İşsiz güçsüz, vurgun ve talanla geçinen, milliyet hissinden yoksun, mezhebi bilinmez bu kimselerle onlar bile ilişkilerini kestiler ve ilgilenmediler. Ethem ve kardeşlerinin bu haince girişimleri de başarısız kaldı.**" Gösterilen yer.

çektiği 12 Eylül 1920 tarihli bir şifretelde, "...failleri buraca tamamen malum olan bu teşebbüs hakkında derinlemesine soruşturma ve incelemeler icrasıyla belge ve maddi delillerinin dahi süratle bildirilmesini" istemiştir.[309] Ali Fuat Paşa, bu şifreteli ertesi gün yanıtlar: "...burada kimler tarafından bastırıldığı hakkında hemen soruşturmaya başladım. Bununla birlikte soruşturmanın kolaylaştırılıp çabuklaştırılmasına yardım olmak üzere sizce bilindiği söylenen faillerin isimlerinin kişiye özel şifre ile bildirilmesini istirham ederim." Ali Fuat Paşa, şifretele düştüğü haşiyede "Sırrı-Hulusi, Şerif Manatov, Cemal ve biraderi beylerle Fatin Bey'in bilgi ve onayı olduğu söyleniyor" der. Mustafa Kemal de Ali Fuat Paşa'nın şifresine 14 Eylül'de verdiği yanıtta şöyle der: "...İzmit mebusu Sırrı, Afyonkarahisar mebusu Kurmay Yzb. Hulusi ve Şerif Manatov ve Jandarma Yüzbaşı'lığından emekli Cemal beylerle Cemal Bey'in kardeşi taraflarından Eskişehir'de bastırıldığı haber alınmıştır, Efendim."[310]

Yine belirtilen amaçlar doğrultusunda Yeşilordu/Gizli TKF'nin yayın organı "Seyyare/Yeni Dünya" 30 Ağustos 1920'de Ethem ve kardeşlerinin desteği/finansmanıyla Eskişehir'de çıkmaya başlar. Gazetenin imtiyaz sahibi Arif Oruç, sorumlu müdür ve başyazarı ise Hakkı Behiç'tir.[311] "İslam Bolşevik Gazetesi" alt başlığıyla, her sayısı üç bin adet basılıp dağıtılan gazeteye[312], Batı Cephesi'ndeki komutanlıklar da *örtülü tehditle* abone yaptırılır.[313]

Eskişehir'de yapılan ideolojik çalışma/propaganda ve yeraltı faaliyeti sonucunda oluşturulan 700 mevcutlu bir Bolşevik Taburu Ethem kuvvetlerine katılır. Eskişehir sokaklarında ***Çerkez Ethem ve yandaşları subaylık mesleği ve zorunlu askerliğe karşı propaganda yaparlar.*** Düzenli Türk ordusu safları arasında bulunan ve sayıları 3.000'i bulan erat, 2. Tümen'den toplu halde firar etmiş; Kütahya'da *düzenli Türk ordusu için* silah altına alınanların ise Ethem kuvvetlerine 'geçirilmesi', Yeşilordu'nun belirtilen yeraltı çalışmalarının sonucu olmuştur. Eskişehir, bir anlamda gizli partinin/Ethem'in "kurtarılmış alanı"dır.[314]

---

309 ATABE, c.9, s. 322.

310 ATABE, c.9, s. 340.

311 Akal, a.g.e., s. 334 vd.

312 Cilasun, gösterilen yer.

313 Altay, 10 Yıl Savaş.., s. 277 vd. Abonelikle birlikte "Çerkez Reşit" imzalı yazılarla düzenli ordu komutanlarının Bolşevik olmak için daha ne bekledikleri sorulur ve onlar da Bolşevik olmaya, (yeraltı gizli yapılanmasına dahil olmaya) çağrılır; gösterilen yer.

314 Cilasun, aynı yer. Bolşeviklik gibi *birikim* gerektiren bir ideolojik kimliğe sahip olduğu iddia edilen 'bilimsel sosyalist' Ethem ve hempalarının bu "kurtarılmış alan"da ne naneler yediğini "Ethem ve Yağmacılık" bölümünde vereceğiz. Ayrıca Cilasun'un, süvari çavuşu Ethem'i sosyalizm+bilim= bilimsel sosyalizm gibi birikim gerektiren kavramlarla/konularla yan yana getirmesini (a.g.e., s. 50 vd.) ise tebessümle karşılıyoruz. Ethem'in bırakalım sosyalizm/bilimsel sosyalizm konularında *'ideolojik içtihatlar'* yapmasını, bunlardan hiçbir şey anlamayacak kadar altyapıdan yoksun bulunduğu Emel Akal tarafından ortaya konmaktadır. İlk önce "Yeni Dünya"da yayınlanan, daha sonra da "Açıksöz" tarafından iktibas edilen Ethem'le bir mülakatın tamamını transkripte edip yorumlayan Akal şöyle demektedir: "Bu mülakat çözümlendiğinde, *Ethem'in değil Bolşevizm'le, siyasetle bile yakından uzaktan alakası olmadığı ortaya çıkmaktadır...* Muhabirin tüm zorlamalarına rağmen Ethem...tatmin edici cevaplar veremememiştir:...Muhabir Ethem'e Ankara'ya niye gittiğini soruyor, 'sağlık nedenleriyle' yanıtını alıyor...'BMM müzakeratı ne şekilde idi?' sorusuna Ethem 'Ben Bü-

Türk İstiklâl Harbi'nde değişik komuta kademelerinde *-56. ve 11. Tümen Kurmay başkanlıkları, Güney Cephesi 19. Süvari Alay ve İkinci Süvari Grubu Komutanlığı...-* görev yapan, zaman zaman da Ethem kuvvetleri ile müşterek muharebelere girişen komutanlardan Kurmay Yarbay Rahmi (Apak) Bey de düzenli ordu/Yeşilordu ilişkileri ile ilgili ilginç bilgiler vermektedir. Balıkesir ve Bursa mağlubiyetlerinden sonra Çerkez Ethem ve kardeşlerinin şöhret ve nüfuzunu yeniden çok "artırdığını" bildiren Apak, bu 'artış'ın nereye yönlendirildiğini de şöyle açıklamaktadır [kısmen sadeleştirilerek]: "..bundan başka, düzenli ordunun, zorunlu askerlik sistemi ile oluşturulan birliklerin bir iş göremeyeceği; maaşlı asker, yani *çetecilik usulünün* [gayrınizami harp metodu] genel olarak uygulanması; tabur, alay ve tümenlerin lağvedilmesi hakkında *öteden beri yapılmakta olan propagandaya bir kat daha kuvvet verildi.* ***Artık Eskişehir sokaklarında açıktan açığa subaylığın ve zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılması lüzumu hakkında aklı eren veya ermeyen herkes bağırıp söylüyordu.*** Şark'tan gelen ***Yeşilordu teşkilatına girmiş olan birçokları da aynı propagandayı yapmakta idiler.***"[315]

Batı Cephesi Komutanlık Karargâhı'nın bulunduğu Eskişehir'de, Milli Hareket'e karşı bu kadar yeraltı faaliyeti yapılmasına karşın, Komutan Ali Fuat Paşa'nın, Ankara'nın/Atatürk'ün uyarısına kadar bunlara kayıtsız kalmasını ise buraya not ediyoruz.

---

yük Millet Meclisi'ne gitmedim ki müzakeratı dinlemiş olayım. Çünkü rahatsız idim' yanıtını veriyor. Muhabir kararlı bir şekilde Ethem'i kendi istediği esas konuda konuşması için adeta yönlendiriyor: 'Rusya'dan gelen Süleyman Sami (Mustafa Suphi kafilesi ile Anadolu'ya gelen TKF/MK üyesi, kafileden *Erzurum'a gitmeden ayrılan* İttihatçı ajan. Akal) arkadaş Ankara'da bulunuyor mu idi?' Ama yanıt menfi: 'S. Sami Bey'le maalesef görüşemedim. Kendisi Ankara'dan gitmiş bulunuyordu.' Muhabir devam ediyor: 'Bolşeviklik ve S. Sami'nin Ankara'da ne gibi tesiri olmuştu?' Ethem: 'Tabii iyi ve hatta fevkalade.' *Ancak bir sonraki soruya verdiği cevaptan aslında bu meselelerle ilgisi olmadığı anlaşılıyor:* 'Mamafiye, ben fikren zihnen yorgun olduğum için bu mesele ile lüzumu kadar alakadar olmağa vakit bulamadım. Hatta cepheden uzaklaştığım için Ankara'da müteessir bile oldum ve görüyorsunuz ki hemen döndüm. Şimdi müsterihim, çünkü cepheye daha yakın bulunuyorum. Cephe ile daha ziyade alakadar olabiliyorum. Vicdanen çok muazzeb olmuştum.' Muhabir bu kez araya Ethem'in komutanı Ali Fuat Paşa'yı sokarak sorusuna tatminkâr bir cevap arıyor: 'Bolşevikliğin cihanı istila edeceğini zatıalileri de Ali Fuat Paşa gibi kani buluyor musunuz?' *Böyle formüle edilmiş bir soruya Ethem, kendisiyle ilgili tüm kitaplarda yer alan meşhur yanıtını verir:* 'Evet Bolşevizm cihanı istila edecektir. Biz onu layık olduğu hisle karşılayıp kabul edersek memleket herhalde mesud olacaktır. Emin olunuz, Bolşevizm hali hazırda içinde yüzdüğümüz felaketten ziyade istikbalimiz için daha müsmir (verimli) ve daha nafi (faydalı) olacaktır. Şimdi memleketi kurtaracak, istikbalde hayat ve saadeti beşeriyeti temin edecek.' Ancak Ethem'in aklı fikri savaştadır: 'Bolşevikliği ilan etmezden evvel bu masum millete hain ve katil düşmanımız Yunan'la nihayete kadar mücadele esasını kabul ettirmeli. Sonra hemen ilan etmeli fikrindeyim. Maafiye sadece Bolşevik olmakla iş bitmez. Çok propagandaya ihtiyaç vardır.' Muhabir sorularını yinelemektedir: 'Bolşevikliği memleket ve milletimiz için çarei necat olarak mı kabul buyuruyorsunuz?' [Ethem:] 'Şüphesiz Bolşeviklik yegane çarei necat ve felahımız olacaktır. Yine tekrar ederim ki yalnız ilan kâfi değildir. [Hacı Şükrü'den sonra] Muhabir tekrar Ethem'e yönelir ve onu siyaset üzerine konuşturma çabasına girer: 'Beyefendi zatıaliniz Halk Zümresi'nin programını tetkik buyurdunuz mu?' Yanıt yine olumsuzdur: 'Hayır, tetkik etmedim.' Bu mülakat bence Ethem'in Ankara siyasetinin içinde olmadığının çok önemli ipuçlarını vermektedir." (a.g.e., s. 334 vd.) Bu mülâkata Sarıhan da kısmen yer vermiştir. a.g.e., s. 130 vd.

315 Garp Cephesi..., s. 194 vd.

TBMM'deki Yandaşlarından Ethem'e Lojistik Destek

Yeşilordu/Gizli TKF'ciler Eskişehir'de düzenli ordu aleyhine yukarıda bir kısmını anlattığımız yeraltı faaliyetlerini tırmandırırken, yine yukarıda bahsettiğimiz ve sayıları Meclis'in üçte birine/85'e ulaşan yandaşları da boş durmuyordu Bunlar da Meclis'te her konuyu vesile ederek düzenli ordunun kuruluşunu engellemeye çalışarak Ethem'e yol açıyorlardı. Mustafa Kemal (Atatürk); Ethem kuvvetleri ve onunla iç içe geçen Yeşilordu [Gizli TKF] ile ilgili şunları söylemektedir: "..Muhterem efendiler; Yeşilordu teşkilatından bahsederken açıklamıştım ki, düşmana karşı kurulacak kuvvetler konusunda karşıt iki görüş çarpışmaya başlamıştı. Bizim tuttuğumuz düzenli ordu kurma görüşüne karşıt olarak, "milis" diyebileceğimiz bir çeşit teşkilat kurma görüşüne genel bir akım vermek için çalışılıyordu. Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler, Kütahya yakınında -'Kuvayı Seyyare' adı altında ellerinde bulunan kuvvete dayanarak- bu akımın başında ve çok ateşli bir biçimde çalışıyorlardı. *Batı Cephesi'nde*, orduda, halk arasında ve *dahası, Meclis'te* bu akım için yapılan propaganda o denli güçlü ve etkili bir duruma geldi ki; 'Ordudan yararlanılamıyor, dağılsın! Hepimiz Kuvayı Milliye olalım!' sözleri her yandan kulakları doldurmaya başladı. Batı Cephesi birlikleri arasında, Kuvayı Milliye durumunda, bir bölgeyi ve bir cepheyi elinde tutan Ethem Bey birliğinin erleri, sanki, seçkin ve [Düzenli] ordu erlerine yeğlenir ayrıcalıklı görülmeye, imrenilecek durumda sayılmaya başlandı. *Ethem Bey ve kardeşleri de herkes üzerinde bir çeşit etkinlik ve üstünlük kurmaya başladılar.*"[316]

Mustafa Kemal'in Yeşilordu'yu Kapattırma Kararı

Başlangıçta kuruluşuna/faaliyetine izin verdiği Yeşilordu'nun, amacından saparak ***kökü dışarıda bir akım haline*** gelip yaptığı yeraltı faaliyeti ile de oldukça palazlanması ve TBMM'nin de kontrolünden çıkması üzerine Mustafa Kemal tarafından kapatılmasına karar verilir. Bu kararda dış ve iç nedenlerin de etkisi vardır. Dış nedeni Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'ya 16 Eylül 1920'de çektiği bir şifretelde şöyle açıklamaktadır: "...Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilatı vücuda getirmek için fevkalade faaliyete başlamışlardır. Bakû'ya gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasıyla Türkiye Komünist Merkezi Umumisi'ni meydana getirttiler. Tamamen Bolşevik fikirlerine kazanılan saf ve saf olmayan adamlardan sahilin her noktasına çıkardıkları gibi, dahilen de *Eskişehir ve Ankara'ya kadar* göndermişlerdir. Bunların maksatları memlekette toplumsal bir inkılap vücuda getirmektir. *Bu halde memleket doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonel'e, yani Rusya'ya bağlı olacağından,* Bolşevikler hiçbir taahhüt ve yardıma lüzum kalmaksızın bizi kendilerinden ayrılmış bir hale getirmiş ve Batılılarla siyâsi pazarlıklarında daha kuvvetli bir vaziyet

---

316 Nutuk, s. 664 vd. Atatürk, bu açıklamalarının ardından sözü aşağıda yer vereceğimiz Gediz Taarruzu'na getirir. Atatürk'ün bu sözlerinin Gediz Taarruzu ile birlikte gözönüne alınması, Mustafa Kemal'in ne demek istediğinin anlaşılması bakımından önemlidir.

elde etmiş olacaklardır. Memleketimizin fikir ve inkılap taraftarı olan veya ***bu perde altında*** türlü türlü maksatlar peşinde koşan adamları da, bu tehlikeleri fark etmeksizin Bolşevik teşkilatını kolaylaştırmaktadırlar. Biz bu ahval üzerine evvelemirde memleketi elimizde muhafaza ve ne ıslahat lazım ise *hükümet vasıtasıyla* yaparak anarşi ve inkılap suretiyle *Rus tabiiyetine mani olmak* [zorundayız]...İngilizler, nasıl dahili propaganda ile memleketimizi kısmen ellerine geçirmek istiyorlarsa, ***Ruslar da her şeyden evvel dahili darbeler ile memleketimizi ellerine geçirmek istiyorlar.***"

Türkiye'deki komünizm/Yeşilordu teşkilatının kayıtsız şartsız Rus tabiiyeti demek olduğunu vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, bunların gaye itibariyle Anadolu Milli Hareketi'ne tamamen aleyhte olduğunu da belirterek "*Gizli komünizm teşkilatını her surette durdurmak ve teb'it etmek** mecburiyetindeyiz*" der. Mustafa Kemal (Atatürk), bizzat adını vererek Yeşilordu'nun kapatılmasını nasıl istediğini de şöyle açıklar: "...Meclis'te sonradan meydana çıkan Halk Zümresi, bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar, memlekette bir toplumsal inkılabın kısmen olsun lüzumuna kani olanlardır. Bu girişimin tehlikelerini kavrayamamaktadırlar. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olamadı. Fakat şimdi Halkçılık Programı altında Hükümetçe bir program kabul ettik. Halk Zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir. *Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar gizli bir tarzda başladıkları Yeşilordu teşkilatı ile oynadılar. Bunu durdurmalarını kendilerine ihtar ettim.* Kendi arzularına kolaylıkla destek bulmak isteyen birtakım kimseler, hilekârane bir surette komünizm vesaire teşkilatına taraftar olduğumu daima yayıyorlar. Fakat yanlıştır..."[317]

Atatürk, Nutuk'ta da bu konudan bahseder. Yeşilordu'nun kendisinin de hoşlanabileceği şekilde genişletildiği haberini alınca "bunun verdiği uyanıklıkla" bu gizli cemiyet üzerinde incelemelerde bulunduğunu ve zararlı bir biçim ve nitelik aldığı inancına vardığını açıklayan Mustafa Kemal, ardından "Hemen kapatılmasını düşündüm" der: "...Tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim, gereğini yaptılar. Ama Genel Sekreter olan Hakkı Behiç Bey, cemiyetin kapatılması ile ilgili önerimin kabul edilemeyeceği ve uygulanamayacağını söyledi. Ben, 'Kapattırırım' dedim. Bunun da olamayacağını, çünkü cemiyetin düşünülenden daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu derneği kuranların sonuna dek amaçlarından ayrılmayacakları üzerine birbirlerine söz vermiş olduklarını *özel bir durum takınarak*, söyledi." Mustafa Kemal, olayların, kendileri bu cemiyeti kapatılmasına çalıştılarsa da bütünüyle başaramadıklarını gösterdiğini belirtir: "Cemiyet ileri gelenlerinin kimisi ***-ki Reşit, Ethem, Tevfik kardeşler başta bulunuyorlardı-*** çalışmalarını bu kez, elbette, büsbütün olumsuz ve bize karşı olarak sürdürmüşlerdir. Eskişehir'de çıkarttıkları *Yeni Dünya* gazetesi ile de düşünce ve amaçlarını saldırgan bir biçimde yayımlatıyorlardı."[318]

---

317 Cebesoy, a.g.e., s. 472 vd.; ATTB, c.IV, s. 364 vd.; ATABE, c.9, s. 347 vd.
318 s. 632 vd.
* Uzaklaştırma, uzaklaştırılma, uzağa sürme, kovma.

Yeşilorducular Atatürk'ü Öldürmek İstedi mi?

Yeşilordu içindeki fraksiyonlardan kimilerinin Mustafa Kemal'e bir suikast düzenlemek/idam etmek istedikleri iddiasını da burada vermeden geçmek istemiyoruz. İddia, Yeşilordu sorununun görüşüldüğü TBMM'nin 21 Mart 1921'de yapılan gizli oturumda ortaya atılmıştır. Gizli cemiyetin ileri gelenlerinden Tokat Milletvekili Nazım'ın, Yeşilordu ile ilgili kendisini savunan bir konuşma yaptığı sırada bir milletvekili, ona şöyle bir laf atar: "...[TBMM III.] Şube[si] kendisini bazı maddelerle itham ediyor. Hafi [Gizli] Komünist Fırkası teşkil etti mi? Hafi Komünist Fırkası'na muhalif olanların bazılarının ve ***Paşa'nın idamına karar verildi mi***, programında var mıdır? (Gürültüler)."[319] Ethem'in gerek isyan etmeden önce gerekse de isyan edip Yunan'a sığındıktan sonra Mustafa Kemal'e yönelik suikast girişimlerinin bu konu ile bir ilgisinin olup olmadığını -*şimdilik*- bilmiyoruz.

Şunu da söylemek isteriz ki, Mustafa Kemal (Atatürk), Yeşilordu/Gizli TKF'nin kapatılma kararını, Afyon/Uşak cephelerini teftiş ettikten sonra döndüğü Ankara'da vermiştir. Çünkü gerek Ali Fuat Paşa'nın Uşak'a gitmek için Atatürk'e tren tahsis etmek istememesi, gerek kendisi ile Uşak'a gitmemesi ve gerekse de Atatürk'ün cephede gördüğü gariplikleri̇n -*ki bunlara Uşak'ın kaybı ve Gediz Taarruzu'nu anlatacağımız aşağıdaki bölümlerde yer vereceğiz*- Yeşilordu'nun kapatılması kararında etkili olduğunu düşünmekteyiz. Bundan yaklaşık bir ay sonra da Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınarak Moskova'ya büyükelçi olarak 'gönderilmesi' de bu olaylarla birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Yine Atatürk'ün Ali Fuat Paşa'ya "Ethem ve biraderlerini de istersen yanında götür" demesi de...

Bu doğrultuda, Mustafa Kemal, Anadolu'daki yeraltı komünizan faaliyetleri denetim altına almak için 18 Eylül 1920'de Resmi Türkiye Komünist Fırkası'nı kurdurtur. Yeşilordu içindeki samimi kanat Resmi TKF'ye katılırken, Moskova uzantılı kanat ile Gizli TKF ise Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na katılacaklardır.[320]

Ancak, Atatürk'ün de Nutuk'ta belirttiği üzre, Yeşilordu'nun kapatılması emrine karşın yeraltı komünist çalışmaları ile Ethem'in yine yeraltı faaliyeti devam etmiştir. Ethem'in faaliyetlerini incelemeye devam edeceğimizi belirtip; çalışmamızın boyutlarını çok aşacak olan Yeşilordu bahsini, Ethem-Moskova ilişkisine hemen aşağıda değindikten sonra burada bitiriyoruz.[321]

---

319 GCZ, c.II, s. 14 vd.

320 Cilasun, a.g.e., s. 51 vd.

321 Yeraltı faaliyetlerine devam eden Yeşilorducular, Ethem'in isyan edip tepelenmesi, sonra da Yunan'a sığınmasının ardından Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanarak değişik cezalara çarptırılmışlardır. Bunlarla ilgili kararı Ek'lerde vereceğiz. Ayrıca Ali Fuat Paşa'nın bu gizli cemiyet ile ilişkisini ise bazı olayları anlattıktan sonra vermemizin uygun olacağını düşündüğümüzden sonraya bıraktık.

Ethem İçin Moskova Ne Diyor?

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Yeşilordu'da bulunmaları, sırf kendi kişisel amaçlarını gerçekleştirmek içindir. Çünkü sosyalist değil, lümpendirler. Ve bu özellikleri Moskova tarafından da sonradan anlaşıldığından, kendilerine yüz verilmemiştir. İttihatçı değillerdir. Çünkü Yunan'a sığındıktan sonra İT ve TM ile köprülerini yıkacak faaliyet ve sözler sarf etmişlerdir. Yine her ikisi olmadıklarının kanıtı, *-neredeyse yaşamlarını sonuna dek-* İngiliz emperyalizminin hizmetine girmiş olmalarıdır.

Nitekim o sıralarda Türkiye'de bulunan ve bu olaylara *-kısmen-* tanık olan Sovyet devrimi önderlerinden M. V. Frunze, şöyle demektedir: "...[Çerkez Ethem] Ulusal devrim hareketi sırasında ortaya çıkan, köylü toplumunun sınıfsal içgüdüsü ve gereksinmelerinin sömürüsüyle ün kazanan, oysa aslına bakılırsa *su katılmamış bir demagog ve maceracıdan başka birşey olmayan* adamın kaderi bu."[322]

Ethem'in Moskova merkezli Türk komünistleri ile bir ilişkisinin olmadığı da bizzat Mustafa Suphi tarafından açıklanmıştır. 1921 başlarında Ankara'ya gelmek üzere Moskova'dan yola çıkan Mustafa Suphi ve TKF Merkez Komitesi üyelerinin Kars'ta bulundukları sırada Ethem'in Yunan'a sığındığı haberi alınmış; bunun üzerine Fırka'nın yayın organı "Yeni Dünya"nın 26 Ocak sayısında bu hareketi kınayan bir yazı yayınlanmıştır. Emel Akal'a göre Mustafa Suphi'nin kaleme aldığı belirtilen yazıda TKF'nin başından beri Çerkez Ethem'le hiçbir ilişkisinin olmadığı belirtildikten sonra şöyle denilmiştir: "Güya bu gazeteye [Ethem'in "Yeni Dünya"sı] Mustafa Suphi yoldaş tarafından Süleyman Sami [Akal'a göre TKF'deki İttihatçı ajan] yoldaş vasıtasıyla inkılabın hızlandırılması için 2 milyon lira gönderildiği zikr olunmuş imiş...Biz ***Ethem ve hempalarını*** telin [lanetleme] ve binaenaleyh ***bu gibilerle hiçbir zaman münasebette bulunmamış olduğumuzu*** ve bulunmayacağımızı katiyen ilan ederiz."[323]

1.11. Kalenin Kapısını Düşmana Kim Açtı?

1920 yazı ortalarında Yunan birlikleri karşısında alınan yenilgilerin ardından başlayan "Düzenli ordudan hayır yoktur! Dağıtıp hepimiz Kuvayı Milliye (Milis) olalım!" propagandasının perde arkasını açıklaması bakımından ilginç bir anektodu vereceğiz.

Söz konusu günlerde (12 Temmuz 1920) 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Altay) Bey, Karargâhıyla geldiği Afyon'da halkın coşkun gösterileri ile karşılanır. Albay Altay, ertesi gün de trenle Uşak üzerinden İnay'a giderek, Kolordusuna bağlı

---

322 Ahmet Ekeş (Çeviren), Frunze'nin Türkiye Anıları, s. 91 vd.; Akal, a.g.e., s. 356 vd.

323 a.g.e., s. 354 vd. Akal, Ethem'e tepki gösteren ve onun komünistlikle bir ilgisinin bulunmadığını belirten Şamsutdinov ve Nazım Hikmet gibi adlara da yer verir. Nazım'ın "Kuvayı Milliye Destanı"nda Ethem'in ihanetini anlatan bir bölümün bulunmasını da buna kanıt olarak gösterir. Doğrudur.. Ancak, Nazım, 1930'larda Ethem'le işbirliği yapan karşıdevrimci Abdülkadir Kemali'ye de "Memleketimden İnsan Manzaraları"'nda "Şevki Bey" tiplemesiyle yer vererek onun bu hareketlerine *-karşıdevrimciliğine-* övgüler düzmüştür. Nazım'la ilgili, çalışmamızın 21. Bölümü'nde bilgi verilmiştir.

23. Tümen Komutanı Albay Aşir (Atlı) Bey'le görüşür. Gerisini ise şöyle anlatır: "..**Alaşehir muharebesinde Milli Kuvvetler Kumandanı olan Çerkez Ethem'den söz açan Albay Aşir, ondan şikâyet etti. Ben Ethem'i tanımadığım gibi görmek de nasip olmamıştı. Evvelce devletin küçük hizmetlerinde bulunmuş, Milli Kuvvetler'in başına getirilmiş, bazı mühim isyanları bastırmakta hizmeti görülmüş, genç, cesur, gaddar, fakat oldukça muteber bir çerkez ailesine mensup imiş. Büyük kardeşleri Reşit ve Tevfik beyler Büyük Millet Meclisi'nde üye idiler. Bu iki itibarlı kardeşine ve elindeki kuvvetlere dayanarak *her tarafa kafa tutmaktadır*. Tümen Kumandanlığı'na takaddüm etmek** [protokola göre öne geçmek, daha yukarı oturmak] **isteyince Aşir Bey ona, 'Asker isen senden büyük rütbeliyim, Çerkezliğini öne sürmek istiyorsan ben daha muteber bir Çerkez ailesindenim...' diyerek kendisini üstelemesine meydan vermemiş, bu sebeple de araları açılmış, Ethem bunu bahane ederek Yunanlıların taarruzunda BİRAZ YAN ÇİZMİŞ** [Büyük harfli yazım Altay'a aittir.]. ***Bütün yük bir avuç piyademize yüklenmiş*, Ethem bu çekiliş sırasında nizamiye tümeninden** [23. Tümen] **ayrılarak kuzey taraflara gitmiş, bizim Kolordu'nun** [12. K.] **bölgesinden çıkmış. Bundan sonra da Ethem Kütahya'yı kendisine merkez yaparak doğruca Garp Cephesi Kumandanlığı emrinde kalmıştır... Uşak'ta Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi İbrahim Bey'le (Tahtakılıç) görüştüğüm vakit o da Ethem'in serkeşliğinden şikâyet ediyordu...**"[324]

Albay Fahrettin Bey, Afyon'a dönüşünde 23. Tümen Komutanı Albay Aşir Bey'in *-bir çeşit kızağa alınmak anlamına gelen-* Antalya Bölge Komutanlığı'na nakledilerek yerine Kurmay Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey'in tayin edildiğine ilişkin bir emir alır. Söz konusu emirden haberdar edilen Aşir Bey, 23. Tümen Karargâhı'ndan 12. Kolordu Karargâhı'nın bulunduğu Afyon'a gelir ve burada Albay Fahrettin Bey'le görüşür. *Bu değişikliğin Ethem ve kardeşlerinin etkisi ile olduğunu ve bu sebeple bu görevi kabul edemeyeceğini bildiren Aşir Bey, artık hiçbir vazife almayacağını da ısrarla belirtir.* Buna karşılık, Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey, Aşir Bey gibi değerli bir komutanın üzüntüsünü gidermek için kendisini bir süre müşavir gibi yanında alıkoyar.[325]

"Mektebi Harbiye"den mezun olup "teğmen" rütbesini bileğinin hakkıyla takan; Balkanlar'da Sırp, Yunan, Bulgar... çetecilerinin tepelenmesi, Trablusgarp, I. Balkan, II. Balkan ve her bir cephesi başlı başına bir savaş olan I. Dünya Harbi'nin o cehennemî muharebelerinde pişerek komutanlık makamına gelen komutanlara karşı, sonuçta bir "süvari çavuşu" olan Ethem'in tahakkümane tavırları, etnik kökeni aynı veya farklı olsa da her komutanı rahatsız ediyor, bu durumu üniforma ve meslek onuru ile bağdaştıramıyorlardı. İşte bunlardan birisi de Albay Aşir Bey idi. Bu tutum ve yaklaşımı ile Ethem, kendi yıldızını parlatmak uğruna, bir yandan Yunan ordusunun önünü açıyor diğer yandan da ***ordunun komuta kademesine nifak tohumları ekiyordu.***

---

324 10 Yıl Savaş.., s. 251 vd. Altay'ın hatıralarının burada kullandığımız bölümü, eserinde de siyah harflerle dizilmiştir.
325 Altay, a.g.e., s. 260 vd.

Uşak'ın Düşmesinde Ethem'in Rolü

Ağustos başlarında Yunanlıların Simav dağlarından Çerkez Ethem kuvvetlerine taarruz ettikleri haberi üzerine, 12. Kolordu bölgesinde olması nedeniyle olsa gerek, Albay Fahrettin Bey, Kolordu'ya bağlı 23. Tümen'den bir alay piyade ile iki dağ topu ve bir süvari bölüğünü düşmanın sağ yanına taarruz emriyle Kuvayı Seyyare'ye yardım için gönderir. Durumun kritikleşmesi üzerine Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Kâzım (İnanç) Bey de Afyon'a gelir. Sandıklı'da yeni bir tümenin kurulmasına, komutanlığına da Konya Mevki Komutanlığı'ndan gelecek Albay Sabri Bey'in tayin edilmesine karar verilir. 17 Ağustos 1920'de Demiryolları Genel Müdürü Kurmay Albay Behiç (Erkin) Bey'le Albay Sabri Bey Konya'dan gelir. Adı geçenler ve Fahrettin Bey, Aşir Bey'in çadırında durumu görüşürler. Gerisini Fahrettin Bey anlatır: "..Demiryolları'ndaki gayrımüslim memurların *'bazı milis kuvvetlerimiz'* tarafından iyi muamele görmediklerinden şikâyetler oluyormuş. Halbuki trenleri iyi işletecek Türk memurlar kâfi olmadığından bunlara ihtiyaç zaruri imiş. Bu gibi hallerin önünü almak da vazife oldu."[326]

Bu arada Uşak cephesinde Yunanlıların kuvvetlerini artırdıkları ve cepheye sokularak taarruza hazırlandıkları anlaşıldığından oranın takviyesi için Eskişehir'den bir piyade alayı Afyon'a gelir. Bu birliğin ardından 28 Ağustos 1920 akşamı da trenle Mustafa Kemal ve Fevzi (Çakmak) paşalarla Albay İsmet (İnönü) Bey de Afyon'a gelerek Uşak cephesinin durumu hakkında Fahrettin Bey'le görüşür. Fahrettin Bey, bu bölümü anlattığı anılarında "***Aralarında [Batı] Cephe[si] Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın bulunmaması dikkatimi çekti***" diye bir not düşer.[327]

---

326 a.g.e., s. 262 vd.

327 a.g.e., s. 263 vd.

Burada açıklanması gereken ilginç bir durum vardır. Gerçekten Albay Fahrettin Bey'in, Batı Cephesi Komutanı'nın heyette bulunmamasını yadırgaması yerindedir. Çünkü Ali Fuat Paşa, anılan paşaların, özellikle de Mustafa Kemal Paşa'nın **cepheye gitmemesi için** -*"Trenler asker nakline tahsisli, veremeyiz" bahanesiyle*- elinden geleni yapmıştır: "[Mustafa Kemal Paşa ve yanındakiler] mütalaamı tasvip etiler. Ancak seyahatlerini Afyonkarahisarı'na kadar hususi bir trenle uzatmak istediler. Bunun sebebini anlayamamıştım. Maksatları, hareketi daha fazla kontrolleri altında bulundurmak ve müdahale etmek ise bunu Eskişehir'de kalmakla da yapabilirlerdi. Yok eğer maneviyatı yükseltmek için ise zamanı değildi. Çünkü şimendiferlerimiz takviye kıtalarımızın nakline bile kâfi gelmiyordu. Ben cephe kumandanı sıfatı ile daha çok alâkadar olmaklığım lazım gelirken, nakliyata sekte vurmaması için hareketimi bir müddet için durdurmuştum. Yüksek heyet, fikrinde daha çok ısrar ederse, çaresiz takviye kıtalarıma mahsus trenlerden birisini vermek mecburiyetinde kalacaktım. Bu da 23. Fırka'nın takviyesine ister istemez mani olacaktı. *[Paşa aynı sayfada yer alan bir ara başlıkta şöyle demektedir: "Uşak'ı ve Gediz'i Müdafaa Edecek Kadar Kuvvetli Değildik" Öyle ise o tümeni niye takviye ediyor? Bozgun sonucunu önceden biliyordu da bunun sorumluluğunu Atatürk'ün asker nakleden treni seyahat için aldığına mı bağlamak istemiştir? Tarihçi olarak biz de bunları sormak durumundayız. Ayrıca Fahrettin ve İzzettin beyler, bir piyade alayı ve Ethem'in yetişmesi durumunda Uşak'ı savunabileceklerini söylemişlerdir.]* Vaziyeti kendilerine de anlattım, fakat dinletemedim. Neticede yüksek heyet, takviye kıtalarına tahsis edilmiş olan trenlerden biri ile Afyonkarahisarı'na hareket etti. Heyetin Meclis müzakerelerinin tesiri altında kalarak bu seyahati yapması ihtimalini düşündüm." (Cebesoy, a.g.e., s. 454 vd.) Acaba A. Fuat Paşa, paşaların cepheyi gitmelerinden niye rahatsızlık duyuyordu? Yoksa sakladığı birşeyler mi vardı? Kendisinin himaye ettiği Ethem'le ilgili birşeylerin ortaya çıkmasından mı endişe duyu-

Ali Fuat Paşa'nın heyette yer almamasını yadırgayan Fahrettin Bey devamla şöyle der: "..Uşak'ın 20 km. kadar güneyinde[ki] ...müdafaa mevziimizi kendilerine harita üzerinde izah ederken, yanlarının hiçbir kıtaya dayanmış olmaması ve kuvvetin de azlığı dolayısı ile burada bir muharebenin kabul edilmeyerek tümenin bu geceden Uşak yanında dağlara dayanan yeni bir mevzie çekilmesi mütalaasını ileri sürdüm. Mustafa Kemal bu fikri beğenerek ehemmiyetle tetkikini söyledi. Yapılan müzakere sonunda, Afyon'dan bir alay piyade, Kütahya'dan da Ethem kuvvetleri yardıma gönderilirse bulunduğu mevzide düşman taarruzlarını def'e kudreti olup olamayacağının bir kere de Tümen Kumandanı İzzettin Bey'den sorulmasına karar verildi. Telefonla sordum: 'Bu kuvvetler yetişirse mukavemet edebilirim. Yetişemeyecekse çekilme uygun olacaktır' dedi. Ethem kuvvetlerinin yetişip yetişemeyeceğini bilmediğimi, Afyon'daki alayın trene bindirilmekte olduğundan ancak ertesi gün sabahleyin oraya varabileceğini söyledim. Bir kere de Eskişehir'de [Batı] Cephe[si] Kumandanlığı'ndan sorulmasını emrettiler. Onunla da görüşerek durumu anlattım. Çekilmeye katiyen muvafakati olmadığını, verilmiş emirleri mucibince [23.] Tümen'in bulunduğu ve tahkim ettiği mevzide sebat ve mukavemet etmesini şiddetle emretti. Ali Fu-

---

yordu? Fahrettin Altay da hatıralarında bu konu ile ilgili haklı olarak şunları yazmaktadır: "..General Cebesoy hatıralarında paşalarla beraber Afyon'a gelmemesi sebebini yardıma gelmekte olan askeri trenleri geciktirmek istememek maksadı ile izah ediyor. Paşaların gelmesine mani olamadığına göre, bu mahzuru önleyemeyeceğinden bir fayda hasıl olmamıştır. Eğer beraber gelmiş olsaydı belki anlaşmak mümkün olurdu." (a.g.e., s. 264.) Hatıratının 454. sayfasında "Uşak'ı ve Gediz'i Müdafaa Edecek Kadar Kuvvetli Değildik" ara başlığını kullanan Cebesoy'un; Fahrettin Bey'in o anki askeri durumu anlatıp çekilme dahil görüşünü sorması üzerine muhatabının çekilmeyi uygun bulmayıp sebat ve mukavemet edilmesini şiddetle emrettiğini yazar (Altay, a.g.e., s. 264.) Buna karşın Altay, Cebesoy'la ilgili bir çelişkiye daha dikkati çeker: "..Aynı hatıratta Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar planların düşmanı oyalama muharebeleri yapmak olduğunu yazıyor ki, bu ifade, verdikleri mukavemet emrinin aksidir." (Altay, gösterilen yer.) Öte yandan Ethem de dolaşıma en son sunulan ve olayları kronolojik açıdan bile arapsaçına çevirdiği bir 'risale'sinde Mustafa Kemal'in "kendisinden kaçtığı için" Afyon'a kadar geldiğini iddia etmektedir. (Cilasun, a.g.e., s. 148 vd. Ethem, "hatıra" ve "risale"lerinde nedense, Yunan'a sığınmadan hemen önce 23 Ocak 1921'de Kayacık değirmeninde Usturumca'lı Halil Efe ile Sarı Mehmet'in elinden, Parti Pehlivan'a nasıl yalvararak, biraz da para dolu heybelerini boşaltarak kurtulduğunu ise anlatmaz. Bu konudan ilerleyen bölümlerde genişçe bahsedeceğiz.) Eğer öyle ise öteden beri Atatürk'ün yerine geçmeyi düşleyen Ethem'in Ankara'da yönetime niçin el koy[a]madığı ise açıklanmaya muhtaçtır. Açıklamaya girişeceklere yardımcı olmak babından söyleyelim: Ethem, Genelkurmay kayıtlarına göre Yozgat'tan 9 Temmuz 1920'de ayrılarak Batı Cephesi'ne gitmiş; değindiği olaylar sırasında ise Ankara'da değil, yukarıda da anlatıldığı gibi Uşak civarında bulunuyordu. Son bir not: Mustafa Kemal, Afyon/Uşak cephesini, Cebesoy'un engelleme girişimlerine karşın teftişten sonra Yeşilordu'nun kapatılması emrini vermiştir. Acaba Mustafa Kemal teftişte ne gördü de bu kararı verdi ve ardından Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya gönderilmesi emrini verdi? Ethem ve kardeşleri de kısa bir süre sonra açığa çıkan isyan girişimlerinde kendi kuvvetlerini orduya denetlettirmek istememişlerdi.

Şahsen ***kaydı ihtiyatla*** yaklaşmakla birlikte şu değerlendirmeleri de buraya alıyoruz: "...[Mustafa Kemal] Ali Fuat'ın Ethem'le birlikte olduğuna kani idi. Ordu Komutanı Ali Fuat ve Ethem'in kuvvetleri o vakit Şark Cephesi müstesna yegane kuvvetti. On bin kişi kadar idiler. Bizimki bundan titremeye başladı. Telaş içinde. Etrafında gizli kapaklı birşeyler olup duruyor. Ama ne? Anlamak mümkün değil. Heyeti Vekile'ye haber verilmiyor. Bir gün Fevzi Paşa'ya sordum. Bana ağzından kaçırdı! **'Ali Fuat ve Ethem, ordu ile Ankara'yı basacaklar.'** İlave de etti; 'Bütün tertibatı yaptık, gelsinler' dedi..." (Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, c.3, s. 689-690'dan naklen; Sarıhan, a.g.e., s. 35n vd.) Halide Edib'de de aynı doğrultuda iki kayıt vardır; Türk'ün Ateşle..., s. 139 vd.

at Paşa'nın, Paşaların kendi vazifesine müdahale ettikleri zehabına kapıldığını ve bundan müteessir olduğunu hissettim."[328]

Ali Fuat Paşa'dan aldığı cevabı Mustafa Kemal'e ileten Fahrettin Bey, kendisinden şu karşılığı alır: "O halde yapılacak iş, kuvvetleri bu gece oraya yetiştirmektir. Siz alayı hemen yetiştirmeye çalışınız. Biz de Ethem kuvvetlerini yetiştirmeye çalışalım." Mustafa Kemal, Ethem'e hitaben söz konusu emri yazdırdıktan sonra geldiği heyetle birlikte Eskişehir'e döner.[329] Karargâhı'nı bile Uşak'a nakletmeyi düşünen ancak bundan alayın cepheye intikalini engellememek için vazgeçen Fah-

---

328 Aynı yer.

329 Fahrettin Bey'in verdiği bilgilere göre telgrafın 28 Ağustos 1920'de çekilmesi gerekir. Bu telgrafı anılan tarihteki Atatürk'ün yazışmalarının yer aldığı ATABE koleksiyonlarında bulamadık. Daha sonra Atatürk'ün 1920 Temmuz'undaki yazışmalarını araştırırken söz konusu telgrafı bulduk:

"Demirci Havalisinde Ethem Bey'e

Afyon Karahisar, 13 Temmuz
Mühim ve mahrem

Daima gözü ileride olan taarruz halindeki düşman kıtalarının yoğunluğu nispetinde buralarda kuvvet bulamadım. Elden geldiği kadar takviye ettirdiğim Aşir Bey Fırkası [23. Fırka (Tümen). Ayrıca Tümen Komutanı o sıralarda Aşir Bey değil İzzettin Bey'dir. Ethem yanılmaktadır.], son bir gayretle Uşak önünde müdafaa halindedir. Bütün gözler ve ümit, tecrübe görmüş müfrezelerinizin atılışları neticesine çevrilmiştir. İstenen topçu mühimmatı size süratle ulaştırılmak üzere yola çıkarılmıştır.

Afyon'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal."

(ÇEH, s. 90 vd.; ATABE, c.9, s. 49.) ATABE'nin dipnotunda bu telgrafın Ethem'in 1962'de yayınlanan "Hatıralar"ından alındığı belirtiliyor. Tarihi ise 13 Temmuz. ATABE de doğal olarak dipnotta Mustafa Kemal'in bu tarihte Afyon'da değil Ankara'da bulunduğunu, dolayısıyla "tarihte bir hata olduğunun anlaşıldığını" belirtmiştir (Düzeltilmesi gereken bir hata da anılan telgrafın hemen ardından 50. sayfada verilen bir başka telgraftır). Ancak hemen ardından ATABE'nin, Atatürk'ün 31 Temmuz'da Afyon'a gittiğini belirtmesi ise yanlıştır. Atatürk'ün o sırada bulunduğu ve o telgrafı çektiği mıntıkadan sorumlu 12. Kolordu'nun Komutanı Albay Fahrettin (Altay) Bey'in hatıratına göre (s. 263 vd.) telgraf 28 Ağustos'ta çekilmiştir. Doğrusu da budur. Çünkü ertesi günü Uşak düşmüştür. Eğer Atatürk 31 Temmuz'da Afyon'da olsaydı, Uşak'ın 29 Ağustos'ta düşmesine kadar o kritik günlerde orada bir ay niye bekleyeceğinin de açıklanması gerekirdi. Ayrıca, Uşak ve Gediz'in düşmesi ile Eskişehir ve Ankara'nın da tehdit altına girmesi üzerine Meclis'in Sivas'a nakledilmesi düşünülmüş, bu konu ile ilgili Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü) Bey'den Batı Cephesi Komutanı Tuğgeneral Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya çekilen 1 Eylül 1920 tarihli şifretel ile görüş sorulmuştur. (Cebesoy, a.g.e., s. 475 vd. Aynı telgraf Doğu Cephesi Komutanı Tuğgeneral Kâzım (Karabekir) Bey'e de çekilmiştir, Karabekir, a.g.e., s. 1821 vd. Cebesoy, öneriyi reddetmiş, Karabekir ise "[Gizli komutanlar Toplantısı, 16-29 Kasım 1919, Sivas] ...o zaman anlatamadığım bu fikrime geldiklerini görmekle bir gurur hissi duymuyor ve zebunkeşlik [düşene vuran] edecek birşey yazamıyordum" diyerek, öneriyi o an için uygun bulmamakla beraber bir yanıt da vermemiştir. bk; gösterilen yerler) Dolayısıyla, kronoloji de dikkate alındığında, Atatürk'ün söz konusu telgrafı 31 Temmuz'da değil, Fahrettin Bey'in de belirttiği gibi 28 Ağustos'ta çektiği ortaya çıkar. Son olarak mevsuk bir kaynak olmamakla birlikte Mustafa Kemal kronolojisi ile ilgili bir çalışmada da; Atatürk'ün *28 Ağustos 1920*'de yanında Fevzi Paşa ve İsmet Bey olduğu halde Eskişehir'den Afyon'a gelerek Fahrettin Bey ve Kolordu Karargâhı ile cephe durumunu ve Yunan saldırısına karşı alınacak önlemleri görüştükten sonra aynı akşam Ankara'ya hareket ettiği belirtilir. (Vural Sözer (Derleyen), Atatürk'lü Günler, s. 256.)

Ethem'in hatıralarını doğru/güvenilir bularak Atatürk'ün diğer mevsuk yazışmalarını da tartışılır hale getiren ATABE'nin bu tavrını anlamakta güçlük çektiğimizi de belirtmek istiyoruz. Doğruları ortaya çıkarmak adına yaptığımız bu uzun izahatlardan, "..yukarıdaki tarihte bir hata olduğu anlaşılmaktadır" dipnotunu düşen ATABE yöneticilerinin de yararlanacağını umuyoruz.

rettin Bey de heyeti uğurladıktan sonra planlanan işleri yapmaya başlar: Fahrettin Bey, söz konusu alayı, Afyon'dan Uşak'a intikaline bizzat nezaret ederek birbiri ardına üç trenle hemen yola çıkarır. Türk İstiklâl Harbi'ne hizmet etmelerine karşın, '*Bazı milis kuvvetlerimiz*' tarafından iyi muamele görmediklerinden şikâyet eden [gayrımüslim] tren memurlarına da işin önemini anlatarak yollarda hiçbir gecikmeye fırsat verilmemesini şiddetle emreder.[330]

Ethem Nerede?

29 Ağustos 1920 sabaha karşı, Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'e, Yunanlıların üstün kuvvetlerle [yaklaşık 5 tümen] taarruza geçtiği ve 23. Tümen'in bu taarruz karşısında çekilmeye mecbur kaldığı raporu gelir. Üstelik *Ethem kuvvetleri ve Afyon'dan gönderilen Alay'ın da cepheye yetişemediği öğrenilir.* Düşman Uşak'a girmek üzeredir. "Korktuğum olmuştu" diyen Fahrettin Bey şöyle devam eder: "Hemen hususi bir tren hazırlattırarak Karargâh Muhafız Bölüğü'nü aldım. Albay Aşir'i de beraberime alarak Uşak istikametine hareket ettim. Küçükköy (Bugünkü Yıldırımkemal) İstasyonu'nda Uşak'tan gelmekte olan bir trene tesadüf ettik. İçinde birtakım ailelerle **Milli Kuvvetler'den Kuşçubaşı Eşref ve bir miktar maiyeti, ailesi efradı** ve bazı yolcular vardı. Kadın ve çocuklarla ihtiyarlardan başkasını trenden indirdim, trende bulunan silahları ve mühimmatı aldım, hepsini bizim trene doldurarak Dumlupınar'a vardım. Öbür treni Afyon'a yolladım. Yunanlılar Uşak'a girmişlerdi. 23. Tümen'den haber yoktu... Sonradan öğrendik ki **Ethem Kuvvetleri gelmemiş**. Bizim gönderdiğimiz alayın ilk taburu sabaha karşı oraya varmış. Uşak Merkez Kumandanı Albay Murat, şehirde hasıl olan heyecanı bastırmak için bu taburu alıkoymuş. Karakuyu'daki tümenin sağ yanını geceden saran düşman kolu Uşak'a doğru sokulmaya başlamış. Buna karşı çıkan gönüllü süvariler dağılmış, düşmanın topçu ateşi Uşak istasyonunu döğmeye başlamış. Gönderdiğimiz alayın ikinci treni istasyona girdiği sırada düşman da oraya girmiş. İstasyon doğusundaki demiryolu köprüsünü icabında tahriple görevli istihkam teğmeni telaşla dinamitleri vaktinden önce ateşlemiş. Bu yüzden hiçbir lokomotif geriye kaçamamış. (Bu teğmen, köprünün düşman topçu ateşi ile tahrip edildiğini iddia etmiştir.) Alayın üçüncü taburu da bir önceki istasyonda kalmaya mecbur olmuş."[331]

Altay, ardından 23. Tümen'in geri kalan kuvvetlerini Aşir Bey marifetiyle Dumlupınar'da toparlayarak bir cephe oluşturur. Toparlanan Tümen, o gece Uşak'tan dönen İzzettin Bey'e teslim edilir. Üç haftalık bir zaman içerisinde hem Uşak'ı işgal eden Yunanlılar hem de Uşak doğu/kuzeydoğusunda 23. Tümen tahkimat yapar. Bu arada Eylül 1920 başlarında 23. Tümen Komutanı İzzetin Bey önce 61. Tümen daha sonra da 1. Kolordu Komutanlığı'na atanır. Onun yerine 23.

---

330 Altay, gösterilen yer.

331 a.g.e., s. 265 vd. Albay Fahrettin Bey'in bu anlattıklarını bir başka kaynak daha doğrulamaktadır: Ahmet Kasapoğlu (Derleyen), Milli Mücadele Anıları, s. 72 vd. Anılar, Kırkağaç, Soma, Bergama yörelerinde milli mukavemet hareketlerine katılan İstiklâl Madalyalı Hüseyin Hulki Efendi'nindir.

Tümen Komutanlığı'na atanan Kurmay Yarbay Halis (Bıyıktay) Bey, birliklerini İslamköy-Banaz bölgesinden ileri sürerek Uşak'taki düşmanın ateş menziline kadar sokup top ateşi ile onları tacize başlar. Böylece iki taraf arasında bir tür siper muharebesine girişilmiş olur.[332]

Bu arada Ali Fuat Paşa'nın, Yunan taarruzunu Gediz'de Ethem'in durdurduğunu yazmasını ise tebessüm ederek buraya not düşüyoruz.[333]

Olayların canlı tanığı Yunus Nadi Bey de Uşak'ın düşüşü ile ilgili olarak Kuvayı Seyyare'yi suçlar: "...Yunanlıların Uşak üzerine taarruzları da maalesef düşmanlarımızın başarısı ile neticelendi. O zaman belli başlı kuvvetlerimiz olan Milli Kuvvetler bu mağlubiyetin manasını -*Yeniçerivâri bir usulle*- lafı değiştirerek şöylece açıklamaya kalkışmışlardı: 'Biz Demirci'den Uşak'a gelinceye kadar oradaki kuvvetler düşmanı durdurmalı idiler. Durduramamışlar. Bir de geldik baktık ki, Uşak düşmüş. Artık bizim için tabiatıyla yapılacak iş kalmamıştır!"[334]

Ali Fuat Paşa Demirci Mehmet Efe'yi Niye Tutuklatmak İstedi?

Türk İstiklâl Harbi ve Çerkez Ethem'le ilgili karanlık noktalardan birisi de Denizli/Aydın mıntıkası Kuvayı Milliye komutanlarından Demirci Mehmet Efe'nin, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa tarafından ***ortadan kaldırılmak istenmesidir***. Son derece ilginç ve önemli olan bu konuda bir yanlışlık yapmamak için olayı bizzat Albay Fahrettin Bey'in ağzından verelim: "..30 Eylül [1920] gecesi Eskişehir'den Kumandan Ali Fuat Paşa'nın Emir Subayı Süvari Üsteğmeni Ali Rıza, Afyon'a gelerek beni buldu ve kumandanın ŞU GİZLİ EMRİNİ ağızdan tebliğ etti: 'Denizli'deki Demirci Mehmet Efe'yi artık oradan alarak kumandayı tamamı ile 57. Tümen Kumandanı'na vermek lazımdır. Efe ve maiyetindeki zeybek elebaşların ne suretle TEVKİFLERİ mümkünse tetkiki ile teklif yapılacak, bu iş için yazı yazılmayarak emir subayları gönderilmek sureti ile ağızdan bildirilecektir.' Kendisine bu işi zaten [I. Süvari] Tümen Kumandanı Nazmi Bey'le görüştüğümüzü, bir plan hazırlamakta olduğumuzu söyleyerek geri gönderdim. ***Ne garip tesadüftür ki, iki gün sonra Konya'da Delibaş isyanı patlak verince bu isyanı bastırmaya memur edilen Refet Bey, Demirci Efe'yi maiyeti ile beraber isyanı bastırıp tedibatta bulunmak üzere çağırmıştır.***"[335]

Komuta ettiği Batı Cephesi mıntıkasında Ethem'i palazlandıran Ali Fuat Paşa'nın, buna karşın Demirci Efe'yi niye tutuklattırarak ortadan kaldırmak istediği açıklanmaya muhtaç bir konudur. Eğer Efe, o sıralarda Milli Hareket'e zararlı bir

332 Altay, a.g.e., s. 266 vd.

333 Cebesoy, a.g.e., s. 454.

334 ÇEKİ, s. 7 vd.

335 Altay, a.g.e., s. 269 vd. Ancak, Cebesoy'un hatıratında Demirci Mehmet Efe hakkında bilgi verilen bölümde, bu konu ile ilgili bir kayıt yoktur. a.g.e., s. 470 vd.

durumda ise Konya isyanına katılmaya niye razı olmuştur? Efe, Milli Hareket'e zararlı durumda değilse o zaman da niye ortadan kaldırılmak istenmiştir? İsyan için kuvvetlerini artırıp zaman kazanmaya çalışan Ethem'in[336], bölgede kendisini dengeleyebilecek bir güç olan Demirci Mehmet Efe'den çekinmesinin bununla bir ilgisinin olup olmadığını şimdilik bilemiyoruz.[337]

"Ethem'i Belediye Karşılasın!"

Bu arada 23 Ekim 1920'de Dumlupınar mevkiindeki Uşak cephesini teftişe giden 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey'in Afyon'da bulunmadığı günlerde Ethem burada ***bazı yeraltı faaliyetlerine*** girişir. Ethem, kaçakları takip bahanesiyle, ***gerçekte ise halktan baskı ve tehditle asker, hayvan, eşya ve para toplatmak için*** Afyon'un doğusu ile Konya kuzey bölgelerine adamlar gönderir. Fahrettin Bey, bu olaydan haberdar olur olmaz Ethem'in adamlarının Kolordu sorumluk bölgesine geçmesine, uyguladığı sıkı disiplin ile izin vermez ve böylece de doğal olarak Ethem'in hiddetini üzerine çeker. İşte bu sıralarda Afyon Müdafaai Hukuk Heyeti Reisi Reşit Bey, Çerkez Ethem'in bir süre "istirahat için" Kütahya'dan Afyon'a geleceğini bildirdiğini söyleyerek kendisinin bando ile ve askeri törenle karşılanmasını rica eder. Fahrettin Bey de bu 'rica'ya Ethem geleceğini kendisine yazmış olsaydı bunu yapacağını ve kendisinin de törende bulunacağını, ancak yazmadığına göre bu 'rica'yı yapamayacağını, Ethem'i belediyenin karşılamasının daha iyi olacağını bildirir. Nitekim Ethem Afyon'a gelir, kendisini "belediye karşılar." Durumu anlayan Ethem, Fahrettin Bey'i de ziyaret etmez. Bir gün sonra Afyon'dan Kütahya'ya döner ve araları da iyice açılmış olur. Bir de Ethem'in bölgeye gönderdiği bir adamının Fahrettin Bey'in süvari bölüğünce yakalanmak istenmesi üzerine Ethem, 12. Kolordu Komutanı'nın değiştirilmesi için Ankara nezdinde girişimlerde bulunur, ancak bu isteği yerine gelmez.[338]

Ethem'e Jandarmalık Yapan Batı Cephesi Komutanı

Yine Fahrettin Bey'in Afyon'dan cepheye gittiği günlerde Ali Fuat Paşa Eskişehir'den kalkıp Karahisar'a gelerek Ethem'in istediği bazı kişileri tutuklattırarak Kütahya'ya gönderir. Gerisini Fahrettin Bey şöyle anlatır. "... kumandanı bulunduğum bir mevkide benim haberim olmadan bu şekilde davranışta bulunulmasından üzüldüm. Eskişehir'e giderek kendisini ziyaret ettim. Afyon'dan getirtilen zevatın iadeleri için emir verilmesini rica ettim. Eskişehir'e getirilerek serbest bırakıldıklarını söyledi. Sonra da sözü Ethem'den açarak davranışlarını anlattım ve ***'Bir jandarma çavuşluğundan yetişen bu adamın bizlere karşı aldığı durumu düzeltmesine delalet buyrulması yerinde olacaktır'*** dedim."

---

336 Bu sıralarda Ethem'in Yunan generalleri ve İngiliz askeri makamlarıyla ilişki ve muhabereye geçtiği Türk askeri istihbarat birimlerince saptanmıştı. bk: Ayaklanmalar, s. 229 vd.

337 Ethem, ileride açıklayacağımız gibi kuvvetleri arasında bulunan müfreze komutanlarından Parti Pehlivan Ağa, Usturumca'lı Halil Efe ve Sarı Mehmet Efe'den de çok çekiniyordu.

338 Altay, a.g.e., s. 272 vd.

Altay'ın bu haklı sitemi üzerine Cebesoy, Ethem'i savunarak şu karşılığı verir: "Hürmetkâr olması tabiidir amma, JANDARMA ÇAVUŞLU U ÇOK ESKİDİR, ŞİMDİ BÜYÜMÜŞ, MİLLİ KUMANDAN OLMUŞTUR. ONA DA HAKKINI VERMELİYİZ..."

Bu yanıta kızdığı anlaşılan Fahrettin Bey, Jandarma Çavuşu Ethem'in albaylarla, tuğgenerallerle kıyaslanmasına itiraz ederek şöyle der: "Evet doğrudur. Geçen zaman içinde BİZ DE BİR TAŞ PARÇASI GİBİ DURMADIK. BU SEBEPLE ARAMIZDAKİ NİSPET [rütbe farkı kastediliyor] DE İŞMEMİŞTİR.' Bu cevabım karşısında Ali Fuat Paşa gülerek elini omzuma koydu ve şöyle dedi: 'Merak etmeyin her şey düzelecektir...' Birkaç saat sonra da aldığı emir üzerine Ankara'ya gitti. Sonraları şu haber geldi: Ali Fuat Paşa MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİ İ'NE TAYİN EDİLMİŞTİR."[339]

Durum o kadar gergindir ki, Fahrettin Bey Eskişehir'den Afyon'a dönerken Ethem'in olası bir saldırısından çekindiği için trenin Alayunt'ta durmadan yoluna devam etmesini emir subayına söylemek zorunda kalır.

Çerkez Reşit'in Habercisi Kolordu Komutanına Emir Veriyor

Ethem ve kardeşlerinin açıkça isyan durumuna geçmelerinden kısa bir süre önce meydana gelen ve hem kendi illegal yapılanmalarını genişletmek hem de düzenli Türk ordusu üzerinde nasıl tahakküm kurmak istediklerinin anlaşılabilmesi bakımından çarpıcı bir olayı da dikkatinize sunmak istiyoruz. Olay, 1920 Ekim'inin sonlarına doğru, 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey bir gece yazı odasında çalışırken meydana gelir. Gerisini yine ondan dinleyelim: "...emir subayım Fevzi (Uçaner) ANKARA'dan gelen birinin beni görmek istediğini söyledi. İçeri almalarını bildirmemden sonra odama giren karayağız yakışıklı bir delikanlı, saygısız ve serbest bir tavırla selam vererek yanımdaki koltuğa oturdu ve masanın üzerine bir mektup bıraktı. İstiklâl Savaşımız için önemli bir vesika niteliğinde gördüğüm [18.9.336/1920 tarihli] mektup şöyle idi:

'FAHRETTİN BEYEFENDİYE,

BİLMEM Kİ BOLŞEVİK OLACAK MISINIZ? OLMASANIZ BİLE HERHALDE BİR BOLŞEVİK GAZETESİ OLAN YENİ DÜNYA'NIN İNTİŞARINI TEMİN İÇİN ABONE OLARAK MUAVENETİNİZİ İSTİRHAM EYLERİM EFENDİM.

REŞİT, SARUHAN MEBUSU.'

"Çerkez Ethem'in büyük kardeşi olan Saruhan mebusu Reşit Bey'in bu mektubunu okuduktan sonra, karayağız delikanlıya dedim ki, 'Biz askerler siyâsi işlerden anlamadığımız için Bolşeviklik hakkında bir fikrimiz yoktur. Ankara'nın bileceği

339 Altay, a.g.e., s. 272 vd.. Büyük harfle yazılan kelimeler, Altay'ın eserinde öyle verildiği için bu şekilde kullanılmıştır.

bir iştir. Ama gazetenize birkaç abone yazdırırız. Bizim işimiz karşımızdaki Yunan düşmanlarımızı yenmeye çalışmaktır.' Ben sözümü bitirmiştim ki delikanlı gene o çalımlı hali ile bir soru savurdu: 'Bu husustaki tedbirlerinizi öğrenebilir miyim?' Sinirlendiysem de bunu belli etmeden tatlı bir cevapla bahsi kapatmak istedim. O ise üsteleyerek daha sert şekilde konuşmasına devam ediyor ve askerlerimizin firar etme sebeplerini araştırıp araştırmadığımızı soruyordu. İçimden lahavle diyerek yüzüne baktım. Bu sefer de o gülümseyerek, 'Bunun sebebini ben size anlatayım. Bu nedenin başlıcası köylerinden mektup alamamaları ve mektuplarının köylerine varamamasıdır. Eğer kumandanlar bu işi düzeltirlerse firarların da önü alınmış olur.' 'Evet güzel söylüyorsunuz. Öyle ise sizden bir ricada bulunayım: Size cephenin gerisinde ateş menzilinden uzakta bir bölük kumandanlığı vereyim. Mektup işini, bunların zamanında gidip gelmesini temin ile firarı önleyiniz. Ben de bütün Kolordu'ya başarınızı yazar, sizi örnek olarak gösteririm, siz de döner gelirsiniz.' Bizim ateşli delikanlı benim bu cevabımdan sinirlenerek sert bir şekilde haddini bilmeden konuşmaya devam etmek istedi. Ama artık sabrım kalmamış, haddini bildirmek zamanı da gelmişti: 'Delikanlı, sen biraz fazla konuşuyorsun. Biz sizden ders alacak adam değiliz. Buyurunuz işinize gidiniz...' Fakat bu defa da ayağa fırladı ve elleri uzatıp uygunsuz bir tarzda, 'Bu ne hakaret! Bu hakkı kendinizde nasıl buluyorsunuz?' [dedi] Bunları söylerken bağırıp duruyordu ki, birden odamın kapısı hızla açıldı. Emir Subayım Fevzi (Uçaner) iki silahlı askerle içeriye girdi. Meğer dışarıdan dinliyormuş. Delikanlının taşkınlığını anlayınca, içeri girmek lüzumunu hissetmiş. Kendisine askerleri dışarı çıkarmasını söyledim. Sonra da, 'Bu genç GAZETECİ yorgun ve sinirlidir. Fena muameleye lüzum yok. Burada kaldığı müddetçe misafirimizdir. Gazetesine de birkaç abone yazdırırsınız' diyerek uğurladım."[340]

1.12. Gediz Taarruzu ve Ethem

Türk İstiklâl Harbi ve Çerkez Ethem'le ilgili tam olarak aydınlatılamayan olaylardan birisi de ünlü Gediz Taarruzu'dur.[341]

Türk İstiklâl Harbi'nde henüz düzeni orduya geçilemediği bir sırada yapılan ve bozgunla sonuçlanan Gediz Taarruzu açıklanmaya muhtaç bir konu olmakla birlikte Ali Fuat Paşa'yı bu saldırıya Ethem ve kardeşlerinin ikna ettikleri konusunda kaynaklar fikir birliği etmektedir.

Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, Genelkurmay'a Gediz'de bulunan bir Yunan tümenine saldırı için izin ister. Ancak Atatürk'ün Nutuk'ta açıkladığı çeşitli nedenlerden dolayı Genelkurmay saldırıya izin vermez. Hatta Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey, bizzat Batı Cephesi Karargâhı'na giderek Cephe Komutanı

---

340 Altay, a.g.e., s. 277 vd. Büyük harfli yazım Altay'a aittir.

341 Bu konu ile ilgili şu kaynaklara bakılabilir: TBMM GÇZ, c.I, s. 254 vd.; Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, s. 664 vd.; Cebesoy, a.g.e., s 493 vd.; Rahmi Apak, Yetmişlik..., s. 210 vd.; Atay, a.g.e., s. 271 vd.; Selek, a.g.e., s. 110, 115, 379 vd.; Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya, c.III, s. 177 vd.; ÇEH, s. 110 vd.; Sarıhan, a.g.e., s. 19, 38 vd.

Ali Fuat Paşa ile görüşür. Ali Fuat Paşa, İsmet Bey'in itirazlarından sonra durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere taarruzu erteler.

Ancak buna karşın, Batı Cephesi Komutanlığı, 16 Ekim 1920'de Grup Karargâhı olarak kullanılan Alayunt istasyonunda yapılan ve Ali Fuat Paşa, Kurmay Başkanı Binbaşı Saffet Bey, Grup [11. Tümen] Komutanı Yarbay (Ayıcı) Arif ve 61. Tümen Komutanı Yarbay İzzettin (Çalışlar) beyler ile I. Kuvayı Seyyare Komutanı Çerkez Ethem'in katıldığı toplantıda taarruza karar verilir.[342]

Taarruz, *yeni kurulan* 11. ve 61. tümenler ile I. Kuvayı Seyyare tarafından icra edilecektir. 24 Ekim'de sabah saatlerinde başlayan taarruz Ali Fuat Paşa ve Rahmi Apak'a göre ***Kuvayı Seyyare'nin kılını kıpırdatmaması nedeniyle*** bozgunla sonuçlanır. 25 Ekim'de Bursa cephesinden saldırıya geçen Yunanlılar, İnegöl ve Yenişehir'i işgal edip Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan Türk kuvvetlerini de çekilmek zorunda bırakır.

Taarruzun yapılmasında birinci derecede etkili olan Ethem ve kardeşleri, bozgunun sorumluluğunu ise düzenli ordu ile subaylara atmakta gecikmez. Atatürk'ün "*..Efendiler, dalgalı ve düzensiz ve emir ve kumandasız bazı savaşlardan sonra bildiğiniz üzere Gediz'de yenildik'*[343] dediği bozgunda Türk kuvvetlerinin kaybı Ethem'e göre 200 şehit, 500 yaralı[344] iken; Ali Fuat Paşa'ya göre ise 10 subay ve 200 yaralı idi.[345] Harekâta katılan Apak da "...Ertesi günü muharebe meydanını gezdim. Otuz kırk kadar erimiz şehit olmuş yatıyor" der.[346]

Bozgunun Perde Arkası: "Kuvayı Seyyareciler Taarruzda Sakız Çiğnediler!"

Salihli cephesindeki mücadeleleri ve isyanların tepelenmesindeki katkıları ile ayakları yerden kesilen Ethem ve kardeşleri, düzenli ordunun oluşturulmasını kendi değerlerini düşüreceği ve gizli planlarını bozacağı için istemiyordu. Oysa düzenli Yunan ordusuna karşı başarı ancak onlarınki gibi düzenli bir ordu ile mümkün olabilirdi. Atatürk, Gediz Taarruzu'nu anlattığı Nutuk'taki bölümden önce dikkati çekici şu açıklamaları yapmaktadır: "...Düşmana karşı kurulacak kuvvetler konusunda karşıt iki görüş çarpışmaya başlamıştı. Bizim tuttuğumuz düzenli ordu kurma görüşüne karşıt olarak, 'milis' diyebileceğimiz bir çeşit örgüt kurma

---

342 Anılan "komutanlar toplantısı"nda da Yarbay İzzettin Bey dışındaki tüm komutanlar, üniforma yerine Kuvayı Milliyeci giysileri içindeydi. (Sarıhan, a.g.e., s. 19 vd.) Taarruzun bozgunla sonuçlanmasından sonra Ankara'ya 'çağrılan' Ali Fuat Paşa da, Mustafa Kemal tarafından karşılandığı istasyonda trenden inerken "omuzunda bir filinta olduğu halde Kuvayı Milliye kılığında" görülür. Nutuk, s. 676 vd.

343 Nutuk, gösterilen yer.

344 ÇEH, s. 120 vd.

345 a.g.e., s. 503 vd. Nitekim bozgunu "Zafer elde ettik" diye algılayan Ali Fuat Paşa (a.g.e., s. 503.) bu olaydan sonra Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınarak Moskova'ya büyükelçi olarak 'gönderilir.'

346 Yetmişlik..., s. 212 vd.

görüşüne genel bir akım vermek için çalışılıyordu. Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler, Kütahya yakınında -'Kuvayı Seyyare' adı altında ellerinde bulunan kuvvete dayanarak- bu akımın başında ve çok ateşli bir biçimde çalışıyorlardı. Batı Cephesi'nde, orduda, halk arasında ve dahası Meclis'te bu akım için yapılan propaganda o denli güçlü ve etkili bir duruma geldi ki; *'Ordudan yararlanılamıyor, dağılsın! Hepimiz Kuvayı Milliye olalım!'* sözleri her yandan kulakları doldurmaya başladı... Ethem Bey birliğinin erleri, sanki, seçkin ve ordu erlerine yeğlenir ayrıcalıklı görülmeye, imrenilecek durumda sayılmaya başlandı. Ethem Bey ve kardeşleri de herkes üzerinde bir çeşit erk ve üstünlük kurmaya başladılar... İşte bu sıralarda idi ki, Batı Cephesi Komutanı [Ali Fuat Paşa], Genelkurmay Başkanlığı'na *Ethem ve Tevfik kardeşlerin etkisiyle olduğu sanılan* bir öneride bulundu: 'Yunan ordusunun Gediz yakınında ayrı olarak bulunan bir tümenine saldırmak!"[347]

Yarbay Arif Bey'in 11. Tümen'inin Kurmay Başkanı Rahmi Apak'a göre de Gediz Taarruzu'nun yapılmasında Ethem ve kardeşleri etkili olmuştur. Apak bunun nedenini de şöyle açıklamaktadır: ".. ***Sonradan işittiğime göre bu taarruzun yapılması için bilhassa Birinci Seyyar Kuvvetler çok hevesli imişler. Bunda da gizli bir maksatları varmış: Yeni kurulmuş olan bu iki düzenli tümeni yıpratmak ve Çerkez Ethem çetesine meydanı açık bırakmak.***"[348]

Ethem ve kardeşlerinin suçladığı düzenli ordu subayları ise yanlarında bir piyade eri kalmamasına karşın ellerinde tabanca düşmana ateşe devam ediyordu. Ve bu komutanların sağından solundan hem de yakın mesafeden atılan piyade mermileri vızır vızır geçiyordu.

Bu tehlikeli durum üzerine 11. Tümen Komutanı Arif Bey, taarruzu durdurur. Gerisini Apak şöyle anlatır: "Arif Bey hiddetle bağırıyor: 'Taarruzu durdurdum, tekrar taarruz etmeyeceğim. Çünkü ***Seyyar Kuvvetler düşman karşısında sakız çiğniyor. Muharebeye girişmiyorlar. Maksatları, bizi yıpratıp meydanı boş bulmaktır!..***"

Birazdan Ali Fuat Paşa da gelir ve tanık oldukları manzara karşısında taarruzun durdurulmasına karar verirler. Geceleyin Türk kuvvetleri geri çekilirken, Yunanlılar da ***çetelerin faaliyetsizliğinden*** yararlanarak Gediz'i boşaltıp Uşak'taki esas kuvvetlerinin yanına giderler. Böylece Gediz Taarruzu, Kuvayı Seyyare'nin gizli amaçları yüzünden bozgunla sonuçlanır.[349]

Taarruzu bizzat sevk idare eden Ali Fuat Paşa da hatıralarının Gediz'le ilgili bölümünde *"Eğer Birinci Kuvayı Seyyare Vazifesini Yapmış Olsaydı..."* arabaşlığı altında şu bilgiyi verir: "...Eğer Birinci Kuvayı Seyyare bütün gün bir düşman taburu karşısında muharebeye ***seyirci kalmasa*** ve Demirci Muharebeleri'ndeki ce-

347 Nutuk, s. 664 vd.
348 Yetmişlik..., s. 210 vd.
349 Apak, aynı yer.

saret ve faaliyeti burada da göstermiş olsalardı, kahraman piyadelerimizin araziden iyi istifade ederek yapmış oldukları cesurane hücumları ile düşmanı daha gündüzden mevzilerinden atabilirlerdi...***Birinci Kuvayı Seyyare'nin başında Çerkez Ethem Bey ve kardeşleri gibi milli kumandanların kalmaları halinde bu atlı müfrezenin yeni ordunun süvari uzvunu teşkil edemeyeceği anlaşılmıştı.***"[350]

Ethem ve kardeşlerinin iki ***taze/körpe tümeni*** Gediz Taarruzu'na zorlayıp muharebede hiçbir şey yapmamaları ve sonuçta ortaya çıkan bozgunu da düzenli ordu ile subaylara yüklemek istemesinin nedeni de Yeşilordu ile olan bağlantılarıdır. Düzenli ordunun Meclis ve Hükümet'in kontrolünde olacağı bilindiğinden, buna fırsat vermeyerek kendi durumlarını kuvvetlendirmek istemişlerdir.

Ali Fuat Paşa Yeşilordu'ya Üye miydi?

Yanıtlanması gereken sorulardan birisi de Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın müfritler" dediği[351] Yeşilordu'ya üye olup olmadığıdır.

Yeşilordu'nun Genel Sekreteri Hakkı Behiç'in, Rauf (Orbay) Bey'e yazdığı bir mektuptaki ifadelerine göre, Çerkez Ethem ve Reşit'in yanı sıra o sıralarda Batı Cephesi Komutanı olan Ali Fuat Paşa da Yeşilordu Cemiyeti'nin üyesidir.[352]

1.13. Çerkez Ethem ve Yağmacılık

Çalışmamızın bu bölümünde Çerkez Ethem ve daha sonraları I. Kuvayı Seyyare adını alacak birliklerinin Türk İstiklâl Harbi'nde yaptığı yağmacılık faaliyetlerine yer vereceğiz.

Çerkez Ethem'i aklamak isteyen; onu, küçük burjuva ihtilalcisi, halk kahramanı, gerilla önderi vs. gibi sıfatlarla tanımlamak; yaptığı "yüz kızartıcı" lümpence eylemleri gözden kaçırmak isteyen ***vatansız*** ve ***milliyetsiz*** romantik bazı sol çevrelerin sorumsuz 'analizlerini' dikkate almıyoruz.[353]

---

350 a.g.e., s. 499 vd.

351 a.g.e., s. 463 vd.

352 Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden..., s. 321 vd.; Akal, a.g.e., s. 319 vd. Yukarıda açıklanan amaçlar doğrultusunda Kuvayı Milliye'den düzenli orduya geçişin en büyük muhalifinin Yeşilordücular olduğu belirtilmişti. Ali Fuat Paşa ile diğer bazı komutanların da Gediz Taarruzu'nu planlarken üniforma giymemeleri ve hatta Atatürk tarafından Ankara'ya çağrıldığında da omuzunda bir filinta ve üniforma yerine çeteci kıyafetiyle geldiğine dikkat çekilmişti.

353 Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, c.2, s. 699 ve İdris Küçükömer, Düzenin Yabancılaşması, s. 99 vd.'den naklen Zeki Sarıhan, Çerkez Ethem'in İhaneti, s. 20 vd. Sayın Sarıhan'ın değerli çalışmasının "Ethem'i Savunan İddialar" bölümünde; adını verdiklerimizin dışındaki sol/Marksist fraksiyon, gruplar ve kişilerin ayakları yere basmayan iddialarına ve bunlara yanıtlara da yer verildiğinden, bu grupların ideolojik tartışmalarına girmeyeceğiz. Biz ideolojik içtihatlar yaparak okuru yönlendirmek yerine, olayları duru bir biçimde gözler önüne serip kararı onların vermesi yolunu tercih edeceğiz.

Aşağıda yer vereceğimiz belgelerin ışığında bize göre Ethem, Türk İstiklâl Harbi'nde "Düşmana karşı mukavemet ve isyanları tepeleme" bahanesi altında müthiş bir yağmacılık yapmıştır. Ancak, böyle olmasına karşın Ethem'in söz konusu mücadelede yağma yapmaya ihtiyacı var mıydı yok muydu ona bakmak gerekmektedir.

İlk önce onu söylemek isteriz ki; Ethem ve ailesi hiç de yoksul değildir. 1860'larda Kafkaslar'dan Anadolu'ya sürgün gelmelerine karşın; Bandırma ve Manyas'ta çok geniş arazileri ve çiftlikleri ile değirmenleri vardır. İzmir ve civarında da gasp yoluyla sahip oldukları çiftlikler vardır. Bunu Çerkez Reşit, bizzat TBMM ve Mustafa Kemal Paşa'nın huzurunda şu şekilde açıklamaktan da çekinmemiştir: ***"...Bizim için hayatımız, onurumuz ve çıkarlarımız, bu milletin, bu vatanın hayat ve çıkarlarından yüksektir. Biz İzmir ve dolaylarında geniş araziye, çiftliklere ve servete sahibiz; size iştirak etmekle büyük işler, büyük fedakârlıklar yaptık. Yunanlılarla beraber kalabilirdik ve Venizelos ile ben diz dize oturabilirdim..."***[354]

Ailesinin servetinin yanı sıra Ethem, Rauf veya Bekir Sami Bey tarafından Salihli'ye gönderilmeden önce bölgede yaptığı ve ayyuka çıkan -İttihatçı İzmir Valisi Rahmi Bey'in 8 yaşındaki oğlu Alpaslan'ın fidye için kaçırılması gibi- 'eylemlerle' servetine servet katmıştır. -*Onu da söylemek isteriz ki, Ethem'in bu 'olay'-da fidye olarak aldığı 53 bin liranın, o dönem koşullarında gerçekten büyük bir servet olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Alpaslan da o borcu ödemek için ailesinin neyi var neyi yoksa sattığını ve bu yüzden annesinin hastalanarak yatağa düştüğünü belirtmişti.*-

Yine bunların dışında, biz mevsuk (doğru/güvenilir) karşılamasak da, TM'nin Mondros'tan önce yığınak yaptığı Salihli'deki çiftlikte mukavemet için gerekli silah, cephane, mühimmat, zahire ve yüklü miktarda altın da bulunmaktaydı.[355]

Yukarıda bahsettiğimiz Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli kongrelerinde de düşmana karşı mukavemet edecek milli müfrezelerin silah, cephane, yeme-içme ve maaşları dahil her türlü ihtiyaçları Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak gibi milli örgütlerce karşılanacağı kabul edilmişti. Anılan milli örgütler de bu giderleri elbette halktan, gücü oranında toplayacağı yardım/vergilerle karşılayacaktı.[356]

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Tüzüğü'nün, "yalnız ilgililere gönderilen" 18 Eylül 1919 tarihli 15 maddelik "Gizli Ek"inde de silahlı milli müfrezelerin kuruluşu, teçhizatı/donatımı ve iaşesi hakkında talimat verilir: "İstiklâlle-

---

354 TBMM ZC, c.VII, s. 225 vd.'den naklen, Ayaklanmalar, s. 222 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 73 vd.

355 Bu konularla ilgili kaynakları başlangıçta verdiğimizden burada tekrarlamayacağız.

356 Bu konuları ayrıntıları ile inceleyen Sayın Zekeriya Özdemir'in şu eserlerine bakınız; Milli Mücadele Yıllarında Balıkesir Cepheleri, Ankara 2001; aynı müellif, Balıkesir Bölgesi'nde Milli Mücadele Önderleri, Ankara 2001; aynı müellif, Milli Mücadele'de Devletleşen ve Devleşen İl Balıkesir, Ankara 2002; aynı müellif, Milli Mücadele'de Devleşen İl Balıkesir, Ankara 2002; ayrıca bk; (Cemal Kutay, Aydın Ayhan, Ahmet Aydın Bolak, Mehmet Vehbi Bolak, Prof. Dr. Mücteba İlgürel, Turgut Çarıklı), Milli Mücadele'de Balıkesir Paneli, (3-4 Mayıs 1986, Balıkesir, panele sunulan tebliğlerin metinleri), İstanbul 1990

rini koruma uğrunda oluşmuş ve toplanmış olan Milli Kuvvetler [Kuvayı Milliye] her türlü müdahale ve saldırıdan masundur" girişiyle başlayan Gizli Ek'in Milli Müfrezeler başlığını taşıyan 4. Maddesi'nde şöyle denilmektedir: "Milli Müfrezeler, Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin İdare Heyetleri ve Merkez Heyetleri tarafından kurulur. Bu hususta gereken yardımları askere alma dairesi reisleri ve bölge kumandanları yerine getirirler."

Buradan da açıkça anlaşıldığı gibi, silahlı müfrezelerin kuruluşu; ARMHC'nin sıkı bir disiplini altında etkinlik gösteren il ve ilçelerdeki İdare ve Merkez Heyetleri, askerlik şubesi reisleri ile bölge komutanlarının ortak çalışması sonucu olacaktır.

"Milli Müfrezeler sabit ve *seyyar* olmak üzere iki türlüdür" denilen Gizli Ek'in 10. Maddesi'nde de bunların nasıl teçhiz ve iaşe edileceği de şöyle açıklanmıştır: "Sabit ve *Seyyar* Müfrezelere gereken silah ve donatımın sağlanması önemlidir. Eşkiyadan alınan silahlar, zenginler tarafından verilen [isteğe bağlı bağış] para, bulunması mümkün olan tüfek, tabanca, bomba silahlanmaya yardımcı olabilir. Bu hususta ordunun yardımı da istenir. *Hayatlarını ve yiyeceklerini sağlamak dahi aynı tarzda olur.*"[357]

Türk İstiklâl Harbi ile ilgili elden geçirdiğimiz değişik kaynaklarda da yerel Müdafaai Hukuk örgütleri, Milli Müfrezelerin teçhizatı/iaşesi için aynen bu Gizli Ek doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir. Halktan çeşitli yollarla toplanan paralarla bunların nerelere harcandığı da şubelerin defterlerine ayrıntılı bir biçimde kaydedilip Temsil Kurulu'na ve daha sonra Milli Müfrezelerin lağvına kadar da TBMM'ye hesap verilmiştir. Söz konusu *seyyar* kuvvetlerin iç isyanların tepelenmesi sırasında da ihtiyaçları, görevlendirildikleri bölgelere intikal ederken güzergâhlarındaki Müdafaai Hukuk Cemiyeti şubeleri ve ordu tarafından, bazan da Yozgat isyanının tepelenmesinde olduğu gibi bizzat Genelkurmay tarafından sağlanmıştır. Dolayısıyla söz konusu sabit ve *seyyar* kuvvetlerin yağma yapmalarını gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Doğaldır ki, Temsil Kurulu ve TBMM, bu önlemleri, vatanı savunma adı altında yağma yaparak halkın Milli Hareket'e düşman edilmesini önlemek için almıştır.

Ayrıca, TBMM'nin açılışından önce yerel Müdafaai Hukuk örgütlerince, 23 Nisan 1920'den sonra da TBMM tarafından Ethem'in kuvvetlerine düzenli ordudaki erlerden üç kat fazla maaş veriliyordu. Nadi'nin de belirttiği gibi durumları her açıdan düzenli ordu subay ve erlerinden çok iyi idi: "..Kuvayı Milliye usulünde bir ordu yapılmamasının diğer bir mühim sebebi de bu kuvvetler efradına [erlerine] yirmi-otuz, hatta kırk, elli, altmış liraya kadar para veriliyordu. Efradına bu kadar para verilecek bir orduyu Türkiye değil, İngiltere bile teşkil ve idare edemezdi."[358] Bu nedenle Ethem kuvvetlerini, özel statülerinden kurtarmak için devlet

---

357 İstanbul Araştırma Merkezi, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Derneği Tüzüğü, BTTD, Mart 1997, sayı: 2. Gizli Ek'in 13. Maddesi'nde de şu kayıt vardır: **"Milli Müfrezeleri oluşturacak her fert, Yüce Kuran üzerine el basarak yemin eder."**

358 Yunus Nadi, ÇEKİ, s. 14 vd.

kadroları içine alma ihtiyacı duyulur. TBMM'nin 29 Mayıs 1920 tarihli askeri, siyâsi ve iç durumun görüşüldüğü gizli oturumunda İsmet (İnönü) Bey'den sonra söz alan Fevzi (Çakmak) Paşa, Seyyar Jandarma teşkilatı kurmakta olduklarını, bununla ilgili kanunun yakında Genel Kurul'a getirileceğini bildirmiştir. Fevzi Paşa, bu yeni kuvvetin, isyanların tepelenmesi ve karışıklıkların önlenmesi gibi iç güvenlikle ilgili olacağını, şimdilik bu görevleri yapan kuvvetlerin de düzenli ordu saflarına ve disiplinine alınacağını belirtmiştir. Meclis'in bulduğu bu çözüme göre, şimdilik Seyyar Kuvvetler adı verilecek bu jandarma örgütü personeli kütüğe kaydedilecek, eskisi gibi maaşları verilecek, masrafları da usul ve nizama göre mal sandıklarından ödenecektir. Ancak, konu bu noktaya, yani Ethem kuvvetlerinin kayıt ve disiplin altına alınması noktasına geldiğinde Ethem ve kardeşlerinin direnişi ile karşılaşılır.[359] Direnişin neden yapıldığını açıklamayı ise gereksiz görüyoruz

Oysa tüm bunlara karşın, Çerkez Ethem'in adı, hem Salihli bölgesinde, hem isyanları tepelemek için geçtiği bölgelerde, hem de isyan mıntıkalarında yüz kızartıcı olaylara karışmıştır. -*Daha 1919 Haziran'ında bölgeye gider gitmez bu tür* ***'faaliyetlere'*** *giriştiğini de Çarıklı'dan naklen yazmıştık.*-

Yağmayı Bölüşemeyince Paşalar Devreye Girdi

Lojistik için yukarıda belirttiğimiz kaynakların bulunmasına karşın, Ethem, mukavemet görevi yaptığı Ege bölgesinde tam bir açgözlülükle yağmacılık yapmıştır. Hatta bu nedenle kendisi gibi olan bazı şahıslarla da aralarında sorunlar çıkmıştır. Bu 'sorunlar' öyle büyüktür ki, çözmek için devreye, Çerkez asıllı paşalar girmek zorunda kalmıştır.

İşte Türk İstiklâl Harbi yıllarında 1920 başlarında bu konu ile ilgili, Ethem'in de katıldığı ve Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle bir "Çerkez toplantısı" vardır. Nedenini tam olarak bilemediğimiz söz konusu Çerkez toplantısı, Mustafa Kemal Paşa'nın, Anvazur Ahmet gibi İngiliz/İstanbul hükümeti kuklası kişilerin mallarına el konulması yolundaki emirlerine aykırı hareket edilmesi nedeniyle çıkan bir anlaşmazlığı çözümlemek için yapılmıştır. "Çerkez toplantısı"na neden olan anlaşmazlığa, daha sonraları ŞÇTHC'nin başına Çerkez Ethem'i geçirmek için "şöhretli katil" Kâzım'a karşı mücadele edecek olan Manyas'lı "meşhur şâki" Şevket'in adı da karışmıştır. Heyeti Temsiliye Reisi'nin emirlerine aykırı hareket eden Bandırma'daki 14. Kolordu Komutanı -*Çerkez asıllı*- Yusuf İzzet ve -*Çerkez asıllı*- Ahmet Fevzi (Big) paşalarla Çerkez Ethem'in de katıldığı Mihaliç'teki bu "Çerkez toplantısı" ile ilgili olarak, 56. Tümen Komutanı -*Çerkez asıllı*- Bekir Sami Bey'e gönderdiği 6 Ocak 1920 tarihli şifretelde Mustafa Kemal, şöyle demektedir: "...bu hal böyle devam ederse birliğe muhtaç olduğumuz bu tarihi hengâmede

359 TBMM GCZ, c.I, s. 37 vd.; Nadi, aynı yer. Seyyar Jandarma Kanunu, Ethem ve kardeşleriyle birlikte TBMM'de bazı üyelerin de karşı koymasına rağmen, çıkarılır. Buna göre, Ethem'in I., Binbaşı Çolak İbrahim Bey'in II. Kuvayı Seyyare'sinin maaşlarının ödenmesine ilişkin hüküm Müdafaai Milliye Vekaleti'nin 14 Eylül 1920 tarihli yazısı üzerine Bakanlar Kurulu'nda 16 Eylül'de kabul edilmiştir. ATABE, c.8, s. 389.; c.9, s. 315, 355.

maazallah Türk ve Çerkezin, iki din kardeşinin boğazlaşmaya başlayacakları ve neticede İzmir'deki Yunanlılara memleketimizi parçalatmak üzere, milli birliğimizin dağılmasına fırsat kollayan düşmanlarımızın emellerini kendi elimizle destekleyeceğimizin muhakkak olduğu bildirilmektedir."[360]

Sinilerle Baklava Bile Ethem'in Gözünü Doyuramadı

Türk İstiklâl Harbi'ne bir şekilde katılıp da Ethem'in bu 'faaliyetinden' bahsetmeyen hemen hiç kimse yoktur. Bunlardan birisi de Albay Fahrettin Bey'dir. 12 Temmuz 1920'de Karargâhı ile birlikte Konya'dan Afyon'a intikal eden 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'e, Albay Aşir (Atlı) Bey gibi Çerkez asıllı komutanların yanı sıra, bölgedeki milli örgütlerden Uşak Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi İbrahim (Tahtakılıç) Bey de Çerkez Ethem'in anılan 'faaliyetlerinden' şikâyet ediyordu: "Köylülerden topladığımız para, eşya, atları hep ona veriyoruz. Sinilerle baklava gönderiyoruz, o yine kendisi ***icraat*** yapmak istiyor. Adamlarını göndererek köylerden para, eşya ve asker toplamak hevesinden vazgeçmiyor. Buyruğunu dinlemeyen köyleri de yaktırıyor."[361]

Albay Fahrettin Bey, İbrahim Bey'in, bunları anlattığı sırada Ethem'in istediği parayı alamadığı için dağda yaktığı bir köyü kendisine gösterdiğini de kaydeder. Albay Fahrettin, Uşak, Afyon ve Nazilli Müdafaai Hukuk Cemiyeti reisleri ve Emir Subayı ile birlikte Eskişehir'de Garp Cephesi Komutanı [Cebesoy] ile görüştükten sonra dönüşte Kütahya'ya uğradıklarını da belirterek şöyle devam eder: "...Çerkez Ethem'i bulamadık. Vekili İsmail Hakkı ve Abdullah Bey'le görüştük. Esnaftan Hakkı Bey isminde bir zatın evinde misafir edildim. Ethem burada mutlak hakim. Kimsenin birşey demeye cesareti yok. Şehir ve köylerdeki para ve mal sahipleri varlarını yoklarını feda etmeye mecbur. Halkın fakur ve zarureti artmış. Fakat kimsenin şikâyet hakkı yok. Ethem kuvvetinin ne kadar olduğu ve teşkilatı hakkında malumat tedarikine de imkân bulunamıyor. Güya Cephe Kumandanı [Ali Fuat Paşa]'na bağlı. ***Onu da pek dinler görünmüyor. Cephe Kumandanı da ürkütmek taraftarı değil.*** Biz de görüştüklerimize güzel sözler söyleyip Afyon'a döndük."[362]

Yine bu sıralarda Dumlupınar mevkiindeki Uşak cephesini denetlemeye giden 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey'in Afyon'da bulunmadığı günlerde Çerkez Ethem burada bazı *yeraltı faaliyetlerine* girişir. Ethem, kaçakları takip bahanesiyle, gerçekte ise halktan baskı ve tehditle asker, hayvan, eşya ve para toplatmak için Afyon'un doğusu ile Konya'nın kuzey bölgelerine adamlar gönderir. Albay Fahrettin Bey, komuta ettiği Kolordu'nun bölgesindeki bu *yeraltı faaliyetinden*

---

360 ATABE, c.6, s. 91; Miralay Bekir Sami Günsav'ın...Anıları, s. 259 vd. Eseri basıma hazırlayan Ünal bu şifreteli de tahrif ederek yayınlamıştır.

361 a.g.e., s. 252 vd.

362 a.g.e., s. 260 vd.

haberdar olur olmaz Ethem'in adamlarının sorumluluk bölgesine geçmesine izin vermez. Böylece de Ethem'in hiddetini üzerine çeker.[363]

Ethem'in bölgedeki belirtilen faaliyeti o kadar ayyuka çıkar ki, bunlar TBMM'de de gündeme gelir: Kütahya milletvekili Cemil [?] Bey, 22 Ağustos 1920'de Meclis Başkanlığı'na verdiği bir soru önergesinde; Kuvayı Milliye [Seyyare] erlerinden bazılarının esnaftan aldığı malların bedelini vermediği veya keyfince fiyat verdiğinin halk arasında dolaştığını belirterek bunun doğru olup olmadığını Hükümet'ten sorar. Müdafaai Milliye Vekili İsmet (İnönü) Bey, Cemil Bey'in soru önergesine 23 Eylül'de verdiği yanıtta *söylentileri doğrulamış, sebep olanların cezalandırılması yoluna gidildiğini ve zarar görenlere de tazminat verildiğini* belirtmiştir.[364]

Halkının Namusuna Tecavüz Eden 'Küçük Burjuva Devrimcisi'

Yağmacılığı adeta bir meslek haline getiren Çerkez Ethem, bunu komutanların gözleri önünde yapmaktan dahi çekinmiyordu. Bunun en canlı bir örneği de Bursa'da sergilenmişti. Düzce isyanının tepelenmesi için bölgeye intikal ederken Bursa'ya gelen Çerkez Ethem kuvvetlerinin kentteki 'faaliyetleri' hakkında bilgi veren 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey'in Yaveri Yüzbaşı Selahattin Bey şunları yazmaktadır: "...Çerkez Ethem 600 süvari, 700 piyade ve 4 toptan oluşan birliğiyle 16 Mayıs 1920 akşamı Bursa'ya geldi. Şehir donanmış, gelecek olanlara güzel yerler konaklama için ayrılmış, herkes elinden geldiğince misafirleri ağırlamak için yemekler hazırlamıştı. Karşılama ve konaklama işlerini ben yürütüyordum.. Tören hazırlıklarını ve konaklama yerlerindeki tedbirleri görüp ilgilileri denetledikten sonra Bandırma-Bursa şosesinin Yahudiler noktasına geldim. Bekir Sami Bey'le [Bursa Valisi] Hacim Muhittin Bey Bandırma yolunda daha uzak bir yerde Ethem'i karşılamak istediler. Tören birliği olarak çıkardığımız kurulun başındaki Yüzbaşı Halis'i Yahudiler'de gördüm. Halis bana Yüzbaşı Tevfik'i tanıttı. Yüzbaşı Tevfik, Halis'in sınıf arkadaşı, Ethem'in ortanca ağabeyi ve süvari kuvvetler komutanıydı. Ethem'in süvari kumandanı Tevfik, Bekir Sami'nin Tümen Yaveri Yüzbaşı Selahattin'le lütfen görüştü. Ben kendisine aldığımız düzeni, birliklerin kente girişi için gerekli olan programı verdim. Esasen parça parça ve bir ***sürü gibi*** gelen birlikler kente sokulmamış ve şehir dışında durdurularak düzene sokulmaya başlanmıştı. Tevfik bu durumdan alınmış, gazaba gelmişti. Benim verdiğim tören programını alınca, 'Biz Bursa'ya misafirliğe mi geliyoruz, hapse mi?' diye öfkesini belli etti. Bu soru benim için garipti. Çünkü bizim yaptığımız iş, gelenlere en büyük saygı ve askerlik gereğiydi. Cevap verdim: 'Hayır, sizi hapsetmek için değil, saygı gös-

---

363 a.g.e., s. 272 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 63 vd. Albay Fahrettin Bey, [Kuşçubaşı] Eşref imzalı, 3 Ekim 1920 tarihli bir telgrafa da yer verir: "Ilgın'da Çerkez İlyas Bey'e; toplayacağınız süvari ve piyade arkadaşlarınızla Ethem Bey kıtasına iltihak etmek üzere hazırlanmanızı ve neticeyi bana bildirmenizi rica eder, gözlerinizden öperim." Altay, telgrafı çektirmediğini de belirtir. a.g.e., s. 283.

364 Sarıhan, a.g.e., s. 43 vd.

termek için bu programı yaptık. Siz de takdir edersiniz ki, dağınık ve başıboş birlikleri şehrin sokaklarına sokmak doğru değildir.' Ummadığı bu karşılık üzerine şaşıran Tevfik, 'Pekâlâ' dedi, 'Öyle olsun.' Biz bir yandan gelenleri düzene soktuk, bir yandan Ethem Bey'i bekledik. Sonunda Ethem gözüktü. Ufak tertip bir padişah azamet ve şevketiyle gelen bu *süvari çavuşu*, hepimizi selamlamak lütfunda bulundu. Ve yanındaki karşılayıcılarla birlikte kente girdi...16 Mayıs akşamı gelen Ethem kuvvetleri, 18 Mayıs sabahı Bursa'dan ayrıldılar. Yani iki gece bir gün Bursa'da kaldılar. ***Ama bu kısa sürede birçok namusa saldırıldı; birçok adam öldürüldü; birçok dükkân yağma edildi. Derbeder Ethem birlikleri dükkânlara girip istediklerini alıp savuştular. Bursa belediye ve hükümeti*** [valiliği] ***halka 180 bin lira ödedi.***"[365]

Ethem'in Bursa yağması ile ilgili bir başka kaynakta da şu bilgiler verilmektedir: "..Kuvayı Milliye içerisinde büyük bir güç durumuna gelen Çerkez Ethem, her gittiği yerde diğerleri gibi, mal sandıklarına, özel muhasebe veznelerine el atarak emrinde bulunan adamları memnun etmek, doyurmak yolunu tutuyor, tanıdığı zenginlerden de yüklü paralar almayı beceriyordu. Bursa'da da aynı yolu uygulayarak Maliye'de ve Özel Muhasebe'de ne bulduysa alıp gitmişti."[366]

Üstelik Bursa Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Erzurum'lu Salih Hoca'nın ifadesine göre Ethem'e kent halkından toplanan paralardan 13 bin lira, ayrıca 50'den fazla at, 2 fayton, birçok kumaş da verilmişti.[367] Ethem'in Bursa'daki yağmasının boyutları ve ona bu kent halkınca *'verilen'* para ve eşyalar 1936 yılında bile konuşulmakta/soruşturma konusu olmaktaydı.[368]

Ethem'in Düzce Yolundaki 'Faaliyetleri'

Ethem, Bursa'dan Düzce'deki ayaklanma bölgesine intikal ederken de *bilinen faaliyetlerini* yapmaktan geri kalmıyordu. Genelkurmay'ın kayıtlarına göre bu 'faaliyetler' şu şekilde oluyordu: "..Çerkez Ethem, bütün geçtiği köylerden, ilçe ve illerden paralar toplayarak ilerliyordu. Jandarma komutanları Ethem'in kuvvetlerini şehrin dışından, bir iki saat mesafeden karşılıyor ve uğurluyorlardı. Bunları gören Ethem ve emrindekiler benlik duygusuna kapılmışlardı. Şöhretleri de etrafa gittikçe yayılmaktaydı. İşte bu ruh hali içinde Geyve'ye gelindi."[369]

Ethem, yukarıda anlatıldığı üzere, Düzce'ye girdiğinde ise Hükümet Caddesi'nin iki tarafındaki çınar ağaçlarının her birine bir ip astırmış, kasabanın ileri ge-

365 Yurdoğlu, 2. Kitap, s. 153 vd. Ethem'in ağabeyi Çerkez Tevfik'in, Bursa Merkez Komutanı Süvari Binbaşı Eşref Bey'i tartaklayarak yerde sürüklemesi ve ardından da tutuklamasına yukarıda yer verildiğinden burada tekrarlamıyoruz.

366 M. Şükrü Eğilmez, Milli Mücadele'de Bursa, s. 37-38'den naklen; Sarıhan, a.g.e., s. 50 vd.

367 Sarıhan, a.g.e., s. 43 vd.

368 Saime Yüceer, a.g.e., s. 166 vd.
Ethem, Bursa'da iken Vali Hacim Muhittin'i de Dramalı Rıza olayından dolayı öldürmek istemiş, ancak Çarıklı'nın bunu tahmin ederek önceden aldırdığı önlemleri görünce işi şakaya vurmuştur. Çarıklı, a.g.e., s. 107n vd.

369 Ayaklanmalar, s. 107 vd.

lenlerini çağırıp her birinden üç/on bin lira kurtarmalık (fidye) istemiş, istediğini aldıktan sonra da bu tehdit iplerini kaldırmıştı.[370]

Ethem Yozgat Yolunda

Yukarıda da bahsedildiği gibi Ethem, Düzce isyanının hararetinin alınmasından sonra Eskişehir'e çekilmiş iken, bu sıralarda başlayan Yozgat kalkışmasının tepelenmesi için göreve davet edilir. İsteksiz de olsa isyanı tepelemek üzere Ankara'ya gelen Ethem ve kuvvetlerine 15/16 Haziran 1920 tarihlerinde TBMM Millet Bahçesi'nde büyük bir törenle ziyafet çekilir. TBMM ve Hükümeti, o günlerin o yoksulluğu içinde bu yemek bedeli olarak Ankara Müdafaai Hukuk Cemiyeti kasasından 20 bin kuruş ödemiştir. Ethem ve Kuvayı Seyyaresi Yozgat'a gittikten sonra da bunların lokantacı esnafına ***başka borçları*** ortaya çıkmış, bunlar da, *-söz gelimi Lokantacı Ali Usta'ya 4 bin 500 kuruş-* Ankara Müdafaai Hukuk Cemiyeti kasasından ödenmiştir.[371]

Bu arada ayaklarında giyecek bot, ayakkabı, çaput vs. bile bulunmayan Mehmetçik, çoğu zaman cephelere yaya intikal ettirilirken, Ethem ve kuvvetleri Yozgat'taki isyan bölgesine Genelkurmay'ın hazırlattığı 90 yaylı araba ile gönderilir.[372]

Ancak, şunu belirtmek zorundayız: Türk İstiklâl Harbi'nde gerçekten önemli bir yer tutan Ethem kuvvetlerinin Yozgat isyanının tepelenmesi sırasındaki çapulculuklarının anlaşılabilmesi bakımından şu hususun bilinmesi zorunludur: Ethem'e Yozgat isyanını bastırması ile ilgili Genelkurmay'dan verilen 19 Haziran 1920 tarihli Cephe Emri'nde, kuvvetlerinin yağma yapmaması için lojistik ile ilgili şu konu özellikle belirtilir: "...Tedip [cezalandırma] Müfrezesi [Ethem Kuvvetleri], 20 Haziran 1920 sabahı Ankara'dan hareketle Yahşihan, Keskin, Sekili genel istikametinde Yozgat'a gidecektir. Müfreze için Ankara'dan verilen 2 günlük yiyecek ve yem yedek olarak beraber taşınacaktır. Yahşihan civarındaki Kılıçlar mevkiinde ve Keskin'de müfrezenin yedirilip içirilmesi için gereken erzak ve yem biriktirilmektedir."[373]

Görüldüğü gibi Ethem ve kuvvetlerinin tüm ihtiyaçları hem Ankara'da hem de Yozgat'a intikal edeceği güzergâh boyunca Genelkurmay'ca sağlanmıştır. Ancak buna karşın Ethem ve kuvvetleri, ayaklanmayı bastırma bahanesiyle korkunç bir yağma hareketine girişmişlerdir. Bölgede bulunan ve bu durumu fark eden Albay Refet Bey de Genelkurmay Başkanı İsmet (İnönü) Bey'e çektiği şu telgraf ile Ethem kuvvetlerinin faydadan çok zarar verdiğini belirterek derhal bölgeden çekilmesi uyarısında bulunmuştur:

---

370 Sarıhan, a.g.e., s. 46 vd. Yıllar önce okuduğumuz ve şu anda dipnotlandıramayacağımız bir kaynağa göre Ethem, Düzce Tekel deposundaki devlete ait tonlarca tütünü de gaspetmişti.

371 Sarıhan, a.g.e., s. 43 vd.

372 Bunların kaynakları ile Ethem'in Mustafa Kemal ve Fevzi paşalarla İsmet Bey'i aklı sıra sigaya çekmesi konusu da yine yukarıda verilmişti.

373 Ayaklanmalar, s. 152 vd.

"...Ethem Bey kuvvetlerinin güzergâhında yağma edilmedik hiçbir yer ve hiçbir şey kalmadı. Bunlarla aynı durumda olan İbrahim Bey kuvvetlerinin geçtiği yol boyu da aynı durumda.* Bugün Akdağmadeni'ne geldiler ve şehri yağmaya şimdiden hazırlanıyorlar. Buradan hareketim anında burası da Yozgat'ın akıbetine uğrayacak. ***Bunlar, memleketimizi aleyhimize çevirmekten başka birşeye yaramayan bir yığın talancı eşkıya ve katilden başka birşey değil. Şehri bunların eline bırakıp memleketi felakete sürüklemek cinayetini işleyemeyeceğim.*** Ankara ile Yozgat arasındaki bölgede meydana gelen fevkalade hassâsiyet sebebiyle veya cephenin gösterdiği kaçınılmaz gereklilik bahanesiyle bunların yarın Yozgat doğrultusunda hareket etmeleri ve benim de Akdağmadeni, Yenihan, Tokat, Zile bölgesini Selahattin Bey'le birlikte yola getirmeye devam etmekliğim hakkında şimdi şifreli bir bildirinin yapılmasını rica ederim. Makine başında cevap bekliyorum."[374]

Ethem'in Yozgat'ta yaptığı yağma gerçekten ayyuka çıkmış ve Türk İstiklâl Harbi ile ilgili birçok kaynakta buna yer verilmiştir. Bunları sırayla ve özetle şöyle veriyoruz:

İsmet (İnönü) Bey: "...Yozgat isyanı çok kanlı bir biçimde bastırılmış ve Yozgat yağma edilmiştir. Ethem Bey'in kuvvetleri Ankara'ya geldikten sonra Ankara çarşısında ve Ankara'nın etrafında büyük panayırlar kuruldu. Bizim Kuvayı Milliye [Seyyare] Yozgat'tan sürdükleri hayvanları halkın gözü önünde satmaya başladı."[375]

Yunus Nadi: "...Yozgat ve havalisi isyanlarının bastırılıp söndürülmesinden dönen Milli Kuvvetler [Kuvayı Seyyare]'in beraberlerinde ganimet olarak pek çok eşya ile beraber sürülerle her cins hayvanı getirmiş olmaları, Ankara'da kötü tesirler yaratmaktan geri durmamış, bir hayli söylentilere yol açmıştı. Belki herkesin mal mülkünün alınmış olması daha kuvvetliydi. Milli Kuvvet [Kuvayı Seyyare] komutanlarına göre bu türlü 'tedbirlere' pekâlâ başvurulabilirdi."[376]

---

374 Hiçyılmaz'ın *'gizli belgeler'* diye yayınlayıp birçok araştırmacının da ondan kaynak gösterdiği bu belge; HTBD (Mart 1975, sayı: 72, vesika nu: 1563)'de yayınlanmıştır.

375 Sarıhan, a.g.e., s. 44 vd.

376 ÇEKİ, s. 14.

* Ancak Refet Bey'in bu telinden bir şekilde haberdar olan ve **yağma ile bir ilgisi bulunmayan** Çolak İbrahim Bey, görevinden derhal istifa edip yerine Yüzbaşı Vasfi Bey'i bırakarak Ankara'ya gelir. Mustafa Kemal ve İsmet Bey'e gerekli açıklamaları yapar. M. Kemal, açıklamalarını inandırıcı bulduğundan istifasını kabul etmediği İbrahim Bey'i Mudurnu'da çıkan isyanı bastırmakla görevlendirir. Ardından II. Yozgat isyanının bastırılmasıyla görevlendirilen İbrahim Bey, Hükümet ve Genelkurmay'dan ne silah ne cephane ve ne de hayvan yardımı alabiliyordu. İhtiyaçlarını zorunlu olarak halktan toplayan İbrahim Bey, bunların hesabını Ethem'in tepelenmesi için çağrıldığı Ankara'da Mustafa Kemal ve Fevzi paşalarla, Maliye Vekili Ferit ve Dahiliye Vekili Dr. Adnan beylerin huzurunda verir. Genelkurmay'a vereceği harp raporlarını telgraf direkleri yıkık, hatlar da bozuk olduğundan gönderemeyen İbrahim Bey, 3.500 direk diktirerek hattı haberleşmeye açtırır. Topların çekilmesinde kullanılmak üzere çok sayıda ester (katır) aldırır. Erlerine kamçı ve kundura tedarik eder. 280 lirayı da yarım kalan hastane inşaatının bitirilmesi için askerlik şubesine verir. Rusya'dan gelen silah-cephane nakliyatının yapıldığı Sivas-Yozgat arasında 13 köprü inşa ettirir. Yozgat'ta hükümet ve belediye binaları açtırır. (Çolak, a.g.e., s. 71 vd.) İbrahim Bey **hesabını** bu şekilde **verirken,** yağmanın baş sorumlusu Ethem, kendiliğinden de böyle bir hesap vermemiştir.

Damar Arıkoğlu: "...O yıllarda Meclis'te üye olan Damar Arıkoğlu da Ethem kuvvetlerinin Yozgat dönüşünde ***isyana katılmamış ve hükümete yardım etmiş olan köylerin*** de hayvan ve değerli eşyasını alarak Ankara pazarlarında 'haraç-mezat' sattığını, halkın Meclis Hükümeti'ne başvurarak sızlanıp şikâyette bulunduğunu, Hükümet'in Seyyar Kuvvetler'e söz geçiremeyince bu halkın bir kısmına para verdiğini, bir kısmına da pazardan satın aldığı gasp edilen bu malları iade ettiğini yazmaktadır."[377]

Falih Rıfkı Atay: "...[Yozgat dönüşü] Ethem kuvvetleri Türk köylerini yağma ederek Ankara'ya gelmişler, talan eşyasını açıkça Ankara pazarlarında satmışlardır."[378]

Mustafa Kemal Paşa: [Çerkez Ethem isyanının görüşüldüğü TBMM'nin 29 Aralık 1920 tarihli gizli oturumunda I. Kuvayı Seyyare'nin Yozgat'taki yağmasını doğrulayarak]: "..Doğal olarak bu gibi kuvvetler maksadımızı, halkımızı ve siyasetimizi zarara sokmuştur. Bunu itiraf etmiş olmakla bu noksanın telafisi de elimizde değildir. Mesela Yozgat'ta isyan edenlerin tepelenmesine gitmiş olan bir kuvvetin diğer taraftan masum ahaliyi zarara soktukları anlaşıldı. Halbuki istediğimiz o değildi." Mustafa Kemal Paşa, 30 Aralık'ta yapılan gizli celsede de aynı konu ile ilgili şunları eklemiştir: "...Bazı yerlerde koyunlar gasp olunmuştur. Hükümet ağzını kapamış, kulaklarını tıkamıştır. Müracaat eden insanların parasını vermiştir."[379]

Ethem'in Yağmaladığı Halkın Mallarının Bedelini TBMM Hükümeti Ödedi

Gerçekten Bakanlar Kurulu, Ethem'in Yozgat'tan yağmaladığı 2.500 koyun ve 500 sığırın bedeli olan 25 bin liranın TBMM Hükümeti'nce ödenmesine ilişkin, 2 Eylül 1920'de, altında TBMM Reisi Mustafa Kemal ve tüm bakanların imzalarının yer aldığı bir kararname yayınlamıştır: "...Yozgad hadisesinde Kuvayı Tedibiye tarafından alınan iki bin beş yüz koyun ve beş yüz sığırın bedeli olan yirmi beş bin liranın, sahiplerinin zırıltısına nihayet verilmek ve özel senedi geldiğinde verilmek üzere şimdiden avans suretiyle peyderpey Müdafaai Milliye Vekâleti'ne verilmesine, söz konusu vekâletin Levazımatı Umumiye Dairesi İkinci Şube ifadesiyle yazılan 1.9.20 ve 335/5109 numaralı yazısında lüzum gösterilmiş ve görüşülerek o suretle muamele yapılması 2.9.20 tarihinde Heyeti Vekile'ce kararlaştırılmıştır."[380]

Tanrıöver'in Gördükleri

Çok iyi bir hatip olduğu bilinen TBMM Antalya milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey de Yozgat yağmasından sonra tanık olduğu anlaşılan Ankara'daki

377 Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, s. 158'den naklen Sarıhan, s. 44n.
378 Çankaya, s. 250 vd.
379 TBMM GCZ, c.I, s. 271 vd.
380 ATABE, c.9, s. 288.

bir manzarayı TBMM'nin 9 Aralık 1920'de yapılan gizli oturumunda şöyle anlatmaktadır: "...Bir akşam vakti cepheye hareket eden bazı dostlarımı uğurlamak için istasyona inmiştim. Vagonlar sıra ile dizilmiş duruyordu. Bir nefer kalabalığı etrafı işgal etmişti. Yük vagonlarının her iki taraftan kapıları açık duruyor ve bu açık kapılardan, karşı sırtlarda batan güneşin son kızıllığı görünüyordu. O akşam gözlerimin gördüğü birşeyi size şimdi anlatıyorum: Bu açık vagonlardan birinin içinde Kuvayı Milliye [Seyyare]'den iki adam karşı karşıya oturmuşlar, şişeleri kaldırıyorlar ve günbatısının kızıltısı üstünde hareket eden iki gölge halinde içiyorlardı. Binlerce kişinin gözü önünde, gûya asker olan ve gûya cepheye hareket eden bu iki meçhul adamın bir ateş perdesi üzerinde hareket eden kollarını, ağızlarına boşalttıkları şişeleri, benimle beraber, omzuma dokunacak kadar bana yakın duran bir ordu neferi de seyrediyordu. Yanımdaki nefer, Türk devletinin Anadolu'da bir seneye yakın bir zamandan beri namusuna, faziletine, civanmertliğine, feragatine dayanarak yaşadığı askerlik ocağımızın neferi idi. ***Cepheye içe içe giden sarhoşlar ise koyunlarında kadınların ziynet altınları, ceplerinde çalınmış paralar, heybelerinde aile sandıklarından zorla alınmış çamaşırlar gezdiren haydutlardı.***"[381]

Kuvayı Seyyare'nin Eskişehir Maceraları

Yozgat isyanının tepelenmesi sırasında yaptıkları yağmayı Ankara'da Hükümet'in ve Meclis'in gözü önünde paraya çeviren Ethem'in Kuvayı Seyyaresi, bu durumdan aldıkları cesaretten olsa gerek, buradan geldikleri Eskişehir'de de şirretliklerini artırır. Eskişehir'e giren Ethem'in ilk yaptığı 'iş' kentin zenginlerini toplayarak kendisine 6 saat içinde 80 bin altın verilmesini emretmek olmuş, bu 'dileği', mahalle heyetleri aracılığıyla derhal yerine getirilmiştir.[382]

Vatansız ve ***milliyetsiz*** bazı romantiklerin; Yeşilordu'nun/Ethem'in "kurtarılmış bölgesi" diye tanımlayarak olaya ideolojik bir makyaj vermeye çalıştıkları Eskişehir'de yapılan rezilliklerden bir parça bahsetmek yerinde olacaktır. Kurmay Albay Rahmi Apak da Çerkez Ethem ve yağmacılığı ile ilgili şu çarpıcı ve tarihi bilgileri vermektedir: ***"...Yozgat isyanının bastırılması, üç kardeşler Kuvayı Seyyaresi'nin her ferdini zengin etmiş ve Kuvayı Seyyare'nin mevcudunu artırmıştır...Ankara'dan Eskişehir'e gelen Kuvayı Seyyare, hiç kimseye müracaat etmeksizin kendi konakçı subayları vasıtasıyla keyiflerinin istediği en güzel evleri boşaltarak sahiplerini içlerinden kovup yerleştiler. Cepheye hareket etmezden önce biraz yorgunluk çıkardılar. Günlerce gezdiler, eğlendiler, at oynattılar. Yozgat'ta çalıp çırptıkları***

381 Hamdullah Suphi Bey'in bu konuşmasını, biz konuşmalarının toplandığı, Dağ Yolu 1, s. 167 vd.'de gördük. Orada "Çerkes Edhem" başlığı ile verilen bu konuşmanın TBMM'nin 7 Ocak 1921 tarihli gizli celse oturumunda yapıldığı belirtiliyordu. Ancak, TBMM'nin belirtilen günde bir gizli oturumunun olmadığını, Tanrıöver'in bu konuşmayı 9 Aralık 1920 tarihindeki gizli oturumda yaptığını saptadık; TBMM GCZ, c.I, s. 255 vd. Ancak, GCZ ile Dağ Yolu'ndaki metin arasında farklılıklar bulunduğunu da gördük. Konuşmayı önemli saydığımızdan Ek'ler bölümünde tamamını veriyoruz.

382 Prof. Dr. Yavuz Abadan, Mustafa Kemal ve Çetecilik, s. 58 vd.

banknotları, sarı liraları, kadınlara mahsus asım takımlarını burada israfla sarf eylediler. Kamçılarını gümüşlettiler, kılıçlarını savatlattılar,* hesaplarını düzelttiler.'[383]

Kuvayı Seyyare'nin Eskişehir'de yaptığı rezillikler, gariban bir lokantacı esnafının ailesinin namusuna tecavüze yeltenmeye kadar varır. Kuvayı Seyyare'nin Eskişehir İrtibat Subayı Kıdemli Yüzbaşı Necati, Eskişehir'de lokantacılık ve tiyatroculuk yapan Salim Efendi'ye giderek misafirlerine ziyafet vereceğini, ancak ***yemekte onun hanımı ile kızlarının 'hizmet etmesini'*** ister. Salim Efendi'nin bu çirkin öneriyi kabul etmemesi üzerine de Necati, kendisini tehdit ederek Çarşı Polis Karakolu'na götürüp burada darp eder. Olay daha sonra, tanıklar ve kendisi tarafından da itiraf edilir. Bundan dolayı Necati, görevinden yararlanarak nüfuzunu kötüye kullanmak suçundan Eskişehir İstiklâl Mahkemesi'nce 8 Kasım 1920'de 6 ay hapis cezasına çarptırılır.[384]

Çerkez Ethem ve Kuvayı Seyyaresi, TBMM ile ilişkilerinin gerginleşerek isyan durumuna geçeceği sıralarda da yağmadan geri durmuyordu. 20 Kasım 1920'den beri Mihalıççık'ta TBMM Hükümeti tarafından ele geçirilen kaçak tütünler Kuvayı Seyyare'den Manyas'lı Şevket ve hempaları tarafından, muhafaza edildikleri Tekel depolarının kilitleri sökülüp kırılmak suretiyle çalınarak Eskişehir'e taşınmaktaydı. 10 ton gibi oldukça büyük bir miktar sayılabilecek bu kaçak tütünlerin geri alınması için Çerkez Ethem ile görüşmeler yapılmış, ancak o, Hükümet'in emirlerine karşın Şevket ve hempalarını korumuş, tütünleri de teslim etmemişti.[385]

Yine Ethem'in Kuvayı Seyyaresi'nin reislerinden Kaplan Naci de Müdafaai Hukuk Müfrezesi adına aldığı paraları yerinde kullanmamış, halkın mallarını da zorla almış, bu nedenlerle silahlı ve toplu olarak müfrezesinden bir kısım kuvvetinin kaçmasına neden olmuştu. Kaplan Naci, yüz kızartıcı bu suçlar nedenleriyle sanık olmasına karşın Çerkez Ethem tarafından korunarak hükümete teslim edilmemiştir.[386]

Devletin Bakanını Devletin Merkezinde Tehdit Ettiler!

Özetle, Ethem, sadece saydığımız bu kentlerde değil, geçtiği her yerde yağmacılığın, vurgunculuğun aynısını tekrarlıyordu: "Ethem'in kuvvetleri...geçtikleri yerleri *'çekirge sürüleri geçmiş gibi'* soyup soğana çevirdikten sonra dönüyordu."[387] Çerkez Ethem, Düzce isyanını bastırmak için Bursa'dan bölgeye intikali sırasında da bütün geçtiği köylerden, ilçe ve illerden paralar toplayarak ilerliyordu.[388]

383 Garp Cephesi..., s. 194 vd.
384 TBMM ZC, c.9, s. 265 vd. Cezasını çekmek üzere hapse atılan Necati, TBMM Adliye Encümeni'ne başvurarak affedilmesini istemiş, ancak kendisinin Yozgat'ta da "icrayı fecaat" ettiğinden, affedilmek bir yana cezasının az bile olduğu belirtilerek talebi reddedilmiştir.
385 Ayaklanmalar, s. 227 vd.
386 Aynı yer.
387 Sarıhan, a.g.e., s. 47 vd.
388 Ayaklanmalar, s. 107 vd.
* Savat: Gümüş üstüne kurşun ile ve özel bir biçimde yapılan karakalem nakışlar.

TBMM hükümetlerinde değişik görevler yapan Ferit (Tek) Bey de Maliye Bakanlığı dönemine ait bir hatırasını anlattığı Sabahattin Selek'e, Ethem'in devlet gelirlerine el koyduğuna değinerek şunları söylüyordu: "..Mesela bir yerde tütün bulsa hemen alıyor ve paraya çeviriyordu. Ben ondan evvel davranıp tütünleri kaldırtmaya başladım. Bir gün bana bir telgraf çekti. 'Sen orada bülbül gibi öterken biz canımızı ortaya koymuş çarpışıyoruz. Ankara'ya gelince bunun hesabını soranın' diyordu."

Gerçekten bir süre sonra Ethem Ankara'ya gelir. Ferit Bey bir akşam bakanlıktan fayton ile evine giderken şimdiki Ulus meydanında Ethem'in adamları tarafından yolu kesilir. Kendisini arabadan indirip zorla Ethem'in yanına götürmek isterler. Gerisini yine Ferit Bey anlatır: "..Ben direndim. 'Maliye Vekiliyim, devlet adamıyım, nasıl indirirsiniz?' diyordum. Onlar da Ethem'in İstasyon'da beni istediğini, böyle emir aldıklarını söylüyorlardı. Neyse ki, o sırada bir iki polis göründü, birkaç kişi peydâh oldu. Onların müdahalesiyle kurtuldum."[389]

Devletin merkezinde yolunu kestikleri devletin bakanını zorla arabadan indirip hesap sormaya cüret etmek, Ethem'in para, yağma, vurgun hırsının nasıl gözünü bürüdüğünün canlı bir göstergesidir.

Namusa Sarkıntılıkları

Çerkez Ethem'i aklamak isteyen; onu, 'bilimsel sosyalist', 'küçük burjuva ihtilalcisi', 'halk kahramanı', 'gerilla önderi' vs. gibi iddialı tanımlamalarla ideolojik bir kimliğe büründürmek isteyen ***vatansız*** ve ***milliyetsiz*** kimilerinin onca çabalarına karşın, Ethem 'eylemleriyle' bu çevreleri adeta yalanlamaktadır. Çünkü 'halk kahramanları', *savundukları* halkın malına, canına, özellikle de ırzına namusuna el uzatmazlar. Bu tüm dünyada, bütün milli kurtuluş hareketlerinde böyledir, böyle olmuştur. Ancak Çerkez Ethem'in Kuvayı Seyyaresi, 'eylemleriyle' bu konuda bir istisna oluşturmuşlardır. Şöyle ki: Ethem'in Kuvayı Seyyaresi, yağmacılıklarının yanı sıra gûya savundukları halkın namusuna da sarkıntılık etmişlerdir. Yazmakla bitiremeyeceğimiz yağmacılıklarının bir kısmını yukarıda verdik. Yağmacılıkları ile birlikte Ethem'in Kuvayı Seyyaresi, halkın namusuna da sarkıntılık etmiştir. Bununla ilgili iki örneği Bursa ve Eskişehir bölümlerinde vermiştik. Ancak bu konu "lokal" bir olay olmayıp "genel" bir hareket tarzıdır. 1920 Eylül'ünde, yani Ethem daha Yunan'a sığınmadan önce, 61. Tümen Komutanı İzzettin (Çalışlar) Bey, bir gün Albay Kâzım (Özalp) Bey ile birlikte Tümen Karargâhı'na giderken Seydi köyünde mola verilir. Oraya yaklaştıklarında köy dışında çalışan kadın ve kızlar bir feryat koparak evlerine kaçarlar. Bir kısmı da köy yakınlarındaki inlere sığınır. Bu durumu merak edip soran komutanlara köylüler, "Sizi çete zannettiler de korktular" yanıtını vermişlerdir. Çerkez Ethem'in tepelenmesine yüzbaşı rütbesi ile katılan Şerif Güralp Bey de anılarında tenkil harekâtında aynı halkın kendilerine [düzenli ordu ve subaylarına] çok sıcak ilgi gösterdiğini, yiyecek satın almak istedikleri vatan-

389 Selek, Anadolu İhtilâli, s. 133 vd.

daşların, "..Dediklerinizin hepsini yapacağız, bizi çetelerden koruyorsunuz. Daha ne isteriz? Ama para kabul etmeyeceğiz" dediklerini yazmaktadır.[390]

Gördes, Demirci, Düzce yöresindeki yaşlılarla konuşarak bizzat sahadan derleme yaptığını da anladığımız Zeki Sarıhan da; Gördes'te çalışan bir öğretmenin, kendisine ora yaşlılarının Çerkez Ethem'e beddua ettiklerini, onun zalim bir insan olduğunu söylediğini de kaydeder.[391]

Çerkez Ethem'in TBMM'ye karşı isyana kalkıştığı günlerde Demirci Kaymakamlığı yapan İbrahim Ethem (Akıncı) Bey de anılarında konumuzla ilgili olarak "...Ahalide pek büyük bir heyecan var. Herkes Kuvayı Seyyare'nin dağılması ve [düzenli] ordunun kazanması taraftarı olup buna duacıydı" diye yazar.[392]

Kaçarken de Yağmaladılar

Ethem ve kardeşlerinin gözleri, yaptıkları o kadar çapulculuğa karşın doymamış ki, isyan ettikleri TBMM'nin ordularına yenildikten sonra Yunanlılara sığınırken de bölgede yağma yapmaktan geri durmamışlardır. O sıralarda bölgede Demirci Kaymakamlığı görevinde bulunan ve olayların canlı tanığı olan İbrahim Ethem (Akıncı) Bey, düzenli olarak tuttuğu günlüklerinde konu ile ilgili bizlere ayrıntılı bilgi vermektedir: İbrahim Bey'in 10 Ocak 1921 tarihli notlarına göre, Kuvayı Seyyare'den kendisine gelen bir telgrafta erzak vesaire istenir. Ethem'in isyanı ile aynı sıralarda taarruza geçen Yunanlıların Türk ordusu karşısında güç duruma düştüğünü, yaptığı araştırma ile anlayan İbrahim Bey, istenenleri göndermediği gibi jandarma subayları ile *-Ethem'in emriyle-* Demirci'de gözetim altında bulunan subaylara meseleyi gizlice söyleyerek kasabayı Kuvayı Seyyare döküntülerine yağma ettirmemek için bazı önlemler alır.[393] Ancak buna karşın, Çerkez Tevfik'in yaveri Teğmen [Düzce'li Kompet] Sami Demirci'ye gelir ve Gördes-Demirci-Simav [mal] sandıklarında bulunan mevcut paraları zorla alır.[394] Türk ordusunun Yunan'ı I. İnönü'de tepeledikten sonra yöneldiği ve bozguna uğrattığı Çerkez Ethem, bütün karargâhıyla 17 Ocak 1921 Pazartesi akşam üzeri Demirci'ye gelip Kuvayı Milliye Karargâhı'nda reisler ile görüşmeye başlar. Ardından Çerkez Ethem ve diğerleri, o kritik anlarda İbrahim Bey'in gayretleriyle evlere dağıtılarak misafir edilir. Akıncı, bu gayretlerini ise şu şekilde açıklar: "...Zira düzenli olmayan ve mağlubiyet nedeniyle büsbütün çığırından çıkmış olan bu kuvvetlere kasabayı yağma ettirmek ve soydurmak ihtimali olduğundan bunları memnun ve 'belayı def etmek' herkeste bir gaye halini almıştı. Onun için birkaç bine yakın olan bu kuvvetler pek kolaylıkla yerleş-

---

390 Sarıhan, a.g.e., s. 50 vd.
391 Sarıhan, gösterilen yer.
392 Demirci Akıncıları, s. 22 vd. Elimizde bu konu ile ilgili daha başka örnekler de bulunmasına karşın şimdilik burada kesiyoruz.
393 Demirci Akıncıları, s. 26 vd.
394 Akıncı, a.g.e., s. 24 vd. Şimdiden belirtmekte yarar gördüğümüz ve araştırmacıları yanlışlığa düşüren bir konu da şudur: Çerkez Ethem ve Tevfik'in yaverlerinin ikisinin adı da Tevfik'tir. Ancak birincisinin yaveri "Açofit" Sami, Bandırma'lı olup rütbesi yüzbaşı; ikincisinin yaveri "Kompet" Sami ise Düzce'li olup rütbesi de teğmendir. Bu konu için bk; Dr. Recep Albayrak, Ethem Bey'in Sürgün Yılları, s. 227 vd.

tiriliyor, yedirilip/içiriliyor ve yalnız arpa bulamıyorduk."[395] İbrahim Ethem Bey ve diğer devlet görevlileri ertesi günü de kendi deyimleriyle "Kuvayı Seyyare'nin döküntüleri"ni yerleştirmek ve alacakları tabii olan kasa mevcudunu saklamakla vakit geçirir. Fakat Ethem, doğal olarak Yunan'a sığınmadan önce son bir vurgun daha yapmak ister ve gözünü Ziraat Bankası'nın kasasına diker. Ama belayı bir an önce def etmek için kendilerine iyi davranan Demirci Kaymakamı ve diğer ileri gelenlerin binbir ricası ile bu son vurgunundan vazgeçmek zorunda kalır.[396]

Fakat biz *-ileride de açıklayacağımız gibi-* Ethem'in bu "vazgeçiş"te, ilişkiye geçtiği Yunanlılara sığınacağını anlayan, Kuvayı Seyyare'nin en önemli komutanları Parti Pehlivan Ağa ile Usturumca'lı Halil Efe'nin kendisine sırt çevirmesinden dolayı onlardan çekinmesinin de rol oynadığını düşünüyoruz. Nitekim Ethem, *-yine ileride anlatacağımız gibi-* Kayacık Değirmenleri'nde yaptıkları hesaplaşmada Kuvayı Seyyare'nin Türk asıllı bu komutanlarının elinden canını binbir rica ve minnet ile kurtarmıştır.

Mehmetçik Ot, Ethem'in Adamları Kuzu Çevirme Yiyordu

Yaptığı yağmalar nedeniyle Ethem ve Kuvayı Seyyaresi, düzenli Türk ordusu birliklerine göre değişik açılardan daha ayrıcalıklı durumdaydı. Dış görünüşte aynı görevi yapmalarına karşın, Ethem'in kuvvetleri ile düzenli ordu birliklerinin lojistik/iaşe durumu arasında dağlar kadar fark vardı. Düzenli ordu safları arasında bulunan Mehmetçik, genellikle baba ocağından geldiği giysi ile cepheye gönderilirken, çoğunun ayağında çarığı bile yoktu. Çerkez Ethem de bunu şöyle doğrulamaktadır: "...Gediz Taarruzu'nda düzenli [ordu] birliklerin ayağında çarık yoktu. Biz de aynı kaynaklara dayandığımız halde, ayakları çıplak askerimiz mevcut değildi."[397]

Ve ayağına çarık dahi geçirilemeyen bu çocuklara *-aynı zamanda subaylara-* iyi zamanlarda günde bir ekmek veya kavrulmuş buğday verilirken, kötü günlerde de ekmek/yemek yerine çayırlara salınıp ot yediriliyordu.

Ve bu çocukların, Mehmet'i aç iken kendisi de sofraya el vurmadan aç kalkmayı *-ta öteden beri-* alışkanlık haline getiren Başkumandanları da; Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanıldığı günlerde bir komutan çadırında verilen ve yumruk büyüklüğündeki bir tavuk ile birkaç dilim kara ekmekten oluşan 'ziyafet sofrası'ndan, Mehmetlerine zafer nedeniyle kavurup yemeleri için sadece buğday verildiğini duyunca, günlerdir ağzına bir lokma girmemesine karşın sofraya dokunmadan aç kalkıyordu.

Ve bu Mehmetler ve komutanları, tepeledikleri Ethem ve adamlarını kuzu çevirme yaparken yakalıyordu.[398]

---

395 a.g.e., s. 27 vd.

396 Aynı yer.

397 Sarıhan, a.g.e., s. 46 vd. Yukarıda bizim de verdiğimiz yağmalara dikkati çeken Sarıhan, Ethem'in bu olanakları nasıl elde ettiğini de böylece açıklar.

398 Çadır, Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan Albay Kâzım (Özalp) Bey komutasındaki Mürettep Kolordu'nun Kurmay Başkanı Binbaşı Hayrullah (daha sonra Tümg. Fişek) Bey'in çadırıdır. Asım Gündüz (Haz: İhsan Ilgar), Hatıralarım, s. 53 vd.'den naklen; E. Korg. Hüseyin Işık, Türk Askerinin Nitelikleri, ATB, Şubat 1995, sayı: 38.; Görgülü, On yıllık..., s. 281.; Apak, Yetmişlik..., s. 216 vd.

2. BÖLÜM

ÇERKEZ ETHEM'İN İSYANI

Bu bölüme geçmeden önce, Ayaklanmalar'da yer alan şu görüşlere bir göz atmakta yarar olacaktır:

"Ethem'in, ayaklanmaların bastırılmasında, özellikle Anzavur'un yenilip dağıtılmasında, Düzce, Adapazarı ve daha sonra Yozgat kalkışmasının bastırılmasında hizmetleri olmuştu. Ne yazık ki, bu hizmetlerinden dolayı aşırı bir gurura kapılan Çerkez Ethem, kardeşleri Yüzbaşı Tevfik ve milletvekili Reşit'le beraber, aynı kutsal amaç uğrunda işbirliği ettikleri Ankara Hükümeti'ne cephe alıp vatan ve milleti savunmak için emir ve komutalarında bulundurdukları kuvvetlere dayanarak birtakım hayallere kapıldılar.

"Önce, Kütahya ve dolaylarında kendi deyimlerince ***hükümet***, gerçekte ise bir ***derebeylik*** kurmaya yeltendiler. Bu derebeyliği Afyonkarahisar'a, Isparta'ya, hatta Konya ve Eskişehir'e kadar genişletmeye giriştiler. Ülkenin diğer yerlerinde de kuvvetler oluşturmakla daha çok genişlemek, teşkilâtlanmak ve ***sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni düşürerek yerine bir hükümet kurmaya bile yeltendiler.***

"TBMM üyeleri, Ethem ve kardeşlerinin bu kadar kötü düşünceler taşıyacaklarını düşünmek bile istemediler. Bu nedenle, sabırla düzelme ve uyarma yolları aradılar. Fakat bu iyi niyetli davranışa rağmen zaman zaman tutumlarında, dikkatleri çeken husus ve bilinen bir gerçek var ise o da, ***Ethem ve Tevfik'in kendilerine bağladıkları bazı kimselerle ülke içinde sürekli bir anarşinin devamlılığına gizliden gizliye çalışmaları ve buna taraftar bulunmaları idi.*** Onların bu tutumları yeni değildi. ***Bu adamlar, ülke ve ulusun yararı için çalışırken dahi, her görev yaptıkları yerde ulusu zarara sokuyorlardı.*** Şüphe yok ki, TBMM üyeleri ve herkes bu adamların ve kuvvetlerinin, ulusa yapmakta oldukları zarar ve işkenceyi yakından görüyorlardı. *Lâkin o zamanlar öyle bir devre idi ki, her kuvvetten faydalanmak zorunluluğu vardı.* Bununla beraber her kuvvetin kötülüklerini ortadan kaldırarak olumlu ve faydalı bir hale getirmek için de çaba sarf ediliyordu. Bundan ötürü de, hizmetleri sırasında ***Ethem'in yaptığı yasa dışı işlere imkânlar oranında göz yumulmuştur.*** Fakat, Ethem bunu takdir edememiş, kendisine gösterilen saygıyı değerlendirememiş, sonunda işi ayaklanmaya kadar götürmüştü .

"Ethem ve Tevfik'in kuvvetleri için ilk uygulanan önlem, bunların mantıkî, akla ve yasalara uygun şekilde yararlanılır bir hale getirmek oldu. Bunu sağlamak için de uzun zaman mücadele edildi.

"Doğal olarak Hükümet ülke içindeki bütün örgütleri ve cephelerdeki orduları ile düzgünlük, kusursuzluk ve kudret kazanıyordu. Bu gelişmeyi, kötü amaçlarının gerçekleşmesinde gittikçe büyüyen bir engel olarak gören Ethem ve Tevfik, ***düşlerinde yaşattıkları emellerin genişleme ve yayılma alanı bulamayacağı tasasından tedirgin oluyorlardı.***

"Son zamanlarda Batı Cephesi'nde bir komuta değişikliği yapıldı. Genelkurmay'ın yapılmasına izin vermemesine karşın icra edilen Gediz Taarruzu'ndaki başarısızlık ve daha başka nedenlerle Ali Fuat Paşa Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınıp Moskova'ya büyükelçi olarak gönderildi. Onun yerine, bütün cephe ikiye ayrılarak, bir kısmına Genelkurmay Başkanı İsmet (İnönü) Bey, diğer kısmına da İçişleri Bakanı Refet (Bele) Bey atandılar. Hükümetin bu iki komutana vermiş olduğu görev; bu iki cephe üzerinde ***kuvvetli ve düzenli birer ordu meydana getirmek*** ve diğer taraftan bütün o alanda ve bölgelerde TBMM Hükümeti'nin gerçek olarak kurulduğunu ve kurulmuş olan hükümetin şeref ve haysiyetinin daima korunduğunu herkese göstermek ve gerekirse bunu eylemli olarak doğrulamaktı. Albay İsmet ve Albay Refet beyler, üzerlerine aldıkları görevlerini ilk andan itibaren olağanüstü bir biçimde, başarılı önlemleri ile uyguladılar.

"İşte bu uygulama zamanında, ***Ethem ve Tevfik, planlarının kısa bir süre sonra kesinlikle ve bütünüyle uygulama alanı bulamayacağını anlayınca zaman kaybetmeden harekete geçmek gerektiğine inanmışlardı.***"[1]

Türk İstiklâl Harbi'nin Dönüm Noktası Olan Bir Tarih: 9 Kasım 1920

Ethem isyanının anlaşılabilmesi için şu konunun özellikle çok iyi bilinmesi gerekmektedir: Diğer komutanların yakınmalarına karşın Ethem'i her zaman koruyup kollayan, hatta onu ***palazlandıran*** Ali Fuat Paşa, Gediz Bozgunu ardından Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınır. Daha sonra da bilindiği gibi Moskova'ya gönderilir. Hatta Mustafa Kemal'in, Cebesoy'a "İstersen Ethem ve kardeşlerini de yanında götür" dediğini biliyoruz ve bunu da belirtmiştik.[2]

Ardından 9 Kasım 1920'de, Batı Cephesi Komutanlığı ikiye ayrılır. Karadeniz'den Kütahya'ya kadar *-Kütahya dahil-* olan bölge, Batı Cephesi olarak adlandırılıp Albay İsmet Bey'in sorumluluğuna verilir. Kütahya'dan Akdeniz'e kadar olan bölge de Güney Cephesi olarak adlandırılıp Albay Refet Bey'in sorumluluğuna verilir.[3]

---

1 Ayaklanmalar, s. 212 vd.

2 Nadi, ÇEKİ, s. 20 vd. Ethem ve kardeşleri bir şekilde haberdar oldukları bu öneriyi kabul etmezler. **Aynı öneriyi kabul etmeyen Ali Fuat Paşa'nın da Çerkez kardeşlere "müteyakkız bulunmalarını" tavsiye ettiği belirtilir.** Nadi, aynı yer.

3 2/3 Mayıs 1921'de bu iki cephenin birleştirilmesine karar verilmiştir. 5 Mayıs'ta bu iki komutanlık, İsmet Bey'in emrine verilerek resmen tek cephe haline getirilmiştir. Görgülü, a.g.e., s. 268.

Bu görevlendirmeden sonra süratle düzenli ordu kuruluşuna girişilir.

İşte Ethem'in ta öteden beri hazırlandığı ayaklanma da tam bu sırada başlar.

Dolayısıyla biz, içeriğini aşağılarda daha ayrıntılı olarak açıklayacağımız ***9 Kasım 1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararını Türk İstiklâl Harbi'nde bir dönüm noktası olarak görüyoruz.***

Bunu belirttikten sonra şimdi Ethem isyanının görünüşteki nedenlerini ve nasıl aşama aşama geliştiğini başlıklar halinde incelemeye çalışacağız.

Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Ayaklanma Sebepleri

Ethem'in Ankara Valisi'ni yetki dışı yargılamak istemesi: Ethem, Yozgat'a gelip Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı'na giriştikten sonra büsbütün zorbaca bir tutum almıştı. Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in Çapanoğulları hakkındaki hoşgörü ve kayırıcı tutumunu ayaklanmanın nedenlerinden sayarak Vali Bey'i yargılamak üzere, hiçbir makama haber vermeden, sanık olarak 26 Haziran 1920'de Yozgat'a çağırmıştı. Ethem'in usulsüz olarak yaptığı bu istek, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmişti.[4]

İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruluşuna karşı çıkmaları: TBMM'nin 18 Eylül 1920 gün ve 42 sayılı kararı ile İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştu. Bundan böyle, kaçak erlerin ve casusların yargılanmaları bu mahkemelerce yapılacaktı. Ancak TBMM'nin çıkardığı bu yasaya karşın, Kuvayı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik, her iki sorunu da doğrudan doğruya kendileri 'hallediyordu.' Bir kimsenin casusluğuna kanaat getirdiğinde veya birisi kaçtığında derhal idam ettiriliyordu. Halbuki, her idam olunan mutlaka ne casus ne de kaçak idi. Amaçları, gözdağı vermek suretiyle kendi nüfuzlarını her tarafa yaymaktı.[5]

Kuvayı Seyyare'nin, 9 Kasım 1920'de düzenlenerek yeniden kurulan Batı Cephesi Komutanlığı'nın emir-komutasına girmemekte ısrar ettiği günlerde Çerkez Ethem de rahatsızlığını öne sürerek kâh Eskişehir'de ve kâh Ankara'da, ağabeyi Reşit de Meclis'in içinde 'çalışıyordu'. Kütahya bölgesindeki kuvvetlerin başında da Ethem'in vekili sıfatıyla Tevfik bulunuyordu. Her üçü amaçlarının gerçekleşmesine var güçleriyle çaba gösteriyorlardı. Ethem'in hastalık bahanesiyle Ankara'da olduğu bir sırada cephede bulunan Tevfik, hiç anlamı olmayan birtakım uydurma nedenlerle TBMM Hükümeti ve Batı Cephesi Komutanlığı'na karşı gelmeye başladı. Bu hareketini TBMM yasalarının uygulanması konusuna kadar ileri götürdü. Şöyle ki;

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, bu konu ile ilgili aşağıdaki genel emri, o sırada Kuvayı Seyyare Komutan Vekili olarak kuvvetlerin başında bulunan Tev-

4 Ayaklanmalar, s. 214 vd. Mustafa Kemal de Nutuk'ta bu konu ile ilgili bilgi verdiği bölümde, "...Elbette Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik" demektedir. s. 631 vd.

5 Nutuk, s. 685 vd.; Ayaklanmalar, s. 220 vd.

fik'e de göndermişti: "..Muharebenin buhranı esnasındaki kızgınlıkların tesiriyle zorbaca tedbirler almak kesinlikle önlenmelidir. Hıyaneti ne derece muhakkak olursa olsun, hiçbir köy kesinlikle yakılmayacak, ahaliden hiçbir kimse, hiçbir müfreze tarafından, hiçbir suçtan [dolayı] idam olunmayacaktır. Casuslukları vesair ihanetleri anlaşılmış adamların, gözaltında İstiklâl Mahkemeleri'ne gönderilmeleri gerekir."[6]

Emri alan Ethem'in kardeşi Tevfik, 23 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanı'na gönderdiği bir şifretelde buna şiddetle karşı çıkmış; muharebe cephelerinden kaçan erlerin, birlikleri karşısında asılmayacak olursa, bunun kıtalar üzerinde kötü bir sonuç vereceğini; bundan başka, casuslar da derhal asılmayacak olursa, aynı fikirde bulunup da fırsat gözeten bazı sütübozuklarda bir uyarma meydana gelmeyeceğini ileri sürerek, İstiklâl Mahkemeleri'nin de cephelere uzak olduğunu bahane ederek bunların derhal asılmasının zorunlu olduğunu ve Kuvayı Seyyare'nin şimdiye kadar bu sayede iş görebildiğini, şayet emirde direnilecek olursa bu görevi yapamayacaklarını" bildirmişti.[7]

Bununla ilgili bir olayı İsmet İnönü anılarında şöyle anlatmaktadır: "...Ben Genelkurmay Başkanı'yım. Bana bağlı kuvvetler, 'Hayatını bağışlayacağız' diye söz vererek halktan birini teslim alıyorlar. Bu söz bizim namımıza, Hükümet namına, [T]BMM namına verilen bir sözdür. Ethem Bey adamı asmak için direniyor. Ben sabaha kadar uğraştım. Bakanlar Kurulu'nu topladım, herkesi haberdar ettim, fakat adamın hayatını kurtaramadım."[8]

Bunlarla birlikte Kuvayı Seyyare bir anlamda *suçlular yatağı* idi: Herhangi bir ordu birliğinden bir subay veya er suç işlerse hemen Ethem kuvvetlerine katılıyordu. Onlar da hiçbir suçluyu birliğine geri göndermiyorlardı. Doğal olarak bu durum yeni kurulmakta olan düzenli Türk ordusundaki disiplin ve emir-komuta zincirine zarar veriyordu. Yine Ethem kuvvetleri, orduya ait herhangi bir depoya veya cephaneliğe istedikleri zaman gidip istediklerini alıyorlardı. Anadolu içinde suçlu saydıkları vatandaşları kendi adamları ile koğuşturuyorlardı.

Ordu karargâhı ile Ethem kuvvetleri karargâhı aynı kasabada bulundukları zaman birbirlerine karşı güvenlik tedbirleri alıyorlardı. Bir defa *-Ethem'in de karargâhının bulunduğu-* Eskişehir'de uzun bir konuşmadan sonra Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey aynı vagonda kalmışlar, İsmet Bey üniforması ile asker karyolasına uzanmış ve uyandığı zaman Mustafa Kemal Paşa'nın sabaha kadar uyanık beklediğini görmüştü. Mustafa Kemal Paşa, ona "Şimdi sen çalışmaya başla, ben Ankara'ya döneceğim" demişti.[9]

---

6 Nutuk, s. 686 vd.

7 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1573.; Nutuk, s. 686 vd.; Ayaklanmalar, s. 214 vd. Hiçyılmaz bu belgeyi de gizli diye sunmuştur.

8 Metin Heper, İsmet İnönü, s. 54 vd.

9 F. R. Atay, Çankaya, s. 272 vd.

Ethem'in yasa dışı asker toplaması: Çerkez Ethem, Yozgat ve dolaylarında kuvvet toplaması için, adamlarından Hüseyin Gazi'yi görevlendirmiş ve bu maksatla da eline bir belge vermişti. İçişleri Bakanı Albay Refet Bey tarafından bu yetkinin Bakanlığı'na ait olduğu ileri sürülerek, belge Hüseyin Gazi'nin elinden alınmış, yanında bulunan 30-40 kişi de Ankara'dan geri çevrilmişti. Beklenildiği gibi Ethem, yasa dışı olan bu şekildeki asker toplamanın engellenmesini normal karşılamamıştı. Ethem İçişleri Bakanlığı'nın, dilediği gibi hareket etmesine izin vermemesi üzerine, Albay Refet Bey'e sert ve küçültücü bir ifade ile yazdığı bir telgrafla hakarete yeltenmişti.[10]

Çerkez Ethem'in, "Ankara'da Dahiliye Vekili Refet Bey'e" hitaben başlayan telgrafı şöyledir *-sadeleştirerek-*:

"Dün Alaca'lı Dede Galipbeyzade Gazi Hüseyin Bey'den cevaben aldığım telgrafta; Yozgat ve havalisi ihtilaline adı karışanlardan, cephelere katılmak suretiyle ve hükümetin karar ve tasvibi ile affedilenlerden bize katılan üç yüz kişilik erlerden geri kalanların toplanmasına görevlendirilen Hüseyin Gazi'nin sevk ettiği otuz kırk kişinin Ankara'dan iade ve memuriyetini ispat eden Hüseyin Gazi Bey'e vermiş olduğum vesikanın sizin tarafınızdan alınarak 'Bu gibi izinler ve muameleler Hükümet'e ve bana aittir' gibi aşağılayıcı muamelenizden bahsedilmektedir.

"Pek nabemevsim [zamansız] bu muamelenin tarafınızdan yapıldığına ihmal vermemekle beraber, herhalde takibini ve düzeltilmesini gerek görmekteyim. Vatani vazifemden ayrılmak suretiyle o havaliye tepeleme için gönderilmekliğim de Hükümet'in emriyle ve arzuma aykırı idi. Zatıâli ve emsali müfrezelerin adı geçen yerlerde tepeleme vazifesinin yapılmasında tam emniyetle şoselerde gezmek ve seyahat etmek gibi harekâta geçmek başarısızlığını unutmamak lazım gelir. Zaman ve gelecek daha çok hakiki vatanperverleri meydana çıkarmak ve ne yazık ki sahteleri de çekilmeye zorlamak tehlikesindedir! Bakanlığın da ne şekilde uhdenize verildiğinin pekâlâ farkına varanlardan olduğumu arz ile bu derece nezaketsizce bendenizi mecbur eden dedikodunun düzeltilmesi ve adı geçen yere emir vererek Hüseyin Gazi'nin ve emrindeki erlerinin süratle [bize] katılmalarının sağlanması ve yollanması ricasıyla cevabınızı bekliyorum efendim."[11]

Refet Bey, Hüseyin Gazi'ye, askerin yanı sıra yöre halkından para ve daha başka mal toplaması nedeniyle vatandaşlardan gelen şikâyet üzerine engel olmuştu. Doğal olarak bu engelleme, keyfi ve kişisel değil, bakan olması nedeniyle Refet Bey'in şahsında bir Hükümet ve Hükümet'i de içinden çıkaran, yürütme görevini de üstlenen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin uygulamasıydı. Daha TBMM ve Hükümeti'nin kuruluşu sırasında bile Ethem'in böylesi bir Hükümet/Meclis uygulamasına karşı çıkması ve devletin bakanını yasal uygulamasından dolayı aşağılaması, onun hangi mecraya akacağının erken bir göstergesidir.

---

10 Ayaklanmalar, s. 215 vd. Nadi, ÇEKİ, s. 18 vd.
11 Nadi, Birinci Büyük Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar, s. 103 vd.

Ethem, aynı yasa dışı asker toplama işini 12. Kolordu sorumluluk bölgesinde de yapmak istemiş ve yukarıda değinildiği gibi buna da Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey engel olmuştu. Hem TBMM'nin hem de cephe ve kolordu komutanlarının yasaklamalarına karşın Ethem, tam isyana kalkıştığı günlerde de anılan faaliyetini sürdürmek istemiştir.[12]

Batı Cephesi'nin ikiye bölünmesine karşı çıkmaları: Bakanlar Kurulu'nun, 9 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'nın ikiye ayrılması ve Kuvayı Milliye'nin düzenli ordu kuruluş ve kadroları içine alınması hakkında aldığı karar, Ethem ve yandaşları *-bunların içinde TBMM üyeleri de vardı-* üzerinde iyi bir etki yapmamıştı. Özellikle Refet Bey'in Güney Cephesi Komutanlığı'na atanmasını istemiyorlardı. Ethem, Mustafa Kemal Paşa ile özel bir buluşmada, karşılıklı inancın kuvvetlendirilmesi için Ankara'ya geldiğini, Refet Bey'e güveni olmadığını söylemiş, cephe bölgesinde son günlerde ortaya çıkan olaylardan bahsetmişti. Ethem ve yandaşları, ikiye bölünmenin sakıncalı olduğunu ileri sürerek bütün cephenin Albay İsmet Bey'e verilmesi gerektiğini belirtmişler ve Albay Refet Bey'in güçlü olmasından komutanlarının korktuğunu söylemişti.

Ancak, Ethem'in içtenlikten uzak bu yaklaşımı, bir bahane olup amacı ***komutanlar arasına nifak sokmaktı***. Nitekim, Ethem'in bu düşüncesini sonradan öğrenen Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey de Çerkez Ethem ve yandaşlarının, bütün cephenin kendisine verilmesi hakkındaki önerilerini kabul etmemişti. Bu arada, Ethem ve taraftarları, her buluşma ve toplantıda Batı Cephesi Komutanı'na, hiç olmazsa, Albay Refet Bey'in çekilmesi ve Albay Kâzım (Özalp) Bey'in 12. Kolordu Komutanlığı'na getirilmesi konusunda çok direndiler. Ama başarılı olamadılar.[13] Ancak, Ethem ve kardeşlerinin Kâzım Bey'i tercih etmeleri, onu gerçekten istediklerinden değil, *Mustafa Kemal'in gözünde şüpheli duruma düşürmek istemelerinden* kaynaklanmıştır. Nitekim, Kâzım Bey bu olaydan sonra Antalya'ya giderken, Garp Cephesi Komutanı'nın emriyle bavullarına varıncaya kadar aranarak şüpheliler sınıfına dahil edilmiştir.[14]

Ethem ve yandaşlarının Refet Bey'e karşı çıkmalarının, Yozgat isyanının tepelenmesinde yaptıkları yağmaya engel olmak istemesinden kaynaklandığı ortadadır. Bununla birlikte, Çerkez kardeşlerin "O komutanı istemeyiz ama bu komutanı kabul ederiz" yaklaşımının, başlatacakları isyan için bir ***zaman kazanma*** taktiği ve ***komutanlar arasına nifak sokmak*** amacını taşıdığını daha sonra gelişen olaylar gösterecektir.

---

12 Altay, a.g.e., s. 252, 272, 283 vd. Bir önceki bölümde Konya'dan da asker toplama girişiminde bulundukları belirtilmişti.

13 Ayaklanmalar, s. 215 vd.

14 Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, s. 50 vd.; Akal, a.g.e., s. 343 vd. Ancak Sayın Akal'ın, Kâzım Bey'in Grup Komutanlığı'ndan alınışını buna bağlamasında ise bir yanlışlık olmalıdır. Akal, *-Mete Tunçay'dan naklen-* görevden alınmanın 22 Ekim 1920'de olduğunu yazmaktadır. Oysa bu tarihte Ethem ve Tevfik ile Kâzım Bey'in de aralarında bulunduğu komutanlar, Ali Fuat Paşa komutasında, 24 Ekim'de yapılacak Gediz Taarruzu'na hazırlanıyordu. Doğal olarak Ali Fuat Paşa görevden alınıp onun yerine İsmet ve Refet beyler henüz bu göreve atanmamış, Ethem ve kardeşlerinin/yandaşlarının, adı geçen komutanlara itirazları konusu da ortaya çıkmamıştı.

Düzenli Ordu kurulmasına karşı direnmeleri: Batı Anadolu'yu işgal eden iyi donatılmış ve teşkilâtlandırılmış Yunan ordusuna karşı koyabilmek; ancak onlar gibi düzenli ordunun kurulması ile mümkün olabilirdi. Bu amaçla, Bakanlar Kurulu'nca 9 Kasım 1920'de tüm Kuvayı Milliye birliklerinin ordu kuruluş ve kadroları içine alınmasına, bu arada I. Kuvayı Seyyare'nin de bir tümen düzeyine çıkarılmasına karar verilmişti. Daha önce de Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı önlemlerle, ***birçok Kuvayı Milliye müfrezesi ordu birlikleri içinde eritilmişti.***

İşgalci Fransızlara karşı Çukurova ve Toroslar'da ***gayrınizami müfrezelerle*** mücadele eden Adana Cephe Komutanlığı da yine 9 Kasım'da Bakanlar Kurulu'nca 2. Kolordu Komutanlığı'na dönüştürülerek ***bu unsurlar*** -sorunsuz biçimde- ***düzenli ordu emir-komutasına alınmıştı.***[15]

Hemen tüm Kuvayı Milliye komutanları bu karara uyduğu halde Kuvayı Seyyare Komutanı Ethem Hükümet'in bu emrine bir türlü yanaşmıyordu.

Çerkez Ethem'in ağabeyi Saruhan (Manisa) milletvekili Reşit ve onlarla birlikte hareket eden Ankara'daki bazı milletvekilleri düzenli ordunun kurulmasına karşı çıkmakta ve Kuvayı Milliye'nin kalmasından yana propaganda yapmaktaydılar. Bu propagandanın başını çeken Yeşilordu Cemiyeti liderlerinden Çerkez Reşit, "[Düzenli] Ordu kuruluşu bütün dünyada iflâs etmiştir. Vatanı kurtaracak ancak Kuvayı Milliye'dir" diyordu. Yeşilordu ve Kuvayı Seyyare adına Eskişehir'de yayınlanan *Yeni Dünya* gazetesi de bu düşünceleri destekleyici nitelikte makale ve yazılar yazıyordu.[16]

Düzenli ordu kuruluşu ile ilgili tartışmaların tırmandığı sıralarda Ankara Hükümet Konağı'nda Mustafa Kemal'in başkanlığında yapılan ve 25-30 kişinin katıldığı bir toplantıda da Reşit Bey şunları söylemişti: "Hâlâ muntazam [düzenli] ordular yapmak gibi boş hülyalar peşinde misiniz? Hâlâ şu erkânıharp [kurmay] beylerle mi gâvuru kovacağınızı zannediyorsunuz?"[17]

Ethem ve yandaşlarının düzenli ordunun kuruluşuna neden karşı çıktıklarını anlatan İsmet (İnönü) Bey'in anılarında da askerlikten/gayrınizami harpten kısmen anlayanları dahi tebessüm ettirecek konu ile ilgili şu kayıt vardır: "..Bunlara [Ethem ve yandaşlarına] göre düşman ilerler. Sen bir tepeden çıkıp öteki tepeye gidersin, uğraşırsın, bu iş böyle devam eder, gider. Nihayet düşman usanır ve sulh yapma imkânı olur."[18]

Çerkez Ethem, Bakanlar Kurulu'nca âsi ilan edildiği günlerde de birazdan kendilerini tepeleyecek olan Türk ordusunu küçümsemeye devam ediyordu. Gelişen olaylar kendisini haksız çıkarsa da Ethem, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'in, sı-

---

15 Ayaklanmalar, s. 216 vd.; ATABE, c.10, s. 96.
16 Ayaklanmalar, aynı yer.
17 Yunus Nadi, ÇEKİ, s. 72 vd. Kendisi de o ocaktan yetişmesine karşın, Reşit'in düzenli ordu ve subay düşmanlığının çok eskilere dayandığını ve subaylardan "cenabet zabitler" diye söz ettiğini çalışmamızın başında belirttiğimizi burada bir kez daha hatırlatmak isteriz.
18 Sarıhan, a.g.e., s. 39 vd.

ğınma hakkındaki 31 Aralık 1920 tarihli telgrafına aynı gün verdiği yanıtta şöyle diyordu: "..Ey gözünü sevdiğim biçareler! Eğitim ve öğretim ile 93'ten [1877-78] beri kazandığınız en ufak bir muharebeyi gösterebilecek durumda olsanız, bu iddianıza o kadar şaşmayacağım..."[19]

Bu konuda çok daha aşırı giden Ethem'in küçük ağabeyi Tevfik ise Bütçe'nin düzenlenmesi amacıyla, Batı Cephesi'nin birliklerden kuvvet envanterinin gönderilmesini isteyen 22/23 Kasım 1920 tarihli emrine 27 Kasım'da verdiği cevapta şöyle diyordu:

"... Kuvayı Seyyare, ne bir tümen ne de düzenli bir kuvvet haline getirilebilir ve buna da imkân yoktur... Bu serserilerin başına ne bir subay ne de hesap memuru koymak mümkün olmadığı gibi, kabul ettirilmesine de imkân yoktur. Çünkü, subay gördüler mi Azrail görmüşçesine baş kaldırıyorlar. Bizim müfrezelerimiz [Parti] Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Bölük eminleri* de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardandır. 'Sen yapamıyorsun' diye bunların değiştirilmesi olanağı da yoktur. *Kuvayı Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi* gelişigüzel *yönetilmesi zorunluluğu vardır*...Ben bir defa bu işin dışında bir iş de kabul edemem..."[20]

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin bu tutumu dolayısıyla, gelecekte doğacak kötü durumları önlemek için, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya Moskova Büyükelçiliği'ni önerdiği zaman[21], "Türkiye'nin ve kendilerinin çıkarları ve esenlikleri için eğer isterlerse Çerkez Ethem ve kardeşlerini de beraber götürmesini" söylemişti.[22] Yayılan bu haber, Ethem ve yandaşlarını kaygıya düşürmüştü. Nitekim, Diyarbakır milletvekili ve "Ethem'in sırdaşı" Hacı Şükrü,** Mustafa Kemal Paşa'ya 13 Kasım 1920'de Eskişehir'den gönderdiği bir telde, Ethem'in, Ali Fuat Paşa ile birlikte Rusya'ya gideceği haberinin cephe ve cephe gerisinde halk arasında dedikoduya yol açtığını; böyle kimselerin Türkiye'den uzaklaştırılmasından sonra, Mustafa Kemal'in diktatörlük ilân edeceği kanısını uyandırdığını; buna karşılık kendisinin, soranlara "Mustafa Kemal Paşa böyle bir öneride bulunmamıştır" dediğini, ancak teklifin sırf Ali Fuat Paşa'nın samimiyetine dayanılarak yapıldığının da ilgililere duyurulmasını uygun gördüğünü iddia etmişti.[23]

---

19 HTBD, Mart 1976, vesika nu: 1612.; Ayaklanmalar, s. 312 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 105 vd. Hiçyılmaz, bu vesikayı da "gizli belge" diye sunmuştur.
20 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1574.; Ayaklanmalar, s. 216 vd. Hiçyılmaz bu belgeyi de "gizli" diye yayınlamıştır.
21 Nutuk, s. 676 vd.; Cebesoy, a.g.e., s. 516 vd.
22 Nutuk, s. 676, 684 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 20 vd.
23 Nutuk, s. 684 vd.; Ayaklanmalar, s. 217 vd.
* Bölükte yönetim işlerine bakan, onbaşı ile çavuş arasında rütbeye sahip görevli.
** Kılıç Ali, Hacı Şükrü ile ilgili olarak şu bilgileri verir: "...Albaydı. Meşrutiyet'ten sonra ülkeye mitralyöz geldiği zaman ilk mitralyöz subayı olanlar arasındaydı. Vatanperver bir adamdı. Milli Mücadele'de evvela Demirci Efe ile arası açılmış, Afyon'a çekilmiş, orada da yine Milli Mücadele'ye devam etmiş ve nihayet mebus olarak Ankara'ya gelmişti. Kendisi görünüşte bir kabadayı tipi idi. Arkadaşlığım müddetince hiçbir zaman paltosunu arkasına giymiş görmedim. O, sürekli, paltosunu omuzlarına atarak gezmekten, giydiği camadan yeleğini göstermekten hoşlanırdı. Özel mek-

Mustafa Kemal Paşa, Hacı Şükrü'nün söz konusu iddialarını şöyle yanıtlıyordu: "...Ethem Bey'in arkadaşının yazdığı bu telde bildirilenlerin, *yalnız arkadaşının düşüncesi ve gerçeğe uygun olduğu elbette kabul edilemezdi.* Çünkü, ne cephenin ve ne de halkın, Ethem Bey'in Rusya'ya gönderilip gönderilmeyeceği sorunu ile ilgisi yoktu. Özellikle, 'Diktatör olmak istiyorum; ama Ethem ve benzerleri engeldir. Onun için, bu gibileri uzaklaştırıyorum' sanısından söz edilmesi büsbütün dikkatimi çekti."[24]

Ethem'in, Ankara'ya geldiğinde odasında kalabilecek kadar yakını olan yandaşlarından Hacı Şükrü, düzenli ordu kurulmasına ve Kuvayı Seyyare'nin disiplin altına alınmasına en çok karşı çıkanlardan biri idi. Hacı Şükrü, bu tutumu ile daha başlangıçta Ethem kuvvetlerinin TBMM disiplinine alınmasının/tasfiyesinin önüne geçmek istiyordu.

Ayrıca Simav gibi bazı yerleşim birimlerinde halk, yapılan yağma, soygun ve zorbalıklardan dolayı Ethem'in yönetiminde kalmaktansa Yunanlıları tercih ediyordu. Dolayısıyla Hacı Şükrü'nün; "cephe gerisindeki halkın" Ethem ve kardeşlerinin Rusya'ya gönderilmek istenmesinden rahatsız olup dedikodu yaptıklarını ileri sürmesi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Yukarıda "Çerkez Ethem ve Yağmacılık" bölümünde verdiğimiz örneklerden de açıkça anlaşılacağı gibi, o "halk"ın bu habere üzülmesi değil aksine sevinmesi gerekirdi ve nitekim öyle de olmuştur. Sadece şu örnek bile bu durumu açıklamaya yetecektir: Çerkez Ethem'in Eskişehir'de birisini bozgunculuk yaptığı, diğerini de hırsızlık yaptığı iddiasıyla ölüme mahkum ettirdiği iki kişinin asıldığı çarşı meydanındaki armut ağacı, kendisinin Yunanlılara sığınmasından sonra halk tarafından kesilmişti.[25]

Başkomutanlık Yetkisi'nin TBMM'ye verilmesi: TBMM Hükümeti, kuruluşundan Ethem sorununun isyana dönüştüğü 1920 sonlarına kadar, ortaya koyduğu her probleme çözüm üreten tutumu ile varlığını açıkça kanıtlamıştı. Ülke içinde yapılan ve yaptırılan yıkıcı saldırılar başarı sağlayamamış, ayaklanmaların çoğu bastırılmış, kısmen olsun iç huzur sağlanmıştı. ***Ethem'in bu son âsi tutumu karşısında*** TBMM 18 Kasım 1920'de yayınladığı şu bildiri ile varlığını iç ve dıştaki bütün dost ve düşman âleme duyurmuş; aynı zamanda ***"emir ve komuta yetkisinin Meclis elinde bulunduğunu"*** bildirmişti:

---

tuplarında, tavsiye yazılarında, hatta Meclis'e verdiği bazı önergelerde imzasını atarken adının üstüne 'mebus ve kumandan' diye bir lâkap koymaktan pek gururlanırdı. Hacı Şükrü başlı başına bir âlemdi. Onun Taşhan'daki odası duvarlara asılmış el bombalariyle ve muhtelif tüfekler, tabancalar ve bıçaklarla âdeta bir silah müzesi halindeydi. Rahmetli **Hacı Şükrü'nün çekemediği bir sınıf varsa o da kurmay subaylardı.** Hiç unutmam, bir gün Mustafa Kemal Meclis'e Başkanlık ediyordu. Hacı Şükrü askeri bir mesele için kürsüye çıktı, kurmaylara çatmak istedi ve sözü üniformaya getirerek, 'Bunların üstünlükleri yakalarındaki vişne çürüğünden midir, bu vişne çürüğünün manası nedir?' türünden boş sözler söylerken, Mustafa Kemal dayanamamış ve elini Başkanlık kürsüsünün üstüne vurarak, 'Hacı Şükrü Bey! Onun manası menbaı feyz ü irfan demektir! Menbaı feyz ü irfan!" demiş, onu ıskat etmişti [kürsüden düşürmüştü]. Bundan dolayı Hacı Şükrü de bambaşka bir şımarık hatta nevi şahsına münhasır bir tipti..." Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, s. 49 vd.

24 Nutuk, gösterilen yer.

25 Yavuz Abadan, Mustafa Kemal ve Çetecilik, s. 59 vd.

"Emperyalist devletlerin, devlet ve milletimizin hayatına açıkça kastetmeleri sonunda, meşru savunma için toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, şimdiye kadar çeşitli vesilelerle açık veya kapalı olarak ilân ettiği maksat ve gayesini bir kere daha dünyaya duyurmak maksadıyla şu bildiriyi yaymayı gerekli görmüştür:

Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî sınırlar içinde hayat ve geleceğini emniyete almak, hilâfet ve saltanatı kurtarmak yemini ile kurulmuştur. Böylece hayat ve geleceğini başlıca kutsal emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizmin zorbalık ve zulmünden kurtararak irade ve hakimiyetinin sahibi kılmakla amacına ulaşacağı kanısındadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin hayat ve istiklâline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzlerine karşı savunma ve bu maksada karşı hareket edenleri cezalandırmak azmi ile kurulmuş bir orduya sahiptir.

Emir ve komuta yetkisi Büyük Millet Meclisi'nin manevî şahsiyetindedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, halkın öteden beri karşı karşıya bulunduğu sefaletin sebeplerini, yeni vasıtalar ve teşkilât ile kaldırarak, yerine refah ve saadet getirmeyi başlıca hedefi sayar. Bu sebeple; toprak, millî eğitim, adalet, maliye, ekonomi, vakıflar... gibi işlerinde ve diğer sorunlarda toplumsal kardeşlik ve yardımlaşmayı egemen kılarak, halkın ihtiyaçlarına göre yenilikler ve tesisleri vücuda getirmeye çalışacaktır. Ve bunun için de siyasî, toplumsal ilkelerini milletin ruhundan almak ve uygulamada milletin eğilim ve geleneklerini gözetmek fikrindedir.

Dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi, memleketin idarî, ekonomik ve toplumsal genel ihtiyaçlarını ilgilendiren hükümleri kısım kısım inceleyerek, kanun şeklinde uygulama mevkiine koymaya başlamıştır. Allah'ın yardımıyla.'[26]

Ancak, TBMM'nin 18 Kasım 1920 tarihli bu bildirisinde de vurgulanan "Emir ve komutanın TBMM'de olduğuna" ilişkin kararlılığa karşın, ilerleyen günlerde görüleceği üzre, Ethem, kuvvetleriyle birlikte TBMM ordularının Batı Cephesi Komutanlığı emir ve komutasına girmeye karşı çıkmıştır. Hiç şüphesiz Ethem ve kardeşlerinin bu davranışı, ***TBMM'ye karşı bir meydan okumaydı.***

Gelişigüzel er toplanmasının TBMM'ce yasaklanması: Ethem, İçişleri Bakanlığı ve kolordu komutanlarının karşı çıkmalarına karşın, başınabuyruk bir biçimde istediği bölgeden er toplamaya devam ediyordu. Ethem'in, ***kuvvetlerini artırmak amacıyla*** gelişigüzel er toplamasının önüne geçmek için 25 Aralık 1920'de, Bakanlar Kurulu'nca karar alınmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın imzası ile şu bildiri yayımlanmıştı:

---

26 TBMM ZC, c. 5, s. 469 vd.; ATBD, Mayıs 1981, sayı: 79, vesika nu: 1748.; Ayaklanmalar, s. 218 vd.; ATAIH, c. 10, s. 102 vd. Ancak belirtilen kaynaklardaki metinlerde bazı farklılıklar olduğu görülmüştür. Bunlar için bk. ATAIH, gösterilen yerdir.

*"**Hiç bir kimse, hiçbir sebep ve suretle merkezi Hükümet'in bilgisi olmaksızın kuvvet toplamaya yetkili değildir.** Bu bildirinin yayımlandığı tarihten önce, bu yolda girişimde bulunanlar varsa derhal kendilerini ve girişim maksatlarını doğrudan doğruya bana bildireceklerdir. Aksi takdirde, bu gibi müteşebbislerin memleketin iç huzurunu bozmak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni zarara uğratmak ve memleketin suçsuz halkını aldatmak töhmetleriyle suçlandırılacaklarını bildirir ve ilân ederim."*[27]

Ayrı bir kararla da askerlik şubeleri, görülecek lüzum ve verilecek emirle askerlik çağındaki erleri silah altına alacak ve bu erler tertiplendikleri birliklere sevk edilecekti.

Bu kararlar da, Kuvayı Seyyare komutanlarının hoşuna gitmemişti. Onlar diledikleri zaman doğum farkı gözetmeksizin istedikleri kişileri emirlerine alıyorlardı.

Bu konu ile ilgili olarak, Ethem'in Kuvayı Seyyare'since Eskişehir'in güneybatısındaki Karacaşehir'de "Karakeçili" Müfrezesi adıyla bir birlik kurulmuştu. Böyle bir birliğin kurulduğu Mustafa Kemal'e göre 17 Kasım 1920'de *tesadüfen* öğrenilmişti.[28] Karakeçili Müfrezesi'nin kurulduğunu haber alan Batı Cephesi Komutanlığı, 20 Kasım 1920'de Kuvayı Seyyare Komutanlığı'ndan konu ile ilgili bilgi isteyerek, bu birliğin denetlemeye sunulmasını emretmişti. Ancak, Batı Cephesi Komutanlığı'nın emrine karşın Ethem, bu birliği denetlettirmemiş, cephe gerisindeki bölgelerde kaçakların takibi ve yakalanmasıyla meşgul olduğunu söylemiş, kuruluş nedeni olarak da bu görevi göstermişti.[29]

Oysa Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, sivil işlere ve geri hizmetlere karışılmaması hakkında genel emir vermesine karşın, Kuvayı Seyyare Komutanlığı, bunun tersine Kütahya bölgesinde her şeye karışmayı ve eylemlerini artırır.

Öte yandan *-Karakeçili Müfrezesi örneğinde görüldüğü gibi-* böyle gelişigüzel birliklerin kurulması cephenin kuvvetini de azaltıyordu. Bu konu, o zaman Ankara'ya gitmek üzere Eskişehir'de bulunan Çerkez Ethem'e, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey tarafından sözlü olarak açıklanmış ve bu konuda bir de emir yazılmıştı. Fakat Ethem, ne bu açıklamaya önem vermiş ne de Karakeçili Müfrezesi'ni denetlettirmişti. Ethem, bunun aksine müfrezenin Kütahya'ya hareketini emretmişti.[30]

Bakanlar Kurulu'nca 9 Kasım 1920'de tüm Kuvayı Milliye birliklerinin ordu kuruluş ve kadroları içine alınmasına karar verilmiş, hemen tüm Kuvayı Milliye

---

27 ATTB, c.IV, s. 382.; Nadi, ÇEKİ, s. 86 vd. Bu bildiri Nadi'de, "Süratle ve bilhassa Kuvayı Seyyare Kumandanlığı'na gönderilmiştir" başlığıyla yer alır. Ayaklanmalar, s. 219 vd.; ATABE, c.10, s. 188 vd.
28 Nutuk, s. 684 vd.
29 Nutuk, aynı yer.; Ayaklanmalar, s. 219 vd.
30 Ayaklanmalar, s. 219 vd. Ethem'in Eskişehir'de İsmet Bey ile görüşmesinde Batı Cephesi Komutanı kendisine "Sizi hizmetinizle uygun bir askeri üniforma içinde görmek isterim" önerisinde bulunmuş, ancak bu, muhatabınca kabul edilmemiştir; ÇEH, s. 132 vd.

komutanları da bu karara uymuştu. Ethem'in kuvvetlerine de bu doğrultuda diğer gezici kuvvetlerden ayırt edilebilmesi için "I. Kuvayı Seyyare" adı verilmesine ve ayrıca bir tümen düzeyine çıkarılmasına karar verilmişti. Ancak Ethem ve ağabeyi Tevfik bu emri küçümseyerek, bunun tersine, kendilerini "Umum Kuvayı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanı" olarak ilân edip bunda da direndiler.[31]

Mustafa Kemal Paşa, bu konu ile ilgili olarak Nutuk'ta şunları söylemekteydi: "...Görülüyor ki, Ethem Bey ve kardeşi, buyrukları altındaki birlikleri denetlettirmiyorlar ve verilmemiş yetki ve unvanları kendi kendilerine takınıyorlardı."[32]

Tevfik'in, kuvvetlerini toplamak için orduyu cepheye sürme komplosu: Ethem ve kardeşleri, birazdan isyana geçecekleri TBMM ordularına karşı durumlarını kuvvetlendirmek için ***yalan dahil her yola başvuruyordu.*** Mustafa Kemal Paşa'nın anlattığına göre, söz konusu son olay şöyle gelişir: Ethem'in Ankara'da bulunduğu günlerde, 21 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'na, "Umum Kuvayı Seyyare Komutan Vekili Tevfik" imzalı bir rapor gelir. Raporda, "13. düşman tümeninin Emirfakılı, İlyasbey, Çardak, Umurbey üzerinden gelmekte olduğu ve kendi bölgesinde bulunan Gördes'lilerin düşman askerini çağırdıkları" iddia ediliyordu. Oysa Atatürk'ün verdiği bilgilere göre ise durum şudur: "...Gerçekte ne düşman tümeni ilerliyordu ve ne de Türk halkının düşmanı çağırdığı vardı. Bu bilgilerin 'özel amaçlarla' verildiği anlaşılacaktır. Müslüman halkın düşmanı çağırması, yalnız bir nedenle açıklanabilirdi ki, o da bizden [Kuvayı Seyyare'den] zulüm ve tecavüz görecekleri sanısına kapılmış olmalarıdır."[33]

Atatürk'ün biraz ileride açıklayacağı gibi, ***Tevfik'in gönderdiği bu rapor, çok yönlü komplonun bir parçasıdır.*** Birincisi, orduyu Yunanlıların üzerine sürüp Kuvayı Seyyare'yi cephe gerisinde toparlamak. İkincisi, egemen oldukları bölgede durumlarını güçlendirmek için halktan zorla asker, para, erzak vs. toplamak, karşı çıkanları da yargılamadan idam etmekti.

Komployu anlamakta gecikmeyen Batı Cephesi Komutanlığı, durumu bu yönden de inceleyerek bir genel emir verir: "Muharebenin buhranı sırasındaki kızgınlıkların etkisiyle zorbaca tedbirler almak kesin olarak önlenmelidir. Hıyaneti ne kadar gerçek olursa olsun, kesinlikle hiçbir köy yakılmayacak, ahaliden hiçbir kimse, hiçbir müfreze tarafından hiçbir suç ile idam olunmayacaktır. Casuslukları ve başka ihanetleri anlaşılmış adamların gözaltında İstiklâl Mahkemeleri'ne gönderilmeleri gerekir."

Umum Kuvayı Seyyare Komutan Vekili Tevfik, bu emre ve orada belirtilen yasaklara da karşı gelir.[34]

Tevfik, 23 Kasım 1920 tarihli harp raporunda da *"Bir düşman tümeninin taarruzu üzerine"* kuvvetlerini Günan köyü kuzeyindeki sırtlara çektiğini bildiriyor ve

31 Nutuk, s. 680 vd.
32 Aynı yer
33 Aynı yer
34 Aynı yer

sol yanında bulunan Comburdu istikametinin korunmasını istiyordu. Durumu Mustafa Kemal şöyle açıklar: "*..Düşmanın önemli bir saldırısı olmamıştır. Kuvayı Seyyare Komutanlığı'nın amacının, **ordu birliklerini cepheye sürdürüp kendi kuvvetlerini geride toplamak olduğu anlaşılmıştı.***'[35]

Genelkurmay da Tevfik'in bu manevrasını şöyle yorumlar: "...Buna rağmen, Batı Cephesi Komutanlığı'nı hayli meşgul eden, ***görev yapmak şöyle dursun; aldatan, arkadan vurma fırsatı arayan*** bu kimselerin, bir taraftan öğüt yolu ile uyarılmalarına, diğer taraftan da fenalıklarının ülkeye yayılmamasına çalışılıyor ve gereken tedbirler alınıyordu."[36]

Buna karşın Cephe Komutanı İsmet Bey, Tevfik'in verdiği bilgiyi doğru kabul ederek ilgililere gereken emirleri veriyordu. Tevfik'e de taarruz eden düşmanın aşağı yukarı kaç top kullandığını, Kuruköy'den yol boyunca Çamköy'e doğru bir düşman taarruzunun olup olmadığını soruyor, ayrıca, korunmasını istediği bölgenin Güney Cephesi'nin sorumluluğunda olduğunu bildiriyordu.

Tevfik, İsmet Bey'in çektiği tele 24 Kasım'da verdiği yanıtta birtakım iğneleyici sözlerden sonra "..Beceriksizlik yüzünden boş yere burada vatan evlatlarını kırdıramayacağım. Yirmidört saate kadar sol yanımız kuvvetli bir biçimde korunmazsa Kuvayı Seyyare'yi...Efendi Köprüsü'ne çekeceğim. Bu konuda sorumluluğun kime ait olduğunu hükümet bulsun" diyordu. İsmet Bey, Tevfik'in bu isteğinin askeri durum ve anlayış bakımından ne kadar olanaksız ve de gereksiz olduğunu açıkladıktan sonra ona şu karşılığı veriyordu: "..Sözün kısası cephemiz iyi yönetilmektedir."[37]

TBMM'nin Simav Komutanı'nın bölge dışına çıkarılması: Yunanlılar, kuvvetlerini toplu bulundurmak amacıyla aldığı önlemler çerçevesinde Kuvayı Seyyare Komutanlığı bölgesindeki bazı yerleri boşaltmıştı. Bu yerlerde TBMM'nin sivil hükümet yönetimi kuruluncaya kadar, halkın güvenlik içinde idaresi için 23 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'nca acele bir teşkilât yapılması gerekli görülmüştü. Çünkü düşmanın çekilmesinden sonra bu gibi yerlerde hükümet memurları olmadığından, halk nereye başvuracağını bilmez bir halde idi. Hükümet merkezi, gerekli memurlarını, jandarma ve polisini atayıncaya kadar Cephe Komutanlığı sırf halka idari açıdan bir başvuru makamı olması için "Simav ve Dolayları Komutanlığı"nı kurmuştu. Bölgeye Yarbay İbrahim Bey komutan olarak atanmış, emrine de jandarmalık yapmış erlerden ve iyi halli olarak bilinen kişilerden seçilmiş 150 mevcutlu bir sahra jandarma bölüğü verilmişti. Ayrıca bu yöredeki askerlik şubeleri de kendisine bağlanmıştı. Ordu birlikleri ve Kuvayı Seyyare komutanları yalnız askeri harekâttan sorumlu olacaklardı. Bu arada düşmandan istirdad edilen bu ilçeler halkı, kurtuluş gününden başlayarak iki ay süre ile askerlik görevinden muaf tutulmuşlardı.[38]

35 Nutuk, s. 688 vd.
36 Ayaklanmalar, s. 222 vd.
37 Nutuk, aynı yer.
38 Nutuk, s. 686 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 23 vd.; Ayaklanmalar, s. 220 vd.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın bu uygulamasının diğer bir amacı daha vardı: Yukarıda belirtildiği gibi, Yunanlılar çekildikçe I. Kuvayı Seyyare'ye mensup olan müfrezeler derhal oralara gidiyor, halkı soyuyor veyahut "asker yapacağız" iddiasıyla istediklerini alıp götürüyor, bir kısmını da, "Siz Yunanlılarla birlik oldunuz" iddiasıyla öldürüyorlardı. Buna benzer daha birtakım sonu gelmez zorbalıklarda bulunuyorlardı. Bunun sonucu olarak, gördükleri hıyanetten, eziyetten bıkan oradaki halk da, ya Yunanlılara kendilerini yalnız bırakmamaları için rica ediyor veyahut onlarla beraber kaçıyordu. Bu da olmadığı takdirde, gelen düzensiz şaki Kuvayı Seyyare kuvvetlerine karşı silaha sarılarak cephe kurmak zorunda kalıyorlardı.

Bu nedenle Simav ve Dolayları Komutanlığı'nın kurulması hakkında Batı Cephesi Komutanlığı'nca o bölge halkına yazılan bildiride, "...Sizin her türlü dertlerinizi dinlemek ve adaletli bir yönetim sağlamak görevi ile Simav'da bir Bölge Komutanlığı koruyorum" cümlesi de bulunuyordu. İşte Batı Cephesi Komutanlığı, bu zavallı halkın kalbini kazanmak, hayat ve çıkarlarını korumak, düşmanla birlik olmaları ve kaçmalarını önlemek için biricik tedbir olmak üzere, böyle bir kuvvet göndermiş ve teşkilât kurmuştu.[39]

Çerkez Ethem ve kardeşleri buna -beklenildiği gibi- derhal karşı çıktılar. Özellikle söz konusu bildiriyi bahane edip onur sorunu haline getiren Tevfik, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e gönderdiği 28 Kasım 1920 tarihli bir telle adeta ***isyanlarını resmen başlatıyordu***:

"...Gereksiz ve bize haber vermeden Kuvayı Seyyare cephesi mıntıkasına gönderdiğiniz Kaymakam [Yarbay] İbrahim Bey'i, emrindeki süvari müfrezesiyle beraber size gönderdim. Buna asıl neden, Garp Ordusu Komutanlığı namına birlikte getirdiği ve mıntıkamız dahilinde bazı yerlere astırdığı görülen bildiriler olmuştur. Bu bildirilerde Kuvayı Seyyare'yi idare eden ellerin güvenilmez olduğu bildirilmektedir. Fesat yaratan bildirileri toplattım. ***Kuvayı Seyyare'ye ve bize şerefsizlik isnat eden sizin gibi bir komutanı bundan sonra merci olarak tanımaktan mazurum. Ve sizinle ilişkilerimi kestiğimi bildiririm.***"[40]

Bu telgraf, TBMM'ye ve onun ordularına karşı iki yönüyle ***açıkça bir isyan belgesidir.*** Birincisi, Batı Cephesi Komutanlığı'nın bölgeye atadığı bir komutan, Kuvayı Seyyare tarafından kabul edilmiyor ve *-hakaret edilerek-* bölge dışına çıkartılıyor. Bununla birlikte Komutanlığın bölge halkına hitaben yayınladığı bildiriler toplattırılıyor. İkincisi, ***Kuvayı Seyyare, TBMM ordusunun Batı Cephesi Komutanı'nı tanımadığını açıkça ilan ederek böylece isyan durumuna geçtiğini ortaya koyuyordu.***

Tevfik, Ethem'e gönderdiği bir telle de durumu bildiriyor ve "..Ben bu şartlar altında vekâleten üzerime aldığım bu göreve devam etmekte mazurum. Ya durumu düzeltiniz, yahut cepheye gelip görevi üzerinize alınız.. Güney Cephesi Ko-

---

39 Nutuk, aynı yer.; Nadi, ÇEKİ, s. 25 vd.; Ayaklanmalar, s. 221 vd.

40 Nutuk, s. 694 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 30 vd., Ayaklanmalar, aynı yer.; ÇEH, s. 134 vd.

mutanlığı tarafından birliklerimiz arasına gönderilen propagandacılar, subay ve erlerimizi bozmaya çalışıyor, sonra savuşuyorlar. Fakat bundan sonra gelecek ve ele geçecek olan bu gibi fesatçıların yakalanarak karargâhıma gönderilmesini komutanlarıma bildirdim. ***Muhakemesiz ve kayıtsız ve şartsız kendilerini idam ettireceğim.***"[41]

Tevfik'in bu telgrafında da TBMM'ye, onun çıkardığı yasalara ve ordusuna karşı bir meydan okuma açıkça görülmektedir.

Ethem'in suçluları hükümete teslim etmemesi: Bu arada Kuvayı Seyyare reislerinden Kaplan Naci, Müdafaai Hukuk Müfrezesi adına aldığı paraları yerine harcamamak ve halkın mallarını zorla almak, bu yüzden müfrezesinden silahlı ve toplu olarak bir kısım kuvvetin kaçmasına sebep olmaktan sanıktı.

Bu sanığın tutuklu olarak İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmesi gerektiği, 15 Aralık'ta Milli Savunma Bakanlığı'ndan Batı Cephesi Komutanlığı'na yazılmış ve Albay İsmet Bey de gereğinin yapılmasını Çerkez Ethem'e bildirmişti. Ethem, Kaplan Naci'nin Demirci cephesinde bulunduğunu bahane ederek onu göndermemekte direniyordu.

Tevfik'in, bağlı oldukları Batı Cephesi'ne rapor vermemesi: Batı Cephesi'nin, Ali Fuat Paşa'dan sonra ikiye ayrılıp orada bir de "Simav ve Dolayları Komutanlığı"nın kurulmasını, ***yaptıkları "yeraltı faaliyeti"ni ortaya çıkaracak/müdahale edecek girişimler*** olarak gören Kuvayı Seyyare Komutan Vekili Tevfik, hemen her şeyi bahane ederek sorunlar çıkarmaya devam ediyordu. Yukarıda da belirtildiği üzere "Ben, Batı Cephesi Komutanlığı'nı tanımam" diyerek âsi durumuna geçen ***Tevfik, bu durumuna uygun olarak 27 Kasım'dan itibaren harp raporlarını, bağlı olduğu bu komutanlığa göndermemeye başlar.*** Bu durum kendisine sorulduğunda da, raporların ***"kendilerince gerekli görüldüğü zamanda"*** TBMM Başkanlığı'na yazılacağını bildirmişti. Olayın gelişimi şöyledir:

Yunanlıların, bu olayların meydana geldiği günlerde Bursa cephesi ilerisinde, İznik yakınlarında bazı askeri faaliyetleri hissedilir. Cephe Komutanı İsmet Bey de bizzat bölgeye giderek gerekli önlemleri almak ihtiyacı hissettiğinden, 28 Kasım 1920'de Tevfik'e "Bugün Bilecik'e gidiyorum. Dönüşte sizinle yüz yüze nerede görüşebilirim?" diye sorar. Ancak Tevfik, İsmet Bey'in bu teline karşılık vermez. İsmet Bey, Yunan ordusunun belirtilen faaliyeti ile ilgili olarak İznik'te gerekli önlemleri almaya başladığı sıralarda Kuvayı Seyyare Komutanlığı'ndan harp raporları gelmemeye başlar. Bu durumun nedenini soran Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'e, Kuvayı Seyyare'den, "Yüzbaşı Tahsin" imzalı şu karşılık gelir: "Raporlar gerektiği zamanda Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na yazılmıştır."[42]

---

41 Nadi, ÇEKİ, s. 24 vd.; ÇEH, s. 135 vd.
42 Nutuk, s. 692 vd.

Bu yanıt, iki yönden disiplinsizlik örneğidir. Birincisi Tevfik, Cephe Komutanı olan Albay İsmet Bey'i tanımıyor, ona vermesi gereken harp raporlarını "gerekli gördüğü zaman" TBMM Başkanlığı'na veriyor, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'in kendisine çektiği bu telin yanıtını da kendisi değil, emrindeki bir yüzbaşıya verdiriyordu.

Mustafa Kemal Paşa da bu durumun ne kadar sakıncalı olduğunu şöyle açıklıyordu: ".. Efendiler, bir cephe kumandanı için, cephesinin bir kısmında geçen olaylardan bilgi alamamak ne kadar güç bir durumdur! Böyle belirsizlik içinde kalmak, bütün cephenin idaresini yanlış yola sevk edebilir. Düzeltilemeyecek korkulu işlere yol açabilir."[43]

Albay İsmet Bey, bu durumu Ankara'da bulunan Kuvayı Seyyare Komutanı Çerkez Ethem'e 29 Kasım'da çektiği bir tel ile bildirir ve raporlar için vekili Tevfik'in uyarılmasını ister. İsmet Bey, bu yazışmasından, Mustafa Kemal Paşa ve Genelkurmay'ı da 29 Kasım tarihinde çektiği bir tel ile bilgilendirir:

"...1. Kuvayı Seyyare Komutanlığı 27.11.1920 akşamından beri Cephe Komutanlığı'na rapor vermemektedir.

2. Bugün Ethem Bey'den vekilini uyarmasını rica ettim. Kendisinden bugün, istirdad olunan araziyi yönetmek üzere kurulan Simav ve Bölgesi Komutanlığı nedeniyle Tevfik Bey'in üzüldüğünden bahseden bir telgraf almış ve cevap vermiştim. Durumda dikkati çekecek bir olağanüstülük varsa da daha fazla bilgim yoktur. Oradaki mevcut bilgilerin bize ulaştırılmasını istirham ederim."[44]

Mustafa Kemal Paşa da Batı Cephesi Komutanlığı ile Kuvayı Seyyare Komutanlığı arasında geçen yazışmaları ve ortaya çıkan durumu nasıl anlayıp öğrendiğini şöyle açıklar: "...Kuvayı Seyyare Komutan Vekili Tevfik Bey tarafından İsmet Paşa'ya* yazılan; firari ve casusların İstiklâl Mahkemesi'ne verilmesine karşı olduğu ve Kuvayı Seyyare'nin sol yanının yirmidört saate kadar Onikinci Kolorduca korunması sağlanmayacak olursa, kuvvetini Efendi Köprüsü'ne çekeceği hakkındaki telgrafnameleri, bana Ankara'da bulunan Ethem Bey verdi. Ben, elbette bu telgrafları manidar buldum. ***Kuvayı Seyyare'nin vaziyetinde tedbir almayı gerektiren dikkate değer bir durum gördüm.*** Onun için, İsmet Paşa'ya, bu telgrafları Ethem Bey vasıtasıyla öğrenmiş olduğumu bildirdiğim 25 Kasım 1920 tarihli telgrafnamemde, 'Tevfik Bey'in önem verdiğim bu müracaatına karşı ne tarzda cevap verildiğinin ve ne gibi önlemler alındığının bu gece bildirilmesini rica ederim' demiştim. İsmet Paşa, yapılan yazışmayı olduğu gibi bana bildirdi."[45]

---

43 Gösterilen yer.
44 Nutuk, gösterilen yer.
45 Nutuk, gösterilen yer.
* İsmet Bey, bu sıralarda henüz albay rütbesinde olup generalliğe I. İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921)'nden sonra *-Refet Bey'le birlikte-* yükseltilmişlerdi. Büyük Nutku'nu 15-20 Ekim 1927'de okuyan Atatürk'ün ifadesini bu nedenle değiştirmedik.

Mustafa Kemal Paşa Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey'i de aynı konuda 30 Kasım'da çektiği bir tel ile uyarır: "...I. Kuvayı Seyyare Komutan Vekili Tevfik Bey'in son günlerde aldığı kafa tutma durumu üzerine İsmet Bey'le aramızda geçen yazışmaların benzerlerini ilişik olarak sunuyorum. Uyanık bulunulmasını ve gerekli tedbirlere baş vurulmasını rica ederim."[46]

Bu arada Tevfik, 27 Kasım'dan itibaren Batı Cephesi'ne vermediği Kuvayı Seyyare'nin harp raporlarını, ertesi günden başlayarak "Umum Kuvayı Seyyare Komutan Vekili Mehmet Tevfik" imzasıyla doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya göndermeye başlar. Mustafa Kemal Paşa, Tevfik'e çektiği 29/30 Kasım tarihli şifretelle bunun nedenini sorar: "..İki üç günden beri doğrudan doğruya bana göndermekte olduğunuz raporların son maddesinde, Batı Cephesi Ordu Komutanlığı'na verilmiş olduğunun yazılı bulunmadığı dikkatimi çekti. Bir yanlışlık mıdır, yoksa başka bir nedene mi dayanmaktadır? Bu konuda bilgi verilmesini rica ederim."

Tevfik, Atatürk'ün bu şifreteline yanıt vermez. Doğrudan yanıt yerine Ethem üzerinden karşılık verilir. Ankara'da bulunan Ethem'den Hayati Bey'e* şöyle bir yazı gönderilir:

"Hayati Bey Kardeşime

"Tevfik Bey'le İsmet Beyefendi arasındaki yanlış anlama nedeniyle bu konuda her ikisi ile yapılan yazışmalarımızı olduğu gibi sunuyorum. Lütfen [Mustafa Kemal] Paşa Hazretleri'ne okunup gösterilerek yanlış anlamaya meydan verilmemesini rica ederim efendim.

Kuvayı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı Ethem."[47]

Mustafa Kemal Paşa, Ethem'in bu yazısı ile ona ilişik yazışma belgelerinde dikkati çeken noktaları şöyle açıklar:

"Tevfik Bey, kardeşine [Ethem] diyor ki: 'Simav ve Bölgesi Komutanlığı'na kesinlikle gerek yoktur. Bu bölge komutanının Eskişehir'e dönmesi için şimdi emir verdim.' Tevfik Bey, İsmet Paşa'nın halka yayımladığı bildiriyi de şöyle yorumluyordu: 'Bu bildiri, bulunduğumuz yerlerde bizim adaletsiz, güvensiz ve namussuzcasına hareket ettiğimizi ilan ediyor... Kuvayı Seyyare, bunu kesinlikle kabul etmez. Bu noktalar çözümleninceye kadar, ***Kuvayı Seyyare Garp Cephesi Komutanlığı'nı tanımayacaktır.'*** Bunun üzerine Ethem Bey, İsmet Paşa'ya yazdığı telde, kardeşinin üzüntüsünden söz ettikten sonra, bu işlerin kendisi dönünceye kadar geri bırakılmasını rica ediyor. Kardeşine de Batı Cephesi Komutanlığı'na yazdığını, ancak kendisinin de ılımlı ve saygılı davranması ve böyle karşılıklar vermemesi gerektiğini bildiriyor. Tevfik Bey, 28 Kasım 1920'de Ethem Bey'e yazdığı karşılık telinde,

---

46 ATBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika no: 1575.
47 Nutuk, s. 694 vd.
* Üsteğmen Hayati Bey (1892-1926), Mustafa Kemal Paşa ile 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan 18 kişilik 9. Ordu Müfettişliği Karargâhı mensuplarından olup Sivas Kongresi'nde ve ölümüne kadar onun yanında bulunan Özel Kalem Müdürü'dür. Nutuk, s. 1928.

'Namusumuzla oynayan Batı Cephesi Komutanı'nı bundan böyle âmir tanımayacağımı ve Simav'a gönderdiği komutanına bugün, yanındaki görevlilerle birlikte Eskişehir'e dönmesi için emir verdiğimi... yazmıştım' dedikten sonra ***'Bu konuda başka birşey düşünemem ve düşünülmek imkânı da yoktur'*** diyordu. Tevfik Bey'in, kardeşine [Ethem] olan aynı tarihli diğer bir telgrafında da '...En ufak birşey hissedersem, bu yeni kurulan komutanlığın bütün görevlilerini, gözaltında Batı Ordusu'na geri göndereceğim. Batı Ordusu Komutanı İsmet Bey'in bu cephe komutanlığını yönetemeyeceğini anlıyorum' denilmekte idi. Efendiler, bundan sonra Kuvayı Seyyare'nin harp raporları Ankara'da Ethem Bey'e geliyor ve Ethem Bey tarafından Garp Cephesi'ne gönderiliyormuş."[48]

Kuvayı Seyyare'nin ordunun haberleşmesini yasaklaması: Kuvayı Seyyareciler, Cephe Komutanlığı'na rapor vermeme krizine bir yenisini, daha da cüretkâr bir eylemi ekler: Batı Cephesi Komutanlığı'nın haberleşmelerine Kuvayı Seyyare Komutanlığı tarafından sansür konulur; telgraf ve telefon hattının kendi haberleşmeleriyle dolu olduğu öne sürülerek, Cephe ile özel ve resmî haberleşme yasaklanır. İrtibatsızlık ve rapor alınamayışı sebebiyle, ***Kuvayı Seyyare birliklerinin nerede ve ne halde bulunduğu Batı Cephesi Komutanlığı'nca öğrenilemez.*** Kuvayı Seyyare'nin sansürü o boyutlara ulaşır ki, bir defasında Batı Cephesi Komutanlığı tarafından istihbarat göreviyle düşman tarafına geçmek üzere Gördes istikametine yollanan bir ajan, Yunan birlikleri hakkındaki raporunu Cephe Komutanlığı'na ulaştırmak üzere Kütahya Mutasarrıf Vekili'ne vermiş, ancak Vekil, ***bunu Kuvayı Seyyare'den sormak zorunda olduğunu*** söylemişti. Bu nedenle çıkan tartışmanın sonucunda Mutasarrıf Vekili ***Kuvayı Seyyare'den aldığı emirle söz konusu istihbarat raporunu Cephe Komutanlığı'na ulaştırmadığı gibi ajanı da Kütahya'dan dışarı atmıştı.***[49]

Kuvayı Seyyare Eskişehir'e Saldıracak

Öte yandan, Batı Cephesi Komutanlığı'na rapor vermeme ve ordunun haberleşmesinin engellenmesi ile gerilimin tırmandığı sıralarda Kuvayı Seyyare'nin Eskişehir ve civarına saldıracağı haberleri de yayılmıştı.[50]

Bunlarla birlikte o sıralarda hastalığını bahane ederek Ankara'da bulunan ***Ethem, Mustafa Kemal'i öldürmek için iki kez girişimde bulunur.*** Ancak ikisinde de alınan önlemler nedeniyle bu menfur emeline ulaşamaz.[51]

Buraya kadar olan gelişmeleri Nutuk'ta değerlendiren Mustafa Kemal (Atatürk)'e göre, ***Ethem ve kardeşleri ile kendileri gibi düşünen kimi arkadaşlarının TBMM Hükümeti'ne karşı ayaklanmaya karar verdikleri*** kolaylıkla anlaşılmakta idi.

---

48 Nutuk, s. 696 vd.
49 Ayaklanmalar, s. 224 vd.
50 Nutuk, aynı yer.; Ayaklanmalar, aynı yer.
51 Bu konu ile ilgili diğer yerlerde açıklamalarda bulunmuştuk.

Bu kararı uygulamaya geçirmek için de *Tevfik cephede vesile arıyor, cepheyi terk edip kuvvetlerini cephe gerisinde topluyor; Ankara'da ise Ethem ve milletvekili olan ağabeyi Reşit ve yandaşları da siyasal açıdan çalışıyordu. İsyan planlarında başarılı olabilmeleri için de her şeyden önce buna engel olacağını düşündükleri Batı Cephesi Komutanı'nı itibar ve makamından düşürerek orduya hakim olmak gerekli idi. Ondan sonra da Meclis'in genel eğilimini tamamen kendi lehlerine çevirerek komutan, bakan veya hükümet düşürmekte kolay başarı sağlamak önemli idi.*"[52]

"İşte" der Atatürk ve şöyle devam eder: "...İşte, bu amaçlarla çalışmakta olduklarına *bizde şüphe kalmamıştı.* Ethem Bey'in İsmet Paşa'ya ve kardeşi Tevfik Bey'e yazdığı telgraflarda kullandığı mülayim ve nazikâne bazı kelimelerin *henüz zaman kazanmak maksadına yönelik olduğuna* ve meseleyi İsmet Paşa ile Tevfik Bey arasında yanlış anlamadan doğan bir üzüntü dolayısıyla, en nihayet Tevfik Bey'in asabiyetine yenilerek taşkınlık yapmasından ibaret gösterip *kendilerinin gayet yumuşakbaşlı ve sözdinler olduklarını* bir zaman için daha göstermeğe çalıştıklarına hükmetmemek mümkün değildi. Biz de vaziyeti olduğu gibi ciddi gördük. Siyasi ve askeri tedbirlerimizi ona göre uygulamaya başladık."[53]

Atatürk, hem cephede hem de Ankara'da "her bakımdan" gereken önlemleri aldırdığını, bu nedenle de Ethem ve kardeşlerinin ayaklanmasından hiç çekinmediğini, ayaklanırlarsa bastırılıp cezalandırılabileceklerine kuşkusunun olmadığını da belirtir.

"Onun için çok serin ve geniş hareket ediyordum" diyen Atatürk, Çerkez kardeşleri elden geldiğince nasihatle "edep dairesine" ve itaate getirmeye çalışmayı, bunda başarılı olamadığı takdirde de kamuoyunca daha ziyade anlaşılacak olan saldırganca hareketlerinin gereğini yapmayı tercih ettiğini belirtir. Bu düşünceler doğrultusunda 2/3 Aralık 1920'de Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit ile bazı kişileri yanına alarak Eskişehir'e gitmek ve orada İsmet Bey ile de birleşerek yüz yüze konuşmaya ve anlaşmaya karar verir.[54]

Eskişehir'deki Uzlaşma Toplantısına Ethem Zorla Götürülüyor

Bu arada İstanbul'da 21 Ekim 1920'de Sadrazamlığa getirilen Ahmet Tevfik Paşa[55], Anadolu Hareketi ile yeniden anlaşma girişimlerinde bulunur. Mustafa Kemal Paşa, bu girişimleri *"...Görünüşte bize mülayim geleceğini sandıkları bir politika ile bizi içeriden çökertmek teşebbüsü yenilenecekti"* diye tanımlamasına karşın, yapılan yazışmalardan sonra Bilecik'te buluşmayı ve görüşmeyi kararlaştırırlar.[56]

---

52 Nutuk, s. 696 vd.
53 Aynı yer.
54 Nutuk, s. 698 vd.
55 Selek, Anadolu İhtilali, s. 50 vd.
56 Nutuk, s. 676 vd.; Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, s. 93 vd.; Kılıç Ali, a.g.e., s. 46 vd. Çok önemli bir konu olan Ahmet İzzet Paşa kurulu ile ilgili ileride bilgi verilecektir.

Görüşmeye Çerkez Ethem'in de götürülmesi gereği duyulur. Böylelikle hem İstanbul'dan gelecek kurulla görüşülecek hem de Ethem ve kardeşleriyle Batı Cephesi Komutanlığı arasında yaşanan sorunlar çözülecektir. Atatürk bu nedenle o sırada Kütahya'da bulunan Ethem'i bir şifretelle Ankara'ya çağırır: "...İstanbul'dan Ankara'ya gelmek üzere yola çıktıkları bildirilen Sadrazam Ahmet İzzet Paşa heyetinin karşılanmasına, Meclis üyelerinden bir heyetin de gönderilmesi ve bu heyet arasında da sizinle benim de bulunmaklığım, arkadaşlar tarafından uygun ve muvafık görülmüştür. Rahatsızlığınıza rağmen özel trenle acele Ankara'ya dönmenizi bekliyorum." Ethem de bu tel üzerine yanına 15 kadar adamını alarak Kütahya'dan Eskişehir'e, buradan da gönderilen özel trene binerek Ankara'ya gelir. Yakın dostu Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü'nün Taşhan'daki odasına yerleşir.[57]

Ancak Atatürk, Ethem'in bu yolculukta kendisiyle birlikte gitmekten 'çekineceğini' tahmin ettiğini de açıklar. "...Oysa ne olursa olsun Ethem Bey'i beraber alıp götürmek bence lüzumlu idi" diyen Atatürk, bunun için de "arzusu olsun olmasın" Ethem'i beraber götürmek veyahut ısrarı halinde ***ona göre muamelede bulunmak üzere*** gereken önlemlerin alınması emrini verdiğini de açıklar. Bilecik'e gidecek trende Ethem ve Reşit'ten başka, Kâzım (Özalp) Bey, Celal (Bayar) Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri (Akgöl) Bey, Hakkı Behiç (Bey) ve Hacı Şükrü Bey de bulunacaktı. Gerçekten ertesi günün (3 Aralık) akşamı tam trenin hareket edeceği anda Ethem, hastalığını bahane ederek birlikte seyahat edemeyeceklerini bildirir.[58]

Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarı üzerine Kılıç Ali ile Hacı Şükrü, ikincisinin Taşhan'daki odasında kalan Ethem'in yanına gider. Başı sarılı halde yatan Ethem'in hasta olduğunu görürler. Kendisini muayene eden *Doktor Adnan (Adıvar) Bey de Ethem'in hastalığının yolculuğa engel olduğunu söyler.* Ancak Kılıç Ali'nin verdiği bilgilere göre, Ethem'e Mustafa Kemal Paşa'nın samimi arzularına ve emirlerine karşı gitmemekte ısrar etmesinin nezakete uygun ve muvafık olmayacağını, hemen kendilerine katılmasının iyi neticeler vereceğini belirtirler. İkna ettikleri Ethem'i yataktan kaldırıp trene bindirerek hareket ederler.[59]

Eskişehir'de Kim Kimi Öldürecekti?

Ethem'e göre de Taşhan'dan ayrılmadan önce buraya gelen bazı milletvekilleri, "kendisini hedef alan bir plandan" bahsederek yolculuğa çıkmaması konusunda

57 ÇEH, s. 138 vd. Telgrafın tarihi ÇEH'te 25 Aralık 1920 olarak verilmiştir ki, yanlıştır. Çünkü, Ankara heyeti Bilecik'e 3 Aralık'ta hareket ettiğinden, en azından bu tarihten önce çekilmiş olması gerekir. Belgeye yer veren ATABE de düştüğü dipnotla bu duruma dikkati çekerek, telgrafı gün belirtmeksizin, "Aralık 1920 Başı" biçiminde yayınlamıştır. (c.10, s. 135.) Ayrıca telgrafta Sadrazam olduğu belirtilen A. İzzet Paşa bu tarihte anılan görevde değil, belirtildiği gibi Sadrazamlığını Tevfik Paşa'nın yaptığı İstanbul Hükümeti'nde Dahiliye Nazırı'dır. (Feryadım, s. 91 vd.) A. İzzet Paşa Sadrazamlığa, İT/Talat Paşa Hükümeti'nin 8 Ekim 1918'de istifası üzerine getirilmiş, 14 Ekim 1918'de kurduğu hükümet ertesi gün göreve başlamış, 19 Ekim'de de güvenoyu almıştır. Ancak A. İzzet Paşa'nın Sadrazamlığı sadece 25 gün sürmüş ve 8 Kasım 1918'de bu görevden istifa etmiştir. Onun yerine 11 Kasım'da Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştur. Feryadım, s. 14 vd.

58 Nutuk, s. 698 vd.; Kılıç Ali, a.g.e., s. 47 vd.

59 Gösterilen yerler.

onu uyarmışlardır. Ethem ayrıca, yolculuğa, Mustafa Kemal Paşa'nın Yaveri'nin gelip kendisine "Paşa ile birlikte hareket etmek üzere hazırlanmasını söylemesi üzerine" çıktığını da belirtir. Ethem, önde ve arkada iki lokomotifin bulunduğu beş vagonluk trende Mustafa Kemal Paşa'nın 50 kişilik Maiyet Müfrezesi, kendisinin de 15 kadar eri ile yaverinin bulunduğunu belirtir.[60] Mustafa Kemal'in Maiyet Müfrezesi, kuruluşuna 18 Temmuz 1920'de başlanan Üsteğmen İsmail Hakkı (Tekçe) Bey komutasındaki TBMM Riyaset Muhafız Takımı[61] ile Giresunlu (Topal) Osman Ağa'nın Müfrezesi idi.[62]

Ethem'in iddiasına göre, "...Çalımına getirilebilirse kendisi ve gerekirse sayıları az olan adamları ortadan kaldırılacak. Buna yolda imkân bulunamazsa, o takdirde Bilecik İstasyonu'na varıldığında seçme bir müfreze ile belirli bir yerde kendisi ve adamları çevrilecek, diri olarak teslim olmazsa ölü olarak ele geçirilecekmiş."[63]

Ethem, bu 'komployu' Mustafa Kemal'in hazırladığını öne sürer. Ancak, Kılıç Ali Bey bu konuda kendisini yalanlar: "...Trende Mustafa Kemal'in müfrezelerinden birinin kumandanı olan Topal Osman da vardı. Rahmetli, Mustafa Kemal'e o kadar bağlı idi ki, ***Ethem'in şımarıklıkları karşısında dayanamayarak her an bir hadise çıkarmak istiyordu.*** Yolda giderken trende Ethem'in [Ankara'dan] hareket anındaki münasebetsizliği bahis konusu olurken bunu Mustafa Kemal'e karşı bir hürmetsizlik, bir isyan sayarak beni ve Recep Zühtü [Atatürk'ün Yaveri]'yü bir tarafa çekerek, 'Ben bu Ethem'i izin verirseniz bu gece yok edeceğim' demişti. Bu gibi kararları tatbikte hiç pervası olmayan Osman Ağa'ya, katiyyen böyle bir harekete kalkmamasını, ***Mustafa Kemal'in böyle bir şeyden hiç hoşlanmayacağı gibi***, bilâkis kızarak kendisine karşı ciddi tedbirler almağa mecbur kalacağını ihtar etmiştik. Rahmetli Topal Osman da sözümüzü dinlemişti."[64]

O seyahatte bulunan Atatürk'ün Emir Çavuşu Ali Metin de anılarında Mustafa Kemal'in, o zamana kadar tren yolculuklarına iki vagonu dolduracak kadar muhafızla çıkmamasına karşın, son Eskişehir yolculuğundaki güvenlik önlemlerine şaşırdığını belirtir. Ancak, bu önlemin, Bilecik'e gittiklerinde ***İstanbul Kurulu'nun***

---

60 ÇEH, s. 140 vd.; Kılıç Ali, a.g.e., s. 47.; Ali Metin (Atatürk'ün Emir Çavuşu, Anlatan), Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları, s. 73 vd.

61 İsmail Hakkı Tekçe (Hz.: Hasan Pulur), Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor, s. 18.

62 Yard. Doç. Dr. Süleyman Beyoğlu, Giresunlu Topal Osman Ağa, Tarih ve Medeniyet, Kasım 1996, sayı: 32. Osman Ağa, 15 kişiden oluşan Giresun Gönüllü Müfrezesi ile 11 Kasım 1920'de Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal Paşa'nın muhafızlığını üstlenmiş, ilerleyen günlerde birliğinin mevcudu 100 kişiye kadar çıkmıştı.

63 ÇEH, s. 142 vd.

64 Kılıç Ali, a.g.e., s. 47 vd. Kılıç Ali'nin, Osman Ağa'ya "Atatürk böyle bir hareketi onaylamaz" anlamındaki uyarısının kanıtı, TBMM'nin muhalif II. Grup milletvekillerinin önde gidenlerinden Ali Şükrü'nün, 27 Mart 1923'te Osman Ağa'nın adamlarınca ortadan kaldırılması sonrasında da görülmüştür. Olayın Osman Ağa tarafından yaptırıldığının ortaya çıkması üzerine Atatürk, kendisini canı pahasına koruyan, kendisine sadakatle bağlı Osman Ağa'yı himaye etmek gibi bir eğilime girmemiş, aksine "gereğinin yapılmasını" emretmişti. Osman Ağa, TBMM Riyaset Bölüğü Komutanı İsmail Hakkı (Tekçe) Bey komutasındaki birliklerin "Teslim ol" çağrılarına ateşle karşılık verince, Çankaya'da çıkan çatışmada 2 Nisan 1923'te öldürülmüştü. Beyoğlu, a.g.m.

Atatürk'ü bir emrivaki ile kendi vagonlarına alıp Geyve'de bulunan İngilizlere götürüp teslim etme girişiminin ortaya çıkması üzerine alındığını anladığını açıklar.[65]

Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta anlattığına göre, tren 4 Aralık sabahı erkenden ve kendisi uykuda iken Eskişehir'e gelir. "Daha önce İsmet Paşa'nın henüz Bilecik'te bulunduğu anlaşılmış olduğundan Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeğe karar vermiştik" diyen Atatürk, trenin Eskişehir'de niçin durup hareket etmediğini sorar. Yaverler, trendekilerin sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyon karşısındaki lokantaya gittiklerini, şimdi gelmek üzere olduklarını söyleyince, Atatürk kendilerine, "hemen gelmeleri için haber gönderilmesini" ihtar eder. Bu sırada ***Ethem'in de trenden inerek Eskişehir'de bulunan Kuvayı Seyyare Karargâhı'na geçtiği anlaşılır.***[66]

Ethem Eskişehir'den Firar Ediyor

Kahvaltı için trenden inenlerin dönmeleri üzerine Atatürk, "Bütün arkadaşlar geldi mi?" diye sorar. Ethem ve bir arkadaşı [Hacı Şükrü] dışında herkes hazırdır. Bunun üzerine Atatürk, Ethem'in firar "ettirildiğine" hükmeder ve "O halde, Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir fayda yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya davet ederiz" der. Telgrafla yapılan özel görüşme ile İsmet Bey de Bilecik'ten Eskişehir'e çağrılır. Ancak Atatürk'le İsmet Bey'in daha önceden özel görüşmeleri gerektiğinden, tren bir iki istasyon ileri giderek orada buluşurlar. Yaptıkları görüşmenin ardından aynı günün (4 Aralık) akşamı Eskişehir'e dönerler.

Olayların canlı tanığı Kurmay Albay Rahmi (Apak) Bey de bu konu ile ilgili ilginç bilgiler verir: "...Atatürk, Çerkez Ethem ve kardeşi Reşit ile birlikte ve [Albay] Kâzım Özalp beraberlerinde olarak yakın arkadaşlarıyla Ankara'dan trenle Eskişehir'e geldiler. Eskişehir'de, Garp Cephesi Karargâhı'nı korumak için 24. Tümen'in Hücum Taburu getirilmişti. Bu taburun Kumandanı ***Yüzbaşı Nurettin*** adında birisi idi. Bu Yüzbaşı *'Sapanca'lı* idi. Garp Cephesi Levazım Reisliği'ni yapan sınıf arkadaşım Kurmay Binbaşı merhum Konya'lı Tahsin'in o zaman bana söylediğine göre, bu Yüzbaşı Nurettin, bir görüşmede çeteciliğe karşı hareketin [Ethem'in tepelenmesinin] aleyhinde konuşmuş. Ethem, Eskişehir'de trenden inince, *'bir yüzbaşı'* onun evine giderek, eğer derhal kaçmazsa kendisinin tevkif edileceğini Ethem'e haber vermiş. Bunun üzerine Ethem derhal arabasına atlayarak, 4 Aralık 1920 gecesi elli altmış kadar maiyeti ile gece yarısı Eskişehir'den çıkarak Kütahya'ya savuşmuş. Bu suretle ip kopmuş ve Ethem her türlü uzlaşma tekliflerini reddederek açıkça isyan bayrağını çekmiş. Bu Yüzbaşı Nurettin, sonra askerlikten çekilerek iktidar tarafından hayli iltifat görmüş ve bir zamanlar Kocaeli milletvekilliğine seçilmiştir. O halde merhum Konya'lı Tahsin yalan mı söyledi? Tahsin mert bir arkadaştı. Ben bu muammayı bir türlü çözemedim gitti."[67]

---

65 a.g.e., s. 73 vd.
66 Nutuk, s. 698 vd.; Kılıç Ali, a.g.e., s. 48 vd.; ÇEH, s. 141 vd.
67 Yetmişlik..., s. 214 vd.

Gerçekten durum Kurmay Albay Rahmi Apak'ın da dediği gibi bir "muamma"dır. Eğer böyle bir tutuklama girişimi varsa ve Ethem'e bu 'haberi' de Yüzbaşı Nurettin vermişse o zaman daha sonraları neden iltifat görüp milletvekili seçtirilmiştir?

Ethem de anılarında tren Eskişehir'e geldiğinde, yaverinin, *iki subayın* kendisini görmek istediğini söylediğini, görüştüğü subaylardan aldığı bilgilere göre tutuklanma haberinin doğru olduğunu, Eskişehir'e getirilen Hücum Taburu'nun da muhtemel bir halk ayaklanmasına karşı kullanılacağını, Porsuk Köprüsü civarına dikilen Piyade Alayı'nın da Kuvayı Seyyare'nin Eskişehir'e karşı yine olası bir yürüyüşüne karşı üslendiğini iddia eder. Bu sırada bir adamını Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu treni ve oraya görüşmeye gelip gidenleri izlemek üzere istasyona gönderen Ethem, bir adamından da izinli veya tedavi için gelip hastanede yatan Kuvayı Seyyare erlerinin hemen toparlanmasını, bunlardan durumu iyi olanların silahlandırılarak karargâhına getirilmesini, her an toplu ve harekete hazır olmalarını ister.[68]

O sırada Ethem'in yanına giden Kılıç Ali Bey de onu "bariz bir asabiyet içinde gördüğünü, karargâhta da bir olağanüstülüğün göze çarptığını, cephane yüklü yük hayvanlarının hareket ettirildiğini, bazı silahlı elebaşıların bir tarafa çekilerek kulaklarına gizli gizli talimat verildiğinin görüldüğünü" belirtir.[69]

Ethem, tüm bu 'hazırlıklarını' ***Mustafa Kemal'i istasyonda ortadan kaldırmak için yaptığını da açıkça yazar.***[70] Ancak Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey'le görüşmek için Eskişehir'den bir iki istasyon ileri gidince, Ethem'in söz konusu suikast planı uygulanamaz. Ethem de planın, Kılıç Ali'nin, karargâhını ziyareti nedeniyle anlaşılmış olabileceğinden kuşkulanarak gece vakti Eskişehir'den Kütahya'ya 'hareket eder.' Kuvayı Seyyareci kardeşlerin yakın mesai arkadaşları Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü de şu kartviziti Kılıç Ali'ye bırakarak Çerkez Ethem ile birlikte gider: "Kuvayı Seyyare'ye karşı yapılan haksızlıkları mahallinde tetkik için Ethem Bey'le birlikte Kütahya'ya gidiyorum. Arkadaşlara arzı veda ederim."[71]

Atatürk de bu olayı Nutuk'ta şöyle anlatır: "...[İsmet Paşa ile] 4 Aralık 1920 akşamı Eskişehir'e geldik. Orada bekleyen arkadaşlarla hep beraber bir lokantada yemek yedik. Ethem Bey hazır değildi. Nerede olduğunu biraderinden [Reşit] sordum. 'Rahatsızdır, yatıyor' dedi. O gece İsmet Paşa karargâhında Kâzım [Özalp] Paşa, Celal [Bayar] Bey, Hakkı Behiç Bey hazır olduğu halde Reşit ve Ethem beylerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de ilave etmişti. Yemekten sonra karargâha gittik, fakat Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne zaman geleceğini sor-

68 ÇEH, s. 141 vd.
69 a.g.e., s. 49 vd.
70 ÇEH; s. 142 vd.
71 Kılıç Ali, a.g.e., s. 49 vd. Nadi, ÇEKİ, s. 35 vd.

dum. Verdiği cevap şu idi: 'Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır.' Bu habere rağmen, sakin bulunmayı ve görüşmeyi tercih ettik."[72]

Atatürk Eskişehir'e resmi kimlikle gitmediğini, kimi arkadaşlarının yanında İsmet Bey ile tarafsız bir arkadaş gibi buluştuğunu, görüşmelerini de o şekilde yaptığını kaydeder.

Uzlaşma Toplantısında Reşit Terör Estiriyor

Batı Cephesi Karargâhı'nda yapılan toplantıda İsmet Bey son durumu, yapılan yazışmaları, Kuvayı Seyyare Komutan Vekili Tevfik'in kafa tutar davranışını anlatır. Kardeşleri ve kendi adına cevap veren Reşit de sürekli ***Ethem ve Tevfik'in asaletinden, kahramanlığından bahsederek, onların hiç kimsenin emri altına giremeyeceğini, bunu da herkesin böylece kabul etmek zorunda olduğunu ileri sürüyor; ordu, düzen/disiplin, komuta, hükümet kavramlarına ve bunların gerekleri üzerine ortaya konan düşüncelere kulak bile vermiyordu. Üstelik Reşit, kardeşleri gibi kafa tutucu görüşlerini çok sert, kaba, saldırganca ve korkusuz bir üslupla yapıyordu.***[73]

TBMM, dolayısıyla adı o sıralarda henüz konulmamış devletin başkanı olan Mustafa Kemal (Atatürk)'in, aradaki gerginliği ortadan kaldırmak için tüm içtenliğiyle çalışmasına karşın, görüşme tarzının bu şekilde bir küstahlığa dönüşmesi üzerine durumu düzeltmenin mümkün olamayacağı ortaya çıkar. Doğal olarak Mustafa Kemal Paşa da Reşit'e karşı uslubunu değiştirir: O dakikaya kadar Reşit'le eski bir arkadaşları olarak kendilerinden yana bir sonuca ulaşmak için samimi hisleriyle görüştüğünü, ***artık bu dakikadan sonra arkadaşlık ve yakınlıkla ilgili durumunun sona erdiğini***, şimdi karşılarında Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'nin Başkanı'nın bulunduğunu, Devlet Başkanı sıfatıyla Batı Cephesi Komutanı'na durumun gerektirdiğini yapmak için yetkisini kullanmasını emrettiğini söyler. Kılıç Ali'ye göre, Atatürk, aslında bu çıkışı ile görüşmeyi kesmiştir. Atatürk'ün bu çıkışı üzerine hemen söze karışan İsmet Bey de "Emrimde bulunan komutanlardan herhangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Benim, onu terbiye ve cezalandırmaya gücüm yeter. Bu konuda henüz kimseye karşı güçsüzlüğümü itiraf etmiş ve hiç kimsenin beni ilgilendiren bu görevi kolaylıkla yapmaya yardımcı olmasını rica etmiş değilim. Ben durumun gerektirdiğini yaparım" karşılığını verir.[74] Gerisini Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatır: "...***Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddi vaziyet üzerine avazı çıktığı kadar bağırırcasına 'konuşan' Reşit Bey, derhal ilticakârane*** [sığınırcasına] ***bir vaziyet aldı*** ve ileri gitmekte acele edilmemesini ve kendisi kardeşlerinin yanına giderse bir çözüm yolu bulabileceği-

---

72 s. 700 vd.
73 Nutuk, Kılıç Ali, gösterilen yer.
74 Aynı yer.

ni söyledi. Bundan bir netice çıkmayacağı, ***maksadın kardeşlerini uyarmak ve zaman kazanmak olduğu meydanda idi.*** Buna rağmen, Reşit Bey'in teklifini kabul ettik. Ertesi günü İsmet Paşa'nın hazırlatacağı bir özel trenle Kütahya'daki kardeşlerinin yanına gitmesine izin verildi. Kâzım [Özalp] Paşa'nın da Reşit Bey'le beraber gitmesi uygun görüldü. Hareket ettiler."[75]

Reşit, ertesi gün (5 Aralık) Kâzım Bey'le Kütahya'ya giderken, Mustafa Kemal Paşa da İsmet Bey, Celal (Bayar) Bey, Bursa milletvekili ve Eskişehir İstiklâl Mahkemesi üyesi Muhiddin Baha [Pars] Bey ile Kılıç Ali Bey'i alarak İstanbul'dan gelen Ahmet İzzet ve Salih Paşa kurulu ile görüşmek üzere Bilecik'e hareket eder.[76]

Çerkez Reşit: "Batı Cephesi Komutanı Beni Yapın"

Bu arada 4 Aralık 1920 akşamı yapılan toplantıda Reşit'in avazı çıktığı kadar bağırarak 'konuştuğu' sırada soğukkanlılığını koruyan Mustafa Kemal Paşa, muhatabına bir ara "Reşit Bey, bir saniye kabul edelim ki, İsmet Bey'i çekelim. *[Batı Cephesi Komutanlığı'na]* Yerine kim geçecek?" diye sorar. Reşit, bu soruya, "İşte, mesela Kâzım (Özalp) Bey! O da olmazsa nihayet ben!" diyecek kadar densizliğini ileri götürür. "Müstafi Yüzbaşı" rütbeli Batı Cephesi Komutanı!... Bu konuşmayı aktaran Kılıç Ali Bey, Reşit'in önerisinin arkasında neler yattığını da şöyle açıklar: "..Reşit'in Kâzım Bey'i göstermesi o zaman arkadaşlar arasında birtakım tereddütler uyandırmakla beraber, bunun ***Reşit tarafından Kâzım Bey hakkında şüpheler uyandırmak maksadıyla ortaya atıldığı gözden kaçmıyordu.*** Hatta belki de bu düşünüş sebebiyle Kâzım Bey bir gün Antalya'ya giderken Garp Cephesi Komutanı'nın emriyle bavullarına kadar arattırılmış ve bu hareket hepimizin canını sıkmıştı. Çünkü Kâzım Bey Milli Hareket'in pişdarlarından [öncülerinden] biriydi."[77]

Çerkez kardeşlerin onca iğfalatına bir türlü kanmayan Kâzım Bey de anılarında "...Maiyetin talebiyle [emri altındakilerinin isteğiyle] kumandanlık almak, onların emrine girmek demektir" yaklaşımıyla bu önerileri hiçbir biçimde kabul etmemiştir.[78]

---

75 Nutuk, s. 702 vd.; Kılıç Ali, a.g.e., s. 51 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 36 vd.
76 Kılıç Ali, a.g.e., s. 51 vd.
77 a.g.e., s. 51 vd.
78 Emel Akal, a.g.e., s. 343 vd. Sayın Akal'ın, Kâzım Bey'in Aralık sonlarında Reşit'le Ethem'in yanına [Kütahya] gittiğini yazması doğru değildir. Hemen yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kâzım Bey, Reşit'le 5 Aralık'ta Ethem'in yanına gitmiş; 22 Aralık'ta Ankara'da Atatürk başkanlığında yapılan bir toplantıda kararlaştırıldığı üzere 24 Aralık'ta Kütahya'ya gidecek ikinci heyette de Reşit'in çok istemesine ve kendisinin de arzulu görünüyor olmasına karşın, Mustafa Kemal'in masanın altından ayağına basması üzerine bundan vazgeçmiştir. (Kılıç Ali, a.g.e., s. 54 vd.) Ethem'e giden son kurul şu adlardan oluşuyordu: Ayıntap (Gaziantep) milletvekili Kılıç Ali Bey, Saruhan (Manisa) milletvekilleri Celal (Bayar) Bey ve Çerkez Reşit Bey, Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri (Akgöl) Bey, Karesi (Balıkesir) milletvekili Vehbi (Bolak) Bey. Görüldüğü gibi aralarında Kâzım Bey yoktur..

Reşit ve Albay Kâzım Beyler Ethem'i Yola Getirmeye Kütahya'ya Gidiyor

Atatürk, İstanbul Kurulu ile görüşmesini bitirir ve onları bir çeşit "rehin alarak" Ankara'ya doğru yola çıkar ve 6 Aralık'ta buraya gelir. Yolda, 5/6 Aralık günü, Reşit'ten Kütahya'ya vardığını, ertesi günü Tevfik ile görüşeceğini, Ethem'in de oraya geldiğini bildiren bir telgraf alır. Ama Atatürk'e göre telgraf olumlu ve anlamı bulunmayan bir içeriktedir. Dört gün sonra da Reşit, Kütahya'dan dönerken Eskişehir'den gönderdiği 9 Aralık tarihli telgrafında "...Tevfik ile olan mesele iyi sonuca bağlanmıştır" dedikten sonra "...Ama tanımak ve tanıtmak istediğimiz kişileri basit [yalın] ve zamana uygun düşünememeleri veyahut düşünemediklerine binbir işaret konmuştur" ibaresi okunur. Reşit, İsmet Bey'e de sorunun çözüldüğü, [Kuvayı Seyyare'nin engellediği] haberleşmenin de sağlandığı ve Simav Dolayları Komutanlığı'nın da yerine gönderilebileceğini söylemişti.[79]

9 Aralık 1920'de Ethem'den de bir şifretel alan Atatürk'e göre muhatabı, bu sorunun İsmet Bey tarafından bile bile ve zamansız çıkartılmış olduğunu anlatmak ister. Şifretelde Ethem, güya almakta olduğu önlemleri ve yaptığı düzenlemeleri o zaman Mustafa Kemal'in Başyaveri olan Salih Bey'e de olduğu gibi bildirdiğini, Mustafa Kemal'in evhama [kuruntuya] düşürüldüğünü kanıtları ile öğrendiğini yazıyordu. Sözlerini birtakım tatmin edici cümlelerle sürdüren Ethem'in, Kuvayı Seyyare'ye mensup olup Maden'den geri dönerken Genelkurmay emri ile Güney Cephesi'ne gönderilen bir müfrezesinin kendisine katılmasını ve Kuvayı Seyyare'nin, Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı zamanında seyyar jandarma teşkilatı giderleri gibi Bütçe'ye konulduğundan söz ederek daha çok para elde etmek istediği görülüyordu.[80]

Mustafa Kemal Paşa, Ethem'in şifreteline 13 Aralık'ta şu karşılığı verir: "...Şahsım ve gaye ile münasebetim hakkında gösterdiğiniz hisler beni mütehassis etmiştir. *Son günlerin gösterdiği olayların beni kuruntuya değil, fakat tereddüde sevk ettiklerini itiraf ederim.* Fakat bütün bu tereddütler içinde, memleketin hayat, hürriyet ve bağımsızlığına gayret ve faaliyet sarf etmiş olan senin gibi bir kardeşim hakkındaki şahsi muhabbetim sarsılmamıştır.

"*İsmet Beyefendi'nin yersiz ve zamansız bir tedbir almış olduğunun delillerini görmüyorum.* Başyaver Salih kardeşimize gelince, onun bana karşı olduğu kadar sana karşı da sevgi ve kardeşliğinin çok yüksek olduğuna benim olduğu kadar senin de inanmanı isterim.

"Sana ve bana lehte ve aleyhte söz yetiştirenlerin ahlâki mahiyetlerinin incelenmesinin lüzumlu olduğunu hatırlatırım. İçinde bulunduğumuz büyük işlerde, o nispette küçük hisli ve aşağı ahlâklı insanların dahi mevcudiyetini dikkat nazarına alırsak, anlaşamamazlıklardan (kuruntulardan) kendimizi kurtarmak için çok vakit

79 Nutuk, s. 704 vd.
80 Nutuk, aynı yer.

(dikkat) harcamaya gerek olmadığını itiraf ederiz. Sizin gibi kıymetli bir arkadaşın, hayat, mevcudiyet ve faaliyetinin bence ne kadar lüzumlu olduğunu takdir edebilecek zekâ ve anlayışta olduğuna inanıyorum. Bu sebeple benim sözlerimi ve teminatımı bütün samimiyet ve ciddiyetimle kabul ederek, her türlü müşkülleri, başka makamlarla halletmekte zorluğa uğradıkça, doğrudan doğruya özel ve gizli olarak bana bildirmekle halledebileceğine inanmalısın.

"Havale ve kaçak meseleleri hakkında soruşturma yapıyorum. Neticesini fiilen göreceksin. *Yalnız benim tereddüdümü haklı gösterebilecek birtakım teşebbüslerde bulunduğunuz haberini tekzip edici fiiliyatı görmek isterim.*

"[Diyarbakır milletvekili] Hacı Şükrü'nün melun ve fesatçı adam olduğuna ben iman ettim. Senin de iman etmeni ve bu zat hakkında ona göre muameleni değiştirmeni arzu ederim.

"Samimi bir kardeşlik hissiyle gözlerinden öperek, her türlü şüphe, tereddüt ve dertlerini bizzat benimle haberleşerek halletmeni ve *fakat genel vaziyetimizin uyum ve düzeninin bozulmasında da kimseye müsamaha etmemenizi rica ederim.*"[81]

Zaman Kazanmak İsteyen Ethem, Hükümet'i Aldatıyor

Mustafa Kemal'e göre gerçekte sorun çözülmemişti. Ethem ve kardeşleri, zaman kazanmak için kendilerini aldatmaya çalışıyordu. Amaçları elden geldiğince yeniden kuvvet toplamak; Düzce'de bulunan Sarı Efe kuvvetlerinin ve Osmaneli'nde bulunan Gökbayrak Taburu'nun kendilerine katılması ve Demirci Mehmet Efe'nin de kendileriyle birlikte ayaklanmasını sağlamak; bir yandan da cephe komutanlarını düşürmek ve ordu subaylarıyla erlerinin kendilerine karşı koymamaları için propagandaya fırsat bulmak istiyorlardı.[82]

Söz Vermelerine Karşın Simav Komutanı'nı İkinci Kez Bölgeden Attılar

Reşit ve Ethem'in "sorun çözüldü" yollu haberlerine karşın durum hiç de öyle değildi. Bunun böyle olmadığının en önemli göstergelerinden biri de Simav ve Dolayları Komutanlığı'nın görev yerine gelmesine Ethem ve Tevfik tarafından engel olunması idi. Atatürk'ün de "...Görülüyor ki, 'Her şey yoluna girdi' denilmesine karşın, başlangıçtaki baş kaldırma durumu olduğu gibi duruyordu" dediği konuların başında bu geliyordu. ***Simav ve Dolayları Komutanlığı,*** "ikinci kez" ***Kütahya'ya geldiği zaman da Ethem ve Tevfik tarafından burada görev yapmasına izin verilmemişti.*** Ancak, Komutanlığın, Kuvayı Seyyare emrinde ve kendilerinin uygun gördüğü yerlerde kullanılacağı bildirilmişti. Simav ve Dolayları Komutanı Yarbay İbrahim Bey, 10 Aralık 1920'de bu durumu, bağlı olduğu Batı Cephesi Ko-

81 Nadi, ÇEKİ, s. 48 vd.
82 Nutuk, s. 704 vd. **Her iki birliğin komutanı da Çerkez'dir.**

mutanlığı'na bildirerek nasıl hareket etmesi gerektiğini sorar. Aynı gün, Çerkez Ethem'den de Batı Cephesi Komutanlığı'na şu telgraf çekilmişti: "...Bütün yanlış anlaşılmalara çığır açan...Simav Dolayları Komutanı [Yarbay] İbrahim'e sözlü olarak, bir bölgede ve aynı yetkide iki komutanın bulunması uygun olmayacağından, bu dolaylarda Kuvayı Seyyare Komutanlığı'nın bulunduğu sürece, bu komutanlığa bağlı olmak üzere gösterilecek herhangi bir merkezde bulunmak şartıyla, görevi başına gelmesinde sakınca olmadığı bildirilmiştir. Bölge Komutanı'na buna göre emir verilmesini..."[83]

Halbuki, Mustafa Kemal'in bilgisi/onayı ile ara bulmak üzere, 5 Aralık 1920'de Kütahya'ya giden Reşit ve Albay Kâzım (Özalp) Bey'den oluşan kurulla Batı Cephesi Komutanlığı'nın görüşerek belirlediği çözüm şekli, Cephe emrinin yapılması yolundaydı. Yani Simav ve Dolayları Komutanlığı'nın Kuvayı Seyyare'ye değil, Batı Cephe Komutanlığı'na bağlı bulunması gerekirdi. Oysa, şimdiki duruma göre, sorun başlangıçtaki durumunu aynen sürdürüyordu.

TBMM Hükümeti ve Batı Cephesi Komutanlığı otoritesini sarsan kabul edilemez bu duruma, Cephe Komutanı Albay İsmet Bey tarafından son verilmek istenir. Bu nedenle, o sırada Eskişehir'deki Komutanlık Karargâhı'na çağrılan Saruhan Mutasarrıfı'nın gelişinden yararlanılarak Simav ve Dolayları Komutanlığı, Albay İsmet Bey'in, özetini verdiğimiz 11 Aralık 1920 tarihli şu emri ile kaldırılır:

"İstirdad edilen bölgelerin sivil idaresinin düzenlenmesi, yürütülmesi ve adaletin iyi bir şekilde sağlanması için, Saruhan Mutasarrıfı Aziz'i* çağırmak suretiyle, gerekli talimatı verdim. Hükümet kuruluncaya kadar, aynı amacı güvenlik altına almak üzere kurulmuş olan Simav ve Dolayları Komutanlığı'nın bulunmasına artık bir neden kalmadığı için, adı geçen Komutanlık, beraberindekilerle Eskişehir'e dönecektir. Düşman idaresinden kurtularak idaremize geçen halka, çektiklerini unutturmak, Kütahya ve Saruhan mutasarrıflarının birinci görevidir. Bunun için sivil ve askeri idare çarklarının kendilerine çizilmiş olan yetkiler içinde görev yapmaları ve birbirleriyle samimi bir işbirliği kurarak hizmetin yürütülmesini bütün ilgililerden rica ederim."[84]

Ethem, Kuvvetlerini Artırmaya Devam Ediyor

Ethem, bu oyalama taktiklerini uygulayıp zaman kazanmak isterken, diğer yandan da Konya, Ankara, Haymana başta olmak üzere her yana ellerinde özel şifre-

---

83 Nutuk, s. 706 vd.; Ayaklanmalar, s. 224 vd.

84 Ayaklanmalar, s. 224 vd. Bu emirden sonra Simav ve Dolayları Komutanı Yarbay İbrahim Bey'e Alayunt Mevki Komutanlığı görevi verilir. Yarbay İbrahim Bey, yanında bulunan subaylar ve Jandarma Bölüğü ile Alayunt'a hareket eder. Alayunt Mevki Komutanlığı'nın görevi; Alayunt ve diğer istasyonlar arasındaki kesimin güvenlik altında bulundurulması, kaçakların takibi ve yakalanması, bölgede disiplinin sağlanması, cepheye gönderilen erlerin beslenmesi, barındırılması ve birliklerine intikallerinin sağlanmasıydı.

* Rauf (Orbay)Bey'in, kendisi gibi Çerkez ve Bahriye Binbaşısı eniştesi olup birlikte Anadolu'ya geçmiş, yine kendisi tarafından bu göreve atanmış ve Ethem'in isyanı sırasında 31 Aralık 1920 Cuma günü görevini terk ederek Ethem'le birlikte gitmiştir. İbrahim Ethem Akıncı, Demirci Akıncıları, s. 21 vd.

ler bulunan birtakım görevlileri "irtibat subayı" maskesiyle göndererek yeniden silah ve hayvan toplamaya başlıyordu *-halbuki bu yasaklanmıştı-*. Ethem tarafından 7 Aralık 1920'de Ankara Kalecik Kaymakamı'na gönderilen konu ile ilgili bir yazıda şöyle denilmekteydi: "...Kuvayı Seyyare birlik komutanlarından olup aşağıda kimliği yazılı İsmail Ağa, yüce ilçeniz içinde Kuvayı Seyyare'den olup izinli ve izinsiz erleri toplamak, yeniden silah ve hayvan toplamak ve bize katılacak vatanperverleri alıp getirmek üzere görevli olarak Kalecik'e gönderilmiştir. Kendisine her türlü vatani kolaylığın gösterilmesini ve yardımın yapılmasını rica eylerim efendim.

Umum Kuvayı Seyyare ve Kütahya Bölgesi Komutanı Ethem."[85]

Çerkez Kardeşler, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan Silah ve Cephanelerini Gizliyor

Düzenli ordu kuruluşunu hızla ve ciddi bir biçimde yürüten Batı Cephesi Komutanlığı, bu doğrultuda yayınladığı bir emirle kıştan da yararlanılarak birliklerinin silah ve cephane eksiklerinin tamamlanacağını; tümenlerin, muharebelerdeki lojistik açısından kolaylık sağlanması amacıyla aynı cinsten silahlarla donatılacağını bildirerek, bundan dolayı birliklerden silah ve cephane çizelgesi istemişti.

Çerkez kardeşlerin I. Kuvayı Seyyare'sinden ilk önce bu emre yanıt verilmedi. Yeniden istendiğinde de 10 Aralık 1920'de "Kuvayı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanı" imzasıyla Tevfik'ten "...Çarpışan birliklerin bu silah denkleştirmesi işine katılamayacağı...Orduda silah ve cephane denkleştirmesinin gerektiğine inanmadığı..." yanıtı gelir. Bu emrin gönderildiği Kuvayı Seyyare'den ayrıca, ellerinde bulunan cephane miktarı ile en son Gördes Muharebesi'nde ne kadar topçu cephanesinin harcandığı da sorulmuştu. Gelen yanıtta şöyle denir: "... Bu yazışınızdan bize güvenmediğinizi anlıyorum. Cephane ne yenir ne içilir, ancak düşmana atılır. Bu güven meselesi akla geliyorsa cephane göndermeyebilirsiniz."[86]

Bu arada ilginç bir durum ortaya çıkar. Yukarıda ***Simav ve Dolayları Komutanlığı sorunu nedeniyle "Bir bölgede iki komutanlık bulunamaz" diye karşı çıkan Ethem, kendisi de cephede bulunduğu halde, ağabeyi Tevfik de onun -Kuvayı Seyyare Komutan Vekili- unvanını kullanır.*** Atatürk bu duruma dikkati çeker: "...Efendiler, burada ufak bir noktaya dikkatinizi çekeyim. Görüyorsunuz ki, Ethem Bey, cephede ve kuvvetinin başında olduğu halde Tevfik Bey yine vekil sıfatıyla yazışmalar ve işlemler yapıyor. ***Aynı kuvvet üzerinde aynı yetkide iki komutan...***"[87]

Cephe Komutanı Albay İsmet Bey, sorduğu soruları ve aldığı yanıtları, 13 Aralık'ta Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi için göndermişti.

---

85 Nutuk, s. 706 vd.
86 Nutuk, aynı yer.; Ayaklanmalar, s. 222 vd.
87 Nutuk, s. 708 vd.

Ethem ve Yandaşları Özel Şifre Kullanıyor

Öte yandan, TBMM Hükümeti, 12/13 Kasım 1920'de yaptığı bir toplantıda, İstihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma amacıyla, belirlenen kişi ve şifrelerin dışında şifre kullanılmasını yasaklayan bir karar almıştı. Tüm bakanlıklar ve Genelkurmay ile TBMM Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'ne de bildirilen Bakanlar Kurulu kararında özetle, "...Yetkili makamlar tarafından kendilerine şifre verilen memurlar dışında her kimde özel veya resmi şifre bulunursa, casus töhmetiyle İstiklâl Mahkemeleri'ne verileceklerine..." deniliyordu.[88]

Oysa, Ethem ve kuryeleri ile TBMM'deki kimi yandaşları bu yasağa uymaksızın, anahtarı ancak kendilerinde bulunan gizli şifre ile yazışmalarını sürdürmekte idiler. Nitekim, Ethem'in önde gelen yandaşı milletvekili Hacı Şükrü'nün Çerkez Ethem'e yazdığı gizli şifreli bir telgrafı, Batı Cephesi Komutanlığı Şifre Subayı tarafından postanede yakalanmıştı

Telgraf, Ethem ve yandaşlarına ait özel bir şifre ile yazılı olduğu için içeriği anlaşılamamıştı. Çekilen şifretelin yerine ulaşmadığını anlayan Hacı Şükrü, "Komutan ve Milletvekili" imzasıyla Batı Cephesi Kurmay Başkanlığı'na başvurmuş, adı geçen şifrenin Ethem'e çekilmesini istemişti. Bu başvuru üzerine Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, TBMM ve Savunma Bakanlığı'ndan, Hacı Şükrü'nün "Komutan ve Milletvekili" imzasını atmaya ve Hükümet'ten gizli olarak özel şifre kullanmaya yetkisi olup olmadığını sormuştu. İlgili makamlardan Albay İsmet Bey'e verilen karşılıkta, Hacı Şükrü'nün hiçbir komutanlık resmi sıfatını taşımadığı ve kendisinin özel şifre ile haberleşmeye yetkili bulunmadığı bildirilmişti. Bu gelişme üzerine Ethem, İsmet Bey'e 13/14 Aralık'ta başvurarak, birtakım eksiklikleri vesaire için Ankara ve Eskişehir'deki Kuvayı Seyyare irtibat subaylarına çekilen tellere el konulduğunun anlaşıldığından bahsederek, "Haberleşmelerimizin yasaklanmasına ya da güçleştirilmesine ilişkin uygulamaların durdurulması iyiliğinde bulunmanızı rica ederim" diyordu.[89]

Oysa, Mustafa Kemal'in de belirttiği gibi irtibat subaylarının "açık" haberleşmeleri yasaklanmamıştı. Yasaklanan, yukarıda verdiğimiz Bakanlar Kurulu kararında da belirtildiği gibi, anahtarı ilgili makamlarda bulunmayan özel şifre ile "gizli" haberleşme idi. Özellikle Ethem'in söz konusu ettiği Ankara ve Eskişehir'deki irtibat subaylarının da hiçbir haberleşmesi yasaklanmamış, bunlar da kendisine konu ile ilgili hiçbir şikâyette bulunmamıştı. Dolayısıyla, yasaklanan, Hacı Şükrü'nün telgraf idi.

Tüm bu gelişmelerden sonra ***Ankara'da Reşit, Hacı Şükrü ve diğer yandaşları gözetim altında bulundurulmaya başlanır. Gerek telgraf ve gerek başka yollarla haberleşmeleri de yasaklanır.*** Alınan bu önlemleri, Ethem kuvvetleri ile temas halinde bulunan Batı ve Güney Cephesi komutanları Albay İsmet ve Albay Refet

88 ATABE, c.10, s. 98
89 Nutuk, s. 708 vd.; Ayaklanmalar, s. 231 vd

beylere 16 Aralık'ta bildiren Mustafa Kemal Paşa, "...Oraca da bu tarzda harp kısıtlamalarının devam ettirilmesini rica ederim.." diyerek, aynı önlemlerin kendileri tarafından da alınmasını ister.[90]

Çerkez Kardeşler TBMM'nin Kütahya Mutasarrıfı'nı Bölge Dışına Atıyor

Buraya kadar anlatılan olayların dışında, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin ***TBMM'ye meydan okuyup isyan ettiklerini gösteren*** bir diğer olay da Kütahya Mutasarrıf Vekili'nin görev bölgesi dışına çıkarılmasıdır. Bu sıralarda Kütahya'da Mutasarrıf bulunmadığı için anılan görevi Vekaleten, oranın Kadısı* Ahmet Asım Efendi yapıyordu. Kütahya'da ayrıca, *-bu yetki TBMM'ye ait olduğu halde-* Ethem'in Mevki Komutanı olarak "atadığı" Yarbay Abdullah adında birisi vardı.

Ethem'in Kütahya Mevki Komutanı Abdullah, kaçak asker ailelerinden kimilerini Kütahya'dan başka yerlere sürülmek üzere ilgili yazı ile birlikte 9 Aralık 1920'de Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet Asım Efendi'ye göndermişti. Kadı Asım, sürgün gibi uygulamaların, *-yukarıda da bahsettiğimiz-* yeni yasa gereğince İstiklâl Mahkemeleri'nin yetkisinde olduğunu gerekçe göstererek ilgili yazıyı geri göndermişti. Mevki Komutanı Abdullah, Mutasarrıf Vekili'ne, yanına gelmesi için dört silahlı er göndermiş, Kadı Asım Efendi ise gece işinin çokluğunu gerekçe göstererek sabahleyin geleceğini bildirmişti. Bu yanıta çok sinirlenen Abdullah, tekrar altı silahlı adam göndermiş ve Kadı Asım Efendi, ***evinin harem bölümünün kapısı zorla kırılarak*** onur kırıcı bir biçimde Mevki Komutanı'nın karşısına getirilmişti. Kısa bir sorgudan sonra Kadı Asım Efendi, aynı gece Kütahya'ya 14 saat uzaklıkta bulunan Gediz'deki Kuvayı Seyyare Komutanlığı'nın huzuruna gönderilmiş, anlaşıldığı kadarıyla da burada tehdit ve hakarete uğramıştı. Mutasarrıf Vekili Kadı Asım Efendi, daha sonra da Kütahya bölgesi sınırları içine girmemesi koşuluyla bırakılmıştı. Bu olaydan sonra hayatından korkan Kadı Asım Efendi, görevini bırakarak Ankara'ya gitmişti.[91]

Mustafa Kemal Paşa bu durumu Nutuk'ta şöyle değerlendirir: ***"..Kadı olması ve Mutasarrıf Vekili bulunması dolayısıyla, çeşitli bakanlıkların büyük bir memuru olan zatın uğradığı tecavüz ve muamele elbette doğrudan doğruya [TBMM] Hükümet'e yöneltilmiş bulunuyordu."***[92]

90 Nutuk, s. 708 vd.; İhsan Ilgar, Türk İstiklâl Harbi, BTTD, Ekim 1968, sayı: 13.; Ayaklanmalar, s. 231 vd.

91 Nutuk, s. 708 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 58 vd.; Ayaklanmalar, s. 226 vd. Bu olayın, Ayaklanmalar'da, Nutuk'tan daha yumuşak bir üslupla anlatılması dikkatimizi çekmiştir.

92 Aynı yer.

* Hakim, yargıç anlamında olup Şer'iye (Din işleri) ve Adliye (Adalet) Vekaleti'ne bağlı görev yapmaktadır. Mutasarrıf Vekili olması dolayısıyla da Dahiliye Vekaleti'ne bağlıdır. Bu nedenle Asım Efendi'nin durumu *her üç bakanlığı da ilgilendiriyordu.*

Tevfik'ten TBMM'ye: "Gönderdiğiniz Görevliyi Asacağım!"

Kütahya Kadısı ve Mutasarrıf Vekili Asım Efendi'nin Ankara'ya gelerek durumu bağlı olduğu ilgili makamlara rapor etmesinin ardından, tecavüz Meclis'te de duyulmuş ve gensoru açılmıştı. İlgili bakanlıklar, bu tecavüz olayının yaşandığı bölgeden sorumlu olan Batı Cephesi Komutanlığı'ndan suçluların askeri mahkemeye [divanı harp] verilmesini istemişlerdi. Millî Savunma Bakanlığı'ndan, Batı Cephesi Komutanlığı'na 12 Aralık'ta gönderilen bir yazı ile durumun süratle soruşturularak sonucun bildirilmesi emredilmiş; Adalet Bakanlığı'ndan da bu gibi yasa dışı işlerin kesin olarak yasaklanması ve Kadı Asım Efendi'nin hemen görevinin başına gitmesi için emir verildiği bildirilmiş, durumdan Kuvayı Seyyare de haberdar edilmişti.

Adalet Bakanı V. Ahmet Muhsin Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği 12 Aralık 1920 tarihli söz konusu yazı şöyledir: "Kütahya Kadısı Ahmet Asım Efendi'nin bölge içinde kalması uygun olamayacağı ileri sürülerek Umum Kuvayı Seyyare Komutanlığı'nın buyruğuyla Kütahya'dan çıkarıldığı ve uzaklaştırıldığı anlaşılmıştır. Kuvayı Seyyare Komutanlığı, memurların beğenilmeyen durumlarını nihayet bağlı bulundukları makamlara bildirmeye yetkilidir. ***Kaldı ki, Hükümet teşkilatı içinde pek önemli ve özel bir yer tutan bu gibi kadılar hakkında değil, en küçük bir hükümet memuru için bile uygun görülen bu gibi küçültücü davranışların daha çok o memurun atanmasından ve gönderilmesinden sorumlu olan merkezi hükümete dayanacağı doğal bulunmuştur.*** Sakatlığı meydanda olan bu yasa kırıcı işlemin düzeltilerek hemen görevi başına dönmesi için adı geçen Kadı'ya kesin emir verilmiş olmakla, bu gibi başına buyruk davranışların tekrarlanmaması sağlanarak, yeltenenlerin askeri mahkemeye verilmesi suretiyle uyarı işleminin yapılması rica olunur."[93]

Batı Cephesi Komutanlığı'nın, Kuvayı Seyyare Komutanlığı'na olayla ilgili soruşturma yapılması ve sonuçlarının bildirilmesi için yazdığı telgrafa 19 Aralık'ta "Umum Kuvayı Seyyare ve Kütahya Dolayları Komutan Vekili Mehmet Tevfik" imzasıyla şu yanıt gelmişti: "...Abdullah Bey her ne yapmış ise verdiğim kesin emir üzerine yapmış ve yapmaya mecbur idi. Bu meselenin gerekçesi ilgili bakanlıklara bildirilmişti...Adı geçenin dönmesine kesin emir verildiği yüce katınızdan bildiriliyor. ***Geri dönerse...mutlaka asacağım...***"[94]

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, onun Hükümeti'ne, onun çıkardığı yasalara açıkça bir meydan okuma olan yanıtı Mustafa Kemal Paşa şöyle değerlendirir: ".. Efendiler, milletin vekillerinin emriyle yeniden görevine başlatılması istenilen bir memurun idam edileceğinin bildirilmesi, elbette temel kanun ve hükümleriyle bağdaştırılamazdı."[95]

---

93 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1577.; Nadi, ÇEKİ, s. 60 vd. Nadi'de bakanın adı Ahmet Muhtar olarak geçmektedir.

94 Nutuk, s. 710 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 61 vd.; Ayaklanmalar, s. 226 vd.

95 Nutuk, gösterilen yer.

Bu arada, Tevfik'ten gelen yanıtta, "...Kütahya dolaylarında ikinci bir Derviş Vahdeti'nin meydana çıkmasına izin veremezdik" biçiminde bir ibare de bulunuyordu... İngiliz emperyalizmine karşı isyan edip/meydan okuyan TBMM'nin Kütahya Valisi ve Mahkeme Başkanı konumundaki Asım Efendi'nin, Tevfik tarafından; İTC ve onun ilan ettirdiği II. Meşrutiyet'e karşı 31 Mart (1909) gerici isyanını çıkaran İttihadı Muhammedi Cemiyeti'nin elebaşı, tescilli İngiliz ajanı Derviş Vahdeti'ye benzetilmek istenmesi de son derece gülünçtür. Bu olayların yaşandığı günlerden aylar önce, Tevfik'in kardeşi Ethem'in İngilizlerle ilişkiye geçtiğini yukarıda yazmıştık.[96]

Tevfik'ten gelen bu yanıt, Batı Cephesi Komutanlığı'nca, Millî Savunma Bakanlığı'na gönderilmişti. Ankara'da şaşkınlıkla karşılanan bu yanıt üzerine Hükümet, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e, sorunu Ethem'le görüşerek gerektiği gibi sonuçlandırması için bilgi ve kesin talimat verir. Albay İsmet Bey de 25 Aralık tarihli bir şifretelle Ethem'den özetle şunları ister: "Kadı Asım'ın ikinci bir Derviş Vahdeti olması ihtimalinin hangi neden ve delillere dayandığı.. kanıtlar ele geçirilmiş ise derhal İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmesi ve kanun gereğine göre yola getirmek gerektiği.. adı geçenin görevine dönmesi Bakanlar Kurulu kararı gereği iken, Tevfik tarafından asılacağının bildirilmesinin kanun hükümleriyle bağdaşmayan hallerden olduğu.. Millet Meclisi'ni uğraştıracak bir durum meydana getirmiş olan bu olayın, devlet hukuk ve adaleti çerçevesinde çözümlenerek sonucunun bildirilmesi.."[97]

Ethem'in Bombaları!

Öte yandan Kadı Asım Efendi olayının yaşandığı sıralarda, perde arkasına saklanıp yerine Tevfik'i süren Ethem ile Ankara'da bulunan ağabeyi Reşit arasında 13 Aralık'ta telgrafla "açık" biçimde uzun görüşmeler yapılır. Ethem, ağabeyine, ne yapıp edip Asım Efendi konusunu Meclis'te görüşme konusu ettirmesini; "Sarı Efe" Edip'in kendi birlikleriyle Gökbayrak Taburu'na katılması için haber gönderilmesini; Meclis kararı ile komutanlara [İsmet ve Refet beyler] el çektirilmesini; bunun Meclis aracılığı ile olmazsa bir yolunun bulunup sağlanmasını istiyor, *"Patlatacağı bombaları ta İngilizlerin işiteceğini* [?!] ve bunun patlamasının pek yakın olduğunu" söylüyordu. Reşit de Ethem'e verdiği yanıtlarda, ***Kuva-yı Seyyare'nin düşmanla savaşmamasını;*** *bunu* [orduya bağlı] *tümenlere bırakmasını* ve Edip'le doğrudan doğruya haberleşmesini; buna engel olunursa da Cephe Komutanı İsmet Bey ile yeniden ilgisini kesmesini söylüyordu.[98]

Kütahya/Eskişehir'den döndükten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın yanına hiç gelmeyen Reşit, kardeşi ile yaptığı bu yazışmaları, olduğu gibi kendisine gönderir. Bu yazışmaları okuyan Mustafa Kemal Paşa, onu yanına çağırtır ve ne istedikleri-

96 Nadi, ÇEKİ, s. 35 vd.; Ayaklanmalar, s. 229 vd.
97 Nadi, ÇEKİ, s. 64 vd.; Ayaklanmalar, s. 227 vd.
98 Nutuk, aynı yer.; Nadi, ÇEKİ, s. 49 vd.

ni sorduğu muhatabından, "Cephe komutanlarını [İsmet ve Refet beyler] değiştiriniz" yanıtını alır. Reşit, "Yerine koyacak adamlarımız yoktur" yanıtını aldığı Mustafa Kemal Paşa'ya, aynen Eskişehir'deki gibi şu karşılığı verir: "Beni ediniz, ben daha iyi yaparım!"

Mustafa Kemal Paşa, muhatabına cephe komutanlarının değiştirilmesinin genel [askeri] durumu sarsacağını gerekçe göstererek bu isteğinin olamayacağını nezaket içinde bildirir.[99]

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Ethem'e de ağabeyi ile yaptığı görüşmeleri okuduğunu, orada yazılan konuların yerine getirilmesinin uygun olamayacağını bildirir. Ethem ise yine aynı gün verdiği yanıtta meselenin ciddiyetinden bahsederek, anılan komutanlar aleyhinde sözler sarf eder. Mustafa Kemal Paşa, değişik nokta ve kişiler arasında meydana gelen bu son olayları şöyle değerlendirir: "...Efendiler, Ethem ve kardeşleri cephede bulunan komutanları beğenmiyorlar ve onlara itaat etmiyorlar. Bakanlıkları ve Hükümet'i tanımıyorlar. Yalnız sözde bana itaat ediyorlar ve Meclis'i de kendi isteklerine göre harekete geçireceklerini ümit ediyorlar. Bana ve Meclis'e karşı uysal görünerek büyük bir çaba ile ***hazırlıklarını bitirmeye çalışıyorlardı.***"[100]

Sarı Efe Edip Kimin Yanında?

Yaptığı yeraltı faaliyetinin Mustafa Kemal Paşa tarafından hâlâ anlaşılmadığını sanan Ethem, 18/19 Aralık günlü bir teliyle de yine Sarı Edip'in, birliği ile kendisine katılmasının sağlanmasını rica ediyordu. Bunu haklı göstermek için de şunları gerekçe gösteriyordu: "..Anadolu'daki ayaklanmaların bastırılması sırasında durum gereği Biga bölgesinde terk ettiğim ve sonradan Düzce'ye geçici olarak gönderilen I. Kuvayı Seyyare'ye bağlı Edip Bey'in; büyük çoğunluğu İzmir ve dolayları gönüllülerinden olan 250 süvari, 200 piyade, 1 dağ topu takımı, 2 makineli tüfek, 30 kişilik karargâh süvarisinden meydan gelen birliğimizden, İzmir sınırına yaklaşmamız dolayısıyla, kendilerinden daha fazla yararlanılacaktır. Ancak, sürekli isteklerde bulunulduğundan ve Edip Bey o bölgede güvenliğin tam olarak sağlandığını bildirdiğinden, bu bölgenin uygun görülecek başka bir birlikçe teslim alınması ve Edip Bey'in birliği ve savaş araçlarıyla Kuvayı Seyyare'ye katılması için gereken makamlara emir ve havalesini rica eylerim."

Ethem'in, ***TBMM Başkanı'na adeta emir verircesine*** yazdığı bu telini Mustafa Kemal Paşa şöyle değerlendirir:

"..Efendiler, bu telgrafta ileri sürülen düşüncelere en tecrübesiz/toy ve en basit düşünen birinin dahi inanacağı kabul edilebilir mi? ***Kütahya'da bulunan bir kişi, bana İzmir sınırına yaklaşmaktan söz ediyor. Düzce ve dolaylarında durumun güvenilir nitelikte olduğunu benden daha iyi haber alıyor.*** Edip Bey müfrezesinin

99 Gösterilen yer
100 Nutuk, s. 712 vd

kuvvetini, ayrıntılarıyla saydıktan sonra bu birliğin savaş araçlarıyla birlikte kendisine katılması ricasını kabul edebileceğimi zannediyor."

Mustafa Kemal, Ethem'in bu 'ricası' üzerine, Kuvayı Seyyare'ye katılmak istediği bilinen/söylenen Sarı Efe Edip'e 19 Aralık'ta bir özel telle; Ethem'in ricası ve -*Edip'in*- Kuvayı Seyyare'ye katılma isteğinin kendisine bildirildiğinden söz ettikten sonra, müfrezesinin kesinlikle o yörede kalması gerektiğini belirtir.[101]

Edip Bey, Mustafa Kemal'in bu telgrafına 19/20 Aralık'ta, onun isteğini yapacağını belirten şu yanıtı verir: "İstanbul'a ve bilhassa zararlı ve muhalif akımlara pek sıkı bağlı ve ilişkisi olması itibariyle de önemli olan bu bölgede, hükümet buhranının gelişmesini bekleyerek, müfrezemin bir müddet burada bulunması zorunluluğunu duymakta olduğumu..."[102]

Mustafa Kemal Paşa, Edip Bey'in bu telini; "Edip Bey müfrezesinin, Genelkurmay ve 4. Tümen Komutanı Nazım Bey'den özel olarak yaptığı soruşturma sonucunda 70 kişiden ibaret olduğunu anladığını, bu kadar zayıf bir müfrezenin Kuvayı Seyyare için de önemli bir yararı olmayacağını zannettiğini; Edip Bey'in aynı zamanda Düzce Kaymakam Vekili olduğundan oradan ayrılmasını uygun görmediği" notunu da ekleyerek Ethem'e gönderir.[103]

Ancak Düzce-Bolu bölgesinde bazı ***yeraltı faaliyetlerinin*** olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Edip Bey'in, "Emrinizdeyim!" yollu şifresine karşın, Mustafa Kemal'in kulağına bazı "bilgiler" gelir. Mustafa Kemal, bunları 22 Aralık'ta Bolu Mutasarrıfı Halil Bey'e çektiği bir telde "..Bolu ve Düzce dolaylarında seyyar jandarma unvanıyla iki bin kişilik bir kuvvet topladığınızı ve yığdığınızı haber aldım" dedikten sonra şu soruları sorar: "Bu kuvvetin kurulmasının ve yığılmasının nedeni ve görünümü ve özelliği nedir? Bu kuvvetin sıklet merkezi nerede ve kimin komutasındadır? Bu kuvvetin Düzce Havalisi Komutanı ve Kaymakam Vekili [Sarı Efe Edip]'nin kuvvetleriyle ilişki ve bağlantı derecesi nedir? Bu kuvvetlerin kurulmasına hangi tarihte karar verilmiştir?"

Mustafa Kemal Paşa, bu soruların yanıtını ve vereceği bilgileri makine başında beklediğini de Halil Bey'e hatırlatır.[104] Bolu Mutasarrıfı Halil Bey'in Mustafa Kemal'e aynı gün ne yanıt verdiğini, Atatürk'ün kendisine çektiği 23 Aralık tarihli şu telinden kısmen anlıyoruz: "Verilen bilgilere ve gösterilen hissiyata teşekkür ederim. Son zamanlarda Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'in idari bazı girişimlerinden şüphelenerek kuruntuya kapılan...***Ethem Bey'le arkadaşlarının Düzce***

---

101 Nutuk, s. 712 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 62 vd. Ancak, Atatürk'ün Nutuk'ta çektiğini belirttiği bu telgraf, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, ASD (I, II, III) ve ATTB (IV) ile ATABE'nin 1920/21 yazışmalarının yer aldığı 10. cildinde bulunmamaktadır.

102 Nutuk, s. 714 vd.; ATABE, c.10, s. 172. ATABE'nin gün belirtmeksizin "Aralık 1920" biçiminde verdiği, dipnotta da "19-21 Aralık" kaydını düştüğü telgrafın alınış tarihini Atatürk, yukarıda da gösterdiğimiz gibi, 19/20 Aralık olarak belirtmektedir.

103 Gösterilen yer. Atatürk, Edip Bey'in bu şifretele, "Müfrezesindeki adamların Kuvayı Seyyare'ye eşit ödenekle çalıştırılmalarının sağlanması dileğini" ekleme fırsatını da kaçırmadığını belirtir.

104 ATTB, c.IV, s. 380.

dolaylarında Çerkez ve Abazalar arasında el altından bazı teşkilat ve tahriklere girişmeleri beklendiğinden, bu hususta daima uyanık olunmasını ve bu gibi girişimlere kalkışacaklar hakkında hemen ve kararlılıkla gereken yasal işlemlerin yapılmasını..."[105]

Mustafa Kemal'in kulağına gelen "bilgiler" doğrultusunda bölgede istihbarat yaptırdığını duyan Sarı Efe Edip'in, bu konu ile ilgili Atatürk'e bilgi verdiğini de 25/26 Aralık tarihli şu telgraftan anlıyoruz:

"Düzce'de Edip Bey Kardeşime

"Beni tereddüde düşüren 'bilgileri' açıklığa kavuşturan inandırıcı açıklamalarınıza gerçekten teşekkür ederim. Vatan ve milletimizin mutluluk ve kurtuluşunu sonuçlandırmak üzere bulunduğumuz bir zamanda zatıalinizden bekleyebileceğim tavır ve girişim ancak sizin bana gösterdiğinizden başka bir şekilde olamazdı. Dolayısıyla kulağıma gelen söylentilerin araştırılması ve incelenmesiyle yüksek vatani ve milli çıkarlara göre gereken önlemlerin tarafınızdan derhal alınmasıyla güzel sonuçları hakkında bana doğrudan doğruya bilgi vermenizi beklerim kahraman kardeşim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal."[106]

Fakat bu kez de Rauf (Orbay) Bey'in eniştesi Saruhan Mutasarrıfı Aziz Bey'in* Sarı Edip müfrezesi için asker ve hayvan topladığı haberini Mustafa Kemal'in Bolu Mutasarrıfı Halil Bey'e çektiği 29 Aralık tarihli şu telden anlıyoruz: "...Aziz Bey'in, Edip Bey müfrezesi için topladığı seksen doksan kişi, silahları ve mümkün ise hayvanları alınıp ellerine birer belge verilerek serbest bırakılacaklardır. Hayvanları için zorluklarla karşılaşılırsa uygun bedellerle satın alınacaktır. Adı geçenler içinde askerlik çağında olanlar varsa bağlı oldukları şubeler aracılığıyla çağrılırlar."[107]

Ancak, bu kuvvetlerin Edip'in değil, Ethem'in kuvvetlerini takviye için toplandığını; ve Bolu Mutasarrıfı Halil Bey'in de Mustafa Kemal'in emrini yerine getirdiğini, Atatürk'ün ona çektiği 2 Ocak 1921 tarihli şu telden anlıyoruz: "...Ethem Bey kuvvetlerini takviye için toplanan Aziz Bey müfrezesinin yüce önerileri üzere kendilerine gerek kalmadığı açıklanarak dağılmaları uygundur. Bu doğrultuda gereğinin yapılmasını ve sonucundan bilgi verilmesini..."[108]

---

105 ATTB, c.IV, s. 381.
106 Aynı yer.
107 ATTB, c.IV, s. 383. Telgrafın sonunda bunun, Sakarya Müfrezesi Komutanı Edip Bey'e de yazıldığı notu düşülmüştür.
108 Aynı yer.
* Aziz Bey, adeta **"Ethem'in Askerlik Şube Başkanı"** gibi faaliyet yürütmüştür. Onun daha önce de Gönen civarında Ethem'e asker topladığını yazmıştık. Bu arada TBMM'nin, Hükümet'ten habersiz hiç kimsenin asker toplamaya yetkili olmadığını bildiren bir karar kabul ettiğini yukarıda yazdığımızı da hatırlatalım.

Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet ve Güney Cephesi Komutanı Albay Refet beylere çektiği 16 Aralık 1920 tarihli bir şifretelden anlaşıldığı kadarıyla da Sarı Efe Edip'in, Ethem'in Ankara'daki mutemetlerinden milletvekili Hacı Şükrü ile de ilişkisi vardır: 15 Aralık günü Hacı Şükrü'nün Ankara'da Ethem'le telgraf başında yaptığı uzun bir görüşme, Genelkurmay istihbaratınca kendisine hissettirilmeden izlenmiştir: Hacı Şükrü bu görüşmede Ethem'e "...Sarı Efe'nin sıhhatinin yerinde olduğundan ve burada (Ankara-?) kendisinin iyi 'çalışmakta' olduğundan" bahsetmiştir.[109]

Ethem'in, Yörük Ali Efe'ye yazdığı ve aşağıda yer vereceğimiz "isyana çağrı" mektubunda da Sarı Efe Edip'ten bahsedilmekte, onun konumunun da kendisininki gibi olduğundan söz edilmektedir.[110]

Buraya kadar olanlardan ortaya çıkan sonuç kısaca şudur: Bir yandan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılığını bildiren, ancak öte yandan da Ethem'le gizli şifreli telgraflar ve özel kuryelerle haberleşen Sarı Efe Edip'in[111] durumu karanlıktır. Ethem de *Rauf Bey'in eniştesi Çerkez asıllı Saruhan Mutasarrıfı Aziz Bey* aracılığıyla, *-üstelik TBMM'nin yasaklamasına karşın-* bölgeden adam toplamaktadır. Genelkurmay'ın; Bakanlar Kurulu'nun Ethem'in âsi olduğuna ilişkin 27 Aralık tarihli kararını açık genelgeyle bildirdiği makam ve kişiler arasında Sarı Efe Edip'in de olması, bu eski İttihatçı subayın durumunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bunlara bakarak *-ve yanılma payımızı da ekleyerek-* biz Edip'in ikili oynadığını düşünmekteyiz.[112]

Ethem Ankara'dan Dahi Adam Topluyor

Ethem, pervasızlığını o boyutlara taşır ki, kuvvetlerini artırmak için yaptırdığı yasa dışı asker toplama işini, hemen biraz sonra isyan edeceği Ankara'nın dibine kadar genişletir. Bu amaçla, ***Van'dan sürülme*** olup ***hırsızlık suçundan*** Ankara'da tutuklu iken daha sonra salıverilen Musabeyoğlu Abbas, elinde Ethem'in verdiği bir belge ve yanında beş on kişi olduğu halde Haymana dolaylarında Kuvayı Seyyare'ye adam toplamaya başlar. Bu haberin duyulması üzerine, Abbas'ın derhal

109 İhsan Ilgar, Türk İstiklâl Harbi, BTTD, Ekim 1968, sayı: 13.
110 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1588.; Ayaklanmalar, aynı yer.
111 Ayaklanmalar, s. 228 vd.
112 Genelkurmay'ın 27 Aralık tarihli açık genelgesi şöyledir: "Batı, Güney Cephesi Komutanlıklarına, Bütün Cephelere, Düzce'de Sarı Efe'ye de Açık Genelge: Kuvayı Seyyare Komutanı Ethem ve kardeşi Yüzbaşı Tevfik beylerin son günlerde orduda komuta bağlantı ve disiplinini ve TBMM Hükümeti'nin etkinliğini bozan bazı davranış ve uygunsuz hareketleri görüldüğünden..." (HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1585.) Genelkurmay/ATASE bu belgeyi, "Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Âsi Olduğunu Belirten Bakanlar Kurulu Kararı" başlığıyla vermektedir.
Bu arada çalışmamızın ilerleyen aşamalarında Sarı Efe Edip'in, Ethem'in isyanına katılmadığı gibi, Büyük Türk Taarruzu'nun sonuna kadar Türk ordusu saflarında çarpıştığını saptamış bulunuyoruz. (Görgülü, On Yıllık..., s. 266.; J. Önyüzbaşı Zühtü Güven, Anzavur İsyanı..., s. 111 vd.) Ancak, Atatürk'e 1926'da yılında yapılması planlanan İzmir suikastine adı karışan eski jandarma subayı ve İttihatçı **Çerkez asıllı** Sarı Efe Edip, bu nedenle idam edilmiştir. Zürcher, a.g.e., s. 251 vd.; Osman Selim Kocahanoğlu, Atatürk'e Kurulan Pusu İzmir Suikasti'nin İçyüzü, s. 449 vd.

yakalanması ve adamlarının da dağıtılması amacıyla TBMM Hükümeti özel ve hızlı önlem alma gereği duyar. Bu amaçla Mustafa Kemal'in yaverlerinden Recep Zühtü Bey komutasında özel bir kuvvet hazırlanarak Haymana'ya gönderilir. Abbas, 19 Aralık'ta üç adamı ile birlikte Recep Zühtü Bey tarafından yakalanır. Ancak Recep Zühtü Bey, önemli bir saldırıya uğrayacağını iyice kestirdiği için tutukluları, yolunu değiştirerek Polatlı üzerinden trenle Ankara'ya getirmek zorunda kalır. Abbas ve adamları yasadışı bu eylemleri nedeniyle Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne verilir.[113]

Ethem, Demirci Mehmet, Yörük Ali ve Sarı Edip Efeleri de İsyana Çağırıyor

Çerkez Ethem, açıktan açığa hükümete karşı bu şekilde "uysalmış gibi" hareket ederken; diğer taraftan da Demirci Mehmet, Yörük Ali ve Sarı Edip efelerle Bursa'da kurulduğunu daha önce yazdığımız Milli Gökbayrak Tabur Komutanı'na *-TBMM'nin yasaklamasına karşın-* şifreli telgraf, mektup ve özel adamlar göndererek onları da kendileri gibi ordu ve TBMM'ye karşı itaatsizliğe çağırmıştı. Albay Refet Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği bilgilere göre, Ethem'in yakın arkadaşı Hacı Şükrü, onun adına Demirci Mehmet Efe'ye şifre gönderiyordu. *-Aynı şifre, Demirci ile Yörük Ali efelerin sadece adları değiştirilerek aynen ikincisine de gönderilmiştir. Biz de hemen aşağıda onun yayınlayacağımızdan burada vermeyeceğiz.-*

Demirci Mehmet Efe'nin, Refet Bey'e 10 Aralık'ta gönderdiği telgrafta Ethem ve yandaşlarının, "Mustafa Kemal Paşa ile Albay Refet'in bir dakika yaşadıklarını istemediğini ve hükümeti devirerek kendilerinin istedikleri adamları başa geçireceklerini" söylemesi de aralarında haberleşme olduğunun en büyük kanıtı idi. Yine Ethem'in, Demirci Mehmet Efe'ye gönderdiği beş adamı, 12. Kolordu sorumluluk bölgesindeki Afyon'da yakalanarak hapse atılmıştı.[114]

Ethem'in amacı, adı geçen Kuvayı Milliye komutanlarını da birlikleri ile birlikte kendisine katıp başlatacağı isyanı olabildiğince büyütmek ve genelleştirmekti. Ethem'in kışkırtmaları; kuvvetlerinin, düzenli ordu kuruluşu çerçevesinde Güney Cephesi Komutanlığı'na bağlanması emrine uyan Demirci Efe'nin, Albay Refet Bey'e karşı itaatsizliğe benzer bir tutum takınmasına yol açmıştı. Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey'in 6 Aralık 1920'de 12. Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) Bey'e yazdığı bir emirden anlaşıldığına göre de "Ethem'in ayaklanmasında, *-daha önce bahsettiğimiz-* Uşak Heyeti Merkeziyesi'nin Burdur'daki ba-

113 Nutuk, s. 714 vd.
Tüm bu olaylardan önce, Ethem'in yanında bulunan Kuşçubaşı Eşref de "Konya/Ilgın'da **Çerkez İlyas Bey**"e çekmek istediği, ancak 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'in el koydurduğu 3 Ekim 1920 tarihli telgrafında şöyle demekteydi: "Toplayacağınız süvari ve piyade arkadaşlarınızla Ethem Bey kıtasına iltihak etmek üzere hazırlanmanızı ve neticeyi bana bildirmenizi rica eder gözlerinizden öperim." Altay, 10 Yıl Savaş..., s. 283 vd.

114 Nadi, ÇEKİ, s. 63.; Ayaklanmalar, s. 202 vd.

zı üyeleri ile onun başkanı Uşak'lı İbrahim (Tahtakılıç) Bey de bulunmakta idi. Bunların amacı, Demirci Mehmet Efe ve Ethem kuvvetlerine dayanarak çıkaracakları bir ayaklanma ile Ankara Hükümeti'ni devirmekti."[115]

Ethem'in Yörük Ali Efe'ye Gönderdiği Kurye Askeri İstihbarata Yakalanıyor

Çerkez Ethem, Demirci Mehmet Efe ile birlikte Yörük Ali Efe'yi de iğfal etmeye çalışıyordu. Ethem, bu amaç doğrultusunda, Güney Cephesi Kurmay Başkanı Zeki Bey'in verdiği bilgiye göre Vacit adlı bir adamını, anahtarı ancak kendilerinde bulunan bir şifre ile yazılmış mektupla Yörük Ali Efe'ye göndermişti. Ancak Vacit, Ethem konusunda son derece teyakkuz durumunda bulunan Güney Cephesi Komutanlığı'na bağlı askeri istihbarat elemanlarınca 12 Aralık'ta yakalanmıştı. Üzerinde bulunan mektubun şifresi de pek güçlükle de olsa çözülmüş, bunun Yörük Ali Efe'ye gönderildiği ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal ile İsmet ve Fahrettin beylere de sunulan şifre mektup, Zeki Bey tarafından 13 Aralık 1920'de Genelkurmay Harekât Şubesi Müdürü Salih (Omurtak) Bey'e gönderilmiştir. Okuyanlara Ethem'in düzey[sizliğ]i hakkında da bilgi verecek olan mektup şöyledir:

"Muhterem Mücahit Kardeşim Yörük Ali Efe'ye

Bizim çalışmamızın ve fedakârlığımızın verimli olması, iç ve dışa karşı ihtilâlin ve memleket savunmasının gerekli düzeninde yürütülmesi (*okunamadı*/için-?) kurulan Ankara Hükümeti, birkaç hırslının âleti olmaktan kurtulamamakta, günden güne, keyfi ve (*okunamadı*/şahsi-?) tutku ve çıkarlar etkisinde (*okunamadı*/ileri-?) götürülmektedir. Memleketin bu gidişle kurtarılması ne yazık ki imkânsızdır. Dış durum Anadolu Hükümeti'ne elverişli bulunmakla beraber, bundan yararlanmak şöyle dursun, bozgunculukla kalınmayarak yakışıksız (*okunamadı*/hareketlerine-?) engel oluşturacaklarını tahmin ettikleri (*okunamadı*/Demirci [Mehmet]-?) ve Sarı Efe [Edip]'yi ve daha bazılarını, her ne şekilde olursa olsun, yok etmeye karar vermişlerdir. Daha önce Demirci Mehmet Efe'nin ortadan kaldırılmasının güya memleket için gerekli olduğunu bana hissettirmek ne de (*iki kelime okunamadı*) beş bü-

---

115 Ayaklanmalar, s. 206 vd. Ancak, Refet Bey'in, İbrahim Bey'i bu olaya bulaştırmasını, gelişecek olaylar doğrulamayacaktır. Refet Bey'in istihbaratında bir yanlışlık olmalıdır. Çünkü Ethem'in isyanı onlarla bağlantılı olmayıp ta öteden beri hazırlanan müstakil bir harekettir. Ayrıca, daha önceki bölümlerde, yaptığı zorbalık ve yağma nedeniyle İbrahim Bey'in de Ethem'den rahatsız olduğunu 12. K.K. Albay Fahrettin Bey'den naklen yazmıştık; Altay, a.g.e., s. 252 vd.
Albay Refet Bey'e karşı gelmekle birlikte aşırı kuşkucu olduğu için **Ethem'e de tam güvenemeyen** Demirci Mehmet, Güney Cephesi Komutanı'nın, Efe'nin karargâhı Keçiborlu/İğdecik köyüne 16 Aralık'ta yaptığı baskında kaçmış, verilen güvence üzerine 30 Aralık'ta Refet Bey'e/Devlete sığınıp teslim olmuş, Hükümet tarafından Denizli'nin Karacasu ilçesi Dualar köyünde oturmasını izin verilmiştir. Daha sonra Hükümet tarafından bağışlanan Demirci Mehmet Efe yaptığı hizmetlerin ve **"başkalarına uymamanın"** karşılığı olarak köyünde sakin ve **saygı gören** bir hayat sürmüş, 1959 yılında da vefat etmiştir. HTBD. Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1588.; Nutuk, s. 714 vd.; Ayaklanmalar, gösterilen yer.

yükten (*okunamadı*) bu düşünceden dolayı üzülmüş olduğu memleketin ve ortak olan amacımızın elde edilmesi uğrunda her gün hizmet ve fedakârlık edenlerin ve edeceklerin neden yok edilmeye değer görüldüğünü sordum. '(*okunamadı*) Biz kendimizden biliyoruz, onlar ne zaman olsa başımıza belâdır' demek kadar akıl almayan cevapla (*iki kelime okunamadı*/sorunu-?) kapadılar. (*iki kelime okunamadı*/çektiğimiz-?) Emeklerin boşa gitmemesi için birbirimize sarılmalıyız. Cevabınızı bekliyorum. ***Şifremi alır almaz yanımıza, Denizli'ye yaklaşmaya ve benimle sıkı temasa gayret etmeye çalışmanızı*** (*okunamadı*/ayrıca-?) rica ederim.

Kuvayı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı Ethem."[116]

Ancak, Demirci Mehmet Efe ile de arası iyi olmadığı bilinen Yörük Ali Efe, Ethem'in bu kışkırtmalarına kapılmamıştır.

Öte yandan, Demirci Mehmet Efe'nin kuvvet kullanılarak teslim olmaya zorlanmasının, o zamana kadar kendilerinin de güç kullanılarak tepeleneceklerine ilişkin tereddüt içinde bulunan Kuvayı Seyyare elebaşılarının kararsızlığını ortadan kaldırarak tamamen düşmanca bir tutum almaları olasılığı, Mustafa Kemal Paşa tarafından Albay İsmet ve Refet beylere 16 Aralık'ta bildirilerek dikkatleri çekilir.[117] Mustafa Kemal Paşa, İsmet ve Refet beylere çektiği 21 Aralık tarihli şifretelde de; Demirci Mehmet Efe'nin enterne edilmesinin Kuvayı Seyyare tarafından öğrenilmesinin, onları çabuk harekete geçirecek unsurlardan birisi olduğunu yeniden hatırlatarak yine dikkatlerini çekip gereken önlemleri almalarını istemiştir.[118]

Mareşal Fuat Paşa'nın Oğlu da Çeteye Dahil Oluyor

Aşağıda anlatacağımız gibi, iki kez elinden 'kaçırdığı' Anzavur'un oğlu Kadir ile kol kola Yunan hizmetine girmeye hazırlanan Çerkez Ethem, 'Kütahya ve dolaylarında' Kuvayı Milliye komutanlarını iğfal ederek TBMM'ye karşı isyana çağırırken; Anzavur'un, TM'ye girerken kefili olabilecek kadar yakın arkadaşı olan Yusuf İzzet Paşa'yı koluna takan Çerkez Reşit de Ankara'da boş durmuyordu. Reşit, 20/21 Aralık 1920 gecesi, evinde dört kişiyle birlikte yaptığı toplantıda onlara ***ordu ile Kuvayı Seyyare arasında bir çarpışma olduğunda subay ve özellikle erleri ayartma görevi veriyordu.*** Bu dört kişi şunlardı: Ethem'in parasal desteği ile yayınlanan Yeşilordu'nun yayın organı "Yeni Dünya" gazetesi çalışanlarından Hayri, Yeni Dünya'nın yasal sahibi görünen Arif Oruç'un yeğeni Nizamettin, ***Mareşal Fuat Paşa'nın oğlu Hidayet***'le arkadaşı Şükrü.[119]

---

116 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1578.; Ayaklanmalar, s. 228 vd. Okunamayan yerlere konulan kelimeler orijinal belgede bu şekilde olup biz bir tasarrufta bulunmadık.

117 Ilgar, a.g.m.

118 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1580.; Ayaklanmalar, s. 232 vd.

119 Nutuk, s. 714 vd. Bu Mareşal Fuat Paşa, bildiğimiz; İstanbul Çerkezlerinin duayeni Deli Fuat Paşa ise; Çerkez kardeşlerin TBMM'ye yönelik komplosunun İstanbul ayağı da ortaya çıkmış bulunuyor demektir. Yine eğer böyle ise; bu konulara ilişkin yazılan kitaplardaki onunla ilgili bölümlerin değiştirilmesi gerekmektedir.

Reşit'in, belirtilen konu ile ilgili görevlendirdiği bu dörtlü, yanlarında bulunan Ethem'in "kâtiplerinden" bir kişi ile birlikte 21 Aralık'ta trenle Ankara'dan Eskişehir'e hareket eder. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın adını vermediği bu dörtlüden birisi, tren kalkmadan önce gizlice Atatürk'ün İstasyon'daki ikametgâhına gelerek ona olan biteni açıklar. Reşit'in istediği propagandayı düzenlemek ve yürütmekle görevli olduğunu bildiren bu kişinin Mustafa Kemal'e verdiği bilgilere göre, ***başkanları ve para harcama konusunda yetkili olan Fuat Paşa'nın oğlu Hidayet'tir.*** Bu ekip Eskişehir'e gittikten sonra Mustafa Kemal'e bilgi veren kişi oradan Kütahya'ya geçecek, Ethem'den talimat aldıktan sonra kendisini bekleyen arkadaşlarına katılmak üzere tekrar oraya dönecekti.

Bu kişiye tam olarak güvenmediği anlaşılan Mustafa Kemal, ona; Ethem'le kardeşlerine sevgi beslediklerini, onların boşuna telaşa düştüklerini, bu girişimlerinden üzüntü duyduğunu, ama Ethem'in orduyu karıştırmak için vereceği talimatı da bilmek istediğini söyleyerek, arkadaşlarıyla birlikte kendilerini hareketlerinde serbest bırakır. Ancak, Mustafa Kemal Paşa, bu durumu Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey ve Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey ile 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Altay) Bey'e bildirerek bu adamların izlenmesini emreder.[120]

Mustafa Kemal'in, adını 1927'de okuduğu Nutuk'ta dahi açıklamadığı kişi, gerçekten daha sonraki eylemleriyle Milli Hareket'e sadık olduğunu kanıtlamış ve anladığımız kadarıyla da Atatürk'ün istediği talimat ve daha başka belge/bilgileri de getirmiştir.

Reşit, Anzavur'un Arkadaşı Yusuf İzzet Paşa ile Kol Kola

Reşit, bu ***örtülü eylemlerinin*** yanı sıra Meclis'te de Hükümet ve orduya karşı açıkça faaliyet yürütüyordu. Bu faaliyetinde de, Ankara'ya Bursa'dan "mevcutlu" getirilen Anzavur'un yakın arkadaşı Yusuf İzzet Paşa ile kol kola hareket ediyordu. Mustafa Kemal Paşa bu durumu şöyle açıklar:

"...Efendiler, Kâzım Paşa,* Reşit Bey'le birlikte Ethem ve Tevfik beylerle buluşup konuştuğu zaman, Ethem Bey'in sözlerinden dikkate değer noktaları bana şöylece özetlemişti: 'Ankara'daki hükümet, amacı gerçekleştirecek yetenek ve güçte değildir. ***Bu hükümete karşı uyuşuk davranmamız doğru olmaz..*** Hareketimi kötüye yoracaklardır. Ama sonunda başarıya ulaşırsam herkes bana hak verecektir.. Refet Bey'le aramızda bir onur sorunu vardır.** Mustafa Kemal Paşa Refet

---

120 Nutuk, s. 714 vd.

* Kâzım (Özalp) Bey, Ethem'in isyanı sırasında henüz paşa değil albay rütbesinde olup bu rütbeye 6.4.1921'de yükseltildi.

** Çerkez Ethem'in bahsettiği onur sorunu, Yozgat'tan asker toplamak için gönderdiği adamı Alaca'lı Gazi Hüseyin'e İçişleri Bakanı Refet Bey'in "Bu işler benim ve hükümetin yetkisindedir" denilerek engel olunması ve elindeki Ethem'in verdiği 'yetki belgesine' el konulması olayı idi ki, bu bölümün başlarında da ayrıntılı olarak anlatılmıştı.

Bey'in onurunu yeğliyor bizimkini ise kırıyor. Ne olursa olsun, Refet Bey'i önüme katarak Ankara'ya kadar kovalamak isterim; ölürsem de bu yolda öleyim.. Biz çoktan bu işi yapardık. Ama Reşit'in Ankara'da Meclis'teki durumu bizi yanıltmıştır. ***Meclis'in ne önemi ve niteliği vardır?'*** Kâzım Paşa, bu düşünceleri dinledikten sonra, 'Türkiye'nin, Batı Cephesi'nden başka, doğuda, güneyde, merkezde de orduları vardır. Bu orduların başında ve içinde çok değerli ve çok güçlü komutanlar ve subaylar vardır. ***Bütün bunlarla birlikte bir millet vardır'*** diyerek kendilerini yatıştırmaya ve ılımlı bir duruma getirmeye çalışmıştı.

"Efendiler, Reşit Bey, Meclis'te düşüncelerini aşılıyor ve coşkulu girişimlerde bulunuyordu. Bir gün, Meclis'te, kırk elli kadar milletvekili toplanmış. Bunların cephe ile ilgili kimi kuşkuları varmış. Hükümet üyelerini çağırarak durumu anlamak istiyorlarmış. Bolu milletvekili olan rahmetli Yusuf İzzet Paşa,* bu durumu ve toplanan milletvekillerinin dileğini bir mektupla bana bildirdi. Ben Bakanlar Kurulu toplantısındaydım. Bakanlar Kurulu, 'Böylece toplanan milletvekillerinin herhangi birşeyi sormak için Hükümet'i çağırması yönteme uygun değildir, kabul edemeyiz' dedi. Ben bu kararı, yine Yusuf İzzet Paşa aracılığıyla duyurmakla birlikte, kendi düşüncem olarak şunları da ekledim: 'Siz milletvekillerisiniz, ben de başkanınızım. Herhangi bir konu üzerinde benimle görüşmek isterseniz seve seve kabul ederim.' Verdiğim karşılığı Yusuf İzzet Paşa toplantıda bulunanlara bildirdiği zaman Reşit Bey ayağa kalkarak, 'Efendiler! Bu cevap göğsünüzü kapayın!' demektir. Biliyorsunuz ki, askerlerin göğüslerinin kapalı bulunması disiplin gereğidir.' [der.] Reşit Bey'in, 'Başkan bizi askeri disiplin altına almak istiyor' demek istediği anlaşılıyor. Söz konusu toplantıyı düzenleyen, elbette Reşit Bey'le kimi arkadaşları idi."[121]

Hemen aşağıda değineceğimiz gibi Yusuf İzzet Paşa'nın sözcüsü olduğu bu grupla Atatürk 22 Aralık'ta görüşecektir.

Bu arada ***Reşit, İstanbul'dan gelip Mustafa Kemal tarafından Bilecik'te rehin alınarak Ankara'ya getirilen Ahmet İzzet ve Çerkez Salih paşalarla da sık sık buluşup konuşmaktadır.*** Reşit ***bu konuşmalara dayanarak*** *"Paşalar, İzmir'i, İstanbul'u kurtararak barış yapılabileceğini söylemek üzere geldikleri halde, kendilerinin tutuklandıkları"* yolunda gerçekle hiç ilgisi olmadığı gibi çocukların dahi inanmayacağı böyle bir bahane ile bir akım yaratarak Hükümeti yıpratmak istiyordu.[122]

Bu kurulun Bilecik'e neden ve hangi *örtülü amaçlarla* geldiğine, ileride Ethem'in İngiliz, Yunan ve İstanbul'la ilişkilerini inceleyeceğimiz bölümde değinilecektir. Ancak, Mustafa Kemal'in bu kurulla ilgili olarak, ***"...Görünüşte bize mü-***

---

121 Nutuk, s. 716 vd.

122 Nutuk, gösterilen yer. Aynı iddiayı, Ethem de 1946'da kaleme aldığı belirtilen ve tedavüle en son sürülen bir risalesinde, aynı doğrultuda bir haberin, isyan ettiği günlerde kendisine Ankara'dan gönderilen özel bir mektupta da yer aldığını ileri sürmektetir. Cilasun, a.g.e., s. 151 vd.

* 14. Kolordu Komutanı iken falsolu hareketleri nedeniyle Mustafa Kemal'in emriyle Yüzbaşı Selahattin Bey tarafından 10 Nisan 1920'de "mevcutlu" halde Bursa'dan Ankara'ya "gönderilen" Yusuf İzzet Paşa, Bolu milletvekilliğine seçilmiş, 15 Nisan 1922'de de geçirdiği bir kalp krizi sonucu Ankara'da ölmüştür.

layim geleceğini sandıkları bir politika ile bizi içeriden çökertmek teşebbüsü yenilenecekti"[123] saptamasının, Ethem isyanının ***dış bağlantılarının*** anlaşılması açısından not edilmesi gerekmektedir.

Reşit'in Kışkırttığı Vekillerin Hesap Sormaya Kalkıştığı Mustafa Kemal Rest Çekiyor

Durum bu noktaya geldiği halde Mustafa Kemal Paşa, yine de iyi niyetli hareket etmektedir. Bu doğrultuda bakan ve milletvekillerinden oluşan otuz kırk kişiyi 22 Aralık 1920 akşamı, Ankara Hükümet Konağı'ndaki Bakanlar Kurulu toplantı salonunda kabul eder. Mustafa Kemal'in başkanlığında yapılan toplantıda, Saruhan (Manisa) milletvekilleri Celal (Bayar) Bey, Çerkez Reşit Bey, Karesi (Balıkesir) milletvekilleri Kâzım (Özalp) Bey ve Vehbi (Bolak) Bey, Aydın (İzmir) milletvekili Yunus Nadi Bey, Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri (Akgöl) Bey, İstanbul milletvekili ve İçişleri Bakanı Dr. Adnan (Adıvar) Bey, Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey, Cebelibereket (Osmaniye) milletvekili İhsan (Eryavuz) Bey, Ayıntap* milletvekili Kılıç Ali Bey, Bolu milletvekili Yusuf İzzet Paşa, Sivas milletvekili Emir Marşan Paşa,** Kozan milletvekili ve Milli Savunma Bakanı Fevzi (Çakmak) Paşa ile diğerleri vardı.[124]

Toplantı, yukarıda da anlatıldığı gibi, Ethem ve kardeşlerinin Ankara'da yürüttüğü yer altı faaliyetleri sonucu, ***Ethem'in âsi Kuvayı Seyyaresi değil de bütün Kuvayı Milliye unsurları kaldırılıyormuş gibi estirilen bir havanın etkisi altında yapılıyordu.***

Bununla birlikte "Ethem ve kardeşlerine haksızlık yapılıyor, gururları incitiliyor, hakaret ediliyor" yollu propagandanın da etkisi vardı ve bu nedenlerle bir an-

---

123 Nutuk, s. 676 vd..

124 Nutuk, s. 718 vd.; Kılıç Ali, a.g.e., s. 54 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 71 vd.; Ayaklanmalar, s. 230 vd.

* Antep; kente, Fransızlara karşı yaptıkları kahramanca direnişten dolayı 6 Şubat 1921'de TBMM'ce *Gazi* unvanı verilmiştir

** Emir Marşan Paşa, Abazaların Hırıps ailesine mensuptur. Hukukçu kökenli olduğundan, "Paşa"lığı askeri değil **Saray**'ın *verdiği* bir unvandır. (Ünal, Kurtuluş Savaşında..., s. 66 vd.) Mustafa Kemal'in TBMM'nin açıldığı sıralardaki kurmaylarından Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in Emir Marşan ile ilginç bir anısı vardır. Hukukçu kökenli olması dolayısıyla bakanların seçimi ile ilgili yasa tasarısını hazırlayan Yusuf Kemal Bey, ilgili komisyonda Sıhhıye Vekâleti'nin sosyal yardım (içtimai muavenet) işlerine de bakmasını önerir ve tasarı komisyonda böyle kabul edilerek Meclis Genel Kurulu'na gelir. Tasarının Meclis'teki görüşmeleri sırasında sosyal yardımın ne olduğuna ilişkin açıklama yapması istenen Yusuf Bey olayın gelişimini şöyle anlatır: "...Kürsüye çıktım; sağlık ve sosyal yardım işlerimizin durumuna ilişkin açıklamada bulundum. Söz söylerken, 'Türkler şu halde, bu halde' diyerek hep 'Türk' kelimesini tekrar etmişim. Benden sonra kürsüye Sivas mebusu Çerkez Emir Paşa çıktı. **'Yusuf Kemal Bey hep 'Türk, Türk' diyor. Bu memlekette Türk'ten başka kimse yok mu?'** diye itirazda bulundu. Cevap vermek için kürsüye giderken benden evvel Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıktı. Sakinleştirici sözler söyleyerek meseleyi kapattı. 'Türk, Türk...' derken benim vatandaştan başka birşey kastetmediğim âşikârdı. **Fakat bilmem Emir Paşa'ya neden dokundu?**" (Vatan Hizmetinde, s. 171 vd.) Mustafa Kemal'in, "...Efendiler, meselenin bir daha tekrarlanmaması ricasıyla..." diye başladığı anılan konuşması için bk; TBMM ZC, Devre 1, c.1, s. 165'ten naklen ATABE, c.8, s. 157.

lamda Mustafa Kemal'in, Yusuf İzzet Paşa'nın başında bulunduğu grup tarafından hesaba çekilmesi görüntüsü de veriyordu.[125]

Mustafa Kemal Paşa, toplantıya katılanlara, hepsinin bildiği ve son derece üzücü olan bu anlaşmazlığı halletmek için vatani hizmetlerindeki azim ve samimiyetin kendileri için yeterli bir yol gösterici olacağını söyleyerek söze başlar. Ethem ve kardeşlerinin, düzenli ordu kuruluşu ile ilgili alınan önlemlerden dolayı kendilerini hakaret görmüş veya hatırları kırılmış saymalarına sebep olmadığını belirterek devam eder. Önlerindeki sorunun sen ben kavgasından hangi tarafın üstün tutulması gerekeceği gibi alelade bir gurur meselesi olmadığına dikkati çeken Mustafa Kemal, yapıcı sözlerini şöyle sürdürür:

"Hakikat şudur ki, önümüzde yenilip mutlaka denize dökülmesi gerekli bir Yunan ordusu vardır. Bu büyük neticeyi alabilmek için ise büyük, ciddi ve kesin tedbirlere ihtiyaç vardır. Benim askerliğime itimat buyurursanız *-ki, arkadaşlarımın bu itimadı sakınmayacaklarını zannederim-* bu büyük iş ancak düzenli, bir ucundan öbür ucuna ve en büyük kütlesinden son erine kadar disiplini mükemmel bir ordu ile başarılabilir. Batı Ordusu'nda bir süreden beri başlanılan faaliyet, işte bizi bu gayeye götürmeyi hedefleyen gayret ve çabalardan oluşuyor. Maksat bundan oluştuğuna göre Kuvayı Seyyare'nin başında bulunan arkadaşlarımın da bu hakikati anlamaları, onu sadece takdir ve teslim etmeleri gerekir. Bu kabul edilip benimsendikten sonra ortada hallolunmayacak mesele kalmaz."[126]

Mustafa Kemal'in bu açıklamaları üzerine en çok söz alan Reşit olur. Toplantıda bulunan Nadi'nin belirttiğine göre, Reşit yer yer "haşin" ve "gayrıdürüst" olmaya doğru giderse de hepsinde de Mustafa Kemal'in ölçülü yaklaşımı ile karşılaşır.

Mustafa Kemal, Reşit ve sözcülüğünü yaptığı gruba; o zamana kadar yaşanan sorunun bütün geçmişini *-belgelerini de göstererek-* açık biçimde anlatır: Tevfik'in Batı Cephesi Komutanlığı'na ve Hükümet'e karşı itaatsizliklerini ve Kuvayı Seyyare'nin amacının, hakimiyetini kayıtsız şartsız genişletmek ve zorbalık etmekten oluştuğunu, buna ise yalnız Büyük Millet Meclisi'nin yetkili bulunduğunu belirtir.

Mustafa Kemal'in anlattıklarını inkâr etmeyen Reşit, buna rağmen, *düşman saldırılarına karşı tek kuvvetin Kuvayı Seyyare olduğunu*; TBMM'nin kurmaya başladığı düzenli ordu tümenlerinin çil yavruları gibi dağılacaklarını ileri sürerek, ***ne yapıp yapıp Ethem'in kuvvetlerinin artırılması ve desteklenmesi gerektiğini*** söyler.

---

125 Ayaklanmalar bu toplantı ile ilgili olarak şunları yazar: "Mustafa Kemal'in kabul ettiği kurul, Bakanlar Kurulu'nda: 1. Cephedeki komuta anlaşmazlığının gerçek niteliğinin; 2. Bakanlar Kurulu'nca Kuvayı Milliye'nin kaldırılması için karar alınıp alınmadığının ve cephede hangi Kuvayı Milliye'nin mevcut olduğunun; 3. Cephedeki anlaşmazlığın kesinlikle çözümlenmesi ve bunun sebeplerinin açıklanması, konularının görüşülmesini istemişti." (s. 230 vd.) Ancak olay bu kadar *basit* ve *masum* değildir! Ayrıca, **"Ayaklanmalar", Nutuk'ta ve diğer kaynaklarda 22 Aralık'ta yapıldığı belirtilen bu toplantının tarihini 12 Aralık olarak gösterip olayları iyice karıştırmış, içinden çıkılmaz hale getirmiştir**

126 Nutuk, s. 716 vd., Nadi, ÇEKİ, s. 71 vd

Reşit'in, düşman saldırısını bahane ederek isyanı iyice belirginleşen Ethem'in kuvvetlerini artırmayı amaçlayan *kurnazca önerisini* Atatürk şöyle yanıtlar: "Ethem Bey'in kendi etkisi altında olan kuvvetin sayısı en çok, 1.200 veya 2.000 olabilir. Bu artırılırsa, düzensizlikten dağılıp Ethem Bey'in felaketine neden olur. Ne olursa olsun, ***ülkenin alınyazısının kişilere bağlı kuvvetlere değil, ancak Büyük Millet Meclisi'nin yasalarına bağlı düzenli birliklere bırakılması gereklidir.*** Kuvayı Seyyare, belli bir kadro içinde verilen buyruklara tam uyma ve söz dinleme koşulu ile yararlı olabilir."[127]

Mustafa Kemal'in bu yaklaşımına karşın, Reşit, ***"Hâlâ düzenli ordular yapmak gibi boş hülyalar peşinde misiniz? Hâlâ bu kurmay beylerle mi gâvuru kovacağınızı zannediyorsunuz?"*** şeklinde düzenli orduyla ilgili, Nadi'ye göre, *"burada tekrar edilemeyecek kadar" yakışıksız* sözler söylemeye başlar. Ordu ve subaylar hakkında çalışmamamızın başlarında da belirtildiği gibi ta öteden beri olumsuz fikirlere sahip olan Reşit'in bu yakışıksız sözlerine dayanamayan Atatürk onu şöyle susturur:

"Reşit Bey! Ordu meselesi hakkında şimdiye kadar devam ettiği haber alınan boş sözlerinize de bu nedenle bir son vermek gerektiğini söylemek isterim. Kardeşlerinizin hizmetlerini inkâr eden yok. Fakat o demek değildir ki ***insan ikibuçuk hizmeti ile her gerçeği çiğneyerek ülkenin başına bela olmaya hak kazanır.*** Herkes, hakkında ve ***haddinde*** kalmak zorundadır. Askerlik meselesinin bu kadar sorumsuzca tartışılması yalnız ilme değil, karşınızda bulunan arkadaşlara da hürmetsizlik olur."[128]

Reşit: "Venizelos'la Diz Dize Oturabilirdik, Size Katılmakla Hata Etmişiz!"

Mustafa Kemal'in yukarıdaki bu çıkışına alındığı anlaşılan Reşit Bey, yorumlamadan vereceğimiz şu ibretlik sözleri söyler:

"Bu Anadolu Harekâtı'na katıldığımıza hata etmişiz. Bu yüzden bizim yüz binlerce liralık çiftliklerimiz, servet ve samanımız ***düşman tarafında kaldı. Benim ne zorum vardı da geleyim, buralarda sonunda bu hale getirilecek işler için uğraşıp durayım?*** Zaten vatan ne kelimedir ki, ***vatan adına bana İran da birdir Turan da.. Ben nerede olsa pekâlâ oturabilir ve yaşayabilirdim... Paşa, Paşa!.. Daha açık söyleyeyim: Ben Venizelos'la da pekâlâ diz dize oturabilir adamım."***[129]

---

127 Aynı yer.
128 Nadi, ÇEKİ, s. 73 vd.
129 Nadi, ÇEKİ, s. 73. Reşit'in bu sözleri Mustafa Kemal'den önce, Yusuf İzzet Paşa'yı bile çileden çıkarır. Başındaki kalpağı çıkarıp masaya vuran Yusuf İzzet Paşa, Yunus Nadi'ye dönerek, "Bak birader, herif nelerden bahsediyor... Benimse bu dünyada dikili ağacım bile yok" der.

Mustafa Kemal: "Seninle Bingazi'de Bu Vatansız Sözleri Duymak İçin Birlikte Olmadım!"

Reşit'in bu yakışıksız sözleri üzerine kaşları çatılan Mustafa Kemal Paşa ona şöyle karşılık verir:

"Reşit Bey! Bu sözlerinizi üzüntünüzün fazlalılığından ileri gelmiş saymak bile onların ağırlığını ve çirkinliğini hafifletemez. *Biz karşımızda Venizelos'la diz dize oturabilecek kabiliyette kimse farz ve kabul etmiyoruz.* Seninle Bingazi'de de beraberdik. Bu, günün birinde ***bu kadar vatansızca sözlere şahit ve muhatap olmak için değildi.*** Böyle mânâsız ve boş sözleri bırakalım da asıl meseleye gelelim."[130]

Mustafa Kemal Paşa, sorunun giderilmesi için diğer bir çözüm şekli düşünmediğini, her neye ilişkin olursa olsun, vereceği kararları Hükümet Başkanı sıfatıyla yapabileceğini ve başka söyleyecek birşeyi olmadığını ifade ederek görüşmeye son verir. Mustafa Kemal'in bu açıklaması, *-daha doğrusu resti-* kurul üzerinde istenen etkiyi yapar. Reşit de Mustafa Kemal'in yaklaşımını uygun buluyormuş gibi bir tavır alır.

Çerkez Ethem'e İkinci Arabulucu Kurul Gönderiliyor

Bunun üzerine Mustafa Kemal, kuruldakilerin, sorunun uzlaşma yoluyla çözülmesi için yaptıkları ***ricaya*** karşılık olarak; "Kuvayı Seyyare'nin, âmirleri tarafından verilecek emirleri yapmasını; Kuvayı Seyyare komutanlarının, ülkenin yasa ve düzenlerine uymaları durumunda sorunun ortadan kalkacağını, ***aksi halde atına binerek ve memleketin bütün kuvvetlerini etrafına toplayıp bu hayati sorunu kendisinin çözmek zorunda kalacağını***" bildirir.

Mustafa Kemal'in bu resti üzerine, son bir girişim olmak üzere Reşit'in, toplantıda bulunan kimi kişilerle birlikte Ethem'in yanına gidip öğüt vermesi kabul edilir. Ancak, Mustafa Kemal Paşa, sorunun çözümü için bu zamana kadar yaptığı kişisel girişimlere de son vereceğini, kurulun Ethem'i yola getirememesi durumunda 'başka şeylerin' devreye gireceğini de dolaylı olarak anlatmak istemiştir.[131]

---

130 Aynı yer. Nadi bu olayı Hacı Sami'nin Atatürk'e başarısız 1927 suikastinden sonra yazdığı bir yazıda da şöyle anlatır: "...Orada bir aralık Reşit'in, pürinfial; Yunanlıların Bandırma'daki çiftliklerine kırk bin İngiliz lirası teklif ettiklerini ve bunu kabul etseler diğer malikanelerinde kendilerinin ferih ve fahur oturmuş olabileceklerini ifade eyledikten sonra 'Bize göre vatan ne? Ben pekâlâ Venizelos ile de diz dize oturabilir bir adamım...' dedi. Bu patavatsız sözler umumi bir şaşkınlık ve hayretle karşılandığı bir sırada Gazi'nin kahir sesi yükselmişti: 'Reşit Bey! Bu sözlerini ancak infial ürünü manasız laflar diye alabiliriz. Yoksa senin yerin burası olamaz! Ve cehennemin dibi olabilir. Burada yalnız vatani bir endişe ile vatani bir vaziyet görüşülüyor. Ne burada ne bütün memlekette senin dediğin tarzda vatansızlıkları dinlemeğe tahammül edecek kulak yoktur. Sözlerine, en hafif tabiri ile ve sadece terbiyesizlik denilir.' Paşa'nın vatan kaynağından fışkırıyor gibi kahir bir eda ile ortaya dökülen bu ifadeleri önünde, Çerkez Reşit söylediğine söyleyeceğine pişman olmuş denecek halde süt dökmüş kediye dönmüştü." Suikastçılar, Cumhuriyet, 3 Eylül 1927'den naklen; Kandemir, Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayrı 11 Suikast, s. 63 vd.

131 Nutuk, s. 718 vd.; Kılıç Ali, a.g.e., s. 54 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 74 vd.; Ayaklanmalar, s. 230 vd.

Kurul, Kuvayı Seyyare'ye, Hükümet'in *son* ve kesin istekleri olmak üzere şunları bildirecekti:

1- Kuvayı Seyyare, diğer birlikler gibi emir ve komutaya tamamen uyacak ve yasa dışı her türlü taşkınlıklarından sakınacaktır.

2- Kuvayı Seyyare, kuvvetini artırmak için kendiliğinden hiçbir yerde hiçbir yolla adam toplamayacak ve bu amaçla gönderdiği adamların çalışmalarına derhal son verecektir. Er ihtiyacı, diğer birlikler gibi, yapacakları başvuru üzerine [Batı] Cephe Komutanlığı'nca sağlanacaktır.

3- Kuvayı Seyyare, kaçaklarını yakalatmak için doğrudan doğruya adamlar görevlendirip göndermeyecek; kaçakları, öteki birliklerde olduğu gibi, Cephe Komutanlığı'nca izletilecek ve yakalattırılacaktır.

4- Kuvayı Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere kimi yerlerde bulundurduğu irtibat subaylarının kim oldukları Hükümetçe bilinecek ve bu subayların elinde bulunan şifrenin bir örneği de bize verilecektir.[132]

Bu koşullar yerine getirilirse Kuvayı Seyyare şimdiye kadar olduğu gibi, belli bir kadro içinde görevini sürdürecekti. ***Aksi halde Mustafa Kemal, "atına binecekti!.."***

Görüldüğü gibi, *-yukarıda bahsettiğimiz-* bu isteklerin tümü, TBMM ve Hükümet'in çıkardığı yasa ve aldığı kararların uygulanmasına yönelik olup aralarında sadece Kuvayı Seyyare'den istenen keyfi bir talep bulunmamaktadır.

Belirtilen koşulları kabul ettirmek için Ethem'e gönderilecek kurul şu isimlerden oluşuyordu:

Saruhan (Manisa) milletvekillleri Çerkez Reşit ve Celal (Bayar) Bey, Karesi (Balıkesir) milletvekili Vehbi (Bolak) Bey, Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri (Akgöl) Bey ve Ayıntap milletvekili Kılıç Ali Bey. Bu arada toplantıda kurulun kimlerden oluşacağı belirlenirken, Reşit ısrarla Kâzım Bey'in de gelmesini ister. Kılıç Ali'ye göre, Kâzım Bey de bunu arzu ediyor gibi görünüyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa üç Çerkez kardeşin Kâzım Bey'i içlerine almak ve başlarına geçirmek eğilimlerini bildiği için ***masanın altından ayağına basmak suretiyle kendisini uyararak kurula girmemesini sağlar.***[133]

Mustafa Kemal, İsmet Bey'i Uyarıyor: "Sakın Kütahya'ya Gitme!"

Öte yandan, bu sıralarda Batı Cephesi Komutanı olan Albay İsmet Bey de anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine, ***"Heyette bulunanların hepsi Çerkez Et-***

132 Nutuk, s. 720 vd.

133 Nutuk, s. 722 vd.; Selek, Milli Mücadele, s. 939 vd.; Kılıç Ali, a.g.e., s. 54 vd. Celal (Bayar) Bey'in Kütahya dönüşü Meclis'in 30 Aralık'ta yapılan gizli oturumunda verdiği bilgiye göre, kurula Sivas milletvekili Emir Marşan Paşa da seçilmiş olmasına karşın, *rahatsızlanması nedeniyle* gidememiştir. TBMM GCZ, c.I, s. 289 vd.

hem taraftarıdır, seni de beraber götürmek isteyeceklerdir, sakın gitmeyesin" dediğini; ayrıca kuruldan hiçbir kimseye, hiçbir söze itimat etmemesi konusunda da kendisini uyardığını anlatır. Nitekim, kurulda bulunan Vehbi (Bolak) Bey,* anlaşma sağlanamaması ve çatışmanın başlayacağı günlerde Kütahya'dan dönüşte karşılaştıkları Albay İsmet Bey'e, "...Bu silahları biz size memleketin evlatlarını birbirine vurdurmak için vermedik. Yaptığınız hareket yanlıştır" demiştir.[134]

Nihayet adı verilenlerden oluşan kurul, 23 Aralık 1920'de öğleyin Ankara'dan yola çıkarak trenle Eskişehir'e gider. Yolculuğa hiç ara vermeyen kurul buradan da bir otodrezin** ile onbeş saatlik bir yolculuğun ardından 24 Aralık öğleden sonra saat 4.45'te Kütahya'ya ulaşır.[135]

Bu arada kurulun yapacağı görüşmeler beklenmekle birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Batı ve Güney cepheleri komutanları da gerekli önlemleri almaktaydılar. Birlikler intikaller yapıp mevzilere giriyordu. *TBMM ordusunun bu önlemleri doğal olarak Kuvayı Seyyare'nin almaya başladığı* ***savaş düzenine*** *karşılık olarak yapılmaktaydı.* Kurulun Çerkez kardeşlerle görüşmesine geçmeden önce her iki tarafın askeri hazırlıklarına bir göz atmakta yarar görülmektedir:

Tarafların Askeri Hazırlıkları

Bu zamana kadar Kuvayı Seyyare elebaşıları ve Ankara'daki yandaşları, görünüşte sorunu diyalog yoluyla çözmeye çalışırken; diğer yandan "ta öteden beri" tasarladıkları amaçlarını gerçekleştirmek için de askeri hazırlıklarını sürdürüyorlardı. Bu doğrultuda söz konusu amaçlarını gerçekleştirmek için Kuvayı Seyyare'nin personel ve silah gücünü sürekli artırmaya çalışıyorlar, bu durumu da Hükümet ve düzenli ordu komutanlığından son derece gizli bir biçimde yürütüyorlardı. 21 Ekim 1920'de gönderdikleri bir rapor ile güya 13. düşman tümeninin sal-

---

134 Selek, Milli Mücadele, s. 938 vd.

135 Nutuk, s. 720 vd.; Selek, Milli Mücadele, s. 936 vd.; Kılıç Ali, a.g.e., s. 54 vd. Ancak kurulun hareket tarihini Atatürk ve İsmet Bey 23 Aralık, Kılıç Ali ise 24 Aralık olarak göstermiştir. Atatürk'ün Ethem'e çektiği 22/23 Aralık tarihli telde de "...Sizinle görüşmek ve durumu açıklamak üzere Celal, Reşit, Kılıç Ali, Eyüp Sabri ve Vehbi beylerle Emir Paşa yarın (23.12.1920) saat 12'de hareket ettirilecek trenle Kütahya'ya geleceklerdir" demesi, kurulun 23 Aralık'ta hareket ettiğini ortaya koyar. Söz konusu telgraf için bk.; Yunus Nadi, ÇEKİ, s. 75.

* Vehbi (Bolak) Bey; "Üniversite" tabelalı "Dârülfünûn"ların Tarih ve Türkoloji bölümleri ile İlahiyat fakültelerinin tefrişatını karşılayan; lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine hatırı sayılır karşılıksız burslar veren Türkpetrol Vakfı Başkanı Aydın Bolak'ın babasıdır. TBMM hükümetlerinde (Milli) Eğitim Bakanlığı da yapmıştır. TBMM Genel Kurul Salonu'nda 15 Temmuz 1921'de düzenlenen I. Maarif Kongresi'nde kadın ve erkek öğretmenleri bir araya getirerek **"şer'i şerife mugayir iş gördüğü"** iddiasıyla Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'nin, İslamcı milletvekillerinin gensorusu ile bakanlıktan düşürülmesi ve bunların önerisiyle getirildiği Eğitim Bakanlığı döneminde Vehbi Bey'in; dört yüze yakın medrese açtırdığı, günah olduğu gerekçesiyle resmi yasaklattığı; okul duvarlarındaki resimleri indirttiği; "Müzik" dersinin adını "İlahi", "Resim" dersinin adını da "Çizgi" olarak değiştirdiği belirtilir. Vehbi Bey, bunlardan da anlaşılacağı gibi TBMM'deki II. Grup'un önde gelen üyelerindendir. F. Rıfkı Atay, Eski Saat "1917-1933", s. 432 vd.; Ağaoğlu, a.g.e., s. 226.; Enver Behnan Şapolyo, Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, s. 215 vd.; İlhan Başgöz, Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk, s. 274 vd.

** Demiryolu hatlarını kontrol etmek ve bakım yapmak için kullanılan motor veya kol kuvvetiyle işleyen küçük araba.

dırıya geçtiğini ileri sürmüşlerdi. Bundan, düzenli ordu tümenlerini bunların üzerine sürerek kendilerini cephe gerisine çekmek ve kuvvetlerini toparlamak amacını taşıdıkları anlaşılmıştı.

9 Kasım 1920'de Batı cephesinin Kuzey ve Güney Grubu olmak üzere ikiye ayrılıp ordu kuruluşunun düzenlenmesi çalışmaları bağlamında kendilerinden istenen silah cephane mühimmat ve personel listelerini vermemişlerdi.

Çerkez kardeşler, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan habersiz olarak yeni yeni birlikler kurmaya devam etmişler, bunları da Komutanlığa denetlettirmemişlerdi. Düşmandan istirdad edilen yerlere sivil yönetim kurmak üzere gönderilen subaylar, bu cümleden Simav ve Dolayları Komutanı Yarbay İbrahim Bey, emrindeki jandarma bölüğü ile birlikte, Kuvayı Seyyare tarafından bölge dışına çıkarılmış, anlaşma sağlanması üzerine ikinci kez geldiği bölgeden de bu kez saldırıya uğrayarak çıkmak zorunda kalmıştı.

Öte yandan TBMM'nin yasaklamasına karşın, her yerden zorla adam toplayarak güçlerini artırmaya da devam ettiler. Kuvayı Milliye komutanları Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Sarı Efe Edip ve Gökbayrak Taburu'na şifreli gizli mektuplar göndererek onları da başlatacakları isyanda kendilerine katılmaya çağırdılar. Hükümet'in yasaklamasına karşın kendi aralarında anahtarı Batı Cephesi Komutanlığı ve Genelkurmay'da bulunmayan şifrelerle haberleşmeye başladılar. Batı Cephesi Komutanlığı'nın telgraf-telefon haberleşmesini engellediler. Ankara'da TBMM'deki yandaşları da sürekli düzenli ordu aleyhinde kampanya yürütüp kurulan ve kurulmakta olan düzenli tümenlerin dağıtılarak; ülkenin, kuvvetlerinin artırılmasını istedikleri Kuvayı Seyyare tarafından kurtarılacağı gibi yıkıcı propagandalarını dört koldan sürdürdüler. Zaman zaman da taktik değiştirip, her biri diğerinden değerli; Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı cehennemlerinde nice sınavlardan geçmiş güzide ***komutanlar arasına nifak sokarak emir-komutayı çökertmek istediler.***

Öte yandan gücünü sürekli artırdıkları Kuvayı Seyyare'ye Eskişehir ve Ankara'ya saldırmak için çeşitli intikaller yaptırdılar. Batı Cephesi Komutanlığı'nın buna karşı önlemler alması üzerine de Kuvayı Seyyare'nin Uşak kesimini 159. Alay'a bırakarak kuvvetlerinin çoğu ile Gediz, bir kısmı ile de Kütahya'da toplanmaya başladılar. Üstelik bu hareketlerinin bir kısmını kendilerine ikinci öğüt kurulunun gönderileceği/gönderildiği sırada yaptılar.

Kuvayı Seyyare'ye Karşı Alınan Önlemler

Kuvayı Seyyare, başlatacağı isyan için yukarıda anlatılan son hazırlıklarını yaparken, Mustafa Kemal Paşa ile diğer komutanlar da boş durmuyordu. Tevfik'in Simav ve Dolayları Komutanı'nı bölge dışına çıkarması ve Batı Cephesi Komutanlığı'na harp raporları vermeme krizinin yaşandığı günlerde telgraf başında sık sık görüşen Mustafa Kemal Paşa ile Albay İsmet Bey arasında geçen bir konuşmayı, İnönü, yıllar sonra Sabahattin Selek'e şöyle anlatacaktır:

"...'Bunların vaziyetleri anlaşılır gibi değil. Ne yaptıkları ne yapacakları belli olmuyor.' Yani 'İş ciddi mahiyet almıştır, fark ediyorsun değil mi?' dedi.
- Farkındayım.
- Neticelerini göze alacak mıyız?
- Karar verirseniz, alacağız. Başka çaresi yok. Mutlaka sizin dediğiniz, bizim dediğimiz olacak. Bunu yaptıracağız.
- Pekâlâ."[136]

Mustafa Kemal Paşa ile Batı Cephesi Komutanı'nın bu karara varmaları üzerine ciddi hazırlık başlar.

Elimizde bulunan 8 Aralık 1920 tarihli bir Genelkurmay belgesine göre, daha bu tarihte *-yola gelmemesi durumunda-* Ethem'in güç kullanılarak tepelenmesine ilişkin düşünceler mevcuttu.

Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey, konu ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'e gönderdiği 8 Aralık 1920 tarihli bir şifretelde şöyle demekteydi: "...Bugün Demirci [Efe]'den bir haber alamadım. Afyonkarahisar'daki kuvvetlerin kuzeye hareketi, Kuvayı Seyyare'nin kuvvetiyle Eskişehir'deki birliklerin kuvvetini bundan dolayı İsmet Bey'in yalnız kendi kuvvetleriyle bunu başarıp başaramayacağını bilmiyorum. Fakat Kütahya'ya yürüyeceğini söylemesinden, kuvvetinin yeteceğini anlıyorum. Demirci [Efe]'nin bilinen [yalnızlığı-?] nedeni ile tek başına birşey yapacağını pek ummuyorum. Fakat Kuvayı Seyyare'nin, Demirci'nin bulunduğu bölgeye geçmesi halinde bu iki kuvvet birleşir ve önemli bir süvari kuvveti meydana gelir. Ben Karahisar'ı piyade ile kuvvetli olarak tutmak koşulu ile süvari kuvvetlerimle Demirci [Efe]'nin kuvvetlerini dağıtabilirim..."[137]

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey de, Genelkurmay Başkanlığı ve Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey'e verdiği konu ile ilgili yanıtta şöyle demekteydi: "...Eskişehir'deki kuvvetler Kütahya'ya girmeye yeterlidir. Ancak bu durumda, Kuvayı Seyyare'nin harekete geçerek Güney Cephesi'ne geçmesi [saldırması] olasılığı vardır. Bundan ötürü, Demirci [Efe] hareketinden önce benim Kütahya'ya hareket etmemekliğim uygun ve elbette Afyon'dan bütün süvarilerin alınması doğaldır. Kuvayı Seyyare'nin süvari kuvveti 1.200 tahmin olunuyor. Fakat bu kuvvet, Uşak kuzeyinden Sındırgı'ya kadar dağınıktır. Kütahya çevresinde büyük bir çaba ile örgütlenmeye çalışıyorlar. Gezici bir kuvvet olarak 500 süvari hesap edilebilir. Bir iki günden beri sıklet merkezinde istedikleri grup değişmiş olabilir. Görünüşte resmi haberleşme başlamıştır."[138]

Yine Aralık 1920 başlarında Yunanlıların Yenişehir'deki bazı kıpırdanmalarının yeni bir saldırı olabileceği olasılığına karşı Kütahya'da bulunan 61. Tümen, Batı Cephesi Komutanlığı'nca İnönü mevzilerine intikal ettirilmişti. Yunan saldı-

---

136 Millî Mücadele, s. 927 vd.
137 HTBD, Mart 1976, sayı: 74, vesika nu: 1607.
138 HTBD, Mart 1976, sayı: 74, vesika nu: 1608

rısının gerçekleşmemesi üzerine, Ethem'in nüfuzunu kırmak ve bölgeye hakim olmak isteyen Albay İsmet Bey bu tümeni tekrar Kütahya'ya intikal ettirir. Tümen Komutanı Kurmay Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey'e çok güvenen İsmet Bey, kendisine "Kütahya'ya gidip oraya hakim olmak mümkün mü?" diye sorar. "Mümkündür, yaparım" yanıtını alan Cephe Komutanı, 61. Tümen'in Kütahya'ya intikali için gerekli emri verir.

Bu arada, yapılan görüşmeler sonunda Tevfik'in harp raporlarını TBMM Başkanlığı'na da olsa vermeye başlaması üzerine, Eskişehir'de kuvvet toplamak isteyen Albay İsmet Bey, Cephe emrinde olup Pazarcık mıntıkasında bulunan 11. Tümen'i de Eskişehir'e intikal ettirir. Ardından Kuvayı Seyyare ile olası bir çatışmaya karşı subayları ve erlerini hazırlamaya girişir. Çünkü yukarıda da anlatıldığı gibi Çerkez kardeşler, böyle bir durumda ***orduyu bozmak için özel propaganda ekipleri kurmuşlardı***. İsmet Bey bu konu ile ilgili şunları söyler: "..Tümen komutanlarına sürekli telkinde bulunuyorum. Emirler veriyorum. Birliklerine hakim olsunlar, karşıdan gelecek olumsuz propagandalara karşı subaylarını ve erlerini hazırlasınlar istiyorum. Orduyu gece-gündüz uyanık tutmaya çalışıyorum. ***İstanbul'dan gelen*** *[Ahmet]* ***İzzet Paşa kurulunun Bilecik'ten Ankara'ya götürülmesi, Yeşilordu cephesinin propagandalarına hız vermişti***: 'Barış yapmaya gelen bir kurulu Mustafa Kemal Paşa tutukladı, çünkü kendisi barış istemiyor, kişisel çıkar peşinde koşuyor, bunun için savaşın devamını istiyor' tarzında geniş bir propaganda faaliyeti var. Böylece hem orduda mücadele azmini, muharebe isteğini kırmaya çalışıyorlar, hem ordu içinde, subaylar arasına kurmay subaylarla sınıf subayları arasına nifak sokmaya uğraşıyorlar. Güya bazı tümenleri kendi taraflarına çekmiş gibi bir başka çeşit propagandayı da aynı zamanda yürütüyorlar. İşitiyoruz; 'etrafa yayılıyorlarmış.' '61. Tümen bizimle beraber' yahut '20. Tümen bizimle beraber' diye. Subaylar arasında, komutanlar arasında ikilik çıkmasını, askerlerin maneviyatının bozulmasını önlemeye çalışıyorum. Bütün dikkatimle bunları takip ediyorum. Tümen komutanlarını sık sık uyarıyorum. Tümenlerin bazılarında 'Yeşilbayrak', 'Albayrak', 'Gökbayrak' gibi Kuvayı Milliye müfrezeleri vardı. Bir tümen içinde ayrı statülerde değişik birliklerin, müfrezelerin bulunması endişeli bir durum yaratıyor. İşitiyoruz ki, Ethem Bey bu müfrezelerle uğraşıyor. Onları kendi tarafına çekmek istiyor. Bu durum karşısında emrimizdeki kuvvetleri sağlam tutmaktan ve her olasılığa karşı hazırlıklı bulunmaktan başka çaremiz yok. *Mustafa Kemal Paşa tarafından, Meclis Başkanlığı'ndan verilecek emirleri her an yapmaya hazır bulunmaya çalışıyoruz. İşi çok ciddiye alıyoruz. Komutanlarla beraber kararlıyız, bekliyoruz.*"[139]

Bu önlemler alınmakla birlikte, yine de Kuvayı Seyyare sorununun barış yolu ile çözülebileceği umulmakta, kardeş kanı dökülmemesi için her türlü çaba harcanmakta idi. Ancak, Kuvayı Seyyare'nin 22 Aralık'ta Uşak bölgesini *-61. Tümen'e bağlı-* 159. Alay'a teslim ederek kuvvetinin çoğu ile Gediz, bir kısmı ile de Kütah-

139 Milli Mücadele, s. 934 vd.

ya'da toplandığı öğrenilince, bu ümit, bu anlaşma olasılığı da azalmıştı. Kuvayı Seyyare'nin aldığı bu savaş düzeni üzerine Batı Cephesi Komutanlığı, Mustafa Kemal Paşa'nın aşağıda vereceğimiz uyarısı doğrultusunda, birliklerin dikkatini çekmiş ve Genelkurmay Başkanlığı'na 23 Aralık'ta yaptığı öneri ile de Kastamonu ve Bolu Dolayları Komutanlığı ile Batı Cephesi Komutanlığı sınırları şu şekilde düzeltilmişti: Mudurnu Çayı-Adapazarı'nın 16 km. kuzeydoğusunda Maksudiye-Ermeşe hattı (hat, Kastamonu ve Bolu Dolayları Komutanlığı'na dahil). Batı Cephesi ile Güney Cephesi arasında: Döğer-Murat Çayı-Uşak'ın 2 km. kuzeyi-Sarayköy hattı (hat, Batı Cephesi'ne dahil). Konuşta bir değişiklik olmamıştı. Çerkez Ethem'in aldığı son durum üzerine Afyon ve dolaylarında beş piyade alayı toplanmıştı. 23. Tümen; 172. Alay, 2. Numune Alayı, 12. Kolordu İstihkâm Taburu ile Dumlupınar mevziinde kalmıştı.[140]

Mustafa Kemal Komutanları Uyarıyor

Bu gelişmeler olurken, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 21 Aralık 1920'de Batı ve Güney Cephesi komutanlıklarına çektiği şifretel, yukarıda belirttiğimiz gibi hem Kuvayı Seyyare'nin isyan hazırlıklarını açıklamakta, hem de bu doğrultuda önlem almaları konusunda ilgili komutanları uyarmaktadır:

"...1. Kuvayı Seyyare'nin, cephede kuvvetini artırarak ve dışta da propaganda ile önemli bir şekilde uğraştığı kesinlikle bellidir. Ankara'daki propagandaları önemli ölçüde etkisiz bir hale getirilmiştir. Bunların *şimdilik kuvvetlerini artırmak için zaman kazanmak istedikleri* anlaşılıyorsa da, kendileri için yakın bir tehlike sezinledikleri takdirde daha çok beklemeyerek derhal faaliyete geçmelerinin göz önüne alınması gereklidir. Bu durumda Kuvayı Seyyare'nin cepheyi bırakarak askerlerimizin bulunduğu bölgelere uğramadan, cephe gerisinde herhangi bir yere giderek, orada ve ondan sonra asker ve kuvvet bulunmayan diğer yerlerde gittikçe kuvvetlerini artırmaları ve ondan sonra da *seçecekleri bir hedefe taarruz etmeleri umulur.* Demirci Efe durumunu* duydularsa, bu, Kuvayı Seyyare'yi çabuk harekete geçirecek etkenlerden biridir. Böyle bir duruma karşı, Batı ve Güney cephelerinin bütün süvari kuvvetlerini toplu olarak bunların takibiyle görevlendirmek gerekecektir. Refet Beyefendi'nin Keçiborlu'dan sonra yapacakları bir haftalık takip hareketinde, bu ihtimali daima göz önünde bulundurmalarını ve bu hareketi en geç bir hafta içinde ve mümkün olan çabuklukla sonuçlandırarak Afyonkarahisarı'nda bir an önce toplanmalarını...Bu sırada Albay İsmet Beyefendi'nin de Kuvayı Seyyare'nin durum, kuvvet ve harekâtı hakkında sürekli keşifler ve diğer imkânlarla araştırmalar yaptırarak girişimlerinden zamanında haber almayı sağlamalarını..."[141]

140 Ayaklanmalar, s. 233 vd.

141 BTTD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1580.; Ayaklanmalar, s. 231 vd.

* Albay Refet Bey komutasındaki Güney Cephesi birlikleri bu sıralarda Demirci Mehmet Efe sorunu ile uğraşıyordu. Efe 30-40 adamı ile kaçmasına karşın, diğer kuvvetleri dağıtılmıştı.

İsyan Hazırlıkları Fark Edilen Kuvayı Seyyare'den Bilgi İsteniyor

Batı Cephesi Komutanlığı, hem Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleri hem de karargâhı Afyon'da bulunan 12. Kolordu istihbaratının bu konuda elde ettiği bilgiler doğrultusunda 23 Aralık 1920'de Kuvayı Seyyare'den, son konuşlanma düzeni hakkında yaptığı değişiklikleri sordu. Albay İsmet Bey, bununla birlikte cephe hizmetlerinin düzenlenmesi için bir öneri ve düşünceleri varsa, onların da bildirilmesini istemişti. Bu isteğe 23/24 Aralık gecesi gelen yanıtta, "Kuvayı Seyyarece ilk mevzi olarak seçilen; Selendi-Kürkçü-Emirfakih-Ramazandamları-Tepeköy-Horuzcu mevkilerinin dağlık ve kışın çok şiddetli olmasından, hayvanların yiyecek ve idareleri pek zor bir duruma girmiş, bu yüzden birkaç müfreze Gediz çayı civarına çekilmiş, karargâh da Gediz'e alınmıştır. Genel durumda bundan başka değişiklik yoktur" deniliyordu.

Batı Cephesi Komutanlığı, bu yanıtı yeterli bulmadığından, Kuvayı Seyyare'ye 24 Aralık'ta şu telgrafı yolladı:

"Gerçekten özellikle mevsimin durumuna göre birliklerin cephedeki hizmet ve keşif faaliyetini, müfrezeler arasında sıraya koyarak yedeklerin cepheden çok uzak olmamak şartıyla, geride dinlenmesi, yeniden teşkilatlanmasının sağlanması ve tamamlanması gerekir. Bu bakımdan arada bir müfrezelerin Gediz çayı civarına alınmış olması uygun olabilir. Ancak durumu doğru anlayabilmek için ***bütün müfrezelerin nerede bulunduklarının ayrıntılı olarak Cephe'ye bildirilmesini rica ederim.*** Böyle olmakla beraber, düşmanın genel faaliyetinin şimdiki şekli ile mevsimin gereği, pek çok dağınık ve uzun süre düzenleme ve denetimden yoksun kalmış olan 159. Alay'ın* bütünlenmesine kesin ihtiyaç göstermektedir. Alayın makineli tüfekleriyle birlikte Kütahya'da toplanması ve ne zaman toplanabileceğinin de bildirilmesini rica ederim."[142]

---

142 Ayaklanmalar, s. 232 vd.; HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1582. Vesikanın sonunda "**Kuvayı Seyyare Komutanlarının İşledikleri Suçların Özeti**" başlığı altında şunlar verilmiştir:
1- Kuvayı Seyyare komutanları kendilerinde bulunmayan san ve yetkileri kullanırlar.
2- Emirlerine verilmiş olan birlikleri yetkili amirlerine göstermekten ve denetlettirmekten kaçınırlar.
3- Müfrezelerinin mevcudunu ve durumunun bildirmezler.
4- Hesap üzerine para alınıp verilmesini istemezler.
5- Savaş durumundan faydalanarak ordu birliklerinin cephede bulunduğu sırada bağlantıyı keser ve baş kaldırarak saldırılarda bulunur.
6- Büyük Millet Meclisi'nin disiplin sağlamak amacı ile kurduğu İstiklâl Mahkemeleri'nin kararlarına uymamazlık.
7- Düşmanın çekilmesi dolayısı ile elimize geçen Simav, Gördes ve Demirci bölgelerinde düzensiz kuvvetlerimizin [Kuvayı Seyyare'nin] hem sivil hem de askeri hükümet kurarak halkı ürkütmelerini yasak etmek ve Gördes Müslümanlarının yaptığı gibi, **İslam halkının düşmanı çağırması** gibi acılı sonuçların tekrarlanmamasını sağlamak için kurulan Simav ve Dolayları Komutanlığı'nı silah zoru ile kovar ve Kütahya bölgesindeki mülki hükümetin en büyük amirini görevinden eder.
8- **Emri altına verilen nizamiye birliklerinin silah, birlik, er ve subaylarını tutsak gibi bulundurarak** kullanış biçimleri üzerinde hiçbir bilgi vermez ve hiç talimat almaz. Bu durumda bulunan bir silahlı kuvvetin düşmana karşı koymakta hiçbir etkisi olmaz. Fakat, memleket savunması için temel şart olan bir ordu meydana gelmesine kesinlikle engel olduğu gibi, gerek ordu ve gerek memlekette yönetim düzenini bozduktan başka Büyük Millet Meclisi yasalarını eylemli olarak bozduğu da meydandadır.

* 159. Alay, Gediz Taarruzu için Ethem'in Kuvayı Seyyaresi emrine verilmişti. Görgülü, On Yıllık..., s. 258 vd.

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, böylece 159. Alay'ı Ethem'in emrinden kurtarmış olacaktı. Kuvayı Seyyare'nin Gediz ve Kütahya'da toplanması ilginçti. Bunların birinci derecede, Afyonkarahisar'la (Güney Cephesi) Batı Cephesi arasındaki herhangi boş bir alandan geçerek Albay Refet Bey kuvvetlerine saldırmaları olasıydı. Mustafa Kemal Paşa, işte bu yüzden gerek Batı, gerekse de Güney Cephesi ile 12. Kolordu komutanlıklarının dikkatlerini çekmişti.

Albay İsmet Bey yukarıda belirttiğimiz önlemleri alırken, Albay Refet Bey de Mustafa Kemal Paşa'nın uyarı şifreteline, 24 Aralık'ta *-Genelkurmay Başkanlığı, Atatürk ve İsmet Bey'e de gönderdiği-* şu karşılığı verdi:

"...Kuvayı Seyyare'nin Kütahya [ve] Gediz'de toplanmakta olduğu doğrulandığına göre, Eskişehir yöresinde toplanmış olan Batı Cephesi kuvvetlerinin büyük kısmı ile hemen Kütahya'nın ele geçirilmesi zamanının artık geldiğini sanıyorum. Kütahya'nın ele geçirilmesi için 23 Aralık 1920'de Ethem Bey'in yanına gidecek kurulun dönüşünü beklemenin gerekli olduğunu sanmıyorum..."[143]

Mustafa Kemal Paşa ve onun görüşü doğrultusunda Albay İsmet Bey ise; Kuvayı Seyyare sorununu güç kullanarak çözmekte duraksamamakla beraber, bunun siyasal cephesini/altyapısını hazırlamak düşüncesinden dolayı, Kütahya'ya gönderilen öğüt kurulunun dönüşünü beklemenin uygun olacağı kanısındaydılar. Çünkü TBMM'de, Enver Paşa'nın kontrolü ile hareket eden İttihatçılar; Mustafa Kemal'in "Bunu kapatın" demesine karşın değişik adlara bürünüp etkinlikte bulunan Yeşilordu yandaşları ve diğer gruplardan oluşan; Ethem ve kardeşlerine güçlü bir destek vardı. Sorunun güçle çözülmesi noktasına geldiğine bunları da ikna etmek gerekmekteydi.

Bunları verdikten sonra, şimdi 23 Aralık'ta Kütahya'ya, Ethem'i yola getirmeye giden öğüt kuruluna geçebiliriz.

Kütahya'ya Gönderilen Öğüt Kurulu Orada Ne Gördü?

Bununla ilgili olarak ilk önce kurulda yer alan Kılıç Ali'nin anlattıklarını, görüşmelerin nasıl bir ortamda gerçekleştiğinin anlaşılabilmesi açısından *-kısmen sadeleştirerek-* vermek istiyoruz:

"...Kütahya'ya vardığımızda Kuvayı Seyyare, başlarında üç kardeş olduğu halde pek asabi bir halde idiler. Artık Batı Cephesi Komutanı'na karşı olan kin ve öfkelerini açığa vurmuş, türlü şekillerde kendisine hakaret etmekten çekinmiyorlar ve utanmıyorlardı. Onlarla toplandık, saatlerce görüştük, münakaşalar yaptık. Kendilerini ikna mümkün değildi. Bunların hepsi, İsmet Bey'in Garp Cephesi'nin başına geçmesini çekemiyorlardı. *Kendilerinin herhalde İsmet Bey'den daha çok memlekete hizmet etmiş olduklarını utanmayarak söylemek suretiyle onun emri altına as-*

143 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1581 ; Ayaklanmalar, s. 233 vd.

la girmeyeceklerini de bangır bangır bağırıyorlardı. Anlaşılıyordu ki, bizim mantık dairesinde konuşmalarımız hiçbirisinin hoşuna gitmiyordu. Onlar bilakis *bizi de kendilerine katılmak için* teşviklerde bulunuyorlardı. İsmet Bey'i savunduğumuzdan dolayı da ayrıca ve açıkça bizi paylıyorlardı. Hatta ileri vararak, yarı şaka yarı ciddi bir şekilde kendi fikirlerini kabul etmediğimiz takdirde tutuklanmamızı bile düşündüklerini ima etmekten çekinmiyorlardı. Bunu yapmak için aldıkları tedbirler de göze çarpmıyor değildi. Hatta ta Balkan Harbi'nden beri silah arkadaşlığı yaptığım Kuvayı Seyyare'nin Kurmay Başkanı olan Kurmay Yüzbaşı Halil de beraber çalıştığı bu kardeşlerle birlikte beni bir kenara çekerek ***kendilerine fiilen katılmam ve bunu bir bildiri ile Maraş ve Antep dolaylarına ilan etmekliğim için*** *teklifte bulunuyorlardı.*[144] ...Ethem ve kardeşlerinin söylediklerimizin hiçbirini dinlemeyerek bildiklerinden şaşmamaları ve hatta bizi tutuklamayı tasarlamaları üzerine, kendilerine katılmış görünerek oradan kurtulmaktan başka çare kalmamıştı."[145]

Bu arada yukarıda da belirtildiği gibi, Ethem, bir yandan Ankara'dan gelen kurulla görüşmek isteyerek uzlaşmaya hazır olduğu görünümü çizerken, diğer yandan da isyan hazırlıklarını sürdürüyordu. Bu doğrultuda, Ethem, Batı Cephesi Komutanlığı'na haber vermeksizin, bölgelerinde bulunan ordu birliklerini cepheye dağıtarak Kuvayı Seyyare'nin bindirilmiş erlerini Gediz'de, Parti Pehlivan Ağa müfrezesini de artçı olarak Kütahya'da mevzilendiriyordu.

Batı Cephesi istihbaratının saptadığı bu değişiklikten bilgilendirilen Mustafa Kemal Paşa, 25/26 Aralık'ta, Celal (Bayar) Bey'in şahsında Kütahya'da bulunan kurula açık bir tel çekerek açıklama ister: "...I. Kuvayı Seyyare Komutanlığı'nın böyle bir davranıştaki amaç ve anlamın ne olduğunu kesin olarak bilmek isterim. Bu konudaki düşüncenizin bildirilmesini makine başında bekliyorum."[146]

Mustafa Kemal Paşa'nın bu açık teli, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey ve 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey'e de şifre ile bildirilip dikkatleri çekilir.

"Venizelos ve Onunla Yürüyenlerin Hepsi Mahvolacaktır!"

Bu arada bütün iyi niyetine ve aradaki anlaşmazlığı kan dökülmeksizin halletmek için harcadığı tüm çabalarına karşın, Kuvayı Seyyare Komutanlığı'nın *düşmanca* önlemler alması ve yanlış yolda yürümekteki ısrarı Mustafa Kemal Paşa'yı fena halde sinirlendirir. Özellikle de Reşit'in, *"Paşa! Paşa!.. Ben Venizelos'la pe-*

144 Ethem, bunu gerçekleştirmek isterken, aynısını Ahmet İzzet Paşa'ya yapan Mustafa Kemal'i ise propaganda malzemesi haline getirerek eleştiriyordu. Oldukça manidar bu durum, ayrıca Çerkez kardeşlerin Kılıç Ali'yi iğfal edip durumu Maraş, Antep dolaylarına da bildiri ile duyurmak istemeleri, anılan bölgeleri de kendilerine katma amacını taşıdığını gösterir. Dolayısıyla, isyanları Batı Cephesi Komutanı ile anlaşmazlık nedeni ile değil, TBMM, Hükümet ve orduyu yıkıp dağıtıp belirtilenlerin yerine kendilerini geçirme amacını taşıdığını ortaya koyar.

145 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1587. Kılıç Ali, a.g.e., s. 54 vd.

146 Nutuk, s. 720 vd.; Yunus Nadi, ÇEKİ, s. 84 vd.

kâlâ diz dize oturabilir adamım!" sözünü bir türlü unutamıyor, ikide bir bunu tekrar ederek, "Öyle mi?.. Öyle mi?.." diyor ve ekliyordu:

"Venizelos ve onunla yürüyenlerin hepsi mahvolacaktır!"

O sırada yanında bulunan Yunus Nadi'ye göre bu sözü aklına sığdıramayan Mustafa Kemal, "Bu ne laftır?.. Hiç böyle söz konuşulur mu efendim?" diyerek kendi kendine tekrarlar.[147]

Albay İsmet Bey: "Ethem'i Bir Tümenimizi Bile Tepeler"

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, Mustafa Kemal'in 25/26 Aralık tarihli açık teline aynı gün, 26 Aralık'ta şu karşılığı verir:

"1- Nizamiye alayı [159. Alay] dışında olmak üzere Kuvayı Seyyare'nin kuvveti kâğıt üzerinde 1.800 süvari, 200 kadar piyade tahmin olunuyor. 12 makineli tüfek, 4 dağ topu vardır. Yeter miktarda piyade ve topçu cephanesi vardır. Nizamiye alayı 600 (er) ve 4 makineli tüfek kuvvetindedir. Nazari [görünüşteki] ve ameli [gerçek] kuvvet budur. Kuvayı Seyyare'deki reisler durumdan haberdardır.

2- 61. Tümen, ateş hattında 1.500 tüfek, 8 makineli, 12 top; 11. Tümen, ateş hattında 1700 tüfek, 15 makineli, 8 top; Süvari Tugayı ateş hattında 500 tüfek, 6 makinelidir. *Yalnız bir tümenimizin bile çarpışmada üstün olacağı kanısındayım.* Ayrıca Hücum Taburu'nu Eskişehir'de bırakacağım..."[148]

Kurul Tutuklandı mı Yoksa?!

Kurul, Mustafa Kemal Paşa'nın 25/26 Aralık tarihli açık teline 26/27 Aralık'ta ortak imza ile *-Atatürk'ün özetlediği-* şu karşılığı verir. "...Üzülmeyiniz, yanlış anlaşılabilecek hiçbir maksat yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Sonucu ayrıntılarıyla bilginize sunarız."[149]

Mustafa Kemal Paşa, bu yanıtı alınca, kurulun ya gerçek durum bildirilmeyerek aldatılmakta olduğunu ya da tutuklanarak istenildiği gibi yazı yazmaya zorlandığı kanısına varır: "...Onun için gerçek durumu anlamamış ve kısa telleriyle verdikleri güvenceye inanmış görünmek istedim. Bundan dolayı yanıt olarak kendilerine, 'Tevfik Bey'le görüşmelerinden sonra yurdun ve ulusun en yüksek çıkarını sağlayacak ilkeler üzerinde görüş birliğine varacaklarına kuşkum olmadığını; bana gelen haberleri dedikodu sayarak, hükümetçe hiçbir tedbir alınmasına gerek olmadığı yolundaki inancımı (hükümet üyelerine) anlatmayı başarabileceğimi; ancak içtenliği bozan durumun bir an önce ortadan kalkmış bulunduğu haberini beklediğimi; beni gönül kırıklığına uğratmamalarını' yazdım."[150]

---

147 ÇEKİ, s. 84 vd.
148 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1583.
149 Nutuk, gösterilen yer.; Nadi, ÇEKİ, s. 85 vd. Bu yanıt Ayaklanmalar'da yer almamaktadır.
150 Nutuk, s. 722 vd. Ancak bu tel de, "Ayaklanmalar" ve ATABE'de yer almamaktadır.

Öğüt kurulu, Mustafa Kemal Paşa'ya 26/27 Aralık'ta ortak imza ve ayrıntılı bir açık telle yanıt verir:

"1- Güvenlik önlemleri alındığına kuşku yoktur. Durumları kendilerini savunmak içindir. Kendilerine karşı yığılan ve konulan kuvvetler ve yeni kurulan karakollar eski yerlerine çekilirse, bu önlemlerden de vazgeçeceklerdir.

2- Düşmanca davranışlarla karşılaşmadıkça, ülkenin gelecekteki esenliği ve yüce kişiliğinize karşı besledikleri içten bağlılık dolayısıyla her türlü çatışmadan sakınacaklarına en büyük yeminlerle söz vermişlerdir.

3- Kuvayı Seyyare'nin Konya ve Alaca'da bulunan erleri ile Teğmen Sadrettin Efendi komutasında gelmekteyken Fahrettin Paşa'nın* tutuklattığı seksen kişinin ve Kuvayı Seyyare müfreze komutanlarından Kürt İsmail Ağa ile Kalecik'ten akrabasından savaşa katılmak üzere askerlik çağı dışında bulunan kimselerden topladığı adamların Kuvayı Seyyare'ye katılmalarına engel olunmaması;

4- Kuvayı Seyyare'ye para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığı'na emir verilmesi;

5- Karşılıklı güvenin gerçekten kurulması ve sürdürülmesi için *Fahrettin ve Refet beylerin cepheden [komutadan] uzaklaştırılmaları*."[151]

Mustafa Kemal Paşa, bu yanıtı anlamsız bulur. Ardından, "Oraya giden arkadaşlarımızın hepsinin bunu kavrayamayacakları düşünülebilir miydi?" sorusunu sorduktan sonra da kurulun tutuklandığına ve bu yanıtın da zorla yazdırıldığına inanır. Gelişmelerin böyle olacağını Reşit'in 22 Aralık akşamı yapılan toplantıda Albay Kâzım Bey'i birlikte götürmek için çok üstelemesinden anladığını, o nedenle yukarıda ayrıntılarını verdiğimiz biçimde bunu engellediğini belirten Mustafa Kemal Paşa'ya göre, ***eğer Kâzım Bey'i götürselerdi, onu geçici olarak değil temelli tutuklayıp imzasını kullanmaktan çok yararlanacaklardı.*** Mustafa Kemal Paşa,

151 Nutuk, s. 722 vd.; Ayaklanmalar, s. 234 vd. Kurulun yanıtı, Ayaklanmalar'da şöyle yer almaktadır: "Kütahya'ya giden kurulun, Ethem ve kardeşleriyle yaptığı görüşmelerden sonra Ankara'ya BMM Başkanı'na yazdığı 26/27 aralık tarihli raporda; 'Kuvayı Seyyare komutanları BMM kararlarına uyacaklarını ve cephenin güvenliğini bozmamak şartıyla bizlere karşı emniyet düzeni alındığını söylemişlerdir. Kendilerine karşı toplanan kuvvetler ve çıkarılan karakollar asıl yerlerine çekildiği takdirde bu harekâttan vazgeçilebileceği, düşmanca hareket edilmedikçe memleketin esenliği ve Mustafa Kemal'e olan saygıları dolayısıyla her türlü etkin hareketten sakınacaklarını, en büyük yeminlerle temin etmişlerdir. 12. Kolordu Komutanı'nın Altıntaş Bucak Müdürü'ne gönderdiği mektup hakaret edici sayılmıştır. Kuvayı Seyyare'ye ait izinli, kaçak ve hasta erlerin dönmesine izin verilmediği ve özellikle Afyonkarahisar'da tutuklandıklarını söylüyor ve bunların serbest bırakılmalarını istiyorlar. Güvenliği kurmak için, komutanlık otoritesinin sarsıldığı bildirilen Albay Fahrettin'in değiştirilmesini ve Albay Refet'in İçişleri Bakanlığı'na dönmesine kadar Albay Kâzım'ın, Albay Fahrettin'in yerine getirilmesini veyahut Albay Refet'in bir an önce İçişleri Bakanlığı görevine dönmesini, 12. Kolordu'ya herhangi bir tarafsız komutanın atanmasını memleketin esenliği için istemişlerdir. *Sorunun ruhu bu maddedir*' deniliyordu.

* 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Altay) Bey bu sırada henüz Mirlivalığa (tuğgeneralliğe) yükseltilmemişti. Altay, Sakarya Meydan Muharebesi'nde gösterdiği yararlılıklar üzerine Başkomutanlığın önerisiyle 13 Eylül 1921 tarihinde Mirlivalığa yükseltilmişti. Altay, 10 Yıl Savaş..., s. 311 vd.

kurula hemen o gece, 26/27 Aralık'ta çok kısa bir yanıt verir: "Telinizi yarın Bakanlar Kurulu'na sunacağım."[152]

Atatürk, yine aynı gece, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'e çektiği bir şifretel ile de son durumu özetleyip değerlendirerek ***gerekli önlemleri almalarını belirtir.*** "...Kütahya'ya giden kurulun ayrıntılı telgrafını olduğu gibi aşağıda sunuyorum.* Bunun esas noktalarını özetleyerek makine başında Refet ve Fahrettin beylere bildirmenizi rica ederim. Kurula makine başında verdiğim yanıtta, 'Telinizi yarın Bakanlar Kurulu'na sunacağım' dedim. Yarın Bakanlar Kurulu kararıyla kurula ***görevlerinin son bulduğunu*** ve süratle Ankara'ya dönmelerini bildireceğim. Ondan sonra, bu sorunun iç yüzünü bütün ayrıntılarıyla Meclis'e açıklamak fikrindeyim. Kuvayı Seyyare'ye karşı, İsmet ve Refet Bey kuvvetlerinin, bulundukları yerlerde toplu ve teyakkuz halinde [uyanık] olmalarını ve alınmış bulunan genel önlemlere daha çok önem verilmesini ve dikkat edilmesini rica ederim. Fiili harekete herhalde onlar başlamadan şimdilik başlanmaması taraftarıyım."[153]

Bakanlar Kurulu Ethem ve Kardeşlerini Asi İlân Ediyor

Öte yandan Bakanlar Kurulu aynı gün, 27 Aralık'ta yaptığı toplantıda Çerkez Ethem ve Kuvayı Seyyare'nin isyanını ve Kütahya'da bulunan kurulun gönderdiği 26/27 tarihli telgrafı inceleyip görüştükten sonra konu ile ilgili en önemli şu kararı/Kararname'yi kabul eder: "...Vatanın esenliği ve gerçek kurtuluşu için ordularda görüş birliğinin ve emirlere kesin itaatin gerekliliğini her şeyden üstün sayan Bakanlar Kurulu, Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celal, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali beylerin Kütahya'dan gönderdikleri 26/27 Aralık 1920 günlü telgrafını ve bu sorun etrafında cereyan eden durum ve olayları görüşüp konuştuktan sonra aşağıdaki kararları almıştır:

1- Birinci Kuvayı Seyyare, bütün diğer askeri birlikler gibi kayıtsız şartsız Büyük Millet Meclisi'nin yasaları ile Hükümet'in koyduğu kurallara ve verdiği emirlere uymak ve boyun eğmek zorundadır ve askeri disipline bağlıdır.

2- Birinci Kuvayı Seyyare Komutanlığı'nın askerlik görevi ve konuları ile ilgili bütün öneri ve düşünceleri ancak emri altında bulunduğu komutanlığa ve adı geçen komutanlık aracılığı ile gereken makamlara bildirilecektir.

3- ***Yukarıdaki kararları Genelkurmay Başkanlığı uygulayacaktır.***"[154]

Bakanlar Kurulu'nun Kararname'sini Kütahya'da bulunan kurula 27 Aralık'ta gönderen Mustafa Kemal Paşa, telgrafa, "...Buna göre zatıâlilerinizden rica etti-

152 Nutuk, s. 722 vd.
153 Aynı yer.
154 Nutuk, s. 724 vd. Kararname'nin altında; TBMM ve Hükümet Başkanı olarak Mustafa Kemal, İçişleri Bakanı Dr. Adnan, Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi, Dinişleri Bakanı Fehmi ve Maliye Bakanı Ferit beylerin ad ve imzaları bulunmaktadır.
* Kurulun telgrafını yukarıda verdiğimiz için burada tekrarlamadık.

ğim özel görev son bulmuş olmakla dönmeniz rica olunur" notunu da düşerek kendilerini Ankara'ya çağırır.[155]

Bu, aynı zamanda ve bir anlamda tepeleme hareketinin başlayacağının da ilan edilmesidir.

Komutanlar Tepeleme Konusunda Anlaşıyor

Mustafa Kemal Paşa, neredeyse iki ayı aşkın bir zamandır durumu gerginleştiren bu soruna artık güç kullanarak son vermekten başka yol kalmadığına karar verir. Bakanlar Kurulu'nun 27 Aralık'ta kabul ettiği Kararname de bu doğrultudadır. Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu'nun Kararnamesi'ni hemen aynı gün, 27 Aralık'ta Batı ve Güney Cephesi komutanları Albay İsmet ve Refet beylere çektiği, *-altında Genelkurmay Harekât Şubesi Müdürü Salih (Omurtak) Bey'in imzasının da bulunduğu-* şifretel ile bildirir.

Şifretel, aynı zamanda Çerkez Ethem ayaklanmasının bastırılması hakkındaki "yazılı emir"dir:

"Kütahya'daki kurulun cevabı Kuvayı Seyyare işinin artık barış yoluyla ve siyasetle çözümünün mümkün olamayacağını ispat etmiş ve sorunun ***güç kullanılarak*** ve silahla çözümlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu sorunun son aşamasını şimdiden ***Meclis'e de bildirmeye gerek yoktur. Başarı ile sonuçlandırırsak, Meclis'in, yaptıklarımızı onaylayacağı kuşkusuzdur.*** Haklı olduğumuzu kanıtlayacak elimizde yeterli belge ve kanıtlarımız vardır. Bundan ötürü benim kararım şudur: İsmet Beyefendi Eskişehir merkezinin güvenliğini bir kuvvetle sağlayarak, kuvvetinin çoğu ile derhal Kütahya'yı ve Refet Beyefendi de aynı zamanda bütün süvarileri ve mümkün olduğu kadar çok piyade ve topçu ile Altıntaş'ı işgal etmeli ve ondan sonra da Kuvayı Seyyare'ye bütün isteklerini dikte ettirmeli ve bir taraftan da dağılmalarını sağlamak için propagandalar yapılmalıdır. Kuvayı Seyyare'nin bizim için en zararlı hareketi, piyade ve topçu topluluklarımızın bulunduğu yerlere uğramadan ve kesin bir çarpışma kabul etmeyerek serbest ve kuvvetlerimizin etkisinden uzak alana çekilmeleri ve orada yerleşerek halkı korkutup zorla ve baskı ile para ve kuvvet toplamalarıdır. Buna karşı bütün Batı ve Güney cepheleri süvarilerinin hemen takibe geçmesi gerekir ki, alınacak tedbirlerle de bunun kesin olarak sağlanmasını...Takip için II. Kuvayı Seyyare* de hesaba katılabilir. I. Kuvayı

---

155 Nutuk, gösterilen yer.

* Bolu Düzce bölgesi isyanlarının tepelenmesinde de çok büyük hizmetleri görülen Binbaşı Çolak İbrahim Bey'in gayrınizami kuvvetlerine, yapılan düzenleme çerçevesinde II. Kuvayı Seyyare *-Ethem kuvvetlerine de I. Kuvayı Seyyare-* adı verilmişti. Ethem, Yozgat isyanının tepelenmesinde yaptığı yağmacılık nedeniyle halkın TBMM aleyhine dönmesi tehlikesi üzerine 9 Temmuz'da bölgeden 'çekilmiş', bu görev Binbaşı İbrahim Bey kuvvetlerine verilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği bir telgraftan, 16 Aralık'ta Yozgat'ta olduğunu anladığımız (ATABE, c.10, s. 170) Binbaşı İbrahim Bey'in, Ethem sorununun aldığı kritik durum üzerine buradan, emrine verildiği Batı Cephesi'ne intikal ettirildiği anlaşılıyor. Ayaklanmalar, bu intikalın tarihini "1921 Ocak başı" diye veriyor; s. 162 vd.; İbrahim Çolak, a.g.e., s. 98 vd.

Seyyare'nin harekâtını çok dikkatli keşfettirmek, baskınlara karşı son derece uyanık bulunmak konularının özellikle göz önünde bulundurulmasını...Refet ve İsmet Beyefendilerden bu konudaki görüş ve düşüncelerinin makine başında bildirilmesini... "[156]

Batı ve Güney Cephesi komutanları Albay İsmet ve Albay Refet beyler, verdikleri karşılıkta, Mustafa Kemal Paşa'nın direktiflerine "genel olarak" katıldıklarını bildirmişlerdi.[157]

Bakanlar Kurulu'nun kabul ettiği Kararname, Hükümet'in isteğiyle, Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi ve Harekât Şubesi Müdürü Salih beylerin imzası ile "Refet ve İsmet Beyefendilere Özeldir" notu da düşülerek Batı ve Güney Cephesi'ne bir şifretelle yine aynı gün bildirilir: "...Kütahya'ya giden kurulun gönderdiği ayrıntılı tel, Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek, aşağıdaki kararlar alındı *[yukarıda verildi]*. Bu kararlar, bu akşam açık telgrafla Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığı'ndan doğruca Kütahya'ya bildirilecek ve kurulun görevine son verilecektir. Buna göre gereken önlemlerin alınması ve bu konudaki düşüncelerinizin bildirilmesi rica olunur."[158]

Kararname'nin uygulanmasının sorumluluğu verilen Genelkurmay Başkanlığı da yine aynı gün harekete geçer:

Genelkurmay, "Batı, Güney Cephesi Komutanlıklarına, Bütün Cephelere, Düzce'de Sarı Efe'ye de Açık Tamim" başlığıyla 27 Aralık'ta şu açık genelgeyi yayınlar: *-Genelkurmay/ATASE ise bu belgeyi, "Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Âsi Olduğunu Belirten Bakanlar Kurulu Kararı" başlığıyla vermektedir-* "...I. Kuvayı Seyyare Komutanı Ethem ve kardeşi Yüzbaşı Tevfik beylerin son günlerde Orduda komuta bağlantı ve disiplinini ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin etkinliğini bozan bazı davranış ve uygunsuz hareketleri görüldüğünden, adı geçen Kuvayı Seyyare Komutanlığı hakkında Bakanlar Kurulu'nun karar altına aldığı uyarıyı, bilgi için aşağıda aynen ve genelgeyle bildiririm.

Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı Vekili. [Fevzi]"[159]

Batı ve Güney Cephesi Komutanları Harekete Geçiyor

Mustafa Kemal Paşa'nın, Bakanlar Kurulu'nun ve Genelkurmay'ın 27 Aralık tarihli âsi Ethem'e karşı eyleme geçilmesi emirleri doğrultusunda Batı ve Güney Cephesi komutanlıkları da tepeleme hazırlıklarını en üst düzeye çıkarıyordu. Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, bu doğrultuda; Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanlığı ve Güney Cephesi Komutanlığı'na çektiği 28 Aralık tarihli âcil şifretelinde, aldığı/alacağı önlemleri, Kütahya'ya yürüyeceğini ve olası *kan dökül-*

---

156 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1584.; Ayaklanmalar, s. 234 vd.

157 Ayaklanmalar, s. 235 vd. Ancak, bu yanıtın tamamı Ayaklanmalar'da yer almamaktadır. "Genel olarak" ifadesi de alıntı yapılan kaynağa aittir.

158 Nutuk, gösterilen yer.

159 HTBD, Eylül 197[illegible] 73, vesika nu: 1585.

mesini önlemek için Ethem kuvvetlerinin kenti boşaltmalarını isteyeceğini bildiriyordu: "...Batı Cephesi'nin Eskişehir yöresindeki birlikleri Aralık'ın 28. akşamı aşağıdaki durumu alacaklardır:

"11. Tümen: Çerkezkartal, Mollaoğlu, Musaözü, Akçay.

61. Tümen: Akkaya, Hasırcı, Gökçekızık[?], Aydemir, Kızılinler.

Süvari Tugayı: Kırka-?, Aktarbaç-?, Söğüt-? bölgesinde toplanacaklardır.

"29 Aralık'ta üç koldan yürüyüşe devam ederek Kızılcakaya, Yenice, Çiftlik, Uluköy, Söğüt hattına varılacaktır. Ben, 28 Aralık akşamı Eskişehir'de ve 29 Aralık akşamı Sabuncupınar istasyonunda bulunacağım.

"Güney Cephesi harekâtının ona göre düzenlenmesini ve yapılan hazırlıklardan bilgi verilmesini rica ederim.

"28 Aralık akşamı Ordu büyük kısmının Kütahya'ya intikal ettirileceğini ve Kuvayı Seyyare birliklerinin Kütahya dolaylarını boşaltmasını Kütahya'ya da bildireceğim."[160]

Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey de Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığı'na 28 Aralık'ta verdiği yanıtta aldığı/alacağı önlemleri şöyle açıklıyordu:

"Dört alaylı 8. Piyade Tümeni bugün 28 Aralık'ta Büyük Corca, Elbirek (Fethibey), İsmail bölgesine sürüldü.

"29 Aralık'ta 8. Tümen ve bütün süvarilerimle Afyon-Altıntaş şosesini izleyerek ilerleyeceğim. 29/30 Aralık gecesi[ni] Karaahmet, Osmanköy, Yeniceköy, Eğret, Susüz bölgesinde geçirmeyi düşünüyorum. 29 Aralık'ta Dumlupınar mevziinde bir alay piyade bırakılarak 23. Tümen'in geri kalan iki alayı Karahisar'a getirtilecek ve böylece Karahisar garnizonu üç piyade alayına çıkarılmış olacaktır.

"Batı Cephesi'nce Kütahya-Gediz telgraf hattının kesilmesi, haberleşme ve bağlantı konusunda her iki cephe uçaklarının kullanılmasını yararlı görüyorum.

"Ben 28/29 Aralık gecesini Afyon'da, 29/30 Aralık gecesini Eğret'te geçireceğim."[161]

Kütahya'daki Kurulun Kararname'ye Yanıtı

Bu arada, Kütahya'da bulunan kurul, Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Aralık tarihli "...Göreviniz bitti dönün" teline "Celal, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi, Kılıç Ali" imzasıyla ve 28 Aralık'ta şu karşılığı verir: "...Bakanlar Kurulu'nun kararını bildiren emirlerinizi akşam aldık. Esasen her birimiz memleket ve milletin esenliği için emrinize tam içtenlikle uyarak buraya geldik. Eskişehir'in ve buranın durumunu ve

---

160 HTBD, Mart 1975, sayı: 72, vesika nu: 1568.; ayrıca bak; HTBD, Mart 1976, sayı: 74, vesika nu: 1610.

161 HTBD, Mart 1976, sayı: 74, vesika nu: 1609.

tavrını gördük; uyuşmazlık konusu olan sorunu, hiç taraf tutmadan, tam doğrulukla araştırıp inceledik. Görüşmelerin gidişini ve aşamalarını olduğu gibi bilginize sunduk ve içten düşüncelerimize dayanarak sorunun çözüm yolunu, anladığımız gibi yazdık. Buna göre, ***bize bildirilen Bakanlar Kurulu kararının neyi ifade ettiğini anlayamadık.*** Bilakis vatanın esenliği ve mutluluğuna yönelik dileklerimizin iyi karşılanmadığını gördük. Sorunun artık daha çok sürüncemede bırakılamayacağına inanmanızı rica ederiz."[162]

Mustafa Kemal Paşa, Kütahya'da bulunan kurulun gönderdiği bu tele aynı gün, 28 Aralık'ta verdiği yanıtta, belirttiği konularda asıl kendilerinin yanıldığını hatırlatır. Kurulun telgrafta belirttiği; ülke, millet ve kendisi için besledikleri içten duygulara teşekkür ederek başlayan Mustafa Kemal Paşa şu konuları özellikle vurgular: "..Buradan ayrılmanızdan önce söz konusu sorunla ilgili bütün belgeleri göstererek yaptığım açıklamalar sonunda konuyu resmi olarak Hükümet'e verirken, sizlerden [de]oradaki arkadaşlara uygun olan yolu tutmaları gerektiğini anlatmak ve kavratmak üzere bu yolculuğun yorgunluklarına katlanmanızı rica etmiştim. 'Sorunun çözüm yolu' diye telgrafınızda belirttiğiniz nokta, ***zaten burada da söz konusu olmuştu.*** Hükümetçe alınacak genel önlem ve düzenin, iki taraftan birinin isteğine göre olamayacağını bildirmiştim. Bakanlar Kurulu kararı, aslında uyulması gerekli, doğal ve bilinen işleri, resmi ve kesin olarak bir kez daha belirtiyor. Yüce yazılarınız hiçbir zaman kötüye yorulmuş değildir. Aksine burada da söylediğim gibi, *benim bir buçuk aydan beri süregelen kişisel ve özel aracılık ve girişimlerimin ve tam içtenlikle yaptığım çalışmaların, ne yazık ki, değerinin anlaşılmadığını görüyorum* ve bunun sonucu olarak ***sorunun çözümünü ve takibini sorumlu ve ilgili makamlara bırakmış bulunuyorum.***

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal."[163]

Genelkurmay "Vatan Haini" İlan Ettiği Ethem'e Komutanlık'tan El Çektiriyor

Öte yandan olaylar bu kadar kısa bir zaman diliminde çok büyük bir hızla birden fazla noktada aynı anda gelişiyordu. Bakanlar Kurulu'nun Çerkez Ethem isyanı ile ilgili olarak 27 Aralık'ta kabul ettiği Kararname'nin uygulanmasının sorumluluğunun verildiği Genelkurmay Başkanlığı da sorunun çözümü yolunda radikal bir adım daha atıyor, ***Ethem, komutanlıktan alınıyordu.*** Genelkurmay tarafından 29 Aralık'ta Batı Cephesi Komutanlığı'na, Çerkez Ethem'in Kuvayı Seyyare Komutanlığı'ndan el çektirilmesi için çekilen telgrafta, "Kuvayı Seyyare Komutanı Ethem'in Ankara'ya ve Batı Cephesi Komutanlığı'na yazdığı açık bir telgraf, Bü-

162 Nutuk, s. 726 vd.
163 Nutuk, gösterilen yer.

yük Millet Meclisi'nin yasallığına karşı ***ayaklanma*** ve bu sebepten ***vatan hainliğidir***" denilerek, "Ethem'in derhal komutanlıktan el çektirilip hakkında yasal kovuşturma yapılması..." isteniyordu.[164]

Aşağıda açıklayacağımız gibi, Genelkurmay'ın bu emri Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey tarafından 31 Aralık'ta Ethem'e çekilen bir şifretelle bildirilecek ve komutanlığı kendisi ile kardeşi Tevfik'ten sonra en kıdemli müfreze komutanına teslim edip bırakmaları istenecekti.

Beklenildiği gibi Ethem, komutanlığı bırakmadığı gibi, İsmet Bey'e verdiği yanıtta da I. Kuvayı Seyyare Komutanı olan eski rütbe ve unvanını kendiliğinden "Umum Kuvayı Milliye Komutanı"na yükseltecekti.

Mustafa Kemal'den Zehir Zemberek Açıklamalar

Bu arada kendilerine Bakanlar Kurulu kararını bildirdiği Kütahya'daki kurulun dönmesine karşın Reşit'in orada kaldığına değinen Mustafa Kemal Paşa, ardından cephe komutanlarına da âsi Ethem ve kardeşlerine karşı fiili harekâta geçmelerini emrettiğini söyler.[165] Biz bunun ayrıntılarını aşağıda açıklayacak olmakla birlikte Mustafa Kemal'in, Nutuk'ta, tam burada yaptığı Ethem'le ilgili, zehir zemberek değerlendirmelerini de nakletmeden geçemeyeceğiz:

"...Efendiler, askeri harekâtları, çapulculuktan; devlet kurmayı ve yönetmeyi, şunun bunun masum çocuklarını fidyei necat [kurtulmalık] dilenmek için dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret zanneden; şarlatanlıklarıyla ve yaygaralarıyla bütün bir Türk vatanını tedirgin ve Türk milletinin Büyük Millet Meclisi'ni kendileriyle uğraştıran utanmaz, kendini bilmez, saygısız ve herhangi bir düşmanın boğaztokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar alçak ve soysuz yaratılışlı olan bu kardeşleri, ellerindeki bütün kuvvetler ve dayandıkları düşmanlarla birlikte tepeleyip yola getirerek İnkılâp Tarihimizde, etkileyici/izbırakıcı bir ibret örneği göstermek zorunlu görüldü..."

Ardından Ethem'i tepelemek için harekete geçen Batı Cephesi birliklerinin Kütahya'ya girdikten sonra Güney Cephesi birlikleri ile birleşip Ethem'in üzerine yürümesine karşın onun direnmeden kaçtığını anlatan Mustafa Kemal sözlerini şöyle sürdürür:

"...Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bilinçli ordusu, kendisini ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni küçümseyecek kadar beyinsizlik ve ahmakçasına gurur gösteren bu âsilere, hak ettikleri edeplendirme sillesini vurmak için, zaptolunmaz bir öfke ve şiddetle harekete geçiyordu. Nefes almaksızın firar eden âsi Ethem..."[166]

---

164 Ayaklanmalar, s. 238 vd.
165 Yukarıda bk.; Mustafa Kemal'in İsmet ve Refet beylere gönderdiği 27 Aralık tarihli şifretel.
166 Nutuk, s. 728 vd.

"...Sonunda bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş, yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler ***yeni vazife almak üzere***, düşman ordugâhına kaçabilmişlerdir..."[167]

Bir yandan Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda bildirdiği ve bizim de aşağıda Meclis görüşmelerinin ardından vereceğimiz tepeleme harekâtı başlarken, diğer yandan da TBMM'de 29/30 Aralık'ta iki gün süren yoğun görüşmeler maratonu başlıyordu. İç içe geçen bu konulardan biz ilk önce Meclis görüşmeleri bölümünü vermek istiyoruz.

Ethem'in TBMM'ye Hakaret Eden 'Ünlü' Telgrafı

Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Aralık tarihinde Kütahya'daki kurula gönderdiği "Göreviniz bitti dönün" telgrafına ertesi gün, *-milletvekilleri Ankara'ya dönmeden önce-* Ethem, o ünlü ve bize göre de TBMM'deki nüfuzunun zedelenmesine neden olan aşağıdaki telgrafı göndererek karşılık verir. Ethem'in 29 Aralık'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne çektiği bu açık telgraf, artık Kuvayı Seyyare'nin kesin olarak ayaklandığını gösteriyor ve bunda da kuşku bırakmıyordu:

"Millet Meclisi Başkanlığı'na

Kütahya/29 Aralık 1920

"Bu gelişigüzel harcamalar ve tutkularla dolu şartlar altında bu millet ve memleketin artık harbe tahammülü kalmamıştır. İstanbul'dan gelen ve tutuklandıkları duyulan barış için arabuluculuk yapan kurulun* uygun ve elverişli şartlar altında

---

167 Nutuk, s. 738 vd.

* Ahmet İzzet Paşa kurulu.

HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1586, Nadi, ÇEKİ, s. 90 vd.; Ayaklanmalar, s. 237 vd. HTBD'deki belgede "Millet Meclisi Riyaseti'ne" ibaresi bulunurken, Nadi'nin eserinde "Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisliği'ne, Birer Kopyesi İcra Vekilleri Heyeti'ne, Afyon'da 12. Kolordu Kumandanlığı'na, Eskişehir'de Garp Cephesi Kumandanlığı'na, Konya'da Cenup Cephesi Kumandanlığı'na" gönderildiği de belirtilmektedir. Nadi, telgrafın yalnız adresleri yazılı makamlara değil, en küçük köye varıncaya kadar her tarafa tebliğ ettirmek tehdidi ile yayınlandığını da belirtir. Aynı durumu aşağıda yer vereceğimiz Akıncı da doğrulamaktadır. Aşağıda yayınlayacağımız İsmet Bey'in Çerkez Ethem'e gönderdiği son sığınma çağrısını içeren 31 Aralık tarihli şifretelde bu telgrafın TBMM'nin yanı sıra Batı Cephesi Komutanlığı'na da çekildiği ve alındığı da belirtilmektedir. Ayaklanmalar, s. 312 vd.; Nadi; ÇEKİ, s. 101 vd.

HTBD'nin, Ethem'in, 6 Mart 1921'de Bozüyük'te Yunan uçaklarınca Türk ordusu üzerine atılan bir bildirisi ile birlikte yer verdiği bu telgrafın Osmanlıcası matbudur. Aynı telgrafı, çalışmasında Nadi'yi kaynak göstererek kullanan Cilasun da; kaynakta tarihsiz olmasından, "Bu israflar.." diye *-ona göre damdan düşer gibi-* başlamasından, onca yandaşının bulunduğu TBMM'nin tümünü hedef almasının mantıksızlığından ve daha başka nedenlerden hareketle **"düzmece"** olduğunu iddia eder. (a.g.e., s. 66 vd. Bir yazar da Çerkez Kongresi'nin "düzmece" olduğunu iddia etmişti.) Ancak hemen söyleyelim ki, Ekler bölümünde kullanacağımız ATASE arşivindeki telgrafın Osmanlıca metninde *29 Aralık tarihi bulunmaktadır.* O sıralarda birbirlerinden oldukça uzak noktalarda görev yapan konu ile ilgili kişilerin hatıraları ile kaynakların hemen tümünde de bu telgraftan bahsedilir. Buna bir örnek olarak o sıralarda, Kuvayı Seyyare bölgesinde bulunan Demirci Kaymakamı olup Ethem'in isyanına canlı tanıklık yapan, olayları çok düzenli bir biçimde tuttuğu günlüğüne kaydeden İbrahim Ethem (Akıncı) Bey'i gösterebiliriz: "...Çerkez Ethem'in İsyanı ve Vahim Bir Vaziyet: 29/30 Aralık 1920 gecesi saat alaturka iki sıralarında misafir olduğum Mehmet Ağa'nın odasında otururken bir jandarma geldi ve [Saruhan Mutasarrıfı] Aziz Bey'in istediğini söyledi. Hemen gittim. Aziz Bey odanın içerisinde dolaşıyor ve Hatemi Bey de sedirde oturarak

geldikleri halk arasında duyulmuş olduğuna göre, adı geçen kurulun serbest bırakılarak barış görüşmelerinin çabuklaştırılmasını memleket çıkarları adına duyururum. Ankara'da toplanan Meclis'in ne şekilde toplandığını tabii hepimiz biliyoruz. İlk yaptıkları da, bu fakir milletin sırtından kendilerine yılda üç bin liradan fazla ödenek ayırmaları olmuştur ki, içlerinde yılda yüz lirayı gören pek azdır. [Onlar] şimdi bol bol dalkavuklukla meşguldürler. Gelen yüksek kurulun hemen İstanbul'a iadesi önemle arzolunur."

Ethem'in TBMM'ye açıkça isyan ettiğinin apaçık bir kanıtı olan bu telgraf, Nadi'ye göre kurul Kütahya'da iken çekilmiştir.[168] Kurul üyesi milletvekilleri, telgrafın içeriğini öğrenince adeta akılları başlarından gidecek kadar hayret ve endişe içinde kalmıştır. Kuruldakiler, önce şaka yapıldığını zannetmişlerse de Reşit işin ciddi olduğuna onları inandırdıktan sonra hiç olmazsa telgrafhaneye yetişilip çektirilmemesi ve geri alınması için koşmuşlardır. Fakat ne yazık ki telgrafın çok erken, hatta geceden verilmiş olduğu için her tarafa çekilmiş olduğu ve artık yapılabilecek birşey kalmadığı görülmüştür.[169]

Kurulu Rehin Aldılar

Bu arada yukarıda da değinildiği gibi, Mustafa Kemal, kurula "Göreviniz bitti dönün" demesine karşın, oradaki durum buna pek de uygun değildir. Çünkü Ethem ve kardeşleri onları bir anlamda rehin almışlardır. Kılıç Ali, bu durumu şöyle anlatmaktadır: "...Ethem ve kardeşlerinin, söylediklerimizin hiçbirini dinlemeyerek

---

derin derin düşünüyordu. Aziz Bey bir telgraf uzatarak 'Al da bak, birkaç defa oku oku azizim' dedi. Evet, telgraf gayet acı yazılmıştı. Okudum, bir daha okudum. Fakat pek fena müteessir olmuşum ki, Aziz Bey tekrar etti. 'Oku, azizim' dedi. Ne yazık ki aslını kaybettiğim Çerkez Ethem'in bu telgrafında, Millet Meclisi'nin fazla maaş alarak iş görmediklerinden, Ankara'ya sulh için gelen İzzet Paşa'nın haksız olarak tutuklandığından ve milletin harbe tahammülü kalmadığından bahisle Ankara'ya karşı isyan ve ordunun terhis edilerek barış yapılacağı, bu telgrafın köylere kadar duyurulması ve aksi takdirde sorumlularının ağır ceza ile cezalandırılacağı bildirilmişti. Tuhafı şu ki, Kuvayı Seyyare yerine Umum Kuvayı Milliye Kumandanı diye imza ediliyor ve bütün millet temsil edilmek isteniyordu. Bu telgraf beni o kadar müteessir etti ki, zannedersem şimdiye kadar beni hiçbir şey bu kadar müteessir etmemiştir." Demirci Akıncıları, s. 20 vd.
Ethem'in yakını Cilasun'un iddiasının doğru olması için *tek merkezden bir düğmeye basılarak* ta o sıralarda bunların belgeye geçirilmiş olması gerekir ki, muhaliflerinin, TBMM'yi adeta arenaya döndürdüğü bir ortamda M. Kemal'in böyle bir operasyonu yapmaya nasıl zaman bulduğu sorusunun da yanıtlanması gerekmektedir. Yine ayrıca, bu telgraf "imalat" olsa bile, bundan önce ve sonra da Ethem'in TBMM, Hükümet ve Ordu ile Türk İstiklâl Harbi'nin asker/sivil önderlerini küçük düşürücü birçok ifadesi mevcuttur. Cilasun'un, çalışmasında yer verdiği Ethem'in son 'risalesi' de bu cümleden başlı başına bir yakışıksızlık örneğidir. (a.g.e., s. 135 vd.) Ayrıca, tüm bunların dışında, Cilasun'un kimin "imalatı" olduğu ise kitabını yayınlayan "Belge 'Uluslararası' Yayıncılık"ın uluslararası bağlantılarından açıkça anlaşılabilir. T.B.M.M. GCZ c.I, s. 293, 294'te yer alan konuşmalarda, Celal (Bayar) Bey de telgraftan bahsediyor. Ethem de İnönü'ye çektiği 1 Ocak 1921 tarihli telinde onu kabul ediyor. (HTBD, Mart 1976, sayı: 74, vesika nu: 1612.) *O telin son cümlesi "Bâki ilk selam" da Cilasun'un kitabının adı olduğu halde, sayın yazarın dikkatinden kaçmış sanırız.* Çerkez Ethem 9 Ocak 1921 tarihli ve para karşılığı imzaladığı bildiride de bunu kabul eder; HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1591.; Sarıhan, a.g.e., s. 100 vd.

168 ÇEKİ, s. 90 vd.

169 Nadi, a.g.e., s. 90 vd. Öte yandan bu telgraf, aşağıda da ayrıntılı bahsedileceği gibi Ethem isyanının görüşüldüğü TBMM'nin 29/30 Aralık günlerinde arka arkaya yapılan iki gizli oturumundan birincisinde okunmuştur. TBMM GCZ, c.I, s. 288 vd.

bildiklerinden şaşmamaları ve hatta bizi tutuklamayı tasarlamaları üzerine, kendilerine katılmış görünerek oradan kurtulmaktan başka çare kalmamıştı. Bundan dolayı bazı noktalarda kendilerine hak verir gibi görünerek bir taraftan istedikleri telgrafları Mustafa Kemal Paşa'ya çekmekle beraber diğer taraftan bu çekilen telgraftaki noktaları Meclis kürsüsünden de savunmak için Ankara'ya gitmemizin faydalı olacağını söyledik, kabul ettiler. Konuşmayı bu şekilde tatlıya bağladık. Arkadaşlarla beraber kalktık, derhal yine bir otodrezine binerek Kütahya'dan ayrılmayı başardık."[170]

Ancak "Gerçeği söylemek gerekirse" diye devam eden Kılıç Ali Bey, ***kurul üyeleri arasında Ethem'le kardeşlerine inanıp kendilerine ciddi olarak hak verenlerin de bulunduğunu*** belirtir. Bunların kim olduğu ise hem aşağıda vereceğimiz bölümde hem de kurul üyelerinin, 30 Aralık'ta Meclis'i bilgilendirdikleri gizli oturumda yapılan konuşmalardan anlaşılacaktır.

Kurul Kütahya'dan ayrılırken, Kılıç Ali Bey, Kuvayı Seyyare müfrezelerinin bazılarının Eskişehir yönünden gelecek herhangi olası bir kuvvete karşı mevzilerine sokularak cephe aldırılmış olduğunu görür. Kütahya'dan dönmeden önce, Ethem ve kardeşlerinin kurul üyelerini tehdit amacıyla sürekli olarak kuvvetlerinin çokluğundan bahsetmesi Kılıç Ali Bey'in dikkatini çeker. Buna çok önem veren Kılıç Ali, yaptığı "ince araştırmalar" ve genel kuvvet cetvellerini incelemesinden sonra Kuvayı Seyyare mevcudunun 700 ila 800 süvariyi geçemeyeceği istihbaratını elde eder.[171]

Bu arada Batı Cephesi Komutanlığı da isyanın silah kullanılmadan bastırılmasının mümkün olmadığının ortaya çıkması üzerine *-Mustafa Kemal'in de bilgisi dahilinde-* 28 Aralık'tan itibaren önlemler almaya başlar. Bu çerçevede bazı birlikler Kütahya'ya doğru intikal ettirilmektedir. Kütahya'dan dönen kurul işte tam bu sıralarda, Sabuncupınar istasyonunda Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'le karşılaşır.[172]

Kurul, İsmet Bey'i Suçluyor

Kılıç Ali, bir servis vagonu içinde karşılaştıkları Albay İsmet'i uykusuz ve yorgun bir halde bulduklarını belirtir. Albay İsmet'in yanında Batı Cephesi Komutanlığı Harekât Şubesi Müdürü Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey vardır. Tavrından ve heyecanından sabırsızlıkla kurulun gelişini beklediği anlaşılan İsmet Bey onları büyük bir heyecan ve iltifatlarla karşılar. Ardından hep beraber servis vagonuna geçerler.

"Şurasını ehemmiyetle kaydetmeliyim ki" diyen Kılıç Ali; ***Celal Bayar ile kendisinden başka kurul üyesi diğer arkadaşlarının hemen hemen Kuvayı Seyyare'yi id-***

---

170 Kılıç Ali, a.g.e., s. 54 vd. **Reşit ise kurul üyelerinin onca ısrarına karşın onlarla birlikte Ankara'ya dönmez.**

171 Aynı yer.

172 Kılıç Ali, s. 57 vd., Selek, Milli Mücadele, s. 938 vd.

dialarında haklı; Albay İsmet Bey'i, hareketleriyle onları çileden çıkarmış olmakla suçlayarak haksız gördüğünü belirtir. *"Hele eski Eğitim Bakanı Vehbi Bey"* diye devam eden Kılıç Ali, onun Ethem'le kardeşlerinin asabi bir savunucusu olduğunu vurgular. Kılıç Ali, arkadaşlarının, bu şekilde Albay İsmet Bey'i sıkıştırmaya ve ***Kuvayı Seyyare'ye karşı bir hareketi önlemeye çalıştıklarını***, bu eleştirilerin doğal olarak Albay İsmet Bey'in alacağı karar üzerinde etkiler yapacağını gördüğünü söyler: "Bunun üzerine derhal salondan çıktım. Diğer bir kompartımanda bulunan...[Batı Cephesi Harekât Şubesi Müdürü] Tevfik Bey'in yanına gittim. Tevfik Bey'e 'Ben Kuvayı Seyyare'nin içyüzünü her fırsattan yararlanarak öğrendim. Hatta kuvvetlerinin genel durumunu dahi inceledim. Kuvvetleri blöften, lafları ve hareketleri palavradan ibarettir. Hiçbir mukavemet gösterebileceklerine inanmıyorum. İsmet Bey ürkmesin. Bunların sözlerine güvenerek kararını değiştirmesin. Ethem ve kardeşlerinin kuvvetleri bu kişilerin anlattıkları ve İsmet Bey'in de tahmin ettiği gibi çok değildir. Bu düşünceleri küçük bir kâğıda yaz. Ben içeriye girdikten sonra başka bir mesele imiş gibi gönder' dedim ve tekrar salona, heyetin yanına gittim."[173]

İsmet İnönü de Sabahattin Selek'e bu görüşmeyi şöyle anlatır: "...Yolda..heyetle karşılaştık. Reşat Bey* isminde bir mebus vardı, Saruhan mebusu. İyice hatırlıyorum, Reşat Bey bana, 'Çok hazırlandılar, çok hiddetliler, kendilerine güveniyorlar, muharebe edecekler' dedi. Heyette bir de Vehbi Bey var. Bu da Balıkesir mebusu. Başta Vehbi Bey olmak üzere bazıları bana çıkışmaya kalkıştılar. ***'Bu silahları biz size memleketin evlatlarını birbirine vurdurmak için vermedik, yaptığınız hareket yanlıştır' diyorlardı. Söylediklerinden Ethem'i müdafaa ettiklerini anlıyordum."***[174]

İsmet Bey Tespihini Masaya Fırlatıyor

Görüşme bu atmosferde devam ederken, Batı Cephesi Harekât Şubesi Müdürü Tevfik Bey, Kılıç Ali'nin önerdiği gibi hareket ederek onun söylediklerini bir küçük kâğıda yazıp bir haberci eri ile içeri gönderir. Haberci erin verdiği notu alan *Albay İsmet Bey, bunu heyecanla okurken gözleri parlar. Derhal ayağa kalkarak elinde çevirdiği otuz üçlük kehribar tespihini hemen masanın üzerine şiddetle fırlatır ve adeta köpürerek "Efendiler, ben Ethem kuvvetlerini abartarak söylediğiniz miktarın daha çok üstünde ve güçlerini, bahsettiğinizin de üstünde anlıyordum. Fakat yedi bin dediğiniz bu kuvveti yedi kişilik eşkıya derecesine indireceğim ve edebini bildireceğim"* diye sert bir çıkış yapar.[175]

---

173 a.g.e., s. 56 vd.
174 Milli Mücadele, s. 938 vd.
175 Kılıç Ali, a.g.e., s. 57 vd.
* İnönü'nün, kurulda Saruhan milletvekili Reşat [Kayalı] Bey'in bulunduğundan bahsetmesinde bir yanlışlık olmalıdır. Kurul, yukarıda da belirtildiği gibi; Saruhan (Manisa) milletvekilleri Çerkez Reşit ve Celal (Bayar) Bey, Karesi (Balıkesir) milletvekili Vehbi (Bolak) Bey, Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri (Akgöl) Bey ve Ayıntap milletvekili Kılıç Ali Bey'den oluşuyordu. Reşat Bey kurula muhtemelen sonradan katılmıştır.

İsmet Bey de bu durumu şöyle açıklar: "..Kendilerine sert cevaplar verdim. ***İstanbul ile haberleşmelerinin yakalandığını*** söyleyince, sesleri kesildi. Bunun üzerine onlar geçtiler gittiler. Biz de yolumuza devam ettik."[176]

Bu arada Kılıç Ali'den aldığı istihbarat doğrultusunda Ethem yandaşı kurul üyelerini susturan Albay İsmet Bey, o sırada salona giren Batı Cephesi Harekât Şubesi Müdürü Tevfik Bey'e dönerek önceden hazırlanan Kuvayı Seyyare'yi tepeleme emrinin uygulanması hakkında 61. Tümen Komutanı İzzettin (Çalışlar) Bey'e verilecek emri not ettirir. Kılıç Ali ayrılışlarını da şöyle anlatır: "Heyetimiz bir münakaşa havası içinde İsmet Bey'le hoş olmayan bir vaziyette vedalaştı ve ayrıldı. Ayrılırken, İsmet Bey'in bana karşı gösterdiği iltifatlar görülmeye şayandı."[177]

"Öğüt Kurulu" Öğüt mü Verdi Tahrik mi Etti?

Öte yandan kurul Ankara'ya dönmeden önce[178] TBMM, Ethem isyanını görüşmek üzere 29 Aralık'ta gizli bir oturum yapar. Oldukça uzun süren bu oturumun ardından, ertesi gün Ankara'ya gelen kurul üyelerinin de katılımı ile ikinci bir gizli oturum yapılır. Ancak bu gizli oturumlara geçmeden önce kurul hakkında son bir iki söz daha söylemek istiyoruz.

Mustafa Kemal, kurulun dönüşü ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "...Efendiler, Kütahya'daki kurulun, Meclis'te durumu açıklayarak kendilerine daha yararlı olabileceklerine Ethem ve kardeşlerini inandırarak ellerinden kurtulabildikleri anlaşılmıştır. Doğaldır ki, Reşit Bey orada kalmıştır."[179]

Mustafa Kemal'in, 1927'de okuduğu Nutuk'ta bu şekilde her ne kadar ılımlı sözlerle bahsetmesine karşın[180], kurulun Kütahya'ya gidişi sırasında onlara güvenmediğini, İsmet Bey'e "*..Hepsi Ethem yandaşıdır. Götürmek isterlerse sakın gitme*" diye uyarmasından anlaşılmaktadır. Albay Kâzım (Özalp) Bey'in de Reşit tarafından kurula alınmak istemesini masanın altından ayağına basarak engellediğini de buraya not ediyoruz.

---

176 Selek, aynı yer.

177 Gösterilen yer. Kılıç Ali kaldığı yerden şöyle devam eder: **"Nihayet harekâta geçildi. Ethem ve hempaları tahmin ettiğimiz gibi mağlup edilerek alçakça kaçtılar ve o zamana kadar vuruştukları Yunan ordusuna kahpece katılarak düşmanla işbirliğine başladılar. Bu suretle Mustafa Kemal'in kendilerine bir türlü itimat etmemesinin ve onları er geç mutlaka tasfiye etmek karar ve azminin ne kadar haklı, ne derece yerinde olduğu açıkça meydana çıkmış bulunuyordu...**

178 Mustafa Kemal'in Batı Cephesi ve 12. Kolordu komutanlıkları ile İsmet ve Refet beylere çektiği 30 Aralık tarihli bir şifretelden anlaşıldığına göre kurul 30 Aralık'ta dönmüştür. HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1587.; Yunus Nadi de kurulun 30 Aralık öğleden sonra Ankara'ya döndüğünü yazar. ÇEKİ, s. 94 vd.

179 Nutuk, s. 728 vd.

180 Bunu da doğal karşılıyoruz. Çünkü Rauf Orbay'ın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası komplosu ile Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez ve Adnan Adıvar gibi silah arkadaşlarının kendisinden ayrılıp yıkıcı bir muhalefete geçmesi nedeniyle, Atatürk'e bağlılığını gösteren Celal Bayar ve Kılıç Ali gibi kurul üyelerini ve hatta Kâzım Özalp Paşa'yı incitmemek için Mustafa Kemal'in Nutuk'ta böyle ılımlı konuşması gayet anlaşılabilir bir durumdur.

Ayrıca 24 Aralık'tan 29/30 Aralık gecesine kadar Kütahya'da kalan kurulun görevi; Kuvayı Seyyare'yi Hükümet tarafından kendilerine bildirilen koşulları kabul ettirmek için ikna etmek/yola getirmek iken, bu süre içinde tam tersine, kendileri Ethem ve kardeşlerinin etkisinde kalmışlardı. Bunu kanıtlayan olayların birisi Kılıç Ali'nin "...Benimle Celal Bayar dışında kuruldaki arkadaşların tümü Kuvayı Seyyare'yi haklı Albay İsmet Bey ve diğer komutanları haksız buluyorlardı.." biçimindeki sözleridir.

İkinci olay da kurulun Sabuncupınar istasyonunda karşılaştığı Albay İsmet Bey'i adeta paylaması ve Vehbi (Bolak) Bey'in daha da ileri giderek "...Biz bu silahları size memleket evlatlarını birbirine vurdurmak için vermedik" demesidir.

Üçüncü olarak yaklaşık iki aydır Kuvayı Seyyare'nin isyan durumuna geçmesi ve Ethem'in de 29 Aralık tarihli TBMM'yi aşağılayan o *ünlü* telgrafına ve kurulun 30 Aralık'ta yapılan gizli oturumda milletvekillerine bilgi vermesine karşın Meclis'ten tepeleme yerine sorunu "sulh yoluyla halletmek" fikri öne çıkmıştır. Hiç kuşkusuz bu kararda Meclis'e, *-olayları dramatize ederek-* bilgi veren kurul üyelerinin etkisi olmuştur.

Sayın Emel Akal da kurulun sorunu neden çözemediğinin yanıtını ararken, *"Yoksa çözmek mi istememiştir?"* sorusunu ortaya atıp şöyle devam eder: "..[Kurul] *Bu kişiler, Çerkez Ethem ve ağabeylerine 'Ankara size birşey yapamaz, üzerinize yürümeye cesaret edemezler' kabilinden güvence mi veriyorlardı? Yani bu nasihat heyetleri Çerkez kardeşleri Ankara'ya karşı sakinleştireceklerine,* ***tahrik mi etmekteydiler?"***[181]

Burada verdiklerimizden okuyucu birtakım ipuçları çıkarabileceğinden, biz şimdilik bir yorumda bulunmayarak bundan sonra da konu ile ilgili Meclis'in 29/30 Aralık 1920'de yaptığı iki gizli oturuma geçeceğiz.

181 a.g.e., s. 343 vd.

3. BÖLÜM

İSYAN MECLİS GİZLİ OTURUMUNDA GÖRÜŞÜLÜYOR

Çerkez Ethem ayaklanması ile ilgili önceki bölümde anlattığımız olaylar meydana gelirken, cephede de askeri faaliyetler hızlanıyordu. Ancak konuyu dağıtmamak için ilk önce TBMM'nin 29/30 Aralık'taki gizli oturumlarını verip onu aradan çıkardıktan sonra tamamen askeri boyutunu anlatmaya çalışacağız.

TBMM, 29 Aralık 1920 Çarşamba günü, İkinci Başkan Erzurum milletvekili Celalettin Arif Bey başkanlığında Çerkez Ethem isyanını görüşmek üzere toplanır.[1] Gizli oturumu açan Başkan, Nafıa Vekili *-A. Fuat Cebesoy'un babası-* İsmail Fazıl Paşa ile ilgili bir iki kısa konuşmanın ardından ilk sözü Mustafa Kemal Paşa'ya verir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf devletlerince "açıkça" işgali ve 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışından başlayarak askeri/siyasi durumu ve Çerkez kardeşlerin Türk İstiklâl Harbi'nde oynadığı rolleri ayrıntılı bir şekilde anlatır. Mustafa Kemal'in anlattıkları, bizim de çalışmamızın başından bu yana yazdığımız konular olduğundan onları tekrarlamıyoruz.

Mustafa Kemal Paşa, olan biteni anlattıktan sonra, Çerkez Ethem isyanının basit nedenlerle çıkmayıp ***ta öteden beri hazırlanan ve bir hükümet kurmaya yönelik olduğunu*** şu sözlerle ifade etmiştir:

"...Şimdi efendim, bütün bu çerçeve içinde, altında gizli birtakım cereyanlar vardır. Şimdi o cereyanlar...Bizim böyle bütün iyiniyetle, içtenlikle, kardeşçe girişimlerimiz yapılırken, Ethem Bey'in, Tevfik Bey'in, Reşit Bey'in, Hacı Şükrü Bey'in ve belki Kuvayı Seyyare'lerinin ***gizli bir takım teşkilatı*** var, ***gizli teşebbüsler***...Ankara'nın karşısına o kuvveti oraya katmak...Konya'ya öyle adamlar gönderilmiştir. Bu adamların ellerinde Ethem Bey'in açık resmi belgeleri vardır. Yeni kuvvet toplamaya görevlidir ve bütün mülkiye memurları *[vali, kaymakam vb.]* bunlara yardım edecektir. Kuvvet toplamak için parola verilmiştir, işaret verilmiştir. Diğer taraftan Yörük Ali Efe'ye, Demirci Efe'ye, Gökbayrak Taburu'na şifreli telgraflar, özel adam-

---

1 Aslında TBMM o sırada toplantı halindedir ve değişik konuların görüşüldüğü iki celse yapılmıştır. Çerkez Ethem isyanının görüşüleceği üçüncü celsenin gizli yapılması kararlaştırıldığından, ilgililer dışında herkes salondan çıkarılarak gizli oturuma geçilmiştir. Bu celsenin ardından verilen 10 dakikalık aradan sonra başlayan dördüncü celsede de yine bu konu, yine gizli oturumda görüşülmüştür.

larla *[kuryelerle]* mektuplar gönderilmiştir ve bunlar Hükümetimizin aleyhine kışkırtılmıştır. Yalnız dikkati çekici birşey vardır: Mesela, bu mektup, Vacip Bey* adında bir kişinin cebinde çıkmıştır, mektup on iki *[Aralık]* tarihlidir. Yalnız bu mektubu götüren kişinin üzerinde de Türkiye Komünist Fırkası adı ve haysiyetiyle teşkilat yapmak üzere verdiği belge vardır. Bu adam ve bunun gibilerin hepsi tutuklanıyor ve üzerlerinden belgeleri alınıyor. Bunun gibi daha [başka] vesikalar vardır. Mesela bu veya bunun gibi bir adama Hacı Şükrü Bey eliyle beş yüz lira verilmiştir. Tabii ki, bu adam ve bunun gibilerin hepsi tutuklanıyor, üzerlerinden vesikalar alınıyor...Bir taraftan, Reşit Bey ve arkadaşları burada adamlar seçip orduya gönderiyorlar. Subaylara ve bilhassa erlere propaganda yapmak için. Ethem Bey'le çarpışma olduğu zaman erler Ethem Bey tarafına geçsinler, için [diye]. Bu adamların bir kısmı doğrudan doğruya bana gelmiş, itiraf etmişlerdir..."[2]

Bu arada Çerkez Ethem'in Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe ile yukarıda değindiğimiz haberleşmesini anlattığı sırada Mustafa Kemal Paşa, Haydar Bey'le kendisini öldürmek isteyenlerden bahseder: "...İki genç bu gece Karahisar'a geldiler. Bunların bendenizle Haydar Bey'i öldürmek üzere...Bu kişiler arasında namusuna fevkalade güvendiğim bir kişinin de adı geçmiştir. Onu yakından sizler de tanırsınız. Öyle zannediyorum ki, yanlış anlaşılmıştır. Hakkı Behiç'in adı geçmiştir. Öyle zannediyorum ki, bu mektubu üzerinde taşıyan adamın üzerinde genel sekreter sıfatıyla Hakkı Behiç Bey'in mektubunun bulunması...Kâğıt arasında bir ilişki yoktur. Yalnız aynı adamın üzerinde bulunmasından başka. (Yalnız aynı adam) Ethem Bey tarafından bahsediyor. Ethem Bey demiştir (ki)."[3]

Mustafa Kemal Paşa Meclis'i Göreve Çağırıyor

Mustafa Kemal Paşa, yaklaşık iki aydır süren Çerkez Ethem'in isyanına *hâlâ barışçıl bir çözüm bulma* yanlısı olan TBMM üyelerini adeta daldıkları derin gaflet uykusundan uyandırmak için sözü ısrarla bunların ***TBMM'nin yerine kendilerinin bir hükümet kurmak istedikleri noktasına getirir:*** "...Yine bugün aldığım raporlar vardır. Ethem Bey ve arkadaşları ve kardeşleri *bir hükümet kurmaya kesin olarak karar vermişlerdir* ve hakikaten Ethem Bey bunu güvenilir olan ve kendisiyle görüşen bir arkadaşımıza demiştir. Bundan dolayı bunu yıkmak lazım, belki de yıkmak sırasında yanıldığımı gösterirler. Başarılı olursam sevap alırım."[4]

Bunların ardından sözü, Kuvayı Seyyare elebaşılarının Güney Cephesi Komutanı Albay Refet ve 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin beylerin görevlerinden alınmaları ile isyanın sona ereceğini sananların nasıl yanıldıklarına getiren Mustafa Kemal Paşa, *isyanın bunu amaçlamayıp çok geniş bir sahada egemenlik kurma-*

---

2 TBMM GCZ, c.I, s. 271 vd.

3 GCZ, c.I, s. 286 vd. Zabıtları, Sadi Borak'ın "Gizli Oturumlarda Konuşmalar"ıyla karşılaştıran ATABE için bk; c.10, s. 218 vd. Ayrıca biz bu suikast konusunu değişik nedenlerle tam açıklığa kavuşturamadık. Aydınlatılması gereken konulardan birisi de budur.

4 GCZ, c.I, s. 287 vd.

ya yönelik olduğunu açıklar: "...Şimdi efendim, gayet basit görünür, Refet ve Fahrettin beyler kalksın [görevden alınsın], halbuki bizde ne yazık ki oluşan düşünce; belgeler ve girişimlere dayanmak suretiyle oluşan düşünce şudur: Kütahya, Isparta, Demirci Efe'ye ve ta Isparta'ya kadar bir nüfuz bölgesi, Isparta, Yörük Ali Efe'ye kadar olan bölge de bir nüfuz bölgesi... Bir taraftan da bütün ülke içerisinde kayıtsız şartsız kuvveti genişletmek..."[5]

Bu sözlerinin ardından Ethem'in, gizli oturumun yapıldığı gün çektiği Meclis'i aşağılayan telgrafını okuyan Mustafa Kemal, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin ta öteden beri yürüttükleri *yer altı faaliyeti* ile TBMM'ye isyanlarını, Hükümet ve ordunun ortadan kaldıracak güce sahip olduğunu belirterek, bir anlamda TBMM'yi de bu karara ortak olmaya çağırmıştır: "..Şimdi efendiler; demek bu en sonunda iç yüzü açığa çıkarılmış bir yalandır. Fakat bence muhakkaktır ki ***daha evvelinden*** bu şekilde veyahut o şekilde, ***burasını berbat etmek*** ve *burada* ***kendi akıllarınca bir hükümet yapmak girişiminde ve düşüncesinde bulunmuşlardır.*** Bütün girişimleri açık, gizli, kapalı hep bu amaca ve bu noktaya yöneliktir. Efendiler; elhamdülillah Hükümetimiz kuvvetlidir. Ordumuz güven vericidir. Doğal olarak, Büyük Millet Meclisi'nin yasallığına taarruz edenler, tecavüz edenler hakkında Yüce Kurul'unuzun kanunları uygulanır ve Hükümetimiz bu kanunları uygulama gücüne sahiptir."[6]

Bu uzun oturumda Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini yalnız Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey iki kez keserek çok kısa karşılıklar vermiştir. Hacı Şükrü, birincisinde, Mustafa Kemal'in, kendisinin Ankara'ya gelirken yolda hayvan topladığı iddiasını; ikincisinde, Eskişehir toplantısında Çerkez Ethem'e kendisi için önlem alındığından kaçmasını söylediği iddiasını reddetmiştir. 29 Aralık tarihli iki celsede yapılan birinci gizli oturum böylece sona ermiştir.

Daha ziyade Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'i Çerkez Ethem isyanı ile ilgili bilgilendirmesi havasında geçen gizli oturumda Mustafa Kemal'in üzerine basa basa belirttiği gibi, ***Ethem ve kardeşleri Kütahya ve çevresinde bir derebeylik/devlet/hükümet kurmak istemişlerdir. Yine Atatürk'ün de değindiği gibi bu amaç, Ethem ve kardeşlerinin kafasında birden bire ortaya çıkmış olmayıp ta başından beri bulunmaktaydı.*** Türk İstiklâl Harbi ile ilgili birçok kaynakta da bunu doğrulayan tespitlere yer verilir. Bunlara bir örnek olmak üzere; Tuğgeneral Nurettin Türsan'a göre, Çerkez Ethem ve kardeşleri Kütahya kentini, *kendi devletlerinin başkenti yapmışlardı.*[7]

Bu konu ile birçok kaynak olmasına karşın şimdilik sadece bununla yetiniyoruz. Ayrıca ileride değinileceği gibi, Çerkez Ethem'in Yunanlılarla yaptığı proto-

---

5 Gösterilen yer.; ayrıca bak; zabıtları, Sadi Borak'ın çalışması ile karşılaştırarak yayınlayan ATABE, c.10, s. 220 vd.

6 Gösterilen yerler.

7 Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi, Birinci Askeri Tarih Semineri, Ankara, 24-27 Mayıs 1983, Bildiriler, c.III, s. 1-112.

* Güney Cephesi istihbaratınca yakalanan, Ethem'in Yörük Ali Efe'ye gönderdiği kurye.

kolda da aynı konuya değinilmiş, Ethem ve kardeşlerinin, Kütahya ve çevresinde sınırları ayrıntılı bir biçimde belirlenen ayrı bir yönetim kurmaları kabul edilmişti.

Kütahya'dan Dönen Kurul Meclis'e Bilgi Veriyor

Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin isyanı, 29 Aralık gizli oturumunun ardından, kurulun dönmesinden sonra 30 Aralık'ta yapılan ikinci bir gizli oturumda da görüşülmüştür. 30 Aralık gizli oturumunun, Ethem'in *TBMM'yi aşağılayan telgrafının gerdiği bir atmosferde yapıldığını da söylemeliyiz.*

30 Aralık gizli oturumu yine Erzurum milletvekili ve TBMM İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey başkanlığında yapılır.

Gizli oturumda ilk söz Saruhan milletvekili Celal (Bayar) Bey'e verilir. Konuşmasına; *-bizim de yukarıda ayrıntıları ile yazdığımız-* Kuvayı Seyyare ile Batı Cephesi Komutanlığı arasındaki anlaşmazlık ve bunu ortadan kaldırmak için değişik tarihlerde yapılan toplantılara ve en son kendisinin de dahil olduğu kurulun seçilmesi ve Kütahya'ya gitmesi hakkında bilgi vererek başlayan Celal Bey, biraz sonra *-halkın tabiriyle-* "hem nalına hem mıhına" tavrını takınsa da şu önemli saptamayı yapar: "..Yalnız şu anda efendiler, çok mühim bir vaziyet karşısında bulunuyoruz ve diyebilirim ki amacımızın elde edilmesi uğrunda yaptığımız mücadelenin ***tam bir dönüm noktasında bulunuyoruz.***"[8]

Gerçekten, durum çok önemli ve Türk İstiklâl Harbi'nin dönüm noktasını oluşturacak bir konumdadır. Kurulun 30 Aralık'ta Ankara'ya dönmesi ile ipler tamamen kopmuş, ordu birlikleri Kuvayı Seyyare'ye karşı "Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı"na başlamıştır.

Bu cephede olan-bitenler bilinmekle birlikte, *İngiliz ve Yunan istihbaratlarıyla öteden beri var olan* ilişkilerini güçlendiren Kuvayı Seyyare cephesinde neler olup bittiğinden bir kaynak dışında bahseden yoktur. O kaynak da Kuvayı Seyyare'nin hakimiyetindeki bölgede, Demirci Kaymakamlığı yapan İbrahim Ethem (Akıncı) Bey'dir. İbrahim Ethem Bey'in, Çerkez Ethem'in yaveri Yüzbaşı (Açofit) Sami'nin kendisine söylediklerinden aldığı notlara göre, Çerkez kardeşlerin o günlerdeki hedefi ***"...Muzaffer olarak Ankara'ya girip orada 'lazım gelenleri' alarak asmak ve Milli Meclis'i tasfiye etmek"***tir.[9] İşte bu nedenle, durum gerçekten önemli ve her iki taraf için de dönüm noktası bir konumdadır.

Bayar'ın 'Duruşu'

Celal Bey, bu saptamayı yaptıktan sonra, Ethem ve kardeşlerinin görevden alınmalarını istediği ordu komutanlarının da her bakımdan çok değerli kimseler ol-

---

8 GCZ, c.I, s. 289 vd.
9 Demirci Akıncıları, s. 25 vd.

duğunu, "ama" diye adeta bir virgül koyarak devam ettirdiği konuşmasında "...diğer tarafta da mücadelenin ta başlangıcından itibaren bileğinin gücüne güvenmiş, ortaya atılmış, çalışkan arkadaşlarımız.. ***Bunların bir an için sırf ülke istiklâlini savunmak için eline aldıkları silahların, bu ülkenin öz evladının sinesine çevrildiğini düşünmek ve hayal etmek bile hepimiz için yürek yakan bir meseledir***" diyerek, sorun karşısındaki 'duruşunu' ortaya koymuştur. Oysa Ethem'in Meclis'i aşağılayan isyan telgrafının ortada olduğu ve bunu da kendilerinin bildiği bir ortamda Celal Bey'in bu duruşu, âsi Çerkez kardeşleri "kollayıcı"; ve değindiği "dönüm noktası"nda Mustafa Kemal cephesinin değil âsiler cephesinin işine yarayacak bir duruştur. Çünkü Meclis, kendisi ve biraz sonra kürsüye çıkacak Vehbi Bey'in izlenimlerine göre Ethem isyanıyla ilgili karar verecektir. Nitekim, onca disiplinsizlik ve edepsizliğe karşın TBMM, bu sorunu Celal ve Vehbi beylerin anlatımlarından sonra hâlâ "Kardeş kanı dökmeyelim...Barış yoluyla halledelim" mantığıyla silahsız çözme görüşünü benimsemiştir.[10]

Celal Bey, ardından öğüt kurulunun Kütahya'ya gitmesi ile başlayan Mustafa Kemal Paşa ile telgrafla yapılan haberleşmelere geçer. "Paşa'dan şu tel geldi, biz bu cevabı verdik" yollu konuşmaya devam ederken, Celal Bey'in sözleri milletvekillerince sık sık kesilir. Zabıtlardan, oldukça heyecanlı ve meraklı olduklarını anladığımız milletvekilleri, gelen giden her telgrafın tek tek okunmasını ister. Karahisarı Şarki [Şebinkarahisar] milletvekili Memduh [Necdet Erberk] Bey bunlardan birisidir. Memduh Bey'in isteği üzerine Celal Bey, kendilerine gelen giden telgrafların tümünü okur. Vehbi [Bolak] Bey de ***sorumluluğun kendi üzerlerinde kalmayıp Meclis'e yüklenmesi için okunmasını ister.***

Bunun üzerine Celal Bey, Kütahya seferini anlatırken alıp gönderdikleri telgrafları tek tek okur. Bir süre Çerkez kardeşler tarafından rehin alındıklarını da belirten Celal Bey, ardından orada ağlanacak hüzünlü dakikalar yaşadıklarını da vurgular. Parti Pehlivan Ağa ile ilgili bu olayı, Kâzım (Özalp) Bey'i de ilgilendirdiği için başka bir yerde toplu halde vermeyi düşünüyoruz.

Celal Bey ardından, dönüşte gördükleri ve milletvekillerinin ***duygularını etkileyecek*** şu manzarayı da anlatır: "..Dönerken bizim askerlerin kırmızı ve yeşil çekerek harp düzeni halinde Kütahya üzerine yürümekte olduklarını gördük ve insan şüphesiz ki, bunların el ele vererek düşmana saldırmalarını ve esasen amaç bir olduğu halde vazifei uhuvvetini [kardeşlik görevini] pek dilârâne [gönül okşarcasına], pek kahramancasına düşmana karşı yapmalarını dilemekten nefsini yasaklayamıyor."

Ardından dönüş yolunda yukarıda kısmen bahsettiğimiz gibi İsmet Bey ile olan karşılaşmalarına sözü getiren Celal Bey, tarafların -*Çerkez kardeşler ile; Albay İsmet Bey ve diğer komutanlar*- sorunu gereğinden fazla ***abarttıklarını*** gördüklerini

10 GCZ, c.I, s. 289 vd.

iddia etmeyi de unutmaz. Bayar, orada gördüklerine, kendilerine yapılan rehin alma olayına, iki aydır isyan durumunda olmalarına ve en son kendisinin de üyesi olduğu TBMM'yi aşağılayan Ethem'in telgrafına karşın sorunun hâlâ ***kan dökülmeden*** çözüleceğine inandığını söyleyerek ***kararsız milletvekillerini de etkilemiştir.*** Bu nedenle ***TBMM'den Mustafa Kemal'in istediği ve de durumun gerektirdiği karar çıkmamıştır.***

"Zannederim" der Celal Bey ve şöyle devam eder: "..Zannederim her hangi bir meselede böyle önemli ve vatani meselelerde işin içine hırs girdiği zaman mantık kaybolur. O mesele çözümlenmekten pek uzak bulunur. Bu işin içine hırs girdiğini anlıyorum ve bugün dahi şu dakikada fena yazılmış olan telgrafın buraya gelmiş ve ilgililerin gözleri önüne konulmuş olmasına rağmen *kan dökülmeden* meselenin hallini temenni ediyorum. *Zannediyorum ki, buna imkân vardır.* Bilhassa geleceği [ve], durumu kurtararak ve tarafların, *hiç şüphesiz* ***hepimiz onların şerefinden sorumluyuz*** ve *onların şerefini göz önüne alarak,* gelecekte dahi zararlar vermeyecek bir şekilde meselenin hallini bu Meclis'in soyluluğundan ve Bakanlar Kurulu'nun cömertliğinden bekliyoruz. Bilhassa Reis Paşa Hazretleri de bir buçuk aydan beri meseleyi tam bir dikkatle yakından takip etmişlerdi. Buna da inanıyorum ki, onlar da [daha] ileri bir devreye varmadan, yani *silah patlamadan* işe iyi bir son vermek isterler. Bizim duygularımız bundan ibarettir. Çaresi meselesini de hep beraber düşünmek zorundayız."[11]

Bu arada Celal Bey'in, hem iki tarafı idare edip hem ***âsi Kuvayı Seyyare'ye karşı silah kullanılmasına karşı bir ortam yaratmak*** *hem de sorumluluğu üzerinden atmak amacını taşıyan* yaklaşımına karşı, bir milletvekili "Siz nasıl bir anlaşma imkânı düşünüyorsunuz?" sorusunu yönelterek gerçek niyetini öğrenmek ister.

Celal Bey bu soruya, "Bendeniz kendi adıma 'kesin olarak şu' diyemem. Fakat yine tarafların şeref ve haysiyetini kurtarmak ve geleceğimizi tehdit etmeyecek bir çözüm bulmak herhalde lazımdır. Fakat bunu açıklıkla şimdi söyleyemeyeceğim. Aklına gelenler söylesinler, belki bendeniz de birşey düşünebilirim" gibi yine gerçek niyetini ortaya koymayan bir karşılık verir.[12]

Burada Celal Bey'in ***"..Her ki tarafın da gözünü hırs bürümüştür"*** demesi son derece yadırganacak bir durumdur. Eğer ortada bir hırs var ise bu, Ethem ve kardeşleri için söz konusu olabilir. Batı Cephesi Komutanlığı ve onun bağlı olduğu Genelkurmay ve Hükümet için böyle bir durum söz konusu asla olamaz. Onların yapmak istedikleri sadece ve sadece ***emir komuta disiplinine bağlı bir düzenli ordu kurmaktı.*** Bunun için de sadece Kuvayı Seyyare'yi değil, tüm gayrınizami kuvvetleri, anlaşılır tanımıyla da tüm Kuvayı Milliye unsurlarını "yok etmek" değil, emir-komuta zincirine almaktı. Hemen tüm Kuvayı Milliye unsurları buna uyduğu halde Ethem'in Kuvayı Seyyaresi buna karşı çıkmıştır. Hırs, asıl bunlar için geçer-

11 GCZ, c.I, s. 293 vd.
12 Aynı yer.

li olduğundan, bu duyguları, onları hem TBMM'ye isyana, hem de düşmanla işbirliğine götürmüştür. Bu hırs, ileride açıklayacağımız gibi, Ethem'in *-ve kardeşlerinin-* gözünü öylesine bürümüştür ki, 9 Eylül 1922'den sonra da yurt dışında Türk vatanı ve milleti ile onun önderlerine suikast dahil tüm haince eylemlere kadar sürüklemiştir. Celal Bey gibi İTC'nin İzmir Kâtibi Mesulü'nün bunu bilmemesi, anlayamaması ne yazık ki en hafif deyimiyle hayret vericidir.

Celal Bey'e konuşması sırasında soru soranlardan birisi de Erzurum milletvekili Mehmet Salih [Yeşiloğlu] Efendi'dir: "Ethem Bey'in son telgrafı yeni bir anlayış üzerine mi yazılmıştır? Yoksa eskiden beri var olan bir anlayışla mı yazılmıştır? Bu mesele hakkındaki duyduklarınız neden oluşmaktadır?"[13]

Celal Bey, bu soruya, telgrafın çekilmesinden, sonradan haberdar olduklarını, telgraf müdürünün imzasını taşıyan kopyasının kendilerine gösterildiğini;[*] bunun kendi fikrince, işin silah patlamadan çözülmeyeceğinin Ethem ve kardeşlerince anlaşılmasından sonra çekildiğini sandığını, her ne olursa olsun telgrafın gerek anlayış, gerek fikir ve gerekse de düşünce itibariyle gayet ağır ve sakat olduğunu belirterek karşılık verir.

Celal Bey'in son sözleri; Cebelibereket [Osmaniye] milletvekili İhsan [Eryavuz] Bey'in "...[Reşit Bey] *sizin, kardeşlerine bildireceğiniz meseleleri kabul etmiş ve bunu kardeşlerine de kabul ettirmeyi üstüne almıştı.* Kendisinin orada kalışı, hissediyorum, ifadelerinizde..." şeklindeki *-tamamlanamayan-* sorusunu keserek verdiği yanıt olmuştur. Celal Bey, yanıtında Reşit'in bu meseleleri Ankara'da kabul etmesine Tevfik'in karşı çıktığını, kendilerinin de kabul ettiğini sayarak öğüt kurulunun Ankara'ya dönmesi halinde mahcup olup aldanabileceklerini, bu meselede ***Tevfik ve Ethem'in Reşit'e söz vermediklerini"*** belirtir.[14] Celal Bey'in burada, Çerkez kardeşlerin en büyüğü ve *ikisine de kumanda eden,* dolayısıyla isyanda birinci derecede rol oynayan Reşit'i uzlaşmadan yanaymış gibi göstermesi dikkati çekicidir.

Vehbi Bey Nasıl Aldandıklarını Kürsüde İtiraf Ediyor

Ardından kürsüye Karesi [Balıkesir] milletvekili Vehbi [Bolak] Bey gelir. Kütahya dönüşü, Sabuncupınar istasyonunda karşılaştıkları Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'i paylayarak *"Bu silahları biz size memleketin evlatlarını birbirine vurdurmak için vermedik, yaptığınız hareket yanlıştır"* biçiminde Çerkez Ethem isyanındaki 'duruşunu' ortaya koyan Vehbi Bey, "..Yalnız efendiler, bir kelime ilave etmekliğime müsaade buyurunuz" diyerek çıktığı kürsüde, Mustafa Kemal'in bir gün önceki gizli oturumda yaptığı konuşmada sorunun iç yüzünü ortaya koyan

---

13 GCZ; c.I, s. 294 vd.
14 Gösterilen yer.
* Cilasun'un dikkatini çekeriz.

tavrını destekleme yerine, tam tersi, ***milletvekillerinin kafasını karıştırıcı*** bir tavır sergiler: "..Biz tarafların dayandıkları delillerin haklı ve haksız olması üzerinde durmadık.* Onlar [Ethem ve kardeşleri] tarafından 'Tam bir disiplin ile itaat edeceğiz' cevabı verilince, ona çözülmüştür gözüyle baktık. Bundan dolayı tarafların şu veya bu bakımdan haklı; şu veya bu sebeple haksız olduğu yolunda anlam çıkarılmamasını özellikle rica ederim."[15]

Vehbi Bey'in, Çerkez kardeşlerin "Emirlere itaat edeceğiz" dediğini Meclis kürsüsünden söylemesini ne yazık ki, kendilerinin Kütahya'da bulunduğu sırada yapılan haberleşmeler doğrulamamaktadır. Çünkü Ethem ve kardeşleri, yukarıda değindiğimiz üzere bunun için, tüm komutanlara görevden el çektirilmesi gibi, henüz kurulmakta olan orduyu darmadağın ettirecek birçok koşul öne sürmüşlerdir. Amaçları da sorunun çözümünde uzlaşmacı bir tavır takınmak değil, tam tersi, kafalarından geçen planları yaşama geçirmek için *zaman kazanmaktır.*

Eğitim Bakanlığı döneminde ne gibi icraatlar yaptığını yukarıda anlattığımız Vehbi Bey, bu kısa konuşması ile Mustafa Kemal'in, isyanın bastırılması için karar aldırmaya çalıştığı Meclis'teki milletvekillerinin kafasını karıştırdıktan sonra bir kez söz almış, ardından bir daha da hiç konuşmamıştır.

Mustafa Kemal'i Bir Tek Emin Sazak Anlıyor

Bu arada, Mustafa Kemal'in bir gün önceki gizli oturumda Ethem ve isyanının basit bir olay olmayıp, TBMM Hükümeti'ne karşı Kütahya ve yöresinde ayrı bir hükümet kurmaya yönelik olduğuna ilişkin sözleri, bir kişinin, Eskişehir milletvekili Emin [Sazak] Bey'in dikkatini çeker. "Efendim" der Emin Bey ve şöyle devam eder: "Dün akşam Paşa Hazretleri, Ethem Bey tarafından yeni bir hükümet oluşumu, böyle bir vaziyet kurmak için veyahut önlemler alındığı hakkında bir söz söylemişti ve konu edilmişti. Bu, son vaziyetten ortaya çıkmış bir fikir değildir. Bir şeysi [öncesi] varmış [gibi], anlaşılıyor. Bu konuda açıklama yapar mısınız?"[16]

Bu soruya Vehbi Bey'den önce Celal Bey cevap verir: "Bendeniz bu konularda bilgi sahibi değilim. Belki olabilir, belki değildir. 'Evet' veya 'Hayır' demek için elimde bir belge yoktur."

Celal Bey'in; Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önce Meclis gizli oturumunda yaptığı açıklamaları tekzip eden yanıtı, Atatürk'ün bu mücadeleyi hangi malzeme ile yürüttüğünü göstermesi bakımından çok öğretici ve anlamlıdır ve biz bununla ilgili bir yorum yapmıyoruz. Sadece, Sayın Emel Akal'ın bu kurulla ilgili yaptığı ve bizim de yukarıda yer verdiğimiz, "Öğüt kurulu Çerkez kardeşlere öğüt mü verdi tahrik mi etti?" yorumuna dikkati çekiyoruz.

---

15 Aynı yer.
16 Gösterilen yer. Daha önce de belirtildiği gibi köşeli parantez içindekiler bize aittir.
* Zabıtta, "tevekkuf etmedik" biçiminde geçen kelimenin "tevakkuf etmedik" olması gerekir. Devellioğlu kelimenin anlamını; durma, eğlenme, bekleme.. biçiminde açıklamıştır ki doğrusu da budur. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s. 1321.

Eskişehir milletvekili Emin Bey'in, *sorunun can alıcı noktasına* gönderme yapan sorusuna Celal Bey'den sonra Vehbi Bey de yanıt verir. Öğüt/arabulucuk işine karıştığına pişmanlığını ve bundan bir an önce kurtulmak istediğini ele veren sözleriyle Vehbi Bey, insanın bu gibi meselelerin içinde bulunmasının, talihinin kötülüğüne yormaktan başka birşey olmadığını belirttikten sonra, Celal Bey'in açıklamalarına katıldığını belirtir ve *henüz silah patlamama* ihtimalinin bulunduğunu belirterek, Meclis'in bu yönde bir çözüm bulmasını talep eder.* Kar topuna benzettiği sorunu eritmek gerektiğini belirten Vehbi Bey, "Meclis'in bunu bu şekilde hallederse bugüne kadar vatana yaptığı hizmetlerin en büyüğünü yapmış olacağını" rica ile ister. Vehbi Bey, bu sorunu çözmek için on onbeş kişilik bir komisyonun kurulmasını da önerir. Çünkü 'herkes' bu konuda birşeyler söylemektedir. Ona göre, ***kimin doğru kimin yalan söylediği belli değildir.*** Kurulacak komisyon bunu araştırsın, incelesin, bir karara varsın, sonra da Meclis'e getirsin ve Meclis de bu konuda bir karara varsın. Doğal olarak bu 'herkes'in içine ***Mustafa Kemal ve onun gibi düşünenler de girdiği için***, Vehbi Bey'in onlar gibi düşünmediği, dolayısıyla Ethem ve kardeşlerine hak verdiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

"Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı" Sulandırılmak İsteniyor

Vehbi Bey'in, *derhal müdahale edilmesi gereken ve aslında edilmeye başlanmış bulunan isyanla ilgili karar alınmasını sulandırıcı "Komisyon kuralım" önerisi* karşılıksız kalmaz. Konya milletvekili Refik (Koraltan) Bey hemen bu konuda bir öneride bulunur. Gizli oturumu yöneten İkinci Başkan Celalettin Arif Bey de söze karışarak bu konuda başka öneriler olduğunu söyler. Celalettin Arif Bey, bunlardan İzmit milletvekili Sırrı [Bellioğlu] Bey'in önergesini okutur. Sırrı Bey, Vehbi Bey'in "Komisyon kurulsun" görüşünü destekleyen ve hemen müdahale edilmesini gerektiren sorunu sulandırma amacını taşıyan önergesinde özetle şunları söyler: Cepheden gelen arkadaşların ifadelerini dinledikten sonra kendisinde şöyle bir düşünce oluşmuştur: Bakanlar Kurulu, düzenli ordu ile Kuvayı Seyyare arasında meydana gelecek çarpışma emirlerini *âcilen ertelesin.* Sonra soruna Yüce Meclis el koysun. Aralarından beş veya daha fazla arkadaşlarının katılımı ile bir "anlaşma kurulu" kurulsun. Bu kurul bütün haberleşme/telgraf dosyalarının incelenmesi ve [ardından] tarafları ziyaret ederek oluşacak düşüncelerini raporla [TBMM] Genel Kurul'a sunması için görevlendirilsin. Bunu ülke selameti adına gerekli gördüğünden karar altına alınmasını isteyen Sırrı Bey, önergesinin Bakanlar Kurulu'na süratle bildirilmesini de ister.[17]

---

17 GCZ, c.I, s. 295. Ancak önergenin altında 31 Aralık 1920 tarihi vardır. Gizli oturum, 30 Aralık'ta yapıldığından, önergenin gece yarısından sonra verildiğini sanıyoruz. Yunus Nadi Bey de bu konu ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: "...Türkiye Büyük Millet Meclisi 1920 yılının Aralık ayının 30'uncu günü en mühim oturumlarından birini yaparak, gece yarısına kadar devam eden konuşmalarda..." ÇEKİ, s. 94 vd.

* "Silah patlamama", ifadesi, zabıtlarda "patlaması" biçiminde yer almaktadır. Ancak, cümlenin gelişinden ve devamından bunun "patlamaması" şeklinde olması gerekmektedir.

Mustafa Kemal Devreden Çıkarılmak İsteniyor

Hemen söyleyelim ki, ***bu önergenin satır arasından, "Bakanlar Kurulu ve Mustafa Kemal ile komutanlar devre dışı kalsın"*** anlamı çıkar. Ayrıca, önergede belirtilen doğrultuda Mustafa Kemal'in bir buçuk aydan beri yaptığı sayısız girişim olduğundan, Sırrı Bey'in bu yaklaşımının abesle iştigalden başka bir değerde olmadığı ortaya çıkar.

Oturumu yöneten TBMM Başkanvekili Celalettin Arif Bey, bunun ardından Konya milletvekili Refik Bey'in, Sırrı Bey'in önergesinden daha tutarlı sayılabilecek önergesini okutur. Refik Bey, önergesinde çok önemli ve hassas olan sorunun, vatanın yüce yararına uygun bir biçimde çözümlenmesi için Bakanlar Kurulu'ndan üç, milletvekillerinden altı üyeden oluşan bir "hakem kurulu"nun oluşturulmasını ister.[18]

Bu arada, Kütahya'ya gidip dönen kurulda olmasına karşın, Kılıç Ali Bey'in Meclis'teki bu kıran kırana tartışmalar sırasında hiç söz almamasının da dikkatimizi çektiğini belirtelim.

Mustafa Kemal Meydan Okuyor

Bu önergelerin ardından Mustafa Kemal Paşa söz alarak kürsüye çıkar. Celal ve Vehbi beylerin verdiği bilgilerle sorunun ayrıntılarının ortaya konulduğuna işaret eden Mustafa Kemal Paşa, ilgili kişilerin "komisyon kuralım, araştıralım, inceleyim" yollu konuyu sulandırıcı yaklaşımlarına karşın son durumu; ordunun, Kuvayı Seyyare'nin fiilen zararlı bir hale gelmemesi için gereken önlemleri almaya başladığını bildirerek açıklar. *Bu bir meydan okumadır ve TBMM'ye karşın alınan bir karardır*, emrivakidir! Türk İstiklâl Harbi'nin "ihtilal" diye tanımlanmasının nedenlerinden biri de budur sanırız.

Mustafa Kemal, bundan dolayı, bu önlemlerin bir an dahi durdurulması/geciktirilmesine yönelik komisyon/kurul vs. kurulması; Hükümet'in isyanı tepelemeye yönelik emir ve talimatlarının geciktirilip ortadan kaldırılmasına yol açacaksa, ***Bakanlar Kurulu'nun doğal olarak buna uymayacağını da söyler.*** Çünkü Bakanlar Kurulu'nun bunun sonucunun sorumluluğunu yüklendiğini belirtir.[19] Bu, yukarıda belirtilen görüşleri ileri süren TBMM'deki Ethem ve yandaşlarına bir meydan okumadır. Bir anlamda, "Biz fiilen tepelemeye başladık. Siz 'komisyon kuralım' diyorsunuz ama, biz tepelemeyi durdurmayacağız" demektir!

Mustafa Kemal, ardından şu uyarıyı yapar: "...Bu meselede Bakanlar Kurulu'nu aklamanıza ve oluşturacağınız komisyonda bu meseleyi çözümleyebileceğinize inanırsanız, o zaman komisyonları yapabiliriz."

---

18 Gösterilen yer. Ayrıca önergenin altında "Konya, Refik" imzası dışında bir de "Saruhan" yazılı olup imza bulunmamaktadır.

19 İsmet ve Refet beylere çektiği ve yukarıda yer verdiğimiz şifretelde de bunu belirtmişti.

Bunun bir hükümet işi olduğunu söyleyerek, *Meclis'in sorunu dallandırıp budaklandırarak sulandırmak istemesinin* önüne geçmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, görüşme kapısını da kapatmayarak gerçekten daha kolay, daha hızlı ve emin bir biçimde bir çözüm bulunacaksa onun uygulanmasını da kabul ettiğini söyler.[20]

Mustafa Kemal'in bu meydan okuması üzerine "komisyon kuralım, araştıralım, inceleyim.." yaklaşımında olan vekillerden Konya milletvekili Refik Bey, Atatürk'ün açıkladığı "*Fiili tedbirlerin*" devam etmesini kabul etmekle birlikte, komisyonun da kurulmasını isteyince, ***adeta patlayan*** muhatabından şu karşılığı alır:

"Beyefendi hazretleri![21] ***Silah patlamadan ve bir fenalığa meydan vermeden halledebilmek için bir buçuk aydan beri geceli gündüzlü çalışmaktayız.*** Bütün arkadaşlarımız bunu pekâlâ biliyor. Yalnız burada teorik çalışmak değil, bir buçuk aydan beri bizzat o arada gidip çalışmak suretiyle olayı durdurmuştum. İhtimal ki, ***bir buçuk ay önce, dün başlamış olan hareket başlayabilirdi. Bir buçuk aydan beri ordunun büyük kısımları bu sorunun çözümlenmesine hazır bulunuyordu ve*** [bu nedenle] ***düşmanla meşgul olamadı. Bundan dolayı bunun fazla geciktirilmesine imkân yoktur ve görüyorsunuz Batı Ordusu Komutanı İsmet Bey, böyle bir olasılığı ortadan kaldırmak için Ethem Bey'e haber veriyor. 'Ben Kütahya'yı işgal edeceğim, Kuvayı Seyyare'yi oradan çekiniz' diyor."***

Konuşma üslubundan kızgınlığı belli olan Mustafa Kemal'in bu yanıtına karşılık, Refik Bey, kendisi hakkında birçok övücü sözler söyledikten sonra yine de "*...Silah patlamamasını diliyoruz ve arzularımız da silah patlamamasını sağlamaktır ve biz görüşmelere devam edelim*" karşılığını verir. Refik Bey'in, Ethem'in TBMM'yi aşağılayan 29 Aralık tarihli telgrafıyla ilgili şu sözleri ise yukarıdaki ifadeleri ile bize göre çelişki oluşturmaktadır: "...Dünkü telgraf bize ait değildir; sahibine aittir. Onun tutar yeri yoktur. Yüksek duygularınıza müracaat etmek suretiyle buna bir hal çaresi bulunması[nı]...tekrar istirham ediyorum Paşa Hazretleri'nden."[22]

Sorunun barış yoluyla çözümlenmesi korosuna Erzurum milletvekili Salih Efendi de katılır: "...Madem ki bazı arkadaşlarımızın da açıklaması yönüyle bu meselenin barış yoluyla çözümlenmesinin mümkün olduğunu Celal Bey itiraf ediyor, gerek Meclis ve gerek sizin Başkanlık şerefinizden bunu temenni ediyorum."

"Ethem'in Ayağının Altını Öpsek!.."

Ancak tam bu sırada, adı anlaşılamadığı için zabıtlarda "Bir Mebus" diye geçen bir milletvekili, ülkenin ve Meclis'in içinde bulunduğu durumu o kadar mantıklı ortaya koyan isabetli bir kısa konuşma yapar ki, sorunun özü ancak bu şekilde açıkla-

---

20 GCZ, c.I, s. 295 vd.

21 Bu hitap şeklinin, Atatürk'ün kızgınlığını gösterdiği, yakınlarınca kaleme alınan değişik eserlerde belirtilmektedir.

22 Aynı yer.

nabilirdi: "Efendiler, bazı meseleler ve durumlar vardır ki ne yazık ki iyi niyetle çözümlenmesi çaresi bulunamaz. Bendenizde bu dakikada oluşan düşünce budur. Eğer ***Birinci Kuvayı Seyyare, ordunun ve hükümetin kuvvetini görürse silah patlamaz, hallolur. Fakat oradaki ordumuzun mağlup olacağını görse, ayaklarının altını dahi hepimiz beraber öpsek yine de anlaşmak mümkün olmaz.*** Bununla birlikte bir çözüm şekli bulunursa şüphesiz hepimiz memnun oluruz."

Bundan sonra da devreye, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınıp Moskova Büyükelçiliği'ne gönderilen Ali Fuat [Cebesoy] Paşa'nın babası *-eski-* Nafıa [Bayındırlık] Bakanı İsmail Fazıl Paşa girer.[23] Konuşmasına, ordudaki subayların Kuvayı Seyyare'ye kurşun atmayacağı, ordunun Kuvayı Seyyare karşısında dağılacağı söylentisinin kendisine kadar geldiğini ve bunun araştırılıp araştırılmadığını sorarak başlayan İsmail Fazıl Paşa, bunların propaganda olduğuna inandığını ancak, Batı Cephesi Komutanı'nın seçkin subaylardan oluşan Maiyet Müfrezesi'nin de bunlara dahil olduğunu iddia eder. Bu sözlere *bir milletvekilinin* "İsim vermek doğru değildir" itirazına karşın İsmail Fazıl Paşa, bunu kabul ettiğini ancak, vatan selameti adına söylemeye mecbur olduğunu gerekçe gösterir.

Konuşmaların gelişine bakılarak değerlendirildiğinde İsmail Fazıl Paşa'nın bu yaklaşımı, TBMM'deki, *Çerkez Ethem isyanını kuvvet yoluyla bastırma iradesini taşıyan milletvekillerinin kararlılığını tersine çevirecek, dolayısıyla Mustafa Kemal'in elini zayıflatacak bir manevradır.*

Bu durumu gören Mustafa Kemal Paşa da hemen söze girerek kısa ama kesin ifadelerle durumu ve ne yapılması gerektiğini belirtir: "Beyefendiler; gayet acı bir durumda bulunuyoruz. ***Eğer hükümet varsa ve hükümet bir kuvvete dayanıyorsa yapılacak şey, bu kuvvetin neler yapabileceğini*** * ***göstermektir*** veyahut ***hükümetin dayandığı kuvvet yoksa, Birinci Kuvayı Seyyare Komutanı*** [Ethem] ***'nın diktatörlüğünü kabul etmek lazımdır.***"[24]

İsmail Fazıl Paşa ise Mustafa Kemal gibi düşünmediğini, Celal Bey'i de kaynak göstererek *tüfek patlaması* anında korktuğu durumlar olacağını, o nedenle *"Bunun için sulh yoluyla halli yönü vardır"* sözleriyle ortaya koyar.. İsmail Fazıl Paşa, gerekçe olarak da İslamlar arasında kan dökülmesinin doğru olmadığını gösterir.[25]

---

23 İsmail Fazıl Paşa, TBMM'de 25 Aralık 1920'de yapılan oturumda İtalya'dan şimendifer yedek parçası alımı konusunda usulsüzlük nedeniyle hakkında verilen soru önergesinin tartışılması sonucu, güvensizlik oyuyla bakanlıktan düşürülmüştür. Yapacağı konuşmada bunların duygusallığı da göz önüne alınmalıdır. İlginç bir rastlantı; Atatürk'ün ölümünün ardından kurulan Refik Saydam Hükümeti'nde bu bakanlığa İsmail Fazıl Paşa'nın oğlu Ali Fuat Cebesoy gelecektir.

24 GCZ, c.I, s. 296 vd.

25 Halbuki bu sıralarda Ethem, aşağıda da açıklayacağımız gibi İngiliz ve Yunanlılarla ilişkiye geçmişti. Yunan'a sığındıktan sonra da papazlarla sarmaş dolaş fotoğraf çektirecek, İzmir'de de bir ayağı Aya Fotini Kilisesi'nde olup ortak ayinlere katılacaklardı.

* Zabıtlarda "..bu kuvvetin âsârını" diye geçiyor. "Bu kuvvetlerin eserlerini" yerine yukarıdaki ifadeyi tercih ettik.

"Kuvayı Seyyare Haşerelerden Oluşmaktadır"

Ardından sözü Ethem'in kuvvetlerine getiren İsmail Fazıl Paşa, "Bunların birtakım yuvalardan toplanmış birtakım haşereden ibaret" olduğunu, ancak içlerine düzenli birlikler de konulduğundan ***Kuvayı Seyyare'nin düzenli bir kuvvet sayılacağını*** iddia eder. Oysa durum tam tersidir ve Kuvayı Seyyare düzenli ordu disiplinine girmek istemediği için ayaklanmıştır.

"Düzenli birlik" diye tanımladığı Kuvayı Seyyare'nin, ayaklanmaların bastırılmasında ve Gediz Taarruzu gibi başarılı (!) savaşlardaki rollerini anlatan Fazıl Paşa, sözü dolaylı da olsa, oğlu Ali Fuat Paşa'nın görevden alınmasının yanlış olduğuna ve hatta isyanın da bu yüzden çıktığına getirir: "..İşte bu kuvvetler bir birlik ve düzenli bir idare [komuta], itaat içinde idi. Ethem de öyle idi. Pekâlâ ne oldu sonra? Bir buçuk ay sonra ne oldu? Kalktı ayağa..."

Bu arada İsmail Fazıl Paşa'nın, Eskişehir milletvekili Emin Bey'in bir sorusu üzerine, daha o zamanlar "...Korkarım ki, Fuad'ın cepheden ayrılması bu milli kuvvetlerin isyanına sebep olur" dediği de ortaya çıkar. Konuşmalar bu şekilde sürerken Karahisarı Sahip [Afyon] milletvekili Mustafa [Hulusi Çalgüner, din adamı] Bey, Bakanlar Kurulu'nda yapılan görüşmelerin ***durmasını*** ister.

Konuşmasına devam eden İsmail Fazıl Paşa sözü Mustafa Kemal'in Ethem'i alarak Eskişehir'e gitmesine, Ethem'in oradan kaçmasına, Yusuf İzzet Paşa başkanlığındaki kurulun Mustafa Kemal'i kendilerini bilgilendirmeye çağırmasına, kendisinin bakanlıktan düşürülmesine, biraz daha geriye giderek oğlunun görevden alınmasının ardından Batı Cephesi'nin ikiye ayrılmasına ve buraya atanan komutanlara, Albay İsmet'in, Ethem'in kuvvetlerini düzenli orduya katmak istemesinin zamanının doğru olup olmadığını bilemediğine getirir.

Bu sırada söze karışan Mustafa Kemal, ***"Zamanıdır Paşa"*** karşılığını verir.

Zabıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Kemal ile İsmail Fazıl Paşa arasında bir gerginlik vardır. Bunun bir göstergesi de şudur: Fazıl Paşa, Ethem'in yıkıcılığını/bozuculuğunu kabul etmekle birlikte, bunun sadece ona has bir davranış olmayıp bizzat Mustafa Kemal'in korumasını üstlenenlerin de aynı eylemleri yaptığını ileri sürer. Bu iddiasına örnek diye de yukarıda bahsettiğimiz Giresun'lu Topal Osman Ağa'nın arkadaşlarından olduğunu sandığımız ve TBMM Başkanlık Muhafız Birliği'ne mensup olduğunu anladığımız Kaptan Çetesi'nin (?) Ankara'da resmi bir binaya el koyduğunu gösterir. İsmail Fazıl Paşa'nın amacı burada açıkça görülmektedir: Ethem yıkıcıdır ama Mustafa Kemal'i koruyan kuvvetler de ondan geri kalmaz. Ethem yok edilmek isteniyor ama Mustafa Kemal'in müfrezeleri görmezden geliniyor.

"Ethem'in Durumu Yeniçeri İsyanıdır"

Paşa'nın bu iddiası üzerine yine söze karışan Mustafa Kemal Paşa, "Araştırdım, böyle birşey olmamıştır" yanıtını verir.

Mustafa Kemal'in karşılığını duymadığı veya duymazdan geldiği anlaşılan İsmail Fazıl Paşa, birden tavır değiştirerek "Bunlar birtakım serseri adamlardır, bunlar haşerelerdir. Açıktan söylüyorum, yapılacak tedbirler ihtimal ki bunları sıçratır. Şimdi bunlara uygulanmak istenilen şeyi hak etmektedirler" diyerek isyanın güç yoluyla bastırılmasını savunur. Ardından sözü Kütahya ve Dolayları Komutanı'nın Tevfik tarafından bölgeden çıkarılmasına ve Kütahya Kadısı'nın da aynı akıbete uğramasına, Ethem'in Yörük Ali Efe'yi isyana çağıran mektubuna getiren İsmail Fazıl Paşa, daha da ileri giderek eski "Yeniçeri isyanına" benzettiği Ethem ve kardeşlerinin suçlarının af olunamayacak ve büyük cezaları gerektirecek meseleler olduğunu söyler. Sorunun çözümünü de kendisince şöyle açıklar: "..Bunun için bu milli savaşta bu gibi anlaşmazlıklara meydan verilmemek için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetine bağlı olan ordular, o yerin reisine bağlı olmaları lazımdır ve *en büyük askerimiz Mustafa Kemal Paşa'dır*, buna bağlı olsun ve bu komutanlar arasındaki anlaşmazlıkları bu şekilde ortadan kaldıralım."

Ethem için "Rica ederim, bu adamda bir televvün [döneklik] var. Pek öyle başımızda tutulacak adam değil" tanımlamasında da bulunan İsmail Fazıl Paşa, vatanın selameti için...şimdi Ethem'i de zincire bağlayıp bir tarafa bırakma ve yerlerine gereken komutanları atamak suretiyle sorunun çözüleceğine emin olmalarını ister.

Ancak, hayli yaşlı ve kısa bir süre sonra vefat edecek olan İsmail Fazıl Paşa, buraya kadar olan sözlerini yalanlayan aşağıdaki lafları söyleyerek konuşmasını bitirir. Mustafa Kemal'in bu sözlere karşılığını da zabıtlardan aynen vereceğiz: "..Yani demek istiyorum ki, açık söylüyorum, mesele bugün Ethem Bey ve ileri gelen adamlarından falan ve filan haklarında bizim uygulamış olduğumuz işlemin yer ve zaman [bakımından] uygun olarak yapılıp yapılmamasından ibarettir. ***Maazallah ya tüfek patlarsa...***"

"Mustafa Kemal Paşa: ***Patlamaz!..***"[26]

Tam bu sırada; Çerkez Ethem kuvvetlerinin isyanına eylemli karşılık verip tepelemek gerektiği halde, Meclis'te "Müslüman kanı dökmeyelim, barış yoluyla çözelim" yollu uzun konuşmalar yapılması üzerine, hiç umulmadık birisi, ileride II. Grup'ta yer alacak Erzurum milletvekili Hüseyin Avni [Ulaş] Bey, Mustafa Kemal'in de takdirini kazanacak bir çıkış yapar: "...Görüşme yöntemine ilişkin söyleyeceğim. Ondan önce bir sorum var. Şimdi Hükümet'i söz konusu etmekte amaç nedir? Hükümet bugün [sorunun] çözümüne girişmiştir. Dolayısıyla ***bu görüşmeyi fazla görüyorum. Biz icraat yapıyoruz, bize daha ne açıklamalar yapıyorlar.***"

"Mustafa Kemal Paşa: Efendim, Hüseyin Avni Bey'in bu meselede hakkı vardır. Doğrudur, Hükümet gibi düşünüldüğü zaman böyledir. Bu iş Bakanlar Kurulu'nda genel meseleler arasında bir mesele gibi ortaya çıkmış, doğal olarak sorumluluk var. O sorumluluğu algılayarak buraya geldik. Bu meseleyi halletmek zorun-

26 GCZ, c.I, s. 298 vd.

dayız. Eğer bunda acz [güçsüzlük] gösterirsek ve bunu [onlar] hissederse belki o zaman fena olur, ***memleket batar.***"

"Basri [Çantay] Bey (Karesi): *Memleket batarsa hepimiz batarız efendim.*"

"Hainler İmha Edilmelidir"

Tekrar söz alan Mustafa Kemal Paşa, sorunu Meclis'e arz etmek için buraya geldiklerini, bunu daha önceden özel ve resmi olmayan biçimde çözmek için çok uğraştıklarını, ancak hükümetin istihbaratının onlarınkinden daha güçlü olduğu için bu iyi niyetli yaklaşımlarını Ethem ve kardeşlerinin *yanlış anladığını*, bu sorunu bütün açıklığıyla Meclis'in bilmesini istediklerini, ***Bakanlar Kurulu'nun isyana karşı tedbir olarak Meclis'ten bir karar almadan, eylemli uygulamaya giriştiğini*** söyler.

İsmail Fazıl Paşa'ya da bir iki noktada cevap vermek istediğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, "Herhalde ülkenin her tarafında hükümet kurulmalıdır ve yine amacımızın elde edilmesi ***ve ülkenin savunulması için düzenli ordu meydana gelmelidir. Bu esaslara karşı olan, zararlı olan her türlü düşünceler imha edilmelidir***" der.[27]

Mustafa Kemal Paşa, sözlerinin arasında Ethem'i kastedip "Bu adamı boğazlamak mı istiyorduk? Hayır. Edep dairesine ve itaata almak istiyorduk" diyerek yapmak istediklerini açıklar. Demirci Mehmet Efe'nin Albay Refet Bey tarafından gizli oturumun yapıldığı gün ele geçirildiğini bildiren telgrafını da TBMM'de okuyan Mustafa Kemal Paşa, bunun da etkisiyle olacak, Ethem'e karşı düzenli ordunun harekâtının başladığını da belirtir: ***"... 'Aman tüfek patlayacak ve bilmem ne olacak' diye endişeye gerek yoktur. Kütahya tam bir rahatlıkla işgal edilmiştir ve bir hadise meydana gelmemiştir.***"

Bir milletvekilinin, Ethem'in kuvvetlerinin nereye çekildiğini sorması üzerine, Mustafa Kemal Paşa, şimdiye kadar yapılan konuşmalarda "kan dökülmesin" yaklaşımını benimseyenlere de bir yanıt olmak üzere şu karşılığı verir: "...Zannederim Gediz'e çekilmiştir. Ümit ederim ki Genelkurmay Başkanlığı yakında onları güce boyun eğmeye zorlayacaktır. Mümkün olduğu kadar iyi suretle yapılacak. Onlar tarafından neden olunmadıkça, olunmadığı takdirde orduca silah kullanılması [da] istenilmemekte ve gerekli [de] değildir. Ümit ederim ki mesele halloluna-caktır."[28]

Bu arada söz alan hukukçu kökenli Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey askeri anlayışla bağdaşmayan bazı düşünceler sıraladıktan sonra, hâlâ *ordunun tepeleme harekâtını durdurup ertelemenin ve anlaşma zemininin olup olmadığını* sorar.

---

27 GCZ, c.I, s. 299 vd.
28 Gösterilen yer.

Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Avni Bey'e karşılık olarak; bunun âsileri hükümete boyun eğdirmek sorunu olduğunu ve doğal olarak anlaşmanın söz konusu olamayacağını, bazılarının bunu Ethem'le Albay Refet Bey arasında bir sorun gibi algıladığını ancak böyle olsa, iki kişi arasında bir anlaşma zemininin bulunabileceğini, fakat *söz konu olanın hükümet meselesi olduğunu* söyler. Bir buçuk aydan beri arabuluculukla önlemlere girişildiğini, eğer Ethem ve kardeşlerini ikna ve takip etmek imkânını görseydiler zaten bunların hepsine ihtiyaç kalmayacağını belirten Mustafa Kemal Paşa, başarılı olamadıkları için ordunun kuvvetini bunlara karşı gönderme ihtiyacının ortaya çıktığını söyler. [Kendilerinin iyi niyetli bu girişimlerine karşılık olarak] Ethem ve kardeşlerinin de yapacak bazı önerilerinin olabileceğini ve bunlarla iyi bir sonuca ulaşılabilecek iken, onların resmen ve açıkça Millet Meclisi'ne karşı tecavüz ve taarruz ettiklerini, bunun için Ethem ve Tevfik'in derhal komutanlıktan azledilerek yasal takibata girişildiğini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, *"Hükümetçe yapılabilecek başka birşey yoktur"* diyerek sorunu hâlâ "barış yoluyla halledelim" yaklaşımında bulunanlara da bir yanıt vermiştir.[29]

Mustafa Kemal, bu arada Ethem ve kardeşlerinin Albay İsmet, Refet ve Fahrettin beylerin görevden alınmalarını istemelerinin ağır gelmesi [bunun yerine getirilemeyecek bir istek olduğunu anlamaları] üzerine taktik değiştirerek ***arkadan karıştırma*** işine giriştiklerini, bununla da hükümeti ellerine alıp zorbalıkla hüküm sürmeyi amaçladıklarını sözlerine ekler.

"Edepsizlere Karşı Niye Geç Kalındı?"

Bu sırada söze karışan Hüseyin Avni Bey, bütün bunlar bilindiği halde niçin daha erken harekete geçilmeyerek üstelik ***Ethem ve Reşit Ankara'da iken bu edepsizlerin tutuklanmayıp memleket içine salındıklarını*** sorar.

Bu soruya, olan biteni sonunda öğrendiğini, ayrıca ülkede önemli ve tanınmış bir gücü ortadan kaldırmanın [en azından o zaman] doğru olmadığını, hem o zaman ellerinde belge olmadığını, şimdi ise ellerinde belgeler bulunduğunu, [gizli] mektuplarını, adamlarını yakaladıklarını; Meclis üyeleri arasında sorunun hemen başında, bunların ortadan kaldırılmaları gibi yanlış bir düşünce oluştuğunu bildiren Mustafa Kemal Paşa, bunların hataları olduğu zaman hemen imha etmenin akla ilk gelecek şey olmaması gerektiğini, Kuvayı Seyyare'nin bir güç olup düzene sokulabileceği ve ıslah ettirilebileceği bakış açısını takip ettiklerini, çok daha çapulcu kuvvetleri var iken bunları ortadan kaldırdıklarını açıklar. Kısmen düzeltilen Kuvayı Seyyare'nin daha iyi bir duruma gelmesini beklemelerine karşın, nasılsa, bir anlayış değişikliği ile onların, daha sert önlemler alınmasını gerektirecek bir tutum içine girdiklerini belirtir.

29 GCZ, c.I, s. 300 vd.

Ethem'i TBMM Hükümeti İsyan Ettirmiş!

Bu arada söze Mehmet Akif [Ersoy] Bey'in yakın arkadaşı, İslamcı, [ileride] II. Grup üyesi, yukarıda bakanlığı sırasındaki icraatlarını saydığımız; Ethem'i haklı görüp Albay İsmet Bey'i paylayan Vehbi Bey'in hemşehrisi ve yakın arkadaşı Balıkesir milletvekili Hasan Basri [Çantay] Bey girer. Kendisine cevap hakkı doğuracak bir durum da söz konusu olmadığı halde, Hasan Bey, Ethem'i savunmaya başlar. Ona göre, Ethem kötü birisi ise bu daha önce niçin görülmemiştir? Ethem Bey'de bir ihanetten ziyade bir "yönetememe" [Komuta edememe] sonucu vardır. Kendisinin Balıkesir'de olmadığı sıralarda, üç kez kente gelmesine karşın çapulculukla suçlanan Ethem'in böyle bir hareketinin burada görülmediğini, hatta bir tavuğa bile dokunmadığını, bunda o bölgede Milli Mücadele'nin başlangıcından beri insanlara güven vericiliğiyle yaklaşan Albay Kâzım (Özalp) Bey'in "iyi yönetiminin" etkisinin bulunduğunu, ileri sürer.[30] ***Ethem'in isyanının ülkede hakim olmaya başlayan kötü yönetimin [TBMM Hükümeti'nin] sonucu nedeniyle çıktığını söylemeye kalkınca Meclis sıralarından uğultu ve gürültüler yükselir.*** TBMM Hükümeti'ne yönelik eleştirilerine Meclis sıralarından gösterilen gürültülü tepkiler üzerine, "düşüncelerini" söylediğini, Ethem'in kendi livaları* içinde hiç çapulculuk yapmadığını, buna Kâzım Bey'in de tanık olduğunu iddia eden Hasan Bey, kitapçığımızda da yer verdiğimiz ve çok ilgi çeken o içi boş sözünü söyler: "...***Ümmeti Muhammed'in kanını düşünelim, birbirine kırdırmayalım.***"[31]

"Şaki, Daima Şakidir! Ethem'i İdare Ederek Kullandık"

Hasan Basri'nin bu temelsiz açıklamalarına yanıt vermek üzere tekrar söz alan Mustafa Kemal Paşa, "...Diyorsunuz ki, 'Ethem iyi adamdır.' Halbuki, öyle değildir. *Ethem Bey şakidir! İdare edilerek kullanılıyordu.* Şaki, daima şakidir. Bunun güven verici bir tarafı yoktur. Efendiler, buna güven buyurmanızı rica ederim" der.

Bu yanıta karşın iddialarında ısrar eden Hasan Basri'ye, Mustafa Kemal Paşa kısaca örneklerle yanıt verir: "Buna, bu harekete, 'Hıyanetten ziyade idaresizliktir' diyorsunuz.. ***Eğer Batı Ordusu Komutanlığı'nın kuruluşundan itibaren bugünkü yönetim olsaydı mesele kalmayacaktı.*** Mesela bazı yerlerde koyunlar gasp olunmuştur. Hükümet ağzını kapamış, kulaklarını tıkamıştır. Müracaat eden insanların parasını vermiştir." Mustafa Kemal Paşa'nın tevazu göstererek daha fazlasını söylemediği Ethem'in yağmacılığını yukarıda anlatmıştık. Bu arada bizim de bilmediğimiz bir konuyu zabıtlarda "Bir milletvekili" diye geçen bir mebus "Yozgat'taki elli bin lira ne oldu?" diye sorar.

30 Hasan Bey'in bu sözleri söylediği sırada Ethem ve kardeşleri Kütahya ve çevresinde devletin mal müdürlüklerini yağmalamakla meşguldü.
31 Aynı yer.
* Liva: Osmanlı mülki idare sisteminde ilçe ile il arasında bir yönetim birimi.

Mustafa Kemal'in buna yanıt vermesine fırsat kalmadan Eskişehir milletvekili Emin Bey, "Efendim, Meclis'in buna dair bir kanaati yok ki buna bir çare düşünelim" çıkışı duyulur.

Emin Bey'in ardından Hüseyin Avni Bey yeniden söz alır: "Görüşme usulüne ilişkin konuşacağım. Reis Bey. Efendiler, sizden birşey soran yok. Hükümet kendi kendine istediğini yapıyor, neyi görüşeceksiniz?" *(Gürültüler, 'Devam' sesleri.)*

Hüseyin Avni Bey'in önceki sözleri ile çelişen ve tam bir sorumsuzluk örneği olan yaklaşımının ardından başkan, zabıt kâtiplerinin de yorulduğunu gerekçe göstererek oturuma 10 dakika ara verir.

Ethem'e Hafif Ceza Öneriliyor

Aradan sonra açılan oturumda başkan sözü Bursa milletvekili Muhiddin Baha [Pars] Bey'e verir. Avrupa kamuoyunun bu zamana kadar Türk İstiklâl Harbi'ne olumlu baktığını söyleyen Muhiddin Baha Bey, mücadeleye katılanların; davanın kazanılacağına ilişkin inançlarının çok güçlü olduğu bir sırada altı ay önce kahraman denilen birisine şimdi alçak denilmesinin Avrupa'da nasıl bir etki yaratacağını sorar. Gördükleri "şey"in basit olmayıp büyük kötülük olduğunu, kendilerinin haysiyetine, siyasi haysiyetlerine fevkalade taarruz edildiğini söyleyen Muhiddin Baha Bey, Ethem'in telgrafını kastederek, bu nedenle "Onları takbih* ve telin** ederim, bunun için kendilerine ne kadar büyük ceza verilirse yeri vardır" der. Ancak, vatan için oradan oraya koşan; bazıları menfaat, bazıları mevki elde etmek için ve birçokları kutsal değerleri korumak için koşan kişilerin bugün karşılarında âsi durumunda olduklarını, bunlara karşı yapacak iki şey olduğunu ise Muhiddin Bey şöyle açıklar: "...Âsiler öldürülür. Bunları öldürmek hem hakkımız, hem görevimizdir. Fakat efendiler, yapılmış fedakârlıklar adına, vatanın yüce çıkarları adına yapılabilen bazı hareketler daha vardır: Âsiyi tekdir*** ve tevbih etmek;**** affetmek. Fakat siz nasıl isterseniz öyle yapınız."

Son sözlerinden, Muhiddin Baha Bey'in de sorunun güç kullanılmadan, barış yoluyla halledilmesini istediği ortaya çıkmış olur. M. Baha Bey, ardından iki kardeş kuvvetin birbiriyle çarpıştırılmasının yanlış olduğunu, bundan dolayı, TBMM'nin şerefi, haysiyeti her şeyin üstünde olmak üzere, Kuvayı Seyyare'nin edepsizliklerini unutup onlara aynı "şey"lerle karşılık verilmemesini ister. M. Baha Bey'e göre bu, Meclis'in mütefekkir *[aydın, düşünür]* bir kurul olduğunu kanıtlayacaktır. Kime? Savunduğu milletin ırzına namusuna da el uzatan ipten saptan kurtulmuş çapulculara..

---

* Takbih: çirkin görme, beğenmeme.
** Telin: lanetleme, lanet okuma, kargıma.
*** Tekdir: azarlama. Hukuki anlamda kabahat türünden olan suçların gerektirdiği hafif ceza.
**** Tevbih: tekdir, azarlama.

nın] *ise "çok çirkin" olduğunu ileri sürer.*[34] Şükrü Bey, TBMM'nin "yasama" yanında "yürütme" yetkisinin de bulunmasına karşın, bu sorun karşısında âciz kaldığını vurgulayarak, Meclis'in görevini yapamayıp kudretini de gösteremediğini belirtir. Bu anlayışın terk edilmesini isteyen Şükrü Bey, Bakanlar Kurulu'nda da bu anlayışı taşıyan bazı arkadaşlarının olduğunu belirtir. Tüm sorumluluğun Bakanlar Kurulu'na yüklenmemesini, âdeta Meclis'in elini taşın altına koyması gerektiğine dikkati çeken Şükrü Bey, sorunun can alıcı noktalarını ortaya koyan tarihi konuşmasını şöyle sürdürür: "...Yine Paşa Hazretleri yüce açıklamaları arasında buyurmuşlardır ki, Hükümet doğrudan doğruya bunun sorumlusu olduğunu ve bunun sorumluluğunu algılayan ve Bakanlar Kurulu'nun sorumluluğuyla yan yana yürüyen Yüce Kurulunuzun da bir sorumluluğudur. Onun sorumluluğu sizin sorumluluğunuz içindedir. ***Yunus Nadi Beyefendi'nin buyurdukları gibi 'bilgi için' arz edilemez. Madem ki sorun Meclis'e arz edilmiştir, Yüce Meclisiniz bu sorun üzerine elini koyar.*** Paşa Hazretleri'nin gerçekten içten, ciddi ve olayları olduğu gibi söyleyeceklerine eminim. Çünkü [22 Aralık'ta] özel kurul olarak gittiğimiz zaman bize de söylemişlerdi. Burada da aynısını tekrarlamışlardır. Bilirsiniz, bendeniz başlangıçtan beri iddia ediyorum ki ***bu ülke düzenli güç*** [ordu] ***ile kurtulur ve düzenli ordu kurulmadıktan sonra hükümet etme imkânı yoktur. Biz içinden yıkılırız.*** Şüphesiz ki, düzensizlikler ülkemizi harap etmiştir, buna neden olanlar, biz burada söylediğimiz zaman, belki zamanın gereği veya siyaset nedeniyle ki, Bakanlar Kurulu o zamanlar aksini iddia etmişlerdir. Biz o zaman görüyorduk ve onlar da biliyordu ki ülkede ilkeler, yasalar hakim değildi. Ülkede kişilikler, haydutluklar hakimdir. Hatta komutanlardan Yüce Meclis'in emirlerini dinlemeyenler vardı. Dolayısıyla bendeniz yine o zamanlar söylemiştim. Böyle bir esasa, bir Meclis'e, bir kurula, bir disipline bağlı olmayan bir şaki komutan varken, elbette hükümet etmek olamazdı. Maaşşükran [Halimize şükür/şükredelim/şükür ki] görüyoruz ki, Bakanlar Kurulu ülkede kurduğu hükümett[l]e bütün milli sınırlar içinde yaşayan insanların bolluk ve mutluluğunu sağlamak istiyor. Bunu şükranla...karşılamakla beraber kendimizin de hiçbir yetkimiz olmadığı durumuna sokulduğumuzu istemeyiz. Ve bunu istemediğimizi kabul ettiğimiz gün, bizim burada toplanmamızın hiçbir özelliği yoktur, dağılınız, çünkü yazıktır. *(Dağılalım sadaları.)*"[35]

"Ethem'in Telgrafı Affedilemez"

Mustafa Kemal'in dışında şimdiye kadar yapılan konuşmaların en ***omurgalısı*** ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kafa tutup aşağılayan, onu yıkıp dağıtmayı amaçlayan bir isyana âdeta seyirci kalan milletvekillerini *sorumluluklarını hatırlayıp gereğini yapmaya çağıran* Şükrü Bey, daha da sertleştirerek sürdürdüğü sözlerini Ethem'in TBMM'ye çektiği 29 Aralık tarihli ünlü telgrafına getirir: "..Bu nedenle geliyorum. ***Ethem Bey'in yazdığı telgraf haincesinedir. Gayet fenadır. Efen-***

34 GCZ, c.I, s. 302 vd.
35 Aynı yer.

diler, affınıza sığınarak söyleyeceğim, haincesinedir. Efendiler, siyasetimizi alt üst edecek özelliktedir. Doğu ile ilişkilerimizi bozacak özelliktedir. Efendiler, her suç affedilebilir, fakat bu affedilemez. Çünkü öyle bir özelliktedir ki, bütün İslamları, bütün ülke içinde yaşayan insanları, orduyu vesaireyi birbirine çarpıştırarak kendi bencilliklerini, kendi diktatörlüklerini ister özelliktedir ve bunu da kurul olarak giden arkadaşlarımız tekrar etmişlerdir ki; daha önceleri olmayan bu anlayışlar, hükümetin bu kuvveti karşısında bunu kasten yapmışlardır. Bundan dolayı bu, affedilecek değildir."

Şükrü Bey, sözlerini şimdi yapılacak işin Meclis'in duruma el koyması olduğunu, Bakanlar Kurulu'nun kararı üzerinde araştırmalarını yapmasını, Hükümet'in "Biz yaptık" demesinin yetmeyeceğini, Meclis'in de sorumluluk alarak ona yardımcı olması gerektiğiyle bitirir.[36]

Sami Selçuk'lar O Zaman da Varmış: Fantastik Bir Konuşma

Şükrü Bey'in ardından Canik [Samsun] milletvekili Nafiz [Özalp] Bey söz alır. Hukukçu kökenli olan Nafiz Bey, aşağıda vereceğimiz *-eski Yargıtay Başkanı Sami Selçuk'un 'ünlü' içtihat kararlarını andıran-* fantastik konuşması ile âcil müdahale bekleyen bu yakıcı sorunu başka yerlere çeker! Bu konuşmayı fantastik diye nitelememizin nedeni, Mustafa Kemal ve komutanlar ile Meclis'teki arkadaşları, Ethem isyanının, vatanın kurtarılması mücadelesini tehlikeye atıp felaketlere neden olacağını anlatmaya çalışırken, bu hassas kaygılardan uzak olduğu anlaşılan Nafiz Bey'in ise onlara âdeta hukuk dersi vermeye kalkışmasıdır.

Nafiz Bey, açılışından bir ay sonra katıldığı Meclis'te yeri geldikçe, adını anmadan Kuvayı Milliye aleyhinde görüş bildirdiğini, bazı arkadaşların birbirine yaklaşarak 'Bu adam Kuvayı Milliye'ye söz söylemiş' dediklerini hatırlatarak bunun nedenini şöyle açıklar: "...Fakat biz düşünüyorduk ki, hükümet bulunmadığı zamanlarda ülkenin eli silah tutan, kalbi milli onur ve haysiyetle çarpan her fedakâr ferdi sınıra koşmuş ve hükümet, zayıf zamanlarında yine o kuvvete dayanmıştır. Çünkü dayanacakları kuvvet yoktu. Bu da meşrudur [yasaldır, uygundur]. Fakat zaman geçti, düzenli askeri kuvvetlere sahip olmaya başladı. İşte bu zamanlar düzensiz kuvvetlerin ülkede artık yeri yoktur. Düzensiz kuvvetlere böyle [iyi] işlem yapıldıkça ülkede haydutluk, yağma birbirini izledi. Bu sürdükçe halk birbirine kötü gözle bakmaya başladı. Daha açıkça söyleyeyim; Kuvayı Milliye'nin mensup olduğu ve Kuvayı Milliye'ye taraftar ancak yüzde beş kişiyi ayırt edebiliyorum, ki mensubiyet dolayısıyla çıkar elde eden kimselerdi. İşte onlar bizim taraftarlarımızdı. Diğerleri karşıtımızdı. Bunu olaylar da kanıtlamıştır. Ülkenin değişik yerlerinde ufacık bir isyan kıvılcımı büyük bir yangına neden oldu. Bu ne idi? İşte Kuvayı Milliye, doğurduğu fikir dolayısıyla, karşıtlık dolayısıyla ülkemiz aley-

36 GCZ, c.I, s. 303 vd.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu ve bir gün önceki oturumda; bir buçuk aydır sırf bu sorunu barışçı yolla çözümlemek için uğraştığına ilişkin verdiği bilgileri anlayamadığı anlaşılan M. Baha Bey, hâlâ "*...iki Müslüman kuvveti birbirine kırdırmayınız*" ricasında bulunur.[32]

Mustafa Kemal Paşa, bu yaklaşıma, Ethem ve Tevfik'in komutadan çekilmesini, bundan sonra kendilerinin can güvenliğinin sağlanacağını, kuvvetlerini dağıtmayı düşünmediklerini, çünkü onların vatansever kimseler olduklarını, bunların çeşitli birliklerde görevlendirileceklerini, ancak Ethem'in çektiği telgrafın Meclis'e taarruz olduğundan, onu ancak TBMM'nin affedebileceğini, bunun için kendilerinin de yardımcı olacağını söyler.

Bu sırada Kütahya'ya giden öğüt kurulunda olmasına karşın, o ana kadar söz almayan Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri Bey, yapılacak işlemin Ethem ve Tevfik için geçerli olmasını, Reşit için yapılmamasını, çünkü onun oraya anlaşmak için gittiğini belirtir.

Eyüp Sabri Bey, hakkında işlem yapılmamasını savunduğu Reşit'in *eğer suçsuz ise neden Ankara'ya dönmediğini ise açıklamamıştır.*

Bunu gözden kaçırmayan Mustafa Kemal Paşa, Eyüp Sabri Bey'e cevaben şunları söyler:

"Madem ki bu meselede 'Anlaşmak için gitti' deniliyor, bende Reşit Bey'i, kendisini itham edecek belgeler vardır ve kendi itirafı altındadır. Bunun için *o arkadaş da hoşgörü ile geçiştirilemez.* Gerçeği söyleyelim ki, mesele aydınlansın, tabii Reşit Bey orada kalmıştır."[33]

"Meclis Sorun Karşısında Âciz Kalmasın"

Bu arada söz alan İzmir milletvekili Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey de Hüseyin Avni'nin sorusuna atıfta bulunarak Bakanlar Kurulu'nun bu konuda bilgi vermesine karşın ***Meclis'in buna kayıtsız kalıp kalmayacağını*** sorar. Gelişecek olaylar bu "soru"nun ne kadar önemli ve isabetli olduğunu ortaya koyacaktır.

Yunus Nadi Bey'den sonra söz alan Karahisarı Sahip [Afyon] milletvekili Şükrü Bey, Ethem yandaşı milletvekillerinin, Yusuf İzzet Paşa başkanlığında 22 Aralık'ta toplanarak Bakanlar Kurulu'nu sorunla ilgili kendilerine bilgi vermeye çağırmasının yine Bakanlar Kurulu'nca reddedilmesi etrafında TBMM'nin yasama ve yürütme yetkilerini kullanmasına ilişkin görüşlerini belirtir. Mustafa Kemal'in, Hükümet'in yaklaşımını benimsemeyip TBMM Başkanı sıfatıyla anılan kurulla görüşmesinden dolayı kendisine teşekkür eden Şükrü Bey, *Bakanlar Kurulu'nun Meclis'i devre dışı bırakarak böyle bir karar vermesinin* [tepelemeye başlanması-

32 GCZ, c.I, s. 301 vd.
33 Gösterilen yer.

hinedir. Eğer girişimci bir ülkede bulunmuş olsaydık bizi çoktan alt üst ederlerdi. Fakat şükredelim ki, halk cahildir, halk baskı altında boyun eğmeye alışmıştır. İşte ondan dolayı şimdiye kadar varlığını koruyabilmiştir. Teşekkür ederiz ki, zamanı geldi, şu hadise [Ethem isyanı] gerçeği gözümüzün önüne koydu. Ethem Bey, bu ülke için çalışmış, gerçekten büyük fedakârlık etmiş olmak sıfatıyla ona saygı duyarım. Fakat bir kanun görevlisi olmak sıfatıyla *[Nafiz Bey, Samsun Savcısı iken milletvekili seçilmiştir]* arz ediyorum; af, başlangıçta âcizlik, sonrasında cömertliktir. [Yargılamadan] Önce af doğru değildir. Yapılan harekât, işlenen cinayetler dolayısıyla derhal ilgili olduğu mahkemeye gönderilen adam, belki suçsuzdur, belki değildir. Mahkeme onu ortaya çıkarır. Ondan sonra ona denilir ki, 'Mahkeme seni mahkûm etmiştir, fakat biz geçmiş fedakârlığına bakarak seni affediyoruz.' Böyle dersek çok güzel etmiş oluruz. Yoksa şimdi hiçbir şeyi affedemeyiz. [Yargı] Karar[ı] olmadıktan sonra 'O adam suçludur' diyemeyiz. Gözümüzde şimdi sanıktır. Bundan dolayı hükümet siyaseten kendisine çağrı yapabilir. Paşa Hazretleri'nin buyurdukları gibi yardımcı olunacağı kendilerine bildirilebilir ve başka biçimde üstlenilebilir. Ne de yağma edilen masumların hukukları adına birşey söylenebilir. Yeri gelmişken şunu da söyleyeyim ki *Demirci Mehmet Efe hiçbir köyde oturamaz. Yeri İstiklâl Mahkemesi'dir.* Ondan sonra hakları gözümüzde ortaya çıkar. Demirci Efe affedilecekse Yüce Meclisiniz affeder. Sonra gelelim esas meseleye. Şimdiye kadar bu işe Yüce Meclisiniz el koymamıştır. Şuradan buradan sızan haberlere göre yahut bazan da yanlış bilgilerle fikrimiz dolmuştur. Bu mesele ileri bir dereceye gelmesi nedeniyle Hükümet, doğrudan doğruya, Yürütme Kuvveti ve vekili olduğu için bu sorumluluğu üstlenmiştir. Sorumluluğun sonunda ***biz bunu üzerimize alırsak, uygun hareket etmiş olmayız.*** Hükümet bu meseleyi iyi [bir] biçimde halleder ve[ya] halledemezse bize der ki, 'Biz şu şekilde hareket ettik.' Biz beğenmezsek, *hükümetin yakasından tutarız.* Eğer şimdi bu meseleye el koyarsak, o zaman sorumluluğu üzerimize alırız...."[37]

Hukukçu milletvekili Nafiz Bey'in böylesine kritik bir anda sorumluluk almaktan kaçınan ve diğer üyeleri de bu şekilde davranmaya özendiren bu fantastik konuşmasının ardından "Yunus Nadi Beyefendi'ye kısa cevap bir vermek istiyorum" diyerek tekrar söz alan Mustafa Kemal Paşa, adını andığı kişinin biraz önce, bu kadar önemli bir sorunun Bakanlar Kurulu tarafından sadece 'bilgi için' Yüce Kurul'a sunulamayacağına ilişkin sözlerine atıfta bulunarak, "Bu kadar açık işlemin Yüce Kurul'unuza 'bilgi için' bile sunulması zaittir *[fazladır/gereğinden çoktur]*" diyerek milletvekillerine görevlerini ince bir şekilde hatırlatır.

Mustafa Kemal, Meclis'i Âcizlik ve Korkaklıkla Suçluyor

Meclis'te bu kadar söz söylenmesine karşın, milletvekillerinin birşeyin farkına varmadığını "Efendiler, bugün belgelerden ve fiili girişimlerden, her şeyden vaz-

37 GCZ, c.I, s. 303 vd; Hasan Umur, Samsun'da On Beş Sene, s. 42 vd.

geçiniz, *en son gelen açık telgrafla Yüce Meclis'in yasallığına açık bir biçimde, terbiyesizce bir dille taarruz ve tecavüz eden* bu gibiler..." diyerek muhataplarının dikkatini bu noktaya çekmek ister: "...Bu gibiler" hakkında gereken işlem için Yüce Meclis'in açık bir kanun* yaptığını hatırlatan Mustafa Kemal Paşa, âsiler hakkında "Şöyle mi yapalım, böyle mi yapalım?" diye bilgi veren Bakanlar Kurulu'nu bir an [bile] tutmanın doğru olmayacağını vurgular, Meclis'i de âcizlik ve korkaklıkla suçlar: "..***Bu kadar âciz, bu kadar titrek insanlardan oluşmuş bir kurulla bugünkü şartlar içinde ülkede hüküm sürdürülemez. Bütün arkadaşlarımdan istirham ediyorum, Bakanlar Kurulu'na tavsiye olunacak harekâtı tavsiye buyurunuz.***"[38]

Yaptığı fantastik konuşmadan hoşlanmadığını, "Beyefendiye ufak bir cevap vermek istiyorum" diyerek adını anmadan Nafiz Bey'e yanıtlar da veren Mustafa Kemal Paşa, bu sorunun bir, bir buçuk aydan beri söz konusu olduğu halde Yüce Kurul'a dün geldiğini hatırlattıktan sonra sözlerini şöyle sürdürür: "Buraya gelmesinden belki birkaç ay önce Kurul, bazı önlemlere girişmiş bulunurdu.[39] Bunda bir hatam olduğunu böylece anlamış bulunuyorum. ***Gerçekten böyle hayat ve istiklâlimize ve genel varlığımıza bir darbe vurmak isteyenlere karşı bu kadar samimi, bu kadar bağışlayıcı hareket etmek bir hatadır ve ben ne yazık ki, bu hatayı işledim.*** Fakat bundan sonra Yüce Kurul'unuza söz veriyorum, ***tekrar etmem.*** Beyefendinin [Nafiz Bey] düşüncelerine değinen birkaç nokta söylemek istiyordum. Yalnız, bu doğru düşüncelere benim açıklamalarım da ufak... Bendeniz söylediğim gibi yasal olarak açık olan bir görevini Bakanlar Kurulu yapagelmektedir ve bunda henüz kendisini âciz görmemiştir ve bundan dolayı Yüce Kurul'unuzdan bir karar alınmasına gerek görmemiştir. Fakat Yüce Kurul'unuz bu sorunda sorumluluğu Bakanlar Kurulu'nun üzerinden almak isterse Bakanlar Kurulu bundan memnun olur ve elbette *Yüce Kurul'unuzun kararıyla bu sorun çözümlenirse daha doğru olur.* Kararı, Bakanlar Kurulu, kendi görüşüne uygun görürse kabul eder. Görmezse düşürürsünüz. ***Kendi kararınızı yaptıracak bir Hükümet bulursunuz.***"[40]

"Demirci Mehmet Efe Orduya Silah Atmadı, Asıl Cani Ethem'dir!"

Nafiz Bey'in, Demirci Efe'nin İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmesi gerektiğine ilişkin iddialarını da yanıtlayan Mustafa Kemal Paşa, Efe'nin sığındığı sırada kendisine Hükümet adına bir söz verilmediğini, kendisinin kayıtsız şartsız teslim olduğunu, *Demirci Efe sorununun Ethem'in isyanından daha hafif olduğunu*, adı geçenin birtakım özel cinayetleri, yani cahillik ve ihmal eserleri olmakla birlikte ***"Fa-***

---

38 GCZ, c.I, s. 304 vd.
39 Zabıtta "Bulunurdum" biçiminde geçiyor, ancak doğrusu böyle olmalı.
40 GCZ, c.I, s. 304 vd.
* TBMM'nin açılışının ilk günlerinde, [29 Nisan 1920] çıkarılan Hıyaneti Vataniye Kanunu. Anılan kanuna göre; TBMM, milleti temsil eden en üstün kuruluş olduğundan, ona karşı ayaklananlar, hatta sözle bile olsa, varlığını inkâr edenler vatan haini sayılacak ve gerekirse ölümle cezalandırılacaktı.

kat son vaziyette asıl cani Ethem Bey'dir. Çünkü Demirci Efe, tam bir suskunluk ve boyun eğiş ile oturuyordu. Sonra isyankâr durum aldı. Bununla birlikte, silahla karşılık vermedi, ordu kuvvetleri bunları sardı, silahlarını aldı. Adamlarından asker olanları birliklere gönderdi. Bu adam [Demirci Efe] birkaç kişi ile kaçtı. Fakat daha sonra teslim oldu. ***Bu adam Büyük Millet Meclisi'ne tecavüz etmemiştir. Ordu ile eylemli bir çarpışma yapmamıştır.*** Ondan dolayı bulunduğu bölgede geçici olarak bir yerde oturtulmuştur. Herhalde cinayetlerinin İstiklâl Mahkemesi'nce görülmesi lazımdır" diyerek, hem ikisi arasındaki ayrımı ortaya koymuş, hem de Nafiz Bey'e yanıt vermiştir.[41]

Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasını bitirmesinin ardından gizli oturumu yöneten Celalettin Arif Bey söze girerek, bu soruna ilişkin çeşitli önergeler verildiğini, görüşmelerin yeterli olduğunu ve "gündeme geçelim" denildiğini, önergelerin okunduğunu belirterek bunların dinlenilmesini ister. Celaletttin Arif Bey, bir de İsmail Fazıl Paşa'nın "geçen de okunan" önergesi olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın bir sözünün olup olmadığını sorar. Mustafa Kemal Paşa, bu soruya İsmail Fazıl Paşa'nın önergesinin içeriğinin çok ağır olduğundan biraz açıklamalar yapmasını isteyerek karşılık verir. Ardından İsmail Fazıl Paşa'nın, bakanlıktan düşürülmesiyle ilgili önergesi okutulur ve 30 Aralık 1920 tarihli gizli oturum, Mustafa Ünver'in *"Zabtın sonu bulunamamıştır"* notuyla biter. Dolayısıyla, sonu bulunamadığı için oturumun sonucunun ne olduğu zabıtlara bakılarak anlaşılamamaktadır. Bu, ancak, Nutuk ve Yunus Nadi ile bütünlenebilir. Doğal olarak aşağıda onlara yer vereceğiz:

Mustafa Kemal Paşa Meclis Görüşmelerini Nasıl Değerlendiriyor?

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sonuç alınamayan bu görüşmeler yapılırken, ayrıntılarını aşağıda vereceğimiz üzere ***Türk ordusu harekete geçmiş ve 30 Aralık'ta 'Çerkez Ethem Cumhuriyeti'nin merkezi Kütahya'ya girmişti.***

İşte, hem Meclis'teki görüşmelere hem de anılan askeri duruma atıf yapan Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta aşağıda yer vereceğimiz değerlendirmelerde bulunur:

"...Efendiler, kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken ben de Meclis'te kimi milletvekillerince sorguya çekilmiş bulunuyordum. Âsi Ethem'in üzerine yürümemize, ona taarruza, onu kovalamamıza karşı çıkılıyordu. [Ali] ***Fuat Paşa, Ethem ve kardeşini çekip çevirebildiği için, onun değiştirilmemesi uygun olurmuş. Bütün anlaşmazlığa yol açan, yeni atadığım komutanların*** [Albay İsmet ve Refet beyler] ***tecrü-***

41 GCZ, c.I, s. 304 vd. Gerçekten, Türk İstiklal Harbi tarih yazımında Demirci Efe'nin hareketinin "isyan" gibi gösterilmesi yanlıştır ve bu düzeltilmelidir. Mustafa Kemal Paşa'nın da dediği gibi o yanlış hareketlerini Ethem gibi ileri boyutlara götürmemiştir. Hata etmiş, bunu da anlamış ve aman dilemiştir. **O karda kışta ayağında giyecek çarıkları bile olmayan Yörük kızları** ile birlikte cephede omuz omuza düşmana karşı vuruşan Efe, Ethem'le aynı kategoriye konulmamalıdır.

besizlikleri ve duruma uygun tutum ve davranışta bulunmamaları imiş? Ya, Allah korusun, Ethem Bey orduyu dağıtırsa ne yapacakmışım? Bu kadar önemli bir işe kim ve nasıl karar vermiş? Böyle bir karar Meclis'e bildirilmeksizin nasıl alınırmış... gibi birçok sorular ve eleştirilerden sonra, "***Ne olursa olsun Ethem Bey ve kardeşleri vurulmamalıdır***" istekleri ortaya atıldı. 29 Aralık gününün bütün oturumlarını ve 30 Aralık gününün birkaç gizli oturumunu açıklamalar yapmakla geçirdim. Durumun bütün aşamalarını belgeleriyle, kanıtlarıyla, gerçekleriyle anlatmaya çalıştım. ***Bütün bu açıklamalarıma karşın, tartışma bir türlü sona ermiyordu. Her şey bir yana, yalnız Meclis'in yasallığına saldıran telgraf, onu çekenleri Hıyaneti Vataniye Kanunu'na çarptırmağa yeterli iken, bu âsilerin aylardan beri süregelen isyankâr durumları ve Milli Hükümet'i yıkmak, kendi akıllarınca başka türlü bir hükümet kurmak, düşüncelerini uygulamaya yeltenmeleri, dikkate alınmak istenmiyordu. Tersine, bunları tepelenmekten, cezaları***[dır]***maktan kurtarmaya çalışılıyor gibiydi.***

"Bunun, kısaca nedenini açıklayayım: Efendiler; milletvekillerinden bazıları durumun ***kişisel ve duygusal güceniklikl erden doğduğu*** sanısına kapılmışlardı. Gerçekten bu alanda sonsuz propaganda yapılmış ve ***kamuoyu bulandırılmak istenmişti.*** Bir de güçlü ve aşırı söylentilerden Ethem kuvvetlerinin çok ve yenilmesi güç olduğunu sanarak, ordu ile çarpışacak olurlarsa, ordunun çil yavrusu gibi dağılacağını ve o zaman durumun gerçekten korkunç olabileceğini düşünüyorlar ve böyle eylemli bir çarpışmaya engel olmayı uygun buluyorlardı.

"Efendiler, bu düşünceleri uygun görüp ona göre davranma sonucunun, emir erliğinden gelen ve aslında daha yüksek bir düşünce yeteneği bulunmayan Ethem'in koskoca Türk vatanında diktatörlüğünü kabul ve onaylamaya varacağını anlamamak olabilir miydi? Meclis'in heyecan ve kuşkusunu giderecek inandırıcı sözler söyleyerek gizli oturum görüşmelerini eylemli sonuçlar beklemek üzere kapattık."[42]

Yunus Nadi Bey Ne Diyor?

Çerkez Ethem ile ilgili kaleme alınan çalışmalarda 29/30 Aralık tarihli gizli oturumların sonucunun ne olduğu genellikle açıklığa kavuşturulmadan geçiştirilir veya gerçekle bağdaşmayan "sonuç"lar yer alır.[43]

---

42 s. 730 vd.

43 Buna Genelkurmay'ın bizim de başvuru kaynağımız "Ayaklanmalar"ı da dahildir ve bu çalışmada "sonuç" ne yazık ki doğru dile getirilmemiştir. Ayaklanmalar'da konu ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: "...Çerkez Ethem'in Millet Meclisi'nin meşruluğuna sataşması ve ayaklanmanın açık bir ifadesi olan bu telgrafı, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal tarafından Meclis'e okunmuş, sorun bütün açıklığı ile ve inceden inceye Meclis üyelerine açıklanmıştı. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu tarafından Kuvayı Seyyare'ye karşı aldırılmış bulunan tedbirler **Meclis'çe de onaylanmıştı.**" s. 237 vd. Olaylar yukarıda anlatıldığı için biz bu satırlarla ilgili bir yorumda bulunmuyoruz.

Oysa Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta dile getirdiği gibi ***Meclis bu konuda Hükümet'i ve orduyu yalnız bırakmış, istediği desteği vermemiş, istediği kararı almamış ve bunlar yetmezmiş gibi onların âdeta elini kolunu bağlamıştır.***

Bu gerçeği, olayların canlı tanığı Yunus Nadi Bey de şöyle açıklamaktadır: "*...Uzun görüşmelerden sonra Meclis şu sonuca vardı: Eğer Çerkez Ethem Bey ve kardeşleri kendi istekleri ile Kuvayı Seyyare'nin başında bulunmaktan vazgeçerek bir kenarda oturmak isterlerse, bu durum Hükümetçe de kabul edilsin; aksi takdirde ülkenin ve ordunun selametinin gerektirdiği önlemlerin alınması ve uygulanması zorunludur.*"[44]

Yunus Nadi Bey, hatta bu önerinin kendilerine iletilmesi için Çerkez kardeşlerin o zamanlar Ankara'da bulunan babaları Ali Bey ile Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri Bey'in tekrar Kütahya'ya gönderilmelerinin bile düşünüldüğünü, Mustafa Kemal Paşa'nın da bu öneri ve önlemi iyi karşılayarak *Ali Bey'in cepheye gitmesi için belge bile çıkarıldığını belirtir.* Ethem ve kardeşlerinin babalarına çok saygı gösterdiklerinden, "o emrederse" anılan önerileri "belki" kabul edeceklerinin söylendiğini kaydeden Nadi, ertesi gün, yani 31 Aralık'ta Ali Bey'in Eyüp Sabri Bey'le Kütahya'ya hareket edecekleri sırada cepheden gelen haberler sonucu bu girişimden vazgeçildiğini, çünkü Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Yunanlılarla anlaşarak ilişkiye geçtiklerinin ortaya çıktığını, dolayısıyla artık her ümidin bittiğini ve işin olacağına varmak yoluna girdiğini belirtir.[45]

3.1. Batı Cephesi Komutanı'nın Ethem'e Son Çağrıları

Yukarıda da değinildiği gibi Meclis'in Çerkez Ethem isyanına karşı alınacak önlemleri gizli oturumlarda tartıştığı sıralarda, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey de Mustafa Kemal'in emirleri doğrultusunda harekete geçmişti. İsmet Bey, isyan durumuna geçen Kuvayı Seyyare'yi Eskişehir'de beklemektense birliklerini derhal Kütahya'ya doğru intikal ettirmişti. *Batı Cephesi kuvvetleri 30 Aralık'ta Kütahya'ya girerken,* Kuvayı Seyyare de daha batıya çekildiğinden ordu birlikleri derhal duruma hakim olmuşlardı.

Buna karşın, İsmet Bey, Mustafa Kemal'in kendisine bildirdiği 29/30 Aralık tarihli Meclis görüşmelerinin sonucuna bağlı olarak Ethem'e karşı birden fazla iyi niyet girişiminde bulunacaktı. Mustafa Kemal Paşa bu konuda 30 Aralık 1920'de İsmet Bey ve "bilgi için de Refet Beye" çektiği şifretelde şunları söylemekteydi:

"...Ethem Bey'in Millet Meclisi'in yasallığına tecavüz ve isyanını içeren çektiği telgraf üzerine dün 29 Aralık'ta Kuvayı Seyyare meselesini Meclis'te uzun uzun ve bütün ayrıntılarıyla açıklamış...telgrafı da olduğu gibi okumuştum. Ethem

---

44 ÇEKİ, s. 97 vd.

45 Aynı yer.; Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden..., s. 315 vd. Kocahanoğlu'nun yayınladığı Hakkı Behiç'in Rauf Bey'e yazdığı mektuba göre, durum Nadi'nin anlattığı gibi olmakla birlikte, Ali Bey'le Eyüp Sabri Bey'e o hengame içinde tren bulunamaması nedeniyle son girişim başarısız olmuştur.

Bey'in komutadan düşürülmesi üzerine verilen karar ve bizce alınan tedbirler Meclis'çe bütünü ile uygun bulunmuştu. Bugün Kütahya'dan dönenler de Meclis'e geldiler. Bunların dönüşü ile ve **yaptıkları duygusal açıklamalar üzerine Meclis'te sorunun yine kan dökmeden çözümü için bir eğilim ortaya çıktı.** Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi'nin son bir yücelik eseri olmak üzere Ethem Bey'le kardeşlerine kesinlikle kuvvet başından ayrılarak Hükümet'e sığınmaları için son bir öneri yapılmış ve sığındıkları takdirde can güvenliklerinin sağlanacağının ve haklarında verilecek yargı kararının bağışlanması için Hükümet'çe Büyük Millet Meclisi katında aracılıkta bulunulacağının duyurulmasını Meclis'e önerdim. Bu öneri Meclis'çe kabul edildi. Buna göre son kez olmak üzere Ethem Bey'le arkadaşlarına duyurulmasını ve sonucun bildirilmesini..."[46]

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği emir doğrultusunda 31 Aralık 1920'de "Büyük Millet Meclisi Genelkurmay Başkanı [ve] Batı Cephesi Komutam İsmet" imzasıyla Eskişehir'de bir "Beyanname" yayınlar. Çerkez kardeşlerin suçlarının belirtildiği, halkı ve Kuvayı Seyyare içindeki günahsızları kazanmayı amaçladığı da anlaşılan Beyanname şöyledir:

1- *[T]BMM, şahıslar ve cemiyetler tarafından para toplanmasını yasaklamıştır...Ethem ve Tevfik beyler de halktan kendi başlarına para alınmaması hususunda [T]BMM'nin verdiği emirlere kesinlikle uymaya mecburdurlar.*

2- *...Ethem ve Tevfik beyler, hükümet tarafından verilen erzak ve paranın nereye harcandığından hesap vermeye mecburdurlar. Hükümet tarafından I. K.S. (Kuvayı Seyyare) adına verilen para, müfreze komutanlarının ve erlerin maaşlarına, yeme-içmelerine ve donatımlarına mahsus olup* ***Ethem ve Tevfik beylerin kendileri için değildir.*** *[T]BMM Hükümeti'nin komutan ve müfettişleri, her makamın olduğu gibi I. K.S.'nin de kasalarını, işlemlerini ve mevcut askeriyle tertiplerini teftiş etmeye görevli ve mecburdurlar.*

3- *[T]BMM harp ve vatan hıyaneti gibi suçların yargılamasını, İstiklâl Mahkemesi'ne vermiştir...* ***Ethem ve Tevfik beyler, halkı kendi başlarına cezalandırmak yetkisine sahip değildirler.*** *Halka zulüm edilmemesi hakkında [T]BMM Hükümeti'nin emirlerine mutlaka uymakla yükümlüdürler.*

4- *[T]BMM halktan asker ve harp araçları alınmasını ancak Askerlik Şubeleri aracılığıyla yapar...* ***Ethem ve Tevfik beyler, kendi adamları aracılığıyla köylerden istedikleri gibi asker, silah ve at toplamak haklarından yoksun ve yasaklıdırlar.*** *[T]BMM Hükümeti'nin bu konudaki emirleri mutlaka uygulanacaktır.*

5- *Hükümet memurları ayrıntısız herkes için geçerli ve yetkilidirler...* ***Ethem ve Tevfik beyler sivil memurları diledikleri gibi görevden alamaz, uzaklaştıramaz, değiştiremez, belirleyemezler.*** *Hükümet'in emirlerine herkes ayrıntısız [ve] mutlaka uyup saymaya mecburdur.*

46 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1587; GCZ, c.I, s. 270 vd.

6- *I. K.S. içindeki müfreze komutanları ve erler, [T]BMM Ordusu'nun birlikleridir. Yoksa Ethem ve Tevfik beylerin şahıslarının kiralık adamları ve kişisel emellerine bağlı köleler değildir.* *Milletin silahı ve erleri ancak Türkiye'yi temsil eden [T]BMM'nin iç ve dış düşmanları aleyhine kullanılmak için komutanlara verilmiştir. Yoksa* ***milletin silah ve askerini, Ethem ve Tevfik beylerin ülke içinde diledikleri gibi emir ve ceza vermelerini sağlamak için ellerine verilmemiştir.***'[47]

Görüleceği gibi; âdeta bir *"vukuat listesi"*ni andıran Bildiri, her ne kadar Ethem ve Kuvayı Seyyare ile bölge halkına sesleniyor ise de satır araları iyice okunduğunda, ***âsilerin güç kullanılarak tepelenmesine Meclis'te onay vermeyenlere de gönderme yapıldığı*** açıktır. Bildiri, "sorun kan dökülmeden barış yoluyla çözülsün" diyen çevrelere, savundukları Ethem ve kardeşlerinin bu yaklaşımı hak etmeyecek ve çok da masum kimseler olmadıklarını gözlerine sokmak ister gibidir.

Bununla birlikte Kuvayı Seyyare isyanı tepelenmeden düşmana karşı bir başarı kazanılamayacağına kesin inanmış olan Türk ordusunun kararlılığı da bu Bildiri ile ortaya konulmuş bulunuyordu. Türk İstiklâl Harbi'nin bu en kritik günlerinden biri olan 31 Aralık'ta, Kuvayı Seyyare sorunu en radikal bir durum haline gelmiş ve ***kesin çözümüne doğru bir süreç başlamıştı.*** Albay İsmet Bey, yine aynı gün, 31 Aralık 1920'de "Büyük Millet Meclisi Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı İsmet" imzasıyla "Halka Beyanname" başlıklı ikinci bir Bildiri yayınlayarak; hem halkı, hem de Kuvayı Seyyare içindeki Ethem'in kendisini ve yanındakileri uçuruma sürükleyecek maceralarına kapılmak istemeyen günahsız personeli kazanmak istemiştir. Ethem ve Tevfik'in komutanlıktan alındıklarının da vurgulandığı Bildiri şöyledir:

"...Evvelce I. K.S. Komutanı olan Ethem ve kardeşleri [T]BMM'ye isyan etmişlerdir. İsyanlarının nedeni, halka zulmedilmemesi, halktan vergileri dışında, doğrudan doğruya kendi adamları tarafından para toplanmaması, Askerlik Şubeleri'nden başka hiç kimsenin kendiliğinden asker almaması, Ethem ve adamlarının halkı ve askeri idam etmemesi ve suçluların mahkemelere, İstiklâl Mahkemeleri'ne verilmesi hakkında [T]BMM'nin verdiği kesin emirlere uymamalarıdır.

"I. K.S.'de bulunan mücahitler, Yunan'la savaşmak için ayrılmış olup Ethem ve kardeşlerinin diledikleri gibi halkı soymaları için araç olarak ellerine verilmemiştir.

"I. K.S. mücahitleri [T]BMM yanında beğenilir ve saygındır. Ethem'in arkasından ayrılıp en yakın [düzenli] ordu birliğine katılmaları ve Ethem'in ortamından kurtulmaları lazımdır."[48]

Ethem ve kardeşlerinin yaptığı onca edepsizliğe karşın TBMM Ordusu'nun Kuvayı Seyyare içindeki günahsız personele bu müşfik yaklaşımı etkisini gösterecek ve bunlardan ordu birliklerine katılanlar olacaktır.

---

47 Nadi, ÇEKİ, s. 98 vd.
48 a.g.e., s. 100 vd.

İsmet Bey'den Ethem'e: "Aklını Kullanıp Sığın"

Bu arada yukarıda değinildiği gibi Meclis'ten konu ile ilgili olarak çıkan son karar şu idi: "...Eğer Çerkez Ethem Bey ve kardeşleri kendi istekleri ile Kuvayı Seyyare'nin başında bulunmaktan vazgeçerek bir kenarda oturmak isterlerse, bu durum Hükümetçe de kabul edilsin; aksi takdirde ülkenin ve ordunun kurtuluşunun gerektirdiği önlemlerin alınması ve uygulanması zorunludur." Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, bu kararı, kişisel bazı görüşlerini de ekleyerek, 31 Aralık'ta Kütahya'dan Ethem'e bir şifretelle göndermiş, ona, akıl ve öngörülü davranışa uyup sığınması için *-son kez olmak üzere-* çağrıda bulunmuştur:

"...1. Batı Cephesi'ne ve [T]BMM'ye çektiğiniz telgraf üzerine komutadan ayrılmanız hakkında aldığım 29 Aralık 1920 tarihli yazılı emri, başka bir telgrafla resmen bildiriyorum. Bu açıklama üzerine [T]BMM'nin kararıyla yüksek kişiliğinize diğer bir öneri yapılmaktadır. Bunu da ayrı bir telgrafla resmen bildireceğim.

Haberleşmeler artık kesin ve resmi şekillerde yapıldığından, duyguların ve özel düşüncelerin yeri kalmamıştır. Bununla birlikte ve yalnız kendiliğimden olmak üzere yüksek kişiliğinize kişisel düşüncelerimi ulaştırmayı kutsal bir arkadaşlık görevi sayarım. Bu düşüncelerim ikinci maddede yazılmıştır.

2. Bir buçuk aydan beri sizlerde türlü türlü kuşkular uyandırıldıktan başka, siyasal yönden de herkes türlü türlü yarar sağlamaya yeltendi. Bu gibi anlaşmazlıklarda ya insan büyüğünün sözüne boyun eğer ve güvenir, yahut inadın sonucu direnme ve çatışmaya kadar varırsa, talih de başarı olasılığını dengeler. İnat ve direnme konusunda ilk önce Ankara'da kışkırtma ve siyasi komplolara çok önem verildi. Cephede emir komuta, uyum ve disiplin işleri Hükümet merkezinde bir siyasal sorun haline getirildi. Ondan sonra diğer cephelerde bulunan Kuvayı Milliye başkanlarının katılması için gizli ve açık başvuruldu. Ondan sonra ordu içinde propagandanın etkilerine güvenildi. En sonunda kesin harekâta girişilmesine hem Hükümet'in karar veremeyeceği hem de yeterli kuvvet bulunamayacağı sanıldı. Bunlar yanlış ve zararlı kararlardı. Fakat, hepimizden akıllı olan Reşit Bey, bu kararların yersiz ve yanlış olduğunu değerlendiremedi ve *en sonunda kaleme aldığı son telgrafla en yersiz bir işleme başvurdu.* Kardeşler arasında kan akması, bu gidişle ne yazık ki, kaçınılmaz görünüyor. Saygıdeğer olan onurunuzu koruyarak ve ivedilikle söyleyeyim ki, büyük mücadelelere girişmiş olan kimselerde hayat [ölüm] korkusu söz konusu olamaz. Fakat herhangi bir vuruşmanın beklenmedik başarı nedenlerini daha çarpışmadan önce tartmak gereği düşünülmelidir. Ordunun kurşun atmayacağı ve bazı birliklerin size katılacakları hakkında *-olası ki aldığınız-* güvenceye inanmayınız. Oradaki kuvvetlerin gerçek miktarı belli ve 5 bin kadar açıklandığı duyulmakla beraber, bunun 10 bin olması ölçü alınmıştır. [Ancak] Oradaki kuvvetlerin nasıl ve ne şekil yönetildiği; eğitim ve öğretimiyle disiplin durumu belli ve denenmiş olmakla birlikte, Kuvayı Milliye [Seyyare]'yi kaldırmak is-

tediğimiz ve hattâ ele geçecek başkan ve erlerin hayatı tehlikede kalacağı [öldürüleceği] gibi aldatmalarla herkesin canını malını savunma kaygısına düşerek ciddiyetle karşı koymaya yemin ettirileceği ve cephane ihtiyacından sürekli sözedilmiş olmasına karşın çok miktarda topçu ve piyade cephanesi bulunduğu kabul edilmiş; sözün kısası, bu varsayımlara göre ve olabilecek her durum hesap edilerek kesin önlemler alınmıştır. Hiç kimse size açık ve içten bir kardeşlik yapmadı. İşte ben böyle temiz bir duygu ile durumu özetledikten sonra, *[T]BMM'nin önerisi uyarınca* kardeşlerinizle beraber güvenli gördüğünüz biçim ve düzen ile çekilmenizi, hem onurunuz ve yaşamanız için, hem de Kuvayı Seyyare mensupları için en uygun [yol] sayıyorum. Bugün başka bir çözüm yolu kalmamıştır. Komuta ve siyasi mücadele hayatında zamanı geldiğinde çekilmesini bilen adam, ülkede kısa bir süre içinde yeniden hizmet edecek ve düşüncelerini uygulayacak bir duruma girer. Fakat, yasal bir şekilde çekilmemek için bir kez çarpışma şansını denemek gibi yasal olmayan harekete sapılırsa, bunun sonucunda onurun ve hizmet imkânının elde tutulması aynı ihtimalde kalmaz.

Ben, vatan görevi gereği burada ciddi girişimlere başlamakla birlikte bu telgrafları tümüyle şifre ile vererek şimdilik gizli biçimde bir defa sözlü olarak görüştüğüm zaman ne kadar açık bir biçimde fikrimi açıkladıysam, bu defa da yazı ile aynı açıklık ve içtenlikle gerçeği söylüyorum. Telgrafımın bir tertip [komlo/düzme] ve pazarlık aracı olarak sayılmaması; ve alınan düzenlerin ciddi olmadığının kabul buyurulması yanlış olur. ***Son selâm.***"[49]

Ethem'in bu çağrıyı nasıl karşıladığını az sonra vereceğimizi belirtip Albay İsmet Bey'in yine 31 Aralık'ta çektiği ve ilkinde görevden alındıklarına; ikincisinde de TBMM'nin kendileri ile ilgili aldığı son kararı bildiren iki şifretelini aşağıda sunuyoruz:

"Gediz'de I. Kuvayı Seyyare Komutanlığı'na

Kütahya/2135

Ankara'ya ve Batı Cephesi Komutanlığı'na yazdığı açık telgraf, [T]BMM'nin yasallığına karşı isyan ve bu nedenle vatan hıyaneti olduğundan Ethem Bey'in görevden alınması ile hakkında yasal işlem yapılması [T]BMM Genelkurmay Başkanlığı'ndan emrolunmuştur. ***I. Kuvayı Seyyare Komutanlığı'nı, sizden ve kardeşiniz Tevfik Bey'den sonra, en kıdemli müfreze komutanına teslim edip bırakınız.***

Batı Cephesi Komutanı
İsmet."[50]

---

49 HTBD, Mart 1976, sayı: 74, vesika nu: 1611.; Ayaklanmalar, s. 312 vd.; Nadi, ÇEKİ, s. 101 vd. Her üç metin arasında farklılıklar olup bunlar olabildiğince birbiriyle uyumlu hale getirilmiştir.
50 Nadi, ÇEKİ, s. 103 vd.

"Gediz'de Ethem Bey'e

Kütahya/2136

[T]BMM'nin yasallığına tecavüz ve isyanı ifade ederek çekmiş olduğunuz telgraf üzerine, sorun 29 Aralık'ta Meclis'te söz konusu olmuş ve [T]BMM'ce komutanlıktan alınmanız ve Hükümet tarafından alınan önlemler uygun bulunmuştur. Kütahya'dan kurulun dönmesi üzerine, sorunun kan dökülmeden çözümü için *[T]BMM'nin son bir yüksek kalpliliği olmak üzere* Ethem Bey'le kardeşlerine, kesin biçimde kuvvet başından ayrılarak Hükümet'e sığınmaları için öneri yapılması ve sığındıkları takdirde can güvenliği ve haklarında verilecek yargı kararının affı için Hükümetçe [T]BMM'ye aracılık yapılacağının bildirilmesi konusunda [T]BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclis'e öneri yapılmış ve bu öneri Meclis'çe kabul edilmiştir. Aldığım emir üzerine öneriyi aynen bildirir ve cevabını makine başında beklerim.

Batı Cephesi Komutanı
İsmet."[51]

Ethem: "Daha Yeni Başlıyoruz"

Kuvayı Seyyare ile ordu birliklerinin çarpışmaya başladığı ve ***Çerkez kardeşlerin Yunanlılarla ilişkiye geçtiği sırada*** İsmet Bey'in çağrılarına gelen ve Nadi'nin *"Küstahça"* diye tanımladığı 2 Ocak 1921 tarihli yanıtta Ethem şöyle diyordu:

"...1. Şifreli telgrafınızı aldım. Mustafa Kemal Paşa'nın aracılığı ile [T]BMM'nin bağışlamasına büyük teşekkür ettim.

Benim çektiğim telgraf ve telgraflar tümü ile bir gerçektir. *[Cilasun'un dikkatini çekeriz.]* Bütün Millet Meclisi'nin böyle bir kararı varsa, hak ve gerçekten uzak bir *nankörlüktür.* Meclisin genelini bilmek[m] fakat Hükümet'in bana karşı kurduğu tuzakları öğrendiğim günden itibaren gereken her türlü önlemi aldım. Şimdiki uğraşım, olayları benden yana olarak tarihe uydurmak için saldırınızı bekleyeceğim. Sonra, yasal olduğunu savunduğunuz durumunuz karmakarışık olacak. Bana saldır[t]acağınız askerin, sizin gibi nankör olacağına inanmamakla beraber tersi de düşünülmüştür. Onlardan birşey çıkmaz, beni ve benim kuvvetlerimi ezebilecek, vurabilecek imkânınız varmış da bu uygunsuzlukların oluşundan önce Uşak için önerdiğim taarruzu niçin kabul etmediniz? Öyle ise hain, cani hep sen, hep siz.

2. Buyuruyorsunuz ki, bir buçuk aydan beri sizlerde türlü türlü kuşkular uyandırıldıktan başka siyasi yönden de herkes türlü türlü yararlanmaya yeltendi. *A budala kardeş!* Kuşkuyu uyandıran siz değil misiniz? Aracınız Topçu Müfettişi Galip değil mi [?]. Bu gibi hiçbir şeyi bilmemezlikten gelerek konuşuyorsunuz. Sizin ve benzerlerinizin çekememezliğine, kıskançlığına, kişisel tutkularınıza, kişiler değil, ülkeler feda ettiğinize ve edebileceğinize bu kararlarınızdan başka ne gibi tanık ve ne gibi kanıtlar aranılır? Bu kadar tutkulu olduğunu bildiğim sizlere karşı

51 Aynı yer.

alacağım ve aldığım düzeni çok görmemek gerekir. Fakat tutkulular doğal olarak çok görür, çok göstermeğe çalışır. Maşallahınız var,* siz de hiç kusur etmediniz. Hepimizden akıllı olduğunu söylediğiniz Reşit Bey değil midir ki, saflıkla size bu fırsatları verdi. Fakat ne yapayım, kardeş! Yoksa ***bana kalsaydı ne Mustafa Kemal Meclis Başkanı olurdu ve ne de sen şimdi benim idamıma ferman okuyabilirdin ve ne de Ankara Millet Meclisi koridorlarındaki çeşitli şekillerdeki silahlıları,** o Mustafa Kemal'in diktatörlüğünü işaret edebilirlerdi.***

3. Bir de onurdan bahsediyorsunuz. Koltuklarda, salonlarda sözü edilen onur sözcüklerine değer vermeyiniz. Çünkü aslı yoktur. 'Büyük mücadelelere girişmiş kişilerde hayat [ölüm] sorunu söz konusu olmaz' buyuruyorsunuz; bu öğüdü bana söylemek yetkinliğinde olduğunuzu kanıtlamak için Uşak Cephesi'ne buyurmanız gerektir. Ordunun kurşun atmayacağını, [bize] katılacağını kabul edersem pek hata etmiş olmam. Çünkü, ne onlar sizin gibi nankör olduğuma ve ne de benim ayaklanacağıma inanırlar.

Kuvvetlerimizin 5 bin veya 10 bin olması, Mustafa Kemal'in sürekli Kuvayı Seyyare'nin bir-iki yüz kişiden oluştuğu iddia ve propagandasına karşıdır. Yoksa, kuvvetimiz ister az, ister çok olsun; imanına, dayanıklılığına tanık, Çanakkale'den Sivas'lara kadar alayları kâh tekbir, kâh tehdit ile esir eden, âsileri tepeleyip yola getirmiş bir kuvvettir.

İki*** gözünü sevdiğim biçareler! ***Eğitim ve öğretim ile 93'ten (1877'den) beri kazandığınız en ufak bir muharebeyi gösterebilecek durumda olsanız, bu iddianıza o kadar şaşmayacağım.*** Bize kimse kardeşlik yapmamış ve en açık bir içten kardeşliği sizin yaptığınızı söylüyorsunuz. Teşekkür ederiz. Ama inanılmasını zor görüyorum. Köprüyü geçinceye kadar 'Eyvallah' diyorsunuz; ama biliyorsunuz ki, köprünün binde birini geçememişsinizdir.

Ah fesata alışmış vatanseverler! Biçare Millet Meclisi sizin askeri sahte ünlerinizi anlamış değil. Bundan ötürü vatanseverlik duygularım şu sözleri söylememi emrediyor: Bana karşı güven verici bir durum alınız. Aksi halde gerçek ve hak başarılı olacaktır. Tarih bana az, size çok lanet edecektir. ***Baki ilk selam...***

Bakanlar Kurulu da okusun!

Umum Kuvayı Milliye Komutanı
Ethem."[52]

---

52 HTBD, Mart 1976, sayı: 74, vesika nu: 1612.; Ayaklanmalar, s. 314 vd.; kısmen özeti için de bk, Nadi, ÇEKİ, s. 104 vd. Ancak Ayaklanmalar'da çok ciddi okuma yanlışlıkları yapılmış, metinde olmayan kelimeler eklenmiştir. Ayrıca HTBD belgesinde tarih 2 Ocak 1921 olarak verilirken, Ayaklanmalar s. 239'da 31 Aralık; s. 314'te de 1 Ocak olarak gösterilmiştir.

* Metnin orijinalinde bunun yerine geçen kelime "İlâmaşallah"tır. Ancak, bu kelimeyi HTBD "Nazar değmesin"; Ayaklanmalar, "Çok maşallah" biçiminde çevirmiş. Sözlükte ise "Allah'ın istediği vakte kadar" açıklaması verilmiş. (Temel Türkçe Sözlük, c.2, s. 553.) Bize göre bunlar anlamı tam karşılamadığı, ayrıca Ethem'in 'söylemine' uyduğu için o deyimi kullandık.

** Kastettiği silahlılar, Mustafa Kemal Paşa'nın korunmasını üstlenen Giresun'lu Topal Osman Ağa ve arkadaşları olup Ethem'in öteden beri bunlardan rahatsızlık duyduğu ve çekindiği bilinmektedir.

*** Ayaklanmalar'da "Ey".

Ethem'in, kendisini Umum Kuvayı Milliye Komutanı ilan ettiği bu tel, İsmet Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiş, o da Ayaklanmalar'a göre 2 Ocak 1920'de Bakanlar Kurulu'nda okumuştur.[53]

53 s. 239 vd.

4. BÖLÜM

ETHEM'İN ESRARENGİZ İLİŞKİLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde de Çerkez Ethem'in Türk İstiklâl Harbi yıllarında, henüz Yunanlılara sığınmadan önceki dönemde yabancılarla kurduğu esrarengiz ilişkilere değinmek istiyoruz. Ethem'in bu bağlamda İngilizler, Yunanlılar ve İstanbul (Saray ve Hükümet) ile kurduğu gizli ilişkiler, konuyu fazla dağıtmadan incelenecektir.

Ancak bunun için şu konuların göz önüne alınması gerekmektedir:

Şimdilik dipnotlandıramamakla birlikte 1860'lardaki Kafkasya'dan Anadolu'ya gerçekleşen kitlesel göç, Şeyh Şamil'in yakın dostu Kraliçe Viktorya'nın İngilteresince Marmara havzasına yönlendirilmişti. Bunu doğrularcasına, İngilizler, Türk İstiklâl Harbi yıllarında çıkardıkları Anzavur ve Adapazarı-Düzce-Bolu isyanları ile; Çanakkale ve İstanbul boğazlarının güvenliğini sağlamak için bu havzada ***iki tampon bölge*** oluşturmak istemişlerdir.

Ayrıca burada yazacaklarımızın; çalışmamızın başlarında verdiğimiz Rauf Bey'in İngilizlerle yakın ilişkisi ve Kuşçubaşı Eşref'le bağlantısı da göz önüne alınarak değerlendirilmesi gereklidir. Kuşçubaşı Eşref, bilindiği gibi Enver Paşa'nın emriyle 114 kişilik TM müfrezesiyle Arabistan üzerinden Yemen'e yardım götürürken çarpışmaya giriştikleri Şerif Abdullah'ın adamlarınca 13 Ocak 1917'de esir alınıp İngilizlere teslim edilmişti. İngilizler de bu "önemli" konuklarını Malta'ya götürüp tutsak etmişlerdi.[1]

Kendisini ve çalışmalarını doğru/güvenilir bulmamakla birlikte Cemal Kutay, Kuşçubaşı Eşref'in, 1918 sonlarında Malta'dan ***"aile dostu" bir İngiliz subayının yardımıyla*** serbest bırakıldığını yazmaktadır. Kuşçubaşı, Kutay'a göre olayı kendisine şöyle anlatmıştır: "...Mütareke'nin imzasından sonra İngilizler bizi serbest bırakma kararı alınca şahsen dostluk kurduğum ve babası bizim cedlerimizle Kırım'da Ruslar'a karşı harbetmiş olan Malta Adası Komutanı Mareşal Mitven, 'İstanbul'a gitmememi, çünkü iktidarda olan Damat Ferit Paşa'nın beni tutuklattıracağını' gizlice haber vermişti.* Fakat, İntellicens Servis, kımıldamaya başlayan Anadolu'ya geçerek hizmetlerime engel olmak için benim muhakkak İstanbul'a

---

1 Eşref Kuşçubaşı (Yayına Hazırlayan: Dr. Philip H. Stoddard-H. Basri Danışman), Hayber'de Türk Cengi, s. 75 vd.

* Oysa, bu tarihte, 11 Kasım 1918'de kurulan Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti işbaşındadır. Damat Ferit, ilk hükümeti, 4 Mart 1919'da kurmuştur! Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, s. 3, 19.

gönderilmemde ve resmi hükümet makamlarına teslimimde ısrar etmişti. Bizi getiren İngiliz savaş gemisinden 1 Aralık 1919 Çarşamba gecesi, ertesi sabah ele geçmemek için buz gibi suda yüzerek Salacak kıyısına çıkmış, bir balıkçı kulübesine sığınarak Maltepe'de İhtiyat Zabitleri Talim Mektebi* Kumandanı Yenibahçe'li Şükrü Oğuz'a...katılmıştım."[2]

Kuşçubaşı, buradan Kocaeli bölgesine geçerek Milli Kuvvetler'e katılır. Ancak Eşref Bey, Türk İstiklâl Harbi'nde, daha önceki dönemlerdeki şan ve şöhretiyle orantılı olmayan silik bir görüntü verir. Kocaeli bölgesinde kısa bir süre görülen Kuşçubaşı, 1920 Nisan'ında geldiği Adapazarı'nın Kuvayı Milliye Komutanlığı'na atanır.[3] Direniş örgütlemek için, Anadolu Hareketi'ni destekleyen kentin ileri gelenlerinden yüksek sayılacak miktarda para talep etmesi tepkilere neden olur. Bu tepkiler nihayet kendisine karşı bir ayaklanmaya dönüşür ve zor durumda iken Kaymakam Tahir Bey'in araya girmesi ile kenti güçlükle terk eder.[4]

Başlangıçta ***Anadolu Hareketi'ni destekleyen bölge ileri gelenlerinin, Kuşçubaşı'nın uygulamalarına karşı başlattığı bu eylem, hemen ardından gelişerek Birinci Düzce ayaklanmasının çıkmasına neden olacaktır.***

Çarıklı'ya göre ise kendisi de Çerkez olan Kuşçubaşı'na böyle muhalefet edilmesinin nedeni, aslının *köle* olmasındandı.[5]

Adapazarı'ndan canını güçlükle kurtarabilen Eşref Bey soluğu Kütahya dolaylarındaki Ethem'in yanında alır.

Kuşçubaşı'nın, Ethem'in Yunan'a sığınana kadar yanında olduğunu ve düşmana birlikte katıldıklarını da biliyoruz. Ethem'in Yunan'a sığınmasından sonra da Türk vatanı ve milletine karşı hem *-İzmir merkezli-* Anadolu'da, hem 9 Eylül 1922'den sonra Ege adaları ve Yunanistan'da, hem de Lozan'daki Türk delegelerine suikast girişimi gibi faaliyetlerinde onun adeta eşi olan Kuşçubaşı'nın durumu da; Ethem'in gizli ilişkileri bağlamında göz önüne alınmalıdır.

Atatürk "Nutuk"ta Ne Diyor?

Bir makale olarak planladığımız ancak bir kitapçık halinde bastırmak zorunda kaldığımız bu çalışmanın Birinci Baskısı'nda elimizde yeterli belge bulunmaması ve makale olması nedeniyle, ayrıca konuyu dar kapsamlı tutmak zorunluluğumuz nedeniyle bazı konuları üstü kapalı bir biçimde geçmiştik. Böyle olmakla birlikte meraklı okuyucular için işaret taşları da bırakmıştık. Bizim bu konudaki kuşkula-

2 ÇED I, s. 67 vd.
3 Dr. Adnan Sofuoğlu, Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, s. 186 vd.
4 Sofuoğlu, a.g.e., s. 336 vd.
5 Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları, s. 108n.
* Kaynaklarda Küçükyalı Atış Okulu adıyla da geçen bu birlik, İstanbul'dan Anadolu Hareketi'ne katılacakların, Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'nden çıktıktan sonraki ikinci menzili olarak işlev görmüştür. Örgütlemeyi Karakol'cuların yaptığını söylemeye de gerek yoktur. Ayrıca, sömürgelerinde çıkarılan isyanlardan ötürü TM'ye karşı adeta burnundan duman çıkacak kadar kızgınlık içinde bulunan İngilizlerin, işgale giriştikleri Anadolu'da tam da direnişlerin başlayacağı sıralarda "Teşkilat"ın bu "önemli" adımı neden veya neyin karşılığı serbest bıraktıkları da ilginç bir konudur.

rımızın son derece yerinde olduğunu ise bu zamana kadar kasıtlı olarak okumadığımız Nutuk'ta bulduk.[6]

Mustafa Kemal Paşa, Ethem isyanını anlattığı Nutuk'un değişik yerlerinde onun yabancılarla bağlantısı konusu ile ilgili olarak şunları söyler:

"...Efendiler, askeri harekâtları, *çapulculuktan*; devlet kurmayı ve yönetmeyi, şunun bunun masum çocuklarını fidyei necat [kurtulmalık] dilenmek için dağlara kaldırmak *haydutluğundan* ibaret zanneden; şarlatanlıklarıyla ve yaygaralarıyla bütün bir Türk vatanını tedirgin eden ve Türk milletinin Büyük Millet Meclisi'ni kendileriyle uğraştıran utanmaz, kendini bilmez, saygısız ve ***herhangi bir düşmanın boğaztokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar*** alçak ve soysuz yaratılışlı olan bu kardeşleri, ellerindeki bütün kuvvetler ve ***dayandıkları düşmanlarla birlikte*** tepeleyip yola getirerek İnkılâp Tarihimizde, etkileyici/iz bırakıcı bir ibret örneği göstermek zorunlu görüldü..."[7]

"...Efendiler, Ethem kuvvetlerini kovalayan birliklerimiz, 5 Ocak 1921 günü Gediz'i ele geçirerek o bölgede toplandılar. Ethem ve kardeşleri de kuvvetleriyle birlikte düşman saflarında layık oldukları durumu aldılar. Artık Ethem olayı kalmamıştı. ***Ordumuzun içinde bulunan düşman***, *kovularak* [kendi] *cephesine sürülmüştü.*"[8]

"...*Yunan ordusunun yaptığı bu taarruzda Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen görevi yapmaktan geri durmadılar.* Yeniden Kütahya'ya yönelerek orada bulunan zayıf tümenimize saldırmaya başladılar..."[9]

"...Sonunda bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş, yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler ***yeni vazife almak üzere***, düşman ordugâhına kaçabilmişlerdir..."[10]

---

6 Onu da açıklamak isteriz ki, Nutuk'un elimizde Türk Tarih Kurumu baskısı dışında değişik nüshaları vardı ki, bunlar da tam metin değildi. "Seçmeler", "özet" vb gibi tanımlarla kısmen de tahrif edilmişti. Birincisi bu yüzden; ikincisi Nutuk'un "bir hatırat, dolayısıyla yanlı olduğu ve objektif sayılamayacağı" iddialarıydı. Bu nedenle tüm olayları ve tarafları olabildiğince okuyup ardından son olarak onu elimize almayı düşünmüştük. Üçüncü olarak da 623 yıllık, hatta 1000 yıllık bir *Anadolu Türk tarihinin* 4 yılda tasfiye edilmesi nedeniyle adeta yıldırım hızıyla cereyan eden Türk İstiklâl Harbi olaylarını tam anlamıyla kavrayamadığımızdan, bunları bütünledikten sonra sindirerek okumak istiyorduk.
Ayaklarımız bu coğrafyadan ve onun üstünde kanla yazılan **Türk milliyetçiliğinin en büyük ve şimdilik tek pratiği** Türk İstiklâl Harbi'nden "koparılarak"; uçucu madde niyetine okunan şiirlerle "çıkarıldığımız" zirvelerinde 'esrik' bir halde "dolaştırıldığımız" Altay/Tanrı dağlarından henüz yeni "indiğimizden", bu gecikme doğaldı. "Kasten okumadık" ifadesinin açılımı budur. Onu da söyleyelim ki, şöyle biraz içine girdiğimiz Türk İstiklâl Harbi olaylarından sonra Mustafa Kemal'in Nutuk'ta kendisine ve Türk vatanı ile milletine yapılan 'yanlışlıklar' konusunda **efendiliğinden** veya **mertliğinden** olsa gerek son derece hoşgörülü bahsettiğini, yakın arkadaşlarının birçok 'hata' veya ihanetini üstü kapalı olarak "geçiştirdiğini" gördük. Rauf Bey'in buna canlı bir örnek olduğunu belirtelim.
7 s. 728 vd.
8 s. 732 vd.
9 s. 734 vd.
10 s. 738 vd.

Mustafa Kemal'in burada bizim dikkatimizi çeken en önemli saptaması, Ethem ve kardeşleri için "*...Ordumuzun içinde bulunan düşman*" tanımlamasıdır. Biz buradan, Ethem ve kardeşlerinin ta başından beri İngilizlerle -*Yunanlılar üzerinden*- ilişki içinde olduğu ve onların hesabına çalıştığı anlamını çıkarıyoruz. Nitekim Reşit'in 22 Aralık 1920'de Ankara'da yapılan toplantıda Mustafa Kemal Paşa'ya, "*...Bu Anadolu Harekâtı'na katıldığımıza hata etmişiz. Paşa, Paşa... Daha açık söyleyeyim: Ben Venizelos'la* da pekâlâ diz dize oturabilir adamım*"[11] biçimindeki sözlerini de buraya not ediyoruz.

Tartışılabilir... Ancak, Ethem ve kardeşlerinin "Meclis Hükümet ve -*Düzenli*- Ordu dağılsın, dağılmazsa da biz dağıtırız, vatanı da biz kurtarırız" söylemi, şöyle bir düşünüldüğünde kimin işine yarayacaktır?

...

Bu girişten sonra şimdi somut ilişkilere geçebiliriz. Ancak bunun da anlaşılabilmesi için, TBMM'nin açılışına kadar ülkenin kaderine adı konulmamış bir hükümet gibi el koyan Temsil Kurulu'nun, Kuvayı Milliye komutanlarının, Milli Teşkilat'a bağlı olanların yabancılarla ilişki kurmalarına nasıl baktığını görelim:

Mustafa Kemal Paşa: "Yabancı Subayları Gerekirse Vurun!"

Temsil Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Demirci Mehmet Efe'yi başlığa aldığımız sözdeki gibi yabancı subaylarla ilişki kurmaması için uyarmasının nedeni olan olay şu idi: 1919 Ağustos ayının ilk haftalarında Aydın'da bulunan İngiliz generali Humphery, yöredeki işbirlikçi Hürriyet ve İtilafçı hacı-hocaların "*Kayıtsız şartsız İngiliz işgal ve idaresini Yunan işgaline tercih ettiklerini...*" kendisine *gizlice* bildirmeleri üzerine, cephedeki Kuvayı Milliye komutanları ile de görüşmek ister. Komutanlar, yaptıkları durum değerlendirmesinden sonra İngiliz generale gelmesi için izin verir. Ancak general, cepheleri de gezmek ister. Sonraları karşımıza Ethem'in TBMM'deki müttefiki olarak çıkacak olan Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü, Humphery'nin cepheye gelmesine izin verir. Fakat, Demirci Mehmet Efe, generali Aydın'ın doğusundaki bir kasaba olan Köşk yakınlarındaki karargâhında kabul edip görüşmesine karşın, onun cepheyi gezmesine izin vermez.[12]

Demirci Mehmet Efe, Temsil Kurulu yazışmalarından anlaşıldığı kadarıyla İngiliz generaliyle yaptığı görüşmenin ayrıntılarını ve ona verdiği yanıtları, rapor halinde Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. Demirci'nin be-

---

11 Nadi, ÇEKİ, s. 73 vd.
12 Sıtkı Aydınel, Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Milliye Harekâtı, s. 315 vd.; Aslan Buğdaycı, Milli Mücadele'de Nazilli (1919-1922), s. 100 vd.; Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 281 vd. Tekeli-İlkin'e göre İngiliz generalinin geliş amacı Milne Hattı ile Yunanlıların İzmir'i işgalindeki facialan incelemekle ilgilidir.
* Yunan Başbakanı.

lirtilen görüşmesi, Temsil Kurulu'nun toplantılarında da ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.[13]

Demirci'nin, İngiliz generale verdiği yanıtlar Heyeti Temsiliye tarafından takdir edilmekle birlikte, Mustafa Kemal, bu tür görüşmelere karşı olduklarını peş peşe gönderdiği emirlerle hem Efe'ye hem de diğer komutanlara bildirmiştir.

24 Kasım 1919 tarihli Heyeti Temsiliye kararları arasında bu konu ile ilgili şu kayıt vardır:

"...Düşmanların propagandasına meydan vermemek için hiçbir yabancı subayının cephede birliklerle ilişki kurmasına kesinlikle meydan verilmemesi ve resmi başvurularının hükümete, eğer Kuvayı Milliye'ye ait ise geri [Müdafaai Hukuk] Heyeti Merkeziye'lere ve bunların yol göstermesiyle Heyeti Temsiliye'ye müracaatları gereğinin açıklanması ve propaganda yapan yabancı subaylarının göz altında bölgeden çıkarılması ve kesin mecburiyet ortaya çıkarsa, ***İngiliz ve Fransızlara da cephede silah kullanılması***, cevaben Demirci Mehmet Efe'ye yazıldı..."[14]

Mustafa Kemal Paşa, yakın dostu Ethem'i Bandırma'dan Salihli'ye gönderen Bursa'daki 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami [Günsav] Bey'e çektiği 25 Kasım 1919 tarihli telde de bu konuya işaret ederek yabancı subay ve görevlilerin Kuvayı Milliye bölgelerinden def edilmelerini ister:

"..Demirci Efe'nin, Çine Heyeti Milliyesi'nin telgrafı ve yüksek görüşleri okundu. Meseleyi son derece önemle göz önüne almak lazımdır. *İngilizlerin, Yunanlılara İngiliz elbisesi giydirerek İngiliz askeri diye Kuvayı Milliye'yi aldatmak isteyecekleri muhakkaktır.* Kuvvetle birşey yapamayacaklarını anlayan düşmanlarımızın, propaganda ile ayartma ile milli birliğimizi bozmaya çalıştıkları birçok belgeyle doğrulanmıştır. Bu şekilde, gerek görüşme memuru ve gerekse başka şekilde hiçbir yabancı subayın cephedeki birliklerle ilişki kurmasına kesinlikle meydan verilmemelidir. Esasen bu gibi başvuruları resmi birşey ise hükümete, Kuvayı Milliye'ye ait ise geri noktalardaki [Müdafaai Hukuk] Heyeti Merkeziye'ye ve önemli siyasi amaçlara yönelik ise bu heyetlerin yol göstermesiyle Heyeti Merkeziye [Temsiliye]'mize gönderilmelidir. Zararlı propaganda yaptıkları anlaşılan yabancı memur ve subayları göz altında bölgeden def ve çıkarılmalıdır..."[15]

2 Aralık 1919 tarihini taşıyan Heyeti Temsiliye kararları arasında da konu ile ilgili şu kayıt vardır: "...Milli Teşkilat'a mensup olanların ve bilhassa Heyeti Tem-

---

13 Temsil Kurulu'nun 7 Aralık 1920 tarihli kararları arasında bulunan şu kayıt buna bir örnektir: "...İngiliz albayına [general olduğu yukarıda belirtilmişti. Bunun sehven albay diye yazıldığını sanıyoruz.], Yunanlıların tamamıyla İzmir vilayetini terklerine kadar mücadeleye devam olunacağı hakkında verdiği cevabın takdire değer olduğu ve düşmanı bunaltmanın maksada daha uygun olduğu, cevaben Demirci Mehmet Efe'ye yazıldı..." Bekir Sıtkı Baykal, Heyeti Temsiliye Kararları, s. 71 vd.

14 Baykal, a.g.e., s. 63 vd.

15 ATABE, c.5, s. 270 vd.

siliye üyelerinden olmak itibariyle kendilerinin hiçbir şekilde İngilizlerle temasını arzu etmediğimiz, Balıkesir'de bulunan Albay Refet Bey'e cevaben bildirildi..."[16]

Mustafa Kemal Paşa, bu konuları Nutuk'ta da şöyle dile getirmektedir:

"...Yabancı subayları, Aydın cephelerinde dolaşarak, propaganda yapıyorlar ve durumu anlıyorlardı. Bu gibi subayların cephedeki birliklerle ilişki kurmalarına kesinlikle meydan verilmemesini ve resmi müracaatlarının hükümete, eğer Kuvayı Milliye'ye ait söyleyecekleri olursa, Heyeti Merkeziye'lerimiz aracılığıyla bize [Temsil Kurulu] başvurmaları gereğinin kendilerine bildirilmesi ve propaganda yapanları olursa, göz altında bölgeden çıkarılmaları ve kesin zorunluluk olursa, *cephede görülecek İtilaf askerlerine de silah kullanılması*, cepheye bildirildi..."[17]

Ethem, İngiliz Albayla Hem de İki Kez Ne Görüştü?

Temsil Kurulu ve onun Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın bu tür ilişkilere yaklaşımı yukarıda belirtildiği gibi iken, Ethem bu yasağı dikkate almayarak İngilizlerle değişik tarihlerde çeşitli ilişkiler kurmuştur.

Ethem'in İngilizlerle *-bilinen-* ilişkilerinden en önemlisi Salihli cephesinde iken gerçekleşmiştir. İskoç asıllı bir İngiliz albayı ile kendisi arasında 1920 Kasım'ında gerçekleşen bu esrarengiz görüşmeyle ilgili olarak Ethem, anılarında şunları söylemektedir: "...İzmir'den karargâhımı ziyaret etmek için özel izin isteyen bazı *yabancılara izin verirdim.* Tam bu zamanda idik ki, İskoçya'lı bir İngiliz albayı *'ikinci defa'* Salihli'ye geldi ve ve karargâhımda iki gün kadar misafir kaldı, döndü."[18]

İngiliz taşeronu Yunan'a karşı muharebe eden Çerkez Ethem'in bu İngiliz albayı ile *-hem de ikinci kez-* iki gün boyunca ne için ve ne sıfatla ve neyi, nasıl konuştuğu bir sırdır. Ayrıca şu ana kadar bu görüşme ile ilgili TBMM Başkanlığı'na veya TBMM Hükümeti'nin Genelkurmay'ına verdiği bir rapordan da haberdar değiliz. Ethem'in o sıralarda bağlı olduğu Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın anılarında da bu konu ile ilgili bir kayıt yoktur. Ali Fuat Paşa'nın yerine 9 Kasım 1920'de bu göreve atanan Albay İsmet Bey'e bu konuda verdiği bir rapordan da elden geçirdiğimiz Harp Tarihi Belgeleri'ne bakarak şu ana kadar haberdar değiliz.

---

16 Baykal, a.g.e., s. 68 vd. Balıkesir Kongreleri Vehbi (Bolak) Bey'in himayesinde peş peşe toplanmakta, kısa bir süre sonra Anzavur'un *'düğmesine basacak'* İngiliz subayları/istihbaratçıları da kongrelere gözlemci gibi katılmaktadır. Refet Bey'in de Mustafa Kemal'in bilgisi dışında buralarda görünmesi, İngilizlerle görüşmek için Mustafa Kemal'den izin almak istemesi çalışmamızı dallandırıp budaklandıracak yeni bir durum yaratacağından biz bunu burada kesiyoruz. Ancak, meraklı okurların "Nutuk, s. 378-382"de ayrıntılı bilgi bulabileceklerini söyleyebiliriz.

17 s. 442 vd.

18 ÇEH. s. 22. vd. **Ethem isyanının da tam bu sıralarda patlak verdiğine dikkati çekiyoruz.**

İngilizlerle İkinci İlişki Adapazarı'nda

Çerkez Ethem'in İngilizlerle ilişkiye geçmesi, Salihli'den daha önceleri Adapazarı'nda gerçekleşmiştir.

Çalışmamızın başlangıç bölümlerinde de belirttiğimiz gibi Anzavur/Adapazarı isyanlarının bastırılması için Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa tarafından bölgeye çağrılan Çerkez Ethem; bu arada nereden aklına estiyse, Padişah Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit ve İstanbul'daki İtilaf Kuvvetleri Başkumandanı'na olmak üzere 24 Mayıs 1920 tarihinde üç ayrı mektup yazar. Çerkez Ethem, kaleme aldığı bu mektupları, yerlerine ulaştırması için Adapazarı'ndaki *İngiliz irtibat subayına* teslim eder.

Vahdettin'e yazdığı mektupta Damat Ferit'i yeniden sadrazamlığa getirmesi nedeniyle onu ülkenin başına bela ettiğini belirten Ethem, Damat Ferit'e yazdığı mektupta da vatana ve millete karşı işlediği ihanetler nedeniyle derhal bu görevden çekilmesini hakarete varan kelimeler kullanarak ister.

Ancat Ethem, İtilaf Kuvvetleri Komutanı'na yazdığı mektupta ise son derece saygılı bir dil kullanır. İngilizlere, Anadolu ile ilgili uygulamaları gereken politikayı öğretecek kadar *uluslararası ilişkiler* bağlamında 'birikim' sahibi olan Ethem, nedense, Yunanlıları Anadolu'ya onların getirdiğini ise görmezden gelir veya gözardı eder. ***İslam âlemine dostluğundan, Osmanlı Devleti'ne karşı pek çok defa koruyucu konumunu aldığından bahsettiği İngilizlerin,*** Damat Ferit gibi halk desteğinden yoksun birine verdiği yardımın kendisini üzdüğünü belirten Ethem, bu yaklaşımı ile İngilizleri; İngilizlerden daha çok düşünen, adeta onların çıkarları için çırpınan bir portre çizer; onların yanlış yapmamalarını, geleneksel İngiliz politikalarını gözden ırak tutmamalarını ister.

Damat Ferit'e destek verilmesinin, övgüler düzdüğü tüm İngiliz milletinin değil, onun birkaç devlet yöneticisinin dar kapsamlı düşüncelerinden kaynaklandığını 'saptayan' Ethem, ***öteden beri hayranlık duydukları bu millete saygılarını da böylece sunar.*** İngilizleri İslam'ın koruyucusu olarak gördüğünü itiraf eden Ethem, İslam'ın çıkarlarını bir tarafa koyup İngiliz çıkarları için kendini paralarcasına onları uyarma gereğini duyar.

İstihbarat servislerinin elde ettiği bilgilerin asker/sivil stratejistlerin çalışmaları sonucu bir politika haline getirilip uygulanması demek olan Anadolu'nun işgalinin, İngiliz çıkarlarına aykırı olduğunu, sömürgecilik yarışının şampiyonu koskoca İngiltere'de hiç kimse farkedememiş ve bunu yalnızca süvari çavuşu Ethem keşfetmiş!

Bu ve altına attığı imzada peşpeşe sıraladığı tumturaklı unvanlarla; emir erliğinden gelen Ethem'in ruh halini yansıtması bakımından da ciddi bir örnek belge olan mektubu, ağdalı üslubunu kısmen sadeleştirerek aşağıda veriyoruz:

"Dersaadet'te Kuvayı İtilafiyye Başkumandanlığı'na,

"Birçok tarihi ilişkilerden ve birçok sosyal/ekonomik nedenlerden dolayı ***İslam âlemine dost geçinen*** ve İslam Halifeliği'ne ve Osmanlı saltanatına karşı pek çok defa yardım etme konumunu almış bulunan İngiltere hükümetinin şu son zamanlarda Osmanlı milleti gözünde hiçbir özel yeri olmayan ve herkesçe nefretle ve iğrençlikle görülen Damat Ferit Paşa aşağılığıyla yardakçıları ve taraftarlarına her nedense pek fazla yönelmiş olduğunu görmekle üzülmekteyiz.

"Bu siyaset tarzının, tarihi gelenekler ve hatıralarına bağlılıkları bilinen bütün İngiliz milletinin arzu ve gönülden gelen samimi isteğine uymadığına ve bunun İngiliz ileri gelenlerinin birkaçına ve onların herhalde sınırlı olması gereken kişisel görüş, düşünce ve kararlarından kaynaklandığına inanmaktayız.

"Temel gerçeklerden çok uzak olan bu politikanın insanlık âlemi ve İslamiyet çıkarı şöyle dursun, bizzat *İngiliz temel çıkarlarına dahi şiddetle aykırı olduğunu*, yüce kişiliğinize de böylece tekrar eylemekle bir özel görev yapmış olduğumuzu ümid ederek Ferit Paşa'nın elebaşılığında, sayıları çok az olan bayağı ve tutkulu bir uğursuz hizipten oluşmuş bu kişilerin Osmanlı milletini hiçbir zaman temsil etmediğine inanmanızı ve bundan dolayı kendilerine yardım ve destekten kaçınılması konusunu bağlı olduğunuz hükümetin gözönüne almasını ve eski akla uygun siyasete dönme nedenlerinin sağlanmasına çalışmanızı rica ederim.

24 Mayıs 1336 [1920]
Umum Kuvayı Milliye'nin Kuvayı Tedibiye ve
Takibiye Kumandanı Edhem."[19]

Resmi sıfatı, *"Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın emrindeki bir müfreze komutanı"* olan süvari çavuşu Çerkez Ethem, mektupları "Umum Kuvayı Milliye'nin Kuvayı Tedibiye ve Takibiye Kumandanı" unvanıyla imzalamıştır. Ethem'in bu cüreti ***nereden*** ve ***kimden*** aldığı da yanıtlanması gereken bir soru olarak ortada durmaktadır.

Ancak Ali Fuat Paşa'nın, Çerkez Ethem'in -*Kocahanoğlu'na göre, boyunu ve kişiliğini kat kat aşan*- bu girişimi nedeniyle adeta infiale kapılması ve "...müfreze komutanları siyasete karışmazlar. Bu yanlış hareketinizi derhal düzeltmelisiniz" uyarısı üzerine mektupları, ***esir almasına karşın İstanbul'a gitmesi için salıverdiği İngiliz subayından*** geri alarak Cebesoy'a teslim etmiştir.

İlginç olanı, Çerkez Ethem'in burada da İngiliz irtibat subayı ile kendi başına rahatça ilişkiye geçmesidir. Bu da oldukça dikkati çekicidir. Ali Fuat Paşa da bu

19 Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın evrakları arasından çıkan ve muhataplarına gönderilmeyen -*Atatürk'ün de haberdar edilmediği*- bu mektuplar için bkz; Osman Selim Kocahanoğlu, Çerkez Ethem'in Bilinmeyen Üç Mektubu, Tarih ve Düşünce, Temmuz 2002, sayı: 30. A. Fuat Paşa'nın bu mektupları M. Kemal Paşa'ya bildirmediğinin anlaşıldığını söyleyen Kocahanoğlu da bunun nedenleri ile Atatürk'ün bu olaydan başka kanallardan haberdar olup olmadığının yorumunu da yapar. Yazarın, Cebesoy'un bütün eserlerini basan Temel Yayınları'nın sahibi olduğunu da belirtelim.

girişimini "... Ethem'in bu cüreti affedilir şeylerden değildi. Millete ve onu temsil eden TBMM'ye karşı itaatsizlik ve onun işlerine müdahale gibi bir küstahlıktan başka birşeyle açıklanamazdı" şeklinde yorumlar.[20]

Adapazarı'nda İkinci İngiliz Vakası

Çerkez Ethem'in yine Adapazarı'nda bulunduğu sıralarda ilginç bir olay meydana gelmiştir: İç isyanların tepelenmesi sırasında, kaynaklarda oldukça sert davrandığı belirtilen Çerkez Ethem, Adapazarı bölgesindeki isyanların çıkarılmasında büyük ihtimalle rolü bulunan ve "eşi ile birlikte alelacele *kaçmaya çalışırken* yakalanan" bir İngiliz'i ise *-kendisine göre kadına acıyarak-* affetmiştir.[21]

Oysa bölgede İngiliz istihbaratının faaliyet gösterdiği, Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'den isyanların bastırılması için kuvvet isteyen 18/19 Nisan 1920 tarihli şu telgrafından da anlaşılmaktadır: ***"Düşmanlarımızın memleketimizde iç savaş çıkarmak girişimi başarılı olmak üzeredir. Anzavur, Düzce olayları, İstanbul'un ve İngilizlerin pek ciddi ve kapsamlı bir tarzda bu işe sarıldıklarını göstermekte ve İzmit ve Adapazarı taraflarında da el altından önemli girişimlerde bulundukları anlaşılmaktadır. İstanbul'a civar Türk ve Çerkez bölgeleri kışkırtma ve aldatmalara pek uygundur. Bu akımın önüne geçilemezse bu fenalığın Sivas Çerkez bölgesine sıçraması da düşünülmek lazım gelir. İngilizler, Halifelik makamı kuvvetini de pek etkili bir şekilde kullanmakta, para ile pek çok fedakârlıklara katlanmaktadır...."***[22]

Ayrıca Karabekir de Mustafa Kemal Paşa'ya 10 Mart 1920'de gönderdiği konu ile görüşlerini içeren yazısında; İngilizlerin hakkımızda yaptıkları "yok etme" planından bahsederek bunun için ***ilk önce Kürt'ü, hatta Çerkez'i ayırmak, Türkleri de birbirine düşürmek, Anadolu'yu paylaşmak, en sonra da Anadolu'da Türklüğü ve İslamlığı bitirerek Rum ve Ermeni gibi kendilerine sadık kültürler yapmak olduğunu belirtir.*** Ancak, Kuvayı Milliye'nin bu planı geciktirdiğini, zafer kazanan Bolşeviklerin Kafkaslar'ı aşarak Anadolu kapılarına dayanmalarının ise bu planda bir değişiklik yaptırdığını... İngilizlerin boğazları elde tutmak için ***Kiraz Hamdi ve Süleyman Şefik gibi namussuz generallerle -Adapazarı yöresinde- kuracakları tampon bölge ile bu amaçlarını gerçekleştirmek istediklerini yazar.***[23]

Bu bölge isyanlarında âsilerce rehin alınan TBMM öğüt kurulunda bulunan Yunus Nadi Bey de ***İstanbul'un Kuvayı Milliye aleyhindeki fetvasının Adapazarı***

---

20 Cebesoy, a.g.e., s. 403 vd.: Kocahanoğlu, a.g.m. Ancak Kocahanoğlu, mektupları Ethem'in değil Yeşilorducuların kaleme aldığını iddia eder.; Kutay, ÇED I, s. 96 vd.

21 ÇEH, s. 41.

22 Karabekir, İstiklal Harbimiz, s. 1378.; HTVD, Mart 1966, sayı: 55, vesika nu: 1263(?) Mustafa Kemal Paşa'nın Karabekir'e aynı konuları anlattığı 18 Nisan tarihli bir telgrafı için de bk. Karabekir, a.g.e., s. 1377 vd.

23 İstiklal Harbimiz, s. 1107 vd.

İngiliz Konsolosu aracılığıyla bir Ermeni doktora, ondan da bölge halkına dağıtıldığını yazar.[24]

Doğal olarak, Adapazarı yöresindeki isyanların arkasında İngilizlerin olduğu değişik kaynaklardaki belgelerden böylece ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili elimizde daha başka bilgi ve belgeler de bulunmasına karşın uzatmamak için burada bitiriyoruz. -*Çerkez Kongresi'nin başlangıç bölümleri de bu kısmın devamı özelliğindedir.*-

Ancak, tüm bunlara karşın Ethem'in Adapazarı'nda yakaladığı ***İngiliz istihbaratçısı subayı ve eşi ile birlikte kaçarken yakaladığı yine bir İngiliz'i serbest bırakması düşündürücüdür.*** Eşi birlikte kaçmaya çalışırken yakalanan İngiliz, doğru söylemek gerekirse bir *"iç savaş"*ın yaşandığı Anadolu'nun o 'hassas' bölgesinde böyle bir zamanda ne aramaktadır?

Bunun dışında Ethem bu "af"ları bağlı olduğu A.Fuat Paşa'ya bildirmiş midir? Bildirmişse de buna onay verilmiş midir? [Cebesoy'un Milli Mücadele Hatıraları'nda bununla ilgili bir kayıt yok.] Yoksa Ethem böyle bir uygulamayı kendi başına nasıl yapabilmiştir?

Ayaklanmadan 2 Ay Önce İngilizlerle İlişkiye Geçti

Ancak Çerkez Ethem'in, İngilizlerle yukarıda anlatılanlardan daha somut bir ilişkisini ise Genelkurmay'ın bir belgesi sayesinde öğreniyoruz. Belgeye göre, Ethem'in, İngilizlerle daha Ekim-Kasım aylarında ilişkiye geçtiği Türk askeri istihbaratınca saptanmıştı: ***"...Ethem'in [isyanı] bu hareketi, iki ay önceden beri Bursa'da sezilmiş, Kuvayı İnzibatiye komutanlarından [Çerkez] Bekir Bey'in,* Yunan generalleri ve İngiliz askeri makamlarıyla sıkı bir işbirliği kurarak, Ankara Hükümeti'ne karşı koymak için birkaç bin kişilik bir İslam kuvveti toplamaya çalıştığı, Bekir'in yanında Ethem'in adamlarının bulunduğu ve onunla haberleşmekte olduğu öğrenilmişti."***[25]

Ethem, Anzavur'un komutanları üzerinden Yunan ve İngilizlerle haberleşirken, büyük ağabeyi Reşit de Ankara'da Anzavur'un yakın arkadaşı ve onun isyanı sırasında Bekir Sami ile satranç oynayabilecek kadar 'serin' hareket eden; 14. Kolordu Komutanı iken Ankara'ya "mevcutlu" getirilen ***"Çerkezlerin Ziya Gökalp'ı"*** Yusuf İzzet Paşa ile kol kola Mustafa Kemal aleyhine nifak kazanları kaynatıyordu.

Ethem de alt yapısını böylece kurmuş olsa gerek, Yunan'a sığındıktan sonra Anzavur'un adamları ve oğlu Kadir ile birleşip Türk İstiklâl Harbi'ne karşı saldırıya geçecekti.

---

24 BBMM'nin Açılışı ve İç İsyanlar, s. 18 vd.
25 Ayaklanmalar, s. 229 vd.
* Ertürk, **Çerkez Bekir'in de eski TM'ci olduğunu yazar**; a.g.e., s. 379 vd.

4.1. Ahmet İzzet Paşa Kuruluna Kimler Refakat Etti?

Öte yandan biz Ethem ve kardeşlerinin, İstanbul hükümeti adına TBMM Hükümeti ile uzlaşma kurulu olarak geldikleri Bilecik'te Mustafa Kemal Paşa tarafından rehin alınarak Ankara'ya götürülen Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki İstanbul heyeti üzerinden de İngilizlerle haberleştiğini düşünüyoruz. Nadi de bunu doğrulayan argümanlar ortaya koymaktadır.

Birincisi; bu kurul, İngiliz kuklası İstanbul hükümetinin, gerçekte İngilizlerin planı olan sözde bir barış önerisini getirmiştir. Şöyle ki; kurulun getirdiği öneri, ***Osmanlı egemenliği altında İzmir'de**** ***Yunanlıların bir özel yönetim kurmalarını kabul etmek gibi koşullarla bir barış antlaşması yapılmasını öngörüyordu.***[26]

Hiç kuşkusuz bu öneri, ***silahla kabul ettirilemeyen Sevr'in küçük değişikliklerle Ankara'ya benimsettirilmesi için ortaya atılan bir aldatmacaydı.*** Nitekim, hemen aynı önerilerin öne sürüldüğü Londra Konferansı'nda da bunlar kabul edilmemiştir.

İkincisi; kurul, görüşmenin yapılacağı Bilecik'e İngiliz askeri istihbarat elemanlarının refakatinde gelmiştir. Bizzat Ahmet İzzet Paşa'nın yazdığına göre[27] kendilerine, Paşa'nın deyimiyle ***"oldukça centilmen"*** Yarbay Mr. Heywood ve Yüzbaşı Mr. Bennette eşlik etmiştir.

Bu iki İngiliz, refakat ettiklerini getirdikleri İzmit'te, Ahmet İzzet Paşa'nın "bir İngiliz istihbarat subayı" dediği görevliyle uzun uzadıya konuştuktan sonra kurulu Büyük Derbent mevkiine kadar götürüp oradan dönmüşlerdir.

Aslında plana göre, istihbaratçı İngilizler, kurulu Sapanca'ya kadar götürecekken, kendilerini yakalayıp rehin almak için peşlerine gönderilen bir Kuvayı Milliye müfrezesinin ***(Paşa'ya göre çete!)*** elinden kurtulmak için refakatlerini kısa kesmek zorunda kalmışlardır.[28]

Ancak bu iki İngiliz subayı sıradan subaylar değildir. Birincisi daha sonra yapılacak konferanslarda askeri danışman olarak bulunmuş, ardından rütbesi albaylığa yükselmiş, İstanbul'daki İtilaf Kuvvetleri Komutanı ***General Harrington'un Kurmay Başkanı olarak İstanbul'u en son terk eden İngiliz askeri olmuştur.***

---

26 Nutuk, s. 676 vd. Mustafa Kemal'in bu konuya Nutuk'ta **"Görünüşte Yumuşak Sayılacak Bir Politikayla İçeriden Bizi Çökertme Girişimi"** başlığını vermesi oldukça anlamlıdır. Bununla birlikte Mustafa Kemal'in, **bu olayın ikinci olup birincisinin de Amasya Görüşmeleri olduğunu dile getirmesi de dikkati çekicidir. Mustafa Kemal'in mesajı anlaşılmıştır, ancak, konuyu dağıtmamak için ona girmiyoruz.**

27 Feryadım, s. 97 vd.

28 Gösterilen yer.

* Nutuk ve konu ile ilgili diğer eserlerde; "İzmir" ile İzmir kentinin mi yoksa, İzmir'le birlikte Manisa, Aydın ve Denizli'yi de kapsayan Aydın Vilâyeti'nin mi kastedildiği anlaşılamamıştır.

Bennette'in 'Renkli Geçmişi'

İkincisi ise yüzbaşı rütbeli yine bir istihbarat subayı ve 'çok renkli' bir geçmişe sahip olup tam adı John Godolphin Bennette'tir.

Tam olarak resmi görevi de şudur: ***İstanbul'daki İngiliz işgal ordusu İstihbarat Şube Başkanı.*** İşte bu Bennette, İstanbul'da azınlıklara mensup olup işledikleri yüz kızartıcı suçlar nedeniyle cezaevinde yatan katilleri, ırz düşmanlarını, hırsızları vb. tahliye ettirip bunlardan istihbarat ve cinayet şebekeleri kurmuştur. Bunlardan bazılarının adları şunlardır: Hrisantos, Zafiri, Todori, Çakır Yorgi, Karabacak, Anesti Kaplan, Kommit, Milto, Milti Kaptan, İselyanus, Karaoğlan, Panayot, Apostol, Bahari, Yorgi çeteleri.. Bennette'in yönettiği bu çeteler, kahpece pusuya düşürdükleri Kuvayı Milliyeciler'in kellesini kestikçe ödül üstüne ödül alırlar. İffetli namuslu Türk kadınlarına sokak ortasında güpegündüz saldırırlar.. Hele bunlardan ***Hrisantos.***. Türk polislerini şehit etmekten büyük zevk alan, meyhaneci çırağı iken Bennette'in emrine girdikten sonra İstanbul'un başına bela kesilen sadist ruhlu bu Rum veledi, bir Jandarma subayı ile 7 Türk polisini bizzat şehit etmiş, 7'sini de kendisinin neden olduğu çatışmalarda kurban vermiştik. Türk anaları çocuklarını işte bu serserilerin kötülüklerinden korumak için sokağa yalnız çıkarmaz hale gelmişti.

İstanbul'da göz altına aldırdığı Kuvayı Milliyeciler'i konuşturmak için, içip içip sarhoş olduktan sonra girdiği zindanlarda onlara sabahlara kadar küfürler edip işkence yapan, bunlara karşın kimliğini öğrenemediği mücahitleri de teşhis için sokaklarda çırılçıplak dolaştırmasıyla ünlü bu 'refakatçi' hakkında, İstanbul'daki Türk milli yer altı örgütleri; Mim Mim, Felah, Güneş... infaz kararı almıştı. İnfaz görevini bizzat üzerine alan Mim Mim'in liderlerinden Topkapı'h Mehmet Bey ve arkadaşları Bennett'e Büyükdere'de otomobilinin içinde çapraz ateşle suikast yapmıştı. Suikastten ağır yaralı kurtulmasına karşın, aldığı yaraların izlerini ömür boyu taşıyan [erkeklik yeteneğini yitiren ve bir ayağı topal kalan] bu İngiliz istihbaratçısının ***İstanbul'daki 'asıl işini' bırakarak Ahmet İzzet Paşa kuruluna refakat etmesini gayet anlamlı buluyoruz.***[29]

Çerkez Ethem: "İstanbul'dan Bilgi ve Emirler Geldi"

Mustafa Kemal Paşa da Ahmet İzzet Paşa'nın Anadolu'ya gelişini Nutuk'ta, ***"..Görünüşte yumuşak sanılacak bir politika ile içeriden bizi çökertme girişimi"*** di-

29 Mehmet Temel, İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu, s. 184 vd.; Ertürk, a.g.e., s. 259 vd.; Selahattin Selışık, Kurtuluş Savaşı'nın Gizli Örgütü M.M. Grubu, Hürriyet, 30 Ağustos-12 Eylül 1972 tarihli yazı dizisi, 9. bölüm.; ayrıca bak aynı müellif; Kurtuluş Savaşı'nın Gizli Örgütü M.M. Grubu, s. 36 vd.; Efe, Hrisantos'u da Kasımpaşalılar Temizlemişti!, Kasımpaşa, Mart-Nisan-Mayıs 1998, sayı: 4.; aynı müellif; Bayrağını Al Vatana Gel, Kuvayı Fatih, Ekim 2002, sayı: 6.; Bennette hakkında şu eserde de çok ayrıntılı bilgiler vardır: Kemalettin Şükrü, Mütareke Acıları, Selamet Matbaası, İstanbul 1930, s. 152 vd. Bennette, 1972 Eylül'ünde İstanbul'u bu kez *turist* olarak ziyaret etmiştir. **Bedirhanlı** Kutay'ın, 1973'te yayınlanan ÇED'inde Bennette için **"...bugün samimi Türk dostları arasında tanınmak ve bilinmektedir"** (c.I, s. 120) notunu ise yorumsuz ve özellikle cenazesine katılan yüksek düzeyli kişilerin bağlı olduğu **kurumların** dikkatine sunarak veriyoruz.

yerek tanımlamıştı. Ethem de 29 Aralık 1920 tarihli Meclis'i aşağılayan telgrafında barış için uygun şartlar getirdiğini öne sürdüğü kurulun derhal serbest bırakılmasını TBMM'den 'istiyordu'.

Yunus Nadi Bey, konu ile ilgili şu bilgileri verir: ":. Çerkez Ethem Bey ve kardeşleri, bundan sonra kendi bölgeleri ve hatta mümkün olan her yere gitmek üzere yayınladıkları diğer bildirilerinde *özellikle bu kuruldan, İstanbul'dan, Halifelik'ten ve barıştan bahsetmişler ve artık yetkili ve saygın makam olan İstanbul'un imzalayacağı barışın kabulünün zorunlu bulunduğu noktasında ısrar etmişlerdir. Bu nedenle,* ***bu isyan ve karışıklıkta Ahmet İzzet Paşa kurulunun da -az çok- etkisi...olduğunu kabul etmek gerekiyor.*** Gerçekten ***Reşit Bey ve bazı hempalarının Ankara'da Ahmet İzzet Paşa kurulu ile bir iki defa buluşarak savaş ve barış hakkında konuştukları önceleri duyulmuştu.*** Sonradan Ethem Bey'in ele geçen evrakından birinde, kardeşi Tevfik Bey'e yazdığı bir telgrafın bazı maddeleri ve metinleri de bu itibarla dikkat ve önemle görülmemek ihtimali yoktur. Şimdi yanımızda olmadığı için aynen yayınlayamadığımız bu telgrafta, Ethem Bey, (...) Bey'in Ankara'dan geldiğini ve "***malumat*** ve ***talimat getirdiğini***" kaydediyor.

Diğer bir belgede ise (...) Bey'in ***Ahmet İzzet Paşa kurulundan savaş ve barış için gayet kuvvetli düşünceler alarak gelmiş olduğu yazılıdır.*** Adını nokta ile geçtiğimiz kişi, Ahmet İzzet Paşa kurulundaki -*esaslı*- bir adamdır.*

Bilindiği üzere o zaman ***Ahmet İzzet Paşa, Türk talihinin savaş ile hal ve sonuçlandırılamayacağı ve bundan dolayı ne kurtarırsak kâr sayılmak üzere işin barış yoluyla halledilmesini en iyi bir kurtuluş yolu olacağı düşüncesine sahipti.*** O halde yukarıdaki parçalar eklenerek (...) Bey'in, Ankara'dan Kütahya'ya götürmüş olacağı 'Malumat ve Talimat'ın nelerden oluşabileceğine pek yaklaşık ve hayli kuvvetli bir ihtimal ile karar verilebilir. ***Burada da Saray ve Bâbıâli, uğursuz rolünü oynamaya zaman bulmuştu demek.***"[30]

Durum gayet açık olduğu için biz bir yorum yapmıyoruz.

---

30 Nadi, ÇEKİ, s. 93 vd.

* Kurulda şu adlar bulunuyordu: Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kâzım Bey, Hariciye'den Bern Elçiliği'ne atanan Cevat Bey'le Münir Bey ve Rasathane Müdürü Hoca Fatin Efendi; ayrıca paşaların yaverleri. (Feryadım, s. 97 vd.) **Yaverlerin, Vahdettin'in kayınbiraderlerinden olup olmadığı bilinmemektedir.** İstanbul hükümetlerinde Bahriye Nazırlığı ve Sadrazamlık da yapan Salih Paşa'nın Çerkez olduğu bilinmektedir.. Mustafa Kemal'in "Görünüşte yumuşak sanılacak bir politika ile içeriden bizi çökertme girişimi" diye tanımladığı birinci olay **Amasya Görüşmesi'nde İstanbul hükümetinin temsilcisi de Salih Paşa idi.**

5. BÖLÜM

AYAKLANMAYI BASTIRMA HAREKÂTI

Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı'na geçmeden önce, bu görevi yapacak Batı ve Güney Cephesi'nden ayrılmış ordu birlikleri ile âsi Ethem birliklerinin kuvvet ve durumlarına bakmak yararlı olacaktır.

Genelkurmay Başkanlığı'nın ayaklanmayı bastırmak için ordudan ayırdığı birliklerin gücü ve mevcudu şu şekilde idi:

Batı Cephesi'nden:

Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhı: Eskişehir'de.

11. Tümen: 126. Alay hariç: 108 subay, 2.872 er, 1.596 tüfek, 15 ağır makineli tüfek, 8 top, 878 hayvan. (Çukurhisar ve civarında.)

61. Tümen: 159. Alay hariç: 158 subay, 3.753 er, 2123 tüfek, 19 makineli tüfek, 8 top, 671 hayvan. (Eskişehir ve civarında.)

Süvari Tugayı: 35 subay, 880 er, 531 tüfek, 4 ağır makineli tüfek, 720 hayvan. (Eskişehir ve civarında.)

Toplam olarak 301 subay, 7.505 er, 4.250 tüfek, 29 ağır makineli tüfek, 16 top, 2.269 hayvan.

Güney Cephesi Komutanlığı'ndan:

Güney Cephesi Komutanlığı Karargâhı: Afyonkarahisar'da.

8. Tümen (Bu tümen dört alaylıdır): 132 subay, 2.226 er, 1.056 tüfek, 13 ağır makineli tüfek, 5 top, 607 hayvan. (Afyonkarahisar ve civarında.)

23. Tümen: 191 subay, 1.899 er, 1.270 tüfek, 9 ağır makineli tüfek, 11 top, 635 hayvan. (Dumlupınar bölgesinde.)

Süvari Grupları: 172 subay, 2.986 er, 2.174 tüfek, 12 makineli tüfek, 600 hayvan. (Afyonkarahisar ve civarında.)

Toplam olarak: 495 subay, 7.091 er, 4.500 tüfek, 34 ağır makineli tüfek, 16 top, 1.842 hayvan.

Batı ve Güney Cephesi birliklerinin genel toplamı:

Subay: 796, er: 14.596, tüfek: 8.750, ağır makineli tüfek: 63, top: 32, hayvan: 4.111.

Âsi Çerkez Ethem kuvvetleri:

Çerkez Ethem, bu sıralarda, 61. Tümen'e bağlı olup Kuvayı Seyyare içinde görevlendirilen 159. Piyade Alayı'nı, Yunanlılara karşı Uşak Cephesi'nde bırakarak, kuvvetlerini Gediz dolaylarında toplamış bulunuyordu. Bu nedenle kuvvetlerinin durumu kesin olarak tespit edilememişti.

Âsi Ethem'in I. Kuvayı Seyyare'sinin kuvvet bölümü şöyle idi:
159. Piyade Alayı: (Gediz güneyinde.)
Bolşevik Taburu: 5 subay, 261 er. (Uşak kuzeyi bölgesinde.)
Çerkez Ethem Karargâhı: 100 atlı. (Kütahya'da.)
Yüzbaşı Tevfik Karargâhı: 40 atlı. (Gediz'de.)
Parti Pehlivan Ağa Müfrezesi:* 500 kişi.
Manyas'lı Şevket Müfrezesi: 120 kişi.
Çorum Müfrezesi: 120 kişi.
Abaza Mehmet Müfrezesi: 120 kişi.
Arif Bey Müfrezesi: 120 kişi.
Doktor Fazıl Müfrezesi: 120 kişi.
Karakeçililer Müfrezesi: 200 kişi.
Hamza Kaptan Müfrezesi: 50 kişi.
Tahsin Bey Müfrezesi: 130 kişi.
Eskişehir Alayı: 400 kişi.
[Sarı] Mehmet Müfrezesi: 106 kişi.
Kaplan Naci Müfrezesi: 120 kişi.
Geri hizmetlerde kullanılan piyadeler: 200 kişi.
Toplam: 2.326 kişi (159. Alay ile birlikte 4.650.)
Otomatik tüfek: 2, ağır makineli tüfek: 6, top: 4.[1]

Yaklaşık iki ay önce başlayan Çerkez Ethem ve Kuvayı Seyyare'nin isyanı sürecinde tarafların pozisyonu şöyle açıklanabilir: ***Düzenli ordu, Hükümet ve Meclis'e karşı ayaklanıp bu kurumları yıkıp dağıtarak ülkede tek siyasi/askeri güç haline gelmek isteyen*** Ethem ve kardeşleri ile yandaşları; bir yandan çeşitli taktiklerle uzlaşmadan yanaymış gibi görünerek kendilerine gönderilen öğüt kurulları ile görüşüyor, gerçekte ise zaman kazanmaya çalışıyordu.

Ethem'in elini ta Yozgat isyanı sırasında Ankara Valisi'ni asmak istemesinden bu yana gören Ankara/Mustafa Kemal cephesi de iki aydır süren ayaklanmayı güç kullanarak bastırma kudretine sahip olmasına karşın, Ethem yandaşlarının Meclis'te bu karara hazırlanması/onay vermesi için; ortaya atılan, "sorunu kan dökme-

---

1 Ayaklanmalar, s. 234 vd. Selek ise bu rakamlardan farklı sayılar vermektedir: Ordu birliklerinin toplamı: 5.200 tüfek, 1.900 süvari, 67 makineli tüfek, 29 top. Kuvayı Seyyare, 1.000 süvari, 2.000 piyade, 4 top. a.g.e., s. 945 vd. Ayaklanmalar'ın ordu ile ilgili rakamlarını biz de kabarık bulduğumuzu belirtmek istiyoruz.

* Parti Pehlivan Ağa ile ilgili değerlendirmemizi bu bölümün sonuna bıraktık.

den çözelim" önerilerine kapıyı açık tutuyordu. Tepelemeye, Meclis'i ikna etmek isteyen Ankara da zaman kazanmak düşüncesindeydi. Bir anlamda da her iki taraf birbirini tartıyordu.

Bu bağlamda, isyanın, Tevfik'in Batı Cephesi Komutanlığı'na rapor vermemesiyle başladığı 1920 Kasım başlarında Mustafa Kemal Paşa ile Albay İsmet Bey arasında geçen bir konuşmada tepelemeye nasıl karar verildiğini İnönü şöyle anlatmıştı:

"...'Bunların vaziyetleri anlaşılır gibi değil. Ne yaptıkları ne yapacakları belli olmuyor.' Yani 'İş ciddi mahiyet almıştır, fark ediyorsun değil mi?' dedi.

- Farkındayım.

- Sonuçlarını göze alacak mıyız?

- Karar verirseniz, alacağız. Başka çaresi yok. Mutlaka sizin dediğiniz, bizim dediğimiz olacak. Bunu yaptıracağız.

- Pekâlâ."[2]

Ankara'nın Elini Güçlendiren İki Önemli Olay

Bu arada Ethem ve yandaşlarına karşı Ankara cephesinin elini güçlendiren, *katalizör etkisindeki* iki olayı burada belirtmeden geçemeyeceğiz.

Bunlardan ilki, Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki 15. Kolordu'nun Ermeni Harekâtı ile kazandığı "askeri zafer" ve bunun ardından Gümrü Antlaşması'nın imzalanması (3 Aralık 1920) ile kazanılan "diplomatik zafer", Meclis'te Ethem'e verilen desteğin *-kısmen-* zayıflamasına neden olmuştur. Çünkü Ethem ve kardeşleri ile yandaşları ve onların etkilediği milletvekillerinin görüşüne göre artık düzenli ordu devri bitmiştir. Düşman ancak *-Ethem'inki gibi-* gayrınizami kuvvetlerle vatandan kovulabilir. O nedenle *kurulmakta olan düzenli ordu birlikleri ve hatta Hükümet ile Meclis de dağıtılsın, milletvekillerinin her biri bir cepheye gidip muharebeye girişsin.*

Bu sakat düşüncenin ne gibi sakıncalar doğuracağına önceki bölümlerde değinilmişti.

İşte ***Ermenilere karşı TBMM'nin düzenli bir ordusunun kazandığı bu zafer(ler), düzenli ordu fikrine karşı Meclis'te estirilen fırtınanın hızını durduramasa da yavaşlatmıştır.***

Katalizör etkisindeki ikinci olay da Ethem'in Meclis'e ve milletvekillerine hakaret eden 29 Aralık 1920 tarihli ünlü telgrafıdır. Meclis'i ve milletvekillerini adeta şoke eden bu telgraf, o zamana kadar *her şeye karşın* Ethem'i savunan vekiller tarafından dahi tepki ile karşılanmıştır. Bizim düşüncemize göre de bu telgraf, Ethem açısından onun en büyük hatası olmuştur.

2 Selek, a.g.e., s. 927 vd.

Deyim yerindeyse ***düzenli ordunun Ermenilere karşı kazandığı askeri/diplomatik zafer ve özellikle de söz konusu telgraf, Meclis'te kısmi bir kırılma noktası etkisinde bulunmuştur.***

Yukarıda değinildiği gibi, 29/30 Aralık tarihli gizli oturumlarından, *-belirttiğimiz iki katalizör etkisindeki olaya karşın-* Ethem'e karşı son bir barış girişiminde bulunulması, eğer reddedilirse ancak o zaman tepelemeye girişilmesine ilişkin bir karar çıkmıştı.

Eğer belirtilen bu iki olay olmasaydı, özellikle 30 Aralık gizli oturumunda Mustafa Kemal'i, "Ümmeti Muhammed'in kanını dökmek için bizden habersiz nasıl harekete geçersiniz?" noktasından hareketle "sorguya çeken" Meclis'ten kim bilir nasıl bir karar çıkardı?..

Ayrıca ya bir de ***Rauf (Orbay) Bey, Malta'da -gönüllü- tutsak değil de Meclis'te olsaydı?!.****

...

Ethem isyanının güç kullanılmadan çözümü için birçok girişim yapılırken Mustafa Kemal Paşa hemen yukarıda belirttiğimiz nedenlerden ötürü ilgili komutanlara ayaklanmanın bastırılması için gerekli önlemleri almalarını emrediyordu. Bunlarla ilgili yazışmaları da yukarıda vermiştik.

Kısaca toparlarsak, öğüt kurulu Kütahya'da iken onlarla yapılan yazışmalardan isyanın bu şekilde önlenemeyeceği anlaşılınca Mustafa Kemal Paşa, 26/27 Aralık 1920 gecesi Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'e çektiği; Albay Refet ve Albay Fahrettin beylerin de bilgilendirilmesini istediği şifretelinde, kurula yarın dön emrini vereceğini, işin iç yüzünü Meclis'te bütün ayrıntılarıyla anlatacağını, birliklerin toplu ve uyanık olmalarını, onlar harekete geçmeden kendilerinin 'şimdilik' harekete geçmeyeceğini bildirmişti. Ardından Bakanlar Kurulu, 27 Aralık'ta yaptığı toplantıda Kuvayı Seyyare'nin bütün birlikler gibi yasalara uymak zorunda olduğunu, bu bağlamda, Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı ve onun emirlerini yapmak zorunda olduğunu, aksi halde bunun gereğini Genelkurmay'ın yerine getireceğine ilişkin Kararname'yi kabul eder. Kararname'yi, tüm komutanlara açık bir genelgeyle duyuran Genelkurmay'a göre bu, Ethem ve kardeşlerinin âsi olduğuna ilişkin bir karardır. Karar, hemen aynı gün, Kütahya'daki kurul ve Batı/Güney Cephesi komutanlarına da bildirilir. Kuruldan gelen yanıta Mustafa Kemal Paşa, *kendisinin artık devreden çekildiğini ve sorunun çözümünü Genelkurmay'a bıraktığını* belirterek karşılık verir. Ardından da tepeleme ile ilgili *-altında Genelkurmay Harekât Şubesi Müdürü Salih (Omurtak) Bey'in imzasının da bulunduğu-* bize göre, en önemli emrini verir. Yine 27 Aralık tarihli olup Batı/Güney Cephesi komutanlarına gönderilen, ayaklanmanın güç kullanarak bastırılması hakkında bir yazılı emir olan şifretelinde Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu:

---

* Rauf Bey'in Ankara'daki *mutemeti* Hakkı Behiç'in Orbay'a yazdığı 20 Kasım 1921 tarihli mektupta da bu olaylar ayrıntılı biçimde *rapor edilmiştir.* Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden..., s. 415 vd.

"*...Kurulun cevabı Kuvayı Seyyare işinin artık barış yoluyla ve siyasetle çözümünün mümkün olamayacağını ispat etmiş ve sorunun fiilen ve silahla çözümlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu sorunun son safhasını şimdiden Meclis'e de bildirmeye ihtiyaç yoktur. Başarı ile sonuçlandırırsak, Meclis'in, yaptıklarımızı onaylayacağı kuşkusuzdur.* Haklı olduğumuzu ispat edecek elimizde yeterli belge ve delillerimiz mevcuttur. Bundan ötürü benim kararım şudur: İsmet Beyefendi Eskişehir merkezinin güvenliğini bir kuvvetle sağlayarak, kuvvetinin çoğu ile derhal Kütahya'yı ve Refet Beyefendi de aynı zamanda bütün süvarileri ve mümkün olduğu kadar çok piyade ve topçu ile Altıntaş'ı işgal etmeli ve ondan sonra da Kuvayı Seyyare'ye bütün isteklerini dikte ettirmeli ve bir taraftan da dağılmalarını sağlamak için propagandalar yapılmalıdır. Kuvayı Seyyare'nin bizim için en zararlı hareketi, piyade ve topçu topluluklarımızın bulunduğu yerlere uğramadan ve kesin bir çarpışma kabul etmeyerek serbest ve kuvvetlerimizin etkisinden uzak alana çekilmeleri ve orada yerleşerek halkı korkutup zorla ve baskı ile para ve kuvvet toplamalarıdır. Buna karşı bütün Batı ve Güney cepheleri süvarilerinin hemen takibe geçmesi gerekir ki, alınacak tedbirlerle de bunun kesin olarak sağlanmasını...Takip için II. Kuvayı Seyyare de hesaba katılabilir. I. Kuvayı Seyyare'nin harekâtını pek dikkatli keşfettirmek, baskınlara karşı son derece uyanık bulunmak hususlarının özellikle göz önünde bulundurulmasını..."[3]

Batı ve Güney Cephesi komutanları Albay İsmet ve Albay Refet beyler, verdikleri karşılıkta, Mustafa Kemal Paşa'nın direktiflerine katıldıklarını bildirmişler, yukarıda belirttiğimiz gibi 28 Aralık'tan itibaren de harekete geçmişlerdi.

Bu arada yaşanan gelişmeler doğrultusunda Genelkurmay 29 Aralık'ta Batı Cephesi Komutanlığı'na çektiği telgrafta, Ethem'in Ankara'ya ve Batı Cephesi Komutanlığı'na yazdığı açık bir telgrafın, Meclis'in yasallığına karşı ***ayaklanma*** ve bu sebepten ***vatan hainliği*** olduğunu belirtip derhal komutanlıktan el çektirilerek hakkında işlem yapılmasını istemişti.

Mustafa Kemal Paşa da o günkü duygu ve düşüncelerini Nutuk'ta şöyle anlatır:

"...Askeri harekâtları, çapulculuktan; devlet kurmayı ve yönetmeyi, şunun bunun masum çocuklarını fidyei necat [kurtulmalık] dilenmek için dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret zanneden; şarlatanlıklarıyla ve yaygaralarıyla bütün bir Türk vatanını tedirgin eden ve Türk milletinin Büyük Millet Meclisi'ni kendileriyle uğraştıran utanmaz, kendini bilmez, saygısız ve ***herhangi bir düşmanın boğaztokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar alçak ve soysuz yaratılışlı olan bu kardeşleri,*** ellerindeki bütün kuvvetler ve ***dayandıkları düşmanlarla birlikte*** tepeleyip yola getirerek İnkılâp Tarihimizde, iz bırakıcı bir ibret örneği göstermek zorunlu görüldü."[4]

Bir yandan Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda bildirdiği tepeleme harekâtı başlarken, diğer yandan da TBMM'de 29/30 Aralık'ta iki gün süren yoğun görüşmeler maratonu başlıyordu.

---

3 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1584.; Ayaklanmalar, s. 234 vd.
4 s. 728 vd.

Ordu Meclis'ten İzinsiz Harekete Geçti

Nihayet bir aya yakın gecikmeden sonra Batı Cephesi Komutanlığı; Mustafa Kemal'in 27 tarihli şifreteli doğrultusunda 28 Aralık günü Kütahya'ya doğru harekete geçirdiği birliklerine, ertesi gün, durumu açıklamak için aşağıdaki emri verdi:

"1- ...Ethem imzasıyla bugün Meclis Başkanlığı'na ve komutanlara çekilen açık telgrafta Yunanlılara karşı ve memleketin kuvvet ve başarısını zayıf gösteren bir dil kullanılarak Büyük Millet Meclisi hakkında saygı ve itaatle kesinlikle açıklanamayacak olan iftira ve tecavüzlerde bulunmakta ve İstanbul'dan gelip Anadolu'ya katılan kurulun güya elverişli barış şartları getirdiği gibi gerçek dışı açıklamalar yayınlanmaktadır. Bu açıklama kendileri tarafından halktan kendi kendine para toplanmamasını, kendileri tarafından asker alınmamasını ve halk hakkında idam cezasını, ancak İstiklâl Mahkemeleri aracılığıyla hüküm ve yerine getirilebileceğini ve ordunun düzenli teşkilatına ve disiplinine uyulmasını şiddetle isteyen Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı açıkça isyan özelliğindedir.

"Bu konuda ***Büyük Millet Meclisi'nden yeni bir emir almadı isem de*** açıkça isyan ilan edenlerin her türlü tecavüzlere kalkışmalarına da bir engel kalmamış demek olup bu telgrafnamede hedeflenen amaç tıpkı Damat Ferit Hükümeti'nin söylediği gibi ***milletin direnişini ortadan kaldıracak ve orduyu çözüp/dağıtacak bir propagandaya girişildiğini*** göstermektedir.

"Hazırlanan isyanın amaç ve kapsamı ve yavaş yavaş ortaya çıkacak özelliğine karşı milletin temel aracı ancak ordunun aldatmalara karşı vatansevercesine direnişi; komuta kademesinin gerek silahlı saldırılar ve gerekse gelip çatan bozgunculuğa karşı uyanıklıklarıdır.

"2- Kuvayı Milliye [Seyyare] erlerine, hayatları için tehlikeli olduğu kuruntusu altında millete karşı çarpışmak ve ordudan ele geçecek subayların öldürülmesi için ettirdikleri yemini tekrarlattırmışlardır.

"3- Askerin konacağı yerleşim yerlerinde halktan propagandacılar tayin etmişlerdir. Gerek [adı geçen] aşağılık kimseler ve gerek benzeri fesatlar, ordu içinde yakalanır yakalanmaz derhal kurşuna dizilmelidir."[5]

Çerkez Ethem, Batı Cephesi kuvvetlerinin Eskişehir'den Kütahya'ya hareketini haber almıştı. O da hazırlıklarını hızlandırdı. 61. Tümen'in 159. Alay'ı Çerkez Ethem'in emrinde olarak Kütahya'da bulunuyordu. Evvela bu alayı zararsız hale getirmek ve kandırabildiği subay ve erleri kendi teşkilatına katmak için teşebbüse geçti. Alayın subay ve erlerine, bu maksatla şunlar söyleniyordu:

5 [illegible]

Ethem'e Göre Türk İstiklâl Harbi Bitmiş

- Hepiniz bilirsiniz ki, altı seneden beri harp ediyoruz. Büyük Harp yüzünden memlekette ne insan, ne hayvan ve ne de mal kaldı. Harbin neticesidir ki, on yaşında çocuklarla, yalınayak kadınlar soğukta, fırtınada, kar ve buz tanımayarak erzak getirmeye, sizin karnınızı doyurmaya çalışıyorlar. Bu hal içinde harp etmekten memleket dahilinde bıkmayan, usanmayan kimse yoktur. ***Memleketin bu perişan ve harap halini daima düşünen Padişahımızın İradei Seniyeleri'yle en muktedir vezirlerimizden oluşmuş bir heyet en uygun ve elverişli şartlarla barış yapmak üzere Ankara'ya geldi.*** Bu kişiler Ankara'ya gelir gelmez senede yüz lirayı bir arada görmeyen fakat ayda üç yüz ellişer lira alan (Birkaçı hariç) milletvekilleri sayesinde ***kendisine bir hükümdar süsü veren Mustafa Kemal Paşa, barış kurulunu dinlemedi, reddetti. Biz de bundan sonra silahla sulh yaptırmaya ve bu işi halletmeye kesinlikle karar verdik.*** Ankara Hükümeti'nin bizim baskımızla topladığı askerlere bizim kuvvetimiz yeterlidir. ***Ölmeden, öldürmeden bu iş temizlenmeyecektir.*** İçinizde otuz lira maaşla bizimle beraber harp etmeyi arzu edenler varsa gelsin; arzu etmeyenleri de terhis ediyorum."

Ethem, TBMM Hükümeti'nin emrine verdiği 61. Tümen'e bağlı 159. Piyade Alayı'nın erlerini yukarıda yaptığı konuşma ile terhis ederken subaylarının hepsini de tutuklatmıştı.[6]

159. Alay'ı böylece dağıtan Çerkez Ethem, Kütahya'ya doğru intikal halinde olan Batı Cephesi kuvvetleri ile Kütahya'da bir muharebeyi kabul etmek istemiyordu. Ordu ilerlerken o da ***Kütahya'yı boşaltarak Gediz'e çekildi*** ve kuvvetlerini Gediz bölgesinde topladı.

Bu arada Çerkez Ethem ve yardakçıları, Kütahya'dan ayrılırken de, ***"Mustafa Kemal Paşa ile Albay İsmet, İngilizlerle barış yapıyorlar, kendileri gidip memleketi İngilizlere terk edecekler. Binbaşıya kadar olan subaylar ve erler kendileriyle birlik değildir"*** gibi propagandalar yapmışlardı.[7]

Ordu Ethem'in Merkezi Kütahya'ya Giriyor

Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey de emrindeki dört süvari alayı ve 8. Piyade Tümeni ile Afyon'dan hareketle Batı Cephesi kuvvetleri ile birleşmek üzere kuzeybatıya doğru intikal halindeydi.

Batı Cephesi kuvvetlerinin öncü birliği 61. Tümen, 29 Aralık günü âsilerden hiç kimseye rastlamadan, akşam konaklayacağı yere geldi. Albay İsmet Bey de aynı akşam Sabuncupınar'a gelmişti. Çerkez Ethem, Kütahya'dan çekilirken ordu ile temasta bulunmak ve artçı görevi yapmak üzere 400/500 mevcutlu Parti Pehlivan müfrezesini Kütahya'da bırakmıştı.

---

6 Selek, Milli Mücadele, s. 944 vd.; Ayaklanmalar, s. 241 vd.; Akıncı, Demirci Akıncıları, s. 20 vd.
7 Ayaklanmalar, s. 238 vd.

30 Aralık sabahı birlikler yeniden intikale başladı. Bugün de hiçbir âsiye rastlanmadan ve herhangi bir çatışma olmadan yürüyüşe devam edilerek ***akşama doğru Kütahya'ya girildi.*** Ethem'in Gediz'e kaçarken Kütahya'da bıraktığı irtibat subayı ve levazım memurları 61. Tümen Komutanlığı tarafından yakalandı. Kütahya'da sıkıyönetim ilan edildi. Halktan ellerindeki silah ve mermilerin iki gün içinde orduya teslimi istendi.[8]

Komutanlar Kütahya'da Buluşuyor

Bu arada yine aynı gün, Güney Cephesi birlikleri de Porsuk güneyine varmışlar, Refet Bey de Kütahya'ya gelmişti. *Böylece Batı ve Güney Cephesi komutanları Albay İsmet ve Refet beyler, yanlarına 11. ve 61. Tümen komutanları Yarbay (Ayıcı) Arif ve Yarbay İzzettin (Çalışlar) beyleri de alarak Belediye binasında Ethem'in kaçtığı Gediz'e doğru yapılacak harekâtı görüştüler.* Yukarıda da belirtildiği gibi Ethem'e karşı büyükçe bir kuvvet Kütahya ve çevresinde bir araya getirilmiş bulunuyordu. O nedenle, cephe komutanları, tümen komutanlarının da fikrini alarak ***Gediz'e doğru taarruza karar verdiler.*** Harekâtın bundan sonraki kısmında kuvvetlerin şu şekilde kullanılmasını da kararlaştırdılar: Refet Bey'in emrindeki 8. Piyade Tümeni, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'in emrine geçecek ve İsmet Bey, 8, 11 ve 61. Piyade tümenleri ile Kuvayı Seyyare'nin bulunduğu Gediz'e doğru ilerleyecekti. Batı Cephesi Komutanı'nın emrindeki süvari tugayı Refet Bey'in emrine geçecek ve ***Refet Bey beraberinde getirdiği dört süvari alayına eklenen bu tugay ile birlikte Batı Cephesi Komutanı'nın emrindeki kuvvetlerin sol kanadı gerisinden ilerleyecekti. Batı Cephesi'nin piyade tümenleri Çerkez Ethem kuvvetlerini taarruzla dağıttıktan sonra, Refet Bey komutasındaki süvariler, dağılmış olan âsi Ethem kuvvetlerini takip edecekti.***

Bu toplantıda 61. Tümen Komutanı Yarbay İzzettin Bey, Refet Bey komutasındaki süvarilerin öncelikle hareket ederek hızla ilerlemesini ve Kuvayı Seyyare'yi yakalayıp dağıtmasını, piyade tümenlerinin de dayanak olarak arkadan ilerlemesini önermişti. Fakat ***Refet Bey, kendisi için daha riskli olan bu öneriye yanaşmayınca İsmet Bey de ona katılmış ve böylece yukarıda özetlenen harekât kararına varılmıştı.***[9]

Komutanların aldığı kararlar doğrultusunda 1 ve 2 Ocak 1921 günleri, birlik kaydırmaları, düzenlenmeler ve keşif faaliyetleri ile geçti. Genel olarak bir çatışma olmadı. 8. Tümen'in yürüyüşü sırasında, ileri sürdüğü süvari bölüğü, Terziler-Aslanapa kesiminde 40 kadar âsiye rastlamış ve çıkan çarpışmada âsiler çekilmişlerdi.

---

8 Nutuk, s. 728 vd.; Ayaklanmalar, 238 vd.; Selek, a.g.e., s. 947 vd. Batı Cephesi Komutanı bugün, Ethem'in başında olduğu Kütahya ve Dolayları Komutanlığı'nı kaldırmış, bunu birliklere ve sivil makamlara bildirmiş, bu emrini Ethem'e de tebliğ ettirmiştir.

9 Selek, gösterilen yer.

Nihayet, Batı ve Güney Cephesi birlikleri 3 Ocak'ta emredilen saatte harekete geçtiler. 61. Tümen, yürüyüşü sırasında rastladığı 16 âsiyi, karşı koyamadan yakalamış, silah ve cephanelerini aldıktan sonra da tutuklamıştı. 8. Tümen yancısında bulunan süvari bölüğü Yenicearmutcuk köyünde Parti Pehlivan Ağa müfrezesinin bulunduğunu görerek bu kuvvetle saat 16.00 sıralarında çarpışmaya başlamış, bir saat süren çarpışmadan sonra, âsiler Yağmurlar tarafına kaçmıştı.

İsmet Bey, Muhafızlarını da İleri Sürüyor

Albay İsmet Bey'in ileri sürdüğü Batı Cephesi Komutanlığı Muhafız Süvari Bölüğü'nden Çavdarhisar yönüne giden subay keşif kolu, Parti Pehlivan müfrezesinden 10 kadar âsi ile çarpışarak 4 tutsak, az sayıda silah, gereç ve hayvan ele geçirmiş, bunları Komutanlık Karargâhı'na göndermişti. Bu tutsakların ifadelerine göre; *müfrezedeki birkaç reisten başka bütün mensuplarının orduya katılmak istedikleri,* fakat öldürülecekleri korkusu ile gelemedikleri ve Ethem kuvvetinin 1.700 kadar derme çatma atlıdan ibaret olduğu anlaşılmıştı.[10]

Ethem Yunanlılarla Anlaşıyor

Bu arada Batı Cephesi istihbaratı, Ethem'in küçük ağabeyi Tevfik'in, Kuvayı Seyyare'nin Uşak şosesi üzerinde ve Eynehan karşısındaki handa bulunan telefon merkezinden Yenihan yolu ile Yunan Karargâhı'na telefon hattı çektirdiğini saptamıştı.

Bu, yeni bir durumdu ve cereyan eden tepeleme harekâtını çok değişik yönlere sürükleyebilirdi. Olaylar düzenli ordu cephesinden izlendiğinden, *içeride,* Ethem cephesinde bu konunun ayrıntıları ile ilgili neler olup bittiği de merak konusudur. Bu merakımızı da Ethem bölgesindeki Demirci'de Kaymakamlık yaptığını daha önce de belirttiğimiz İbrahim Ethem Bey'in düzenli tuttuğu notlardan öğreneceğiz. İbrahim Ethem Bey'in, "Çerkez Ethem'in Yunanlılarla Mütarekesi" başlığını verdiği 3 Ocak 1921 Pazartesi günlü notlarında şunlar yazmaktadır:

Çerkez Ethem'in İsyanı ve Vahim Bir Vaziyet

"[Demirci ilçesinin de bağlı olduğu Saruhan'ın, Rauf Bey'in eniştesi olan Mutasarrıfı] Aziz Bey odanın içerisinde dolaşıyor ve Hatemi Bey de sedirde oturarak derin derin düşünüyordu. Aziz Bey bir telgraf uzatarak 'Al da bak, birkaç defa oku oku azizim' dedi. Evet, telgraf gayet acı yazılmıştı. Okudum, bir daha okudum. Fa-

10 Nutuk, s. 728 vd.; Ayaklanmalar, s. 240 vd.; Selek, s. 948 vd. "Ayaklanmalar"da gösterilen yerde şöyle de bir kayıt vardır: "*...Bu sırada Ankara'dan cepheye gelen heyet ile de bir taraftan görüşmeler devam etmekte idi. Fakat Ethem bir türlü doğru yolu seçememekte, kötü hareketlerine bir yenisini eklemekteydi.*" Ancak buraya kadar olan bölümleri kaleme almak için taradığımız konu ile ilgili hemen tüm kaynaklarda biz böyle bir heyetin, bu tarihte cepheye gelip uzlaşma girişiminde bulunduğuna dair bir kayda rastlamadık.

kat çok kötü etkilenmişim ki, Aziz Bey tekrar etti. 'Oku, azizim' dedi. Ne yazık ki aslını kaybettiğim Çerkez Ethem'in bu telgrafında, Millet Meclisi'nin fazla maaş alarak iş görmediklerinden, *Ankara'ya sulh için gelen İzzet Paşa'nın haksız olarak tutuklandığından* ve milletin harbe tahammülü kalmadığından bahisle Ankara'ya karşı isyan ve ordunun terhis edilerek barış yapılacağı, bu telgrafın köylere kadar duyurulması ve aksi takdirde sorumlularının ağır ceza ile cezalandırılacağı bildirilmişti. Tuhafı şu ki, Kuvayı Seyyare yerine Umum Kuvayı Milliye Kumandanı diye imza ediliyor ve bütün millet temsil edilmek isteniyordu. Bu telgraf beni o kadar etkiledi ki, zannedersem şimdiye kadar beni hiçbir şey bu kadar üzmemiştir.[11]

"Telgrafta bir de Kuvayı Seyyare Demirci Sorumlusu Fazıl Bey'in bütün kuvveti isteniyordu. Ve böylelikle buraları tamamen kuvvetsiz bırakılıyor, biz düşmana hediye ediliyorduk. 30 Aralık 1920 Perşembe günü Fazıl Bey bütün kuvvetiyle gitti.. Nereye? Çerkez Ethem'in yanına.. Orduyla harbe!.. Hayret!.. ***Mutasarrıf Aziz Bey de gitmek ve güya aralarını bulmak bahanesiyle sıvışmak istiyordu.*** İstiklâl şenliği merasimini; ahalinin galeyan ve heyecanına vesile ederek Aziz Bey'in o gün gitmesine engel oldum.

31 Aralık 1920 Cuma günü Aziz Bey de Hatemi Bey'i alarak gitti. İki taraftan silah patlamadan meselenin halline çalışacağını bahane ediyordu; halbuki hakikatte maksadı, Demirci'nin vahim vaziyetinden kurtulmak ve ***kendini öte tarafa atmaktı***. Mutasarrıflık vekaletinin bize verildiğine ve gelinceye kadar görevin yerine getirilmesine dair Simav'dan bir telgraf aldım ve ***bir daha Aziz Bey'i ne yazık ki göremedim.***[12]

Ethem Yunanlılarla Ateşkes Yapıyor

"... Çerkez Ethem'den bölge komutanlığına gelen telgrafta, ***Yunanlılarla ateşkes yapıldığını*** ve Kula [telefon-telgraf] hattının tamiri bildiriliyordu. Bu telgraftan birşey anlayamıyor ve dehşetli can sıkıntısı geçiriyorduk. Ateşkes ne idi? Yunanlılarla harp olmayacak mı? Barışın başlangıcı mı? Böyle olsa bile Kula hattını yapıp düşmanla haberleşmeyi açmakta bir mânâ yoktu. Zihnimizi birşey kurcalıyor; fakat söylemeye hiçbir vicdan razı olmuyor, buna ihtimal vermek istemiyorduk. *Acaba Yunanlılarla anlaştılar mı?* Daima bunu düşünüyor, bir türlü aklımıza sığdıramıyorduk. Çünkü, ***bundan büyük hıyanet, bundan büyük ihanet olamazdı;*** fakat Yunanlıların ilçemize doğru *-buradan kuvvetlerin çekildiklerini bildikleri halde-* bir ileri hareketi görülmemesi bizi düşündürüyor, Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Rıza, Takım Komutanı Teğmen Asım ve Bölge Komutanı Kemal beylerle yaptığımız son değerlendirmede durumu çok tehlikeli görüyorduk. Yunanlılarla Çerkez Ethem ve arkadaşlarının anlaşmış olduklarından, tedbirli bulunmaya karar verdik.

11 Demirci Akıncıları, s. 20 vd.
12 Aynı yer.

Çünkü, bizi tutup düşmana teslim etmek gibi bir durumun olmasını da dikkate alıyorduk.

"Bundan sonra sürekli Kula hattıyla uğraşıldı. Kemal Bey her gün makine başına gelip Ethem ve Tevfik beylere açıklama yapar, şiddetli emirler alırdı. Nihayet iki güne kadar açılmadığı takdirde idam edileceği kendisine bildirilince, biçare bizzat gidip hatta çalışmağa başladı. ***Bu sıralarda Kuvayı Seyyare emrinde bulunan subaylar gözetim altında Demirci'ye geldiler ve gözaltında bulunmak ve yeme-içmeleri sağlanmak üzere Bölge Komutanlığı'na teslim edildiler. Kimse ile görüştürülmeyeceklerdi. Bu zavallıların kabahati subay olmaktı.*** Onların gelişiyle beraber önceleri ortaya çıkan görüşümüz gerçekleşmeye başladı. Halkta pek büyük bir heyecan var; ***herkes Kuvayı Seyyare'nin dağılması ve ordunun kazanması taraftarı olup buna duacıydı.***"[13]

Ordu Gediz'e Giriyor, Ethem Kaçıyor

4 Ocak 1921- İsyancı Ethem kuvvetleri ile çarpışma başladığından, olası baskınlara karşı daha çok uyanık bulunmak gerekiyordu. Bu düşünce ile geniş bir cepheye yayılmış bulunan birliklerin daha toplu bir duruma getirilmesi ve süvarilerin yanlara alınması istendi. Bu nedenle birlikler, bugünü istenen hazırlıklar ve keşifle geçirdi.

5 Ocak 1921- Kütahya veya Eskişehir yönlerine baskın yapmak üzere, Ethem'in komutanlarından Doktor Fazıl'ın 300-400; Kaplan Naci'nin 150 kadar mevcutlu çeteleri ile Ethem'in 400 atlısından oluşmuş, toplamı en çok 800-1.000 kişilik bir kuvvetinin Emet/Tavşanlı bölgesinde olduğu; sonradan alınan tamamlayıcı istihbarattan da Ethem'in 400 kadar kuvveti ile Gediz kuzeyine çekildiği öğrenildi.[14]

Batı Cephesi Komutanı'nın emrindeki piyade birliklerinin konakladıkları yerler, Ethem'in *saklandığı* Gediz'e taarruz için uygun mesafede olduğundan, Albay İsmet Bey'in bugün için saat 10.00'da verdiği taarruz emri gereğince tümenler yürüyüşe geçti. ***61. Tümen, hiçbir direnişle karşılaşmadan aynı gün Gediz'e girdi.***[15]

Çerkez Ethem, izini kaybettirmek ve çetelerin çekildiği yönleri gizlemek amacıyla yanlış haberler yayıyor ve kendisinin Tavşanlı bölgesine geçtiğine dair haberler bırakıyordu. *Fakat kuvvetlerinin büyük kısmının Simav'a çekildiği anlaşıldı.*

Bu arada Albay İsmet Bey'le yaptığı ve yukarıda yer verdiğimiz yazışmalarda ***"Ölümden korkun olmadığını Kütahya'ya yürüyerek göster" diyerek adeta meydan***

---

13 a.g.e., s. 21 vd. Çalışmamızın bu bölümünden, Büyük Türk Taarruzu'nun sonuçlanmasına kadar İbrahim Ethem Bey'in eserinden sık sık yararlanılacaktır.

14 Ayaklanmalar, s. 241 vd.

15 Nutuk, s. 732 vd.; Selek, a.g.e., s. 948 vd. Ordunun 5 Ocak'ta Gediz'e girdiği "Ayaklanmalarda" yer almamaktadır. Eğer bu eser yazılırken, Nutuk rehber alınsaydı, bizim yönelttiğimiz eleştirilere konu olan yanlışlıklara da meydan verilmemiş olurdu.

okuyan Ethem'in, Batı Cephesi Komutanı'nın önünden, Kütahya'dan sonra Gediz'den de kaçması dikkati çekicidir.

Bu durumu gözden kaçırmayan Selek de şunları yazar: "...Gediz'de yapılan araştırmalardan, ***Çerkez Ethem kuvvetlerinin, girişilecek süratli bir hareketle dağılacağı anlaşılıyordu. Yine yapılan istihbarata göre, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin daima uzak mesafelerde bulundukları, ordunun karşısında bütün yükü Parti Pehlivan'a bıraktıkları öğrenilmişti.***"[16]

6 Ocak 1921- Doktor Fazıl çetesinden süvari tugayına sığınan iki erden alınan bilgilerden Kuvayı Seyyare'nin durumunun iyi olmadığı, Dr. Fazıl çetesinin 10 gün önce Demirci'den Simav'a, oradan da Emet'e geldiği, *Ethem ve kardeşlerinin Simav'a çekildikleri,* Kaplan Naci'nin, müfrezesi ile birlikte sığınmak amacıyla Seyitgazi yönüne geçtiği öğrenilmişti.

Gerçekten Kaplan Naci tarafından, Kütahya'nın 30 km. kuzeyindeki İnegazi köyünden Kütahya Merkez Komutanlığı'na, 5 Ocak'ta gönderilen yazıda, "Hükümetime isyanı, Yunan'la birleşmeyi kabul etmediğimden, Kuvayı Seyyare'den 100'den fazla atlım ile ayrılarak, Eskişehir üzerinden Ankara'ya hareket ettiğimin gereken yerlere bildirilmesini istirham ederim" deniliyordu.

Kaplan Naci tarafından aynı zamanda TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgrafta da, "Hükümete isyan, Yunan'la birleşmek gibi çirkin ve iğrenç hareketlerden nefretle, müfrezemle Ankara'ya hareket ediyorum. Müdahale edilmemek için gerekenlere emir buyurulması arz olunur efendim" denilmekteydi.[17]

Düşman İki Koldan Taarruza Geçiyor

Ethem'le bir türlü karşılaşamayan tepeleme kuvvetleri, 5 Ocak'taki durumlarını bugün de koruyordu. Ancak Bursa'daki Yunan kuvvetlerine karşı "perdeleme" amacıyla bırakılan 24. Tümen Komutanı Yarbay Atıf Bey'in 6 Ocak'ta saat 10.30'da çektiği, Cephe komutanlarına 12.30'da ulaşan harp raporu yeni bir gelişmeyi haber veriyordu: ***Yunanlılar Bursa üzerinden taarruza geçmişti.***

Aynı sıralarda bir tabur hariç tüm kuvvetleri Ethem'i tepelemeyle görevlendirilen Afyon'daki 12. Kolordu'dan alınan harp raporundan kuvveti saptanamayan ***bir Yunan birliğinin de Uşak kesiminden İslâmköy yönünde ilerlediği anlaşılmıştı.***

---

16 a.g.e., s. 949 vd. Selek, aynı satırların devamında buna karşın Albay Refet Bey'in de Ethem'den **çekindiğini** belirtir ki bunu tepelemenin ileriki aşamalarında gelişecek olaylar doğrulayacaktır. Mustafa Kemal de bu konuya Nutuk'ta geniş yer verecektir. Selek'in Ethem'den çekindiğini söylediği ikinci komutanın da Kâzım (Özalp) Bey olduğunu, yukarıda belirtmiştik. Ayrıca Ethem'in tüm yükü Parti Pehlivan'a bırakıp kaçması ile ilgili olarak ileride yapacağımız Pehlivan Ağa ile ilgili değerlendirmemize bir kez daha dikkat çekeriz.

17 Ayaklanmalar, s. 241 vd.

Bu durum karşısında, Efendiköprüsü'nde buluşan iki Cephe Komutanı, birlikte aldıkları karara göre; ***Ethem'i tepeleme harekâtına geçici olarak ara verip iki koldan başlayan Yunan saldırısını karşılamak için İnönü ve Dumlupınar mevzilerine dönmek üzere harekete geçmişler*** ve ***bu kararlarını Genelkurmay Başkanlığı'na da bildirmişlerdi.***[18]

Çerkez Kardeşlerin Yunanlılarla Protokol İmzalaması

Ethem'i tepeleme harekâtının planlarını hazırlayan Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, aynı anda Yunanlıların da taarruza geçeceğini hesap etmemişti. Öyle ise bu taarruz da nereden ve nasıl çıkmıştı? İşte bunu da yine Ethem cephesinde adeta mahsur kalan Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey'in, "Kuvayı Seyyare'nin Yunanlılarla Protokol İmzası" başlığını verdiği *7 Ocak 1921* Cuma günlü notlarından öğrenelim:

"Çerkez Ethem'in yaveri Sami Bey'in* geldiğini, beni aradığını haber verdiler. Hayret ettim. 'Bu zamanda Sami Bey burada ne arar acaba', dedim. Alelacele karargâha gittim ve Sami Bey'le görüştüm. Sami Bey, jandarma kumandanlığı zamanında Balıkesir bölgesindeydi. İyi bir şöhret yapmış ve her yönüyle namus ve iffetini muhafaza etmişti. Nahiye müdürlüğüm zamanından beri kendisiyle olan hukuk ve tanışıklığımın verdiği güvene dayanarak özel olarak görüştüm. Son zamanlarda Yenişehir cephesinde jandarmalarla beraber düşmanla harp ederken ordu emriyle Ethem'in yaverliğine tayin edilmiş, Çerkez Ethem'in her yönüyle güvenini kazanmış bulunuyordu. Ayrıntılarıyla anlattı ve dedi ki:

'Beni Çerkez Ethem zorla Uşak'a gönderdi. Hatta bir defa giremedik. Dönerken şu felakete karşı ağladım. Pek çok arkadaş gördü. Bunca ısrarıma karşın tekrar gitmeye zorladı ve Uşak'a gittim. Bana verilen talimat Kuvayı Seyyare'nin bölgesi olan Gediz-Simav-Demirci-Gördes-Kütahya bölgesinde düşmanın ileri harekâtını engellemek ve bu mıntıkanın tarafsızlığını sağlamaktı."

Sami, İbrahim Ethem Bey'in "Pekâlâ; düşman diğer bölgelerde, sözgelimi İnönü, Afyon, Eskişehir cephelerinde harekât serbestliğini koruyor, demek" sorusuna "Evet, oraları emrinde olduğundan Kuvayı Seyyare oraya karışmayacaktır" diyerek karşılık verdikten sonra devam eder: "Esasen ***daha önce Reşit Bey gitmiş, gerekli protokol düzenlenmişti.*** Ben yalnız harita üzerinde mıntıkaları tespit etmekle görevlendirilmiştim.** Uşak'ta Yunan komutanı ve kurmay başkanı tarafından kabul edildik. Bizi bir hayli iyi karşılıyor ve [ama] daima bizi gizlice kontrol altında tutuyor

18 Nutuk, s. 732 vd.; Ayaklanmalar, s. 242 vd.; Selek, a.g.e., s. 949 vd.

* Çerkez Ethem'in yaveri Yüzbaşı [Bandırma'lı/Açofit] Sami. Ancak Açofit Sami, Akıncı'nın tüm bu yazdıklarına karşın neredeyse ölümüne kadar Ethem'in yanından ayrılmayacaktır.

** Kimi yazarların "büyük gerilla uzmanı" diye yere göğe sığdıramadıkları Reşit'in harita okuyaması dikkati çekicidir. Üstelik Reşit gibi Harbiye kökenli olup Gayrınizami Harp sınıfına ayrılan subayların aldıkları eğitimlerin başında harita okumak gelmektedir.

ve memnun görünüyorlardı. Düşmanın bu hali bize fevkalade ağır geliyor ve arkadaşlarla beraber sürekli ağlıyorduk. Orada iki gece kaldıktan ve şu haritayı tespit ettikten sonra Alaşehir ve Kula yoluyla Demirci'ye döndük.'

"İşte Sami Bey'in açıkladığı şu bir numaralı kroki ordunun sağ kanadı Yenişehir ve sol kanadı da Dumlupınar ve Afyon'da idi. Kütahya ve onun batısındaki arazi Kuvayı Seyyare emrinde idi. Demek ki düşman bu bölgenin dışındaki arazide serbestçe hareket edecek ve gerekirse taarruz edecekti. ***Düşmana bu fırsat, bu kolaylığı veren Kuvayı Seyyare'nin, daha doğrusu üç Çerkez kardeşin düşmanla anlaşmasıydı.*** Acaba bunlar ne istiyordu? Neden bu milli duygulardan, İstiklâl Savaşı'ndan uzaklaşarak, şimdiye kadar görülmemiş bir hıyaneti yapıyorlardı?.. Yaver Yüzbaşı Sami Bey bir iki gün istirahattan sonra Gediz'e gitti; fakat kesinlikle gitmek istemiyor, böbreklerinden rahatsız olduğunu açıklayarak itiraz ettiyse de Çerkez Ethem ısrarlıydı; ancak giderken bir bahane bularak, Demirci'ye döneceğini ve ordu ile yapılacak çarpışmalar gibi facialara da şahit olmak istemediğini bana defalarca söyledi...Bu sırada ordu ile Kuvayı Seyyare'nin çarpışmaya başladığı üzücü haberi alındı. Durum büsbütün vahimleşmişti.

Bak şu mel'una vay hayasız vay,
Bizi de etti akibet rüsvay

"Çerkez Ethem'den gelen bir telgrafta; Şancana'ya çekildikleri ve ordunun Gediz'i işgal ettiği anlaşılıyordu. Demek ordu takip harekâtına başlamış. Bundan sonra yine Ethem'den gelen bir telgrafta Kemalistler'in Gediz'den çekildikleri ve Gediz'i işgal ile Kütahya'ya doğru ilerledikleri bildiriliyordu. Bundan birşey anlaşılamıyordu. Acaba ordu neden çekiliyordu? Doğal olarak Kuvayı Seyyare orduya üstün gelemezdi; zira Kuvayı Seyyare'de bir amaç, bir mefkûre, bilhassa düzen yoktu. Böyle ülküsüz, düzensiz kuvvetlerin galip gelme ihtimali yoktu. Bunca denemeye rağmen çeteciliğin düzenli kuvvetlerle harp edemeyip [ancak] tacizlerde bulunabileceği gerçeği anlaşılmıştı. Bundan ötürü, ordunun çekilişinde başka nedenler, başka etkiler aramak lazımdı. İki gün sonra bu merakımız halledildi.

"Düşman, Kuvayı Seyyare'nin ordu ile gerçekten çatışmalarda bulunduğunu büyük bir fırsat görerek ***Uşak ve Yenişehir cephelerinde taarruza geçtiğinden, ordu derhal Gediz'den çekilmeye ve cepheye koşmaya mecbur olmuş ve bu maksatla Kuvayı Seyyare'nin takibinden vazgeçmişti...Artık bu duruma karşı Kuvayı Seyyare'ye lanet etmemek, bunlara karşı büyük bir nefret hissetmek...mümkün değildi... Zira pek açık bir şekilde anlaşılıyordu ki, bunlar Yunanlılarla birleşmiş ve birlikte hücum ediyorlardı.*** Yine bugünlerde Tevfik Bey'in Yaveri Teğmen Sami Bey* geldi. Gördes-Demirci-Simav [Mal Müdürlüğü] sandıklarında bulunan paraları aldı. İyi bir kişi olan adı geçenle görüştüm. Durumdan memnun olmadığını gördüm."[19]

19 a.g.e., s. 21 vd.

* Çerkez Tevfik'in yaveri Teğmen [Düzce'li/Kompet] Sami. Çerkez Kongresi Sonuç Bildirisi'ni Çerkez Ethem adına imzalayan Yüzbaşı [Açofit] Sami ile Teğmen [Kompet] Sami genellikle karıştırılmaktadır. Albayrak, a.g.e., s. 227 vd.

İsmet Paşa: "Düşmanı Eskişehir'de Karşılayacaktım"

Ethem cephesinden döndüğümüz Batı Cephesi'nde Albay İsmet Bey, bu kritik anda aldıkları kararı aradan yıllar geçtikten sonra Selek'e şöyle anlatacaktır: "...Durumu aramızda tartıştık. Ethem'in tepelenmesi için başlayan harekâtı ***geçici olarak durdurmaya*** ve Yunan kuvvetlerini karşılamak üzere geri dönmeye karar verdik. Bu kararı hemen o gece aldık. Yunanlıları İnönü'nde karşılayacaktım. İnönü mevzilerini, yolların kavşak yeri olan Eskişehir'i, Eskişehir yönünü kapamak için daha önce seçmiştim. İnönü mevzilerinin ilerisinde derinliğine kademelenmiş çok az mevcutlu bir [24.] tümenle Gökbayrak Taburu ve bazı milli müfrezeler var. Batı Cephesi kuvvetlerinin şimdi bulunduğu yer, İnönü mevzilerine düşmandan daha uzak. Biz dört günlük mesafede bulunuyoruz. Yunanlılar üç... Cephedeki tümen komutanına Efendiköprüsü'nde düşmanı oyalamasını ve ileri harekâtını geciktirmesini bildirdim. Verdiğim emirde Karaköy civarının zaman kazanmaya çok elverişli olduğunu belirttim. Ankara ile de görüşerek geriden İnönü'ne kuvvet yetiştirilmesini istedim."[20]

Albay İsmet Bey, bu kararı verdikten sonra ertesi sabah, ***Ethem'in karşısına en güvendiği komutanı Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey'i bırakarak Gediz'de bulunan Batı Cephesi kuvvetlerinin büyük kısmını geriye çeker. İzzettin Bey, tümeninin bir kısmı ile Kütahya'ya çekilecek ve Ethem'in olası taarruzuna karşı İnönü mevzilerinin arkasını emniyete alacaktı.*** İsmet Bey, tepeleme harekâtında birinci derecede rolü bulunan İzzettin Bey'e Kütahya'yı, kentin kayalık bölgesinden savunması emrini verir. Ardından *orduyu kurtarmak için* İnönü mevzilerine hareket eder.

İsmet Bey'in 6/7 Ocak'ta verdiği emir gereğince 11. Tümen 7 Ocak'ta Kütahya'ya doğru intikale başladı. Gediz'de bulunan 61. Tümen ise o günü de ilçede geçirecek, 7/8 Ocak gecesi burayı boşaltacaktı. Batı Cephesi emrindeyken Refet Paşa emrine verilen iki alaylı süvari tugayı ile 8. Tümen'in sahra topları da 61. Tümen emrine verilmişti.

61. Tümen, 7 Ocak gününü Gediz'de hareketsiz geçirdi. Çerkez Ethem çeteleri, 8 Ocak* sabahı Gediz'e taarruza geçti. Kuvvetleri 300 kişi kadar olan âsiler Gediz'e topçu ateşi açıp aynı zamanda Arapşah'taki bölüğe de taarruza geçtiler. Ethem'in emrindeki topçu bataryası Gediz'in kenar mahallelerine ateş ediyordu. Bu batarya, Teğmen Fevzi'nin emrindeki kudretli dağ bataryası idi. Çoktan beri Ethem'in yanında bulunan bu teğmen ***istemeyerek 61. Tümen'e ateş ediyordu.***

İzzettin Bey Vuruşarak Çekiliyor

Bu durum karşısında 61. Tümen Komutanı, ilk önlem olarak, Gediz'i bir baskından korumak amacıyla Hücum Bölüğü ile bir sahra ve bir dağ bataryasını bura-

---

20 Selek, a.g.e., s. 949 vd.
* Selek, taarruzun 8 Ocak'ta, Ayaklanmalar ise 7 Ocak'ta başladığını yazıyor.

ya ayırdı. Arapşah ve Hacıköy yönlerini ateş altına alacak şekilde top ve silahları mevzilendirdi.

Tümen Komutanı İzzettin Bey, Cephe Komutanı İsmet Bey'den aldığı emir gereğince, Gediz kesiminden Kütahya'ya çekilecekti. Bunun için, önce âsileri geri atmak, bu başarıdan ve geceden faydalanarak çekilmek gerekiyordu. Âsilerin hepsi atlı olup arazi ve yolları çok iyi tanıdıklarından, gündüz yapılacak çekilmeyi güç veya olanaksız bir hale getirebilirlerdi. Bu düşünce ile İzzettin Bey, sınırlı bir taarruza karar verdi. Tümen bu taarruzu 190 (1 tabur eksik) ve 174. alaylarla yapacaktı. Taarruz saat 12.15'te başladı. Ethem kuvvetleri, Arapşah'ın güneyindeki yüksek ve çamlık bir tepe ile Tekkeçalı yakınlarında mevzilenmiş bulunuyordu. Ethem'in topçusu da bu sırada tümen birlikleri üzerine ateş açtı.

Tümenin taarruzuyla 190. Alay Arapşah'taki ve 174. Alay da Sazköy kuzey tepelerindeki ***âsileri geri attı.*** Özellikle tümen topçusunun ateşi ile morali bozulan âsiler yavaş yavaş geri çekilerek teması kesmek zorunda kaldı. Birlikler hedeflerini elde ettikten sonra plan gereğince ve verilen emre uyarak âsileri takip etmedi. ***Gediz çarpışması da böylece sona erdi.***

Tümen Komutanı İzzettin Bey, Gediz'den çekilmenin halk üzerinde kötü etki yaratmaması için ilçenin ileri gelenlerini ve belediye kurulunu karargâha davet ederek çekilme nedenlerini anlattı. Tümenin Gediz'den çekildiğini âsilerin mümkün olduğu kadar geç haber alması için gerekli tedbirlere başvuruldu.

Emrine verilen süvari alaylarından birini piyade alaylarının bulunduğu mevzilere yerleştirerek ***aynı gün öğleden önce tümeni Gediz'den harekete geçirdi.*** Süvari alayı da arkadan tümeni takip edecekti. ***Gediz bu şekilde boşaltıldı ve alınan önlemler yüzünden Çerkez Ethem, durumu ancak 24 saat sonra haber alabildi.*** İlçenin boşaltıldığını 8/9 Ocak gecesi öğrenen ***Çerkez Ethem, Gediz'e girerek oradan süratle Kütahya yönünde ilerlemeye başladı.*** Bu sırada 61. Tümen'in artçısı olarak yürüyen *14. Süvari Alayı, Ethem kuvvetleri ile iki yerde çarpışmaya mecbur oldu.*[21]

Ethem'in Kuvayı Seyyare'si Çözülüyor

7 Ocak 1921- Bu arada Yunanlılara gelince; 6 Ocak 1921'de başlattıkları taarruzlarını, 7 Ocak'ta da sürdürdüler. Kuzeyde Köprühisar kesimindeki taarruzları püskürtüldü ise de Pazarcık batısına kadar ilerlediler. Uşak kesiminde bir hareket olmadı.

8 ocak 1921- Birlikler plana uygun olarak yürüyüşlerine devam ettiler ve yeni düzenlerini aldılar. Bugün, Sert Mahmut adlı âsi çetesinden 37, Parti Pehlivan müfrezesinden 2 kişi Kütahya Müfreze Komutanlığı'na sığındı. Kaplan Naci'nin

---

21 Nutuk, s. 734 vd.; Selek, a.g.e., s. 950 vd.; Ayaklanmalar, s. 242 vd.

sığınmasından sonra, Emet'te bulunan Ethem'in Demirci sorumlusu **Doktor Fazıl**'dan Batı Cephesi Komutanlığı'na gelen yazıda, ***"Yunanlılarla birleşmeyi ve hükümet aleyhine hareketi namus ve vatanperverliğine yakıştıramadığından, 300 kadar atlısı ile sığınmak istediği"*** bildiriliyordu. Bu istek, Cephe Komutanı tarafından kabul edilerek bu yolda yanıt verildi. Ayrıca, Söğüt Jandarma Bölüğü tarafından gerilerde başıboş dolaşan 7 er yakalanmıştı. Bunlardan başka yer yer sığınmalar da oluyordu. Bu olaylar, ***âsi Çerkez Ethem kuvvetlerinin artık dağılmakta olduğuna bir işaretti.***

5.1. Meclis Reşit'in Milletvekilliğini Düşürüyor

Öte yandan bugün (8 Ocak 1921), Ethem isyanı, Meclis'te yapılan bir oturumda da gündeme gelir. TBMM'nin Hasan Fehmi Bey başkanlığında öğleden sonra yaptığı *açık* oturumunda *"Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Kuvayı Seyyare Kumandanı Etem Bey'in isyankârane harekâtı hakkında beyanatı"* denilerek Mustafa Kemal'e söz verilir. Meclis'in daha önce bu konu ile ilgili yaptığı oturumların gizli olması nedeniyle milletin olup bitenlerden haberdar bulunmadığı için açık oturumda konuşmak istediğini belirten Mustafa Kemal Paşa, ilk önce Çerkez Ethem sorununun geçmişini özetler. Ethem ve kardeşlerinin, emirlerine verilen ve ***sürekli büyüttükleri*** kuvvetlerine dayanarak o bölgede bir "derebeylik" kurup halka zarar verdiğini açıklayan Mustafa Kemal, ***9 Kasım 1920'deki komuta değişikliğinin, onların bu planlarını uygulayamayacaklarını anlamalarına neden olduğunu belirtir.***

Bunun üzerine Ethem ve kardeşlerinin Batı Cephesi Komutanlığı'na karşı isyankâr bir durum almasını, bu bağlamda Tevfik'in komutanlığı tanımadığını söylemesini, Cephe Komutanlığı'nın kurduğu Simav ve Dolayları Komutanlığı'na karşı düşmanca tavırlarını ve komutanlar arasına nifak sokma girişimlerini anlatan Mustafa Kemal, Ethem'in, başlattığı isyana Demirci Mehmet ve Yörük Ali efeler gibi Kuvayı Milliye komutanlarını da almak istediğini bildirir. Kendisinin tüm bu olan bitenlere ve hep arayı bulmak için iyi niyetli girişimler yapmasına karşın, Reşit'in *-daha önce değindiğimiz-* ***"Bizim için hayatımız, haysiyetimiz, bizim menfaatlerimiz bu milletin, bu vatanın hayat ve menfaatlerinden yüksektir. Biz İran'da da Turan'da da kendimize yaşayacak bir yer buluruz.. Biz İzmir ve havalisinde geniş araziye, çiftliklere ve servete sahibiz ve size katılmakla büyük işler ve büyük fedakârlıklar yaptık. Biz Yunanlılarla beraber kalabilirdik ve Venizelos'la ben diz dize oturabilirdim"*** şeklindeki sözlerini nakleder..

Çerkez kardeşlerin birinci planlarını yaşama geçiremeyeceklerini anlayınca bu kez de "Bolşevikliği iğfal etmek, komünist renk ve şekil kisvesinde görünmek, Bolşevikleri aldatmak" yoluna saptıklarını ve bu doğrultuda Eskişehir'de birtakım faaliyetlerde bulunmalarına karşın, aldıkları önlemlerle bunu engellediklerini anlatan Mustafa Kemal, şöyle devam eder:

"...Dolayısiyle ***kendilerine hiyanete daha uygun olan bir çevre, bir temas noktası aradılar. Böyle Bolşeviklerle, Yunanlılarla, aynı zamanda İstanbul'la ve aynı zamanda İngilizlerle böyle muhtelif kisvelere ve renklere ve zihniyetlere bürünerek muhtelif siyasetler takip ve muhtelif siyasetler düzdüler. Hangi siyaset kendi emellerine, menfaatlerine, hiyanetlerine uygun gelirse derhal oraya sarılmak için hazır bulunuyorlardı."***[22]

Ethem ve kardeşlerinin bir taraftan da özellikle ordunun birlik ve emir komutasını çökertmek için girişimlerde bulunduklarını açıklayan Mustafa Kemal, ***"Orduya sahlepçi kıyafetinde birtakım adamlar soktular ki, bunlar askere diyeceklerdi ki; 'Derhal subaylarınızı öldürünüz, memleketlerinize gidiniz, böyle birşeye lüzum yoktur.'*** Diğer taraftan da bütün subayların kendileriyle beraber bulunmaları için ayrı ayrı propaganda yapmışlardır" der.

Çerkez kardeşlerin bir diğer faaliyetlerinin de Meclis'in ve milletvekillerinin, millet gözünde şeref ve haysiyetlerini düşürmek olduğuna dikkati çeken Mustafa Kemal, bunlara karşın kendisinin onların hallerini ıslah için girişimlerde bulunmaktan geri durmadığını, bu bağlamda en son bir öğüt kurulu gönderilmesine karşın onların bu kurulu *aldattığı* gibi, emirlerinde bulunan 159. Alay'ın subaylarını tutuklayıp erlerine de ***"Artık muharebe bitmiştir. Hepimiz padişahın emirlerine itaat edeceğiz. Haydi memleketlerinize gidiniz ve bunu yayınız"*** dediklerini açıklar. ***Ethem'in bu askerlerin elinden aldıkları ile şuradan buradan topladıkları silahları da Yunanlılara verdiğini bildirir.***

Sözü Ethem'in 29 Aralık'ta çektiği o ünlü telgrafına getiren Mustafa Kemal, "Bu protestoname ile doğrudan doğruya Yüce Meclis'inizin yasallığına, varlığına tecavüz ve taarruz etmişlerdi. Bütün anlamıyla isyan etmişlerdi" deyince Erzurum milletvekili Nusrat Efendi söze karışarak, "Paşa Hazretleri, bu telgrafa isyanname desek daha doğru olur" önerisinde bulunur.

"Evet" diyerek konuşmasına devam eden Mustafa Kemal Paşa, "...***Bu isyannamelerini kendileri için kıymetli bir belge sayarak düşmanlarımız nezdinde kendilerini kurtarmaya yetecek bir belge kabul ettiklerinden, son elde ettiğimiz belgelerde bunun bir suretini de düşmanlarımıza vermiş oldukları anlaşılıyor"*** dedikten sonra sözlerini şöyle sürdürür:

"Bu adamlar bütün milletin ve ülkenin kutsal çıkarlarına hakaret etmekten, bu adamlar Yüce Meclis'inize karşı ***hiçbir aşağılık kişinin söyleyemeyeceği edepsizce hakaretlere cüret ettiklerinden****, bu adamlar vatan savunması için sınırlarda, cephelerde duran askerlerimize silahlarını çevirmekten utanmadıkları halde,* yine Yüce Meclis'iniz bunların lehinde, bunların iyiliğinde bulunmak istediniz ve en son kabul etmiş olduğunuz karar bu adamların sığınmaları halinde hayatlarına dokunulmayacağı ve ***işlemiş oldukları alçaklıktan dolayı*** haklarında çıkması tabii olan kanuni hükmün âcizane yol göstermemle affa mazhar olacağı vaadinin kendilerine

22 TBMM ZC, c.7, s. 224 vd.

bildirilmesinden ibaretti. Efendiler, yüksek heyetinizin bu emrini harfiyen yaptım. Bu tebliğ, Batı Ordusu Komutanı İsmet Bey tarafından aynen bunlara bildirilmiştir...İsmet Bey, her insana nasip olmayacak bir büyüklüğü de kendiliğinden göstermiştir. ***Bu adamların kafasını on kere parçalamak için*** sayısız fırsatlara sahip iken, kuvvetli birlikler elinde iken ve bütün duruma hakim iken vurmamıştır. Ve vuracağı zaman demiştir ki...*('Hata etmiş' sesleri)* O hata etmemiştir, o daima Yüce Meclis'inizin kararlarına uygun hareket etmekle çok büyük bir sevap işlemiştir.* *('Doğru' sesleri.)*[23]

"İsmet Bey bunlara demiştir ki: 'İşte [T]BMM'nin size olan en büyük lütuf ve merhameti; bunu size resmen bildiriyorum. Fakat özel olarak kendiliğimden de diyorum ki, ***yaptığınız hiyanet, cinayet ve alçaklıktır.*** Güveneceğiniz hiçbir şeyiniz yoktur. Emrinizdeki kuvvetleri çok abartılı olarak söylüyorsunuz. Ben onu üç misli sayaraktan tedbirlerimi almışımdır. Dolayısıyla [T]BMM'nin emrine itaat ediniz.' Bu adamlar ona da itaat etmemişlerdir. İşte ondan sonra Ordu Komutanı, birlikleri bunların bulunduğu istikamete yöneltmiştir. Halbuki ***bunlar daha evvel Yunanlılarla ittifak etmişlerdir*** ve bütün safhalar gösteriyor ki, ***bu ittifaklarını fiilen göstermek için bahane arıyorlardı.*** Ordu, Gediz'e yönelince bunların emirlerinde bulunan ve büyük kısmı zorla tutulabilen insanlar derhal durumu anladılar ve kısım kısım ayrıldılar ve bu ayrılanların bir kısmı orduya katılmıştır ve bir kısmı da katılmak üzere bulunuyor. Etem, Tevfik ve Reşit beyler doğrudan doğruya emirlerinde kalan bir kısım kuvvetler ki -en son durumla üç yüz kişi kadar görülmüştür- bunlar kayıtsız şartsız Yunanlıların emrine tâbi olmuşlardır. ***('Kahrolsun' sesleri)*** *Yunanlılara şüphe yok ki bunlar birçok sırlar vermişlerdir.* Yalnız bu adamlar tabii ki ne ordumuzu bilirler ve *ne de ordumuzun kahramanlığını gereği gibi takdir edebilirler.* Onların sır diye verdikleri şeyin hüküm ve tesiri yoktur. Fakat herhalde abartılı bir surette vermiş oldukları bilgi ve açıklamalarla Yunan ordusunu ve İngilizleri fevkalade heveslendirmişlerdir ve bunun sonucu olarak ***iki gün önce Yunan ordusu bütün Batı Cephesi'nin her noktasında, kendi safları arasında Etem dahil olduğu halde taarruza geçmişlerdir. ('Allah kahretsin' sesleri.)"***

Bu arada Mustafa Kemal'in sözünü yeniden kesen Erzurum Milletvekili Nusrat Bey, ***"Paşa Hazretleri, artık bey demeyiniz, hain deyiniz"*** şeklinde bir çıkış yapar.

Ethem, Tevfik ve Reşit beylerin bu hainane hareketlerini fiilen de gösterdikten sonra haklarında verilecek olan hükmün çok açık olduğunu belirten Mustafa Kemal, doğal olarak bu dakikadan itibaren bunların kendileri için hiçbir soylu sıfata sahip olamayacaklarını ve uyarı üzerine ***"Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim"*** der. Ancak Reşit'in TBMM üyesi sıfatını taşıdığı için ona bey demek zorunda olduğunu belirten Mustafa Kemal şöyle devam eder: "Yüksek heyetinize hürmeten telaffuz edebilmek için Reşit Bey'in üyelikten düşürülmesine oy vermenizi istirham ederim." *('Kabul, oya' sesleri.)*

---

23 Aynı yer.
* Zabıtta "işlememiştir" yazılmasına karşın doğrusu bu olmalıdır.

Bundan sonra söze giren oturumu yöneten Hasan Fehmi Bey şöyle der: ***"Millet ve memleket menfaatleri aleyhine silah kullanarak düşmanlarla işbirliği eden Saruhan Mebusu Reşit Bey'in milletvekilliğinden çıkarılmasını kabul buyuranlar el kaldırsın. Çoğunlukla kabul edilmiştir. (Alkışlar.)"***

Reşit'in milletvekilliğini düşüren oylamanın ardından sözlerine devam eden Mustafa Kemal Paşa, artık Ethem, Tevfik ve Reşit meselesi kalmadığını, emirlerindeki namuslu kuvvetlerin ayrıldığını ve orduya katıldıklarını belirttikten sonra şöyle der: "*...ve kendileri de ne kadar âciz ve naçiz olduklarını anlamışlardır ve en son* ***kendilerine layık olan mevkii de ancak Rum harp safları arasında*** *bulabilmişlerdir.*"

"Taarruz"u, "Tard" Anlayan Milletvekili Yunan Saldırısını Alkışladı!

Bu arada konuşmasını sürdüren Mustafa Kemal'in, "...Efendim, evvelsi gün düşman Yenişehir, İnegöl, Gediz ve Uşak'tan, yani her noktadan taarruz etmiştir" şeklindeki sözlerinin sonundaki "taarruz"u "tard" diye anlayan Aydın milletvekili alkışlamak isteyince ortalık bir anda karışır. Söze giren Erzurum milletvekili Salih Efendi'nin, Mustafa Kemal'e "Paşa Hazretleri, kulaklarında arıza olduğundan, *taarruzu tard* anlamış ve onun için böyle harekette bulunmuştur" demesi üzerine Atatürk ona şu karşılığı verir: "Mahzur yok. İnşallah tard olunduğunu da yarın söylerim. ***('İnşallah' sesleri.)***"

Ardından bir süre daha son askeri durumu özetleyen Mustafa Kemal, sözlerini şöyle bitirir: "Yalnız şurasını arz edeyim ki, bu adamlar, ***Etem ve Tevfik, bir aydan, iki aydan beri fiiliyat sahasına nakletmek istedikleri emel peşinde bizi ve orduyu dahi biraz uğraştırmışlardır. Bu uğraşlar yüzünden ülke ve millet adına çok büyük kayıplar olmuştur, çok fırsatlar kaybedilmiştir.*** İnşallah bundan sonra o fırsatları telafi ederiz... ***('İnşallah' sesleri.)***"[24]

5.2. Bir Yunan'a Bir Ethem'e!

Öte yandan cepheye ve Yunanlılara gelince; Bursa bölgesinde 8 Ocak'ta da taarruzlarına devam ederek, akşama kadar Köprühisar-Karaköy hattına kadar ilerlediler. ***Güney Cephesi'nde ise İslâmköy-Şabanköy hattını bırakıp geri çekildiler; Banaz'dan ilerleyen Yunan kuvvetleri de Çivril'i işgal ettiler.***

9 Ocak 1921- İçinde makineli tüfek de bulunan 250-300 kişi kuvvetinde bir çete, saat 15.00 sularında 14. Süvari Alayı'na taarruz etmiş ve alay, Ortaca yönünde çekilmek zorunda kalmıştı. Bu alayın bir bölüğü alayıyla birlikte çekilemediğinden, Dereköy yönüne saptı. Bu birliği izleyen çetelerle, Dereköy batı sırtlarında bölüğün çarpışmaya tutuştuğu öğrenilince, Afyon/Bayat'a gelen 174. Alay'dan bir bölük Dereköy'üne gönderildi. Saat 17.00'de bu bölüğün de katıldığı çatışma ka-

---

24 Aynı yer.

ranlık basıncaya kadar devam etti. Sonunda âsiler güney yönünde çekilmek zorunda kaldılar.

Kuzeyde Bursa bölgesinde, Yunanlılar ileri harekâta devam ederek güneyden ilerleyen taarruz kolu ile İnönü mevzii sol kanadına taarruz etmiş iseler de, buradaki birliklerin direnmesi karşısında durmak zorunda kaldılar. Kuzeyden ilerleyen Yunan kolu, Yenişehir'den daha doğuya geçmemişti. Güney Cephesi'nde de Yunanlıların bir faaliyeti olmadı.[25]

Ethem'in Bildirisi: "Geliyorum Haaaa!"

Bu arada Çerkez Ethem, Yunanlılarla birlik olup Türk ordusuna karşı saldırmasına karşın adamlarının dağılmasını önleyemeyince, Türk ordusunu çökertmek gibi akılla açıklanamayacak bir yola başvurdu. Daha önceden hazırlandığı anlaşılan ve Türk birlikleri üzerinde alçaktan uçan Yunan tayyarelerinin 9 Ocak'ta attığı, Ankara Hükümeti ve adı anılmadan Türk İstiklâl Harbi önderlerinden düzeyli olmayan bir üslupla söz edilen bildiride er ve subayların birliklerinden firar etmeleri, tehditvârî bir dille isteniyordu:

"Masum millet ve asker kardeşleri.

Rezil Ankara Hükümeti'ne 29 Aralık 1920 tarihli çektiğim ülkenin esenliği ile ilgili telgrafın* basınla ilan edilmesini isteyiniz. Ey Askerler! Kötülüğe âlet olmayınız. Ahiret ve dünya ile ilgili sorumluluktan korkunuz. Ey millet, sizden geçmişten ders alarak her türlü felaketi ve vatanın kurtarılışını gözü doymaz çıkarlarına kurban etmek isteyen rezillere karşı hakkınızı savunmada duraksama göstermeyiniz ki, Tanrı'nın yardımına erişmiş olasınız. Ben sizi ülke savunması için çağırdım ve zorladım. Kötülüğe, kişisel tutkulara âlet olmak için değil. Ey subay arkadaşlar, emir kulu olmaktan vazgeçiniz. Tanrı'nın kulu olunuz, yoksa geliyorum haaaa!..

Son pişmanlık fayda vermez.

İmza

Umum Kuvayı Milliye Komutanı Ethem."[26]

Düşmanla birlik olup orduyu arkadan vuran Ethem'in bu bildirisi, olumsuz anlamda bir etkide bulunmadığı gibi tam tersine subay ve erlerin kararlılıklarını pekiştirmeye neden oluyordu.

10 ocak 1921- Yapılan keşifler sonunda, 200 kadar âsinin Çömlekçi ve bir kısmının da Susuzkaya ve Karadiğin yakınlarında olduğu anlaşıldı. Kütahya Müfreze Komutanlığı'nın yaptığı keşif ve mutasarrıfın aldığı haberlere göre, 200 kişilik Parti Pehlivan müfrezesinin Yoncalı'da kaldığı, Doktor Fazıl'ın 100 kişilik kuvve-

25 Ayaklanmalar, s. 242 vd.
26 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1591.
* Cilasun'un dikkatini bir kez daha çekeriz.

tinin de buna katıldığı, çetelerin büyük kısmının geriden cepheye doğru ilerlemekte olduğu tespit edildi.

Gerek bu haberler ve gerek bugün, 61. Tümen Cephesi'nde âsilerin bir hareketinin görülmemiş olması, bunların Tümen cephesine az bir kuvvet bırakarak asıl kuvvetleri ile kuzeybatıdan hareketle Kütahya'ya baskın yapmak ve Tümen cephesinin gerisine düşmek olasılığını kuvvetlendirdiği gibi; ***İnönü ve Eskişehir yönünde yapacakları çabuk bir hareketle, oradaki duruma etkili olmaları kanısını uyandırmıştı.*** Bunun üzerine, 61. Tümen Komutanı Kütahya'yı daha dar bir cephe üzerinde korumak ve gerektiğinde, âsilerin Eskişehir veya İnönü yönünde hareketleri halinde bunların kanatlarına taarruz edebilmek için elindeki kuvvetleri Kütahya çevresinde topladı.

Ethem'in adamları, köylülerle etrafa yanlış haberler yayıyorlardı. Bu cümleden olarak, hareketlerini gizlemek için, yörede hiçbir çetenin bulunmadığını ve başka bölgelerde faaliyette bulunduklarını söyletiyorlardı. ***Bugün 61. Tümen en buhranlı bir gün geçirmiş olmasına karşın harekâtına başarı ile devam etmişti.***

Yunanlılar ise taarruzlarına devam ederek İnönü mevziinin kuzey kesimine girmeyi başardılar. Güney Cephesi'nde kayda değer bir gelişme olmadı.[27]

9 ve 10 Ocak'ta İnönü mevzilerinde Türk ve Yunan birlikleri arasında şiddetli muharebeler olurken, Çerkez Ethem de 61. Tümen'e saldırmak için toparlanıyordu. 61. Tümen'in bir alayı, cephe komutanının çok acele bir emri ile İnönü cephesine sevk edilmişti. Bir alayı zaten Ethem'in yanında bulunduğu için dağılmıştı. Kütahya'da 61. Tümen Komutanı İzzetten Bey'in emrinde şu kuvvetler kalmıştı: İki taburlu 190. Alay; bir istihkam, bir hücum bölüğü ve topçu. Bunların hepsinin toplam silah kuvveti 700 idi. İki süvari alayından oluşan Süvari Tugayı da 500-600 atlıdan oluşmuştu.

İzzettin Bey'in bu gücüne karşılık Ethem'in elindeki kuvvet 1.000'den fazla idi.

Kütahya'yı savunarak elde tutmak ve İnönü'de çarpışan ordunun gerisini emniyete almak görevi ile yükümlü 61. Tümen Komutanı İzzettin Bey, bu sırada ne düşündüğünü şöyle anlatmaktadır:

"Tümen birliklerini dar bir cephede ve Kütahya etrafında toplamaya karar verdim. Kütahya yakınında bulunduğum takdirde, âsiler buraya taarruz ve Kütahya'yı yakmak isterlerse şiddetle direnip püskürteceğim. Eğer İnönü bölgesinde Yunanlılara yardım amacıyla Eskişehir'e doğru ilerlerse, ben de yan ve arkalarına düşüp tepeleyeceğim."[28]

İzzetin Bey görüldüğü gibi, Kütahya çevresinde gerekli önlemlerini almış, Ethem'in taarruzunu bekliyordu.

---

27 Ayaklanmalar, s. 244 vd.
28 Nutuk, s. 734 vd., Selek, a.g.e., s. 955 vd.; Ayaklanmalar, s. 244 vd.

Ethem Kütahya'ya Saldırıyor

11 Ocak 1921- En önemli olaylar bugün Kütahya'da meydana gelir. Şehirdeki güvenliğin sağlanması önemli idi. Bu sırada Kütahya'da Ethem'e taraftar olanlar bulunduğu gibi, bazı çetelerin de burada yuvalandığı öğrenilmişti. Saat 15.00'te 1.790 râkımlı Yellice dağı kuzeyinden ilerleyen 50-60 kadar âsi, ***Değirmenler sırtlarını işgal ederek şehre ateşe başladı.*** Bu olay, halkı telaşa düşürdü. Tehlikenin pek yakın olmasından ve Kütahya'nın öteden beri âsi Ethem'in merkezi ve içinde de yandaşlarının bulunmasından, düzen ve huzuru sağlamak için 61. Tümen Komutanı tarafından derhal sıkıyönetim ilân edildi. Süvari bölüğünden bir takım ile Kütahya garnizonunda bulunan ve Kütahya Müfreze Komutanı emrindeki 190. Alay l. Tabur'dan bir bölük, bu âsilere karşı taarruza geçirilerek Yellice dağı yönüne geri atıldı. Ethem kuvvetleri, aynı zamanda Yokuşbaşı'ndan da taarruza başlamıştı. Burada mevzilenmiş olan 190. Alay 2. Tabur'unun ileri sürdüğü keşif kolları, âsilerin ateşine uğrayarak Yokuşbaşı'na çekildi.

Saat 15.15'te ağır makineli ve otomatik tüfeklerle pekiştirilmiş 500-600 kadar âsi Ethem kuvveti, bu tabura taarruz etti. Tabur, iki bölüğü ile birinci hatta ve bir bölüğü ile yedekte bulunuyordu. Bu taburun yanında alay komutanı da vardı. Saat 15.45'te Karlık'ta ve Tümen emrinde bulunan 3. Tabur, kendi cephesinde hiçbir hareketin olmadığını görerek, bir bölüğünü 2. Tabur'u pekiştirmek üzere Yokuşbaşı'na gönderdi.

Saat 17.00'de, bu bölük 2. Tabur'un sağ kanadına yetişebildi. 2. Tabur da bu sırada yedekteki bölüğünü kullanmak zorunda kalmış, buna karşın âsilerin taarruzunu durduramamıştı. Topçu takımı bütün gücü ile ateş ediyordu. Âsilerin taarruzu saat 20.00'ye kadar sürdü ve ***taburun direnişi karşısında çarpışmayı kesmek zorunda kaldılar.***

Âsiler, geceden faydalanarak 1.780 râkımlı Karlık kesiminde bulunan 3. Tabur cephesine de baskın yaptılar. İki bölük kalan bu taburla da, gece saat 20.00'ye kadar çarpışma sürdü. Zaten yorgun olan ve aynı zamanda bulunduğu arazinin engebeli oluşundan ve bağlantı kuramamasından ötürü 2. Tabur 3. Tabur'a yardım edemedi. Âsiler bundan faydalanarak Karlık'taki bu taburun gerisine saptığından, ***Kütahya yönünde çekilmek zorunda kalındı.***[29]

Refet Bey Nerede?

Ethem kuvvetlerinin Kütahya'yı dört bir yandan ateş altına bulundurduğu sırada Refet Bey'in iki süvari tümeni ile yardım için Kütahya istikametinde hareket ettiği haberi gelmişti. İzzettin Bey, bu haberden memnun olmuş ve yardım gelinceye kadar Kütahya'yı elden çıkarmamak için var kuvveti ile uğraşmakta idi. Fakat

---

29 Nutuk, s. 734 vd.; Ayaklanmalar, s. 245 vd.; Selek, a.g.e., s. 956 vd.

âsilerin baskısı da gittikçe artıyordu.[30] İşte bu sırada taburla birlikte, Aydoğdu sırtlarında bulunan istihkâm bölüğü Kütahya yönünde çekilirken, Tümen Komutanı, birlikleri geri çevirmiş ve karşı taarruza geçirerek tekrar Aydoğdu sırtlarını işgal ettirmişti. Bu sırada istihkâm bölüğü, Aydoğdu'da bulunan Manyas'lı Şevket çetesine baskın yaparak dağıttı ve bir miktar da esir aldı.

Son durumu değerlendiren Genelkurmay, Güney Cephesi Komutanlığı'na, ***hareketini çabuklaştırarak Kütahya'ya yaklaşmasını ve gerekli önlemleri almasını emretti.*** *12 Ocak'ta* Güney Cephesi Komutanlığı birlikleri Kütahya yönünde intikale geçti.

Bu arada ***Yunanlıların, İnönü mevziindeki taarruzları gelişemediğinden, 10/11 Ocak gecesi geri çekilmek zorunda kaldılar.*** Çekilen düşmanı 2. Süvari Grubu Bozüyük-Kızılcapınar-Yukarı Armutlu hattına kadar takip etti, emir gereğince daha ileri gitmedi.[31]

12 Ocak 1921- Saat 08.00'de, bütün 61. Tümen cephesinde piyade ateş muharebesi başladı. Bu muharebe öğleye kadar aynı şekilde devam etti. Bir gün önceki çarpışmalarda top kullanmayan âsiler, öğleden sonra şiddetli bir ateş desteği ile Karlık yönünden Aydoğdu kuzey ve doğusundaki sırtlara ve Kumari yönüne taarruza başladılar. Aynı zamanda ovadan birkaç yüz atlı ile Ovaköy yönüne ilerliyorlardı. Bu âsilere karşı Süvari Tugayı'ndan bir alay gönderildi.

Aydoğdu kuzey sırtları ile doğusundaki mevzilere saldıran âsiler, cephane azlığına karşın şiddetli bir ateşle karşılandı. Biraz topçu cephanesi gelmişti; ancak piyade mermisi çok azdı. Süvari Tugayı Gediz'den çekilirken, verdiği artçı muharebelerden çok yorulmuştu. Bu nedenle süvari alayları Kütahya ovasında Parmakören köyü civarında istirahat ediyordu. Öğleye kadar bu alaylar muharebeye sokulmamıştı. ***İzzettin Bey, Kütahya'yı iki taburlu 190. Alay, istihkam ve hücum bölüğü ile savunuyordu.***

Kuvayı Seyyare müfrezeleri, kendi savaş taktiklerine göre birçok yerde kuvvet gösterisi yapıyor ve savunmadaki birliklerin değişik yönlerde dağılmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Kütahya'nın 5-6 km. ilerisindeki savunma cephesinin arızalı bir arazi olmasından da yararlanıyorlardı. Bunun için de kuvvetlerini tahmin etmek mümkün olamıyordu. Âsiler, cephenin bir yerinden diğerine uzaktan ateş açıyor ve hemen sonra araziden yararlanarak başka tarafa geçip cephenin en önemli noktası üzerine yükleniyordu. Savunma halindeki askerlerin moral durumu fena değildi. Fakat asker yorgundu. Sürekli savunmada bulunmak asker üzerinde olumsuz etki yapıyordu. Az da olsa asker arasında zararlı propaganda da vardı. Bütün bu nedenlerle Kütahya muharebelerinin ikinci gününde bir ara 190. Alay'da bir dağınıklık meydana gelmişti. Savunma kuvvetlerinin âsilere karşı tek avantajı topçusu idi.

---

30 Nutuk, gösterilen yer.; Selek, s. 956. **Refet Bey'in bu ve bundan sonraki tutumuna şimdiden dikkati çekiyoruz.**

31 Ayaklanmalar, s. 245 vd.

İzzettin Bey'in elinde 12 top vardı. Bunların bir kısmı Kütahya kalesine yerleştirilmiş ve düşmanı yan ateşine almaktaydı. Çetelerin de muharebelerde en çok yıldıkları, top ateşi ve süngü taarruzuydu.

İnönü Zaferi Moral Oluyor

12 Ocak muharebesinde 61. Tümen Komutanı'nın eline moral takviye edici bir imkân geçmişti: [I.] İnönü Muharebesi'nin kazanıldığı haberi. Bunun üzerine Tümen Komutanı İzzettin Bey, emrindeki birliklere aşağıdaki genelgeyi yayınladı:

"Yunanlılar, İnönü cephesinden süratle geri kaçmışlardır; takip olunuyorlar. 159. Alay, Tümen emrine girmek üzere Kütahya istasyonuna gelmektedir. ***Güney Cephesi Komutanı Refet Beyefendi, kuvvetli süvarileri ile bugün Kütahya'ya yetişecektir.*** Tümen birlikleri âsileri şiddetle durdurursa, yeni gelecek kuvvetlerle bunların tamamen tepelenip ezilmeleri mümkün olacaktır. Bütün subaylar ve erlerin bunu bilerek azami derecede fedakârlıklarla vatani görevlerini yerine getirmelerini talep eylerim."[32]

Kütahya'da Kritik Saatler

Öğleden sonra saat 15.00'te bütün cephede muharebe şiddet kazanmıştı. ***Kütahya güneyinde Yellice dağındaki cepheye taarruz eden çeteleri Ethem ve Tevfik yönetiyordu.*** Cephenin gerek bu kısmına, gerekse 190. Alay'ın 5 bölükle savunduğu Yokuşbaşı-Kumari kesimine yüklenen âsiler, geçici olarak cephelerin çözülmelerine neden oldular. Her iki cephe de 190. Alay bölükleri tarafından savunuluyordu. Âsi taarruzunun başarılı olması üzerine, 190. Alay, Kumari'den Kütahya merkezine doğru akmaya başlamıştı. Yellice dağını savunan 3. Bölük de Kütahya değirmenleri mevzilerini bırakarak geriye çekilmişti. ***Durum çok büyük bir buhran gösteriyordu. Kütahya'nın âsiler eline geçmesi ve tümenin çekilme hattının kesilmesi gibi bir tehlike belirmişti.*** İzzettin Bey, bu durum karşısında ilk önlem olarak Kışla yakınında elinde bulundurduğu tümen topçusunu şehrin güneyinde mevziye soktu. Topçunun ateşe başlaması ile âsilerin harekâtı yavaşlamıştı. İkinci önlem olarak cesaretine çok güvendiği emir subayı Yüzbaşı İbrahim Bey'i, geri çekilen kuvvetlere hakim olmak üzere gönderdi. Yüzbaşı İbrahim Bey, Kütahya değirmenlerindeki mevziden çekilen askerleri topladı ve bir karşı taarruzla âsileri geri attı. Fakat, Kumari bölgesini boşaltan 5. Bölük, dağınık çekildiğinden bunları durdurmak mümkün olmadı. Bölüklerin büyük kısmı şehre girmeye başladılar. Cephenin bu kısmı ancak yeni bir kuvvetle tutulabilirdi. ***İşte tam bu sırada İnönü cephesinden trenle güneye gönderilen 189. Alay'ın iki taburu 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey tarafından Alayunt istasyonunda indirilerek İzzettin Bey'in yardımına gönderilmişti.*** Alay Komutanı Binbaşı Avni Bey komutasındaki iki tabur, mu-

32 Selek, a.g.e., s. 957 vd.; Ayaklanmalar, s. 246 vd.

harebenin en buhranlı zamanında Kütahya kışlasına gelerek İzzettin Bey'in emrine girdi. İzzettin Bey, alayı hemen muharebeye sokmuştu. ***Cephe böylece düzeltildi.*** Zaten akşam da olmuştu. Çeteler, âdetleri üzere geceyi geçirmek için gerideki köylere çekildiler.

Genelkurmay Başkanlığı'nca, Yunanlıların İnönü yenilgisinden sonra Afyonkarahisar genel yönünde bir taarruzu olası görüldüğünden, yeni takviyeler ve tertiplenmelerle Batı Cephesi hazır duruma geçirildi.

Bu arada Kütahya'daki birliklerin emir-komutası Albay Refet Bey'e verildi ve bu bölgenin savunması ile de Güney Cephesi Komutanlığı görevlendirildi. ***Âsi Ethem kuvvetleriyle Kütahya muharebelerinin ikinci günü olan 12 Ocak öğleden sonra Refet Bey şehre gelmiş, kışlada İzzettin Bey'le bir süre görüştükten sonra Alayunt'a gitmişti.***

Yunanlıların, İnönü'den Bursa doğusundaki asıl mevzilerine çekilmeleri bugün de sürdü. Takiple görevli 2. Süvari Grubu, bir alayı ile Bozüyük, diğer alayı ile de Kızılcapınar-Yukarı Armutlu hattına kadar ilerledi. Güney Cephesi'nde Yunanlıların bir hareketi görülmedi.[33]

13 Ocak 1921- Yellice dağında sabah erkenden yeniden çarpışma başladı. Aydoğdu'nun kuzey ve doğu sırtlarında saat 09.00'dan öğleye kadar bütün cephelerde iki taraf arasında hafif piyade ve topçu ateşi devam etti. Kütahya'yı savunan İzzettin Bey'in en büyük sıkıntısı yine cephanesizlikti. Eskişehir'den bugün de ancak 20 sandık mermi gelmişti. 12/13 Ocak gecesi gelen bir emirle de İzzettin Bey'in 61. Tümen'i Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey'in emrine verilmişti. Bunun üzerine Refet Bey, Kütahya'ya gece, bir takım ile bir istihkam bölüğü göndermişti.

Ethem Kütahyalıların Mal, Can ve Namuslarını Adamlarına Helal Ediyor

Sabahın ilk saatlerinde henüz bir başarı elde edemeyen âsilerden birkaç esir alınmıştı. Esirlerin ifadelerine göre, Kuvayı Seyyare müfrezelerinde bulunanların ***büyük kısmı istemeyerek çarpışmaktaydılar.*** Küçük bir fırsat çıksa bunlar ordu saflarına kaçacaklardı. Esirlerin ifadelerine göre, ***Çerkezler tarafından ölümle tehdit edilerek savaştırılıyorlardı.*** Biraz geriye çekilenleri çete reisleri öldürüyordu. Bütün bu ifadelerden, Çerkez Ethem'in bugün ciddi bir muharebeye giriştiği anlaşılıyordu. Ethem, çete mensuplarının muharebe heves ve gayretini artırmak için ***"Kütahya'nın malı, canı, namusu; hepsi helaldir"*** diye ilan etmiş, ve kenti çetelere bağışlamıştı. Öğleye doğru muharebenin şiddeti azalmıştı.[34]

---

33 Selek, a.g.e., s. 958 vd.; Altay, 10 Yıl Savaş..., s. 283 vd.; Ayaklanmalar, s. 247 vd. **Zaten karışık olan konu, "Ayaklanmalar"da daha da karmaşık bir hale getirilmiştir. Buna karşın mütevazı çalışmasında Selek, konuyu daha derli toplu bir şekilde anlatmıştır.**

34 Nutuk, gösterilen yer.; Selek, s. 959 vd.; Ayaklanmalar, aynı yer.

Ancak, öğleden sonra âsiler, 61. Tümen cephesinde şiddetli bir ateş hazırlığından sonra hücuma geçti ve saat 15.30'da 189. Alay'ın bir taburu tarafından savunulan Aydoğdu'nun kuzey sırtlarını ele geçirdiler. Aydoğdu'nun güneydoğusunda Kumari sırtlarını savunan diğer tabur da âsilerin çok üstün ateşi altında daha fazla dayanamayarak mevzilerini terk etmek zorunda kaldı. Alay, Kütahya'nın kuzeyi ve Kale yönünde çekilmeye başladı. ***Durum yeniden kritikleşmişti.***

Bu durumda İzzettin Bey, derleyip toparlayarak yedekte tuttuğu 190. Alay'ın iki taburunu, 189. Alay'ı takviye için ileri sürdü. Aynı zamanda Tümen Kurmayı Yüzbaşı Asım Bey'i de durumu yakından görmesi için 189. Alay bölgesine gönderdi. Asım Bey, çekilmekte olan 189. Alay'ın yanına gelince ***tabancasını çekerek askerlerin ricatini durdurdu.*** Arkasından 190. Alay da yetişince topçu ateşi desteğinde karşı taarruza geçildi. Hızla gelişen bu karşı taarruzla âsiler eski mevzilerine atıldı. Devam eden taarruzlarla, âsiler burada da tutunamayarak, Karlık-Mustafalar-Yokuşbaşı-Dereköy yönlerinde çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra mevzi, 189. Alay'a bırakıldı ve 190. Alay tekrar yedeğe alındı.

Kurmay Yüzbaşı Asım Bey, İzzettin Bey'e yazdığı kısa harp raporunda, "Kale'nin önüne kadar geri çekilen [189.] Alay'ı çevirdim. Alay'a karşı şiddetli hareket ediyorum. Ben de başındayım. Eski mevzileri mutlak geri alacağım. 190. Alay'ı takviye için kullanacağım" diyordu.

Tümen Komutanı İzzettin Bey de Kurmayına verdiği yanıtta, şiddetli hareket yetkisine sahip olduğunu belirterek şöyle demişti: "Raporunuzu okudum. Azim ve gayretiniz bana ümit verdi. Kesin biçimde düşmanın durdurulup püskürtülmesini alay komutanına yazdım. En şiddetli şekilde hareket etmek yetkisine sahipsiniz."

Tümen Komutanı İzzettin Bey, ***bu son bunalımın, Kurmay Yüzbaşı Asım Bey sayesinde atlatıldığını ve onun gayretiyle muharebenin lehimize çevrildiğini belirtir.***[35]

Gerçekten, ***11 Ocak'tan 13 Ocak gece yarısına kadar süren Kütahya önlerindeki şiddetli çarpışmalar Ethem isyanında kırılma noktasını oluşturmuş, âsiler bundan sonra teslim veya çekilmeye, düzenli kuvvetler de onları takibe başlamıştır.*** İşte bu noktada Ethem cephesine bir göz atmak yararlı olacaktır. İbrahim Ethem Akıncı Bey bu günlerle ilgili şunları yazmaktadır:

Çerkez Kardeşler: "Ankara'ya Girip Gerekenleri Asacağız"

"...*13 Ocak 1921 Çarşamba-* Önce geleceğini söyleyen Ethem Bey'in yaveri Yüzbaşı Sami Bey tekrar geldi. Bu defaki görevi Kula'daki düşman ile Demirci merkezinden haberleşmeyi sağlamaktı. Kendisiyle görüştüm: 'Bu ne olacak' dedim.

35 Gösterilen yerler.

'Vallahi bilmem' dedi ve devam etti: 'Ben bu rezalet ve faciaları görmemek için böbreklerimden rahatsız olduğumu bahane ederek kaçtım ve buraya geldim.'

'Pekâlâ bunlar [Ethem ve kardeşleri] ne düşünüyorlar?'

'Bunlar ***'Biz zaferi kazanarak Ankara'ya girecek, orada gerekenleri alarak astıktan ve Milli Meclis'i dağıttıktan sonra orduyu yeniden kurup ve düşmanı memleketten atarak memleketi kurtaracağız'*** diyorlar.'

'Pekâlâ!.. Fakat şimdi düşmanla ortak ve birlikte hareket ediyorlar. Ordu, hükümet dağıldıktan, düşman bütün memleketi istila ettikten sonra yalnız bir Kuvayı Seyyare mi memleketi kurtaracak?.. Buna, bu görüşe insanlar değil, hayvanlar bile güler. Bundaki asıl amaç nedir?' 'Vallahi bilmem. Görünüşte yapılan propaganda budur; çünkü ***bunlar sırlarını kimseye söylemezler.*** Bununla birlikte, büyük bir felaket karşısındayız."

"Mehmetçiğe Böyle Ateş Edilmez" Dedi, İdamına Karar Verildi!

"İşte [Açofit] Sami Bey'le böyle konuşurken Tevfik Bey'in yaveri Süvari Teğmen diğer [Kompet] Sami'nin tekrar geldiğini söylediler. Acaba niçin geldi, dedik. Biraz sonra Sami Bey geldi. Ve gözaltında sürgün edildiği anlaşıldı. Sebebi de Gediz civarında Türk ordusu ile muharebe edilirken Çerkez Tevfik Bey top başında bulunuyor ve ordu kolları da kol düzeninde geliyorken, topçunun attığı bir şarapnelin, ordu erleri üzerinde patlamasından üzüntü duyan [Kompet] Sami Bey'in derhal orada, ***'Bu olmaz! Gâvura atar gibi atılmaz!'*** demesi ve çekilmesi ve sonra Tevfik Bey'e ***'Ben sizinle düşmana silah atmak ve memleketi kurtarmak için arkadaş oldum, yoksa ordu ile ve kendi milletimle harp için değil'*** diye [resmi] yazı yazmasından ibaretmiş. Daha sonra anlaşıldığına göre, ***Sami Bey'in idamına karar verilmiş*** ve hatta kendisi gözaltına alınmış ise de Mısır'lı fedakâr Yusuf Bey'in fazla ısrar ve ricası üzerine idamdan vazgeçilerek Demirci'ye sürgün edilmesiyle yetinilmişti. Sami Bey'e gerekli tesellide bulunduktan sonra kendisini diğer [gözaltındaki] Subaylar Karargâhı'na getirdik. Yalnız şu kadar ki, Sami Bey'den ordunun zaferinin muhakkak olduğu hakkında sevinçli bir haber aldık.

"Gediz Kaymakamı Çerkez Lütfi Bey'den aldığım bir telgrafta Demirci'den [Ethem için] acele olarak araba istiyordu. Cevaben dedim ki: 'Şeytanın değnekle gezdiği Demirci dağlarında araba ne gezer?' Bir iki gün suskunluktan sonra ikinci bir telgraf aldım. Bunda araçların ve yiyecek-içeceğin noksanlığından Gediz'e çekilme mecburiyeti olduğundan, arabaya gerek kalmadığı bildiriliyordu. İşte bu telgraf bize ordunun zaferini müjdeliyordu...

Yunan Haberci Eri Ethem'le Dalga Geçiyor: "Mikrofona Rakı Dökeceğim, İçer misin?!"

"Yaver [Açofit] Sami Bey, telgrafhaneye sıkı bir biçimde gidiyor ve sürekli Çerkez Ethem'den aldığı şifreleri Kula'ya [Yunanlılara] yazdırmaya çalışıyordu.

Doğal olarak pek eskiden tanıdığım Sami Bey'le beraber birkaç defa telgrafhaneye gittim. Ancak onda da şifre anahtarı olmadığından, şifrelerden birşey anlamıyor, yalnız bazı şeyler hissediyorduk. Fakat tuhafı şu ki, ***'gayet acele olarak' işaretli verilen ve telefonla alınması gereken şeylere Kula'daki düşman önem vermiyordu.*** Hatta bir defa Kula'daki telefoncu Rum palikaryası alay ediyor ve ***'No bre...ne bağırıyorsun, ben böyle birşey anlamadım, mikrofona rakı dökeceğim; içer misin? Ethem Bey ben tanımam'*** diyordu. Çünkü palikaryanın işi tamam. Türkler, Müslümanlar birbirini öldürürse, buna doğal olarak sevinir ve kafayı böyle tütsüler, durur.

"O gün de Kula'dan sordular: 'Ethem Bey geldi mi?' Bu soru çok garipti. Demek ki Kula'daki düşman birşeylere vakıf idi ve birşeyler oluyordu. Durum bu merkezde cereyan ederken ***Kula'daki düşmanın Kuvayı Seyyare'ye cephane göndermek üzere hazırlıklarda bulunduğuna dair belgeye dayalı bir bilgi aldım.*** Bu kesin bilgi bana artık her şeyin, bütün vahim ihtimallerin gerçekleştiğini, ***bu üç kardeşin düşmanla anlaştıkları görüşünü verdi;*** fakat bizi teselli eden, ordunun zafer kazanması idi.

Ethem'in Gözaltına Aldırdığı Subaylara Ordunun Zaferi Bildiriliyor

"14 Ocak 1921 Cumartesi- Kuvayı Seyyare'den gelen bir telgrafla erzak vs. istiyorlardı. Telgrafı inceledim, çıkış yeri Şancana idi. Derhal telgrafhaneye gittim...Sonuçta...Ordunun Gediz'e ve Kuvayı Seyyare'nin de Şancana'ya çekildiğini, ordunun zafer kazanmış halde büyük bir hızla ilerlediğini anladık. Jandarma subayları ile gözaltındaki subaylara bu durumu gizlice söyledim ve Demirci'yi Kuvayı Seyyare döküntülerine yağma ettirmemek için bazı önlemler aldık. Artık kaçaklar ve dağılan bazı kuvvet ve gruplar gelmeye ve ordunun hızla geldiğine dair haberler vermeye başladılar."[36]

Refet Bey, İzzettin Bey'in Yardım İsteğini Yerine Getirmiyor

Ethem kuvvetlerinin 13 Ocak saldırısı her ne kadar püskürtülmüş ise de bir süre sonra âsiler yeniden son bir gayrete gelip taarruzlarını şiddetlendirmişler ve yeni bir buhran yaratmışlardı. ***Âsi Ethem kuvvetlerine karşı Kütahya'yı günlerdir savunan İzzettin Bey, artık durumun düzeltilmesinin yeni kuvvetlere ihtiyaç gösterdiğine kanaat getirir.*** Elindeki kısıtlı kuvvetlerle Kütahya'nın daha fazla savunulamayacağını gören İzzettin Bey, Refet Bey'in emrindeki Güney Cephesi süvari alaylarının harekete geçmelerini gerekli görmekteydi. Bu amaçla, 61. Tümen'in çok gergin ve buhranlı durumunu anlatmasını ve bundan sonrası için ne düşündüğünü sorup anlaması için bir binbaşıyı Alayunt'ta bulunan ***Albay Refet Bey'e gönderdi.*** Binbaşının Alayunt'a gidip durumu anlattığı Refet Bey şu talimatı ver-

36 Demirci Akıncıları, s. 25 vd.

di: ***"Mecburiyet karşısında 61. Tümen, Porsuk çayı doğu sırtlarına emniyetle çekilebilir."***

61. Tümen Komutanı İzzettin Bey, ***bu hayret edilecek yanıtı aldıktan sonra muharebeyi kendi imkânlarıyla sürdürmekten başka çare kalmadığını anlamış ve böyle de yapmıştır.***

Gerçekten, muharebenin bu üçüncü gününde [13 Ocak] savunma mevzileri büyük bir sebatla direnmiş ve âsiler akşama kadar hiçbir başarı elde edemedikleri için bütün ümitlerini yitirerek gece çekilmeye başlamışlardı. Ertesi gün alınan bilgilere göre, Parti Pehlivan ve Bolşevik Taburu çeteleri, Bayat ve Ermez taraflarına, Arif Kaptan ve Akhisar'lı İsmail Hakkı çeteleri, Ethem ve Tevfik kardeşlerle birlikte Gediz yönünde çekilmişlerdir.[37]

Selek, burada, özel olarak Kütahya savunması, genel olarak da Ethem isyanının tepelenmesinde dönüm noktası olan bu üç günü şu özlü sözlerle değerlendirmektedir:

"Görülüyor ki Çerkez Ethem'in edeplendirilmesi ve tasfiyesi, sanıldığı gibi büyük kuvvetlerle yapılan bir harekât ile sağlanmamıştır. Hele, Refet Bey'in ve süvarilerinin bunda hiçbir rolü yoktur. Ethem, Kütahya önünde yapılan ve üç gün süren muharebeler sonunda 61. Tümen Komutanı izzettin Bey tarafından yenilerek tasfiye edilmiştir. Bundan sonra yapılacak takip artık önemli bir harekât sayılamaz."[38]

Refet Bey'in bu tavrını hayretle karşılayan İzzettin Bey de konu ile ilgili şunları söylemektedir:

"Refet Bey, 12 Ocak'ta Kütahya'ya geldiği halde neden emrindeki süvari grupları ile taarruza geçmemişti? Kendisiyle Kütahya'da görüştüğümüzde, süvari tümenlerinin Kütahya'ya taarruz eden âsilerin gerilerine sevk edilmesini söz konusu etmiştim. Fakat o, âsiler ve Tümen'in durumu hakkında tam bir bilgiye sahip olmadığından, böyle bir harekete girişemeyeceğini söylemişti. Refet Bey, İnönü cephesinden sevk edilmekte olan 8. Tümen'in Kütahya'da toplanmasını beklemenin ve ondan sonra taarruz etmenin doğru olacağına inanıyordu. Bunun için de 14 Ocak'ta taarruza geçmeyi tasarlamaktaydı. Bu sebeple 14 Ocak gününe kadar süvari tümenleri ile birlikte Alayunt'ta kaldı. 61. Tümen Kütahya'yı bırakıp Porsuk doğu sırtlarına çekilmek mecburiyetinde kalırsa, o zaman Kütahya ovasından âsilerin yan ve gerilerine taarruz etmeyi düşünüyordu."

Yunanlıların püskürtüldüğü İnönü cephesinde bulunan 8. Piyade Tümeni birlikleri 13/14 Ocak gecesi ardı ardına Kütahya'ya gelmeye başlamıştı. Aynı gece İzzettin Bey, Refet Bey'den şu emri aldı: "Bu gece 8. Tümen'in alayları yetiştiği halde, ***yarın taarruza geçmek niyetindeyim.*** Buna hazırlık olmak üzere 1. Süvari Tuga-

37 Selek, a.g.e., s. 960 vd.
38 Gösterilen yer.

yı'nın iki sahra topu ile Ağaçköy'e gönderilmesini rica ve tugayın Ağaçköy'de mevziye sokulmasını ve hareket zamanının bildirilmesini rica ederim."[39]

Mustafa Kemal Paşa: "Ethem ve Kardeşleri Canlarını Refet Paşa'ya Borçludur"

Mustafa Kemal Paşa da Albay Refet Bey'in belirtilen *ürkek* tutumu ile ilgili olarak, "Ethem ve Kardeşleri Canlarını Refet Paşa'ya Borçludurlar" başlığı altında Nutuk'ta şu eleştirileri yapar:

"...Yunan ordusunun yaptığı bu saldırıda, *Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen görevi yapmaktan geri durmadılar.* Tekrar Kütahya'ya yönelerek, orada bulunan tümenimize taarruza başladılar. ***İzzettin Paşa'nın sağlam karakteri, bilgilice komutası, emrindeki Türk subay ve erlerinin yüksek kahramanlıkları, Ethem ve kardeşleriyle saldıran hain kuvvetleri yendi ve kaçmak zorunda bıraktı. Eğer kendileri de başta olmak üzere tamamen yok edilmekten kurtulabilmişlerse bunu da hiç sevmedikleri Refet Paşa'ya borçlu bulunduklarını söylemeliyim.*** Bu noktayı açıklayıvereyim:

"Refet Paşa iki süvari tümeniyle Dumlupınar'ın doğusunda Küçükköy'de bulunuyordu. Kütahya'daki 61. Tümen'e batıdan saldıran Ethem kuvvetlerini çarçabuk yenmek ve yok etmek üzere hareketi emredildi. ***Refet Paşa süvarileriyle Ethem'in yan ve arkasına gidecekti. Bulunduğu yerden kuzeye, Kütahya'ya bakılacak olursa bu görevin serbest bir yürüyüşle ve pek etkin bir biçimde yapılabileceği belliydi. Oysa Refet Paşa gereken yere gitmemiş, bunun ters yönüne, Kütahya'nın batısına değil, doğusuna, Alayunt'a gitmiş. Süvari kuvvetleri, 12 Ocak 1921 günü öğleye doğru Alayunt bölgesine ulaştı.***

"Refet Paşa, tarafların savaş durumu hakkında tam bir bilgisi olmadığını ileri sürerek, ***böyle bir harekete yanaşmamış.*** Refet Paşa, İzzettin Paşa kuvvetlerinin doğuya, Porsuk suyu gerisine çekilmesi halinde süvarileriyle Kütahya ovasından âsilerin yan ve gerilerine taarruzu düşünüyormuş. ***Atlı âsilerin, hayvanlarından inip piyade tümenimiz karşısında yaya savaştığı en zayıf durumunda üzerine yürümekten kaçınan komutanın, piyade tümenimiz yenilip geri çekilirken, atları üzerinde bulunacak olan, manevi güçleri yükselmiş âsilerin hangi yanına ve nasıl saldırmayı düşündüğü, gerçekten her asker için üzerinde durulacak bir konudur. Böyle birşey olamaz! Bu düşman süvarisi, geri çekilmek zorunda bıraktığı piyadeden dönüp Refet Paşa süvarileri üzerine atılmayacak mıydı?***

"Efendiler savaş meydanında top tüfek sesine gelen bir kuvvetin tek bir tüfek *[bile olsa],* ***savaşan kendine mensup kuvvetin yenilmesini bekleyip ondan sonra iş görebileceğini sanması yalnız asker olanların değil, en kısa görüşlü olanların bile***

---

[39] Selek, gösterilen yer.

akla yatkın bulacağı bir düşünce değildir. Görev ve özveri, savaşan birliklerin yenilmeden ve çekilmeden başarısını sağlamaya çalışmakla yapılır.

"Arkadaşı savaşırken ve yardım beklerken seyirci kalmış komutanlar, arkadaşının yenilgisine tanık olabilirlerse de tarihin ezici eleştirisinden ve suçlamasından asla kurtulamazlar.

"İzzettin Paşa, 11 Ocak 1921 günü öğlesinden 13 Ocak gece yarısına dek süren şiddetli ve bunalımlı savaşlar sırasında, süvari gruplarının da savaşa katılması zamanının geldiğini Genelkurmay Başkanlığı'na bildirmişti. Refet Paşa, Güney Cephesi'nden getirtmekte olduğu 8. Tümen yetişebilirse, 14 Ocak'ta taarruza geçmek niyetinde olduğunu birliklerine bildiriyordu. ***İzzettin Paşa, 11, 12, 13 Ocak günlerinde yalnız başına düşmanla savaştıktan sonra, akşam gün batarken yaptığı bir karşı taarruzla âsileri yendi ve kaçmaya zorladı. Refet Paşa, savaşa seyirci kalmakla büyük bir fırsat kaçırdı ve Ethem'in ve kuvvetlerinin kaçmasına elverişli bir durum yarattı.*** 14. günü emrinde bulunan bütün süvari kuvvetlerini, Süvari Tümeni komutanlarından Derviş Bey'in...emrine vererek onu; Ethem'i kovalamakla görevlendirdi. Derviş Paşa; Afşar'da, bilhassa Gediz'de Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru, geceleri de yürümek suretiyle yönelttiği korkunç darbelerle Ethem, Tevfik, Reşit kardeşleri sersem etti. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. ***Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini 14 Ocak'tan 22 Ocak'a kadar dokuz gün nefes aldırmaksızın sürekli kovalamıştır.*** Sonuçta, bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş, yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler ***yeni görev almak üzere***, düşman ordugâhına kaçabilmişlerdir.[40]

Ethem, Can Düşmanı Refet Bey'e Teşekkür Ediyor

Gerçekten, Yozgat isyanının tepelenmesinden dönüşte adam toplatmasını engellediği için Refet Bey'e büyük bir kin ve *"Ölürsem de onu kovalarken öleyim"* anlamında bir intikam duygusu içinde olduğunu itiraf eden Çerkez Ethem de Kütahya taarruzu sırasında Albay Refet kuvvetlerinin kendi birlikleri karşısında kararlılık göstermemesine şaşırdığını belirtir.[41] Yine Ethem, son görüş alınıp-verilmelerinin yaşandığı günlerde; 21/22 Ocak tarihli bir telgrafında da, ***Refet Bey'e "Hakkımda gösterilen temiz hislerden dolayı teşekkürlerimi sunarım...Herhalde sizin ve Derviş Bey'in iyiliklerini unutmayacağım"*** diyerek, bir zamanlar can düşmanı olduğu bu 'ürkek' komutanın hakkını açıkça teslim etmiştir.[42]

14 Ocak 1921- 61. Tümen Komutanlığı'nın bugün aldığı son haberlere göre, âsilerin cephaneleri bittiği, çetelerin çoğunluğunun kaçtığı, fakat paraları, silahları ve atlarının alınacağı korkusu ile teslim olmaktan çekindikleri öğrenilmişti.

---

40 s. 734 vd.
41 ÇEH, s. 165 vd.
42 Ayıklanmalar, s. 254 vd.

Yine bugün, Albay Refet'in verdiği emir gereğince Çerkez Ethem kuvvetlerinin takibine başlandı. Bu göreve, 61. ve 8. Piyade tümenleri ile süvari kuvvetleri katılmıştı. Harekât, irtibatsız ve dağınık bir şekilde geçmişti. ***Takip harekâtını yöneten Refet Bey'in, piyade tümenleriyle ve Genelkurmay'la da bağlantısı kopuktu.*** Nitekim 14/15 gecesi telgraf başında yanıtlanmak kaydıyla Ankara'dan Genelkurmay Başkanı [V.] Fevzi Paşa, 61. Tümen'e aşağıdaki telgrafı yazdırmıştı:

"Refet Beyefendi'nin 8. Tümen birlikleri nerededir? Süvarilerle bugün harekete geçmiş midir? Genel harekât için ne gibi emirler vermiştir? 15.1.1920'de yapılacak harekât şimdiden kararlaştırılmış mıdır? Âsilerden sığınacaklar hakkında ne suretle hareket edilmek düşünülmektedir? Âcilen bildirilmesini rica ederim."

Bu, doğal olarak Ankara'nın tepelemeyi ne kadar yakından izlediğini de göstermekteydi. Yine bu "istek", Ankara'nın, Refet Bey'den haber alamadığını da gösteriyordu.

61. Tümen Komutanı İzzettin Bey, Genelkurmay'ın bu telgrafına *-özetle-* şu yanıtı verdi:

"Refet Beyefendi, başlangıçta 1. Süvari Tugayı ile Ağaçköy sırtlarında bulunduğunu bildirmişti. Daha sonra kendisinin oradan Porsuk üzerinden ileriye hareket ettiği[ni] ve Porsuk köprüsünde bıraktığı bir haberleşme postası aracılığıyla haberleşme yapılmasını bildirmiştir.

"Refet Beyefendi'nin bu gece nerede kaldığını ***bilemiyorum***. Yarın için kendisinden henüz bir bilgi ***alamadım***. Âsilerden sığınacaklar hakkında ne yolda hareket edileceğine ilişkin bir ***emir almadığım*** bilinmelidir."[43]

Yine bugün başlayan takip harekâtında 61. Tümen birliklerinden birisine teslim olan bir çetenin ifadesi alınarak İstiklâl Mahkemesi'ne verilmek üzere Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilmişti. Öğleden sonra saat 16.00'da ovada hareket eden âsilerden Doktor Fazıl, 14/15 gecesi Hamamlı'da 61. Tümen'e sığınacağına ilişkin Güney Cephesi Komutanlığı'na haber göndermiş ise de bu bölgeyi teslim almak için giden müfreze, âsilerin ortalık kararırken Tavşanlı/Emet yönüne çekilip gittiğini öğrendiğinden geri dönmüştü.[44]

15 Ocak 1921- Süvari Tümen komutanlarından Derviş Bey'in emri altına verilen süvari birlikleri, Cephe Komutanı'nın emri gereğince takip harekâtına devam ettiler. Atatürk'ün Nutuk'ta verdiği bilgiye göre, takip hareketini, Ethem'in Yunan'a sığındığı 23 Ocak'a kadar Derviş Bey icra etmiştir. 1. ve 3. Süvari Grupları Gediz şosesi ve iki tarafındaki Ortaca-Göynükviran-Sobu kesiminde yeniden direnmeye yeltenen Çerkez Ethem çetelerini iki saatlik bir muharebe sonunda geri çekilmeye zorladılar. Âsilerin bir kısmı kuzeye atıldı. Bir miktar esir ve çok miktarda yiyecek ele geçirildi.

---

43 Selek, a.g.e., s. 962 vd.
44 Selek, 963 vd.; Ayaklanmalar, s. 247 vd.

Üç Çerkez Kardeş de Asilerin Başında

Daha önce, Kuvayı Seyyare emrine verilmiş olan ve dağıldıktan sonra Çerkez Ethem'in kendine göre yeniden düzenlediği iki taburlu 159. Alay'ın 190 mevcutlu 2. Taburu, silahlarıyla Sobu'da Güney Cephesi Komutanlığı'na sığındı. Âsilerin, son iki günkü Kütahya çarpışmasında bütün kuvvetlerini kullandığı, ***Tevfik'in Yellice dağı doğusundaki süvari kuvvetlerine, Reşit'in Kütahya'ya taarruz eden Yokuşbaşı'ndaki kuvvetlere ve tümene de Dereköy'ünde bulunan Ethem'in komuta ettiği öğrenildi.***

16 Ocak 1921- İleri harekât devam etti. Derbent kesiminde, başkaldıranların 40-50 kişilik artçısına rastlandı ve aynı zamanda Derbent boğazında da 100-150 kadar isyancı kuvvetin bulunduğu belirlendi. Bunun üzerine 61. Tümen öncüsünde bulunan 190. Alay, Yunuslar civarında açılarak taarruz etti. Topçu ile desteklenen bu taarruz karşısında ancak 20 dakika durabilen âsiler geri çekilmeye başladı ve Tümen, Gediz yönünde ileri harekâtına devam etti.

8. Tümen de, Yoncalı gediğinde 50-60 kişilik âsi kuvvetine rastlamıştı. Yarım saatlik bir çarpışmadan sonra bunlar da Gediz istikametinde çekildiler. Saat 20.00'ye kadar 61. Tümen, Âşıkpaşa-Sazak-Gediz kesimine; 8. Tümen, Dainler-Dereköy kesimine ulaştı. Saat 20.00'de, Sazak kesimine varan 190. Piyade Alayı burada Parti Pehlivan müfrezesine rastladı ve yarım saatlik bir muharebeden sonra bunlar Şaphane yönünde kaçtılar, alay da Sazak'ı ele geçirdi.

Âsilerin büyük kısmı Simav yönünde geri çekiliyordu. Emet taraflarında bulunan ***Bolşevik Tabur Komutanı bugün Kütahya'ya gelerek hükümete sığındı.*** Tabur Komutanı 5 subay, 261 erden oluşan taburunu terhis ettiğini söyledi.

Bu olay da Kuvayı Seyyare çetelerinin çoğunun dağılmış olduğu kanısını güçlendiriyordu.[45]

Bu sıralarda Batı Cephesi'nin kuzey kesiminde Yunanlıları takip eden 5. Süvari Alayı ile 2. Süvari Grubu, ileri kademeleri ile Koyunhisar doğusu ve İnegöl batısına kadar ilerlemişlerdi. Yunanlılar da asıl kuvvetleri ile Bursa doğusundaki mevzilerine çekilmişlerdi. Güney Cephesi'nde Dumlupınar karşısındaki Yunanlıların kayda değer bir hareketleri görülmedi.

17 Ocak 1921- Süvari grupları, kolbaşıları ile saat 09.00'da Simav yönünde harekete başladılar. Süvari gruplarının Kestel dağı-Söğüt-Dağyenice-Şaphane hattındaki âsilere yaptığı taarruz sonunda ***Ethem kuvvetleri, Demirci yönünde çekilmek zorunda kaldı.*** Bu muharebelerde 200 kadar âsi yakalandı.[46]

Bugün de, Dumlupınar kesiminde Yunanlıların yeni bir hareketi görülmedi. Yine bugün TBMM tarafından Simav, Demirci, Gördes ve dolayları halkına şu bildiri yayınlandı:

---

45 Nutuk, s. 736 vd.; Ayaklanmalar, s. 248 vd.; Selek, a.g.e., s. 964 vd.
46 Ayaklanmalar, aynı yer.; Selek, aynı yer.

"Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin verdiği emirlere uymayarak, [kendisine] verilen er, silah ve cephaneleri de birlikte alıp bütün yardakçılarıyla birlikte düşman tarafına katılmakla ve yanındaki erleri aldatarak ve doğru yoldan saptırarak ***milletin dişinden tırnağından ayırıp donattığı ve silahlandırdığı millet evlatlarını, düşman safları arasında hem dinine ve hem de milletine karşı istemeyerek kurşun atmaya zorlayan*** âsi Ethem ve kardeşlerinin; ***zalim ve kana susamış*** Yunanlıların istilalarından henüz kurtulamayan memleketinizde; bazı propaganda ve teşkilât yaptıkları duyuluyor. Bu canilerin sataşma ve zorbalığından kurtulamayan emrindeki suçsuz ve gerçeği bilmeyen donatılmış ve silahlı askerlerini düşmana katılmaya gönderen ve düşman safları arasında hükümetine ve milletine karşı savaştıran ***hainlerin bu hareketini, Müslümanlığın ve Türklüğün ağırbaşlılıkla ve yiğitliklerle dolu olan tarihi şimdiye kadar yazmamıştır.*** Her bakımdan bizden çok aşağı olan milletlerin tarihinde bile böyle bir leke yoktur.

"Yurdunu koruma çabasını ve dayanıklılığını, düşman istilası altında bile tam bir onurla koruyan ve âsi Ethem'in bu hainlik ve kötülüğünden belki haberi olmayan Demirci, Simav ve Gördes yöresi halkının bu zalim ve âsilere tiksinti ile bakacağına ve çok değerli topraklarında yer vermeyeceklerine Hükümet kesinlikle inanır.

"İnşallah, yakın bir zamanda ***ordumuz sizi, bu kana susamış canavar âsilerin kötülük ve zulmünden kurtaracaktır.***

"Hükümet çok arzu eder ve umar ki;

"Sizler, bu ***vatan ve memleket haini, din ve istiklâl düşmanı*** olan zalimleri; bu ânın gelişinden önce bizzat kovalayacak, yakalayacak ve adaletin pençesine verilmek üzere orduya teslim etmek onur ve kıvancını kazanacaksınız. Her zaman gösterdiğiniz vatanseverlik ve dayanıklılıktan dolayı bu görev ve özveriyi sizden beklemekte millet tamamen haklıdır.

Hepinize sabır, gönül rahatlığı ve dayanıklılık tavsiye olunur."[47]

Gediz Kaymakamı Çerkez Lütfi: "Biz Yunanlılarla Anlaştık!"

Türk ordusunun 14 Ocak'tan itibaren kovalamaya başladığı âsi Ethem kuvvetlerinin kuvvet ve moral durumunun anlaşılması açısından yeniden "içeriye", Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey'in notlarına göz atıyoruz:

"...*16 Ocak 1921 Pazar-* Çıkış yeri Simav olan yeni bir telgraf aldım. O gün de Kuvayı Seyyare'nin ağırlıkları Demirci'ye getirildi. Artık her şey anlaşılmıştı. Kuvayı Seyyare büyük bir bozguna uğramış ve direniş imkânı kalmamıştı. ***Bugün Gediz Kaymakamı Çerkez Lütfi Bey de gelmiş, Kula'ya, düşmana gideceğini söylemiş olduğundan*** şaşırdığımı görünce, ***'Biz Yunanlılarla anlaştık ve orada işlerim var'*** dedi

47 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1592; Ayaklanmalar, s. 249 vd. Ayaklanmalar'ın yumuşattığı birçok kelime için adı geçen vesikaya bakınız.

ve gerçekten Kula'ya gitti. Yunanlılardan cephane almak ve Yunanlıların buradaki kuvvetlerini Demirci ve Gediz üzerine sevk ederek Simav'a gelen Türk ordusunu esir almaktan başka bir işi olmadığı daha sonra anlaşılmıştı. Bu mesele hakkında yani, *Türk ordusunun Simav'a girdiğinden Uşak'taki düşmanın Gediz üzerine ilerleyerek ve cepheden de kendileri taarruz ederek ordumuzun esir alınacağı hakkında Ethem'den Yunanlılara bir telgraf çekildiğine dair telgrafhaneden bilgi almıştım* ki, bu telgraf artık bize her şeyi anlatıyordu.

"*17 Ocak 1921 Pazartesi*- Sabahleyin çıkış yeri Hisarköy olarak aldığım telgrafta Çerkez Ethem karargâhının Hisarköyü'nde olduğundan kendisi için biraz yiyecek gönderilmesi rica ediliyordu.

Kuvayı Seyyare'nin Demirciye Çekilmesi ve Çerkez Ethem'le Görüşme

17 Ocak 1921 Pazartesi- Akşam üzeri Çerkez Ethem bütün karargâhıyla Demirci'ye geldi ve Kuvayı Milliye Karargâhı'nda reisler ile görüşmeye başladı. Çerkez Tevfik Bey'in dışında gelen reisler burada idi. Yalnız [Parti] Pehlivan müfrezesinden bir haber olmadığından ve ***en kuvvetli müfreze olan bu müfrezenin, Fazıl Bey vesaire gibi orduya katılmasından korkuyorlardı.*** Çerkez Ethem'i bir eve konuk verdik. Diğerlerini de yerleştirmek için çalışıyor ve yerleştiriyorduk. ***Zira düzenli olmayan ve yenilgi nedeniyle tümden çığırından çıkan bu kuvvetlere ilçeyi yağma ettirmek ve soydurmak olasılığı bulunduğundan*** bunları memnun ve belayı defetmek herkeste bir amaç halini almıştı. Onun için birkaç bine yakın olan bu kuvvetler çok kolaylıkla yerleştiriliyor ve yedirilip/içiriliyor ve yalnız arpa bulamıyorduk.

"Gece saat alaturka üç sıralarında Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Rıza Bey'le beraber Çerkez Ethem'in yanına gittik. Biraz görüştükten sonra Ethem, sözü şimdiki duruma getirerek fikrimi anlamak amacıyla bana sordu:

'- Bu vaziyete karşı ne düşünüyorsunuz, Kaymakam Bey?'

'- Vaziyeti bilmiyorum ki düşüneyim.'

'- Herifler bize gâvurdan fazla hücum ediyorlar, hayret.'[48]

'- Benim anladığım birşey varsa, o da düşmanda kan namına birşey kalmamışken birbirimize tüfek atarak düşmana bir parça kan getirdik. Ve ölmüş ve hiçbir ümidi kalmamış düşmana ümit ve hayat verdik.'

'Evet' dedi. Kalpağını çıkararak başını kaşımaya ve derin derin düşünmeye başladı. Suskunluk devam ediyor ve o sürekli düşünüyordu. Evet, düşünüyordu.

---

48 Ethem'in burada duygu sömürüsü yaptığını söylemeye gerek yok sanırız. Çünkü Tevfik'in, Mehmetçiğin üzerine aynen gâvura atar gibi top attığını ve *-kendisi de Çerkez olmasına karşın-* buna karşı çıktığı için yaveri Kompet Sami'yi önce idama, sonra da gözaltında sürgüne gönderdiğini yukarıda belirtmiştik.

Kazanmış olduğu büyük ünü, milli kahraman unvanını yitirmiş, vatan ve milletine, dinine, düşmanla birleşmek suretiyle büyük bir ihanette bulunmuştu. İşte bunu düşünüyor ve pişmanlık belirtileri, yüzünde pek açık bir surette anlaşılıyordu. Bir süre suskunluktan sonra eski savaşlar ve maceralara sözü getirdik ve az sonra ayrıldık.

Kuvayı Seyyare Erleri Düşmana Gitmek İstemiyor

"18 Ocak 1921 Salı- Kuvayı Seyyare'nin döküntülerini yerleştirmek ve ***alacakları kesin olan kasa mevcudunu saklamakla vakit geçirdik. Özel Muhasebe'nin Ziraat Bankası'ndaki paralarını birçok rica ile kurtarabildik.*** Bugün Kuvayı Seyyare'den kurtulmak ve saklanmak için mensuplarından birçok namuslu kişi başvuruyor, bazıları da Kaymakamlığı gözaltında ve gizlice gözetlemede bulunduruyorlardı. Bu cümleden, Çerkez Ethem'in 'güzidelerinden' ve karargâhından İştip'li Halil Efe daima Kaymakamlık karşısındaki kahvede oturuyor, gelen gidenleri inceliyordu. Amaç erler arasına propaganda sokulmasını önlemek, Kuvayı Seyyare arasındaki bağlılığın bozulmamasını sağlamaktı. Fakat her şey doğal akışına girmiş, ***kimse düşman içine gitmek istemiyor, sürekli bana başvurarak kurtarılmalarını rica ediyorlardı.*** Kendisine güvenilenler giysi değiştirilerek güvenli evlere misafir ediliyordu. Hiç unutmayacağım; birçok kişiler arasında Çerkez Çakır Efe* adında, Enver Paşa ['nın] adamlarından birisi de makama geldi ve dedi ki: '*Rica ederim Kaymakam Bey, git şu herife söyle; ne oldu oldu.* ***Bizi düşmana götürmesin, onunla pazarlığımız gâvura tüfek atmaktır. Yoksa gâvura gidip teslim olmak ve ordu ile savaşmak değildir.*** *Rica ederim, gidiniz de şu herife meram anlatınız.*'

'Ben bu işe karışmam, görevim değil' dedim. Ve bundan Çerkez olması nedeniyle şüphelendim. *Fakat* ***aldanmışım...***

"Çerkez Tevfik Bey, Küçük Ethem, Demirci-Simav arasındaki dağları tutmuş ve orada mevzi alarak savunmaya karar vermişler. İhtimal ki Kula'dan gelecek düşman yardım kuvvetlerini bekliyorlardı.

"O gün Yaver [Açofit] Sami Bey'le uzun boylu görüştük; çok kötü bir yola gittiklerini, bundan sonra kendileri için bir gelecek olamayacağını üzüntülü bir şekilde söylediler. Kalması için çok ısrar ve kurtulması hakkında gereken yardımı vaat etmişsem de ordu gözünde kendisinin bilmeyerek de olsa lekeli bulunduğunu ve talihinin böyle olduğunu ve buna boyun eğmekten başka çare kalmadığını iddia ederek kalmakta özürlü olduğunu söyledi."[49]

---

49 Demirci Akıncıları, s. 27 vd.
* Çerkez Çakır Efe hakkında "Çerkez Ethem'e Çerkez Tepkileri" bölümünde bilgi verilecektir.

Türk Ordusunun Ethem'e Uzanan Merhamet Eli

Bu arada, yine 17 Ocak'ta; tüm olan bitenlere karşın, âsi Çerkez Ethem'e Kuvayı Seyyare'nin elindeki silah ve gereçlerin Yunanlıların eline geçmemesi amacıyla hükümete sığınması için l. Süvari Grubu Komutanı Binbaşı Derviş Bey haber göndermişti. Ethem'le Derviş Bey, daha önceleri Susurluk-Biga-Manyas'ta *Ayaklanmaları Bastırma Harekâtı*'nda birlikte çalışmıştı. Bu yüzden Binbaşı Derviş'e güveni olan Ethem'in bundan yararlanılarak son bir kez daha sığınması için bu yola gidilmişti. Fakat Çerkez Ethem, Derviş Bey'in bu yoldaki önerisine karşı yazdığı mektupta bugüne kadarki olayları kendine göre açıkladıktan sonra tutumunu haklı gösterecek nedenler ortaya koymaya çalışmış, ama doyurucu bir yanıt vermemişti.

18 Ocak 1921- 8. Tümen ve Süvari Tugayı; Çamköy-Minnetler-İbrişler-Samat kesimine alınmış bulunan süvari grupları da bulundukları yerlerde istirahat etmişlerdi.

Bir gün önce Çerkez Ethem'in yazdığı mektuba, Binbaşı Derviş tarafından -*özetle*- şu yanıt verilmişti:

"Size, ne Mustafa Kemal Paşa'nın, ne İsmet Bey'in ne de öteden beri beraber çalışmakta olduğum Refet Bey'in kin ve garazı olduğunu bilmiyorum. Arada ortaya çıkan anlaşmazlığın esasını ve nedenlerini de burada uzun uzadıya açıklamak istemem. Çıkarlarından başka bir amaç izlemek istemeyen insanların kışkırtmalarına inanmamış olsaydınız bu durumlar ortaya çıkmazdı. ***Yunanlılarla Kuvayı Seyyare'nin kurduğu ilişki herkesin üzerinde çok kötü tepki yaratmış olmakla birlikte***, bu durumdan hemen geri dönüldüğü takdirde size karşı iyi niyetli olduğunu sanmadığınız kişilerin sevgisinden başka bir davranış görmeyeceğinizden emin olabilirsiniz. Tarihte kazandığınız büyük bir ünün lekelenmemesi fırsatını sağlamanızı, ben de çok istediğim ve buna çalıştığımdan, süren askerî harekâtın bugün (18 Ocak 1921) buna uygun olacak şekilde yönetimine çalıştım. Başarılı da oldum. Hakkınızdaki duygularıma inanıldığı takdirde bugün kardeşiniz Tevfik Beyefendi ile birlikte Simav'a gelmenizi; ***hakkınızda saygı ve sevgiden başka bir işlem görmeyeceğinize güvenilmesine*** rica ve saygılarımı ileterek şimdi uygun cevabınızı bekliyorum."[50]

Yine bu sabah Demirci yönünde sürülen bir keşif kolu, Hisarköy'de âsilerin piyade, topçu ve makineli tüfek ateşiyle karşılaşmış; Hisarköy ile Ahmetli'nin 400 kadar âsi tarafından tutulduğu görülmüştü.

61. Tümen bölgesinde bazı değişiklikler yapılarak, Tümen, Hacıköy-Dainler-Gediz kesiminde kaldı. Tümene katılan süvari bölüğü Uşak doğrultusunu keşfetmek üzere Çeltikçi'ye gönderildi.

Güney Cephesi Komutanlığı'nın birliklere verdiği emre göre; Yunan kuvvetlerinin Gediz'den yapacağı bir taarruz olasılığına karşı, 61. Tümen'den bir tabur,

---

50 Ayaklanmalar, s. 250 vd.

Comburdu yönünü **örtmek** ve gözetlemek üzere Kayacık köyüne gönderildi. Tümen, asıl kuvvetleriyle Yunanlıların bir taarruz girişimine karşı Gediz'i korumak için, Arapşah-Pınartepe-Dainler hattını savunma mevzii olarak seçmiş ve berkitmeye başlamıştı. 8. Tümen'in 189 ve 135. alaylarından Gediz ve Hamidiye'de kalan taburlarıyla Gediz'e gelen süvari bölüğü ve bir dağ topu yine 61. Tümen emrinde bırakıldı.

Yunanlıların, Gediz-Kütahya doğrultusunda bir girişimi olursa, 23. Tümen'le İslâmköy-Derbent; 57. Tümen'le Çivril-Burgaz yönlerinde "***gösteriş***" hareketi için şimdiden hazırlık yapılacak ve İslâmköy'e kadar ileri emniyet birlikleri sürülecekti.

Yunanlıların Dumlupınar doğrultusunda bir hareketinin gelişmesi halinde; 4. Tümen'in Dumlupınar'a doğru hareket edebilmesi için hazır bulundurulması ve Dumlupınar mevziinin kesin olarak savunulması istenmişti.

Cephe Komutanı verdiği emirde, aynı zamanda Gediz'e saldıracak düşmanın sol kanadına etkili olmayı göz önünde tutarak, takip harekâtını sürdürmeyi düşündüğünü bildirmişti. 61. Tümen'den Comburdu yönüne gönderilen keşif kollarının verdiği habere göre; Yunanlıların iki gün önce Banaz bölgesindeki kuvvetlerini Uşak ve yakınına çektiği, Elmadağ ve Minkarip'te ileri karakolları ve topçusu bulunduğu, diğer Yunan birliklerinin önceki mevzilerinde olduğu anlaşılmıştı.[51]

Parti Pehlivan Ethem'den Kopuyor

Bu olaylar meydana gelirken, biz yine İbrahim Ethem Akıncı Bey'e kulak verelim. İbrahim Ethem Bey, *"Çerkez Ethem ve Kuvayı Seyyare'nin Demirci'den Kaçışı"* başlığı altında şu bilgileri vermektedir:

"*18-19 Ocak 1921 Çarşamba-* Gece karargâhta oturuyor ve konuşma sırasında *Pehlivan Ağa müfrezesinin hâlâ gelmediğinden dolayı üzüntü duyuluyordu.* O sırada da Pehlivan'ın gelip karşıdaki mahalleye geçtiği müjdesi geldi. Doğal olarak bütün reisler memnun görünüyorlardı. Çerkez Ethem derhal dedi ki, 'Bugün aldığım raporda Süvari Grupları Komutam Derviş Bey'in gerçeği anlayarak istifa ettiği bildiriliyor.'

"Bundan, Derviş Bey'in süvari takiplerinin, Kuvayı Seyyare erlerini yıldırmış olduğu anlaşılıyordu. Ve esasen Derviş Bey [isyanından önce] Kuvayı Seyyare Kurmayında bulunması nedeniyle erler gözünde büyük bir komutan olarak tanınmış olduğundan, bu sözlerle onlara biraz cesaret verilmek isteniyordu. ***Biraz sonra Pehlivan Ağa'nın yardımcısı* [Usturumca'lı] *Küçük Halil Efe geldi. Pehlivan Ağa'nın keyifsiz olduğundan gelemediğini söylemesi biraz şüphe uyandırdığı halde Ethem bu gece saat beşte Pehlivan Ağa Müfrezesi'nin Anagediği'ne, yani geriye gitmesini ve orada Tevfik Bey'le Küçük Ethem müfrezelerini desteklemesini söyledi. Fakat Halil Efe, erlerin yorgun olduğundan bahsetti. Nihayet Çerkez Et-***

51 Gösterilen yer.

hem hiç olmazsa sabaha karşı hareket etmesini rica etti. Bu konuşmalar yapılırken ordunun Simav'dan ileri harekâta başladığı hakkında gizlice haber aldık ve fevkalade sevindik. Çünkü biz ordunun Simav'a kadar takip etmesi ve oradan artık dağılacaklarından, boş yere orduyu elverişsiz araziye sokmayarak Simav'dan geri dönmesi gibi bir durumun ortaya çıkmasından korkuyorduk. Bu haber ise bize takiplerin sonuna kadar süreceğini anlatıyordu. Esasen bugün esir ve Demirci'de mahpus olan subayların [Genelkurmay emriyle Kuvayı Seyyare'de görevlendirilmişken, isyana katılmadıkları için Çerkez kardeşlerce göz altına alınan muvazzaf subaylar] Gördes'e nakilleri de bunu ima ediyordu.

"Karargâhta gece saat beşe kadar oturmuş ve evlere çekilmiştik. Sokaklarda büyük gürültüler olmaya ve düdük sesleri çoğalmaya başladı. Evin kapısı da çalınıyordu. Evde düşmana gitmek istemeyen bazı sığınmacılar olduğundan, bunların götürülmemesi için bizzat kapıya kadar gittim. Gelen jandarma, Kuvayı Seyyare'nin Gördes'e hareket emrini aldığı ve Takım Komutanı Üsteğmen Asım Efendi'nin Kaymakamlık'ta bulunup ne yapacağını sorduğunu söyledi. Jandarma Yüzbaşısı'nı sordum. 'Onun nerede olduğunu bilmiyoruz' dedi. Herhalde yüzbaşı Gediz jandarmalarını beraber götürdüklerinden gitmemek için saklanmıştı.

'Asım Bey'e söyle, ilçede ne kadar jandarma varsa görünmesinler, silahları ile bir yere sokulsunlar, sorarlarsa jandarmalar, 'Kaymakam gitti' desinler. Kuvayı Seyyare'nin arkası alınınca derhal kasabanın düzenini sağlasınlar. Asım Bey'e de görünmesin' dedim. Bulunduğum ev yol üstü olduğundan veda veya gitmek önerileriyle karşılaşmamak için evi kilitledim ve karşısındaki dört yolun ağzında yamçıya sarılarak gidenleri seyre başladım. Gece çok karanlık, hava yağışlıydı. *Üstümde yamçı olduğu için gelen geçen beni Ethem karargâhından bir Çerkez zannediyor, 'Haydi arkadaş gidelim' diyordu.* Ben susuyordum. Böyle karanlıkta, böyle havada öyle bir kaçış ki, tarifi mümkün değildir. Demirci'nin sokakları dar ve inişli yokuşlu olduğundan düşen kalkanın hesabı yok, tahminim gibi eve birçokları geldi; kapının kilitli olduğunu görünce, 'O da gitmiştir, durmaz, yolda karşılaşırız'; daha kurnazları ise 'Âlem bizim gibi enayi değil, kim bilir nereye sıvışmıştır' diyordu. Doğal olarak bunları işittikçe insan gülmekten kendisini alamıyor, *fakat gerçekten düşünülürse bunlar nereye gidiyordu?.. Bunlar kimden ve ne için kaçıyorlardı?* Yüzde onu bilmiyordu. Onları iki sebep götürüyordu. Birisi ordunun korkusu, diğeri akıntıya uymak. Zira öyle kötü propaganda yapıyorlardı ki, tarifi mümkün değil. Ordu tuttuğunu tamamen soyar, kurşuna dizermiş.. Bu propagandanın etkisi dehşetli idi. İşte çoğunlukla bunun etkisi sonucu gidiyorlardı. İki saat içinde bütün Kuvayı Seyyare ve ağırlıkları çekilmişti. Yalnız Tevfik kuvvetinden bir haber yoktu. Yarı gece o da gelmiş, kimseye görünmeden Gördes'e geçmiş. Bu âni kaçışa neden, Çerkez Ethem'in Türk ordusu hakkında yeni haberler almak üzere para verip gönderdiği adamın alelacele gelmesi ve ordunun hiç ümit etmedikleri bir noktaya geldiğini söylemesinden ibaretti. Bunun ifadesine göre Demirci'nin kuzeydoğusunda Kargın Işıklar köyünde ordunun öncüleri 'Süngü tak!' durumun-

daymış. Demirci'nin kuzeybatısında Yeniköy yakınlarından da ordunun geldiğine ilişkin bir söylenti dolaşmaya başlayınca derhal Demirci'deki kuvvetlerin kuşatılması tehlikesi baş gösterdiğinden kaçış başlamıştı.

Ethem Kaçıyor, Yardakçıları Silahsızlandırılıyor

19 Ocak 1921 Çarşamba- Çerkez Ethem, emrindekilerin bir bölümüyle saat dörde kadar ilçede kalmıştı. O da Anagediği'ndeki Küçük Ethem kuvvetlerini bekliyor sanıldıysa da ***daha sonra çekildi gitti***. Bugün Çerkez Ethem'in kalan darmadağın kuvvetleri ilçeye girip alelacele geçmeye başladı. Doğal olarak şu küçük kuvvetlerin bir önemi olmadığından, bütün jandarma kuvveti toplanmış; ilçenin düzeninin sağlanmasına, dağınık geçenlerin silahlarının alınmasına başlanmış, durumdan orduyu bilgilendirmek üzere özel süvari gönderilmişse de; giden süvari Kuvvayı Seyyare döküntülerine rastlayarak ve ölümle tehdit edilerek dönmeye zorlanmıştı. Alaturka saat sekizde Küçük Ethem 220 mevcuduyla geldi. Kaymakamlık odasına çıktı. 'Bu hal ne olacak Kaymakam Bey' dedi. 'Bilmem, siz nereye gidiyorsunuz?' dedim. 'Kuvayı Seyyare'yi takibe mecburum ve şimdi gideceğim. Bana biraz ekmek' dedi.

Gerçekten Osmancık Alayı adını alan bu kuvvetin erleri çok genç, kışın şiddetinden çok perişan idi. Bir parça ekmek ve kavurma verdik. ***Erlere bakıp ağlamamak, bu genç ve masum milleti bu duruma düşürenlere lanet etmemek mümkün değildi.*** Küçük Ethem'le yalnız kalınca, düşmana gitmemesini ve bu askeri düşmana götürmemesini söyledimse de cevaben, 'Ben bir kez kalamam; zira ordu bana çok kızgındır. ***Askerleri bırakırsam, Çerkez Ethem bunun için beni idam eder.*** Herhalde bu kuvvetle gitmekten başka çare yoktur' dedi ve durmayarak hemen hareket etti. Yalnız Kuvayı Seyyare'nin Demirci'de *-kasıtlı olarak araba bulmadığımızdan-* bıraktığı pek çok erzak arasında bir miktar da top cephanesi kalmıştı. Küçük Ethem haber alarak, üstlerine yaranmak amacıyla bunu götürdüğünü, kalan erzakın da yağma edilmesini halka öğütlediğini işitince çok kızdım. Derhal erzakları koruma altına aldık. Bu erzak, gelen ordunun yeme-içmesine ve Müdafaai Hukuk'un borçlarının* kapanmasına çok yardım etmiştir. Küçük Ethem gittikten sonra Kaymakamlık balkonuna çıktık ve gözetlemeye başladık.

"Alaturka saat 11'de 7 kişiden oluşan ve Rıdvan Bey adında bir Süvari Teğmeni komutasında ilk keşif kolumuz Demirci'ye girerek 'Süngü tak!' durumunda Kaymakamlığa gelmişlerdi. Bunların üzerinde Çerkez yamçıları olması bizi epeyce şüphelendirdiğinden, hükümeti soydurmamak için önlem alınmıştı. Fakat Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey, Rıdvan Bey'i tanıdığından şüphemiz kaybolmuştu. Rıdvan Bey keşif raporunu bana yazdırdıktan sonra ***Çerkez Ethem'in götürdüğü***

---

* Yerel silahlı direniş gruplarının giderleri Müdafaai Hukuk şubeleri tarafından karşılanıyor, bu örgütler, kasasında nakit bulunmadığı zamanlarda da esnafa/halka borçlanıyordu. A.E.

cephaneyi çevirmek üzere hareket ederken, alaylar 12'de ilçeye girmeye başlamışlardı. O gece Piyade Tümeni Komutanı Sabri Bey ile Süvari Tümen Komutanı Derviş Bey, sabahleyin de Refet Bey geldi...

Ethem'e Yeni Bir Teklif ve Elçiye Zeval Olmaz Töresini Çiğneyen Çerkez Tevfik

"Kendileriyle uzun boylu görüştükten ve gereken açıklamaları yaptıktan sonra Çerkez Ethem'e bir mektup yazdılar. Bunda hayatlarının dokunulmazlığından ve ***erleriyle top ve mühimmatın düşmana teslim edilmesi uygun olamayacağından*** söz ediliyordu. Mektubu derhal iki süvari ile Gördes'e gönderdik. Süvariler mektubu Gördes'te Çerkez Ethem'e verirlerken Tevfik Bey de orada imiş. Ethem mektubu okumuş ve düşünmeye başlamış. Tevfik Bey ***Çerkezce***, 'Onlardan mı?' diye sormuş. 'Evet' deyince, almış ve mektubu okumuş. Orada duran ve bekleyen, görevlerini yapmaktan başka bir kusuru olmayan Türk jandarma erlerini hapsetmelerini emretmiş. Süvarileri götürmüşler ve iyice soyduktan sonra öldürmek için kollarını bağlamışlar. Türk erlerini katledecekleri yere götürüyorlarken, 'Geliyorlarmış!..' diye bir telaş başlamış ve süvariler de bundan yararlanarak yakayı kurtarmışlar. Bu olay nefretle hatırlanacak bir faciadır. [H. Rauf Bey'in dostu ve eniştesi olup Saruhan Mutasarrıflığı'na atanması sağlanan] Aziz Bey'in yakınından Cemal Bey olayın en canlı tanığıdır."[52]

Takip Harekâtı (19-22 Ocak) Sürüyor

19-22 Ocak 1921- 19 Ocak'ta, süvari grupları ile 8. Tümen, Simav ve Minnetler'den hareket ederek Demirci dağlarını aşıp takip harekâtını sürdürdüler. Hisarköy-Burgaz hattında Demirci'yi savunmak isteyen Ethem kuvvetleri, takip birliklerinin taarruzu karşısında Anagediği-Başalan ve Minnetler-Gürcü-Eskihisar doğrultularından Gördes'e kaçmışlar ve süvari birlikleri Gördes'i işgal etmişti.

20 Ocak 1921- Güney Cephesi Komutanı, süvari grupları ve 8. Tümen'le takip harekâtını sürdürerek süvarilerle, Çanakçı-Kulalar-Kılavuzlar-Okçular-Kurttutan-Yaylalar-Çomak kesimine; 8. Tümen de, Demirci'ye gelerek geceyi burada geçirmişti.

Binbaşı Derviş Bey, Demirci'ye geldikten sonra Ethem'e en son olarak tekrar şu mektubu göndermişti:

"Demirci'ye geldiğimde bana mektup yazıp Simav'a gönderdiğinizi öğrendim. Demirci'ye başka yoldan geldiğimden elime geçmedi. Gizliliğine uymak için mektubu açıp içindekileri bana bildirmelerini Simav'a bildirmek doğal olarak uygun değildi.

---

52 Demirci Akıncıları, s. 28 vd.

"Her iki tarafın durumunun son devreye geldiği görülüyor. Gerek Simav'da gerek Demirci'de şimdiye kadar yürütülen hareket tarzını uygun görmediklerini anlatacak tarzda konuştuğunuzdan eski arkadaşlığımızın gerektirdiği şekilde hareket edebilmek için izlediğim amacı sağlamak üzere yazdıklarınızı kesinlikle öğrenmek ihtiyacındayım. Önceki mektubumda verdiğim güvenceyi tekrar arz ediyorum. Güvenceme inanıldığı ve düşmanca hareketten vazgeçildiği takdirde silahların bırakılarak bu işe bir son verilmesini yürekten rica ederim.

"Uygun bulunduğu takdirde, ülke içinde tamamen hür ve serbest olarak istediğiniz yerde oturursunuz. Beraberinizdekiler de hiçbir takibe uğramayarak tamamen serbest bulunurlar ve kendilerine uygun hizmetlerde bulunur. Buna göre silah ve cephanenin Gördes'te toplanması konusunu emir ve sağlarsınız.

"Güvenilmediği takdirde pek çok sevdiğinize inandığım şu çaresiz milletin kurtuluşu konusunda önceki çalışmalarınıza devam etmek ve aradaki anlaşmazlığın giderilmesini sağlamak üzere Yunan işgalindeki Balıkesir ve Biga bölgesine giderek orada çalışmanızın mümkün olabileceğini ve bu durumda birlikte çalışmamıza yeniden başlamış olacağınızdan gereken yardımın sağlanması için her konuda çaba harcayacağımı arz ederim.

"Bu ikinci şıkta, beraberinizde götürülmesi mümkün olamayacak ***ağır silahların ve fazla malzemenin Yunanlıların eline geçmemesi için*** Gördes'te bırakılmasını rica ederim. Bugün ertelenen askeri harekâtın yarın devamı zorunlu olduğundan bu yoldaki cevabınızın bu gece (20/21 Ocak) yarısı veya yarın sabaha kadar Kurttutan köyüne gönderilmesini ve kararlarınızın fiili eserlerinin yarın sabahtan itibaren uygulanmasını hakkınızda öteden beri beslemekte olduğum saygı ve sevgiye dayanarak rica ederim."[53]

Bu tarihe kadar yapmış olduklarına bakılmayarak hâlâ iyi niyet elinin uzatıldığı âsi Çerkez Ethem, Binbaşı Derviş Bey'in *-özetini verdiğimiz-* bu mektubunu *-özetle-* şöyle yanıtlamıştı:

"Son durumdan zatıalinizi haberdar etmek üzere Yusuf Bey'i yanınıza gönderiyorum. ***Önlem olarak da haberiniz gelinceye kadar Yunan bölgesine yaklaşmış bulunacağım.*** Doğruluk yüzünden bu kadar felâkete karşı son vatan ve vicdan görevim beni buna zorlamıştır. Mümkün olursa her zaman olduğu gibi, gereksiz fazla Müslüman kanı akıtmak istemeyeceğim."

Satır aralarından gemileri yaktığı açıkça görülen Ethem, gideceği/sığınacağı yeri de itiraf etmekten çekinmemişti.

Makineli Tüfekler Yunan'a Götürülmekten Kurtarılıyor

Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey, aldığı karara göre yalnız süvari gruplarıyla Gördes'e kadar takip harekâtına devam ederek 8. Tümen'i Demirci'de bırakmıştı.

53 Ayaklanmalar, s. 252 vd.

Doktor Fazıl, 80 kişilik kuvvetiyle birlikte 20 Ocak'ta Kütahya'ya gelip teslim olmuş, yanında 2 makineli tüfek de getirmişti.

Batı Cephesi'nden tekrar Güney Cephesi emrine verilen 2. Süvari Grubu bugün Kütahya'ya gelmişti. Grup 21 Ocak 1921'de, Gediz'e hareket ederek Güney Cephesi Komutanlığı emrine girecekti.[54]

Ethem'e Son Darbeyi Yine Parti Pehlivan Ağa Vuruyor

Bu arada, hemen yukarıda verdiğimiz Ayaklanmalar'ın 19 Ocak günlü harp raporundan, Gördes'in Ethem kuvvetlerince ne zaman boşaltıldığı, süvarilerin buraya ne zaman girdiği anlaşılamamaktadır: "...19 Ocak'ta, süvari grupları ile 8. Tümen, Simav ve Minnetler'den hareket ederek Demirci dağlarını aşıp takip harekâtını sürdürdüler. Hisarköy-Burgaz hattında Demirci'yi savunmak isteyen Ethem kuvvetleri, takip birliklerinin taarruzu karşısında Anagediği-Başalan ve Minnetler-Gürcü-Eskihisar doğrultularından Gördes'e kaçmışlar ve süvari birliklerimiz Gördes'i işgal etmişti."[55]

Bu karışıklığı İbrahim Ethem Bey'in notlarından şu şekilde açıklığa kavuşturabiliriz. Birincisi, Ethem, Parti Pehlivan'ın durumu anlayıp kendisinden kopması üzerine ***Demirci'de yapmayı düşündüğü savunmadan vazgeçerek*** 19 Ocak'ta ilçeyi terk etmiştir. Biraz daha batıya, Gördes'e çekilip burada savunma hazırlıklarına girişen Ethem, ***bu kez de karşısında Parti Pehlivan Ağa'nın yardımcısı ve en önemli komutanı [Usturumca'lı Küçük] Halil Efe'yi bulur.*** Hem bu nedenle hem de süvari kuvvetleri Gördes'e hareket ettiğinden, ***22 Ocak Cumartesi günü Kuvayı Seyyare Gördes'i boşaltarak, düşman karakollarına yakın olan Kayacık nahiyesine çekilir.***

Ethem'in Yunan'a sığınmasının ardından Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey'in kurduğu "Demirci Akıncıları"na katılan Halil Efe'nin daha sonra İbrahim Bey'e verdiği bilgilere göre olayın perde arkası şöyledir:...***Kuvayı Seyyare Gördes'te savunma için gereken önlemleri almışsa da Halil Efe'nin "Bizim müfrezemiz harp edemez, erlere güvenimiz yoktur" demesi üzerine Kuvayı Seyyare Kurmayı Yüzbaşı Halil Bey, Halil Efe'yi alarak beraberce Çerkez Ethem'in yanına gitmişler ve uykudan kaldırarak meseleyi anlatmışlar. Bunun üzerine harp imkânı olmadığına karar vererek; hemen o gece saat 5'te Gördes'ten Kayacık'a hareket etmişlerdir.***[56]

21 Ocak 1921- Yalnız süvari birlikleri takip harekâtına devam etmiş; Güney Cephesi Komutanlığı emrindeki diğer birlikler genel olarak bulundukları kesimlerde istirahat etmişlerdi.

---

54 Ayaklanmalar, s. 253 vd.
55 s. 252.
56 Demirci Akıncıları, s. 32 vd.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın Genelkurmay Başkanlığı'na yaptığı öneride; 61. Tümen'in ivedi olarak Kütahya'ya alınması, 4. Tümen'in demiryolundan uzaklaştırılmaması ve Süvari Tugayı'nın da Batı Cephesi'ne geri verilmesi isteniyordu. 4. Tümen 12. Kolordu'dan aldığı emir üzerine bu akşam Saraycık-Çukurviran kesimine gelerek konmaya geçmişti. Batı Cephesi Komutanlığı'nın, Yunanlıların yeni bir taarruzunun beklenilmesi nedeniyle Genelkurmay Başkanlığı'na yaptığı öneri gereğince 22 Ocak sabahından itibaren 61. Tümen'in Kütahya'ya, 4. Tümen'in nakle hazır olmak üzere Dumlupınar'a ve 8. Tümen'in de Kütahya'ya gitmek üzere şimdilik Gediz'e hareketleri emredilmişti.

Son Arabuluculuk Girişimi

21/22 Ocak- Bu gece, âsi Ethem, Albay Refet Bey'e, özetini verdiğimiz şu telgrafı göndermişti: ***"Hakkımda gösterilen temiz hislerden dolayı teşekkürlerimi sunarım.*** Her ne kadar gerçeğin açıklanması ve gelişmesi pek geç kaldıysa da yanlış anlayışların meydana getirdiği garip durumu uygun bir istikamete yöneltmek üzere gereken girişimlere başlayacağım. Ümit ederim ki bu işler yarın akşama kadar mümkün oldukça sona erer ve o zaman sonucu bildirilir. ***Herhalde sizin ve Derviş Bey'in iyiliklerini unutmayacağım."***

Ethem'in gönderdiği Mısır'lı Üsteğmen Yusuf Bey gerçekten Refet Bey'in yanına gelmişti. Albay Refet, bu subayı Tevfik'in yanına göndererek onun da hükümete sığınmasını sağlamak için öneride bulunmuştu. Üsteğmen Yusuf, Tevfik'le görüşmek üzere Akhisar'a gitmişse de onu bulamamıştı. Bunun üzerine 21/22 Ocak gecesi Albay Refet Bey'e şu mektubu göndermişti:

"Gece 04.00'te Kavakalan köyüne geldim. Tevfik Bey'in Akhisar'a gittiğini öğrendim. Bununla birlikte Ethem Beyefendi'nin sizin ve Derviş Bey'in mektuplarına ve diğer sözlü güvencelerine inandıklarından sorunun arzu edildiği gibi çözümlenmesini kabul ettiyse de, yarın dönmesi kararlaştırılmış olan Tevfik Bey'in usulen görüşünü almak gerektiği bakımından kesin yanıtını yarın akşama kadar ertelemek zorundadır. Bu sebeple o zamana kadar yanlışlığa meydan vermesi olası bir hareketin yapılmaması için gerekenlere emir verilmesini milletin esenliği adına istirham ederim..."[57]

Çerkez Kardeşlerin Yunanlılarla İmzaladığı Protokol

Oysa yaşanacak olaylar, ***Ethem tarafından verilen bu yanıtların içtenlikten uzak olduğunu gösterecekti.*** Çünkü Ethem ve kardeşleri, Yunanlılarla aşağıda vereceğimiz protokolu imzalayacaklar ve ertesi gün de onların safına geçecekti.

Gerçekten Ethem'in kardeşi Tevfik, yanında Kurmay Başkanı Yüzbaşı Halil olduğu halde Akhisar'a giderek Yunanlılara sığınmak için bir protokol imzalamıştı. İmzalanan protokol şöyle idi:

---

57 Ayaklanmalar, s. 253 vd.

1. Ethem, birlikleriyle Yunan kesimine girecektir.

2. Silahlar teslim edilecektir.

3. Yunan hükümeti teslim olanların yiyeceklerini sağlayacak ve subayların maaşlarını ödeyecektir.

4. Çerkezler, törenleri izlemeye ve özel giysilerini giymelerine izin verileceği gibi, kamalarını taşımakta da serbest bırakılacaklardır.

5. Teslim olanların hiçbiri kötü muameleye tâbi tutulmayacaktır.

6. Teslimden sonra isteyenlerin aileleri yanına dönmelerine izin verilecektir.

7. Silahların tesliminde Ethem'in Kurmay Başkanı da hazır bulunacaktır."

Dört günden beri devam eden uzlaşma yolundaki gayret ve yazışmalardan bir sonuca ulaşılamayacağı, Tevfik'in, Ethem'in bilgisi dahilinde olduğu kuşku götürmeyen bu son hareketiyle meydana çıkmış bulunuyordu. Aslında verilen süre de sona ermiş olduğundan harekâta devamdan başka yapılacak bir iş kalmamıştı.[58]

Asilerin Kaçması ve Çerkez Ethem ile Yardakçılarının Yunanlılara Sığınması

Genelkurmay yayını "Ayaklanmalar", Çerkez Ethem'in sonunu ise şöyle verir: "Albay Refet Bey, aldığı son karar gereğince, 22 Ocak1921'de, süvari gruplarıyla Gördes batısında Kayacık-Karaağaç genel doğrultusunda takip harekâtına devam etmiş; bu kesimde bulunan âsiler Sındırgı-Akhisar-Marmara yönlerinde düşman işgali altındaki araziye geçerek ***Yunanlılara sığınmışlardı.***[59] Çerkez Ethem, erlerine, artık görevlerinin sona erdiğini, Yunanlılara veya orduya teslim olmak veyahut dağa çıkmakta serbest olduklarını söylemiş ve bundan sonra da herkes bir tarafa dağılmıştı. Bu günkü harekât sonunda âsilerden 4 top, 4 ağır makineli tüfek ve 500 tüfek ele geçirilmişti. Yunanlılara sığınmayarak çeşitli yönlere dağılan çeteciler kısmen yakalanmış, kısmen de kendileri gelip sığınmışlardı. Ethem'in çete reislerinden Pehlivan Ağa (Parti Pehlivan veya Pehlivan Mehmet), Yunanlılara sığınmayı onuruna yakıştıramadığı için, yanında bulunan [Usturumca'lı Küçük] Halil Efe'yi erleriyle birlikte 1. Süvari Grubu'na gönderdi. Kendisi de teslim olmayı bir yüz karası sayarak işgal altındaki araziye geçip düşman gerilerinde baskınlar, sabotajlar yapmak suretiyle Yunanlılara devamlı güçlükler yaratarak Türkiye Büyük

---

58 Ayaklanmalar, s. 254 vd. Cilasun'un yer verdiği bir Yunan belgesine göre, protokol 21 Ocak'ta imzalanmış, Ethem'in ağabeyleri ve yardakçıları da ertesi gün Yunan tarafına geçmişlerdir; [Yunan] Genelkurmay Tarih Müdürlüğü, Küçük Asya'daki Keşif (199-1922), c.3, Atina 1963, s. 53 vd.'den naklen; Cilasun, a.g.e., s. 209 vd.

59 Bu arada bazı Yunan kaynakları, Ethem'in teslim olmadan önce, Yunanlılardan son bir kez yardım istediğini, ancak alamadığını yazmaktadırlar. 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi (daktilo çeviri metin), s. 189.; Kanellopulos, Küçük Asya Mağlubiyeti (daktilo çeviri metin), s. 3-4'ten naklen, Sarıhan, a.g.e., s. 87 vd.

Millet Meclisi Hükümeti'ne bu yolda hizmete devam etti. Sonunda Yunanlıların bir baskınına uğrayarak öldürüldü."*

---

* s. 254 vd. Ancak ordu malı olup düşmana karşı kullanması için Ethem'e zimmetlenen 4 top ile 4 makineli tüfek, 22 Ocak tarihli son çatışmada değil, aşağıda açıklayacağımız gibi, Yunan'a sığınacağı için onu öldürme noktasına gelen Türk müfreze komutanları sayesinde işgalcilere götürülmekten kurtarılmıştır. Ayrıca, "Yunanlıların bir baskınına uğrayarak öldürüldü" denilen Parti Pehlivan Ağa ile ilgili birkaç söz söylemek istiyoruz. Rumeli'li oluşundan İTC/TM ile de ilişkisi bulunan Parti Pehlivan Ağa, bu bölümün hemen başında verdiğimiz Kuvayı Seyyare personel/silah cetvelinde de görüleceği gibi, Kuvayı Seyyare'nin en kalabalık ve en vurucu müfrezesidir. Gerek Anzavur'un her iki isyanında, gerek Düzce, Bolu, Hendek; gerekse de Yozgat ayaklanmalarında sonucu belirleyici rolü, Parti Pehlivan Ağa ve müfrezesi oynamıştır. Yozgat ayaklanmasını Milli Kuvvetler'in tepelemesinde dönüm noktası olan Arapseyfi Boğazı Çarpışması'nı da Parti Pehlivan'ın neredeyse tek başına yaptığını yukarıda yazmıştık. Rumeli göçmeni olup Manisa'ya yerleştirilen Pehlivan Ağa, vatan kaybetmenin acısının ne demek olduğunu bildiğinden olsa gerek, Ethem'in TBMM'ye kafa tutar bir tavır içine girmesinden rahatsız olmuş ve Kuvayı Seyyare'den iki kez ayrılma girişiminde bulunmuştur. Parti Pehlivan Ağa bu isteğini, ilk olarak; 5/6 Aralık 1920 günü Mustafa Kemal Paşa tarafından Kuvayı Seyyare sorununun çözümü için Reşit'le birlikte Kütahya'ya gönderilen Albay Kâzım (Özalp) Bey'e söylemiştir. Kâzım Bey, bu olayı, kendisiyle 8 Ocak 1959'da görüşen Sabahattin Selek'e şöyle anlatmıştır. "...Parti Pehlivan, eski bir Komitacı idi. İttihat ve Terakki'nin adamlarındandı. Kendisini ta Serez'den tanırım...Ben Ethem'le görüşüp anlaşmaya iki defa gitmiştim. Bir defasında ayrılırken Parti Pehlivan, yalnız olduğum bir sırada önüme çıkıp gizli olarak, *'Bizi ezmeyin. Hiç olmazsa beni bir bahane ile müfrezemle iste, buradan ayır'* dedi. *'Ethem vermez'* dedim. *'Sen iste, ben gelirim'* dedi. Bunu yapamadık..." (Milli Mücadele, s. 946 vd.) Selek, Kâzım Bey'in bu tavrını *Ethem'den çekinmesine*, açık söylemek gerekirse de *korkmasına* bağlar. Biz de şunu söyleyelim ki, Ethem isyanının başladığı sıralarda birkaç kez gündeme gelmesine karşın, Kâzım Bey'in komutanlığa atanmasına Mustafa Kemal ve Fevzi [Çakmak] paşalar karşı çıkmışlardır.
Parti Pehlivan Ağa, Kuvayı Seyyare'den ayrılmak isteğini ikinci olarak da milletvekillerinden oluşup 24 Aralık 1920'de Kütahya'ya gelen "öğüt kurulu"nda bulunan Celal [Bayar] Bey'e iletmiştir. Celal Bey, bu durumu yukarıda ayrıntılı olarak bahsettiğimiz Meclis'in 30 Aralık tarihli gizli oturumunda yaptığı konuşmada şöyle anlatır: "...Sonra şunu da eklemeye mecburum ki efendiler, orada pek ağlanacak, hüzünlü dakikalar yaşadık. Bu memleketin istiklâlini, namusunu, şerefini müdafaa için silaha sarılan arkadaşlardan, ilk hareketlerinden itibaren, son Demirci ve Gediz muharebelerinden itibaren bunlara ait birçok kahramanlık menkıbelerini dinledik ve bunların içinde o cümleden, **'Reis Paşa Hazretleri'ne ve Meclis'e söyleyiniz. Bize kurşun atmasınlar. Biz memleketin namusunu müdafaa için ortalığa atıldık; sizden yalvarırız, istirham ederiz, bu yanlış anlamayı arayı bularak hallediniz.'** Balıkesir ve dolaylarında, bunları söyleyen kişiyi tanırlar. **Anzavur'un tepelenmesinde en çok etkili olan bir kişidir. 'Battal Gazi' namını alan Parti Pehlivan'dır.** Böyle hüzünlü ve acıklı bir tesir altında oradan ayrıldık..." (GCZ, c.I, s. 393 vd.)
Parti Pehlivan Ağa, yukarıda da anlatıldığı gibi, Kütahya'daki ilk çarpışmalardan sonra Kuvayı Seyyare'den kopma durumuna girip sonraki muharebelere de pek katılmamıştır. Ethem'in, Türk ordusuna karşı 20 Ocak 1921'de Gördes'te yapacağı son savunma hazırlıkları da yine Parti Pehlivan Ağa'nın en önemli komutanlarından Usturumca'lı [Küçük] Halil Efe'nin bir bahane ile Çerkez kardeşlere olumsuz yanıt vermesi üzerine suya düşmüştür. Ve yine Ethem, tam Yunan'a sığınacağı sırada Usturumca'lı Halil Efe ve Sarı Mehmet Efe tarafından öldürülmek üzereyken, Parti Pehlivan Ağa'ya sığınarak canını kurtarabilmiştir. İzzettin (Çalışlar) Bey'e göre de Pehlivan Ağa, Ethem ve kardeşlerinin Yunanlılarla işbirliği niyet ve girişimlerinden habersiz bulunuyordu. (Sarıhan, a.g.e., s. 80 vd.)
Düşüncemize göre, eğer **Albay Kâzım Bey daha o zaman Parti Pehlivan Ağa'yı Kuvayı Seyyare'den koparabilseydi, durum bu noktaya gelmezdi, utanç verici olaylar yaşanmazdı. Bu nedenle bu konuda Kâzım Bey'in çok büyük vebali olduğunu belirtmeden geçemeyeceğiz.**
Ayrıca, Pehlivan Ağa için, "...Yunanlıların bir baskınına uğrayarak öldürüldü" (Ayaklanmalar, s. 256.) denilmesini ise en hafif deyimiyle üzüntüyle karşılıyoruz. Birincisi, vatan yolunda canını verenlere "öldü/öldürüldü" denmez; "şehit düştü/edildi" denir. Ayaklanmalar'ı kaleme alan komutanın Parti Pehlivan hakkındaki bu **hissizliğini** anlamakta güçlük çekiyoruz ve bunun kökeninde ne

Takip Sona Eriyor

23 Ocak 1921- Takip harekâtına katılan süvari grupları geceyi Gördes-Hanya kesiminde geçirmişler, 23'ünde de burada kalmışlardı. 23'ünde Gördes kesiminde dağılan âsilerin aranması sonunda bir kısmı daha yakalanmıştı. Bugünkü arama-tarama sırasında ayrıca bir makineli tüfek, birçok silah ve dolu bir cephane kolu ele geçirilmişti. Güney Cephesi Komutanlığı saat 22.00'de ***takip harekâtının sona erdiğini bildiren*** ve özetini verdiğimiz şu raporu Genelkurmay Başkanlığı'na göndermiş ve cephe birliklerine de yayınlamıştı:

"1. Bugün de takip ve araştırma harekâtına devam edilerek esir ve malzeme ele geçirilmiştir. Kuvayı Seyyare tarafından Yunan işgal bölgesine sevk edilen 25 kadar subay, kaçmak suretiyle Simav'a gelmişlerdir.

"2. Kavakalan batı sırtlarına kadar ilerleyen bir Yunan müfrezesi, sığınanların silahlarını alarak kendilerini kabul etmiş ve önce ***Ethem de top ve makineli tüfek-***

---

yattığını doğrusu merak ediyoruz. İkincisi; Parti Pehlivan Ağa, Ayaklamalar gibi son derece önemli olması gereken bir eseri kaleme alan komutanın; orijinali ATASE Arşivi'nde bulunan Demirci Akıncıları'na bakmadığı anlaşılıyor.

Ethem'den ayrıldıktan sonra Milli Kuvvetler'e katılıp Demirci Akıncıları içinde hem de işgal bölgesinde Yunan'ın tozunu attıran akınlar yapan; 16 Ağustos 1922 tarihli bir harp raporundan anlaşıldığına göre de Sındırgı/Alacaatlı köyünde düşmanla yaptıkları ve Yunan'a çok kayıp verdirdikleri bir çarpışmada sağ gözünü kaybeden, yüzünün birkaç yerinden de yaralanan, buna karşın bu haliyle düşmana ölümcül darbeler indiren akınlarına devam eden bu kahraman Türk evladı, Kuzeybatı Anadolu'nun Büyük Türk Taarruzu ile istirdadına kadar büyük fedakârlıklarla çarpışmıştır.

Ayaklanmalar'ın değindiği o baskın, Yunan'a sığınıp onların hizmetine giren Ethem'in hempası Çerkezlerle, Yunan ve yerli Rum/Ermenilerin; Demirci Akıncıları'na karşı birlikte gerçekleştirdiği Kocayayla Baskını'dır (17 Mart 1922). O baskında Parti Pehlivan Ağa değil; Demirci Akıncıları'ndan Gördes'li Mustafa Çavuş, Tekirdağ'lı Hüseyin Çavuş, Gediz'li Ziya ile Usturumca'lı Halil Efe'nin eşi, asil Türk kızı Mücahit Makbule Hanım şehit edilmişti. Bunların dışında Akıncılar'ın **"dost unsuru"** Yağcıbedir Türkmenleri'nden de bir çocuk ile bir ihtiyar ve İlyaslar'lı Kadir'in eşi, kucağındaki masum bebesiyle birlikte şehadet rütbesine çıkmışlardı. Düşmandan ise **üçü Çerkez** olmak üzere yedi kişi *itlaf* edilmiş, on üç de yaralı verdirilmişti. Düşman, ölülerini kaldıramadığı halde; Akıncılar, şehitlerini tamamen çekmişler ve gizli yerlere defnetmişlerdi. (Demirci Akıncıları, s. 211 vd.) Dolayısıyla Pehlivan Ağa bu baskından yara almadan kurtulmuştu. Ayrıca, tüm eylemleri ilgili makamlara raporla bildiren Demirci Kaymakamı ve Demirci Akıncıları Reisi İbrahim Ethem Bey; Türk Tarih Kurumu'nca 1978'de basılan adını verdiğimiz hatıralarında yer verdiğine göre, 17 Mart 1922 tarihli Kocayayla Baskını ile ilgili harp raporunu da *gayet acele* notuyla 31 Mart 1922'de "Garp Cephesi Kumandanlığı'na, Yüce Dahiliye Vekaletine, Denizli, Afyon Mutasarrıflıklarıyla, Kumandanlıklarına" göndermişti. (s. 216 vd.) Bu raporun da ATASE Arşivi'nde olduğu bilinmektedir. Yine ayrıca, İbrahim Ethem Bey'in gönderdiği harp raporlarından yararlanılarak bizzat Genelkurmay tarafından hem de daha 1936'da şu eser yayınlanmıştır: Baki Vandemir, Türk İstiklâl Harbi'nde Demirci Akıncıları (Gerilla), Genelkurmay X. Şube Yayını, Askeri Matbaa, İstanbul 1936.

İzmir'in istirdadında görev yapan Süvari Alay Komutanı Yüzbaşı Şerif (Güralp) Bey'le görüşen Pehlivan Ağa, ona şöyle demiştir: "Hükümet benim bilmeyerek yaptığım hatamı affetti. Bana arazi ve koyun verdi. Allah millete zeval vermesin, bir daha da düşman yüzü göstermesin." Sarıhan, a.g.e., s. 81.

Manisa'da Devletin kendisine verdiği çiftlikte 1 Ağustos 1941'de **eceliyle** vefat eden Parti Pehlivan Ağa ile ilgili bu özensizliği sıradan araştırmacı ve akademisyenler yapmış olsaydı hoş görülebilirdi. Ancak, bunu "Ayaklanmalar"da görmek, Türk İstiklâl Harbi'ne karşı özensizliğin nerelere kadar uzandığını göstermesi açısından üzüntü vericidir.

lerini teslim suretiyle Yunanlılara sığınmayı kabul etmişse de, ***yanındakilerden bazılarının karşı durması nedeniyle*** bunu başaramamıştır.

"Ethem, 30-40 kadar adamıyla Kavakalan civarındaki dağlarda ***kaybolmuştur.*** Onun reislerinden bazılarının da 15 kişilik kuvvetleriyle civar dağlara sığındığı, bunların önemli bir kısmının Ordu'ya teslim fikrinde olduğu anlaşılmıştır.

"3. Harekâtın başlangıcında Kuvayı Seyyare mevcudunun 5.000 olduğu anlaşılmaktadır.

"Kahraman birliklerimizin aralıksız olarak yaptığı sürekli takip dolayısıyla bunlar hiçbir mevzide tutunamamışlardır. ***Şimdi Kuvayı Seyyare adıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin icraat ve emirlerine karşı koyacak bir kuvvet bırakılmamıştır.***

"4. Süvariler, 23/24 gecesini Gördes-Hanya kesiminde geçirmektedir, 24 Ocak 1921'de Simav'a döneceklerdir."

Bu rapor üzerine Mustafa Kemal Paşa, Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey'e özetini verdiğimiz şu tebrik telgrafını göndermişti: "Âsi Ethem ve taraftarlarının kesin bozgunu ile sonuçlanan ve ordumuzun iç ve dış düşmanlara karşı kahramanlık kudretini kanıtlayan takip harekâtında, birliklerinizin üstün ve kudretli komutanız altında gösterdiği gayret ve fedakârlığı, millet ve vatan esenliği adına en büyük hizmet sayar ve bu başarıdan dolayı zatı devletlerine ve Kahraman Ordumuzun subay ve erlerine samimi tebrik ve teşekkürlerimi sunarım."[60]

Batı Cephesi Komutanı'nın Bildirisi

Batı Cephesi Komutanı Albay "İsmet" Bey de Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı'nın başarıyla sona erdiğini aynı gün yayınladığı şu harp raporu ile bildirir:

"Dinini ve milliyetini Yunanlılara teslim etmiş olan âsi Etem çeteleri şimdiye kadar yapılan harekât ile ve Kuvayı Milliye mücahitlerinin kin ve nefretleri sonucunda tamamen ortadan kaldırılmışlardır. Âsilerin en son döküntüleri 22 Ocak 1921'de Gördes batısında Kayacık doğrultusunda takip edilmiş ve âsiler Sındırgı, Akhisar, Marmara yönlerinde dağılmışlardır. Dağılanların küçük müfrezelerle takipleri sürdürülüyor.

"Dağılmazdan önce Ethem, yardakçılarına artık beraber kalamayacaklarını ve Yunan'a veya orduya teslim olmak veya dağa çıkıp eşkıyalık yapmakta serbest olduklarını söylemiş ve bundan sonra herkes bir tarafa gitmiştir. Ethem'in Yunan işgalinde bulunan gizli bir bölgeye gizlendiği sanılıyor. Ethem'in kardeşi Tevfik'in bir kısım adamlarıyla Akhisar'a giderek ***Yunanlılara alçakça katıldığı,*** Reşit'in ise Uşak'ta bulunan Yunan subaylarına hizmet etmekte olduğu kesindir.

---

60 Ayaklanmalar, s. 256 vd.

"Bu suretle milliyetimizi Yunanlılarla birleşerek sim siyah bir zulüm ve haydutluk içinde mahvetmek üzere hazırlanan iki yüzlü plan, Cenabı Hakk'ın yok etmesi ve sındırması ile hem Yunanlıların yenilgisi hem Ethem'in istediğini elde edememesi ve felaketiyle son bulmuştur.

"İçerde ve dışarıda bir kez daha kesinlikle ortaya çıkmıştır ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hükümet ettiği vilayet ve memleketlerde milletimiz için iç ve dış tam bağımsızlık içerisinde sadece adalet ve erdeme dayalı bir hayat kararlaştırılmıştır."[61]

TBMM Hükümeti'nin Resmi Bildirisi

Bu arada Yunus Nadi, ÇEKİ'de diğer kaynakların hemen hiçbirisinde yer almayan, konu ile ilgili bir Hükümet bildirisine yer verir. Bildiri şöyledir:

"Öteden beri gitgide artan keyfi icraat ile halka karşı her türlü zulüm yapmaktan çekinmeyen ve bir buçuk aydan beri ülkede yağma ve haydutluk üzerine dayanan bir derebeylik hükümeti kurmak eğilimlerini gösteren I. Kuvayı Seyyare eski Komutanı Ethem Bey ve kardeşleri Tevfik ve Reşit beyler nihayet [T]BMM'nin yasallığına ve kanunlarına karşı bilfiil isyan etmişlerdir.

"TBMM Hükümeti'nin kardeş kanı dökülmesine engel olmak hususundaki arzusu sonucu olarak kendilerine gerekli öğütlerde bulunulmuş ve bunlar hak ve hakikate birkaç defa davet edilmişlerdir. Hükümetin gösterdiği bütün iyilik severliklere karşılık Ethem ve kardeşleri bir taraftan Bolşevikleri iğfal ve ordu ve ülke arasında değişik vasıtalara müracaatla ihtilal çıkarmaya girişmekle birlikte, diğer yandan ***Yunanlılarla ittifak etmek hıyanetini*** işlemişlerdir. Bugün Batı Cephemizde bunlar kendi tahrikleri ile taarruz girişiminde bulunan Yunanlılarla aynı safta olarak vatana karşı muharebe etmektedirler.

"Böylece milli birliği ve ülkenin istiklâlini düşmanlarla birlikte bozmaya girişen Ethem ve kardeşleri, emirleri altına ülke savunması için giren kuvvetleri özel ve hain maksatları için kendilerile beraber sürüklemek istemişlerse de bunlar gerçeği derhal fark ederek, takım takım Hükümet'e gelip teslim olmaya başlamışlardır. Bir taraftan Hükümet'in şiddetli takipleri ve diğer taraftan Kuvayı Seyyare'yi oluşturan müfrezelerin vatanları aleyhine işlenen bir isyana katılmayı kabul etmemeleri sonucu olarak Ethem ve kardeşlerinin emrinde bugün ancak 300 kişi kalmıştır. [T]BMM Hükümeti asıl suçlu olarak yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit'i tanıyor. Diğer reisler ve erler, evvelce sığınanlar gibi Hükümet'e gelip teslim oldukları takdirde, merhametimize sığınmaları geçerli olacaktır. ***Ethem, Tevfik ve Reşit hainleri, Anadolu'yu baştan başa soymak maksadı ile kurmak istedikleri haydut hükümetine kavuşmadan, düşman safları arasında lâyık oldukları yere düşmüşlerdir.***

61 HTVD, Aralık 1966, sayı: 58, vesika nu: 1320.; HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1593. Aynı vesika olmasına karşın her iki yayında farklılıklar bulunmaktadır. İlkinin daha sahih olduğu anlaşılmaktadır.

"Tarihi sorumluluğunu tamamiyle bilen TBMM Hükümeti, Allah'a dayanarak, her zamandan daha kuvvetli olan milli birliğe güvenerek dış ve iç düşmanlara karşı vatan ve milletin selametini üstüne almış bir surette görevini yapacağını beyan ve ilan eder."[62]

***

Bu bölümle ilgili değerlendirmemizi sonraya bırakarak, Ayaklanmalar'ın takip harekâtının sonunu veriyoruz:

"Âsi Çerkez Ethem, bir süre Sındırgı bölgesindeki dağlarda dolaştıktan sonra, Eskimanyas köyüne gelerek burada kalmış ve sonra da bu köy yanındaki Yörük köyünde Yunanlılara sığınmıştı. İzmir'e götürülen Ethem, burada bir müddet kaldıktan sonra tedavi için Atina'ya gönderilmesini istemiş, Yunan makamları da onu Atina'ya yollamıştı.

"Şubat ortalarında, İzmir'den esirlikten dönen Teğmen Recep'in...Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı özel bir mektupta, ***'Ethem meydanda yok. Reşit,*** Eşref ***ve diğer arkadaşları İzmir'de Yunanlılarla gezip dolaşıyorlar;*** Ethem'in birkaç arkadaşıyla Atina'ya gittiği haber veriliyor' denmekteydi."[63]

Öte yandan Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği 3/4 Şubat 1920 tarihli, ATASE'nin "mealen" notuyla yayınladığı bir harp raporuna göre, *"Âsi Ethem hakkında yeni bilgi alınamamıştır"* kaydından sonra şu bilgileri verir:

"...Hastalığı nedeniyle [Parti] Pehlivan, yalnız yanındaki 5 erle Gördes'te kalmış, [Usturumca'lı] Halil ve Sarı [Mehmet] efeler komutasında 33 erden oluşan geri kalan kuvveti, 1. Süvari Grubu'na sığınmıştır. Hamza Kaptan'ın, emrindekilerle Yunan'a katıldığı, Arif Kaptan'ın bilinmeyen bir yere savuştuğu öğrenilmiştir. Aydın Kalem Riyaseti [İzmir Askerlik Dairesi Başkanlığı]'nden bildirildiğine göre, İzmir'de yayınlanan bir Yunan resmi bildirisinde Ethem'in kardeşleri Tevfik ve Reşit ile 25 subay, 800 er ve 400 atlının Yunanlılara teslim olduğu duyurulmuştur. Gördes yakınlarında henüz sığınmayan Marmara'lı Ali komutasındaki 20 kişilik bir çete kalmıştır. Bunların ya bize veya Yunan'a sığınması kesin görülmektedir.

"Bugün Kütahya'daki durumumuz aşağıdadır:

"Simav'da bir süvari bölüğü, Gediz'de iki süvari bölüğü, bir makineli tüfek takımı olmak üzere bir alay süvari bulunmaktadır. 1. Süvari Grubu ile süvari tugayının onlardan 14. Alayı ve 8. Tümen, Kütahya çevresinde toplanmaktadır..."[64]

Çerkez Ethem ve kardeşleri Yunan'a sığındıktan sonra da ordunun halk arasındaki itibarını sarsmak ve erlerin çarpışma istek ve hevesini baltalamak amacıyla uçaklarla Türk birlikleri üzerine bazı bildirileri attırmışlardı. Zaman zaman ortaya

---

62 a.g.e., s. 123 vd.
63 Ayaklanmalar, s. 255 vd.
64 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1594.

çıkan bütün bu zararlı ve hakikatle ilgisi bulunmayan bildiriler, cephe komutanlıkları tarafından toplattırılmıştı.[65]

Ethem'de Kaç Top Kaç Makineli Tüfek Vardı?

Ayaklanmalar'da başlıktaki konu ile ilgili şöyle deniliyordu: "Doktor Fazıl, 80 kişilik kuvvetiyle birlikte 20 Ocak'ta Kütahya'ya gelip teslim olmuş, yanında *2 makineli tüfek* de getirmişti.[66]

"Bugünkü (22 Ocak) harekât sonunda âsilerden *4 top, 4 ağır makineli tüfek ve 500 tüfek* ele geçirilmişti."[67]

Hemen yukarıda verdiğimiz Refet Bey'in 23 Ocak tarihli harp raporunda da şöyle deniliyordu: "Kavakalan batı sırtlarına kadar ilerleyen bir Yunan müfrezesi, sığınanların silahlarını alarak kendilerini kabul etmiş ve önce Ethem de *top ve makineli tüfeklerini teslim suretiyle* Yunanlılara sığınmayı kabul etmişse de, *yanındakilerden bazılarının karşı durması nedeniyle* bunu başaramamıştır."[68]

Ayaklanmalar'ın tarafların kuvvet dökümlerini verdiği bölümünde Kuvayı Seyyare'de 4 top, 2 otomatik, 6 ağır makineli tüfek bulunduğu belirtilmişti.[69]

Şimdi şunları sormanın yeridir: Dr. Fazıl'ın 20 Ocak'ta Kütahya'ya gelip teslim olduğunda yanındaki *2 makineli tüfek ile 22 Ocak çarpışmasında ele geçirildiği bildirilen 4 ağır makineli tüfek* Kuvayı Seyyare'nin envanterindeki tüfekler ise Ethem'de kaç makineli tüfek vardı? Ethem 23 Ocak'ta Yunan işgal bölgesine geçerken yanındaki makineli tüfekler hangi makineli tüfeklerdi? 22 Ocak harekâtında âsilerden 4 top 4 makineli tüfek ele geçirildi mi geçirilmedi mi? Geçirildiyse, Ethem'in Yunan'a teslimine Türk müfreze komutanlarınca izin verilmeyen 4 top da nereden çıktı? Çünkü *-Ayaklanmalar dahil-* kaynakların tümünde Ethem'e 4 dağ topu verildiği belirtiliyor. Sonra "yanındaki bazılarının" ifadesi ne oluyor? Kim bu Ethem'in yanındakiler?

"Ayaklanmalar" Nutuk'u Tekzip mi Ediyor?

Sonra, adeta ***Nutuk'u tekzip edercesine 14 Ocak'tan sonraki takip harekâtında Refet Bey'i ön plana çıkaran, ondan ve Derviş Bey'den başka tüm komutanları*** kaybeden ***"Ayaklanmalar", harekât sonunda Güney Cephesi Komutanı'nın bildirisini yayınladığı halde o da bir cephe komutanı olan ve Ethem'in karşısına Refet Bey gibi*** ürkek ***değil korkusuzca dikilen İsmet Bey'in yukarıda verdiğimiz 23 Ocak bildirisine, üstelik içindeki bilgileri kullandığı halde***[70] ***niye yer vermemiştir?!***

65 Ayaklanmalar, s. 255 vd.
66 s. 253 vd.
67 s. 255 vd.
68 s. 256 vd.
69 s. 234 vd.
70 s. 255

5.3. Türk Müfreze Komutanları Yunan'a Sığındığı İçin Az Kalsın Ethem'i Öldürecekti

Çerkez Ethem'in, kardeşleriyle birlikte felaketine neden olan isyanının "birinci perdesinin" sonu ise hemen hiçbir kaynakta yer almayan gerilimli bir görüşme ile son bulur. Ethem'in, Parti Pehlivan Ağa sayesinde öldürülmekten kıl payı kurtulduğu olayın canlı tanığı Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey bunu *"Kayacık Değirmenlerinde"* başlığıyla şu şekilde anlatır. Bu bölüm, yukarıda değindiğimiz Ethem'in top ve tüfekleri ile ilgili sorularımızı da açıklayıcı olduğundan aynen veriyoruz:

"23 Ocak 1921 Pazar- Kayacık'a gelen Kuvayı Seyyare burada durmayarak Kayacık'ın ilerisindeki değirmene çekilmişlerdir. ***Artık değirmenin pek yakınında düşmanın karakolları bulunduğundan ona güveniyorlardı. Çerkez Tevfik ve Küçük Ethem, Gördes'ten hareketten sonra hiç durmayarak derhal 'sınırı' geçmiş ve Yunanlılara teslim olmuşlardı.***

Esasen Demirci'den kaçtıktan sonra erlerin büyük bölümü orduya teslim olduklarından, Kuvayı Seyyare mevcudu pek azalmıştı. Yalnız karargâh kuvvetini oluşturan 300 kadar Çerkez'le, [Parti] Pehlivan müfrezesi kalmıştı. *-Buradan da anlaşılmaktadır ki, Kuvayı Seyyare içindeki Türk unsurun hemen tamamı Ethem'i terk etmiş ve Yunan'a sığınmamıştır.-*

"...Kayacık değirmeninde Çerkez Ethem ile Türk müfreze kumandanları toplantı yapmış ve ***Türkler çok kıymetli ve orduya çok gerekli bulunan güçlü bataryaların, topların orduya iade ve teslimi meselesini söz konusu etmişlerse de;*** Çerkez Ethem, kardeşleri Çerkez Tevfik ve Reşit'in Yunan elinde olduğundan [silahların teslimine] imkân olmadığını ve her şeyi Yunanlılara götüreceğini söylemesi üzerine, ***Türklüğü galeyana gelen ve topları düşmana vermemeye karar veren*** [Usturumca'lı Küçük] *Halil Efe ve Sarı Mehmet* [Efe], *topları almış ve Kayacık'a dönmüşlerdir.* Yine bu toplantıda ***Türkler tarafından Çerkez Ethem'in gâvura teslim olmaması ve dağda eşkıya kalması teklif edilmiş ise de*** onu da kabul etmediğinden, Pehlivan Müfrezesi ayrılmış ve orada yapılan ağız kavgaları büyük bir mukateleye *[birbirini öldürmeye]* dönüşecekken ve hatta Türk müfrezeleri erleri ve [Usturumca'lı Küçük] Halil Efe* ile Sarı Mehmet [Efe], ***"Bütün felaketi başımıza getiren bu Çerkezlerdir; biz harp ederken memleketi satmaktan başka birşey yapmamışlar ve şimdi de heybeleri dolu olarak Yunan'a teslim olmak alçaklığını işlemişlerdir. Bunların cezası kurşundur"*** diyerek Çerkezlere hücuma hazırlanmışlar ki, Çerkez Ethem'in ***ağlayacak bir vaziyette*** Pehlivan Ağa'ya ricası ve çıkarıp para vermesi, işi yumuşatmış ve Pehlivan Ağa 33 kişi ile ve toplarla Kayacık'a gelmiş

---

* İleride açıklayacağımız gibi, Demirci Akıncıları'na mensup olarak Yunan'a karşı çarpışmaya başlayan Halil Efe'nin, 17 Mart 1922'de ilk önce eşi Mücahit Makbule Hanım, sonra da 17 Mayıs 1922'de kendisi, Ethem'in fedaisi **Çerkez Sündük Davut** tarafından şehit edilmiştir. **Bu şehadetlerle Ethem'in Halil Efe'den intikam alıp almadığı merak konusudur.**

ve Çerkez Ethem de bir makineli tüfek ve 300 süvarisi ile Sındırgı-Kepsut-Bigadiç arazisinden geçerek ***Susurluk'ta Yunanlılara teslim olmak gibi bir alçaklığı işlemiştir. İşte Çerkez Ethem bu hareketi ile bütün bir tarihi mazisini silmiş ve İslamiyet'e de silinmez bir leke sürerek vatanına pek büyük bir ihanette bulunmuştur.***

Geber, ey milletin mucib-i zilleti,
Vücud-u habîsi vatan illeti!"[71]

Türk Ordusu'nun Ayaklanmayı Bastırma Harekâtında Verdiği Kayıplar

Harekâtla ilgili çok ayrıntılı bilgiler veren Ayaklanmalar'da bu konudaki rakamlar oldukça yetersizdir: "Harekâta katılan, özellikle âsilerle uzun süre yalnız başına çarpışan 61. Tümen'in kaybı şöyleydi: 2 subay, 12 er şehit; 6 subay, 56 er yaralı ve 218 er kayıp; toplam olarak 294. Diğer tümenlerin kayıplarını da buna göre oranlamak mümkündür."[72]

Ayaklanmalar'ın "Sonuç" başlığı altında yaptığı konu ile ilgili değerlendirme ise şöyledir: "Duygularına yenilen ve çıkarlarına düşkün olanların; kendi kişiliklerini her şeyin, hatta vatan ve milletin bağımsızlık ve egemenliği üstünde tutanların, gerektiğinde, düşmanla işbirliği yapmalarına kadar varan hıyanetlerinin bir örneği burada görülmektedir.

Çerkez Ethem ayaklanması, gerek siyasal gerekse askeri yönden ***Türk İstiklâl Harbi'ndeki ayaklanmaların en önemlisi sayılır.*** Askeri bakımdan önemini şöyle toplamak mümkündür: ***Ayaklanmaların kuvvet bakımından en güçlüsü idi.*** Ethem kuvvetlerinin içinde, ordu birliklerinden de topçu ile pekiştirilmiş bir alay bulunuyordu. Bu ayaklanma cephe üzerinde ve en kritik bir bölgede idi. ***Yunanlıların 6 Ocak 1921'de, Bursa'dan İnönü, Uşak'tan Dumlupınar doğrultusunda yaptıkları harekâtla aynı zamana rastlıyordu.*** Dolayısıyla, ***isyancılar Yunan ordusu ile işbirliği yapmış demekti***..."[73]

---

71 Demiri Akıncıları, s. 32 vd. Bu görüşmede Ethem'in, Yunan'a teslim olacağını son anda öğrenen Türk müfreze komutanlarının elinden zor kurtulduğunu, "İleri", 6 Şubat 1921'den naklen Sarıhan da yazmaktadır. (a.g.e., s. 89 vd.) Ancak burada bir de düzeltme yapmak gerekmektedir. Sarıhan ÇEH'ten naklen Ethem'e Halil adlı "ikinci dereceden" bir arkadaşının da suikast yapmak isterken yakalandığını, ancak ona birşey yapmadığını, kendisini daha sonra İzmir'de bulduğunu alıntılar. (Aynı yer) Ethem burada da olayı çarpıtmaktadır. Halil *-ki, bu İştip'li Büyük Halil'dir-* Ethem'e değil, tam tersine o Yunan'a sığındıktan sonra, onun emriyle Mustafa Kemal'e suikast girişiminde bulunmak üzereyken Eskişehir'de yakalanmıştır. Suikast, isim benzerliğinden "Usturumca'lı Küçük" Halil'in üzerine yıkılmak da istenmiştir. Kaynaklarda son derece gaddar olduğu belirtilen Ethem'in, kendisini öldürmek isteyen birisini affedeceğini bunlara dayanarak sanmıyoruz. Yine ayrıca 9 Eylül 1922'ye kadar Ethem'in yardakçılığına devam eden İştip'li Halil **İzmir'in istirdadında asılarak idam edilmiştir**. Halil'in, burada kahvede otururken ya da Kordon'da balık tutarken yakalanmadığı da anlaşılmalıdır.

72 s. 258 vd.

73 Ayaklanmalar, s. 257 vd.

Bu arada, Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı'nın Yunanlılarca nasıl değerlendirildiğine ilişkin tek kaydı da yine İbrahim Ethem Bey'den öğreniyoruz. Demirci'nin Yunan işgal bölgesine yakın bulunması ve ***Rumeli'li eski bir komiteci olması*** dolayısıyla düşmandan ***taktik istihbarat*** da alan İbrahim Ethem Bey, bu konu ile ilgili olarak da şunları yazmaktadır: "Ordumuz bu defaki hareketiyle düşmanına büyük ezici kuvvet ve dehşet gösterdiği, kaçıp gelenlerin ifadesinden anlaşılmaktaydı. Düşman, büyük bir kuvvet ve mevcudunu 20 bin tahmin ettiği Kuvayı Seyyare'yi bir hafta içinde dağıtan Türk ordusunun olağanüstü mükemmel ve kuvvetli olduğunu kabul ederek fena halde korkup ürküyordu..."[74]

Ethem, 23 Ocak 1921 Pazar günü Kayacık değirmenlerinden hareket ederek Sındırgı, Bigadiç üzerinden Susurluk'a gelmiş ve ***28 Ocak'ta da Yunanlılara sığınmıştır.*** Artık bundan sonra Ethem, Yunan hizmetindedir. Onun bu dönemini çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak vereceğiz. Ancak, sığınmasının ardından geride neler oldu, ona kısaca bakalım.

Ethem'e Gönderilen 14 Sandık Yunan Cephanesi Türk Jandarmasının Elinde

İbrahim Ethem Bey'in, 61. Tümen ile Kuvayı Seyyare arasında Kütahya'da yapılan çarpışmaların en büyüğünün yaşandığı 13 Ocak tarihli ve aldığı istihbarata dayalı notlarından anlaşıldığına göre, Yunanlılar da Ethem'e cephane bulup göndermek için harıl harıl çalışıyordu. Ancak bu konuda geç kalacaklar ve gönderdikleri 14 sandık cephane Türk jandarmasının eline geçecekti:

"...*23 Ocak 1921 Pazar*- Ordu görevini yaparak Demirci'ye ve ertesi gün de Kuvayı Seyyare'nin yiyecek-içecek/silah-cephane-mühimmat vs'ni alarak Simav'a döndü. Kula'dan Ethem adına Yunanlılarca gönderilen 14 sandık Alman cephanesi, Durhasan Karakolu'ndaki jandarmalarımız tarafından el konularak 8. Tümen Komutanı Sabri Bey'e teslim ve jandarmalar takdir edildi."[75]

Çerkez Ethem'in Saldırılarına Karşı Destek Bölükleri Kuruluyor

Ayaklanmayı bastıran ordunun dönüşünden çok sonra bile Yunanlılar, daima Demirci'deki ordunun mevcudunu anlamaya ve gelen gidenlerden bunu araştırmaya çalışır. Halbuki ordunun dönüşünden sonra, Yunan işgal mıntıkası sınırındaki Demirci-Gördes bölgesi yalnız birkaç jandarmadan oluşan kuvvete dayanıyordu. Aynı zamanda Yunanlılardan başka, büyük bir talihsizlik tehlikesi karşısında da bulunuluyordu. Çünkü düşmana teslim olan Kuvayı Seyyare döküntülerinin, gerek intikam almak ve gerek eşkıyalık amacıyla buralara -*Yunanlılara dayanarak*- teca-

---

74 Demirci Akıncıları, s. 32 vd.
75 a.g.e., s. 32 vd.

vüzleri olası idi. İşte bu tehlikeyi o zaman göz önüne alan Güney Cephesi Komutanlığı, Müzaheret [Destek] Bölükleri kurulması emrini verir. Bu emir, kendi silah ve atıyla gelenleri asker olarak göreve almayı da içermekteydi. Kaymakam İbrahim Ethem Bey, bunun için 15 Mart 1921'e kadar bu teşkilat ile ve Sındırgı'nın işgal edilmeyen köylerinin Gördes ile Demirci arasındaki bağlantı görevini sağlamakla vakit geçirdiklerini belirtir.[76] Yine İbrahim Ethem Bey'in notlarından anlaşıldığına göre, Yunanlıların, Batı Anadolu'da işgal ettiği bölgelerde en büyük istihbarat aracı Kuvayı Milliye'den kaçarak işgal bölgesine sığınanlardı: "...Diyebilirim ki, bunların yüzde doksanı düşmana casusluk etmiştir. En büyük neden birinci derecede çıkar ve intikam, ikinci derecede cehaletti.[77] ...*Çerkez Hasan* adlı Yunan casusu, Kuvayı Milliye'nin Demirci'yi boşaltması sırasında ileri gelenleri ve halkı Yunan'a teslim için çalışmış, hatta bazı erleri kandırıp düşmana teslim ettirmişti."[78]

***

Ethem, ağabeyleri ve diğer hempaları ile ilgili İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamalar bilindiğinden o konuya ayrıntılı olarak yer vermiyoruz. Sadece, Ek'lerde mahkeme kararını vereceğiz.

76 a.g.e., s. 33 vd.
77 a.g.e., s. 44 vd.
78 a.g.e., s. 80 vd.

6. BÖLÜM

ETHEM YUNAN HİZMETİNDE

Ve 29 Aralık Kütahya:
4 top
ve 1800 atlı bir ihanet
yani Çerkez Ethem,
bir gece vakti
kilim ve halı yüklü katırları,
koyun ve sığır sürülerini önüne katıp
düşmana geçti.
Yürekleri karanlık,
kemerleri ve kamçıları gümüşlüydü,
atları ve kendileri semizdiler.[1]

Buraya kadar yazılanlardan anlaşıldığına göre, ağabeyleri ve yardakçıları 22 Ocak'ta; Ethem de Kayacık değirmeninde yapılan ve kanlı bir şekilde sonuçlanmasından Parti Pehlivan Ağa sayesinde kurtulduğu görüşmenin ardından kesin olarak 28 Ocak 1921'de Yunan tarafına geçmiştir.

Ethem'in 23 Ocak/1 Şubat arasındaki günleri için de uzun uzun araştırmalar/karşılaştırmalar yapılır. Bu araştırmalar sırasında da hatta Ethem'in bir vicdan muhasebesi yaparak "Acaba ben hata mı ettim, geri mi dönsem?!" gibi tanımlanabilecek bir ruh haline girdiği iddia edilir. Güya Ethem kararsızmış da *-E. Anoğnostopulos, Çerkez Kongresi'nin toplanacağı Kordon'daki Poseidon kahvehanesinin sahibi Foti ve Sahili Anstaş gibi-* Rum arkadaşlarının aracılık yapması üzerine *-ikinci bir protokol yaparak-* Yunanlılara teslim olmayı/sığınmayı kabul etmiş!!

Ethem'le ilgili ciddi/gayrıciddi çalışmalarda yer alan bu iddiaları hiç dikkate almıyoruz. Çünkü Ethem, yukarıda belirttiğimiz gibi ayaklanmasından yaklaşık iki ay önce Yunan/ve İngilizlerle onların hizmetine girme konusunda ilişkiye geçmişti. Genelkurmay'ın elde ettiği istihbarata göre bu, Ayaklanmalar'da şöyle yer almıştı: "...Ethem'in bu hareketi, iki ay önceden beri Bursa'da sezilmiş, Kuvayı İnzibatiye komutanlarından [TM'ci Çerkez] Bekir Bey'in, Yunan generalleri ve *İngiliz askeri makamlarıyla* sıkı bir işbirliği kurarak, Ankara Hükümeti'ne karşı koy-

1 Nazım Hikmet, Kuvayı Milliye Destanı, s. 42 vd.

mak için birkaç bin kişilik bir İslam kuvveti toplamaya çalıştığı, *Bekir'in yanında Ethem'in adamlarının bulunduğu ve onunla haberleşmekte olduğu* öğrenilmişti."[2]

Dolayısıyla, askerlik yaşamları boyunca ve hatta ölene kadar birbirlerinden ayrılmayan üç kardeşin bu noktada ayrılacaklarını düşünmek mantığa ve sonradan yaşanacak olaylara da aykırıdır. Yani iki ağabeyi, yaptıkları protokol gereği Yunan'a sığınacak, Ethem ise bundan vazgeçmeyi düşünecek!!

Bunu geçiyoruz...

Ethem, Ağabeylerinden Niye Geç Teslim Oldu?

Çünkü, -*Yunan belgesine göre*- Reşit'le Tevfik'in 20 subay, 410 süvari ve 210 piyade ile 22 Ocak'ta; 2 subay, 26 'kaçak' 23 Ocak'ta; 26 'kaçak' da 24 Ocak'ta Yunanlılara teslim olmasına karşın Ethem'in onlardan beş/altı gün sonra sığınması yukarıda yer verdiğimiz iddialardaki "vicdan muhasebesi"nden değil, *korkudan* kaynaklanmaktadır.

Emrah Cilasun'un yayınladığı Yunan belgesi aynen şöyle demektedir: ".. Pehlivan ile bu çelişkisinden sonra, *kardeşlerinin Yunan güçleri tarafından hapse atıldıkları yönündeki yanlış bilgilendirmeyi de duyunca, 300 adamıyla birlikte Sındırgı'ya geçmiştir.*"[3]

Yunan belgesindeki ifadeden de açıkça anlaşılacağı gibi, o gecikmenin nedeni "vicdan muhasebesi" değil, korkudur. Cilasun'un yayınladığı bir önceki Yunan belgesinde de *"son derece şüpheci ve sinsi"* olduğu belirtilen Ethem[4]; ağabeylerinin 21 Ocak'ta imzaladığı protokola göre Yunanlılara teslim edileceği taahhüt edilen 4 top ile makineli tüfekleri Türk müfreze komutanlarının karşı çıkıp el koyması nedeniyle de bir korku içindedir. Buna bir de ağabeylerinin Yunanlılarca hapse atıldığı iddiaları eklenince 27/28 Ocak'a kadar beklemeyi uygun görmüştür.

Kuşçubaşı Eşref de Ethem'le Birlikte Yunan'a Teslim Olmuş

Yunan belgelerine göre, Ethem, 27 Ocak'ta ***"kayıtsız şartsız"*** teslim olmayı önermiş, bu isteğinin kabul edildiği ertesi gün kendisine bildirilmiş; bunun üzerine de 28 Ocak akşamı, diğerlerinin ayrılmasından sonra yanında kalan 64 adamı ile *Susurluk'ta 12. Yunan Birliği'ne* ***"teslim"*** *olmuştur.* Ethem'in adamlarından geri kalan 43 'kaçak' ise Yunan Borla Birliği'ne teslim olmuştur.[5]

---

2 s. 229 vd.

3 [Yunan] Genelkurmay Tarih Müdürlüğü, Küçük Asya'daki Keşif (1919-1922), c.3, Atina 1963, s. 53 vd.'den naklen; Cilasun, a.g.e., s. 209 vd.; ayrıca bk; HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1594.

4 Christos D. Karassos, Küçük Asya'daki Savaş, c.1, Atina 1968, s. 47 vd.'den naklen Cilasun, a.g.e., s. 206 vd. Karassos'un, Cilasun'un yer verdiği bir fotoğraftan, Anadolu işgaline katılan bir Yunan subayı olduğunu anlıyoruz; s. 258.

5 Cilasun, a.g.e., s. 210 vd.; ayrıca bk; "Peyamı Sabah", 30 Ocak 1921; "İleri", 30 Ocak 1921'den naklen, Sarıhan, a.g.e., s. 90n vd.

Ayrıca, ağabeylerinin Yunanlılarla ***3 Ocak'ta imzaladıkları ateşkes protokolu ve 21 Ocak'ta yaptıkları teslim protokolu dışında Ethem'in kendisi de Susurluk'ta ikinci bir protokol imzalamamıştır.*** Ortada böyle bir protokol bulunmamaktadır. Olsa Yunan kaynakları yazardı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi ***Ethem Yunanlılara "kayıtsız şartsız" teslim olmayı önermiştir.***

Yalçın Küçük'ün, "Ethem Yunanlılara sığınmadı, 'geçiş hakkı' istedi" 'tezi'nin etkisinde kaldığı anlaşılan Cilasun'un da Ethem için "...28 Ocak 1921'de Susurluk'ta Yunan kuvvetlerinden 'geçiş hakkı' talep ederek teslim olur"[6] demesini de tebessümle karşılıyoruz. Her ne kadar Sayın Zeki Sarıhan, Küçük'ün söz konusu 'tez'lerini belgeler ışığında paçavraya döndürmüşse de insan sormadan edemiyor: Ethem vatani hizmetini bitirdikten sonra köyüne dönmek istiyordu da o yüzden mi Yunan'dan 'geçiş hakkı' istedi?!

'Geçiş hakkı' ise nereye geçiş?!!

Bir kez daha vurguluyoruz: Yunan ve İngilizlerle daha isyan etmeden ilişki kuran Ethem'in 'geçiş hakkı' isteyerek öyle bir köşede oturacağını sanmak veya okurları o yönde yönlendirmek, açıkça söylüyoruz, Ethem'in ihanetlerini ***örtmek*** *veya onlara ortak olmak demektir.*

Burada ilginç bir addan da bahsetmek gerekecektir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Kuşçubaşı Eşref, Kocaeli bölgesinde kısa bir süre göründükten sonra soluğu Ethem'in yanında, Kütahya bölgesinde almıştı. Kendisinden, sadece Uşak'ın 29 Ağustos 1920'de düşmesinden sonra işgale uğrayan bölgeden kaçanlar arasında görülmesi nedeniyle haberdar olmuştuk. Ondan sonra, 1921 Şubat başından itibaren ise Eşref'i Çerkez kardeşlerle İzmir'de görecektik. Aradaki boşluk ise bizim için karanlıktaydı. Yani Eşref, Reşit/Tevfik grubu ile mi Ethem ile mi yoksa başka bir şekilde mi Yunan tarafına geçmişti?

İşte bu sorunun yanıtını Cilasun'un çalışmasında yer verdiği bir fotoğraf sayesinde öğrendik. *"Baki İlk Selam" Çerkes Ethem* kitabının belgeler/fotoğraflar bölümünde yer alan ve iki subay ile iki sivilin, bir otomobilin önünde görüldüğü fotoğrafın altında şunlar yazılıdır: "Dereköy, 28 Ocak 1921. Ethem Bey, Yunan kuvvetleriyle protokol imzaladıktan sonra. Bir Yunan subayı, Ethem Bey, Eşref Kuşçubaşı ve Christos D. Karassos. (Soldan sağa)."[7]

İngilizlerce Mondros'un hemen ardından tutuklu bulunduğu Malta'dan İstanbul'a 'getirilen' Eşref, Kocaeli'den hemen sonra, İngilizlerle ilişkiye geçen Ethem'in yanına gitmiş, buradan da İngiliz çıkarları ve adına Anadolu'yu işgal eden Yunanlılara Ethem'le birlikte sığınmıştır!

Bu olayla ilgili yoruma gerek olmadığını düşünüyoruz. Çünkü her şey ortada.

---

6 a.g.e., s. 74 vd.

7 Cilasun, a.g.e., s. 258. Ancak, bizzat kendisinin yayınladığı ve bizim de yukarıda kullandığımız Yunan belgesinde Ethem'in "kayıtsız şartsız" teslim olmak istediği belirtildiğinden ve ortada bir protokol bulunmadığından, Cilasun'un, fotoğrafaltına "..Ethem Bey, Yunan kuvvetleriyle protokol imzaladıktan sonra.." diye bir ibare koymasının ne anlama geldiğini de merak ediyoruz.

Ethem Yunan Bayrağını Selamlıyor

Yine belirtilen Yunan belgesine göre, Reşit ve Tevfik ile birlikte Yunanlılara Akhisar'da sığınanların tümü 25 Ocak'tan itibaren beş gün içerisinde serbest bırakılmışlardır.[8] Diğer Yunan belgesinde de Ocak ayı bitmeden Reşit ve Tevfik'in Akhisar'daki Yunan makamlarınca İzmir'e yollandığı belirtilmektedir.[9] Ethem ise "Peyamı Sabah" ve "Anadolu'da Yenigün"ün bir haberini kaynak gösteren Zeki Sarıhan'a göre 1 Şubat'ta İzmir'e gelmiştir.[10]

"Hakimiyeti Milliye"nin 24 Şubat 1921 tarihli bir haberine göre, Ethem İzmir'e gider gitmez Kışla'da asılı bulunan mavi-beyaz ***Yunan bayrağını selamlamış*** ve General Papulas'ı ziyaret etmiştir. Gazetenin haberinde ayrıca, Ethem'in, Alaşehir Müslümanları'nı zorla silah altına almayı ve Balıkesir yöresinde de ***Anzavur'la işbirliğini düşündüğü belirtilerek*** "İslamlar'dan bir Yunan ordusu kurulmasını hiçbir Müslüman'ın kabul etmeyeceğine şüphe yoktur" yorumu yapılmıştır.[11]

Ethem'in; isyanı, tepelenmeye başlanması, o sırada Yunanlıların saldırısı ile başlayan [I.] İnönü Muharebesi, yeniden kesin olarak tepelenmesi ve kaçışının ardından gayba karıştıktan sonra İzmir'de ortaya çıkması Anadolu basınında yer alan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla da infialle karşılanmıştır.[12]

Bu arada, Zonguldak'ta bulunan bir gazete muhabirinin İstanbul'da yayınlanan "Alemdar"a dayanarak bildirdiği ve Genelkurmay Başkanlığı'nın, "Başkan Vekili Fevzi" imzasıyla 8 Şubat 1921'de tüm komutanlıklara şifretellediği bir istihbarat notuna göre, "İzmir'de Yunanlılara sığınan âsi Ethem, yanında bulunan on beş kişi ile İzmir'den İstanbul'a varmıştır."[13]

Ancak, Ethem'in bu tarihten önce de İstanbul'la ilişkisi olmasına karşın; söz konusu istihbarat notunu doğrulayıcı hiçbir bilgi ve belgeye biz rastlamadığımız gibi, hemen elden geçirdiğimiz konu ile ilgili tüm araştırmalarda da bununla ilgili doğrulayıcı bir kayıt bulamadık. Sadece *-mevsuk bulmadığımızı belirtmekle birlikte-* Kutay versiyonunda *-Yunanlıların izin vermesi koşuluyla-* Ethem'in tedavi için İstanbul üzerinden gizlice Avrupa'ya gitmek istediği iddia edilir.[14]

---

8 [Yunan] Genelkurmay Tarih Müdürlüğü, Küçük Asya'daki Keşif (1919-1922), c.3, Atina 1963, s. 53 vd.'den naklen; Cilasun, a.g.e., s. 209 vd.

9 Christos D. Karassos, Küçük Asya'daki Savaş, c.1, Atina 1968, s. 47 vd.'den naklen, Cilasun, a.g.e., s. 206 vd.

10 a.g.e., s. 91, 98 vd. Bu konu ile ilgili birçok ayrıntı vardır ki, onları burada vermeye kalksak çalışmamız çok dağılacaktır. O nedenle biz net/kesin tarihleri vererek asıl konularımıza, Ethem'in Yunanlılara 'hizmet'lerine ve Çerkez Kongresi ile diğer 'faaliyet'lerine geçeceğiz. Merak eden okuyucuların, bu konuları büyük bir titizlikle, tüm kaynakları tarayarak, karşılaştırmalı olarak veren Sayın Zeki Sarıhan'ın eserine bakmalarını öneririz. a.g.e., s. 87 vd.

11 Sarıhan, a.g.e., s. 92, 111 vd.

12 Sarıhan, a.g.e., s. 87 vd..

13 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1595.

14 ÇED II, s. 250 vd.

Fakat buna karşın, Ethem'in Padişah Vahdettin tarafından İstanbul'a çağrıldığı bilinmektedir. Vahdettin, kayınbiraderi ve yaveri Zeki*'yi, İzmir'de sığıntı olarak bulunan Ethem'in ayağına kadar göndererek onu İstanbul'a davet edip görev önermiştir.[15]

"Gâvur İzmir"deki Türkler Bile Ethem'e Küfretti

"Padişah Ethem'i nerede ve nasıl görevlendirmek isteyebilirdi?" sorusunu soran Sarıhan da bunu, yanıtı açık olmamakla birlikte "Herhalde Mustafa Kemal'e karşı bir koz olarak bulundurmak istemiş olabilir" diye yanıtlar.[16]

Ethem bu öneriyi reddeder. Sarıhan'a göre, Çerkez Ethem İstanbul'a gitmekten korkmaktadır. Çünkü İstanbul'daki ulusal ve hatta *-Anadolu Hareketi'ne tamamen karşı olmakla birlikte-* işbirlikçi gazeteler bile Ethem'in Yunan'a sığınıp onların hizmetine girmesine tepki göstermiştir. O nedenle Ethem'in, Yunanlı yaveri Yorgadis'le Kordon'da volta atması, İstanbul'a gitmekten daha güvenlidir. Çünkü burada, İzmir'de, "Gâvur İzmir"de bile Ethem bir gün yaya olarak Kemeraltı'ndan geçerken heyecana gelen kentin Türk halkının kendisine sövüp saymalarını bizzat kulağı ile duymuştur. Burada bile böyle olduktan sonra Ethem'i kim bilir İstanbul'da neler beklemektedir?![17]

Sarıhan, İstanbul'un ulusal ve işbirlikçi basını ve kalemlerinin Ethem'e tepkisi ile ilgili birçok örnek vermiştir. Bu haberlerden sadece birisine *çok öğretici* olduğu için yer vereceğiz. Haberi, Ethem'in İzmir'e gelişinden bir hafta sonra "Akşam"ın İzmir muhabiri göndermiştir. "Çerkez Ethem İzmir'de Ne Yapıyor?" başlığıyla verilen haber aynen şöyledir *(kısmen sadeleştirerek)*: "İzmir özel muhabirimizin dikkate değer ihbarları. -Ethem'in gazetelere yaptığı açıklama. -Niçin Yunanlılara teslim olmuş? -Vaktiyle yazılmış bir mektup. -Ethem'in emir subaylarından biri ne anlatıyor? ***-Türklerin karşısında gezmekten utanan bir Türk.*** -Teslim olmayı kabul etmeyen bir komutan: İzmir özel muhabirimizden: Şimdi İzmir'in en büyük hadisesi Ethem Bey'in teslim meselesidir.

---

15 Aynı yer. Kutay'ı zorunlu olmadıkça kaynak olarak kullanmayacağımızı belirtmiştik.

16 a.g.e., s. 95 vd.

17 Gösterilen yer.

* Çerkez kökenlidir. Vahdettin'in şehzadeliğinde evlendiği ve sonradan boşandığı İnşirah Hanım'ın ağabeyi, dolayısıyla onun kayınbiraderi idi. Tahta çıkışından sonra Hademei Hassa Komutanlığı'na getirildiği Vahdettin'in yurt dışına kaçmasında aracı rolü oynadı. Onun maiyetinde yurt dışına kaçtı. 150'likler listesinde "Vahdettin Maiyeti" bölümünde Yaveri Has Kiraz Hamdi'den sonra ikinci sırayı almıştır. San Remo'da 1924'te Vahdettin'in baştabibi Doktor Reşat Paşa'yı öldürmekten sanık olarak İtalyan polisince tutuklandı. İddiaya göre, Vahdettin İtalyan polisine rüşvet vererek onu kurtarmıştı. İstanbul Savcılığı'nın isteği üzerine 1927 yılında aynı suçlamayla yeniden tutuklandıysa da kanıt yetersizliğinden tekrar salıverildi. Bunun üzerine Nis'e giderek Şehzade Ömer Faruk Efendi'ye sığındı. Onun yanında iken, 1929 yılında havagazı ile intihar etti." Kâmil Erdeha, Yüzellilikler, s. 219 vd; Tülay Duran, Yakın Tarihimizde "Yüzellilikler" ve Yurt Dışındaki Gizli Faaliyetleri, BTTD, Nisan 1999, sayı: 27.

"Bir hafta evvel bütün yardakçılarıyla İzmir'e gelen Ethem, kendisini savunma kılıklı birşey yazarak bütün Türkçe gazetelere gönderdi. Bunda ***Mustafa Kemal Paşa'nın [Ahmet] İzzet Paşa'yı tutukladığını, kendisinin buna karşı çıktığını***, birçok mezalimin yasaklanması hususunda Mustafa Kemal'e şiddetli birçok şeyler yazdığını ve bunları Eskişehir bölgesinden Ankara'ya gönderdiğini bildiriyordu. Lakin Ethem'in söylediği bu tarihler Eskişehir'de değil, Konya'da bulunduğu zamanlara rastlıyor. Türkçe gazetelerin hiçbiri bunları yayınlamadı.

"Evvelce Yunanlılar lehinde yazılar yazarak Ethem'in nefretini kazanan Köylü gazetesi sahibi Refet Bey'e Ethem bir mektup göndermişti. Bu mektubunda 'İzmir'de Rahmi Bey'in oğlunu dağa kaldıran Ethem gelir senin kelleni keser' demişti. Bu defa Ethem'in İzmir'e gelişiyle Refet Bey Kordon'da Kafe Kosti'de Ethem'i bularak 'Beni idam edecektin. İşte boynumu teslim ediyorum' diye yanına gitmiş ve Ethem'in Ankara'da idama mahkûm edildiğini yazan Anadolu gazetelerini ona vermiştir.

"Ethem'in emir subaylarından biri ile görüştüm. Bu, Ethem'in yaptığı birçok fedakârlıkları anlattıktan sonra mezalimden söz ederek dedi ki: Biz millete birçok hizmetlerde bulunduk. Fakat birçok da mezalim yaptık. ***Ben Türk'üm. Yunanlılara kesinlikle teslim olmazdım. Son ana kadar bizim bundan haberimiz yoktu.*** Bununla birlikte Mustafa Kemal'in askerleriyle birçok çarpışmalar yaptık. Bunlara katılıyorum çünkü canımızı kurtarmak istiyorduk. ***Bizim Kuvayı Seyyare'yi oluşturan erlerin hemen hepsi Çerkez'dir. Son günlerde Ethem Bey, Çerkezlere tam yetki verince biz adeta esir durumunda kaldık ve mecburi olarak beraberce teslim olduk.*** Allah günahlarını affetsin. Yalnız, ***Türklerin önünde gezmeye utanıyorum.*** Kuvayı Seyyare komutanı [Parti] Pehlivan da Mustafa Kemal'e isyan etmiş ise de Yunanlılara teslim olmadı. Aksaray'dan giden bir Yunan yarbayı, Pehlivan'a askerlik namusu üzerine kendisine hiç kimsenin birşey yapmayacağı güvencesini vermişse de Pehlivan cevaben ***'Arkadaş ben Türk'üm. Sen Yunan'lısın. Ben Yunan'a teslim olmam'*** demiştir. ***Ethem Pehlivan'dan korkarak*** onunla üç gün beraber kalmış ve ***bir şeytanlıkla Pehlivan'ı beş altı saatlik bir yere göndererek Yunanlılara teslim olmuştur.***

"*Polistea Ateneon* gazetesi 'Ethem Bey Kimdir?' başlığıyla yazdığı makalede Ethem'in Yunanlılarla değişik tarihlerde yaptığı haberleşmelerden bahsederek adı geçenin askeri değerini takdir ediyor. Mustafa Kemal'in halkın sevgisini kazanmadığını, bilakis Ethem'i bütün Türklerin sevdiğini, bilahare Ethem'in kendi yerini işgal edeceğinden korkan Mustafa Kemal Paşa'nın Ethem'e iftira ederek kendisini idama mahkum eylediğini yazıyor."[18]

---

18 Akşam, 12 Şubat 1921, nu: 860'tan naklen; Sarıhan, a.g.e., s. 94 vd. Sarıhan, "Haberde bundan sonra 18 satır boşluk var. Sansürce çıkarılmış olmalı" notunu da düşer.

Ciğerleri ve midesinden rahatsız olduğu bilinen Ethem, İzmir'de tedavi amacıyla bir süre Hollanda hastanesinde yatmıştır. Yine bir süre de Atina'ya gidip orada tedavi olmuş ve yeniden İzmir'e dönmüştür. Ancak bunlar, parantez içi sayılabilecek ayrıntılardır.[19] Ethem'in İzmir'de Anadolu Hareketi'ne karşı neredeyse bir günü bile boş geçmemiştir.

Çerkez Kardeşler Kuşçubaşı Eşref'le Kolkola Yunan'a Methiye Düzüyor/Reşit: "Emrediniz, İki Günde Kuvayı Milliye'yi Yok Edeyim!"

Sarıhan'ın "İzmir'deki Haince Çalışmaları" başlığı altında, 4 Mart 1921 tarihli "Anadolu'da Yenigün"den naklen verdiği konu ile ilgili bilgiler çok ilginçtir. Gazetenin İzmir'deki özel muhabirinden gelen 11 Şubat tarihli dikkate değer mektup "Anadolu'da Yenigün"de yer almış, ancak, bunları harflerin eksikliği ve baskının kötü olması nedeniyle Sarıhan'ın okuyup anlayabildiği bazı kısımları şöyledir *(kısmen sadeleştirerek)*:

"Buranın bütün İslam halkı tarafından nefretle, tiksintiyle anılan bu hainlerden Reşit, Tevfik, Ethem ve Kuşçubaşıoğlu Eşref, İzmir'de ***Yunan ağabeyleri*** tarafından tahsis edilen otomobille aşağı yukarı dolaşıyorlar. *İlk önce İzmir'e gelen Reşit hainidir.* Burada birkaç gün oturduktan sonra Yunan Başkomutanı Papulas ve diğer komutanlar/yöneticiler ile görüştü. Reşit'in Yunan komutanları/yöneticileri ile arası iyi. Hatta bir ara Filoaside Gazinosu'nda oturdu. Papulas hakkında ne dese beğenirsiniz? ***'Çok muhterem bir komutan'*** diyerek övgüye başladı. Hatta Papulas'la görüşürlerken, 'Pek...[yavaş-?] hareket ediyorsunuz. Böyle askerlik olmaz. *Emrediniz, iki günde Kuvayı Milliye'yi yok edeyim'* demiş. Hatırlarsınız ya Venizelos'un...'Mustafa Kemal'i iki günde ezerim' demişti. *Ethem, Şubat'ın birinci günü hempa[yandaş]larıyla birlikte geldi.* Doğruca tabii amucasının (!) hanesine, yani Filoasidi meyhanesine indi. Gece gündüz 'ış ü nuş' *[zevk ve safâ, cünbüş]* ile meşgul oluyorlar ve ceplerindeki çok bol parayı avuçla...veriyorlar. Malum ya, serde beylik var. Ethem ve yardakçıları, bu serseriler her gün başka türlü kıyafetlerle boy gösteriyor. Başlarında karnaval serpuşları gibi bir başlık. İzmir'de İslamlardan iki üç satılmış dışında bunlarla görüşen yoktur."[20]

---

19 Cilasun'un çalışmasında yer verdiği; Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'nın ilgili birimine gönderilen bir Fransız istihbarat belgesine göre, İzmir'de yayınlanan 25 Nisan 1921 tarihli yerel gazetelerin **"meşhur firari ve hain"** Ethem Bey'in tıbbi tedavi için Atina'ya gitmesine askeri otoritelerce izin verildiğinin bildirildiği belirtilmektedir; (a.g.e., s. 197 vd.) Fransız istihbaratının da o sıralarda Ethem'i büyük bir dikkatle izleyip elde ettiği bilgileri raporlarına yansıtması dikkati çekicidir. Fransız istihbaratı, Ethem için harcadığı bu mesaisinin karşılığını almakta gecikmeyecek ve ileride onu, Hatay sorununun kızıştığı, Türkiye ile Fransa arasında neredeyse bir savaşın bile çıkmasının söz konusu olduğu yıllarda Türkiye'ye karşı kullanacaktır. İlerleyen bölümlerde bununla ilgili ayrıntılı bilgi ve belgeler verilecektir.

20 Sarıhan, a.g.e., s. 98 vd.

Çerkez Reşit: "Kemal, Yunan Ordusunun Taarruzuna Bir Dakika Bile Dayanamaz"

Yunanlılar, ellerine geçen Çerkez kardeşleri her şekilde kullanmaya devam ederler. İzmir'de Rumca yayınlanan *Proyya* gazetesi, Reşit ve Ethem'le Foti'nin Poseidon kahvehanesinde, etraftaki masalarda kendilerini izleyen halkın meraklı bakışları altında bir röportaj yapar. 10 Şubat 1921 tarihli Peyamı Sabah'ta alıntılanan röportaja, Sarıhan, değerli eserinde yer verir. Rum muhabirin sorduğu sorularla, ona "Emrinize amadeyim" diyen Reşit'in verdiği yanıtlar şöyledir *(kısmen sadeleştirerek)*:

- *Mustafa Kemal ile aranızdaki anlaşmazlık nasıl oldu?*

- Kemal'in artık Türkiye çıkarlarını korumadığına inandım. Mustafa Kemal sırf kendi çıkarına hizmet ediyor. Kendisinden ayrılmaklığımın başlıca sebebi budur. Bunun delili de bölgesi içinde bulunan halkı çeşitli biçimlerde tazyik etmiştir *[baskı altına almıştır]*. Ben o yöre halkını sürekli ona ve memurlarına karşı koruyup kolladım.

- *Mustafa Kemal'in maksadı ve gayesi nedir?*

- Kemal'in maksadı harp ve zarbı [kavga ve döğüşü] uzatmaktır. Zira bu durum hem kendi çıkarını hem de tutkusunu tatmin ediyor.

- *Mustafa Kemal, bugünkü milli şartlar ve moralle Yunan ordusu tarafından yapılacak bir taarruzu püskürtecek güçte midir?*

- Bundan emin olabilirsiniz; Kemal, Yunan ordusunun hızlı bir taarruzuna bir dakika bile dayanamaz. ***Yunan ordusunun manevi kuvveti daha dayanıklı*** ve teşkilatı daha düzenli ve mükemmeldir."

Ethem de yine bugünlerde TBMM'ye/Mustafa Kemal'e isyanının nedenini anlatan bir bildiri yayınlamıştır.[21]

Ethem'in Para Karşılığı İmzaladığı Bildiri

Bu arada, *Sarıhan'a göre,* ***Ethem'in Mustafa Kemal'e isyan edeceğine inanmayan İngiliz istihbaratı***, Atatürk'ün, Ethem üzerinden Yunanlılarla haberleştiğinden kuşkulanmaktadır. Ayrıca Venizelistlerle kralcılar arasında *siyasi arbede*nin yaşandığı Yunan iç siyaseti de Ethem'in sığınmasından etkilenmiştir ve karşıt gruplara mensup subaylar arasında da bu konuda kuşkular vardır. İşte Ethem, bu kuşkuları gidermesi için, Türk ordusu üzerine atılmak üzere Yunan Genelkurmay Başkanlığı ve Başkomutanlığınca hazırlanan bir bildiriyi imzalar. Ethem, bildiriyi Yunanlılara karşı bir oyun oynamadığına, doğrudan doğruya onların safına geçtiğine, Türk ordusunun yenilmesi için çalıştığına hem Ankara'dakileri hem Yunan subaylarını inandırmak için imzalamıştır. Karşılığında Papulas'tan içinde 5-6 bin drahmi bulunan bir zarf aldığını da itiraf eden Ethem'in imzaladığı bildiri şöyledir *(kısmen sadeleştirerek)*:

---

21 Sarıhan, a.g.e., s. 98, 99, 154 vd. Ancak Sarıhan bunun ayrıntısını vermemiştir.

"Ey Türk subayları ve erleri!

"Yunanlılar kendilerine teslim olanlara ve ellerine düşenlere iyi bakıyorlar. Bunun en büyük delili bizim durumumuzdur. Vatan için niyetleri temiz olmadığı ortada olan Ankara meşru [-?] hükümetinin şer aleti olmamak, vatan görevi ve insanlık gereğidir."[22]

İngilizler Ethem'in İsyan Edeceğine İnanmıyor muydu?

Ancak, biz burada, Sayın Sarıhan'ın, İngiliz istihbaratının Ethem'in isyan edeceğine/Yunanlılara sığınacağına inanmadığına ilişkin görüşüne katılmıyoruz. Yukarıdaki bölümlerde de belirttiğimiz üzere, ***daha Mondros öncesinden bu yana Ethem'le İngilizler arasında 'derin' ilişkiler vardır.*** Anadolu Hareketi'nden, Meclis'in açık ve hatta gizli oturumlarından bile neredeyse günü gününe haber alan İngilizlerin Ethem'in isyan edeceğine inanmamalarına da biz inanmıyoruz. Ayrıca iki 'kallâvi' İngiliz istihbaratçısının refakatinde Anadolu'ya gelen Ahmet İzzet Paşa kurulunda bulunan ve Ethem'e İstanbul'dan 'talimat' getiren 'kurye' kimdi ve talimatta ne yazıyordu? Ethem'in, isyanından daha iki ay önce, Anzavur'un adamı Çerkez Bekir üzerinden İngilizlerle ilişkiye geçip görüşmeler yaptığı bilinmekle birlikte ne gibi pazarlıklar yapıldığı bilinmemektedir. Bir diğer konu, Anadolu'da İngiliz taşeronu olarak bulunan Yunanlıların, onlardan habersiz kendi başlarına böyle bir operasyona kalkışacaklarına da biz ihtimal vermiyoruz. Yine ayrıca, en sonunda değerlendirme bölümünde yazmayı düşündüğümüz bir konuyu da burada belirtelim ki; ***tasarladıkları Çanakkale boğazının güvenliğini sağlamayı amaçlayan tampon planını iki isyana karşın gerçekleştiremeyen Anzavur'un tepelenmesi ile oluşan 'boşluğu' doldurması bakımından Ethem, İngilizler açısından biçilmiş bir kaftan ve dolgu malzemesidir!***

Döne Döne "Ahmet İzzet Paşa Kurulu" Diyor!

Aldığı paraların karşılığını vermek bâbında olsa gerek, TBMM Hükümeti ve ordusuna karşı bir an bile boş durmayan Ethem, İzmir'de çıkan işbirlikçi "Köylü" gazetesi aracılığıyla "Kamuoyuna" başlıklı bir bildiri daha yayınlamıştır.

Ethem, bildiride basında ve kamuoyunda kendisinin durumuyla ilgili gerçek olmayan bir kuşku, telaş ve heyecan gördüğünü ve duyduğunu belirttikten sonra, Ankara Hükümeti'yle anlaşmazlığının ana nedeni olan TBMM'ye çektiği 29 Aralık 1920 tarihli telgrafın bir örneğini de vermiştir.[23]

Bildiriyle birlikte gazeteye bir de demeç veren Ethem, Mustafa Kemal'in kendisi için Meclis'te anlattıklarının yalan olduğundan başlayarak birçok zırva dile ge-

22 Sarıhan, a.g.e., s. 99 vd.; ÇEH, s. 198 vd. Sarıhan, "meşru" kelimesinin "gayrımeşru" olabileceğini belirtmektedir ki doğrudur. Sarıhan ayrıca, "Vatana ihanet etmediğini savunan bir kişi için, böyle bir bildiriyi mazur göstermek mümkün değildir" notunu da düşer.

23 Sarıhan, a.g.e., s. 100 vd. Söz konusu telgrafın 'imalat' olduğunu iddia eden Cilasun'un bir kez daha dikkatini çekeriz.

tirmiştir: Ethem'e göre, Mustafa Kemal bu yalanları Ankara ve çevresinde çoktandır kaybettiği kamuoyunu elde etmek için uydurmuştur. Ahmet İzzet Paşa kurulunu diline dolayan Ethem, ***TBMM Hükümeti'ni ahlâksızlık ve vatansever olmamakla suçlama cüretini de göstererek***, Yunan'a sığındığına, onlardan para alıp işbirliği yaptığına da bakmayarak kendi duruşunu ahlâklı ve vatansever olarak görme/gösterme iddiasında bulunmuştur.

Burada onu da kaydetmeliyiz ki, ***Ethem'in, TBMM'ye isyanına gerekçe olarak döne döne Ahmet İzzet Paşa kurulunu göstermesi***, kendisinin ne kadar İngilizci olduğunu bir yerlere kanıtlamak için öne çıkarılmaktadır. Çünkü ***yukarıda da belirttiğimiz gibi Ahmet İzzet Paşa, 'barış' adı altında İstanbul'dan Anadolu'ya aslında bir İngiliz planını getirmişti.*** Kendisine de bu yolculukta iki kallâvi İngiliz istihbaratçısı refakat etmişti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre de bu, ***"Görünüşte yumuşak sanılacak bir politikayla içeriden bizi çökertme girişimi"*** idi.[24]

Çerkez Reşit: "Padişahçı Olduğumuz İçin Mustafa Kemal'den Ayrıldık"

Ethem'e kumanda ettiği bilinen Reşit de kardeşinden geri kalmamaktadır. Yine İzmir'de yayınlanan "Islahat"a verdiği demeçte Reşit, Mustafa Kemal'le padişahın bağımsızlığını kurtarmak için mücadeleye atıldıklarını ancak Mustafa Kemal'in durumunu güçlendirince ***cumhuriyet ilan etmek, kendisini de cumhurbaşkanı seçtirmek hevesine kapıldığı için*** anlaşamadıklarını ileri sürmüştür.[25]

Verdiği demeçlerden suçluluk psikozu içinde oldukları açıkça görülen Çerkez kardeşlerden küçüğü isyan nedenini Ahmet İzzet Paşa kurulunun isteklerinin kabul edilmeme ve serbest bırakılmamasına bağlarken, büyükleri de mücadele arkadaşlarının cumhuriyetçi olduğunun anlaşılması üzerine ondan koptuğu gibi birbiri ile çok da ilgili olmayan nedenler ileri sürmüştür.

Şüphesiz bu kardeşlerin buraya kadar ortaya çıkan düşünceleri, birazdan kaleme alacakları baştan ayağa Türk düşmanlığı ile dolu Çerkez Kongresi Sonuç Bildirisi'nin ***antrenmanı*** *niteliğindedir.*

Reşit, gazetelere verdiği demeç dışında TBMM ve Türk milletine hitaben, -*Ethem'in imzaladığı ve Yunanlılarca hazırlanan*- bildirilere de imza atmaktan çekinmez. Bu bildiriyi 3 Mart 1921 günü öğle vakti, Bozöyük üzerinde uçan Yunan tayyaresi Pazarcık üzerinden geçerken atmıştır. Bunlardan birisi 4/5 Mart'ta posta ile Bozöyük'teki A.P. *[Askeri Polis]* Şubesi Müdürü Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'e iletilmiş, Hüseyin Hüsnü Bey de bildiriyi, bu bilgileri içeren bir sunuş yazısıyla 5 Şubat'ta Batı Cephesi Komutanlığı'na arz etmiştir. "Ankara Millet Meclisi'ne ve Türk

24 Nutuk, s. 676 vd.
25 Sarıhan, a.g.e., s. 100 vd.

Milletine" başlığını taşıyan, ancak daha çok, TBMM'de fitne/ nifak çıkarmayı amaçlayan "Eski arkadaşınız mebus Reşit" imzalı bildiri şöyledir:

I. İnönü Zaferi'ne Karşı Yapılan Psikolojik Harekâtın Babası Reşit Çıktı!

"Anadolu'daki gazete ve ajanslardan anlıyorum ki, yine *sahtekâr komutanlarınız* karşınıza *bir 'İnönü' zaferi çıkardılar. Sizi, halkı sarhoş ettiler.* Mustafa Kemal'in büyük bir fikri ve zihni uğraşla hazırladığı *uydurmaları* da alkışlarla dinlediğinizi üzüntüyle okudum. 'Teslim olunuz' demiyorum. Yalnız Allah aşkına, memleketin selameti adına kendinizi hakka, daima hakka doğru sevk etmeye çalışınız. İçinizde Mustafa Kemal'den başka sebükbâr* yoktur. Sonra siz de benim gibi bu hareketlerinizle pişman olacaksınız. Fakat iş işten geçmiş olacak. Eşitlik ve adalete örnek olmak üzere Yunanlıların gözü önünde memerri İslam** olan yerlerde fütursuzca taşınan Mustafa Kemal'in fotoğraflarıdır. Hokkabazlara aldanmamaya gayret ediniz. Aldanan adaleti hakikat takip edemez. Muhakkak mağlup olacaksınız."[26]

Günümüzde, Ethem'in ihanetini ***örtmek*** için yapılan *"I. İnönü Zaferi uydurmadır"* yollu psikolojik harekâtın perde arkasını ve amacını en sonda değerlendireceğiz.

Çerkez Reşit Askeri Sırları Yunanlılara Veriyor

Bu açıklama ve bildirilerle hızını alamayan Reşit, Atina'da yayınlanan "Katimerini"ye verdiği ve "İkdam"ın da alıntıladığı demeçte Türk ordusunun bir önem taşımadığını, ***Çerkezlerin Mustafa Kemal'in çağrısına katılmadıklarını,*** Kral Konstantin tarafından komuta edilecek 50 bin kişilik bir Yunan ordusunun 20-30 gün içinde Ankara'yı ele geçireceğini iddia; Ankara'ya kadar olan bazı kent ve kasabaların birbirine uzaklıklarını, buralardaki geçitleri ihbar etmiştir.[27]

Sarıhan'ın Ek'lerde tam metnini verdiği[28] Reşit'in bu açıklaması bize göre Çerkez kardeşlerin ihanet galerilerinde baş köşeyi alacak örneklerden birisidir. Çünkü eski bir asker olan Reşit, bu demecinde, Türk ordusunun kuvvet durumu, personel sayısı, silah, cephane, mühimmat ve konuşlanma durumu ile ilgili, özetle ***tüm as-***

---

26 HTVD, Mart 1966, Sayı: 55, vesika nu: 1270. Sunuş yazısının altında yüzbaşı rütbesi olmasına karşın ad yoktur. Ancak, 30 Ocak 1921 tarihli bir muhabereden anlaşıldığına göre, A.P. Bozöyük Şube Müdürü Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'dir; ATBD, Ocak 1992, Sayı: 93, vesika nu: 2396. 1270 numaralı vesikaya Sarıhan da yer vermiştir. a.g.e., s. 101 vd.

27 "İkdam", 14 Mart 1921'den naklen; Sarıhan, a.g.e., s. 102 vd.

28 s. 158 vd.

* Sebükbâr: Yükü hafif, eşyası az olan. Kelimenin anlamını Devellioğlu bu şekilde açıklamasına karşın, biz Reşit'in bunu hakaret amacıyla "çulsuz/hafif" anlamında kullandığını düşünüyoruz.

** Memerr-i İslam: İslam'dan geçmiş, çıkmış anlamında olduğundan, biz de bunu işgal edilmiş, işgal altındaki biçiminde anlamlandırıyoruz.

keri sırlarını, son derece ***mahrem bilgileri*** düşmana açıklamıştır. Gerçi her ne kadar bu bilgiler Reşit'in ağzından "Katimerini"ye açıklanmışsa da biz bu sırların, Çerkez kardeşlerin 22 Ocak'ta teslim oldukları sırada Yunan askeri istihbarat birimlerince yapılan sorgularında düşmana verildiğini düşünüyoruz. Yukarıda yer verdiğimiz Yunan belgesinde Reşit ve Tevfik ile birlikte Yunan'a Akhisar'da sığınanların tümünün 25 Ocak'tan itibaren beş gün içerisinde serbest bırakıldıklarından bahsediliyordu.[29] İşte sığındıkları 22 Ocak'tan serbest bırakıldıkları 25 Ocak'tan sonraki günlere kadar, Çerkez kardeşlerle yanındakilerin Yunan askeri istihbarat birimlerince sorgulandıklarını ve düşmana önemli askeri/siyasi bilgiler verdiklerini düşünüyoruz.

Çünkü bu durumun, tarih boyunca dünyanın her yerinde bu tür sığınmalarda yapılan klasik bir uygulama olduğu bilinmektedir.

Ethem Duygu Sömürüsü Yapıyor

Ethem ve kardeşlerinin ihanetlerinin devam ettiğini gösteren bir diğer kanıt da İzmir/19 Şubat 1921 tarihini taşıyan; 6 Mart 1921'de Yunan uçaklarınca Bozöyük üzerine atılan bildiridir. Ethem'in imzasını taşıyan ve üslubundan duygu sömürüsünü de amaçladığı anlaşılan, "Asker Kardaşlar" diye başlayan bildiri şöyledir:

"Ethem kuvvetlerini yok ettik diyerek Ankara Meclisi'nde Mustafa Kemal alkışlanırken kendi iflasını hazırlayan Millet Meclisi'ne bu telgrafı çektiğim zaman meclislere yakışır bir ağırbaşlılık ve ileri görüşle karar kılınsaydı, ne ben ne de bu son fırsat yitirilmez ve sizler de iyi kötü bir kalp rahatlığı ile memleketinizde işinizin çoluk çocuğunuzun başında bulurdunuz. Talihsiz kardaşlar.

Çerkez Ethem."[30]

Çerkez kardeşlerin, Yunan makamlarınca hazırlanan bildirileri peş peşe Türk ordusu safları ve köyleri üzerine attırarak fitne/nifak çıkarma olasılığına karşı, Batı Cephesi Komutanlığı 10 Mart 1921'de "P. Şuabatına [Askeri Polis Şubelerine]" başlıklı ve Askeri Polis Teşkilatı'nın, Yunan işgal bölgeleri sınırındaki Eskişehir,

29 [Yunan] Genelkurmay Tarih Müdürlüğü, Küçük Asya'daki Keşif (1919-1922), c.3, Atina 1963, s. 53 vd.'den naklen; Cilasun, a.g.e., s. 209 vd.

30 HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1586. ATASE'nin, Ethem'in 29 Aralık tarihli 'ünlü' telgrafı ile birlikte tek bir belge halinde yayınladığı bu bildiri, T.B.M.M. GCZ'de de yer almaktadır; c.I, s. 270. Bu bildiriye "Aziz Kardeşler" başlığıyla yer veren Sayın Sarıhan'ın (s. 102 vd.) bundan hemen önce, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'in, bu gibi bildiriler ve başka yollarla yapılan düşman propagandalarının A.P. tarafından önlenmesine ilişkin *-aşağıda bizim de yer vereceğimiz-* genelgesi ise yerine uymamıştır. İsmet Bey'in söz konusu genelgesi bundan sonra, 10 Mart 1921 tarihinde yayınlanmıştır.

Bu bildiri, bu zamana kadar, "Kuvayı Seyyare/Umum Kuvayı Tedibiye, Umum Kuvayı Milliye Komutanı" veya sadece "Ethem" imzasını atan eski I. Kuvayı Seyyare Komutanı'nın, "Çerkez Ethem" imzasını kullandığı ilk bildiridir. (Sarıhan, a.g.e., s. 102n.) Ethem, *-Sarıhan'a göre-* böylece bundan sonraki yaşamının hangi mecrada akacağının da işaretini vermiş olur.

Bilecik, Bozöyük şubelerine gönderdiği bir genelge ile uyanık bulunmalarını ister. Genelgede A.P. görevlilerinin kılık/kimliklerini gizleyerek bizzat; ayrıca halktan seçilecek güvenilir elemanlarla birlikte tüm köyleri dolaşarak, halkın arasına girerek gerek bu tür bildirilerle gerekse başka yollarla yapılan/yapılacak olan TBMM Hükümeti ve orduyu hedefleyen zararlı propagandaların önlenmesi, ***"propagandanın kaynağı"***'nın açığa/bölge dışına çıkarılması ve halkın bu konularda gerçekler doğrultusunda aydınlatılması emredilir.[31]

Ethem: "Yunanlılar Dinimizi, Namusumuzu, Hürriyetimizi, Malımızı Savunuyor!"

Yunan uçaklarının, Ethem imzalı son bildirisi ise daha sonra II. İnönü Muharebesi olarak adlandırılacak üçüncü Yunan genel taarruzunun başladığı gün, 23 Mart 1921'de atılmıştır. Bizim şu ana kadar ulaşabildiğimiz askeri ve diğer kaynaklarda yer almayan bildiri, 2 Nisan 1921 tarihli "Peyamı Sabah"ta, ***"Ethem'in Son İhaneti"*** başlığıyla yayınlanmış, Sayın Sarıhan da oradan alıntılayarak tam metnini vermiştir.[32] Çerkez kardeşlerin ne dereceye kadar alçalabildiklerini gösteren, "Sabık Kuvayı Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem" başlıklı bu bildiriyi yorumsuz olarak aşağıda *-kısmen sadeleştirerek-* sunuyoruz. Metin içindeki çift ünlem işaretleri, Sarıhan'a göre, "Peyamı Sabah"ın hayretini anlatmak için konulmuş olmalıdır:

"Kardeşlerim!! Vatanımıza karşı yapılan cinayet son bulmak üzeredir. Ankara Hükümeti'ni yönetenlerin gurur ve büyüklüğü, milleti uçurumun kenarına sürüklüyor. Üst perdeden atıp tutmaları uzağı görmelerini önledi. Köylülerin vatanseverlik duygularına boş yere seslenmişlerdir. Köylülerden para toplayan bu adamlar, hayvanlarını, buğdaylarını gaspediyorlar, çocuklarını zorla askere alıyorlar. Bütün bu sebeplerden, ahlâksızlıklarından, haksızlıklarından dolayı, binlerce defa üstün bulunan!! Yunan ordusu tarafından mağlup!! olacağımız şüphesizdir. Bu şöhret hırsı taşıyan adamların değil, fakat yalnız Cenabı Hakk'ın kulu olunuz!

"Kardeşlerim! Yunanlıları pek iyi tanırım. Dinimizi, namusumuzu, hürriyetimizi, malımızı müdafaa!! etmekte bulunmuşlardır. Onlar Türk!! milletine karşı değil, asıl Mustafa Kemal Paşa ile uşaklarına karşı harp ediyorlar.

"Yunan ordusu ilerlediği bu dakikada, köylerinizde, şehirlerinizde kalınız. Kaçmaya kalkışmayınız. İşleriniz ve güçleriniz ile meşgul olunuz. Yunan ordusu şehirlerinizi ve köylerinizi işgal ettiği zaman korkmayınız. Zira *bugün işgal bölgelerinde hüküm süren düzen!! asayiş!! ve hürriyetten!! siz de yararlanacaksınız.*

"Eğer Ankara'nın pençesinden vatanınızı!! ve şahsi hürriyetinizi kurtarmanızı!! istiyorsanız bu nasihatımı dinleyiniz!!

"*Eğer onlar da beni dinlemiş olsaydılar*!! şimdi vatan tehlikede bulunmayacak idi!!

---

31 HTVD, Mart 1966, sayı: 55, vesika nu: 1271.

32 a.g.e., s. 103, 161 vd.

"Son nasihatım!! İyice kaydediniz sevgili dindaşlarım!! Şehirlerinizden uzaklaşmayınız!!"[33]

Bu belgede de her şey açık olduğu için yorumlamaya gerek duymuyoruz.

6.1. Çerkez Kardeşlerin Enver Paşa ile İlişkileri

Bu olayların yaşandığı sırada sorulması gereken sorulardan birisi de eski TM'ci Çerkez kardeşlerin bir zamanlar amiri durumunda bulunan Enver Paşa ıle ılişkilerinin olup olmadığıdır. Çünkü, TM'nin önemli isimlerinden Kuşçubaşı Eşref bu sırada Ethem'in yanında bulunurken, kardeşi Hacı Sami de Enver Paşa ile birlikte hareket ediyordu. Dolayısıyla, bu durumu gözönüne aldığımızda Çerkez kardeşlerle Enver Paşa arasında ilişki olmaması düşünülemez.

Yamauchi ve diğer kaynaklarda yer alan mektupların incelenmesi sonucu, İT önderleri ve özellikle de Enver Bey'in, kendilerini bir *stratejik geri çekilme* içinde gördükleri ve ilk fırsatta Anadolu'ya geçip Harekât'a el koyacakları bilindiğinden, Türk İstiklâl Harbi olaylarına ve bununla ilgili önemli gelişmelere kayıtsız kaldıkları düşünülemez

Nitekim, o sırada Berlin'de bulunan Enver Paşa'nın, örgütlemeye çalıştı

ğı İttihadı İslam Cemiyeti'nin İstanbul merkezine gönderdiği 25 Ocak 1921 tarihli "mahrem" mektupta bu konu ile ilgili bölümler bulunmaktadır.

Anılan cemiyetin *Talat Paşa fraksiyonunca* ele geçirilmek istendiğinden yakınan Enver Paşa, *-buna engel olmak için-* İstanbul merkezine, kendisiyle de yakın ilişki içinde olan ve o sırada Trabzon'da bulunan *-Çerkez asıllı TM'ci-* Yenibahçe'li Şükrü* ile birlikte Çerkez Hacı Sami Bey ve sonra ***gönüllü birlikleri komutanı Çerkez Ethem ve ağabeyi Reşit beylerle daima samimi ilişkilerde bulunmaları talimatını verir.***[34]

Ethem'le ilgili yaşanan son gelişmelerden haberi olmadığı anlaşılan Enver Paşa, İstanbul merkezine verdiği *talimatta,* Ankara ve TBMM'de de yine Talat Paşa fraksiyonuna karşı bir güç oluşturabilmek için Yenibahçe'li Şükrü-Nail kardeşler ve Çerkezlerle [Reşit-Tevfik-Ethem] birlikte hareket ederek bu konuyu gerçekleştirmelerini ister.

Berlin'den Moskova'ya geçeceğini belirten Enver Paşa, İstanbul merkezinden, Trabzon'daki Şükrü ile ***Çerkez Reşit ve Ethem beylerle mektuplaşarak*** kendisine hemen haber göndermelerini ister.[35]

---

33 Sarıhan, a.g.e., s. 161 vd.

34 Masayuki Yamauchi, Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, s. 135 vd.

35 Aynı yer. Paşa, istediklerinin yapılması için gerekli 6 bin markı da İstanbul teşkilatına gönderir.

* Yenibahçe'li Şükrü Bey'in Çerkezliğine kimi dostlarımız ve okuyucularımız karşı çıkıp onun Türk olduğunu ileri sürdüler. Oysa üvey oğlu Burhan Oğuz'un verdiği bilgiye göre, Yenibahçe'li Şükrü Bey'in baba tarafı Burdur Sarıkeçili'lerinden olmakla birlikte anası Çerkez'dir. (Yaşadıklarım Dinlediklerim, s. 29 vd.)

Çerkezler, değil annesi Çerkez birisine; anneannesi, hatta anneannesinin anneannesi Çerkez olan birisine dahi sahip çıkarak ona **çerkez partisi** içinde yer verirler. Bunu da şu sözle açıklarlar: "Çerkezler yeğenlerini sever!"

O zamanın iletişim koşulları dikkat alındığında Enver Paşa'nın, Ethem'in Yunan'a sığınması ile ilgili olaylardan haberinin olmaması gayet anlaşılabilir bir durumdur. Ancak vatanseverliği, iktidar hırsından önce geldiği söylenen Enver Paşa'nın ***bu tarihten sonra da Çerkez kardeşlerle haberleştiği görülür.*** Berlin'de bulunan V. Mehmet Bey'in Moskova'ya geçen Enver Paşa'ya gönderdiği 12 Mart 1921 tarihli mektuptan anlaşıldığı kadarıyla da; Enver Paşa, Mehmet Bey üzerinden, ***Yunan işgalindeki İzmir'de bulunan*** Reşit'e *talimatlar* göndermiştir: Mehmet Bey şöyle demektedir: "...Bugün buradan doğruca İzmir'e giden bir arkadaşımızla [Çerkez] Reşit'e hitaben bendeniz de bir mektup yazdım. Ve ***arzu ve emri devletlerinin ne merkezde bulunduğunu ilave eyledim.***"[36]

Ancak Enver Paşa'nın, Yunan'a sığınan Çerkez kardeşlerle kurduğu ilişkilerin *sakıncalı* olduğu bizzat arkadaşları tarafından kendisine bildirilerek uyarılmıştır:

O sıralarda Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçişi için Trabzon'da zemin hazırlamakla meşgul olan İT ileri gelenlerinden Küçük Talat (Muşkara) Bey,* Moskova'da bulunan Enver Paşa'ya yazdığı 12 Mayıs 1921 tarihli mektubunda, yaptığı teşkilatlanma çalışmaları ile ilgili bilgi verdikten sonra, şöyle der: "...Bir de aklıma gelmişken şunu yazayım: Bir tamiminizde [genelgenizde] ***Ethem ve Reşit meselesinden bahsetmenizi muvafık*** *[uygun]* ***bulmadım.*** Bu adamlar hakkında öyle propagandalar yapıldı, resmi tebliğlerde o kadar acı şeyler yazıldı ki, haddizatında ***az çok hizmetleri ile beraber birer şaki olan, Türk köylerini gaddarâne bir suretle soyup soğana çeviren bu üç kardeş***, bugün haklı haksız her ne ise halkın çok menfuru [iğrendiği kişiler] oldular. ***Bence artık böyle adamlardan el etek çekilmeli.*** Bazen bize en yakın ve namuslu ve hamiyetlerine tamamen inandığımız arkadaşlara tahammül edilemezken, böyle ***bütün varlıkları mağdur kanları ile bulanan bu insanları nasıl tesahüp edebiliriz*** [sahiplenebiliriz]? Zaten bugün kabul edip de üzerine yürümek istediğimiz prensiplere nazaran bizim hangi şahıslar ile hangi sınıflar ve zümrelerle el ele vereceğimiz ta'ayyün etmiş [ortaya çıkmış] dimektir."[37]

Bu son kısımla ilgili yazdıklarımıza ne yazık ki elimizin varmadığını belirtmek istiyoruz. Çünkü her şeye karşın Enver Paşa'nın vatanseverlik duygusunun iktidar hırsından önde olduğunu sanıyorduk.

---

36 Yamauchi, a.g.e., s. 158 vd. Yazılanlardan, mektubun müellifinin Ethem olayından haberdar olduğu anlaşıldığı gibi, bu olayı *-Ethem isyanını-* İttihatçılara karşı zayıf idareli Ankara'nın yaptığı ve *arkasının da geleceği* belirtilmekte, bu durum çobansız sürü/kurt deyimi ile açıklanarak; Mustafa Kemal Paşa'nın *kurt*, Enver Paşa'nın *çoban* olduğu ve sürünün başına geçmesi gerektiği ima edilir.

37 Yamauchi, a.g.e., s. 202 vd. Enver Paşa'nın Çerkez Ethem ve kardeşleri ile ilişkisine Emel Akal da çalışmasında yer vermiştir. (a.g.e., s. 344 vd.) Akal, bu ilişkileri Kutay'ı da kullanarak detaylandırmak istemiştir. Ancak, biz Kutay'ı doğru/güvenilir bulmadığımız için referans almıyoruz. Çünkü **Kutay'ı kaynak alan araştırmacının çamura saplandığını tecrübelerimizle öğrendik.**

* Bu konu ile ilgili bk.; Tülây Duran, Trabzon Müdafaai Hukuk Merkez Heyeti'nin Yarattığı Sorunlar, BTTD, Aralık 1997, sayı 11.; General Sami Sabit Karaman, İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa, s. 18 vd.

Açıkça görüldüğü gibi olaylar bizi yanıltmıştır.

Enver Paşa'nın her şeye ve kendileri hakkındaki bu güvenine karşın Çerkez kardeşlerin birazdan toplayacakları Çerkez Kongresi'nde İT ve liderlerine karşı ***hasmane*** ifadeler kullanmasını ise bilemiyoruz nasıl değerlendirmek gerekecektir?

Daha doğrusu bu sorunun yanıtını, Türk İnkılâbı'nın iflah olmaz hasmı, "Enverist Türkçüler"in vermesi gerekmektedir.

Çalışmamızın yorum yapmak istemediğimiz bölümünün başında bu geldiğinden, burayı böylece bırakıyoruz...

7. BÖLÜM

"DEMİRCİ AKINCILARI"NIN KURULUŞU VE ETHEM'İN BU CEPHEYİ ÇÖKERTME GİRİŞİMLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde, Yunan'a sığınıp onların hizmetine giren Ethem'in hem bu doğrultudaki 'faaliyet'lerinin daha iyi anlaşılabilmesi ve hem de ileride kendilerine sık sık değineceğimizden "Demirci Akıncıları"nın kuruluşunu anlatmamız zorunlu olmaktadır. Bunun için de Ethem'in sığınmasının hemen sonrasına dönmemiz gerekmektedir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi 23 Ocak 1921'de Gördes/Kayacık değirmenlerinde yapılan son görüşmede Ethem, Genelkurmayca Kuvayı Seyyare'ye zimmetlenmiş iken, ağabeylerinin yaptığı protokol gereğince Yunanlılara götüreceği 4 top ile makineli tüfekleri, Türk müfreze komutanlarının karşı çıkması üzerine bırakmak zorunda kalmıştı. Parti Pehlivan Ağa, onun yardımcısı Usturumca'lı Halil Efe ve Sarı Mehmet gibi Türk müfreze komutanları da Pehlivan'ın araya girmesi üzerine ***Ethem'i öldürmekten vazgeçerek*** el koydukları 4 top, makineli tüfekler ve arkadaşları ile birlikte Gördes'e dönmüşlerdi.

Öte yandan Kuvayı Seyyare mensuplarına defalarca yapılan, teslim oldukları takdirde affedileceklerine ilişkin çağrı üzerine Parti Pehlivan Ağa, arkadaşlarının on-onbeşini yanına aldıktan sonra belirtilen silahlar ve Usturumca'lı Halil ile Sarı Mehmet efeleri, diğer erlerle birlikte Kütahya'da bulunan 1. Süvari Tümeni Komutanı Binbaşı Derviş Bey'e göndermişti. Kendisine yapılan sayısız çağrıya ve verilen türlü güvenceye karşın, *-cezalandırılacağı endişesiyle-* teslim olup orduya girmekten ürken Ağa, Gördes'ten ayrılmamış, burada daha sonra Yunanlılarca esir edilip İzmir'e götürülecek olan Hatice Hanım'la da evlenmişti.

Bu sırada Gördes Kaymakamı Hulusi Bey'in Selendi'ye atanması nedeniyle, İbrahim Ethem Bey, Demirci Kaymakamlığı üzerinde kalmak koşuluyla, Kütahya Mutasarrıflığı'nca vekâleten bu göreve atandığından, 19 Mart 1921'de adı geçen ilçeye gelmişti. İbrahim Ethem Bey, belirtilen nedenlerden dolayı Pehlivan Ağa'yı "kazanmaya" öncelik verir. Yunan işgal bölgesi sınırında bulunan Gördes, ordunun olmaması nedeniyle savunmasız kaldığından, Pehlivan ile diğer arkadaşlarının kazanılarak bir savunma kuvveti kurmak çok önemliydi.

İbrahim Ethem Bey, Cephe Komutanlığı ile Kütahya Mutasarrıflığı'na durumu anlatarak onların da onayı ile Pehlivan Ağa ve yanındaki on-onbeş silah arkadaşı,

Hükümet/Kaymakamlığın emrinde seyyar jandarma olarak istihdam edilir. Bu, Pehlivan Ağa ile arkadaşlarının "affedildiği" anlamına da geliyordu.[1]

Ethem'in Suikast Girişimi Halil Efe'nin Başını Yakacaktı

Bu arada Pehlivan Ağa orduya kazanılmaya çalışılırken, bu kez de Usturumca'lı Halil Efe sorunu çıkar: O sıralarda Kütahya'da Binbaşı Derviş Bey'in yanında konuk olarak bulunan Halil Efe'nin adı, Çerkez Ethem'in teşvikiyle İştip'li eşkıya Halil Efe'nin içinde olduğu [Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik] Eskişehir'deki bir suikast olayına karıştırılır. Ad benzerliğinden dolayı da Ankara, Usturumca'lı Halil Efe'yi isteyince, Derviş Bey o Halil'in bu Halil Efe olmadığını ne kadar anlatmaya çalışmışsa da başaramamış ve bunun üzerine "Ben seni bu zamana kadar korudum, şimdiden sonra başının çaresine bak" der. Bunun üzerine, arkadaşlarını alarak Kütahya'dan Gördes'e gelen Halil Efe de burada isyan hazırlıklarına girişir. -*Rumeli kökenli*- Halil Efe, isyanının gerekçesini, kendisini kazanmak için Pehlivan Ağa ile birlikte yanına gelen İbrahim Ethem Bey'e şöyle anlatır:

"Kaymakam Bey, ben cahil bir adamım. Muhacir olarak geldikten beri bu vatan için çalıştım. Harbi Umumi'ye* gittim. Sonra Çerkez Ethem'in yanına gönüllü olarak yazıldım. Bütün isyanlarda; Anzavur harekâtında, Bolu ve Yozgat tediplerinde; Gördes, Salihli cephelerinde bulunmuş ve ***Gediz muharebesinde kardeşim Necib'i şehit vermiş bulunuyorum***. Ayrıca da Demirci muharebelerinde bulunarak yaralandım. Ve nihayet ***Çerkez Ethem isyanına ben karışmadım ve omuzumdan tüfeğimi bile indirmedim. Çerkez Ethem gâvura teslim olurken topları alarak orduya gönderdim*** ve Hükümet'in daveti, Derviş Bey'e olan fevkalade güvenim üzerine Kütahya'ya, Tümen'e misafir olarak gittim. Ben böyle bir adam ve bu kadar hizmet etmiş iken haberim olmayan suikastla ilgilendirilmek istenirsem; ve ***Ankara'da kimsesiz bıraktığım aile ve çocuklarımın ve şehit kardeşim Necib'in ailesinin boynundan ziynetleri, parmaklarından yüzükleri alınırsa,*** ben eşkıya olmam da ne olurum?.. Allah için söyleyin.."[2]

"Anadolu'yu Bırakıp Nereye Gideceğiz?!"

Bunları *yaşlı gözlerle* anlatan Halil Efe, kalkıp gitmek ister. Efe'nin elinden tutarak onun milli duygularına seslenen sakinleştirici konuşmalar yapan, kendisi de -*Rumeli kökenli komitacı*- olan Kaymakam İbrahim Ethem Bey, bazılarının yaptığı hata yüzünden düşmanın karşısında devlete isyan etmenin yakışıksız olacağını, zamanla her şeyin açığa çıkacağını söyler. İbrahim Ethem Bey'in, o günlerin inanılmaz güç koşulları içinde vatan mücadelesi yapan asker/sivil mücahitlerin ruh

---

1 Akıncı, Demirci Akıncıları, s.34 vd.
2 Akıncı, a.g.e., s.40 vd.
* I. Dünya Savaşı

halini yansıtan, Halil Efe'ye hitaben söylediği şu sözlerini de vermeden geçemeyeceğiz: "...Şimdi bu düşmanı bırakıp bir iki kişinin yaptığına mı kızalım? Vatan, millet gitttikten sonra bizim kızmamız neye yarar?.. ***Rumeli'yi bıraktık, Anadolu'ya geldik. Fakat Anadolu'yu bırakıp nereye gideceğiz? Başka bir Anadolu var mı?*** Sen Rumeli faciasını gördün. İşte aynı facia şimdi karşımızda dikilmiş duruyor. Aynı faciayı görmek istemezsin değil mi?"

Bu sözlerden etkilendiği anlaşılan Halil Efe, İbrahim Ethem Bey'e şu karşılığı verir: "İstemem tabii Kaymakam Bey. Ben onun için senelerce çakmak çaldım.*"[3]

İbrahim Ethem Bey'in Akıncı Müfreze Komutanlığı önerisini de reddetmesine karşın Halil Efe, kendisini uzun yıllardır tanıyan silah arkadaşı Parti Pehlivan Ağa'nın araya girmesi üzerine, isyandan vazgeçirilir. Bunda, Parti Pehlivan'ın cüzdanını çıkarıp verdiği İbrahim Ethem Bey'e "Halil'in en büyük derdini bilirim. Ankara'da ailesi parasız kalmıştır. İşte benim bütün varlığım budur. Sen ayır ve istediğin kadarını Halil'in ailesine gönder" demesinin de etkisi olur. Efe'nin itirazına karşın Kaymakam Bey, *Pehlivan'ın cüzdanındaki paranın yarısı olan bin lirayı* Ankara'ya, Halil Efe ve şehit kardeşinin ailesine gönderir. -***Kuvayı Seyyare'nin en önemli komutanlarının bu parasızlığına sadece dikkati çekip; daha önce anlattığımız yağmacılığın kimin eseri olduğunun yorumunu da okuyucuya bırakıyoruz.***-

Böylece isyandan vazgeçirilip müfreze komutanlığını da reddeden Halil Efe "Bundan sonra ben devlet işine karışmam ve silah da atmam" demesine karşın, *Gördes'li Mücahide Makbule Hanım*'la evlenmek üzere nişanlandıktan sonra milli faaliyetlere ve çarpışmalara katılmaya başlar.[4] Bunda Kaymakam İbrahim Ethem Bey'in sırf onu kazanmak amacıyla kendi *resmi konutunu yeni evlenen Efe'ye verip Kaymakamlık'ta yatıp kalkmaya başlamasının da etkisi vardır.*[5]

Böylece 1922 Eylül'ünde Batı/Kuzeybatı Anadolu'nun istirdadına kadar çok önemli görevler yapacak Demirci Akıncıları'nın ilk çekirdeği, Parti Pehlivan Ağa ve Usturumca'h Halil Efe'nin komutanlığında oluşturulur. Ethem'e karşı kurulduğunu daha önce belirttiğimiz Destek Bölükleri'nin mevcutları da bununla birlikte artırılmaya başlanır.

Demirci Akıncıları İlk Akınlarına Başlıyor

Bu sıralarda ufak tefek ileri harekâtlara girişen Yunanlılara karşı, Akıncı Müfrezeleri, İbrahim Ethem Bey'in emriyle ilk akınlarını 25 Mart 1921'de yapar. Parti Pehlivan Ağa ve Halil Efe komutasında 30 mevcutlu Akıncı Müfrezeleri'nin görevi, işgal bölgesine girerek düşman karakollarını basmak, köprüleri-

3 Akıncı, a.g.e., s.34 vd.
4 a.g.e., s.36 vd.
5 a.g.e., s.56.
* Tüfek çaktım, kurşun attım...

ni havaya uçurmak, telgraf haberleşmelerini keserek ulaştırma ve haberleşmesine zarar vermekti.

Kula ve Salihli'nin Adala nahiyeleri ilk hedef olarak verilen Akıncı Müfrezeleri, "Kula Baskını" olarak geçen ve sınama özelliğinde olan bu ilk akınlarında pek birşey yapamasalar da düşmana birbirini öldürtmek suretiyle zarar verdirmişlerdi. Fakat Adala'da düşmanın bir taburu perişan edilmiş ve tabur komutanı da içinde olduğu halde 10'u aşkın kayıp verdirilmişti.[6]

Parti Pehlivan Ağa Yunanlılar için çok önemlidir. Onun Ankara'nın emrine girerek kendilerine karşı çarpışmaya başlaması Yunanlıların en büyük korkulu rüyasıdır.

Bunda ***Parti Pehlivan Ağa hakkında Ethem ve kardeşlerinin de Yunan'ı 'bilgilendirdikleri' düşünülebilir.*** Nitekim, düzenli ordunun da Gördes mıntıkasından çekilmesine karşın, buradalarda askeri anlamda gayrınizami harekâtların başlaması, Parti Pehlivan ve Halil Efe komutasında Demirci Akıncıları'nın kurulması ve bu müfrezelerin *'düşman derinliklerinde'* baskınlara girişmesi üzerine Yunanlılar Parti Pehlivan ve İbrahim Ethem Bey'i iğfal etmek üzere mektuplar göndermeye başlar. İlk mektup Sındırgı'daki Yunan işgal kuvvetleri komutanı Yüzbaşı Pipus Hiristos'tan "Parti Pehlivan Ağa'ya" gelir. Sındırgı'h Kadızade Mustafa'nın getirdiği 10 Mart 1921 tarihli ve "Hemşerim" diye başlayan mektup şöyledir:

"...Sizinle görüşmek isterim. Çünkü hemşeriyiz. Sen çok iyi ve cesur bir adamsın. Arkadaşın ***Çerkez Ethem Bey'in rahatı İzmir'de pek iyidir. Yaşıyor.*** Ankara seni takip yapacaktır zannederim. Bizden korkma, sana çok yardım yapacağız, eğer gelirseniz memnun olacaksınız...Sizinle görüşelim. [Selendi Kaymakamı] Hulusi Bey de gelecektir...cevabınızı beklerim."[7]

Yüzbaşı Pipus 2 Nisan'da da Kaymakam İbrahim Ethem Bey'e bir mektup göndererek muhatabının çok iyi ve vicdanlı bir adam olduğunu Türk ve Rum halktan duyduğunu, bu nedenle uzun süredir görüşmek istediğini, iki halka da fenalık yapanlara karşı alınacak önlemleri görüşmek üzere Parti Pehlivan'ı da isterse yanında getirerek kendisiyle nerede isterse görüşmeyi arzuladığını, görüşmeye Kaymakam Hulusi Bey'in de geleceğini belirtir.

Şüphesiz, amaç mektupların muhataplarını iğfal etmek veyahut da tuzağa düşürüp öldürmek veya esir almaktı. Bu nedenlerle İbrahim Ethem Bey'in mektuplara yanıt verilmemesi yolundaki tutumuna karşın, Parti Pehlivan, ısrarla ***"Görüşelim de şu gâvuru [Yzb. Pipus] ve onunla gelecek 'Müslümanlar'ı asalım"*** der. Ancak Pipus'un çağrıları yanıtsız bırakılır.[8]

---

6 a.g.e., s.38 vd.
7 Aynı yer.
8 Aynı yer.

İçtiği Çayları Mustafa Kemal'in Hesabına Yazdıran Irz Düşmanı Rum'un Sonu

7 Nisan 1921'de bir Demirci Akıncı Müfrezesi, Gördes'in Kızıllar köyüne gelen düşmanın bir harita kolunu pusuya düşürür. Yapılan çatışma sonunda düşman bütün eşya ve haritaları ile bir yaralı ve bir de esir bırakarak kaçmak zorunda kalır. Kızıllar çarpışmasının intikamını almak isteyen düşman, üstün kuvvetlerle gelerek köyü yakar. Bunun üzerine *Demirci Akıncıları'na, **ordu tarafından bunun intikamının alınması için işgal altında bulunan Sındırgı Bigadiç yönlerinde baskınlar yapılması emredilir.***

İbrahim Ethem Bey'in bizzat komuta edeceği *misilleme harekâtını* yapacak Akıncılar, Gördes'ten başka Demirci ve Simav'dan da yardımcı kuvvetler alarak 16 Nisan 1921'de Gördes'ten hareket ederler. Ancak böyle bir hareketi bekleyen Yunan'ın kaçması nedeniyle Akıncılar istedikleri misillemeyi gerçekleştiremez. Geri dönmeyerek düşmanın takibine devam eden 120 süvari ve 150 piyadeden oluşan Akıncı Müfrezeleri, 20 Nisan 1921 Çarşamba günü Bigadiç'teki Yunan kuvvetlerine bir baskın yapar. Sabahın dördüne kadar süren baskında Akıncılar çok sayıda Yunan askerini ***itlaf*** etmelerine karşın bunların ancak beşinin leşi ele geçirilir. Ölülerle birlikte çok miktarda silah, cephane, mühimmat, erzak ve bir de Yunanlı esir ele geçirilir. Esir, aslen Manisa'lı olup Yunan hizmetine giren bir tercümandır. ***Çok sayıda Türk kadını ve kızının iffetine namusuna tecavüz eden, sabah akşam dolaştığı kahvelerde içtiği çayların parasını "Yaz Mustafa Kemal'in hesabına" diyerek ödemeyen, "Bugün bana Müslüman kanı kokuyor" diye zırvalayan bu 'tercüman', İbrahim Ethem Bey'e göre, "Ekmeğimizle büyütülmüş bir yılandan başka birşey" değildir.***

Anılan alçaklıkları nedeniyle yöredeki Türklerin peşinde olduğu bu *yılan*, kızkardeşinin namusuna el uzattığı Bigadiç'li Osman'a teslim edilir ve Osman ***'milli intikam'***ını alır.[9]

Yunan'ın Gördes Baskını ve Akıncılar'ın İntikamı

Bigadiç baskınının ardından İbrahim Ethem Bey komutasındaki Demirci Akıncıları 22 Nisan 1921'de Gördes'e döner. İbrahim Ethem Bey, Kaymakamlık görevini yeni gelen Cemil Bey'e teslim ettikten sonra ertesi gün Demirci'ye gelir. Ancak Bigadiç baskınına misilleme olarak düşmanın Gördes'e saldıracağını orduya bildirip Demirci-Gördes'e bir komutan atanmasını ister. *Bu arada **ordunun isteği üzerine** düşman işgali altındaki bölgelerde İbrahim Ethem Bey, son derece kısıtlı olanaklarla bir istihbarat teşkilatı kurarak düşmanın askeri faaliyetleri ile ilgili çok önemli bilgileri ilgili makamlara gönderir.*

Demirci Akıncıları'nın *düşman derinliklerinde* yürüttüğü faaliyetlerin artması ve en son da Bigadiç baskını üzerine Yunanlılar, 21 Mayıs 1921 Cumartesi şafak

---

9 a.g.e., s.39 vd.

vakti, Müfrezeler ve Destek Bölükleri'ni dağıtmak amacıyla üç koldan 2 top ve 2.000 kişilik bir kuvvetle Gördes'e taarruz eder. İlçeyi yağmalayan, pek çok Türk kadını ve kızının iffetine tecavüz eden ve pek çok katliam yaptıktan sonra Gördes'i dört bir yandan ateşe veren Yunanlılar geri çekilir.

22 Mayıs'ta Gördes'e giren İbrahim Ethem Bey, gördüklerini şöyle anlatır. "...Koca bir kasaba kül halini almış ve pek çok pis koku başlamıştı. Sokaklardan geçilemiyor, sokaklar bilinemiyordu. Her sokakta birkaç vatandaş şehit edilmiş yatıyordu. Bazısının yalnız ayakları kalmış, bazısının yalnız bir kolu, bazısının yalnız bir başı kalarak [vücudunun] diğer kısımları simsiyah bir halde yanmıştı...Bu manzara karşısında ***bütün erler ağlıyor***, bir an önce kasabadan çıkmak istiyorduk..."[10]

Kaçan düşman, bu sırada geçtiği Sındırgı'nın Fehre köyünde yine *Türk kadın ve kızlarının ırz ve namusuna tecavüz eder.* Yunan'ı takip eden Akıncı Müfrezeleri'nin önüne çıkan Fehre köylülerinin, *"Keşke bütün köy yanaydı da ırzımız korunmuş olsaydı"* diye ağlayarak yakarmaları üzerine ***'milli kin'leri galeyana gelen Akıncılar*** büyük bir hızla Yunan'ın peşine düşer. ***İbrahim Ethem Bey, yavaş hareket ettiği için geride kalan erlere ateş eder.*** Sındırgı'ya iki saat mesafedeki Kapanca köyü yakınlarında yakalanan düşmanla 7 saat süren bir çarpışmaya giren Demirci Akıncıları, bir tabur ve iki makineli tüfeği bulunan düşman kolunu perişan ederek 2'si subay, 37'sini ***itlaf*** edip 50'den fazla da yaralı verdirir. Yaralıların tümü de Akıncılarca esir edilir. Düşmandan pek çok silah, cephane, mühimmat ve erzak ile Gördes'ten yağmaladıkları eşyalar da alınır.

"Türk ve Müslüman Karısının Irzına Geçenin Hali Budur!"

Gördes ve Fehre'deki tecavüzler nedeniyle düşmana büyük bir kin besleyen *Türk Akıncıları* yere serdikleri Yunan leşlerinin hepsinin göğüslerine şu levhayı yapıştırmışlardı: ***"Türk ve Müslüman evi yakanın, Türk ve Müslüman karısının ırzına geçenin hali budur!"***[11]

Yunan'ın bir taburuna karşılık sayıları ancak 50'yi bulan Akıncılar'ın düşmanın bizzat içine girerek onları tepeleyenleri ise şunlardı: ***Parti Pehlivan Ağa, [Usturumca'lı] Halil Efe, İsmail Hakkı Efendi, Hacı Veli, Kadıdağ'lı Pehlivan ve Bakırlı Mustafa Efe.***

Düşman perişan bir halde Sındırgı'ya adeta sığınır. ***Akıncılar'ın düşmanın yüreğine saldığı korku o kadar büyüktür ki, daha sonra elde edilen istihbarata göre, Sındırgı'ya sığınan düşman erlerinden biri hâlâ üzerinden atamadığı korku nedeniyle çarşıda bir bardak su içtikten hemen sonra derhal düşüp ölür.***

Bir diğer Yunan askeri de kaçamayarak harp meydanında kalmış, üzerine bir çalı çekerek saklanıp kurtulduktan sonra geldiği Sındırgı'da yerli Rumlara şunları

10 a.g.e., s.47 vd.
11 a.g.e., s.48 vd.

anlatmıştır: ***"Bre ne dersin? Benim bulunduğum yere yakın bizim ölüler vardı; oraya geldiler, ölüleri soydular, zekerlerini* kestiler, ağızlarına soktular. Burunlarını kestiler, gözlerini oydular. Göğüslerine 'Venizelos' diye bıçakla yazdılar. Sonra hepsi toplandılar, çalgı çaldılar, hora teptiler... Sonra kurtulduğuma, cümlenize rakı caba yapacağım."***[12]

Akıncılar, Gördes'in intikamının böylece alınmasından sonra 26 Mayıs 1921'de ***üs bölgeleri*** Demirci'ye intikal eder. İbrahim Ethem Bey de ilgili makamlara harp raporlarını yazar. Alınan ***"Milli intikam"*** büyük yankılar uyandırır. Demirci Kaymakamı ve Demirci Akıncıları Reisi İbrahim Ethem Bey'e Kütahya Mutasarrıflığı'ndan, Milli Savunma Bakanlığı'na varıncaya kadar birçok makamdan tebrik mesajları gelir. Ayrıca, kendisi ile birlikte Parti Pehlivan Ağa, Halil Efe ve Yedek Teğmen İsmail Hakkı Efendi'ye birer Harp Madalyası verilmesi 3. Grup Komutanlığı'nca önerilmişse de; bunun, anlaşıldığı kadarıyla sadece İbrahim Ethem Bey'e verildiği Milli Savunma Bakanı Fevzi [Çakmak]'nin 11 Temmuz 1921 tarihli yazısından anlaşılmıştır.[13]

Bu arada 1921 Haziran'ı sonlarında Akhisar/Seydan dağı yakınlarında Yunanlılarla yapılan bir çarpışmada Usturumca'h Halil Efe yaralanır.[14]

Demirci Akıncıları Yağcı Dağında Kuran'a El Basarak Yemin Ediyor

Bu sıralarda alınan istihbarat doğrultusunda Yunanlıların bir genel taarruza hazırlandığı öğrenilir. 10 Temmuz 1921'de Yunanlılar taarruza başlar. Ancak bundan birkaç gün önce buralarda dolaşarak ***istihbarat teşkilatı yapmakla görevlendirilen Batı Cephesi Komutanlığı İstihbaratı'ndan Yüzbaşı Nazmi Bey, İbrahim Ethem Bey'e işgal bölgesinde kalmaları halinde harekât tarzları ve istihbarat toplanıp verilmesi konusunda uzunca bir talimat yazdırır.***

Gelişen Yunan taarruzu ve Demirci'nin de işgali üzerine bölgedeki dağlara çekilen İbrahim Ethem Bey ve Demirci Akıncıları, etraflarındaki bölgelerin tümünün işgal edildiği ve hatta Ankara'nın bile düştüğü haberini alır. Çapulcu ruhlu *çürüklerin* kendilerinden ayrılmasına veya kendilerinin bunları uzaklaştırmalarına karşın maneviyatları bozulmayan Akıncılar, *13 Ağustos 1921 Cumartesi günü Yağcı dağında Kuran'a el basarak yaptıkları şu yeminle sonuna kadar mücadele etmeye ant içerler:*

"Gâvur öldüreceğime, gâvurdan başka birşey düşünmeyeceğime, gâvurları denize dökünceye kadar çalışacağıma, harpten kaçmayacağıma, arkadaşlarıma ihanet etmeyeceğime, sebepsiz yere halka zulüm ve baskı yapmayıp iyilikle davranacağıma ve hiçbir zaman gâvura teslim olmayacağıma vallah ve billah..."

---

12 a.g.e., s.49. vd.
13 a.g.e., s.51 vd.
14 a.g.e., s.56 vd.
* Cinsel organ.

İşte bu yeminle yeni bir dönem açılacak ve Demirci Akıncı Müfrezeleri, Büyük Türk Taarruzu ve ertesine kadar bu dağlarda Yunan'la, onları denize dökene kadar mücadele edeceklerdi.[15]

Öte yandan düşmanın yeniden boşalttığı Gördes, Simav ve Demirci'de TBMM Hükümeti'nin yetkili tek temsilcisi olarak bulunan İbrahim Ethem Bey, bu bölgelerde Demirci merkez olmak üzere bağımsız bir Türk Livası kurarak Milli Hükümet adına yönetimi ele alır. Ancak Demirci Akıncıları dağlarda *düşman derinliklerine yönelik pusu, baskın, keşif, istihbarat gibi faaliyetlerine devam etmektedir.* İbrahim Ethem Bey, Demirci, Gördes ve Simav'da Demirci Akıncıları'nın silah, cephane, mühimmat ve iaşeleri için Müdafaai Hukuk teşkilatlarını yeniden etkinleştirir. 17 Eylül 1921'de de Ordu'ya ilk harp raporunu göndererek faaliyetlerini bildirir.[16]

Bu arada yeniden taarruza geçen düşmanın Demirci'ye yaklaşması üzerine 10/11 Ekim 1921 gecesi ilçeyi boşaltan İbrahim Ethem Bey ve maiyeti, Akdağ'a geçer. Burada Akıncılar'la/Gönüllü Müfrezeleri yeniden yeminler içilerek tekrar düzenlenir ve bunların sorumluluk bölgeleri belirlenir. Buna göre;

11. Akıncı Müfrezesi Komutanlığı'na Parti Pehlivan Ağa;

12. Akıncı Müfrezesi Komutanlığı'na Usturumca'lı Halil Efe;

13. Akıncı Müfrezesi Komutanlığı'na Sarı Mehmet Efe;

10. Akıncı Müfrezesi Komutanlığı'na Kirmastı'lı Ahmet Nazif; (Şehit düşünce yerine Arslan Ağa)

6. Akıncı Müfrezesi Komutanlığı'na Arslan Ağa; (Sonradan Arap Ali Osman Çavuş)

1. Akıncı Müfrezesi Komutanlığı'na Hüseyin Çavuş;

2. Akıncı Müfrezesi Komutanlığı'na Kula'lı Mehmet Efe;

3. Akıncı Müfrezesi Komutanlığı'na Hacı Veli;

4. Akıncı Müfrezesi Komutanlığı'na Bakırlı Mustafa Efe;

5. Akıncı Müfrezesi Komutanlığı'na Bakırlı Ahmet Çavuş;

getirilir.

Jandarmalarla bazı fedakâr memurlar da doğrudan doğruya, karargâhta, Akıncılar'ın Reisi İbrahim Ethem Bey'in makamında bulunacaktı.

Şehit düşmeler, anlaşmazlıklar ve Sarı Mehmet gibi haydutluğa yatkın olanların uzaklaştırılması ile müfrezelerin sorumluluk bölgeleri de şöyle belirlenmişti:

6. Balat, Kirmastı, Yenice;

10. Kepsut, Balıkesir;

11. Simav, Demirci;

12. Gördes, Salihli;

---

15 a.g.e., s.71 vd.
16 a.g.e., s.84 vd.

1. Bigadiç, Konakpınar;
2. Kula, Eşme;
3. Sındırgı, Akhisar;
4. Akhisar, Gelenbe;
5. Kırkağaç, Soma;

Jandarmalar da yine Sındırgı, Simav bölgelerine taksim edilerek, harekât tarzlarına ait ***Akıncılar Yasası*** da ellerine verilmişti.[17]

Akıncı Müfrezeleri'ne verilen uzunca Yasa'nın, Yunan taarruzundan önce bölgede istihbarat örgütü kurmak için çalışma yapan Batı Cephesi Komutanlığı İstihbaratı'ndan Yüzbaşı Nazmi Bey tarafından İbrahim Ethem Bey'e verildiğini yukarıda belirtmiştik.

Akıncılar Yasası, Akıncı Müfrezeleri'nin kuruluşu, yönetim, teçhizat, donatımı ve yeme-içmesi ile ilgili olup hemen her hareketleri çok sıkı bir disipline bağlanmıştır. Müfrezeler de bunlara ayrıntılar dışında çok büyük oranda uymuşlardır.

Akıncılar Yasası'ndaki şu maddeler önemli olduğundan; ve Türk İstiklâl Harbi'nin ilk zamanlarında '*bazı gayrınizami kuvvetlerin*' yaptıklarıyla karşılaştırılması açısından aşağıda veriyoruz:

"...

"- Müfrezelerin yeme-içmesi misafir suretiyle mıntıkasındaki köylere ait ise de hiçbir zaman yemek ve yatak için beğenmemezlik gibi uygunsuz hallere cesaret edilemez. Zira bu gibi haller mesuliyeti davet eder ve ahalinin nefretini doğurur.

"- Hiçbir sebep ve bahane ile bir şahıstan, köy ve kasabadan para talep edilemez. Yalnız yardımsever ve vatanseverler tarafından bağış suretiyle müfrezeye gönderilenler bunun dışındadır. Bu gibi bağışlarda bulunan kişilere teşekkür edilmek üzere isimlerinin bildirilmesi lazımdır.

"- *Ahalinin kasabalarda Hıristiyanlarla alış-veriş etmemesi için icap eden nasihatlerde bulunmak ve milletin kanını emen bazı vurguncuların köylüleri dolandırmasına müsaade etmemek ve herkesin malını pazarlarda satmasını temin eylemek, iktisat ve milli servet noktasından pek mühimdir.*

"- *Düğünlerde yapılan uzun boylu masrafları, rakı, şarap içilmesini, kumar oynanmasını yasaklamak ve karı oynatılmasına müsaade etmemek milli ahlâk noktasından fevkalade lazımdır.*

"- Kumandan ve erlerin rakı içmesi, kumar oynaması, milletin malına, ırzına tasallut etmesi katiyyen yasaktır.

---

17 a.g.e., s.100 vd.

"- Kumandan ve müfreze erlerinin ***bazı ahlâksız kadınları nikâhı altına alması veya karı oynatması, kumandanın müsaadesi olmaksızın evlenmesi*** ve bir erin bir müfrezeden diğerine firarında izin almadan kabulü keza yasaktır..."[18]

Sorumluluk bölgeleri ve harekât tarzları kendilerine Akıncılar Yasası ile bildirilen Müfrezeler anılan yerlere doğru intikale geçerek görevlerine başlarlar.[19]

Demirci Akıncıları'nm kuruluşunu böylece anlattıktan sonra şimdi tekrar Ethem'e dönebiliriz.

---

18 a.g.e., s. 112 vd.

19 Bu arada askeri ve bölge ile ilgili yerel kaynaklara dayalı eserinde Zekeriya Özdemir, Demirci Akıncıları ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar: "Cephe gerisinde kalan Akıncı Müfrezeleri, bir buçuk yıl içinde düşmanla defalarca çarpıştı. Düşmana 787 ölü, 151 yaralı, 137 hayvan, 2 hafif makinalı tüfek, 190 esir bıraktırdı. Birçok telefon, telgraf ve posta bağlantılarını kestiler. Birçok köyü ve kasabayı yağmadan ve yakılmaktan kurtardı. Bulundukları çevrede TBMM Hükümeti adına kurdukları yönetim mekanizmasıyla ve **Akıncılar Töresiyle**, halk üzerinde Yunanlılara hakim bir Türk varlığı gösterdi. Asayişi korudu, eşkıyalığı önledi. Bu mücadelede kendileri ise 21 şehit, 2 esir ve 22 yaralı verdi." ...Önderler, s. 194 vd.

8. BÖLÜM

ÇERKEZ ETHEM'İN İZMİR'DEKİ FAALİYETLERİ

Demirci Akıncıları'nın kuruluşunu belirtikten sonra döndüğümüz İzmir'de şunları görürüz:

Çerkez Ethem İzmir'de Yunanlılara hizmete devam eder. Sivas'ta yayınlanan "Gayei Milliye" gazetesi, 21 Nisan 1921 tarihli sayısında Nisan ayı içerisinde ***Anzavur'un Ethem'in çetesiyle birlikte Gönen'de görüldüğünü***, bunların Halife [Vahdettin]'nin olağanüstü yetkilerini taşıdıkları iddiasında bulunduklarını yazmıştır.[1]

Çerkez Ethem'in Karadeniz'den Ankara'yı Basma Planı

Çerkez Ethem'in tüm bu ihanetlerinin yanı sıra, bir de bir Çerkez-Yunan ortak kuvvetiyle Anadolu Milli Hareketi'nin merkezi Ankara'yı basıp-dağıtma planı vardır. İstanbul'da yayınlanan işbirlikçi "Peyamı Sabah"ın 15 Haziran 1921 tarihli sayısında belirtildiğine göre olayın perde arkası şöyledir: 1921 ortalarında Yunan genel saldırısının gecikmesi üzerine, Çerkez Ethem onlara şu teklifte bulunur: İzmir ve Mudanya'dan 20 bin kişilik bir kuvvet hazırlanacak. Kendisine de 2 bin Yunan atlısıyla Çerkezlerden kurulmuş bin kişilik bir süvari kuvveti verilecek. Bunların tümü ulaştırma gemilerine bindirilecek, savaş gemilerinin koruyuculuğu altında belirli bir günde Karadeniz'de İnebolu, Samsun gibi yerlerden birine ya da seçilecek başka bir yere çıkarma yapılacak, ancak bu çıkarmadan iki gün önce güney ve kuzey cephelerinden saldırıya geçilecektir. Bu yolla Anadolu'yu altüst etmek kolay olacaktır. (İşgalci Yunan birliklerinin komutanı) Papulas, Yunan genelkurmayı ile görüştükten sonra bu planı mantığa uygun ve uygulanabilir bulmuştur. Ancak, planı genelkurmay başkanı Dusmanis'e sunma gereğini duymuşlardır. Durum hemen Atina'ya bildirilmiş ve Çerkez Ethem alelacele Atina'ya aldırılmıştır. Hat-

---

1 Sarıhan, a.g.e., s. 108 vd. Ancak bu birlikteliğin 15 Nisan'dan önce olması gerekir. Çünkü; ikinci isyanının da bastırılmasıyla Kocaeli bölgesine kaçarak Kuvayı İnzibatiye hareketine katılan Anzavur, daha sonra yeniden Biga'ya dönmüşse de; 15 Nisan 1921'de Karabiga yakınlarında Adliye köyü civarında Çiftlikköy'lü Mehmet Efe tarafından **itlaf** edilmiş ve **başı kesilerek Ankara'ya gönderilmiş**, biz de bunun ayrıntılarını önceki bölümlerde yazmıştık. Fakat ilerleyen günlerde Ethem bu kez de Anzavur'un oğlu Kadir ve önemli adamlarından Çerkez Davut ve diğerleri ile işbirliğine gidecektir. Bunu da sonraki bölümlerde yazacağız. Ayrıca, o dönemin iletişim koşulları dikkate alındığında "Gayei Milliye"nin haberinin doğruluğu ortadadır.

ta kralın huzuruna kadar da çıkarılmıştır. Bu projeyi Atina da kabul etmiş, ancak üzerinde değişiklikler yapmıştır. Yalnız Ethem Bey'in bin Çerkez atlısıyla bu 'işe' katılması kabul olunmaz, çünkü *güvenemezler*. İzmir'den, Mudanya'dan kuvvetler hazırlanmaya başlanır. Ulaştırma gemilerine emirler verilir. Bir yandan da Yunan torpidoları, Karadeniz kıyılarında tâbiyeleri yoklamak üzere şurada burada görünmeye başlarlar. İhtimal verilmeyen noktalardan güllelerle karşılık verildiğini gören Yunan torpidoları, böyle bir çıkarma hareketini sakıncalı görürler ve durumu Atina'ya bildirirler. Proje suya düşer. İşte bu nedenle Yunan saldırısı bir aylık bir gecikmeye uğrar.[2]

Karadeniz Planı Tutmayınca Akdeniz Planını Devreye Soktular

İngiliz ve onların kuklası Yunanlıların, Çerkez Ethem'le birlikte Karadeniz'den Ankara'yı basma planı tutmayınca bu kez de Akdeniz planını yürürlüğe koyarlar. Türk Genelkurmayı'nın elde ettiği istihbarata göre olay şöyle gelişir:

Konya ayaklanmasının (1920 Ekim-Kasım) tepelenmesi ile isyanın elebaşı Delibaş Mehmet, yardakçılarıyla birlikte Adana'da Fransızlara sığınır. O zamana kadar Fransızlardan albay rütbesi üzerinden maaş alan Delibaş Mehmet, *-kesin olmamakla birlikte-* 1921 Mart'ında İstanbul'a gider. Burada *İngiliz* ve *Yunan* komutanları ile görüşür. Sonunda Delibaş'ın ***Çerkez Murat*** ve ***Çerkez Rafip*** adlı emekli binbaşılarla; ***Yüzbaşı Şevket ve 400 kadar Çerkez adamı*** ile bir Yunan torpidosuna bindirilerek eski Antalya veya Alanya kıyılarına çıkarılması planlanır. *Delibaş* ve *Çerkezler*, burada Konya ayaklanmasından kaçanlarla affedilen bazı kişilerin de katılmasıyla bölgedeki aşiretleri de kandırarak Konya'ya geçecekler ve büyük çapta bir ihtilal yapacaklardır. Bu ihtilalde Delibaş ile ***Çerkezlere,*** Manavgat'ta büyük bir çiftlik sahibi olan ve hatırı sayılan Cemal Bey adındaki birinin de yardım edeceği öğrenilir.

Planı haber alan Türk Genelkurmayı, durumun incelenmesini ve uyanık bulunulmasını, bu isyancı bozguncuların bir an önce ele geçirilmesini Konya Valiliği, Antalya Dolayları Komutanlığı ve Konya'daki Güney Cephesi Kurmay Başkanlığı'ndan ister.[3]

---

2 Sarıhan, a.g.e., s. 109. Fakat Kılkış zırhlısı ile bir Yunan muhribi, 9 Haziran 1921'de İnebolu limanına girmiştir. Karaya çıkan iki Yunan subay Türk askeri ve sivil makamlarına bir nota vererek; iki saat içinde kentte bulunan harp malzemesinin imha edilmesini, topların tahrip edilerek kamalarının teslim edilmesini, halkın elindeki silahlarla, telefon-telgraf ve limandaki teknelerin kendilerine teslimini, kentteki kuvvetlerin de burayı terk etmelerini istemiştir. Bu nota üzerine Ankara ile irtibata geçen ilgililer, Yunan notasının hemen reddedilmesi ve düşmanın her türlü girişimlerine ateşle karşılık verilmesi emrini alır. Bu emrin kendilerine bildirilmesi üzerine subayları kenti terkettikten sonra Yunan gemileri, saat 13.20'den 18.25'e kadar İnebolu'yu ateşe tutmuş, ancak Türk kıyı bataryalarının karşı ateşi üzerine buradan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.IV, s. 97 vd.

3 Genelkurmay/ATASE, Türk İstiklâl Harbi, II'nci c., Batı Cephesi, 3'ncü Kısım, s. 563 vd.

Delibaş'ın çıkardığı ayaklanma bölgesinden sorumlu olan 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey'in verdiği bilgilere göre de Delibaş Mehmet, İstanbul'da tüm Konya/Bozkır yöresi ayaklanmalarının tertipleyicisi Hacı Zeynelabidin ile görüştükten sonra İzmir'e gitmiş, bölgeye oradan gelmiştir. Yine Fahrettin Bey'in yazdığına göre, yanındaki adamları, hükümetçe affedilecekleri umuduyla ***Delibaş'ın başını keserek*** ilgili makamlara getirmişler ve gerçekten de bağışlanmışlardır.[4]

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde Çerkez Tevfik'in Adamları da Mehmetçiğe Yunan'la Birlikte Kurşun Attı

Bu arada 10 Temmuz 1921'de Yunan taarruzuyla başlayan ve Türk ordusunun; *stratejik geri çekilme* harekâtıyla Sakarya'nın doğusuna çekilmesiyle sonuçlanacak Kütahya-Eskişehir muharebelerinde ilginç bir ayrıntı da ortaya çıkar. "Hakimiyeti Milliye"nin 19 Temmuz 1921 tarihli sayısında, *"bu savaşlarda ele geçirilen 'Yunanlılar' arasında Çerkez Tevfik'in 10 kişilik çetesine mensup İbrahim Tandır adında bir 'alçak'ın da bulunduğu"* belirtilmektedir. Gazetenin haberine göre, ***Tevfik, Altuntaş yakınlarındaki köyleri bizzat yakmış***, Ethem ise bu sıralarda Atina'ya gönderilmiş, bir çete reisi olan diğer Ethem, Uşak'ta "utanmadan kendisi gibi hainleri" toplamakla, Reşit ise İzmir'de "haltlar tertibiyle meşgul"dür.[5]

Sakarya Meydan Muharebesi Sıralarında Ethem Salihli'de

Ağabeyi Tevfik Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde Yunan'la birlikte Türk askerine kurşun attırırken, Nisan sonunda tedavi olmak veya *yeni talimat almak için* gittiği Atina'dan döndüğü anlaşılan Çerkez Ethem de boş durmamaktadır. Ethem'in hedefi de, Yunan işgaline karşı güçlü bir mukavemete girişen Demirci Akıncıları Cephesi'ni çökertmektir. Çerkez Ethem, 1921 yılının Ağustos/Eylül'ünde Türk İstiklâl Harbi'nin Ankara önlerinde cereyan eden en kritik savaşı olan Sakarya Meydan Muharebesi sıralarında bir 'faaliyete' daha imza atar. Çerkez Ethem, işte bugünlerde, Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem (Akıncı) Bey, Parti Pehlivan Ağa ve Usturumca'lı Halil Efe'nin başını çektiği Demirci Akıncıları Cephesi'ni çökertmek için ***İzmir'den kalkıp Salihli'ye gelir.*** Ethem, Demirci'de damadı bulunan Salihli'li Uzun Abdullah adlı bir Çerkez'le, Parti Pehlivan ve Halil Efe'ye; Ethem'in Yaveri Yüzbaşı Açofit Sami de İbrahim Ethem (Akıncı) Bey'e hitaben ya-

---

4 10 Yıl Savaş.., s. 272 vd. Bu son olayda Ethem'in adı geçmemesine karşın, o devre dışı bırakılarak böyle bir harekete girişileceğini düşünmek *-bize göre-* imkânsızdır. Bu arada Konya'lı âsilerin Çapanoğlu isyancılarını dört gözle beklemeleri hakkında bk; Selahattin Durmaz, Çiçekdağı (Mecidiye) Müdafaai Hukuk Cemiyeti ve Çapanoğlu İsyanına Karşı Gösterdiği Yararlılıklar, Toplumsal Tarih, Eylül 1997, sayı: 45.; **Konya isyanına İngiliz istihbaratının elemanlar göndermesi** hakkında bk; ATABE, c.11, s. 188. Öte yandan bölgeden bir akademisyenin bize şifahen verdiği bilgilere göre de **Delibaş isyanında ana unsur, Çerkezlerin yaşadığı Karaman'ın Emirler köyüdür.**

5 Sarıhan, a.g.e., s. 109 vd.

zılmış *-aynı içerikte-* birer mektup gönderir. 20 Ağustos 1921 tarihini taşıyan bu mektuplarda Çerkez Ethem;

"...***artık hiçbir ümidin kalmadığını, düşmanın kesin muzafferiyeti sağlayarak Ankara'ya girmek üzere olduğunu***, dağda gezmenin hem köylü hem de muhataplarının çıkarlarına zararlı bulunduğunu, eski hukuklarına hürmeten (!) kendilerine yardım için Salihli'ye geldiklerini ve teslim olmaları halinde fevkalade yaşayacaklarını ve kendilerinin Yunanlılardan fevkalade hürmet gördüklerini" bildiriyordu.[6]

I. İnönü Muharebesi sırasında Yunan'la muharebe eden Türk ordusunu, düşmanla işbirliği yaparak arkadan vuran Ethem, şimdi de aynı düşmanla Ankara önlerinde cehennemî bir muharebeye giren Türk ordusunu yine aynı düşmanla işbirliği yaparak gerilerden çökertmek istiyordu.

Söz konusu mektuplarla ilgili olarak İbrahim Ethem (Akıncı) Bey şunları yazmaktadır:

"...Doğal olarak bu mektuplara karşı gülmemek mümkün değil. Mektup sahiplerinin mektup tarihine bakarak düşmanın Sakarya'da muzafferiyet kazanacaklarına güvendikleri anlaşılıyordu. Kendilerine hiç cevap vermedik. Zira, bizim gayemiz sonuna kadar mücadele etmek ve Milli Zafer'in kazanılmasına kadar düşmanla çarpışmak olduğundan, teslim olmak ise aklımıza bile gelmediğinden, karşılık vermemek ve boş şeylerle vakit geçirmemek daha uygundu."[7]

İhanetin Referansı Çerkez Ethem

Yine bugünlerde, 1921 Eylül ortalarında Balıkesir bölgesindeki Yunan işgal kuvvetleri komutanı adına Kurmay Başkanı Yarbay A. Protekulos imzalı, düşmanla çarpışan gayrınizami Türk kuvvetlerine yönelik bir af bildirisi yayınlanır. Düşman, askeri güçle ve Ethem'in girişimi ile çökertemediği Demirci Akıncıları'nı af vaadiyle iğfal edip, mukavemeti kırmak istemektedir.

Söz konusu bildiri, Balıkesir'in Bardakçı köyünden yaşlı bir Türk köylüsü ile *-ve tehditle-* Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem (Akıncı) Bey'e gönderilir. Yunanlılar, teslim olmaları halinde türlü vaatlerde bulundukları Akıncı komutanlarını inandırabilmek için Çerkez Ethem'in durumunu da örnek gösterirler: "...Çerkez Ethem Bey'in adamları Yunan askeri idaresine teslim oldukları zaman hiçbir kötülük görmedikleri gibi evlerinde aileleriyle beraber iyi bir hayat geçirdikleri ve Yunan hükümeti tarafından himaye edildikleri herkesçe bilinmektedir."

Tahmin edilebileceği gibi öneri kabul edilmez ve bu yanıt alaycı bir mektupla, aynı köylü aracılığıyla düşmana iletilir.[8]

---

6 Akıncı, Demirci Akıncıları, s. 88 vd.
7 Aynı yer.
8 a.g.e., s. 91 vd.

Çerkez Ethem'in Casusları

Çerkez Ethem ve Yunanlıların birlikte hareket ederek Demirci Akıncıları'nı çökertmek için peş peşe yaptıkları girişimler sırasında, gayrınizami Türk kuvvetlerine yönelik yine Çerkez Ethem imzalı bir casusluk olayı meydana gelir. Casusluk olayını; İzmir'deki Yunan işgal kuvvetleri komutanı General Papulas'ın bilgisi dahilinde Çerkez Ethem, Çerkez Şevket ve İştip'li Halil Efe ile Salihli'deki Yunan işgal kuvvetleri komutanı Mihalaki organize etmiştir.

Söz konusu casusluk olayının ayrıntıları İbrahim Ethem (Akıncı) Bey'in 25 Eylül 1921 tarihli notlarından anlaşıldığına göre şöyle gerçekleşmiştir: Emir erleri, Kaymakam İbrahim Ethem Bey'e iki kişinin kendisini görmek istediğini söyler. İzin verilmesi üzerine gelen ve Turgutlu'lu olduklarını söyleyen kişiler, kendilerinin erkek keçi, sığır vs. gibi canlı hayvan tüccarı olduklarını, hem bu dağlardan mal alıp hem de ününü duydukları Kaymakam İbrahim Ethem Bey'i ziyaret amacı taşıdıklarını söylerler. Akıncı bunlara izin verir. Ancak hareketlerinden ve heyecanlarından casus olabileceklerinden de kuşkulanır. Adlarının daha sonra Ahmet ve Hasan olduğu öğrenilen bu kişiler, mıntıkayı dolaştıktan sonra geldikleri İbrahim Ethem Bey'in yanında, kısa bir sorgulama ve milli/dini duygularının okşanması sonucu casus olduklarını itiraf ederler. Ahmet ve Hasan casusluğa nasıl itildiklerini Kaymakam İbrahim Ethem Akıncı Bey'e şöyle anlatır:

"Efendim, biz esasen alış verişçiyiz. Her zaman Salihli, Kula, Alaşehir pazarlarını gezer, alış veriş yaparız. Salihli'ye de bu hafta bu maksatla geldik. Hayvan pazarında dolaşırken yanımıza efe tavırlı birisi geldi. Bizi alıp bir kahveye götürdü. ***Orada önceleri bizim taraflarda eşkıyalık yapan** [Manyas'lı] **Çerkez Şevket'in ve Çerkez Ethem'in adamlarından eşkıya** [İştip'li] **Halil Efe vardı.*** Onun yanına oturduk. Halil Efe bize kahve ve sigara verdikten sonra dedi ki:

- Sizi şimdi Yunan kumandanının yanına götüreceğim. Ne derse pekâlâ diyecek, verdiği işi yapacaksınız. Yapmazsanız sonu kötü olacak; fakat yaparsanız para kazanacaksınız.

Her ne kadar itiraz ettik ise de kabul etmedi. Ve hatta bizi zorla Yunan kumandanının yanına götürdü. Orada aynı şekilde ikramda bulunduktan sonra kırca bir gâvur olan Yunan subayı bize dedi ki:

- Size buradan bir kâğıt vereceğiz. Bu kâğıdı Demirci'ye götürecek ya Kaymakam [İEA] veyahut Parti Pehlivan'a vererek resmi belge alacaksınız."

Salihli'deki Yunan işgal kuvvetleri komutanı Mihalaki, mektupla birlikte Hasan ve Ahmet'in istihbarat görevleri de olarak da şu şifahi talimatları verir:

"Demirciye giderken yolda süvari varmış, kaç kişi? Hayvanları nasıl? Silahları ne cins, cephaneleri üzerlerinde var mı? Nerelidirler? Bunlara dikkat edeceğiniz gibi Demirci'ye girdiğinizde bir iki gün hayvan almakla uğraşacaksınız. Bu zaman içinde çetelerle görüşün. Ve onlar hanlarda yatıyorlarmış, hayvan trampası [değiş-tokuşu] bahanesiyle yanlarına gidin, kaç kişi olduklarını, bellerinde ne kadar cep-

hane bulunduğunu, çetelerin kumandanları kimlerdir? Kaymakam [İEA] silahlı mı geziyor? Çeteler kendisini tanıyorlar mı? Bunları anlayın ve sonra Kaymakam'ın yanına girin ve kendisini görerek uygun bir zamanda şu kâğıdı verin."

Ahmet ve Hasan, bu 'görevi' kabul etmek istememelerine karşın "Sizi bu memleketten çoluk çocuğunuzla sürer idam ederiz" tehdidiyle karşılaşınca mecburen yapmak zorunda kaldıklarını ağlayarak belirtip söz konusu mektubu Kaymakam Akıncı'ya uzatırlar. "Demirci Kaymakamı Çete İbrahim Ethem ve Parti Efelere" hitaben Türkçe kaleme alınan Yunan komutanının 20 Eylül 1921 tarihli mektubunda şunlar yazmaktaydı:

"Dostum,

Ben Salihli ve yöresi Yunan işgal kuvvetleri kumandanıyım. Büyük Yunan kumandanından aldığım emirle size bu mektubu yazmak isterim ki, siz beni dinleyesiniz ve sözlerimi hakikat diye kabul edesiniz. Bilirsiniz ki, Yunan orduları Küçük Asya'yı fetih ve istila etti. *Bunları buradan çıkaracak Kemalistler'in kuvveti kalmadı ve yoktur.* Biz buraları zaptetmek istemeyiz. Yalnız hinterland* dahilindeki topraklarla uğraşacağız. Yine buralar padişaha kalacaktır. Fakat o iş siyaseten olacak. O zamana kadar buralarda Türklerle iyi geçinmek ve '*Yunan adaletini' göstermek isterim.* Siz ise birkaç kişi işgal dahilinde kaldınız. Dağlarda, ovalarda, burada gezer, rahatsız olursunuz. Eğer ailenizle beraber yaşamak isterseniz ***Çerkez Ethem Bey gibi teslim olur ve Yunan adaletinde yaşarsınız. Bakınız! Çerkez Ethem Bey'in adamları nasıl İzmir'de yaşıyorlar?*** Ben askerim, cesur ve vatanını seven adamları takdir ederim. Ancak sizin için çare kalmamıştır. Kuşatmadasınız. Cephaneniz kalmayacaktır. Bunun için teslim olmanız çok iyi olacaktır. Size pek çok yardım edeceğini büyük kumandan söylüyor. Silahlarınızı da almayarak size maaş verecektir. Bana emin olunuz. İsterseniz görüşelim, daha iyi anlaşalım. Size ve arkadaşlarınıza çok çok selam. Cevap beklerim dostum.

Salihli Yunan İşgal Kolları Kumandanı

Mihalaki."[9]

Mektubu okurken, Ahmet ve Hasan'ın ağlamaklı bir hale bürünmeleri üzerine Kaymakam İbrahim Ethem Bey kendilerini teskin eder. İkili, Yunan komutanının yanından çıktıktan sonra kendilerini *Çerkez Ethem'in "güzidelerinden"* İştip'li Halil Efe'nin tenha bir yere götürerek şunları dediğini de ekler:

"Benden de onlara selam söyleyin. Gelsinler, teslim olsunlar. Gâvur onlara çok maaş ve para verecek. Sıra bu sıradır. Budalalık yapmasınlar...İsterlerse benimle mektuplaşsınlar.

9 a.g.e., s. 94 vd.
* Kıyının gerisindeki toprak.

Bunu söyledikten sonra bizi yine tehdide başladı. Ve sonra da vaatlerde bulundu. İşte biz bu nedenle buraya zorla geldik."

İbrahim Ethem Bey, Çerkez Ethem'in gönderdiği bu iki casusu, Akıncılar'a Yunanlılardan istihbarat getirmeleri koşuluyla affederek salıverir.[10]

Akıncıların Moralleri Yerinde

Bu arada Demirci dağlarında binbir zorluğa göğüs gererek işgalci düşmanla silahlı mücadele eden ve Yunan'ın yukarıda anlatılan iğfalatlarına da bir türlü kanmayan Demirci Akıncıları zaman zaman kendi aralarında şakalaşmaktan da geri durmazlar. Böyle bir anda şaka yollu, dağlarda bu zorlukları çekmektense gâvura teslim olmanın daha iyi olacağını söyleyen Balıkesir'li Kara Ahmet'e, ***Parti Pehlivan Ağa'nın verdiği şu cevap,*** hem Çerkez Ethem'in hem de Yunanlıların "teslim olun, affedildiniz" çağrılarına kulak asmayan ***Türk Akıncıları'nın asil ve yüksek ruh durumunu göstermesi bakımından*** oldukça ilginç ve de düşündürücüdür:

- Ulan Karaahmet! İşitmedin mi? Gâvur bizden tutulanları öldürmez; yalnız burnuna bir halka takar, gezdirir ve kaç yaşında olduğunu sorarak o kadar gâvura teslim edermiş, karışmam ha![11]

İzmir'e Gider Gitmez Kuvvet Hazırlamaya Başlar

Öte yandan, Ethem'in daha isyan etmeden iki ay önce, Yunan ve İngilizlerle ilişkiye geçtiğini yukarıda yazmıştık. Kuvayı İnzibatiye komutanlarından *-eski TM'ci-* Çerkez Bekir'in, Bursa'da Yunan generalleri ve İngiliz askeri makamlarıyla sıkı bir işbirliği kurarak, Ankara Hükümeti'ne karşı koymak için birkaç bin kişilik bir İslâm kuvveti toplamaya çalıştığı, Bekir'in yanında Ethem'in adamlarının bulunduğu ve onunla haberleşmekte olduğu Genelkurmay istihbaratınca öğrenilmişti.[12]

İşte bu ilişkiyi doğrulayan bir haberi de "Hakimiyeti Milliye"nin 24 Şubat 1921 tarihli bir haberinden öğreniyoruz. Habere göre, Ethem İzmir'e gider gitmez Kışla'da asılı bulunan mavi-beyaz ***Yunan bayrağını selamlamış*** ve General Papulas'ı ziyaret etmiştir. Haberde ayrıca, Ethem'in, ***Alaşehir Müslümanlarını zorla silah altına almayı ve Balıkesir yöresinde de Anzavur'la işbirliğini düşündüğü*** belirtilerek "İslamlar'dan bir Yunan ordusu kurulmasını hiçbir Müslüman'ın kabul etmeyeceğine şüphe yoktur" yorumu yapılmıştır.[13]

Ancak, ne olursa olsun, Ethem böyle bir işe girişmiştir.

Yine bununla ilgili bir haber de Anadolu Ajansı'nı kaynak gösteren Yeni Adana gazetesinin 16 Mart 1922 tarihli nüshasında yer almıştır. Gazeteye göre, ***Yunanlılar***

---

10 Gösterilen yer.
11 a.g.e., s. 110 vd.
12 Ayaklanmalar, s. 229 vd.
13 Sarıhan, a.g.e., s. 92, 111 vd.

Çerkez kardeşleri çete teşkilatı kurmakla görevlendirmişlerdir. Ethem, Aydın; Reşit ve Tevfik de Bandırma dolaylarında bu görevle ilgili çalışmaktadır. Tevfik Bandırma'da Yunan işgal komutanlığı tarafından haydutluğun yasaklanması hakkında nasıl bir önlem düşünüleceği sorusuna cevaben kendilerine fevkalade yetki verilmesini teklif etmiş ise de Yunanlılar söz konusu öneriyi kabul etmemişlerdir. ***Reşit ise Manyas, Gönen ve Karacabey yöresinde dörtyüz kişilik bir kuvvet oluşturmuştur.***[14]

Sivas'ta yayınlanan "Gayei Milliye" gazetesi, Nisan 1921'de Anzavur'un Ethem'in çetesiyle birlikte Gönen'de görüldüğünü, bunların Halife'nin olağanüstü yetkilerini taşıdıkları iddiasında bulunduklarını yazmıştır.[15]

Bu arada Sarıhan'ın, Kutay'ı da kaynak göstererek şu soruyu sormasını da son derece ***yadırgıyoruz***: "İzmir'den Atina'ya giderken 'Yunan siyaseti aleyhinde bulunmamak' konusunda söz veren Ethem, 1921 sonlarında da İzmir'de midir? Yukarıdaki yayınlarda işaret edildiği gibi bu tarihlerde ve 1922'de de çete kurmuş ve çetesinin başında bulunmuş mudur? Bunu kesin olarak saptamak olanağı yoktur."[16]

Birincisi, 1921 Nisan sonlarında, 25 Nisan'dan sonra Ethem İzmir'den Atina'ya gitmiş[17] ancak daha sonra dönmüştür. Onun Atina'dan yeniden İzmir'e döndüğünü, yukarıda verdiğimiz İbrahim Ethem Bey'le ilgili alıntılardan da açıkça anlamak mümkündür. Bununla ilgili kullandığımız gazete haberlerine Sayın Sarıhan da yer vermiştir.

İkincisi, 1921 yılının 24 Ekim'inde İzmir'de toplanan Çerkez Kongresi bizzat Ethem ve ağabeylerinin organizesi ile gerçekleşmiştir ve hepsi de bu kongreye katılmıştır. Ayrıca kongreyi toplayan ŞÇTHC'nin örgütlenmesi sırasında Ethem ve kardeşleri başkanlık sorunu yüzünden çıkan anlaşmazlık üzerine Bandırma'ya gelerek arabuluculuk yapmıştır.

Büyük Türk Taarruzu sırasında da Ethem'in Salihli'de son direnişini yaptığını biliyoruz. İlerleyen bölümlerde yer vereceğimiz, hem İbrahim Ethem Bey'in anlatımları hem de açıklayacağımız askeri belgeler, Sarıhan'ın bu tezini tekzip edecektir.

Bunları belirttikten sonra Ethem ve hempalarının, Yunanlılar adına Demirci Akıncıları ve Türk halkına karşı yaptığı hainane faaliyetleri nasıl yürüttüğünü göreceğiz.

İbrahim Ethem Bey'in Harp Raporlarında Çerkez Ethem ve Hempaları

Demirci Kaymakamı ve Demirci Akıncıları Reisi İbrahim Ethem Bey, Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği, Yunan işgali altındaki Türk topraklarında düşmana karşı icra ettikleri gayrinizami askeri faaliyetlerle ilgili 20 Şubat 1922 ta-

14 Sarıhan, a.g.e., s. 111 vd.
15 Sarıhan, a.g.e., s. 108 vd.
16 a.g.e., s. 112 vd.
17 Cilasun, a.g.e., s. 197 vd.

rihli ayrıntılı Harp Raporu'nun 21, 28 ve 29. maddelerinde Çerkez Ethem'in yukarıda anlatılan Demirci Cephesi'ni çökertme girişimleri ve onun hempaları ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

"...Madde 21- Düşman hizmetine giren ikinci kısım hain şahısların bazıları şunlardır: Uşak-Gediz bölgesinde İbiş Çetesi, Yenice-Emet-Tavşanlı yöresinde Kabakçı ve Toplu Sadettin çeteleri, Gökçedağ'da ***Çerkez İlyas***, Balat'ta Zekeriya, Bigadiç'te Cemil ve ***Çerkez Kamalı Ramazan***, Karacabey ve Kirmastı bölgelerinde ***Çerkez Davut***, *Canbazlı Hakkı*, Balıkesir ve Manyas civarında ***Anzavur'un oğlu Kadir***, Boğazköy'lü Kemalettin çeteleri vesair ufak tefek düşman askeri arasında bulunanlardan ibarettir. Bunlardan birtakımı fedakâr müfrezelerimiz tarafından dağıtılmış ve bir kısmı da düşmanla yaptığımız muharebelerde imha edilmiştir. Şimdilik Kabakçı, İbiş, Anzavur Kadir, Kemalettin çetelerinden başka önemli birşey kalmamıştır. En çok faaliyet gösteren Kabakçı, Sadettin çeteleridir. Bunların ıslahı mümkün değildir.

"...Madde 28- Düşman, nüfuzlu [Akıncı] reisleri ve erlerine ayrı ayrı büyük vaadli mektuplar yazarak...teslim olmalarına çalışmış ve hatta silahların üstümüzde bulunması ve istediğimiz yerde istediğimiz görevin verilmesi gibi teslim olma şartlarından birçok fevkalade ayrıcalıklar ve izinler gösterilmiş ise de hakiki bir Müslüman ve ***Türk'ün hiçbir zaman düşmana silah teslim etmeyeceği*** ve çıkar ve makam için ***milli namusunu kesinlikle lekelemeye tenezzül eylemeyeceği*** yolunda kesin cevap verilmiştir.

"Madde 29- ***Düşman daha sonra Çerkez Ethem'i kullanmış ve Ethem'den Pehlivan Ağa ile Halil Efe'ye; Sami Bey'den bendenize uzun ve ayrıntılı mektuplar yazılmış ve özel adamlar gelerek düşmana yalnız silah atmamaklığımız rica edilmiş ve teslimimizin ise pek uygun olacağı izah olunmuş ise de cevap verilmemiştir.***

"Madde 30- Bu girişimlerden sonra düşman Ermeni ve Rumlardan ve sürekli ***Çerkezlerden oluşturduğu*** ve yakınlardan, Uşak'tan getirdiği kuvvetleri, dağ toplarıyla donatıp on kola ayırmış ve bu kollar Balıkesir [Yunan] merkez komutanının emri altında şiddetli takiplere başlamış ise de Allah'a şükür bir başarı elde edememiş ve meydana gelen muharebeler ve çarpışmalarda zaferler Allah'ın lütfu ile bize nasip olmuştur."[18]

Harp raporunda açıkça görüldüğü gibi aralarında Çerkezlerin de bulunduğu Rum ve Ermenilerden oluşmuş çeteler ya teker teker veya Yunan ordusu ile Türk Akıncıları arasında meydana gelen çarpışmalarda imha edilmiştir.

***

Çerkez Ethem ve yardakçılarının *'faaliyetlerine'* burada bir ara verip, kronolojiyi takip etme adına ilk önce, Ethem'in ünlü Türk casusu "İngiliz Kemal"i Yunanlılara nasıl ihbar ettiğine, daha sonra da Çerkez Kongresi'ne geçeceğiz.

18 Demirci Akıncıları, s. 182 vd.

9. BÖLÜM

ÜNLÜ TÜRK CASUSU "İNGİLİZ KEMAL"İ DE ÇERKEZ ETHEM İHBAR ETTİ

Çerkez Ethem'in İzmir'deki 'faaliyetleri' arasında, işgal altındaki bu kentte Türk Genelkurmayı'nın casusu olarak faaliyet yürüten "İngiliz Kemal" lâkaplı Ahmet Esat (Tomruk) Bey'i Yunanlılara ihbar etmek de vardır.[1]

I. Dünya Savaşı yıllarında TM'ye alınarak Çanakkale ve Sina/Filistin cephelerinde görev yapan, ardından İstanbul'da esir bulunan İngiliz subaylarının arasına sızdırılan Ahmet Esat Bey, Türk İstiklâl Harbi yıllarında da Balıkesir ve Biga yörelerindeki milli örgütlerde görev yapar. İstihbarat görevlisi olarak hem âsi Anzavur'un yanına hem İngilizlerin arasına sızdırılan Ahmet Esat Bey'e burada, kılık değiştirmesindeki ustalığından ötürü "İngiliz Kemal" lâkabı" takılır. Bir kez de 1919 sonlarında Albay Kâzım (Özalp) Bey tarafından istihbarat göreviyle Yunan işgalindeki İzmir'e gönderilen Ahmet Esat Bey, Balıkesir ve Bursa'nın düşmesi üzerine Ankara'ya gelir.[2]

Ahmet Esat Bey, Ankara'da önce TBMM Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'nün emriyle düşmanın durumu hakkında genel bilgi almak üzere İzmir'e gönderilir. Bir ay süren bu görevin ardından döndüğü Ankara'da bu kez de Genelkurmay İstihbarat Şubesi'nde kadrolu eleman olarak görevlendirilir. İngiliz Kemal'e Genelkurmay'ın verdiği görev, İzmir'deki Yunan karargâhına girip gerekli bilgileri toplayarak bunları Antalya Mutasarrıflığı da üzerinde bulunan *-Bölge Komutanı-* Yarbay Aşir [Atlı] Bey üzerinden hızla Ankara'ya iletmekti. 1920 sonu veya 1921 başında olduğu sanılan bu sırada, hareketinden önce Mustafa Kemal ve Fevzi paşalarla Albay İsmet Bey'e veda ederek karayoluyla Antalya'ya, oradan da va-

---

1 Hayatı efsanelere büründürülerek anlatılan, bazı art niyetli çevrelerce de olmadığı ileri sürülen bu ünlü Türk casusu hayali bir kahraman değil gerçek bir kişidir. Bu konuda yapılan en önemli ve ciddi çalışma ise Dr. Zekeriya Türkmen'in eseridir: **"Efsaneden Gerçeğe" İngiliz Kemal**. Türkmen'in eserinin girişinde; Ahmet Esat Bey'in biyografisi, İstihbarat, Türkler'de İstihbarat, I. Dünya ve Türk İstiklâl Harbi Yıllarında Türkler'de İstihbarat konuları başlıklar halinde ayrıntılı ve çok yararlı bilgilerle zenginleştirilerek verilmiş. Ardından kendi kaleminden Tomruk'un hayat hikâyesine, Türkmen'in, konunun anlaşılmasına yardımcı olan şerhleriyle birlikte yer verilmiştir. Çalışmanın son 15 sayfasında da Tomruk'la ilgili Türk basınında çıkan çeşitli haberlerle "İngiliz Kemal"e ilişkin resmi belgelere yer verilmiştir. Türkmen'in eserinin bu zamana kadar piyasaya sunulan "İngiliz Kemal" versiyonlarının en sahihi olduğunu da burada vurgulamak bizler için bir borçtur.

2 Türkmen, a.g.e., s. 39n, 77, 100 vd.

purla Rodos üzerinden İzmir'e giden İngiliz Kemal derhal görevine başlar. Bildiği yabancı dillerin de yardımıyla kendisini Amerika'lı gazeteci/sinema ajanı olarak maskeleyen "İngiliz Kemal", Yunan subayları arasına ve hatta karargâhına kadar sızarak ordunun durumu ve Türk ordusuna karşı yapacağı harekâtlarla ilgili çok gizli bilgi ve belgeleri elde eder. Kendi ifadesiyle ***"her tarafa dal budak sarıp Yunanlılar arasında kuvvetli bir istihbarat şebekesi kurar"*** ve elde ettiği istihbaratı da İzmir'de kendisi gibi "*görevli*" bulunan Uşak'lı Alaattin (Tiritoğlu) Bey aracılığıyla Yarbay Aşir Bey'e ulaştırır. Aşir Bey de bu çok gizli ve hayati bilgileri Ankara'ya, Türk Genelkurmayı'na günü gününe iletir.[3]

İngiliz Kemal'le Çerkez Ethem Karşı Karşıya

İngiliz Kemal, işgal İzmir'inde bu *vatani görevini* kendisine emredildiği gibi ustaca yürütürken, karşına Çerkez Ethem çıkar. Yunan kralının, işgal altındaki Türk topraklarına yapacağı ziyarete "gazeteci" maskesiyle katılma izni çıkarmayı başaran İngiliz Kemal'in, bu görevde kendisine gerekecek film kayıt cihazını almak için Rodos'a gidip gelmesi gerekmektedir. İzmir'den Rodos'a gidecek vapur kalkmadan önce bir restoranda yemek yemek isteyen İngiliz Kemal ne yazık ki burada karşısına çıkan Çerkez Ethem'in yardakçılarından birisi olan Necati tarafından *tanınır.* Necati'nin durumu Ethem'e, Ethem'in de aynı yerde yemek yiyen Yunan subaylarına bildirmesi sonucu, İngiliz Kemal önce kaçmaya, yakalanınca da kimliğini saklamaya çalışmışsa da yakayı ele vermiş ve polis merkezine götürülmüştür.[4]

İngiliz Kemal, kendisini sorgulayan [Yunan] İzmir polis müdüründen, ***"Çerkez Ethem tarafından yapılan ihbar üzerine casuslukla suçlandığını"*** öğrenirse de her şeyi inkâr eder. Ahmet Esat Bey, Türk casusu olduğu iddiasıyla idamı istenmesine karşın, ne polisteki ne de daha sonra mahkemedeki ifadesinde ***tek kelime Türkçe konuşmayarak*** Türk olmadığını, Amerika'lı gazeteci/sinema ajanı olduğunu söyler.

Polisteki ifadesinde Amerika'lı olduğuna ısrar eden İngiliz Kemal; *bir ara belgesel çekmek için Anadolu'ya gittiği sırada Ethem'in de Yozgat ayaklanmasını bastırma bahanesiyle birçok Rum ve Hıristiyan'ı acımasızca katlettiğine tanık olduğunu, bunları görüntülediğini, bunun üzerine Ethem'in kendilerini pusuya düşürüp yanındaki Amerika'lı arkadaşı ile iki misyoner rahibi öldürdüğünü, bunu tam Amerikan ve Yunan makamlarına bildirecekken, Ethem'e yakalandığını,* ***onun iftirasına kurban gittiğini*** *anlatır.*

Ancak İngiliz Kemal, bu müthiş senaryosu ile polis müdürünü etkilemesine karşın askeri makamların baskısı sonucu salıverilmeyerek tutuklanır ve hapse atılır.

---

3 Türkmen, a.g.e., s. 111 vd.

4 Türkmen, a.g.e., s. 116 vd. İngiliz Kemal, ne zaman yakalandığını burada belirtmemesine karşın, hatıralarının ilerleyen bölümlerinde Büyük Türk Taarruzu'nun başladığı sıralarda 15 aydır hapis olduğunu belirttiğinden bunun 1921 Mayıs'ında olduğu sanılmaktadır.

İngiliz Kemal Çerkez Ethem'e Karşı Psikolojik Harekâta Girişiyor

Cezaevinde de gerçek kimliğini saklayan İngiliz Kemal, kendisini Yunanlılara ihbar eden Çerkez Ethem'in aleyhinde propaganda savaşına girişir. Yunan işgal kuvvetlerinin üst düzey komutanları ile istihbarat başkanlarına isimli isimsiz mektuplar gönderen İngiliz Kemal; Ethem'in Türklerden kaçıp Yunanlılara sığınmasının amaçlı olduğunu, gerçekte onun Türk casusundan başka birşey olmadığını, adamlarının işgal bölgelerindeki Rum köylerine saldırıp onları öldürdüğünü, bunları bölgeden yeni getirilen mahkûmlardan aldığı bilgilerle gün ve yer bildirip zenginleştirerek hikâye eder.

İngiliz Kemal, kendi ifadesiyle o kadar çok yazar, Yunan memurlarının zihnini o kadar alt üst eder ki bir ara Yunanlılar, aleyhine takibata başladıkları Ethem'le yardakçılarını göz hapsine alarak çevreleriyle görüşmelerini dahi yasaklar.

Bu arada ***Türk Genelkurmayı***, Yunan zindanlarındaki bu önemli casusuna Yarbay Aşir Bey aracılığıyla *bir sigara paketi içerisinde yüz lira ulaştırır.*

Yine bu sıralarda İngiliz Kemal İzmir'de kurulan askeri mahkemeye çıkarılır. Duruşmanın daha başında *Türkçe bilmediğini, bir tercüman istediğini* söyleyen İngiliz Kemal'in bu talebi karşılanır. Askeri savcının okuduğu iddianameye göre İngiliz Kemal eldeki belge ve kanıtlara bakarak bir Türk casusudur. *İnönü ve Demirci muharebelerinde Yunanlıların yenilmesine neden olmuştur.* Yunan harekâtı hakkında Ankara'ya ilettiği bilgilerden dolayı Türk orduları başarı kazanmıştır. Onun İsmet Paşa tarafından gönderilmiş bir Türk casusu olduğu uzun uzadıya anlatıldıktan sonra idamı talep edilir.[5]

İngiliz Kemal, bu iddialarla idamı istenmesine karşın, ***tek kelime Türkçe konuşmayarak Türk değil, Amerika'lı gazeteci/sinema ajanı olduğunu büyük inandırıcılıkla savunur. Sıkı bir disiplininin egemen olduğu askeri mahkeme önünde hakimleri Amerika'lı olduğuna inandırabilmek için Amerikan dansları ve ayak oyunları yaparak kafalarını karıştırır. Bu atraksiyonunun sonucunda, idamı istenen İngiliz Kemal, beş yıl hapis cezasına çarptırılır.***[6]

Hapiste başarısız iki firar girişiminde de bulunan İngiliz Kemal, ***cezaevi koşullarının iyileştirilmesi amacıyla Ermeni ve hatta Rum mahkûmları da örgütleyerek büyük bir isyan çıkarır. İsyanın duyulduğu İzmir'de günlük yaşam felce uğrar.***[7]

---

5 Türkmen, a.g.e., s. 126 vd.
6 Türkmen, a.g.e., s. 128 vd.
7 Türkmen, a.g.e., s. 130, 135 vd. Ancak 136. sayfanın sonunda, dizgi/baskı hatası sonucu olsa gerek, isyanın sonucu tam olarak bildirilmeden, kelime kesilerek yarım bırakılmıştır.

İngiliz Kemal'in, Vatani Görevini Yarım Bıraktıran Çerkez Ethem'den İntikamı

İngiliz Kemal, hapse girişinden bir yıl sonra İzmir'den Atina'daki Pararigmata askeri cezaevine nakledilir. Firar için hemen girişimlere başlayan İngiliz Kemal bunun mümkün olmadığını anlayınca bir ara psikolojisi de bozulur. Bu önemli vatani görevini bitiremeden Ethem'in ihbarıyla yakalanmak İngiliz Kemal'in çok ağırına gitmiştir. O, bu durumu şöyle açıklar: "...Yunanlılara karşı açtığım mücadelenin en hararetli, en faydalı devrinde bel kemiğinden vurulmuşçasına yakalanıp zindanlarda çürümek, vatanımın kurtuluşu uğrunda getirebileceğim zerre kadar hizmetten mahrum kalmak ve ***buna namussuz bir Türk'ün yüzünden katlanmak***, doğrusu insanı çıldırtmaya yeterli idi."[8]

İngiliz Kemal, bir süre sonra da Paleovastratos cezaevine nakledilir. Kendisini bu hallere düşüren Ethem'den intikam almak isteyen İngiliz Kemal, bununla ilgili girişimlerini de şöyle anlatır: "...Paleovastratos'taki başlı başına bir işim de lanetlenmiş Çerkez Ethem ile uğraşmaktı. Beni bu hale sokan, benim en faal olduğum zamanda adeta kolumu kanadımı kıran bu hain adamdan intikam almak tek düşüncemdi. Vaktiyle İzmir hapishanesinde yaptığım gibi, burada da isimli isimsiz mektuplarla Çerkez Ethem aleyhinde ihbarlarda bulunmaya başladım. Hükümet üyelerine, üst düzey askerlere, milletvekillerine, özetle Yunanistan'da ne kadar nüfuzlu adam varsa hepsine Çerkez Ethem'in Yunanlılara görünürde dost ise de gerçekte düşman olduğunu, Ester Kiyadis'i aldatarak elde ettiğini, Parti Pehlivan ile ortak hareket ederek Yunan ordusunu arkadan vurmaya çalıştığını bildirdim."

Ahmet Esat Bey'e göre, yaptığı propaganda o kadar etkili olmuştur ki, kafalarında Ethem aleyhinde bir düşünce oluşan Yunanlılar ondan şüphelenmeye başlayıp gazeteler de aleyhinde yazılar yazmaya başlamıştır.[9]

Bu sıralarda Büyük Türk Taarruzu'nun başladığını duyan İngiliz Kemal ***sevinçten çıldıracak gibi olur***. Pasaportunu taşıdığı İtalya'nın Atina büyükelçisi Montana'ya yazdığı mektupların etkisiyle polis merkezine her gün imza vermesi koşuluyla salıverilir. ***"Polisinizi kim 'sayar'?"*** diyerek yolda cüzdanını çarptığı -*saf*- bir Rum'dan elde ettiği para ve binbir macera ile bindiği bir vapurla İzmir'e ulaşmayı başaran İngiliz Kemal, ilk duygularını da şöyle açıklar: "...*Rıhtımda dolaştıkça hayalimde Çerkez Ethem'in, Reşit'in, o lânetlenmiş Necati'nin simalarını görür gibi oluyordum.*"[10]

---

8 Türkmen, a.g.e., s. 138 vd.
9 Türkmen, a.g.e., s. 145 vd.
10 Türkmen, a.g.e., s. 159 vd. Ahmet Esat Bey, Büyük Türk Taarruzu'nun ardından Türk Genelkurmayı'nca Batı Trakya'ya yine *özel görevle* gönderilmiştir. Çalışmamızın ileride yer vereceğimiz bölümlerindeki Genelkurmay belgelerinin Ahmet Esat Bey'in faaliyetleri ile ilgili olduğu sanılmaktadır.

10. BÖLÜM

ÇERKEZ KONGRESİ

Çalışmamızın en başında, kaynakların değerlendirilmesi bölümünde de bahsettiğimiz gibi Ethem'le ilgili kaleme alınan eserlerin hemen hemen tümünde onun adı ile asla yanyana getirilmeyen bir 'faaliyet' vardır. Bu, Türk İstiklâl Harbi'nin en kritik zamanlarında Yunan işgalindeki İzmir'de 24 Ekim 1921'de toplanan Çerkez Kongresi (ÇK)'dir.

ÇK'yi; Çerkez nüfusun yoğun olarak yaşadığı işgal altındaki Bandırma, Manyas veya Gönen'de kurulan Şark-ı Karip Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti (ŞÇTHC-Yakın Doğu Çerkezlerinin hukukunu sağlama/elde etme derneği) toplamıştır.

İşte çalışmamızın bu bölümünde eldeki çok kısıtlı kaynak ve bilgilerle bu derneğin kuruluşu, örgütlenmesi, topladığı ÇK ve aldığı kararlar ile Ethem ve kardeşlerinin bu olaylar arasındaki son derece ilginç ilişkilerine yer vereceğiz.

Ancak, ***birçok yazar tarafından Yunanlılara sığındığı 28 Ocak 1921'den sonra sisler arasında 'kaybettirilen' Çerkez Ethem'in yine sisler arasında organize ettiği*** ÇK'ye geçmeden önce, son derece ilginç ve önemli olan bu bölümü oluşturan konunun anlaşılabilmesi için bir iki satır da olsa arka planından söz etmemiz gerekmektedir.

Atatürk: "Şark Meselesi Batılıların Tedavi Edilemez Hastalığıdır!"

Bilindiği gibi Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra özellikle Vatikan merkezli Batı'da ortaya çıkan ***"Türkleri Anadolu'dan, geldiği yere; Orta Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarına geri atmak"*** biçiminde özetlenebilecek ve "Şark (Türk) Meselesi/Doğu Sorunu" adı verilen bir çarpık düşünce *-günümüzde dahi-* vardır. Onlara göre Anadolu coğrafyası, Hıristiyan uygarlığının beşiği idi. Ve 'barbar' *-üstelik Müsüman-* Türklerin, altını üstüne getirdikleri bu coğrafyada yaşama hakları asla olamazdı.[1]

---

1 Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin kesileceği günlerde, 2 Şubat 1923'te İzmir'de halk içinde yaptığı 6 saatlik bir konuşmada "Batılıların tedavi edilemez bir hastalığı" diye tanımladığı Doğu Sorunu ile ilgili düşünceleri için bk; Türkiye'nin Geleceği Üzerine İzmir'de Halkla Konuşma, BTTD, Temmuz, Ağustos, Eylül 1973, sayı: 70, 71, 72.

Başka nedenler sıralanabilirse de Malazgirt'ten neredeyse hemen sonra 1096'da başlatılan Haçlı Seferleri'nin amaçlarından birisi de bu *çarpık düşünceyi* gerçekleştirmekti. Tarihte de görüleceği gibi II. Viyana Kuşatması'na kadar onca sefer ve çabalarına karşın Batılılar bu amaçlarına ulaşamamışlardı. Ancak 1683'ten sonra elverişli duruma geçen Batılılar, bu amaçlarını, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından nihayet silahlarını elinden alıp ordusunu dağıttığı Türk milletinin *direnme/karşı koyma gücünü yok ettikten sonra* gerçekleştireceklerini tasarlıyordu. Ve ***Sevr de bu çarpık düşüncenin somutlaşmış biçimi idi.***

Türk'e, Anadolu'da Yaşamak Hakkı Yokmuş!

Yakın döneme ilişkin İngiliz gizli belgeleri incelendiğinde, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonraki süreçte Batılıların, ama özellikle de İngilizlerin ***Türk***'e ve ***Türkiye***'ye yönelik yaklaşımının, yukarıda anlatmaya çalıştığımız çarpık düşünceyi yaşama geçirmeye yönelik olduğu açıkça görülür. Lafı fazla uzatmadan söyleyelim ki, Batılıların ve bilhassa da İngilizlerin bu konudaki yaklaşımı şu sözlerle, gizlenmeye bile gerek duyulmadan şöyle açıklanıyordu:

"Anadolu'da Türk'ten başka her azınlığa devlet kurma hakkı tanınmalıdır."

Onlara göre, bu çarpık düşüncenin gerekçesi de *-yukarıdaki Türk düşmanı düşünceyi de dillendiren-* Lord Curzon'un 4 Ocak 1920 tarihli notları arasında şöyle belirtiliyordu:

"... ***Türkler Avrupa'dan atılmalıdır. Amerika'lı Senatör Lodge'ın dediği gibi İstanbul Türklerden tamamen alınmalı, bir veba tohumu olan, harplerin yaratıcısı, komşuları için bir küfür olan Türkler Avrupa'dan silinmelidir."*** [2]

"Türkler Yeryüzünden, Türkiye Haritadan Kazınsın!"

Yine konumuzla ilgili olarak, o sıralarda tedavi amacıyla üç yıldır İsviçre'de bulunan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey de Mondros'un ardından o zamanın Avrupa kamuoyundaki Türklerle ilgili *-çarpık-* düşünceler hakkında şu bilgileri vermektedir: "...Mondros Mütarekesi'ni takip eden ilk işgal ve istila felâketleri sırasında, üç yıldan beri tedavi görmekte olduğum İsviçre'den memlekete henüz dönmemiş bulunuyor ve bu felaketlerimize dair kara haberleri ***yüzde yüz Türk düşmanı*** bir Avrupa basınının yayınlarından duyup öğreniyordum: İsviçre'nin olsun, Fransa'nın olsun, İngiltere'nin olsun, bütün gazeteleri başımıza gelenleri azımsıyor, ***Türk milletinin yeryüzünden kazınmasını, Türkiye'nin dünya haritasından silinmesini*** istiyordu. Dünya kamuoyu o derece aleyhimize kışkırtılmıştı ki, bizim için ***Türk sıfatıyla ne sokakta serbestçe dolaşmanın, ne pansiyonlarda, otellerde, kahvehanelerde rahat ve huzurla oturup kalkmanın imkânı kalmıştı.*** Kimi tahsilde,

2 Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 220 vd.

kimi bencileyin tedavide beş on yurttaşla başbaşa vererek bu berzahtan [güçlükten] nasıl kurtulacağımızı düşünür dururduk..."[3]

Yine o sıralarda; İT Hükümeti'nin, tüm iyiniyetlerine karşın başka çare kalmayınca başvurmak zorunda kaldığı Ermeni "yer değiştirmesi" nedeniyle İngilizlerin "cadı avı"na girişircesine peşine düştüğü İttihatçılarla ilgili İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Lord Balfour'a 6 Nisan 1919'da gönderdiği bir yazıda, hızını alamayarak ***"Ermenilere zulüm yapmaktan suçlu bütün kişileri yakalamak için, Türklerin tümüyle idamı gerekir"*** demekten çekinmiyordu.[4]

Bu konudaki örnekleri çoğaltabilirsek de konumuzu dağıtacağından şimdilik bunlarla yetiniyoruz.

1860'lardaki Anadolu'ya Çerkez Göçü İngiliz Operasyonu muydu?

İşte Batılıların yukarıda açıklanan düşünceleri doğrultusunda ***"Türk'ten arındırılan"*** Anadolu'da; Pontus, Ermeni, Rum (İyonya), Kürt, Laz vb. gibi kukla devletçikler kurulmalıydı. Bu bağlamda, Anadolu'nun Türk'ün elinden alınması planında *-Batılılara göre-* Çerkezlere de bir rol düşüyordu. Bu role göre, onlara da kuzeybatı Anadolu'da bir kukla devlet kurdurulacaktı.

Hatta, *-şimdilik dipnotlandıramayacağımız iddialara göre-* ***1860'larda Çerkezlerin Kafkaslar'dan Osmanlı topraklarına göç ettirilip özellikle ve yoğun olarak Marmara'nın kuzeydoğu, doğu ve güney kıyılarına yerleştirilmeleri de İngilizlerin Anadolu ve Türk milleti ile ilgili uzun vadeli politikasına ilişkin bir operasyondu.***

Son yıllarda Çerkezlerle ilgili olarak Türk kaynaklarının dışında, Rus ve Ermeni arşivlerine de dayalı kapsamlı bir araştırması yayınlanan Ermenistan'lı tarihçi Arsen Avagyan'ın belirttiğine göre; İngiltere *-ve Fransa-* başlangıçta Kafkaslar'dan Anadolu'ya Çerkez göçünü, Çarlık Rusya'yı zayıflatma bahanesiyle desteklemiştir.[5]

Yine Avagyan'ın Türk ve Rus kaynaklarından karşılaştırmalı olarak verdiği rakamlara göre, 1857-1866 ve 1879 göçlerinden sonra ***Anadolu'ya yerleştirilen Kuzey Kafkasyalıların nüfusu yaklaşık 626 bin civarındadır.*** Listede Bursa (Hüdavendigâr) gibi önemli Çerkez nüfusunun yerleştirildiği yerleşim birimleri bulunmamakla birlikte, bizim yaptığımız tespite göre de bu 626 bin Çerkez'in yine yaklaşık üçte birinden fazlası, 228 bini Marmara çevresine yerleştirilmiştir.[6]

---

3 Vatan Yolunda (Milli Mücadele Hatıraları), s. 7 vd.; Yakup Kadri Bey'in şu eserinde de bu konuya ilişkin çok ciddi kayıtlar vardır: Atatürk, s. 33 vd.

4 Avcıoğlu, a.g.e., c.1, s. 127 vd.

5 Çerkesler, s. 33 vd. Burada Çerkez göçünün, Çarlığı zayıflattığı mı yoksa başındaki beladan kurtardığı mı da yazara sorulacak gayet isabetli bir soru olacaktır.

6 Avagyan, Çerkesler, s. 71 vd. Bu oranların, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm topraklarını kapsamayıp sadece Anadolu ile ilgili olduğunu bir kez daha vurgulayalım. Avagyan'ın çalışmasında, Anadolu dışındaki Osmanlı topraklarına yerleştirilen Çerkezlerle ilgili kapsamlı rakamlar da verilmektedir.

Kuzey Kafkasyalıların İngilizlerle Derin İlişkileri

Esasen, burada konumuzu dağıtmamak için ayrıntılarına girmek istemememize karşın, Çerkezlerle İngilizler/İngiltere arasında çok derin ilişkilerin olduğu görülmektedir.* Bununla ilgili olarak gazeteci Gülden Aydın'ın, Şeyh Şamil'in torunu Aydın Osman Erkan'la yaptığı, ***"Devletin Çerkezlere Borcu Var"*** başlıklı şu haber/röportajın girişini de yorumsuz olarak dikkatinize sunuyoruz:

"Şeyh Şamil'in ***ABD***'de ziraat eğitimi gören ikinci kuşak torunu Aydın Osman Erkan, ***İngiliz eşi Joan Kim*** ile gelecek Nisan'da ***Kraliçe Victoria***'nın Windsor Şatosu'ndaki yangından sonra bulunan özel resim arşivinin sergisinin açılışına davetliler. Çünkü ***kraliçenin albümündeki ilk resim Şeyh Şamil'in***: ***'Majesteleri Kraliçe Victoria'ya büyük saygılarımla takdim ederim. Şeyh Şamil.'*** İkinci resim de Aydın Osman Erkan'ın büyük dedesi Gazi Muhammed'in resmi. ***Şeyh Şamil'in Büyük Britanya yönetimiyle yakın diyalogda olduğunu öğrenmek, düşündürücü.***"

Yine aynı röportajda torunu Aydın Osman Erkan'ın verdiği bilgilere göre, Şeyh Şamil'in 5 karısı vardır: *Hıristiyan*, Gürcü, Çeçen, Dağıstan'lı kadınlar...[7] Hıristiyan olduğu belirtilmesine karşın Şeyh Şamil'in milliyeti açıklanmayan karısının İngiliz olup olmadığı da merak konusudur.

Çerkez mitolojisindeki; istiklâlini yitiren Çerkezleri Ruslardan, adeta Mehdi gibi gelecek bir İngiliz kralının kurtaracağına ilişkin inanış da bilinmektedir. Elimizde bu konu ile ilgili birçok örnek olmasına karşın, bunlardan sadece birisini vereceğiz:

Hatay Reyhanlı Çerkezlerinden Dr. Yahya Kanbolat, kendi kabilesi, *"Şaguj'ların Kökeni Efsanesi"* hakkında şunları yazar: *"Şaguj'lar, Bağ ve Ğuri adlı iki kardeşten gelmektedir. Bağ ve Ğuri, Mısır'da doğmuş ve orada otururlardı. Ğuri haksız şekilde bir cinayete kurban gitti. Kardeşi Bağ da katillerden öcünü aldı. Bağ, Mısır'dan kaçarak* ***İngiltere Hükümeti'ne sığındı. İngiltere Hükümeti Bağ'ı himayesine kabul etti.*** *Bu himayenin alâmeti olarak Bağ'a, Kalet adı verilen bir aded tüfekle* ***İngiliz*** *şapkalarına takılan horoz tüyü verdi.* ***İngiliz Hükümeti sonra Bağ'ı, henüz ahalisi bulunmayan Kafkas ülkesine gönderdi.*** *Kafkasya'ya ilk kez gelen Bağ oldu.'*[8]

Türk İstiklâl Harbi'nde görülen Marmara kıyısı isyanları ve ileride açıklayacağımız üzere Ethem'in anılan bölgelerde İngiltere ve Yunanistan himayesinde "ayrı bir devlet kurma" düşünü goz önüne alınca, -*şimdilik dipnotlandıramayacağımız*- iddia pek de havada kalmıyor.

---

7 Gülden Aydın, "Hürriyet", 28 Ocak 1996.
8 Reyhanlı İlçesinde Türkmen Aşiretlerinin Durumu ve Kuzey Kafkas Göçmenleri, s. 93 vd.
* Çalışmamızı bitirdiğimiz sırada elimize geçen N. Luxembourg'un, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil adlı eserinde de konu ile ilgili ayrıntılı bilgi vardır.

Ethem'in İngilizlere Jestleri

Yine İngilizlerle Çerkezler arasındaki 'derin' ilişkiler bağlamında şunu da belirtmek yerinde olacaktır: Çalışmamızın başlarında yer verdiğimiz Çerkez Ethem'in, İttihatçıların İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlu Alpaslan'ı ne için kaçırdığına ilişkin ünlü TM'ci, 'gazeteci' Hasan Tahsin [Osman Recep Nevres]'in o günlerde kaleme aldığı bir yazısını Doğan Avcıoğlu şöyle yorumlamaktadır:

"Hasan Tahsin, *Çerkez Ethem'in ırkının İngilizlere olan bağlılık ve saygısını göstermek için* İttihatçı Vali'nin oğlunu kaçırdığını ileri sürmektedir. Gazeteciye göre, [I.] Dünya Savaşı sırasında Büyükada'da esir tutulan İngiliz Generali Townshend'i kurtarmayı planlamışlar, fakat general kaçmayı reddetmiştir. Böylece, Çerkezleri Sultan Mecit günlerinden beri her fırsatta koruyan ve ***basınında uzun yıllardır Çerkezlerin özgürlüğünü ve yaşamını savunan Yüksek İngiltere Devleti'ne övünç verici bir hizmette bulunmayı ve Çerkezler ile Müslümanların en içten koruyucusu olan Büyük Britanya'ya manevi bağlılık ve saygı duygularını göstermeyi başaramayan Ethem Bey, İngilizlerin tutukladıkları Vali'nin oğlunu kaçırarak İngilizlere saygı gösterisinde bulunmaktadır."*** [9]

Ethem'in Türk İstiklâl Harbi yıllarında henüz isyan etmeden önce İngilizlerle; Temsil Kurulu/TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerine aykırı olarak kurduğu karanlık ilişkileri de yukarıda vermiştik. Yine Ethem'in Yunanlılara birlikte sığındığı Kuşçubaşı Eşref'in de İngilizlerce Mondros'tan hemen sonra her nasılsa salıverilip İstanbul'a 'getirildiğini' de aynı bölümde göstermiştik.

Çalışmamızın Çerkez Kongresi başlığını taşıyan bu bölümünün anlaşılabilmesi için bu hususların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Marmara Kıyısı İsyanları Kimin Eseriydi?

Marmara kıyısı isyanları çalışmamızın başlarında da belirttiğimiz gibi İngiliz çıkarlarına hizmet ediyordu. Şöyle ki; Kafkas göçmeni bir Çerkez olan Anzavur'un her iki isyanı, İngilizlerin kontrolündeki *Çanakkkale Boğazı*'nı, Anadolu'da Milli Kuvvetler'den gelebilecek bir tehdide karşı koruyacak bir ***tampon*** oluşturmayı amaçlıyordu. -*Anzavur ve hempalarının İngilizlerle ilişkisi hakkında burada bir başlık altında bilgi verilebilirse de konuyu uzatıp dağıtmamak için bundan sarfınazar ediyoruz.*-

Kafkas göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Adapazarı, Bolu, Düzce... yöresi isyanları da yine aynı amaçlar doğrultusunda İngiliz kontrolündeki *İstanbul Boğazı*'nın -*yine Milli Kuvvetler'den gelebilecek tehdide karşı*- güvenliğini sağlamaya yönelik bir ***tampon*** bölge oluşturmayı amaçlıyordu.

---

9 Millî Kurtuluş Tarihi, c.2, s. 578 vd.

Her iki isyan bölgesinde de âsiler, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa komutasındaki Milli Kuvvetler'in denetiminde bulunan, Marmara'nın güneyi ile kuzeyini tam doğusunda birleştiren Geyve Boğazı'nı ele geçirip belirtilen amaçlarını gerçekleştirmek istiyordu.

Çok ilginçtir; Adapazarı, Hendek, Düzce... isyancıları birleşerek doğu yönünde ilerleyip Bolu'yu da ele geçirdikten sonra Ankara'ya girmeleri işten bile değilken bunu yapmamışlardır. Âsiler Bolu'dan, oradaki yandaşlarını da alıp geri dönerek Geyve Boğazı'na yönelmişlerdir. Çünkü İngiliz istihbaratınca çok komplike bir biçimde organize edilen isyanlardan Ankara'yı basıp dağıtma görevi, Yozgat ve çevresi âsileri ile onları ellerini oğuşturarak bekleyen Hacı Zeynel Abidin ve şürekasının Konya/Bozkır yöresi isyancılarına verilmişti.

Temsil Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa; Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, Bandırma'daki 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet paşalar, 3 ve 13. Kolordu komutanlıkları, Balıkesir'deki 61. Tümen Komutanı Albay Kâzım (Özalp) Bey ve Albay Refet Bey'e gönderdiği 27/28 Şubat 1920 tarihli istihbarata dayalı bilgi içeren şifretelinde, belirttiğimiz tampon konusu ile ilgili olarak şöyle diyordu: "***İngilizler, boğazlardaki hakimiyetlerini sağlamak ve Kuvayı Milliye'ye bağlı Anadolu kısımlarıyla İstanbul arasında tampon oluşturmak üzere Hürriyet ve İtilaf ve Nigâhbancılarla**** ***yaptıkları birlik sonucunda bir Cemiyeti Ahmediye kurmaya girişmişlerdir. Teali İslam Cemiyeti de bu cemiyetin destekçisidir.*** Bu cemiyet, Biga'da meydana getirdiği son olay ile eyleme geçmiştir. Adı geçen Cemiyeti Ahmediye'nin kabul ettiği esaslar, dini bir perde altında halkın tutuculuğundan yararlanarak Kuvayı Milliye'ye karşı cihat ilan etmektir. ***Biga'da teşkilatın tamamlanmasından sonra Gönen'i ve daha sonra Bursa'yı elde etmek ve Adapazarı*** *[isyancıları]* ***ile birleşmektir. Bu hareket ve girişimlerde başarılı olduktan sonra bir kongre toplayarak İngilizlere bir muhtıra verilecek...***"[10]

İngilizlerin, Mondros'un ardından işgal ederek ellerine geçirdiği boğazların güvenliğini iki tampon bölge ile sağlama planları ile ilgili olarak yine bir Genelkurmay yayını olan Ayaklanmalar'da da şöyle denilmektedir:

"...Çanakkale ve İstanbul boğazlarının her iki tarafını elinde bulundurarak burada yerleşip deniz stratejisindeki üstünlüğünü elinde tutmaya kararlı olan İngilizler, Anadolu tarafından rahatsız edilmekten korunmak için, boğazların doğusunda iki tampon bölge kurmayı düşünmüştü. Bunlar da Çanakkale Boğazı'nı doğuya karşı kapayacak olan Biga, Gönen ve civarı ile Karadeniz Boğazı'nı doğuya karşı güvenlik altına alacak Düzce-Hendek bölgeleriydi. Düzce-Hendek'teki Abaza ve Çerkezlerin hanedana ve saraya çok sayıda kız vermeleri, kendilerine maddi ve manevi bir-

---

10 Genelkurmay/ATASE, Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, s. 82 vd. Karakol'un, İngiliz Muhipleri Cemiyeti elebaşılarından Sait Molla'dan elde ettiği istihbarat da bunu doğrulamaktadır. (Halide Edib, Türk'ün..., s. 52 vd.) "*Kongre*"hin ne kongresi, "*Muhtıra*"nın ne muhtırası olduğunu açıklamaya gerek duymuyoruz. İngilizlerin bu girişiminin başarısız olması üzerine Çerkez Ethem'in aynı misyonla tedavüle sürüldüğü ortadadır. Bu konu için ayrıca bk.; Fuat Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar, s. 308 vd.; Adnan Sofuoğlu, Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, s. 206 vd.

* Milli Mücadele'ye karşı çıkan İstanbul'daki ***işbirlikçi subayların*** kurduğu gizli cemiyet.

çok yarar sağlıyordu. Aynı zamanda tutucu olan bu insanların sarayın etkisi ile "Din elden gidiyor..." fetvasına uyarak ayaklandıkları bir gerçektir.[11]

"...İngilizler, Milli Mücadele boyunca İstanbul ve Çanakkale boğazlarının doğusunda bir *tampon* idareninin kurulması ve ulusal direnme güçlerini yok etmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar, tersine bu işin gecikmesi için Türkiye'nin başına başka şekil ve usullerle yeni dertler açıyorlardı."[12]

İngilizci Halife Vahdettin Marmara İsyancılarını Ödüllendiriyor

Konu ile ilgili Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü) Bey'in görüşlerine geçmeden, "Ayaklanmalar"da belirtilen konuyu tamamlama adına şunları da kaydedelim:

Saraya kız vererek Osmanlı hanedanıyla yakınlık kuran Çerkez ve Abazaların, elde ettikleri çıkar ve imtiyazların 1908 II. Meşrutiyet'ten sonra azalması ve ***bundan İttihatçıları sorumlu tutmaları***; şehzadeliğinden beri İTC'nin baskısı altında bulunan Vahdettin'i, 1918 Temmuz'unda tahta çıktıktan sonra kayınbiraderleri ile bir araya getirmiştir. ***"Ümidimi gökte Allah'tan sonra yerde asil İngiliz milletine bağladım"*** diyecek kadar İngilizci olduğu bilinen Vahdettin, bu doğrultuda 1920 yılında Adapazarı ve Düzce'nin ileri gelenlerinden bazılarını saraya davet ederek iltifatlarda bulunmuş, ***'kendilerine güvendiğini ve büyük ümitler bağladığını'*** bildirmiştir.[13]

Padişah/Halife'nin sırtlarını sıvazlayarak "Göreyim hadi sizi" dediği ve Marmara'nın doğusunu Kuvayı Milliyeciler için adeta cehenneme çeviren âsiler, yaptıklarının karşılığını görmekte gecikmez. Vahdettin, 13 Mayıs 1920'de, Düzce, Adapazarı, Bolu ve Gerede'de çıkan isyanların elebaşı 16 âsiyi nişanla ödüllendirir.[14]

Türk Genelkurmayı İngilizlerin Tampon Planını Saptamıştı

Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü) Bey de TBMM'nin 29 Mayıs 1920'de yapılan gizli oturumunda "son askeri, siyasi durum" bağlamında konumuzla ilgili şunları söylüyordu: "...Mesela düşmanlarımız işgalden önce hazırladıkları Anzavur harekâtını, işgal[ler]iyle birlikte ve bütün kuvvetleriyle meydana çıkardılar. ***Anzavur harekâtı, Çanakkale Boğazı'nı elde bulundurmak ve kuvvetli siperlerini arkadan sağlamlaştırmak için İngilizler tarafından ortaya çıkarılmıştır.*** Çanakkale'de, Kumkale'de ve tabyalarda bulunan İngiliz birlikleri doğrudan doğ-

---

11 a.g.e., s. 3 vd.
12 a.g.e., s. 98 vd.
13 Enver Behnan Şapolyo, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Âlemi, s. 76'dan naklen; Mehmet Temel, İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu, s. 105n.
14 Selek, Anadolu İhtilâli, s. 355 vd.

ruya milletle temas etmeyeceği ve ***bunun için güvenli bir bölge gerektiği için İngilizler bunu sağlamak görevini Anzavur'a vermişlerdir. O, İngilizlerden her şeyi alarak onlarla bizim bölgemiz arasında bir 'durum' oluşturmak ve İzmir Kuzey Cephesi'ni, kendisine verilen yetki ve görevle doğrudan doğruya arkasından vurmak istemiştir.*** Böylece Yunan emeli kendiliğinden oluşacak ve [Türklüğü] imha projesinde ***Şile'den, Marmara'dan, Edremit Körfezi'nden itibaren beynelmilel gösterilen bölgeyi Anzavur sağlamış olacaktı. İkinci harekât Düzce civarında olmuştur.*** Bu harekât daha ustaca açığa çıktı. ***Düzce'de silah patlamasından sonra Anzavur, İstanbul ve İngilizlerle doğrudan doğruya birleşmek için hemen batıya ve aynı zamanda Anadolu içine yayılmak için hızla doğuya doğru genişledi.*** Harekât açısından bilirsiniz ki, İngilizler Eskişehir'de tutunmak istediler, başarılı olamadılar. Sonra Geyve'de tutunmak istediler, yine başarılı olamadılar. ***Öteden beri İngilizlerin matmaı nazarları*** *[açgözlü bakışları]*, ***Bilecik, Bursa yöresiyle Marmara sahillerine hakim olmak ve bizi oralardan uzaklaştırmaktır. Bu harekât bizi Marmara sahilinden uzaklaştırmak için özel surette hazırlanmıştır*** ve bunu barış antlaşması dedikleri proje açıklıkla ifade etmiştir. Şile, İzmit, İznik, Edremit yöresini elde etmek için Düzce'de, Adapazarı'nda, Geyve'de böyle ***Osmanlılarla İngilizler arasında bir bölge gerektir ki, doğrudan doğruya Anzavur'un elde etmek istediği bölge işte bu bölgedir...***"[15]

İngilizler, Lozan'da Kimi Savundu?

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde de İngiliz baş delegesi Lord Curzon, Türk Hükümeti'nin âsi Çerkezleri affetmesi üzerinde önemle ve ısrarla durmuştur. Türkiye'nin, affın Rum, Ermeni ve vb. yalnız Müslüman olmayanlarla sınırlandırılması ve ***Türkiye'nin Müslüman işbirlikçileri serbestçe cezalandırabilmesi isteğine Lord Curzon karşı çıkmıştır.***

Lozan Barış Konferansı *"Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu"*nun 9 Ocak 1923 tarihinde yapılan oturumunda gerçekleşen şu tartışma da konumuzu ilgilendirmesi açısından oldukça dikkati çekicidir:

"...İkinci sorun genel af konusudur. M. Montagna, Alt Komisyon'un amacının, genel affı mümkün olduğu kadar genişletmek, bunun sonucu olarak da Türkiye'de ve Yunanistan'da oturan herkesin, ayırım yapılmaksızın, bu aftan yararlanmasını sağlamak olduğunu söylemiştir. Türk Temsilci Heyeti ise kendi açısından, ilke olarak, bir genel affın istenmeğe değer olduğunu kabul etmekle birlikte, bu affın yalnız Müslüman-olmayanlarla sınırlandırılması gerektiğinde direnmiştir. Lord CURZON Türk Temsilci Heyetine şunu sormaktadır: Böyle bir davranış Türkiye bakımından akıllıca bir davranış mıdır? Böyle bir tutum, Türk Hükümeti'nin kendi uy-

---

15 TBMM GCZ, c.I, s. 37 vd. Anılan tampon planları ile ilgili olarak ayrıca bk; Ertuğrul Zekâi Ökte, Ben Bir Türk'üm, s. 370 vd.; Sofuoğlu, Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, s. 25 vd.

ruğu olup da savaş sırasında ***Müttefiklere birtakım hizmetlerde bulunmuş olanlara*** karşı misilleme tedbirleri uygulamak isteğinde olduğu sanısını uyandırmaktadır. Bu, şu demek oluyor: Türkiye'den kaçmış bulunan birtakım azınlık topluluklarından olanlar, memleketlerine dönmekten ya korkacaklar, ya da misilleme tehdidi altında yaşayıp çalışmak zorunda kalacaklardır. ***Örneğin, Kuzey Anadolu'da, Bursa'yı da içine almak üzere, bu şehrin batısında dağınık olarak yaşayan Çerkezlerin durumu budur. Çerkezler, savaş sırasında, yaşadıkları yerler yüzünden Müttefik Devletlerle sıkı temasta bulunmuşlardır;*** bugün bunlar Türkiye dışında, her yana dağılmış bir durumdadırlar; bununla birlikte, Türkiye nüfusunun pek yararlı ve pek önemli bir unsurudurlar; bunların, sürekli olarak yakınmalarına yol açacak durumlarla karşılaşmaksızın yaşayabilecekleri koşullar altında yurda dönmeleri, şüphesiz, Türklerin de çıkarlarına uygun düşecektir."[16]

Bunları belirttikten sonra şimdi Çerkez Kongresi'ne geçebiliriz...

ŞÇTHC Ne Zaman Kuruldu?

Bu kongreyi, ÇK'yi toplayan örgüt, ŞÇTHC'dir. Çerkez Ethem'in Yunanlılara sığındığı 28 Ocak 1921'den sonra ortaya çıktığı bilinmekle beraber kesin olarak ne zaman nerede kurulduğu da bilinmemektedir.

Aşağıda da değineceğimiz gibi, ŞÇTHC'nin kuruluş ve örgütlenmesinde Ethem ve ağabeyleri öncü rol oynamıştır. Ancak, kongrenin toplanmasına kadar, hatta Aydın Vali Vekili (İzmir Kadısı)'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 3 Aralık 1921 tarihli rapora kadar konu ile ilgili hiçbir haber basına/kamuoyuna yansımamıştır. Ethem ve ağabeyleri ile yardakçıları, anlaşıldığı kadarıyla kongre hazırlıklarını büyük bir gizlilik içinde yürütmüşlerdir.[17]

Ancak kongrenin toplanmasından sonra basında bununla ilgili çok sayıda haber yer almıştır ki, bunlara biz de burada yer vereceğiz.

Ethem Kilisede Düzenlenen Mitinge Katılıyor

Çerkez Ethem'in, ŞÇTHC'nin dışında İzmir'de bir Mülteciler Derneği kurduğundan da söz edilmektedir: "Hakimiyeti Milliye"nin 14 Mart 1921 tarihli sayısında "Ethem'in Hıyanetleri: Kuşadası 13 Mart 1921 (Muhabiri mahsusamızdan)" başlık ve mahreciyle yayınlanan haberde şöyle denilmektedir:

---

16 Seha L. Meray (Çeviren.), Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, Cilt I, Kitap I, s. 301 vd. Lozan Görüşmeleri'nin devam ettiği sırada Yunan Genelkurmayı 2. Büro'dan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 26 Haziran 1923 tarihli bir yazıda da Reşit'in, Çerkezlerin durumunun Cemiyeti Akvam nezdinde dile getirilmesini istediği belirtilerek bunun için yardımcı olunması talep edilmektedir. Cilasun, a.g.e., s. 221.

17 Çalışmamızın kitapçık nüshasında Sarıhan'dan naklen, konu ile ilgili ilk haberin işbirlikçi "Köylü" gazetesinin 26 Nisan 1921 tarihli sayısında yer aldığını belirtmiştik. Ancak, daha sonra yaptığımız kapsamlı kontrol ve incelemede, bu haberin 1921 değil, 1922'de yayınlandığını farkettik. Bunun için Sayın Sarıhan ve okuyucularımızdan özür dileriz.
Merhum Tunaya'nın ŞÇTHC ile ilgili verdiği bilgilerde önemli yanlışlıklar vardır. Hoca, eserini, bu konuda bilgi kıtlığının olduğu sıralarda yazdığından bunu doğal karşılıyoruz. a.g.e., c.II, s. 606.

"Hain Ethem İzmir'de hempaları ile birlikte Mülteciler Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşkil eylemiştir. Adedi pek mahdut [sınırlı] olan bu cemiyet efradı [üyeleri], ellerinde 'Mülteciler' levhası olduğu halde Ayafotini Kilisesi'ne gelerek Rumların akdeylemiş oldukları mitinge iştirak etmişlerdir."[18]

Ancak, Mülteciler Cemiyeti ile ŞÇTHC'nin aynı kuruluş olup olmadığı bilinmemektedir. Çünkü aşağıda da açıklayacağımız gibi Anadolu Hareketi'ni destekleyen milli yayın organlarında, ŞÇTHC için de, II. Meşrutiyet öncesi ve sonrasında kurulan Çerkez Kulübü/Kulüpleri adı kullanılmıştır. Bu bağlamda ŞÇTHC'ye de "Hakimiyeti Milliye"deki haberde de gördüğümüz üzere Mülteciler Cemiyeti gibi başka bir ad verilip verilmediği konusunda bir yorumda bulunmak istemiyoruz.[19]

ŞÇTHC Nasıl Kuruldu?

ŞÇTHC'nin kuruluşu ile ilgili *-tarih bildirmemekle birlikte-* bilgi veren yerel ama en önemli kaynak, Kemal Özer'in eseridir. *"Yunanlılara sığınan 'vatansız' şerirler"* dediği Ethem ve ağabeyleri ile hempalarının daha sonra işgal altındaki yörelerde bulunan yardakçılarıyla, özellikle de Manyas, Bandırma, Susurluk, Kirmasti [Mustafakemalpaşa], Karacabey, Gönen ve Biga gibi bölgelerde kendilerine bağlı kimselerle Milli Mücadele ve TBMM Hükümeti aleyhine propaganda faaliyetlerini sürdürdüklerini belirten Özer şöyle devam eder:

"...Hal böyle iken; Yunanlılar da bu hususta teşvik ve tahriklerine hız vererek ***Batı Anadolu'da içine geniş bir sahayı alan ve Yunan hükümetinin himayesi altında bir Çerkez Kölemen hükümeti kurmak gibi hâinâne emellerle teşkilat yapmaya başlamışlardı.*** *İşte bu maksatları temin için 'Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti' adında siyasi bir cemiyet kurmak istiyorlardı.'*[20]

---

18 Sarıhan, a.g.e., s. 105 vd.

19 Burada bir konuyu da açıklığa kavuşturmak gerekmektedir: Türk İstiklâl Harbi ile ilgili birçok kaynakta *Çerkez Kulübü, Çerkezler Kulübü* olarak geçen kuruluşlar, bu araştırma sırasında bizi de ŞÇTHC dışında bir Çerkez örgütü mü diye ikilemde bırakmıştı. Ancak Kemal Özer'in verdiği bilgilerden sonra bunun ayrı bir örgüt değil, ŞÇTHC olduğunu öğrendik. Özer, *Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti'nin* [olası ki, adının uzun ve anlaşılamamasından dolayı] *halk tarafından Çerkez Kulübü diye adlandırıldığını* belirtmektedir. Kurtuluş Savaşında Gönen, s. 131.

20 Kurtuluş Savaşı'nda Gönen, s. 128 vd.
Yaşamı boyunca Çerkezlik gibi bir düşüncesi olmamasına karşın Yunanlılara sığındıktan sonra kendisinden "Çerkez Ethem" diye bahsedilmesinden rahatsızlık duyduğunu iddia eden Ethem'in (Kutay, ÇED II, s. 63 vd.) bu konuda ne kadar içten olduğu ise tartışmalıdır: Yunanlılara sığınana kadar "Kuvayı Seyyare Kumandanı, Umum Kuvayı Seyyare Kumandanı, Umum Kuvayı Milliye Tedip ve Takip Kumandanı" gibi unvanları tercih eden Ethem, bu tarihten sonra ise adının başına "Çerkez" sıfatını da ekleyerek bir nevi nasıl bir mecraya doğru akacağının işaretini de vermiş olur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi; İzmir, 19 Şubat 1337 (1921) tarihli, bir Yunan uçağından Türk ordusu safları üzerine atılan ve Mehmetçiği firara çağıran bildiriyi de Ethem, "Çerkez Ethem" diye imzalayacaktır. Ethem'e bu 'hizmetinden' dolayı Yunan Başkomutanı General Papulas tarafından içinde 5-6 bin drahmi bulunan bir zarf gönderilir ve kendisi de bu parayı reddetmeden alır; ÇEH, s. 199 vd.
Öte yandan tüm bu olaylardan çok daha önce, çalışmamızın başlarında verdiğimiz, Çerkez Ethem'in İttihatçıların ünlü İzmir Valisi Rahmi Bey'in 8 yaşındaki oğlu Alpaslan'ı fidye veya Çer-

Özer'in bu satırlarından anlaşıldığı kadarıyla, ŞÇTHC fikri Ethem ve kardeşlerinden çıkmış, Yunanlılar da bu konuda onları teşvik ve tahrik etmiştir. Ethem ve kardeşlerinin bu cemiyetle elde etmek istedikleri amaç da ***Yunan himayesi altında bir Çerkez Kölemen hükümeti kurmaktır.*** Yine Özer'in aşağıda vereceği bilgilere göre, ŞÇTHC'nin kuruluşu, Ethem'in babası Ali Bey'in çiftliğinin de bulunduğu Manyas'ta gerçekleşmiştir.

ŞÇTHC'nin Başkanlık Sorununu da Ethem Çözdü

Ancak bu sırada ŞÇTHC'nin başına kimin getirileceği konusunda anlaşmazlık çıkar. Bir grup Çerkez, başkanlık için Ethem'i uygun görürken, buna karşı çıkanlar da "şöhretli katil" Kâzım'ı başkan yapmak ister:

"..Yalnız bu cemiyetin başına kimin getirileceği kat'i surette tayin ve tespit edilememiş bulnuyordu. Bu hususlarda Manyas'taki taraftarlar birleşemiyorlar ve mühim bir kısmı bu cemiyetin reisliğine Manyas'ın Yeniköy'ünden '150'liklerden ve şöhretli katillerden Kâzım Bey'i, diğer bir kısmı da bilhassa Manyas'ın Mürüvvetler köyünden ve meşhur şakilerden Şevket ve taraftarları Çerkez Ethem'in getirilmesini istiyorlardı."[21]

İki taraf arasındaki başkanlık sorununun uzadıkça uzaması üzerine herhalde gecikmeye tahammülleri olmayan Yunanlıların Bandırma'daki askeri işgal komutanları kişisel bir girişimde bulunarak iki tarafı uzlaştırmak ister. Ancak Yunan işgal komutanı da tarafları uzlaştıramaz. Uzlaştıramadığı gibi, Ethem'i destekleyen Şevket ve adamlarının direnişi ile karşılaşır. Böylece Yunan işgal komutanı ile Şevket'in arası açılır. Bunun üzerine Bandırma işgal komutanı, Manyas'taki işgal komutanına Şevket'i tutuklayarak muhafaza altında Bandırma'ya getirmesini emreder. Ancak Manyas'taki Yunan komutanın gücü Şevket'e yetmez ve onu Bandırma'ya götüremez.

Bu gelişme üzerine durum İzmir'deki Yunan Fevkalade Komiserliği'ne bildirilir. Komiser Steryadis, sorunları çözmek için İzmir'de ellerinin altında bulunan Ethem ve büyük ağabeyi Reşit'i Bandırma'ya gönderir.

Ethem ve Reşit kardeşler Bandırma'ya gelir. Buradan Mürüvvetler köyüne giderek Şevket'i alıp Bandırma'ya getirir. Onu, Yunan işgal kumandanıyla görüştürür. Ethem ve Reşit'in araya girmesi üzerine Şevket ve taraftarları çekimser kalır. Yapılan seçimlere karışmazlar. Seçimin ardından Şevket çekilip köyüne gider.[22]

---

kez ırkının İngilizlere duyduğu derin minnet ve sevgiyi göstermek için kaçırdığından bahsetmiştik. Ethem'in Alpaslan'ı fidyeyi alıp serbest bıraktıktan sonra, annesi Nimet Hanım'a yazdığı mektuptaki, Çerkezlik'le ilgili kendisini yalanlayan şu satırları da dikkati çekicidir: "...Hadisenin ilk günü meydana gelen iki-üç çatışma, ciğerinizin parçası olan yavrunuz için sağlanan rahata engel oldu. Demek ki, **kocanız bizi ve Çerkesliği küçümseyip** milletin mukadderatıyla oynarken Alpaslan'ın rahatı ve huzuru için çalışıyormuş. Süphanallah..." Mektubu orijinal metni ile yayınlayan Murat Bardakçı'nın yazısı için bk; Çerkes Edhem Nazım'ın Kuzenini Kaçırmış..., Hürriyet, 20 Temmuz 2005.

21 Özer, aynı yer.

22 Aynı yer.

Bundan sonraki örgütlenme aşaması ve ÇK'nin toplanması sürecinde de başrolde bulunan Ethem'in, başkanlıktan niye çekildiği hakkında ise Özer bir bilgi vermez.

Öte yandan Özer'in verdiği bilgilere göre, ***Çerkez asıllı yurttaşlarımızdan Ethem'in bu ayrılıkçı oluşumu kurma ve örgütleme girişimlerine karşı çıkanlar da olmuştur.*** Ancak, konuyu dağıtmamak için onu burada değil "Çerkez Ethem'e Çerkez Tepkileri" bölümünde vereceğiz.

ŞÇTHC'nin en faal merkezinin Manyas olduğunu Özer şöyle açıklar:

"...Nihayet; Yunan makamlarının ve Çerkez Ethem ve kardeşlerinin himaye ve teşvikleriyle resmen teşekkül eden bu fesat cemiyetinin Balıkesir ili dahilindeki en faal merkezi Manyas idi. Çünkü bu ilçenin ve köylerinin birçoğu[nu] Çerkez ve Çerkezce konuşanlar oluşturuyordu. Artık resmen kurulan ve adına 'Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti' konulan bu cemiyet faaliyete geçmişti."[23]

Kutay'ın Ethem'i 'Örtme' Operasyonu

Bu arada, çalışmamız sırasında birçok çarpıtmasını ortaya çıkardığımız ve bu nedenle de mümkün oldukça kendisini kaynak olarak kullanmayacağımızı belirttiğimiz Cemal Kutay da, Mondros Mütarekesi'nden sonra ***İstanbul'da kurulan*** parti ve dernekleri anlatırken listeye bir de söz konusu ettiğimiz ŞÇTHC'yi ekler.[24] Yani ***ŞÇTHC İstanbul'da kurulmuştur!***

Daha önce de bu tür asılsız yönlendirmelerini çokça yakaladığımız Kutay yine hedef saptırmakta, ŞÇTHC'nin kuruluşunu İstanbul'a kaydırarak Ethem'i bu ihanetten de kurtarmak istemektedir. Ancak gerçekler balçıkla sıvanamayacağı için, yalanı Kutay'ın yüzünde patlamıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ŞÇTHC Manyas'ta Ethem ve ağabeyi ile yandaşları tarafından kurulmuş, İstanbul'da kurulmadığı gibi, burada şubesinin açıldığı haberi de yalanlanmıştır.

Ayrıca ***bu dernekten haberdar olduğunu bu şekilde anladığımız Kutay gibi bir "TM müverrihi"nin İzmir'deki faciadan ve Ethem'in diğer 'faaliyetlerinden' haberdar olmaması ve bunları konu ile ilgili yazdığı kitaplarda göstermemesi ise bizim için çok anlamlıdır.***

Geçiyoruz!...

İstanbul Hükümeti ŞÇTHC'nin Kuruluşunu Onaylamış

ŞÇTHC ile ilgili Türk kaynaklarında en eski ve bizim şu ana kadar rastladığımız kadarıyla da tek kayıt, Aydın Vali Vekili (İzmir Kadısı)'nin Dahiliye Nezare-

23 a.g.e., s. 129 vd.
24 Etniki Eterya'dan Günümüze Ege'nin Türk Kalma Savaşı, s. 271 vd.

ti'ne ÇK'nin toplanmasından sonra gönderdiği rapordur. Bu rapordaki "*...Hükümetçe kuruluşu onaylanan ŞÇTHC adına...*"[25] ifadesinden, örgütün kuruluşunun "İstanbul Hükümeti'nce onaylandığını" anlıyoruz. Örgütün, Batı Anadolu'yu işgalleri altında bulunduran Yunan makamlarınca da onaylandığı, ÇK Sonuç Bildirisi'nin Osmanlıca bölümünün giriş ve sonucundaki "*...Yunan Hükümeti'nce onaylanan ŞÇTHC kurucuları...*" ifadelerinden anlaşılmaktadır.[26]

ŞÇTHC Nerelerde Örgütlendi?

Burada adlarını vermek istemediğimiz bazı çevrelerin "düzmece, komplo" gibi ifadelerle olmadığını ileri sürmek veya önemini küçültmek istemelerine karşın ŞÇTHC, büyük bölümü Yunan işgali altında bulunan birçok yerleşim biriminde örgütlenmiştir.

ÇK Sonuç Bildirisi'nin girişinde kongreye; Balıkesir, Bandırma, Erdek, Gönen, Biga, Kirmastı, Mihaliç, Bursa, İnegöl, Yenişehir, Aydın, Manisa, İzmir, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, İzmit, Adapazarı, Hendek, Düzce ve Bolu'dan yetkili delegelerin geldiğinden söz edilmesi; yine Sonuç Bildirisi'ni Adapazarı, İzmit, Hendek, Düzce, Kandıra-Karasu (Tek delege), Yalova-Karamürsel (Tek delege), Eskişehir, Geyve, Bursa, Biga, Gönen, Erdek, Bandırma, Balıkesir, Manisa, Aydın ve Kütahya delegelerinin imzaladığı bilindiğinden[27] örgütün anılan yerlerde şubelerinin açıldığı anlaşılmaktadır.

Nitekim aşağıda belirteceğimiz kaynaklarda da bu doğrulanmaktadır.

Konu ile ilgili en eski kaynağımız Kemal Özer'in öğrenebildiği kadarıyla da ŞÇTHC; Adapazarı, İzmit, Hendek, Düzce, Kandıra, Yalova, Karamürsel, Bilecik, Eskişehir, Kepsut, Bursa, Biga, Gönen, Erdek, Bandırma, Balıkesir, Manisa, Aydın, Kütahya, Manyas... gibi Çerkezlerin yoğun olduğu yerleşim birimlerinde örgütlenmiştir[28]. Örgütün, ayrıca Nazilli[29]; Payas[30] ve Karacabey[31]'de de şubeleri bulunduğunu anlıyoruz.

ŞÇTHC'nin İstanbul'da da şube açtığı haberi ise yalanlanmıştır.[32] *Bu yalanlama ile **Çerkez Ethem'in ŞÇTHC'yi örgütlemesine karşı çıkan Çerkez asıllı yurttaş-***

25 Sedat Bingöl, Çerkez Ethem'e Dair Yeni Bazı Belgeler ve Değerlendirmeler, Toplumsal Tarih, Nisan 1997, sayı: 40.
26 Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsaniyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi, İzmir 1337 (1921), s. 1 vd.
27 Çerkes Milletinin Düveli Muazzama..., s. 1, 4 vd.
28 a.g.e.., s. 129 vd.
29 Hakimiye Milliye, 17 Ocak 1922'den naklen; Sarıhan, a.g.e., s. 107n.
30 Bu yerleşim biriminin neresi olduğunu; eski yer adları kılavuzlarını ayrıntılı olarak incelememize; ayrıca Bursa çevresinden ulaşabildiğimiz eli kalem tutanlara ve hatta yargı çevrelerinden tapu-kadastro yargıçlarına varıncaya kadar kapsamlı araştırma yapmamıza karşın bulamadık. Konu ile ilgili yardımcı olacak okuyucularımıza şimdiden teşekkür ederiz.
31 Erdeha, a.g.e., s. 36.
32 Sarıhan, a.g.e., s. 108n.

larımızın tavırlarını "Çerkez Ethem'e Çerkez Tepkileri" bölümünde toplu halde vereceğimizi belirtmiştik.

Balıkesir'in 169 Çerkez Köyü Yunan Saflarında Çarpışmak İçin Başvurdu

Özer'in, "Bu cemiyet, İzmir'de büyük kongreler düzenledi" ifadesinden, şubelerin de kendi kongrelerini yaptığı sanılmaktadır.[33] Bu doğrultuda Özer, ŞÇTHC'nin bir de Balıkesir kongresinden bahsetmektedir.[34] Bu konuyla ilgili olarak görüşlerine başvurduğumuz konu ile ilgili yetkin isimlerden Balıkesir Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü öğretim görevlisi Sayın Zekeriya Özdemir, şifahen "Yerel kaynaklarda böyle bir kayıt yok" bilgisini vermiştir.

Fakat, Ermeni gazetesi *Azatamart*'ın verdiği bir habere göre de; 1921 Temmuz'unda Balıkesir'e bağlı 169 Çerkez köyünün temsilcileri Yunan bakanı Keotokis ile görüşmüş ve kendisine ***Yunan ordusu saflarında savaşacak bir Çerkez süvari alayı kurmayı*** önermişlerdi. Çerkez temsilcileri, ***Türk uyruğundan çıkarak Yunan tâbiyetine girmek istediklerini*** de bildirmişlerdi.[35]

Yunan bakanın Çerkez temsilcilerinin önerisini yanıtsız bıraktığını söylemesine karşın, *"Azatamart"*'ın Yunan ordu kaynaklarından edindiği bilgilere göre, ***birkaç atlı grup oluşturan Bandırma ve İzmir Çerkezleri, Yunan saflarında çarpışarak az başarı elde etmemişlerdi.***[36]

Yine ileride İbrahim Ethem Akıncı Bey'in notlarına dayanarak bilgi vereceğimiz bölümde, 1922 Mart'ının sonlarında Balıkesir'deki Çerkezlerin çok hareketlendikleri görülecektir.

Bu durum karşısında, Yunan hizmetine girmek için hayli istekli olan Balıkesir'in Çerkez köylerinin bu amaç doğrultusunda Çerkez Ethem ve yardakçılarınca örgütlenen ŞÇTHC'ye *kayıtsız* kalabileceklerini düşünmek olası mıdır diye sormadan edemiyoruz. Özer'in, "ŞÇTHC Balıkesir kongresi" iddiasının diğer kaynaklarla tekrar karşılaştırılarak açığa çıkarılması gerektiğini düşünüyoruz.[37]

---

33 a.g.e., s. 129.
34 a.g.e., s. 131 vd.
35 Avagyan, a.g.e., s. 211 vd.
36 Aynı yer. Ayrıca önceki bölümde, "Yeni Adana" gazetesinde yer alan Anadolu Ajansı kaynaklı bir habere göre de Reşit ve Tevfik'in bu yörede Çerkezlerden kuvvet topladığı belirtilmekteydi.
37 Demirci Akıncıları Reisi İbrahim Ethem Bey'e gelen istihbarat notlarında belirtilen, Balıkesir yöresindeki **Çerkezlerdeki hareketlenmenin** de bu konu ile ilgisi olması gerekir. (a.g.e., s. 234 vd.) Özer, "...Bu cemiyet, İzmir'de büyük kongreler akdetti" ifadesinin ardından "...Yunanlılar, birkaç vatan hainini, '150'liklerden bazılarını **Balıkesir'de toplayarak** kendi lehlerine yayınlanan bazı kararlar da almışlardır" diye yazar. Biz de buradan hareketle İzmir'deki genel kongrenin dışında, şubelerin de kendi kongrelerini yaptıklarını, bu çerçevede ŞÇTHC'nin Balıkesir Şubesi'nin de il kongresini düzenlediğini düşünmüştük. Özer, yukarıda verdiğimiz kayıtların ardından, tespit ettiğine göre Çerkezlerin **Balıkesir toplantısının** ardından yayınlanan bildiride şunların denildiğini belirtmektedir: "...Yüzyılın vahşi ve barbar Türkleriyle yaşamaktansa; medeni milletlerden olan Yunan-

Kongre Toplanıyor

Çerkez Kongresi (ÇK)'ni, işte bu örgüt, ŞÇTHC toplamıştır. 24 Ekim 1921'de Yunan işgali altındaki İzmir'de toplanan ÇK'den sonra kongre ile ilgili Aydın Vali Vekili (İzmir Kadısı) *-İstanbul Hükümeti-* Dahiliye Nezareti'ne 3 Aralık 1921 tarihinde yazdığı raporda, hükümetçe kuruluşu onaylanan Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti adına Kordon'da Foti'nin kahvesinde[38] *Yunanlıların sabık İstanbul temsilcisi Kaloyoroblus'un gözetiminde* bir toplantı yapıldığını belirterek, İzmit Mutasarrıfı İbrahim Bey'in başkanlık ettiği bu ***toplantıya Çerkez Ethem, ağabeyi Reşit Bey ile arkadaşlarının da katıldığını*** ve ***"Çerkezlerin işgal altındaki yörelerde Osmanlı hakimiyetini tanımayacaklarını, Yunan kuvvetlerine yardımcı olacaklarını"*** içeren 25 imzalı bir tamim [bildiri] hazırlayarak, bunu uluslararası cemiyetlere ve İtilaf devletleri temsilcilerine gönderdiklerini bildirmektedir.[39]

ÇK ile ilgili bir haber de *-Yunanistan'da çıkan "Patris"ten alıntılanarak-* 18 Ocak 1922 tarihli *"İntibah-Yoldaş"* gazetesinde yer almıştır. Haberde ***"Çerkez Ethem ve kardeşleri... bu kongreye katılmış ve Anadolu'daki direnişi baltalamak için ellerinden geleni yapmışlardı"*** denilmektedir.[40]

Aynı haberde şu hususlar da vurgulanır: "Batı Anadolu'nun Yunan işgali altında bulunan Balıkesir, Bandırma, Erdek, Gönen, Payas, Kirmastı, Karacabey, Bursa, İnegöl, Yenişehir, Aydın, Eskişehir, Kütahya, Afyon, İzmit, Adapazarı, Hendek, Düzce ve Bolu gibi şehirlerinde bulunan tüm Çerkezlerin delegeleri İzmir'de toplanarak, Çerkezlerin varlık ve haklarını koruyabilmek için ***Yunan ulusu ile birleşmeyi*** kararlaştırarak düzenledikleri bildiriyi [Yunanistan'ın] İzmir Başkomiserliğine, büyük devletlere ve diğer Avrupalılara gönderme kararı almışlardır. 1921 tarihli bildiri, Adapazarı delegesi Bağ Dalvişan [Bağ Talustan] imzasını taşımaktadır."[41]

---

lılarla birlikte yaşamağı cana minnet biliriz..." "Görülüyor ki, bu kararda tamamen *Yunan tahriki* kokmaktadır" diyerek devam eden Özer, şunları da kaydeder: "Birkaç hain insanı ve Türkleri sınıflara bölerek onların gücünü azaltma gayesine yönelik olarak kendi lehlerine konuşturmakta oldukları besbellidir. Bu kulübün düzenlenen tüzüğünde şöyle hayrete değer satırlar da varmış: 'Yıllarca önce Kafkasya'dan göç eden 1.000.000 Çerkez; Türkler tarafından ezilerek gayet az sayıda kalmışlardır. 'Büyük Yunan Devleti'nin himayesi sayesinde Türklerden intikam alacağız..." (a.g.e., s. 129 vd.) Bu konuyla ilgili olarak 15 Nisan 2004 tarihinde görüşlerine başvurduğumuz bölge tarihi ile ilgili yetkin isimlerden Zekeriya Özdemir'in, "Yerel kaynaklarda böyle bir kayıt yok" demesine karşın, dönemin canlı tanıkları Özer ile İ. Ethem Akıncı'ya gelen istihbarat notları kendisiyle çeliştiğinden, konunun aydınlatılmaya muhtaç olduğu ortadadır.

38 Kordon'daki büyük salonuyla ünlü *Poseidon Kahvehanesi*'nin sahibi Foti, Ethem'in Yunan'a sığınmasında aracılık eden iki kişiden biridir. (Sarıhan, a.g.e., s. 90.) Foti'nin Poseidon adlı ünlü kahvesi, Ethem ve yardakçılarının İzmir'deki karargâhı gibi bir işlev görmüştür. Poseidon, bildiğimiz mahalle kahvehanesi gibi düşünülmemeli. Kaynaklardan yaptığımız araştırmalara göre ***Poseidon***, Cumhuriyet'ten önce ve sonra da İzmir'in kalburüstü simalarının, levantenlerin, aydınların, düşünürlerin vb. devam ettiği seçkin bir mekândır.

39 Bingöl, a.g.m.

40 Mümtaz Şükrü Eğilmez, Milli Mücadele'de Bursa, s. 133'ten naklen; Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, s. 436 vd.; İntibah-Yoldaş için bk.: Mustafa Tayla, Bursa Basını (1868-1983), s. 58 vd.

41 Aynı yer.

Burada şunu da kaydetmeliyiz ki, hem Doğan Avcıoğlu hem de Arsen Avagyan, ***ÇK'nin İngilizlerin isteği ve desteği ile toplandığını*** belirtmektedir: Avcıoğlu, bu konu ile şunları yazar: ***"...Kısaca İngiltere, Türkiye'yi bölmek, parçalamak için her çareye başvurmuş, bir Kürtlük, bir Çerkezlik davası yaratmaya kalkışmıştır. Yunanlılar da İngilizlerle birlikte Çerkezlik kozunu oynamışlardır. İzmir'de 24 Ekim 1921'de bir Çerkez Kongresi toplanmıştır. Kongre, Büyük devletlerin, özellikle İngiltere'nin himayesini aramıştır."***[42]

Avagyan da ÇK ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: "...Ethem teslim olduktan sonra, Yunan komutanlığı, Ethem gibi bir Çerkez lideri ellerinde olduğu için, Batı Anadolu'nun Çerkez topluluğunu kullanabileceklerine karar verdi. ***İngilizlerin de desteğiyle*** 24 Ekim 1921'de, Çerkezlerin Yunan ordusuna desteğini sağlamak amacıyla bir "Çerkez Konferansı" düzenlendi. Şarkı Garip [Karip] Çerkezlerin [Çerkezleri] Temini Hukuk Cemiyeti, bu kongrenin düzenlenmesini hiç duraksamaksızın üstlendi.[43]

ÇK'nin, İngiliz ve onların taşeronu konumundaki Yunanlıların istek ve desteği ile toplanmasının en büyük kanıtı da eski İstanbul temsilcisi Kaloyoroblus'un gözetiminde yapılmış olmasıdır.

Çerkez Kongresi'nin Başkanı Kimdi?

İzmir Vali Vekili'nin raporundaki, ÇK'nin başkanlığını İzmit Mutasarrıfı *İbrahim Bey*'in yaptığına ilişkin bilgi doğru değildir. ÇK Sonuç Bildirisi'nin Yunanca ve Fransızca metninden anlaşıldığı kadarıyla kongrenin başkanlığını Adapazarı delegesi *Bağ Talustan*; genel sekreterliğini de yine Adapazarı delegesi İsmail Şahi* yapmıştır.[44]

ÇK'nin başkanı ve genel sekreteri ile ilgili bu bilgiler, bizim bu zamana kadar elden geçirdiğimiz kaynakların hiç birisinde de yer almamaktadır.

Çerkez Ethem Kongrede Konuşmuş

ÇK ile ilgili bilgiler çok sınırlı ve elimizdeki her notu burada kulllanmak zorunda olduğumuzdan şunu da buraya kaydediyoruz: Çerkezlerle ilgili kapsamlı bir eser kaleme aldığını yukarıda belirttiğimiz Arsen Avagyan'ın bildirdiğine göre, Çerkez Ethem de kongrede bir konuşma yapmıştır.[45]

---

42 a.g.e., c.1, s. 156 vd.

43 a.g.e., s. 210 vd. Avagyan'ın çalışmasında birçok terim yanlışlığı vardır. Şimdiye kadar tırnak içinde olmayanları düzelterek verdik. Tırnak içinde gösterdiğimiz alıntıları da aynen verip yanına doğrusunu yazdık.

44 Çerkes Milletinin Düveli Muazzama..., s. 6 vd. Ancak Sonuç Bildirisi'nde bu kişinin adı yoktur.

45 a.g.e., s. 211 vd.

* İsmail Şahi'nin, Anzavur'un yardakçılarından olup (Ertürk, a.g.e., s. 380 vd.) **Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı**'ndan sonra kaçtığı İstanbul'da **Milli Kuvvetler'ce mahkeme salonunda öldürülen** Şah İsmail olup olmadığını saptayamadık.

Ancak, kongrede Ethem'in ne dediği bilinmemekle birlikte; ondan başka kimlerin konuştuğu da bir sırdır.

Yine sırlardan birisi de Kuşçubaşı Eşref ile ilgilidir. Türk İstiklâl Harbi'nde Kocaeli bölgesinde kısa bir süre göründükten sonra soluğu Çerkez Ethem'in yanında, Salihli'de alan ve Yunan'a da onunla birlikte sığınan; İzmir'de de Ethem'in yanından ayrılmayan Eşref'in ÇK ile bir ilgisi *-şimdilik-* görülmemektedir. Bu görülmeme, ***iz bırakmamak*** için mi, yoksa Çerkezler arasında var olan kast sistemine göre *köle sınıfından gelmesinden,* kendisinin muhatap alınmamasından dolayı mıdır, bilinmiyor!

Ancak bilinen şudur ki, ÇK, aşağıda değerlendirerek vereceğimiz "Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsaniyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi" başlıklı Sonuç Bildirisi'ni kabul ederek ve anlaşıldığı kadarıyla da *bir günlük bir 'çalışmadan' sonra* dağılmıştır. Fakat, yine ileride belirteceğimiz gibi, Ethem ve yardakçıları ile ŞÇTHC'nin belirtilen yerleşim birimlerindeki şubeleri ve üyeleri, bildiride belirtilen amaçlar doğrultusunda 'faaliyetlerine' devam etmiştir.

Çerkezler: "Yunanlılara Sığınıyoruz"

Genelkurmay Başkanlığı'nın da "İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar" kapsamına aldığı ÇK'nin "Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsaniyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi" (Çerkez Milletinin Büyük Devletlere, İnsanlık ve Uygurlık Dünyasına Genel Bildirgesi) başlıklı Sonuç Bildirisi baştan sona ve hemen her satırıyla Türk düşmanlığı ve ihanet doludur.[46]

Bildiride, Çarlık Rusyası orduları önünde milletçe yokedilme tehlikesi içindeyken kendilerine müşfik kucağını açan Batı Türk (Osmanlı) İmparatorluğu ve Türk milletine, İT Hükümeti'ne, başta Mustafa Kemal (Atatürk) olmak üzere Türk İstiklâl Harbi liderliği ve kadrolarına kin ve nefret dolu, akıl almaz ve insafsız suçlamalar yöneltilmiştir.

Her satırından Türk düşmanlığı saçılan bildiride; Çerkezlerin, *-Wilson İlkeleri kastediliyor-* I. Dünya Savaşı sonunda büyük devletlerce kabul ve ilan edilen milliyet prensibi ile ortaya çıkan 'milli hukukuna' dayanarak (..) *'Büyük' İtilaf devletleri ve ortaklarıyla **özellikle 'Büyük' Yunan hükümetine sığındığı** belirtilerek 'milli isteklerinin' yerine getirilmesi rica edilmektedir.*

---

46 Genelkurmay'ın, çalışmamızda sıkça başvurduğumuz "Ayaklanmalar" adlı kitabının 317. sayfasında, ÇK üyelerine verilen kimlik belgesinin Osmanlıca, Yunanca ve Latin harfleriyle Türkçe örneklerine; 318. sayfasında da ÇK Sonuç Bildirisi'ne yer verilmiştir. Bazı çevrelerin "düzmece" dediği ÇK'nin Sonuç Bildirisi'ni çalışmamızın sonunda, Ek'ler bölümünde hem Osmanlıca aslı ve trankripsiyonunu hem günümüz Türkçesi'ne uyarlanmış biçimini hem de Yunanca ve Fransızca nüshalarını vereceğiz. *ÇK'nin mi yoksa o kişilerin yazdığı eserlerin mi "düzmece" olduğu böylece ortaya çıkacaktır.* Ayrıca, çalışmamızın Kitapçık nüshasında Tunaya'dan alıntıladığımız ÇK Sonuç Bildirisi'nin *orijinalini* ve *tamamını* biz de elde ettiğimizden, bildiriyi değerlendirdiğimiz bu bölümde sık sık kaynak göstermeyeceğiz.

Wilson İlkeleri'nin Gerçek Yüzü

Konunun anlaşılabilmesi açısından buraya bir virgül koyup Wilson İlkeleri'ne göz atmakta yarar görüyoruz: Türk İstiklâl Harbi yıllarında birçok "Millici"nin de can simidi gibi sarıldığı Wilson İlkeleri üzerinde, Türklüğe ne getirip götürdüğüne ilişkin -*Mahmut Esat Bozkurt ve Doğan Avcıoğlu dışında*- ne yazık ki gerektiği gibi durulmamıştır. Avcıoğlu'nun da belirttiği gibi, İlkeleri'nden önce ***Sevr'in babası bizzat Wilson***'dur. Türk dostu gibi gösterilmek istenen Wilson 1917 başında olgunlaştırdığı "İlkeler"inin söylevini hazırlarken ***"Türk İmparatorluğu'na son verme"*** görüşünü artık resmen açıklama niyetindedir. Wilson 10 Ekim 1917'de de Albay Hous'a ***"Türkiye'nin haritadan silinmesi"*** görüşünün açıkça savunuculuğunu düşündüğünü söyler. Kurmayları da Wilson'un Türkiye'yi parçalama planlarını geliştirmeyi sürdürmüştür. Bu amaçla Hous'un başkanlığında Barış Konferansı'nda karşılaşabilecekleri sorunları incelemek üzere bir uzmanlar kurulu oluşturulur. Kurul, 22 Aralık 1917'de Walter Lippmann'ın incelemelerine dayanan bu konudaki ilk memorandumunu verdiği Wilson'a şu görüşü önerir: *"Osmanlı'ya bağımlı ulusları **kötü yönetim** ve **baskıdan kurtarmak zorunludur**. Bu en azından Ermenistan'ın özerkliğini, Filistin, Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'ın **uygar devletlerin** himayesine verilmesini içerir. Aynı zamanda boğazlardan serbest geçişin sağlanması gereklidir."*

Wilson, bu metin üzerinde çalışır ve kenarına şu notu yazar: "Şimdiki Türk İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına güvenilir bir egemenlik sağlanmalı ve ***Türk yönetimi altında bulunan öteki milliyetlere de kendi kendilerine gelişme olanağı tam olarak bağışlanmalıdır."*** İşte bu düşünceler, 8 Ocak 1918'de açıklanan "İlkeler"in 12. Maddesi'ne şöyle yansır: "Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına güvenilir bir egemenlik sağlanmalı, ***fakat halen Türk yönetimi altında bulunan öteki milliyetlere, her türlü kuşkudan uzak bir yaşama güvenliği ve kesinlikle engelsiz bir kendi kendine gelişme olanağı verilmelidir."***

Bununla birlikte "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına güvenilir bir egemenlik sağlanmalı" denildiği halde, Akdeniz'de limanı olan ve Doğu Anadolu'yu kapsayarak Kafkaslar'a kadar uzanan bir Ermenistan kurulmak istenmektedir. Ancak, *Ermeniler bölgede hayli küçük bir **azınlıktır**. Buna karşın bölgedeki Türk/Müslüman **çoğunluk** üzerinde azınlık Ermeniler egemenlik kuracaktır. Wilson'un "İlkeler"i bu çarpık durumu doğal saymaktadır.*

Yine bununla birlikte Türkiye'nin batı kıyılarında Rumların çoğunlukta olduğu güvenilir hiçbir belgeye dayanmadığı halde Wilson'un "İlkeler"i buraların da Yunanistan'a verilmesini öngörmektedir. Yine Türkler azınlıkta bulunmadıkları Trakya ve İstanbul'dan da çıkartılmakta, boğazlar ve çevresi tek ya da çok devletli bir manda düzenine konulmaktadır.

"Türklerin yaşadıkları bölgede güvenilir Türk egemenliği"'nden ABD'nin anladığı budur. Böylece ***milletlere özgürlük tanıma iddiasındaki Wilson İlkeleri, Avrupalı emperyalist devletlerin Türkiye'yi paylaşma planlarından pek az farklıdır. Ancak, ne***

tuhaftır ki dünya kamuoyuna yayınlanan bu "İlkeler"de İngiliz sömürgesi olan İrlanda, Mısır, Hindistan ve Filipinler'in özgürlüğü ile ilgili hiçbir husus yoktur.[47]

Mahmut Esat Bozkurt Bey de önemli çalışmasının Wilson Prensipleri başlığını taşıyan bölümünde konuyu medenilik/yarı medenilik açısından ele alır ve "İlkeler"in "bizimle ilgili fıkralarının açıkça anlamı şu idi" diyerek bunları şöyle açıklar:

"a) Türklerin vatanları olan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında Türklere istiklâl tanınacak.

"b) Türk olmayan az[ın]lıklar, eski imtiyazlarıyla bunlara tam bir inkişaf [gelişme] temin olunacaktır. Ve bunlar zamana göre genişletilerek idare edilecekler.

"c) Ak ve Kara Deniz Boğazları mutlak surette bütün milletlerin gemilerine açık bulundurulacak.

"B ve C fıkraları devletlerarası hak prensiplerine uygun olmayarak ısrarla tatbik edildikleri halde, ***A fıkrasına ehemmiyet bile verilmedi. Tam anlamıyla bunun icabının zıddı yapıldı.*** B fıkrası, azlıklara kendilerine has bir idare sistemi tanıyordu. Buna sebep ne idi?!

"Bunun sebepleri arasında ***Türklerin medeni olmamaları, modern idare kabiliyetlerinin yokluğu idi.*** Fakat asıl mesele bunlar değildi. Bunlar birer bahane idi. Asırlardan beri sürüp gelen bahaneler!

"Asıl mesele: ***Türk devleti içinde, azlık devletleri yaş[r]atmak ve eskiden beri takip edilen bir siyaset icabınca, azlıkları kuvvetlendirmek, sonra günün birinde son kalan Türk devletini de yok edip ortadan kaldırmaktı.*** Üst yanı laftı, yalandı. [K.] Kaynarca, Paris, Berlin Muahedeleri hep bu maksadı gütmüyorlar mıydı?..."[48]

Avcıoğlu ve Bozkurt'un yazdıklarından da anlaşılacağı gibi "İlkeler" doğal olarak, Türk İmparatorluğu'nu, Anadolu'yu parçalamaya, ***Türklüğü imhaya*** yöneliktir.

İşte Türk İstiklâl Harbi yıllarında bazı "Milliciler" ile Ethem'in peşine takılan bazı Çerkezlerin sıkı sıkıya sarıldığı Wilson İlkeleri'nin iç yüzü budur. İlkelerin bu iç yüzünü Lord Curzon 1920'lerde şöyle dillendirecektir: ***"Anadolu'da Türk'ten başka her azınlığa devlet kurma hakkı tanınmalıdır."***

Bildirideki Irkçı İfadeler

ÇK'nin Sonuç Bildirisi'nde aşırı derecede ırkçı ifadelere de yer verilerek ***Çerkezlerin Yunan ve Batılılarla akrabalık ilişkisi kurulmak istenir.*** Çerkezler, ***Türklerden siyasal bakımdan olduğu gibi, kültür ve medeniyet olarak da koptuklarını, hatta ona ait olmadıklarını*** ilan ederler: "...Eski çağlar tarihinin Doğu'da ve Yunanistan'da kaydettiği uygarlıkların hepsinde Kafkas ırkını doğurmuş olan Çerkezler,

47 Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c.1, s. 298 vd.
48 Atatürk İhtilali I-II, s. 301 vd.

bir sebep unsuru olduğu gibi, çağımızın yüksek medeniyetini kuran beyaz ırkın ve **'Ârî'**lerin seçkin ailesinden oldukları; İngiliz, Fransız, Alman, Rus ve Yunan tarihçilerinin tarihi eserleri ile saptanmıştır."

Buraya da bir virgül koyup *"Âri ırk"* konusuna göz atacağız:

İngiliz Emperyalizminin "Âri Irk" Havucu

Temsil Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın; 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın Temsil Kurulu ile haberleşmeyi kesip İstanbul ile yeniden ilişkiye geçmesi üzerine; 3/4 Kasım 1919'da bu konuda görüşünü sorduğu Paşa'nın yakın arkadaşı ve *hemşehrisi* 56. Tümen Komutanı Bekir Sami (Günsav) Bey, 4 Kasım 1919'da kendisine verdiği yanıtta, ***"...Yusuf İzzet Paşa, Ziya Gökalp benzeri bir Çerkez milliyetçisi ve düşünürüdür"*** demektedir.[49] *"Çerkezlerin Ziya Gökalp'i"* Yusuf İzzet Paşa'nın kaleme aldığı, "Kafkas Tarihi, Evrikalarım, Kadim Kafkasya, Kadim Kafkasya'da Çerkesler, Hatiler" gibi eserler arasında bir de şu vardır: ***"Eski Yunan'da Çerkesler."***[50]

İngiliz emperyalizminin Osmanlı topluluğunu oluşturan unsurları çeşitli metodlarla bölüp parçalama planlarında ***"Ârî ırk"*** yalanından hayli yararlandığı görülmektedir.

ÇK'nin asıl fikir babası İngiliz emperyalizmi, 1921'lerde ***Çerkezleri Türklerden ayırmak için*** nasıl burada görüldüğü gibi *Ârî ırk* yalanına başvurmuşsa, aynı yalanı, 1919'larda da ***Kürtleri yine Türklerden ayırmak için*** bu kez ünlü casusları Binbaşı W.C. ***Nowill*** aracılığıyla yürürlüğe koymak istemiştir: Mondros'un ardından 1919'da Irak, İran ve Türkiye'nin Güneydoğu'sunda *'araştırma gezisi'* yapan Nowill, *"Kürtlerin Hakkında Bir Not"* adı altında 20 sayfalık bir rapor hazırlayarak bunu 1919 Temmuz'unda Bağdat'taki istasyon şeflerine sunmuştur. Çalışmasına Kürtlerin kökeni, dilleri ve tarihlerini inceleyerek başlayan Nowill, onların milli özelliklerine değinerek, Avrupa'daki Ermeni yanlısı kesimlerin düşüncelerinin aksine, bu milletin cesur, teşkilatçı, *medeniyete açık, ilerici* insanlar olduğunu iddia eder. Nowill, Kürtlerle Ermeniler arasındaki kan davasına "Hamidiye Alayları"nı kurmak ve Anadolu'yu elinde tutmak için her iki unsuru birbirine düşürmek suretiyle II. Abdülhamit'in neden olduğunu da ileri sürer. *Asıl düşmanlığın Kürtlerle Türkler arasında olduğunu iddia eden* Nowill'e göre; ***Kürtler, "Ârî ırk"a mensup olmaları bakımından, Avrupalılara ya da başka bir deyişle, Hıristiyanlara, Türklerden daha yakındırlar.***'[51]

---

49 Günsav, a.g.e., s. 204 vd.

50 Ünal, Kurtuluş Savaşında..., s. 34 vd. Yusuf İzzet Paşa, bu eserinde Çerkezlerin **Turani** ırk olduğu görüşünü reddederek **Âri** ırktan geldiklerini iddia eder. **Irkçı ifadelerin de yer aldığı belirtilen Yusuf İzzet Paşa'nın bu kitaplarının Marmara havzası isyanlarının çıkmasında da etkili olduğu ileri sürülür.** Hasan Umur, Samsun'da On Beş Sene, s. 48 vd.

51 Prof. Dr. M. Kemal Öke, İngiliz Ajanı Binbaşı W. C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919), s. 43 vd.

Türk İnkılâbı'nın, Türk İstiklâl Harbi'nin kazanılıp ***Milli Türk Cumhuriyeti***'nin ilanı aşamasından sonra ona karşı emperyalist devletlerce gerçekleştirilen Doğu/Güneydoğu ayaklanmaları bağlamında İngiliz istihbaratınca bir araya getirilen; *-Çerkez Ethem'in de destek verdiği-* Ermeni "Taşnak" örgütü ile Kürt-Ermeni "Hoybun" örgütü arasında imzalanan anlaşma metninde de şu ifadeler vardır: ***"... 'Ârî ırk'tan gelen bu iki halkın varlığını garanti altına almak için büyük bir işbirliğinin gerekliliğine inanılır... '***[52]

1908 tarihli bir Amerikan belgesinde de Dersim'deki Kızılbaşların çoğunluğunun Hıristiyan kökenli oldukları iddia edilerek konu belirtilmeksizin ***"Âri ırk"*** yalanına atıfta bulunulur. Yine Dersim bölgesine coğrafi bir *'araştırma gezisi'* için gelen İngiliz yüzbaşısı M. Seel de Dersimlilerle Ermeniler ve Hıristiyanlar arasında bir ilişki kurmaya çalışarak aynı amaca hizmet etmek ister.[53]

Katliam İması

Çerkez Kongresi'nin Sonuç Bildirisi'nde, Çerkezlerin Osmanlı'ya sığınma isteklerinden hiç bahsedilmeksizin, Şeyh Şamil'in başarısızlığı üzerine 3 milyon (?) Kuzey ve Batı Kafkas Çerkezinden 2 milyonunun; "Rus Çarlığının gizli emellerinden kuşku duymaları" üzerine (Bâbıâli'nin gösterdiği koruyucu çağrıya uyarak) yavaş yavaş Anadolu'ya göç ettiği*... "Kuzey Kafkasya'da kalan 1 milyon nüfusun çoğalması ile bugüne kadar 3 milyona kadar ulaştığı" Rus istatistiklerine atıfta bulunularak iddia edilmektedir.

Ardından Çerkezlerin Osmanlı İmparatorluğu'nca katliama uğratıldığı çağrışımını uyandırabilecek şu ifadelere yer verilir: "Bu hesaba göre, Türkiye'ye göç eden 2 milyon Çerkez nüfusunun şimdiye kadar 3 misli artarak 6 milyona ulaşması gerekirken, üzülerek söylenebilir ki, bugün 2 milyona yakın bulunmaktadır.[54] Bunun nedenlerine gelince; pek açık bir gerekçe olduğu veçhile, Osmanlı Hükümeti'nin inkârı mümkün olmayan ***kötü yönetiminin*** sonucu olarak çeşitli dert ve felaketlere *kurban edilmek* yüzünden *Çerkezler 4 milyon nüfustan yoksun kalmıştır.*"

Bu iddiayı yanıtlamak için Bildiri'ye yine bir ara veriyoruz:

Çerkezlerin, Osmanlı Devleti'nce özellikle bataklık ve asayiş sorunlarının yaşandığı bölgelerle sınır/ara bölgelerine yerleştirildiği; bunun sonucunda da nüfus

---

52 Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Ermeni-Kürt İttifakının İç Yüzü Taşnak-Hoybun, s. 42, 81 vd.

53 Dr. Suat Akgül, Dersim İsyanları ve Seyit Rıza, s. 66 vd.

54 Bu rakam oldukça abartılıdır. Anadolu'nun o zamanki nüfusu yaklaşık 10 milyondu. Bu hesaba göre her beş kişiden biri Çerkez olmalıydı. Bugün nüfus 70 milyon olduğuna göre Türkiye'de 25 milyona yakın Çerkez bulunmalıdır ki, doğru değildir. Bu çalışmayı bitirdiğimiz sırada, Osmanlı Bankası Müzesi'nde 13 Nisan 2006 tarihinde düzenlenen "Çerkezlerin Kaf Dağı Düşü Gerçekleşir mi?" konulu bir söyleşide konuşan Sayın Murat Papşu da aynı konuya değinmiştir. Papşu, 1864 göçünde Osmanlı Devleti'ne sığınan 1 milyon/1.200 bin Kuzey Kafkasyalının nüfusunun, nüfus artış hızına göre bugün 16-17 milyon olması gerektiğini söylemiştir.

* Dönemin Osmanlı devlet adamlarından Ahmed Cevdet Paşa ise Çerkez göçmenlerinin yerleştirilmesi ile ilgili harcamaların Bütçe açığına neden olduğunu yazar; Ma'ruzat, s. 17 vd.

kaybına *-hatta katliama-* uğratıldıkları yaygın olarak iddia edilir. Ancak o yıllarda dünyanın birçok bölgesi ile birlikte hemen tüm Osmanlı ülkesinde de salgın hastalıkların kol gezdiği; ve bu salgın hastalıkların, ***"insanların ırklarına bakmaksızın"*** kaybına neden olduğu gözardı edilir. Söz gelimi, Çerkezlerle birlikte Anadolu'ya gelip Çukurova'ya yerleştirilen Türk asıllı Nogaylar da bataklıktan dolayı sıtmanın kol gezdiği bölgede büyük kayıplar vermişlerdi. 1895'lerde çıkan kolera salgını nedeniyle İstanbul'dan hastalıkla mücadele için hükümetçe Anadolu'ya gönderilen görevlilerden *-İTC'nin de kurucularından-* Dr. Şerafeddin Mağmûmi'ye; kendisi de bir Nogay Türkü olan Adana-Yarsuvat [Ceyhan] Belediye Başkanı, 30 yıl önce bölgeye 14 bin hane gelmelerine karşın, salgın hastalıkların yol açtığı kayıplardan dolayı bugün 500 (beşyüz) haneye düştüklerini belirtmiştir.[55]

Aynı salgın hastalıklardan Anadolu'nun yerli Türk halkının nasibini aldığını belirtmeye de gerek yok sanırız!

Bununla birlikte, bölgedeki sıtma, humma vb. gibi salgın hastalıklar ve bunlardan meydana gelen ölümlerin nedenini de 1910'larda Çukurova'nın merkezi Adana'da Vilayet Maarif Müfettişliği yapan bir görevlinin, yorumlamadan vereceğimiz hatıralarından anlıyoruz:

"...İki kere Ceyhan ve Kozan merkezlerine gitmiştim. Kozan'da kış mevsiminde hayvan sırtında Feke, Saimbeyli ve Haçin merkezlerine gittim ve mekteplerini teftiş ettim. Kozan'dan hayvan sırtında Kadirli ve oradan da Ceyhan nehrini geçerek ***Osmaniye****'ye gittim*...mekteplerini teftiş ettim. Havasının vahameti ve o sene hummayı habisenin *pek şiddetli hükmetmesi,* [nedeniyle] ***memleketin yanıbaşında yüzlerce ölünün defnedildiğini, yeni ve büyük bir mezarlık ortaya çıktığını gördüm.*** Mevsimin Mart ayı olmasına rağmen hastalığın şiddeti herkesi ve bilhassa bütün memurları çok korkutmuştu. Zaten *her memur, ailesinden bir veya iki kurban vermişti.* Hepsi başka yere nakilleri için bana ricada bulunuyordu. O mıntıkada Bağdat hattını inşa etmek üzere geniş faaliyette bulunan Almanların Osmaniye'deki her nevi medeni ihtiyaçları karşılayan gazinoları olmasaydı ben de hummayı habiseye yakalanmak tehlikesine düşüyordum. İstibdat devri valilerinden ve sarayın adamlarından ***Arnavut Abidin Paşa,*** bulunduğu vilayetlerde tapu-arazi kanunlarının hükümlerine dayanarak üç sene içinde imar etmek üzere boş arazilerden istediği kadar almış ve bedelsiz tapu ettirmiş. Fakat bu araziyi imar etmemiş, boş bırakarak *bataklıkların seneden seneye büyümesine ve etrafa hastalıklar saçarak köylerin ve köylülerin seneden seneye mahvu perişan olmalarına ve bu felaketi önlemek için yapılacak imarların tapulu arazi olduğu için başkaları tarafından yapılamamasına sebep olmuştur.* Abidin Paşa yalnız Silifke'nin Taşucu'ndaki çiftliğini imar etmiş ve ***Adana'nın muhtelif semtlerinde tapu ettiği araziyi sıtma yuvası olarak bırakmıştır.*** O zamanın idaresi ve hükümetinin bu büyük facia karşısında hissiz ve merha-

55 Bir Osmanlı Doktorunun Anıları-Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye, s. 186 vd.

metsiz kalmasına üzülmekten başka diyecek söz bulunamaz. *İşte Osmaniye'deki hummayı habise felaketi bu Abidin Paşa tarafından doğmuştur...**Kilikya'nın ova kısmı, Mersin ve Adana mıntıkasında vaktiyle 7 milyon ahalininin yaşadığı tarihen müspet bir gerçektir. Halbuki 1910'da Silifke, Mersin, Kozan ve Osmaniye sancaklarından oluşan Adana Vilayeti'nin umumi nüfusu 485 bin raddesinde idi.*** Adana'daki büyük seddeler harap oldukça, her tarafta oluşan bataklıklar seneden seneye büyümüş ve bu yüzden oluşan sıtma ve sair hastalıklar yüzünden *nüfusunun büyük bir kısmı telef olmuş*, bazıları da başka yerlere göç etmek suretiyle azala azala gösterilen miktara kadar düşmüştü...Adana Memleket Hastanesi'nde 1910 Temmuz'unda altıyüz küsur insanın vefat ettiğini söylersem felaketin dehşetinin derecesi hakkında bir fikir edinilmiş olur. Adana'da sabahları erkenden makamıma giderken geçtiğim caddelerde birkaç ölüye rastlıyordum..."[56]

İttihatçılara Yönelik Suçlamalar

ÇK'nin Türk düşmanlığı dolu bildirisinden İttihatçılar da nasibini almaktan kurtulamamış: "...Kaldı ki, 13 yıl önce Meşrutiyet idaresinin ilanı üzerine ***siyasi olgunluktan yoksun***[57] ve ancak Türkçülük ve Turancılık duygularıyla dolu olan ve tarihte misli görülmemiş bir biçimde, diğer Osmanlı unsurlarını yıldırma politikası ile Türkleştirmek gibi *yanlış bir politika izleyen* 'Türk yöneticilerinin' siyaseti, Türk olmayan bütün unsurların milliyetlerini ve yaşama güvenliklerini yok etmekle, Çerkezlerde de yalnız korunma amacı ile haklı bir şikâyet ve perişan olma duygusu uyandırmış ve bunun sonucu olarak Çerkezler bu devam edegelen zulümlerden kurtulmak amacı ile milli bir amaç takibine ve 'Millicilerin' açıkça Çerkez milletini mahva kalkışması dolayısiyle, onlar da 'silahla savunmaya ve çarpışmaya' mecbur kalmışlardır."

Babaları Ali Bey dahil üç Çerkez kardeşin; üyesi olduğu İTC, TM ve ondan da önce Fedai Zabitan içinde gösterilmelerine karşın, şimdi tüm geçmişlerine -amiyane tabiriyle- küfretmeleri ne ile nasıl ve hangi kavramla açıklanacaktır? Ayrıca, bu sıralarda İT'nin üç önemli adından -*O sıralarda Sovyet Rusya'da bulunan*- Enver Paşa'nın, bu kardeşlerle bu sıralarda mektuplaştığını ise bilemiyoruz, nereye nasıl yerleştireceğiz? Onu da günümüzde Mustafa Kemal'e karşı oluşlarını "Enveristlik" yaparak gösterenlere sormak yerinde olacaktır sanırız.

---

56 A. Faik Hurşit Günday, Hayatım ve Hatıralarım, s. 25 vd.
Gâvurdağları'nın eteğine kurulu memleketimiz Osmaniye'de söylenen **Barak** ağızlı bir uzun hava olan "Garip"te de şöyle bir beyit vardır:
"Gitme Garip gitme yollar merd olur / Her sinek de bir alıcı kurt olur!"
Bunun anlamını sorduğumuz yetmişlik validemiz, o zamanlar sivrisineklerin neredeyse işaret parmağı büyüklüğünde olduğunu söylemişti. A.E.

57 Emperyalistlerin, Mütareke döneminde **Türklüğü Anadolu'dan kazımak** için gerekçe olarak ileri sürdükleri **"Türkler yönetme yeteneğinden yoksundur"** söylemine ÇK Sonuç Bildirisi üzerinden destek vermek oldukça düşündürücüdür.

Yine görüleceği gibi, yukarıdaki ifadelerin son bölümünde Türk İstiklâl Harbi'nde, Kuvayı Milliye'yi sırtından hançerleyen Marmara çevresi; Yozgat, Tokat, Zile... isyanlarının Çerkezlerce çıkarıldığı açıkça itiraf edilmektedir. Ayrıca Çerkezlerin bu isyanlarda insan kaybı ve telafisi mümkün olmayan maddi-manevi zarar ve kayıplara uğradıkları iddia edilmekle beraber "Bu mücadelesinde sarsılmaz bir azimle sebat etmiş ve bugün de etmekte bulunmuşlardır" denilerek Türk İstiklâl Harbi'ne/TBMM'ye karşı mücadelelerinin *sürdüğü* ve *süreceğini* belirtmişlerdir.

İzmir'deki ÇK de bu 'mücadele' doğrultusunda değerlendirilmelidir.

Ayrıca, bildiride söz verdikleri bu 'mücadele', ileride açıklanacağı gibi ***Büyük Türk Taarruzu***'na kadar, hatta ondan sonra da sürmüştür.

Çanakkale İçin Özür veya Ethem'in Bildirideki Gölgesi

Bildirinin bu bölümünde Çerkezlerin, I. Dünya Savaşı'nda İngilizleri Çanakkale'de, Irak'ta, Gazze'de, Kafkasya'da yenilgiden yenilgiye uğratan Osmanlı/Türk ordusunda ***kendi istekleriyle değil de kanun zoruyla*** görev yaptıklarından bahisle adeta özür dilenip günah çıkarılmakta, ardından söz Türk İstiklâl Harbi'ne getirilmektedir: "...Mamafih, Mütareke'den sonra ***Çerkezlerin az bir kısmı Anadolu İhtilalcileri'ne (tamamen yanlış bir duygu ile) katılmış*** ve bir nevi Mustafa Kemal'in hükümranlığını kurmaya yarayacak fiili harekâtta bulunmuş iseler de *[Ethem kastediliyor]*, ***Kemalistler'in insanlık dışı hareketlerini*** ve yanlış siyasetlerini onlar da yakından görüp anlayınca, geri dönülmesi büyük bir sakınca olmayacak kısa bir süre içinde ***Çerkezlik emelleri yoluna***, pişmanlık duyarak bundan geri dönmüşlerdir."

Yunanlılara Niye Katılmışlar?

Bildirinin bu bölümünde de Çerkez Ethem ve onunla birlikte hareket eden Çerkezlerin Yunanlılara niçin katıldığı açıklanır: "Özellikle Çerkezler, Halifelik makamına manevî bakımdan bağlı kaldıkları halde, Bâbıâli'nin Kemalistler'le birleştiğini ve bunca fedakârlığına rağmen Çerkezliği tamamen ihmal ettiğini saklamaya lüzum görmedikten sonra Çerkezlik, haklı ve tabii bir kararla, ***kendisine kurtuluş vadeden ve bunu işgal bölgesinde fiilen ispat eden Yunan ordusuna katılmayı, millî ve hayatî çıkarlarından saymıştır.*** (Nitekim) daha önce ***soylu Arnavut*** ve ***Arap****[*] milletlerinin de Türklerden ayrılmakla yabancı kurtarıcılara aynı sebepler ve kaygılar ile eğilim gösterip katıldıklarına şüphe yoktur). Bundan sonra, bir buçuk sene devam eden mücadele esnasında Çerkezler; Müslüman olan ve *olmayan* bin-

* Tunaya'nın yayınladığı metinde **Arap** kelimesi **Garp** biçiminde yer almıştır ki, Osmanlıca metin üzerinde yaptığımız kontrolden sonra bunun doğru olmadığını gördük. Ayrıca bildiride kullanılan "Arap" ifadesi ile Irak, Suriye, Filistin, Arap Yarımadası; Hicaz, Yemen, Mısır ve Afrika'nın kuzeyini içine alan bölgede yaşayanlar kastedilmiştir. Bildirinin Fransızca metninde de bu durum özellikle belirtilmiştir.

lerce suçsuz insanı ***Millîcilerin kıyımından kurtarması itibariyle*** belirtmeye ve övülmeye değer hizmetlerde bulunmuşlardır."[58]

Bu satırlar gayet açık olduğundan yorumlamaya gerek duymuyoruz.

Ethem'in Yunanlılara Teşekkürü

ÇK Sonuç Bildirisi'nin bu bölümünde Ege bölgesinde binlerce Türk'ün kanına giren, binlerce Türk kadını ve kızının iffetini kirleten Yunan ordusuna Çerkezlerce övgüler düzülmekte, Rum-Çerkez birlikteliğini amaçlayan ifadeler yer almaktadır: ***"Büyük Yunan hükümeti, taşıdığı milletlerarası insanlık ve uygarlık nitelikleri gereği olarak din farkını göz önüne almaksızın, Ermeni ve bilhassa Rum göçmenleri ile eşit olarak ve belki fazlası ile Çerkez göçmenleri ve 'sığınmacıları' hakkında ilgi göstererek, onların yeme-içmelerini ve yerleşmelerini en iyi bir şekilde sağlamıştır.*** *'Büyük' Yunan hükümetinin* Anadolu'ya ayak bastığı tarihten itibaren, askeri işgal sahasına giren bölgelerde oturan ***Çerkez ahalisine Kemalistlerin zulüm ve baskı yapmaları üzerine; 'sığınanlara'***, savaşarak esir aldığı millettaşlarımıza, diğerlerinden farklı olarak yakınlık ve güleryüz göstermesi, iyi davranması, itimat etmesi ve kayırması, bilhassa minnet ve şükranla anmaya ve belirtmeye değer. Bundan dolayı, bu gönül okşayıcı ve içten davranış, ***Çerkezlerin Anadolu'da uygarlık yeteneklerine sahip ve kurtarılmaya lâyık bir millet olduğu ve Anadolu'da Rumlarla Çerkezlerin karşılıklı olarak hayati çıkarlarının ve siyasi haklarının eşit olarak korunması gerektiği inancından dolayı olduğunu,*** Çerkezler kuvvetle ümit eder ve dilerler."

Bildiride Türk'e Haçlı Gibi Bakılıyor

ÇK'nin söz konusu bildirisinde konuyu ayrıntılı sunmalarının amaçları;

"a) *Milli çehrelerini göstermek,*

"b) *Anadolu'da uygar milletlerin dikkatini çekmeye layık bir Çerkez milletinin yaşadığını bildirmek,*" biçiminde belirtildikten sonra, ***Türk milletine Şark Meselesi gözlüğüyle bakan Haçlılar gibi değerlendirmede bulunulması "milli vicdanlar" için oldukça yaralayıcıdır:***

"c) (Üçyüz seneden beri sürekli olarak egemen olan "kötü idare" yüzünden yıkılış vadisine yuvarlanan, ***çağdaş ve uygar bir idare kurmak yeteneğinden yoksun, içten ve dıştan Yakındoğu'da ve dolayısiyle Avrupa'da bir karışıklık ve harp kaynağı olan Osmanlı hükümeti ve Meşrutiyet'in ilanı ile onun yerine geçerek Osmanlılığın çökmesine neden olan 'aşırı Türkçüler'in uğursuz siyaseti, Anadolu sahasında Türk'ten gayrı bir milletin hayat hakkını tanımamakta direndiği,*** medeniyet alemince inkârı mümkün olmayan bir hakikat olduğundan) ***bundan böyle Çerkezlerin***

58 Çerkes Milletinin Düveli Muazzama...

Yakındoğu'da Türklerin uğursuz yönetiminden kurtulmasıyle 'Yunan himayesi altında' bir barış ve esenlik unsuru olarak yaşamaları sebeplerinin sağlanması arzusunu göstermek ve dilemekten ibarettir.[59]

"Bundan dolayı, Büyük İtilaf devletleri ve ortaklarınca milli olan aşağıdaki isteklerimizin kabulünü ve desteklenmesini Kongremiz rica ve hemen harekete geçilmesini sabırsızlıkla beklediğini soylu kişiliklerine sunmakla şeref duyar:

Çerkezler de Tazminat İstiyor

"1. Devletler arasında kabul ve ilan edilip eski sulh antlaşmalarına konulduğu gibi, gelecekteki Yakındoğu sulhuna da konulması kuvvetle umulan ***azınlık halindeki milletlerin*** *hakları* ve siyasi çıkarlarını temin ve tatmin edecek olan madde hükümlerinin bütün Çerkezleri de kapsamına alması.

"2. ***Çerkez milleti, Anadolu'da her bakımdan kendisiyle aynı durumda ve karşılıklı menfaatlerle bağlı bulunduğu Rum unsuru ile eşit haklar çerçevesinde kader birliğine istekli bulunduğundan*** dolayı, milli ilerleme ve gelişmesini kendisinde kuvvetle ümit ettiği ***uygar Yunan hükümetinin fiili himayesi altına sokulması.***

"3. Çerkez milletinin önce Halife ve Bâbıâli'nin ve sonra milli ve hayati çıkarlarının sevki ile giriştiği bu mücadele yüzünden ***uğradığı bütün zarar ve ziyanlarının barış yapacak taraflardan biri olan Türk Hükümeti'ne ödetilmesinin sağlanması.***

"4. Barış konferansında yukarıdaki milli isteklerimize karşı çıkıldığında, delilleri göstermek, inandırıcı açıklamayı yapmak ve gerekli savunmada bulunmak üzere yüksek konferans meclisince ***yetkili temsilcilerimizin davet buyurulması.***

"Bundan dolayı yukarıda açıklanan, kabulü ve desteklenmesi hususunda medeni yardım ve desteği birinci olarak ***Büyük İtilaf devletlerinden;*** ikinci olarak ***Büyük Yunan hükümetinden***; üçüncü olarak insanlık ve medeniyet aleminden rica ettiğini ve beklediğini ve bundan böyle milli emellerinin meydana gelmesine hizmet edecek siyasi ve sosyal teşkilatı yapmak, Çerkezlerin gelenekleri ve milli, dini ve medeni ihtiyaçları çerçevesi içinde sağlamak; ilerleme ve gelişmesi esaslarını düşünmek ve hazırlamak; hükümetler ve yüksek meclislerle bağlantı kurarak gerektiğinde yetkili temsilciler göndermek ve siyasi girişimleri yapmak, gerekli belgelerin düzenlenmesine ve imzasına ve milli haklarının dayandığı işlerin ve hususların izlenmesine ve sonuçlandırılmasına kongremiz kendi üyeleri arasından ayırıp seçtiği ***daimi yürütme kurulunu*** oluşturan ve daha önce Yunan hükümetince tanınmış

59 Ethem ve yardakçılarınca Türklük'le ilgili burada yaptığı değerlendirmelerin, bu bölümün başında verdiğimiz Batılıların görüşleriyle bir farkı olup olmadığını da dikkatinize sunuyoruz. Bununla birlikte yukarıdaki görüşler, Ethem'in aklından/kaleminden mi çıkmıştır, yoksa birileri ona suflörlük mü yapmıştır diye düşünmeden de edemiyoruz.

olan Şarkıkarip Çerkesleri Temini Hukuk Cemiyeti'ni vekil yaparak toplantısına son verdiğini sunma vesilesiyle yüksek saygılarını takdim eyler."[60]

***

ÇK Sonuç Bildirisi'nin son bölümünü değerlendirmek gerekirse;

1. Çerkezler, kendilerinin de Wilson İlkeleri'nin; azınlıkların hak ve siyasi çıkarlarını tatmin edip sağlayacak hükümleri kapsamına alınmalarını;

2. Anadolu'daki Rum unsuru ile kader birliğine istekli olan Çerkezlerin Yunan hükümetininin korumasına sokulmasını;

3. Halifeliğe bağlı olan Çerkezler, Milli Mücadele'ye karşı olmalarına rağmen, Bâbıâli'nin Kemalistler'le birleştiğini görünce onlar da bu harekete katılıp onca fedakârlık göstermişler, zarar ve ziyana girmişlerdir; buna rağmen Çerkezliğin ihmal edilmiş olduğunu görünce geri dönmüşlerse de zarar ve ziyanları ortadadır. ***Bunların Türk Hükümeti'ne ödetilmesini...***;

4. Çerkezler, yukarıda açıkladıkları milli isteklerinin barış konferansında savunulması için yetkili temsilcilerinin konferansa davet edilmesini; bu isteklerinin konferansta kabulü ve desteklenmesi için ilk önce 'Büyük İtilaf devletlerinden, sonra 'Büyük Yunan hükümeti'nden, en sonra da insanlık ve uygarlık dünyasından yardım ve destek rica edip beklemektedir.

Son ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla da Çerkezler, ***ÇK'nin çalışmalarını bitirmesinden sonra, belirtilen amaçlarının gerçekleşmesi için kendi üyeleri arasından seçtiği Daimi Yürütme Kurulu'nu oluşturan -ve Yunan hükümetince tanınmış olan- ŞÇTHC'yi vekil yapmıştır.***

Yani bundan sonra, aşağıda da ayrıntılı biçimde değineceğimiz gibi ***Sonuç Bildirisi'ne imza atan 25 kişi ÇK'nin Daimi Yürütme Kurulu'nu oluşturmakta, ŞÇTHC de bu kurulu temsil etmektedir. Örgüt, faaliyetlerini bundan sonra bu kimlikle yürütecektir.***

Hemen burada vermek yararlı olacaktır: ÇK Sonuç Bildirisi'nin Osmanlıca/Türkçe metninin altında 23; Yunanca ve Fransızca metninin altında ise 25 kişinin adı bulunmaktadır. Bunlar Yunanca ve Fransızca metin esas alındığında şu kişilerdir:

Adapazarı delegesi ve Kongre Başkanı: Bağ Talustan Bey

Adapazarı delegesi ve Kongre Genel Sekreteri: İsmail Şahi *(Osmanlıca metinde adı yok)*

İzmit delegesi: Çöle İbrahim Bey
İzmit delegesi: Çiyo Kâzım Bey
Hendek delegesi: Bağ Osman Bey
Düzce delegesi: Maan Ali Bey

60 Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsaniyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi, İzmir 1337 (1921). Bildirideki talepler, Türk İstiklâl Harbi'nde bu vatan için kanını dökerek şehit düşen Çerkez asıllı komutan ve vatandaşlarımızın kemiklerini sızlatacak kadar ibretliktir. Ethem ve işbirlikçileri, bu yaklaşımları ile gerek Türk İstiklâl Harbi'nde gerekse de ondan sonra kaderini Türklük'le birleştiren, bu toprağa sadık Çerkezlerin de alnına kara bir leke çalmak istemiştir.

Düzce delegesi: Hamte Ahmet Bey
Kandıra ve Karasu delegesi: Maan Şirin Bey
Yalova-Karamürsel delegesi: Ancuk Yakup Bey
Bilecik delegesi: Bağ Rıfat Bey
Eskişehir delegesi: Bağ Kâmil Bey
Geyve delegesi: Çöle Arslan Bey
Bursa delegesi: Harunürreşit Bey
Biga delegesi: Ancuk İsa Nuri Bey
Gönen delegesi: Lampez Yakup Efendi
Gönen delegesi: Gez [Geşz-?] Abdullah *(Osmanlıca metinde adı yok)*
Gönen delegesi: Sahekomit Hafız Sait Efendi
Erdek delegesi: Şahabel Hasan Bey
Bandırma delegesi: Neçoko Hasan Bey
Bandırma delegesi: Berau Sait Bey*
Bandırma delegesi: Berzek Tahir Bey
Balıkesir delegesi: Bezadoğ Sait Bey
Manisa delegesi: *Peşevu Reşit Bey*
Aydın delegesi: Kavaca Hüseyin Bey
Kütahya delegesi: *Açofit Sami Bey.*[61]

Reşit Bizzat İmzaladı, Ethem Yaverine İmzalattı

Çerkez Ethem'in ne anılarında yer verdiği ne de kendisi ve Türk İstiklâl Harbi ile ilgili yapılan *-Bingöl'ün dışındaki-* çalışmalarda üzerinde durulan konu ise bu bildirideki imzalardır. ŞÇTHC'nin kuruluşunda ve başkanlık sorununda Ethem ve kardeşlerinin öncü/etkin rol oynadığını; İzmir-Kordon'da Foti'nin kahvesinde toplanan ÇK'ye de *'arkadaş'* ve ağabeyleri ile katıldığı, Ethem'in kongrede bir de konuşma yaptığı yukarıda belirtilmişti. Hatta demek gerekirse, katılımın ötesinde, ***ÇK, Ethem ve ağabeylerinin adeta kanatları altında toplanmıştır.***

---

61 Çerkes Milletinin..., s. 6 vd. Adların başındaki lâkapların bu kişilerin mensup olduğu Çerkez kabilelerini gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunların okunuşu ve yazılışında *sehven* yanlışlık yapmış olabiliriz. Fakat bunların okunuşu ve yazılışında Çerkezler arasında da bir ittifak yoktur. Söz gelimi yeğeninin yayınladığı 'risale'sinde Ethem kendisini "Pışave" olarak nitelerken (Cilasun, a.g.e., s. 168.) Muhittin Ünal'a göre de Çerkez Ethem'in büyük ailesinin lâkabı "Pşav"dır. (Kurtuluş Savaşı'nda..., s. 169 vd.) Bir başka Çerkez (veya Karaçay-?), Dr. Ufuk Tavkul ise Ethem'in lâkabını "Pşevu" diye yazmaktadır: (Milli Mücadele Dönemine Ait Önemli Bir Belge: Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsaniyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi, Kırım Dergisi, 2 (8), 1994.) Bu makale, Birleşik Kafkasya Derneği'nin internet sitesinde de yer aldığından, onların da bu lâkabı kabul ettiği düşünülmektedir: (http://www.bkd.org.tr/tarih/umumi_beyanname.asp (Erişim: 30.11.2004.); Bu nedenlerle, lâkaplar konusundaki yazım farklılıklarını önemsemediğimizi burada belirtmekte yarar görüyoruz.

* Ancak kongreye Bandırma delegesi olarak katılıp Sonuç Bildirisi'ni de imzaladığı için 150'likler listesine alınan Berau Sait, Başbakan İsmet İnönü'ye 17 Aralık 1929'da İskenderiye'den yazdığı mektupta, anılan faaliyetlere Yunanlıların zoruyla katıldıklarını ileri sürerek af isteğinde bulunmuştur. A. Nihat Dündar (Başkanlığında Komisyon), Polis Arşiv Belgelerinde Gerçekler, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1998, s. 8 vd.'den naklen; Adnan Gerger, Polis Arşivlerindeki Gizli Belgeler, ntvmsnbc.com.tr, 11.11.2006 (Erişim: 17 Kasım 2006) Mektubun tamamına Ek'lerde yer veriyoruz.

Çerkez Ethem'in bu rolü, ŞÇTHC'nin kuruluşu, başkanlık sorununun çözümü, kongreye katılımı ve bir de konuşma yapması ile sınırlı kalmamıştır.

Ethem bu kongrenin Sonuç Bildirisi'ni de imzalamıştır!

Bildirinin altındaki 23. imza, "Manisa delegesi Peşevu Reşit Bey", Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit'tir.

Bildirideki 25. ve son imza olan "Kütahya delegesi Açofit Sami* Bey" ise Çerkez Ethem'in yaveri Yüzbaşı Sami'dir.

Açofit Sami, bildiriye imzayı Çerkez Ethem adına atmıştır!

Bu durumu saptayan veya *"irşad edilen"* Sayın Sedat Bingöl şöyle demektedir: "...Beyannamenin hemen altında kongreye katılan delegeler ve katıldıkları bölge adları açıkça zikredilmiştir. Buna göre, Manisa'dan "Passav Reşit Bey" ve "Açofit Sami Bey" isimlerinin ilki, Çerkez Ethem'in kardeşi, BMM'de Saruhan [Manisa] mebusluğu yapan Reşit Bey'dir. Diğeri ise Çerkez Ethem'in en güvendiği adamlarından olan ve Ankara Hükümeti'ne başkaldırdığı sırada, Yunanlılara ateşkes imzalamaya gönderdiği yaveri Sami Bey'dir."[62]

---

62 a.g.m. ÇK'nin toplandığı günü ŞÇTHC'nin kurulduğu gün olarak algılayan Cilasun'un şu satırlarını da tebessümle okuyoruz: "...Büyük göçten bu yana Osmanlı devletine sadık kalmış olan Çerkeslerin, en azından bir bölümünün böylesi bir cemiyet [ŞÇTHC] içerisinde yer almaları ilginçtir. Cemiyetin kurulması, Ankara'da oluşmakta olan **ulus-devlete** ve dolayısıyla yeni **Türk milliyetçiliğine karşı hayli gecikmiş bir tepkinin tezahürüdür.** Ethem Bey'in bu cemiyet içerisinde ve daha sonra diasporada başka Çerkes girişimleri içerisinde **yer almayışı** ile ağabeyi Reşit Bey'in hem bu cemiyetin kurucuları arasında hem de daha sonra diasporada Çerkes örgütlenmeleri içerisinde yer alması, kardeşler arasındaki farklılığın bir göstergesidir." (a.g.e., s. 119n.) **Önsöz'de Anzavurist yazarlar için yazdığımız satırlar Cilasun için de geçerlidir.**

* Çerkez Ethem'in yaveri Yüzbaşı Bandırma'lı/Açofit Sami. Açofit Sami'nin dışında, Ethem'in ağabeyi Tevfik'in yaverinin adı da Sami olmasına karşın rütbesi teğmendir. Bu Sami, Düzce'li/Kompet Sami'dir. ÇK Sonuç Bildirisi'ni Ethem adına imzalayan Yüzbaşı [Açofit] Sami ile Teğmen [Kompet] Sami genellikle karıştırılmaktadır. (Albayrak, a.g.e., s. 227 vd.) Aşağıdaki satırları okuduktan sonra Açofit Sami'nin bu bildiriyi nasıl imzaladığını biz de merak ediyoruz: Ethem'in tepelenmeye başladığı sıralarda Demirci'de adeta mahsur kalan Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Akıncı Bey'in, "Kuvayı Seyyare'nin Yunanlılarla Protokol İmzası" başlıklı ve 7 Ocak 1921 tarihli notlarında şunlar yazılıdır: "...Çerkez Ethem'in yaveri Sami Bey'in geldiğini, beni aradığını haber verdiler...Alelacele karargâha gittim...Sami... ayrıntılarıyla anlattı: 'Beni Çerkez Ethem *zorla Uşak'a gönderdi.* Hatta bir defa giremedik. Dönerken *şu felakete karşı ağladım.* Pek çok arkadaşlar gördü. *Bunca ısrarıma karşın tekrar gitmeye zorladı* ve Uşak'a gittim. Bana verilen talimat, Kuvayı Seyyare'nin bölgesinde düşmanın ileri harekâtını engellemek ve tarafsızlığını sağlamaktı." Sami, Akıncı'nın "Pekâlâ; düşman...İnönü, Afyon, Eskişehir cephelerinde harekât serbestliğini koruyor, demek" sorusuna "Evet, oraları emrinde olduğundan Kuvayı Seyyare oraya karışmayacaktır" der ve devam eder: 'Esasen daha önce Reşit Bey gitmiş, gerekli protokol düzenlenmişti. Ben yalnız harita üzerinde mıntıkaları tespit etmekle görevlendirilmiştim. Uşak'ta Yunan komutanı ve kurmay başkanı tarafından kabul edildik. Bizi bir hayli iyi karşılıyor ama daima gizlice kontrol altında tutuyor ve memnun görünüyorlardı. **Düşmanın bu hali bize fevkalade ağır geliyor ve arkadaşlarla beraber sürekli ağlıyorduk.** Orada iki gece kaldıktan ve şu haritayı tespit ettikten sonra...Demirci'ye döndük." (a.g.e., s. 21 vd..) Akıncı'nın bu satırlarına karşın, Açofit Sami, Ethem'le birlikte Yunan tarafına geçecek ve onunla birlikte hareket edecektir. Ethem Mısır'a gelip buradan ayrılınca da Açofit Sami kendisiyle birlikte gitmeyecek ve bu ülkede akrabalarının yanında kalarak eczacılık yapacaktır. Sami eczacılığın yanı sıra Ethem'in basın müşaviri gibi de çalışarak onun hakkında Arap basınında çıkan aleyhte haber ve yorumlara da tekzipler göndermiştir. Aftan sonra Türkiye'ye dönmüştür. Kompet Sami ise Yunanistan'a gitmiş ve kendisine verilen bir görevi kabul ederek bu ülkede kalmış, Türkiye'ye dönmemiştir. Albayrak, aynı yer.

ŞÇTHC'nin 24 Ekim 1921 tarihli Sonuç Bildirisi'nin Osmanlıca metninin altında 23 imza vardır. İzmir Kadısı, ÇK'ye katıldığı bilinen Çerkez Ethem ve küçük ağabeyi Tevfik'in de muhtemelen bizzat imzaladığını düşünmüş olabilir.

Fakat, ÇK Sonuç Bildirisi'nin Yunanca ve Fransızca metinlerinde İzmir Kadısı'nın belirttiği gibi 25 imza mevcuttur.[63]

Osmanlıca metinde bulunmayan bu iki isimden ilki, Adapazarı delegesi ve ÇK'nin Genel Sekreteri, İsmail Şahi (Şah İsmail-?), ikincisi, Gönen delegesi Gez [Geşz-?] Abdullah'tır. *-Bu konu ile ilgili yayınlanan hemen hemen tüm araştırmalarda, -Tunaya'dan naklen- ÇK Sonuç Bildirisi'ne 23 imza konulduğundan bahsedildiğinden, bizim burada yaptığımız düzeltme bir ilk olmaktadır.-*

ÇK Sonuç Bildirisi'nde belirtilen hususların yerine getirilmesi için *Büyük İtilaf devletleri* ile *Büyük Yunan hükümetine* müracaat edildiği belirtildiğinden, bildirinin anılan devletlerin hükümetlerine de verildiği bilinmektedir.[64]

Sonuç Bildirisi, İzmir'deki Yunan Yüksek Komiserliği ile adı geçen devletlerden İngiltere ve Fransa'nın konsolosluklarına resmen verilmiştir. Bildirinin aynı kitapçık/broşür içinde Osmanlıca/Türkçe dışında, Fransızca ve Yunanca kaleme alınmasının da bununla ilgisi olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim, İstanbul'daki İngiltere Yüksek Komiseri Rumbold'un 13 Aralık 1921 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği Lamb Raporu'nda *"İzmir'deki Çerkez Kongresi'nin, Anadolu Çerkezlerinin Karadeniz kıyısında toplanıp İngiliz himayesi altında özerklik almayı istediği"* belirtilmiştir.[65]

Ancak, Osmanlıca/Türkçe'sinden başka Fransızca metnini de gözden geçirdiğimiz bildiride Karadeniz kelimesi telaffuz dahi edilmediğinden, bunun Marmara olduğunu düşünüyoruz. Bununla birlikte, ÇK'de Karadeniz kıyısındaki Kandıra/Karasu Çerkezlerinin tek delege ile de olsa temsil edilmesi, bu ifadeyi doğrular niteliktedir.

Nitekim, ***bu bölümün başında değindiğimiz her iki Türk boğazının doğusunda İngilizlerce oluşturulması planlanan iki tampon bölge böylece ortaya çıkmaktadır.***

Öte yandan ÇK Sonuç Bildirisi, ŞÇTHC'nin şubelerinin bulunduğu işgal altındaki yerleşim birimlerinde umuma açık olmak üzere okunarak örgüte üye Çerkezler alınan kararlardan haberdar edilmiştir.[66]

---

63 Çerkes Milletinin Düveli Muazzama..., s.6 vd.
64 Mümtaz Şükrü Eğilmez, Milli Mücadele'de Bursa, s.133 vd.'den naklen; Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, s.436 vd.
65 Avcıoğlu, a.g.e., c.1, s.156 vd.
66 Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, s.436 vd.

Kongre Kararlarını Uygulamaya Hemen Başladılar

ÇK Sonuç Bildirisi'nde "Türk İstiklâl Harbi'nde Kuvayı Milliye'yi sırtından hançerleyen Marmara çevresi; Yozgat, Tokat, Zile... isyanlarının Çerkezlerce çıkarıldığı açıkça itiraf; ve Çerkezlerin bu isyanlarda insan kaybı ve telafisi mümkün olmayan maddi-manevi zarar ve kayıplara uğradıkları iddia edilmekle beraber "Bu mücadelesinde sarsılmaz bir azimle sebat etmiş ve bugün de etmekte bulunmuşlardır" denilerek Türk İstiklâl Harbi'ne/TBMM'ye karşı mücadelelerinin sürdüğü ve süreceğini" belirtmişlerdi.

Bu doğrultuda olsa gerek; ÇK'nin ardından, ***İzmir'deki Çerkez Kulübü [ŞÇTHC olması gerek], Yunan ordusu içinde 150 atlı ve 400 piyadeden oluşacak bir Çerkez birliği kurma kararı almıştır.*** Ermeni gazetesi "*Cagatamart*"ın 12 Mart 1922 tarihli sayısında bildirildiğine göre de ***Çerkez Birliği*** [ŞÇTHC] ***'nin, aslında cephede savaşmak üzere Bandırma'ya göndereceği kuvvet 300 piyade ve 400 atlıdan oluşacaktı.***[67]

Bu arada ÇK'nin toplanmasından önce, Ermeni gazetesi "Azatamart"ın Yunan ordu kaynaklarından edindiği bilgilere göre 1921 Temmuz'unda ***Balıkesir'in 169 Çerkez köyünün Türk ordusuna karşı çarpışmak için Yunanlılara başvurduğunu, birkaç atlı grup oluşturan Bandırma ve İzmir Çerkezlerinin, Yunan saflarında çarpışarak az başarı elde etmedikleri de yukarıda gösterilmişti.***

Öte yandan, İzmir'deki kongrenin son olmayıp devamının da getirilmesi düşünülüyordu. Bu doğrultuda, Yunan komutanlığı, bir sonraki Çerkez kongresini Adapazarı genel valisi (-?) Mustafa Bey'in başkanlığında, Bandırma'da yapmayı tasarlıyordu.[68]

Gerçekten, ilerideki bölümlerde, özellikle İbrahim Ethem Akıncı Bey'in notlarında da görüleceği gibi, ŞÇTHC, İzmir'deki ÇK'yi topladıktan sonra çalışmalarını durdurmamış; aksine, 24 Ekim 1921'den sonra da faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu faaliyet, neredeyse, ***ŞÇTHC'yi işgal bölgesinde yerel iktidar konumuna dahi getirmiştir.***

Bu bağlamda konu ile ilgili en eski kaynağımız Özer'in verdiği bilgiye göre, ***ŞÇTHC'nin örgütlü olduğu*** *-söz gelimi Gönen gibi-* ***yerleşim birimlerinden herhangi bir nedenle dışarıya gidecek vatandaşlar, cemiyetin bir tarafı Osmanlıca/Türkçe, diğer tarafı Rumca olan kimlik belgesini almak zorunda bırakılmışlardır.***[69]

Çerkez Kongresi'nin "Millici" Basındaki Yankıları

Ethem ve ağabeyleri ile yardakçılarının büyük bir gizlilik içinde organize ettikleri Çerkez Kongresi ile ilgili haberler de Anadolu Hareketi'ni destekleyen basına

---

67 Avagyan, a.g.e., s.211 vd.
68 Gösterilen yer.
69 Kurtuluş Savaşı'nda Gönen, s.130 vd.

oldukça geç yansımıştır. ÇK'nin 24 Ekim 1921'de toplanmasına karşın, tespit edilebildiği kadarıyla, bununla ilgili ilk haber, 17 Ocak 1922 tarihli "Hakimiyeti Milliye"de yer almıştır.

Gazetenin, İzmir'deki özel muhabirinden 16 Ocak'ta telgrafla aldığını belirttiği; ***"Ethem ve Avenesinin Bir İhaneti Daha: İzmir'deki Çerkezler Ayrı Bir Hükümet Teşkil Ediyorlar-Yunanlılarla Birlikte Bu Vatansızlar Türk Köylerine Şenaatle Meşgul"*** başlık ve spotuyla verdiği haber *-kısmen sadeleştirerek-* şöyledir:

"İzmir'deki Çerkezler, Yunanlıların himayesi altında müstakil bir hükümet kurmaya çalışmaktadırlar. Aralarında bir ***geçici hükümet*** vücuda getirerek Avrupa'ya delege göndermeye karar vermişler. Biga, Nazilli ve sair yerlerde şubeler açmışlardır. ***Bu alçaklar, Rumlarla birlikte zeybek elbisesini giymiş çeteler kurarak Türk köylerine karşı her türlü kötülüğü yapmaktadırlar.***"[70]

Çerkez Kongresi ile ilgili bir haber de *-"Patris"ten alıntılanarak-* Bursa'da yayınlanan 18 Ocak 1922 tarihli "İntibah-Yoldaş" gazetesinde yer almıştır. Habere eserinde yer veren Mümtaz Şükrü Eğilmez, "Çerkez Ethem ve kardeşleri...bu kongreye katılmış ve Anadolu'daki direnişi baltalamak için ellerinden geleni yapmışlardı" demektedir.[71]

İzmir'de toplanan ÇK ile ilgili bir diğer haber de işbirlikçi "Köylü" gazetesinin 26 Nisan 1922 tarihli sayısında yer almıştır. 5 Mayıs 1922 tarihli "Vakit"in aktardığına göre, Yunanlılara hizmet için zaman zaman yayınlanan "Köylü", Söke ve çevresindeki işgal üzerine, orada yaşanan faciaları örtbas etmek için yeniden çıkmış ve ilk sayısında Yunan işgali altındaki bölgede yaşayan Çerkezleri iğfal etmek amacıyla kongre haberine yer vermiştir.

Köylü'nün haberinde Çerkez Kongresi'ni toplayan ŞÇTHC'nin İstanbul'da da şube açtığına ilişkin bir haber de yer almasına karşın, bu şiddetle tekzip edilmiştir.[72] "şiddetle tekzip"e "Çerkez Ethem'e Çerkez Tepkileri" bölümünde yer vereceğimizi daha önce de belirtmiştik.

Öte yandan bu haberin altında, İzmir gazetelerine atfen, İzmir'deki Çerkez Cemiyeti [ŞÇTHC] Başkanı ve arkadaşlarının İzmir Ermeni dini lideri Toriyan'ı ziyaret ederek ***Çerkez hukuk ve çıkarlarının Yunan ve Ermeni çıkarlarıyla birlik olduğu ve bu ilginin ve birliğin, Çerkezleri, Müdafaai Milliye**** ***teşkilatına her biçimde yardımcı olmaya sevk ettiği*** sözleri yer almıştır.

Dernek Yönetim Kurulu, daha sonra Rum Metropolithanesi'ni de ziyaret ederek aynı görüşlerini tekrarlamıştır.[73]

---

70 Sarıhan, a.g.e., s.107n.
71 Milli Mücadele'de Bursa, s.133 vd.'den naklen; Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, s.436 vd.
72 Sarıhan, a.g.e., s.108n.
73 Aynı yer.
* Yunan ordusunun işgal bölgelerinde yerli Rum ve Ermenilerden kurduğu başıbozuk kuvvetler. Bu konuya "Sad Harekâtı'nda Yaşananlar" bölümünde ayrıntılı olarak yer vereceğiz.

Çerkez Ethem'den Yunan Kralına Yılbaşı Tebriği

Çerkez Ethem'in İzmir'de organize ettiği ÇK ve ŞÇTHC ile ilgili 'faaliyetler' ve haberler bununla sınırlı değildir.

Kendisinden daha önce bahsettiğimiz, Demirci Kaymakamı ve Demirci Akıncıları Reisi İbrahim Ethem Bey'in günlüğünde konu ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmektedir *-kısmen sadeleştirilerek-*:

"...13 Ocak 1922/Cuma günü Bigadiç'in Toprak köyüne geldik ve 6-7 Ocak 1922 tarihli 'İzmir' gazetesiyle 24/1/338 [1922] 'Karagöz' gazetesini aldık. 'Sadayı Hak' gazetesinde *Çerkez Kulüpleri'nin* hıyanetine dair şu iki mühim makaleyi okuyor ve üzülüyorduk:

"Yunan Kralı ve Çerkezler

"Yunan Kralı Konstantin'in İzmir'deki Çerkez Kulübü tarafından yazılan yılbaşı tebrik telgrafnamesine cevap vererek Küçük Asya'da yerleşmiş Çerkez dostlarına samimi memnuniyetini gönderdiği akşam gazetelerinde okunmuştur. İzmir Yunan askeri komutanlığı tarafından da Çerkez Kulübü Reisi ve eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı'ya şu cevap verilir:

"Reis Efendi,

"Yılbaşı yortuları nedeniyle ve ***Yunan milli amaçlarının gerçekleşmesi için*** *gösterdiğiniz dileklere karşı gerek size ve gerek Çerkez Kulübü [ŞÇTHC] üyelerine teşekkürlerimi sunarım.'*[74]

"Çerkezler de Delege Bulundurmak Arzusunda

"Tarus gazetesinde okunmuştur:

"Şehrimiz Çerkez Cemiyeti [ŞÇTHC] son toplantısında aldığı kararlar gereğince ***İzmir Metropolithanesi'ne bir yazı göndererek işgal sahası dahilinde yerleşmiş bulunan Çerkezlerin, İzmir Rumlarının milli emellerinin elde edilmesi uğrunda gerçekleşen çalışma ve girişimlerini haklı takdirlerle takip ve Yunanlılarla emel birliği eylediklerini ve bu konuda birlikte savaşmaya hazır bulunduklarından, cemiyet teşkilatlarında kendilerinin dahi bir delege bulunmasını arzu ettiklerini*** *bildirmişlerdir." [Çerkezler, Rumların, ŞÇTHC'de bir delege bulundurmasını istiyor. A.E.]*

Gazetelerde okuduğu bu haberlere *içi yanan* İbrahim Ethem Bey, duygularını şöyle anlatır:

"Nasıl acı duyulmaz ki, Müslüman vatandaş diye bağrımıza bastığımız ve devletin en büyük makamlarını kendilerine vermekte bir sakınca görmediğimiz Çerkezlerin bu suretle vatan ve millete hıyanetlerini bilfiil görüyorduk. Yalnız bizi avutan, ***bu hıyanette bulunanların pek sınırlı ve az olmalarıdır.*** Fakat ne olursa olsun, bir cemiyet, bir millet, bir ırk, bir unsur içinde kendisine hıyanet eden bir kişi bile olsa yine büyük bir lekedir."[75]

---

74 Demirci Akıncıları, s.170 vd.
75 Aynı yer.

11. BÖLÜM

ÇERKEZ ETHEM'E ÇERKEZ TEPKİLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde de, Kitapçık nüshamızda dipnotlarda gösterdiğimiz için *-kısmen gözden uzak kalan ve bu nedenle de-* haklı olarak eleştiri konusu yapılan Çerkez Ethem'e bizzat Çerkezlerden gelen tepkilere yer vereceğiz.

Hemen söyleyelim ki *en büyük endişemiz bu çalışmamızın, en güzel anlamını Mustafa Kemal Atatürk'te bulan, onun tarif edip pratiğe döktüğü milliyetçilik anlayışına aykırı düşünen çevrelerin elinde bir malzeme olmasıdır.* Kitapçık nüshamız, Önsöz ve diğer yerlerde de sık sık değindiğimiz gibi, ***burada anlatılanlar bu coğrafyaya sadık yurttaşlarımızın tümünü asla itham etmektedir.***

Esasen, Türk İstiklâl Harbi'nde de "vatanseverlik" ve "vatana ihanet" gibi davranış biçimlerini Türk'te de başka etnik kökenden gelen insanlarda da görmek mümkündür. O nedenle biz de bu durumu "Vatana sevmenin veya ihanetin etnik kökeni olmaz" biçiminde dillendirmiştik.

***

Üzerlerinden "tehcir" gibi bir *ağırlık* geçmesine karşın, Pandikyan, Kalçiyan, Terziyan, Hogasyan ve Onnik başta olmak üzere birçok Ermeni yurttaşımız Türk İstiklâl Harbi'ne istihbarat, lojistik görevleriyle ya da bizzat eline silah alıp düşmana kurşun atarak katılıyordu. Ve bu Ermeni yurttaşlarımızdan İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilenler dahi vardı. İstanbul Kasımpaşa'daki milli teşkilatın reisi Eczacı Vasıf Bey'in aynı semtteki "Turan" Eczanesi'ndeki Ermeni kalfası da işgalcilere karşı yapılan tüm milli faaliyetlere katılıyor ve ağzından bir kelime dahi kaçırmıyordu...[1]

---

1 Bu konular için bk: Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası s. 241 vd.; Kemal Koçer, Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul, s. 199 vd.; İznik Yeniköy'de Türk ordusu hakkında topladıkları istihbaratı İstanbul'daki Patrikhane'lerine gönderen iki Ermeni'yi öldüren ve kendisi de Ermeni olan Onnik için bk; ATABE, c.9, s. 369 vd. Böylece büyük bir vatanseverlik örneği sergileyen Onnik'le ilgili yasal işlem ve soruşturmalar TBMM Hükümeti'nin kararıyla durdurulmuş ve kendisi Ankara'ya getirilerek **Mustafa Kemal Paşa'nın himayesine alınmıştır.** Kasımpaşa Milli Teşkilatı'nın merkezi Turan Eczanesi'nde çalışan Ermeni kalfa için bk; Ahmet Efe (Röportaj), Celal Özcan: Düşmanınızı İyi Bilin Yavrularım, Kasımpaşa, Mart-Nisan-Mayıs 1998, sayı: 4.; 1998 yılı Mart veya Nisan'ında röportaj yaptığımız Mehmet Celal Özcan, Kasımpaşa'lı olup bu olaylara bizzat tanıklık yapmıştır. Mehmet Celal Bey, 3 Haziran 1998'de iki günlük bitkisel hayattan sonra Tanrı'nın rahmetine kavuştu. 4 Haziran 2004 Perşembe günü ikindi namazını müteakip Kasımpaşa Büyük Cami'de kılınan cenaze namazının ardından Zindanarkası Mezarlığı'na defnedildi. Anılan röportajın kayıtları ayrıca arşivimizde bulunmaktadır.

Buna karşılık birçok Ermeni de hem Doğu Anadolu'da bir kısım topraklarımızı işgal ederek hem de İngiliz, Fransız ve Yunan orduları ile işbirliği yaparak Anadolu Türkü'ne/halkına karşı Güney'de ve Ege'de katliamlar gerçekleştiriyordu.

Yine bu cümleden, Anadolu Rumlarının hemen tümü işgalci Yunan, İngiliz ve Fransızlarla -*Türk'e karşı*- işbirliğine giderken, -*Rum asıllı bir yurttaşımız*- Tatavla [Kurtuluş] Emniyet Amiri Hrisaki Efendi gibi bu topraklara sadık birisi de Türk İstiklâl Harbi'ne istihbarat görevlisi olarak katılıp -*neredeyse*- bir tek Türk'ün yaşamadığı bu semtte birçok nifak yuvasının söndürülmesinde aktif görev alanlar arasında bulunuyordu.[2]

Diyarbakırlılardan Damat Ferit'e: "Vatanımız Arnavut Babandan Miras mı Kaldı da Satıyorsun?!"

Kürt'ten de -*az da olsa*- İngiliz ve Fransızlarla işbirliği yapan ***Kürt olmayan Kürtçüler*** olduğu gibi, ***ezici çoğunluk Mustafa Kemal'in açtığı Müdafaai Hukuk bayrağı altına toplanarak*** kapitalizme ve onun çocuğu emperyalizme karşı Türklük'le birleşiyordu.

Günümüzde iç/dış kimi çevrelerin bazı roller biçmeye kalkıştığı ***öz Türk yurdu Diyarbakır***'ın vatansever halkı da *cennet vatanın* güzide köşesi İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılarca işgali ve Doğu illerinin de Vahdettin ve Damat Ferit hükümetince Ermenilere peşkeş çekileceği haberleri üzerine ***milli infiale*** kapılarak derhal harekete geçmişlerdi. ***Müdafaai Vatan*** ve ***İmdat Komitesi*** gibi milli örgütler kurarak vatan savunmasına girişen ***bu yurdun öz evlatları Diyarbakırlılar***, 22 Mayıs 1919'da Diyarbakır Belediye Binası'nda yaptıkları toplantının ardından büyük bir protesto mitingi düzenlemiş ve ***mitinge katılan vatan evlatlarının umumi arzusu ile*** vatan satıcısı Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya -*mealen*- şu telgrafı çekmişlerdi: ***"Vilayatı Şarkiyye, Arnavut babanızdan kalmış bir mülki mevrusunuz** [miras toprağınız] **değildir ki Ermenilere peşkeş çekiyorsunuz!"***[3]

Bu bağlamda *Dersim milletvekili Diyap Ağa* da; 1921 ortalarında başlayan Yunan taarruzunda yapılan Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi üzerine TBMM'nin boşaltılıp Kayseri'ye nakledilmesine ilk karşı çıkanlar arasında bulunuyordu.

Bu Vatanın Çingeneleri...

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından diğer vatan köşeleri gibi Maraş da 22 Şubat 1919'da İngilizlerce işgal edilir. Türk ordusu ve halkına karşı yaptıkları kanlı eylemler nedeniyle 1915'te göç ettirilen Ermeniler de yeniden kente dönme-

---

2 Efe, aynı röportaj.

3 Şevket Beysanoğlu, Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Diyarbakır ve Diyarbakırlılar, Ziya Gökalp, Mart 1982, sayı: 25. **Damat Ferit'in anne tarafından Kürt olması** bu telgrafı daha da anlamlı kılmaktadır

ye başlar. Şımarık Ermeniler, İngilizlerden de güç alarak Türk halkına yeniden zulüm yapmaya yeltenir.

Nihayet aralarındaki anlaşmalar sonucu İngilizler Maraş'ı Fransızlara devredeceklerdir. Maraş Ermenileri de *yeni efendilerini* karşılamak için hazırlıklara girişir. Maraş Ermenileri, kollarına Fransız bayrağının renklerini temsil eden kordelalar bağlar ve öğrencileri de güzel elbiseler giydirerek yollara dökerler. Ancak Fransızları karşılamak için müzik grubuna ihtiyaç duymalarına karşın bir türlü yola çıkaracak bir müzik takımı bulamazlar. Ermeniler, Maraş'taki Çingenelere bol para teklif ettikleri halde, ***işgali protesto eden*** Çingene yurttaşlarımıza Fransızları karşılamayı kabul ettiremezler.[4]

Bazı çevrelerin Çingene *-veya Abdal-* diye küçümsediği bu vatandaşlarımız o ***kara günlerde*** böyle bir vatanseverlik örneği sergileyerek bizlere anlamlı bir mesaj vermiştir.

Çingeneler ve Vahdettin!..

Türk'ten de doğal olarak vatanseverlik görüldüğü gibi, özellikle Ege bölgesinde, İstanbul'da ve daha başka yerlerde de yüz kızartıcı manzaralar ortaya çıkabiliyordu. Hatta öz Türk yurdu Konya'nın bazı ileri gelenleri ***İtalya himayesinde bir Anadolu Selçuklu Sultanlığı kurmayı*** bile düşlüyordu.[5]

Konya'nın; Soğucak, Kovanlı, Hacıyunuslar, Dumnu, Karabayır, Huluslar, Seyit, Gitretbekle, Sat, Yalnızca, Kiraz, Elmaağaç, Beybahin, Fakirtepesi, Ekitse, Sarıca, Sarıstat, Akçapınar, Ahırlı, Güncegün, Aliçerçi, Fatma, Sorkom, Mervesti... dahil 27 köyünün eşrafınca imzalanıp Konya'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ne gönderilen 28 Ekim 1919 tarihli mektuptaki şu ifadeleri nasıl açıklamalı: "*...**Kuvayı Milliye** adı altında bir grup, Müslüman ve Hıristiyanları öldürmektedir. Hayvanlarımızı elimizden alıyorlar, telgraf hatlarımızı kesip **bizim sizlere haber vermemizi önlüyorlar.** Bizim **hükümetimiz zayıf olduğu için milliyetçileri ezemez. Milliyetçileri ezmek için** İngiliz Hükümeti'nin bize yardım elini uzatması için **yalvarırız**...*"[6]

Ve sözüm ona Oğuz Han'ın soyundan geldiklerini iddia eden Âli Osman'ın son temsilcisi Vahdettin... ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü ve kurduğu laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olan Milli Türk Cumhuriyeti'ni yıkma operasyonuna; birilerinin "Hain değildi" kampanyası ile katıldığı/malzeme yaptığı Vahdettin...***

---

4 Nail Ekici-Derman Bayladı-Mahmut Alptekin, Cumhuriyete Kan Verenler (Kahramanmaraş'lı Aslan Zülkadiroğlu'nun Anıları), s. 147 vd. Fransızlar, 29 Ekim 1919'da Maraş'a gelir, ertesi gün de İngilizler kenti terk eder.
Ancak Osmaniye'li olmamız nedeniyle Maraş'la aynı yerel kültürel özellikleri taşıdığımızdan, Çingene denilen bu müzisyenlerin Roman değil, bizim Abdal dediğimiz ve daha ziyade davul-zurna çalarak yaşamlarını sürdüren yurttaşlarımız olduğu sanılmaktadır.

5 Bu konuyu yakında bir makale olarak kaleme almayı planlıyoruz.

6 Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 216 vd.

İşte bu Vahdettin, Yunan işgali altındaki Ege bölgesinde on binlerce Türk katledilirken, binlerce Türk kadını ve kızının iffeti, namusu kirletilirken, sarayının önünde demirli, güvertesinde dev bir Yunan bayrağı dalgalanan "Averof" zırhlısında "Yunan Milli Günü" nedeniyle düzenlenen baloya öz kızı ile Şehzade Faruk'u göndermekten bile çekinmiyordu. Bu hanım sultan ile şehzade efendi, ***Türk şehitlerinin üzerinde debelenircesine burada dans etmekle kalmayarak Yunan milli oyunlarını da oynuyordu...***[7]

***

Çerkezlerden de Ethem gibi.. Maraş Çerkezleri gibi Fransız guvernörü ile ilişkiye geçip otonomi isteyenler olduğu gibi.. Adapazarı, Bolu, Düzce.. yörelerinde İngiliz istihbaratı ve sarayın kışkırtmalarına kapılıp Anadolu Hareketi'ne karşı isyanlar çıkaranlar olduğu gibi.. ***Birçok komutan ve Çerkez yurttaşımız da ihanetin ödüllendirildiği o kara günlerde bu topraklara sadakatlerini göstererek emperyalizme karşı Türklük'le birleşiyordu.***

Bunlardan birkaçını saymak gerekirse..

İngilizlerin ve sarayın has adamı Çerkez kökenli Anzavur'un ikinci isyanında Güney Marmara'yı kasıp kavurduğu o günlerde, Biga'yı yeniden ele geçiren âsiler, hiçbir suçu olmayan Jandarma Yüzbaşı İsmail Hakkı ile koğuşta yatan hasta iki jandarma ve bir piyade erini de şehit eder. Gözü dönmüş âsiler, 18 Şubat 1920'de de Köprülü'lü Hamdi Bey'le birlikte çalışan İnebolu'lu Üsteğmen Rıza ile Teğmen Besim beyleri ele geçirip Anzavur'un 'karargâhı' Hükümet Konağı'na getirirler. Âsiler, Üsteğmen Bekir Bey'i Anzavur'un gözü önünde çırılçıplak soyduktan sonra vücudunu hedef tahtası gibi kullanarak birçok bıçak darbeleriyle şehit ederler. Teğmen Besim Bey'i de aynı şekilde katletmeye yeltenen gözü dönmüş âsiler, bu hain emellerinden yörenin ileri gelenlerinden ***nüfuzlu bir Çerkez'in, bu cinayete müdahale etmesi ve ricası üzerine vazgeçerler.***[8]

Çalışmamızda geniş bir biçimde yer verdiğimizi Demirci Akıncıları'nın hakim olduğu bölgede kurulu ***Çerkez köyü "Geçer" sakinleri de*** *-ilk başlarda bazı falsolu hareketlerine karşın-* ***bu mücahitlerin her türlü lojistik ihtiyacını karşılamışlardı.*** Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de başlattığı Büyük Türk Taarruzu haberi ise diğer Türk yerleşim birimlerinde olduğu gibi Çerkez köyü Geçer'de de çok büyük bir sevinçle, davullarla zurnalarla, havaya ateş açılarak karşılanmıştı.

"Askersen Senden Rütbeliyim, Çerkez'sen Senden Daha Asilim!"

Doğrudan Çerkez Ethem'e gösterilen Çerkez tepkilerine güzel bir örnek de Yarbay Aşir [Atlı] Bey'dir. Ethem'in, isyanların bastırılmasında oynadığı rolden

---

7 Ahmet Efe, Bayrağını Al Vatan'a Gel, Kuvayı Fatih, Ekim 2002, sayı: 6.
8 Ayaklanmalar, s. 71 vd.

şımarmasından ötürü TBMM ve düzenli ordu komutanlarına karşı aldığı dikbaşlı tavırlara ilk tepki gösterenlerden birisi de Yarbay Aşir Bey'di: 1920 yazı ortalarında Yunanlılar karşısında alman yenilgilerin ardından başlayan "Düzenli ordudan hayır yoktur! Dağıtıp hepimiz Kuvayı Milliye olalım!" propagandasının perde arkasını açıklaması bakımından ilginç bir anektodu vereceğiz.

Söz konusu günlerde (12 Temmuz 1920) 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin [Altay] Bey, Karargâhıyla geldiği Afyon'da halkın coşkun gösterileri ile karşılanır. Fahrettin Bey, ertesi gün de trenle Uşak üzerinden İnay'a giderek, Kolordu'suna bağlı 23. Tümen Komutanı Albay Aşir [Atlı] Bey'le görüşür. Gerisini ise şöyle anlatır: "**..Alaşehir muharebesinde Milli Kuvvetler Komutanı olan Çerkez Ethem'den söz açan Albay** *[Aşir Bey o tarihte Yarbay'dı. A.E.]* **Aşir, ondan şikâyet etti. Ben Ethem'i tanımadığım gibi görmek de nasip olmamıştı. Evvelce devletin küçük hizmetlerinde bulunmuş, Milli Kuvvetler'in başına getirilmiş, bazı mühim isyanları bastırmakta hizmeti görülmüş, genç, cesur, gaddar fakat oldukça muteber bir çerkez ailesine mensup imiş. Büyük kardeşleri Reşit ve Tevfik beyler [T]BMM'de üye idiler. Bu iki itibarlı kardeşine ve elindeki kuvvetlere dayanarak** ***her tarafa kafa tutmaktadır.*** **Tümen Kumandanlığı'na takaddüm etmek** *[protokola göre öne geçmek, daha yukarı oturmak]* **isteyince Aşir Bey ona, 'Asker isen senden büyük rütbeliyim, Çerkezliğini öne sürmek istiyorsan ben daha muteber bir Çerkez ailesindenim...' diyerek kendisini üstelemesine meydan vermemiş, bu sebeple de araları açılmış, Ethem bunu bahane ederek Yunanlıların taarruzunda BİRAZ YAN ÇİZMİŞ** *[Büyük harfli yazım Altay'a aittir.].* ***Bütün yük bir avuç piyademize yüklenmiş,*** **Ethem bu çekiliş sırasında nizamiye tümeninden** [23. Tümen] **ayrılarak kuzey taraflara gitmiş, bizim Kolordu'nun bölgesinden çıkmış. Bundan sonra da Ethem Kütahya'yı kendisine merkez yaparak doğruca Garp Cephesi Kumandanlığı emrinde kalmıştır...**"[9]

***

Yine Kafkasya asıllı olup Düzceli hemşerilerinin Kuvayı Milliye'ye karşı çıkardığı isyanın bastırılması sırasında Abazalardan oluşan asilerin üzerine kardeş kanı dökmemek için eline silah almadan süheletle gitmesine karşın 22 Nisan 1920'de kahpece şehit edilen Yarbay Mahmut Bey'i de rahmetle anıyoruz.[10]

Ethem'e İsyan Eden Çerkez Çakır Efe

Yunanlılara sığınma hazırlığındaki Çerkez Ethem'in maiyetinde bulunan Çerkez Çakır Efe'nin Ethem'e isyanı hakkında da Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem (Akıncı) Bey'in 18 Ocak 1921 tarihli günlüğünde şunlar yazılıdır:

---

9 10 Yıl Savaş.., s. 251 vd. Altay'ın hatıralarının burada kullandığımız bölümü, eserinde de siyah harflerle dizilmiştir. Ayrıca Tevfik milletvekili değildi. Hafızası Paşa'yı yanıltmaktadır.

10 Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 362 vd.; ÇEH, s. 42.; Kutay, ÇED I, s. 95 vd.

"...Bugün Kuvayı Seyyare'den kurtulmak ve saklanmak için mensuplarından birçok namuslu kişi başvuruyor, bazıları da Kaymakamlığı gözaltında ve gizlice gözetlemede bulunduruyorlardı. Bu cümleden, Çerkez Ethem'in 'güzidelerinden' ve karargâhından İştip'li Halil Efe daima Kaymakamlık karşısındaki kahvede oturuyor, gelen gidenleri inceliyordu. Amaç erler arasına propaganda sokulmasını önlemek, Kuvayı Seyyare arasındaki bağlılığın bozulmamasını sağlamaktı. Fakat her şey doğal akışına girmiş, *kimse düşman içine gitmek istemiyor, sürekli bana başvurarak kurtarılmalarını rica ediyorlardı.* Kendisine güvenilenler giysi değiştirilerek güvenli evlere misafir ediliyordu. Hiç unutmayacağım; birçok kişiler arasında ***Çerkez Çakır Efe*** adında, Enver Paşa [nın] adamlarından birisi de makama geldi ve dedi ki: '*Rica ederim Kaymakam Bey, git şu herife söyle; ne oldu oldu.* ***Bizi düşmana götürmesin, onunla pazarlığımız gâvura tüfek atmaktır. Yoksa gâvura gidip teslim olmak ve Ordu ile savaşmak değildir. Rica ederim, gidiniz de şu herife meram anlatınız.***'

'Ben bu işe karışmam, görevim değil' dedim. Ve bundan Çerkez olması nedeniyle şüphelendim. *Fakat aldanmışım. Bu kişi, Ethem ve yardakçıları teslim olduğu halde* ***düşmana teslim olmamış,*** *Kepsut'un Feritler köyünde Kara Mustafa adında birisinin yanında gizlenerek bir müddet bekledikten sonra* ***Kütahya'ya gitmiş ve tekrar Milli Harekât'a katılmıştır.***"[11]

ŞÇTHC ve ÇK Tüm Çerkezlere Mal Edilebilir mi?

Çerkez Ethem'in, bu çalışmada gösterdiğimiz ve genel literatüre göre "ihanet" diye tanımlanabilecek faaliyetleri, ***kesinlikle ve kesinlikle tüm Çerkez yurttaşlarımıza mal edilemez.*** Birçok kaynağın da belirttiği gibi ***bu faaliyetler Ethem ile onun peşine takılmış bir avuç Çerkez'in eseridir.*** Nitekim Çerkez Ethem, ***Yunan işgalindeki bölgeler dışında hiçbir Çerkez delegeyi ÇK'ye getirememiştir.***

Çerkez Ethem'in organize ettiği ŞÇTHC ve ÇK hakkında bilgi veren en eski kaynağımız Kemal Özer de bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"...Bu vesile ile işaret edelim ki; bütün Çerkezleri temsil ettiği söylenen, bildirilen ve ***çok az sayıdaki kimselerin*** kurdukları bu Çerkezler Kulübü *-bu kulübe halk arasında Çerkezler Kulübü deniliyordu-* ***şuurlu ve köklü bir hareket değildi.*** Kulübün kuruluşu ve faaliyetlerini yakından görenler, ***onun kayıtlı üyelerinin pek***

11 a.g.e., s. 27 vd.; İbrahim Ethem Bey'in "..Enver Paşa adamlarından" diye tanıttığı ve subay olduğunu sanmamıza karşın rütbesini saptayamadığımız Çerkez Çakır Efe; asıl adı Sefer olup Gönen'lidir. (Ünal, Kurtuluş Savaşı'nda.., s. 156.) Sefer Bey, embriyo halindeki TM'nin, Edirne'yi istirdad edip Batı Trakya'ya giren 116 kişilik müfrezesi içinde gösterilir. (Bıyıklıoğlu, a.g.e., c.I, s. 74n.; Görgülü, On Yıllık..., s. 43.) Çakır Efe, daha sonra I. Dünya Savaşı yıllarında TM'ye alınmış, Harbiye Nazırı ve Başkomutan V. Enver Paşa'nın makam otomobilinde silahlı korumalarından birisi olmuştur. (Ertürk, a.g.e., s. 379 vd.) İ. Ethem Akıncı'nın anlattıklarından anlaşıldığı kadarıyla da Sefer Bey başından itibaren Çerkez Ethem kuvvetleri arasında bulunmuştur. **TM'nin son reisi olduğu belirtilen Ertürk'ün, Çakır Efe/Sefer Bey hakkında "...fakat Mütareke senelerinde milli cepheye karşı silah kullanmıştır" diye yazması doğru değildir.**

az olduğunu ifade etmektedirler. Bu da gösteriyor ki; ***bu kulüp hiçbir zaman bütün Çerkez vatandaşların mümessili [temsilcisi] olamamış,*** fakat Yunan işgalinde ve Yunanlıların parmağiyle tahrik unsuru olmağa başlamıştır. ***Düşmana hizmet eden birkaç yüz kişinin bu gayretleri çeteciliğin başladığı devrede daha da artmıştır.***

"Bu propagandanın esas kaynağı yine Yunanlılardan gelmektedir. Nitekim Yunanlılar, kurulan bu kulübün; ***Çerkezlerin tümü adına faaliyette bulunduğu hakkındaki kanaati yaymağa çalışmışlardır.*** Yunanlılar bu kanaati yerleştirmek gayesiyle birkaç vatan hainini, '150'liklerden bazılarını Balıkesir'de toplayarak kendi lehlerine yayınlanan bazı kararlar da almışlardır... ***Yunanlıların birkaç hain insanı ve Türkleri sınıflara bölerek onların gücünü azaltma gayesine yönelik olarak kendi lehlerine konuşturmakta oldukları besbellidir...***"[12]

Bu arada hemen önceki bölümde yer verdiğimiz İbrahim Ethem Akıncı da; İzmir'de yayınlanan gazetelerden ÇK ve ŞÇTHC ile ilgili haberleri okuyup canı sıkıldıktan sonra "...Yalnız bizi avutan, ***bu hıyanette bulunanların pek sınırlı ve az olmalarıdır"*** diyerek Özer'i doğrulamıştı.

Ethem'in Karşısına Yiğitçe Dikilen Çerkez Yurttaşlarımız

Kemal Özer ve İbrahim Ethem Akıncı'nın bu görüşlerini doğrulayan bir olayı da yine Özer anlatır:

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin ayrılıkçı bir oluşum olan ŞÇTHC'yi Çerkez asıllı yurttaşlarımız arasında örgütlediği sıralarda, bu girişimlere cesurca ve yiğitçe karşı çıkan Çerkez asıllı vatandaşlarımız da görülmüştür. Özer, Ethem ve Reşit'in ŞÇTHC'de ortaya çıkan başkanlık sorununu çözmek için Yunanlılarca İzmir'den Bandırma'ya getirildiği sıralardaki olaylarla ilgili olarak şunları söylemektedir:

"...O zaman bu şuursuz ve hainane hareketler devam ederken, vatandaşların içinde ***böyle kötü ve çirkin emellerle ihanet edenlere karşı birçok Çerkez vatanperverler çıkmış ve bunları bu fena hareketlerinden alıkoymak istemişlerdi.*** Bunların içinde ve *en başta gelenleri, Manyas'ın Haydar köyünden Yusuf Bey'le ve yine Manyas'lı ve Balıkesir'deki Halk Oteli işletmecisi Çerkez İsmail Bey ve Susurluk'un Demirkapı köyünden Hafız Ahmet Efendi'dir. Fakat bu hain ve şerir kimseler* [Ethem ve yandaşları] *irşat ve ikazlara kulak asmayarak hatalı yollarında devam etmişlerdi...* ***Vatanperverlerden Çerkez Yusuf Bey, bu sahada hainlerle çok mücadele etmişse de faaliyetleri, aleyhine netice vermiş ve Yunanlılar kendisini tevkif ederek Yunanistan'a sürgün etmişlerdir."***

---

12 a.g.e., s. 130 vd. ŞÇTHC'ye, söylenişinin zorluğundan veya II. Meşrutiyet döneminde kurulan Çerkez örgütlerinin devamı sanıldığından hareketle halk tarafından Çerkez Kulübü denildiğini, Özer gibi biz de burada belirtelim.

Özer, bu bölümle ilgili *-bizim de tamamen katıldığımız-* sözlerini şöyle bitirir: ***"Bu vatanperver... Yusuf Bey'le...Çerkez Hafız Ahmet Efendi'yi ve Çerkez İsmail Bey'i bu asil ve vicdani hareketlerinden dolayı burada takdirle, sitayişle anmayı bir kadirşinaslık vazifesi sayarız."***[13]

Kemal Özer'in "...Yusuf Bey tutuklanarak Yunanistan'a sürgün edildi" demesine karşın, biz Yunanistan'da tutuklu bulunan esirlerimiz arasında bir de ***"Balıkesir beylerinden Hafız Ahmet Efendi"*** adında birisini görmekteyiz.[14]

Yunanlıların Ethem'e, *-dolayısıyla kendilerine-* karşı çıktığı için Yusuf Bey'i tutuklayıp Hafız Ahmet ve İsmail beyleri serbest bırakacaklarına biz de ihtimal vermediğimizden, ***"Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz"***de değinilen **"Balıkesir beylerinden Hafız Ahmet Efendi"**nin, Demirkapı'lı Hafız Ahmet Efendi olduğunu sanıyoruz. Sanmıyor isek de yüreğimiz öyle olmasını istiyor. Ayrıca aksi ispat edilene kadar bu şimdilik doğru kabul edilmelidir.

Yunan İllerindeki Zavallı Esirlerimizin İmdadına da Hafız Ahmet Bey Yetişti

1921 yılında Afyonkarahisar'da; "Ermeni katli bahanesiyle" arkadaşları Hasanoğlu Osman, Bekiroğlu Mehmet ve Osmanoğlu Süleyman ile birlikte esir edilerek Yunanistan'ın Pilo kalesine sevkedilen Nalıncı Zeybekoğulları'ndan Ahmetoğlu Kadir Çavuş, Yunanlılarca 101 sene hapse mahkum edilir. Kadir Çavuş'un esaret dönüşü Türk istihbarat görevlisi Komiser Muavini Ali Rıza Bey'e 10/11 Haziran 1923 tarihinde verdiği ve üç arkadaşının da onayladığı ifadesinden öğrendiğimize göre, kendileri ilk önce Yunanistan'ın Pire iskelesine çıkarılır. Burada iki gün güneş altında aç susuz bırakılır. Türk esirleri, üçüncü gün de yine aynı şekilde kaldıktan sonra vapura bindirilerek Kibarisya iskelesine çıkarılır. Yunan askerleri Türk esirlerinin üzerindeki *para ve para edecek* ne varsa hepsini gaspederler. Bu arada esirlerimiz açlığa ve susuzluğa dayanamayarak bitab düşerler.

İşte bu sırada esirlerimizin imdadına *"Balıkesir beylerinden Hafız Ahmet Bey"* yetişir. Varlıklı olduğu anlaşılan Ahmet Bey, *bedelini kendi cebinden vererek Türk esirlerine yüzer dirhem* ekmek dağıttırarak onları ölümden kurtarır.* Türk esirleri, buradan sekiz gün yolculuktan sonra Pilo kalesine nakledilir. Yolda aç-susuz bırakılan, din, Kitap ve namuslarına binbir küfürler edilip tüfek dipçikleriyle dövülen esirlerimizin üzerindeki yeni elbiseleri bile Yunanlılarca alınır. Esaret koşulları nedeniyle hastalanan zavallı Türk esirlerinden durumu iyi olanlar rüşvet vererek dışarıdan doktor getirip tedavi olurlarsa da bu olanaktan yoksun bulunanlar vefat etmeye başlar.

---

13 a.g.e., s. 128 vd.
14 [TBMM] Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti, Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, s. 9 vd.
* Dirhem: 1 okka (1.283 gr.)'nın dört yüzde biri.

İşte tam bu sırada da Türk esirlerinin imdadına yine "Balıkesir beylerinden Hafız Ahmet Efendi" yetişir. *Hafız Ahmet Efendi, masraf ve bedeli kendilerinden verilmek üzere Pilo kalesi içerisinde bir hastane açtırarak hastalıktan dolayı can vermek üzere olan zavallı Türk esirlerini ölümden kurtarır.*[15]

Birkaç Not!

İşte "Hafız Ahmet Bey'le ilgili bu olaylar, ***Ethem'in ihanetlerinin tüm Çerkezlere mal edilemeyeceğinin en büyük kanıtıdır.***

Yine ayrıca ileride ayrıntılı biçimde değinileceği gibi, Ethem ve yardakçıları bu sıralarda, 9 Eylül 1922'den sonra Yunanistan'dadır ve ***oradaki Türk esirlerine akıl almaz zulüm ve işkenceler yapmaktadır. Hafız Ahmet Efendi, bu asilane davranışları bu ortam içinde yapmaktadır.*** Doğal olarak onun bu asilâne davranışı, değerini kat kat artırmaktadır.

Şöyle bir düşünmek gerekirse, Hafız Ahmet Efendi'ye bu asilane davranışları yaptıran ne idi? Kendisi de Çerkez olduğu halde Ethem'in Çerkezlerle ilgili ŞÇTHC'yi örgütlemesine, hem de düşman çizmesi altında inlerlerken neden karşı çıkmıştır? Eğer Ethem'in bu girişimini onaylamıyorsa bile pekâlâ sessiz kalarak içinden buğz edebilirdi. Varlıklı olduğu bilinen Hafız Ahmet Efendi, hem malını hem de canını tehlikeye atarak Çerkez Ethem'e ve doğal olarak işgalci Yunanlılara ne için ve ne adına karşı çıkmıştır? Üstelik kendisine ileride "Neden böyle bir girişime karşı çıkmadın?" diye hesap sorulması gibi bir durum da olmayacaktır. Ve Hafız Ahmet Efendi Yunanistan'daki Türk esirlerine "Canları cehenneme" demeden, cebinden para harcayarak hem onların açlıktan; hem de hastane açtırarak hastalıktan ölümlerine engel olmuştur.

Neden yapmıştır tüm bunları Hafız Ahmet Efendi?

Sosyolog ve psikologların da ilgi alanına girdiğine ve derinlemesine incelenmesi gerektiğine inandığımız bu olayla ilgili olarak biz de kısaca söylemek isteriz ki; ***Hafız Ahmet Efendi bu asilane davranışları etnik kökenine bakmaksızın kendisini bu topraklara, bu millete ve onların kutsal mücadelesine bağlı hissettiği için yapmıştır.***

Yeri gelmişken onu da söyleyelim ki, Türk İstiklâl Harbi yıllarında, *-onca kışkırtmalara karşın-* hem Doğu/ Güneydoğu'dan gelen TBMM'ye bağlılık telgrafları hem Hafız Ahmet Efendi gibi yurttaşlarımızın bu asilane davranışları ***"imparatorluk bakiyesi" Anadolu toplumunu milletleştirmiştir. Bazılarının iddia ettiği gibi milletleşme/uluslaşma 29 Ekim 1923'ten sonra başlatılmamıştır. Aksine, Mütareke'den sonra görülen emperyalistlerin "imha siyaseti"ne karşı "tekmil millet" buna isyan ederek; Mustafa Kemal'in "Ya istiklal ya ölüm" parolasıyla açtığı Müdafaai Hukuk bayrağının altında sımsıkı birleşerek bu süreci başlatmıştır.***

---

15 Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, s. 9 vd.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ***"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir"*** öz deyişinin gerekçesinin de bu olgu olduğunu sanıyoruz.

Bu konu ile ilgili son olarak şunu da dürüstçe söyleyelim ki, *-Kitapçık nüshamızın Önsöz'ünde de belirttiğimiz gibi-* ***Hafız Ahmet Efendi ve arkadaşlarının bu soylu tavrı bize de vatanseverlik dersi vermiş ve milliyetçilik ölçütlerimizi yeniden gözden geçirmemize neden olmuştur.***

Düzce Abazaları: "TBMM Uğrunda Fedayı Can Eylemeğe Ant İçtik!"

İngiliz, Yunan ve onlarla çıkarlarını birleştiren sarayın onca iğfalatına karşın Düzce Çerkezleri/Abazaları da sonunda Ethem'in yolundan gitmemiş, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir.*

Düzce yöresinde İngiliz istihbaratı ve sarayın kışkırtmaları sonucu 1920 yılında; 13 Nisan-31 Mayıs/19 Temmuz-23 Eylül tarihlerinde olmak üzere iki kez isyan çıkmasına karşın, ***bunların Abazalık ve Müslümanlık'la ilgisi olmayan bir avuç "namussuzlar" olduğunu vurgulayan Düzce Abazaları,*** TBMM Başkanlığı'na 7 Nisan 1921'de gönderdikleri telgrafla "kişisel çıkarlarını dinin, vatanın yok olmasında arayan milli namus düşmanı birtakım alçakların işledikleri hiyanet ve alçaklığı Abazalık ve Müslümanlık adına tel'in ederiz" diyerek ***birlik vurgusu*** yapmışlardır.

Düzce Abazalarının TBMM Başkanlığı'na gönderdikleri "bağlılık telgrafı"nda Çerkez Ethem ve onun örgütlediği ŞÇTHC'nin adı geçmemekle birlikte, telgrafı okunması için Genel Kurul'a sunan oturum başkanı, şu sözleri kullanmıştır: "*Yunanlılarla işbirliği yapan Abazaların lanetlenmesine dair Düzce Abaza eşrafından gelen telgraf vardır.*"

Bu ifadelerden ve telgrafın içeriğinden, Düzce Abazalarının, adını anmamakla birlikte Çerkez Ethem'in ayrılıkçı faaliyetlerini Abazalar arasında da yürütmesini lanetlediklerini anlıyoruz. "Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine" başlığını taşıyan; önemi ve ***içten üslubundan dolayı*** tam metnini verdiğimiz Düzce Abazalarının "bağlılık telgrafı" *-kısmen sadeleştirilerek-* şöyledir:

Baş Düşman İngiltere!

"Asırlardan beri ***Kuranı âzimüşşanımızı yer yüzünden kaldırmaya, İslamiyet binasını yıkmaya,*** dört yüz milyon İslamiyet aleminin koruyucusu olan Osmanlılığı dünya haritasından silmek kastındaki düşmanlarımızın bu lanetlenmiş maksatlarını [I.] Dünya Savaşı'nda ve Mütareke esnasında bilfiil ispat etmiş, bugüne kadar dinimize, namusumuza, mukaddesatımıza, hayat hakkımıza kasdederek tarihin kaydettiği mezalim ve faciaları biz Müslümanlar hakkında reva görmüş olan ***İngiltere ve hempalarına karşı din ve vatan uğrunda silah[l]ı mücahedeye sarılan Büyük Millet Meclisi'ni bütün mevcudiyetimizle takdis ederiz.*** *[kutsal biliriz/sayarız.]*

"Bu milli maksat ve din uğrunda bugün bütün Müslümanlar ittihat ve ittifak ederken; İzmir, Bursa, Adana, Ayintab [Antep], İzmit, İstanbul ve Edirne ve her tarafta böyle binlerce dindaşlarımız ***alçak Yunanlıların, hain Ermenilerin, İslam ve insaniyet düşmanı İngiltere ve hempalarının gaddar süngüleri altında parçalanırken,*** yüzlerle Müslüman kadın ve kızlarının cevheri namusuna taarruz olunurken, Beyti Muazzam ve Şebekei Resulûllah Ashabı kan ağlarken, mücerret [yalnız] alçak menfaatlerini dinin, vatanın yok olmasında arayan, ***milli namus düşmanı birtakım alçakların işledikleri hiyanet ve alçaklığı Abazalık ve Müslümanlık adına lanetleriz.*** Üzücü Düzce olayında *[Düzce isyanları kastediliyor]* din ve vatanla alâkadar olmadıklarını ispat eden bazı pesfıtratların *[gericilerin, geri yaratılışlıların]*, İzmit ve civarında din ve vatan düşmanlarıyla lanetli birleşmelerini bu kere haber alan ve ***asırlardan beri Osmanlılığına sadıkane hizmet etmiş ve vatanın öz evladı olan biz Abazalar, bu namussuzların Abazalık'la, Müslümanlık'la alâkaları yoktur. Bugün zerre kadar dini, imanı olan bir Müslüman bu gibi hiyanet ve alçaklığı işleyemez. Milli onur ve haysiyetin ölçüsü olan dini gayret ve vatani hizmetten mahrum olarak düşmanın emellerine hizmet edenler dünyanın en namussuz insanlarıdır.***

Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi uğrunda fedayı cana* karar veren biz Düzce Abazaları, Abazalık namı taşıyan bu gibi hainleri, alçakları lanetler ve Büyük Millet Meclisi uğrunda her türlü fedakârlığa âmade olduğumuzu arz eyleriz."[16]

Altında Düzce'nin değişik köylerinden 17 vatandaşımızın adı ve imzası bulunan Düzce Abazalarının telgrafında kullanılan samimi üslup "meramı açıkça anlattığından" bunu yorumlamayı gereksiz buluyoruz.

Ancak bundan önceki bölümlerde atıfta bulunduğumuz Çerkezlerle İngiltere ilişkisi hakkındaki iddiaların aksine, bu telgrafta ***İslam dünyası ve Anadolu halkının başına gelen/getirilen belalardan İngiltere'nin sorumlu tutulması ve iki yerde bunun vurgulanması dikkati çekicidir.***

Ethem ve peşinden sürüklediği bir avuç Çerkez'in İzmir'de İngiliz koruyuculuğuna sığınacağı/sığındığı sıralarda Düzce Abazalarının İngiltere'yi adeta "baş düşman" ilan etmesi oldukça ibretliktir ve günümüz için de ders alınması gereken bir uyarıdır.

---

16 TBMM, ZC, c.9, s. 375 vd. Telgrafın okunmasından sonra zabıtlardan anlaşıldığı kadarıyla şu konuşmalar yapılmıştır:
"Müfit Efendi (Kırşehir)- **Bu telgrafı Ali Kemal işitmeli.**
Reis- Zabıt aynen neşredilecektir. Tabii İstanbul da haberdar olur.
İsmail Fazıl Paşa (Yozgad)- Bunların yaptığı fecayia karşı lazımgelen cezanın tertibi için bir kere de Heyeti Vekile'ye havale ediniz.
Emir [Marşan] Paşa (Sivas)- Bu Abazalar meselesi hakkında **Etem Bey'in ve Refet Paşa'nın bunlar hakkında birtakım muameleleri var, dağa çekilmeleri ve saireleri izaha muhtaçtır.** Müsaade ederseniz biraz izahat vereyim. *('Hacet yok' sadaları).* Yazıktır bu millete, çünkü yapanlar başkadır.
Reis- Müzakere açmak istiyor musunuz? *('Hayır 'sesleri).*
Heyeti Vekile'ye havalesi için teklif var, Heyeti Vekile'ye havalesi tensip buyuruluyor mu? *('Muvafık' sadaları).* Heyeti Vekile'ye tevdiini kabul buyuranlar ellerini kaldırsın. Heyeti Vekile'ye tevdi edildi."
Fedayı can: Canından geçmek, can vermek, ölmek, şehit olmak...

İstanbul'daki Çerkezlerden Ethem, ŞÇTHC ve ÇK'ye Tepkiler

Çerkez Ethem'e, ŞÇTHC ve ÇK'yi örgütlemesi sırasında bir tepki de İstanbul'daki Çerkezlerden gelmiştir. Sarıhan'a göre, *"Anadolu Hareketi'ne karşı çıkmakla birlikte"* Ethem'in ayrılıkçı siyasetine karşı olan bir grup Çerkez, 12 Ağustos 1921'de bir kongre yaparak *Osmanlı Devleti'ne bağlılık kararı almışlardır.* Mareşal [Deli] Fuat Paşa başkanlığında *Çerkez Teavün Cemiyeti* üyelerini toplayan kongreye Çerkez devlet ricali de katılmış, bunlardan Merkez Komutanı Fevzi Paşa [Ahmet Fevzi (Big)], verdiği demeçte, *ayrılık siyasetini kınamış,* bunların Çerkezleri temsil etmediğini, *Çerkezlerin bu memlekete Türklerden daha fazla bağlı olduğunu söylemiştir.*[17]

Ancak, -*Sarıhan böyle göstermemekle birlikte*- Ethem'le ilgili yapılan çalışmaların hemen birçoğunda İstanbul'daki 12 Ağustos 1921 tarihli Çerkez Kongresi/Toplantısı, Ethem'in 24 Ekim 1921'de İzmir'de topladığı ÇK'ye misilleme olarak gösterilir.[18] Fakat burada açıkça görüleceği gibi, İstanbul'daki toplantı, 12 Ağustos'ta, İzmir'deki ise 24 Ekim'de yapılmıştır. Ortada tarihe yardımcı bilim dallarından "kronoloji" gibi bir gerçek olmasına karşın, İstanbul'daki Çerkez toplantısının İzmir'dekine nasıl misilleme olabileceği hayli şaşırtıcı ve açıklanmaya muhtaçtır.

Düşüncemize göre, *İstanbul Kongresi, İzmir'deki ÇK'ye misilleme değil, Ethem'in ŞÇTHC'yi örgütlemesi ve İzmir'deki ÇK'nin hazırlık aşamasına tepki olarak toplanmıştır.* Nitekim, aşağıda yer vereceğimiz Ahmet Fevzi [Big] Paşa'nın açıklamalarında da İstanbul toplantısının İzmir'deki ÇK'ye değil, ŞÇTHC'nin açılışına karşı yapıldığı belirtilmiştir.[19]

"Hiçbir Çerkez, Ethem ve Kardeşleri ile Yardakçılarına Katılmaz"

İstanbul Çerkezlerinin İzmir'deki ÇK'ye tepkisi; kongrenin toplanmasından sonra; bununla ilgili haberi kullanan "Köylü"nün haberini iktibas eden "Vakit"in yayını üzerine gelmiştir.

Yunanlılara hizmet için zaman zaman çıktığını belirttiğimiz "Köylü" gazetesi, Söke ve çevresindeki Yunan işgali üzerine, *orada yaşanan faciaları örtbas etmek için* yeniden yayımlanmış ve 26 Nisan 1922 tarihli ilk sayısında Yunan işgali altındaki bölgede yaşayan Çerkezleri iğfal etmek amacıyla ÇK haberine yer vermiş-

---

17 "Tasviri Efkâr", "İkdam", 14 Ağustos 1921'den naklen; Sarıhan, a.g.e., s. 107 vd.
18 "Hemen birçoğunda" dediğimiz için bunları tek tek göstermeyeceğiz.
19 Ahmet Bedevi Kuran da Adapazarı ve çevresinde kurulan Çerkez Teavün Cemiyeti'nin İstanbul'da bir kongre yaptığına değindikten sonra 1921 Ekim'inde İzmir'de kongresi yapılan ŞÇTHC'nin Anadolu'da Rum ve Ermenilerle kader birliği yapmak "hevesine" kapıldığını, Çerkez Ethem'in Yunanlılarla anlaşmasında kendisine yardım ettiğini yazmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1959, s. 752'den naklen; Sarıhan, a.g.e., s. 107 vd.

tir. Haberi, İstanbul'da yayınlanan "Vakit" de 5 Mayıs 1922 tarihli sayısında alıntılamıştır. Bu haber, İstanbul'daki Çerkez "âyan ve eşrafı" üzerinde büyük bir infial uyandırmıştır.

"Köylü"nün haberinde "Şark Çerkezleri Cemiyeti [ŞÇTHC]'nin İstanbul'da bir şubesi kurulmuş ve şubenin başkanlığına İlyas Bey geçmiştir" denilmesine karşın, Çerkez âyan ve eşrafı bu haberi şiddetle ret ve tekzip etmiştir. Çerkezler, Türkiye Çerkezlerini temsil edecek bir kongreyi birkaç ay önce yaptıklarını ve ***İzmir'deki derneği telin etme kararı aldıklarını*** hatırlatmıştır. Bu çevre ile teması olan Merkez Komutanı Fevzi [Big] Paşa da bu haberin oradaki cahilleri aldatmak için ***uydurulduğunu*** söylemiştir. Köylü'nün haberinde "İstanbul'da da şube açılıp başkanlığa İlyas Bey geçmiştir" denilmesine karşın, İlyas Bey haberi yalanlayarak ***"Hiçbir Çerkez; Ethem, Reşit, Tevfik gibi heriflerle avenesine iltihak etmez. Dostlarımın onda yedisi eski Türk rical ve ümerasıdır. Benim mensubu olduğum Çerkez unsurunun ayrı bir devlet şeklinde yaşayacağına dair kanaatim yoktur. Aynı din ve aynı hisleri tan[ş]ıyan, aynı devletin senelerce bayrağı altında yaşayan Türkiye Çerkezleri, vatanlarına fevkalade sadık insanlardır. Binaenaleyh İzmir'de Çerkez Ethem ve rüfekasının menfaatı zatiyeden*** [kişisel çıkarından] ***başka hiçbir esasa istinat etmeyen bu hareketini lanetle yad ederim. Hiçbir Çerkezin onlar gibi düşünmediğini söylerim"*** demiştir.[20]

Düzce Çerkezlerinden Ethem'e İkinci Tepki: "Türklük'le Birleştik!"

Çerkez Ethem'in İngiltere ve Yunanistan himayesinde İzmir'de düzenlediği ÇK ve ÇK Sonuç Bildirisi'nde ***"Çerkezler adına" Yunanlılara ve İngilizlere sığındıklarını ilan edip Anadolu Hareketi'ne karşı da Rum/Yunan ve Ermenilerle işbirliğine gitmesi hemşerileri arasında çok büyük infiallere yol açmıştır.*** Aşağıda değinileceği gibi, bu infialler Anadolu sınırları dışına da taşmıştır.

İşte, Çerkez Ethem'e ve yürüttüğü ayrılıkçı faaliyetlere bir tepki de -*hem de ikinci kez*- Düzce yöresinden gelmiştir. Yoğun bir Çerkez nüfusu barındırmasına, sarayla akrabalık kurmalarına, sarayın ve İngiliz istihbaratının kışkırtmaları ile iki kez isyan çıkmasına karşın, Düzceliler, Ethem'in son 'faaliyetlerini'/ÇK ve Sonuç Bildirisi'ni şiddetle lanetleyerek "Türklük'le birleştiklerini" ilan etmişlerdir.

Hemen yukarıda da görüleceği gibi, Düzce Abazaları, 7 Nisan 1921'de de TBMM Başkanlığı'na bir "bağlılık telgrafı" çekerek, Çerkezler arasında bölücü çalışmalar yapılmasını şiddetle kınamışlardı.

"Vakit" gazetesi, Ankara'dan 8 Aralık'ta alıp 12 Aralık 1921 tarihli sayısında yer verdiği, "Çerkezlerin Sadakati Düzce Çerkez Esnafının Beyannamesi" başlık-

---

20 Vakit, 5 Mayıs 1922'den naklen; Sarıhan, a.g.e., s. 108n. Sarıhan'ın hem metin hem de dipnotta değindiği "Köylü" ve "Vakit"in haberi *bize göre* biraz karıştığından burada kısmen düzeltmeye çalıştık.

lı telgrafı, şu girişle okuyucularına sunmuştur -*kısmen sadeleştirerek*-: ***"İzmir'de Yunan emellerine hizmet eden birkaç hain tarafından Çerkezler adına yayınlanan beyanname münasebetiyle*** Düzce ve havalisindeki Çerkez eşraf ve ileri gelenlerinden 40 imza ile aşağıdaki telgrafname gelmiştir."

"Çerkezlerin 'Temini Hukuk'u Ethem'e Kalmamış!"

Düzce yöresi Çerkezleri'nin, Ethem ve yardakçılarını ***"İzmir'de Yunanlılara sığınmış birkaç derbeder"*** diye tanımladığı bildiride, Çerkezler adına Yunan himayesinin istendiği ve Avrupa hükümetlerinden bunun için talepte bulunulduğuna ilişkin bir bildiriyi gazetelerde ***"tam bir nefretle"*** okudukları belirtilmiştir. ***"Dünya bilir ki, Çerkezlerin 'temini hukuk'u bu derbederlere kadar tenezzül etmememiştir"*** denilerek Ethem'in organize ettiği ŞÇTHC ve ÇK'ye atıfta bulunulan bildiride, ***Çerkezlerin; Türklerin, dinin koruyucusu, soylu ve barışsever olduklarını bildiklerinden Türkiye'ye göç ettikleri ve Türklerden pek çok iyilik gördükleri belirtilmiştir. Çerkezlerin de buna karşı hürmet ve kardeşçe karşılıkta bulunduğu*** belirtilen Düzceli Çerkezlerin bildirisinde "...Hatta o zaman askerlikleri olmadığı halde Rusya Muharebesi'nde [1877-78] gönüllü olarak binlerce şehit ve gazi vermişler, Balkan Harbi'nde, [I.] Dünya Savaşı'nda ilk saflarda ***Türklerle beraber kan dökmüşlerdir.*** Bugün dahi Düzce genç Çerkezleri kısmen kendi atı ve silahıyla süvari ve kısmen piyade olarak cephelerde bulunmakta ve yapılan muharebelerde feda*[yı can eylemektedirler]" denilmiştir.[21]

"Çerkezler Hiçbir Zaman Azınlık İddiasında Bulunmaz!.."

Telgrafta ***Düzce Çerkezlerinin Türklük'le birleştikleri*** ise şu sözlerle belirtilir: ***"...Bilumum Düzce Çerkezleri, bugün din ve vatanı kurtarma uğrunda Türkerin sarıldıkları ictihada*** [*çabaya*] ***canlarıyla, kan ve mallarıyla iştirake azmetmişlerdir."***

"Bilumum Çerkezlerin çoğunlukla hüküm ve şerefinden yararlanageldikleri ve yararlanagideceklerine emin oldukları için ***hiçbir zaman azınlık iddiasında bulunmayacaklarının" vurgulandığı*** Düzce Çerkezlerinin bildirisi, Çerkezlerin, ***"hâşâ" Yunan gibi bir hükümetin değil, hiçbir Hıristiyan hükümetinin himayesini talep ve kabul etmeyeceklerinin belirtilmesiyle son bulur.***[22]

---

21 Köşeli parantez içindekiler, iki satırın tertip sırasında düşmesi veya sansür edildiğinin sanılmasından dolayı tarafımızdan eklenmiştir. A.E.

22 Mustafa Şahin (Aktaran), Çerkezlerin Sadakati Düzce Çerkez Esnafının Beyannamesi, Toplumsal Tarih, Nisan 1997, sayı: 40. Şahin, "aktarım"ının sonuna şu notu da düşmüştür: "Arada iki satır tertip esnasında düşmemişse, sansür edilmiş olmalı. Aynı sütunda, karşı yakada (Beyoğlu) çıkan Rum, onlardan naklen Türk gazetelerinin, Anadolu'da asayişin bozuk olduğundan, idarei örfiyenin şiddetinden, sansür vs. şeylerden bahsetmeleri üzerine **Yeni Gün** muhabiri, Adliye Vekili Refit Şevket (İnce) Bey'e bu konuları soruyor, yazılanların asılsız olduğuna dair beyanat alıyor...

* Fedayı can: canından geçmek, can vermek, ölmek, şehit olmak...

Ethem'e Bir Tepki de Suriye Çerkezlerinden: "Çerkezler Türklerden Ayrılamaz, Anadolu İslâm'ın Son Kalesidir!"

Çerkez Ethem'in, hemşehrilerinin de alnına adeta bir kara leke gibi çalmak istediği İzmir ihaneti, Anadolu dışındaki Çerkezler tarafından da tepki ile karşılanır. Suriye Çerkezleri adına, İstanbul'da yayınlanan "Tevhidi Efkâr"a gönderilip gazetenin 7 Eylül 1922 tarihli sayısında yayınlanan *"Türkler ve Çerkezler"* başlıklı açıklamada da Ethem ve yardakçıları ile İzmir'deki Çerkez Kongresi şiddetle protesto edilmiştir.

"Çerkezler Türklerden ayrılamazlar. Anadolu İslam'ın son kalesidir" seslenişiyle başlayan Suriye Çerkezlerinin altı imzalı bildirisinde Anadolu Milli Hareketi'ne karşı çıkarılan Çerkez isyanlarının söndürülmesinden sonra Yunanlılar adına İzmir'de ***kendi kendilerine*** kongre yapan birkaç şahsın hareketine karşı ***Çerkezlerin gerçek duygularının bu milletin yetkili ağızları tarafından İstanbul'da ilan edildiği halde*** aynı doğrultuda yapılan propagandaların sürdüğünden, Türkiye ile *-ne yazık ki-* ayrı düşen Suriye Çerkezlerinin kendilerini de ilgilendiren bu konu nedeniyle bu açıklamayı yapmak zorunda kaldıkları belirtilmiştir.

Suriye Çerkezlerinin bildirisinde;

Adı verilmeden, İzmir'de Çerkez Kongresi'ni toplayan ***Ethem ve yardakçılarının hiçbir zaman ve hiçbir şekilde milli mefkûre sahibi olamayacakları*** belirtilmiş, ***bunların İstanbul'daki vatan hainlerinden "zalim Yunanlılar"a intikal eden dalaverelerle ve tutkularla elden ele dolaşan hainler olduğu*** ifade edilmiştir. Ethem ve yardakçılarının doğal olarak yüksek duygulardan çok uzak oldukları belirtilen bildiride, bunların Yunan himayesinde İzmir ve dolaylarının muhtariyetini zapteden birkaç sefil Türk ile işbirliği ve ilişkide olduklarına işaret edilmiştir.

Çerkezlerin atalarının "büyük göç"ten önce bile Halifelik makamına ve hükümetine şiddetle bağlı olduğu vurgulanan bildiride, bu bağlılıklarını milli muharebelerinde ***Osmanlı sancağını elde taşıyarak*** gösterdikleri ve *bu millet ve devlet için hiçbir zaman fedakârlıktan geri kalmadıkları hatırlatılmış;* Anadolu'ya göçlerinden beri Osmanlı sancağının gezdiği bütün sınırlarda ve savunma harplerinde ***Çerkezlerin sebil gibi kan akıtıp şehitler verdiği belirtilmiştir.***

"Türk Neyse Çerkez de Odur!"

"Şimdiye kadar Osmanlı saltanatı dahilinde Türk ne idiyse Çerkez de o idi: Türk mesut olduğu vakit Çerkez de mesut olmuş, Türk bahtıkara olduğu zaman Çerkez de bahtıkara olmuştur. Bundan sonra dahi başka türlü olmak ihtimali yoktur" denilen Suriye Çerkezlerinin bildirisinde, ***Çerkezlerin Türkiye aleyhine en ufak bir harekete girişse dahi bunun Çerkez gaye ve milli davasına en büyük ihanet olacağı*** *uyarısında bulunulmuştur.*

Anadolu'nun İslam'ın son kalesi olduğu bir kez daha vurgulanan bildiride, ***İzmir'de düşmanlar hesabına gedik açmaya çalışanlar ve çalıştıranların mevki ve makamları ne olursa olsun, ne milliyetle ve ne de diyanetle alâkadar oldukları; onların laneti hak eden kimseler oldukları ifade edilmiştir.***

Suriye Çerkezleri arasında bu gerçeklere/görüşlere aykırı bir fikir ve hasta bir ferdin bile bulunmadığı vurgulanan bildiri, ***"herkesin ilahi merhamete sığınarak Anadolu için Allah'ın yardımını dilediği"*** belirtilerek son bulmuştur.

Suriye Çerkezlerinin bildirisinin altında şu kişilerin imzası bulunmaktadır: (Şam) Çerkezleri adına; eski mahkeme ceza reislerinden Gartuk Halid Eşrafından Hacı Batıric, Hicaz Hattı Hareket Müfettişliğinden Halid, Dava Vekili Musa Kâzım, eski Polis Müdürlerinden Ömer Hikmet Millesüvedaz, Hicaz Hattı Tamirat Müfettişi Abdullah, Hicaz Hattı eski Muhasebecisi Tahir Canbörk.[23]

Öte yandan o yıllarda Türkiye sınırları dışında bulunan ***Hatay Reyhanlı Çerkezleri de Ethem'in ayrılıkçı faaliyetlerine*** *-genel olarak-* ***katılmadıkları gibi ona bir de suikast düzenler.*** Bununla birlikte yine anılan bölge Çerkezlerinden Ömer Hilmi Bey de Çerkez Ethem'i çok ağır biçimde eleştiren bir şiir yazarak ayrılıkçılığa pirim vermez.[24]

***

-Tokat/Zile Çerkezlerinden de TBMM'ye bir bağlılık telgrafı gönderildiği bize şifahen bildirilmişse de; onu ancak Zabıt Ceride'de yapacağımız kapsamlı araştırmadan sonra verebileceğiz.-

---

23 "Tevhidi Efkâr", 7 Eylül 1922. Suriye Çerkezlerinin bu bildirisinin bu tarihte, *Büyük Türk Taarruzu*'nun başlayıp bitmesine yakın bir sırada yayınlanmasına karşın, gazeteye ne zaman geldiğini bilmiyoruz. Ancak yaşanan olaylardan, bildirinin, yayınlanmasından çok önce geldiğini sanıyoruz. Osmanlıca bu metnin okunmasındaki katkılarından ötürü meslektaşım Sayın Ertuğrul Sağlamer'e teşekkür ederim.
Türk İstiklâl Harbi'ne ve TBMM Hükümeti'nin/Türk Genelkurmayı'nın Suriye'de yürüttüğü **örtülü eylemlere** de orada yaşayan birçok Çerkez yurttaşımız destek vermiştir. (Yard. Doç. Dr. Ömer Osman Umar, Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940). Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi Yayınları, Elazığ 2003, s. 118 vd.) Suriye Çerkezlerinin bildirisini imzalayanların kimilerinin adına anılan eserde de rastlanmıştır. (s. 142 vd.) Ancak, bu eserde Çerkez Ethem'in adının hiç geçmemesi dikkat çekicidir.

24 Bunların ayrıntılarını ve kaynaklarını, konu bütünlüğünü dağıtmamak için 1937 olaylarını anlattığımız 17. Bölüm'de vereceğiz.

12. BÖLÜM

ÇERKEZ ETHEM VE HEMPALARININ YUNAN'LA BİRLİKTE TÜRKLERE YAPTIĞI KATLİAM VE DİĞER MEZALİM

Çalışmamızın bu bölümünde Yunanlılara sığınan Çerkez Ethem ile hempalarının; Ethem ve hizmetine girdiği Yunanlıların organize etmesi sonucu işgal bölgesinde Türk milletine karşı ne gibi ihanetler, cinayetler ve ırza/namusa tasallut gibi yüz kızartıcı suçlar işlediğini vereceğiz.

Yukarıdaki bölümlerde de değinildiği gibi Ethem, Yunanlılarla işbirliğine gittikten sonra, işgal bölgelerinde onlarla birlikte Anadolu Hareketi'ne karşı savaşmak için silahlı birlikler kurdurmuştu. Bu doğrultuda Ethem, bir zamanlar tepelenmesinde görev aldığı Anzavur'un artıkları ile de ittifak yapmıştır. Ethem'in ittifak yaptığı unsurlar arasında yalnız Anzavur artıkları değil, yerli Rum ve Ermeniler de bulunuyordu.

Aşağıda vereceğimiz örnekleri okuyacakların, tüm bu eylemleri Çerkez Ethem'e yüklemenin haksızlık olacağını ileri sürmesi olasıdır. Ancak biz de böyle olası bir yaklaşıma karşı şunları belirtmek istiyoruz:

1- Ege ve Kuzeybatı Anadolu'da Yunan işgali altında bulunan bölgede Türklerin maruz kaldığı mezalim ve diğer suçları işleyen Ethem'in emrindeki Çerkezlerin bu davranışları ***lokal/bireysel*** bir olay değil ***organize*** bir faaliyettir. Çünkü ***"Ethemist Çerkezler"***, yukarıda açıkladığımız gibi; kuruluşunu Çerkez Ethem ve ağabeylerinin gerçekleştirdiği ŞÇTHC aracılığı ile hemen tüm işgal altındaki bölgede örgütlenerek organize bir hale gelmişlerdir. Esasen bu örgütlülük; İngilizlerin işgalindeki "Çanakkale boğazının güvenliğini sağlayacak bir tampon bölge yaratmak amaçlı" Anzavur; yine İngiliz işgalindeki "İstanbul boğazının güvenliğini sağlayacak bir tampon bölge yaratmak amaçlı" Bolu, Düzce, Hendek, Adapazarı...isyanları sırasında başlamış, Ethem gibi bir ***anti-Türk elementin*** Yunan'a sığınmasından sonra da ivme ve kuvvet kazanarak yoğunlaşmıştır. Yine açıklandığı gibi İngilizlerin Lozan Görüşmeleri'nde Çerkezler için bir genel af istemeleri de bununla ilgilidir.

2- Anılan bölgede anılan suçları işleyen şahısların da hemen tümünün, İzmir'de Yunan emellerine hizmet eden Çerkez Ethem'le bağlantısının olmasıdır. Nitekim;

Kendisinden daha önce ayrıntılı bir biçimde bahsettiğimiz ve bu sıralarda işgal bölgesinde/dağlık mıntıkalarda üslenip Yunan ve işbirlikçilerine karşı *gayrınizami harp* yürüten Demirci Kaymakamı ve Demirci Akıncıları Reisi İbrahim Ethem Bey, Batı Cephesi Komutanlığı'na *-Gayet aceledir kaydıyla-* gönderdiği 31 Mart 1922 tarihli Harp Raporu'nda bunu doğrulayacak şu bilgileri vermektedir:

"Garp Cephesi Kumandanlığı'na, Yüce Dahiliye Vekaleti'ne, Denizli, Afyon Mutasarrıflıklarıyla Kumandanlıklarına

"20 Şubat 338 [1922] tarihli ayrıntılı rapora ektir:

"Madde 1- 20 Şubat 1922 tarihli raporda bildirilen muharebelerden sonra düşman yeniden takipler yapmaya ve bunun ***ne yazık ki İslam olan Çerkezler tarafından yerine getirilmesine önem vermiş*** ve bu takiplerde iki mühim husus göz önüne alınmıştır:

"Birincisi, buradaki [Akıncı] müfrezelerin dağılması,

"İkincisi, bu müfrezeler dağıldıktan sonra tam serbestlikle buralardan yük hayvanı, büyükbaş hayvan, erzak toplayıp yığmak gibi iki mühim netice elde etmek istiyordu. ***Sırf Yunan askeriyle bu neticeleri elde edemeyeceğini anlayan düşman, en çok kendisine uygun bulduğu Çerkezlere müracaat etmiştir.***

"Madde 2- ***Bir siyasi amaç oluşturup büyütmek,*** bulanık suda balık avlamak, daha doğrusu son fırsat diyerek keselerini doldurmak isteyen ***bazı Çerkez reisleri düşmanla uzlaşarak Şubat başında İzmir'de Çerkez ve Rumlardan ve kısmen Ermenilerden oluşan müfrezeler kurmaya başlamış ve bu müfrezeler Kirmastı'lı Çerkez Davut, Akhisar'ın Selendi nahiyesinden ve Ethem avenesinden Osman Çavuş, Anzavurzade*** *[Anzavur'un oğlu]* ***Kadir, Kısıkça Çerkez Hasan Bey ve saire gibi alçak ve canilerin idaresi altına verilmiş ve düşmanla birlikte hareket etmişlerdir.***

"Madde 3- Düşman, [Akıncı] müfrezelerin genel karargâhını Akdağı zannediyor ve bütün müfrezeleri oraya yönelmiş bulunuyordu. Bunun için ***500 Çerkez***'den başka cephe civarlarından toplarla donatılmış bir kuvvet getirmiş ve 25 Şubat 1922 tarihinden itibaren Akdağ ve Alaçam'ın kuşatma harekâtına başlamıştır.

...

"Madde 11- Bugün düşmanın eski kuvvetlerinden başka buralarda bir kuvveti yok ise de ***Çerkezlerden ve yerli Rumlardan oluşturduğu kuvvetlerle*** buradaki kuvvetleri takviye ve sağlamlaştırmaktadır.

"Madde 12- Bu kuvvetlere pek çok yetki verilmektedir. Bunlar istediği gibi köy yakar, Müslüman soyar, Müslüman idam edebilir. Düşman sürekli olarak felaketler ve mezalimi bunlar vasıtasıyla yaptırmaktadır. Nitekim bu son harekâtta bunlar, uğradığı köylerde ele geçirebildikleri ***erkekleri öldürmüş, kadınların ırzına sarkıntılık etmiş, mallarını yağma eylemişlerdir.*** **Bu kuvvetlerden** ***Çerkezler, bu hareketleriyle hem Türkleri ezmek, mahvetmek ve hem de keselerini doldurmak gibi***

iki gaye takip etmekte ve bütün hareketlerinde İslamiyet için pek çirkin olan Türklük-Çerkezlik meselesini ileri sürmektedirler...

İşgal Topraklarında Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem."[1]

Akıncı Reisi İbrahim Ethem Bey'in raporunda da açıkça görüldüğü gibi, Yunanlılar, Manisa/Demirci dağlarında üslenen Demirci Akıncıları'nı tepelemek için gücü yetmediğinden, İzmir'de Rum ve Ermenilerin de içinde bulunduğu ***Çerkez çeteleri*** oluşturmuştur. Bu çeteler, Türk halkının malına ve canına kastettikten başka, kadınların ırzına da tasallut etmişlerdir ki, bunun açıklanabilecek, affedilebilecek bir yanı yoktur.

İbrahim Ethem Bey'in ***"Bir siyasi amaç oluşturup büyütmek isteyen Çerkez Reisleri"*** ifadesi de ilginçtir. Bu Çerkez çetelerinin amacı, sadece Yunan'la işbirliği ederek yağma yapıp ceplerini doldurmak değildir. ***"Siyasi amaçlar"***ı da vardır. Bu "siyasi amaç"ın ne olduğu ise raporun sonlarında bunların ***"Türklük-Çerkezlik meselesi ileri sürdüklerinden"*** bahsedilerek açıklanmaktadır. ***Bu "siyasi amaç"ın, ÇK'de alınan kararlarda kendisini daha açık bir biçimde gösterdiğine yukarıda değinilmişti.***

Bunlar ve daha başka şaşırtıcı isimleri, çalışmamızın ilerleyen sayfalarında ve özellikle de *"Sad Harekâtı'nda Yaşananlar"* başlığı altında yazdığımız bölümde yer verdiğimizden şimdilik bu kadarla yetiniyoruz.

Ethem'in Fedaisi Sündük'lü Çerkez Davut

Ancak, bu adlardan birisini; "Davut", "Çerkez Davut", "Sündük'lü Davut", "Sündük'lü Çerkez Davut" gibi adlarla her melanette karşımıza çıkan şahıs hakkında bir parça burada bilgi vermek istiyoruz:

Çerkez Davut, Kirmastı [Mustafakemalpaşa]'lı olup Mütareke döneminde bölgede yaygın biçimde görülen eşkıyalık hareketlerinde yeralmıştır. İşlediği suçlar nedeni ile dört kişi ile birlikte idam cezasına çarptırılmış ve Bursa Mülkiye Hapishanesi'ne atılmıştır.[2]

Mondros'tan önce Karargâhı Mudanya'da bulunan 5. Ordu'ya bağlı bir birlikte İnzibat Bölük Komutanı iken Mütareke ile ordunun lağvından sonra Bursa'ya gelerek Milli Kuvvetler'e katılıp burada kurulan ünlü Gökbayrak Taburu'nda da görev yapan Yarbay Beşir Pakalın Bey'in, 13 Ekim 1936'da Bursa Halkevi Başkanlığı'na teslim ettiği, *-dipnotta gösterdiğimiz çalışmada-* ilk kez yayınlanan anılarında Çerkez Davut ile ilgili ilginç bilgiler vardır.[3] Önce 17. Kolordu, daha sonra da 56. Tümen Komutanlığı'na atanan Albay Bekir Sami Bey ile Yaveri Yüzba-

---

1 Demirci Akıncıları, s.216 vd.
2 Saime Yüceer, Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci, s.166 vd.; Çerkez Davut için ayrıca bk.; Ebubekir Hâzim Tepeyran, Zalimane Bir İdam Hükmü, s. 29 vd.
3 Yüceer, gösterilen yer.

şı Selahattin Bey'in direniş örgütlemek için gittikleri Ege bölgesinden 27 Haziran 1919'da Bursa'ya dönüp; *-bilhassa Yüzbaşı Selahattin Bey'in-* şehirdeki nifak yuvalarını temizlemesinden önce[4] kentin Valisi Hürriyet ve İtilafçı Gümülcine'li İsmail'dir.[5] Yarbay Pakalın da, Ermeni olaylarına karıştığı iddia edilen İttihatçıları yargılamak için kurulan Divanı Harbi Örfi Tevkifhane (Sıkıyönetim Mahkemesi Tutukevi) Müdürlüğü'ne tayin edilir. Bu askeri tutukevinin tavanı delik, duvarları da yıkıktı. İşte Çerkez Davut ve 4 yardakçısı, Hürriyet ve İtilafçı Vali Gümülcine'li İsmail'in onayıyla bu cezaevine, *Yarbay Pakalın'ın itirazlarına karşın, 'kaçmaları için' nakledilir.* Çerkez Davut ve dört hempası, hemen o gece ayaklarındaki prangaları sökerek tavandaki delikten Tophane'ye ve oradan da dağa kaçar. Yarbay Pakalın'ın "Takip edelim" demesine karşın, Hürriyet ve İtilafçı meşrepli ve şakileri buraya naklettiren Vali'nin kuklası Divanı Harp Bursa Reisi *Binbaşı Akif* izin vermez. Yarbay Pakalın'a göre, izin verilseydi, bu şakiler Çekirge üzerindeki dağda yakalanacaklardı. Yarbay Pakalın, bu mesele üzerine derhal istifa edip çekildiğini de bildirmekte ve "Vesikalar bende mevcuttur" demektedir. Pakalın, bu bilgileri verdiği ***1936 yılında, Çerkez Davut'un halen yaşadığını ve Yunanistan'da olduğunu da belirtmektedir.***[6]

Subay ve Mehmetçik Katili Çerkez Davut

Görüldüğü gibi Çerkez Davut, *İngiliz kuklası İstanbul hükümetlerinin Bursa'daki görevlilerince resmen korunmuş ve hapisten kaçması sağlanmıştır.* Yüzbaşı Cemal Yenen Bey'in yine ilk kez yayınlanan anılarına göre de; Çerkez Davut, firarından sonra 56. Tümen'e bağlı 174. Alay Komutanı ***Piyade Yarbay Rahmi Bey'in şehit edilerek Çerkez Şah İsmail tarafından başının kesildiği Anzavur isyanında*** da önemli roller oynamıştır. Çerkez Davut, bu isyanda Karacabey'de tenkil görevini icra eden Türk birliğinden bir er ve bir başçavuş ile bir emekli subayın şehit edilmesine de karışmıştır. Bu cinayetleri üzerine 174. Alay birlikleri ile Çerkez Davut çetesi arasında çatışma çıkmış ve Davut bir yolunu bularak kaçmıştır. Ardından Davut'un, Uluabad ve Canbaz taraflarında 'faaliyette' olduğu haber alınmıştır. Üzerlerine Bursa'dan Halis Bey komutasında bir müfreze gönderilmişse de bu kez de

---

4 Miralay Bekir Sami Günsav'ın..., s. 141 vd.; Yüzbaşı Selahattin'in..., 2. Kitap, s. 79 vd. Yüzbaşı Selahattin Bey bu konuda şunları yazmaktadır: "...Bugünlerde bazı adamlar evlerinde ölü bulunmaya ya da kaybolmaya başladı. **Bunlar Milli Mücadele'ye ihanet edenlerdi**...Bütün memlekette Milli Mücadele örgütlenmesi için çalışıyorduk. Bir yandan da Rumları silahtan arındırmak ve **yola getirmek için** uğraşıyorduk. **Bursa'nın çoğunluğu Rum'du** ve bu işler kolay değildi, kanlı oluyordu. Şehir hem kozmopolit, hem **bağnaz** unsurlarla doluydu. Her türden din, mezhep ve milliyet vardı. İdarede emniyeti sağlamak ve halkı bir fikrî yönelişe getirmek için sert davranmak, hatta **kan dökmek zorundaydık**. Açık ve gizli öldürülenlerin sayısı gittikçe artıyordu. Ben bu yüzden başlangıçta tedirgindim. **Kendimi bir canavar gibi görüyordum. Uykularım kaçıyor, rahatsız oluyordum**. Ama olaylar yavaş yavaş bana da doğal gelmeye başladı." s. 82 vd.

5 Türk İstiklâl Harbi'nde işlediği ihanetler nedeni ile daha sonra 150'likler listesinde 25. sırada yer alarak vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Tülay Duran, Yakın Tarihimizde "Yüzellilikler"..., BTTD, Nisan 1999, sayı 27.

6 Yüceer, aynı yer.

Deliorman'a kaçmışlardır. Birkaç gün sonra da diğer Anzavur aveneleri ve 200 atlı ile birlikte Sultançayırı mevkiine gelmişler ve burada 174. Alay ile akşama kadar süren bir çarpışmaya girmişlerse de birkaç ölü ve yaralı bırakarak kaçmışlardır. Davut'un da içinde olduğu Anzavur hempaları ile ayrıca Kadıköy mıntıkasında çarpışma olmuşsa da yine kaçmayı başarmıştır.[7]

Yol Kesen Davut

Balıkesir'in 30 Haziran 1920'de Yunanlıların işgaline uğraması üzerine, Bursa'ya gitmek üzere şehri terk edenler arasında bulunan İbrahim Ethem Akıncı, yol üzerindeki Çerkez köyü Demirkapı'da rastladıkları "milliyetperver" Selanik'li Ahmet Efendi'den bahsederken şunları söylemektedir: "...Biçare, ailece giderken bazı *uygunsuzların* saldırgan vaziyetlerine rastladığından korktuğunu söyledi. Kendisini bekledik ve beraberce hareket ettik." Yine bu sıralarda şehri terk eden halk, Müdafaai Hukuk/Kuvayı Milliye Teşkilatı lider ve yöneticileri, beraberlerinde getirdikleri teşkilatın pek külliyetli miktardaki parasının Kirmastı-Bursa yolunu kesen Çerkezlerce soyulacağından korkuyordu.[8]

Akıncı'nın rastladığı Ahmet Efendi'nin gördüğünü söylediği bazı "uygunsuzlar" ile Kuvayı Milliye'nin parasını soymalarından korkulan Çerkezlerin de o kişi, yani Çerkez Davut olduğu bir başka kaynaktan anlaşılmaktadır. O sıralarda bölgede 61. Tümen komutanı olarak görev yapan Albay Kâzım [Özalp] Bey'in bildirdiğine göre, "Kirmastı'lı Çerkez Davut, Canbaz'lı Hakkı ve Haydar'lı Holu Kâzım gibi eşkıya grupları, büyük bir acı ve sefaletle geri çekilen sivil halkı soymuşlar, hatta Kuvayı Milliye müfrezelerini tehdit teşebbüsünde bulunmuşlardır."[9]

Anzavur'un tepelenmesi ve Çerkez Ethem'in de Yunanlılara sığınmasından sonra, ***yardakçılarıyla birlikte Ethem'in kumandasına giren Çerkez Davut***, Kuzeybatı Anadolu'da Yunan ve Ermenilerle birlikte sayısız ihanet/cinayet işlemiştir. ***Ethem'in fedaisi Çerkez Davut'un adı***, 17 Mart 1922'de yapılan Kocayayla Muharebesi'nde Demirci Akıncıları'nın en önemli müfreze komutanlarından Usturumca'lı Halil Efe'nin genç ve yiğit eşi Gördes'li asil Türk kızı Mücahit Makbule Hanım'ın şehit edilmesine de karışmıştır. Çerkez Davut, "Sad" koduyla 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Türk Taarruzu'nda da Yunanlıların, Türk süvarilerinin önünden yaya olarak *"süvarilerden daha hızlı"* kaçmalarına karşın, Kirmastı'da sonuna kadar Türk kuvvetlerine direnmiştir. Anadolu'dan kaçtıktan sonra Ethem'le birlikte

---

7 Yüceer, a.g.e., s. 171 vd.; ayrıca bk; Günsav..., s. 202, 350, 355, 403 vd. 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey, 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya 8 Kasım 1919'da gönderdiği şifretelde şöyle demektedir: "...Karacabey'den kaçmaya mecbur edilen Şah İsmail, [Çerkez] Davut, Sefer, Hakkı, 7/8 gecesi Manyas'ın Haydar köyünde kaldılar. 60 kişilik gönüllü birliği onları izliyor. Şah İsmail, Anzavur meselesi ile ilgilidir. Diğerleri **Çerkezlik** ve **Arnavutluk** meselesi peşindeler...", a.g.e., s. 202 vd.

8 Demirci Akıncıları, s. 4 vd.

9 Özdemir, Cepheler, s. 275. Eserde, Özalp'ın yanı sıra General Kemal Balıkesir ile Belediye ve Müfreze reislerinden Keçecizade Hafız Mehmet Emin Efendi'nin hatıralarına da yer verilmiştir.

melanetlerine devam eden Çerkez Davut, Yunanistan'daki Türk esirlerine de akıl almaz işkenceler yapmıştır ki bunları ilerleyen sayfalarda belgeleri ile birlikte açıklayacağız.

Çerkez Davut, Çerkez Ethem'in Eski Dostu Çıktı!

Bu arada Çerkez Ethem ile Çerkez Davut'un, bu sıralardan önce birbirlerini tanıyıp tanımadığı da ilginç bir sorudur. Çünkü hemen söylemek isteriz ki, Ethem'in, Salihli'ye gitmeden önce Bandırma'da bilinen faaliyetlerini icra ettiği sırada Davut da aynı meydanda at oynatmaktaydı. Dolayısıyla bu sıralarda birbirlerini tanımadıklarını söylemek hemen hemen güçtür.

Ancak biz Ethem'le Davut'un tanışıklığının daha eskilere dayandığını düşünüyoruz. Ve bununla ilgili elimizde ***şimdilik*** bir kayıt bulunmaktadır. İlk bölümde de kısmen anlattığımız gibi, Çerkez Ethem, 28 Mart 1915'te Diyarbakır Valiliği'ne atanan kendisi gibi Çerkez Dr. Mehmet Reşit Bey'in bu göreve giderken maiyetinde götürdüğü, Çerkezlerden oluşan 20-30 kişilik seyyar jandarma/vurucu gücü arasında bulunmaktadır. Ancak Ethem'in yanında ***Çerkez Harun*** ile birlikte ilginç bir ad daha bulunmaktadır: ***Çerkez Davut.***[10]

Bu Davut'un Sündük'lü Çerkez Davut olmadığı ileri sürülebilir. Ancak biz şu ana kadar elden geçirdiğimiz konu ile ilgili kaynaklarda ikinci bir Çerkez Davut'tan haberdar olmadığımız için, bu kişinin Sündük'lü Çerkez Davut olduğuna inanıyoruz. Böylece Ethem'in dışında, TM'ci olduğunu ortaya çıkardığımız Anzavur'un adamı Davut'un da bu örgütle ilişkisinin bulunduğu kanıtlanmıştır.

Yeri gelmişken söylemek isteriz ki, bu ilişki bizi hayrete düşüren konuların başında gelmektedir.

'Müslüman Gâvurlar'

Düşman derinliklerinde Gerilla Harekâtı icra eden Demirci Akıncıları'nın Reisi İbrahim Ethem Bey'in notlarından derlediğimiz bilgilere göre, Yunan işgali altındaki Türk topraklarında Çerkez Ethem'in organize ettiği Çerkezlerce şu eylemler gerçekleştirilmiştir:

"- 26 Ağustos 1921, Balıkesir/Tokurlar köyünün düşman tarafından basılarak ahalinin eşyalarının yakıldığı ve önlerinde ***Çerkez Harun**** ve ***Cemil*** gibi şahıslar bulunduğu haber alındı.[11] 17 Ekim 1921 tarihli notlardan anlaşıldığına göre de Sın-

---

10 Nejdet Bilgi, Dr. Mehmet Reşit Şahingiray-Hayatı ve Hatıraları, s. 89n. vd. Bilgi, bu bilgiyi, Dr. Mehmet Reşit Bey'in kızı Nimet Burak Hanım'la 3 Ağustos 1991 tarihinde yaptığı görüşmede aldığını belirttikten sonra ayrıca bir kaynak daha verir: Abidin Nesimi, Yılların İçinden, s. 39.

11 Demirci Akıncıları, s. 77 vd.

* Bu "Çerkez Harun"un, hemen yukarıda verdiğimiz Dr. Mehmet Reşit Bey'in maiyetinde Çerkez Ethem ve Çerkez Davut'la birlikte Diyarbakır'a giden Çerkez Harun olup olmadığı da kesin bir biçimde bilinmemekle beraber, Ethem ve Davut'un Yunan'la işbirliği yaptığı bir zaman ve mekânda bulunması/buluşması bunu doğrulayıcı özelliktedir. Mehmetefendioğlu, a.g.e., s. 17 vd.

dırgı'ya yapılan eşkıya baskınını gerçekleştiren Yunan işbirlikçisi meşhur şaki Alayaka'lı Ahmet'e Manyas/Hacıosman köyünden ***Çerkez Hasan*** kumanda ediyordu ve kendisi de bu baskında yer almıştı.[12]

Simav'dan İbrahim Ethem Bey'e gelen *"M. K."* imzalı, 5 Aralık 1921 tarihli bir istihbarat notunda; 1921 Aralığında Demirci dağlarında üslenmiş Demirci Akıncıları'na karşı büyük bir tepeleme harekâtına girişen Yunan birliklerinin içinde ***'Müslüman gâvurları'***nın da bulunduğundan bahsedilmekteydi. Yunan ordusu içindeki *'Müslüman gâvurlar'* konusu Kepsut civarında faaliyet gösteren Akıncı Müfrezeleri Komutanı Arap Ali Osman Efe'den yine İbrahim Ethem Bey'e gelen 16 Aralık 1921 tarihli istihbarat notunda da belirtilmekteydi.[13]

"Müslüman gâvur' deyimi genellikle Yunan'la işbirliği yapan Çerkez vb. gibi unsurlar için Türkler tarafından yapılmış bir tanımlama idi.

Akıncıları Tepelemek İçin Büyük Bir Harekât Başlatılıyor

Yunanlılar; İbrahim Ethem Bey'e göre 10 bini aşkın, bir Yunan subayına göre ise 25 bin kişilik bir kuvvetle Demirci Akıncıları'na karşı 1922 Mart başında tepeleme harekâtına başlar. Akıncı müfrezelerinin de bu nedenle teyakkuza geçtiği bir sırada İbrahim Ethem Bey'e gelen *"M. D."* imzalı, 2 Mart 1922 tarihli bir istihbarat notunda ***Yunan birlikleri içinde Ermenilerin yanı sıra Çerkezlerin de bulunduğu bildirilmektedir:*** "Şimdi Yunan kumandanının yanına Hisar köyüne gittim. Geçtiğim her yerde çok asker var; hatta ufak tepelerde ve geçitlerde pusu çok. Yunan kumandanına bir şişe rakı götürdüm. Bir parça içtikten sonra, 'Dostum, evvelce de sana söyledim, işte dağ taş Yunan askeri doldu. Yirmibeş bin kişi getirdik. Simav-Sındırgı-Yenice-Bigadiç, Balat-Hamzabey boğazından itibaren her yeri çevirdik. Çeteler bakalım nereye gidecektir? Sizin için çalışıyoruz, ***Padişahı tanımayan bu âsileri terbiye edeceğiz, sizi kurtaracağız, çok rahat yaşayacağız'*** dedi. Herif çok atıp tutuyor. ***Bu düşman askeri içinde Çerkez, Ermeni çok."***

Akıncılar, Çerkez Davut'un Yeğeni Haşim'i Esir Alıyor

11. Akıncı Müfrezesi Komutanı Parti Pehlivan'dan gelen 1 Mart 1922 tarihli istihbarat notunda da düşmanın tepeleme için dört koldan harekete geçtiği bildirilmekle beraber, sorgulanmak üzere dört düşmanın da esir alındığı rapor edilmektedir.[14] Bu esirlerin muhtemelen ***Çerkez Davut***'un çetesinden olduğu sanılmaktadır. Çünkü, aşağıda belirtileceği gibi, Çerkez Davut, İbrahim Ethem Bey'e gönderdiği 18 Mart 1922 tarihli bir mektup ile Akıncı müfrezelerine esir düşen yeğeni Haşim'in serbest bırakılmasını istemektedir.[15]

---

12 a.g.e., s. 122 vd.
13 a.g.e., s. 154 vd.
14 a.g.e., s. 193 vd.
15 a.g.e., s. 209 vd.

Bunların ardından İbrahim Ethem Bey'e Simav tarafından gelen bir başka istihbarat notunda da, Demirci Akıncıları'na yönelik büyük tepeleme harekâtının başladığı bildirilmekteydi.[16]

5 Akıncının, Ethem'in Fedaisi Çerkez Davut'un 120 Kişilik Çetesi ile Bozyük Çarpışması

Yunanlıların söz konusu tepeleme harekâtına başlaması üzerine Demirci Akıncıları da Alaçam mıntıkasına çekilir; "Pusu" ve "Baskına Karşı Harekât" önlemleriyle birlikte keşif/gözetleme faaliyetine başlar. İbrahim Ethem Bey'in 6 Mart 1922 tarihli notlarında bu konu ile ilgili şunlar yazmaktadır: "...Sabahleyin bir saat altımızdan 90 kadar düşman süvari ve piyadesinin Panayır'a doğru geçtiğini gözetledik. Dürbünlerimiz gayet iyi olduğundan bu düşman kolu içinde düzensiz/dağınık giden bazı ufak gruplar vardı ki, bunların ***Çerkez*** ve ***Ermeni*** olduğunu ayırtediyorduk."[17]

Akıncı Müfrezeleri, yanlarında bulunan kadın ve çocuklar ile hayvanların, düşmanın tepeleme harekâtı nedeniyle ***günlerdir aç olmaları üzerine*** İbrahim Ethem Bey, 6 Mart 1922 tarihinde 5 Akıncı'dan oluşan bir süvari müfrezesini erzak temini ve keşif amacıyla iki saat mesafedeki Bigadiç'in Bozyük köyüne gönderir. *Sındırgı'lı Ziya, Kocabey'li Şerif, Tekirdağ'lı Hüseyin Çavuş, Demirhisar'lı Recep ve Menlek'li Raif*'ten oluşan keşif kolu, saat yedi sularında köye girip yemek yemeğe başlar. Tam bu sırada bir düşman süvari kolunun köye doğru geldiği haberi alınınca Akıncılar, köyün kenarındaki anbarların yanında mevzi alır. Olayın devamını İbrahim Ethem Bey şöyle anlatmaktadır:

"Düşman tarafından ***iki süvari Çerkez*** gelir ve bizimkileri Yunanlılara benzetince,

- Siz kimsiniz?

- [Akıncılar] Yunan askeriyiz!

- Ben de Yunan askeriyim, der. Omuzundaki tüfeği indirerek eline alır.

- Öyle ise geliniz, derlerse de arkadaşlar gelsin diyerek cevap verince bizimkiler ateş eder ve çatışma başlar. ***İlk ateşte bunları itlâf ederler. Ve hatta soymayı da unutmayarak silah, kama ve tabancalarını alırlar.***

"120 kişiden oluşan Çerkez Sündük'lü Davut ve Yunanlı Anderya komutasında bulunan müfreze ile saat sekizde başlayan çatışma onbire kadar devam ederek bizden Şerif şehit, iki hayvan ölür. Düşmandan, 2'si Çerkez olmak üzere 14'ü maktul olur."[18]

---

16 a.g.e., s. 193 vd.
17 a.g.e., s, 195 vd.
18 Aynı yer.

Şehit Akıncının Yunanlı'ya Verdiği Ders

Köylülerin anlattıklarına dayanan İbrahim Ethem Bey'in verdiği bilgiye ,öre, *Çerkez Sündük Davut çetesi ile yapılan Bozyük çarpışmasında şehit düşen Kocabey'li Şerif, çok cesurdu. Şerif, tek başına ayağı kırık olduğu halde düşmanla iki saat çarpışmış ve bütün cephanesini tükettikten sonra şehit düşmüştü. Üzerinde ikibuçuk liradan başka parasının olmadığını ve elbiselerinin pejmürdeliğini gören Yunan komutanı Anderya, Çerkezlere dönerek şöyle der:*

"Siz bunlara eşkıya diyorsunuz. Fakat yanlış. Eşkıyada böyle eski elbise olmaz ve para bulunur. Bunlar eşkıya değil, eşkıya bu kadar cesaret ve azim sahibi olamaz. Bunlar siyasi çete, zannedersem başa çıkamayacağız.[19]

Bu olay Türk İstiklâl Harbi'nde işgalci düşmanlara karşı mücadele eden mücahitlerin hangi koşullar altında vuruştuklarını göstermesi bakımından da oldukça etkileyici ve ibret alınacak bir durumdur.

Akıncılar "Toplu Hedef" Oluşturmamak İçin Dağılıyor

Bozyük çarpışmasından sonra, Yunanlıların, Demirci Akıncıları'nın *üs bölgesini* keşfetmesi tehlikesi nedeniyle Reis İbrahim Ethem Bey'in emri üzerine, ***"toplu hedef oluşturmamak için"*** müfrezeler düşman kuşatmasının dışındaki bölgelere *ayrı ayrı* gitmek üzere -***helâlleşerek***- harekete geçer.[20] İbrahim Ethem Bey'in başında bulunduğu Akıncı grubunun amacı da Ulus dağı mıntıkasına geçmektir. İbrahim Ethem Bey grubu Eğridere/Lengerli mıntıkasında intikal halinde iken, Yunan işgali altındaki Sındırgı'da ***100 kadar Çerkez***'in bulunduğu istihbaratı gelir. Bu istihbarat üzerine Akıncı grubu, Lengerli'den Taşlıca'ya intikal eder.[21]

Akhisar-Sındırgı arasında müfrezeleri ile intikal halinde bulunan İbrahim Ethem Bey'in 17 Mart 1922 tarihli notlarından anlaşıldığına göre, bu dağlık bölgedeki ***"dost unsur" Yağcıbedir Türkmen aşiretine*** konuk olan Akıncılar, burada yaptıkları *ikmalden* sonra bir operasyon için hareket eder: İbrahim Ethem Bey, bu "operasyonu" şöyle açıklar: ***"Maksadımız Üzümcü'de bir pusu kurmak ve bilhassa düşmanla beraber hareket eden Çerkez vesair alçakları imha eylemekti."***

Ancak, İbrahim Ethem Bey grubunun *pusu mevziine* intikale geçtiği sırada gelen bir istihbarat üzerine, ***Çerkezlerin de bulunduğu*** Yunan kuvvetlerinin Akıncılar'a pusu kurduğu öğrenilir. Bu gelişme üzerine Üzümcü'de kurulmak istenen pusudan vazgeçilir.

Bu gelişmenin ***ardından Çerkezlerle karışık kuvvetli düşman süvari kolları gece saat üçte göçmen köyü Kocayayla'ya gelerek köy halkını baskıya alıp birisini de şehit eder.*** İbrahim Ethem Bey'e göre bunun anlamı şu idi: ***"Asıl maksatları ora-***

---

19 a.g.e., s. 197 vd.
20 a.g.e., s. 196 vd.
21 a.g.e., s. 203 vd.

daki birkaç Yağcıbedir Türkmen aşiretini soymaktan ibaretti. Yoksa bizimle çatışmayı hiçbir zaman arzu etmezlerdi. Zira, hiçbir zaman düşmanın bizi bildiği halde o yere geldiğini ve düşmanın ölmek gibi bir maksadı, bir gayesi olduğunu görmedik. Onun gayesi soymak, kesesini doldurmaktı."[22]

17 Mart 1922 Kocayayla Muharebesi

İbrahim Ethem Bey, Parti Pehlivan Ağa ve Usturumca'lı Halil Efe'nin de içinde bulunduğu Demirci Akıncıları, Akhisar-Sındırgı arasındaki Kocayayla mıntıkasında sabaha karşı *-biraz da "Baskına Karşı Harekât" tarzındaki tedbirsizlikten-* düşmanın baskınına uğrar. İlk fırsatta müfrezeler içinde yer alan ***Halil Efe'nin eşi Mücahit Makbule Hanım'ı*** *-Bu yiğit Türk kızı hakkında ayrıntılı bilgi aşağıda verilecektir-* ***emin bir yere gönderip vuruşa vuruşa*** ölüm bölgesi ***dışına çıkmaya çalışırlar. Bu arada düşmanın eline esir düşmektense Parti Pehlivan Ağa ile İbrahim Ethem Bey birbirlerini öldürmeyi dahi kararlaştırırlar. Hatta tam kuşatma hattından çıkarken başarılı olamamaları halinde, aralarına aldıkları Akıncı Hikmet'in pimini çektiği iki el bombasını infilak ettirerek intihar etmeyi bile planlarlar. İşte bu sırada önlerine çıkan bir düşman askerinin Çerkez Sündük Davut çetesine mensup olduğunu öğrenen Parti Pehlivan Ağa, kaçmaya çalışan Çerkez'i tam alnından vurarak öldürür.***[23]

Nihayet baskından ve kuşatmadan kurtulan müfrezelerden Parti Pehlivan Ağa, Gördes/Sedan dağı mıntıkasına hareket ederken, İbrahim Ethem Bey de irtibatın kaybolduğu Halil Efe'yle buluşmak amacıyla Akhisar/Söğütlü köyü bölgesinde kalır. Burada İbrahim Ethem Bey'e gece yarısı bir mektup gelir. Bir Yörüğün getirdiği mektubu açan Akıncı'nın gözüne hemen altındaki imza ilişir: *"Takip Kumandanı Çerkez Davut Efe."*

Çerkez Ethem ve hempalarının Yunanlılarla birlikte Türk kuvvetlerine karşı çarpıştığının ve bunun bizzat kendi ağızlarından itiraf edildiğinin en büyük belgesi olan, *Ethem'in fedaisi Çerkez* Davut'un 18 Mart 1922 tarihli *söz konusu mektubu şöyledir:*

"Kaymakam İbrahim Ethem ve Parti Pehlivan Ağa'ya

"Vaktiyle Anzavur zamanında siz beni çok takip ettiniz. Zaman bu, şimdi ben sizi takip ediyorum. Ne yapalım. Muharebe böyle olur. Bazen siz, bazen biz kazanırız. Sizden bir ricam vardır; bizim Haşim sizde esir imiş. Bende sizin birkaç esiriniz vardır. Onun hayatını bağışlar, bana gönderirseniz, hem size para gönderirim, hem de esirlerinizi çıkarırım. Kabadayılıkta bu vardır. Hem artık şimdiden sonra benden çekinmeyiniz, takipten vazgeçtim. Şimdiye kadar ne oldu ise oldu, şimdi-

---

22 a.g.e., s. 204 vd.
23 Aynı yer.

den sonra buralarda beni göremezsiniz. Yalnız Haşim'i yollarsanız beni memnun etmiş olursunuz. Baki selam ile afiyetinizi temenni eylerim efendim.

Takip Kumandanı Çerkez Davut Efe.'[24]

Çerkezlerle Gâvurların Gönderdiği Yörük

Bunun bir aldatmaca olup kuşatıldıklarından kuşkulanan İbrahim Ethem Bey, hemen köyün dışına fırlayıp durumu kontrol eder. Ardından mektubu getiren Yörüğe dönerek:

"- E anlat bakalım Yörük ağası, neye geldin?..

- Efendim, Alacaatlı'dan ***Çerkezlerle gâvurlar gönderdi.*** Bu mektubu verdiler. Başka birşey bilmiyorum.

- Korkma, sana birşey yapmayacağım, yalnız sana ne dediler ve ne konuştular?

- Efendim, Haşim varmış, Davut Bey'in yeğeni imiş, ona çok acıyorlar, sizde esir imiş, bunun için kâğıt yazdılar, bana 'Bunu iletiver' dediler, ne yapayım, korktum.

- Pekâlâ, bu Haşim bizim elimizde sağdır. Sen şimdi git, parayı versinler, bizim esirleri salıversinler, bizim de Haşim'i salıvereceğimizi söyle, dedim. Herif pekâlâ, dedi ve derhal gitti."[25]

Yunan, Çerkez ve Ermeni Kuvvetleriyle Yapılan Kocayayla Muharebesi'nin Sonucu

İbrahim Ethem Bey, Yunan, Çerkez ve Ermeni kuvvetlerinin müştereken gerçekleştirdiği Kocayayla baskını nedeniyle bir haftadır ayrı kaldıkları müfrezeleri ile Sındırgı civarındaki *Yüreğil* deresinde 24 Mart 1922 tarihinde buluşarak ***içtima*** yapılır. Halil Efe'nin raporunun da gelmesi ile Kocayayla Muharebesi'nin sonucu şu şekilde çıkarılır:

Türk kuvvetlerinden Emet Kaymakamı Besim Bey, Sındırgı'lı Kâmil, Parti Pehlivan Ağa'nın kayınbiraderi Kâmil* beyler esir; Gördes'li Mustafa Çavuş, Tekirdağ'lı Hüseyin Çavuş, Gediz'li Ziya şehit edilmişlerdir.

Bundan başka 14 hayvan da kaybolur. ***Yağcıbedirler Türkmenleri'nden de bir çocuk ile bir ihtiyar adam ve İlyaslar'lı Kadir'in ailesi, kucağındaki masumiyle beraber şehadet rütbesine çıkmışlardır.***

Düşmanın, ***3'ü Çerkez*** olmak üzere 7 ölü ve onüç yaralısı vardır. Düşman ölülerini kaldıramadığı halde Akıncılar şehitlerini tamamen çekmişler ve gizli yerlere defnetmişlerdir.[26]

---

24 a.g.e., s. 208 vd.
25 a.g.e., s. 209 vd.
26 a.g.e., s. 211 vd.
* **Kâmil Bey, esir edildikten sonra Yunan subayı Kalyidis tarafından diri diri toprağa gömülerek kahpece şehit edilmiştir.** ATBD, Ocak 1992, sayı: 93, vesika nu: 2418.

Kucağında bebesi ile şehit edilen gencecik gelinler, yaşlı dedelerin yanı sıra önemli bir kayıp daha verir Akıncılar: ***Gördes Kızı Mücahide Makbule Hanım.***

Usturumca'lı Halil Efe ile evlendikten sonra birlikte dağlara çıkıp mücahitliğe başlayan bu yiğit Türk kızının hazin hikâyesini burada, İbrahim Ethem Akıncı Bey'in kaleminden olduğu gibi veriyoruz:

Gördes Kızı Mücahide Makbule Hanım'ın Şehadeti

"Bu muharebedeki kayıplarımıza ne yazık ki Halil Efe'nin eşi Makbule Hanım'ı da eklemek zorundayız. Zira adı geçen, başından aldığı bir mermi neticesinde şehadet rütbesine erişmiştir. Biz onu kurtarmak için Pehlivan Ağa ile beraber düşman çenberi içinde hayli zaman kalmış ve Yunus Çavuş ile tehlikesiz yerlerden göndermiş iken gayet uzaktan gelen bir mermiye kurban olmuştu. Bu kayıp bize ve bilhassa eşine pek ziyade tesir etmiş ve bunun için ***ağlamadık kimse kalmamıştı.***

"Makbule Hanım aslen Gördes'li ve iyi bir sülaleye mensup Ali Ustazade Abdullah kızı ve *asil bir Türk kadını idi.* Yaşı yirmiye ulaşmayan Makbule Hanım gençliği ile beraber cesur ve çevik idi. 1920 yılında Halil Efe ile Demirci'de evlenmiş ve iki ay sonra dağlara çıkılmış olduğundan bizimle beraber sürekli dağlarda gezmiş ve hiçbir zaman eşinden ayrılmamıştı. Kendisi siyah pantalon ve ceket ve uzun bir manto giyer, ayağında daima çizme ve başında da siyah başlık ve yüzü sürekli örtülü olup yalnız gözleri meydanda bulunur. Kısa bir Japon filintası [kısa namlulu tüfek] taşır ve *düşmandan ganimet alınmış* güzel bir doru ata biner ve daima müfrezenin ardçısı olarak kalırdı. Akıncıların çoğundan iyi ata biner, tehlike anında en evvel silahı eline almış görülürdü.

"Birkaç çatışmaya girdiği gibi iki defa kocasiyle beraber pusuya düşmüş ve hiçbir zaman metanetini kaybetmemiş ve hatta telaş göstermeden, bazı acemi erlere güldüğünü görmüştüm.

"Güvemdere Muharebesi'nde Makbule Hanım çatışma yerine pek yakın olan Çamlıtepe'de dört hasta Akıncı ile bırakılmış ve atların korunmasına görevlendirilmişti. Düşman pusuya düşüp de her taraftan etrafının sarıldığını görünce zayıf olan tarafa, Simav'lı Yusuf Çavuş grubu üzerine yüklenmiş ve pek az bir kuvvet olan bu grubun çoğu şehit olmuş ve yaralanmış ve kurtulan birkaç kişi de yaralılarını alarak atların olduğu tarafa çekilmeye başlamış, Makbule Hanım bunların geldiğini görünce, *'Arkadaşlarınızı düşmana nasıl bırakıp geliyorsunuz, bu alçak düşmandan kaçılır mı? Haydi bakalım, yaralıları bırakın da düşmana hücum edin, siz gitmezseniz işte ben giderim'* diyerek silahı alıp yürümesi, Akıncıları yüreklendirmiş ve savaşçılar tekrar düşman üzerine yürüyerek açılmak üzere olan kuşatma hattındaki deliği kapamışlar ve düşmanı kaçırmamışlardır ki, Güvemdere Muharebesi'nin en büyük muzafferiyet payını da Makbule Hanım kazanmıştı. (...)

"Diğer çete aileleri de değişik zamanlarda bizimle beraber gezmişler ise de kesinlikle buna benzemeyip bıraktığımız yerlerde kalıyorlardı. Fakat Makbule Hanım kesinlikle müfrezeden ayrılmıyor, bu kadar ısrarlara rağmen bir yerde kalmıyordu. Hatta *Pehlivan Ağa ile Halil Efe bundan dolayı bir iki defa ağız kavgası ettiler.* Çünkü, çetecilikte, çete hayatında kadın bulundurmak iyiye işaret etmeyeceği ve bunda uğursuzluk olduğu hakkında bâtıl bir düşünce bulunduğu gibi, büyük bir çatışma veya pusuda *düşmanın eline geçmesi gibi vahim bir ihtimal vardı.* Bunu dikkate alarak birçok yerlerde kendisini istirahate bırakmak istedik ve hatta tehdit bile ettik ise de başarılı olamadık. Hatta baskından bir gece önce kendisini ikna için çok çalıştık, eşi ile Pehlivan fazlaca sıkıştırmışlardı. Bîçare ağlayarak geldi ve dedi ki:

"- Bey amca, beni bırakmak istiyorlar, ben kalmayacağım, nerede siz ölürseniz, ben de orada öleceğim; fakat kalmayacağım, piyade yürüyeceğim, karlar içinde, çamurlar içinde yatacağım; fakat ayrılmayacağım, beni sıkıştırmasınlar, isterlerse öldürsünler. Ben kalıp da düşman eline düşmekten ise dağlarda ölmek benim için hayırlıdır. Bunun için söyle de beni bırakmasınlar.

"Bu yüce, sağlam ve dayanıklı konuşma karşısında ***Türklüğe, Türk kadınlığına yakışır şu vatanseverce sözler karşısında gözlerim yaşardığı halde*** hemen kalktım, Halil Efe ile Pehlivan Ağa'nın yanına gittim. Halil Efe'nin birkaç süvari ile süvari olarak kalmasının uygun olacağını ve keşiflerde lazım olduğunu,* Makbule Hanım'ın ise süvari olduktan sonra güvenli olmayan bu yörede bırakılmasının doğru olmayacağını söyleyerek kendilerini ikna ettim. Ve böylece Makbule Hanım'ın bırakılmasından vazgeçildi ve arzusu yerine getirildi.

"İşte *bu kadar ideal[ist], millîci, ülkücü olan Makbule Hanım*'ı ne yazık ki Akhisar'la Sındırgı'nın sınırı olan Kocayayla'da defneyledik (...)

"Defnederken bütün Akıncılar çocuk gibi ağlıyordu. Nasıl ağlamasın ki, sekiz ay dağlarda, karda çamurda bizimle beraber gezmiş, yatmış ve düşmanla harp etmiş, kadın olmakla beraber Milli İstiklâl Mücadelesi'nin başarıyla sonuçlanacağına inanarak kararlılık ve direnme ile erkeklere büyük bir örnek ve teşvik kaynağı olmuş bir arkadaşı kara toprağa, kanlı elbiseleri, kanlı çizmeleriyle gömüyor ve eşi de mezarın başında kendisinden geçmiş olduğu halde avazı çıktığı kadar feryat ederek ağlıyordu. (...)

"Nasıl ağlanmaz ki? 22 yaşında olan genç Gördes kızının gür ve kumral saçları, başından ileri, yere uzanmış, zalim düşman kurşununun akıttığı beyni bu uzun saçlar üzerine bir nur gibi akmış, hayata doymak değil, hayatın zevkini henüz tatmağa başlamış ve görmüş gözleri yarı açık, süzgün ve ağlar bir vaziyette.

---

* Akıncı Müfrezeleri, o sıralarda iklim koşulları nedeniyle piyade hareket ediyorlardı. A.E.

"Şinasi'nin:

Ben şehit olmadan aşkımla mezarım kazayım
Taşımı gözlerimin kanlı yaşıyle yazayım

sözlerini açıklayan bu ilahi manzara, acıklı sahne ve matem karşısında ağlamamak mümkün mü? ***Evvela Türklük, Türk kadınlığı***, ikinci olarak Gördes, üçüncü olarak ailesi Makbule Hanım'la ne kadar iftihar etse yaraşır. Bu, asırların, bâtınların* nadir yetiştirdiği, Milli Mücadele'nin doğurduğu bir yaradılıştaydı.

"Öyle ümit ederim ki, şu kadının adı millet hatırasında unutulmaz.

"Bu kadının şehadetiyle fevkalade üzüntülü olan Halil Efe hiçbir şey düşünmüyor, ***"İntikam, intikam!.."*** diye sürekli söyleniyordu: ***"Artık beni cennete götüreceğini bilmiş olsam, Çerkez, gâvur bulduktan sonra öldürürüm"*** diyordu. Ve ***Akıncıların hepsi de aynı ruh durumunu gösteriyordu."*** [27]

Kocayayla Baskını Batı Cephesi Komutanlığı'na Bildiriliyor

Demirci Kaymakamı ve Demirci Akıncıları Reisi İbrahim Ethem Bey, ***Çerkezlerin de katıldığı*** Yunanlıların son tepeleme harekâtı ile ilgili olarak Batı Cephesi Komutanlığı'nı 31 Mart 1922 tarihli, 18 Numaralı Harp Raporu ile ve "Gayet aceledir" notuyla bilgilendirmiştir. Öneminden dolayı raporun başlangıç bölümünü olduğu gibi veriyoruz:

"Batı Cephesi Komutanlığına, Yüce Dahiliye Vekaletine, Denizli Afyon Mutasarrıflıklarıyla Komutanlıklarına

20 Şubat 338 [922] tarihli ayrıntılı rapora ektir:

"Madde 1- 20 Şubat 338 [1922] tarihli raporda bildirilen muharebelerden sonra düşman yeniden takipler yapmaya ve bunun ne yazık ki İslam olan ***Çerkezler ta-***

---

27 a.g.e., s. 212 vd. Bu arada şu sorunun sorulması da gayet anlamlı olacaktır: **Acaba Çerkez Ethem, Yunan'a sığındığı sırada kendisiyle birlikte hareket etmeyen Halil Efe'nin eşini, fedaisi Çerkez Davut'a öldürterek intikam mı almıştır?**
Sayın Zekeriya Özdemir Makbule Hanım'ın fotoğrafını bulup çalışmalarında yayınlamıştır. Makbule Hanım, fotoğrafta Kafkas kıyafetli olarak görüldüğünden biz de ilk anda kendisinin Çerkez asıllı olduğunu düşünmüştük. Ancak hem Akıncı'nın yazdıklarından hem de Özdemir'e şifahen sorduğumuz sorudan aldığımız yanıttan sonra bunun öyle olmadığını anlamış bulunuyoruz. Ayrıca vatanı için en değerli varlığını, o gencecik yaşında canını veren bir insanın etnik kökeninin hiç de önemi olmadığını düşünüyoruz.
Makbule Hanım'ın eşi Halil Efe de karısının şehadetinden tam iki ay sonra, 17 Mayıs 1922'de Selendi yakınlarında Kınık damlarında Yunan'la giriştiği bir muharebe şehit düşmüştür. Bu muharebede **düşmana tam 35 kayıp verdiren** ve Reis Akıncı'nın "Çarıklı Kurmay" diye tanımladığı Halil Efe, **Yağcı dağında arkadaşlarının gözyaşları arasında defnedilmiştir.** Reis Akıncı'nın bildirdiğine göre, Halil Efe, bu olaydan bir hafta önce öleceğini kendisine söylemiştir. (a.g.e., s. 241 vd.)
Yine Sayın Özdemir, Makbule Hanım'ın şehit düştüğü yeri ve kabrini de; dönemin **Balıkesir Ordudonatım Okulu ve Garnizon Komutanı Tümgeneral Kâmil Erdal Sipahi** ve merhum İbrahim Ethem Akıncı'nın oğlu Avukat **Burhan Cahit Akıncı**'nın gayret ve teşvikleriyle bulmuştur. (Önderler, s. 211 vd.) Şimdi Millici, Kuvayı Milliyeci, Müdafaai Hukukçu ve Türk kadınının haklarını savunan kuruluşların buraya büyük bir anıt mezar yaptırmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz.
Bâtın: İç, iç yüz, gizli-görünmeyen nesne, Tanrı, içteki, iç yüzdeki; sırların, gizemlerin-?

rafından yerine getirilmesine önem vermiş ve bu takiplerde iki önemli husus göz önüne alınmıştır:

"Birincisi, buradaki [Akıncı] müfrezelerin dağılması,

"İkincisi, bu müfrezeler dağıldıktan sonra tam serbestlikle buralardan yük hayvanı, büyükbaş hayvan, erzak toplayıp yığmak gibi iki önemli sonuç elde etmek istiyordu. Sırf Yunan askeriyle bu sonuçları elde edemeyeceğini anlayan düşman, ***en çok kendisine uygun bulduğu Çerkezlere müracaat etmiştir.***

"Madde 2- *Bir siyasi amaç besleyen,* bulanık suda balık avlamak, daha doğrusu son fırsat diyerek keselerini doldurmak isteyen ***bazı Çerkez reisleri düşmanla uzlaşarak Şubat başında İzmir'de Çerkez ve Rumlardan ve kısmen Ermenilerden oluşan müfrezeler kurmaya başlamış*** ve bu müfrezeler, ***Kirmastı'lı Çerkez Davut,*** **Akhisar'ın Selendi nahiyesinden ve** ***Ethem avenesinden Osman Çavuş, Anzavurzade Kadir, Kısıkça Çerkez Hasan Bey vesaire gibi çok alçak ve canilerin idaresi altına verilmiş ve düşmanla birlikte hareket etmişlerdir.***

"Madde 3- Düşman, [Akıncı] müfrezelerin genel karargâhını Akdağı zannediyor ve bütün müfrezeleri oraya yönelmiş bulunuyordu. Bunun için ***beşyüz Çerkez'den başka*** cephe civarlarından toplarla donatılmış bir kuvvet getirmiş ve 25 Şubat 1922 tarihinden itibaren Akdağ ve Alaçam'ın kuşatma harekâtına başlamıştır.

...

"Düşman Takip Harekâtının Sonucu

"Madde 10- Bir ay süren ve kendi bakışlarında [Akıncı] müfrezeleri tamamen esir veya imha edeceklerini ümit eyleyen şu büyük çaptaki takip harekâtında birşeyi beceremediklerin gören düşman, esasen Paris Kongresi'nin toplanmasından yararlanarak cephe ve gerilerinden getirdiği kuvvetleri 25 Mart 1922'den itibaren Uşak yönüne geri göndermeğe başlamıştır.

"Madde 11- Bugün düşmanın eski kuvvetlerinden başka buralarda bir kuvveti yok ise de ***Çerkezlerden*** ve yerli ***Rumlardan*** oluşturduğu kuvvetlerle buradaki birlikleri takviye edip sağlamlaştırmaktadır.

"Madde 12- Bu kuvvetlere pek çok yetki verilmektedir. Bunlar istediği gibi köy yakar, Müslüman soyar, Müslüman idam edebilir. Düşman sürekli olarak felaketler ve mezalimi bunlar vasıtasıyla yaptırmaktadır. Nitekim bu son harekâtta bunlar, uğradığı köylerde ele geçirebildikleri ***erkekleri öldürmüş, kadınların ırzına sarkıntılık etmiş, mallarını yağma eylemişlerdir.*** **Bu kuvvetlerden** ***Çerkezler, bu hareketleriyle hem Türkleri ezmek, mahvetmek ve hem de keselerini doldurmak gibi iki gaye takip etmekte ve bütün hareketlerinde İslamiyet için pek çirkin olan Türklük-Çerkezlik meselesini ileri sürmektedirler.*** (...)

İşgal Topraklarında Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem."[28]

---

28 a.g.e., s. 216 vd.

Düşman Propagandasına Karşı Akıncılar'ın Psikolojik Harekâtı

İbrahim Ethem Bey, Batı Cephesi Komutanlığı'na yukarıda bir bölümünü verdiğimiz raporu yazdıktan sonra, Akıncılar'a karşı bir aydan beri devam eden tepeleme harekâtı nedeniyle, düşmanın olası propagandalarına engel olmak amacıyla, 31 Mart 1922'de halka ve müfrezelere ayrı ayrı bir bildiri yayınlayarak onları bilgilendirir. İbrahim Ethem Bey, Akıncı Müfrezeleri'ne yayınladığı bildiride, tepeleme harekâtında Yunan'la işbirliği yapan ve ***başta Mücahit Makbule Hanım olmak üzere birisi 5 aylık sabi bebe, 6 Türk'ü şehit edip birçoğunu da yaralayan Çerkezler ve özellikle de Çerkez Davut'tan intikam alınarak imha edilmesini ve bu konuda Akıncılar'ın serbest bırakıldığını belirtir:***

"Bilumum Ahaliye

"Madde 1- Düşmanın İzmir Valisi'nin yabancılara 'her suretle asayişi temin ve işgal dahilinde görülen çeteleri bir ay içinde imha edeceğiz' diye söz verdiğini elbette biliyorsunuz. İşte bunun üzerine cepheden onbin kişi getirip ve içerdeki bütün kuvvetleri, yazık ki ***Müslüman perdesi altında bulunan bazı Çerkezleri de üzerimize sevkederek*** büyük bir takip harekâtına başlamıştı.

"Madde 2- Pek büyük olan bu takip harekâtı ve kışın şiddeti dolayısiyle zorluklar çekilmiş ve fakat Tanrı'nın yardımı ile düşman amacına ulaşamamıştır.

"Madde 3- Düşman ile birkaç muharebe ve çarpışma yaptık. Sonuç olarak, bizim 2'si kadın ve 4'ü erkek olarak 6 şehit ile 3 esirimiz ve 14 hayvan zayiatımız vardır. Düşmanın 21 ölüsü ile henüz anlaşılamayan yaralısı mevcuttur.

"Madde 4- Bundan dolayı, düşmanın yalan yanlış çıkaracağı söylentilere inanmayın. Mesele bundan ibarettir. Yakında görüşürüz. Cümlenize selam.

Kaymakam İbrahim Ethem."

"Bize Düşen Şimdi Adamakıllı İntikam Almaktır"

"Müfreze Komutanlarına

"Madde 1- Düşmanın bu son büyük harekâtı Tanrı'ya şükürler başarılarımızla sonuçlanmış ve düşman, düşündüğü gibi [Akıncı] müfrezeleri yok edemeden defolup gitmiştir. Verdiğimiz kayıplar: Halil Efe'nin ailesi Makbule Hanım, Kel Kadir ailesi ve beş aylık çocuğu, [Parti] Pehlivan'ın kayınbiraderi Mustafa Çavuş, Kargı'lı Şerif, Tekirdağ'lı Hüseyin Çavuş, Gediz'li Rıza şehit; Emet Kaymakamı Besim Bey, Gediz'li Kadir, Sındırgı'lı Kâmil esir olmuşlardır. Balıkesir'li Nasrullah Çavuş kolundan hafifçe yaralıdır. Bundan başka 14 hayvan da kaybımız vardır.

"Madde 2- Düşmanın 21 ölüsü ile birçok yaralısı vardır. Müfrezeler bundan böyle köyde vesair damlarda yatamaz, açık karargâh kurmağa mecburdur.

"Madde 3- ***Şimdi bize düşen görev adamakıllı intikam almaktır.*** Bunun için ben gerek ordu ve gerek Kula müfrezeleriyle bağlantı sağlamak ve Alaşehir hattına ta-

arruz için [Parti] Pehlivan, Hacı Veli, [Usturumca'lı] Halil Efe, Kadıdağ'lı Pehlivan müfrezeleriyle o tarafa gidiyorum. Ben gelinceye kadar mıntıkalarında kalan *müfrezeler her taraftan düşmana taarruz edecek* ve bilhassa *Bandırma*, Akhisar hattı üzerinde faaliyet yapacaklardır.

Kaça mal olursa olsun, düşmanla işbirliği yapan Çerkez ve bilhassa** [Sündük'lü Çerkez]* ***Davut ve hempaları imha edilecek ve bu hususta müfrezeler serbestliklerini muhafaza edeceklerdir. Allah yardımcınız olsun. Cümlenizin gözlerinden öperim.

Kaymakam İbrahim Ethem."[29]

Çerkezler Niye Hareketleniyor?

Yukarıda yer verdiğimiz bildirinin yayınlanmasından önce; işgal altındaki Balat, Kirmastı, Yenice mıntıkalarından sorumlu olan 6. Akıncı Müfrezesi Komutanı Arap Ali Osman Efe'den İbrahim Ethem Bey'e gelen 25 Mart 1922 tarihli istihbarat raporunda, bölgesindeki ***Çerkezlerin âniden hareketlendiği*** bildirilmektedir:

"...Düşman bu bölgeden çekildi. Kaybımız yoktur. Birçok söylentiler vardır. Bunları düşman çıkarıyor. Sizin yaralı olduğunuzu, [Parti] Pehlivan'ın tutulup Salihli'ye götürüldüğünü söylüyorlar. Bu tarafa gelseniz iyi olacaktır. Büyük muharebeden [17 Mart 1922, Kocayayla Muharebesi] bir haber alamadık. [Emet Kaymakamı] Besim Bey'in tutulduğunu işittik. ***Çerkezler yine öteye beriye gidip toplanmak istiyorlar. Birşey anlayamadık.*** Cümle arkadaşlara selam ederiz."

Yine işgal altındaki Kepsut ile Balıkesir mıntıkalarından sorumlu 10. Akıncı Müfrezesi Komutanı Arslan Ağa'dan İbrahim Ethem Bey'e gelen 28 Mart 1922 tarihli istihbarat raporunda da aynı konudan bahsedilmektedir:

"...Adalıbaşı'nda ayrıldıktan sonra bir haber alamıyoruz. Çok şeyler işittik. Meraktayız. Recep Pehlivan da buradadır. Bize haberler veriniz. ***Balıkesir'de bir şeyler oluyor. Çerkezlerden birşeyler anlayamadık.*** Rica ederiz, bu tarafa gelin. Cümle arkadaşlara selam ederiz."[30]

İbrahim Ethem Bey, Balıkesir ve çevresindeki yerleşim birimlerindeki istihbarat kaynaklarından aldıkları bilgi notları doğrultusunda işgalci Yunanlılarla ***"Çerkez Kulübü** [ŞÇTHC]* ***mensubu Çerkezlerin"*** birlikte, kendisi ve Parti Pehlivan Ağa'ya yönelik bir suikast tertibi içinde olduklarını anlar. İbrahim Ethem Bey ve Karargâhı, başlarına 5 bin lira ödül konulduğunu da öğrendiği bu gelişme üzerine, Balıkesir yakınlarındaki mıntıkayı terk ederek daha güvenli bir bölgeye, Kula/Uşak tarafına çekilmeye karar verir.[31]

29 a.g.e., s. 220 vd.
30 a.g.e., s. 227 vd.
31 a.g.e., s. 233 vd.

İbrahim Ethem Bey'e Balıkesir'den 22 Nisan 1922 tarihinde gelen *"M. K."* imzalı bir istihbarat notunda şöyle denilmekteydi:

"Akıncı Müfrezeleri Komutanlığı Yüksek Katına

"Sizin için birçok adamları hapsettiler. Ve daha edeceklerdir. Bundan, ahali fena halde ürkmüştür; hapsedilenler içerisinde korkakları seçiyorlar ve kendilerine 'İdam edileceksin' diyorlar. Bunlar veyahut akrabaları da idamdan kurtulmak için her çareye başvuruyorlar. Ve en son çare kendilerine şu şekil gösteriliyor:

"Müfrezeleri yataklandırmak ve bastırarak mahvetmek ve ***bunun için Çerkez Kulüpleri'yle anlaşmak...***

"İşte bu şekle karşı zannedersem bazı taraftar buluyorlar ve sizlere birşeyler yapmak istiyorlar. Hatta işittiğime göre yanınızdaki [Akıncı] erlere bol bol para vermek suretiyle suikast yaptırmak ve veyahut firara teşvik etmek gibi hileler düşünüyorlarmış. Hülasa, adamakıllı çalışıyorlar. Bunun için sizin geçici olarak olsun buralardan uzaklaşmanız uygundur. Dün Susurluk'tan yabancı bir iki ***Çerkez*** geldi, belediyeye giderek [işbirlikçi başkan] Muhittin ile beraber Yunan komutanının yanına gittiler. Bütün samimi arkadaşlar bu fikirdedir. Elbette istediğiniz şekilde harekette serbestsiniz. Bizim vazifemiz bildirmektir. Cümlenize selamlar, âfiyetler."[32]

Çerkezler İbrahim Ethem Bey'in Peşinde

Balıkesir merkezinden İbrahim Ethem Bey'e gelen 22 Nisan 1922 tarihli "Sizi sizden ziyade seven hakiki bir Müslüman" imzalı bir ihbar mektubunda da ***Çerkez-Yunan ittifakından*** bahsedilir. Yunanlılar, aralarında *50 Çerkez*'in de bulunduğu 150 kişilik özel bir birlikle İbrahim Ethem Bey ve önde gelen Akıncı Müfreze Komutanlarını ortadan kaldırmak için sinsi bir plan yapmıştır:

Balıkesir'deki işgalci Yunanlılardan bir başçavuş, yerli Rumlardan birisinin kızına abayı yakmış, bu nedenle hemen her akşam Rum ailenin evine dadanmıştır. Başçavuş, Rum kızını elde etmek için de Akıncı Müfrezeleri'ne karşı nasıl 'başarılı' savaşlar yaptıklarını abartarak anlatır. Yine böyle bir akşam, yemeğe söz konusu mektubu Akıncı'ya gönderen Türk de *-istihbarat amacıyla-* katılır. Yunan başçavuşu birazdan iyice sarhoş olur ve Rum kızına caka satmak için Akıncı Müfrezeleri ve özellikle de İbrahim Ethem Bey'e karşı hazırladıkları planı masada bulunan Türk'e ifşa eder:

"Geçenlerde Kaymakam [İEA], Parti [Pehlivan] ile yaptık muharebe. Fakat bizimkiler yalan söylüyor, *birşey yapamadık; kaçtılar. Şimdi bizim başkumandan beş bin lira vaat etti. Ve hem yapacak zabit. Ben yazıldım gönüllü; var daha yüz kişi.* ***Elli de Çerkez.*** *Onlar biliyoruz şimdi nerede! Hayvanları bıraktılar yeşilde. Bizim adamlarımız var onların yanında. Onları yatıracak güzel bir yerde, gelecek bize haber verecek ve biz birkaç kişi tebdil olarak [giysi değiştirip] gidecek. Ata-*

32 a.g.e., s. 234 vd. ŞÇTHC'nin Balıkesir'de kongre yapıp yapmadığına önceki bölümlerde değindiğimizden burada bunu tekrarlamayacağız.

cak bombalar, iş tamam olacak. E dostum söyle! Böyle olmaz mı güzel?.. Ben de olur zabit, alır madmazel!.. E bire söyle, değil güzel?..'[33]

İbrahim Ethem Bey, Eşme/Mıdıklı köyünden Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği 30 Nisan 1922 tarihli "fevkalâde harp raporu"nun 18. Maddesi'nde de "Düşman Kuvvetleri Hakkında" başlığı altında ***Yunan, Ermeni ve Çerkez işbirliğine ilişkin*** şu bilgiler verilmektedir:

"...Düşmanın Teşkilatı Milliye sine[34] yerli Rumlar ve Ermeniler tamamen girmiş ve kısmen de ***Çerkezlerin dinsiz kısmının*** eğilimi görülmüştür. ***Bandırma'da açılan ve Bandırma'da Yunan kumandanı ve yerli Rum ve Ermeniler tarafından resmi açılışı yapılan Çerkez Kulübü [ŞÇTHC] buna delildir."***[35]

İbrahim Ethem Bey'e Akıncı Müfreze Komutanı Küçük Hasan'dan gelen 18 Mayıs 1922 tarihli istihbarat raporunda da, Akıncılar'ın, Kocayayla Muharebesi nedeniyle peşinde olduğu ***Çerkez Davut***'un durumu ile ***Çerkez Kulüpleri***'nin açılışlarından bahsedilmektedir. Bu rapordaki ilginç bir nokta da ***Çerkez Davut'un, Çerkez Ethem'in bulunduğu İzmir'e gitmek isteyişidir:***

"...Kirmastı civarında bir düşman kolunu sıkıştırdık. Pek çoğunu *geberttik*. Biraz eşya ve hayvan aldık. Arkadaşlardan Kâzım Bey yaralandı. Başka birşey yoktur. [Çerkez] Davut, Kirmastı'dadır. Bugünlerde İzmir'e gitmek istiyormuş, geçen gün Susurluk civarında da bir parça patırtı yaptık. Gâvurlar içeri kasabaya kaçtı. ***Çerkezler Kulüp açıyorlar.*** Kurt Hasan'a ve Gönen'li Osman Bey'e olan mektuplarınızı gönderdik. Orada ne var ne yok? Gâvur çok sıkışmış işittik, arkadaşlardan ölen var mı? ***Parti'ye, Halil Efe'ye ve diğer efelere çok çok selam. Baki ellerinizden öperim."***[36]

3 Mayıs 1922 tarihli ve İbrahim Ethem Bey'in eline 17 Haziran'da geçen Ordu Emri'nin 5. Maddesinde, Akıncı'nın önceki harp raporlarında bahsedilen ***Çerkez çetelerine atıf yapılarak***, "...Yunan ordusu ile Yunanların kurduğu çetelerin masum halka karşı yapmak istediği mezalim ve facialara meydan verilmemesi ve ***bunlara göz açtırılmaması***" istenmektedir.[37]

İbrahim Ethem Bey'e gelen istihbarat raporlarında değinilen "Çerkez Kulüpleri"nin, Çerkez Ethem'in organize ettiği ŞÇTHC olduğu bilindiğinden, adı geçenin bu faaliyetlerle birebir ilişkisi olduğu gün gibi ortadadır.

Buraya kadar, 26 Ağustos 1922'de Büyük Türk Taarruzu'nun başlamasına dek, Çerkez Ethem ve yardakçılarının 'faaliyetlerini' verdik. Bundan sonraki bölümde ise "Sad Harekâtı" ve Yunan'ın 17 Eylül'de Anadolu'dan tamamen temizlenmesine kadar olan süreçte yaşananları dikkatinize sunacağız.

---

33 a.g.e., s. 234 vd.

34 Yunan ordusunun, Anadolu'yu boşaltmak zorunda kalması ihtimaline göre, kendileriyle işbirliği yapan yerli Rumların korunması için 1921 sonlarından itibaren oluşturmaya başladığı başıbozuk silahlı çeteler; Mehmet Asım Us (Halide Edib, Yakup Kadri. Falih Rıfkı), İzmir'den Bursa'ya, s. 121 vd.

35 a.g.e., s. 237 vd.

36 a.g.e., s. 250 vd.

37 a.g.e., s. 266 vd.

13. BÖLÜM

"SAD" HAREKÂTI*'NDA YAŞANANLAR
(Türk Ordusu Büyük Türk Taarruzu'nda Kim(ler)le Çarpıştı?)

Çalışmamızın bu bölümünde de Büyük Türk Taarruzu sırasında yaşanan olaylara ve Çerkez Ethem'in bu olaylardaki 'rolüne' değineceğiz.

Bilindiği gibi Türk İstiklâl Harbi'nde 1920 sonlarında kurulmaya başlayan Düzenli Türk Ordusu, bir yandan kuruluşunu sürdürürken diğer yandan da 1921 başlarından itibaren Çerkez Ethem'in tepelenmesi, I., II. İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Meydan Muharebesi gibi *"stratejik savunma"* savaşlarını yapmıştı.

Trablusgarp'ı da sayarsak 1911'den beri Balkan ve I. Dünya harplerinde savaşan Osmanlı ordusu, bu süre içinde Anadolu halkına "insan kaynağı" dışında "Tekalifi Harbiye" gibi oldukça ağır sayılabilecek ekonomik yükümlülükler yüklemiş, bu nedenlerle millet de ordu gibi 1918 sonunda "yorgun ve bitap" düşmüştü. Buna bir de Mondros ile ordunun dağıtılıp silahlarının elinden alınması eklenince, Mustafa Kemal Paşa ile silah arkadaşlarından oluşan Türk İstiklâl Harbi'nin önderleri, vatanı düşmandan kurtarma yolunda ordu kurmak konusunda oldukça zor bir durumla karşı karşıya kalmıştı.

İşte bu nedenlerle, binbir emek ve çalışmamızın başlangıç bölümlerinde değindiğimiz muhalefete karşın, 1920 sonlarında oluşturulmaya başlanan Düzenli Türk Ordusu, belirtilen *stratejik savunma* savaşlarını yapmasına karşın, kaçan düşmanı *takip ve imha harekâtını* icra edememişti. Çünkü Türk ordusunun, Anadolu'nun "haremi ismet"ine kadar sokulan düşmanı ta İzmir'e kadar kovalayıp imha edecek hem personeli, hem silah-teçhizat ve cephanesi, hem de eğitimi yoktu. TBMM Hükümeti'nin de günler sürecek böylesine bir "büyük taarruzun" mali yükünü karşılayacak gücü yoktu.

Türk Ordusu, belirttiğimiz bu olumsuzluklar yüzünden, Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen ardından yapılan bir iki denemenin olumsuz sonuçlanması nedeniyle, hazırlıklarına 15 Ekim 1921'de başladığı genel taarruza ancak 1922 yazında geçebilecek duruma gelebilmişti.[1]

---

1 Erikan, a.g.e., s. 370 vd.; Nutuk, s. 849 vd., 886 vd. Ayrıca, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, bu konu ile ilgili Büyük Türk Taarruzu'nun ardından 4 Ekim 1922'de TBMM'de yaptığı konuşma için bk; TBMM ZC, c.23, s. 264 vd.

* Türk Genelkurmayı'nın Büyük Türk Taarruzu'na verdiği kod adı. Büyük Türk Taarruzu'nun sıklet merkezi, Türk Genelkurmayı'nca Afyon'un Sandıklı ilçesi olarak seçildiğinden, Sandıklı'nın da Osmanlıca harflerle yazımında ilk harfi sad olduğundan bu şekilde saptanmıştır; Selek, a.g.e., s. 1208 vd.; Erikan. a.g.e., s. 370 vd.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, ülkenin tüm kaynaklarını son ve bir kez daha seferber ettikten sonra, 1922 Haziran'ında Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Bey, Genelkumay Başkanı Fevzi (Çakmak) Bey ve Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Bey'le İzmit-Adapazarı demiryolunun Sarıköy istasyonunda gizlice yaptığı bir toplantıda taarruz hazırlıklarının büyük bir hızla bitirilmesi kararını almışlardı.[2]

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa 28/29 Temmuz 1922 gecesi Batı Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'de ordu komutanları ile yaptığı değerlendirme toplantısının ertesi günü görüştüğü İsmet ve Fevzi beylerle taarruzun tarzı ve ayrıntılarını tespit eder. 1 Ağustos'ta yine Akşehir'e davet edilen Milli Savunma Bakanı Kâzım Bey'e de taarruz kararı bildirilerek ordunun bununla ilgili hazırlığının, bakanlığının sorumluluğuna düşen kısımları kendisine bildirilir. Ardından Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya döner. Taarruzun sıklet merkezini icra edecek Batı Cephesi birliklerinin Komutanı İsmet Bey, 6 Ağustos 1922'de Komutanlığa bağlı birliklere "gizli" bir emirle "taarruza hazır olmalarını" emreder.

17/18 Ağustos gecesi Ankara'dan ayrılarak yeniden ve gizlice Akşehir'e gelen Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, 20 Ağustos'ta Batı Cephesi Karargâhı'nda komutanlarla kısa bir görüşmenin ardından 26 Ağustos sabahı düşmana taarruz için Batı Cephesi Komutanı'na emir verir. Karargâhını 24 Ağustos'ta Şuhut'a naklettiren Başkomutan ve diğer komutanlar ertesi gün de muharebeyi idare edeceği Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırlı ordugâha gelir.

26 Ağustos 1922, Cumartesi, sabah 05.30'da da Türk topçusunun ortalığı cehenneme çeviren ateşi ile Büyük Türk Taarruzu başlar.[3]

Türk ordusu, 26/27 Ağustos günlerinde Afyon'un güneyinde 50 ve doğusunda 20-30 kilometre uzunluğunda bulunan Yunan müstahkem cephelerini ***yarma hare-***

2 Nutuk, s. 886 vd.

3 Nutuk, s. 896 vd.; TBMM ZC, c.23, s. 264 vd.; Selek, Milli Mücadele, s. 1217 vd.; Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.IV, s.151 vd.; Büyük Türk Taarruzu ile ilgili olarak ayrıca bk; Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar-Büyük Zaferden Lozan'a, s. 37 vd.; Şükrü Erkal, Büyük Taarruz'da Başkumandan Meydan Muharebesi, "Büyük Taarruz" 70. Yıl Armağanı, s. 153 vd.; 30 Ağustos 1922 Başkumandanlık Meydan Muharebesi ve Zafer, Askeri Mecmua, c.XV, sayı: 130, s. 1 vd.; Asım Gündüz, Büyük Taarruz Nasıl Hazırlandı?, BTTD, Ağustos 1986, sayı: 18.; Fahri Belen, Büyük Türk Zaferi, s. 33 vd.; aynı müellif; Türk Kurtuluş Savaşı, s. 415 vd.; Jeopolitik ve Stratejik Araştırmalar Grubu, Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin "Mevzilere Taarruz" Bakımından Değerlendirilmesi, BTTD, Ağustos 1986, sayı: 18.; Fethi Kayalı-Dr. Cengiz Kürşat, Zafere Doğru Cephe Emirleri (25 Ağustos 1922-12 Ekim 1922), BTTD, Ağustos 1998, sayı: 19.; Tülay Duran, T.B.M.M.'den Zafere Mustafa Kemal Görüşler-Emirler-Yazışmalar, BTTD, Nisan, Mayıs, Haziran, Ağustos 1998, sayı: 15, 16, 17, 19.; ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2631.; Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, s.187 vd.; değişik yazarların makalelerinin bulunduğu şu esere de bkz.; Büyük Zaferin 50. Yıldönümü'ne Armağan, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.; *karşı tarafın* gözünden, Yunanlıların Anadolu işgal harekâtı ve Büyük Türk Taarruzu'nun bir değerlendirmesi için de bk; E. Korg. İoannis Bitos, Bir Yunanlı Generalin Gözüyle Küçük Asya Seferi (1919-1922), ATB, Şubat 1995, sayı: 38. (17-24 Temmuz 1993'te İstanbul Askeri Tarih Kolokyumu'nda tebliğ olarak sunulduğu bildirilen makalenin dipnotunda Bitos'un, Yunanistan Askeri Tarih Komisyonu Başkanı olduğu da belirtilmiştir.)

kâtı ile düşürür, cepheleri bozulan düşman kuvvetlerinin büyük kısmını Aslıhanlar civarında tam bir kuşatmaya alır. 30 Ağustos'ta ise bizzat Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa komutasında icra edilip onun adı verilen "Başkomutan Meydan Muharebesi" sonunda düşman kuvvetlerinin büyük kısmı imha ve esir edilir. Esirler arasında Yunan Başkomutanı (v.) Trikopis de bulunmaktadır.[4]

Kınlarından Çekilmiş Kılıçlarını Havada Sallayarak Dörtnala Kalkmış Türk Süvarileri...

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan Meydan Muharebesi'nin ardından Türk ordularına 1 Eylül 1922'de verdiği *Genel Emri*, hemen herkesin bildiği o ünlü sözü; "*...Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!*" buyruğuyla bitirerek, Büyük Türk Taarruzu'nun ***stratejik takip*** aşamasını başlatıyordu.[5] Büyük hızla icra edilen *stratejik takip* sonunda Türk akıncıları 9 Eylül'de İzmir'e giriyordu. Türk ordusunun İzmir'e doğru gerçekleştirdiği *stratejik takip*'in bu kadar hızla nasıl yapıldığını soran "Akşam" yazarı Falih Rıfkı (Atay) Bey'e Mustafa Kemal Paşa 17 Eylül'de şu yanıtı veriyordu: "...Hakikaten daha taarruza başlamazdan evvel dörtyüz kilometreyi aşan mesafe üzerinde kesintisiz ve bütün ordularla, düşmana nefes aldırmayacak kadar seri bir takip icra etmek bakımından esaslı hazırlıklarda bulunmuş ve tedbirler almıştık."[6]

Başkomutan'm da belirttiği gibi Türk İstiklâl Harbi Komuta Kademesi ve Kurmaylarının büyük bir titizlikle hazırladığı "*stratejik takip*" aşamasında birincil görevi, doğal olarak, Fahrettin (Altay) Paşa komutasındaki 5. Süvari Kolordusu üstleniyordu. Gerçekten, ***kınlarından çekilmiş kılıçlarını havada sallayarak dörtnala kalkmış Türk süvarileri***, Büyük Türk Taarruzu'ndaki bu çok zorlu vatani görevlerini büyük özverilerle ve alınlarının akıyla yerine getirmiştir.[7] Türk süvarilerinin icra ettiği "*stratejik takip*"teki üstün başarıları, yabancıların da dikkatini çekmiş; İngiliz, Fransız, Japon, Rus ve Alman askeri uzmanları da bu konu ile ilgili övgü

---

4 Gösterilen yerler.; Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konu ilgili "Akşam" gazetesi yazarı Falih Rıfkı (Atay) Bey'e verdiği demeç için ayrıca bk; ATABE, c.13, s. 298 vd.; Esir alınan Yunan ordusu komuta kademesinin başlıca adlarını, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Başbakan Rauf Bey'e Uşak'tan çektiği 3 Eylül tarihli şifretelde şöyle sayar: "...Birinci Kolordu Kumandanı Trikopis ile Kurmay Başkanı Albay Nehremenemis ve İkinci Kolordu Kolordu Kumandanı General Dbenis ile Kurmay Başkanı Vasbalokopoli ve Kolordu Levazım Başkanı Albay Tirbetlis ve Onüçüncü Tümen Kumandanı Albay Kapapipalis..." (İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, s. 163 vd.) Tansel de esir alınan Yunan subaylarını şöyle sayar: "Birinci Kolordu Komutanı ve Başkomutan vekili General Trikopis, İkinci Kolordu Komutanı Dighenis, bu kolordunun Kurmay Başkanı Albay Yuvanis, 13. Tümen Komutanı Albay Miryanidis Vandanis ve Albay Kalinablis Kalinas. a.g.e., c.IV, s. 174.

5 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2631.

6 ATABE, c.13, s. 298 vd.

7 Emekli Orgeneral Fahrettin Altay, İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu, "Basan ve Yayan": İnsel Kitabevi, İstanbul 1950 (-? İlk baskısının 1925 yılında yapıldığı belirtilen 80 sayfalık bu kitapçığın Önsöz'ünde "...aradan 25 yıl geçtikten sonra yeniden basılmasının uygun görüldüğü" Altay Paşa tarafından ifade edildiğinden, bu baskısının da 1950 tarihini taşıdığı sanılmaktadır.), s. 40 vd.: Altay, 10 Yıl Savaş..., s. 329 vd.; Yüzbaşı Abdurrahman Özgen, Milli Mücadele'de Türk Akıncıları, s. 127 vd.; Ayrıca, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Büyük Türk Taarruzu'nun ardından bu konu ile ilgili 4 Ekim 1922'de TBMM'de yaptığı konuşma için bk; TBMM ZC, c.23, s. 264 vd.

dolu değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Fahrettin Paşa da bu değerlendirmelere, belirttiğimiz her iki eserinde de yer vermiştir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Büyük Türk Taarruzu'nun zaferle sonuçlanmasının ardından 4 Ekim 1922'de TBMM'de yaptığı konuşmada Türk süvarilerinin *stratejik takip* görevini nasıl başarıyla icra ettikleri ile ilgili olarak şunları söylüyordu: "..Süvarilerimiz...bazen piyade gibi ateş savaşı yaptı. Fakat çoğunlukla kılıcını çekti ve dörtnal düşman safları arasına girdi. Henüz savaşa girmemiş taze düşman tümenlerini görür görmez süvarilerimiz dayanamıyorlardı. Bunları durdurmaya imkân yoktu. Derhal kılıcı çekiyor ve düşmanın içine dalıyorlardı ve bir tümenin içine girdikten sonra ikinci bir düşman tümeni çıkıyor, onun da içine atılıyorlardı..."[8]

Yunan Ordusu Kaçmak İçin Özel Eğitim mi Aldı?

Bu konu ile ilgili en çarpıcı benzetmeyi yapan ve Büyük Türk Taarruzu'na katılan Yüzbaşı Abdurrahman Özgen Bey de şunu söylemektedir: ***"...Biz süvari, onlar piyade oldukları halde Yunanlılara yetişmek için zorluk çekiyorduk... Bunlar kaçmak için özel bir eğitim görmüşlerdi sanki!*** "[9]

Bu durumu saptayan bir yabancı yazar da yukarıdaki değerlendirmeleri doğrulayarak şunları yazıyordu: "...Bozgun'un son bölümünde Yunanlıların kaçışı öyle hızlanmıştı ki; ***cesur Türk süvarileri***, kısa boylu atları üzerinde bile düşmanla temas kuramaz olmuştu."[10]

Süvarilerimizin düşmanın yüreğine saldığı korku o boyuttaydı ki, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa bunu yine Meclis kürsüsünden 4 Ekim 1922'de şöyle dile getiriyordu: "...Neticede arkadaşlar, Yunan ordusunun vicdanında ve fikrinde oluşan bu korku ve panik, bütün Yunan milletine geçmişti *('Kahrolsun', sesleri.).* O kadar ki, ***Adalar'da bulunan Yunanlılar,*** *'Türk ordusu geliyor'* ***diye firara teşebbüs ediyordu*** *(Gülüşmeler.).* ***Arada deniz olduğunu unutuyorlardı*** *(Gülüşmeler.).* Ve firar edemediğinden ve firar edemeyeceğini anladığından dolayı çıldıranlar vardı. Dolayısıyla, bu meydan muharebesi hakikaten düşmanlarımız için çok kahredici ve korku ve panik sebebidir. Bu muharebenin neticesi Yunanlıların ve Rumların kalbini sındırmıştır.* Dolayısıyla bu muharebeye ***'Rum Sındığı** Meydan Muharebesi'*** demek çok yerinde olur..."[11]

---

8 TBMM ZC, c.23, s. 264 vd. **Fahrettin Paşa'nın, Atatürk'ün Türk süvarileri için yaptığı çok önemli bu değerlendirmeyi çalışmalarına niye almadığı da merak edilecek bir konudur.**

9 Milli Mücadele'de Türk Akıncıları, s. 137 vd.

10 David Walder, Çanakkale Olayı (Çeviren M. Ali Baykal), İstanbul 1970, s. 206'dan naklen; Tansel, a.g.e., c.IV, s. 171n.

11 TBMM ZC, c.23, s. 264 vd.

* **Sındırmak:** Anadolu/Rumeli Türkmen çevreleri ve Türk dünyasında da kullanılan **arkaik Türkçe** bir kelime olup **kırmak** anlamına gelmektedir.

** Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Büyük Türk Taarruzu'na 'Rum Sındığı Meydan Muharebesi' denilmesini önererek, Sırp Sındığı'na atıfta/telmihte bulunması, onun **Türk tarihi bilincini** göstermesi bakımından da dikkati çekicidir. **Büyük Türk Taarruzu'nun, Türk tarihinde engin bir yeri olan Malazgirt (1071) ve Mohaç (1526) Meydan muharebelerinin yapıldığı/kazanıldığı güne denk getirilmesi de belirtilen Türk tarih bilinci hanesine yazılacak satırlardır.**

26/27 Ağustos *yarma harekâtı* ile cepheleri yarılan Yunanlılardan 27 Ağustos'ta Afyon istirdad edildi. Kaçan 'Yunanlılar', 31 Ağustos'ta Uşak, 2 Eylül'de Aydın, 4 Eylül'de Salihli ve Alaşehir, 5 Eylül'de Kasaba [Turgutlu], 6 Eylül'de de Manisa'yı yaktılar.[12] 1/2 Eylül gecesi Uşak, Kütahya ve Eskişehir istirdad edildi; Başkomutanlık Karargâhı da Uşak'a alındı. 3 Eylül'de Emet, Sındırgı, Bigadiç, Tavşanlı ve Eşme yakılmış, Türk ordusunun yetişmesiyle geriye kalan kısmı kurtarılabilmişti.[13] 4 Eylül gecesi Başkomutanlık Karargâhı Eşme'ye taşınmış, Türk süvarileri de Alaşehir'e yaklaşmıştı. Aynı gün Kula da Türk süvarileri tarafından istirdad edilir. 5 Eylül günü ise Alaşehir istirdad edilir. Başkomutan, 6 Eylül'de Karargâhının bulunduğu Eşme'den ayrılarak Alaşehir-Salihli istikametinde hareket eder.[14] 5 Eylül sabahı Alaşehir'den Salihli yönüne geri çekilen iki tümenden fazla düşman yürüyüş kolu 5. Süvari Kolordusu tarafından baskı altına alınıp muharebeye zorlanmış ve sonuçta ***bazı düşman birlikleri*** güneydeki dağlara atılmıştı. 1. Süvari Tümeni'nin, 5 Eylül akşamı Salihli'yi işgal etmiş olan düşmanın kolbaşını tehdit ettiği anlaşılmıştı...cephe karargâhı 6 Eylül akşamı Alaşehir'de, 7 Eylül akşamı ise Salihli'de olacaktı.[15]

Nihayet 9 Eylül'de İzmir'e giren Türk Süvari Kolordusu'na bağlı birlikler, 15/16 Eylül gecesi, Çeşme'deki son Yunan askerlerini de buradan atmışlardı. 17 Eylül günü ise son Yunan askerleri de Bandırma'dan gemilere binerek kaçmış, böylece Batı Anadolu'da işgalci kalmamıştı.[16]

Başkomutan, 'Düşman'ın Nerelerde Direndiğini Açıklıyor

Ancak, hemen aşağıda da değinileceği gibi, Türk süvarilerinin İzmir istikametinde icra edilen ***stratejik takip*** harekâtı, bazı noktalarda direnişle karşılaşıyordu.

Başkomutan, "Akşam" yazarı Falih Rıfkı Bey'e verdiği demeçte bu direniş noktalarını "Uşak doğusunda Takmak, Alaşehir, ***Salihli*** *civarı* ve son defa olmak üzere İzmir'in 25-30 km. doğusu" diye açıklar.[17] İzmir dönüşü Büyük Türk Taarruzu ile ilgili 4 Ekim'de bilgi verdiği TBMM'de Başkomutan, bu durumu şöyle açıklıyordu: "...Arkadaşlar, birçok ayrıntı ile sizi yormamak için İzmir yönündeki genel taarruzumuzun bütün ayrıntısını söylemeyeceğim. Yalnız düşman, Dumlupınar'dan sonra Uşak istikametinde, Alaşehir'de, ***Salihli*** ve Ahmetli'de ve Kasaba'da* ve en nihayet İzmir'in doğusunda Nif'te** durmaya teşebbüs etti."[18]

---

12 Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, s.190 vd.; Tansel, a.g.e., c.IV, s. 182 vd.
13 Eşme ve civarını kimin yaktığını aşağıda açıklayacağız.
14 Tülay Duran, T.B.M.M.'den Zafere Mustafa Kemal Görüşler-Emirler-Yazışmalar, BTTD, Haziran 1998, sayı 17.; Tansel, a.g.e., c.IV, s. 182 vd.; Atay, On yıl Savaş..., s. 345 vd.
15 Fethi Kayalı-Dr. Cengiz Kürşat, Zafere Doğru Cephe Emirleri (25 Ağustos 1922-12 Ekim 1922), BTTD, Ağustos 1998, sayı: 19.
16 Fethi Kayalı-Dr. Cengiz Kürşat, a.g.m.; ATABE, c.13, s. 298 vd.
17 Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın "Akşam" gazetesi yazarı Falih Rıfkı (Atay) Bey'e 17 Eylül 1922'de verdiği demeç için bk; ATABE, c.13, s. 298 vd.
18 TBMM ZC, c.23, s. 264 vd.
* Kasaba: Manisa/Turgutlu.
** Nif: İzmir/Kemalpaşa.

Batı Cephesi Komutanı'ndan 1. ve 2. ordulara, 13 Eylül 1922 akşam saatlerinde gönderilen 105 Numaralı Cephe Emri'nde de "*...**Kırkağaç çevresinde dağlarda varlığı bildirilen 500 kişilik bir düşman kuvvetine karşı*** 2. Ordu tarafından 11 Eylül 1922'de bir müfreze gönderilmişti. Dikili bölgesinde ***'dağınık düşman'*** ve ***'hasım' unsurlar'***a karşı 1. Ordu'dan 13 Eylül 1922'de 2. Süvari Tümeni; 2. Kolordu'dan bir tümen gönderilmişti" denilerek yine bir ***düşman direnişinden*** bahsedilmektedir.[19]

'Yunanlıların' bir direnişinin de Bursa doğusunda Aksu sırtında olduğunu Başkomutan'ın 8/9 Eylül'de TBMM 2. Başkanı Dr. Adnan (Adıvar), Başbakan Rauf (Orbay), Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir, Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) ve Elcezire Cephesi Komutanı Cevat beylere gönderdiği bir şifretelden anlıyoruz: "...Eskişehir'den Bursa istikametinde takip edilen düşman, Bursa doğusunda/sırtında Aksu civarındaki eski müstahkem mevkilerinde mukavemet etmektedir..."[20]

'Bozulmuş' Yunanlılar, ünlü "İzmir Marşı"nda da belirtildiği gibi "*...yel gibi*" kaçarken, bu direniş(ler) acaba kimin eseri idi?!!

13.1. Batı Anadolu'da Görülen Yunan Faciaları

Yukarıda değindiğimiz direnişleri kim(ler)in yaptığına geçmeden önce, o direnişlerin söndürülmesine paralel olarak Batı Anadolu'daki Türk kent ve kasabalarında çıkarılan yangınlar, yapılan katliamlar ve ırza geçme ile diğer mezalimlerden de söz etmek gerekmektedir. Çünkü Anadolu maceralarının artık sonuna geldiklerini anlayan Yunanlılar ve ***"onların çekilişini destekleyen müttefikleri"***, Batı Anadolu'nun Türk halkına ellerinden geldiğince hem can, hem namus, hem de ekonomik anlamda zarar vermek için ellerinden gelen tüm barbarlıkları sergilemişlerdir.

Türk Genelkurmayı, bu mezalimleri o yılların kısıtlı olanakları içinde de olsa görüntü ve yazı ile belgelemiş olmasına karşın[21] günümüze kadar geçen yıllar içinde onlar ne yazık ki bazı kitaplar ve dergilerin tozlu yaprakları arasında unutulup gitmiştir. Oysa Yunanlılarla ***"onların çekilişini destekleyen müttefikleri"***nin, Anadolu'yu boşaltırken yaptıkları, tam bir insanlık suçudur. Ancak, bizim burada vereceğimiz bu konu ile ilgili bilgiler, Yunanlılarla ***"onların çekilişini destekleyen müttefikleri"***nin yaptığı insanlık suçlarının yanında bir hiç kalacaktır.

Öldürdüler, Dövdüler, Kasabaları Yaktılar

Bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda, bozguna uğrayan Yunan ordusunun İzmir'e doğru kaçarken yaptığı mezalimler hakkında şunlar belirtilir: "...Yunanlılar

19 HTBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2665.; ayrıca bk.; Kayalı-Kürşat, a.g.m. Cephe Emri'nde değinilen "dağınık düşman"ın dışındaki "**hasım unsurlar**"ın kim olduğunu da ileride açıklayacağız.

20 ATTB, c.IV, s. 480 vd..; İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, s. 173 vd.

21 ATBD, Ocak 1992, sayı: 93, vesika nu: 2398.

kıyıya doğru kaçarlarken bütün öcünü Türk sivil halkından almaya kalkıştı; öldürdüler, dövdüler, kasabaları yaktılar, boğazladıkları insanları ve domuzları kutsal camilere doldurdular. Disiplinli kalabilen bazı birlikler Türklere karşı koymayı denedilerse de; çoğunlukla panik, mantığa üstün geldi ve denize doğru kaçışta ardı sıra terk edilmiş yüzlerce top, cephane, binlerce tüfek ve araç-gereç bırakarak sürdü gitti."

"Alçak düşman Uşak'tan çekilirken validemi ve hemşiremi kurşunla şehit etmiş, evlerini, dükkânlarını yakmıştır" diyerek vahşeti TBMM Başkanlığı'na bildiren Kütahya milletvekili Besim [Atalay] Bey, dilekçesinde Batı Anadolu'nun ve Türk halkının durumunu şöyle özetliyordu: "...Memleket haraptır. ***Namussuzlar ancak yerlerde kül, yüreklerde kin bırakmışlardır.***"[22]

Batı Anadolu'nun düşmandan istirdadından sonra Başkomutanlık'ın emri üzerine bölgede araştırmalar yapan heyette yer alan Falih Rıfkı (Atay) Bey de "Manisa Harabelerinde" başlığını verdiği 27 Eylül 1922 tarihli notlarında konumuzla ilgili olarak şunları yazar: "Afyon bozgunundan ordumuz gelinceye kadar hemen bütün köylüler aç, çıplak, dağlarda ve korularda yaşamışlardır. Yunan ordusuyla yerli Hıristiyanların basit bir programları vardı: *Yakmak, soymak ve öldürmek...* Dinlemeğe tahammül edemediğimiz kadın facialarıyla işkenceleri hesaba katmıyorum. Bu üç imtihandan kurtulabilenler korku ve dehşetten büyümüş gözlerle bize bakıyor. Hemen hepsi evsiz, ekmeksiz, parasız, hayvansız ve eşyasızdır."[23]

Mezalimde Yerli Rum ve Ermenilerin Rolü

Büyük Türk Taarruzu'nun ardından Batı Anadolu'da görülen mezalim ve yangınlar, ***rastlantısal*** değil oldukça *planlı* ve *sistemli* bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Yunan ordularının Anadolu'yu boşaltma olasılığına karşı buraları güya savunmak için bir yıl kadar önce kurulmuş olan *Yunan Milli Müdafaa Çete Teşkilatı* adlı bir örgütün varlığı bilinmektedir. Bu "teşkilat" Anadolu'nun yerli Rum ve Ermenilerinden oluşmuştu.[24] Aşağıda bahsedeceğimiz *Tahrip Taburları*'nın oluşumunda da bu "teşkilat"ın üyelerinin bulunduğu bilinmektedir.

---

22 Tansel, a.g.e., c.IV, s.170n vd.

23 İzmir'den Bursa'ya, s. 58 vd.
Yunanlılarla **"onların çekilişini destekleyen müttefikleri"**nin neden olduğu faciaların dumanının tüttüğü günlerde, "İkdam" yazarlarından Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), "Akşam" yazarlarından Falih Rıfkı (Atay) ve "Vakit" yazarlarından Mehmet Asım (Us) beyler, İzmir'de bulundukları sırada Başkomutanlık'tan verilen emir üzerine düşmandan istirdad edilen bölgelerdeki Yunan facia ve katliamlarını yerinde incelemek üzere bir geziye çıkmışlar, gözlemlerini de "Hakimiyeti Milliye"nin 4 Ekim 1922 tarihli 625. sayısında yayınlamışlardır. Bu yazılar da daha sonra kitap halinde yayınlanmıştır. (Adı geçen Tahkik Heyeti'nin raporlarına, yine aynı bölgelere 1921 Ekim'inde *bir fotoğrafçı ile* aynı görevle gönderilen Halide Edib, Yakup Kadri, Yusuf Akçura'nın gözlemlerinden sadece Halide Edib'in yazıları eklenerek "İzmir'den Bursa"ya adıyla 1974 yılında yayınlanmıştır. Ancak, Falih Rıfkı Bey'in, heyette Halide Edib ve Nakiye Hanım'ın da bulunduğunu belirtmesine karşın (a.g.e., s.59 vd.), "İzmir'den Bursa'ya"da adı geçen hanım yazarların *-1922 yılına ait-* gözlemleri yer almamıştır.

24 Mehmet Asım Us, İzmir'den Bursa'ya, s. 121 vd.

Türk Kent ve Kasabalarını Yakan Yunan Tahrip Taburları

İstirdaddan hemen sonra bölgede incelemeler yapan heyetten Mehmet Asım (Us) Bey'in yaptığı araştırmalara göre, Yunanlılar mağlup olarak boşalttıkları bütün Türk topraklarını ve Türk halkını imhaya karar verdikleri zaman; bunu uygulamaya koymak için gereken araçları ve kuvvetleri esasen hazır bulunduruyordu. Bundan dolayı tahrip/yangın hareketlerine başlamak için komutanları tarafından daha evvelden özel olarak hazırlanmış Yunan Tahrip Taburları'na bir işaret vermek yeterliydi. Mehmet Asım Bey, bunu doğrulamak için de, ***"Gerçekten eğer Yunan ordusu içinde daha önceden benzin ve bombalarla donatılmış bir Tahrip Teşkilatı mevcut olmasaydı bir hafta içinde İzmir'den Bursa'ya kadar devam eden işgal bölgelerini baştan başa yakmağa ve tahrip etmeğe imkân bulunabilir miydi?"*** sorusunu sorarak yanıtını da şöyle verir:

"...Nitekim Karacabey ilçesi halkı Yunan kuvvetlerinin tahliyesi sırasında kasabanın tahrip edileceğini anladıkları için mevki komutanına kaymakam aracılığıyla başvurdukları zaman Yunan komutanının 'Ben halkın hayatını korumayı üzerime alamam ve size hiçbir surette yardım edemem. Çünkü geriden gelecek olan ***intikam alayıdır. Sekiz yaşından yukarı olan bütün ahaliyi imha edecektir'*** dediği, Bursa vilayetince yapılan resmi bir tahkik neticesinde sabit olmuştur."[25]

Yunan'ın Amacı Türk Topraklarında Taş Üstünde Taş, Gövde Üstünde Baş Bırakmamaktı

Yunan mezaliminin çok geniş bir alanda gerçekleştirildiğini "Malumdur ki Yunan işgaline geçmiş olan her şehir, her kasaba, her köy tecavüze uğramıştır" sözleriyle belirten Us, "Yunan mezalim mıntıkası"nın Batı Anadolu'da istirdad edilen topraklarımızın tümünü içine aldığını da ifade eder. Mezalimin şiddeti bahsinde ***"Tarihin hiçbir devrinde bu mezalimin derecesinde vahşi bir şiddetle yapılmış tahribata tesadüf etmek mümkün değildir"*** diyerek yapılan barbarlığı gözler önüne seren Us, tüm bunların ***bir plan dahilinde*** gerçekleştirildiğini ise şöyle anlatır: ***"Yunan ordusunu yönetenler, geri çekilme sahalarını tahrip edebilmek için pek muntazam bir plan çizmişlerdir. Tahrip edilecek her şehri, her kasabayı ve her köyü her şeyden önce silahlı kuvvetlerle sararak baştan aşağıya kadar soymak, sonra benzin dökerek ve bomba atarak evleri yakmak, yangından kurtulmak için meydana çıkan biçare ahaliyi en âciz kadın ve çocuklarına kadar kurşun yağmuruna tutmaktan ibaret olan bu tahrip planı, Yunan ordusunun geçiş yoluna rastlayan her şehir, her kasaba ve köye uygulanmıştır. Yunanlıların hakiki maksatları, boşalttıkları Türk topraklarında taş üstünde taş, gövde üstünde baş bırakmamaktı."***[26]

---

25 a.g.e., s. 107 vd.
26 a.g.e., s. 116 vd.

Sadece Manisa'yı Yakmak İçin 3 Bin Kişi Görevlendirilmiş

Raporunda Manisa'lı bir esirin ifadesine de yer veren Mehmet Asım Bey, Yunanlıların sadece bu şehri yakmak ve halkını imha etmek için 3 bin kişilik bir kuvvet ayırdığını yazar. Yunanlılar, bu 3 bin kişinin binini şehri yakmak, binini çevirerek dışarı çıkanları imha etmek, diğer binini de şehir içinde saklanmak isteyenleri aramakla görevlendirmişti. Mehmet Asım Bey, esirin verdiği miktarda abartma olduğu düşünülse bile, bunun yine de Yunan tahrip kuvvetlerinin önemini açıklayabileceğini belirtir.*

Turgutlu'dan aldıkları bilgilere göre Yunanlıların Tahrip Taburları'nı 7 süvari ve 2'si piyade olarak 3'er kişilik yangın postalarından oluşturduğunu belirten Mehmet Asım Bey, yangın postalarının önündeki süvariler arasındaki 2 piyadenin komutanı olarak göğüslerinde kırmızı bir işaret, başlarında siyah bir kabalak, ellerinde boruya benzer parlak sarı bir teneke ile ayrıldıklarını, piyadelere gelince ise bunların birisi içi bomba ile dolu bir posta, ikincisi dezenfekte tulumbalarını andıran benzinle dolu bir âlet taşıdıklarını açıklar:

"Öndeki komutan yangın çıkarma emrini veriyor, sokak üzerinde olan evlere benzin dökülerek, bahçe veya avlu içerisinde olan evlerse pencerelerinden bomba atılarak yakılıyordu. Tamamiyle ateşe verilen bir ev yanmazsa, yakılması için yeniden bomba atılıyor, yahut benzin dökülüyordu. Yangın postaları her halde sokak sokak dolaşarak yanmamış tek bir ev bile kalmamasına itina ediyorlardı."[27]

Yunanlılar Yakacakları Yerlerin Haritasını Çıkarmış

Aynı heyette bulunan Falih Rıfkı Bey de Manisa ile ilgili notlarında Yunan Tahrip Taburları ile ilgili olarak, Mehmet Asım Bey'in yazdıklarını doğrulayacak şu bilgilere yer verir:

"...Manisa bir salı sabahından perşembe gününe kadar iki gün iki gece yandı. *Halkın felaketten daha evvel haberi vardı*, fakat ne kaçmak, ne korunmak mümkündü. Eşraftan biri, değirmeninde çalışan Sokrat isminde bir Rum'la konuşuyor. Sokrat, ailesini İzmir'e götürmek üzereydi. Bu zat, 'Aileni burada bırak, sizin asker giderken bizi himaye et, bizimkiler geldiği vakit ben seni kurtarayım' diyor. Sokrat, 'Şaşkın, ne yapıyorsun? ***Memleketin haritasını yaptılar. Yangın memurları bile tayin olundu, kaçabilirsen sen de kaç!'*** cevabını veriyor. ***Fakat Yunanlılar hiç kimseyi şehirden çıkarmıyordu. Zira Manisa yanacak, soyulacak ve katledilecekti.'"***[28]

Yazık Oldu O Güzelim Salihli'ye

Falih Rıfkı (Atay) Bey 29 Eylül tarihli "Salihli Harabelerinde" başlığını taşıyan bölümde Kasaba [Turgutlu]'dan Salihli'ye kadar olan yerlerde tanık oldukları katli-

27 a.g.e., s. 119 vd.
28 a.g.e., s. 61 vd.
* Manisa'nın yakılmasında daha başka kimlerin parmağı olduğunu ilerleyen kısımlarda açıklayacağız.

am ve mezalimi anlatır. Falih Rıfkı Bey'in yazısına başlık olarak aldığı Salihli'yi "harabe" biçiminde tasvir etmesi durumu özetlemesi bakımından oldukça anlamlıdır. Gerçekten, Atay "Salihli kırk senede büyümüş, güzel, mamur bir kaza merkeziydi" diyerek "harabe" olarak gördükleri ilçenin nereden nereye geldiğini anlatır. "Halkının çalışkan ve münevver olduğunu" söylediği Salihli'de gördükleri o harabelerin, binaların sağlamlığına delalet eden, demir ve taş enkazı arasında bir sıra yanmış fabrikaların demir ve makine enkazının göze çarptığını da anlatan Falih Rıfkı Bey, Salihli'de cami, otel, han gibi büyük binalardan başka 3 bine yakın ev ve 500'e yakın dükkânın yandığını, *ilçede yalnız istasyon etrafındaki Hıristiyan evlerinin bir kısmının yerinde olduğunu* belirterek yangının boyutlarını gözler önüne serer. İlerleyen bölümde Falih Rıfkı Bey bu yangını ***"tanıdık birinin"*** çıkardığını yazar.[29]

Parti Pehlivan'ın Torununun Kaleminden Salihli Faciası

Çalışmamızda kendisinden sık sık bahsettiğimiz Parti Pehlivan Ağa'nın torunu olan Sayın A. Nedim Çakmak da resmi raporlara dayanarak bilgi verdiği kitabının ilgili bölümünde Salihli faciasına ilişkin şunları yazmaktadır: "...Yunan ordusu kaçıyorken, kılıç artığı Yunan askerleri ve yerli Rumlar tarafından 6 Eylül günü Salihli'de her yer tamamen yağmalandıktan sonra katliamlar yapılmıştır. Burada tespit edilebildiği kadarıyla 100 kişi ateşe atılarak öldürülmüştür... Mezalim Tahkik Heyeti'nin raporuna göre Salihli'deki;

- 3 bin evden 2 bini yakılmış, yakılmayan evler Rum mahallesindedir.

- Hükümet Konağı, 402 dükkân, 3 okul, 2 cami, 1 havra, 22 han, 2 otel, 12 fırın, 5 fabrika, 1 kahvehane, 1 sinema yakılmıştır.

- Hasat mevsimi olduğu için yeni toplanmış olan üzüm, tütün, buğday tamamen yakılmıştır.

- 14 köy tamamen, 6 köy ise kısmen yakılmıştır.

- Köylerde 1.200 kişi öldürülmüş, yağma ve ırza tecavüz olayları vuku bulmuştur.

- Salihli ve köylerinde hiçbir canlı hayvan bırakılmamıştır.

- 15 bin nüfuslu Salihli'de 8 bin kişi kalmıştır.

- Kent içinde ise sadece 15 aile, toplam 100 kişi yangından kurtulmuş, [bunlar da] tesadüfen yakılamamış bir camiye sığınmış olarak bulunmuşlardır.

- Yunanlıların kaçarken beraberlerinde götürdükleri 100 kadar kadın ve genç kızdan bir daha haber alınamamıştır..."[30]

Heyetle birlikte Salihli'den Alaşehir'e geçen Falih Rıfkı Bey, burada da Yunan Tahrip Taburları'nın 'faaliyetlerine' tanık olur: "...Yunanlılar ve yerli Rumlar, Alaşehir yangınında süngü ile 600 kişi öldürdüler, köylerde ve şehirde şimdiye kadar bulunan yanmış cesetlerin adedi 200'ü aşıyor. Uşak'ta kâfi derece vakit bula-

29 a.g.e., s. 72 vd.
30 İşgal Günlerindeki İşbirlikçiler Hüsnüyadis Hortladı, s. 11 vd.

mayan *Tahrip Taburu*, Alaşehir'i son akçesine kadar soydu, son evine kadar yaktı, tutabildiği kadar kesti, ateşe attı. ***Bu Tabur giderken Manamak istasyonunda 300 Türk çocuğu öldürmüştür.***"[31]

Bir 'Örtme' Daha

Yine hem Mehmet Asım Bey'i hem de Falih Rıfkı Bey'i doğrulayan bir kaynak da şunları yazmaktadır:

"...27 Ağustos 1922'de Yunanlılar Afyon'u terk ettiklerinde bu bölgeyi yakıp yıkmışlar, Eğret, Döğer ve civarındaki pek çok köy katliama ve feci şekilde utandırıcı tecavüzlere maruz kalmıştı. Bunları yapan Yunan askeri içinde Ermeni gönüllüleri maalesef başı çekiyordu...Yunanlılar Uşak'tan çekilme hazırlığı yaparken 30 Ağustos'ta Rum ve Ermeni mahalleleri boşaltıldı ve arkasından şehir ateşe verildi. Yunan Yüksek Komiseri'nin Uşak'taki yardımcısı Kiryakidis'in kenti yakmak için Rum ve Ermenilerden kurduğu *kundaklama ve imha ekipleri*nin marifetiyle Uşak ve ovadaki hemen bütün köyler alevler içinde kaldı. Aynı şekilde 1 Eylül'de ***Eşme de yakıldı***. Ertesi gün kasabaya bir saat mesafede ***Kale denilen yere sığınan halk***, yeniden Yunan ve Ermenilerden oluşan süvarilerle kuşatıldı. Ancak Uşak tarafından gelen Türk topçusunun sesleriyle düşman kaçınca buradaki halk, katliamdan kurtuldu [?]. Yunan kuvvetlerinin çekildiği hemen her yerde özellikle Ermeni ve Rumların marifetiyle şehirler ateşe veriliyordu. Alaşehir'de de şehrin yakılmasında Rum ve Ermeniler görev aldılar. 4 Eylül sabahı Rumlardan Diyamandopulos ve arkadaşları ile Ermenilerin içinde bulunduğu ve yol gösterdiği *Yangın Taburu* şehri bir kül yığını haline getirdi. Aynı gün Turgutlu da ateşe verilmişti. Burada da *Tahrip Taburları* yerli Rumlar ve Ermeniler ile *başıbozuk askerler* [?] üç koldan mal, can ve ırza saldırıya başladılar. Manisa'da da büyük bir telaş vardı. Bir taraftan şehrin yakılacağı söylentileri, diğer taraftan Yunanlılarla işbirliği yapmış bazı mülki ve mahalli yöneticilerin İzmir'e giderek şehri terk etmeleri sonucu yasal otoritenin zaafa uğramasından dolayı Rum ve Ermeni çeteleri yine faaliyete geçmişler, yağma, ırza geçme ve öldürme olayları çoğalmıştı..."[32]

Yunan Pilot: "Yangın Dumanları 4 Bin Metreyi Geçiyordu"

Düşman çekilirken yolu üzerindeki harmanları, köyleri yakıyordu. Bu arada Uşak'ı da ateşlemişti. 31 Ağustos'ta başlayan yangın 1 Eylül saat 6.15'te Türk sü-

---

31 İzmir'den Bursa'ya, s. 76 vd.

32 Prof. Dr. Nuri Köstüklü, Batı Cephesi Mıntıkasında Milli Mücadele Karşıtı Ermeni-Rum Faaliyetleri, Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi (20-21 Nisan 2002, Ankara), Bildiriler, c.1, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. Ankara 2003, s. 529-542. Ancak bildirisinde, M. A. Us'un çalışmamızda alıntı yaptığımız raporunun da yer aldığı 1964 tarihli "Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım" adlı eserini kaynak gösteren (a.g.b., s. 539n.) Sayın Köstüklü'nün, Ermeni ve Rumlar dışında Us'un raporunda bahsettiği **'diğer'** unsurlara değinmemesi dikkatimizi çekmiştir. **Sayın Köstüklü "başıbozuk askerler" ile kimi kastetmiştir?** Doğrusu merak ediyoruz. Ayrıca Eşme'lilerin katliamdan kurtulduğunu ATASE yayını bir eseri (Talat Yalazan, Türkiye'de Yunan Vahşeti ve Soykırımı, 15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922) kaynak göstererek yazmasına karşın, bunun öyle olup olmadığını aşağıda açıklayacağız.

varileri Uşak'a girdiklerinde hâlâ devam ediyordu. Kendi kuvvetlerinin nerelerde bulunduğunu anlamak üzere Bursa'dan havalanan bir Yunan uçağındaki Yunan subayı gördüklerini şöyle anlatmaktadır: "Kuzeyden yangın dumanını kesip geçiyoruz. Manzara pek vahşi. 3.200 metrede uçtuğumuz halde duman bizden bin metre daha yüksekti. Bulut gökte bir şemsiye gibi, biz onun altında uçuyoruz."[33]

Bir Fransız da Uşak yangını hakkında aşağıdaki bilgileri veriyor:

"Yangınlar, yangın bombaları atmak, benzinli paçavralar kullanmak suretiyle çıkarılıyordu. Bir an içinde bütün şehrin güneydoğusu alevler içinde kalmış, aynı zamanda Türklerin feryat ve figanı sürekli bir inilti halinde etrafa yayılmıştı. Acımasızca bir katliam başlamıştı. İstisnasız, erkek, kadın, genç, ihtiyar, çoluk çocuk bu kanlı savaşta kurban ediliyordu. Genç kız ve kadınların namusuna tecavüz, bu vahşet sahnesinin en ehemmiyetsiz olaylarındandı...Bu sırada mevki komutanı ile jandarma komutanı, emrindekilerle beraber şehri dolaşmakta ve kundakçıların vazifelerini kolaylaştırmak için emirler vermekteydiler. Halk yangın söndürmek veya birinin yardımına koşmak teşebbüsünden yasaklanmıştı. Evlere girip çıkmak yasaktı. ***Bir eve giren veya çıkan Türkler üzerine komutan tarafından ateş edilmesi emri verilmişti.*** Polis müdür muavinliği yapan İzmir Fevkalade Komiseri Temsilcisi Kiryakidis, halkın feryat ve figanı ayyuka çıktığı, kurtulmak için mezarlıklara sığınan kadın ve çocukların üzerlerine ateş edildiği, birçok masumların öldürülmekte veya diri diri yakılmakta olduğu bu feci dakikalarda ***evinde eğlence düzenleyerek gramofon çalmak suretiyle sevincini gösteriyordu.***

"Düşman, Eskişehir'i 31 Ağustos 1922 akşamı ateşledi. 2 Eylül saat 06.30'da Türk süvarileri Eskişehir'e girdikleri vakit istasyon çevresi baştan başa yanmış bulunuyordu.

"Alaşehir'deki 4.500 evden 4.300 tanesi kül oldu, kasabadaki 11.500 kişiden ancak 8.500'ü kurtulabildi. Düşman, kaçışı sırasında Eşme ve Alaşehir kasabalarını ve bu mıntıkadaki köyleri ***bir kısım halkı ile birlikte tamamen yakmış*** ve ***ahaliden bir kısmını feci bir surette öldürmüştü..***"[34]

Nurettin Paşa: "Katliamları Misilleme ile Önleyelim!"

Konu ile ilgili olarak 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa da Batı Cephesi Komutanlığı'na Alaşehir'in istirdad edildiğini bildiren 5 Eylül 1922 tarihli harp raporunda düşman vahşeti ile ilgili şu önemli bilgileri veriyordu:

"...Düşman Alaşehir kasabası ve ovadaki bütün köyleri tamamen yakmış ve silahsız ahali ve kadın ve çocukların birçoğunu pek vahşiyane bir surette katletmiştir. Düşmanın zulmünden bıkan ahali canlarını kurtarmak için dağlarda günlerce aç ve perişan kalmışlardır. Bu ahalinin bugün köylerinin birliklerimiz tarafından işgal [istirdad] edilmesi üzerine yurtlarına geri döndükleri ve sefalet ve perişanlıklarını büyük bir üzüntüyle gördüm. Düşmanın ***bir program dahilinde ahalimizi ve milli***

33 Tansel, a.g.e., c.IV, s. 172n vd.
34 Tansel, gösterilen yer.

servetimizi imha ettiği, artık sabit olunmuştur. Elimize geçen esirler vasıtasıyla misilleme yapılmak suretiyle bunun önüne geçilmesi konusunda etkili politik girişimlerde bulunulmasını arz ve teklif ederim. Dağlara çıkan ahalinin yerlerine dönmeleri sağlanmalıdır."[35]

Nurettin Paşa'nın verdiği bilgilere göre, Alaşehir güneyindeki dağlarda halkın canlarını kurtarmak için silahlı müfrezecikler kurarak düşmana karşı faaliyette bulundukları da öğrenilmiştir.

Katliamlar... Tecavüzler... Vahşetler...

Yunanlılar ve ***"onların çekilişini destekleyen müttefikleri"*** Türk kent ve kasabalarını yakmalarının dışında buralarda yaşayan Türk halkını da acımasızca ve akla hayale gelmeyecek vahşet metodlarıyla katledip ırz ve namuslarına da tecavüz etmişlerdi.

Yunanlıların kaçarken katlettiği Türklerin sayısı binleri geçmektedir ve bunların çoğu işkence ile katledilmiştir. Bunlardan, mezarları kendilerine kazdırıldıktan sonra süngülenerek veya kurşunla vurularak öldürülenler olduğu gibi, petrole bulanarak yakılanlar, topuzla başlarına vurulmak veya derileri yüzülmek suretiyle öldürülenler de vardı. Karatepe köyü halkından 200 kişi camilerde toplanmış, sonra bu camiler, içindekilerle birlikte yakılmıştı. Bir Türk çocuğunu benzine bulamış ve sonra burnundan tutuşturarak yakmışlardı; ***çocuğun çığlıkları Yunanlıları kahkaha ile güldürmüştü.*** Ölüleri mezarlarından çıkararak soydukları, bir defasında ***mezardan çıkardıkları iki yaşındaki bir çocuğu sırığa geçirerek sokaklarda dolaştırdıkları görülmüştü.***[36]

Böyle Katliam Görüldü mü?

1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği 7 Eylül 1922 tarihli harp raporundan anlaşıldığı kadarıyla da düşmanın tamamen yaktığı Ahmetli halkının ifadesine göre; düşman burada 8 genç kızın ırzına tecavüzden sonra hepsini bir binaya doldurarak vahşiyane bir surette yakmış ve ***birçok kişiye kloroform [eter] koklatarak bayılttıktan sonra midesine benzin akıtarak yakmak gibi insanlık tarihinin kaydetmediği mezalim ve facialarıişlemiştir.***[37]

Batı Anadolu'nun istirdadından sonra Başkomutanlık'ın emriyle bölgede araştırmalar yapan heyette yer alan Falih Rıfkı Bey de "Manisa Harabelerinde" başlığını verdiği 27 Eylül 1922 tarihli notlarında, Manisa'da her nasılsa yangından kurtulmuş bir eve konuk olduklarını anlattığı bölümde de şunları yazar:

"...Daha eşyamızla uğraşırken evin genç sahibi bize ordumuzla beraber döndükten sonra, bahçesinde neye tesadüf ettiğini anlattı: 'İki erkek ölüsü vardı, kim

---

35 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2636.
36 Tansel, a.g.e., c.IV, s. 170n. vd.
37 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2647.

olduklarını tanıyamadım. ***Şuracıkta, havuzun kenarında bir gebe kadının karnını yarmışlar, yedi sekiz aylık çocuğunu çıkarmışlar, bu avuç kadar yavruda bile süngü yarası olduğunu gözümle gördüm.'***[38]

"Kasaba [Turgutlu] Harabelerinde" başlığını verdiği bölümde ise Falih Rıfkı Bey, Girit'li Efendi adlı bir vatandaşın başına gelen faciayı anlatır: "...hıçkırıktan göğsü kurumuş olarak içeri girdi. Bu adamın matemi, âdeta bütün Turgutlu'nun matemiydi. Ona, karısı yananlar, çocuğu ölenler bile acıyor. Kesik, hasta ve ümitsiz bir sesle anlattı: 'Biz yangından kaçtık, seksen doksan yaşında anamız...Yolda etrafımızı çevirdiler...Karıma 'Sen git...Sen kaç!' diyordum. 'Ben seni bırakır da nereye giderim?' diye boynuma sarıldı, beni vururlarken eline bir odun alıp kendini müdafaaya uğraştı. O da ben de yaralandık, o şimdi öldü, ben kaldım...'

"Aşkı ve ırzı için ölen bu kadının macerasına hepimiz ağlıyoruz ve zavallı genç kocanın gözlerinden hâlâ yaş gelebiliyor. Ve sesi hıçkırıklarıyla boğuşarak çıkıyor: 'Ben niçin kaldım?.. O niçin öldü?' Odanın havası uzun müddet bu facia ile dolu kaldı, teselli için bile ses çıkaramadık."[39]

Yunanlıların, İzmir'e doğru kaçarken esir alarak götürdüğü Türklerin hazin hikâyelerine de yer veren Falih Rıfkı Bey, böyle bir kafilenin başına gelenleri de şöyle anlatır: "Alaşehir yanarken, İzmir'e doğru sürüklenen kafilelerin başından geçen maceralar, hayal gücünü dehşet içinde bırakıyor. Manisa'ya giden kadın, çocuk ve ihtiyarlardan ibaret bir kafile, geceli gündüzlü yaya ve aç yürümüştür. Her müfreze tam dinleneceği vakit bu bedbahtları diğer bir müfrezeye teslim ederdi. Şose kenarındaki sudan bir avuç alıp dudaklarını ıslatmak için eğilenler, yaralı ayağından papucunu çıkarmak için bir an durmak isteyenler, yorulup düşen çocuk, açlıktan bayılan kadın, ***henüz kanı kurumamış bir süngü ile*** öldürülür ve ihtiyar baba çocuğunun etinden henüz çıkan ve ucundan çocuğun kırmızı kanı damlayan süngünün tehdidi altında, yarasını ve ıstırabını unutmuş görünerek ağlamaktan korkarak yürürdü. Bu kafilelerden konuşan, bağıran, yardım isteyen vurulur, başların çoğu kâh kurumuş, kâh taze kanlarla siyah veya kırmızıdır. Uzun ve kalabalık kafile bir müddet gittikten sonra uzunluğundan ve kesafetinden [yoğunluğundan] kaybeder, ***öldürülen kadının kucağındaki yavru, eğer hemen yerden alınmazsa, müthiş süngü henüz yalvarmasını bile bilmeyen zavallının karnını yırtar.*** Ve kafile adım başında bir ceset bırakarak, bazen birbirine sarılmış bir aile bir kişiye inerek, gece gündüz, dereden, dağdan, çamurdan sürüne sürüne, meçhul seyahate devam eder.

"Geçen kafilelerin arkasından gidenler ya henüz soluyan ya soğumuş, yahut eskidiği için kokmuş insanlara tesadüf ederler. Bazı yerlerde iskeleti görünmeğe başlamış cesetlere iri ve çirkin kuşların üşüştüğü görünür. Her kafiledeki adam için, insanın bu hallere uğramak şansı vardır. Hiç kimse vurulmayacağını bilmez, hiçbir ana çocuğunun sahibi değildir. Yan yana gidenler, ölüler gibi, birbirine yabancıdır.

"Hiçbir imdat imkânı yoktur. Eğer kafile azsa ve nöbet değiştiren bir müfreze yorgunluğa tahammül etmek istemezse, o vakit, bir hendek dibinde bedbaht yolcu-

---

38 İzmir'den Bursa'ya, s. 60 vd.
39 a.g.e., s. 69 vd.

ların çömeldiği görülür. Genç zabit bu kalabalığı kâh bir daire şekline sokar, beğenmezse bir kavis haline getirir, uzaltır veya kısaltır. Ve biraz sonra ölecek olanlar bu zabitin sesiyle en muntazam askerler gibi hareket ederler, aç, susuz ve uykusuz oldukları halde, çekirgeler gibi sıçrarlar, tavşanlar gibi koşarlar ve bütün canlarını gözlerinin bebeğine toplayarak, bütün canlarıyle katillerine bakarlar... Fakat hiçbirinin faydası olmaz. Sabırsızlanan neferler, zabitin emri üzerine kâh süngüleriyle kâh dipçikleriyle, ölümlerini görmemek için ellerini yüzlerine kapayan bu insanları, tavşanlar ve çekirgeler gibi öldürürler.

"...Ve Alaşehir kafilelerinden biri, böyle azalarak, kısalarak, ekmeksiz ve uykusuz üç güne yakın yol yürümüştü. Nihayet uzaktan Manisa göründü, şüphesiz buraya da uğramayacaklardı. İzmir kim bilir daha ne kadar uzaktı? Katillerden sual sormağa kim cesaret edebilir? Feryat gibi, yardım dileme gibi, yakarma gibi, bu kafilelerde sualin cezası da ölümdü..."[40]

Araştırmalarını Uşak'ta da sürdüren heyetten yine Falih Rıfkı Bey buradaki izlenimlerini anlatırken de şunları yazar:

"...Uzun, iki taraflı bir yangın yerinden geçiyoruz, yerliler diyor ki;

"Burada 1.800 ev yaktılar, bütün Uşak yanacaktı, fakat süvarilerimiz erken yetişti. Yarım saat daha geç kalsalardı...'

"Şükrediniz, yine sizin çarşınız, sokağınız, dükkânınız ve eviniz var...'

"Ve geçtiğimiz yerlerden bahsediyoruz.

"Can ziyanınız yok ya...'

"Nasıl yok? Uşak'ta bin kişi öldürdüler, yaktılar.'

"Bin kişi... Alaşehir şehitlerinden bile fazla! Yanımızda giden bir genç yolun ortasında bir bina iskeletini gösterdi.

"Burada birkaç yüz esirimizi vardı, gece ateşe verdiler. Bizim asker girdikten sonra enkaz arasında kemikler bulduk, demek hepsini yakmışlar..'

"Bu hikâyeler dün akşamdan beri içimde hissettiğim bütün şevki kesiyor.

"Hepimiz evlerimize kapandıktı... Yunanlılar birkaç *dinsiz* bulmuşlar, bu herifler birkaç defa, *'Dışarı çıkın, bizimkiler geldi!'* diye bağırdılar, hepimiz sokaklara döküldük, Yunanlılar; 'Demek Türkler geldiği vakit böyle sevinecektiniz!' diye çoluk çocuk ellerine ne geçirdilerse süngülediler, bu yangın yerinde de bacaklarından tutup ateşe attılar.'

"İşte mesut Uşak... Kederimi dağıtmak için her sokağa sapmak, her evin kapısında durup yaşayanların seslerini işitmek, her dükkânda oturmak istiyorum.

"Ya götürülenler? Buradan 300 aile Yunanistan'a gitti, birçoğundan haber alamıyoruz. Bu yolda mı öldürdüler, orada mı öldürdüler, bilmiyoruz."[41]

40 a.g.e., s. 78 vd.
41 a.g.e., s. 81 vd.

Yazılarını burada kestiğini ve Uşak'tan Afyon'a, Kütahya'ya, Bursa'ya gittiklerini belirten Falih Rıfkı Bey, adını verdiği kentlerde gördüklerinin de daha önce gördükleri yerlerden farklı olmadığını belirterek notlarını şöyle bitirir: ***"...Sakarya'dan Marmara, Akdeniz ve Boğaz sahillerine kadar her taraf bir alevin ve bir bıçağın altından kalktı. Ve henüz bütün Türk toprağı bu dehşetten ürpermiş bir haldedir. Binlerce kimseler felce uğramış gibi kesik, tutuk ve şaşkın konuşuyor."***[42]

Yunan Vahşetine Yabancı Gözlemciler de Tanık Oldu

Kaçan Yunan ordusunun yaptığı mezalim o boyutlara varmıştır ki, bunları bölgede araştırmalar yapan yabancı gözlemciler bile kabul ederek raporlarına geçirmişlerdi: "Alaşehir'de oturan Taşçı Kasap Mehmet adında birinin eşini almışlar, tecavüze başlamışlar, gördükleri direnme üzerine memesini süngü ile yaralayıp göğsünü barutla yakmışlar... Elleri avret yerinde olarak süngülenen genç bir kızın cesedi, Alaşehir'e gelen ecnebi tahkik heyetince de görülmüştür."[43]

Yine Alaşehir'de Yunanlıların tüyler ürperten bir vahşeti de şöyledir: "Jandarma Girit'li Hüseyin Çavuş'un eşi, biri 6 diğeri ... yaşında Mehmet ve Cafer adındaki iki çocuğu ile evde otururken, Yunanlılar eve girmiş, annesinin gözü önünde çocukları bacaklarını ayırmak suretiyle öldürerek annesinin kucağına fırlatmış, daha sonra da kadını süngülemişlerdi."[44]

13.2. Yunan'ın Suç Ortağı ve "Çekilişlerini Destekleyen Müttefiki" Kim(ler)di?

Artık gerçeklerin perdesini açma zamanının geldiğine inandığımızdan, yukarıdaki sorunun yanıtını burada yavaş yavaş vermeye başlıyoruz.

Yukarıda bir bölümünü verdiğimiz istirdad edilen Türk topraklarında Türklere karşı yapılan yangın, katliam ve diğer tecavüzlere Rum-Yunan ve Ermenilerle birlikte kimlerin ortak olduğunu açıklama zamanı da gelmiştir.

Bununla ilgili hemen bir Genelkurmay belgesini dikkatinize sunmak istiyoruz. Büyük Türk Taarruzu'nun *stratejik takip* aşamasının devam ettiği sıralarda Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım [Gündüz] Bey, "düşman derinliklerinde" akınlar icra eden, o sıralarda düşmanın belirtilen mezalimlerine engel olmaya çalışan Demirci Akıncı Müfrezeleri Reisi ve Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey'e gönderdiği 7 Eylül 1922 tarihli Cephe Emri'nde şöyle diyordu: "...Her tarafta bozguna uğrayarak firar eden düşman ve ***bunlarla hareket eden Çerkez çeteleri*** ve yerli Hıristiyanlar, kasaba ve köyleri yakıyor, ahaliyi soyuyor ve öldürüyor.

---

42 a.g.e., s. 85. Şüphesiz, düşmandan istirdad edilen Türk topraklarında Yunanlılarla **emrindeki çetelerin** yaptığı mezalim, sadece Falih Rıfkı Bey'in yazdıklarından ibaret değildir. Halide Edib, Yakup Kadri ve Mehmet Asım'ın bu konu ile ilgili gözlemleri de var olmasına karşın, konuyu uzatmamak için onların tümünden bahsedemeyeceğiz.

43 Tansel, a.g.e., c.IV, s. 172n. vd.

44 Gösterilen yer.

Akıncı Müfrezelerimiz şiddetle ve süratle bu ***düşman kuvvetleri*** üzerine saldırmalı, ahaliyi korumalı, kasaba ve köyleri yanmaktan kurtarmalıdır. Akıncı Müfrezelerimizin şimdi en birinci vazifesi halkı ve kasaba ve köyleri kurtarmaktır."[45]

Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım Bey'in de değindiği gibi yukarıda anlattığımız mezalimlerde Rum-Yunan ve Ermenilerle birlikte ***Çerkez çeteleri*** de rol almıştır. Bu çetelerin ***kimin*** kontrolünde olduğunu ise ilerleyen sayfalarda açıklayacağız.

Mehmet Asım Us'un Raporunda Çerkez Çeteleri

Ayrıca, bu ***Çerkez çetelerinden*** söz eden yalnız Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım [Gündüz] Bey değildir. Daha başka ve aşağıda yer vereceğimiz Genelkurmay belgelerinin dışında Mezalim Tahkik Heyeti olarak Halide Edib Hanım, Yakup Kadri ve Falih Rıfkı beylerle birlikte istirdad edilen Türk topraklarında yapılan Yunan zulümleri hakkında araştırmalar yapan Mehmet Asım Us'un raporunda da bu ***Çerkez çetelerinden*** bahsedilmiştir.[46]

Gözlemlerini "Yunan Ordusunun ve Hükümetinin Sorumluluğu/Yunan Mezaliminden Sorumlu Olan Kimdir?" başlığı altında toplayan Mehmet Asım Bey, sadece Rum-Yunan ve Ermenilere mal edilen mezalimlerdeki ***Çerkez çetelerinin*** rollerine *-onlara kumanda eden kişinin adını anmaksızın-* oldukça ayrıntılı bir biçimde yer vermiştir.

Sıcağı sıcağına yaptıkları araştırmalarını, "Facialan Tahkik Heyeti tarafından henüz yanmış olan şehirlerin son dumanları tüterken İzmir'den Bursa'ya kadar yapılan tahkikatın bende ve arkadaşlarımda oluşturduğu düşünce bu merkezdedir" diyerek anlatan Mehmet Asım Bey, Batı Anadolu'da Yunanlılardan istirdad edilen Türk topraklarında cereyan etmiş olan emsalsiz mezalimin ilk suçlusu ve bundan dolayı ilk sorumlusunun Yunan hükümeti olduğunu belirtir. Mehmet Asım Bey'e göre, bununla birlikte Anadolu yerli Rum ve Ermenileri ile bunların oluşturduğu ***'muhtelif çeteler'***, Yunan hükümeti ve ordusunun ***himayesine*** ve onlar tarafından hazırlanan vasıtalara dayanarak tahribat yapmışlardır.

Durum böyle olduğu halde İzmir'in istirdadından birkaç gün önce yerel ruhani liderlerin katılımıyla belediyede düzenlenen bir toplantıda Rum Metropoliti Hrisostomos[47] ile Ermeni Piskoposu arasında meydana gelen bir tartışmaya dayana-

---

45 Demirci Akıncıları, s. 382 vd.

46 İzmir'den Bursa'ya, s. 109 vd.

47 İttihatçı Vali Rahmi Bey döneminde ayrılıkçı faaliyetleri nedeniyle İzmir'den sürgün edildikten sonra Mondros'un ardından yeniden kente gelip aynı doğrultuda eylemlerine devam eden **Türk düşmanı** komiteci papaz Hrisostomos, 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal eden Yunan askerlerini kutsayıp Türklere karşı katliam yapmaları için kışkırtmıştır. Bu kışkırtmalar çerçevesinde Yunanlıların "Zito (Yaşasın) Venizelos" demeye zorlamalarına karşın *"Kato (Kahrolsun) Venizelos"* diyerek karşılık veren İzmir Askere Alma Şubesi Başkanı [Üsküdar'lı] Kurmay Albay Süleyman Fethi Bey, süngülenerek şehit edilmişti. İzmir'in istirdadından sonra tüm bu yaptıklarına bakmayarak Gazi Mustafa Kemal'e *saygılarını* sunmak isteyen Hrisostomos'u Başkomutan kabul etmemiş, onu Nurettin Paşa'ya havale etmişti. Fahrettin Paşa'nın da bulunduğu odada Hrisostomos, yaptıklarını inkâr ede-

rak Yunanlıların Anadolu'da yapılan mezalimi kabul etmeyip bunları ***"bazı sorumsuz şahısların tecavüzleri"*** olarak göstermek isteyeceklerini belirten Mehmet Asım Bey'in bildirdiğine göre[48], söz konusu toplantıda Hrisostomos, o sıralarda İzmit'de bulunan Yunan Harbiye Nazırı Teotokis'e cephe gerisindeki köylerin ve kasabaların yakılmasından şikâyet etmesi üzerine muhatabı kendisine şöyle der: ***"Şehirleri ve köyleri yakan Ermenilerle Çerkezlerdir.*** Bunların arasına bazı başıbozuk ve çapulcu Rumlar da karışmıştır. Önlerine geçilemiyor. Yoksa tahribatı yapan Yunan ordusu değildir."

Yunan bakanın, işgal bölgesindeki Türklere karşı yapılan katliam ve mezalimi ***Ermeni ve Çerkezlere*** yüklemesi üzerine bu kez de Hrisostomos ile Ermeni piskoposu ve yardımcılarından Parsin ve Nazaret Hilmi efendiler arasında bir tartışma çıkar. Parsin ve Nazaret'ten sonra söze giren Ermeni piskoposu katliamlarda Ermenilerin de yer aldığını dolaylı da olsa, ancak suçu yine Yunanlılara atan şu cümleleriyle kabul eder: "Torkum* adında bir Ermeni çete reisi var. Kaç defa hükümetinize müracaat ettik. 'Bu adamın hareketlerinin önüne geçiniz, kendisini tutuklattırınız' dedik, tutuklattırmadınız. Kabahat bizde mi yoksa sizde mi?"

Bu şekilde süren tartışmalar, Türklere karşı yürütülen katliamın kim tarafından yapıldığının bir sonuca ulaşamaması üzerine bir süre sonra bırakılır.[49]

Ancak, buradaki tartışma, Türklere yönelik katliamları Rumların mı Ermenilerin mi yaptığı üzerinedir. Yoksa söz konusu edilen ***Çerkez çetelerinin*** rolü tartışılmamaktadır. Her iki taraf da adeta bu konuda durumu kabul etmektedirler.

---

rek suçsuz olduğunu ileri sürmek istemesine karşın paşalardan **"Artık sizi Rum Metropoliti olarak tanıyamayız. Gazi Hazretleri de sizi kabul edemezler. Gidersiniz, yerinize bir vekil tayin eder çekilirsiniz"** karşılığını alır. Bu sert yanıt üzerine Hrisostomos ve yanındaki papazlar Hükümet Konağı'ndan ayrılmak zorunda kalır. Konağın önünde toplanmış olan öfkeli halkın arasında bulunan **bir yüzbaşı, Hrisostomos'un uzun sakalına yapışarak** İzmir'in Yunanlılarca işgal edildiği gün Kışla'daki faciayı gördüğünü ve buradaki katliamı yapanların kendisi tarafından kutsandığını hatırlatarak, **"Bir din adamı bunu nasıl yapar? Din adamına bu yakışır mı?"** diye haykırır ve sert sözler sarfeder. Hrisostomos'u **"Zito Mustafa Kemal"** diye bağırtan **yüzbaşı** ona şöyle der: **"Nerde kaldı senin milli kahramanlığın? Süleyman Fethi, süngüler arasında olduğu halde 'Zito Venizelos' diye bağırmamış ve kanını döktürmüştü."** Gittikçe artan kalabalığın arasında ilerlemekte güçlük çeken Hrisostomos bir süre sonra yerlerde sürüklenmeye başlamış, ardından ezilerek cansız yere serilmişti. Fahrettin Altay, On Yıl Savaş..., s. 359 vd.; Göksel Baykan, Yunan İşgaline Karşı Direnen İlk Kişi Gazeteci Hasan Tahsin Değil, Albay Süleyman Fethi Bey'di, Hürriyet Tarih, 20 Ekim 2004.

48 Hemen bu sayfanın dipnotunda Mehmet Asım Bey şunları yazar: "Bu satırlar yazıldıktan sonra İstanbul gazetelerine (T.H.R.) Ajansı tarafından 10 Ekim [1922] tarihiyle Atina'dan alınmış bir telgraf tebliğ edilmiştir. Bu telgrafta aynen şöyle denilmektedir: 'Anadolu'da Türk köylerine taarruzda bulunup iltica etmiş olan bazı **Çerkezlerin** dahi divanı harpte muhakemeleri yapıldığı bildiriliyor.' Bu telgraf, Yunanlıların Anadolu'da yapılan cinayetlere ait sorumluluklarını sadece **Çerkezlerle** Ermenilere yükleyerek işin içinden sıyrılmak istedikleri hakkındaki tahminimizi teyit edecek mahiyettedir. Derhal bir divanı harp kurularak birtakım **Çerkez** ve Ermenileri ve belki de bazı Yunanlıları burada muhakeme için acele etmeleri de, olsa olsa kurulacak sulh konferansında Türkler tarafından vukubulacak cezalandırma ve tazminat isteklerine karşı; 'Yangınlar ile her türlü zulüm, Yunan ordusu dışında *birtakım başıbozuklar* tarafından hazırlanmış ve yapılmıştır. Bunlardan dolayı Yunan milletine sorumluluk yüklenemez. Biz zaten canilerden elimize geçenlerin muhakemelerini yaptık ve yaptıkları fenalıkların cezasını verdik' demek için hazırlandıklarını gösterir." a.g.e., s. 110n. vd.

49 a.g.e., s. 109 vd.

* Torkum hakkında hemen aşağıda bilgi verilecektir.

Mehmet Asım Bey'in bu tartışmalarla ilgili yorumu da dikkati çekicidir: "Yunanlılarla Rumlar ve Ermenilerin, Anadolu'da beraberce yaptıkları cinayetlerin hezimetten sonra sorumluluğunu paylaşamamaları pek tabii birşeydir. Bilakis yapılan cinayetleri sadece ***Çerkez çetelerine*** yüklememelerine şaşılsa yeridir."

Mehmet Asım Bey, kaleme aldığı gözlemlerinde Bursa'da bulunan Fransız temsilcisi Mösyö Koşer'in, Eskişehir'de, Bursa'da ve bu merkezlere bağlı yerlerde mahallinde araştırmalar yaptıktan sonra yazdığı raporuna da yer verir: "...Batı Anadolu'da Yunanlıların yaptığı katliam ve mezalime raporunda ayrıntılı biçimde yer veren Mösyö Koşer şunları da yazar: '...Yunanlılar tarafından silahlandırılan başıbozuk Ermeni ve ***Çerkez çeteleri*** ile beraber müstakil Gemlik Grubu ve Üçüncü Yunan Ordusu [katliam ve mezalimde] bilhassa kendini göstermiştir."[50]

Mehmet Asım Bey, oldukça ayrıntılı ve hayli uzun raporunun 5. Bölüm'ünde *-adını anmadan-* az sonra karşımıza çıkacak kişinin Batı Anadolu katliamları ve Yunan hükümetinin bu sorumluktan kaçmasına ilişkin olarak da şunları yazar: "...Yunan hükümeti, 'Anadolu mezalimini Yunan ordusu yapmadı, bu mezalim Ermeni ve ***Çerkez çeteleri*** tarafından yapıldı' demekle kendisini sorumluktan kurtaramaz. ***İşgalleri altında olan yerlerde Türkler için en küçük tabancalar bile yasak ve idamı gerektirdiği halde o çeteleri kim silahlandırmıştı?*** Yunan hükümeti bu suale nasıl cevap verecektir?...Yunan hükümetinin ve milletinin manevi şahsiyetine düşen sorumluluktan sonra ferdi sorumluluklar gelir. Bu nevi sorumluluklar da birinci derecede Yunan askerleriyle Ermeni ve Rum ve ***Çerkez çeteleri*** fertlerine düşer."[51]

Kim Bu Torkum?

Şimdi de hemen yukarıda vermemiz gerekirken konuyu bölmemek için buraya aldığımız Ermeni Generali Torkum'a geliyoruz:

Oldukça 'renkli' bir geçmişe sahip olan Torkum, İbrahim Ethem (Akıncı) Bey'in notlarında geçen ***Ethemist Çerkezlerle*** ittifak halinde işgal bölgelerindeki Türklere karşı yapılan katliamları gerçekleştiren Ermeni çetelerinin elebaşı olduğunun açığa kavuşması bakımından önemlidir. Çerkez Ethem'le ileride Batı Trakya'da da Türklere karşı 'ortak faaliyetler' icra edecek Torkum hakkında kısa da olsa bilgi vermemiz gerekmektedir.

Kaynaklarda yaptığımız araştırmalarda Torkum ilk olarak 1890'larda karşımıza çıkmıştır. Ermeni terör örgütü Taşnak'ın, 1892 ilkbaharında Tiflis'te yapılan ilk toplantısında alınan kararlar doğrultusunda Doğu Anadolu'da Türk/İslam ahaliye karşı katliamlara girişen Ermeni çete reislerinin arasında ***Torko[u]m*** adına da rastlanmaktadır.[52]

---

50 a.g.e., s. 114 vd.
51 a.g.e, s. 134 vd.
52 Esat Uras, Ermeni Cemiyetleri, Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Qestion (Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi). c.3, s. 19 vd. Ancak adı geçen Torkum'un, Türk İstiklâl Harbi yıllarında gördüğümüz Torkum olup olmadığını kesinleştiremedik.

Bununla birlikte Kemalist Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk Ocakları'nca yayınlanan bir kitapta da; yabancı gizli servislerin en çok Kürt öldüren Ermeni çete reislerine "Paşa" unvanı verdikleri belirtilerek buna örnek olarak da "General Antranik" ile beraber ***"General Torkum"*** gösterilir.[53]

İkinci kayıttan sonra da Torkum'ların aynı kişi olduğu görüşü kuvvetlenmektedir.

Mehmet Asım Us'un raporundan anlaşıldığı kadarıyla da ***Torkum***, Ege'de Yunan işgali altında bulunan bölgelerde, *-Türk kuvvetlerince istirdad edilen-* Çukurova'dan getirilen Ermenileri örgütleyerek "Türkler aleyhinde kullanmak için cephe gerilerinde en çok faaliyetle tahrikler yapmış ve boşaltılmasından bir hafta önce 'cepheden' İzmir'e gelmiştir." ***Torkum*** İzmir'e geldiği zaman asker ve gönüllü toplamak için komiser İsteryadis'e başvurmuş ve isteği kabul edilerek İsteryadis tarafından ***Torkum***'a yardım edilmek üzere Yunan jandarma komutanlığına özel emir verilmiştir. Bunun üzerine Ayafotini Kilisesi civarından geçen Ermenilerin yolu kesilerek isteklerine bakılmaksızın Ermeni Kilisesi karşısında bir bina içine toplanmaya başlanmıştır. Böylece bu binalar içinde Yunan jandarmalarının yardımıyla 200 kadar Ermeni toplanmıştır. Fakat cepheden gelen bozgun haberlerini, kaçak askerlerin takip etmesi, İzmir Hıristiyanlarını telaşa düşürdüğünden Yunan jandarmalarının yardımıyla ***Torkum*** tarafından yapılan bu son faaliyetler bir kısım Ermeni halkı tarafından iyi karşılanmamış, kilisede yapılan bir toplantı üzerine Ermeni piskoposu cemaat adına İsteryadis'e başvurarak Ermenilerin zorla toplanmasından şikâyet etmiştir. İsteryadis ilk önce işi savsaklayarak geçiştirmek istemişse de Ermeni piskoposunun istifa ederek kilise anahtarını teslim girişiminde bulunması üzerine İsteryadis zorla asker toplanmasına izin verilmeyeceğine ilişkin söz vermiş ve ancak bundan sonra gönüllü olarak kaydedilenler kabul edilmiştir.

Mehmet Asım Us, raporunun bu bölümünü şöyle bitirir: "***General Torkum*** denilen çete reisine İsteryadis ve Yunan jandarma komutanlığı tarafından gösterilen yardım Ermeni çetelerinin cinayet faaliyetlerinde yalnız Yunan ordusu ve başkomutanlığının değil, aynı zamanda Yunan mülki hükümetinin de katılmış olduğunu ispat eden delillerden biridir. İşte Yunan komiseri İsteryadis'in emri, Yunan jandarmasının yardımıyla ***Torkum***'un başkanlığı altında toplanmış ve silahlanmış olan çete kuvvetleridir ki İzmir faciasının başlıca âmillerinden olmuştur."[54]

Belirttiğimiz gibi *Torkum*, ileride de karşımıza çıkacaktır.

Eşme'yi Kim Yaktı, Halkını Kim Katletti?

Hemen yukarıda Batı Anadolu'da Türklere karşı yapılan katliam, yangın ve diğer tecavüzlerin salt Rum-Yunan ve Ermeni çetelerine mal edilemeyip, onların ya-

---

53 Taşnak-Hoybun, s. 68 vd.

54 İzmir'den Bursa'ya, s.122 vd. Jaeschke'de de Torkum'un İzmir'de Ermeni Lejyonu kurduğuna ilişkin 30 Temmuz 1922 tarihli bir kayıt vardır; ...Kronoloji, s. 187. Yine aynı müellifin 1 Ekim 1922 tarihli Tevhidi Efkâr'dan alıntıladığına göre Torkum, Çeşme yakınında öldürülmüştür. a.g.e., s. 197. Ancak bu haberin doğru olmadığı ileride anlaşılacaktır.

nında ***"onların çekilişini destekleyen müttefikleri"*** Çerkez çetelerinin de'yer aldığını göstermiştik. Şimdi ise bu Çerkez çetelerine kim(ler)in kumanda ettiğini açıklayacağız.

Bununla ilgili hemen Eşme'nin yakılmasına geçelim. Eşme faciası ile ilgili yukarıda oldukça ayrıntılı bilgiler verilmiş, ancak bunun sorumluluğu Rum-Yunan-Ermeni gruplarına yüklenmişti.

Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım Bey'in, Rum-Yunan ve Ermenilerle birlikte ***Çerkez çetelerinden*** de bahsedip adını anmamasına karşın, bir başka Türk subayı, General Celal Erikan, Eşme faciasının bizzat Çerkez Ethem'in 'eseri' olduğunu belirtir. Erikan'ın yazdığına göre, *-Salihli doğusunda bulunan-* ***Eşme'yi yakanlar, Yunan kuvvetleri ile onlarla birlikte hareket eden Çerkez Ethem unsurlarıdır. Çerkez Ethem ve yardakçıları, Eşme'yi yakmakla kalmamış, yangın nedeniyle dağlara kaçanlarla, yaşlılar dışındaki tüm halkı da katletmişlerdir.***[55]

Ethem ve hempalarının Eşme'de Türk halkına karşı yaptıkları katliam o boyuttadır ki, İzmir'e doğru düşmanı *stratejik takip* yapan ***Türk subayları bundan son derece tahrik olmuşlardır.*** Büyük Türk Taarruzu'na teğmen rütbesi ile katılan *Emekli Albay Zeki Savaşer Bey* de konu ile ilgili şunları anlatmaktadır: ***"...Bizi tahrik eden olaylardan biri de... Eşme olayları. Yunanlılar buralardan çekilirken, köylerin ileri gelenlerini almış, toplayıp yakmışlar. Tabii bu hunhar vaziyet bizi büsbütün tahrik etti. Ondan sonra 'Vur abalıya' gittik.'***[56]

Şimdi bu son durum bizim için çok önemli bir içtihat kaynağı olmaktadır.

Şöyle ki;

Haritaya bakıldığında, Başkomutan Meydan Muharebesi'nin ardından başlayan *stratejik takip* aşamasında ilk istirdad edilen yerlerden birisi de Eşme'dir. Eşme'yi o hale kimin getirdiği de hemen yukarıda belirtilmiştir.

Doğal olarak ***Türk ordusunun bundan sonra İzmir'e kadar yaptığı/yapacağı çarpışmalarda, Yunan kuvvetleri ile birlikte Çerkez Ethem unsurları ile vuruştuğunu da söylemek durumundayız. Aşağıda belgeleri ile birlikte sunacağımız çarpışmalar da bunu doğrulayacaktır.***

Yunan başkomutanı teslim olduğu halde Ethem unsurunun direnmesi, başlı başına bir inceleme konusu olduğundan onu başka uzmanlara bırakıp biz Türk ordusunun icra ettiği *"stratejik takip"*'e dönüyoruz.

13.3. Türk Ordusu Salihli'de Uğradığı Baskında 24 Şehit Vermişti

Türk süvarileri 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmiştir. Ancak, bu arada 5 Eylül 1922'de Salihli'de yapılan, bir *'Yunan'* direnişi hakkında konu ile ilgili kaynaklarda genellikle suskun kalınır.

---

55 Kurtuluş Savaşı Tarihi, s. 378 vd. **Sayın Köstüklü'nün dikkatini çekeriz!**

56 Nail Ekici, Derman Bayladı, Mahmut Alptekin (Hazırlayanlar), Cumhuriyet'e Kan Verenler, s. 244 vd. **Sayın Köstüklü'nün dikkatini bir kez daha çekeriz!**

Türk ordusunun *stratejik takip* görevini icra eden 5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa'nın, Cephe Komutanlığı'ndan aldığı emre göre, Kolordu'ya bağlı 1. ve 14. Tümenler 4/5 Eylül gecesi Salihli istikametinde yürüyüşe başlayacak, Kolordu Karargâhı da onları takip edecektir. Kolordu'nun 2. Tümeni de Alaşehir batısında Dereköy üzerinden Salihli'ye ilerleyecektir.[57]

Fahrettin Paşa, bu olayı ilk baskısı 1925'te yapılan eserinde şöyle anlatır:

"Gece yarısında yürüyüşe başlayan süvarilerimiz Akdeniz havasını almağa, kendilerini İzmir'in kapılarında görmeğe başladılar. Yüksek sesle memleket havaları, zafer şarkıları söylüyorlar ve sesleri sabahın hafif Akdeniz rüzgârlarına karışıyor, atların kişnemeleri ile nal sesleri de bu âhengi tamamlıyordu. *Atatürk'ün hedef olarak verdiği Akdeniz'e bir an evvel ulaşmak emeli içinde süratle geçen bu tatlı gece yürüyüşünü tarife imkân yoktur.*

"1. Tümen'e 50, 2. Tümen'e 45, 14. Tümen'e 35 kilometrelik bir yürüyüş verilmişti. 1. Tümen gece yarısında harekete başladı. Kolordu Karargâhı da bu tümeni takip ediyordu. 14. Tümen'in, bir gün evvel Menye'ye biraz geç varabildiğinden, ancak sabahleyin yürüyüşe başlamış olduğunu ertesi gün gecikmesinden anladık. 1. Tümen'in öncü alayı biraz fazla mesafe ile ilerlemiş ve tümen büyük kısmının hayvanlara su vermek için bir süre gecikmesi yüzünden bu mesafe daha çok artmıştı. ***Öncü [11.] Alayı*** Salihli'yi geçerken istasyona varmış; bura muhafızlarının bir kısmını esir almış, ***bir kısmı da dağlara kaçmıştı.***

"Alay bu muvaffakiyet sevinci içinde 50 km'den fazla yaptığı yürüyüşün yorgunluğunu çıkarmak için hak ettiği istirahati yaparken Salihli'nin doğusunda artık düşman kalmadığını zannediyor ve kısa bir istirahati müteakip İzmir istikametinde yürüyüşe devam maksadiyle makineli tüfenklerini bile hayvanlarından indirmeğe ve hattı tahribe lüzum görmüyor. İşte bu anda ***doğudan Alaşehir yönünden gelen düşmanın baskınına uğruyor ve biraz zayiatla istasyonu terke ve tümen büyük kısmına doğru çekilmeğe mecbur oluyor.*** 1. Tümen bütün kuvvetlerini yere indirerek istasyon istikametinde taarruza geçiyor ve muharebe şiddetleniyor. Kolordu Karargâhı 1. Tümen'i takip ederken 2. Tümen'le irtibat araştırıyorsa da giden atlılar dönmüyor, vakit geçiyor. Geri kalan 14. Tümen'in süratle ilerlemesini temine çalışıyor.

"Sonradan öğrenildiğine göre 2. Tümen sabahleyin Dereköy istasyonuna doğru ilerlerken burada düşmanın mukavemetine uğruyor. Arazi, atlı hücuma müsait olmadığından yere inerek taarruza başlıyor. Düşman topçusu oldukça şiddetli bir ateş açıyor ve bazı top mermileri açık ovada yedekteki hayvanların arasında infilak ettiğinden hayvanlar ürküp dağılıyorlar ve gece kaldıkları köye doğru kaçışmağa başlıyorlar.

"Düşman ateş keserek çekiliyor, fakat askerler hayvanları toplayıp getirmek için geri gitmeğe mecbur oluyor ve bu yüzden gecikiyorlar. İşte buradan çekilen düşman treni Salihli'ye yaklaşınca istasyondan kaçanların verdikleri haber üzerine olacaktır ki yere iniyorlar ve ***Salihli istasyonuna baskınla taarruza başlıyorlar*** ve buradaki ala-

57 Altay, İstiklâl Harbimizde..., s. 59 vd.; On Yıl Savaş..., s. 346 vd.

yı çekilmeğe mecbur ederek istasyonu tekrar işgal ediyorlar. Salihli'nin etrafı bağlık ve bahçelik, bahçelerin bir kısmı da tel örgüleri ile çevrili olduğundan 1. Tümen ilerlemekte zorluk çekiyor. Ben de bu sıralarda tümene yaklaşmış bulunuyordum. Arkamdan bazı süvarilerin geldiğini gördüm. Bunlar 14. Tümen'in öncüleriydi. Bu öncü alayını da hemen 1. Tümen'in emrine göndererek tümenin hızla Salihli'yi düşmandan temizlemesini emrettim. Daha sonra gelen 14. Tümen Komutanı'na da düşman ricat hattını kesecek surette ilerlemek ve İzmir'e giden demiryolunu kesmek vazifesini verdim. 2. Tümen'den henüz haber gelmemişti.

"***Nihayet düşman, elinde bulunan istasyon civarını yakarak ve birçok harp malzemesi, top ve mühimmatı kısmen tahrip ederek çekilmeğe mecbur oldu.*** 1. Tümen'in 11. Alay'ından Tabip Yarbay Osman İhsan ile Makineli Tüfek Üsteğmeni Ermenek'li Şükrü Ali ve 22 er şehit olmuşlardır. Yaralılar geriden gelecek piyadele-rimiz tarafından bakılmak üzere Adala'ya gönderildi... Yangınlar söndürülerek kasaba halkının telaşı yatıştırıldı. Geceyi burada geçiren iki tümenin iaşesi sağlandı, 2. Tümen'in de Dereköy'ü geçerek ilerlediği haberi geldi. (Sonradan anlaşıldı ki bütün Dereköy ve Salihli'de bizimle muharebe eden kuvvet Uşşak Güney Bölgesi'nden Alaşehir üzerinden çekilen *Plastiras müfrezesi* imiş.)"[58]

Paşa, Salihli Baskınını Kitabının 1970 Baskısında Niye Kısalttı?

Fahrettin Paşa, birliklerinin uğradığı "Salihli baskını"nı 1970 baskı tarihli eserinde ise şöyle anlatmaktadır:

"...1. Tümen'in öncü alayı Salihli kasabasını geçerek istasyona varmış, buradaki Yunan muhafızlarından bir kısmını esir almış, ***bir kısmı da dağlara kaçmış.*** Yaptığı yürüyüşün yorgunluğunu çıkarmak için neşeli bir surette istirahat ederken doğuda artık düşman kalmadığını sanarak emniyet önlemi almamış. Bu sıralarda ise Alaşehir'den 2. Tümen'imizin önünden trenle çekilen düşman kuvvetleri Salihli'ye yaklaşmışlar. ***İstasyondan dağlara kaçmış olan birkaç Yunanlı***'nın vermiş olmaları muhtemel bilgi üzerine saldırarak istirahat halindeki alayı bir hayli hırpalamışlar. Sonra da ***istasyon civarındaki binaları yakarak trenle kaçmışlar.*** Bu çarpışma sırasında Tabip Yarbay Osman, Mk. Tüfek Üsteğmeni Ermenek'li Şükrü Ali ve 22 er şehit olmuştur.

"Çatışmanın devam ettiği saatlerde Salihli kuzeyinde dere kenarında hayvanlara su içirmekte olan 1. Tümen Komutanı'na ulaştım ve onu bağlar arasından istasyona doğru saldırı yaparken buldum. Ancak bu sırada arkamdan 14. Tümen geldi. Bu kuvvetlere hemen Salihli batısından ilerleyip demiryolunu kesmelerini ve düşmanı yakalamalarını emrettim. Fakat onlar gidinceye kadar düşman kaçtı. Bu düşman kuvvetleri sabahleyin Alaşehir'de 2. Tümen'imizi durdurmuş ve 2. Tümen

58 Altay, İstiklâl Harbimizde..., s. 59 vd. Paşa, kitabının iki baskısında da bu Yunan birliğini hem Plastiras hem de Plastras biçiminde yazmıştır. Ancak diğer kaynaklarda da Plastiras diye yazmasından, Yunanca doğru okunuşunun da öyle olmasından biz de bunu "Plastiras" biçiminde yazacağız.

onlara yaya olarak saldırıya geçmiş ve çekilmeye mecbur etmiş. Ne var ki yedek hayvanların arasına düşen top mermileri onları dağıttığından bu hayvanları toplamak için vakit kaybetmiş ve ancak akşam vakti Salihli'ye gelebilmiştir. Bugün çarpıştığımız kuvvetlerin *PLASTİRAS kuvvetleri* olduğu öğrenildi.."[59]

Çerkez Ethem'i Örtme Operasyonuna Fahrettin Paşa Niye Katıldı?

Burada çok hayret edilecek bir durumu açıklamak zorundayız ki, bu, Türk İstiklâl Harbi tarih yazıcılığı açısından da önemli bir içtihat olacaktır.

Birincisi.. Fahrettin Paşa, Kolordusu'na bağlı 1. Tümen'in 11. Alayı'nın Salihli'de/Salihli istasyonunda uğradığı baskına ve yapılan çarpışmalara *-kısmen olsa-* tanık olmuştur.

İkincisi.. Paşa'nın hem 1925/1950 (-?) hem de 1970 tarihli eserinde yazdığına göre, Salihli istasyonunu ele geçiren 11. Alay'a baskın yapan ve biri tabip yarbay, biri makineli tüfek üsteğmeni olmak üzere 2 subay ve 22 eri şehit eden düşman unsurları *Plastiras müfrezesi* kuvvetleridir.[60]

Göreceğiz...

Ayrıca hem 26/27 Ağustos "yarma harekâtı"ndan kurtulan hem de 30 Ağustos Başkomutan Meydan Muharebesi'nin kılıç artıkları İzmir'e doğru kaçarken geçtikleri Türk köy, kasaba ve şehirlerini acımasızca yakmaktaydılar. Yukarıda da değinildiği gibi Yunanlılar, Uşak, Aydın, Salihli, Kasaba [Turgutlu], Manisa, Emet, Sındırgı, Bigadiç, Tavşanlı ve Eşme.. gibi Türk kasaba ve kentlerini yakmışlardı.

Yakılan yerler arasında Salihli de vardır.[61] Ve bu Salihli'yi Fahrettin Paşa'nın Süvari Kolordusu birlikleri 5 Eylül'de istirdad etmiş, aynı gün *-Paşa'ya göre- "Plastiras müfrezesi"*nin baskınına uğramışlar, yine aynı gün adı verilen düşman kuvvetleri ilçeden tard edilmiştir. Ertesi gün de intikaline devam eden Fahrettin Paşa kuvvetleri, Salihli'nin hemen kuzeybatısında, Bintepeler'de tutunmaya çalışan düşmanın top ateşiyle karşılaşmış, yapılan çarpışmadan sonra Yunanlılar buradan da tard edilmiştir.

Paşa'nın kitabının 1925/1950 (?) baskısında "6 Eylül 1922" başlıklı bölümde bu olay şöyle anlatılır: "...Bu sabah 1. ve 14. tümenler Bintepeler'e; 2. Tümen de Salihli'ye yaklaşıyordu. ***Düşman yeniden top ateşiyle tümenlerimizi karşıladı.*** İki tümen Bintepeler'e sokulurken 2. Tümen'in de bunlara yaklaşması emir verildi.

---

59 Altay, On Yıl Savaş..., s. 346 vd. Paşa, ilk baskısı 1925'te yapılan **80 sayfalık** kitapçığında Salihli olayına yukarıda o kadar geniş yer verirken, **544 sayfalık** 1970 baskılı kitabında ise oldukça az değinmiştir.

60 Onu da söyleyelim ki, Süvari Kolordusu'nun Büyük Türk Taarruzu'nda verdiği toplam kayıp 53 subay, 700 erdir. Altay, İstiklâl Harbimizde..., s. 72 vd. Altay'ın şehit mi yaralı mı olduğunu belirtmediği bu kayıpların sadece 2'si subay 24'ü Salihli baskınında verilmiştir.

61 Yukarıda verdiğimiz kaynakların dışında ayrıca bk; ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2638, 2646 vd.

Vadi boyunca yalnız Kolordu Muhafız Süvari Bölüğü gönderildi. Bu sırada 1. Ordu'nun ileri sürdüğü öncüleri de geldiğinden demiryolu boyu bunlara bırakılarak ***Süvari Kolordusu Bintepeler'i zorladı, düşman çekildi. Süvari Muhafız Bölüğü de Sart istasyonunu aldığını*** bildirdi. Anlaşıldı ki ***düşman bu hatta da tutunamıyor, ancak artçı muharebelerile*** kendini korumağa çalışıyor."[62]

Paşa, kitabının 1970 baskısında ise bu çarpışmayı her nedense ***es geçerek*** konuyu *-hem de büyük harflerle-* şöyle anlatmıştır: "...6 Eylül günü Bintepeler'e yaklaşan kuvvetlerimiz bu hatta ***DÜŞMANIN BULUNMADIĞINI GÖRMÜŞLER***, tepeleri tutmuşlar."[63]

Konu gittikçe çetrefilleşmeye başladığı için hemen toparlamaya çalışalım:

Bir.. Paşa, Kolordusu'nun 5 Eylül'de Salihli'de uğradığı baskını ve yaptıkları, *-üstelik tanık olduğu-* çarpışmayı düşmanın Plastiras müfrezelerine bağlamıştır.

İki.. Salihli de öteki kent ve kasabalarımız gibi '*Yunanlılar*'ca yakılmıştır.. Paşa da orada olduğu halde Salihli'yi gerçekten ***kimin*** yaktığını kitaplarında yazmamıştır.

Üç.. Paşa, kitabının ilk baskısında belirttiği Salihli kuzeybatısındaki Bintepeler çarpışmasını neden 1970 baskısında yazmamıştır? ***Hangi etkiler,*** Paşa'yı Türk İstiklâl Harbi ile ilgili bu önemli ayrıntıyı yazmaktan alıkoymuştur?

Birinci ve ikinci maddeye geçmeden hemen üçüncü maddeden başlayalım.

Stratejik takip harekâtını icra eden birliklerimizden 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na verdiği 5 Eylül tarihli harp raporunda, *Salihli istikametinde gündüz top seslerinin işitildiğinden bahsedilerek bunun Süvari Kolordusu veya 3. Süvari Tümeni'yle düşman arasında gerçekleşen çarpışmadan kaynaklandığının* sanıldığı belirtilmektedir.[64]

Salihli'de *"birşeyler"* olduğu, bir başka komutan, 1. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa'nın 14. Tümen Komutanlığı'na verdiği 5 Eylül tarihli, 49 Numaralı Kolordu Emri'nde şöyle anlatılmaktadır: "...Bugün güneşin batımıyla beraber Salihli kasabası Süvari 1. Tümen tarafından işgal edilmiştir. ***5. Süvari Kolordusu Alaşehir'den batıya doğru çekilen ve kuvveti iki tümenden fazla tahmin edilen bir düşman yürüyüş koluna taarruz etmiş ve düşmanın bazı birlikleri güneye doğru dağlara atılmıştır...***"[65]

Nurettin Paşa'nın yine Batı Cephesi Komutanlığı'na 6 Eylül günü gönderdiği harp raporunda ise ***Salihli'deki durumu açıklayıcı*** şu bilgiler yer almaktadır: "...(5.9.22) Salihli civarında süvari birliklerimizle muharebeden sonra ***Salihli kasabasını ve civarındaki köyleri tamamen yakıp*** garba çekilen düşman, bugün evvelce berkittiği [Salihli kuzeybatısındaki] Mersindere doğusu-Karayahşi-Marmara gölü hattında durarak ***süvari tümenlerimizin harekâtını şiddetli piyade, makineli tüfek ve üç batarya topçu ateşiyle durdurmuş*** ise de ileri sürülen Birinci Kolordu

---

62 İstiklâl Harbimizde..., s. 62 vd.
63 On Yıl Savaş..., s. 348 vd. Büyük harfli yazım Altay'a aittir.
64 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2636.
65 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2635.

Mürettep Süvari Alayı ve bir kısım birlikler Sart kalesi civarında düşmanın bu hattına sokulmuştur."[66]

Şimdi sunacağımız belgede verilen bilgiler ise ***bizzat Fahrettin Paşa'nın, 1. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa'ya göndermesi bakımından ilginçtir.*** İzzettin Paşa, 6 Eylül 1922'de 14. Tümen Komutanlığı'na gönderdiği 51 Numaralı Kolordu Emri'nde şöyle diyordu: "...Beşinci Süvari Kolordusu Komutanlığı'ndan alınan ***(6.9.38 [1922] tarih ve saat 18.40 işaretli)*** raporda, düşman eskiden berkittiği Mersindere doğusundan Sart istasyonu-Karayahşi-Bintepeler-Marmara gölü hattını tutarak ***doğuya karşı cephe almış*** ve ***Süvari Kolordusu'na üç batarya ile ateş açmış, piyade ve makineli tüfek ateşleriyle de yürüyüş kollarını durdurmuştur.***"[67]

Büyük Türk Taarruzu'nda 1. Ordu 23. Tümen Kurmay Başkam olan Yüzbaşı Fahri (Belen) Bey'in verdiği bilgiye göre de olay şöyle gelişmiştir:

"...6 Eylül'de [5.] ***Süvari Kolordusu,*** Salihli [kuzey] batısında, Yunanlıların vaktiyle tahkim ettikleri Milne Hattı'na yaklaştığı zaman, Marmara gölü güneyinde ***Bintepeler'e karşı iki tümenini toplayarak taarruza geçti.*** Yapılan taarruz neticesinde Milne Hattı'nın yalnız artçılar tarafından tutulduğu anlaşıldı. ***Kısa bir mukavemetten sonra bu artçılar batıya doğru çekildiler.***"[68]

Birinci Dünya Harbi'nde; Doğu, Hicaz ve Suriye cephelerinde çarpıştıktan sonra nefes almadan Türk İstiklâl Harbi'ne katılan; Büyük Türk Taarruzu'nda da 5. Süvari Kolordusu'nda görev yapan *Emekli Astsubay Mustafa Aksay Bey* de Bintepeler çarpışması ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"...Salihli'ye girdiğimizde...biz düşmanla böyle uğraşıp dururken, ***'Bintepeler'e taarruz edeceksiniz!'*** diye bir emir aldık. ***Yüklendik Bintepeler'e, düşmanı Ahmetli ovasına döktük.*** Ondan sonra Belen boğazından geçip Saruhanlı'ya geldik."[69]

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa da Başbakan Rauf Bey'e gönderdiği 7 Eylül tarihli *-yayınlanmaması istenen-* yazıda, ***"Salihli batısında Marmara gölü-Karayahşi-Mersindere doğu hattında tutunmak isteyen düşman 6 Eylül 22'de kısa bir muharebeyi müteakip Manisa ve Turgutlu istikametinde atıldı"*** demektedir.[70]

Tüm bunlara karşın Fahrettin Paşa'nın ***Bintepeler çarpışmasını*** 1970 tarihli eserine neden ve hangi etkilerle almadığı hâlâ anlaşılamamışsa da yukarıda verdiğimiz orijinal kaynakların kendisini yalanlaması nedeniyle şimdilik bunu geçiyoruz.

---

66 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2638; Bu rapor ve içerdiği bilgiler, diğer birliklerden gelen harp raporları ile birlikte Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım (Gündüz) Bey tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na da arz edilmiştir; vesika nu: 2646.

67 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2641.

68 Büyük Türk Zaferi, s. 93 vd.; aynı müellif; Türk Kurtuluş Savaşı, s. 496 vd. Yüzbaşı Fahri Bey, sonraları Korgeneral rütbesine kadar çıkmıştır. Görgülü, On Yıllık..., s. 291 vd.

69 Cumhuriyet'e Kan Verenler, s. 236 vd.

70 ATBD; Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2642.; İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, s. 171 vd.

13.4. Yunan'ın Anadolu'daki "Son Direnişini" Kim Yaptı?

Burada, "Salihli olayı"nda da kendisi ile ilgili yapılan çalışmalarda ***'Yunan'a sığınmak zorunda bırakıldıktan sonra' bir köşeye çekilip oturduğu iddia edilen Çerkez Ethem karşımıza çıkmaktadır.*** Sayın Sarıhan gibi bir iki istisna dışında kendisinden hiç bahsedilmeyen ***Ethem ve yardakçıları, yukarıda da kısmen değinildiği gibi Türk İstiklâl Harbi'nin, Büyük Türk Taarruzu ve ardından icra edilen stratejik takip aşamasında Türk ordusuna karşı Yunanlılarla birlikte omuz omuza çarpışmıştır.*** Elimizde Türk İstiklâl Harbi'nin bir dönemini aydınlatacak ve okuyanları hayrete düşürecek bu konu ile ilgili çok sayıda belge ve bilgi vardır. Bunları sırasıyla; fazla yoruma kaçmadan ve de serinkanlılıkla vereceğiz. Okuyucunun da aynı şekilde hareket etmesini temenni etmekteyiz.

Albay Plastiras - Çerkez Ethem İlişkisi

Fahrettin Paşa'nın *-anılarının ilk baskısında-* Salihli'de çarpıştıklarını söylediği ve Yunan ordusu içinde özel bir birlik olduğunu anladığımız Plastiras Müfrezeleri/Alayı[71]'nın komutanı Albay Plastiras ile Çerkez Ethem arasında ilginç bir ilişki vardır. Bu ilişkinin açıklanması, *Salihli olayı*nın gerçek yüzüyle ortaya konulması bakımından da önemlidir.

Çerkez Ethem'in isyanının tepelendiği sıralarda anlaşma yapmak için Yunanlılara gönderdiği yaveri Yüzbaşı Açofit Sami'nin dönüşte anlattığına göre, daha düne kadar savaştıkları Yunanlılar kendilerine çok iyi davranmışlardır. ***Sami'nin görüştüğü Yunan komutanları arasında bu Albay Plastiras da vardır.*** Sami, bu olayı daha sonra Ankara'ya gelip Yunus Nadi ile görüşen bir kişiye şöyle anlatır: "...Doğrusu heriflerden çok insaniyet gördüm. ***Evvela Plastiras Efsun Alayı'na rastgeldim.*** Sonra General Manetas'ı gördüm. Doğrusu ***Plastiras'la Kurmay Başkanı Miço bana öyle davrandılar ki, hayatım boyunca unutamayacağım.*** *Hâlâ şaşıyorum. Uzun zamanlar kendileriyle harbettiğimiz insanlar bunlar mı diye?..'*[72]

Ethem'in, Albay Plastiras'la Sami aracılığıyla kurduğu ilişkinin daha sonra da gelişerek Türk ordusu ve işgal bölgesindeki Türklere karşı birlikte mücadeleye kadar vardığı ortadadır.

Yunan'ın Salihli Direnişini Ethem Yapmıştır!

Şimdi Salihli'ye gelebiliriz..

Yukarıda da değindiğimiz gibi 5. Süvari Kolordusu'na bağlı 1. Tümen'in 11.

---

71 Albay Plastiras'a bağlı olduğu için böyle anılan bu Yunan kuvvetinin hayli seçkin bir birlik olduğu, 30 Ağustos'tan sonra başlayan **stratejik takip** aşamasında yer yer yapılan çarpışmalardan da anlaşılmaktadır. Efzun askerlerinden oluşan bu birliğin komutanı Albay Plastiras, Yunanistan'da Kral Konstantin'e karşı 27 Eylül 1922'de gerçekleştirilen askeri ihtilalin liderliğini de yapmıştır. Plastiras, ihtilalin hemen ardından, Türk kuvvetlerine karşı Trakya'da 60 bin kişilik bir kuvvet toplamak da istemiştir. Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, s. 555 vd.; Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronoloji, s. 197.; Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c.IV, s. 709.

72 ÇEKİ, s. 122 vd.

Alayı, 5 Eylül'de Salihli'yi istirdad etmiş, ancak hemen yine aynı gün bir 'düşman' birliğinin baskınına uğrayarak 2'si subay 24 şehit vererek geri çekilmiştir.

Fahrettin Paşa, Kolordusu'na bağlı bu birliğin Salihli'de uğradığı baskını ve yaptıkları, *-üstelik tanık olduğu-* çarpışmayı düşmanın Plastiras müfrezelerine bağlamıştır.

Ayrıca, Salihli de öteki kent ve kasabalarımız gibi '***Yunanlılarca***' yakılmıştır.. Ancak Fahrettin Paşa da orada olduğu halde bunu ve ***kimin*** yaktığını kitaplarında yazmamıştır. Üstelik ***Paşa'nın, Türk İstiklâl Harbi yıllarında Ethem'le yaşadığı sorunlara karşın bunu yazmaması oldukça düşündürücüdür.***

Oysa kaynaklarımız Salihli olaylarıyla ilgili tüm ayrıntıları bütün açıklığıyla vermektedir. Ve ***Salihli'deki Yunan direnişi de Çerkez Ethem ve hempalarının eseridir.***[73]

İngilizlerden Ethem ve Yunanlılara İstihbarat Desteği

Yukarıda gösterdiğimiz dipnotta yer verdiğimiz kaynaklardan General Belen'e göre, Batı Cephesi Komutanı'nın, Süvari Kolordusu'na 3 Eylül'de ***Salihli'yi hedef olarak verdiği*** telsiz emri İstanbul'daki İngiliz istihbaratının telsizinden tespit edilerek bir gün sonra Yunan komutanlığına bildirilir. Yunanlılar, yaptıkları keşiflerle de bu istihbaratı doğrular. Bunun üzerine Yunan birliklerinden Frangos Süvari Tümeni ve ünlü Plastiras Müfrezesi ile istihkam taburunun trenle Salihli'ye intikaline başlanır.

Bu durumda 5 Eylül sabahı Süvari Kolordusu'nun iki tümenini Salihli'de üstün bir Yunan kuvveti karşılayacaktır.

5 Eylül sabahı 1. Süvari Tümeni Salihli, 2. Tümen Alaşehir'in 10 km. batısında Yeniköy doğrultusunda ilerler. Bu iki tümen arasında 22 km.'lik bir açıklık vardır. 14. Süvari Tümen'i de 1. Tümen'i takip eder.

Büyük Türk Taarruzu'na Katılan General Belen: "Salihli Baskınını Çerkez Ethem Yaptı!"

Gerisini Belen şöyle anlatır:

"1. Tümen'in öncüsü saat 03.15'te Salihli'deki düşmana saldırarak istasyona kadar ilerledi. İstasyondaki iki Yunan taburu da geriye atıldı. 400 mevcutlu 11. Süvari Alayı'nın bu başarısı çok parlaktır. Ancak alay korunma tedbiri almadan istasyonda istirahat etmekte iken saat 11'de bir trenle getirilen iki taburla, ***Çerkez Ethem'in adamlarının taarruzuna uğradı.*** Tümen'in diğer birlikleri geç kaldılar. 14. Tümen de vaktinde yetişemedi. 11. Alay Salihli kuzeyinde mevzi almış, diğer birlikler de onun doğusunda yeralmışlardı. Kuzeyde yerleşen süvarilere karşı yancı

73 Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, s. 495 vd.; Erikan, a.g.e., s. 379 vd.; Cumhuriyet'e Kan Verenler, (Emekli Astsubay Mustafa Aksay'ın anıları bölümü) s. 236 vd.; Yüzbaşı Abdurrahman Özgen, Milli Mücadele'de Türk Akıncıları, s. 152 vd.; Yakup Kadri, İzmir'den Bursa'ya, s. 39 vd.; Falih Rıfkı Atay, İzmir'den Bursa'ya, s. 72 vd.; Mehmet Asım Us, İzmir'den Bursa'ya, s. 109 vd.

kuvvetleri ile korunan Yunan büyük kısmı gece de yürüyerek çemberden kurtulmuştur."[74]

General Belen'in "Salihli'den sonra Süvari Kolordumuz da düşman cephesinde kaldığı için, ***Yunan Güney Grubu kuşatılma tehlikesinden kurtulmuştu... Burada uğradıkları talihsizlik, süvarimizin düşmanı bir daha kuşatmak imkânını ortadan kaldırmıştı"*** ifadesinden, ***Türk ordusunun, stratejik takip ile beraber düşmanı bu mıntıkada yeniden çembere alıp "ikinci bir meydan muharebesi" yapmayı planladığını*** da anlıyoruz ki hemen aşağıda yer vereceğimiz Falih Rıfkı da bunu doğrulamaktadır.

Büyük Türk Taarruzu'na Katılan Astsubay Mustafa Aksay Bey: "Salihli'ye Girdiğimizde Ethem de Oradaydı"

Büyük Türk Taarruzu'na Süvari Kolordusu mensubu olarak katılan Emekli Astsubay Mustafa Aksay Bey de anılarında *Salihli olayını* şöyle anlatmaktadır: "...Biz düşmanı böyle oyalaya oyalaya Kula üzerinden Salihli önündeki Bintepeler'e indik. Düşman da Alaşehir üzerinden geliyor. Hatta biz Salihli'ye girdiğimizde, yanlışlıkla bizim süvari alaylarından biri daha Salihli'ye gelmiş. ***Çerkez Ethem de oradaymış,*** kaçmak istemiş, kaçamamış. Bunun üzerine bakmış olacak gibi değil, Alaşehir tarafından gelen düşman kuvvetleriyle birleşmiş. Bu yüzden bizim orada epeyce kaybımız oldu. Salihli istasyonunda bir şehitlik vardır. Bu şehitlikte o çarpışmada ölen askerlerimiz yatar."[75]

Yüzbaşı Abdurrahman Özgen Bey: "Salihli'de Çarpıştığımız Yunan'ın İçinde Çerkezler de Vardı"

Büyük Türk Taarruzu'na yine Süvari Kolordusu mensubu olarak katılan Yüzbaşı Abdurrahman Özgen Bey de şunları yazmaktadır: "...11. Alay'ın peşinden bizim 14. Süvari Tümenimiz takip ediyordu. 1. Süvari Tümen'in 11. Alayı ilerlerken ***Salihli'de çok çetin ve şiddetli bir muharebeye tutuşmuştu.*** Buraya trenler dolusu kaçmakta olan düşman askerleri dolmuş, 2. Tümen de Alaşehir batısındaki Dereköyü üzerinden Salihli'ye doğru ilerlemeye devam ederek kılınç artıklarını temizleyerek bir an önce bize yetişmeye gayret ediyordu. ***11. Alay buradaki çatışmada çok zayiat vermişti.*** 14. Süvari Tümenimiz ile birlikte bize yardıma gelen 2. Tümeniniz, atlardan aşağıya inerek, piyade harbine başladık.

"Buradaki düşmanın kılınç artıkları ***şiddetle mukavemet ediyorlardı.*** Alay, Salihli'yi işgal etmeye uğraşırken, ***buradaki Yunan kuvvetleri arasında Abaza Çerkezleri de varmış. Bunlar da Yunanlılarla birlikte bize şiddetli ateş açıyorlardı.*** Düşmanın bu mukavemetini kırmak ve kasabayı işgal etmek için son derece gay-

74 Aynı yer.
75 Cumhuriyet'e Kan Verenler, s. 236 vd.

ret sarfediyorduk. Buraya gelen birliklerimiz gafil avlanmışlardı. Çünkü Salihli'ye geldiklerinde şehrin dışında, bağlar içinde gizlenmiş olan Yunan askerlerinin bulunduğundan haberleri yokmuş. Bu sebeple burada ani bir ateş karşısında kaldıklarından çok sayıda şehit vermişlerdi."[76]

Genelkurmay Belgelerinde Salihli Baskını

Salihli baskınında ***Çerkez Ethem unsurlarının*** da yer aldığı Genelkurmay'ın bizzat yayınladığı eserlerde de belirtilmektedir:

"*5 Eylül 1922*: [5.] Süvari Kolordusu'nun *takip harekâtı* sırasında Salihli güneyindeki bağlardan Yunanlıların bir süvari alayı ile Plastiras Müfrezesi'nin 5-42 Evson Alayı, iki tabur ve ***bağlarda bulunan Ethem'in adamları, istasyona saldırmaya başlamışlar***; 11. Süvari Alayı takviye alamadığı için çekilmek zorunda kalmıştır. Şiddetli çarpışmalar olmuştur."[77]

Şimdi vereceğimiz belge ise ortaya çok ilginç bir durum çıkarmaktadır. Belge, Salihli çarpışmasını yapan Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa imzasını taşımaktadır. Yukarıda da ayrıntılı olarak değindiğimiz gibi Salihli olayını 1925 ve 1970 baskılı eserlerinde Yunanlıların Plastiras müfrezesine bağlayan Fahrettin Paşa'nın, bu olayı, bağlı olduğu 1. Ordu Karargâhı'na nasıl rapor ettiğini ne şekilde açıklayacağımızı bilmemekle birlikte, sadece "Yazıklar olsun!" demekle yetiniyoruz:

5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa'nın 1. Ordu Karargâhı'na gönderdiği 6 Eylül 1922 tarihli raporda halktan toplanan şu bilgiler yer almaktadır: 4 Eylül günü Alaşehir'den 2.500-3.000 piyade eri, parça parça Salihli'ye gelmiş; Müslüman evlerini yağma ile çocuk ve kadınlara zulmetmiştir. ***Çerkez Ethem ve kardeşi Tevfik de çetesiyle 5 Eylül'de Salihli'de bulunmuştur. Halktan aşar* adıyla zahire** toplamışlardır. Yunan askeriyle yapılan sokak çarpışmalarına Ethem çetesi de katılmıştır.'***[78]

Ethem ve hempalarının bir 'faaliyeti' de Salihli baskınından önce görülmüştür. 4 Eylül 1922'de 21. Süvari Alayı, Dorasili köyünde Yunan askerlerinin bütün köy halkını yakmak üzere birkaç eve doldurduklarını görmüş, ***halkı ve köyü yakmak isteyen Yunanlılar arasında Ethem çetesinden 40-50 kişilik bir süvari grubunun bulunduğunu da saptamıştır.*** Köylüler Türk süvarilerince kurtarılmıştır.[79]

---

76 a.g.e, s. 152 vd.; **Yüzbaşı Özgen, kitabının, kendisinin de süvari subayı olarak katıldığı Büyük Türk Taarruzu ile ilgili bölümünü Komutanı Fahrettin Paşa'nın notlarından yararlanarak yazdığını belirtmesine karşın, Paşa'nın kitaplarında Salihli direnişinde Çerkez Ethem'in rolü/etkisi hakkında bir kaydın olmaması düşündürücüdür.**

77 Genelkurmay/ATASE, Türk İstiklâl Harbi, kitap 3, kısım 6, c.2, s.82'den naklen; Sarıhan, a.g.e., s. 112 vd.

78 Genelkurmay/ATASE, Türk İstiklâl Harbi, kitap 3, kısım 6, c.2, s.106'dan naklen; Sarıhan, aynı yer.

79 Genelkurmay/ATASE, Türk İstiklâl Harbi, kitap 3, kısım 6, c.2, s. 62'den naklen; Sarıhan, aynı yer.

* Aşar: Tarım ürünlerinden alınan onda bir oranındaki vergi.

** Zahire: Buğday arpa vb gibi ürünler.

Okuyucunun, Ethem'in bu son *faaliyetini* "Ethem ve Yağmacılık" bölümüne eklemesi durumunda konu daha iyi anlaşılacaktır!

"Tahkik Heyeti"nin Raporları da Çerkez Ethem'i Gösteriyor

Türk süvarilerine karşı yapılan Salihli direnişinin ve ilçenin yakılmasının Çerkez Ethem ve hempalarının eseri olduğu Büyük Türk Taarruzu'nun hemen ardından, 1922 Eylül'ünün sonlarında bölgede incelemeler yapan "Tahkik Heyeti/Araştırma Kurulu"nun raporlarına da yansımıştır. Yukarıda nasıl oluştuğunu anlattığımız heyette yer alan yazarlardan birisi de Yakup Kadri Bey'dir. Eserde "Dünya Gözü ve Ahret Sesleri" başlığı altında ***Salihli olayına*** yer veren Yakup Kadri Bey'in anlatımına göre, Yunan'dan görmedikleri zulüm kalmayan Salihli halkı dört gözle Büyük Türk Taarruzu'nun başlamasını, Türk ordusunun bir an önce gelerek kendilerini bu durumdan kurtarmasını beklemektedir. İlçe halkı, Salihli'yi düşmandan istirdad edecek Mehmetçiklere sunmak üzere yiyecek içecek de hazırlamıştır. Bunlardan birisi de yetmiş yaşındaki Hacı Arif Efendi'dir. Nihayet Büyük Türk Taarruzu'nun başladığı Salihli'de de haber alınır. Bunun üzerine yerli Hıristiyanlar işini gücünü bırakıp dükkânlarını da kapatarak akın akın şehri terk etmeye başlar. Salihli'nin Müslüman halkı da evlerine kapanır. Sokaklar bomboş kalır. İşgalci Yunanlılar belediye reisi, savcı ve eşraftan birkaç kişi ile birlikte Hacı Arif Efendi'yi de tutuklar. Ancak kısa bir süre sonra Türk süvarilerinin Salihli'ye girdiği haberi duyulur ve tutsaklar da kendiliğinden serbest kalır.

Sevinçle sokağa fırlayan tutsaklar kendilerinden başka kimseyi göremezler. Salihli korkunç bir tenhalık içindedir. Uzaktan uzağa da silah sesleri gelmektedir. Ne yapacağını şaşıran Hacı Arif Efendi, koşarak geldiği evindekileri de müthiş bir telaş içinde bulur. Yine Türk süvarilerini sorar: "Hani neredeler? Neredeler?"

Yakup Kadri Bey: "Salihli Direnişini Çerkez Ethem Yaptı"

Gerisini Yakup Kadri Bey şöyle anlatır:

"Şehre giren kuvvetlerimiz iki süvari bölüğünden ibaretmiş. Bunlar Yunanlıları sürüp çıkarmışlar; fakat ***Eşref Bey kalesine çekilen Ethem avenesi tarafından şiddetli bir mukavemete maruz kalmışlardı.*** Şimdi orada bunlarla bizim süvarilerimiz arasında muharebe oluyordu. Hacı Arif Efendi bu hadiseden bir mânâ çıkaramıyordu. Kendi kendine, 'Acaba neden bu kadar az bir kuvvetle gelmişler?' diyordu. Birkaç dakika sonra haber alındı ki *süvarilerimiz şehri terkedip gitmişlerdir.*"[80]

Bu haber üzerine ümitsizliğe kapılan Arif Efendi'nin üzüntüsünü sokaktan yükselen "Geliyorlar, geliyorlar!" sesleri dağıtır. Bağıranlar, istasyona doğru koşarak akan büyük bir kalabalıktır. "Gelenler" de Türk askerleridir. Hacı Arif Efendi de birbiriyle yarışırcasına istasyona koşuşturan Salihli halkının içine atar kendini. İstasyonu dolduran ve dumanları görünen trenden inecek Mehmetçikler'i alkışlamak için sabırsızlanan Salihli halkının heyecanı son haddindedir:

---

80 İzmir'den Bursa'ya, s. 39 vd.

"Tren geldi, durdu; lakin trenin gelip durmasıyla ahalinin donup kalması bir oldu. Alkışlamak için yukarı kalkan eller birer hayret ve dehşet işareti haline girdi; dudaklardaki tebessümler birer ıstırap kasılması şeklini aldı ve bütün benizler bir anda sarardı: Eyvah, vagonlarından çıkanlar bizim askerimiz değil, Yunan askeriydi. Bunlar, bozgun cephe dönüşü İzmir'e kaçarken her nasılsa yanmaktan kurtulmuş bu kasabaya, giderayak yangın ve yağma için uğramışlardı.

"Hacı Arif Efendi, birçok silah dipçiğini ve birçok süngünün birden kalabalığın üstüne doğru uzandığını gördü ve ters yüzü geri dönüp kaçanların arasına karıştı. Bu, Salihli sokaklarında, tasvire sığmaz bir kargaşalık ve vaveyla idi. Bir an içinde bütün kasaba düşman askerlerinin ayakları altında kaldı. Her tarafı azgın bir sel gibi istila eden bu vahşi tazyikin içinden kendini kurtarabilenler pek azdı. Bazısı yaralanıp yolun üstüne yuvarlanıyor; bazısı vücudundan kanlar sızarak evine doğru koşuyordu. "*Gamoto Turko, gamoto, gamoto...*' sesleri arasında kemik çatırtıları ve birbirine çarpan süngü yer ve sırta, enseye, kafaya inen dipçiklerin küt ve kütleri..."[81]

Dipçiklerden nasibini alan Hacı Arif Efendi de, kan sızan yaralarının etkisiyle baygın düşer; ne kadar süre ile yattığını bilmediği bir bostanın içinde duyduğu "Allah Allah" sesleri ile güç bela kendine gelir ve zorlukla açabildiği gözleriyle kendisini uyandırıp ıslak mendili ile yaralarındaki kanları silen Mehmetçiğe son kez bakarak can verir.

Yakup Kadri Bey, olayı bu Mehmetçik'ten dinlediğini de notlarında belirtir.

Falih Rıfkı Bey: "11. Alay'ın Karşısına Çıkan Çerkez Ethem ve Çerkez Gönüllüleriydi"

Tahkik Heyeti'nde bulunan Falih Rıfkı Bey de 29 Eylül tarihli "Salihli Harabelerinde" başlığını taşıyan bölümde...*Ethem olayı* ile ilgili de şunları yazar:

"Salihli, yangından evvel feci bir sergüzeşt [macera] geçirmiştir. Bir salı günü süvari müfrezelerimizden biri kasabaya girmişti. Evlerine kapanan ahali bu müjde üzerine caddelere çıktılar ve askerimizle kucaklaştılar. Fakat süvari kasabanın dışına çıkacak ve etrafta düşman kalıp kalmadığını anlayacaktı. Sevinç içinde şenlik yapan halk, bir müddet sonra uzaktan silah sesleri duyuyor. Müfrezenin karşısına çıkan bu kuvvet, ***Ethem'le birlikte hiyanet eden Çerkez gönüllüleriydi.*** Yine o aralık istasyona bir tren geliyor, bu yeni müjde biraz şüphe ve korkuya düşen halka yeniden coşkunluk veriyor:

"- Bir tabur askerimiz geldi!

"Erkekler, kadınlar, çocuklar, bütün Salihli istasyona koşuyor. Halbuki onlar cepheden kaçan iki bin silahlı Yunan askeriydi. Bu asker evvela halka hiddetlendiklerinden, sonra uzaktaki müsademe [çarpışma] ile ümide düştüklerinden, hemen trenden iniyor, halk birbirini çiğneyerek, bağrışarak evlerine kaçıyor. Çocuklar

---

81 Gösterilen yer. "Gamoto", Yunanca galiz küfür kelimesidir. A.E.

pencerelere astıkları Türk bayraklarını acele acele içeri alıyorlar. Bu esnada bizim müfrezemiz geri dönüyordu, bir sokak muharebesinden sonra Yunanlılar Salihli'yi tekrar ellerine geçirdiler. Yerli Hıristiyan halk ve bütün asker kudurmuş bir haldeydi. Kapılar kırıldı, her taraftan tutuşan mahalleler arasında süngülenen, ateşe atılan bedbaht insanların feryadı başladı."[82]

Yunan'ın Anadolu'daki Son Direnişi Çerkez Ethem'den

Gözlemlerinde Hancı Mustafa adlı bir Türk'ün Yunanlılardan gördüğü zulme de yer veren Falih Rıfkı Bey, bu facialar ve Salihli yangındaki Çerkez Ethem'in rolüne ilişkin de şunları yazar:

"Çerkezler Salihli'nin önünde Yunan ordusunun son mukavemetini yapmışlardı. Bedbaht Salihli belki bu yüzden yandı. Ethem, eşkıyalarla beraber Salihli'de oturuyordu. Dinlediğimiz hikâyelere göre Yunanlılar bu katilleri köyleri yakmak, soymak ve öldürmek için serbest bırakmışlardı. Köyde sabahlara kadar dövülerek ölen Türk çiftçilerinin adedi birkaç yüzü geçiyor."[83]

Falih Rıfkı Bey'in gözlemlerine ilişkin verdiği bu son bilgiler gerçekten son derece ilginçtir. Yunan ordusunun Türk ordusuna karşı Anadolu'daki son direnişini Yunanlılar adına Çerkez Ethem'in Salihli'de yapması, sadece Falih Rıfkı Bey'in satırlarında kalmayacak, ileride bizim de değineceğimiz gibi ***Çerkez kardeşler tarafından da üstlenilecek*** bir gerçektir. Gerçi Salihli direnişi son değildir, Kuzeybatı Anadolu'da da Türk ordusuna karşı *-ileride yer vereceğimiz-* ***Ethemist Çerkezlerin*** direnişleri vardır. Ancak ***Salihli direnişi, bizzat Çerkez Ethem'in sevk ve idare etmesi bakımından çok önemlidir.***

İkinci konu, Büyük Türk Taarruzu'ndan önce de Ethem'in Salihli'de oturuyor olduğunun tanıklarca da doğrulanması.

Bu ifadelerden, İbrahim Ethem Akıncı'nın notlarına dayanarak hazırladığımız bölüm(ler)de ***cinayet, soygun ve diğer yüz kızartıcı suçları işleyen Çerkez çetelerini bizzat Çerkez Ethem'in sevk ve idare ettiği ortaya çıkmaktadır.***

Bu durumu doğrulayacak elimizde daha birçok belge ve bilgi de bulunmaktadır. Bunları sırası geldikçe çalışmamızda kullanacağız.

Manisa'yı da Çerkez Ethem Yakmış!

Çalışmamızın bu baskısının tam matbaaya verileceği sırada elimize geçen Lütfullah Gökçen'in* konu ile ilgili ***ilk kez tarafımızdan yayınlanan*** anılarında da ilginç bilgiler vardır.

---

82 a.g.e., s. 72 vd.
83 Aynı yer.
* Mehmet Lütfullah Gökçen; 16 Temmuz 1900 Serez doğumludur. Babası hukuk mezunu Ahmet Hamdi Efendi, aynı zamanda redif taburunda yüzbaşıdır. Ahmet Hamdi Efendi Balkan Harbi sıralarında Binbaşı olan **Kâzım Özalp** ile redif taburu teşkil etmiştir. Lütfullah Bey, Balkan Harbi nedeniyle Serez Rüştiyesi'ni 1912 yılında ikinci sınıfta iken bırakarak ailesi ile önce Selanik'e, ora-

Yunanlılarca Manisa'da göz altına alındıktan sonra 15 günde bir imza koşuluyla salıverilen, Büyük Türk Taarruzu ve kentin istirdadına kadar sıkıntılı günler geçiren Lütfullah Bey, Manisa'nın kurtuluş gününe de tanıklık yapar. Fahrettin Paşa'nın Süvari Kolordusu'na mensup öncü süvarilerimizden 5'inin Yunanlıların açtığı ateşle kahpece şehit edildiklerine bizzat şahit olur. İstirdaddan önce yanmaya başlayan Manisa'da derhal Merkez Karakolu'na gider. Türk subayları, silah ve cephane verdiği Lütfullah Bey gibi gönüllü Türk gençlerini Manisa'nın bağ araları ve bağ kulelerini arama-tarama ile görevlendirir. Gerisini Lütfullah Bey şöyle anlatır: "...Derhal...arama taramaya başladık. Tabii bundan önce saydığımız mezalimi yapan bazı kalıntıları temizlikle meşgul olduk. Manisa yanıyordu. Günlerden 8 Eylül 1922. Artık güneşimin yüzü gülüyor, ordumuz İzmir'e doğru gidiyordu. ***Manisa'yı yakanlar Çerkez Ethem ve yerli Rum kalıntıları idi."***

Lütfullah Bey kimi yerleri mükerrer *-ve imlası da hayli bozuk-* olan anılarının 17. sayfasında da şu bilgileri verir: "...Küf ve rutubet içinde bulunan o ufacık kira evinde iken Manisa'nın yangını ***Çerkez Ethem ve Rum ve Yunan alçakları tarafından güzel Manisamızın muhtelif yerlerinden yakılmağa başlamıştı.*** O günün felaketini hiç unutamayacağım. Çünkü yangın akşama doğru...evimizi de tehdit etmeye başlayınca torbalarımıza biraz yiyecek alarak evimizin dağa olan cihetinden Rumeli'nden getirdiğimiz bütün eşyamızı, hatta üstümüzdeki ne varsa onlarla dağ kısmına doğru hareket etmek üzere iken, yangından sıkışmış bir ***Çerkez süvarisi*** gelmekte olduğunu görünce, beraberimizde bulunan gözüpek ve hatta Birinci Cihan Harbi'nde Rus ve Ermenilerle savaşan Ali Enişte, o geçen [Çerkez] süvarinin yolunu keserek bilmem nasıl oldu da onu itlaf ederek silahını alınca bir ara kayboldu. Biz çoluk çocukla Manisa'nın Sipil dağına arkamızdan atılan kurşun yağmuru içinde zirveye varabildik."

Bir gece dağda saklandıktan sonra ana-babasının karşı çıkmasına rağmen Manisa'ya inen Lütfullah Bey, evlerinin olduğu yere gelip bir iğne bile kurtulmadan tamamen yandığını görünce derhal Merkez Karakolu'na gider. Toz toprak içindeki Türk süvarileri ile kucaklaşır. Onlardan aldıkları silah-cephane ile derhal bir müfreze kurarak arama tarama faaliyetlerine başlar. Lütfullah Bey'in anılarının ko-

---

dan vapurla 1913 Ağustos'unda İzmir'e, ertesi gün de Manisa'ya gelmiş, Kırkdamla denilen Kayaser mahallesinde bir eve yerleşmişlerdir.
Keçecinin yanında çıraklık yapan Lütfi Bey henüz 16-17 yaşında bulunmasına karşın iri yapılı olması nedeniyle 1916'da silah altına alınır. İzmir Bornova'da bulunan Jandarma Efradı Cedide Okulu'na gönderilir. Buradaki eğitimden sonra İzmir [Jandarma] Alay Kumandanı Sarı Efe/Çerkez Edip Bey'in emrine verilir. Edip Bey, yeni askerlerinin moralini yükseltici konuşmalar yaparak onları İzmir'in güvenliği ile görevlendirir. Lütfü Bey, anılarından anlaşıldığı kadarıyla Mütareke ve hatta İzmir'in işgali arefesine kadar bu görevini sürdürür. Bu sırada evine, Manisa'ya dönen Lütfullah Bey, Yunanlıların İzmir'i işgal edip Manisa kapılarına dayandığını görünce, bazı mukavemet hareketlerinin başladığını öğrenir. Bunun üzerine o da nerede olduğunu henüz öğrenemediği **Parti Pehlivan**'ın çetesine yazılmaya karar verir. Ancak, Lütfullah Bey'in adı; İzmir'deki görevi sırasında evlerine Yunan, İngiliz ve diğer yabancı bayraklarını asan Rumlara karşı yaptıkları sindirme hareketlerinden dolayı Rumlarca not edilmiştir. Bu nedenle işgalci Yunanlılar, Lütfullah Bey gibi adını not ettiklerinin peşine düşerler. Ele geçirdikleri künyesinden adresini buldukları Lütfullah Bey'i Manisa'daki evlerinde yakalayarak Merkez Karakolu'na kapatırlar. Kurşuna dizilme veya sürgüne gönderilmesi muhakkak olan Lütfullah Bey, babasının Serez'deki Rum okulunda işgalci Yunan subaylarından birisinin Türkçe hocası olmasından kaynaklanan tanışıklık sayesinde 15 günde bir imza vermesi koşuluyla salıverilir.

numuzla ilgili kısmı şöyle bitmektedir: "...İşte ordumuzun öncülerinden ancak 5 şehit vererek Manisamız kurtulmuş ve camilerimizin minarelerinden salâlar veriliyor, Al Bayraklar dalgalanıyor, sağ kalan vatandaşlarımız birbirine sarmaşarak kurtuluşlarını kutluyorlardı. Henüz Manisa'nın yangını bitmemiş, her taraflarda yangın dumanları tütüyor ve hatta ***Hükümet Konağımızı da Çerkez Ethem hempaları yakıp kül etmişlerdi.***"

Lütfullah Bey anılarında; ***Manisa'nın Çerkez Ethem ve Rumlar ile Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılmasına 5-6 Eylül'de başlandığını; yangının çıkarılmasından sonra Çerkez Ethem ve Rum-Yunanlıların son kafilesi ve döküntülerinin Manisa'dan bazı Türkleri rehin alarak 4 lokomotife takılı yüzlerce vagonla istasyondan Boğaza hareket ettiklerini; tam bu sırada bazı fedailerimizin açtığı ateşe karşılık vermek isteyen [Çerkez Ethem ve] Yunan sürülerinin derhal trenden inerek ateşe cevap verdiklerini de bildirir.****

13.5. Genelkurmay Belgeleri Ne Diyor? 'Yunan' Esirlerinde ŞÇTHC Kimlik Belgesi Çıktı!

Çalışmamızın bu bölümünde ortaya koyduğumuz olayları, Çerkez Ethem ve ona bağlı Çerkez gruplarının Rum-Yunan ve Ermenilerle birlikte hem Türk ordusuna direniş, hem de bölgenin Türk halkına karşı yaptıkları mezalimde rolü olduğunu kanıtlayan Genelkurmay belgeleri de elimizde bulunmaktadır.

Yukarıda yer verdiğimiz Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım (Gündüz) Bey'in yazısında belirtilenin dışındaki Genelkurmay belgelerinde de bu konuya yer verilmektedir.

Türk ordusunun icra ettiği *stratejik takip* görevini yerine getiren birliklerden 1. Ordu Komutanı Nureddin Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na Turgutlu'dan gönderdiği 8 Eylül 1922 tarihli "harp raporu"nda da şöyle bir kayıt vardır: ***"...Salihli'de Çerkez Ethem Çetesi'ne mensup bazı şahıslar yakalanmıştır. Bu civar Çerkezlerinde 'Şark-ı Karip Çerkezleri' başlıklı ve Yunanlılarca onaylanmış vesikalar mevcutmuş."***[84]

Her şeyi gün gibi ortaya çıkartan bu belge karşısında biz bir yorumda bulunmuyoruz.

---

84 ATBD, Haziran 1994 sayı: 98, vesika nu: 2652.

* İzmir'in istirdadından sonra 'Yunan' esirlerinin kafileler halinde Manisa ve daha içerilere sevk edildiklerini bildiren Lütfullah Bey, bunların içinden Manisa yangını ile ilgili olanların seçilerek Belediye binası önünde Manisa'nın ilk kaymakamı ve askeri idare heyetince yargılandığını; verilen kararlar gereğince ölüm cezasına çarptırılan 17 yerli Rum'un idam edildiğini, bundan başkalarının da kurşuna dizilmeleriyle adaletin yerini bulduğunu kaydeder. Lütfullah Bey'in daktilo edilmiş haldeki 36 sayfalık anıları, Manisa'da yaşayan torunu Sayın Hakan Ünsal'dan Sayın A. Nedim Çakmak'a, Çakmak'tan da bize ulaştırılmıştır. **Parti Pehlivan Ağa'nın torunu Sayın Çakmak** ile **Lütfullah Bey'in torunu Sayın Ünsal**'a bu duyarlılıklarından ötürü teşekkürlerimi sunarım. A.E.
Çalışmamızın başlarında yer verdiğimiz "Kaynaklara İlişkin" başlığı altında Cemal Kutay'la ilgili yaptığımız değerlendirmeye göz atılması, Lütfullah Bey'in yayınlanmamış anılarını daha önemli kılmaktadır.

Bintepeler Çarpışması Kimin Eseriydi?

Yukarıda ayrıntılı biçimde verdiğimiz gibi, Türk ordusu, Salihli'de bir *düşman* direnişi ile karşılaşmış, bu direnişi kırdıktan sonra da Salihli kuzeybatısında bu kez de Bintepeler mevkiinde düşmanla çarpışmaya başlamıştı. Salihli direnişinin, yukarıda gösterdiğimiz kaynakların ışığında Çerkez Ethem ve adamlarınca gerçekleştirildiğini ortaya koymuştuk. Öteki kaynakların ve Fahrettin (Altay) Paşa'nın 1925/1950 baskılı eserinde de belirtildiği gibi Bintepeler çarpışması da Yunanlıların ünlü Plastiras müfrezesinin eseri idi.

Biz, bu Bintepeler çarpışmasının da Yunanlılarla birlikte Çerkez Ethem unsurlarının 'eseri' olduğuna inanıyoruz. Çünkü açıkladığımız gibi, Ethem ile Albay Plastiras arasında *-yaveri Sami aracılığıyla-* sığınacakları sırada yakın bir ilişki kurulmuştur. İzmir'e doğru kaçan Yunan birliklerinin çekilişini destekleme amaçlı bu çarpışmanın, Çerkez Ethem unsurlarınca gerçekleştirildiği ileride kendileri tarafından da kabul edilecek ve biz de bununla ilgili bir belgeyi, hem de Yunan belgesini açıklayacağız.

Genelkurmay Belgelerinde Kırkağaç'ta Ele Geçirilen Çerkez Ethem'in Adamları

Ethem ve yandaşlarının söz konusu olaylardaki rolü bunlarla sınırlı değildir. Yukarıda da ayrıntılı biçimde değinildiği gibi, bizzat Başkomutan'ın ağzından 'Yunanlılar' "Uşak doğusunda Takmak, Alaşehir, ***Salihli civarı*** ve son defa olmak üzere İzmir'in 25-30 km. doğusu" gibi noktalarda da Türk ordusuna karşı direnişe yeltenmişti. '*Yunanlılar*'ın Eşme/Salihli/Bintepeler direnişinin iç yüzünü açıkladık.

Bu bağlamda yukarıda yer verdiğimiz belgelerde şöyle bir kayıt vardı:

1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa, 5. Kolordu Komutanlığı'na 9 Eylül 1922'de gönderdiği 43 Numaralı Ordu Emri'nde, "Ordu şimdilik büyük kısmıyla İzmir ve havalisinde ikamete geçecek ve topraklarımızı düşman perakendelerinden temizleyecektir. Bu maksatla yapılacak araştırma esnasında *yalnız doğrudan doğruya düşman erleri nazarı dikkate alınmakla yetinilmeyecek,* düşman ırkına mensup olanlar ve ***düşmana yardım ve yataklık edenlere dahi*** ayniyle düşman gibi muamele olunacaktır" diyordu.[85]

Acaba, "düşman ırkına mensup olanlar" dışında, ***"düşmana yardım ve yataklık edenler"*** *kimlerdi?*

Batı Cephesi Komutanı'ndan 1. ve 2. ordulara, 13 Eylül 1922 akşam saatlerinde gönderilen 105 Numaralı Cephe Emri'nde *"...Kırkağaç çevresinde dağlarda varlığı bildirilen beşyüz kişilik bir düşman kuvvetine karşı* 2. Ordu tarafından 11 Ey-

85 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2658.

lül'de bir müfreze gönderilmişti. Dikili bölgesinde dağınık düşman ve ***hasım unsurlara*** karşı 1. Ordu'dan 13 Eylül'de 2. Süvari Tümeni; 2. Kolordu'dan bir tümen gönderilmişti" denilerek yine bir ***düşman direnişinden*** bahsedilmekteydi.[86]

"Dağınık düşman" dışında *"hasım unsurlar"*'ın yaptığı belirtilen bu direniş acaba kimin eseriydi?

Bu soruların yanıtlarını da yine Genelkurmay belgeleri vermektedir:

Söz konusu dağınık düşman ve ***hasım unsurların*** direnişini söndürmek için Batı Cephesi Komutanlığı'nın emriyle kuvvet gönderen 1. Ordu'nun Komutanı Nurettin Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı'na 14 Eylül akşamı Bornova'dan yazdığı harp raporunda ordusuna bağlı bir birliğin bölgesinde meydana gelen bir ***vukuatı*** şöyle bildirmektedir:

"...Dördüncü Kolordu mıntıkasında; Şark-ı Karip Çerkez İttihat Kulübü'ne dahil beş kişi ele geçirilmişse de nakilleri sırasında kaçmaya teşebbüs ettiklerinden çarpışma sonucu telef edilmiştir. Bunlardan başka daha altı kişi ele geçirilmiştir."[87]

Paşa'nın raporunda söz edilen örgüt, çalışmamıza konu olan ***Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti***'dir. O hengame sırasında II. Meşrutiyet dönemi Çerkez örgütleri ile ŞÇTHC'nin adı karıştırılarak bu şekilde telaffuz edilmiştir.

Yorumlamaya gerek duyulmayacak kadar açık olan belgede geçen olayın nerede meydana geldiğini ise şu şekilde tespit edebiliyoruz. Hemen yukarıda verdiğimiz belgelerde Manisa/Kırkağaç çevresindeki dağlarda beşyüz kişilik bir düşman kuvveti/***Hasım unsurlar***dan bahsedilmişti.

"Ethemist Çerkezler"'in 5'ini ölü 6'sını sağ ele geçiren 4. Kolordu'nun bağlı olduğu 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na 12 Eylül'de verdiği harp raporunda, 4. Kolordu'nun Manisa bölgesinde olduğu bildirilmekteydi.[88] Nurettin Paşa'nın yine Batı Cephesi Komutanlığı'na 13 Eylül'de gönderdiği harp raporunun, birliklerinin konuşlanma düzeni ile ilgili bilgi verdiği 4. maddesinde de şöyle denilmektedir:

"...Dördüncü Kolordu, 19.9.1922 akşamına kadar *Soma-**Kırkağaç*** mıntıkasına yerleşmiş bulunacaktır..."[89] 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na bu kez 15 Eylül'de verdiği harp raporunda, 4. Kolordu'nun ***Manisa***/Akhisar bölgesinde olduğu bildirilmekteydi.[90]

Sanırız her şey yerli yerine oturacaktır.

---

86 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98 vesika nu: 2665.; ayrıca bk; vesika nu: 2670.; ayrıca bk; Kayalı-Kürşat, a.g.m.
87 HTVD, Haziran 1968, sayı: 64, vesika nu: 1453.
88 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2664.
89 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2667.; ayrıca bk.; vesika nu: 2670.; ayrıca bk.; vesika nu: 2673.
90 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2669.

Ethem'in Güzidesi İştip'li Halil İzmir'de Ne Yapıyordu?

Bu arada Türk süvarileri Yunan'ın ve ***"onların çekilişini destekleyen müttefiklerinin"*** direnişlerini söndürerek 9 Eylül'de İzmir'e girmiştir.

Demirci Akıncıları Reisi ve Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey de Çerkez Ethem'in "güzidelerinden" İştip'li Halil'in İzmir'in istirdadında asıldığını belirtmesine karşın ayrıntı vermemiştir.[91]

Acaba Halil, kahvede otururken mi yakalanıp idam edildi, yoksa, Ethem'in diğer yardakçıları gibi Türk ordusuna karşı silahlı direniş yaparken mi suçüstü yakalanıp idam edildi?

Bunun da açıklanmaya değer konulardan biri olduğu ortadadır.

Türk Askeri İstihbaratının Raporlarında Çerkez Ethem ve Hempaları

Kuzeybatı Anadolu'nun düşmandan istirdad edilmesine geçmeden önce kaydedelim ki, Türk Genelkurmayı da 26 Ağustos'tan 9 Eylül'e kadar cereyan eden çarpışmalardaki rolünün etkisinden olsa gerek, Ethem'le ilgili duyumları harp raporlarına alacak kadar önemsemektedir. Bu konu ile ilgili bilgilerden de bahsedeceğiz.

Acaba Türk Genelkurmayı, 28 Ocak 1921'de Yunanlılara teslim olan Çerkez Ethem'i neden Büyük Türk Taarruzu'nun zaferle sonuçlanıp 9 Eylül 1922'de İzmir'e girilmesine karşın harp raporlarına alma gereksinimi duymuştur?

Sanırız yukarıda anlatılanlar, bu sorunun yanıtını verecektir.

Ege adaları ve Yunanistan'da faaliyet gösteren Türk askeri istihbarat birimlerinin elde edip ilgili makamlara arz ettiği, Genelkurmay'ın da ilgili kişilere 14 Eylül 1922'de sunduğu bilgilere göre, " Midilli'den kaçıp gelen Bilal adındaki bir kişi, Midilli'de, Anadolu'dan kaçan 15-20 bin kişi bulunduğunu, ***Çerkez Ethem ve adamlarının da*** burada, Yunan askerleri gibi sefalet içinde olduğunu" bildirmiştir.[92]

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği 16 Eylül 1922 tarihli harp raporunda bu durumu ***"...Çerkez Ethem ve hempalarının Midilli'de oldukları istihbar edilmiştir"***[93] diyerek doğrulamış, böylece hem Türk Genelkurmayı'nın onun peşinde olduğunu, hem de raporlarına alacak kadar hareketlerinin önemli sayıldığını göstermiştir.

---

91 Demirci Akıncıları, s.96n.

92 Genelkurmay/ATASE, Türk İstiklâl Harbi, kitap 3, kısım 6, c.2, s.158'den naklen; Sarıhan, a.g.e., s.112 vd., "Genelkurmay Başkanı Fevzi" imzalı, 18 Eylül tarihli harp raporunda, Midilli'den firar ederek gelen üç Müslüman ve bir Rum'un ifadelerine göre de "Midilli'de mevcut 20-25 bin kadar 'düşman askerinin' her gün vapurlarla terhis edilerek Pire ve Selanik'e sevk edildikleri" belirtilmektedir. İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, s.194 vd. Bu faaliyetlerin hangi amaçlarla yapıldığı da ileride ortaya çıkacaktır.

93 ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2673.

Yine Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği 20 Eylül tarihli harp raporunda da Midilli'den kaçarak gelen üç Türk esirle bir Rum'un ifadesine göre, ***"Çerkez Ethem ve ikiyüz hempasının Midilli'de Yukarı İskele'de Osmanlı Oteli'nde oturduklarının haber alındığını"*** bildirmiştir.[94]

Öte yandan bu istihbaratlar doğrultusunda, yapılacak olası bir baskına önlem niyetine olsa gerek, Türk Genelkurmayı, 20 Eylül 1922'de ilk önce İzmir limanı girişindeki Kösten adasını işgal etmiş, ardından elinde bulunan sınırlı sayıdaki tayyareyi Midilli adasını keşifle görevlendirmiştir. Türk tayyarelerine sadece keşif değil, başka bir görev verildiği de anlaşılmaktadır. Şöyle ki; ada üzerine intikal eden Türk tayyarelerinin pilotları, Midilli limanı önünde 2'si savaş gemisi olmak üzere 13 adet büyük geminin demirli, liman içinde de yüzden fazla küçük geminin rıhtıma bağlı olduğunu, şehrin doğusundaki kalede ve civarında münferit çadırlar bulunduğunu görmüş ve ***gemiler üzerine bombalar atmıştır.***[95]

13.6. İbrahim Ethem Bey'in Notlarında Büyük Türk Taarruzu'nda Yaşananlar

Bu arada, 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Türk Taarruzu büyük bir hızla ve başarıyla gelişip Türk süvarileri 9 Eylül'de İzmir'e girerken, kuzeybatı Anadolu'da ***düşman derinliklerinde*** faaliyet icra eden Demirci Akıncıları da boş durmuyordu. Aylardır bekledikleri Büyük Türk Taarruzu'nun başlamasından büyük bir heyecana kapılarak güç alan Demirci Akıncıları da hemen harekete geçerek dağlardan ovalara inip Türk kent ve kasabalarını düşmanın katliamlarından ve yangınlarından kurtarmaya başlıyordu. Ordu ile de irtibata geçen Demirci Akıncıları Reisi İbrahim Ethem Bey, ***istirdad*** hareketlerini Batı Cephesi Komutanlığı ve bağlı birlik komutanları ile koordineli biçimde icra ediyordu.[96]

Bu bağlamda Balıkesir, Demirci Akıncı Müfrezeleri'nce 6 Eylül 1922'de istirdad edilir. İbrahim Ethem Bey de şehre gelerek yönetimi ele alır ve düzeni sağlamak için bir İdare (Müdafaai Hukuk) Heyeti kurar. Bu sırada *stratejik takibi* sürdüren Türk Ordusu'nun, 61. Tümen'e bağlı 159. Alay'ının Komutanı Yarbay Arif Osman Bey; düşmanı kovaladıklarını telgrafla İbrahim Ethem Bey'e bildirir. Düşman kaçarken, köy, kasaba ve şehirleri yakmakta, Türk-İslam unsurunu da acımasızca katletmektedir. Türk Ordusu'na verilen görevlerden en başta geleni de bu faciaları önlemektir. Bunun için de düşmanın tamamen *imha veya esir edilmesi* gerekmektedir. Yarbay Arif Osman Bey adına keşif subayı Cavit Bey, İbrahim Ethem Bey'in Akıncı Müfrezeleri ile düşmanın kaçış yolu olan Binsuret boğazını tutması için adeta yalvarır: *"...Allah aşkına ayaklarınızı öpeyim, boğazı tutun!"*[97]

---

94 HTVD, Mart 1969, sayı: 67, vesika nu: 1493.
95 İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, s.197 vd.; Vecihi Hürkuş, Bir Tayyarecinin Anıları, s. 125 vd.
96 Demirci Akıncıları'nın askeri başarıları o kadar yayılır ki bu durum basın mensuplarınca Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya da sorulur. Başkomutan da Akıncılar'ın başarılarından övgüyle söz eder. ATABE, c.13, s. 298 vd.; ayrıca bk; Kayalı-Kürşat, a.g.m.
97 Demirci Akıncıları, s. 352 vd.

Balıkesir'de Misilleme Bekleniyor

Balıkesir'in istirdad edildiği gün gelen bu emir üzerine gece topladığı Müdafaai Hukuk Heyeti'ne durumu açan İbrahim Ethem Bey, tüm müfrezeleri alarak Binsuret boğazını tutmaya gideceğini belirtir. Ancak, hem Kirmastı'dan gelmesi olası Yunanlıların hem de ***Çerkezlerin henüz belli olmayan tavır ve vaziyetlerinden*** çekinen heyet Balıkesir'in savunmasız bırakılmasına karşı çıkar. İbrahim Ethem Bey, Heyete "Pekâlâ" demekle birlikte, bazı müfrezeleri ilgili yerlere gönderir. Kendisi de gece yarısından, halk yattıktan sonra, kimseye görünmeden gitmek üzere hazırlığa başlar. Durumu hisseden bazı kişiler kendisinin gitmesinin uygun olmayacağını, Balıkesir'de misilleme olacağını belirterek İbrahim Ethem Bey'in hareketine karşı çıkarlar. Akıncı da onlara gerçekten hak verir ve gitmekten vazgeçer.[98]

Ethem'in Fedaisi Çerkez Sündük Davut Yine Sahnede

8 Eylül 1922'de Susurluk'tan Dâniş Bey başkanlığında bir heyet Balıkesir'e gelerek İbrahim Ethem Bey'den yardım ister. *Heyet, en çok Çerkezlerden ve bilhassa;* ***Yunan ordusu ile omuz omuza Türk Ordusu ve halkına karşı melanetlerine devam eden Sündük'lü Çerkez Davut*** *ile Kirmastı ve Karacabey'in yerli Rumlarının saldırılarından çekindiklerini bildirir.* "Gerçekten Susurluk ve Kirmastı havalisi bizi fazla meşgul ediyor, elimizde kuvvet olmadığından birşey yapamıyorduk" diyen İbrahim Ethem Bey, ne yapar eder yine de değişik adlar altında nizami/gayrınizami kuvvet gönderdiği Kirmastı, Susurluk, Gönen, Manyas havalisinde düzeni sağlamaya çalıştıklarını belirtir.

İbrahim Ethem Bey'in düzeni sağlamak için gönderdiği kişilerden birisi de her nasılsa savaşta Balıkesir'de kalmış olan (müstafi-?) Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Asım Bey'dir. İbrahim Ethem Bey, Mustafa Asım Bey'i Susurluk yöresi komutanlığına tayin eder; Yunanlılardan ganimet alınan asker elbiselerini giydirdikleri nizami bir kuvveti de Mustafa Asım Bey'in emrine vererek hemen o gün Susurluk yöresine gönderir.[99]

Ertesi gün Suşurluk'a intikal eden Mustafa Asım Bey, İbrahim Ethem Bey'e gönderdiği 9 Eylül 1922 tarihli harp raporunda, Kirmastı'dan aldığı istihbarata dayanarak, ***Sündük'lü Çerkez Davut'un, 200 kadar avenesiyle Kirmastı'da***; bir Yunan müfrezesinin de Kirmastı'nın yakınında bulunduğunu belirtir.[100]

İbrahim Ethem Bey'e gönderilen, "Kepsut Nahiye Müdürü Mehmet" imzalı, 9 Eylül 1922 tarihli istihbarat bilgi notunda da Kirmastı'daki Yunan askerlerinin 7/8 Eylül'de Bandırma'ya doğru dağınık bir halde firar ettikleri, ***Çerkez Davut'un da onlardan bir gün önce ailesi ve eşyasıyla Bandırma'ya kaçtığı bildirilir.***[101]

---

98 Aynı yer.
99 a.g.e., s. 357 vd.
100 a.g.e., s. 374 vd.
101 a.g.e., s. 369 vd.

Ancak, İbrahim Ethem Bey'in, Batı Cephesi Komutanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Sındırgı yöresinde 159. Alay Komutanlığı'na gönderdiği 80/48 Numaralı, 9 Eylül tarihli harp raporunda belirttiğine göre ***Çerkez Davut, Kirmastı'da ahaliye mezalim yaptıktan sonra Bandırma'ya değil, Susurluk'a gelmiştir.*** Bu durum üzerine ***Çerkez Davut'un tepelenmesi için Murat Efe Müfrezesi gönderilmiştir.*** İbrahim Ethem Bey'in raporu şöyledir:

"...159. Alay'ın takip ettiği düşman birliğinin pusuya düşürülmesi için Alay Komutanlığı ile haberleşilerek bütün kuvvetler Gölcük havalisine gönderilmiştir... ***Kirmastı'ya Çerkez Davut gibi bazı alçaklar***[ın] ***girerek halka mezalim yaptıkları anlaşılmıştır.***

"Kırkağaç, müfrezelerimiz tarafından istirdad edilmiştir...Kirmastı'dan Susurluk'a gelen ***düşman Davut çetesine*** karşı yeniden kurulan müfreze, Murat Efe komutasında gönderilerek Susurluk istikametinde ileri harekâtlarına devam etmektedirler."[102]

Nitekim, İbrahim Ethem Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı ile ilgili makamlara gönderdiği 81/49 Sayılı, 10 Eylül 1922 tarihli harp raporundan anlaşıldığına göre, Çerkez Davut hâlâ Kirmastı'dadır ve cinayetlerine devam etmektedir:

"...Kirmastı'da bulunan Davut Çetesi, Belediye Reisi ile beraber daha altı kişiyi şehit eylemiştir...."[103]

"Vatan ve Millet Haini Çerkez Davut'u Temizleyin!"

Sündük'lü Çerkez Davut'un bu melanetlerine devam etmesi üzerine İbrahim Ethem Bey, Susurluk'ta Talip ve İsmail efelerle Mevki Komutanı Yüzbaşı Mustafa Asım Bey'e gönderdiği 82/50 sayılı, 10/11 Eylül 1922 tarihli bir emirle bu "vatan ve millet haini"nin tepelenmesini ve 'temizlenmesini' ister:

"...İslam ismini taşıdığı halde alçak düşmanla birleşerek türlü mezalim yapmaya cüret etmekte oldukları anlaşılan bazı namussuz, vicdansız, vatan ve millet haini haydutları tepeleyerek temizlemek dini ve vatani görevini yerine getirmenizi Müslümanlık adına temenni ve sizin gayret ve yiğitliğinizden beklerim. Şu halde hemen Susurluk İnzibat Komutanı Kıdemli Yüzbaşı Mustafa [Asım] Bey'le birleşip onun emir ve talimatına göre hareket etmeniz gerekmektedir..."[104]

İbrahim Ethem Bey'in yukarıdaki emrine karşın, Talip ve Mehmet'in Manyas ve Susurluk'tan çektikleri 10/11 Eylül tarihli telden öğrenildiğine göre Çerkez Davut'u tepeleme harekâtında yanlış anlaşılmadan dolayı bazı sorunlar çıkar.[105]

---

102 a.g.e., s. 370 vd.
103 a.g.e., s. 376 vd.
104 a.g.e., s. 377 vd.
105 a.g.e., s. 381 vd.

Tarih 12 Eylül... Davut Hâlâ Direniyor... "Çerkez Davut'u Kaçırmayalım!"

Bu gelişme üzerine İbrahim Ethem Bey, bu kez Susurluk Mevki Komutanlığı'na gönderdiği 84/50 sayılı, 10/11 Eylül tarihli yeni bir emirle Çerkez Davut'un kaçırılmadan yakalanmasını ister:

"...İsmail Efe ve Tahir Efe ile görüşüp yeterli kuvvet hazırlayarak hemen Kirmastı istikametine hareket ediniz.

"Eğer mümkün ise Davut'u kaçırmayalım...Kuvvetiniz yeterli değilse karşıdan karşıya düşmanı tâciz ediniz... Kirmastı'nın işgalinden sonra Karacabey istikametine gidilecek ve düşman sürekli tâciz edilecektir... Ordumuz yarından sonra Balıkesir'e girecektir."[106]

Yunanlılar ve Yerli Rumlarla Ermeniler Kaçtı, Çerkez Davut Direndi

Ancak tüm bu girişimlere karşın, ***Yunanlılarla omuz omuza Türk milletine ve ordusuna karşı çarpışan Çerkez Davut, 12 Eylül itibariyle dahi ele geçirilememiştir.*** Bunu, 12 Eylül'de Susurluk'tan İbrahim Ethem Bey'e çekilen "Gayet aceledir" kayıtlı; Kirmastı eşrafından İsmail Hakkı, Hükümet Tabibi Şerif, Susurluk/Kirmastı Jandarma Komutanı Adem Fehmi imzalı bir telgraftan anlamaktayız:

"Kirmastı'da Çerkez Davut çetesi, melanet yapmaya devam etmektedir. Zatıalilerinden yüz kişilik bir kuvvet sırf Kirmastı'ya gönderilmesi halinde aşağılık Davut'u tenkil ve Kirmastı'yı istirdad edebiliriz. İyilik dileriz efendim."[107]

İbrahim Ethem Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı ve ilgili makamlara gönderdiği 88/56 sayılı 13 Eylül tarihli "Gayet mühim ve acele" harp raporundan anlaşıldığına göre, "Çerkez Davut'un melanetlerine devam *ettiği **Kirmastı'daki yerli Rum ve Ermeniler tamamen kaçmışlar; Kirmastı köylerinden bir kısmının da yakıldığı görülmüştür."***[108]

İbrahim Ethem Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı ve ilgili makamlara gönderdiği 89/57 sayılı ***14 Eylül*** tarihli "Gayet mühim ve acele" harp raporunda belirttiğine göre, ***"Kirmastı kasabası iki saat devam eden şiddetli bir çatışmanın ardından olaysız istirdad edilmiştir."***[109]

Ancak, işgalci Yunanlılar bozgun halinde canlarını kurtarmak için Edremit, Ayvalık ve Bandırma'ya doğru kaçışırken, *Kirmastı'daki yerli Rum ve Ermenilerin de kasabayı bir gün önce terk ettikleri, İbrahim Ethem Bey'in bir önceki harp raporundan anlaşıldığından,* ***14 Eylül'deki çarpışmanın hangi kuvvetle yapıldığı***

106 a.g.e., s. 383 vd.
107 Gösterilen yer.
108 a.g.e., s. 389 vd.
109 a.g.e, s. 390 vd.

İbrahim Ethem Bey'in son raporunda belirtilmemiş ise de bunların Çerkez Davut kuvvetleri olduğu ortadadır.

İbrahim Ethem Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı ve ilgili makamlara gönderdiği 90/58 sayılı 14 Eylül tarihli harp raporunda Türk Ordusu'nun 3. Süvari Tümeni'ne bağlı bir bölüğün aynı gün Kirmastı'ya girdiğini öğrenmekteyiz.[110]

Manyas'taki 300 Silahlı Çerkez Kime Karşı Hazırlanmıştı?

İbrahim Ethem Bey, Kirmastı'daki Çerkez Sündük Davut ile uğraşırken, Susurluk Nahiye Müdürü Osman Bey'den telefonla gelen 11 Eylül tarihli bir yazıdan ***bu kez de Manyas'ta bazı kıpırdanmalar olduğunu*** öğrenir:

"...Manyas eşrafı ve beylerinden dört beş zat buraya davet edilerek sözleşme ve birleşme yapılarak gereğine göre hareket edilmesi hususu etraflıca düşünülmekte ise de bu konudaki yüce düşüncelerinizi bekliyoruz. Zira ***orada 300 mevcut silahlı bulunduğundan*** yüce emirlerinizi bekleriz efendim."[111]

Nahiye Müdürü Osman Bey'in bu isteği üzerine İbrahim Ethem Bey, 85/53 sayılı, 11 Eylül tarihli ve ***"Manyas İslam Mücahitlerine"*** başlıklı bir yazıyla, muhataplarının dini hislerini okşayıcı sözlerle onları *"geçmişi unutarak"* işbirliği yapmaya, Akıncı olmaya davet eder: *"...Akıncılık, yalnız gâvurla uğraşır. Gâvura tüfek atar, gâvuru öldürür. Ve katiyen bir Müslüman'a zarar yapmaz; Akıncılar kimsenin hayvanına, malına, ırzına katiyen müdahale etmez. Ve* ***eski dedikodulara, birtakım edepsizliklerin milleti tefrikaya düşüren propagandalarına kulak vermez.*** *O, çizdiği şeriat dairesinde hareket ve vazife ifa eyler. İşte sizin de bu daire dahilinde çalışmanızı rica ederim..."*[112]

İbrahim Ethem Bey'in ***"geçmişi unutmaktan"***, ***"eski dedikodulardan"*** ve ***"birtakım edepsizliklerin milleti tefrikaya düşüren propagandaları"***ndan bahsetmesi, buraya kadar olan safahattan, muhataplarının kim olduğu konusunda bizlere ip ucu vermektedir ve okuyucu da bunu gayet rahatlıkla anlayabilecektir.

Ancak, İbrahim Ethem Bey'in bu çağrısına ne cevap verildiğini bilmiyoruz.

Bu arada yukarıda da değinildiği gibi, Ankara'dan Anadolu Ajansı'ndan aldığı bir habere 16 Mart 1922 tarihli nüshasında yer veren "Yeni Adana"nın bildirdiğine göre, Çerkez kardeşlerden Ethem Aydın civarında, Tevfik ve Reşit de Bandırma'da 'faaliyet' göstermekteydi. Reşit; Manyas, Gönen ve Karacabey havalisinde 400 kişilik bir kuvvet oluşturmuştur.[113] ***Yine hemen biraz ileride değineceğimiz gibi Bursa'nın istirdadında 300 süvari ile Yunanlılara yardıma gelen Bağ Talustan'ın yanındaki kuvvetlerin Reşit'inkiler olup olmadığını da şimdilik bilmiyoruz.***

---

110 a.g.e., s. 391 vd.
111 a.g.e., s. 381 vd.
112 a.g.e., s. 384 vd.
113 Sarıhan, a.g.e., s.111 vd.

Gönen'i Yunanlılar Adına Türk Kuvvetlerine Karşı Kim Savundu?

Demirci Akıncı Müfrezeleri'nin Gönen'i istirdad için harekete geçtikleri 5 Eylül'de karşılarına düşmanla birlikte ***Çerkezlerin*** çıktığı, Balya İnzibat Komutanlığı aracılığıyla İbrahim Ethem Bey'e gönderilen "Balya İnzibat Komutanlığı Yüce Katına" başlıklı harp raporundan anlaşılmaktadır. 7/8 Eylül tarihli ve Doktor Numan imzalı raporda şöyle denilmektedir:

"...Bu ayın beşinci Salı günü akşam saat dokuzda Gönen istirdad edilmek üzere Balcı köyünde toplanan Altıparmak Nuri, Bacak Hasan, Kurt Hasan, Süleyman'lı Ahmet, Yüzbaşı Mevlüt, Karadağ'lı Hurşit efelerin çeteleri topyekûn harekâta geçirilmiş ve Gönen dört yönden abluka edildiği sırada kasabanın ***Hıristiyan ve Çerkez mahallelerinden ateş açılmış***, bunun üzerine anılan mahallelere karşı harp vaziyeti alınarak gündüz saat ondan itibaren gece saat sekize kadar harbe devam edilmiş ve anılan mahalleler on saatte ***susturulmuştur***... Düşmandan 150 ölü, 170 esir vardır... İşbu ateşi açanlar kasabada bulunan asker ve ***başıbozuk Hıristiyan ve Çerkezlerden ibarettir***... *Gönen'in yerli halkı bu konuda son derece fedakârlık göstermiştir.*

"Süleyman'lı Ahmet Ağa Müfrezesi'nden bir er yaralı ve bir er şehit vardır..."[114]

Gönen'in istirdadı İbrahim Ethem Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği 8 Eylül tarihli 78/46 numaralı harp raporunda da şu şekilde belirtilir:

"...Bu ayın beşinci Salı günü Gönen havalisindeki müfrezelerimiz Balcı köyünde toplanıp ve Gönen'i abluka ederek düşmana teslim teklifinde bulunmuştur...Bu teklife karşı Hıristiyan ve ***Çerkez*** mahallelerinden silahla ateş açılarak karşılık verildiğinden, saat onda başlayan muharebe gece saat sekize kadar devam etmiş ve düşman mağlup edilerek *Gönen Allah'ın yardımıyla istirdad edilmiştir...* Bu muharebede düşmandan 150 ölü, 170 esir vardır. Süleyman'lı Ahmet Ağa Müfrezesi'nden bir er şehit ve bir er yaralımızdan başka Allah'a şükür kaybımız yoktur... Gönen'in yerli halkı bu konuda son derece fedakârlık göstermiştir."[115]

Durum gayet açık olduğundan burada yaşananları yorumlamaya gerek duymuyoruz.

Ethem'in Çerkez Kongresi'nin Başkanı Bursa'da Türk Ordusu'na Silah Atarken Ele Geçirildi!

Burada bu bölümü Büyük Türk Taarruzu'nda Bursa ve Edincik'te yaşanan olaylar ve ardından yayınlayacağımız çok ilginç bir belge ile bitireceğiz.

---

114 a.g.e., s. 360 vd.
115 a.g.e., s. 362 vd.

26 Ağustos'ta Afyon/Sandıklı üzerinden başlatılan ***Büyük Türk Taarruzu***'nun bir kolu da Eskişehir üzerinden Bursa'yı hedefleyerek icra ediliyordu. 8 Eylül akşamı Bursa'yı istirdad etmek üzere harekete geçen Türk kuvvetleri umulmadık bir direnişle karşılaşıyordu. Bu durumu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, 8/9 Eylül'de TBMM 2. Başkanı Dr. Adnan, Başbakan Rauf, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir, Milli Savunma Bakanı Kâzım ve Elcezire Cephesi Komutanı Cevat beylere gönderdiği bir yazıdan anlıyoruz: "Eskişehir'den Bursa istikametinde takip edilen düşman, Bursa doğusunda/sırtında Aksu civarındaki eski müstahkem mevkilerinde mukavemet etmektedir."[116]

Aşağıda vereceğimiz 'direnişler'in, Başkomutan'ın değindiği mukavemet olup olmadığını *-şimdilik-* bilmiyoruz. Ancak, Bursa'nın istirdadında Yunanlıların dışında ***bazı unsurların*** da yer aldığı ciddi bir direniş görülmüştür.

Fakat bu direniş, Türk kuvvetlerinin kararlılığı karşısında tel-örgüler aşılarak, mevziler zaptedilerek söndürülür. Gece boyunca da Yunan mevzileri yoğun bir ateşe tutularak toparlanmalarına izin verilmez. 9 Eylül sabahı Yunanlıların yaptığı bir iki karşı taarruz püskürtülür. Akşam üzeri Yunan kuvvetlerinin çekilme hazırlıklarına başladığı haber alınır. 10 Eylül sabahı da şafakla birlikte Bursa'ya taarruz başlar. Bu sırada ***gayrınizami Türk kuvvetleriyle*** Yunanlılar arasında Bursa güneyinde çarpışmalar başlamıştır. Bursa doğusundan kente girmeye çalışan Türk keşif bölüğü Yunanlıların ateşine maruz kalır. Bunun üzerine Türk kuvvetleri kente kuzeyden girmeye karar verir. Bu sıralarda kentin etrafında yine çarpışmalar devam etmektedir. Nihayet 10 Eylül akşamı *gayrınizami Türk kuvvetleri* Bursa'ya girmeyi ve kenti istirdad etmeyi başarır.[117]

Ancak, kentin istirdadından önce Ömer Bey Çiftliği ve Tepecik köyü civarlarında Türk ve *'Yunan'* kuvvetleri arasında çarpışmalar devam etmektedir. Türk ordusuna karşı çarpışanlar ve bunların elebaşı çok ilginç birisi çıkacaktır.

Yüceer, bu konu ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

"...Bu arada Ömer Bey Çiftliği ve Tepecik köyü civarlarında taraflar arasında çatışmalar cereyan etmekteydi ve Tepecik köyünde önemli bir miktarda Yunan kuvveti imha edildi. Bu arada Demirtaş ve Tepecik köyleri yönlerinden Bursa'ya doğru gelmekte olan ***300 kişilik Abaza süvarileri*** *ile Türk kuvvetleri arasında cereyan eden çatışmalarda ölenler ve yaralananlar oldu. Bu çatışmada Milli Mücadele aleyhinde etkinliklerde bulunmuş olan* ***'Şark-ı Karip Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti' Reisi Adapazarı Murahhası Bağ Talustan Bey de yakalandı ve ilgililere teslim edildi."***[118]

Çalışmamızın Çerkez Kongresi bölümünde, Kongre'nin Başkanlığı'nı Bağ Talustan'ın yaptığını ortaya çıkarmıştık. İşte bu Bağ Talustan ve adamları, kongrede

---

116 İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, s.173 vd.; ayrıca bk; ATTB, c.IV, s. 480 vd.
117 Saime Yüceer, Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci, s.117 vd.
118 Genelkurmay/ATASE Arşivi, Kls. 2199, Dos. 127-117, Fih. 12-28'den naklen; Yüceer, a.g.e., s. 121n.

alınan *"...Çerkezler bu devam edegelen zulümlerden kurtulmak amacı ile milli bir amaç takibine ve 'Millicilerin' açıkça Çerkez milletini mahva kalkışması dolayısiyle, onlar da 'silahla savunmaya ve çarpışmaya' mecbur kalmışlardır" kararına uygun olarak sözlerinde durmuşlar ve Türk kuvvetlerine karşı çarpışırken suçüstü yakalanmışlardır.*

Yine ayrıca Bağ Talustan'ın yanındaki 300 Çerkez süvarisinin; yukarıda değindiğimiz Çerkez Reşit'in Manyas, Gönen ve Karacabey yöresinden topladığı 400 Çerkez süvarisi olup olmadığı[119] veya İbrahim Ethem Bey'e hemen yukarıda varlığı bildirilen Manyas'taki 300 Çerkez atlısı[120] olup olmadığı da bilinmemekle birlikte onlar olduğu kuvvetle muhtemeldir.

"Genelkurmay Başkanı Fevzi" imzalı 15 Eylül tarihli harp raporunda da "...Manyas gölü güneydoğusunda İyiceboğazı sırtlarında tesadüf olunan *düşman süvarilerine* de taarruz olunarak Aksakal istikametinde kuzeye atılmış ve birliklerimiz Bandırma istikametinde düşmanı takibe geçmiştir" denilmektedir.[121]

Yunan'ın, piyadesi, topçusu, süvarisi birbirine karışıp askeri düzenlerini bozarak adeta bir çapulcu sürüsü halinde kaçtığı bir sırada bu "süvari grubunun" kim olduğu da merak konusudur.

Bu arada Bursa'nın istirdadında Türk ordusuna direnen 'Yunanlılar' arasında ***"Ethemist Çerkezler"***'in bulunduğunu bir başka kaynak daha doğrulamaktadır: Bursa'nın istirdadında gayrınizami Türk kuvvetlerinin de ordu ile birlikte çarpıştıklarını yazan General Erikan, ***bunların karşısında Çerkez Ethem kuvvetlerinin de görüldüğünü belirtmektedir.*** Yine Erikan'nın yazdığına göre, Bursa'nın istirdadından sonra kaçan Yunanlıları *stratejik takip*le görevlendirilen 1. Süvari Tümeni birlikleri, 11 Eylül günü Yunan 11. Tümen'ini kuşatır. 11. Yunan Tümeni'nin Jiras Müfrezesi ile bir alay dışındaki tüm personeli esir edilir. Jiras Müfrezesi ile adı geçen bir alay ise ***kendilerini bekleyen Çerkez Ethem birliklerine kavuşarak*** Karacabey'e çekilir.[122]

Hemen dikkat çekmek isteriz ki Çerkez Davut da bu sıralarda hâlâ Kirmastı/Karacabey taraflarında faaliyet göstermektedir.

Öte yandan kent dışında Türk kuvvetlerine direnenlerden başka ***Bursa'nın içinde de Çerkez çeteleri faaliyetteydi.*** Türk ordusunun kenti istirdad etmek için harekete geçtiğinin öğrenildiği sıralarda Bursa'nın içinde bulunan Rum, Ermeni ve ***Çerkez çeteleri*** de bazı mahallelerdeki evleri *yağmaya* başlamıştı. Halkın başvurusu üzerine yağmanın önlenmesi için Belediye Başkanı Ziya Bey ve Hayrettin Âbidin Bey, Yunan komutanının yanına gider. Yağmanın önüne geçilmesini rica ederler. Yunan komutan, bu isteğe Rum, Ermeni ve ***Çerkez çetelerini açıkça himaye ettiğini gösteren*** şu yanıtı verir: "Keşişte çeteler* aleyhimize hareket ederse ve...tek bir silah atılırsa memleketi yakacağım."[123]

119 Sarıhan, a.g.e., s. 111 vd.
120 Akıncı, a.g.e., s. 381 vd.
121 İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, s. 191 vd.
122 Erikan, a.g.e., s. 384 vd.
123 Yrd. Doç. Dr. Saime Yüceer, Bursa'nın Yakılması Olayı, ATB, Ağustos 2000, sayı: 49.
* Kente ilk giren gayrınizami Türk kuvvetleri. A.E.

Edincik'i de Türk Kuvvetlerine Karşı Çerkez Ethem'in Hempaları Savundu

6 Eylül 1922'de Gönen'i yukarıda anlatıldığı gibi istirdad eden ***gayrınizami Türk kuvvetleri***, bu kez Edincik'e yönelir. Edincik'te Yunan kuvvetleri ağır ve hafif makineli tüfekleriyle hazırlanmış mevzilerde çok kuvvetlidir. Yunan mevzilerine ilk taarruzu yapan müfreze komutanlarından Bacak Hasan yaralanarak Gönen hastanesine sevk edilir. Yine aynı gün yapılan bütün taarruzlar güçlü Yunan ateşi karşısında başarılı olamaz. Erdek önlerinde demirli bulunan Yunanlıların ünlü Averof zırhlısından açılan yoğun destek ateşleri de Yunan savunmasını kolaylaştırır. Olayların tanığı olan ***Jandarma Önyüzbaşı Zühtü Güven Bey***, hatıralarında bunu şöyle anlatır:

"...Edincik bir hafta dayandı, son günlerinde Çerkez Ethem'in çetesinden bir kısım kuvvet gelerek Türk efelerine taarruz etmişti. Vatan müdafaası ile çarpışan Türk kahramanlarını sözde vatandaş olan bu Çerkez çetesi, ikibuçuk yıl sonra yine arkadan vuruyor ve Yunanlılara yardım ediyorlardı. Onlar da nihayet tutunamayarak geldikleri yere kaçmışlardı..."[124]

Çerkez Reşit'ten Yunanlılara: "Kuvvetlerinizin Düzenli Geri Çekilişini Destekledik!"

Çalışmamızın, *Büyük Türk Taarruzu/Sad Harekâtı'nda Yaşananlar* bölümünü, buraya kadar yazdığımız ve gösterdiğimiz olayları ve bunlarla ilgili belgeleri *-tüm bunlara karşın kabul etmeyecekler için-* ***ete kemiğe büründürebilecek*** değer ve önemde bir belge ile bitireceğiz.

Belge orijinal bir Yunan belgesidir ve belgede konuşan bizzat Çerkez Reşit'tir. İçeriğinden, Yunan dışişleri veya savunma bakanına yazıldığı sanılmaktadır.

Belgenin *üstünde* tarih olmaması nedeniyle Emrah Cilasun da "Tarihsiz" kaydıyla yayınlamıştır. Ancak, aşağıda değineceğimiz Kuşçubaşı kardeşlerin Mustafa Kemal'e 1927'de suikast girişimlerinin ardından Yunanistan'da üslenmiş Çerkez kardeşler dahil 150'liklerin ülkeden çıkarılmak istendiği sıralara ait olduğunu sanmaktayız. Nitekim belgenin *altında* da 1928 tarihi görülmektedir.

"Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi ***Anti-Kemalist Dosya***: F.***1928***/A/2/II"de kayıtlı olduğu bildirilen belge aynen şöyledir:

"Yunan ordusunun Küçük Asya seferinde bizler, sizlerin yanında yer aldık ve ***kuvvetlerinizin düzenli geri çekilişini destekledik.***

"Tarihin kritik anında bir halkın kurtuluşu, küçük bir azınlığa tâbidir. Gelecekte ***Türk küstahlığının*** yok edilmesi biz Çerkeslerin ...(okunmuyor[?])...ve kaderi olup olmayacağı bilinmemektedir.

---

124 Anzavur İsyanı..., s. 106 vd.

"Türk Hükümeti'nin politikaları, ***Çerkeslerin yurtseverliğinden kaynaklanan duruşları ile Yunanlıları birleştirdi.***

"Türk Hükümeti'nin bizleri yok etmek üzere hareket eden politikası katiyen kabul edilemez.

"Bizim sizden birşey talep etmeye hakkımız yok, ancak göz ardı edilmemiz de kabul edilemez.

"Sayın Bakan,

"Bizim güvenliğimiz sizin elinizdedir.

Reşit
Eski Saruhan Mebusu."[125]

Bu belgeyi yorumlamadan bu bölümü bitiriyoruz.

Şimdi de, bundan sonraki bölümde Çerkez kardeşlerin Anadolu dışındaki *'faaliyetlerini'* inceleyeceğiz.

---

125 Cilasun, a.g.e., s. 223. **Reşit'in "Türk küstahlığı" tabirini de buraya not ediyoruz.**

14. BÖLÜM

ETHEM VE YANDAŞLARININ ADALAR, YUNANİSTAN VE BATI TRAKYA'DAKİ FAALİYETLERİ İLE TÜRK BÜYÜKLERİNE YÖNELİK SUİKAST GİRİŞİMLERİ

Yukarıdaki bölümde anlatıldığı gibi Çerkez Ethem ve yandaşları, sığındıkları Yunanlılarla birlikte işgal altındaki Türk halkına acımasızca katliam ve daha başka fenalıklar yapmış, yine onlarla birlikte Türk kent ve kasabalarını yakmış, Büyük Türk Taarruzu'nun başlangıcından sonuna kadar Yunan ordusu ile birlikte Türk ordusuna karşı omuz omuza çarpışmıştır. Çalışmamızda gösterdiğimiz gibi bunlar *rastlantısal* değil, *planlı* ve *sistemli* eylemlerdir ve Çerkez Reşit'in de belirttiği gibi, *Yunanlıların Anadolu'dan çekilişlerini destekleme* amaçlı *gayrınizami* tarzda askeri hareketlerdir.

Çerkez Ethem ve yandaşları, Büyük Türk Taarruzu'nun Afyon-İzmir hattı üzerinde yapılan *stratejik takip* harekâtında 9 Eylül 1922'ye kadar bu 'görevlerini' yerine getirmişlerdi. Yakalanan 'Yunan' esirlerinin üzerinden çıkan kimlik belgeleri de ***Ethemist unsurların*** bu direnişteki rolünü inkâr edilemeyecek bir biçimde ortaya koymaktaydı.

Eskişehir-Bursa hattı üzerinden yapılan Türk Taarruz hareketinde de hem Bursa, hem de Bursa batısından Çanakkale'ye kadar uzanan bölgedeki Türk kent ve kasabalarında ***Ethemist Çerkezler*** 14/17 Eylül'e kadar bu 'görevlerini' hakkıyla icra etmişlerdi.

Yine bundan önceki bölümlerde verdiğimiz Genelkurmay belgelerinden anlaşıldığına göre de Ethem İzmir'den kaçtıktan sonra Midilli'dedir.[1]

İngilizler de, Yunanlılar da, Ethem de Pes Etmedi

Ancak Çerkez Ethem, 9 Eylül'den sonra sığındığı Midilli'de kendince pes etmiş değildir. ***Çerkez Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda olsa gerek, 'mücadelesine' devam edecektir.***

---

1 HTVD, Mart 1969, sayı: 67, vesika nu: 1493.; ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2673.; Genelkurmay/ATASE, Türk İstiklâl Harbi, kitap 3, kısım 6, c.2, s. 158'den naklen; Sarıhan, a.g.e., s. 112 vd.

İleride Türk, İngiliz ve Yunan belgeleriyle de ortaya koyacağımız gibi, Ethem ve kendisiyle birlikte ***Kuşçubaşı Eşref***'in örgütlediği çeteler, başta Midilli, Sakız ve Sisam olmak üzere diğer Ege adalarından Batı Anadolu kıyılarına çıkıp melanetlerine devam etmek istemiştir.

Çerkez Ethem'in böyle bir maceraya girişeceğini bilen Türk Genelkurmayı da sıkı önlemler aldığından bu sızma girişimlerine fırsat vermemiştir.

Şimdi aşağıda Ethem'in, söz konusu eylemlerine yer vereceğiz. Ancak, ondan önce belirtmek gerekir ki, Ethem'in bu eylemleri şu koşullarda gerçekleşmektedir: Yunanistan'da Anadolu bozgununun ardından darbe ile işbaşına gelen bir askeri cunta yönetime el koymuştur.[2] Ayrıca 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı'nda Türk tarafına isteklerini kabul ettiremeyen İngiltere'nin de bu cuntayı desteklemesi söz konusudur. ***Anadolu bozgununun alınlarına çaldığı lekeyi bir an önce temizlemek isteyen Yunan askeri cuntası, Batı Trakya üzerinden İstanbul'a bir taarruza hazırlanmaktadır. İngilizlerin empoze ve organize ettiği bu taarruz planı, yine İngilizlerin askeri yardımı ile hazırlanmaktadır.***

Burada ilginç bir noktaya dikkati çekmek isteriz ki hem Yunanlılar hem de İngilizler, Ethem ve yandaşlarını anılan amaçları doğrultusunda kullanmak istemişler ve kullanmışlardır da. Doğal olarak Anadolu maceralarında Türk kuvvetlerine yenilen her üç unsur; ***Çerkez Ethem/Ethemist Çerkezler, Yunanlılar ve İngilizler bu kez de yine Türklüğe karşı bir ittifak oluşturmuşlardır.***[3]

---

2 Yunanistan'ın kısa tarihine göz atmak gerekirse şunları görürüz: Mart 1913'te tahta çıkan Kral *I. Konstantinos*, I. Dünya Savaşı başladığında Almanya lehine bir tarafsızlık politikası izliyordu. Başbakan Venizelos ise İtilaf devletlerinin yanında yer almayı savunduğundan aralarında çatışma çıktı. Kralı destekleyen Albay İoannis Metaksas başkanlığındaki Yunan genelkurmayının baskısıyla istifa eden Venizelos, Bulgarların Sırbistan'a saldırısı üzerine Ekim 1915'te İtilaf kuvvetlerini yardıma çağırdı. Bir yıl kadar süren çekişmelerden sonra da ayrı bir hükümet kurarak Haziran 1917'de *Konstantinos*'u, oğlu *Aleksandros* lehine tahttan çekilmeye zorladı. Ardından resmen başbakanlığa dönerek Yunanistan'ı İtilaf devletleri yanında savaşa soktu. Yunan birlikleri ancak Mayıs 1918'den sonra Makedonya cephesindeki çarpışmalara katıldı..Venizelos Kasım 1920'deki seçimlerde yenilgiye uğradığı gibi *Aleksandros*'un ölümünden sonra *Konstantinos*'un kral olarak yeniden ülkeye dönmesini önleyemedi. Bu sırada Yunan ordusu Anadolu'daki Türk direnişini kıramayarak Sakarya Meydan Muharebesi ardından savunmaya geçti. Yeni başbakan Dimitros Gunaris'in İngiliz müdahalesi yönündeki girişimlerine karşın Yunanlılar 1922 Eylül'ünde bozgun halinde Anadolu'dan atıldı. Kaçan Yunan askerlerinin başına geçen General **Nikolas Plastiras**'ın başlattığı ihtilal önderlerinin ultimatomu üzerine *Konstantinos* 27 Eylül 1922'de yayınladığı bir bildiri ile bir kez daha tahttan vazgeçerek yerini oğlu *II. Georgios*'a bıraktı (Konstantinos, 11 Ocak 1923'te Palermo'da ölecektir.) Türkiye ile savaşı resmen bitiren Lozan Antlaşması'nın öngördüğü Mübadele, ülkeye çok sayıda göçmenin akmasına yol açtı. Bu göç dalgası ciddi bir işsizlik ve toprak sorunu doğurduğu gibi siyasal karışıklıklara da zemin hazırladı. Arnavutluk sınırındaki çatışma nedeniyle İtalya'nın giriştiği bombardıman ve Makedonya'da kral yanlılarının düzenlediği başarısız ayaklanma, askeri rejimi, sivil yönetime dönüş için köklü önlemler almaya yöneltti. Georgios'un ülkeden ayrılmasından sonra Aralık 1923'te yapılan seçimleri Liberal Parti kazandı. Venizelos'un kısa süreli hükümetinin ardından Ulusal Meclis, Mart 1924'te monarşiye son vererek cumhuriyet ilan etti. Halkın bir plebisitle bu kararı onaylamasından sonra Amiral Paulos Kunduriotis cumhurbaşkanlığına seçildi. Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, s. 554.; Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c.IV, s. 709'dan naklen; ATABE, c.13, s. 377n.; İHİT, s. 276, 282, 301, 307 vd.

3 Ancak, aşağıda da açıklayacağımız gibi 20 Kasım 1922 tarihi itibariyle Ethem ve Eşref, tam da Lozan Barış Konferansı'nın açılacağı sırada Avrupa'ya geçmiştir. Yunanistan'a kesin olarak ne zaman döndükleri ise *-şimdilik-* bilinmemektedir. Bu nedenle aşağıda yer vereceğimiz belgelerde anlatılan olayların bir kısmı kendilerinin yokluğunda, yandaşlarınca gerçekleştirilmiştir.

İngiliz Gizli Belgeleri Ne Diyor?

Konumuzla ilgili olarak İngiliz gizli belgelerinde hayli bilgiler bulunmaktadır. Lozan Barış Görüşmeleri'nin kesildiği sıralarda; Atina kaynaklı, 2 Mart 1923 tarihli bir İngiliz istihbarat raporuna göre, Yunan savaş bakanlığı çevreleri, cuntanın lideri ***General Plastiras***'ın savaşın yenilenmesine karşı olduğuna, ama General Pangalos'un savaştan yana ve görüşlerinin gittikçe yayılmakta olduğuna inanıyorlardı. *Yunan donanması da her gün tatbikat yapıyordu.* Raporda bildirildiğine göre Pangalos'un buyruk almadan saldırıya geçme olasılığı vardı. Ancak Atina'daki Fransız ortaelçiliği karşı çıkarsa, hiçbir eylemde bulunulmayacaktı. Ama Fransızlar ses çıkarmazsa, Yunanlılar bu suskunluğu özendirme olarak nitelendirip harekâta geçebilirlerdi. Türklerin havadan saldırıya geçmeleri olasılığı göz önünde tutularak Atina'nın stratejik yerlerine sahra topları yerleştiriliyordu.[4]

14.1. Ethem, Anzavur'un Oğlu Kadir, Kuşçubaşı Eşref, Çerkez Davut ve Ermeni Çakıncı Anadolu'ya Karşı El Ele

İngiliz istihbarat raporlarına göre yine bu sıralarda Yunan yönetimi, özellikle askeri makamları, bir süre önce Yunan adalarına sığınmış bulunan ***Kemalist düşmanı kimi Çerkezlerle*** düzen çeviriyordu. Atina'daki İngiliz ortaelçisi C.H. Bentinck'in 21 Nisan'da Curzon'a bildirdiğine göre, Midilli adasındaki İngiliz konsolos yardımcısı F. Hadkinson, ***kimi Çerkezlerin, Yunan makamlarının da yardımıyla Anadolu'ya baskın yapmayı planladıklarını*** 12 Nisan'da bildirmişti. İngiliz ortaelçisi Sisam adasından daha önce yapıldığı iddia edilen bu denli bir baskın hakkında Yunanistan dışişleri bakanlığı siyasi daire şefi M. Politis'le 8 Nisan'da görüşmüştü. Bu kez de ona kişisel bir mektup göndererek konsolos yardımcısının bildirdiği olayları yineliyordu. Konsolos yardımcısı Hadkinson, 12 Nisan'da gönderdiği yazıda kimi ***Çerkezlerin, üç veya dört gün içinde karşıdaki Anadolu sahiline inmeyi ve hazırladıkları Türkçe iki bildiriyi dağıtmayı planladıklarını*** bildirerek şöyle diyordu: 'Bu Çerkezlerden biri Mustafa Kemal'le eşinin fotoğrafını taşıyor; Kemal aleyhinde konuşuyordu. ***Yunan askeri makamları, çoğunluğu Çerkez 1.400 kişi eğitiyor. Amaçları Anadolu'daki halkı Mustafa Kemal'e karşı ayaklandırmak için kışkırtmak üzere, onları oraya göndermektir.*** Üç veya dört gün içinde onların 600 kadarı, Yunan destroyeri Aspis'le Anadolu'ya götürülecektir. ***Bu akımın şimdiki önderi, bir ay önce merkezlerinin bulunduğu Berlin'den gelen ve Türk ordusunda eskiden binbaşı bulunan Eşref Bey Kuşçuzade adlı bir Çerkez'dir. Kendisi oldukça eğitim görmüş bir adamdır. Eşref'ten sonra 780 adamın önderi bulunan Albay Emin Bey Koç;*** sonra, 220 adama komuta eden ve Ayvalık bölgesinin tanınmış eşkıyası olan ***Hamit Bey Tsatsan***; 180 adama komuta eden ***Anzavur'un oğlu ve Ethem Bey'in yaveri Kadri [Kadir] Bey.*** Sözü edilen 600 adamla karşı sahile gönderilecek olan kişi Kad-

4 Prof. Dr. R. Salâhi Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, s. 324 vd.

ri Bey'dir. ***Onlara ek olarak,*** *[Çerkez/Sündük]* ***Davut Bey*** 170 adama; ***Ermeni Çakıncı*** *(Tsakindji),* 50 adama önderlik etmektedirler. Bu adamlara günde 3 drahmi ve yiyecek verilir; önderleri ise Yunan subaylarının aldığı maaşı alır.[5]

Yukarıda yer verdiğimiz İngiliz gizli belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla; Yunanlılar, Türkiye'ye karşı bir savaşa hazırlanmaktadırlar. Bu doğrultuda Anadolu'dan kaçarak Ege'deki adalara sığınan Çerkezleri de Türkiye'ye karşı kullanmak için eğitmektedirler. Bu Çerkezlerin elebaşıları, çalışmamızın daha önceki bölümlerinde kendilerinden sıkça bahsettiğimiz ***Çerkez Ethem, Kuşçubaşı Eşref, Anzavur'un oğlu Kadir, Manyas'lı Şevket, Çerkez Sündük Davut, Çerkez Koç Emin*** gibi adamlardır. İngiliz gizli belgelerinde adı geçen bu adamların isimleri ve Türkiye'ye karşı yapacakları eylemler, birazdan yayınlayacağımız Türk Genelkurmayı'nın harp raporlarıyla da doğrulanacaktır. Bir başka konu da İngilizlerin adalardan Anadolu'ya yönelik bu saldırılardan *-güya-* haberlerinin olmamasıdır. Bunun doğru olup olmadığı her ne kadar ortada ise de düşüncemizi aşağıda belirteceğiz. Şimdi tekrar İngiliz raporuna dönelim:

Kuşçubaşı Eşref Ne Diyor?

"Dört ay kadar önce, ***Şevket Bey adlı bir Çerkez,*** 28 adamıyla birlikte Ayvalık bölgesine bağlı Sarmusaki (Sarmısak)'ye inmiş; içeriye giderek, 1.700 kişilik bir güç toplamıştı. ***Bu adamlar şimdi*** *[Mustafa]* ***Kemal'in gücüne karşı çarpışıyorlar.*** İstanbul'daki Türkçe gazeteler çoğu kez onların eylemleri hakkında yazılar yayımlarlar; onların verdiği son haberlere göre bu çeteler, biri Çobanhisar'la Uşak, öteki Bandırma ile Balıkesir arasında olmak üzere iki köprü yıkmışlardır. ***Eşref Bey buradaki çeşitli dostlarına, Anadolu halkının yüzde 70'inin Kemal'e karşıcıl olduğunu ve kendisine kaynak sağlanırsa 10 bin kişilik bir güç kurabileceğini bildirmiştir.*** Üç veya dört gün önce Aspis destroyeri, 'Sarmusaki'ye' ***35 Çerkez*** çıkarmıştır. Bu adamlar vakti geldiğinde, yukarıda sözü edilen 600 kişiye, kendilerine katılmak üzere işaret vereceklerdir. Tüm güç, dört gruba ayrılacak; 1. Adana'dan 2. Uşak-Kayseri'den 3. Balıkesir-Bursa'dan 4. Ayvalık-Gönen'den ilerlemeye başlayacaktır."[6]

Midilli'deki konsolos yardımcıları Hadkinson'dan aldığı bu bilgiyi 21 Nisan'da Lord Curzon'a duyuran Atina'daki İngiliz ortaelçisi C.H. Bentinck; Hadkinson'un bu bilgiyi hangi kaynaktan sağladığını bildirmediğini, ama kendisinin öğrenmeye çalışacağını, bu bilginin doğruluğu konusunda biraz temkinli davranılmasını, çünkü Hadkinson'un meslek itibariyle konsolos olmadığını, yaşlı ve dermansız bulunduğunu da iletir.

---

5 Sonyel, aynı yer.
6 a.g.e., s. 326 vd.

Bentinck'in hareketini onaylayan İngiliz dışişleri bakanlığı, yine ***bu olaylarla bir ilgilerinin olmadığını göstermek için*** Yunan makamlarının tutumunun, Mudanya Bırakışması'na aykırı olduğunu da bildirir.

Bu arada Hadkinson'dan aldığı bilgilerin güvenilir olmadığını ileri süren Bentinck, 29 Nisan'da gönderdiği kapalı telyazısında ise yukarıdaki bilgilerin, [Midilli'deki] Çerkez önderlerinden sağlandığını ve bunu Yunan destroyerinin [Aspis] komutanının da doğruladığını bildiriyordu. Ayrıca Bentinck, Girit'li ve öteki kimi kişilerin, Pire limanından Anadolu'ya gönderildiği yolunda haberler de almıştır. Tüm bu bilgileri Yunan dışişleri bakanlığı siyasi daire şefine duyuran Bentinck, bir resmi yazı ile Yunanlı muhatabından, Londra'ya iletmek üzere bir yetkili demeç vermesini diler. Siyasi daire şefi yine sözlü olarak bunu yadsır, bu konuda soruşturma yapmaya söz verir. Daha sonra İngiliz muhatabına gönderdiği yazıda, savaş ve deniz bakanlıklarından sağladığı bilgiye dayanarak şu açıklamayı yapar: "Genelkurmay, bir yandan ***Trakya'daki orduyu berkitmek*** ve öte yandan, ***Anadolu'ya değil, Batı Trakya'ya gidecek olan bu göçmenlere iş vermek için Rum, Ermeni ve Çerkez gönüllülerin örgütlendirilmesi için yetki vermiştir. Adalardaki Çerkezler sırf Anadolu'ya baskın yapmasınlar*** [!] ***diye gruplara ayrılmışlardır."***

Ancak Atina'dan İngilizlere gelen bu yazıda Yunan destroyeri Aspis'ten söz edilmemesi dikkati çeker. Nitekim, 1 Mayıs'ta buna karşılık veren İngiliz dışişleri bakanlığı, Yunan açıklamasından memnun kalmadığını, bu denli çetelerin kurulmasının sonucu olarak olay çıkma tehlikesinin daha da artacağını belirtir.[7] Atina'nın bu açıklamasına karşın, 27 Nisan tarihli bir gizli İngiliz raporunda; her birinde 500 kişi bulunan ve *'Yunan gönüllülerinden'* oluştuğu bildirilen en az 5 çetenin Anadolu'ya yakın adalara hareket ettiği belirtiliyordu.[8]

İngiliz Gizli Servisinde Çalışanlar

Aşağıda sunacağımız belge ise İngiliz istihbaratı ile Türk İstiklâl Harbi'ne karşı Türkiye ve Türkiye dışında faaliyet gösterenler arasındaki ilişkiyi kanıtlıyor. Belgede, bu tip kişilerin ***Türkiye'yi terk ettikten sonra da İngiliz gizli servisi ile ilişkisinin*** *-bir şekilde de olsa-* ***sürdüğünün açıkça görülmesi anlamlıdır.*** İngiliz diplomatik misyonlarının böyle kişilerle, kendi gizli servis elemanlarının, kimliğini gizlemek kaydıyla görüşmelerine izin vermesi, ***eskiden kurulan ilişkilerin sürdüğünün*** açık bir kanıtıdır. Ayrıca, bu tip kişilerle İngiliz gizli servisi arasında sürdürülen ilişkilerin; ***İlâyı Vatan/Tarikatı Salâhiye Cemiyeti/Anadolu İhtilal Komitesi gibi anti-Türk oluşumlarla ilgili olup olmadığını da ileride açıklayacağız.***

Atina'daki İngiliz ortaelçisi C.H. Bentinck, Yunanistan'ın çeşitli kentlerindeki İngiliz konsoloslarına 28 Mayıs'ta bir sirkü tebliğ edip bir suretini de dışişleri ba-

---

7 Aynı yer.
8 Sonyel, a.g.e., s. 327 vd.

kanlığına gönderiyordu. Bakanlık, 18 Haziran'da Londra'dan gönderdiği yanıtta Bentinck'in tutumunu onaylıyordu. Sirküde şunlar belirtiliyordu:

"Şu sırada kendi güvenlikleri için ***İngiliz makamlarınca Türkiye'den çıkartılmış olan çok sayıda Türk, Ermeni, Çerkez ve öteki kişiler vardır.*** Bunlar iki sınıfa ayrılır:

"a) Gizli Servis'te çalıştıktan sonra bilinen nedenlerden ötürü çıkartılanlar;

"b) Türklerin İstanbul'a dönmesi üzerine, kendi görüşlerinden ötürü zulme uğrama olasılığından kaynaklanarak başkentteki İngiliz makamlarına sığınanlar.

"İngiliz yönetiminin, her iki sınıftaki kişilere karşı hiçbir sorumluluğu yoktur, çünkü (a) sınıfında olanlara, ***işlerine son verilirken bir ödenek verilmiş*** ve askeri makamların, onlara karşı daha fazla sorumluluğu olmadığı anlatılmıştı; (b) sınıfındakilerin hayatı, kendilerinin kişisel dileği üzerine kurtarıldığı için İngiliz hükümeti üzerinde herhangi bir hakları yoktur. Bu kişiler size başvurarak yardım dileğinde bulunur veya başka bir özür öne sürerse, onların sorunları veya işleriyle hiçbir biçimde ilgilenemeyeceğinizi onlara açıkça bildirmelisiniz. Aynı zamanda (a) sınıfındaki kişilerle uğraşırken, herhangi bir biçimde ***gizli servisle*** bir ilişiğiniz olduğunu gösterecek hiçbir davranışta bulunmayınız."[9]

Yayınladıkları belgelerde İngilizlerin Çerkez Ethem ve onunla birlikte hareket eden gruplara sahip çıkmıyor görünmelerine karşın, Ethem'in ilerleyen yıllarda Türkiye'nin doğusunda Kürt isyanları çıkarmak için İngiliz mandası altında bulunan Irak'ta İngiliz istihbaratçıları ve onların yerli memurları ile birlikte faaliyet göstermesi ise oldukça anlamlıdır. Bu konu ile ilgili bilgilere ileride ayrıntılı olarak yer vereceğiz.

Türk Genelkurmayı'nın İstihbarat Raporları Ne Diyor?

Her ne kadar Yunanlılar ve ***"onların çekilişlerini destekleyen"*** en önemli müttefikleri ***Ethemist Çerkezler*** 9/17 Eylül 1922'de Anadolu'dan atılmışsa da pes etmiş değillerdir. Özellikle Batı Anadolu'nun hemen karşısında bulunan Ege adalarından Anadolu'ya birçok 'çete' sızma girişiminde bulunmuş, bunların bir kısmı da Türk topraklarına girebilmiştir. Türk Genelkurmayı da bu konuda son derece duyarlı olduğundan Ege adalarından Anadolu'ya sızma girişimlerini püskürtmenin yanı sıra; ayrıntılı koordinatlarından günü gününe, saati saatine varıncaya kadar tümünü de rapor etmiştir.

Gözden geçirdiğimiz konu ile Genelkurmay harp raporlarının 17 Eylül 1922-19 Temmuz 1923 arasındaki bölümlerinde *Enez'den Muğla doğusuna kadar* uzanan Batı Anadolu kıyılarına 150'ye yakın *sızma* girişiminde bulunulmuştur. Bu girişimlerin bir kısmı keşif-gözetleme; bir kısmı baskın yapıp kaçma; bir kısmı da sızıp derinliklere intikal ederek karışıklıklar çıkarmayı hedeflemiştir. Derlediğimiz

---

9 Sonyel, a.g.e., s. 331 vd.

bu sızma girişimlerinin tümünü ilk başta Ek'lerde sunmayı düşünmüştük. Fakat çalışmamız tahminlerimizin üstünde bir hacme ulaştığından bundan vazgeçtik. Ancak onların içinden önemli olanları *-özetleyerek ve sadeleştirerek-* burada vereceğiz. Ayrıca bu bölümde vereceğimiz bilgilerin tümü Türk askeri istihbarat birimlerince elde edilmiş olup ***"Genelkurmay Başkanı Fevzi" (Çakmak) Bey imzasıyla ilgili makamlara iletilmiştir.***

Türk Uçakları Midilli'yi Niye Bombaladı?

17 Eylül 1922: Urla yarımadasına bir düşman torpidosundan sahile çıkarılan müfreze, Türk kuvvetlerince imha edilmiştir. Düşman torpidosu ise etkisiz 20 kadar mermi attıktan sonra çekilip gitmiştir.[10]

20 Eylül: Türk Genelkurmayı, ilk önce İzmir limanı girişindeki Kösten adasını işgal etmiş, ardından elinde bulunan sınırlı sayıdaki tayyareyi Midilli adasını keşifle görevlendirmiştir. Türk tayyarelerine sadece keşif değil, başka bir görev verildiği de anlaşılmaktadır. Şöyle ki; ada üzerine intikal eden tayyarelerin pilotları, Midilli limanı önünde 2'si savaş gemisi olmak üzere 13 büyük geminin demirli, liman içinde de 100'den fazla küçük geminin rıhtıma bağlı olduğunu, şehrin doğusundaki kalede ve civarında çeşitli çadırlar bulunduğunu görmüş ve gemileri bombalamıştır.[11]

4 Ekim: İzmir/İmbatburnu yakınındaki bir adaya Yunan gemilerinden çıkan 6 kişi ateşimizle püskürtülmüştür.[12]

10 Ekim: İzmir/Çeşme Farmaburnu civarında bazı düşman yelkenlileri görülmesi nedeniyle sahillerin güvenliği açısından adı geçen ada tarafımızdan işgal olunmuştur.[13]

30 Ekim: Adalardan gelerek Saros körfezine çıkan 'Yunan çeteleri' Gelibolu ile Maydos arasındaki İslam köylerini basmış ve Bigalı yolu üzerinde 3 Müslüman'ı şehit etmişlerdir.[14]

4 Kasım: İzmir/Kefre iskelesi kuzeybatısındaki Ahmetbeyli iskelesine bir yelkenli yanaşarak 20 kadar eşkiyayı karaya çıkarmaya girişmişse de çıkan çatışma üzerine uzaklaştırılmışlardır.[15]

---

10 İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 23, Ankara 1994, s. 194 vd. Bu eserden bundan sonra sadece İHİT diye bahsedilecektir.

11 a.g.e., s. 197 vd.; Vecihi Hürkuş, Bir Tayyarecinin Anıları, s. 125 vd.
O çadırların kimler için kurulduğu ve içinde kimlerin kaldığı, İngiliz belgelerini yukarıda yayınladıktan sonra artık bir sır olmaktan çıkmaktadır. Keza gemilerin niye bombalandığı da.. Çadırlar, **Ethemist Çerkezler** için kurulmuştur; gemiler de yine **Ethemist Çerkezleri** Anadolu kıyılarına çıkarmak için hazırlanan gemiler olduğu için bombalanmıştır.

12 a.g.e., s. 213 vd.

13 a.g.e., s. 219.

14 a.g.e., s. 235 vd.

15 a.g.e., s. 247 vd.

Gâvur İmam Yakalanıyor

27 Kasım: ***Yunanlılarla birlikte çalışan ve Biga mıntıkasında eşkıyalık yapan*** *[Ahmet Anzavur'un hempası]* ***Gâvur İmamı namıyla bilenen Fevzi, takip müfrezelerimizin takibatıyla Biga'da hükümet yetkililerine teslim olmuştur.***[16]

28 Ocak 1923: İzmir/İldir Körfezi Memodis adasında görülen çeteler, topçu ateşi baskınımız sonucunda 7 yelkenli kayığı [ile] Sakız yönüne gitmişlerdir.[17]

28 Ocak: Ezine'ye çıkmak isteyen 2 düşman kayığı, Türk ateşi ile Bozcaada'ya kaçmaya zorlanmış; ***Söke'ye çıkan bir düşman çetesi ile de Türk jandarmaları arasına çarpışmalar çıkmış, çeteler takip edilmektedir.***[18]

3/4 Şubat: Sisam'dan kayıklarla gelen 70 kişilik bir düşman çetesinin Söke/Rumçaklı'ya çıkarak Ahmet Ağa'nın 350 koyununu gasp ve buradaki takviyeli karakollarla çarpıştıkları, 1 çobanın şehit ve 1 er ve 1 hayvanın yaralı olduğu anlaşılmış, çarpışma devam etmektedir.[19]

5 Şubat: Sisam karşısı Dipburnu'na 3 kayık yaklaşarak karaya 8 kişi çıkarılmışsa da ateşimizle geri atılmıştır.[20]

6 Şubat: İzmir mıntıkasında 3.2.'23'te Sakız yönünden gelen 7 kayık Mikro adası güneyine ve 2 kayık Çolakburnu'na sokularak *postalarımıza ateş açmış* ve karşılık vermemiz üzerine geldikleri yöne gitmişlerdir. 4.2.'23 saat 03'te Epili burnu kuzeyindeki Sakızağacı sahiline yaklaşan bir düşman motoru, *postalarımızın ateşiyle* püskürtülmüştür.[21]

7 Şubat: Midilli/Mavloh yönünden gelerek sahilimize yaklaşmak isteyen bir motor...Söke/Pilaka burnuna yaklaşmak isteyen 2 kayık, *postalarımızın ateşi üzerine* Sisam'a dönmüştür.[22]

8 Şubat: İzmir/Dersin'deki eşkıyayı Değirmendere batısındaki Leyva civarına çıkarmak isteyen bir düşman motorbotuna karakolumuz tarafından açılan ateş üzerine *2 saat kadar çarpışma devam etmiş* ve motor sahilden atılmıştır.[23]

11 Şubat: Söke/Karine gölü iskelesine çıkmak isteyen 3 kayık içindeki çete ile devriyemiz arasında *1.5 saat kadar çarpışma olmuş*, kayıklar Sisam'a çekilmiş, çarpışma sırasında Sisam'dan postalarımıza etkisiz ateş yapılmıştır.[24]

28 Şubat: 27/28 gecesi Midilli'den gelen eşkıyayı taşıyan bir motor Edremit/Narlı iskelesine, aynı gece düşmanın diğer bir motoru ile arkasındaki 4 sandal Söke/Süngerburnu'na yanaşmak istemişse de ateşimizle püskürtülmüşlerdir...[25]

---

16 a.g.e., s. 265.
17 a.g.e., s. 311.
18 a.g.e., s. 313.
19 a.g.e., s. 321.
20 a.g.e., s. 326.
21 Aynı yer.
22 Aynı yer.
23 a..g.e., s. 327.
24 Aynı yer.
25 a.g.e., s. 361.

11 Mart: Bodrum/Gümüş iskelesine yaklaşmak isteyen düşman kayığından karaya çıkan 3 kişi gözetleme postamızca sarılarak *ölü ele geçirilmiş;* Kazıklı körfezine çıkmak isteyen 2 kayık içindeki şakiler ateşle uzaklaştırılmışlardır...[26]

24 Mart: ..Söke'ye 24 Mart saat 09.00'da Sisam'dan gelen ve içinde 15 kişi bulunan 3 düşman kayığı Dipburnu'na yaklaşmış, *1 saat süren çarpışmanın ardından* kayıklar uzaklaştırılmış; 1 er hafif yaralanmıştır...[27]

26 Mart: İzmir/Seferihisar Sıçan adasına 25 Mart saat 17.00'de bir motorbot gelerek mürettebatından birkaç kişi ile adada 2 mangalık siper kazdıktan sonra Sisam'a gitmiştir...[28]

Ethemist Çerkezler, 500 Kişiyle Türk Karakolunu Basıyor

29 Mart: ***İzmir/İplibumu kuzeyinde Doğanbey'e 28/29 Mart gecesi yanaşan 12 kayıkla bir top taşıyan motordan sahile çıkan eşkıya, gece bölük merkezini basmış ve bölük komutanı yaralı ve 1 takım komutanı şehit düşmüştür. Kuvveti 500 kişi sanılan eşkıyanın takip kuvvetlerimizin gelişiyle İplibumu'na çekildiği ve oradan 12 sandal ve römorköre binerek Sisam'a kaçtığı ve yanlarında Doğanbeylilere ait bir sürü küçük/büyükbaş hayvan götürdüğü anlaşılmıştır. Şehit subay dışında halk ve erlerden sayıları tam anlaşılamayan kayıplar bulunduğu ve İplibumu karakolundan birkaç erin kaybolduğu bildirilmiştir..***[29]

30 Mart: ***Doğanbey baskınında yaralanan bölük komutanı da aldığı yaranın etkisiyle şehit olmuştur...***[30]

31 Mart: ***....Doğanbey baskınında 2 subay, 1 er şehit, 3 er yaralı; halktan 1 erkek, 1 kadın şehit, 5 erkek, 3 kadın yaralı ve 1 erin esir olduğu anlaşılmıştır.***[31]

7 Nisan: ***...Doğanbey baskınında esir edildiği bildirilen er, İpli batısında şehit edilmiş bir halde bulunmuştur.***[32]

5 Nisan: Marmaris sahillerine yanaşmak isteyen birçok silahlı Rum, ateşimizle Sömbeki yönüne kaçmıştır.[33]

8 Nisan: ...Sisam karşısı Dipburnu güney sahilindeki adalara çıkan 15 şaki ile yarım saat kadar süren çarpışmadan sonra çeteler sandallarla Sisam'a dönmüştür.[34]

10 Nisan: İzmir/İstanidi-Komidi burunlarına gece yaklaşmak isteyen 2 düşman kayığı ateşimizle geri atılmıştır.[35]

---

26 a.g.e., s. 375.
27 a.g.e., s. 399.
28 a.g.e., s. 401.
29 a.g.e., s. 403.
30 a.g.e., s. 405.
31 a.g.e., s. 407.
32 a.g.e., s. 416.
33 a.g.e., s. 415.
34 a.g.e., s. 423.
35 a.g.e., s. 425.

14 Nisan: Çanakkale/Bababurnu sahiline yaklaşmak isteyen bir kayık ateşimizle geri atılmıştır.

04.40'ta Narlı iskelesine yaklaşmak isteyen bir motordaki eşkıya ile çarpışılmış, motor geri atılmışsa da Şiranı Sani yönünde görülen bazı belirtilerden motorun sahilin bir kısmına bazı şakiler çıkardığı sanılarak takibine girişilmiştir...[36]

Kuşçubaşı Eşref Anadolu'ya Karşı Midilli'de Çete Örgütlüyor

16 Nisan: ...Narlı'ya çıkan çetenin Bayramiç yönünde kuzeye gittiği öğrenilerek izlemeye devam edilmiştir.[37]

*17 Nisan: ...Çanakkale/Tireli iskelesi civarında karaya çıkan çete ile bir takip müfrezemiz Şiranı Sani kuzeyinde 15 Nisan'da çarpışmış ve eşkıyadan **Bandırma'lı Laz Salih** adında birisi yakalanmıştır. Eşkıyanın çarpışmadan sonra Mükretepe yönüne kaçtığı anlaşılmış, takiplerine devam edilmiştir. Adı geçen şaki Salih, karaya çıkan eşkıyanın [Çerkez] **Kel Aziz komutasında 38 kişiden** oluştuğunu ve bunlardan başka **Anzavur'un oğlu Kadir'in komutasında 47 kişinin** Narlı civarından karaya çıkmak girişiminde bulunduğu ve fakat bunların karaya çıkamadığını ve **Çerkez Eşref'in karaya çıkmak için Midilli'de teşkilatla meşgul olduğunu** ifade etmiştir... İzmir mıntıkasında Kokomau adaları civarında dolaşan kayıklara topçu ile ateş baskını yapılmış ve kayıklar Sakız yönünde kaçmıştır... Çanakkale mıntıkasında 16 Nisan'da Kazdağı batısında Mükretepe'de eşkıya ile takip müfrezemiz arasında 2 saat çarpışma olmuş; eşkıya 1 ölü, 1 Rus silahı terk ederek Karanlıkdere yönünde kaçmıştır. 17 Nisan'da Çırpılı'da çıkan ikinci bir çarpışmada **Giresun'lu Eyüp** adında biri yakalanmıştır. Takiplerine devam edilmektedir. Mükretepe çarpışmasında [eşkıya] bomba ve otomatik [tüfek] kullanmış, **2 subay, 4 er şehit, iki er yaralı düşmüştür.***[38]

20 Nisan: ...17 Nisan'da Mükretepe civarında bir kısım eşkıya ile bir diğer çarpışma daha çıkmış ve eşkıyadan 1'isi ölü ele geçirilerek geri kalanları Yatluktepe'ye doğru kaçmıştır. Bundan başka 16 Nisan'da çarpışmadan sonra kaçan şakilerden 1'isi 17 Nisan'da Ümmiler Meydanı'nda yakalanmıştır. Eşkıyanın Kazdağı/Menderes arasında dağınık bir halde kaldığı anlaşılmakta ve takiplere devam edilmektedir.. Söke/Köyceğiz güneyi Babaadası yönünden gelen bir kayık sahile yanaşmak istemişse de ateşimizle uzaklaştırılmıştır... Çanakkale/ Bababurnu açıklarında dolaşan bir torpido 19/20 Nisan gecesi sabaha kadar gözetlemeyi sürdürmüş, sabaha karşı Bozcaada'ya gitmiştir. *19 Nisan'da Karaköy civarında takip müfrezelerimizle eşkıya arasında çıkan çarpışmada **[Anzavur'un oğlu] Kadir çetesinden 1 şaki daha yakalanmıştır.** 18 Nisan'da Çırpılar doğusunda çıkan ikinci çarpışmada*

---

36 a.g.e., s. 429.
37 a.g.e., s. 431.
38 a.g.e., 433 vd. Türk Genelkurmayı'nın bu raporunda yer alan bilgilerin yukarıda yayınladığımız İngiliz belgeleriyle örtüşmesi dikkati çekicidir.

şakiler 1 ölü bırakarak Açöldüren dağı yönünde kaçmışsa da bunlardan 3 kişi daha sağ yakalanmıştır. 19/20 Nisan gecesi 30 kişilik bir eşkıya çetesinin Karaköy'ün 20 km. kadar kuzeydoğusundaki Sazaklar köyünü basmış olduğu bildirilmiş ve takibine müfrezeler çıkarılmıştır. Çeşme/ Finliburnu karşısındaki adaya yanaşan eşkıya kayıklarına 19 Nisan'da topçu ateşiyle baskın yapılmış, kayıklarla adı geçen adadaki gözetleme yerindeki 5-6 kişi Sakız yönüne kaçmışlardır..[39]

22 Nisan: ... 20 Nisan'da 3 silahlı kişi Çanakkale/Pazarköy kuzeybatısındaki Karadağ'a çıkıp buradan Fili'ye geçmiş ve şakilerden Sazakdere kuzeyinde 1 kişi daha yakalanmıştır.[40]

23 Nisan:... 21/22 gecesi 16 kişiden oluşan bir eşkıya çetesinin, Gönen'in 30 km. güneybatısındaki Köyalanı ile Kavraş arasından Baldağı yönüne gittiği haber alınmıştır. 22 Nisan saat 20.00'de Biga'nın 18 km. güneyindeki Güveğioba civarında 30 kişiden oluşan bir eşkıya çetesiyle bir süvari müfrezemiz arasında çıkan çatışmada eşkıya karanlıktan yararlanarak İnovai Bâlâ güneyi yönünde kaçtı. Gönen Kaymakamlığı'nın yazısına göre, 23 Nisan'da saat 2'de yolda Gönen'in 10 km. güneybatısındaki Muratlar civarında ***Kel Aziz çetesi*** *ile jandarma müfrezesi arasında bir çatışma çıkmış ve eşkıya Ilıcaova yönünde geri atılmıştır. Takiplerine devam edilmektedir. 21/22 gecesi saat 04.30'da Kazdağı'nda beyaz bir aydınlatma fişeği atılmıştır. Şimdiye kadar şakilerden 4'ü ölü olmak üzere 16 kişi yakalanmıştır.*[41]

26 Nisan: Bir takip müfrezemiz 24 Nisan'da Çanakkale/Pazarköy Bilaller civarında, Uvniye Kocay ve Arbasta'daki postalarımız Hamidili civarında küçük eşkıya çeteleriyle çarpışmıştır. Şakiler kaçmış, 2 erimiz yaralanmıştır...[42]

Türk Uçakları Midilli Üzerine Bildiri Atıyor

28 Nisan: ...25 Nisan'da Biga/Cihadiye'de çıkan çarpışmada 2 şaki ölü olarak; keza 26 ve 27 Nisan'da yapılan çarpışmalarda Biga/Adliye'de 1, Maksudiye'de 1, Güney kuzeybatısındaki Çerkezkeçidere'de 3 ki, toplam 5 kişi yakalanmıştır...27 Nisan'da bir tayyaremiz Midilli'ye giderek bildiri [atmış] ve arızasız dönmüştür. Saat 08.00'da Torbalı'nın 4 km. batısında Arapkuyusu civarında görüldüğü haber alınan çetelerin tepelenmesi için gönderilen müfreze, çarpışarak 6 kişiden oluşan çete üyelerinden 4'ünü sağ, 2'sini ölü olarak ele geçirmiştir.[43]

---

39 a.g.e., s. 438 vd.
40 a.g.e., s. 441.
41 Aynı yer.
42 a.g.e., s. 447.
43 a.g.e., s. 449. 28 Nisan 1923 tarihli bir Yunan belgesinden anlaşıldığı kadarıyla Türk uçaklarının attığı Türkçe bildirilerde **Çerkezler uyarılarak eğer Türk sahillerinde yakalanacak olurlarsa Yunan ajanı sıfatıyla cezalandırılacakları belirtilmiştir.** Yunan istihbaratının el yazılı tercümesi şöyledir: "...bunlar Yunanistan'da toplandılar. Doğu bölgesi gerilla komitesini kurdular. **Ethem, Eşref, Hacı Sami ve taraftarları anavatanlarına karşı halkı ayaklandırmak için bildiriler kaleme aldılar ve böylece düşmanın oyuncağı haline geldiler.** Birçok insan ne olduğunu bilmeksizin bunlara katıldılar. Şayet siz de bunlar gibi davranırsanız aynı kaderi paylaşırsınız. **Bu komitenin önde gelenlerini öldürünüz** ve Türkiye'ye birer yurtsever olarak geri dönünüz." Cilasun, a.g.e., s. 218 vd.

29 Nisan:...Biga/Anbar köyünde 1, Pazarköy güneybatısı Terzialanı'nda diğer 1 şaki yakalanmış ve Torbalı civarında yakalanan şakilere 1 Rum daha silahsız olarak katılmıştır.[44]

5 Mayıs: ... ***Narlı iskelesine çıkan çetelerden şimdiye kadar 36 kişi sağ ve ölü*** *[olarak]* ***yakalanmıştır...***Söke/Muraki gölü civarında görüldüğü bildirilen 40 kişilik çetenin Büryan köyü civarından geçerek Kemerler yönüne gittikleri anlaşılmış ve takiplerine müfreze çıkarılmıştır.[45]

6 Mayıs :...Söke/Vafi gölü doğusunda 40 kişilik çete ile takip kollarımız arasında henüz temas kurulmamıştır.[46]

Çerkez Ethem'in Yeni Yaveri, Anzavur'un Oğlu Kadir Ele Geçiriliyor

7 Mayıs: Çanakkale mıntıkasında ateşkes sınırının doğusunda şekavet yapan ***[Anzavur'un oğlu] Kadir*** *ve 1'i ölü, 3'ü yaralı olmak üzere 4 arkadaşı Kale civarında yakalanmıştır...Edremit mıntıkası:* ***Kel Aziz çetesine*** *mensup 3 şaki Güney güneyinde Fındıklı civarında yakalanmıştır...Akhisar mıntıkasında: Akhisar'ın 18 km. kuzeydoğusunda Başlamış köyüne gelerek jandarmalarla çarpışan ve* ***Çerkez oldukları sanılan 12 kişiden oluşan bir çete,*** *doğuya doğru kaçmayı başarmıştır. Takip edilmektedir...Söke/Çine çayı batısında bulunan 40 kişilik çete, 6 Mayıs saat 02.00'da Eskiçine gözesinden doğuya geçerek, Sakallı yönüne gitmiştir. Bu çetelerle takip müfrezelerimiz arasında 6 Mayıs'ta Kırsakallı kuzeydoğusunda temas kurulmuş ve* ***6 saat süren çarpışma sonucunda çete 1 ölü ve 1 yaralı bırakarak Koçak yönüne kaçmıştır. 3 şehit, 2 yaralımız vardır.*** *Takiplerine devam edilmektedir. Bu çeteden sağ yakalanan Çal'lı birinin ifadesine göre çete Midilli'den 5 motor, 1 kayıkla bilemediği bir yere 10 gün önce çıkarılmış ve* ***çetenin reisi Afyon'lu Çerkez İbrahim*** *olup 28 kişiden oluşuyormuş. Amaçları Afyonkarahisar'a gitmekmiş. Adı geçenin üzerinde bazı fotoğraflarla* ***"Osmanlı İhtilal Komitesi Dahili Merkezi"*** *yazılı bir bildiri bulunmuştur...Çanakkale mıntıkasında 6 Mayıs gecesi Güney güneyinde Kaplan köyünde 10 kişilik bir çete ile çıkan çarpışmada şakilerden 1'i sağ yakalanmış diğerleri kaçmayı başarmıştır.* ***1 erimiz şehit edilmiştir.*** *Söke/Çine'nin kuzeydoğusunda Mavras yaylasında silahlı çete ile 6 Mayıs'ta çıkan çarpışmada çete ikiye ayrılmıştır. Mavras civarında çeteden 6 şaki de sağ yakalanmıştır. Evvelce de yakalananlara göre çetenin kuvveti 20 kişi kalmış, bunlar da cephanesiz olarak ormanlara dağılmışlardır. Araştırma ve takiplere devam edilmektedir. Şimdiye kadar kayıplarımız* ***3 şehit ve 3 yaralıdır.*** (9.5.1922)[47]

---

44 İHİT, s. 451.
45 a.g.e., s. 457.
46 a.g.e., s. 459.
47 a.g.e., s. 465.

Anzavur'un Oğlunun Derdi İngilizi Gerdi!

Şimdi burada, Anzavur'un oğlunun Türk kuvvetlerince ele geçirilmesiyle çok önemli bir durumla karşı karşıya bulunuyoruz. Çünkü, Anzavur'un oğlunun yakalanmasıyla telaşa düşen İngilizler derhal serbest bırakılması için devreye girmişlerdir. Yukarıda yayınladığımız İngiliz belgelerinde Anzavur'un oğlu Kadir'in Çerkez Ethem'in yaveri olduğu belirtilmişti. Yine aynı İngiliz belgelerinde Ege'deki adalardan ***Anadolu'ya sızma yapan bu Çerkezlerin hareketlerini onaylamadıkları ima ediliyordu.*** Oysa son durum, "açık belgelerde" her ne kadar ilgisiz olduklarını göstermek isteseler de İngilizlerin bu olaylarda parmağının bulunduğunu açıkça gösterir.

Olayı bir de hadisenin canlı tanığı Jandarma Önyüzbaşı Zühtü Güven Bey'den dinleyelim:

"...1338* yılının ortasındayız. Yunanlılar imha edilmiş, Türk ordusu Anadolu'yu Çanakkale kıyılarına kadar işgal [istirdad] etmiş, sadece İstanbul'da ve Çanakkale'de İngilizlerin bulunduğu anlardı.

"Biga'da [Albay] Aşir [Atlı] Bey Tümeni** var, bir tümen de Bayramiç ve Ezine'de bulunuyor. İşte bu sırada herkes I. Dünya Savaşı ve Yunan mezalimlerinin hatıralarını unutmadığı bir sırada, gerek Ethem kuvvetleriyle, gerekse milli ordunun işgali anlarında Türkiye'den Yunanistan'a kaçan Anzavur'cuları, Yunanlılar hem başlarından savmak, hem de sözde Türkiye'de yine mevzii bir kargaşalık çıkarmak ve ***büyüklerimize suikast yapmak ümidiyle*** son sistem tabancalarla silahlandırmış ve Yunan adalarından motorlarla Kazdağı'nın eteklerindeki bir mahalle, yani sahillerimize çıkarmışlardı. Bunların başında Anzavur'un büyük oğlu Kadri*** vardı. O da ***babasının sözde intikamını alacaktı.*** Bunların çıkacağını daha evvelden haber alan hükümet ve askeri birlik komutanları o kıyılarda tertibat almış, tam motordan çıkarken ateş altına alınmış, kısmen motorlarda ve denizde imha edilmiş, karaya çıkanlar da takip neticesinde perakende olarak yakalanmış ve lâyık oldukları cezalar verilmişti.

*"**Bu müfrezenin hepsi de Afyon, Adapazarı, Düzce, Manyas ve Biga Çerkezlerindendi.** Çetenin başı Anzavur'un oğlu Kadri de İngiliz dostlarına iltica için* Çanakkale'ye girerken, pusuda bekleyen jandarma müfrezesi tarafından yaralı olarak tutulmuş, Çanakkale hapishanesine konmuştur."[48]

Kadir cezaevine atılır ama İngilizler Türk komutanlarından onu ısrarla ister. Ancak Bayramiç'teki 16. Tümen Komutanı ***Albay Aşir Bey'in emir ve direktifleriyle*** yerel yöneticiler onu vermemekte direnir. Kadir'in Çanakkale'den dışarıya,

---

48 Anzavur İsyanı..., s. 111 vd.

* 1338, 1922'ye tekabül ettiğinden, tarihin 1339 (1923) olması gerekir. Tashih veya sehven böyle yazıldığını düşünüyoruz. A.E.

** 2. Ordu, 6. Kolordu'ya bağlı 16. Tümen.

*** Anzavur'un oğlunun adı kimi kaynaklarda *Kadir*, kimilerinde de *Kadri* olarak geçtiğinden biz de **Kadir** olarak kullanıyorduk. Ancak burada tırnak içinde olduğu için değiştirmedik.

daha emin bir yere kaçırılacağını anlayan İngilizler, her tarafa nöbetçiler koyar, sık sık da devriyeler çıkarır.

Fakat İngilizlerin tüm bu ablukasına karşın Albay Aşir Bey, yaverine sivil elbise giydirir. Anzavur'un oğlu Kadir'i de bir sandığa koydurur ve kapağını kilitler. "Şayet yolda bağırırsan tabancayı beynine sıkarım" der. Kadir böylece bu sandık içinde hapishaneden kaçılır; ***Bayramiç'te yarası tedavi edildikten sonra da askeri mahkeme kararıyla idam edilir.***[49]

İngilizleri suçüstü bırakan bu olayla ilgili daha fazla yorum yapmak istemiyoruz.

Albay Aşir Bey'in de Çerkez olduğunu ve Ethem'le tartıştığını daha önce yazmıştık. Ne ilginç bir olaydır ki, ***İngiliz-Yunan işbirlikçisi Çerkezler Anadolu'yu parçalamak için bu topraklara girmeye çalışırken, bu topraklara sadık bir başka Çerkez vatandaşımız ise onlara göz açtırmayarak hak ettikleri cezayı veriyordu.***

İşte bizim çalışmamızın başından beri anlatmak istediğimiz manzara da buydu.

Bunu belirttikten sonra şimdi tekrar Türk Genelkurmayı'nın istihbarat raporlarına dönebiliriz.

Ethemist Çerkezlerle Göğüs Göğüse Çarpışmalar

9 Mayıs: Gönen/Kaplan köyündeki çarpışmada yaralı olarak kaçan şakilerden 2'si takip müfrezemizce yakalanmıştır...Söke/Madran ağıllarına sığınan çete ile yapılan çarpışmada *2 şaki daha ölü ele geçirilmiştir...*Marmaris/Karaağaç körfezinde sahile yaklaşan bir kayık ateşle durdurulmuş ve çıkan çarpışma sonucunda *2 kişi yaralı olarak yakalanmıştır...*[50]

10 Mayıs: Edremit bölgesinde, önceleri Bandırma ve Manyas yöresinde şekavet yapan çetenin elebaşı olan ve mahalli hükümetçe yakalanması istenen Dârülmuallimin mezunlarından Kadir Hasan adıyla bilinen şaki yakalanmış ve hükümete teslim edilmiştir. Adı geçen ***hapishanede intihar etmiştir. Anzavur'un oğlu Kadir çetesine mensup 1 şaki Gönen'in 10-15 km. doğusunda Gerdem civarında yakalanmıştır****...Söke/Madran dağları 5 süvari bölüğü ile Muğla yönü de jandarmalarla kapatılmıştır.* ***Kuşatmayı yararak kaçmak isteyen eşkıya ile 2.5 saat çarpışma sürmüş, 6'sı ölü 2'si yaralı olmak üzere 8 şaki daha ele geçirilmiştir. Çete reisi Karakaş İsmail de yaralılar arasındadır...***[51]

11 Mayıs: ...Madran bölgesindeki çete artıkları takip edilmektedir. ***Kendilerini haber vermesinden korktukları bir küçük kızı boğarak şehit etmişlerdir.***[52]

15 Mayıs: ...Çeşme/Yeninahiye Karaabdullah sahiline saat 15.00'da yaklaşarak postalarımıza ateş eden 5 düşman kayığı ile *20 dk. süren çarpışmanın ardından* ka-

49 Aynı yer.
50 İHİT, s. 471.
51 a.g.e., s. 473.
52 Aynı yer.

yıklardan 2'si Sakız'a, diğer 3'ü güneye doğru uzaklaşmışlardır. Söke/Dipburnu'na yaklaşan bir düşman kayığı postalarımızın ateşine karşılık vermiş ve *yarım saat süren çarpışmadan sonra* Sisam'a gitmiştir. Çine bölgesindeki çeteden arta kalan 10 kişi Çine...Milas yolunda görülmüş ve yakalanmaları için müfrezeler çıkarılmıştır...

18 Mayıs: Düşmanın 3 motoru 17/18 geceyarısı Dikili/Merdivenli civarına ve bir motoru da Maltepe sahiline yaklaşmış, *2 saat süren çarpışmanın ardından* sabaha karşı Midilli yönüne çekilmişlerdir..[53]

Çerkez Aziz de Yakalanıyor

23 Mayıs:...Karakaş çetesine mensup 1 şaki Çine civarında ve ***çete reisi Çerkez Aziz ile 2 arkadaşı Muğla civarında çarpışma sonucu sağ olarak yakalanmıştır***...[54]

28 Mayıs: .. 25 Mayıs'ta içerisinde 40 kişi bulunduğu tahmin edilen 3 düşman kayığı Sisam yönünden gelerek Çeşme/Dipburnu'na yaklaşıp karaya çıkmak istemişse de *ateşimizle püskürtülmüştür.*[55]

29 Mayıs: Biga, Dikili ve Söke bölgelerinde ***1'i Ermeni*** olmak üzere birkaç şaki yakalanmıştır..[56]

1 Haziran: ***Çanakkale/Gönen çayı civarında Kel Aziz çetesine mensup 1 şaki yakalanmış..***[57]

4 Haziran: 3/4 Haziranda çete reisi Kel Aziz, 3 *arkadaşıyla* ***Gönen civarında jandarma müfrezemizce ölü ele geçirilmiştir.***[58]

Ethem'in Arkadaşı Manyas'lı Şevket de Ölü Ele Geçiriliyor

5 Haziran: ***Çete reisi Manyas'lı Şevket 4/5 gecesi Manyas civarında sıkıştırılarak uzun bir çarpışmadan sonra ölü ele geçirilmiştir.***[59]

6 Haziran: Çanakkale/Cepheburnu'na 4 Haziran'da yaklaşmak isteyen, içinde haki elbiseli 7 kişi görülen bir yelken...*ateşimizle püskürtülmüştür.*[60]

9 Haziran: İçinde 60 kişi tahmin edilen 2 düşman kayığı Söke mıntıkasında Zileburnu'na yaklaşmış ve *1 saat çarpışmadan sonra* Sisam'a dönmeye mecbur edilmiştir.[61]

---

53 a.g.e., s. 481.
54 a.g.e., s. 492.
55 a.g.e., s. 507.
56 Aynı yer.
57 a.g.e., s. 521.
58 a.g.e., s. 525. 23 Mayıs tarihli Genelkurmay istihbarat raporunda Çerkez Aziz'in Muğla civarında sağ yakalandığı belirtilmişti. 4 Haziran tarihli bu raporda ise Kel Aziz'in ölü yakalandığı belirtiliyor. Çerkez Aziz'le Kel Aziz'in ayrı kişiler olduğu böylece anlaşılmaktadır.
59 a.g.e., s. 527.
60 Aynı yer.
61 a.g.e., s. 529.

11 Haziran: Urla/Korkaburnu'na yaklaşmak isteyen bir düşman kayığı *10 dk. kadar çarpışmadan sonra* Sisam yönüne püskürtülmüştür.[62]

12 Haziran: Söke/İncirli karakoluna 10 Haziran'da sokulmak isteyen 20 kişiyi taşıyan bir yelkenli kayığı *ateşle püskürtülmüştür.*[63]

Burada yayınladığımız belgeleri yorumlamaya gerek duymuyoruz. Çünkü bu bölümün başında bu konulara değinmiştik. Yayınladığımız bu istihbarat raporları da değindiğimiz o olayları doğrulayan belgeler olduğundan, lafı uzatmadan sıcağı sıcağına Ethem'le ilgili bir başka konuya geçiyoruz.

14.2. İngilizler Yunan Ordusunu Yeniden Savaşa Hazırlıyor

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı Görüşmeleri'nde Türk tezlerinin kabul edilmeme eğilimi ve konferansın kesileceğinin anlaşılmasıyla her iki taraf da savaşın yeniden başlaması olasılığı üzerine askeri hazırlıklara girişiyordu. ***Türk Genelkurmayı'nın Çanakkale/İstanbul boğazları ile Musul'a yönelik*** askeri hazırlıklarına karşın; ***İngilizler ile Yunanlılar da Batı Trakya'dan Doğu Trakya ve İstanbul'a yönelik*** bir askeri harekât üzerinde çalışmaya başlamıştı.

Büyük Türk Taarruzu'nda Türk ordusu karşısında ağır bir yenilgi alıp bozguna uğrayan Yunan ordusu, bu yenilgiyi, "alnına çalınmış bir leke" olarak görüp temizlemek için, özellikle İngilizlerin planladığı bu olası taarruz için can atıyordu. Bu amaç doğrultusunda İngilizler, Yunan ordusunu Batı Trakya'da; Doğu Trakya ve İstanbul'a yönelik bir taarruza hazırlıyordu.

İngiliz ve onların kuklası Yunanlıların anılan amaçlar doğrultusundaki askeri faaliyetlerini oldukça yakından izleyen Türk Genelkurmayı da bu durumu günü gününe haber alıp istihbarat raporlarına yansıtıyordu. İlgili makamlara sunulan ve ***"İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar"***'da yer verilen, "Genelkurmay Başkanı Fevzi" (Çakmak) Bey imzalı istihbarat raporlarının özetini çıkardığımız konumuzla ilgili bölümleri şöyledir:

24 Aralık 1922: (Başkomutanlığa, Başbakan Rauf Bey'e ve BCK [Batı Cephesi Komutanlığı]'ye)... ***İngilizler, İstanbul çevresinde bulunan birliklerinden bir kısmını Batı Trakya'ya göndermiştir...*** Batı Trakya'da Yunan ordusu başkomutanlığına atanan General Pangalos'un Atina'dan ayrılması uygun görülmediğinden Selanik'teki 2. Kolordu Komutanı General Sipilyadis'in vekaleten başkomutanlık yapacağı haber alınmıştır.[64]

5 Ocak 1923: (Başkomutanlığa, Başbakan Rauf Bey'e ve BCK'ye) Yunanlıların Uzunköprü batısında Meriç'in sağ sahilinde tahkimat yaptığı ve bu tahkimatın güneye uzatıldığı...30.12.1922'de 31 vagonlu bir trenin, 1 tabur kadar Yunan askeri olduğu halde Dimetoka'dan Karaağaç yönüne geçtiği...Drama, Gümülcine ve

62 Aynı yer.
63 a.g.e., s. 531.
64 İHİT, s. 271.

İskeçe'de bulunan 1'er tümenin düzenlenmesine çalışıldığı ve Dedeağaç'ta 3 bin Yunan askerinin bulunduğu haber alınmıştır...***İngiltere'nin yedek sınıflarını silah altına çağırdığı, Yunanistan'ın Trakya Ordusu'na mensup izinli erlerine 48 saat içinde birliklerine katılma emrini verdiği*** (okunamadı) karşı önemli askeri hazırlıklarda bulunulmakta olduğu İstanbul'dan bildirilmiştir... ***İstanbul'un âni bir surette işgalini tayin ve tespit etmek üzere bir İngiliz teknik heyetinin Üsküdar, Kadıköy, Beşiktaş, Galata, Sirkeci, Kumkapı ve Çekmece sahillerinde incelemeler yaptığı haber alınmıştır***[65]...Fransız istihbaratı, Lozan Konferansı kesilirse ***İngilizlerin İstanbul'u savunmayarak tamamen Gelibolu'ya çekilmelerinin muhtemel olduğunu*** ve çünkü mevcut kuvvetin, Türklerin ileri hareketini önlemeye yetmeyeceğini sanmaktadır. Türklerin Çanakkale'ye taarruzu halinde İngiliz güçlerinin tamamen Gelibolu'ya çekilerek Türklerin Rumeli'ye geçmesine engel olmağa çalışması olasıdır...*Dört günden beri Batı Trakya'daki Yunan birliklerinde fazla hareket ve sıkı bir eğitim gözlenmektedir.* Başkomutan General Pangalos, ilk icraat olarak...9 numaralı istihbarat raporuyla arzolunan süvari bölüklerini tekrar Gümülcine'de toplamaya, bunlardan 3 alaylı 1 süvari tümeni oluşturmaya çalışmaktadır...Generalden çok bir komitacı olan Pangalos, ***İngilizlerin isteğiyle başkomutanlığa tayin edilmiş ve İngilizlerin vereceği her emre ciddi itaatini*** (okunamadı), **Konferans anlaşmazlıkla sonuçlanırsa** ***Yunanlılar Doğu Trakya'ya taarruz edecekler ve Gelibolu'nun da İngilizlerle beraber savunmasına katılacaklarmış.***[66]

Yunan Ordusunu İngilizler Donatıyor

7 Ocak: (Başkomutanlığa, Başbakan Rauf Bey'e ve BCK'ye) [İstanbul'da bulunan] Refet Paşa'dan gelen 3.1.1923 tarihli istihbarat özeti, bilgi için aşağıdaki gibi arz olunur:

Yunanlıların Batı Trakya'ya ikmal nakliyatı devam etmektedir. Aralık'ın son haftasında Selanik ve Eski Yunanistan'dan Dedeağaç'a naklolunan erlerin, eğitim-öğretim görmüş, 922-923 kur'aları olduğu ve ***bunların tamamen İngiliz elbise ve teçhizatıyla donatıldığı*** ve sonradan ***İngilizlerden sağlanan*** 25 kadar değişik çapta topun Selanik'e geldiği bildiriliyor. İstanbul Rum çevreleri, Yunanlıların Batı Trakya'da 30 bin kişilik bir düzenli kuvvet oluşturmayı başardıkları haberini yayıyor...Yunanlılar, Meriç batısında Kuleliburgaz-Dimetoka yöresinde tahkimata devam etmektedirler. Sofulu istasyonu civarında çok miktarda köprücü malzemesi vardır...İhtilal Komitesi reisi Plastiras âcilen Batı Trakya'ya hareket etmiştir. ***İngilizler Trakya istihbaratına özel önem vermektedir. İtilaf devletlerinin İstanbul'da yeni gelecek birlikler için yer hazırlamak emrini aldığı hakkında henüz doğrulanmayan bilgiler vardır***...İngilizlerin amele adı altında Gelibolu'ya gönderdiği Rum ve Ermenileri henüz teslim etmedikleri, bunların sayısının 4-5 bin olduğu, henüz İngilizlerin bunları asker elbise-

65 a.g.e., s. 273.
66 a.g.e., s. 275 vd.

siyle Gelibolu yarımadasında Ilgardere'den Seddülbahir'e kadar uzayan hatta tahkim işlerinde kullandıkları anlaşılmıştır...[67]

(Başbakan Rauf Beyefendi'ye) İstanbul'da İtilaf kuvvetleriyle Batı Trakya'daki Yunan ordusu hakkında alınan en son bilgiler özet olarak bilgi için aşağıdaki gibi arz olunur: İngilizlerin İstanbul'da bulunan (Air Fors) Taburu'ndan yalnız 200 kişi Ayastafanos [Yeşilköy]'ta tayyare muhafızı olarak bırakılmış, tabur büyük kısmıyla Irak'a gönderilmiştir. (Bu taburun Çanakkale'ye gönderilmesi de muhtemel olduğundan takip edilmelidir.)...***Batı Trakya'daki Yunan ordusu tamamen yeni denecek derecede İngiliz malzemesiyle donatılmıştır. Erlerin üzerinde bulunan kaput ve kunduralara varıncaya kadar tamamen yeni olup İngilizler tarafından verilmiştir.*** 2. Kolordu'nun eksikliklerinin tamamlanmasına çalışılmaktadır. ***Çarpışmalar yeniden başlayacak olursa 2. Kolordu'nun, Seyyar Ordu'nun (3. ve 4. Kolordular) yerine geçmek üzere Batı Trakya'ya naklolunacağı doğrulanmış istihbarattır.*** Dedeağaç'ta sayısız depo birlikleri oluşturulmuştur. Bu birliklerde 923'lü kur'a erleri eğitilmektedir. Eski Yunanistan'dan deniz ve karadan gönderilen erler Dedeağaç'a çıkarılmaktadır. Başkomutanlık Karargâhı Dedeağaç'tadır. Başkomutan Pangalos'un 4.1.1923'te trenle Dimetoka'ya hareket ettiği ve Karaağaç'a da gideceği haber alınmıştır. ***İngilizlerin Yunanlılara; harekâtta acele etmeyerek kendilerince verilecek emri beklemelerini ve Türk Ordusu'nun gerek İstanbul'a gerek Gelibolu'ya geçmesinin kesinlikle engelleneceğini, Yunan ordusuna sürülen lekeyi temizlemek zamanının uzak olmadığını resmen söyledikleri ve çarpışmalar yeniden başladığı takdirde İngiliz [Genel] Kurmay Başkanı'nın 5 gün içerisinde deniz ve kara araçlarından yararlanarak bir Yunan kolordusunu İstanbul ve Gelibolu'ya getirebileceklerini çok kesin olarak hesap ettikleri*** *güvenilir kaynaklardan haber alınmıştır.* 2 Ocak'ta Amiral Burok'u taşıyan İngiliz *Ayrandok* gemisi Malta'dan İstanbul'a gelmiştir.[68]

9 Ocak: (Başkomutanlığa, Başbakan Rauf Bey'e ve BCK'ye) Refet Paşa Karargâhı'ndan alınan 6.1.1923 tarihli bilgiler özeti aşağıdaki gibi arz olunur: 3 alaydan oluşan 1 Yunan süvari tümeninin Gümülcine'de kurulup/düzenlendiği öğrenilmiştir...4. Kolordu eski komutanı General Leonar Dopolos Harbiye Nazırlığı'na atanmıştır...***İaşe durumu eskisine göre çok iyi düzenlenmiş ve çok miktarda İngiliz elbise ve kaputu gelmiştir.*** Erlerin eğitim-öğretimine ve morallerinin yükseltilmesine çalışılmaktadır...***Barış olmazsa Çatalca yönünde ileri yürüyeceklerini*** Yunan subayları söylemekte imişler. Genel taarruz en ziyade Uzunköprü-Nafiaköprü üzerinde yapılacakmış ve Edirne'yi 1, 2. tümenlerle sıkıştıracaklarmış...[69]

7 Ocak: (Başbakan Rauf Bey'e) İngilizlerin Çanakkale mıntıkasında Sarıceraylı, Bağcılar, Ulupınar sırtlarında tahkimat yaptıkları ve yeniden telörgüleri inşa et-

---

67 a.g.e., s. 278 vd.

68 a.g.e., s. 281 vd. Bu arada bir başka kaynaktan öğrenildiğine göre, Batı Trakya'ya getirilen Yunan birliklerinin Anadolu bozgunundan kurtulanlar olmasına özellikle dikkat edilmiştir. Bununla, **bu birliklerin alacağı intikamın daha gaddarca olması amaçlanmıştır.** [TBMM] Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti, Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, s. 36 vd.

69 HHT., s. 284.

tikleri, mevcut siperleri kum torbalarıyla takviye ettikleri...Kasabadaki topların koşumlarıyla hazır olduğu...3 torpidonun Kumkale-Çanakkale arasında sürekli dolaştığı ve Maydos'ta İngiliz ve Fransız askerleri arasında [çıkan çatışmada-?] 6 İngiliz, 7 Fransız askerinin yaralı olduğu...Çanakkale'ye her gün cephane ve malzeme çıkarıldığı 6. Kolordu'dan doğrulanmaya muhtaç kaydıyla verildiği...[70]

13 Ocak: (Başkomutanlığa, Başbakan Rauf Beyefendi'ye ve BCK'ye) 2. Yunan Kolordusu'na bağlı, Selanik ve Drama'da oldukları bilinen 4 ve 9. tümenlere Batı Trakya'ya harekete hazır olmaları emri verildiği haber alınmıştır[71]... (Başbakan Rauf Beyefendi'ye) Karaağaç batısında bulunan 11. Yunan Tümeni şehre yürümek için emir almıştır...Bir Fransız piyade alayı işgalindeki Karaağaç'ta Fransızların protestosuna rağmen Yunan komutanı birliklerine gerekli saydığı önlemleri almakta serbest olduğunu bildirmiştir. Bugün Yunan birlikleri Meriç'in batı sahilinde ***Edirne'ye karşı mevzi almıştır.***[72] ...İngiliz istihbaratı; Trakya'da 3, 5, 15, 47 numaralı tümenlerin kurulmasına çalışıldığına ve genel kuvvetin 30 bin dolayında olduğuna ve ***Gürcü çetesinin****** orduya katılmak üzere bulunduğuna ilişkin haberler almıştır...***İngiliz Albay Baynd sık sık*** **[Ahmet]** ***İzzet Paşa'yı evinde ziyaret etmektedir.*******[73]...***İngilizlerin bir vapurla 2 bin sandık cephane, sayısız bomba, 200 mitralyöz, 10 tayyare, 25 top ve pek çok harp malzemesini Yunanlılara yardım için İstanbul'dan Dedeağaç'a gönderdikleri***...İstanbul'da Çamlıca civarındaki tahkimatta İngilizlerin eğitim ile arazi incelemeleriyle fazlaca uğraştığı ve ***İstanbul'daki subay ve erlerin daima seferber ve her hale karşı hazır bulunmalarının emredildiği...Yunanlıların yakında 1924 sınıfını da silah altına çağıracakları*** İstanbul'dan gelen 10.1.1923 tarihli şifrede bildirilmiştir...[74]

16 Ocak: ...Mudanya [Ateşkes] Sözleşmesi'ne aykırı olarak *Yunan birliklerinin Meriç batısında toplanmakta olduğu ve Meriç geçitlerine yerleşmeye çalıştıkları* haber alınmıştır.[75]

3 Şubat: *(Başkomutanlık, BCK ve Başbakan Rauf Bey'e)* Atina'daki 1. Kolordu'nun 1 tümeninin Dedeağaç'a çıkarıldığı hakkındaki istihbarat doğrulanamamaktadır. Bu çıkarmanın 1. Kolordu mıntıkasından, yani eski Yunanistan'dan Dedeağaç'a sevkedilen 923 sınıfı kur'a erlerinden olmadığı anlaşılmıştır... Selanik'teki 2. Kolordu'ya mensup 9. Tümen'in İskeçe'de toplandığı doğrulanmaktadır. Şu suretle; Batı Trakya'da 8 Yunan tümeninin toplandığı ortaya çıkıyor...[76]

---

70 a.g.e., s. 288.
71 a.g.e., s. 289.
72 a.g.e., s. 291.
73 a.g.e., s. 293.
74 a.g.e., s. 307.
75 a.g.e., s. 301.
76 a.g.e., s. 319.
* Bu çetenin **Gürcü** olup olmadığı kuşkuludur. Ethemist unsurlar olması ihtimali daha kuvvetlidir.
** 1920 Aralık'ında **elinde bir İngiliz planıyla ve İngiliz istihbaratçıları refakatinde Bilecik'e gelip Anadolu Hareketi'ni, Mustafa Kemal'in deyimiyle çökertmek girişiminde bulunan Ahmet İzzet Paşa'nın bu temasları ile ilgili konuyu uzatmamak için bir yorumda bulunmuyoruz.**

4 Şubat 1923: Lozan Barış Konferansı Görüşmeleri Türk tezlerinin kabul edilmemesi üzerine kesildi. Türkiye ile İngiltere'nin yeniden savaşa başlayacaklarına ilişkin gergin bir bekleyişe girildi.

7 Şubat: (Başkomutanlık, BCK ve Rauf Beyefendi'ye, ilgili maddeleri El-Cezire Cephesi'ne...)...Drama'da toplanan süvari tümeni iki günden beri doğuya doğru yürüyüştedir...İskeçe'de toplanan 2. Kolordu'nun 4 ve 9. tümenleri kısmen iki günden beri doğuya doğru yürüyüştedir. 4. Tümen'in İskeçe'de toplandığı anlaşılıyor. Fakat 9. Tümen hakkındaki bilgi, takip ve doğrulanmaya muhtaçtır...Girit'te bulunan Bağımsız 5. Tümen'in gemilere bindirildiği haber alınmıştır...[77]

8 Şubat 1923: ***Kocaeli mıntıkasında İngilizlerin hat güzergâhındaki köprülere patlayıcı maddeler koymaya başladıkları anlaşılmış ve buralardaki kuvvetlerini kısım kışım takviye etmekte oldukları ve telgraf haberleşmesini çalma suretiyle dinledikleri bildirilmiştir****...İzmir mıntıkasında bugün [8.2.'23] saat 08'de 2 dritnotlu bir kruvazör, 4 torpidodan oluşan bir İngiliz filosu Mallı yönünden gelerek Ağaçiftliği ve Çalıburnu hattından geçmiş ve bunlardan Amiral bandırasını taşıyan kruvazör saat 10'da tayyare kılavuzluğunda geçit mahallinden limana girmiştir.*[78]

16 Şubat: (Başbakan Rauf Beyefendi'ye) Güvenilir kaynaklardan alınan bilgiler: 85 vagondan oluşan 2 trenin 13/14.2.1923 gecesi Dedeağaç'tan Bidinli istasyonuna harekete geçirildiği, süratle boşaltılan trenin içindekilerin 4 ve 9. Yunan tümenlerine mensup olduğu ve bunların karadan hareketleri evvelce emir verildiği halde yolların fevkalade bozuk olmasından dolayı trenle nakillerinin tercih olunduğu (*okunamadı*) dahi 40'ar vagondan oluşan 2 askeri trenin aynı nedenden Dedeağaç'tan Bidinli'ye sevk edildiği bildirilmektedir. Yunan ordusunun Batı Trakya'da birbirini takiben ortaya çıkan işbu harekât ve faaliyetleri ve nakliyatı ***tamamen yığınak ve Meriç havzasına yanaşmak mahiyetindedir. Lozan Konferansı'nın kesilmesinden yararlanarak Yunanlıların Doğu Trakya'ya karşı tehditkâr bir durum almaları ve ordularına sürülen lekeyi temizlemek için yeni bir maceraya atlamak hususundaki arzuları işbu yığınakla ilgili görülmektedir***...[79]

17 Mart: (Başkomutanlık, Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı'na) ***Yunanlıların İngiltere'de Armstrong fabrikalarına sipariş ettiği silah ve mühimmatın Dedeağaç için yola çıkarıldığı ve bunlardan 4'er mitralyöz ile donatılmış birçok tayyareyi taşıyan vapurun adı geçen limana ulaşarak yükünü boşalttığı 6. Kolordu'dan; Meriç boyunda bir olay çıkmaması için hükümetler arasında gerekli girişimlerin yapılmasının Londra'dan Horaslambord ve Harrington'a emrolunduğunun güvenilir olarak bildirildiği..Harrington ile Yunan başkomutanlığı arasında 11.3.1923 akşamı 1.5 saat kadar telsiz-telgrafla haberleşildiği hususu muhbirlere dayanılarak İngiliz ge-***

---

77 a.g.e., s. 331.

78 a.g.e., s. 326 vd. İHİT'te bu sayfa baskı hatasından olsa gerek boştu. **Yazımız üzerine fotokopisini gönderme lütfunda bulunan Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç. Dr. Sayın Yusuf Sarınay'a teşekkür ederiz.** A.E.

79 a.g.e., s. 343.

nelkurmayından depo komutanlığına verilen bir emirde, İstanbul depolarında mevcut bütün eşya ve askeri malzemenin tespiti istenmekte ve güvenilir olarak verilen bilgilere göre de mühim bir kısmını ayırıp açık artırmayla sattıracakları ve Yunan tümen komutanlarından General Katamiyoziz'in Dedeağaç'tan Çanakkale'ye geldiği; geliş sebebinin gizli tutulduğunun öğrenilerek araştırmalar yapıldığı ve İngiliz Siyasi Temsilciliği çevrelerinde, yaşanan ortam gereği Fransa'da bir hükümet buhranı çıkacağı ve bu buhranın giderilip iktidara müttefiklerine daha sadık bir kabine geldikten sonra genel barış işlerine bakılabileceği, aksi halde İngiltere'nin tek başına barış imzasına izin vermeyeceği, bu konunun Fransız ve İtalyan hükümetlerine bildirildiğinin söylendiği, İstanbul Komutanlığı'ndan 84. Tugay Komutanı Albay Vişatlevort'un 14 Mart'ta Dedeağaç'tan Karaağaç'a geçtiği ve Edirne Valisi'ni ziyaret isteğini bildirdiği, Yunanlıların Karaağaç'ta 4 gün sürecek topçu atışlarına başladığı, Meriç'in taştığı, (Esteroma) köprüsü yıkıldığından iki gündür Selanik'le ulaşımın kesildiği Refet Paşa Karargâhı'ndan...*ve **Atina'dan Türklere karşı intikam hissiyle çalışan ve üyelerinin çoğu subaylardan oluşan bir grubun varlığı ve bütün Yunanistan'da propagandaya ciddiyetle çalışmasına rağmen savaştan bıkmış halk ve ordunun ruhi durumunun propagandaları etkisiz kıldığının, fakat ümidini barıştan sonra ortaya çıkacak bir fırsata bağlayan bu grubun biraz istirahattan sonra halk ve orduyu intikam hırsıyla aleyhimize kışkırtmanın zor olmayacağı kanaatinde olduğunun güvenilir kaynaklardan haber alındığı*** Felah* ***Grubu'ndan***...[80]

17 Mart: Trakya'da Yunanlılar Karaağaç'ın 8 km. güneyinde 4 gün sürecek top atışlarına 15 Mart saat 09.00'da başlamışlardır. Atışlar Demirtaş Tabyası'ndan Yamukdere yönünde yapılmaktadır.[81]

19 Mart: Batı Trakya'daki Yunan [konuşlanması] hakkında alınan 14.3.1923 tarihli bilgiler aşağıdadır:...[82]

5 Nisan: (Başbakanlık'a) ...Gerideki 5. Tümen'in Makedonya'ya naklolunan 33. ve diğer bazı birlikleriyle desteklenen Albay Kondavlis komutasındaki 9. Tümen, Siroz yöresinde, 14. Tümen İskeçe ve civarında bulunmakta...Atina'daki 2. Tümen Selanik'e naklolunarak takviye ve düzenlenmesi sürmekte. Bu tümenin yerine Zihna'da bulunan 8. Tümen'in 3. Alayı'nın Atina'ya getirildiği...***Kısmen İngiltere ve Sırbistan'dan satın alınan*** ve kısmen Anadolu'dan kaçırılabilen topların tamiriyle 3. ve 4. kolordulara 2'şer taburlu ağır birer topçu alayının oluşturulduğu sanılmaktadır...***İngiltere'den getirilenlerle Yunan ordusunda yararlanılabilen tayyarelerin 41'e ulaştığı ve son zamanlarda birkaç vapur İngiliz askeri malzemesinin Selanik'e ve Dedeağaç'a çıkarıldığı*** haber alınmıştır.[83]

---

80 a.g.e., s. 386 vd.
81 İHİT, s. 389.
82 a.g.e., s. 393.
83 a.g.e., s. 413.
* Türk İstiklâl Harbi yıllarında İstanbul merkezli faaliyet gösteren Türk milli yer altı örgütü. Ayrıntı için bk.; Mesut Aydın, Milli Mücadele..., s. 48 vd.

8 Nisan: (Başbakanlık'a)...General Pangalos'un Kurmay Başkanı, savaş yanlısı olmadığından değiştirildiği, Karaağaç'taki Yunan Temsilcisi Lambiridis'in, Yunanistan siyasi konumunu güçlendirmek için bir askeri başarı kazanmak zorunda olduğundan bahisle propagandada bulunduğu...Refet Paşa Karargâhı'ndan; ...***İngilizlerin İstanbul'da Rum ve Ermenileri gizlice örgütleyip silahlandırdıkları...Fransızların, barışı reddetmesi halinde Türkiye'ye saldırmak için Suriye'de askeri hazırlıkları...***[84] ...İngilizlerin Tophane rıhtımında depo görevi yapan Lambington vapurunda 40 kadar top, sayısı bilinemeyen makineli tüfek ve bomba ve Firuze vapurunda da bir miktar tayyarenin bulunduğu öğrenilerek *bu iki vapurun gözetim altına alındığı ve* ***İngilizlerce İstanbul'a hareket etmek üzere 60 vapurun sipariş edildiği*** doğrulanmaya muhtaç bir kaynaktan haber alındığı; ***Yunanlıların Beyrut'taki Rum ve Ermenilerden gönüllü topladıkları, Beyrut'tan Tarsus'a gönderilip İstanbul sansürünce yakalanan Ermenice bir mektup içeriğinden anlaşıldığı*** İstanbul Komutanlığı'ndan...

Türk Genelkurmayı'nın Batı Trakya'daki Örtülü Eylemleri

18 Nisan: (Filibe'deki Felah mensubu Türk askeri istihbarat görevlisinden alınan 12 Nisan tarihli bu rapor Başkomutanlık ve Başbakanlık'a 17 Nisan'da sunulmuştur.)* ***4/5 Nisan gece yarısı Gümülcine'ye 4 km.'de Bıçakçı köyü, tepesinden bombardıman edilmiştir. Mermilerden elektrikler sönmüş, Yunan askeri arasında kargaşalık çıkmıştır. Yunanlılardan hiçbir karşılık verilmemiş ve tarafımızdan 30 kadar mermi atılmıştır. Karlıkderesi'ndeki Yunan karakolu kuşatıldığından erler silah atmaksızın dağlara kaçmıştır. Aynı gece Çobanköyü'nden Gümülcine'ye giden posta treni tamamen havaya uçurulmuştur. Ulaşım hayli zaman durmuştur. Telgraf ve telefon hatları da uzak mesafelere kadar tahrip edilmiştir.***[85]

24 Mayıs: (Rauf Beyefendi'ye) ***14/15 geceyarısı Dimetoka civarındaki Kayalık, Başkilye, Kıranlı (10) köylerinin başarıyla bombardıman edildiği ve savaştan bezgin ve maneviyatı bozuk olan Yunan erlerinin büyük telaşla kaçtıkları Filibe'den alınan bilgilerden anlaşılmıştır.***..Yunanlıların Batı Trakya'daki tüm kuvvetlerini Meriç boyunda toplamaya karar verdikleri... Cephedeki yaşlı erlerin savaşa elverişli olanlarla değiştirildiği İstanbul'dan alınan bilgi üzerine arz olunur.[86]

9/10 Temmuz: Gümülcine doğusunda Büyükkozlu köyü civarında 26 Haziran'da ***bir Yunan müfrezesiyle çarpışmaya mecbur kalan bir kuvvetin Yunan müfrezesini tamamiyle imha ettiği...***[87]

---

84 a.g.e., s. 418.
85 a.g.e., s. 436.
86 a.g.e., s. 494.
87 a.g.e., s. 581.
* Türk Genelkurmayı'nın ünlü casusu "İngiliz Kemal" kod Ahmet Esat Tomruk Bey'in de bu sıralarda anılan bölgelerde faaliyette bulunduğunu daha önce belirtmiştik.

23 Nisan 1923: Lozan Barış Konferansı Görüşmeleri'nin ikinci devresinin açılması.

26 Nisan: (Başkomutanlık, BCK ve Başbakan Rauf Beyefendi'ye) İstanbul'dan resmi kaynaklarımızdan alınan Yunan ordusu hakkındaki bilgiler özet olarak aşağıda arz olunur: Akpınar ve Karapınar bölgelerinde bulunan 7. Yunan Tümeni Dimetoka'da toplanmaktadır. Şimdiki durumda Dimetoka'da 4. Kolordu karargâhıyla 6 ve 7. Tümen karargâhları vardır...Vodine ve Karaferye yöresinde 2 piyade alayının bulunduğuna ve bunlarla 1 piyade tümeninin kurulduğu bilgileri doğrulanmamıştır...Siroz'daki 9. Tümen'e bağlı bazı birliklerin Kavala'ya yürüdüğü haberi de doğru çıkmamıştır...Yunanlılar, 4 ve 3. kolorduların köylere dağılmış birliklerini tümen merkezlerinde toplamaktadır. Dimetoka, yığınağın sıklet merkezini oluşturmaktadır...*Son günlerde Yunan vapurlarıyla Dedeağaç'a önemli miktarda top ve topçu malzemesi çıkarıldığı* ve bu gibi toplarla tümenlerdeki dağ topu sayısının en azından 20'ye çıkarılacağı haber alınmaktadır... ***Yunan başkomutanlığı 3 ve 4. kolorduların ilk emirde Meriç'i geçmeye hazır olduğunu Atina'ya bildirmiştir...*** 3. Kolordu karargâhı yine Gümülcine'dedir... ***Yunan askeri ve siyasi makamları tamirat için tazminat vermektense yeniden harbe başlamayı tercih ediyormuş...***[88]

7 Mayıs: (Başkomutanlık, Rauf Beyefendi ve BCK'ye) Yunan ordusunun konuşlanması hakkında bilgi[89] ...***Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasının Yunan askeri reisleri tarafından çok arzu olunduğu...Harbe hızla başlandığı takdirde 4. Kolordu'nun 1 tümeniyle Edirne'ye, diğer tümeniyle Uzunköprü'ye, 3. Kolordu'nun İskeçe'deki 2. tümeninin Albay Kondis'in emrinde vapurlarla Çatalca savunma hattının doğusuna çıkarılacağı...***Birliklerin ileri hareketinde âsâyişin sürdürülmesi amacıyla her tümenden 1'er taburun ayrılması ve bunların tümenlerin bugün işgal ettiği bölgelerde görevlendirileceği...Yunanlıların Türk kuvvetlerini 30 bin sandıklarını ve bu kuvvetin Ergene doğusu ve Çorlu civarında savunmada bulunacağı, ondan sonra Çatalca hattına çekileceklerini sandıkları İstanbul'dan haber alınmaktadır...[90]

12 Mayıs: (Başbakanlık'a) En son bilgilere göre Yunanlıların Selanik'ten Dedeağaç'a, Dedeağaç'tan kuzeye ve Dimetoka'ya doğru bazı askeri nakliyatı görülmüştür. Birliklerin numarası henüz belirlenememiştir...Yunan hükümetinin 8 Mayıs'ta yapılan toplantısından sonra genel seferberlik kararı alındığına ilişkin bir haber alınmışsa da doğrulanmaya muhtaçtır...Yunanistan'ın her tarafında askeri faaliyet görüldüğü ve *Girit'teki mahpusların çete yazılmak şartıyla Yunan hükümeti tarafından tahliye edildikleri ve* (okunamadı) *20 ila 25 bin, Sakız'da 5 ila 8 bin asker ve çetenin bulunduğu* haber alınmaktadır...[91]

---

88 a.g.e., s. 445.
89 a.g.e., s. 461.
90 a.g.e., s. 463.
91 a.g.e., s. 475.

19 Mayıs: (Başkomutanlık, Rauf Beyefendi ve BCK'ye) İskeçe'de bulunan 4. Yunan Tümeni'nin 28 Nisan'da, Gümülcine'deki 10. Tümen'in 1 Mayıs'ta Meriç'e hareket emri aldığı; Siroz-Drama'daki kuvvetlerin de Kavala'dan doğuya çıkarıldığı; son günlerde Meriç havzasına yaklaşık 30 bin kişilik bir kuvvetin geleceği de diğer bir kaynaktan haber alınmış, gerçekten son günlerde de Dedeağaç ve Dimetoka mıntıkasında çok hareketli tren nakliyatı olduğu görülmüştür[92]...Batı Trakya'daki Yunan askeri faaliyetleri...[93]

23 Mayıs: (Başkomutanlık, Rauf Beyefendi ve BCK'ye) ***Harp başladığı takdirde Yunanlıların Kuleliburgaz ile Dimetoka arasında zayıf kuvvetler bırakacakları ve asıl kuvvetleriyle Dimetoka güneyi ve Ferecik bölgesinde ve kuzeyde 11. Tümen ile de Edirne üzerinden Meriç'e geçecekleri*** *haber alınmaktadır*...Meriç boyundaki faaliyet, Dedeağaç'tan Bidinli-Dimetoka yönlerinde kuzeye yapılan sevkıyat devam etmektedir...[94]

26 Mayıs: (Başbakanlık'a) Yunan ordusunun bugün sahip olduğu ağır topçu kuvveti; her biri 3 bataryalık 2 tabur 6 pusluk ***İngiliz***; her biri 2 bataryalık bir tabur 15'lik Iskoda; her biri bir bataryalık 2 tabur 10.5'luk Krup; her biri 2 bataryalık 2 tabur 12'lik uzun Fransız ve bir batarya 10.5 Iskoda...[95]

28 Mayıs: (Başkomutanlık, Rauf Beyefendi ve BCK'ye)... ***Yunanlılar Meriç'i geçmek girişiminde bulunursa Meriç boyundaki İtilaf birlikleri tarafından engel olunmayacağı muhakkaktır...Harp başladığı takdirde Yunanlılar Sultan Selim Camii'ni topla tahrip edeceklermiş...Yunanistan mali durumunun buhranı ve ordunun 3 aydır maaş almaması ihtilal hükümetinin durumunu son derece sarstığından Pangalos ile Plastiras, Yunanistan'ı bugünkü durumdan kurtarmak için İstanbul üzerine yürümek gerektiğini ve İstanbul'u işgali başarırlarsa siyasi ve iç durumun tamamen lehlerine döneceği ve İtilaf devletlerince de bu hareketlerinin hoş görüleceği ve aksi takdirde hiçbir şey kaybetmeyecekleri*** fikrinde imişler..[96] Batı Trakya'daki Yunan askeri faaliyetleri...[97]

30 Mayıs: (Başkomutanlık, Rauf Beyefendi ve Dışişleri Bakanlığı'na) 26 Mayıs öğleden sonra, Karaağaç civarında Bosnaköy karşısındaki postamıza Yunanlılar defalarca makineli tüfekle ateş etmiş, tarafımızdan karşılık verilmemiştir...Karaağaç'taki Fransız taburuna şu talimat verilmiştir: Tabur, bulunduğu bölgede Yunanlıların geçişini engelleyecektir. ***Yunanlıların Edirne'ye taarruzu halinde Türk birliklerine şehri boşaltmaları bildirilecek ve bu mümkün olmadığı takdirde askerin silahlarının Fransızlara teslimi işgal şartları olarak ileri sürülecektir.***[98]

---

92 a.g.e., s. 483.
93 a.g.e., s. 485, 487.
94 a.g.e., s. 490.
95 a.g.e., s. 497.
96 a.g.e., s. 501.
97 a.g.e., s. 503, 505.
98 a.g.e., s. 511.

30/31 Mayıs: (Başkomutanlık, Rauf Beyefendi ve BCK'ye) Yunanlıların Türk sınırındaki yoğun askeri/taarruzi hazırlıkları...[99]

Yukarıda yayınladığımız belgelerin ne anlama geldiğini yine bu bölümün başında anlattığımızdan burada tekrar yorumlamayı, konuyu uzatmamak için gereksiz buluyoruz.

Şimdi de yine Çerkez Ethem'le ilgili bir başka konuya geçiyoruz.

14.3. Batı Trakya Türklerine Yapılan Zulüm ve İşkenceler

9 Eylül 1922'den sonra Ege adalarında *-özellikle de Midilli'de-* üslendiği anlaşılan Çerkez Ethem ve kendisiyle hareket eden ***-Kuşçubaşı Eşref dahil-*** Çerkez grupları, bir yandan Anadolu'ya sızıp karışıklık çıkarma girişimlerinde bulunurken, Lozan Barış Görüşmeleri'nde Türk tarafına tezlerini kabul ettirememesi halinde İngilizler de, Yunanlıları Batı Trakya üzerinden Türkiye'ye karşı savaşa hazırlıyordu. Değindiğimiz her iki olayla ilgili belgeleri hemen hiç yorum katmadan yukarıda yayınlamıştık. İngilizlerle birlikte hareket eden Yunanlılar, Batı Trakya'dan Türkiye'ye gerçekleştirecekleri İngiliz destekli taarruz planları için kendilerine engel olduğunu düşündükleri ***Batı Trakya Türkleri***'ne de akıl almaz baskı ve zulümler uygulayarak hem onları sindirmek istemişler, hem de bölgede *"etnik temizlik"* yaparak ***Türk unsuru buradan alıp adalara sürgün etmiştir.*** Bu olaylarda da Çerkez Ethem ve kendisiyle birlikte hareket eden Çerkez ve Ermeni/Rum gruplarının ilişkisi vardır.

Bu bölümde, ilk önce değindiğimiz konu ile ilgili Genelkurmay istihbarat raporlarını yayınlayıp ardından diğer kaynaklara yer vereceğiz. Aşağıda yer vereceğimiz belgeler, hemen önceki iki bölümde olduğu gibi yine ***"İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar"***dan alınmıştır ve yine tümü *"Genelkurmay Başkanı Fevzi"* (Çakmak) Bey imzasını taşımaktadır:

Çocuk ve Kadınları da Sürgün Ettiler

3 Ekim 1922: [B.] Trakya'da Yunanlıların Müslümanlara karşı uyguladıkları mezalim ve tecavüzlerin gittikçe artmakta olduğu, birçok yerlerde ***15 yaşından yukarı erkeklerin ve hatta kısmen kadınların da Yunanlılar tarafından tutuklanarak bilinmeyen yere götürüldüğü, bazılarının vahşice imha edildiği*** haber alınmıştır.[100]

13 Ekim: Girit'ten kaçarak Bodrum'a gelen bazı İslam mülteciler Girit'te İslamlara karşı katliam yapıldığını ve mal-mülk ve eşyalarının yağma edildiğini ifade eylemişlerdir.[101]

19 Ekim: Edirne'deki Darüleytam [Yetimleryurdu] talebesi, Yunanlılar tarafından dışarıya atılmış ve ***bilhassa genç kızlara türlü mezalimler yapılmış***; Çorlu, Lü-

---

99 a.g.e., s. 515, 518, 523, 533, 535, 537, 553, 567 vd.
100 İHİT, s. 211.
101 a.g.e., s. 217.

leburgaz bölgelerinde bazı köyler Rum çetelerinin tecavüzüne uğramıştır.[102]... Gümülcine ve İskeçe yöresindeki İslam ahaliye Yunanlılar facialar yapmışlardır.[103]

21 Ekim: Yunanlılar [B.] Trakya'da İslam köylerinden bedelsiz gaspetmiş oldukları erzakı nakletmekte ve Hıristiyan göçmenler İslamlara ait bilcümle hayvanları sürüp götürmektedirler.[104]

22 Ekim: Refet Paşa Hazretleri'yle müttefikler devir-teslime başlayarak, [bunun] 22.10.1922 tarihine ve Meriç'e kadar tamamen bitirilmesi ve jandarma kuvvetlerimizin buna göre nakli kararlaştırılmış, *Trakya'da yapılan zulüm ve zararlara* engel olmak üzere girişimlerde bulunulmuştur.[105]

24 Ekim: Trakya'da Yunanlılarca birçok yerde yangınlar çıkarılmakta ve en çok zahireler [buğday-arpa vs.] yakılmaktadır.[106]

3 Kasım: Bandırma limanına gelen bir Fransız gambotu subaylarından birkaçı, mevki komutanını ziyaret ederek Yunanlıların Midilli'de İslam halkına mezalim yaptığı ve Müslümanların köylerde oturamayarak kasabalara toplandıklarını ve geceleri evlerinden dışarıya çıkamadıklarını söylemişlerdir.[107]

21 Kasım: Yunanlılar Uzunköprü bölgesinde Çakmak köyünü tamamen, Sığırcılı ve Hamit köylerini kısmen yakmışlardır.

26 Kasım: Girit adasının değişik şehirlerinde Yunanlılar İslam ahaliye mezalime başlamışlardır.[108]

3 Şubat 1923: (Başbakan'dan İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarına) [B.] Trakya'da Yunanlılar tarafından yapılan gasplarla mezalim hakkında 9.1.1923'te Refet Paşa Hazretleri'nden gelip 11.1.1339'da 1/32 numara ile birer sureti Yüce Bakanlıklarına gönderilen 8 maddeli şifreli telgrafnamenin 7. maddesinde söz konusu ve bu kere adı geçenden gelen 21.1.1923 tarih ve Şube: 1/228 numaralı yazı eki olan istatistik cetveli onaylanmış sureti bağlı olarak gönderilmiştir, efendim..[109]

4 Şubat 1923: Lozan Barış Konferansı Görüşmeleri Türk tezlerinin kabul edilmemesi üzerine kesildi. Türkiye ile İngiltere'nin yeniden savaşa başlayacaklarına ilişkin gergin bir bekleyişe girildi.

Ethemist Unsurların Batı Trakya Türklerine Yapılan Katliamdaki Rolü

8 Nisan: (Başbakanlık'a)...General Pangalos'un Kurmay Başkanı, savaş yanlısı olmadığından değiştirildiği, Karaağaç'taki Yunan Temsilcisi Lambiridis'in, Yu-

102 a.g.e., s. 221.
103 a.g.e., s. 223.
104 Aynı yer.
105 a.g.e., s. 227.
106 a.g.e., s. 229.
107 a.g.e., s. 243.
108 a.g.e., s. 265.
109 a.g.e., s. 318.

nanistan siyasi konumunu güçlendirmek için bir askeri başarı kazanmak zorunda olduğundan bahisle propagandada bulunduğu, ***Batı Trakya'da Türk halkının anlaşma şartları gereğince oturmak hakkını korumalarına*** *(okunamadı)* ***oturmaya rağmen, buna maddeten imkân olmadığı, ellerinde hayvan bırakılmadığı, kendi işleriyle uğraşmalarına izin verilmeyerek tahkimatta, yollarda çalıştırıldığı, Rum çetelerinin*** *Çerkezlerle* ***beraber Drama ve Kavala yöresine yeniden sataşmaya başladıkları, 20 Şubat 1923'te Drama kuzeyinde Kalçuk köyünde 17 Türk'le Boran köyü muhtarının katledildiği, Vezme, Volkon, Borda ve Çernoviçe köylerinde son derecede mezalim yapıldığı, bu mezalim yüzünden Burançek köyü halkından 200 kişinin Bulgaristan'a iltica ettiği*** Refet Paşa Karargâhı'ndan[110]...Yunan hükümeti Batı Trakya'da Bulgarlara yapılan mezalimden dolayı Bulgar hükümetinin protestosuna cevaben ***Bulgar arazisinde Türk subaylarının serbestçe gezmesine izin verildiği ve bunların çeteler kurduklarını*** bildirmiş olduğu ve ***Çerkez çetelerinin Yunanlılarla beraber müthiş facialar yapmakta oldukları*** **Felah** Grubu'ndan...Amerika'da bir Ermeni terör komitesi kurularak Kafkas Ermenileriyle ilişkide bulunduğu ve amaçlarının *Türkiye'de İstiklâl Muharebeleri'nde sivrilen yüce kişilere suikast yapmak olduğu* ve yakında faaliyete geçeceklerinin Yunanistan'da söylendiğinin, gelen esirlerin ifadelerine dayanılarak Batı Cephesi Komutanlığı'ndan yazıldığını arz ederim.[111]

23 Nisan 1923: Lozan Barış Konferansı Görüşmeleri'nin ikinci devresinin açılması.

Batı Trakya Türkleri Türkiye'ye Başvuruyor: "Çocuklarımızı ve Kızlarımızı Dahi Denize Attılar"

"9.5.1923, Ankara

Refet Paşa Hazretleri'ne

Batı Trakya Müdafaai Hukuk Cemiyeti Genel Merkezi'nden gelen 24 Nisan 1923 tarih ve 143 Numaralı yazı sureti ekte gönderilmiştir. Batı Trakya'da bulunan Müslümanlara karşı Yunanlılar tarafından yapılan ve halen devam etmekte olduğu bildirilen mezalim ve işkencelere engel olmak için alınması gereken tedbirler ile ***orada mevcut Teşkilât****'a yapılabilecek yardım hakkında yüce düşüncelerinin süratle yazılmasını rica ederim.*

Başbakan [Hüseyin Rauf]"

"24.4.1923

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine

Biz Batı Trakyalıların bu son marûzâtımız hikâyelere değil, gerçeklere dayanan üzücü olaylar ve kesin müracaatımızı içerdiğinden, dini ve idari olarak bağlı bu-

---

110 a.g.e., s. 418.
111 a.g.e., s. 421 vd.

lunduğumuz makamınızdan şimdiki durum ve geleceğimizi tayin ve tespite gelen tehlikeleri hissederek lüzum gördük.

On senedir yeryüzünün hiçbir parçasında görülmemiş muhtelif işgal ve işkencelere maruz kalan Batı Trakya kesimi yeni Yunan işgalinden beri kan ve ateş içerisinde eriyor.

Batı Trakya halkı [I.] Dünya Savaşı'nda 2 tümen güzide askeri ve bugüne kadar 34 bin altın Kızılay yardımı gibi üzerine düşen vatani vazifeleri Türkiye'nin diğer memleket parçaları gibi seve seve yerine getirdi. Ve *on senedir silahıyla da varlığını ve gayesi olan muhtariyet veya Anavatana katılmasını hiçbir dış yardım görmeksizin savunuyor.* Bu değişmez mefkûremiz peşinde bugün Bulgarlar bile resmi makamlarının gerçek yardımıyla sayıca ve nitelikçe çalışmalarımıza tamamen katılmışlardır. Yunanlıların bu Trakya'daki mezalimini Bulgarlar, on günden beri ayırım yapmaksızın bütün Bulgaristan halkıyla genel çalkanma ve büyük tezahürat halinde protesto veya en sonunda Milletler Cemiyeti adına Yunan hükümetini açıklama yapmaya zorluyor ve Trakya'ya kendi adlarına bir müfettiş göndermeyi başarıyorsa ve bugünkü konferansta da yerinde incelemeye davet ediyorlar.

Bütün gayelerini ve bütün mefkûrelerini on seneden beri yaşatan biz Batı Trakya Türk Cemiyeti, hariçte; Yunanistan'da ve Bulgaristan'da yabancı makamlarda etkili olan ve sıkıntımız nispetinde maalesef içeride maddi ve manevi yardımlarınızdan her zaman ve tamamen mahrum kaldık. Lozan Konferansı kararları ile İstanbul'da serbest kalan Rumlara karşılık bütün Batı Trakya Müslümanlarının meskenlerine Kafkas'tan, Doğu Trakya'dan ve Anadolu'dan getirilen 100 binden fazla göçmen yerleştirilmiş ve Müslümanlar bunların yeme-içme ve barınmalarını ve bütün ihtiyaçlarını karşılamaya mecbur kılınmıştır. ***Dedeağaç ve havalisi Müslüman köyleri tamamen adalara sürgün edilmiştir. Çocuklar ve kızlar Dedeağaç'ta denize atılmıştır. Sürgünden, yapılan mezalimden sağ kalıp da çıldıranlar pek çoktur.*** Kısaca, mezalimi anlatmak gerekirse ***'Batı Trakya bir insan mezbahası halindedir'*** diyebiliriz. Çünkü Yunanlılar ne Lozan'da kararlaştırılan şartları ve ne de devletlerin durumunu göz önüne almaktadırlar. Korkmadan, çekinmeden imha siyasetine devam ediyorlar. Bu durum karşısında silahtan başka savunma çaresi göremeyen Batı Trakya Türk ve Bulgarları teşkilat kurarak Yunanlılara karşı mücadele durumuna girdiler. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden isteğimiz: Kan ve ateş içinde bulunan memleketimizden yeteri kadar yararlanamadığımızdan mücadele halinde bulunan ***Batı Trakya Teşkilatı'***na gereken önemli ve maddi yardımın verilmesini rica eyleriz.

Heyet-i Faâle'den	Heyet-i Faâle'den	Kâtibi Umûmi
İskeçe'li İsmail	İskeçe'li (İmza)	Doktor (İmza)

(Cemiyet mühürü)"[112]

112 a.g.e., s. 468 vd. *"İskeçe'li"*, Arif Bey; *"Doktor"* da Hikmet Feridun Bey'dir. Bıyıklıoğlu, a.g.e., c.II, s. 45 vd.

30 Mayıs: ...Meriç boyundaki bazı köyler Yunanlılar tarafından boşalttırılmıştır.[113]

17 Haziran: Karaağaç'ı terke hazırlanan halktan iki kafilenin 11 Haziran'da Dedeağaç yönüne hareket ettikleri...[114]

9/10 Temmuz: ...Gümülcine etrafında Yunanlılar tarafından yerleştirilen Rum göçmenlerin asayişsizlik nedeniyle Makedonya'ya gitmekte ve Rumların, Batı Trakya'nın da Yunanlıların elinden çıkacağı kanaatinde oldukları...[115]

22/31Temmuz: (Trakya Karargâhı'ndan Genelkurmay'a, Genelkurmay'dan; Başbakanlık, İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlıklarına) Batı Trakya'da Yunan mezaliminden bıkıp usanan halktan bir kısmının Meriç doğusuna geçmeye hazırlandığı ve *Yunanlıların bu konuda kendilerine göz yumdukları; Hisarbey Türk köyü halkının gizlice Kavaklı Kaymakamlığı'na müracaatıyla bildirilmektedir. Ülkeden ülkeye göç özelliğini taşıyan bir hareketin şimdilik uygun görülemeyeceği ve herhalde yerlerinde kalmaları gereğinin kendilerine anlatılması ve göç ettikleri takdirde geri gönderilecekleri tehdidiyle köylerinde kalmalarının sağlanması ilgili yerlere emredilmiştir,* efendim. Arz olunur.

Komutan adına
Abdurrahman Nafiz.[116]

Yukarıda yayınladığımız belgelerden de anlaşılacağı üzere Yunanlılar, Batı Trakya'daki Türklere akıl almaz mezalim ve baskı uygulayarak onları sindirmek istemişlerdir. Yunanlılar bunların yanı sıra bölgeyi Türklerden arındırarak Anadolu ve daha başka yerlerden gelen Rumları yerleştirmek istemişlerdir. Bunun için de bölgenin Türk halkını Ege'deki Yunan adalarına sürgün etmişlerdir. Bu sürgün sırasında ***çocuk ve kadınlar dahil Batı Trakya Türkleri acımasızca diri diri denize atılmıştır.*** Yunanlıların, Batı Trakya Türklerine uyguladığı bu insanlık dışı zulüm ve işkencelere ***bazı Çerkez gruplarının da katıldığı*** yukarıda yazdığımız belgelerden anlaşılmaktadır. Bu Çerkez gruplarının kimler olduğu ise hemen aşağıda açığa çıkacaktır.

Çerkez gruplarının sızmalardan, özellikle sızmaların başarısız olmasından sonra Batı Trakya'ya getirildiği anlaşılmaktadır. İngiliz belgelerinde de bunlarla ilgili kayıtlar vardır.

14.4. Ethemist Çerkezlerin Yunan İllerindeki Zavallı Türk Esirlerine Yaptıkları...

Yunanlılar, gerek 15 Mayıs 1919 İzmir'i işgal ile başlayan süreçte gerekse de 26 Ağustos 1922 Büyük Türk Taarruzu karşısında tutunamayıp bozgun halinde İz-

113 İHİT, s. 515.
114 a.g.e., s. 543.
115 a.g.e., s. 581.
116 a.g.e., s. 604.

mir'e doğru kaçıştıkları sırada Anadolu'dan çok sayıda Türk'ü esir almıştı. Büyük Türk Taarruzu'ndan önce esir edilen Türkler genellikle yaşadıkları yörelerin halkını bilinçlendiren, Milli Mukavemet örgütleyen veya bu tür örgütlenmelerde görev almış milliyetçi münevverlerdi. Bu özellikleri onların esir edilmelerinin nedeni idi. İkinci grup esir edilenler ise Yunanlıların angarya işlerini yaptırmak için yakaladığı bahtsız Türklerdi. Esir Türklerin bir bölümü Yunanistan'daki kamplara nakledilirken kalanları da 9 Eylül'e kadar İzmir ve yakınlarında alıkonulmuşlardı.

Üçüncü grubu oluşturanlar ise Büyük Türk Taarruzu sırasında, muhtemelen Yunanlıların esir düşen kendi askerlerinin ve geride kalıp götüremedikleri yerli Rumlara misilleme amacıyla rehin aldıkları sivil Türk halkı idi. Bunlar için Yunanlılar hiçbir ayırım yapmamıştı. Ellerine geçirdikleri yaşlı genç, kadın kız, çoluk çocuk demeden binlerce Türk'ü esir almışlardı. İzmir'de tutulanlarla sonradan esir alınanlar, ***Büyük Türk Taarruzu*** ile birlikte gemilere doldurularak Yunanistan'a götürülmüş, çeşitli kamplarda insanlık dışı koşullarda kalmışlardı.

Yaşamlarını sürdürecek gıda ve su verilmeyen, sağlıksız koşullarda barındırılan, hastalananlara tedavi olanağı sunulmayarak ölüme terk edilen, türlü işkenceler altında angarya işleri yaptırılan, ***zorla Hıristiyan yapılan***, iffet ve namusları sürekli kirletilen, ardından umumhanelere satılan çocuk yaştaki kızların da bulunduğu bu bahtsız Türklerin yürekler parçalayan hazin durumu hakkında ne yazık ki konumuzu dağıtmamak için ayrıntıya giremiyoruz.[117]

Türk Esirlerinin Feryadı Anadolu'dan Bile Duyuluyor

Ancak Türk esirlerinin içinde bulunduğu koşullar o kadar insanlık dışı bir durumdadır ki, onların feryadı Anadolu'dan bile duyulmuştur.

Saptayabildiğimiz kadarıyla Yunanistan'daki Türk esirlerinin feci durumu ile ilgili *ilk haberler*, İzmir'de esir edilip buradan Atina'ya götürülen bir Türk jandarma subayının 12 Kasım 1921'de İstanbul'a, Jandarma Genel Komutanlığı'na gizlice gönderdiği rapordur.

Söz konusu gizli rapor, 29 Kasım'da Komutanlıkça; Başbakanlık, Osmanlı Hariciye, Harbiye ve Adliye nezaretleri, Jandarma Genel Müfettişliği, Hilâliahmer (Kızılay) Cemiyeti ve Muhacirin (Göçmenler) Dairesi Yöneticiliği'ne birer üst yazı ile iletilmiştir. Rapor, İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal kuvvetlerinin askeri komiserliklerine de gönderilip Yunanistan'daki Türk esirlerinin feci durumlarına dikkatleri çekilerek insaflı ve vicdanlı olmaya çağrılmıştır.[118]

---

117 Bu konuda daha önce de değindiğimiz şu kitapta ayrıntılı bilgi vardır: Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti, Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, [TBMM] Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi Neşriyatından: 31, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1339 [1923].

118 Ahmet Uçar, Yunan'ın Türk Savaş Esirlerine Reva Gördüğü Muamele Tam Bir Asalet (!) Numunesi: Gidiyorsunuz!, Tarih ve Düşünce, Ekim 2004, sayı: 53.

Türk Başkomutanlığı: "Esirlerimiz Derhal Serbest Bırakılsın!"

Ancak, başta *"Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz"* olmak üzere birçok kaynaktan öğrendiğimize göre, değindiğimiz uyarının, Türk esirlerinin feci durumlarının iyileştirilmesi konusunda ***bir etkisi olmamış, hatta koşullar daha da ağırlaştırılmıştır.***

Yunanistan'daki Türk esirlerinin içinde bulunduğu insanlık dışı koşullar, onların, Büyük Türk Taarruzu'nu sevk ve idare eden Başkomutanlıkça hangi önceliği aldığını göstermesi bakımından da önemlidir.

Büyük bir gizlilik içinde hazırlanıp icra edilen Büyük Türk Taarruzu'nun planlandığı gibi başarıyla gelişmesi, tüm *'örtme'* faaliyetlerine karşın *İngilizler* tarafından öğrenilmiş ve Yunan ordusunun geri kalan unsurlarının ***-büyük olasılıkla barış konferansı sürecinde başarısız olunması halinde kullanılmak üzere-*** kurtarılması amacıyla Türk tarafına ateşkes önerilmişti. İstanbul üzerinden Başbakan Rauf Bey'e gelen, Rauf Bey'den de Büyük Türk Taarruzu'nu bizzat cephede sevk ve idare eden Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya 4 Eylül 1922'de gönderilen öneriye hemen ertesi gün, 5 Eylül'de yanıt verilmişti. 3 maddelik yanıtın 1. maddesinde özetle Yunan ordusunun kesin olarak yenildiğinden bahsedilerek ateşkesin Anadolu için düşünülemeyeceğinden, ancak Trakya için değerlendirilebileceği...Bu bölgenin ateşkes imzasından sonra onbeş gün içinde boşaltılması isteniyordu. Böylesine hayati ve kritik bir ortamda verilen yanıtın 2. maddesi ise Türk esirlerinin durumu ile ilgili idi:

"...Yunanistan'daki esirlerimiz onbeş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında teslim olunacaktır."[119]

Türk Genelkurmayı Türk Esirlerinin Durumunu Yakından İzliyor: "Misilleme Yaparız!"

Öte yandan Anadolu bozgununun ardından askerlerin yönetime el koyduğu, bu nedenle bir kaosun yaşandığı Yunanistan'ın değişik bölgelerinde ölüme terk edilen Türk esirlerinin feci durumunu Türk Genelkurmayı da yakından izliyordu. İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanlığı'na atanıp Lozan'a gönderilmesi nedeniyle Batı Cephesi Komutanlığı'nı da üstlenen Genelkurmay Başkanı Fevzi [Çakmak] Paşa, 22 Kasım 1922'de Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir şifretelle Yunanistan'daki Türk esirlerinin durumunun düzeltilmesi için gerekli girişimlerin yapılmasını, aksi halde kendilerinin de Yunan esirlere aynı şekilde misillemede bulunacakları tehdidini yapıyordu:

---

119 3. madde ise şöyleydi: "Yunan ordusunun üç buçuk yıldan beri Anadolu'da yaptığı ve yapmakta bulunduğu yıkımları ödemeyi Yunan hükümeti şimdiden üstlenecektir." Nutuk, s. 900 vd.; ayrıca bk; Tülây Duran, T.B.M.M.'den Zafere Mustafa Kemal Görüşler-Emirler-Yazışmalar (IV), BTTD, Ağustos 1998, sayı 19. Sayın Duran'ın dipnotta belirttiğine göre bu belgenin aslı, dergiyi de yayınlayan Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı'nın arşivinde bulunmaktadır.

"...Yunanistan'daki esirlerimizin pek acınacak bir halde oldukları ve bu kış ölmeye mahkûm bulundukları ve halktan bazılarının keyfi tecavüzleriyle şehit edildikleri ve bu konuda büyük devletler *elçilerine ve Türklerin himayesini üstüne alan Hollanda Elçiliği'ne yapılan müracaatlara duymazdan gelinerek itibar edilmediği ve Korfu'da bulunan dört yüz kadar esir subayımızın pek fena bir vaziyette bulundukları Yunanistan'dan gelenlerin ifadesine dayanılarak Birinci Kolordu Komutanlığı'ndan bildirilmektedir. Esirlerimize insani ve devletler hukuku kurallarına uygun olarak muamelede bulunulması ve* ***aksi takdirde elimizdeki Yunan esirlerine karşı misillemede bulunulacağı*** *konusunda gereken şiddetli girişimlerde bulunulmasını rica ederim."*[120]

Yunan İllerinden Dönen Zavallı Esirlerimiz Neler Anlattılar?

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı Görüşmeleri sürecinde Türk ve Yunan delegeleri arasında 27 Ocak 1923'te imzalanan anlaşmaya göre, sivil Türk esir ve rehineleri iki hafta içinde -*Trakya kökenliler*- İstanbul ve -*Anadolu kökenliler*- İzmir'de Türkiye'ye teslim edilecekti. Sivillerin dışındaki Türk savaş esirleri de Türk sivil esirlerinin tesliminden sonra on beş gün içinde ve bir defada İzmir'de Türk makamlarına teslim edilecekti.[121]

Bu antlaşma üzerine Yunanistan'da bulunan Türk esirleri de salıverilmeye başlanmıştı. Yurda dönen Türk esirleri, esaret ayları ve yıllarına ilişkin yaşadıklarını Türk istihbarat görevlilerine imza karşılığı verdikleri ifadelerinde anlatmışlardır. *"Yunanlılar tarafından nerede, ne zaman ve kimlerle esir edildiniz ve nereye sevk olundunuz? Esaretinizin sebebi nedir? Yunanistan'da esarette bulunduğunuz sırada ne gibi mezalim ve işkenceye maruz kaldınız? Elbise, yiyecek ve içecek verildi mi? Sürülmenize sebep ne idi? Yunanistan'da nerelerde bulundunuz ve sizden başka diğer esirlere ne gibi muamele yapıldı ve ne gibi fenalıklara şahit oldunuz? Bu konuda gördüklerinizi ve bildiklerinizi açıklayınız"* türünden genel soruların yanı sıra, esirlere Ege adalarından Anadolu'ya sızma girişimlerinde bulunan ***'birtakım çeteler'***le ilgili sorular da sorulmuştur.

Vatana dönen Türk esirlerinden *"Edremit'te Kozan Sancağı Ceza Mahkemesi Başkanlığı'ndan istifa etmiş Avukat Faik Kemal"*, Türk istihbarat görevlilerinin *"Çete Teşkilatı ve Hainler, Casuslar"*'a ilişkin sorduğu sorulara verdiği yanıtta şunları anlatmaktadır:

Çerkez Ethem ve Kuşçubaşı Eşref Yine Piyasaya Çıkıyor

"Çete teşkilatı, işittiklerimize göre Ziver ismindeki Bursa valisinin idaresi altındaki ***Çerkez ve milliyetçiler genel teşkilatının askeri kısmıdır*** ki, bu, ***Çerkez Ethem***

120 HTVD, Mart 1969, sayı: 67, vesika nu: 1503.

121 Seha L. Meray (Çeviren.), Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, Cilt I, Kitap II, s. 14 vd. Türkiye de buna karşılık Yunanistan'a subaya karşılık subay, ere karşılık er olmak üzere, eşit sayıda Yunan savaş tutsağı geri verecekti...Türkiye, Yunan savaş tutsaklarından geri kalanları, Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ve üç hafta içinde geri verecekti; aynı yer.

kardeşleriyle** [Kuşçubaşı] **Eşref, Çerkez İbrahim**,* Balıkesir Jandarma Bölük [eski] Komutanı *[Açofit] **Sami**, [Manyas'lı] **Çerkez Şevket** gibi alçakların idaresi altında bulunuyor. Hatta duyduklarımıza göre, Çerkez Şevket ilk defa olarak Anadolu'ya geçmiş ve içeride gizlenebilmişti. Bilhassa Çerkez Şevket'in ilçemizde akrabası var olduğunu da duydum. Bunların faaliyetlerinin merkezi Midilli'dir. Sakız, Sisam vesair adalar bu merkezin şubeleridir. Bu çete hareketinin en cesur girişimcileri **Şevket, İbrahim** ve [Kuşçubaşı] **Eşref, Edremit'ten kaçan ve İhtilal Komitesi'nin Midilli'de ilk kuruluşu sırasında beyni mahiyetinde olan Edremit'li Doktor Kalpolip gibi kimselerle Midilli'de ilişkidedir**...* Bunlar [gizli ilişkiler] hep Yunanlıların bazen zafer borazanı (fürûşanı), bazen bu İhtilal Komitesi'ne karşı şahsi düşmanlıklarıyla meşhur ve neticede son zamanlarda İhtilal Hükümeti'nce hapse atılan Havran'lı İpokrat ismindeki bir Rum'un gerçek açığa vurmaları neticesinde bize kadar ulaşmıştır...*[Çerkez] **milliyetçilerin**[in] **hepsi iyi muamele görmekte ve kabiliyetlerine göre Ziver Bey tarafından Türklük zararına olarak görevlendirilmektedir. Esirlerden Yunanlılarla ilişkisi olanların halen İzmir'de polis olan Bandırma'lı Ziya isminde bir şahsın, sivil esirler bölüğü başçavuşu sıfatıyla yapmadığı alçaklık kalmadığı gibi, dördüncü askeri bölüğü başçavuşu Boyabat'lı Mehmet Hulusi de esirler arasında hafiyeliği ve askere kötü davranışlarıyla ünlüdür. Karamürsel'de Kuvayı Milliye subaylığı yapmış ***Gürcü Mehmet Bey isminde bir alçak, Mehmet Ali isminde yine Gürcü bir kötü yaratılışlı***, Karahisar'da Mutasarrıf'ın Rumca tercümanlığını yapmış, *Ahmet Faik isminde bir şerir Hıristiyan olarak bu alçaklar topluluğuna karışmış* ve Mehmet Ali ile Mehmet, Yunan yüzbaşı üniforması ile bu pis teşkilata katılmıştır. Bursa Polis Müdürü Kâzım Bey de yarbay rütbesiyle bu teşkilatın Atina'daki gizli şubesine başkanlık ediyor...[122]

Türk Esirleri Batı Trakya Türklerini Doğruluyor

*"...Çerkez Ethem'in Avrupa'ya, diğer arkadaşlarının Makedonya ve adalara gittiği ve oradan Makedonya'ya ve [Batı] Trakya İslamları aleyhindeki **imha siyasetini** idare için gizli teşkilatı ve adalardaki çete tertibatını yönettiklerini haber aldık. Batı Trakya, Girit, adalar, Yanya ve Makedonya Müslümanlarının, bilhassa son zamanlarda imhasını hedef alan mezalime giriştiklerini, **rehine namıyla Milos adasına nakledilen ikibin** [Batı] **Trakyalı'dan 675 bedbahtın vapurdan denize atıldığını üzüntüyle haber aldık**.* Bu çete teşkilatının askeri mahiyeti hakkında ne yazık ki bilgi sahibi değilim. Silahları hakkında kesin bilgi alamadım. ***Mamafih bu çetelerin faal komutanları yukarıda isimlerini arzettiğim Çerkez reisleridir.*** Bu çetelerin gayeleri: Anadolu'da orduyu tedirgin etmek, kötü düşüncelerine göre bir iç isyan çıkarmak, hedefleri de *[Kuşçubaşı] **Eşref*** gibi İzmir'le ilgilenen ayaktakımı, Sakız ve Sisam yoluyla İzmir havalisi; *[Manyas'lı] **Şevket,** [Çerkez] **İbrahim;** [Açofit] **Sami*** gibi alçaklar da ilişkide oldukları Edremit, Manyas, Gönen havalisi ve civarlarıdır..."[123]

---

122 Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, s. 21 vd.
123 Aynı yer.

Batı Trakya Türklerinin Diri Diri Denize Atılmasının İkinci Tanığı

Edremit'te esir edildikten sonra Yunanistan'a sürülen ve 1923'te salıverilen *Eczacı Muzaffer Süreyya Bey* de Türk istihbarat görevlilerine 19 Haziran 1923'te verdiği ifadesinde şunları anlatmaktadır:

"...Bunlardan başka bir de Mehmet Bey isminde birisi daha vardı ki, bu namussuz herif Karamürsel Milis Yüzbaşısı olup ***Gürcü Mehmet Bey*** adıyla bilinir. Kendisini jandarma yüzbaşısı olarak tanıtmış. Yunanlılarla anlaşmış ve ***bir evlilik münasebetiyle din değiştirerek*** Yunanlıların kendisine verdikleri serbest vesika ile karargâhta casusluk yapardı. ***Cahil köpek, alçak ve namussuz olduğu için Yunanlılarca mevki kazanmış, Yunanlılarca, 'Türk subayları arasında centilmen bir subay varsa o da Mehmet Bey'dir' diye yadederlerdi.***

"Diğer karargâhlarla pek temasımız olmadığı için onların durumları hakkında bilgi sahibi olamadık. Son zamanlarda esirlerin değiştirilmesiyle görevlendirilen Hilâliahmer [Kızılay] temsilcisi Muzaffer Bey'in gelişi üzerine ben ve yine esirlerden Doktor Abidin Bey kâtip olarak emrine verildik. O zaman elimizde bulunan serbest vesika ile her yere girebiliyor ve her şeyi öğrenmeye uygun bir vaziyet takınabiliyorduk. Birçok esirle temas ettik. Diğer karargâhları dolaştık. Hapishanelerden bazılarına da gittik. Zaten yapılan Yunan vahşetine ilişkin belgeler toplamakla da görevlendirilmiştik. Diğer karargâhtakiler de bizim karargâhtaki muamelenin aynını görüyorlar. Her nereye gidilse, her neresi görülse vahşetten bir örnek.

"Batı Trakya'dan topladığı ikibin kadar halktan, Girit'e gidinceye kadar yediyüzden fazlasını denize atıyorlar ve kalanlarını da aç, sefil, perişan bir halde İzzettin kalesine götürüyorlar ve o biçareler de her gün aralarından birçok arkadaşlarının eksildiklerini görüyorlar."[124]

Batı Trakya Türklerinin Diri Diri Denize Atılmasının Üçüncü Tanığı

Batı Anadolu'daki Milli Mukavemet'e maddi yardımda bulunduğu gerekçesiyle Edremit'te tutuklanarak İzmir'e, oradan da Yunanistan'a nakledilen esirlerden Edremit Belediye [Encümeni] üyelerinden *Hüseyin Hüsnü Bey* de esaretten dönüşte Türk istihbarat görevlilerine 17 Haziran 1923'te verdiği ifadesinde, gördükleri mezalim dışında Batı Trakya Türklerinin diri diri denize atılması olayı ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"...Esir olarak getirilen [Batı] Trakyalı, İzmit'li ve Bursa'lı birçok arkadaşlarımızın rivayet ve ifadelerine göre; yolda, vapurda günlerce aç ve susuz bırakılmış ve susuzluktan ölen birçok esirleri denize attıkları gibi, ***672 kadar*** *[Batı]* ***Trakyalı'yı Milos'a giderken diri diri denize attıklarını anladık."***[125]

---

124 Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, s. 37 vd.
125 Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, s. 57 vd.

Rauf Bey'in Tutumu

Batı Trakya Türkleri, TBMM Hükümeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey'e gönderdikleri ve yukarıda tam metnini yayınladığımız başvurularında gördükleri zulümleri anlatarak maddi/manevi yardım isteğinde bulunmuşlardı. Rauf Bey de Batı Trakya Türklerinin bu başvurusunu bir üst yazı ile İstanbul ve Trakya'yı teslim almakla görevlendirilen Refet Paşa'ya göndererek ne yapılabileceği konusunda görüşünü sormuştu. Batı Trakya Türkleri, gördükleri zulümler arasında ***Dedeağaç ve havalisi Müslüman köylerinin tamamen adalara sürgün edilmesini; çocuklar ve kızların Dedeağaç'ta denize atılmasını da*** saymışlardı.[126]

Hemen yukarıda yayınladığımız Yunanistan'dan dönen Türk esirlerinin Türk istihbarat görevlilerine verdikleri ifadelerde de Batı Trakya Türklerinin diri diri denize atılmaları doğrulanmıştı. Bu esirlerden Avukat Kemal Bey, daha da ayrıntılı bilgiler vererek, Çerkez Ethem ve kendisiyle birlikte hareket eden Çerkez gruplarının Batı Trakya Türklerine zulüm uyguladığını ve *denize atma* olayını da bizzat onların yaptığını ifadesinde şöyle anlatmıştı: "*...Çerkez Ethem'in Avrupa'ya, diğer arkadaşlarının Makedonya ve adalara gittiği ve oradan Makedonya'ya ve [Batı] Trakya İslamları aleyhindeki imha siyasetini yönetmek için gizli teşkilatı ve adalardaki çete tertibatını yönettiklerini haber aldık. Batı Trakya, Girit, adalar, Yanya ve Makedonya Müslümanları'nın, bilhassa son zamanlarda imhasını hedef alan mezalime giriştiklerini, rehine namıyla Milos adasına nakledilen ikibin [Batı] Trakyalı'dan 675 bedbahtın vapurdan denize atıldığını üzüntüyle haber aldık...*"[127]

Öte yandan tüm bunlardan da önce Türk Genelkurmayı, Başbakan olması nedeniyle Rauf Bey'e gününe gününe verdiği istihbarat raporlarında Batı Trakya Türklerine Yunanlılarla birlikte ***Çerkez çetelerinin de*** zulüm ve baskı yaptığını bildiriyordu. Bu raporları da yine hemen yukarıda *"Batı Trakya Türkleri ve Yunanistan'daki Türk Esirlerine Yapılan Zulüm ve İşkenceler"* başlığı altında yayınlamıştık. O nedenle tekrarlamayacağız.

Ancak tüm bunlara karşın Başbakan Rauf Bey kendisine bu konu ile ilgili sorulan bir soruya anlaşılmaz nedenlerle olumsuz yanıt vermiştir.

TBMM'nin 5 Şubat 1923'te yapılan gizli oturumunda Burdur milletvekili Soysallı İbrahim Bey'in Başbakan Rauf Bey'in yanıtlaması istemiyle verdiği bir soru önergesine göre ***Çerkez Ethem, Batı Trakya'da Ermeni generali Torkum çetesi ile birlikte Türklere katliam yapmıştır.*** Önerge şöyledir:

"Batı Trakya'da Çerkez Ethem ve Ermeni generali Torkum çetelerinin halka *[Türklere]* ***katliam yaptıkları haber veriliyor. Hükümet bu mezalimi durdurmak için ne gibi girişimlerde bulunmuştur?"***

Rauf Bey bu önergeyi şöyle yanıtlamıştır: "*Efendim, ihbar ettik, usulünce dikkatlerini çektim. Tesir yaptım. Batı Trakya'da bugün için bundan başka birşey ya-*

126 İHİT, s. 468 vd.
127 Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, s. 21 vd.

pamıyoruz. ***Çerkez Ethem'in ve Torkum çetesinin orada bulunduğuna dair de doğrulanmış ve kesin bir haber alamadım. Yalnız rivayet vardır."***[128]

Rauf Bey'in, Başbakan olması nedeniyle Genelkurmay istihbaratınca elde edilip kendisine sunulan onca istihbarat raporunda belirtilenlere ve başka kaynaklardan yine bizzat kendisine ulaşan aynı doğrultudaki bilgilere karşın, ***Çerkez Ethem'i koruyucu ve kollayıcı bu yanıtı, doğrusu dikkati çekici bir durumdur.***

Acaba Rauf Bey'in Çerkez Ethem'i koruyucu ve kollayıcı bu yaklaşımının bizim bilmediğimiz başka bir nedeni mi vardı?

Bu sorunun yanıtını biraz ileride bulmaya çalışacağız. Ancak ondan önce Ethemist Çerkezlerin Yunanistan'da daha sonraki yıllarda yaptığı *faaliyetlere* kısaca değineceğiz. Fakat kronolojiyi takip etmek için bundan da önce Ethem ve Eşref'in Lozan'daki Türk delegelerine suikast girişimine yer vereceğiz.

14.5. Lozan Konferansı Açıldı, Ethem, Kuşçubaşı ile Yunanistan'dan Avrupa'ya Gitti

Kutay başta olmak üzere klasik Çerkez Ethem biyografilerinde verilen bilgilere göre, Ethem Ocak 1921'de Yunanlılara *'sığınmak zorunda bırakıldıktan'* sonra önce İzmir'e oradan da Atina'ya giderek tedavi olmuş, ardından da tedavisine Almanya'da devam edilmiştir. Ethem'le ilgili önemli bir ***örtme*** faaliyeti olan söz konusu iddia doğru olmadığı için bununla ilgili kaynaklar vermiyoruz.

Ancak, bu iddianın bir kısmı doğrudur. Ethem gerçekten 20 Kasım 1922'de Almanya'dadır ve Königştayn'daki bir sanatoryuma kayıt yaptırmıştır. Ethem'in buraya gelişi, Königştayn polisi yabancılar şubesince de 22 Kasım'da kayıtlara işlenir.[129]

Buraya kadar her şey normal gibi görünecektir. Ancak gözden kaçırılan birşey vardır. ***Ethem'in tam da Almanya'ya geldiği gün, Lozan Barış Konferansı'nın açıldığı gündür.*** Doğal olarak bu *eş zamanlı tarih anlayışı* ışığında ***Ethem'in Almanya'ya*** *tedavi olmak* ***için mi, yoksa 'başka amaçlar' için mi geldiğini irdelememiz gerekmektedir.***

---

128 TBMM GCZ, c.III, s. 1273 vd. Torkum hakkında daha önce, "Sad Harekâtı'nda Yaşananlar" bölümünde bilgi verilmişti. O nedenle tekrarlamayacağız.

129 Cilasun, a.g.e., s. 232. Cilasun'un verdiği bilgiye göre, Königştayn kasabasının da bulunduğu bölge, I. Dünya Savaşı sonrası Fransız işgali altındaydı. Burada kolluk kuvvetleri görevini Alman polisi yerine getirmekte, fakat **yönetim Fransız ordusunun elinde bulunmaktaydı.** (s. 123n.) Ethem'le Almanya'da görüştüğü iddia edilen İttihatçı Muhittin Billursoy da bu sıralarda geldiği İzmir'de konuştuğu **Rauf Orbay'ın, kendisine Ethem'in bir an önce Königştayn'dan ayrılarak Almanya'nın müttefik işgali altına girmemiş bir yerinde tedavisini tavsiye ettiğini söylediğini belirtir.** Billursoy şöyle devam eder: "Ben evvela bu tavsiyenin hakiki sebebini anlayamamıştım. Daha sonra öğrenince hayret ettim... Königştayn, Fransızların işgal sahası içinde idi. Fransızlarla yaptığımız anlaşma gereğince de iki taraf arasında aranan kişilerin iadesi hükmü vardı. Fransızlar, işgalleri altındaki sahada bulunan yabancıları tespit ederken Ethem'in de sanatoryumda tedavide olduğunu tespit etmişlerdi." Kutay, ÇED II, s. 168 vd.
Rauf Bey'le ilgili önceki bölümlerde ve 15. Bölüm'de anlattıklarımızdan/anlatacaklarımızdan sonra bu gelişmeyi yorumlamayı gereksiz buluyoruz.

Elimizdeki belgeler Ethem'in Almanya'ya tedaviden ziyade *başka amaçlar* için geldiğini göstermektedir. Nitekim ***Ethem, kayıt yaptırdığı sanatoryuma bir daha uğramamıştır.***

Bu belgelerden ilki, TBMM Başkanı ve Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Lozan'da bulunan *"Türk Baş Delegesi İsmet Paşa Hazretleri"*'ne çekilen 22 Kasım 1922 tarihli bir şifreteldir. Aslı Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan şifretel şöyledir:

"...Ethem ve** [K.] **Eşref'le rüfekasının** [arkadaşlarının] **ve muhtemelen Reşit ve Tevfik'in İsviçre'ye gittikleri istihbar edilmiştir** [haber alınmıştır]. **Zatı Devletlerine suikastta bulunmaları ihtimali olduğundan İsviçre hükümetine müracaatla tevkif ve hudut haricine ihraç ettirilmelerinin teminini talep ederim.

Mustafa Kemal"[130]

Şimdi bu belgenin ardından Ethem'in Almanya'ya ne için geldiği yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır.

Elimizde bu belgeyi doğrulayacak bir bilgi daha bulunmaktadır. Lozan'da bulunan Türk delegelerinden Rıza Nur da bu belgeyi doğrulayacak bilgiler verir. Nur, konferansın ilk toplantısından (20 Kasım 1922) hemen sonra İsmet Bey'le kendisinin öldürüleceğine ilişkin bir *duyum* aldıklarını belirtir. O sıralarda Brüksel'den Lozan'a gelen eski Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın oğlunun da bu haberi doğrulayıcı ve daha da ayrıntılı bilgiler getirdiğini açıklayan Nur, bu gelişmenin ardından Türk delegelerinin, alarma geçen İsviçre polisince yakın korumaya alındığını yazar.[131]

"Bunların Kür'e İhtiyacı Yok!"

Öte yandan 2 Kasım 1922 tarihli bir Yunan genelkurmayı belgesine göre de Ethem'den önce, bu ülkede bulunan ***Kuşçubaşı Eşref güya İsviçre'de bir kür yerine gitmek için 75.000 Drahmi almıştır.*** Belgede paranın kimden alındığına ilişkin bir kayıt yoksa da bu grubun Yunan istihbarat servisleri ile ilişkisi bilindiğinden kaynak da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Ancak işin ilginç tarafını Yunan belgesi şöyle anlatmaktadır. ***"...Fakat bunlar, kür'e ihtiyacı olan hastalar değillerdir. Doktor raporunu parayla aldılar."***[132]

---

130 Bilâl N. Şimşir, Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923), s. 447. Şifretelin altında o sıralarda Dışişleri Bakanlığı'na da vekalet eden Başbakan Hüseyin Rauf Bey'in de imzası bulunmaktadır.

131 Hayat ve Hatıratım, British Museum, Türkçe Yazma Eserler Bölümü, Londra 1929'dan Lozan'la ilgili bölümün ayrı basımı: Dr. Rıza Nur-Joseph C. Grew, Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923), s. 153 vd. Ancak Rıza Nur, suikastin Ermenilerce yapılmak istendiğini belirtir ki, bu doğru değildir. Ermeni grupları, suikast için Lozan'ın ikinci aşamasında devreye girmişlerdir. Bu girişimler de aşağıda açıklayacağımız gibi yine Lozan'daki Türk delegelerine bildirilmiştir. Nur'un iki girişimi karıştırması olasıdır veya Ethem ve Eşref, tetikçi olarak Ermenileri kullanmak istemiştir.

132 Cilasun, a.g.e., s. 209 vd.

Belgede, *"bunlar..."* denilmesinden, Eşref'in dışında İsviçre'ye daha başka kişilerin gittiği anlaşılıyorsa da bunların kim olduğu belirtilmemiştir.

Kür'e ihtiyacı olmadığı halde Kuşçubaşı Eşref ve adamlarının ***tam da Lozan Konferansı'nın başlamasından önce İsviçre'ye gidişinin nedeni kendiliğinden ortaya çıktığından,*** bu gelişmenin de yoruma gereksinimi olmadığını düşünüyoruz.

Öte yandan 22 Haziran 1923 tarihli bir Alman dışişleri belgesinden anlaşıldığı kadarıyla Çerkez Ethem ve Kuşçubaşı Eşref bu tarihe kadar Almanya'dadır. Bu ülkeye "tedavi için" geldiği iddia edilen Ethem ve Eşref, Berlin'de Grolmann sokağındaki Kafe İslam'a gidip gelmektedir.

'Hasta' birisi ile 'kür için' Yunanistan'dan firar eden diğerinin kafelerde ne aradığı ise ilginç bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Adresleri bilinmeyen bu *'hastaların'* Almanya'da olduğunu öğrenen eski İzmir Valisi Rahmi Bey de, 1919'da oğlu Alpaslan'ı fidye için dağa kaldıran Ethem hakkında suç duyurusunda bulunmaya hazırlanır. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla da Alman resmi makamları Rahmi Bey'i bu girişiminde haklı görmekte ve suç duyurusunda bulunduğu takdirde *gereğinin yapılması için* ilgili makamlara emir verileceği belirtilmektedir.[133]

30 Haziran 1923 tarihli yine bir Alman belgesinde de Ethem'in Münih'te bulunduğunun öğrenildiği belirtilerek ilgili makamların dikkati çekilir.[134] 6 Ağustos tarihli bir belgede de önceki belgelere atıfta bulunularak, yapılan inceleme sonucunda ***Ethem ve Eşref'in o sıralarda Büyük Berlin'de bulunmadıklarının anlaşıldığı;*** oradaki Türklerin kesin bir ifade ile Eşref'in Yunanistan'da olduğunu bildirdikleri; Ethem'in ise Almanya'da olup en son Leipzig'te görüldüğü belirtilmektedir.[135]

12 Aralık 1923 tarihli bir Alman belgesinde de yapılan incelemeler sonucunda Ethem ve Eşref'in Büyük Berlin'de olmadıklarının anlaşıldığı, Eşref'in Ağustos ayında İtalya'ya geçtiği, Ethem hakkındaki incelemeden de bir sonuç alınamadığı; adı geçenlerin burada görülmeleri halinde polis müdürlüğünün harekete geçeceği belirtilmektedir.[136]

Bu belgelerden de anlaşıldığı kadarıyla, Ethem Lozan'ın imzalandığı tarih olan 24 Temmuz 1923'e kadar İsviçre'nin komşusu Almanya'da *mobil* haldedir.

Bizim kanaatimize göre de ***Lozan'ın imzalanmasından sonra Ethem Almanya'dan Yunanistan'a gelmiştir. Nitekim, bu tarihten sonraki Alman belgelerinde onun Almanya'da olduğuna ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır.***

Ethem, suikasti başaramayınca, adamlarının yürüttüğü Batı Trakya ve Midilli'deki 'işlerinin' başına dönmüştür.

---

133 a.g.e., s. 235.
134 a.g.e., s. 236.
135 a.g.e., s. 237.
136 a.g.e., s. 238.

Türk Delegelerine Lozan'ın İkinci Devresindeki Suikast Girişimi

Bu arada Lozan'ın birinci devresinin açılışında Türk Baş Delegesi İsmet Paşa'ya suikast girişiminde bulunacağı kesinleşen, ancak alınan koruma önlemlerinden olsa gerek bunu gerçekleştiremeyen Ethem ve Eşref, İsviçre'nin Almanya sınırlarında dolaşa dursun, Barış Görüşmeleri Türk tezleri kabul edilmediğinden 4 Şubat 1923'te kesilir.

Yapılan temasların ardından görüşmelerin yeniden başlatılması konusunda anlaşma sağlanır. Bunun üzerine yurda dönmüş bulunan Türk heyeti, İsmet Paşa başkanlığında 18 Nisan 1923'te İstanbul'dan yeniden Lozan'a hareket eder. 23 Nisan günü de görüşmelerin ikinci evresi başlar.

Ancak, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu tarihten tam bir gün önce, 22 Nisan'da *"makine başında olağanüstü önemli ve aceledir"* kaydıyla Başkomutanlığa, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir şifretelle yeni bir gelişmeyi haber verir:

"...Lozan'da İsmet Paşa Hazretleri'ne bir suikastta bulunmak üzere ***Yunanistan'da gereken şahısların hazırlanmış olduğu****, bugünlerde suikast için bir Ermeni'nin* ***İngiliz*** *pasaportu ile Kıbrıs'lı Pandeli Manapulo takma adıyla İsmet ve Refet Paşalar Hazretleri'ne suikast yapmak için hareket edecekleri haber alınmıştır..."*[137]

Türk Genelkurmayı'nın elde edip Başkomutanlığa arzettiği bu istihbarat, hemen aynı gün Başbakan ve Dışişleri Bakan Vekili H. Rauf Bey tarafından Lozan'da bulunan İsmet Paşa'ya *"çok acele"* kaydıyla şifretellenerek dikkati çekilir, *"...koruma önlemlerinin artırılması ve İsviçre hükümetinin uygun bir şekilde durumdan bilgilendirilmesi"* rica edilir.

Bu şifre yine aynı gün, İstanbul'da bulunan *"Adnan (Adıvar) Bey'e, TBMM Hükümeti Paris ve Roma temsilcilikleri ile Lozan'da İsmet Paşa Hazretleri"*'ne tellenerek bir kez daha dikkatleri çekilerek gerekli önlemleri almaları ve bu doğrultuda girişimlerde bulunmaları istenir.

İsmet Paşa ise 16 Mayıs 1923 tarihini taşıyan ve *"İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı"* [Başbakanlığa]na hitaben çektiği şifretelinde *"Eşkiyalık girişimine Yunan hükümetince gösterilen kolaylıktan dolayı durum konferansta şiddetle protesto edilmiştir"* diyerek Ankara'nın uyarılarının gereğinin yerine getirildiğini belirtir.[138]

---

137 Müeyyet Emzen (Yay. Haz.), Lozan Konferansı Gizli Belgeleri-İsmet ve Refet Paşalara Suikast Girişimi, BTTD, Ağustos 1997, sayı: 7. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu şifretelden önce Başbakan Rauf Bey'e verdiği 8 Nisan 1923 tarihli harp raporunda da şöyle diyordu:
"... Amerika'da bir Ermeni terör komitesi kurularak Kafkas Ermenileriyle ilişkide bulunduğu ve amaçlarının Türkiye'de **İstiklâl Muharebeleri'nde sivrilen yüce kişilere** suikast yapmak olduğu ve yakında faaliyete geçeceklerinin Yunanistan'da söylendiğinin gelen esirlerin ifadelerine dayanılarak Batı Cephesi Komutanlığı'ndan yazıldığını arz ederim." İHİT, s. 421 vd.

138 Emzen, a.g.m. Makalenin dipnotunda şu husus da belirtilmiştir: "Not: Bütün bu belgelerin Gazi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından görüldüğü, üzerindeki işaretlerden anlaşılmaktadır."

Görüldüğü gibi Lozan'ın ikinci devresinde de Türk delegelerine bir suikast girişiminde bulunulmuş, ancak yine başarılı olamamıştır. Birincisinin aksine ikinci suikastte adı geçmemesine karşın, Ethem hâlâ İsviçre sınırındaki Alman kentlerinde dolaşmaktadır. Ayrıca ikinci suikast de Yunanistan'da hazırlanmıştır ve Ethem'in doğal müttefiki Ermenilerce gerçekleştirilecektir. Bu noktaları da göz önüne aldığımızda ikinci suikast girişiminde de Ethem'in parmağını aramak yersiz olmayacaktır.

Öte yandan Ethem'in Almanya'ya *tedavi için* geldiğini iddia eden Kutay,[139] yine başarılı bir ***örtme*** operasyonu yapmıştır. Bu ***örtme*** *ilk ve son olmayıp* Ethem'in Türkiye ve Türklük karşıtı tüm *faaliyetleri* Kutay tarafından mükemmel bir şekilde ve teker teker *sutrelenmiştir.*

14.6. Ethemist Unsurların Batı Trakya'daki Faaliyetleri Sonra da Devam Etti

Çerkez Ethem ve adamlarının Batı Trakya Türklerine karşı olumsuz tutum ve davranışları Türk İstiklâl Harbi yılları ile sınırlı kalmamış, daha sonra da sürmüştür. Elimizde bu konu ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır.

Bilindiği gibi hem Türk İstiklâl Harbi hem de ardından onunla birlikte gerçekleştirilen ve toplumsal yaşayışı düzenleyen devrimler, Türk ve İslam dünyasınca da büyük bir ilgi ile izlenmekte ve benimsenmekte idi. Ancak Türk İnkılâbı'nın Batı Trakya Türküğünce benimsenmesine bazı kesimler karşı çıkmıştır. *Türkiye'den kaçan eski Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin başını çektiği,* ***Çerkez Ethem'in adamlarının*** *da bulunduğu* kaçak ve 150'likler; B. Trakya'daki gerici ağa-eşraf-hoca-medrese unsurları ile el ele vererek Türk azınlığı arasında *nifak* çıkarmışlardır. ***Yunan gizli servisinin desteğiyle*** Mustafa Sabri'nin çıkardığı "Yarın" gazetesi etrafında toplanan bu kişiler, Atatürk ve Türk İnkılâbı aleyhinde yürüttükleri kampanyalarla B. Trakya Türkleri arasında "muhafazakâr"/"inkılâpçı" ikiliği çıkmasına neden olmuşlardır.

Cumhuriyet'in ilânı, Halifeliğin kaldırılması, Türk Medeni Kanunu'nun kabulü; Eğitim-Öğretim, Harf, Kılık Kıyafet... gibi alanlarda yapılan inkılâplar bu kişilere B. Trakya Türkleri arasında yürüttüğü propagandanın dozunu artırma fırsatı vermiştir.[140]

Türk'ün Karşısına "İslâm"ı Diktiler

Ethem'in ***Çerkez Hafız Reşat*** gibi adamları, Yunan istihbaratı ve Rumlarla birlikte B. Trakya Türklerinin birlik ve bütünlüğünü parçalamak için "İttihadı İslam

139 ÇED II, s. 168 vd.

140 Adil Özgüç, Batı Trakya Türkleri, s. 56 vd. Yazar, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup Türk Hükümeti tarafından 1967'de gönderildiği Gümülcine Celal Bayar Lisesi'nde 4 yıl öğretmenlik yapmıştır.

Cemiyeti (İİC)" adlı bir kukla örgüt kurar. ***31 Mart gerici (+liberal) ayaklanmasını çıkaran İngiliz ajanı Derviş Vahdeti'nin İttihadı Muhammedi Cemiyeti'ni çağrıştıran*** İİC ile ilgili, adındaki "İslam"ın, okuyanı aldatmaması uyarısında bulunan Âdil Özgüç, ***"Bu İslam, Türklüğün karşısına dikilmiş bir terim ve paravandır"*** der.[141]

Hem Türk Gençler Birliği'nin çalışmalarını baltalamak hem de Mustafa Sabri'den sonra ortaya çıkan boşluğu doldurmak için 1933'te Gümülcine'de kurulan İİC ile ilgili olarak Özgüç şunları yazar:

"İİC'nin kurucuları arasında son derece ilginç tiplere rastlanır. ***Çerkez Ethem'in askerleriyle birlikte Türkiye'den kaçan firariler,*** Anadolu'da milli ordunun tokadını yiyen Rumlar, hep bu cemiyette yuvalanmışlardır. *Kuruculardan **Aleksandr Mimoğlu** adlı Rum, İslam'a hayran bir kimse edasıyla saf ve cahil kitleler arasına kolayca girmiş, kendisini onlara kabul ettirmiştir.* Türk İnkılâplarının Konsoloslukça halka değişik açıdan aktarılmasını vesile sayan Aleksandr Türkiye'den kaçanlarla da birleşerek İİC'yi kurdu. Sözde Türk azınlığa İİC'nin kuruluş gayelerini tanıtmak, gerçekte ise onları İnkılâplara karşı birleşik bir güç olarak çıkarmak amacıyla bütün B. Trakya'yı köy köy kasaba kasaba dolaşan Rum Mimoğlu, halkı İnkılâplara karşı dinini korumaya çağırdı. Onları bu amaçla kurduğu İİC'ye girmeye zorladı.

Aleksandr'ın B. Trakya dağ köylerinden Kozluköy ve Mehrikoz'da yaptığı şu konuşma; İİC'nin kuruluş gayesini belirtmesi bakımından çok önemlidir: ***"Müslümanlar! Biz buraya hükümet emriyle geldik. Ahalinin Müslümanlığı mı, yoksa Türklüğü mü tercih ettiğini tespit edip Müslümanları bu cemiyete kaydedeceğiz. Bundan böyle Yunanistan'da Müslümanlarla Türkler birbirinden ayrılacak."***

Böyle bir öneri karşısında hangi Müslümanm dinini feda edebileceğini soran Özgüç yanıtını da şöyle verir: "Zaten [Aleksandr] Mimoğlu da bunu istiyordu. Türk azınlığı yok etmek için önce ***onun Türkiye ile olan bağlarını koparmak*** en emin yoldu. İİC, *Müdafaayı İslam* adlı bir de gazete çıkardı. Bir yanda gazete bir yanda İİC'nin bölücü-kışkırtıcı çalışmaları etkili bir şekilde sürüyordu. *İİC, varlığını **günümüze kadar** korumuştur.* Halen İİC'yi ***Çerkez firarilerinden Hafız Reşat'la emekli Rum subaylardan Nikos Kalfapulos*** yönetmektedir."[142]

---

141 **Bu propaganda bir zamanlar Türkiye'de de yapıldığından hangi gizli servislerce ortaya atıldığı şimdi daha iyi anlaşılmaktadır.**
Mustafa Sabri'nin İİC'nin yayın organı "Yarın"da kaleme aldığı bazı yazıların başlığı şöyledir: İslam'da İmameti Kübra Meselesi (İslam'da halifeliğin yeri ve gerekliliğini savunan dizi yazı.); Hezeyan Toptancıları (Türk İnkılâbı ve liderlerinin eleştirisi.); Türk'ün Başına Gelen (Şapka ve Kıyafet İnkılâbı'nın eleştirisi.); Dinsiz Ahlâk Olur mu? (Türk İnkılâbı'nın eleştirisi.); **Türklük'ten İstifa Ediyorum** (*Türklük ve Türk yöneticileri aleyhinde yazılmış manzum şiir.*)
İstanbul'da 1930'da yine "Yarın" adlı ancak M. Sabri'ninkinin tersine Türk İnkılâbı'nı savunan bir gazetenin çıkması, sayılarının da B. Trakya'ya sokulması üzerine karşıdevrimci "Yarın"ın adı "Peyamı İslam"a dönüşür. Türkiye'nin Atina'ya baskısı ve Türk-Yunan Antlaşması'nın etkisiyle M. Sabri 1930'da Yunanistan'dan çıkarılarak Mısır'a gitmiştir.

142 a.g.e., s. 75 vd. Özgüç'ün eseri 1973 tarihlidir.

Yunanistan'da Gazete de Çıkarmışlar

Ethem'le birlikte Yunanlılara sığınan Çerkezler bu ülke istihbaratının yardımıyla bir de gazete çıkarmıştır. ***Çerkezlerin sözcülüğünü yapmak amacıyla*** 1924 yazında Gümülcine'de yayınlanan gazetenin adı "Balkan", sahibi ve başyazarı ise Karafere'li Hasan Mustafa'dır. Özgüç'ün bildirdiğine göre, Yunanlılar bu tarihlerde kendilerine B. Trakya Türklerinden henüz yandaş bulamadıkları için, önce Çerkezleri istismar ederek işe başlamıştır. Yayınını 1941'e dek sürdüren *Balkan*, bu tarihte B. Trakya'nın Bulgarlarca işgali üzerine kapanmış, Hasan Mustafa da önce Almanya'ya ardından Avusturya'ya kaçarak sahneden çekilmiştir.[143]

Ethem'in adamlarından olup olmadığını saptayamadığımız Türkiye firarilerinden Hüsnü Yusuf ve B. Trakya'lı Molla Yusuf ile Hafız Yaşar üçlüsünün öncülüğünde 1948'de toplanan bir grup önce *İntibahı İslam* cemiyetini kurup ardından "Hakyol" gazetesini çıkararak ***Türkiye/Türklük karşıtı*** faaliyetler yürütmüştür. Hüsnü Yusuf 31 Ocak 1957'de bu kez de bir tarafı Arap bir tarafı Latin harfli *gerici* "Sebat" gazetesini yayınlar.[144] Sebat'ın da kapanması üzerine Hüsnü Yusuf bu kez 1964'te "Devam" dergisini çıkararak ***hem Türk azınlığın milliyet duygusunu yok etmek istemiş hem de Türkiye/Türk İnkılâbı düşmanlığı yapmıştır***. *Rıza Nur'un hatıralarındaki Atatürk karşıtı bölümleri de yayınlaması üzerine Türk Dışişleri'nin Atina nezdinde yaptığı girişimle 1970'lerin başında "Devam" kapanır.*[145]

Yukarıda adı verilen İttihadı İslam Cemiyeti'nin kurucularından ve Ethem'in adamlarından ***Çerkez Hafız Reşat*** 1958'de Gümülcine'de "Muhafazakâr" adlı bir gazete çıkarır. ***Türk azınlığı bölmek ve Türkiye/Türklük karşıtı*** bir yayın çizgisi izleyen "Muhafazakâr" 1966'ya kadar yayınlanır. ***Çerkez Hafız Reşat'ın oğlu Ali Reşat da babası ile aynı doğrultuda "Peygamber Binası" adlı bir dergi çıkarır.*** 24 Aralık 1957 tarihinde yayına başlayan ve ***Türk azınlığı arasında Türklük duygusunu yok etmek için*** *[İngiliz orijinli]* ***Nurculuğu yayan dergi 1966 yılına dek çıkarılır.***[146]

Özgüç şunu da ekler: ***"Türk İstiklâl Savaşı'nda Yunanlılarla işbirliği yapıp onlarla birlikte Anadolu'dan kaçan Çerkezleri,*** Rumlar haris emellerine âlet etmiş, kendilerini Makedonya dolaylarında hazır durumda bekletmiştir. Hükümetimizin sonradan Çerkezlere af çıkarması üzerine bunların bir kısmı tekrar döndü.

"1969 yılında Trakya ve Makedonya'ya yaptığımız gezide, birçok Çerkez askerine rastladık. Hepsi de ızdırap ve pişmanlık içinde son günlerini yaşıyorlardı. Bize yaşlı gözlerle derin derin baktılar ve konuşmadan ayrıldılar."[147]

---

143 a.g.e., s. 119 vd.; "Balkan" ve Hasan Mustafa için ayrıca bk.; Sefer E. Berzeg, Kafkasya Bibliyografyası, s. 203 vd.
144 a.g.e., s. 126 vd.
145 a.g.e., s. 131 vd.
146 a.g.e., s. 127 vd.
147 a.g.e., s. 119 vd.

14.7. Hacı Sami'nin Atatürk'e Suikast Girişimi

Hem kronolojiyi mümkün olduğunca takip etmek hem de konuları bölmemek için Ethem ve Eşref kardeşlerin Türkiye ve Atatürk karşıtı bir eylemlerini daha ancak burada verebiliyoruz. Bu olay da Eşref'in kardeşi Hacı Sami'nin Atatürk'e yönelik 1927'deki suikast girişimidir.*

Hacı Sami, Kuşçubaşı Eşref'in kardeşidir. 1877 (?) doğumludur. Kuleli Askeri Lisesi'ni bitirmeden son sınıfından ayrılmıştır. Ağabeyi ile önce İTC'ye girmiş, daha sonra da TM kadrosuna alınmıştır. TM'nin hemen tüm eylemlerinde görev yapmıştır. Enver Paşa'nın diğer İT liderleri ile birlikte 1-2 Kasım 1918'de yurdu terk etmesinden sonra onun yanından ayrılmamıştır.[148]

Türk İstiklâl Harbi'nde 1921 yılı ortalarında Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde yaşanan olumsuzluklara bağlı olarak ordu, Mustafa Kemal'in emriyle, *"stratejik geri çekilme"* taktiği gereğince Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. İşte bu kritik günlerde Sovyet liderlerinin Anadolu'ya, *Anadolu Hareketi'nin başına geçmesi için* Moskova'dan Batum'a gönderdiği Enver Paşa'nın[149]; hem Mustafa Kemal Paşa'nın aldırdığı önlemler hem de amcası Halil Paşa ve Küçük Talat (Muşkara) gibi sağduyu sahibi İttihatçıların telkin ve tavsiyeleri ile Anadolu Hareketi'ni rahat bırakma yolunu tutmasına karşın, onu ***Türkistan macerasına, bir çeşit ölüme atan da Hacı Sami'dir!***

Hacı Sami'nin; *"Benim gibi adı sanı bilinmeyen basit bir insan, koca Kırgızistan'ı bir işaretiyle ayaklandırırsa, senin gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun Başkumandanlığı'nı yapmış, şöhreti bütün İslam alemine yayılmış, Damadı Hazreti Hilafetpenahi olan bir Enver Paşa, bütün Türkistan'da alimallah bir günde kıyameti koparır... Ne duruyorsun Paşa?. Bu fırsat bir daha ele geçer mi?"* deyince Paşa'nın gözlerinden yaşlar boşanır ve o anda Türkistan'a geçmeye karar verir.[150]

---

148 Yusuf Gedikli, Asya'da Beş Türk, s. 536 vd.; Kandemir, Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayrı 11 Suikast, s. 53 vd.

149 Enver Paşa, 28 Temmuz 1921'de Sovyet Hariciye Nazırı Çiçerin ile yaptığı gizli bir görüşmenin ardından 30 Temmuz'da Moskova'dan Kafkasya'ya hareket eder. Selek, Milli Mücadele, s. 1175 vd.; Tülây Duran, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin Yarattığı Sorunlar, BTTD, Aralık 1997, sayı: 11.

150 Kandemir, aynı yer. Hacı Sami'nin Kırgızları örgütleyerek yaptırdığı söylenen Yedisu isyanını övgüyle anlatan Sayın Gedikli, değişik kaynakları tarayarak şu rakamları verir: isyanda 2.222 Slav (Rus, Ukrayna'lı vs.) göçmeni ile 80 kadar Rus askeri öldürülmesine karşılık; ayaklanmanın bastırılması sırasında Ruslar da **Yedisu halkının yüzde otuzunu yok eder.** Ayaklanmadan önce bu bölgede yaşayan 89.864 aileden geriye sadece 30.787 aile kalır. 300.000 Kazak ve Kırgız, [Çin'e] Doğu Türkistan'a sığınmak zorunda kalır. (Asya'da..., s. 16 vd.) Bu isyanın Ruslar için bir sivrisinek vızıltısı etkisinde bile olmadığı, ilerleyen günlerde Çarlık ordularının Trabzon ve Diyarbakır önlerine kadar D. Anadolu'yu işgal etmelerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. **2.300 Rus'a karşılık binlerce Türk soylunun katlettirilmesi, bilemiyoruz nasıl başarılı bir *örtülü operasyon* sayılabilir?** Anadolu ile birlikte *İngiliz emperyalizminin tehdidi altında bulunan; ve TBMM Hükümeti'nin müttefiki olan Sovyetlere* karşı Hacı Sami'nin kışkırtması ile başlatılan bu maceranın kime yarayacağı konusuna ise girmiyoruz.

* Aslında Hacı Sami'nin bu girişimi, ileride değineceğimiz, Atatürk'e yönelik Ankara, Bursa ve en son İzmir suikastlarının bir devamıdır. Anılan suikastların tümü aynı merkezden yönetilmişse de çalışmamız hayli genişlediğinden sadece buna değinebiliyoruz.

Ardından, Enver Paşa, bölgenin psikolojisini çok iyi bilen Z. Velidi Togan gibi bir adın uyarılarına da kulak tıkayıp Hacı Sami tarafından yuvarlandığı bu çukurdan kurtulamayacak ve 4 Ağustos 1922'de Ruslar tarafından şehit edilecektir. H. Sami de bir süre onun başlattığı hareketi sürdürmüşse de ***oradaki mücahitleri kendi kaderleri ile baş başa bırakarak*** bölgeden ayrılmıştır.

"Türkistan Mücadelesi"nden "İngiliz/Yunan İşbirlikçiliği"ne Doludizgin...

Çalışmamızın önceki bölümlerinde Büyük Türk Taarruzu'nun ardından *-kardeşleriyle birlikte-* Ethem ve Kuşçubaşı Eşref'in Midilli'de üslenip burada ***Anadolu İhtilal Komitesi*** adlı bir örgüt kurup Türk topraklarına silahlı çeteler gönderdiklerini belgeleriyle birlikte açıklamıştık. Hacı Sami de bu sıralarda ağabeyi Eşref'in yanına gelmiştir.[151]

Ethem ve Eşref'in merkezinde olduğu Çerkez gruplarının, çalışmamızda anlattığımız tüm karşıdevrimci faaliyetlerine karşın Kemalist Türkiye Cumhuriyeti'ne ve onun liderine bir zarar veremediği ortaya çıkmıştı. Üstelik bu adların da *bir şekilde bağlantılı olduğu* çevrelerin Atatürk'e Ankara, Bursa ve İzmir'de yapmak istedikleri suikastler de başarısızlıkla sonuçlanmış, suçlu görülen İttihatçı kalıntıları da asılmıştı.[152]

Ancak bu olaylar bile Yunanistan'daki Ethem ve Eşref kardeşleri akıllandırmaz. Hacı Sami'nin etrafına hava atmak için şöyle dediği, daha sonraki mahkeme aşamalarında ortaya çıkacaktı: *"Bu adamları ne asıp duruyorlar?.. Bizim teşkilatımız büyüktür. Biz üç milyon sekiz yüz bin kişilik İttihatçılarız. Biz ihtilâl çıkarırsak hep bunları toplarız."*[153]

İşte tüm bu gelişmeler üzerine Ethem ve Kuşçubaşı kardeşlerin merkezinde olduğu grup 1927 yılında Atatürk'e bir suikast daha yapmaya karar verir.

Bu arada Atatürk'ün 16 Mayıs 1919'dan beri ayrı kaldığı İstanbul'a geleceği Yunan istihbaratınca haber alınmıştır. Nitekim Atatürk 1 Temmuz 1927'de İstanbul'a gelmiştir de.. Yunanlıların istihbaratına göre Atatürk İstanbul'da bir süre dinlenecek, ardından Edirne'ye bir ziyaret yapacak, Eylül sonuna doğru da CHP Kurultayı ve TBMM çalışmaları dolayısıyla Ankara'ya dönecektir.

Atatürk'e Kıskaç Pususu

İşte bu nedenle, duruma göre, ***"kıskaç"*** biçiminde pusu kurulmalı, eğer Atatürk Trakya gezisinden vazgeçerse veya Trakya'da yapılacak suikast başarılı olmazsa Ankara'ya dönerken mutlaka *işi bitirilmeliydi.* Kuşçubaşı Eşref tarafından hazırlanan plana göre, bu iş için iki çete oluşturulur. Birinci çete *Fotoğrafçı* veya *Bahri-*

151 Erdeha, a.g.e., s. 105 vd.
152 Soyak, a.g.e., 337 vd.
153 Erdeha, Yüzellilikler, s. 109 vd.; Kandemir, a.g.e., s. 76 vd.

yeli lâkaplı Çerkez Ali Sami'nin* reisliğinde Batı Trakya'da, ikinci çete Hacı Sami'nin reisliğinde Sisam adasında üslenecekti.[154]

Fakat, çalışmamızın sonraki bölümlerinde açıklayacağımız gibi Türk istihbaratı da bu gibi *150'lik* ve *firarileri* adeta nefes alışlarına kadar izliyordu. Hacı Sami çetesinin Anadolu'ya geçeceği Türk istihbaratınca haber alınmış, ancak *sızmanın* hangi noktadan gerçekleşeceği kesinleştirilememişti.

Hacı Sami de sızmayı ***örtmek*** için Batı Trakya'da bulunduğuna ilişkin sürekli haber yayıyordu.

Tam bu sırada Türkiye'nin Gümülcine Konsolosu Firuz Kesim'den önemli bir istihbarat gelir: *Fotoğrafçı* Ali Sami, iki hempası ile Meriç'i geçip Atatürk'ün trenini havaya uçuracaktır. Firuz Bey'in istihbaratında Hacı Sami'nin Batı Trakya'da bulunmadığı da bildiriliyordu.

Bu istihbarat doğrultusunda harekete geçen Hükümet, tüm güvenlik birimlerini uyararak sınırda ve duyarlı bölgelerde ciddi önlemler alınmasını emreder.[155]

Plana göre Hacı Sami Türkiye'ye sızıp Ankara-İstanbul demiryolu üzerinde pusuya yatacaktı. Nasıl olsa kesinlikle Ankara'ya dönecek olan Mustafa Kemal'i mutlaka öldürecekti. Bu grup şu kişilerden oluşuyordu:

Kuşçubaşı Hacı Sami: Reis

Kuşçubaşı Ahmet: Hacı Sami'nin kardeşi. Çeteye Türkiye'de katılacak.

Abaza Hakkı: İsmail oğlu, 1872 Düzce doğumlu, evli, 8 çocuklu, okur-yazar değil, ancak geniş savaş deneyimi var [TM-?]. Bölgesinde tanınmış bir kişi.

Düzce'li Mecit: Yusuf oğlu, Abaza Hakkı'nın yeğeni. Okur-yazar değil, çeteci [?].

Söke'li Mecit: Eşkıya-çeteci [?].

Kuşçubaşı Eşref: Planlayıcı, Sisam'dan durumu izleyecek. Harekât başarıya ulaştığı takdirde hemen Anadolu'ya geçerek ayaklanma çıkaracak.

Söke'li Mustafa: Eşref'in kayınbiraderi. Sisam'da oturmakta. Görevi Türkiye ile haberleşmeyi sağlamaktır.[156]

İki Çete Birden Harekete Geçiyor

Nihayet tüm hazırlıkların ardından beklenen zaman gelince iki çete birden harekete geçer. *Fotoğrafçı* Ali Sami çetesi böyle bir girişimi bekleyip teyakkuz halin-

---

154 Erdeha, a.g.e., s. 110 vd.
155 Aynı yer.
156 Erdeha, a.g.e., s. 111 vd.; Kandemir, a.g.e., s. 68 vd.
* 101 numaralı **150'liktir**. Askeri eğitim görmüş, albaylığa kadar yükselmiştir. Abdülhamit döneminde Bahriye Nezareti fotoğrafçılığı yapmasından, *Bahriyeli* veya *Fotoğrafçı* lâkabıyla anılır. **31 Mart** olayından sonra Mısır'a kaçtı. Mütareke'den sonra yurda döndü, Bandırma'ya yerleşti. Burada *Adalet* adlı bir gazete yayınladı, **Milli Mücadele'ye karşı cephe aldı**. Zafer'in ardından B. Trakya'ya kaçtı. **Ailesiyle birlikte din değiştirip Ortodoks oldu**... Erdeha, a.g.e., s. 177 vd.

de bulunan Türk güvenlik kuvvetlerince Meriç nehrini geçerken kıstırılır. Ali Sami ve iki hempası Türk güvenlik kuvvetlerince ölü ele geçirilir.

Eşref'in kayınbiraderi Mustafa'nın Sisam'daki evinde büyük bir hazırlığa girişen Hacı Sami grubu ise silah, bomba, dinamit, pusula, sağlık malzemesi ve yiyecek gibi gerekli tüm malzemelerle donatıldıktan sonra 17 Ağustos 1927 gecesi ***üç Rum'un kullandığı*** bir sandalla gizlice Kuşadası'nın Kalamati iskelesine çıkarılır. Eşref'in hazırladığı plana göre, Hacı Sami grubu Kuşadası-Söke-Çine-Bozdoğan-Kütahya-Afyon güzergâhını izleyerek Ayaş-Nallıhan boğazını tutacak, burada uygun bir mevzide pusu atacaktı. Plana göre *pusu mevziine* intikal etmek için de gündüz uyuyup gece yürüyeceklerdi.[157]

17/18 Ağustos gecesi Kalamati iskelesine çıkarılan grup gece boyunca yürüdükten sonra sabah dinlenmeye çekilir. Aynı günün sabahı Hacı Sami'nin kardeşi Ahmet de Çamlıdağ mevkiinde gruba katılır. Böylece mevcutları beşe çıkar. 18/19 Ağustos gecesi tekrar intikale geçen grup, Menderes nehrini geçerek Bozdoğan yaylasına doğru ilerlemeye başlar.

Bu şekilde gündüz saklanıp/uyuyayarak gece de intikal ederek günlerce yürüdükten sonra 27 Ağustos sabahı Madran dağlarına gelen grupta açlık ve yorgunluk belirtileri de başlar. Abaza Hakkı topallayarak ve ancak yüz metre geriden çeteyi takip eder.

Hacı Sami Çetesi Yörüklerle Karşı Karşıya

İşte tam bu sırada, suikast çetesi Madran dağlarında ***Tahtacı*** adıyla bilinen ***Yörüklerle*** karşılaşır. Yörükler, gruptakilerin tavırlarından şüphelenerek durumu ağalarına bildirir. Ağa da çetecileri sorguya çekmek ister. Hacı Sami, iki adamını silahlı ve *"emniyet unsuru"* olarak geride bıraktıktan sonra silahsız olarak Yörük ağasının çadırına gelir. İlk önce kimliklerini gizlemelerine karşın, ağanın üzerilerinde baskı kurması sonucu Çerkez çetesi olduklarını, buralarda eşkiyalık yapacaklarını, kendileriyle iyi geçinmez ve yiyecek vermezlerse de hayatlarının tehlikeye gireceği tehdidinde bulunur.

Sağ yakalanan sanıkların polis tarafından yapılan sorgularından anlaşıldığı kadarıyla da Hacı Sami, Yörük ağasına şöyle demiştir: *"Lafı uzatmayın, kimsek kimiz, size ne? Çabuk ekmek yemek çıkarın, sofrayı kurun!. Vaktimiz yok. Tez olun, yoksa yakarım canınızı... O zaman benim kim olduğumu anlarsınız!"*[158]

Olayın devamını Erdeha da şöyle anlatır:

"Hacı Sami, bu gözdağı verici sözlerle Yörükleri korkutacağını sanmıştı. Oysa ki onlar, Ortaasya'dan bu yana doğanın vahşetine, düşmanın kahpeliğine, eşkiyanın zulmüne karşı bin yıldır savaş vere vere bugüne ulaşmış bir soyun, özbeöz

---

157 Erdeha, a.g.e., s. 112 vd.; Kandemir, a.g.e., s. 75 vd.
158 Kandemir, a.g.e., s. 51 vd.

Türklerin torunları idiler. Kurusıkılara karşı karınları çoktan doymuştu. Tam tersine Hacı Sami'nin sözleri onları hiddetlendirmiş ve Yörük ağası, 'Bizim size verecek ekmeğimiz yoktur. Hem şimdi sizi tutup jandarma kumandanlığına teslim edeceğiz' demişti.'[159]

Yaptığı blöfle Yörükleri korkutamayacağını anlayan Hacı Sami, bu kez üzerlerine bomba atarak onları korkutmak ister. Ancak tetikte bekleyen Yörükler, hemen yere yatarak patlamayı zararsızca atlatır. Ardından silahlarını çekerek Hacı Sami çetesine ateş ederler. Böylece Yörüklerle Çerkez çetesi arasında çatışma başlar.

Hacı Sami ve Hempaları Öldürülüyor

Daha önce devletçe eşkiyaya karşı kullanılmak üzere mavzer dağıtılan Yörüklerden silahını kapan, olay yerine koşarak çatışmaya katılır. Bu sırada bir Yörük de atına atlayarak gittiği Bozdoğan Jandarma Komutanlığı'na durumu haber verir. Bozdoğan Jandarması da Çine, Aydın ile diğer komşu il ve ilçe jandarma komutanlıklarına durumu telefonla bildirir. Zaten teyakkuzda bekleyen tüm jandarma güçleri çatışmanın sürdüğü Madran dağını çembere alır. Yörüklerin şiddetli karşı koyması üzerine çareyi kaçmakta gören Hacı Sami çetesi, kendilerini kuşatan Türk jandarmasının ateşi nedeniyle bunu başaramaz. Nihayet gittikçe çemberi daraltan jandarma *Hacı Sami ile kardeşi Ahmet'i ölü olarak ele geçirir.* Ayağından yaralanmasına ve *"Ah yandım"* diye feryat etmesine karşın Abaza Hakkı bir yandan da kendisine yaklaşan Türk jandarmasına ateşi sürdürür. Ancak çevik bir Türk jandarma eri birden Hakkı'nın üzerine atılarak silah ve bombasını elinden almayı başarır, kafasına da bir tekme savurur.

Hacı Sami tarafından *emniyet unsuru* olarak geride bırakıldıkları için kaçmaya çalıştıkları anlaşılan Söke'li Mecit ile Düzce'li Mecit de bizzat Aydın Jandarma Komutanı İbrahim Bey tarafından takip edilerek sağ yakalanır.[160]

Doğal olarak basına yansıyan bu olay üzerine Türkiye yine ayağa kalkar. Başbakan İnönü ve Hükümet üyeleri İstanbul'da bulunan Atatürk'ün yanına gelir. Türkiye'nin Yunanistan Büyükelçisi de İstanbul'a çağrılır. Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de Yunanistan'ın Türkiye'deki Büyükelçisini makamına çağırarak suikasti planlayan 150'liklerin ülkelerinden çıkarılmasını ve faaliyetlerininin engellenmesini ister.

Abaza Hakkı'nın Son Sözü: "Beni Ethem Yaktı!"

Öte yandan suikastla ilgili yapılan sorgulamaların ardından yurt çapında soruşturma başlatılır. Çetenin Türkiye içindeki kolları Söke, İzmir, İzmit ve İstanbul'da göz altına alınır. Soruşturmanın ardından 5 Kasım 1927'de başlayan duruşmalar

159 Aynı yer.
160 Erdeha, a.g.e., s. 113 vd.; Kandemir, a.g.e., s. 51 vd.

ertesi gün sona erer ve sanıklardan Mekki kanıt yetersizliğinden beraat ettirilirken, Söke'li Mecit ile Düzce'li Mecit ve Abaza Hakkı idama mahkum edilir. Kararın Yargıtay'ca onaylanması üzerine de 17 Ocak 1928 sabahı idam cezaları İstanbul Eminönü meydanında infaz edilir.

Asılanlardan Abaza Hakkı'nın son sözleri şu olur:

"Ey din kardeşlerim!. Hakkınızı helal ediniz!. Benim millet ile alacağım vereceğim yoktu. Hep Ethem Bey'in teşviki idi. Öldüğüm için gam yemem, beni kardeşlerim üzerine saldırtan Ethem'den intikam alamadım."[161]

Konuyu uzatmamak için yargı faslını kısa kestik. Ancak, Abaza Hakkı'nın mahkemede yapılan sorgusunda yargıcın "Atatürk'ün trenini havaya uçurduktan sonra ne olacaktı? Abdülmecit'i mi getirecektiniz?" sorusuna verdiği yanıt dikkati çekicidir: ***"Kim bilir? Belki... Padişah namına beyanname yazıp millete dağıtacaklardı."***[162]

İşte bu küçük ayrıntı, suikastın, Soyak ve bizim bir sonraki bölümde anlattığımız gibi Vahdettin'in gizli örgütü ***Tarikatı Salahiye*** ve onunla iç içe geçen Ethem ve Kuşçubaşı kardeşlerin ***Anadolu İhtilal Komitesi*** işbirliği ile hazırlandığını ortaya koymaktadır. Gerçi Vahdettin bu suikasttan önce 15 Mayıs 1926'da ölmüştür ama onun teşkilatını son Halife Abdülmecit devralmıştır. İlerideki bölümlerde yayınlayacağımız belgelerde de başta Ethem olmak üzere Türkiye dışındaki *150'lik* ve *firarilerin* zararlı faaliyetlerini Abdülmecit'in finanse ettiği belirtilecekti.

Bu bahsi şu kısa notla bitirmek istiyoruz: Tüm bu olan bitenlere karşın, Sayın Gedikli'nin kaynakları *zorlayarak* Hacı Sami'nin öldürülmesini "karanlık" olarak niteleyip Atatürk'e yapacakları suikastı *örtmek* istemesi[163] ciddiyetten uzaktır.

Eğer suikast için gelmediyse, Hacı Sami gibi *150'lik* olup vatandaşlıktan da atılan birisi, gizlice girdiği Türk topraklarında ne aramaktadır?

Madran dağlarının flora zenginliğini mi?!

Atatürk'ü Öldürememelerinin Acısını Türk Büyükelçisi ile İnönü'den Çıkarmak İstediler

Hacı Sami'ninki dahil, Atatürk'e yönelik tüm suikast girişimlerinin başarısız olması üzerine Yunanistan'da üslenen Ethem ve Eşref takımı bu kez de Türkiye'nin Atina'daki Büyükelçisi'ne yapacakları bir suikastla bunun acısını çıkarmak ister. Ancak bu girişimden de Yunanistan'daki konumlarını sıkıntıya sokacağı düşüncesiyle vazgeçerler.

Bu konu ile ilgili 6 Aralık 1927 tarihli, *Yunan gizli servis*inden jandarma komutanlığına *gizli ve kişiye özel* kaydıyla gönderilen, *"Atina'daki Türk ve Çerkez siyasal sığınmacıların faaliyetleri hakkında"* notu düşülen Yunan belgesi şöyledir:

---

161 Erdeha, a.g.e., s. 117 vd.; Kandemir, a.g.e., s. 68 vd.
162 Kandemir, a.g.e., s. 77 vd.
163 Asya'da..., s. 545 vd.

"... Yunanistan'daki Türk ve Çerkezlerden oluşan anti-Kemalist güçlerin, Küçük Asya'da halkı ayaklandırmak ve kendi taraftarlarını harekete geçirmek, rejimi yıkıp Mustafa Kemal'i öldürmek için bir gerilla gücü oluşturduklarını öğrenmiş bulunuyoruz. Bunlar emirleri Paris, Nice ve Berlin'deki anti-Kemalist liderlerden almaktadırlar. Bu liderlerin önde gelenleri: Vehip Paşa, [...] Bey ve Şerif Paşa'dır. Bunlar söz konusu faaliyetleri finanse etmektedirler.

"[Mustafa] Kemal tarafından alınan karşı önlemler, ***özellikle [Kuşçubaşı] Hacı Sami'nin öldürülmesi, buradaki faaliyeti yürüten Komitenin eylemliliğini yükseltti.*** *Komite, Türkiye'ye yapılacak çıkarmanın Yunan adalarından olmamasını, çünkü bunun Yunanistan'ı zor duruma sokacağını ve ayrıca Yunan hükümetinin böyle bir girişimden haberdar olacağını bilmektedir.*

"Komite, Türk Büyükelçisi'ne ve elçilik mensuplarına yönelik yapılacak bir suikasttan da caydı. *Çünkü böylesi bir eylemin, Komite üyelerinin Yunanistan'daki konumlarını zedeleyeceğini gördü."*[164]

Ethem ve Eşref'in yandaşlarından *-firari-* Bandırma'lı Kâzım'ın Türk istihbaratınca ele geçirilen 27 Mayıs 1932 bir mektubunda da o sıralarda Yunanistan'ı ziyaret edecek olan Başbakan İsmet Paşa'ya yapılacak suikastle ilgili şu satırlar vardır:

"*...Atina'da İsmet Paşa'ya yapılacak suikast hakkında* şaki [Sündük-Çerkez] *Davut* boş bulunarak Vehip Paşa'ya açıklamada bulunur. Vehip Paşa bu meseleyi öğrenince iki taraflı menfaat teminine çalışır. Bunun neticesi Davut'un felaketine sebep olur. Bu yüzden Davut, Vehip Paşa'ya düşmandır."[165]

164 Yunan dışişleri bakanlığı arşivi, **Anti-Kemalist** dosya: **1927** (2)'den naklen; Cilasun, a.g.e., s. 226.
165 Duran, a.g.m. (V), BTTD, Ocak 2000, sayı 36.

15. BÖLÜM

RAUF BEY'İN "ANADOLU KOMİTESİ" İLE BİR İLGİSİ VAR MI İDİ?

Bundan hemen önceki bölümde şöyle bir soru sormuştuk: "*...Acaba Rauf Bey'in Çerkez Ethem'i koruyucu ve kollayıcı bu yaklaşımının bizim bilmediğimiz başka bir nedeni mi vardı?*"

Şimdi de bundan sonraki bölümde bu sorunun yanıtını bulmaya çalışacağız.

Bu bağlamda bu sorunun yanıtını ararken hem Çerkez Ethem'in yukarıda anlattığımız yurt dışındaki Türkiye karşıtı faaliyetlerinin kişisel intikam amaçlı bir hareket olmayıp ***bir örgüt çerçevesinde*** yürütüldüğünü hem de Rauf Bey'in bunlarla bir ilgisinin olup olmadığının açığa kavuşturulması açısından burada bir örgütten söz etmemiz gerekmektedir.

***

Türk İnkılâbı'nın, Büyük Türk Taarruzu'nun zaferle sonuçlanması ve saltanatın kaldırılması aşamasının ardından rotanın cumhuriyete çevrilmesi, İnkılâb'ın önderleri arasında bir ayrışmaya neden oluyordu. 29 Ekim ile bu ayrışma tırmanmaya ve tepkiler Rauf Bey gibi açıkça dile getirilmeye başlanıyordu. Türk Zaferi ile en büyük bozgunu yaşayan İngiltere'nin "rövanşı almak" bağlamında bu tepkileri tetiklemesi sonucu, körpe Cumhuriyet henüz kurulduğu günlerde büyük bir sarsıntı geçiriyordu. Atatürk'ün sözde silah arkadaşları, Rauf Bey başta olmak üzere ***Milli Türk Cumhuriyeti***'nin ilanına karşı, *Osmanlılığın sembolü/merkezi* İstanbul'un basınının karşıdevrimci mevzilerinden; Atatürk'ün, ***"Anadolu'nun Ötüken'i" yaptığı Ankara***'ya karşı hücuma geçerken, diğer kalemler de boş durmuyordu.

Öte yandan ***Hint asıllı İngiliz ajanı bazı "Şii liderler" de "Sünni Müslümanlar"ın bağlı olduğu Halifeliğin kaldırılmasına tepki gösteriyor,*** onların bu yoldaki mektupları da daha Hükümet'e ulaşmadan yine karşıdevrimci İstanbul basınında yayınlanıyordu.

Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı, Halifeliğin kaldırılması, Tevhidi Tedrisat Kanunu ve Türk İnkılâbı'nın ikinci evresini gerçekleştirecek; Atatürk'ün ***milliyetçi, halkçı, devrimci*** ve ***ilerici*** Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı; Rauf

Bey'in ***yerel yönetimci/ademi merkeziyetçi, liberal/teşebbüsü şahsi'ci, gerici;*** bu programıyla ***İngilizci*** Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın peydahlandığı, *TCF'nin Şeyh Sait isyanını tetiklediği* bu gergin ve kritik günlerde Mustafa Kemal'in en yakınında bulunup onun ölümüne kadar Genel Sekreterliği'ni yapacak olan Hasan Rıza Soyak* Bey, bu yaşananları anlamamıza yarayacak şu bilgileri vermektedir:

İstanbul'daki İngiliz Gizli Casusluk Teşkilatı

"...[Halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkan] *Ağa Han ile Emir Ali imzalı mektubun doğrudan doğruya Türkiye'de mutlaka bir fesat çıkarmak emelinde bulunan o zamanki **İngiliz siyasetinin bir eseri olduğu açıktı.*** Bu sebeple Hükümet meseleye olağanüstü büyük bir önem vermişti. Mektubun eski Başbakan Rauf Bey ile İsmet Paşa ve Halk Fırkası yöneticileri arasında Parti Grubu'nda Cumhuriyet'in ilan tarzı üzerinde yapılan uzun tartışma *-ki bunda Halife ve Halifelik konusu da önemli bir yer almıştı-* tarihinden iki gün sonra yazılmış ve daha İsmet Paşa'ya varmadan İstanbul'da yayınlanması bilhassa dikkati çekiyordu. *Hele, **o sıralarda alınan bazı olumsuz haberlerle elde edilen birtakım belgeye bu olay da katılınca, başta bulunanlarda, merkezi İstanbul'da olan ve Halifelik siyasetine alet olup Cumhuriyet aleyhtarlığı ve casusluk üzerinde çok ciddi gayretler harcayan** gizli bir teşkilatın **varlığı şüphesini son haddine ulaştırmıştı.***"[1]

---

1 Atatürk'ten Hatıralar, s. 187 vd.

* Merhum Hasan Rıza Soyak'ın 772 sayfalık bu eserinde ne yazık ki biyografisi verilmemişti. Yaptığımız araştırmalarda da bulamamıştık. Bir kaynak da bize Soyak'ın Anadolu'ya geçmeden önce Saray'la bağlantılı bir görevde çalıştığını şifahen belirtmişti. Bir yanlışlık yapmamak adına bizim için önemli olan bu konuyu açığa kavuşturmak için, *-ümitsizce de olsa-* Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Sayın Kemal Nehrozoğlu'na 19 Ocak 2006'da bir yazı yazarak kendimizi tanıtıp yardımcı olmalarını istirham ettik. Sayın Nehrozoğlu, onca önemli devlet işleri arasında bu yazımızla ilgilenerek, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Sayın H. Bülent Serim aracılığıyla merhum Soyak'ın biyografisini 26 Ocak 2006 tarihli bir yazı ile göndertmiştir. Bu duyarlılığından ötürü Sayın Nehrozoğlu ve Yardımcıları H. Bülent Serim Beyefendilere teşekkürlerimi sunarım. A. E.

"Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği"nden gelen biyografiyi *imlâsını da değiştirmeden* aşağıda sunuyoruz:

"Hasan Rıza Soyak

1888 yılında Üsküp'te doğmuştur. Rüştiye'yi bitirmiştir. İş yaşamına 10 Ekim 1907 gününde Kosova Vilayeti Tercüme Kalemi "mütercim ve mukayyidi" olarak başlamış, 6 Ekim 1911'de Üsküp'teki Yedinci Kolordu Birinci Sınıf Katipliği'ne atanmış 1913 yılından başlayarak sırasıyla, Harbiye Nezareti Piyade Dairesi, Altıncı Kolordu Erkan-ı Harbiyesi ile İkinci Kolordu Kalemi'nde görevler üstlenmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nda "Müdafaa-i Milliye Grubu"nda yer alarak Anadolu'ya geçip Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmiştir.

1 Aralık 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Kalem-i Mahsus Tahrirat Birinci Katipliği'ne, ardından 1 Eylül 1925'te Riyaseticumhur Daire Müdür Mutemetliğine atanmıştır.

23 Ocak 1927'de Riyaseticumhur Kalem-i Mahsus Müdürlüğüne, 7 Mart 1932'de Daire Müdürlüğü'ne, 14 Kasım 1934'te de Genel Sekreterliğe atanmıştır.

2 Ocak 1939 gününde Genel Sekreterlik görevinden ayrılmış, 3 Nisan 1939 gününde de emekli olmuştur.

Evli ve iki çocuk sahibiydi.

1970 yılında yaşamını yitirmiştir."

Vahdettin'in Kurdurduğu Gizli Örgüt

Bunlardan kısa bir süre sonra ve bunların etkisiyle patlak veren Şeyh Sait isyanı ile ilgili olarak da Hasan Rıza Soyak Bey şunları söylemektedir:

"...İşin içinde Büyük Zafer'in ardından bir İngiliz zırhlısı ile memleketi terk eden son Osmanlı Padişahı *Vahdettin* ve İstanbul'a bulunan *Kürt İstiklâl Komitesi Reisi Seyit Abdülkadir ve arkadaşları* ile yabancıların, ***bilhassa İngilizlerin*** parmağı vardır. Hedef; halkı din propagandası ile ayaklandırıp doğu ve güney illerimizde güya bağımsız bir Kürt hükümeti kurmak, memleketin diğer kesimlerinde de ***bağımsız ve devrimci Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkarak*** *yabancıların koruyuculuğu altında* ***padişahlığın yeniden kurulmasını*** sağlamaktır.

"*Son Osmanlı Padişahı* ***Vahdettin daha 1920 senesinde memleketteki siyasi nüfuz ve değerini kaybettiğini görerek milleti Halifelik kurumu etrafında toplamak düşüncesiyle "Tarikatı Salâhiye" yahut "Müdafaayı Hukukı Hilafeti Kübra"*** (Büyük Halifelik makamının haklarının savunulması) ***adları ile anılan bir cemiyet kurmuştu.*** Cemiyetin ileri gelenleri; kendisinin yakın maiyeti ile o zamanki *Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Ferik Kiraz Hamdi Paşa, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali ve Maarif Nazırı Rıza Tevfik* gibi sonradan "Yüz Ellilikler" arasına giren şahıslardı. ***Anlaşıldığına göre Vahdettin ve bu şahıslar kaçtıktan sonra da memlekette kalan örgüt üyeleri, gizlice faaliyetlerine devam etmiş,*** değişik araçlarla İtalya/Sanremo'da bulunan Vahdettin ve maiyeti ile daimi temas kurmuşlardı. Elde edilen programlarına göre bu seferki gayeleri Devrimci Cumhuriyet'i yıkmak, Halifelik ve Padişahlığı yeniden kurarak bu makama Vahdettin'i getirmek, ***buna engel olacakların vücutlarını ortadan kaldırmaktı.*** Fesatçılar; Kürdistan'a muhtariyet vermek vaadi ile Kürtçülerle de işbirliği yapmışlar ve ***İngilizlerden sürekli yardım görmüşlerdi.*** İşte bu fesat cemiyeti, değişik şekil ve suretlerle faaliyetlerini artırmış, Doğu'da başlayan *karşı hareketin* memleketin her tarafına yayılması için çalışmaktaydı."[2]

Soyak'ın verdiği bilgilerden, Cumhuriyet'in daha ilk yıllarında görülen karşıdevrimci kalkışmaların arkasında Vahdettin'in vatandan kaçmadan önce kurdurduğu gizli örgüt ***Tarikatı Salâhiye*** ve onun da içinde yer aldığı, ***onu da örgütleyen bir İngiliz gizli casusluk şebekesi bulunuyordu.*** Bu casusluk şebekesini ilk bakışta Vahdettin yönetiyor görünmesine karşın onun da arkasında İngilizler vardır.

---

2 Soyak, a.g.e., s. 303 vd.; ayrıca bk.; Behçet Cemal, Şeyh Sait İsyanı, s. 16 vd. Şeyh Sait ve Ağrı ayaklanmalarına katılan Hasan Hişyar Serdi'nin şu satırlarını da **doğru/güvenilir bulmamakla birlikte** burada vermeyi gerekli görüyoruz: "[Şeyh Sait isyanını hazırlayan **Bereveniya Mafe Kürt** örgütünün] kurucularından biri de I. TBMM'de Kemalistlere muhalif...ve muhalefeti yaygınlaştırarak kararlı kılma görev ve gayreti içinde olan Bitlis milletvekili Yusuf Ziya idi. Yusuf Ziya; Fethi Okyar,* **Rauf Orbay**, Hilmi vs. ile ilişki içinde idi. Onlar da Yusuf Ziya'ya, **Kürtlerin ayaklanması durumunda Türkiye cephesinde kendilerine destek verecek ve Kemalist kadroya karşı koyacaklarının** sözünü vermişlerdi..." Görüş ve Anılarım, s. 181 vd.

* Anılarında birçok isim yanlışlığı yaptığını saptadığımız Serdi'nin bahsettiği Fethi, Atatürk'ün en yakın ve en eski arkadaşı Fethi Okyar değil, eski bir kurmay subay olup zamanında Urfa'da mutasarrıflık da yapmış olan Fethi'dir. Bu Fethi, Rauf Bey'in örgütlediği **karşıdevrimci** TCF tarafından Doğu illerinde teşkilat/propaganda yapmakla görevlendirilmişti. Soyak, a.g.e., s. 327 vd.

Osmanlı İlâyı Vatan Cemiyeti

Cumhuriyet'in ilk yıllarında karşıdevrimci faaliyetlere girişen *gizli **Tarikatı Salâhiye*** örgütü, aslında 1919'da kurulan ***İlâyı Vatan*** Cemiyeti [Vatanı Yüceltme Cemiyeti] içinde gizli olarak kurulmuştu. Şimdi kısaca bu örgütlere bakalım.

Tarık Zafer Tunaya'nın verdiği bilgilere göre, İlâyı Vatan Cemiyeti'nin kuruluş tarihi 19 Kasım 1919'dur. Örgüt, kuruluş yeri ve merkezi olarak İstanbul Taşkasap Selçuksultan Mahallesi 190 numaralı binayı göstermesine karşın, TBMM Hükümeti'nin Türk İstiklâl Harbi yıllarında İstanbul'da kurdurduğu milli yer altı örgütlerinin en ünlüsü ve etkin olanı Mim Mim elemanlarının da saptadığı gibi, Şehzadebaşı'ndaki ***Letafet Apartmanı***'nın üst katında faaliyet yürütmüştür.[3]

Türk İstiklâl Harbi karşıtı bu örgüte, mülkiyeti Saray Hazinesi'ne ait bu apartmanın üst katını veren Vahdettin'dir. ***Letafet Apartmanı, İstanbul'un 16 Mart 1920'de açıkça, alçakça ve kahpece işgal edildiği gün, İngilizlerin 10. Kafkas Tümeni Karargâh ve Bando Mızıka Takımı erlerinin 4'ünü şehit, 10'dan fazlasını da ağır yaraladığı bina idi.***[4] ***16 Mart Şehitleri'nin şahsında Türk'ün hürriyet ve istiklâlinin öldürülmek istendiği*** böyle bir mekânın Vahdettin tarafından, Anadolu Hareketi'ne karşı İngilizlere hizmet için kurulan, ***başı sarıklı üyeleri İngiliz bayrağını ayakta selamlayabilecek kadar İngiliz işbirlikçisi*** bir örgüte verilmesi, elbette *"not edilecek"* bir davranıştır.

Örgütün kurucu ve yöneticileri ise şu kişilerdir:

Başkan: Mekke Emiri Şerif Abdülmuttalip torunu Yahya Adnan Paşa, 2. Başkan: Meclis Eğitim Komisyonu üyelerinden Rasih Efendi, Genel Sorumlu Sekreter: Şeyhülislam Hüseyin Efendi'nin oğlu İbrahim Rüştü Molla. Muhasip üye: Bebek eşrafından Mehmet Sait Efendi'dir. Öteki üyeler: Tahir Bey (Şurayı Devlet eski üyelerinden), Halil Refik Efendi (Eski kadı), Sami Bey (Ticaret ve Ziraat Bakanlığı 1. Daire başkanlarından), Ahmet Muhtar Efendi (Şair Ziya Paşa torunu), Vâmık Fasih Bey (Akdeniz Adaları eski Mektupçusu, "İleri" gazetesi yazarı), İsmail Efendi (Cidde eski Kadısı), Yusuf Ziya Efendi (Ulemadan). Etkin yöneticiler ise şunlardır: Bekir Fahri Bey (Başkan), T. Binbaşı Çopur Hakkı Bey (Başyardımcı), Süvari Binbaşı Âsım Bey (Yardımcı), Şerif Hüseyin Bey (Sekreter), Muhittin Efendi (Yardımcı), Damat Kemalettin Paşa, Binbaşı Mustafa Bey, Başkomiser Zeynel Bey, Refik, Hasan, Otelci İsmail efendiler ve Rüştü Molla.[5]

---

3 Türkiye'de Siyasal Partiler, c.II, s. 518 vd.

4 Mithat Sertoğlu, İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920), BTTD, Haziran 1968, sayı: 9.; Tülây Duran, İstanbul'un İşgali, BTTD, Mart 1973, sayı: 66. Biz, olayların gelişiminden, İlâyı Vatan'ın; 10. Kafkas Tümeni Karargâh ve Bando Mızıka Takımı erlerinin koğuşu olan bu binaya, 16 Mart Kahpe Baskını'ndan sonra yerleştiğini düşünüyoruz. Esasen, Tunaya'nın verdiği bilgilerde de İlâyı Vatan'ın, Taşkasap Selçuksultan Mahallesi'nden buraya ne zaman taşındığına ilişkin bir bahis yoktur.

5 Tunaya, gösterilen yer.

Hepsi Saray'ın Adamı

Görüldüğü gibi, kurucu ve aktif yöneticilerin kimliğine bakıldığında hemen hepsinin Saray'a/Vahdettin'e yakın kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum da İlâyı Vatan ile Vahdettin arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından dikkati çekicidir.

Türk İstiklâl Harbi yıllarında yasal bir dernek olarak kurulan İlâyı Vatan, Anadolu Hareketi'ne karşı İstanbul Hükümeti'ni destekleyici bir faaliyet yürütmüştür. İlâyı Vatan'ın, Mebusan Meclisi'nin Vahdettin tarafından 21 Aralık 1918'de kapatılması ve partilerin siyaset sahnesinden çekilmelerinden sonra, Hürriyet ve İtilaf Fırkası içindeki karışıklıklardan yararlanarak ve aktif bir siyasi güç olarak ortaya çıkması Tunaya'ya göre ilginçtir. 1919 Kasım'ında kurulmasına karşın, ikinci başkanı Rasih Efendi'ye resmi makamlarca ***hemen harekete geçmemesi ve sabretmesi*** öğütlenmişti. İlâyı Vatancılar, eylemlerini 1921'in ikinci yarısında artırmışlardır.[6]

Resmi makamların İlâyı Vatancılara hemen harekete geçmemelerini öğütlemelerinin nedeni ilginçtir. Vahdettin'in emrindeki *resmi makamlar* ***bu örgütü neden bir süre kamufle etmek istemiştir?*** Yoksa Vahdettin bu örgütü yedekte mi tutmak istemiştir? Nitekim, ***örgütün resmi makamlara verilen kuruluş belgelerinde başka şubesinin ve herhangi bir yayın organının da bulunmaması*** bu kuşkuları doğrulayıcı özelliklerdir.

Dönemin yazarlarınca bir dernek olmaktan çok *yeni bir parti* olarak tanıtılan İlâyı Vatan'ın başkanı görünen Yahya Adnan Paşa ikinci planda kalmıştır. ***Örgütü perde arkasından yöneten gerçek başkan, Vahdettin'in fahri yaveri Kiraz Hamdi Paşa'dır.***

İlâyı Vatancıların Maaşı Vahdettin'den

Vahdettin'le İlâyı Vatan arasında işveren-işçi türü yakın ilişkiler vardır: Örgüte çalışma merkezi olarak Saray Hazinesi'ne ait Letafet Apartmanı'nın üst katını verdiğini belirttiğimiz Vahdettin, cemiyetin ileri gelenlerine de kendi parasından 100, 150'şer lira aylık vermiştir. Bu durum da örgütün gerçek "patron"unun Vahdettin olduğunun en büyük kanıtıdır.

Padişahçı cephede ve Anadolu Hareketi'nin tamamen karşısında yer aldığı çok açık bir biçimde görülen İlâyı Vatan'ın, *dernekten* çok bir *siyasi parti* ağırlığı ile çalıştığı belirtilir. Tunaya, ***İlâyı Vatan'ın asıl özelliğinin, gizli olarak örgütlediği Tariki Salâh (veya Tarikatı Salâhiye) Cemiyeti ile beraber çalışmış olmasına dikkati çeker.*** Yani hemen ileride karşımıza çıkacak ***Tarikatı Salâhiye'yi gizlice örgütleyen İlâyı Vatancılardır.*** Tunaya bununla ilgili olarak şunları belirtir:

"İlâyı Vatancılar, 1921 yılının tek yönlü siyasal hayatı içinde, partileri birleştirici bir rol oynama isteğindeydiler. 'Fırka'ların 'liderleri' daha sonra, Tarikatı Sa-

6 Gösterilen yer.

lâhiye'ye alınacaklar; muhalif muvafık, 'büyük bir kitlei inkılap' (bir devrimci kütle) hazırlanacaktı. İlâyı Vatan, böylesine bir ödevi gerçekleştirmek istemiştir. Yahya Adnan Paşa, Azerbaycan [İstanbul] Başkonsolosu'na gönderdiği bir yazıda, adlarından pek az söz edilen dernekleri belirtmiştir. Ve bunları değerlendirmiştir. Bunlar arasında 'ruhsat alamamış olan' Anadolu Cemiyeti de vardır."[7]

Öte yandan, İlâyı Vatan'ın kurmak istediği 'devrimci cepheye' katılacak dernekler arasında Hakimiyeti Fikriye Cemiyeti, Zâbitan Cemiyeti, İstanbul Cemiyeti ve Kürt Teâli Cemiyeti de bulunmaktadır.[8]

İngiliz Bayrağını Ayakta Selamladılar

İlâyı Vatancıların kurmaya çalıştığı birlik/cephe, doğaldır ki Ankara'ya karşı oluşturulacaktı ve amaç da bu 'bâğiler'e (eşkıyalara) karşı galip gelmekti. Tunaya'ya göre bir Mütareke örgütü niteliği ile yabancı devletlere ilişkin tutumlarını sık sık kamuoyuna duyurma olanağı bulan ***İlâyı Vatancılar, en yetkili yöneticilerinin açıklamasına göre ve kesin olarak "İngilizcidir."*** O kadar ki, kendi lokalinde yapılan Sait Molla'yı İngiliz Muhipleri Cemiyeti Başkanlığı'ndan düşürme toplantısında, ***İngiliz bayrağı ayakta selamlanmıştır.*** Barışın ancak İngilizler aracılığı ile yapılabileceğini düşünen İlâyı Vatancılar, "Kemalist Hükümet'e yaklaştıkları için" de Fransa ve İtalya'yı kınamıştır. *Bazı üyeler, örneğin Gözlüklü Sait Bey, "İngiliz Farmasonları Cemiyeti" İstanbul Şubesi İkinci Başkanlığı'na seçilmiştir.* İngiliz politikasının sonucu ***işbirliğine giriştikleri Yunanlıların TBMM'ye karşı Anadolu'da kurmak istediği kukla bir meclisin hazırlık toplantılarına da katılan*** İlâyı Vatancıların amacı Anadolu Milli Hareketi'ni boğmaktı.[9]

Araplar ve Bektaşi babaları üzerinden Arnavutlarla da ilişki kuran İlâyı Vatancılar, birçok "baba"yı örgütlerine katmışlardır. Hürriyet ve İtilafçılarla, partideki bölünmeler yüzünden sağlıklı bir ilişki kuramamasına karşın, İlâyı Vatan'ın ünlü işbirlikçi Ali Kemal'le de teması vardır. Örgütlerini üstün bir konumda gören İlâyı Vatancıların *bazı şartlarla* hükümetin kendileriyle birleşmesini istemesi ise şaşırtıcıdır. İstanbul'da olduğu belirtilen ***4 bin İttihatçı'nın temizlenmesi de*** İlâyı Vatancıların hedeflerindendir. Tunaya'ya göre, örgütten istediğini bulamayan Saray'ın yardımını kesmesi sonucu İlâyı Vatancılar desteksiz kalmalarına karşın, gizli Tarikatı Salâhiye Cemiyeti'ni, bir uzantıları ve yan kuruluşları olarak devam ettirmişlerdir.[10] Ancak, Tunaya'nın, Saray'ın yardımını kestiğini belirtmesine karşın

7 Tunaya, a.g.e., s. 520 vd. Tunaya, Anadolu Cemiyeti ile ilgili olarak dipnotta ise şu bilgileri verir: "Cemiyetin adı 'Anadolulular Cemiyeti' de olabilir. Yahya Adnan Paşa'nın 'ruhsat elde edemediği'ni belirtmesine uymakla beraber, kurucusu olarak bildirdiği 'Bolu eşrafından Rıfat Bey' bu açıklamaya uymamaktadır." ...Cemiyetin 1921 yılında hükümete kuruluş başvurusunu içeren dilekçesine Tevfik Paşa hükümeti olumsuz tutum takınarak izin vermemiştir...Rıfat Bey, İlâyı Vatan Cemiyeti'nin de üyesidir.

8 Tunaya, a.g.e., s. 521n.

9 [illegible] a.g.e., s. [illegible] vd.

10 Tunaya, a.g.e., s. [illegible] vd.

İlâyı Vatancıların bundan sonraki faaliyetlerini kimin maddi desteği ile yürüttüğü ise yanıtlanması gereken bir soru olarak ortada durmaktadır. Doğal olarak biz bu konuda Tunaya'ya katılmıyoruz. Çünkü bu kişiler, bundan sonra da Vahdettin'in etrafındadır ve bu ilişki onun yurt dışına kaçışından sonra da sürecektir.

İlayı Vatan'dan Tarikatı Salâhiye'ye

Yasal olarak kurulan İlâyı Vatan içinden bir ***yer altı örgütü olarak peydahlanıp*** faaliyet gösteren Tarikatı Salâhiye'nin kuruluş tarihi 19 Eylül 1920'dir.[11] Kuruluş yeri ve merkezi ise İlâyı Vatan Cemiyeti'nin İstanbul Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'nın üst katındaki lokalidir.

Tarikatı Salâhiye'nin kurucu ve yöneticileri de şu isimlerdir: Başkan: Vahdettin'in yaveri Kiraz Hamdi Paşa. Hürriyet ve İtilafçı İlâyı Vatancı üyeler: Arap Âsım Bey, İsmet Bey (Kiraz Hamdi'nin eski yaveri), Kemal Bey (Yeniköy eski Belediye Müdürü), Ahmet Rasim Avni Hoca. Öteki üyeler: Osman Daver (Distolcü) ve Nuri Bey, ***Zambaoğlu Hıristaki***, Ertuğrul Şakir, Tevfik Hamdi Bey, eski Yüzbaşı Nihat Bey, Romanya'lı Halil Bey, Hacı Ali Nâkil Bey.

Tarikatı Salâhiye, gizli ve ihtilalci bir örgüt olarak, İlâyı Vatan Cemiyeti'nin fiili yöneticisi ve örgütleyicisi Kiraz Hamdi Paşa tarafından kurulmuştur. Tunaya'nın, ***cemiyetin Mütareke dönemindeki çalışmalarının yoğun olmadığını*** vurgulaması, onun ***daha sonraki yıllar için kurulduğunun*** en büyük kanıtıdır. ***Halifeliği yüceltmek için kurulan bu gizli örgütte Zambaoğlu Hıristaki gibi Hıristiyanların bulunması*** ise dikkati çekici ve ayrıca değerlendirilmesi gerekli bir durumdur.

Vahdettin'in kurdurduğu bu gizli örgütün Başkanı Kiraz Hamdi, girişimiyle birlikte amacını da; İslam dünyasının kurtuluşuna çalışacak ***siyasi İslam farmasonluğu*** diye açıklar.[12] Mütareke döneminde İstanbul/Kadıköy Belediye Başkanlığı yapan ve Zafer'den sonra yurt dışına kaçan Raci Azmi'nin, Türk istihbarat görevlilerince ele geçirilen Ocak 1930 tarihli bir mektubunda da *Tarikatı Salâhiye* övüldükten başka, "Tarikatı Salâhiye İslam masonluğudur. Siyasetle alâkası yoktur.."[13] denilmesi de Kiraz Hamdi'nin sözleri ile örtüşmesi açısından ilginçtir.

İTC'nin örgütlenme modelini örnek aldığı anlaşılan ***yer altı örgütü*** Tarikatı Salâhiye'nin İzmir, Antalya ve ***Doğu illerinde*** de hücreleri kurulmuştur.[14] ***Şeyh Sait ve Ağrı isyanları gibi Cumhuriyet karşıtı ayaklanmalarda bu "hücre"lerin ilgisi olduğu daha sonraları ortaya çıkacaktır.***

---

11 Tunaya, a.g.e., s. 576 vd. Tunaya'nın dipnotta belirttiğine göre, kuruluş tarihi 15 Kasım 1920 veya 6 Mart da olabilir. Gizli bir yapılanma olduğu için tarihlerde farklılıklar bulunması doğal karşılanmalıdır.

12 Gösterilen yer.

13 Tülây Duran, 150'liklerin Gizli Mektupları (IV), BTTD, Aralık 1999, sayı: 35.

14 Tunaya, aynı yer.

"Tarikat"a Giriş İçkili-Âlemli Yemin Töreni ile Yapılıyordu!

Tunaya'nın verdiği bilgilerden de anlaşıldığına göre, Tarikatı Salâhiye'nin en önemli yapısal özelliği ***gizli*** ve ***kapalı*** oluşudur. Üyelik sınırlıdır. Sınırlılığın uygulanmasına da Kiraz Hamdi kendi kendini görevlendirmiştir. Gizli ve kapalı bu örgütün bir diğer özelliği de yapısının tarikatçı bir düzene uydurulmasıdır. Bu yapı üçlüdür: 1- Salâhı Hal sınıfı (Hâdim, Mürşit, Sai'lerden oluşur); 2- Salâhı Nefs sınıfı (Kâşif, Vâkıf, Arif'lerden oluşur.) 3- Salâhı Tam sınıfı (Muallim, Muhakkik, Mürşit'lerden oluşur.) Kategorilerin kapsadığı her derecenin kendine özgü ödevleri vardır. ***En yüksek derece, İslam Halifesi'ne, Vahdettin'e aittir: Kutbülâzam.***[15]

Örgüte üye kabulü "özel törenlerle" düzenlenmiştir. 1925 yargılamalarında ifade veren Tarikatı Salâhiyeci Hafız Nef'i Efendi, "Memleketin yüksek çıkarlarına dokunur" düşüncesiyle gizli celse istemiş ve bu isteği kabul edilmişti. Ali Sait Efendi gizli celsede başından geçen içki âlemli yemin töreninin ayrıntılarını anlatmıştır.[16]

Tarikatı Salâhiye'nin amacı, önce de belirtildiği gibi aşamalıdır: Osmanlı ülkesinden taşarak İslam dünyasını içine alan bir kalkındırma ve kurtarma politikasıdır. Bu amaçla, ***önce İT, sonra Müdafaai Hukuk ve en sonunda da Türkiye Cumhuriyeti'ne karşıt ve yıkıcı bir yöntem izlenecektir.*** Hilafet Ordusu kurulacağı haberi de bu amaçla yayılmıştır. Bu bağlamda, Kiraz Hamdi'nin ***Dağıstanlılardan oluşacak bir tümen kurulması için***, General Halilof'a başvurduğu ve bunun için 300 bin lira önerdiği de 1925 yargılamaları sırasında ortaya çıkmıştır.[17]

"Tarikatçılar" Çerkez Ethem'le İlişki Kuruyor

Zaman belirtmemesine karşın, yazdıklarından Vahdettin'in yurt dışına kaçışından sonraki dönemi kastettiği anlaşılan Tunaya, çalışma konumuzla çok yakından ilgili bir hususu da şöyle açıklar:

"...Bu aşamaların tümüne ait eylemler saptanmıştır. Vahdettin ve Şehzade Selim Efendi ile ilişki kurulmuştur. ***Çerkez Ethem ve kardeşinin yönetiminde, Yunanistan'ın koruyuculuğunda suikastçı bir*** ihtilal cemiyeti ***ile eylem birliğine geçilmiştir.*** "Anadolu İhtilal Komitesi" ***adlı bu gizli dernek Midilli adasında kurulmuştur ve Anadolu'ya çıkarmalar düzenlemiştir. Kuşçubaşı Hacı Sami de bu cemiyettedir ve bir çıkarma girişiminde ölmüştür.*** Ankara İstiklâl Mahkemesi bu bağlantıları saptamıştır.[18]

---

15 Tunaya, a.g.e., s. 578 vd.
16 Tunaya, a.g.e., s. 579n.
17 Aynı yer. General Mehmet Mikail Halilof'un adı, örgütün, Mim Mim ajanlarınca ele geçirilen belgelerinde "Sulehatı Ümmet" bölümünde yer aldığından onun da "Tarikat"a üye olduğu anlaşılmaktadır..
18 Aynı yer. Tunaya, Hacı Sami ile ilgili konuya, Hüsamettin Ertürk'ü kaynak göstererek "...Fakat bu sorun bugün de tartışmalıdır" kaydıyla yer vermiştir. Ertürk'ün eski mesai arkadaşı Kuşçubaşı kardeşlere dair değerlendirmelerinin, çalışmamızın yukarıdaki bölümlerinde anlattıklarımızdan sonra artık inanılırlığının kalmadığını düşünüyoruz. Tunaya'nın, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Midilli'de kurulan gizli "suikastçı ihtilal teşkilatını" *dernek* diye tanımlamasını da şaşırtıcı bulduğumuzu belirtmek istiyoruz.

"Tarikatçılar"la ilgili 1925 yargılamalarında asıl üzerinde durulan konu ise örgütün İstanbul'daki eylemlerini Anadolu'ya yayması ve ***yabancı kurumlarla işbirliği yaparak kamuoyunu Vahdettin'in dönüşüne alıştırmak ve Şark [Şeyh Sait] isyanının genişlemesinde oynadığı roldür.***

"Örgüt yabancı memurlara sunulmak üzere bir harekât haritası da hazırlamıştır. Bu haritaya göre, Cumhuriyet Hükümeti'ne karşı iki cephe açılacaktır: 1. Cephe: Kemali, İzoli, Siverek hattı ve Fırat'ın doğu yönü. 2. Cephe: Yozgat-Kayseri hattı ve Kızılırmak'ın doğusundaki yerlerdir. Kuvvetler burada toplandıktan sonra, ***hedef Ankara olmalıdır.*** Halep karargâh olacaktır. 1 sayılı sevk/yollama noktası Urfa; hedef de İzoli geçidi olacaktır. 2 sayılı sevk noktası Resülayn'dır. Burada toplanan büyük kuvvet, Siverek üzerinden Diyarbakır'a yollanacaktır.[19]

"Tarikatçılar"ın Şeyh Sait İsyanı'ndaki Rolü

Tarikatı Salâhiye'nin, Hasan Rıza Soyak Bey'in yukarıda değindiğimiz Türkiye içindeki gizli/yıkıcı faaliyetleri 1925'te Şeyh Sait isyanı döneminde kesin ve belgeli olarak ortaya çıkarılmıştır. Bu sıralarda Anadolu'da "Distol" adlı bir hayvan hastalıkları ilacını tanıtan gezgin satıcılar ***türemiştir.*** İlk olarak Osman Dâver adlı bir satıcı, şüphe üzerine Konya çevresinde yakalanmıştır.[20] Araştırma sonucu Dâver'in üzerinde çıkan mektuplar bir ***gizli komite*** adına çalıştıklarını ortaya çıkarmıştır. ***Bu komitenin de Tarikatı Salâhiye olduğu ve Doğu'daki isyanlarla ilişkisi bulunduğu saptanmıştır.*** Bu gelişme üzerine olaya Ankara İstiklâl Mahkemesi el koymuş ve geniş çaplı tutuklamalar başlamıştır.[21]

Bu konu ile ilgili yargılamalara geniş yer veren Tunaya'ya göre, bu *dava* Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinin *-özellikle Hürriyet ve İtilaf'ın-* Cumhuriyet tarafından yargılanması olmuştur. *Bir bakıma Vahdettin de yargılanmıştır.* Tunaya'nın yer verdiği iddianamede şöyle bir pasaj bulunmaktadır: "...***Bilahare Vahdettin, tehlikeye düşen taç ve saltanatı kurtarmak için milletin vicdan ve mukaddesatından yararlanmak istedi. Tarikatı Salâhiye bu istekten doğdu.***" Hükümde de şöyle bir bölüm vardır: "...***Vahdettin ve hain adamları...dini duygulardan istifade edebilmek ve dini bir kere daha meş'um siyasi emellerine âlet eylemek kasdiyle Tarika-***

---

19 Tunaya, a.g.e., s. 580 vd. Tunaya'nın belirttiğine göre, söz konusu harita dava dosyasında bulunmaktadır. Öte yandan, bir kısmını aşağıda yayınlayacağımız yurt dışındaki 150'lik ve firari vatan hainlerinin Türk istihbarat görevlilerince ele geçirilen mektuplarında da bu *harekât haritası* ile ilgili yukarıda verilen bilgiler doğrulanmaktadır. Bu durum da bu grupların **tek merkezden yönlendirildiğinin** açık bir kanıtıdır.

20 Konya'nın seçilmesi karşıdevrimciler için oldukça isabetlidir. Çünkü bu yörede daha birkaç yıl önce, Vahdettin'in bendesi Hacı Zeynel Abidin ve şürekası hocalarca Türk İstiklâl Harbi'ne karşı sayısız isyanlar çıkmıştır. Doğal olarak bu isyanlarda İngiliz istihbaratının parmağı da bulunmaktadır.

21 Tunaya, a.g.e., s. 581 vd.. Tunaya'nın bundan hemen önce verdiği bilgilere göre örgütün İstanbul'da yaptığı toplantılara I. TBMM Erzurum eski milletvekili **Hüseyin Avni [Ulaş]**, eski İttihatçılar'dan **Kara Vasıf, Kara Kemal**, eski Hicaz Polis Müdürü Refik ile Mersin'li Cemal Paşa da katılmıştır. H. Avni Ulaş'ın, Erzurum Kongresi'ne de [D.] Bayazıt delegesi olarak katıldığı bilinmektedir. Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, s. 110 vd.

tı Salâhiye adı altında bir gizli cemiyet kurmuşlardır. " Mahkeme, ***Tarikatı Salâhiyecileri yabancı istihbarat örgütleri ile işbirliği yapmakla*** suçlamıştır.[22]

Tunaya'nın, "Kurucusu İlâyı Vatan'dan daha fazla yaşamış olan Tarikatı Salâhiye, bu gelişmeler içinde tarihe gömülmüştür" demesine karşın, ***bizim ulaştığımız belgelere göre örgüt, faaliyetlerine yurt dışında hem kendi adıyla hem de "Anadolu İhtilal Komitesi" adıyla devam etmiştir.***

Olaylar Hasan Rıza Soyak Bey'i Doğruluyor

Hasan Rıza Soyak Bey'in bu bölümün hemen başında yer verdiğimiz iddiaları, yukarıda anlatılarla doğrulanmaktadır. Özetlemek gerekirse; Vahdettin, 1919'da tehlikede gördüğü ve şahsında birleşen saltanat ve Halifelik Makamı'nı kuvvetlendirip sürdürmek için, yöneticilerinin hemen hepsi kendisine yakın adlardan oluşan yasal İlâyı Vatan derneğini kurdurmuş ve buna hem yer vermiş hem de yöneticilerine maaş bağlamıştır. Perde arkasından Vahdettin'in yaveri Kiraz Hamdi'nin yönettiği bu örgüt, Halifeliği güçlendirmek için faaliyet göstermiş, doğal olarak da Anadolu Hareketi'nin karşısında yer almıştır. İlâyı Vatancılar açıkça anlaşılabileceği gibi ***İngilizci***'dir. O kadar ki ***İngiliz bayrağını ayakta selamlayabilecek kadar.***. Bazı üyeler, örneğin Gözlüklü Sait Bey, ***İngiliz Farmasonları Cemiyeti*** İstanbul Şubesi İkinci Başkanlığı'na seçilmiştir. İngilizcilikleri gereği ***işbirliğine giriştikleri Yunanlıların TBMM'ye karşı Anadolu'da kurmak istediği kukla bir meclisin hazırlık toplantılarına da katılan*** İlâyı Vatancıların amacı ***Anadolu Milli Hareketi'ni boğmaktı.*** Araplar ve Arnavutlarla da ilişki kuran İlâyı Vatancılar, birçok *baba*yı örgütlerine katmışlardır.

İlâyı Vatan 1920'de de kendi içinden bir *yeraltı örgütü* olarak Tarikatı Salâhiye'yi örgütlemiştir. Tarikatı Salâhiye, gizli ve ihtilalci bir örgüt olarak, İlâyı Vatan Cemiyeti'nin fiili yöneticisi ve örgütleyicisi Kiraz Hamdi tarafından kurulmuş; İzmir, Antalya ve ***Doğu illerinde*** de hücreleri açılmıştır. Tarikat, büyük bir devrimci cephe hazırlamak için peydahlanmıştır. "Tarikat"ın amacı, Osmanlı ülkesinden taşarak İslam dünyasını içine alan bir kalkındırma ve kurtarma politikasıdır. Bu amaçla, önce İT, sonra Müdafaai Hukuk ve en sonunda da Türkiye Cumhuriyeti'ne karşıt ve yıkıcı bir yöntem izlenecektir. Bu amaç doğrultusunda, ***"Dağıstanlılardan oluşacak"*** Hilafet Ordusu kurulmasına girişilmiştir.

Vahdettin'in kaçışından sonra faaliyetlerini yurt dışında sürdüren Tarikatı Salâhiyeciler, devrik Padişah ve Şehzade Selim ile ilişki içinde olmuşlardır. ***Çerkez Ethem ve kardeşleri ile Kuşçubaşı kardeşlerin yönetiminde, İngiliz ve Yunanlıların koruyuculuğunda, Midilli'deki suikastçı bir ihtilal örgütü olan "Anadolu İhtilal Komitesi" ile eylem birliği içinde bulunmuşlardır.***

Bu zamana kadar elden geçirdiğimiz belgeler ışığında burada hemen şunu söylemek isteriz ki, ***Çerkez Ethem ve kardeşleri ile Kuşçubaşı Eşref ve Sami'nin kurduğu Anadolu İhtilal Komitesi, Tarikatı Salâhiye ile iç içe geçen bir yapılanmadır.***

---

22 a.g.e., s. 583 vd.

İleride yayınlayacağımız, yurt dışına kaçan "firari" ve "150'lik" vatan hainlerinin Türk istihbaratınca ele geçirilen mektupları bu ***"iç içeliği"*** doğrulamaktadır. Bu mektupların ışığında Çerkez Ethem ve kardeşleri ile Kuşçubaşı kardeşler ve 150'lik/firarilerin sıkı bir işbirliği içinde olduğu görülecektir.

Tarikatı Salâhiyecilerin yabancı istihbarat servisleriyle işbirliği içinde eylemlerini Anadolu'ya yaymak, kamuoyunu ***Vahdettin'in dönüşüne alıştırmak*** ve Şeyh Sait isyanının genişlemesinde rol oynamak gibi faaliyetlerinde *Ethem ve onunla birlikte hareket eden unsurlar da* ileride açıklanacağı gibi yer almıştır. ***Tarikatçıların, Doğu isyanları ile ilgili olarak yabancı 'memurlara' sunulmak üzere hazırladığı ayrıntılı "harekât haritası" Ethem'in Kürt isyanlarındaki harekat hattı ile üst üste düşmektedir.***

Rauf Bey Niye Firar Etti?

Bu arada konunun anlaşılabilmesi için belirtelim ki, 1925/1926'da Ankara ve Bursa'da yapılacak suikasttan haberdar olmasına karşın bunu Mustafa Kemal'e bildirmeyen Rauf Bey,[23] Atatürk'e 16 Haziran 1926'da İzmir'de yapılması planlanan *suikasttan hemen bir ay önce* 12 Mayıs 1926'da 45 gün izin alarak *'tropik malarya'* tedavisi bahanesiyle Türkiye'den *alelacele* ve şaibeli bir biçimde *ayrılmıştır.*[24] Rauf Bey'le birlikte, daha sonra yazdığı *"Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri"* kitabını ona ithaf edecek Halide Edib[25] ile eşi Dr. Adnan Adıvar da yurt dışına kaçacak ve Rauf Bey 1935 yılına kadar da dönmeyecektir. Döndükten sonra da Atatürk tarafından *-10 Kasım 1938'e dek-* kabul edilmeyecektir.[26]

15.1. Tarikatçıların Yurt Dışı Çalışmaları

Tarikatı Salâhiyeciler, ***Büyük Türk Taarruzu*** ile kazanılan Türk Zaferi'nin ardından kaçtıkları çeşitli ülkelerde de Türkiye karşıtı 'faaliyetlerini' sürdürmüşlerdir. Türk istihbarat görevlileri de bu kişiler ve faaliyetlerini çok yakından izleyerek raporlar hazırlamışlardır. Emniyet Genel Müdürlüğü'nce hazırlanıp İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey tarafından Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e sunulmak üzere 24 Aralık 1932 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Yusuf Hikmet (Bayur) Bey'e teslim edilen yurt dışındaki *150'lik* ve *firari* vatan hainleri ile ilgili çok çok gizli ve tamamını hemen bundan sonraki bölümde yayınlayacağımız raporda yer alan mektuplarda Rauf Bey'in adı da geçmektedir.

---

23 Soyak, a.g.e., s. 337 vd.

24 Orbay, Siyasi hatıralar (Örgün 2003), s. 629 vd. Bu arada Sayın Taha Akyol'un hazırlayıp sunduğu, Rauf Bey'in yeğeni Bekir Şasa'yı konuk ettiği ve CNN Türk'te 14 Temmuz 2006'da yayınlanan "Eğrisi Doğrusu" programında Orbay için *"...İzmir suikastı nedeniyle 10 yıl sürgüne mahkûm edildiğinde...."* gibi bir ifadenin kullanılmasını son derece yadırgadığımızı da belirtmek isteriz. Bilimsel tarihi gerçeklerle bağdaşmayan bu ifade, her zaman bilimden dem vuran Sayın Akyol'a hiç yakışmamıştır. Sayın Akyol, Rauf Bey **"sürgün"** değil **"firari"**dir firari!..

25 Mahmut Çetin, Kart-Kurt Sesleri, s. 133 vd.

26 Soyak, a.g.e., s. 361 vd.

Tarikatı Salâhiyecilerin Rauf Bey'le İlişkileri

Damat Ferit hükümetinin Dahiliye Nazırı ve Hasan Rıza Soyak'ın Tarikatı Salâhiye üyesi olduğunu belirttiği Mehmet Ali;* vatandan kaçtıktan sonra Türk istihbarat görevlilerince ele geçirilen 30 Ekim 1931 tarihli bir mektubunda; Fransa'da karşıdevrimci faaliyetlerini sürdürürken; Rıza Nur, Rahmi ve ***Rauf** (Orbay) **Bey*** ile de ara sıra görüştüğünü belirtmektedir.[27]

İngilizlerle temasta olup kendisi de bunu inkâr etmeyen eski Şehzade Mahmut Şevket'in Mehmet Ali'ye yazdığı 22 Ocak 1932 tarihli mektup:

"Size dört lira gönderiyorum. Bu parayı doğrudan doğruya Bandırma'lı Kâzım Bey'e gönderiniz. Hemen buraya gelsinler, gelmezden evvel Çerkez Ethem Bey'le de bir temas yapsınlar. Değirmendere'li Kâzım Bey'in vefatı haberini üzüntü ile okudum. Evet doktorum bir Kâzım ölebilir, hepimiz de ölebiliriz. Lâkin bu ruh ölmeyecek ve hiçbir güç bu ruhu öldüremeyecektir ve hepimiz bu ruhun koruyucusuyuz ve bu ruhu takviye için yaşıyoruz. İnşallah bir gün gelecek başarılı olacağız.

"Adnan (Adıvar) ve ***Rauf** (Orbay) **beylerin*** herhalde adreslerini süratle bularak bana gönderilmesini tekrar rica ederim."[28]

Mehmet Ali'nin 12 Mayıs 1932 tarihli mektubundan anlaşıldığına göre de Şehzade Mahmut'un ***Rauf*** ve Adnan ***beylerin*** adreslerinin bildirilmesi isteği yerine getirilmiştir.[29]

Firari olup Türk vatandaşlığından atılan ve Kiraz Hamdi Paşa ile Şeyh Sait'in oğlu Salâhattin gibi hainlerle de yazıştığı anlaşılan Vehip Paşa'nın Türk istihbaratınca ele geçirilen 28 Kasım 1928 tarihli mektubunun özeti ile ilgili olarak da raporda şu bilgiler yer almaktadır: "Çerkez Ethem'in Suriye'de ikametine dair girişimlerde bulunmuştur. Nis'te Gümülcine'li İsmail'i tabanca ile tehdit eden Mehmet Sabri'nin bu hareketi Gazi Hazretleri tarafından tertip edildiği hakkında halk arasında mevcut telakkiyi doğru bulmamakta ve bunun kadın yüzünden olduğuna inanmaktadır. ***Rauf** (Orbay) **Bey***'in eski cesaretinin sönmüş olduğunu görmüştür..."[30]

Raporda yer verilen eski Kadıköy Belediye Başkanı Raci Azmi'nin, Vahdettin ve Abdülmecit ile ilişkisinden başka Halep'te Fransız reji idaresinde görev aldığı, Kürtlerle birlikte çok çalıştığı belirtildikten sonra "***Hilafet Cemiyeti***'*nin* önemli üyelerinden olduğu" da ifade edilmiştir.[31]

---

27 Tülây Duran, 150'liklerin..., BTTD, Eylül 1999, sayı: 32.
28 Duran, a.g.m.
29 Aynı yer.
30 Duran, a.g.m. (III), BTTD, Kasım 1999, sayı: 34.
31 Duran, a.g.m. (IV), BTTD, Aralık 1999, sayı: 35.
* Galatasaray Lisesi mezunu olup bir Fransız kadınla evlidir. İşbirlikçi Hürriyet ve İtilaf Partisi mensubudur. Damat Ferit Hükümeti'nde Dahiliye Nazırlığı yapmıştır. Ali Fuat Cebesoy'un ağabeyi Yüzbaşı Mehmet Ali Bey, onun kızı ile evlenmiştir. Cebesoy, a.g.e., s. 33 vd.; Orbay, Siyasi Hatıralar (Örgün 2003), s. 288 vd.; Dr. Ayfer Özçelik, Ali Fuat Cebesoy, s. 55 vd.

Raci Azmi'nin Ocak 1930 tarihli mektubunda da yurtdışındaki *firari* ve *150'lik* vatan hainlerinin ***Tarikatı Salâhiye*** ile ilişkisi ortaya çıkmakta, bir anlamda itiraf edilmekte ve bu gizli örgüt övülmektedir: ***"Tarikatı Salahiye İslam masonluğudur. Siyasetle alâkası yoktur.."***[32]

Türk istihbarat görevlilerinin bu sıralarda Beyrut'ta bulunduğunu saptadığı ***Tarikatı Salâhiyeci*** Raci Azmi'nin 24 Şubat 1930 tarihli bir mektubunda da ayrıntı verilmemekle birlikte "...Ali Cenani Bey, ***Rauf Bey***'le görüşmek üzere özel görevlendirme ile gönderilmiştir" denilmektedir.[33]

Türk istihbaratının elde ettiği eski Mabeynci Reşit'in 27 Eylül 1931 tarihli bir mektubunda da, mektup sahibinin genel üyesi olduğu ***Selâmeti Umumiye Cemiyeti***'nden bahsedilmektedir.[34] Ancak bu cemiyet ile Tarikatı Salâhiye'nin mi kastedildiği bilinmemektedir. Tarikatı Salâhiye, İlâyı Vatan içinde gizlice örgütlendiği için adının karıştırılmış olma ihtimali yüksektir. Nitekim, Reşit'in 27 Kasım 1931 tarihli bir mektubunun özetini çıkaran Türk istihbarat görevlilerinin raporunda bu konu ile ilgili şöyle denilmektedir: ***"...Kurulması oldukça eski ve tedbir olarak gizli kalmış olan*** *Selâmeti Umumiye Cemiyeti'nin faaliyete geçtiğinden...bahsetmektedir.'*[35]

Yurtdışındaki Kaçak ve 150'liklerin Başkan Adayı Rauf Bey

Bandırma'lı Kâzım'ın mektupları:

17 Ocak 1932: Ankara Hükümeti'ni yıkmak için teşkilatı hazırlamıştır. 'Yol parasının bir an evvel gönderilmesi lazımdır' diye yazmaktadır."[36]

31 Ocak 1932: ***"Çerkez Ethem ile beraber çalışmıştır.*** Fakat şimdi gayede ayrılmıştır. Gerektiği zaman gerektiği kadar kuvveti vardır. 'Fakat para yok. Bunun çaresi temin edilmelidir' demektedir."[37]

16 Şubat 1932: "Kuvvetlerin mühim kısmı hudut civarındadır. (Yalnız eski şehzadelerden birini kastederek) 'Efendi hazretleri vaat ettiği parayı göndersin. ***Veyahut Hilafet'in kurulması için Haydarabat Nizamı'nın tahsis ettiği beş milyon liradan*** yeterli bir miktar gönderilsin. Harekâta başlayınca Efendi hazretleri başkumandan mevkiinde kalır' demektedir."[38]

27 Mayıs 1932: *"Atina'da İsmet Paşa'ya yapılacak suikast hakkında şaki [Sündik-Çerkez] Davut boş bulunarak Vehip Paşa'ya açıklamada bulunur.* Vehip Paşa bu meseleyi öğrenince iki taraflı menfaat teminine çalışır. Bunun neticesi Davut'un felaketine sebep olur. Bu yüzden Davut, Vehip Paşa'ya düşmandır.[39]

32 Aynı yer.
33 Aynı yer.
34 Aynı yer.
35 Aynı yer.
36 Duran, a.g.m. (V), BTTD, Ocak 2000, sayı: 36.
37 Aynı yer.
38 Aynı yer.
39 Aynı yer.

11 Haziran 1932: Mısır'dan *Amman*'a* gelecek temsilci ile görüşülecek meselelerin biri para sağlanması, diğeri gerekli hazırlıkları yapmak için Hindistan'a bir temsilci heyetinin gönderilmesi işidir. Paris veya Londra'da ***Rauf Bey'in başkanlığı altında bir cemiyet kurulması gerekir. Cumhuriyet idare sistemi iyi değildir. Padişahın idaresinde bir yönetim daha uygundur.*** Vatan içine gönderilecek kuvvetler kırkar, ellişer kişilik müfrezelerden ibaret olacaktır. Muhtelif istikametlerde harekete geçecek olan bu kuvvetler, bir taraftan taarruz, diğer taraftan köprüler ve demiryollarını tahrip eder. Bu hareket tarzından maksat, Ankara'nın ordusunu birkaç parçaya bölmektir, demektedir.[40]

Raporda mektup özetlerine yer verilen yurt dışındaki kaçak ve 150'liklerden *firari* Lütfü Feyzi Kaptan ile ilgili olarak da şunlar belirtilmektedir: ***"Tarikatı Salâhiye ve Cemiyeti Fesadiye'ye üye olmasından dolayı*** Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce gıyaben ve onbeş sene kürek cezasına mahkum edilmiş bir şahıstır. O vakit İstanbul'dan kaçmış ve yurt dışında bir müddet dolaştıktan sonra Mısır'a gitmiş ve şimdi de orada yaşamaktadır. Önemli bir şahıstır."[41]

Buradan da anlaşılacağı gibi ***Tarikatı Salâhiyeciler yurt dışında da Türkiye karşıtı faaliyetlerine devam etmektedirler.***

*Firari*lerden Gümülcine'de öğretmenlik yapan Hafız Cemal[42]'in 18 Eylül 1931 tarihli mektubunun özetinde ***Tarikatı Salâhiye*** hakkında bilgi vardır: "...Kiraz Hamdi'nin; Dr. Salâhattin Bey'in evrakını çalarak Ankara Hükümeti'ne sattığından ve ***Tarikatı Salâhiye yüzünden on bir kişinin idamlarına sebebiyet verdiğinden*** ve İsmail Hakkı'nın son günlerde Ankara Hükümeti'nin Gümülcine Konsolosluğu ile temasa geçtiğinden bahsetmiştir."[43]

Raporda "Doktor Nihat Reşat'ın Mektuplarının Özeti" başlığı altmda şu bilgiler verilir: "Doktor Nihat Reşat Bey Paris'te bulunmaktadır. Bir *firari* vaziyetindedir. Nis'te bir müddet oturmuştur. Paris'te Mısır'lı bir kadınla evlenmiştir. ***Firari*** ** ***Rauf Bey ile ilişkidedir.*** Mektuplarının büyük bir kısmı özel mahiyette olup önemli olanlardan bazıları aşağıya çıkarılmıştır."[44]

Türk istihbaratının elde ettiği mektuplarına göre, ***firari Rauf Bey***'in arkadaşı Doktor, ***Cumhuriyet idaresinin fena olduğundan,*** ahlâken ve iktisaden sessiz kalındığından söz etmektedir. Ona göre Menemen kalkışması nedeniyle asılacak olanlar bedbahttır [talihsizdir]. ***Doktor, Kürt isyanının bastırılmasından da üzüntülüdür. Ancak kendisinin 'mücahit' dediği bu Kürt kuvvetleri yakında tüm Anadolu'ya hakim olacaklardır.***[45]

---

40 Aynı yer.
41 Duran, a.g.m. (VI), BTTD, Şubat 2000, sayı 37.
42 Kendisi hakkında raporda şu bilgi verilir: "150'likler listesinde 91 numarada kayıtlı Nedim'in kardeşidir. Gümülcine'dedir. **150'liklerden Mehmet Ali'nin taraftarıdır.** Mehmet Ali'nin hesabına çalışır. **Evvelce Arapyan Hanı'nda İngilizlere hizmet etmiştir.** Her zaman Türkiye aleyhinde çalışır."
43 Aynı yer.
44 Aynı yer.
45 Aym yer.
* Ethem, o sırada Amman'dadır.
** **Türk istihbaratının Rauf Bey için "firari" tanımını yapması oldukça dikkati çekicidir.**

Rauf Bey'in Rontgenini Gösteren Belge

Bundan önceki bölümün sonu ve bu bölümün başı şu soru ile bitiyor ve başlıyordu: ***"...Acaba Rauf Bey'in Çerkez Ethem'i koruyucu ve kollayıcı bu yaklaşımının bizim bilmediğimiz başka bir nedeni mi vardı? Şimdi de bundan sonraki bölümde bu sorunun yanıtını bulmaya çalışacağız."***

İşte bu sorunun yanıtını bulmaya çalıştığımız bu bölümdeki Rauf Bey'le ilgili yayınladığımız bilgi ve belgeleri ***ete kemiğe büründürebilecek*** son bir belgeyi dikkatinize sunmak istiyoruz: 6 Aralık 1927 tarihli bu belge, ***Yunan gizli servisi***nden jandarma komutanlığına *"gizli ve kişiye özel"* kaydıyla gönderilmiş, "Konu" olarak da ***"Atina'daki Türk ve Çerkez siyasal sığınmacıların faaliyetleri hakkında"*** notu düşülmüş bir Yunan belgesidir:

"...Yunanistan'daki Türk ve Çerkezlerden oluşan anti-Kemalist güçlerin, Küçük Asya'da halkı ayaklandırmak ve kendi taraftarlarını hareket geçirmek, ***rejimi yıkıp Mustafa Kemal'i öldürmek için bir gerilla gücü oluşturduklarını öğrenmiş bulunuyoruz.***

"Bunlar emirleri Paris, Nice ve Berlin'deki anti-Kemalist liderlerden almaktadırlar. ***Bu liderlerin önde gelenleri:*** *Vehip Paşa,* ***Rauf Bey*** *ve Şerif Paşa'dır. Bunlar söz konusu faaliyetleri finanse etmektedirler.*

"[Mustafa] Kemal tarafından alınan karşı önlemler, özellikle [Kuşçubaşı] Hacı Sami'nin öldürülmesi, buradaki faaliyeti yürüten Komitenin eylemliliğini yükseltti.

"Komite, Türkiye'ye yapılacak çıkarmanın Yunan adalarından olmamasını, çünkü bunun Yunanistan'ı zor duruma sokacağını ve ayrıca Yunan hükümetinin böyle bir girişimden haberdar olacağını bilmektedir.

"Komite, Türk Büyükelçisi'ne ve elçilik mensuplarına yönelik yapılacak bir suikasttan da caydı. Çünkü böylesi bir eylemin, Komite üyelerinin Yunanistan'daki konumlarını zedeleyeceğini gördü.'[46]

---

46 Yunan dışişleri bakanlığı arşivi, **Anti-Kemalist** dosya: **1927** (2)'den naklen: Cilasun, a.g.e., s. 226. Cilasun'un eserinde bu belgenin yer aldığı sayfanın üstünde **1923** yılına ait olduğu belirtilmesine karşın, içeriği ve dipnotundan da anlaşılabileceği gibi belge, 1923 değil, 1927 tarihlidir. Çünkü 1923'te Rauf Bey henüz **firar etmeyip** Türkiye'de bulunduğu gibi, belgede 1923'te öldürüldüğü belirtilen Kuşçubaşı Hacı Sami de o tarihte yaşamaktadır. Hacı Sami, kardeşi Ahmet ile birlikte Mustafa Kemal'e suikast için gizlice çıktıkları Ege/Madran Dağları'nda 27 Ağustos 1927'de **Yörükler** ve **Türk jandarmalarınca** öldürülmüşlerdir. Erdeha, a.g.e., s. 112.; Kantemir, Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayrı 11 Suikast, s. 49 vd.

16. BÖLÜM

DOĞU İSYANLARI VE ÇERKEZ ETHEM

Bu bölümde Ethem'in Ege'deki Yunan adaları ve Batı Trakya'dan Türkiye'ye yönelik eylemlerinin dışındaki faaliyetlerini vermeyi düşünüyoruz. Bu faaliyetler genellikle; *150'lik, firari, Kürt* ve *Ermeni* grupları ile Anadolu'nun Doğu ve Güneyinde çıkarılan İngiliz-Fransız destekli Kürt isyanları ile ilgilidir.

Önceki bölümlerde de değinildiği gibi Büyük Türk Taarruzu'na kadar Yunan orduşu ile Türk ordusuna karşı silahlı mücadele eden Çerkez Ethem ve kardeşleri, bozgun üzerine adalara sığınarak faaliyetlerine oradan devam etmişlerdir. Bunlar, bir ara da Batı Trakya'ya geçerek buradaki Türklere zulümler yapıp hatta adalara sürülen Batı Trakya Türklerini de diri diri denize dahi atmıştı.

Bundan sonra Ethem'in bir ara "tedavi olmak için" Almanya'ya gittiği de iddia edilir.[1] Ancak başka kaynaklarda da Ethem ve Kuşçubaşı Eşref'in Lozan'daki Türk delegelerine suikast için Yunanistan'dan Avrupa'ya gönderildikleri belirtilir ki, büyük bir yalandan ibaret olan yukarıdaki iddiaya biz de önceki bölümlerde yer vermiştik. ***Klasik Ethem biyografilerine eklenen "tedavi için Almanya'ya gitti" faslı, Ethem ve Kuşçubaşı Eşref'in, Lozan'daki Türk delegelerine suikast girişimlerini örtmek için ustaca imal edilmiş bir kurgudur.***

Yunanistan'da Sarayda Yaşadılar

Bu arada, Çerkez Ethem'in isyanı üzerine Ankara'da bulunan ailesi de Kayseri'ye nakledilerek gözaltında bulundurulur. İnce hastalığa yakalanan Çerkez Reşit'in eşi Seher Hanım'ın, Kayseri/Talas'taki Amerikan Koleji Hastanesi'nden verilen, "tedavisi için İsviçre'ye gitmesi gerekir" raporunun Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce de uygun görülmesi üzerine aile, Mersin'den bindikleri bir vapur ile İsviçre'ye gitmek üzere yola çıkmalarına karşın Pire, yani Yunanistan'a iner.[2]

Bu olayların görgü tanığı olan Çerkez Reşit'in oğlu Aytek, yaşadıklarını şöyle anlatır:

---

1 Sarıhan, a.g.e., s. 113 vd.; Cilasun, a.g.e., s. 76 vd. Klasik Ethem biyografilerinin hemen hepsinde bu konuya bu şekilde yer verildiği için biz sadece bu iki kaynakla yetiniyoruz.

2 Halit Çapın, Omonya Meydanındaki Çocuk Çerkez Ethem'in Yeğeni Aytek, Milliyet, 17 Temmuz 1982, s. 7.

"Halandra'ya götürdüler bizi. *Kralın köşkünün bulunduğu mesireye. Saraya yerleştik. Sarayın bir dolu salonları yanı sıra 28 de odası vardı.* Babam ve amcalarım da oradaydılar. Ethem Amca'mın birçok subayı zamanla sarayı terk edip muhtelif yerlere göçmüşlerdi. Amcam Ethem de kısa bir süre sonra kendisine büyük acılar çektiren midesini tedavi için Almanya'ya gitti. Sarayda bulunduğum sürece unutamadığım tek kişi, babamın maiyetinde olan Yüzbaşı Şevket Bey idi...Bir de Hacı Sami Bey vardı ki anlatılması imkânsız..."[3]

Aytek, "Balkan Birliği'nin kurulması üzerine babam ve amcalarım Yunanistan'dan çıkarıldı" demesine karşın, bu doğru değildir. Çünkü Balkan Birliği/Balkan Antantı, 1930'dan sonra, 9 Şubat 1934'te imzalanmıştır. Halbuki, bizim saptamalarımıza göre, Çerkez Ethem ve kardeşleri, Hacı Sami'nin 27 Ağustos 1927'deki başarısız suikast girişiminden sonra, Türkiye'nin Atina nezdinde yaptığı baskılardan sonra Yunanistan'dan çıkarılmışlardır. Çerkez kardeşler, hatırı sayılır bir Çerkez nüfusunun yaşadığı Ürdün'ün merkezi Amman'a gider.[4]

Yunanlılar, bu tarihten sonra ülkeyi terk etmelerine izin vermedikleri Çerkez kardeşlerin babası Ali Bey ile ailenin kadın ve çocuklarını Halandra Sarayı'ndan çıkararak Atina'nın gecekondu mahallesi Peristeri (Güvercin)'deki bir gecekonduya yerleştirir.

Aytek'in verdiği bilgiye göre, *o zamana kadar bolluk içinde yaşayan aile* bu durumdan hayli sarsılmış ve alışmış oldukları eski yaşamlarını sürdürmek için ailenin kadınları mücevherlerini dahi satmışlardır.[5]

Öte yandan aileyi Atina'da sık sık ziyaret edenlerden birisi de Çerkezlerin ünlü "Hasan Amcası", Hürriyet ve İtilafçı Hasan Vasfi (Kıztaşı)'dir.[6]

---

3 Aynı yer.

4 **İleride Ürdün devletine kurucu başkentlik yapan Amman, bir Çerkez köyü idi.** Yılmaz Çetiner, Son Padişah Vahdettin, s. 240 vd.

5 Çapın, a.g.r.

6 Çapın, Omonya Meydanındaki Çocuk Çerkez Ethem'in Yeğeni Aytek, Aytek Nasıl Jozef Oldu? Milliyet, 18 Temmuz; 1982; Müfid Ekdal, Eski Bir İhtilalciden Dinlediklerim, s. 12 vd.
Aile Hıristiyan oluyor: Aytek, geçim zorlukları nedeniyle **kısmen Hasan Amca** biraz da **tavernacı Kiryo Niko**'nun önerisi üzerine **din değiştirerek Katolik olmaya** karar verir. Niko, Aytek'i Ortadoğu ve Balkanların misyoner teşkilatını yöneten Fransız asıllı Monsenyör Filipuçi'ye gönderir. **Filipuçi, Papa'dan sonra gelen en kıdemli kardinaldir.** Yönettiği misyoner teşkilatı din değiştiren yoksullara baktığı gibi küçük yaşlardaki çocukları da eğitip rahip ve rahibe yapmaktadır. **Aytek, kilisede Filipuçi'nin elindeki yüzüğü öperek Katolikliğe ilk adımını atar.** Filipuçi Aytek'e bir de kitap vererek işaretli 15 satırı kız kardeşleriyle birlikte ezberlemesini ister. Bu satırlar duadır. Bir süre sonra Aytek, annesi ve üç kız kardeşi ile kilisede Filipuçi ve diğer papazların önünde diz çöker. Başlarına su serpilip ağızlarına tuz verilerek, yanakları da hafifçe tokatlanarak vaftiz edilirler. Aytek, Jozef; kız kardeşleri de Mari, Sesil ve Teresa adını alırken; annelerine de şimdilik sadece Madam denir. Kızlar rahibe olmaları için Atina'dan 41 km. uzakta bir dağ eteğindeki manastıra; Aytek de Atina yakınlarında Kifisyas'ta rahip yetiştiren bir okula yerleştirilir. Anne Madam da rahibelerin elbiselerini dikerek aile bütçesine katkıda bulunur. Sıkıntılı günler geçirirken bir gün Atatürk'e sitem dolu bir mektup yazarlar. Hiç ummamalarına karşın **Atatürk Reşit'in eş ve çocuklarının ilk vapurla Türkiye'ye getirilmelerini emreder.** Hazırlanan pasaportları Atina Büyükelçisi Enis Akaygen tarafından kendilerine verilerek ilk vapurla vatana kavuşmaları sağlanır. Çapın, Omonya..., Milliyet, 18 Temmuz, 1982.; Ayşe Arman, Maria Josephine Kim?, Hürriyet, 16 Ekim 2006.

Çerkez Ethem ve Kürt İsyanlarındaki Rolü

Çerkez Ethem'i bundan sonra genç Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı İngiliz ve Fransız emperyalizmince çıkarılan doğu/güneydoğu isyanlarındaki rolü ile görürüz.

Bu isyanların ilki Şeyh Sait isyanıdır. Devam eden Musul görüşmeleri nedeniyle Türkiye'yi zor duruma düşürmek isteyen İngilizlerin organize ettiği isyan, 13 Şubat 1925 tarihinde başlamış, aynı yılın 15 Nisan'ında bastırılmışsa da uzantıları 1925 Ağustos sonlarına kadar sürmüştür.

Bu konuda yüksek lisans yaptığını daha önce belirttiğimiz Sedat Bingöl'ün verdiği bilgiye göre, Şeyh Sait isyanının bastırılmasından hemen sonra Türk güvenlik birimlerine gelen 27 Ağustos 1925 tarihli bir istihbarat raporunda Çerkez Ethem'in Musul civarında, aralarında Seyit Abdülkadir'in* oğlunun da bulunduğu Kürt aşiret ileri gelenleri ile birlikte çalıştığı bildirilmektedir.[7]

Bingöl'ün Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki belgelere dayanarak verdiği bilgilere göre Çerkez Ethem, 1926 Ağustos'unda Bağdat'tadır: Türkiye'nin Irak Konsolosluğu, Çerkez Ethem ve Seyit Hüseyin, Rasim Hurşit[8], Çerkez Reşit ve Mevlanzade Rıfat'ın Bağdat'ta Kürtleri tahrik ettiğini bildirmektedir.

28 Ekim 1926 tarihli bir başka istihbarat raporunda ise Çerkez Ethem'in Musul'a giderek orada bulunan asılan *Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza* ve bazı *İngilizler*le temas kurduğu; buradan Kerkük'e geçerek Şeyh Mahmut'la ilişkide olduğu; buradan da Halep'e geçerek Duşasile (?) aşireti ve Fransızlarla müzakerelerde bulunduğu; bu temaslar sonucu ***Çerkez Ethem'in Kürt aşiretlerine silah sağlamayı üstüne alarak, durdurulan isyanın tekrar başlatılması için çalıştığı bildirilmektedir.***[9]

Çerkez Ethem'in Amman'daki Abaza dostu Mehmet Janbi'nin günlüklerinde de Ethem'in 1925 yılında Atina'dan Irak'a gittiği belirtilmektedir. Ethem Irak'a giderken yanında *Manol* adlı bir Rum'u da götürmüştür. Manol, Tahran'a yerleşerek ticarete başlamış, İran'dan Türkiye'ye gelip giderek; [Doğu] Bayazıt, Dersim ve Diyarbakır'da olup bitenler hakkında Ethem'e istihbarat toplamıştır. Yunanistan'da bulunan Kuşçubaşı Eşref ise Atina'da oturan İstefoboyukas ve Mustafa Karok ile Ethem'in haberleşmesini sağlamıştır.[10]

---

7 Çerkez Ethem'e Dair Yeni Bazı Belgeler ve Değerlendirmeler, Toplumsal Tarih, Nisan 1997, sayı: 40.: Hazırlıkları sürdürülen isyanı Devlet'e bildiren Çapakçur'da öğretmenlik yapan Mehmet Zeki Bey'i S.Sait'in oğlu Ali Rıza'ya ihbar edip katledilmesine neden olan *-eski Kuvayı Milliyeci-* Çapakçur Kaymakamı **Çerkez** Hüseyin Hilmi'nin, Ethem'le bir ilgisinin olup olmadığı şimdilik bilinmemektedir. Bu ihaneti nedeniyle idama mahkûm edilen Hüseyin Hilmi'nin cezası, eski hizmetlerinden dolayı 15 sene küreğe çevrilmiştir. Behçet Cemal, Şeyh Sait İsyanı, s. 24 vd.

8 Firari subaylardan; Taşnak-Hoybun, s. 23 vd.

9 Bingöl, a.g.m.

10 Albayrak, a.g.e., s. 236 vd. Janbi'nin 10 Ocak 1936 tarihli notlarında da Manol'un Ethem'le Yunanistan'daki Kuşçubaşı Eşref, İstefoboyukas ve Mustafa Karok arasındaki haberleşmeyi sağladığı belirtilmektedir. Çanklı'nın anılarında adı geçen ve Yunan istihbaratı adına milli faaliyetler hakkında istihbarat toplayan **Akhisar'lı Manol**'un, ileride Ethem'in yanında gördüğümüz kuryesi **Manol** olup olmadığı ise şimdilik bilinmiyor. a.g.e., s. 22 vd.

* Şeyh Sait İsyanı'nın elebaşılarından Âyân üyesi ve Kürt Teali Cemiyeti'nin kurucu Başkanı Seyit Abdülkadir, 14-23 Mayıs 1925 tarihleri arasında yapılan yargılamaların ardından diğer sanıklarla birlikte Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi'nce idam cezasına çarptırılmış, hüküm 27 Mayıs Çarşamba günü infaz edilmiştir. Taşnak-Hoybun (Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Ermeni-Kürt İttifakının İç Yüzü), s. 89 vd.; Prof. Dr. Abdülhalûk Çay, Kürt Dosyası, s. 393 vd.

Kürt İsyancılarını İngiliz İstihbaratçıları Örgütlüyor

Birinci baskısı 1931 yılında Türk Ocakları tarafından yapılan "Taşnak-Hoybun" adlı kitapta da bu konu ile ilgili istihbari bilgilere dayalı ilginç olaylara yer verilmiştir. Kitabın "Şeyh Sait İsyanından Sonra İlk Toplanış ve İngilizlerin Vaatleri" başlıklı bölümde şu bilgilere yer verilir *(kısmen sadeleştirerek)*: "Şeyh Sait isyanından sonra memleketimizden kaçan bazı hainler, İngilizlerin Revandiz Kaymakamlığı'nda kullandıkları *Seyit Taha** vasıtasıyla Irak Fevkalade Komiser Muavini ve *İntelligence Service*'in temel direği ve en çok sözü geçeni olan *C.J. Edmons*'a takdim edildiler. C.J. Edmons bunları aynı servis yöneticilerinden Yüzbaşı *Modfold* refakatinde Revandiz'e gönderdi.

"1927 senesi Şubat'ında Revandiz'de Seyit Taha'nın evinde ilk defa olarak toplandılar. Bu toplantıda şunlar vardı: Seyit Taha, kardeşi Seyit Musluhiddin, Balik aşireti reisi Mehmet Ağa, Munkuri aşireti reisi Suvar Ağa namına kâtibi, ***Şeyh Sait'in adamlarından Hınıs'lı Mehmet Emin**** *(diğer ismi Broski)*."[11]

İngiliz istihbaratçısı Yüzbaşı Modfold, toplantıda bulunanlara İngilizler adına şu maddeleri dikte ettirir:

"İngilizler daima mazlum milletlerin koruyucusu olmuşlardır. Kürtlere de yardım edeceklerdir. İcabında kendilerine silah ve cephane verecekleri gibi, ***Nasturilere de Kürt elbisesi giydirerek*** yardım ettireceklerdir. Fakat her şeyden evvel başarılı olmak ve bunun için de birleşerek büyük bir örgüt kurmak gerekir.

"Şemdinli tarafından taarruz ve Van işgal edildiği takdirde İngiliz yardımı her sahada kendini gösterecektir."[12]

Modfold'un dikte ettirdiği İngiliz önerilerini görüşmek üzere bu kez de 1927 Mart'ında yine Seyit Taha'nın evinde; Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, Türk ordusundan kaçan subaylardan İhsan Nuri, Rasim Hurşit, Şeyh Sait'in adamlarından Hınıs'lı Mehmet Emin Broski, Seyit Taha'nın kardeşi Seyit Musluhiddin, Şemdinli bölgesinden Herki aşireti reisinin oğlu, Balik aşireti reisi Mehmet Ağa ve Munkuri aşireti reisi adına kâtibinin katılımı ile ikinci bir toplantı yapılır. Görüşmelerin ardından şu kararlar alınır:

Irak'tan Şemdinli bölgesine; İran'dan Celali bölgesine; Suriye'den Urfa bölgesine, taarruza başlamak ve aynı zamanda Ağrı dağında bulunan Celali aşireti reisi

---

11 a.g.e., s. 19 vd..
12 Taşnak-Hoybun, s. 20 vd.
* Seyit Taha, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne karşı İngiliz ve Rus kışkırtması sonucu 1880'de isyan eden Şeyh Ubeydullah'ın oğlu; Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir'in de yeğenidir. Oğuz Aytepe, Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti, Tarih ve Toplum, Haziran 1998, sayı: 174.; Taşnak-Hoybun, s. 89.; Çay, Kürt Dosyası, s. 406.
** Buradaki isimlerden Hınıs'lı Mehmet Emin Broski, Çerkez Ethem'in 1937'de (?) kurduğu Türkiye karşıtı "Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi"nin de yöneticileri arasında "Kürt Emin Broski" adıyla bulunacaktır. Dr. Oğuz Aytepe, Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi (Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi), Toplumsal Tarih, Haziran 1998, sayı: 54.

Halit ile Makû civarında Haydaran aşiretinden Yusuf Abdal'a, Haco'ya, Raman'lı Emin'e, Şırnak'lı Ali Han'a ve Şahinzade Hırço Mustafa'ya haber göndererek kendilerine katılmaya çağırmak.[13]

Alınan bu kararlar, aslen Cizre'li olup on yıldan beri Musul'da oturan softa bozuntusu Fakih Abdullah ve Nasturi Harekâtı (Ağustos 1924) sırasında kaçarak İngilizlere sığınan Mardin'li Teğmen Tevfik Cemil aracılığıyla adı geçen kişilere bildirilerek kendilerine davetiyeler gönderilir.

Kendisine aşırı güvendiği anlaşılan Seyit Taha, davet edilenlerden olumlu bir yanıt gelmesini beklemeden Şemdinli üzerine bir taarruz girişiminde bulunursa da yediği darbe ile geri çekilir. Emrindekiler de dağlarda kalır.

Bu gelişme üzerine İngiliz istihbaratçısı Yüzbaşı Modfold'un katılımıyla yine aynı kişiler Seyit Taha'nın evinde üçüncü bir toplantı yapar. Daha önce belirlenen bölgelere yapılacak taarruzlarda başarılı olmak için Haydaranlılarla Celalileri elde etmek gerektiğine karar verirler. Bu görev de Türk ordusundan kaçan subaylardan İhsan Nuri ve Rasim Hurşit'e verilir. Yüzbaşı Modfold, her ikisine yol masrafı olarak ikişer bin altın verir.[14]

*Daha sonra gelişecek olaylardan, İngilizlerin bu hazırlıklarının 1930'da patlak verecek Ağrı isyanı için yapıldığı ortaya çıkacaktır. Nitekim, Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarına katılan Hasan Hişyar Serdi de **Ağrı isyanının Şeyh Sait isyanının devamı olduğunu belirtmektedir.***[15]

Bu isyan Kürt-Ermeni örgütü *Hoybun* tarafından organize edilip Çerkez Ethem'in de destek verdiği Cumhuriyet'e karşı ciddi bir kalkışmadır.

Çerkez Ethem Bağdat'ta

Hemen yukarıda verdiğimiz 27 Ağustos 1925 tarihli bir istihbarat raporunda Çerkez Ethem'in Musul civarında, aralarında Kürt Teali Cemiyeti elebaşı Seyit Abdülkadir'in oğlunun da bulunduğu Kürt aşiret ileri gelenleri ve *bazı İngilizler*le birlikte çalıştığı bildirilmekteydi. Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan istihbarat raporlarına göre de Çerkez Ethem, 1926 Ağustos'unda Bağdat'tadır: Türkiye'nin Irak Konsolosluğu, Çerkez Ethem ve Seyyid Hüseyin, firari subaylardan Ra-

13 a.g.e., s. 20 vd.

14 a.g.e., s. 21 vd. Öte yandan, Şeyh Ali Rıza, Seyit Taha'nın İngilizler tarafından bu derece gözde olmasını çekemeyerek kendi başına hareket karar verir. Kendi adına bastırdığı isyan bildirilerini Kürt aşiretleri arasında dağıttırır. Ancak bu hareketinin İngilizleri kızdıracağını düşünerek korkusundan Suriye'ye geçmek isterse de başarılı olamaz. Bir süre sonra da İran'a geçerek o sıralarda İranlılarla çarpışan ünlü **İsmail Simko** ile birleşir. Ali Rıza adına propaganda yaptığı için İngilizlerin kendisini tutuklayacağını Seyit Taha'dan haber alan Mehmet Emin Broski de Simko'ya katılır. Ancak Ali Rıza ve Broski, bir süre sonra İngilizlerle aralarını tekrar düzelterek Irak'a dönüp Edmons'un yardımcısı Hedler'in emrine girerler.

15 Görüş ve Anılarım, s. 360 vd.

sim Hurşit, Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit ve Mevlanzade Rıfat'ın* Bağdat'ta Kürtleri tahrik ettiğini bildirmekteydi. 28 Ekim 1926 tarihli bir başka istihbarat raporunda da ***Ethem'in Musul'a giderek Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza ve bazı İngilizlerle temas kurduğu ve buradan Kerkük'e geçip Şeyh Mahmut'la ilişkide olduğu, buradan da Halep'e gelerek Duşasile aşiretiyle ve Fransızlar'la görüştüğü belirtilmekte ve bu görüşme trafiği sonucunda Çerkez Ethem'in Kürt aşiretlerine silah sağlamayı üstüne alarak, Kürt isyanının tekrar başlatılması için çalıştığı bildirilmekteydi.***

Bingöl'ün dışında Çerkez Ethem'le ilgili yapılan çalışmaların hemen hiçbirisinde yer almayan Ethem'in *-ve Ethem'in de reddettiği-* bu 'faaliyetlerini' doğrulayacak orijinal belgelere de sahibiz. Üstelik bu belgeler bizzat Çerkez Ethem'in yeğeni olduğunu daha önce belirttiğimiz Cilasun tarafından yayınlanmıştır.

İngiliz İstihbaratı Doğrultusunda Yunan Belgeleri Ethem'in Bağdat'ta Olduğunu Doğruluyor

Yunan genelkurmay istihbaratından dışişleri bakanlığı siyasi masasına gönderilen 18 Haziran 1928 tarihli ***gizli*** kayıtlı bir yazıda, "1921'de Yunan kuvvetlerine adamlarıyla birlikte katılan Çerkezlerin lideri Ethem Bey'in, Bağdat'ta bir hastanede öldüğü tarafımızdan duyulmuştur" denilerek bu istihbaratın doğru olup olmadığının araştırılması istenmektedir.[16]

Yapılan yazışmalardan Irak'ta diplomatik temsilciliği bulunmadığı anlaşılan Yunan dışişleri bakanlığı, konuyu İngiltere'nin Beyrut Başkonsolosluğu'na havale ederek onların yardımını ister. Beyrut'taki İngiliz Başkonsolosluğu'ndan Yunanistan'ın Kudüs Başkonsolosluğu'na gelen 12 Kasım 1928 tarihli cevabi yazıda şöyle denilmektedir: "...Irak polisi, Ethem Bey'in öldüğünü doğrulamadı. Irak polisinin verdiği bilgiye göre, ***Hacı Pişov'un oğlu Ethem Bey***...hâlâ hayattadır."[17]

Ethem İngilizlerle o kadar içli dışlıdır ki, İngiliz istihbaratı Yunanlılara verdiği yanıta şu notu da düşer: "Ethem Bey Bağdat'ta ***Gognazar*** Mahallesi'nde ikamet etmektedir."[18]

Kudüs'teki Yunan Başkonsolosluğu, İngilizlerden aldığı bu yanıtı 19 Kasım'da dışişleri bakanlığına *gizli* kaydıyla bildirir: "28 Haziran tarihli mektubunuza cevaben ekte Beyrut'taki İngiliz Başkonsolosluğu'nun yazısını gönderiyoruz. Beyrut'taki İngiliz Başkonsolosluğu'nun Bağdat'la iyi ilişkileri vardır. Ethem Bey'in yaşadığını öğrenmişlerdir."[19]

---

16 Cilasun, a.g.e., s. 229.
17 a.g.e., s. 230.
18 Aynı yer. ***Gognazar*'ın Ermenice olmasından burasının Ermeni mahallesi olduğu sanılmaktadır.**
19 a.g.e., s. 231.
* Sayın Sedat Bingöl'ün ulaştığı belgelere göre, Mevlanzade Rıfat, Türk istihbaratına çalışmaktadır. Ancak Mevlanzade Rıfat, bu ilişkiyi Türkiye'nin Atina Konsolosluğu üzerinden yürüttüğünden, Irak Konsolosluğu'nun doğal olarak bundan haberi yoktur. Türk istihbaratının Mevlanzade Rıfat'a verdiği en önemli görev de Çerkez Ethem'in anılan faaliyetlerini izlemektir.

Çerkez Ethem Hoybun İşbirliği

Yayınladığımız Türk, Yunan ve İngiliz belgelerinden de açıkça anlaşılacağı gibi ***Çerkez Ethem, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu'sunda isyanların çıkarıldığı bir zamanda Anadolu'nun Güney sınırlarında cirit atmakta ve İngiliz istihbaratçılarının gözetiminde ayrılıkçı Kürtlerle ilişki içindedir.*** Ethem'in Türkiye karşıtı faaliyetlerinde ilişkide olduğu sadece Kürtler değildir. ***Ethem, Ermeni grupları ve onların Kürtlerle birlikte kurdukları Hoybun örgütü ile de ilişki içindedir.***

Şimdi burada bir örgütten bahsetmemiz gerekecektir. Bu örgütün adı *Hoybun*'dur. Hoybun, Türk İstiklâl Harbi'nin zaferle sonuçlanmasının ardmdan İstanbul'dan Suriye'ye kaçan İngiliz kuklası Kürdistan Teâli Cemiyeti elebaşılarından Bedirhani Kâmuran, Celâdet ve eski Polis Müdürü Nizamettin ile Tütüncübaşı Şükrü'nün Taşnak Ermenileri ile temasa geçmeleri sonucu genç Türk Cumhuriyeti'ni yıkmak için kurdukları ***"Kürt görünümlü" Ermeni-Kürt örgütüdür.***[20]

Hoybun'u daha iyi anlayabilmek için ondan önce Osmanlı sınırları içinde kurulan ve değişik adları olsa da aynı amaçları taşıyan Kürt örgütleri hakkında kısaca bilgi sahibi olmamız gerektiğini düşünüyoruz:

- Kürdistan Azmi Kavi Cemiyeti (1900; Kürdistan Güçlü İrade Derneği)

- Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti (1908; Osmanlı Kürt Birleşme ve Gelişme Derneği)

- Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908; Kürt Dayanışma ve Gelişme Derneği)

- Kürt Neşri Maarif Cemiyeti (1910; Kürt Bilgileri Yayma Derneği)

- Kürdistan Teşriki Mesai Cemiyeti (1912; Kürdistan İşbirliği Derneği)

- Kürt Talebe Hevi Cemiyeti (1912; Kürt Talebe Umut Derneği)

- Kürt Tamimi Maarif Cemiyeti (1919; Kürt Bilgileri Yayma Derneği)

- Kürt İstiklâl Komitesi (Mondros'tan hemen sonra Mısır'da Süreyya Bedirhan tarafından kuruldu).

- Kürdistan Teali ve Terakki Cemiyeti (1918; Kürdistan Yükselme ve Gelişme Derneği)

- Kürt Kadınları Teali Cemiyeti (1919; Kürt Kadınları Yükselme Cemiyeti)[21]

---

20 Oğuz Aytepe, Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti, Tarih ve Toplum, Haziran 1998, sayı: 174. Ermeni dilinde "Ermeni yurdu" anlamına gelen Hoybun için ayrıca bk; Taşnak-Hoybun, s. 22 vd.; Abdülhalûk Çay, a.g.e., s. 405 vd.; Soyak, a.g.e., s. 370 vd.

21 Oğuz Aytepe, Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti, Tarih ve Toplum, Haziran 1998, sayı: 174. Adları farklı olsa da adı verilen Kürt örgütlerinin kurucu ve yöneticileri genelde aynı kişilerdir.
'Çalışmalarını' 1978'den beri İsveç'te sürdürdüğü belirtilen Rohat Alakom'un verdiği bilgiye göre, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, 1919 yılında İstanbul'da kurulur. Kürt Şerif Paşa'nm eşi Emine derneğin başkanlığına getirilir. 11 kadının görev aldığı yönetim kurulunda ünlü **Nemrut/Kürt Mus-**

Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC): KTC, Âyân üyelerinden Seyit Abdülkadir başkanlığında Mütareke döneminde kurulmuştur. Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti adıyla da bilinen KTC, 6 Kasım 1917'de kurulmuş, 17 Aralık 1918'de kurucular Dahiliye Nezareti'ne bir yazıyla başvurmuş, Nezaret'in 19 Şubat 1919 tarih ve 74 sayılı kararıyla kuruluşuna izin verilmiştir. Cemiyetin merkezi Cağaloğlu Divanı Muhasebat Yanı Mektep Sokağı, Nu: 31 idi.

Dönemle ilgili bilgi veren kaynaklara göre, KTC'nin yönetim kurulu şu adlardan oluşuyordu: Başkan: Seyit Abdülkadir (Şemdinan), birinci başkanvekili: Emin Ali Bedirhan (Botan), ikinci başkanvekili: Fuat Paşa (Süleymaniye), genel sekreter: Hamdi Paşa, Muhasebeci: Seyit Abdullah, üyeler: Albay Halit Bey (Dersim), Albay Mehmet Ali Bedirhan Bey (Botan), M. Emin Bey (Süleymaniye, Hoca Ali Efendi, ***Arvasi****** Şefik Efendi (Van), Şükrü Baban (Süleymaniye), Fuat Baban (Süleymaniye), Fethullah Efendi ve Dr. Şükrü Mehmet [Sekban-?] (Maden).

Kürdistan Teşriki Mesai Cemiyeti Genel Sekreteri ve KTC doğal üyelerinden ve Seyit Abdülkadir'in özel kalem müdürü Palu'lu Kör Sadi'nin belgeleri arasında bulunan defterdeki listeye göre cemiyetin üyeleri, *kurucu* 80, *faal* 29 ve *doğal* 103 olmak üzere 212 kişiden oluşmaktaydı.[22]

Seyit Abdülkadir'in KTC'yi, 1908'de kurulan ve *Osmanlılık idealine bağlı bir hayır derneği* görünümünde olan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin devamı gibi göstermek istemesine karşın, yürüttüğü faaliyetlere bakıldığında ***asıl amacının Mütareke'nin yarattığı koşullardan yararlanarak bağımsız bir Kürt devleti kurmak olduğu ortaya çıkacaktı.*** Nitekim cemiyetin mühründe Türkçe olarak "Kürt Teali Cemiyeti", Fransızca olarak da "Autonomie du Kurdistan" yazılı idi.[23]

Kürt Millet Cemiyeti: KTC kurucuları hükümete verdikleri siyasi bir amaç izlemeyeceklerine ilişkin teminata karşın, sözlerinde durmayarak İngiltere, Amerika ve Fransa gibi yabancı devletlerle işbirliğine girerek bağımsız bir Kürdistan için çalışmalar yapmışlardır. Ancak Paris Barış Konferansı'nda Kürtleri kimin temsil edeceği başta olmak üzere ve daha başka nedenlerle KTC içinde ayrışmalar mey-

---

tafa Paşa'nın kızlarından Encüm Yamulki ile Kâmil Bedirhan'ın eşi Dilber de bulunmaktadır. Derneğin tüzüğü ise *Kadınlar Dünyası* matbaasında bastırılır. Kadınlar Dünyası, Mevlanzade Rıfat'ın eşi Ulviye Mevlan tarafından yayınlanmaktadır ve dergide Kürtlerle ilgili yazılar da yer almaktadır. Dernek, 1919 sonu veya 1920 başlarında hükümet tarafından kapatılır. Tiflis'te Rusça yayınlanan bir gazeteye yazan Dilber Bedirhan, yıllar sonra bunu şöyle anlatır: "...Constantinopolis milliyetçilerinin hilekârlıkları ve soruşturmaları yüzünden dernek tüm şubeleriyle birlikte kapatıldı." Rohat Alakom, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, Tarih ve Toplum, Mart 1998, sayı: 171.

22 Aytepe, Kürdistan Teali Cemiyeti, Tarih ve Toplum, Haziran 1998, sayı: 174. Aytepe, 212 kişinin tümünün adlarını makalesinde yayınlamıştır.

23 Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, s. 18n. İstanbul'da kurulan Vilâyâtı Şarkıyye Müdafaai Hukukı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'ni açarak Erzurum Kongresi'nin toplanmasında büyük hizmetleri geçen; Emekli Jandarma Binbaşı Küçük Kâzım Bey ile delegelikten istifa ederek Mustafa Kemal ve H. Rauf beylerin kongreye katılmalarını sağlayan Dursunoğlu, KTC'nin farklı iki mühür kullanmasını şöyle açıklar: "...Bu da Türklerden ayrılmanın nasıl bir felaket getireceğini pek iyi bilen Kürt halkından kötü niyetlerini saklamak içindi."

* Ünlü bir Arvasi'nin kitaplarını, sahibi Çerkez olan bir yayınevinin basması da dikkati çekicidir.

dana gelmiştir. Bunun sonucunda da KTC içinden *Kürt Millet Cemiyeti* adıyla yeni bir örgüt ortaya çıkmıştır.

Teşkilatı İçtimaiye Cemiyeti: İstanbul hükümetinin Haziran 1919'dan itibaren yaptığı baskılar üzerine KTC'nin şubeleri kapanmaya, önde gelenleri de koğuşturmaya uğramaya başlayınca, cemiyet içinde önemli bir fraksiyon olan Bedirhan ve Cemilpaşazadeler *Teşkilatı İçtimaiye Cemiyeti* adlı yeni bir yapılanma ile KTC'den ayrılır.

Aytepe'nin yaptığı kapsamlı araştırmaya göre bundan sonra faaliyet yapamaz duruma düşen ve kapatılması ile ilgili herhangi bir karar olmamasına karşın Milli Mücadele sonunda KTC'nin kapatıldığı ve evrak ile mühürlerinin de Seyit Abdülkadir tarafından yakıldığı anlaşılmıştır. ***KTC'nin kapanmasına karşın çekirdek bir kadronun faaliyetlerini sürdürdüğünün anlaşıldığını*** belirten Aytepe'ye göre, Zafer'in ardından Suriye'ye kaçan KTC yöneticilerinden Bedirhani Kâmuran, Bedirhani Celâdet, eski Polis Müdürü Nizamettin ve Tütüncübaşı Şükrü; Taşnak Ermenileri ile KTC adına ilişkiye geçerek ***Hoybun*** Cemiyeti'ni kurmuşlardır.[24]

Kürt İstiklâl Komitesi: 19. Yüzyıl sonlarında Mısır, Abdülhamit yönetimi karşıtlarının olduğu gibi siyasal Kürtçülerin de önemli bir toplanma merkezi idi. Bedirhanilerden Abdurrahman burada ***ilk Kürtçe gazete*** olan *Kürdistan*'ı yayınladı. Gazete, daha sonra Cenevre'de ve 1899'da da *Londra*'da yayınına devam etti. İlk sayısı 22 Nisan 1898'de Kahire'de çıkarılan "Kürdistan", ***gizli bir cemiyetin yayın organı olarak*** kurulmuştu.[25]

Büyük Ortadoğu Projesi O Zaman da Gündemdeydi!

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine yurt dışında bulunan birçok muha-lifin ülkeye dönmesine karşın Bedirhani Süreyya Mısır'da kalarak 'çalışmalarını' sürdürür ve *Mütareke'nin ardından Kahire'de Kürt İstiklâl Komitesi (KİK) adında bir örgüt kurar.* KİK'in amacı, Kürtleri birleştirmek ve Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamaktır.[26] Aytepe'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla KİK, dünyanın birçok yerine dağılmış Kürt siyasetçi ve önde gelenlerini büyük bir kongrede toplayarak o zamanın ***Büyük Ortadoğu Projesi içinde Kürtlerin yerini almalarını sağlamayı amaçlamaktaydı.***

KİK'in Mütareke döneminde İstanbul'da *gizlice* faaliyet yürüttüğü ve 13 maddelik programı ile 25 maddelik iç tüzüğünün de bulunduğu anlaşılmıştır.[27]

KİK, 16 Aralık 1918 ve Ocak 1919'da İngilizlerle bağımsız bir Kürdistan kurulması için ilişkiye de geçmiştir. KİK, KTC ile de ilişkiye geçerek Paris Barış Görüşmeleri'nde Kürt isteklerini dile getirmek üzere Arif Paşa'yı görevlendirmiştir.

24 Aytepe, a.g.m., Tarih ve Toplum, Haziran 1998, sayı: 174.
25 Oğuz Aytepe, Kürt İstiklâl Komitesi, Tarih ve Toplum, Mayıs 1998, sayı: 173.
26 Aytepe, a.g.m.; Ancak Aytepe *Kürdistan*'ı da yayınlayan gizli cemiyet ile KİK'in aynı kuruluş olup olmadığını belirtmemiştir.
27 a.g.m., Aytepe KİK'in 25 maddelik iç tüzüğünü de yayınlamıştır.

Arif Paşa Paris'te Kürt Şerif Paşa ile birleşerek Kürt delegasyonunda yer alır. Delegasyon, Süleymaniye'de yerel bir Kürt yönetimi kuran Şeyh Mahmut'un Paris'e gönderdiği bir heyetle de aynı doğrultuda ortak çalışmalar yapar.

İstanbul'da Bedirhanilerin desteğiyle kurulan KİK (Azadi)'in, Mısır'da kurulan KİK ile ilişkili olup olmadığı hakkında Aytepe'ye göre bir bilgi yoktur. Ancak komite, ***Beytüşşebap ve Şeyh Sait ayaklanmalarının örgütleyicisi olmuştur.***

Komite, ***5 Ekim 1927'de KTC, Teşkilatı İçtimaiye Cemiyeti ve Kürt Millet Fırkası ile birleşerek Hoybun'u kurmuş, eski örgütlenmesine son vererek bu oluşum içinde mücadelesini sürdürmüştür.***[28]

Hoybun'u İngilizler Kurdurdu / Temeli ve İskeleti Taşnak, Ruhu İngiliz ve Eti Kürtlerden Oluşan Bir Örgüt: Hoybun

Hoybun hakkında değerli ve önemli bilgiler veren bir kaynak da adından da anlaşılacağı gibi "Taşnak-Hoybun"dur. Hemen yukarıda yer verdiğimiz "Kürt İsyancılarını İngiliz İstihbaratçıları Örgütlüyor" arabaşlığındaki bilgilerden devamla "Taşnak-Hoybun"da bu örgütün kuruluşu ile ilgili şu bilgiler yer alır: "İngilizler, Kürtlerin bir iş göremeyeceğini anlayınca, bunları Ermeni Taşnak komitasıyla birleştirmeyi düşündüler. Ermeniler teşkilat, teknik ve propaganda hususlarını temin edecek, Kürtler de bunların elinde bir âlet olarak kullanılacaktı.

"Türklere karşı yapılacak mücadelede Ermeni kanı ve Ermeni parası dökülmedikçe Hınçak ve Ramgavar gibi muhalif fırkalardan da yardım görmek ve ***Ermeni davasını Kürtlerle kazanmak Taşnak siyasetine pek uygun geliyordu. Hele kurulacak Büyük Ermenistan'ın içinde kalacak olan Kürtler, şimdiden ne kadar kırılır ve ne kadar zayıflarsa Ermeniler için o kadar faydalı idi.*** Bir taşla birkaç kuş vuracaklarını anlayan Taşnaklar, *İngiliz davetini* büyük bir heyecanla kabul ettiler.

"*Kurulacak örgütün adının Kürtçe olması hem Kürtleri okşamak hem de asıl maksadı saklamak açısından uygun görülmüştü.* Halbuki Ermenileri de okşamak ve Ermeni gayesini kaybetmemek lazımdı. Taşnakların ilk kuruluşu zamanından beri aralarında milli bir tâbir gibi Hoybun, yani *Ermeni Yurdu* tabirini aldılar. Kürtçe *istiklâl* manasında bir kelime mevcut olmadığından *benlik* manasına gelen "Hoybun"u alarak ve "Hoybon"un imlasını hafifçe değiştirerek kabul ettiler.

"Bu suretle ***temeli ve iskeleti Taşnaklardan, ruhu İngilizlerden ve eti Kürtlerden oluşan bu cemiyete*** *Hoybun* dediler."[29]

---

28 Aytepe, a.g.m. Komite üyesi Mevlanzade Rıfat'ın özel belgeleri arasında bulunan KİK mensuplarına ait listede şu adlar yer almaktadır: Teğmen Zeki, Kaymakamlıktan emekli Mehmet Emin, Şeyh Salih, Yüzbaşı Şefik, Teğmen Kemal, E. Binbaşı Maruf, Yafa'lı Mehmet Sait ve Fethullah Aziz.

29 a.g.e., s. 22 vd. Gerçekten, kitabın 74-80. sayfaları arasında yer alan ve aşağıda kısmen yayınlayacağımız Hoybun'la ilgili program-tüzük gibi belgelerde tek bir Ermeni adı dahi geçmemesi, Kürtlerin İngiliz emperyalizmince nasıl kullanıldığının ibretlik bir göstergesidir.

Hoybun'un Bağdat'ta yapılan ilk toplantısına Ermenilerden ***Leon Paşa***, Urfa'lı Emir Ziyan, Bağdat'ta Londra Oteli işletmecisi ***Sultanyan***, Muş'lu ***Aris***; Kürtlerden, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, Doktor Mehmet Şükrü, kaçak subaylardan Rasim Hurşit, İhsan Nuri, Hınıs'lı Mehmet Emin Broski, Lice'li Fehmi, Süleymaniye'li Topçu Yüzbaşı Abdülkerim Şalul katılır.

İngilizlerin organize ettiği Hoybun'un 1930'da çıkardığı Ağrı isyanının tepelenmesinden sonra Mısır'da bu örgüt adına yayınlanan ve yazar olarak *Doktor Bleç Şirguh* gösterilmesine karşın Süreyya Bedirhan tarafından kaleme alındığı Türk istihbaratınca saptanan "Kürt Meselesi" adlı serinin "Altıncı Kitap"ında belirtildiğine göre; Hoybun'un Kuruluş Kongresi'nin kararları şöyledir:

1- Muhtelif Kürt teşekküllerini dağıtmak, yeni ve birleşik bir teşekkül kurmak.

2- Ermeni milleti ile mevcut yanlış anlamaları kaldıracak vesileleri temin etmek.

3- İran hükümet ve milleti ile en mükemmel bir dostluk münasebeti tesis etmek.

4- Irak ve Suriye mandası altında bulunan yerlerde mahalli idareden [manda yönetiminden] memnuniyet [dile] getirmek, siyasi anlaşmazlıklara meydan vermemek ve yerli hükümetlerle samimi münasebette bulunmak.

5- ***Türklerle sonuna kadar mücadele etmek.***[30]

Hoybun'un Tüzüğü: "Taşnak-Hoybun"da örgütün program ve tüzüğü ile ilgili 31 madde ve diğer belgelere de yer verilmiştir. Ancak biz konumuzu ilgilendirmesi açısından sadece 3 maddeden oluşan "Maksat" bölümünü vermekle yetineceğiz:

1- 1927 yılı Ekim'inin 5. günü toplanan I. Kürt Kongresi'nin kararı ile Hoybun adı ile milli bir Kürt Cemiyeti kurulmuştur.

2- Cemiyetin maksadı, ***Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin kurtarılması ve milli ve tabii sınırları içinde bağımsız bir Kürdistan devletinin kurulmasıdır.***

3- Bu gayeye ulaşmak için cemiyet bütün Kürtleri etrafına toplayacak ve karşılıklı çıkarlar esasları içerisinde ***her türlü unsurlarla*** ilişkilere girişecektir. (...)[31]

Taşnak ile Hoybun Arasında İmzalanan Anlaşma Metni

İmzalayan taraflar olarak Sayın Vahan Papazyan, Taşnaksutyun Partisi (TP)'nin tam yetkili delegesi olarak bir yandan; ve tümü Kürt Cephesi merkez komitesi üyeleri olan Palu'dan Şeyh Ali Rıza Efendi, Dr. Şükrü Sekban Bey, Barazi aşireti reisi Mustafa Şahin Bey, Heverka aşireti reisi Haco Ağa, Raman aşireti reisi Emin Ağa, Süleymaniye'den Kerim Rüstem Bey, Van'dan Memduh Selim Bey ve Celâdet Ali Bedirhan Bey; diğer yandan; iki halkın birbirine karşı duyduğu çok sağlam kardeşlik duygularını göz önüne alır. ***Âri ırktan gelen bu iki halkın*** *varlığı-*

30 a.g.e., s. 65 vd.
31 a.g.e., s. 74 vd.

nı garanti altına almak için büyük bir işbirliğinin gerekliğine inanır. Her iki halka canlılık veren politik bağımsızlık ve milli arzular arasında bulunan ortak noktayı göz önüne alır. Ve aşağıdaki maddeleri kapsayan politik ve askeri işbirliği anlaşmasını imzaladıklarını açıklarlar:

Madde 1- Her iki taraf *bağımsız bir Kürdistan*'ın ve *birleşik bir Ermenistan*'ın kurulma hakkını karşılıklı olarak tanıyarak bu hakkın savunması için mümkün olan her türlü imkânı kullanarak birbirinin yardımına koşmayı kabul etmektedirler.

Madde 2- Her iki taraf, hangi toprakların Ermenistan'a, hangilerinin Kürdistan'a ait olduğuna bakmaksızın ve sadece iki ülkenin kurtuluşunu temel amaç edinmiş olarak ortak düşmana karşı savaşmaya devam edecekler.

İki ulus arasındaki sınırlar aşağıdaki prensiplere göre belirlenecektir:

A) Yerli Kürt ve Ermeni nüfusunun savaştan (1914) önceki sayısı bu belirlemede temel alınacaktır.

B) Sevres Anlaşması tarafından kabul edilen etnik ve hukuki prensiplerini kabul etmekle birlikte bu anlaşmanın Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerini Ermenistan'a bırakan 89. maddesini geçersiz saydığını, ama bununla birlikte iki taraf da söz konusu vilayetler üzerinde karşılıklı hak taleplerine saygı göstereceklerini taahhüt ederler.

Madde 3- ***Mevcut anlaşma, imza sahibi taraflar arasında ortak düşman Turani-Türk öğesine karşı savunma ve saldırı işbirliği paktı olduğundan***, taraflardan hangisi söz konusu düşmanın saldırısına uğrarsa diğer taraf saldırıyı püskürtmek için tek başına veya saldırıya uğramış tarafla birlikte hareket edeceğini kabul etmektedir. Her iki taraf kendi ülkelerini yabancı öğeleri kullanarak insanlarından boşaltmayı hedef alacak *Türk hükümetinin her türlü girişimine ortak bir şekilde savaşacaklar.*

Madde 4- Taraflar ***Ermeni-Kürt işbirliği düşüncesini yaymak*** ve her iki ülkede bu düşünceyi köklü bir hale getirmek için yazılı ve sözlü etkin bir propaganda yürüteceklerine söz vermektedirler.

Madde 5- TP, sahip olduğu organları aracılığı ile Avrupa ve Amerika kamuoyu ve politik çevrelerinde Kürt sorununun lehinde propaganda yapmaya ve aynı zamanda ***her türlü Türk-Turani provokasyon ve propagandasına karşı mücadele edeceğine*** söz vermektedir.

Madde 6- TP, Kürt Ulusal Cephesi Hoybun'u geçici olarak sübvansiyon edeceğini ve cepheye, örgütlenme işleri dahil her türlü konuda uzman olduğu teknik alanda ve manevi olarak yardımda bulunacağına söz vermektedir.

Madde 7- TP, Kürt Ulusal Cephesi Hoybun'a Avrupa ülkeleri, Amerika ve Kürt sorunu ile doğrudan ilgisi olan diğer tüm ülke ve halkların Kürt davasına desteklerini sağlamak için yardım edecektir.

Madde 8- Her iki taraf arasında ilişkiyi düzenli kılmak, gerekli görüldüğü takdirde Hoybun'un merkez komitesinin alacağı kararlara katılmak, diğer tüm işlerde komiteye yardımcı olmak ve sıkı bir işbirliğini sağlamak amacıyla TP'nin bir temsilcisi Kürt Ulusal Cephesi Hoybun'un merkez komitesi üyeleri arasında sürekli bulunacaktır.

Madde 9- TP ve Kürt Ulusal Cephesi Hoybun, Ermenistan ve Kürdistan'ın kendilerine ait toprakları üzerinde bağımsızlıklarının tanınmaması nedeniyle ***kendilerinin Türkiye ile savaş içinde olduklarını kabul ederler.*** Dolayısıyla, anlaşan taraflar olarak ikisi arasmda ön bir anlaşma sağlanmadan, taraflardan hiçbirinin ne Türk hükümeti ne de başka bir hükümetle ilişkiye girmeyecekleri konusunda birbirlerine karşı sorumludurlar.

Madde 10- İki tarafın hazırladığı rapor gereğince ***TP askeri gücünü eylem halindeki Kürt güçlerine katacak ve söz konusu eylemler için gerekli olan silah ve mühimmatı sağlamaya çalışacaktır. TP, Kürt 'genelkurmayı' veya Hoybun merkez komitesi nezdinde ve teknisyenlerin eşliğinde bir askeri ataşeyi tayin edecektir. Bu ataşe teknisyenler alınacak kararlara ve yapılacak eylemlere gerçek bir işbirliği ve dostluk çerçevesinde katılacaklar.***

Madde 11- Genel politik alanda alınacak kararlar her iki tarafın tayin edeceği delegelerinden oluşacak olan bir komisyon tarafından uygulanacak ve ihtiyaç duyulduğu takdirde kararların uygulanması, taraflardan herhangi birinin belirleyeceği bir ya da birden çok delegenin inisiyatifine de bırakılabilecektir.

Madde 12- TP Kürt teknisyen, propagandacı ve organizatörlerin eğitimi için hazırlanacak derslere maddi ve manevi desteği vermeyi kabul etmektedir.

Madde 13- Her iki taraf bu anlaşmanın esaslarına uygun olarak bir yıllık bir süre içinde transit geçişler, gümrük kapıları ve işlemleri, azınlık hakları, ahali mübadelesi ve bu anlaşmanın içinde yer almayan diğer tüm konulara ilişkin yeni anlaşmalar yapmaya kendilerini yükümlü kılmaktadırlar. ***Muhtemel bir Ermeni-Kürt konfederasyonu*** kurmaya ilişkin sorun da taraflarca göz önüne alınacaktır.

Madde 14- Taraflar kendilerine verilecek toprak miktarına göre paylarına düşecek kamu borç miktarını ödemeyi kabul edeceklerini taahhüt etmektedirler. Aynı şekilde taraflar ***yabancıların madenler ve demiryolu üzerindeki daha önce kabul edilmiş tüm imtiyazları tanıyacaklarını kabul etmekteler.***

Madde 15- Gerek mevcut anlaşmanın dışında kalan sorunlarla ilgili gerek yorum farklılıklarından kaynaklanacak her türlü anlaşmazlıkta ilgili taraflarca belirlenecek bir uzlaşmacının kararına başvurulacaktır.

Madde 16- ***Bu askeri ve siyasi anlaşma gizli tutulacaktır.*** Taraflardan birinin anlaşmayı kısmen veya tamamıyla üçüncü bir tarafa bildirme gereğine inandığı takdirde anlaşmanın ikinci tarafının izninin önceden alınması zorunlu olacaktır.

Madde 17- Kendi özgürlük ve bağımsızlığı için sürdürdükleri ortak savaş sona erinceye kadar mevcut anlaşma her iki ülke arasındaki tüm ilişkileri düzenleyecektir. Bu anlaşmada yapılacak her türlü ekleme ve değiştirmenin her iki tarafın onayı ile olması zorunludur.

Madde 18- Bu askeri ve siyasi anlaşma iki taraf arasında imzalandığı günden itibaren yürürlüğe girecektir.

Madde 19- Bu anlaşma Fransızca yazılmış olup iki nüshadan oluşmaktadır.[32]

Görüldüğü gibi İngilizlerin Kürtleri maske yaparak Ermenilere kurdurduğu ve gerçekte kendi çıkarlarına hizmet eden Hoybun'un amacı genç Türk Cumhuriyeti'ni yıkmaktı. Bu konu ile ilgili daha çok belge ve bilgi olmasına karşın biz Hoybun'la ilgili kısmı burada bitirip asıl konumuza dönmek istiyoruz.

Çalışmasından yukarıda bahsettiğimiz Sedat Bingöl de bu konu ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

"Görünen odur ki Çerkez Ethem ve ağabeyi Reşit Bey Kürt ulusçuluğu hareketleri ile ilişkilidirler. Bazı bilgiler kısmen de olsa Türk basınına da yansımıştır. Çerkez Ethem'in, 1925-1930 yılları içinde birçok irili ufaklı Kürt ayaklanmasına* çeşitli şekillerde destek verdiği ve ilişki içinde olduğu görülmektedir. Ortaya çıkabilecek güçlü bir ayaklanmada hareketin askeri yönünü ve belki de liderliğini üstlenerek, Ankara ileri gelenleri ile kendine göre kapanmamış olan iktidar mücadelesini sonuçlandırmak niyetindedir. Çerkez Ethem iktidar mücadelesine devam etmektedir. Bu mücadeleyi sürdürebilmek için her muhalif çizgiyi izleyebilme yeteneği kendisinde mevcuttur. Bu mücadele çizgisi içinde *her türlü grupla da ilişki içerisine girebilme **esnekliğini** gösterebilmektedir.* Türk istihbarat kaynaklarına göre, ***Çerkez Ethem ve Reşit Bey'in çalışmalarının finansmanını, sakıt halife Abdülmecit, Taşnaksutyun ve Hoybun cemiyetleri ve bir kısmını da çeşitli istihbarat grupları sağlamışlardır.***[33]

Öte yandan Çerkez Ethem'in Kürt isyanları ile ilgisinin hangi kaynaklara dayandığını açıklama bakımından faydalı olacağını düşündüğümüzden şunu da söylemek isteriz ki, *bu sıralarda Ethem'in bütün evrakları Türk istihbaratınca ele geçirilmiştir.*

---

32 Taşnak-Hoybun, s. 81 vd. Burada konuyu dağıtmamak için İngiliz kuklası Taşnak'ın 1920 sonuna kadar Ermenistan'da iktidarda bulunduğu ve Taşnak Hükümeti'nin Kâzım Karabekir komutasındaki 15. Kolordu birliklerince yerlebir edildiğini de kısaca belirtiyoruz. Yine, yurt dışında bulunan, Damat Ferit'in Dahiliye Nazırı 150'lik Mehmet Ali'nin Hoybun'la Paris'te bir anlaşma imzaladığı da hemen ileride açıklanacaktır.

33 a.g.m. Köyceğiz'de öğretmenlik yapan oğlu Mehmet'in yanında misafir bulunan Kerkük ulemasından M. Tahir Efendi'nin Mustafa Kemal'e yazdığı 14 Şubat 1933 tarihli bir mektupta da **Çerkez Ethem'in Irak'ta İngiliz istihbaratı ile işbirliği içinde çeşitli gruplarla Türkiye karşıtı tertiplerine ilişkin** bilgiler vardır. A. Nihat Dündar (Başkanlığında Komisyon), Polis Arşiv Belgelerinde Gerçekler, s. 13 vd.'den naklen; Adnan Gerger, Polis Arşivlerindeki Gizli Belgeler, ntvmsnbc.com.tr, 11.11.2006 (Erişim: 17 Kasım 2006) Önemine binaen mektubu Ek'lerde yayınlıyoruz.

* Konuyu dağıtmamak için biz bunlara ayrıntılı olarak girmedik. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı çıkarılan ayaklanmalar, Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim'den oluşmamaktadır. Bu üç ayaklanma arasında irili-ufaklı 20'den fazla kalkışma vardır.; Genelkurmay/ATASE, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s. 145 vd.'den naklen; Uğur Mumcu, Kürt Dosyası, s. 35 vd. A.E.

Dolayısıyla bu konularla ilgili Bingöl ve kısmen bizim verdiğimiz bilgiler bizzat Ethem'in evraklarına dayanmaktadır. Ayrıca Ethem de evraklarının Türk istihbaratınca çalındığını en son yayınlanan risalesinde kabul etmektedir.[34]

Bu arada Ethem'in bu olaylardan sonra Ürdün'e geçtiği ve faaliyetlerini orada sürdürdüğünü istihbarat raporları doğrultusunda anlıyoruz

Kronolojik sıra ile gitmek istediğimizden şimdi burada bir rapordan bahsetmek istiyoruz. Ancak ondan da önce, bu bölümde verdiğimiz bilgilerin anlaşılmasına yardımcı olacağını düşündüğümüz için Çerkez Ethem, Kuşçubaşı Eşref ve Rauf Bey'in Kürtlerle/Bedirhanilerle olan ilginç 'ilişkilerine' değinmek istiyoruz.

Çerkez Ethem, Kuşçubaşı Eşref ve Rauf Orbay'ın Kürtçü Bedirhanlarla İlginç İlişkisi

Yunanlılara sığındıktan sonra Türk ordusuna karşı sürdürdüğü *mücadeleden* bir sonuç alamayan Ethem, Büyük Türk Taarruzu'nun ardından bu kez de adalar ve Batı Trakya üzerinden Anadolu'ya karşı hareketini sürdürmüştü. Giriştiği suikast tertiplerinden de bir sonuç alamayan Çerkez Ethem'i bunun ardından Anadolu'nun güney sınırlarında; başta Yezidi/Kürt Bedirhaniler olmak üzere Kürt ayrılıkçıları ile işbirliği yaparken görmüştük. Ethem ve onunla yakın ilişkide olan isimlerin de kıdemli Kürt ayrılıkçısı aile olan Bedirhanilerle ilginç sayılabilecek ilişkisi vardır.[35]

Ethem'in, Diyarbakır Valiliği sırasında gerçekleşen Ermeni tehcirinden dolayı tutuklanarak hakkında dava açılan, Bekirağa Bölüğü'nden kaçmayı/kaçırılmayı başaran, fakat yakalanacağını anlayınca intihar eden Dr. Mehmet Reşit Bey'in emrinde çalıştığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir. İlginç olanı şudur: Dr. Mehmet Reşit Bey de Ethem gibi Çerkez'dir. Ondan da ilginci, Çerkez Ethem'in amiri Çerkez Dr. M. Reşit Bey, Yezidi/Kürt Bedirhanilerin damadıdır.[36]

---

34 Cilasun, a.g.e., s. 163 vd.

35 Bedirhanilerin **Yezidi**'lerden geldiği birçok kaynakta yer almaktadır. Bunları karşılaştırarak ortaya koyan şu esere bakınız; Mahmut Çetin, Kart-Kurt Sesleri, s. 23 vd. Bedirhanilerden Cüneyd Zapsu'nun eşi Beyza Zapsu'nun, İstanbul Çamlıca Subaşı Camii'nde *başı açık* ve *erkeklerle birlikte* namaz kılarak (Hürriyet, 24 Ocak 2006), **İslam'ı Hıristiyanlaştırma**, **camiyi kiliseleştirme** operasyonunun, ailenin **derin kökleri** ile bir ilgisinin olup olmadığı da bilinmemektedir.

36 İTC'nin ilk kurucularından olup II. Meşrutiyet öncesi faaliyetlerinden ötürü Trablusgarp'a sürülen Dr. M. Reşit Bey, orada kendisi gibi sürgün edilen Kürt Bedirhan Paşa'nın damadı Kolağası Ziya Bey ile tanışmıştır. 1908 Devrimi'nden sonra geldiği İstanbul'da önemli bir yerel yönetici olarak ünlenmiştir. Daha sonra, İstanköy, Trablusgarp/Hums, Kozan, Rize, Karesi (Balıkesir) mutasarrıflıklarında bulunmuştur. 1914'te Talat Paşa tarafından "Van, Bitlis, Diyarbekir ve Mamüretülaziz [Elazığ] Vilayetleri Umumu Müfettişliği Kâtibi Umumiliği"ne ve 13 Ağustos 1914'te de Diyarbakır Valiliği'ne atanmıştır. Dr. Mehmet Reşit Bey, Diyarbakır Valiliği'nden Basra Valiliği'ne, sonra Bağdat Vali Vekilliği'ne, ardından Musul Valiliği'ne getirilmiş, 25 Mart 1915'te tekrar Diyarbakır Valiliği'ne atanmıştır. Bu görevde 2 Mart 1916'ya kadar kalmıştır. Ardından son olarak Ankara Valiliği'ne atanmıştır. (Nejdet Bilgi, Dr. Mehmet Reşit Şahingiray-Hayatı ve Hatıraları, s. 7 vd.; Mehmetefendioğlu, Dr. Reşid Bey'in Hatıraları Sürgünden İntihara, s. 9 vd.; Zürcher, Milli Mücadele'de İttihatçılık, s. 33n.; Ünal, Kurtuluş Savaşında..., s. 32 vd.; Ertürk, İki Devrin..., s. 206 vd.) Dr. Meh-

Dr. Reşit Bey, Ermeni kalkışmalarının yaşandığı aylarda bunların tepelenmesi için Bedirhaniler, Milli ve Karakeçililer gibi aşiretlerin yanı sıra, *Çerkezlerden oluşan özel bir seyyar jandarma birliği de oluşturmuştur.* Ethem de bu birliğin içindedir. Doğal olarak Çerkez Ethem, bu sıralarda Bedirhanilerle silah arkadaşlığı yapmıştır.[37]

Böylece Ethem, 1915'lerdeki silah arkadaşları ve amiri Vali Dr. Reşit Bey'in akrabaları olan Bedirhanilerle bu kez de Cumhuriyet'ten sonra Cumhuriyet'e karşı işbirliği içerisindedir.

İlginç bir noktayı daha dikkatinize sunmak isteriz: Çerkez Ethem'in, Türkiye'nin güney sınırlarında Cumhuriyet'e karşı bu tertiplerle uğraştığı sıralarda; *İngiltere Kraliçesi Victoria'nın yakın dostu* Kafkas kahramanı merhum Şeyh Şamil'in yeğeni Muhammet Fazıl Paşa'nın küçük oğlu ***General Gazi Dağıstanlı da İngiliz emperyalizmince Osmanlı'dan kopartılarak manda yapılan Irak'ın ordusunda görevli idi.*** Kahraman bir asker olan babası Muhammet Fazıl Paşa gibi Mütareke'den önce Osmanlı ordusunda görevi olan General Gazi, 1918'den sonra ilerleyen yıllarda Irak Genelkurmay Başkanlığı'na kadar yükselmişti.[38]

Çerkez Ethem'in söz konusu faaliyetleri ile Gazi Dağıstanlı'nın bir ilgisinin olup olmadığı da araştırılmaya muhtaçtır

Bir başka ilginç noktayı daha dikkatinize sunmak istiyoruz: Önceki bölümlerde anlatıldığı gibi Ethem'in çok eskiden beri mesai arkadaşı olan ve 28 Ocak 1921'de Yunan'a birlikte sığındıktan sonra da işbirliklerini sürdüren Kuşçubaşı Eşref ile ilgilidir. Kuşçubaşı Eşref'in de Yezidi/Kürt Bedirhanilerle akrabalığı vardır. ***Bedirhan'ın oğlu Bedri Paşa'nın hanımı, Teşkilatı Mahsusacı ünlü Kuşçubaşı Eşref'in teyzesinin kızıdır.***[39]

Bedirhanilerle daha başka ünlü Çerkez'in akrabalık ilişkisi olmasına karşın biz konumuzu dağıtmamak için bunlardan sadece birisine daha yer vererek bu faslı burada kapatmak istiyoruz.

---

met Reşit Bey'in Bedirhanilerle akrabalığı ise oldukça karışık bir konudur. Biraz dağınık çalışan ve bu konuya eserinde yer veren Sayın Emel Akal da böylece konuyu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. (a.g.e., s. 331, 352 vd.) Akal, Abidin Nesimi (Yılların İçinden, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s. 39)'den naklen, Dr. Reşit Bey'in Kürt Bedirhan Paşa'nın kızıyla evli olduğunu yazmaktadır ki böyle değildir. *Macar asıllı* Kolağası Ziya Bey, Bedirhan Paşa'nın Rum asıllı evlatlığı ve Müslüman olduktan sonra *İclal* adını alan bir hanımla evlenmiştir. Dolayısıyla Bedirhan'ın üvey de olsa kızıyla evlenerek onların damadı olmuştur. Kolağası Ziya Bey'le Dr. Mehmet Reşit Bey, sürgün edildikleri Trablusgarp'ta buluşurlar. M. Reşit Bey, işte bu Ziya Bey'in öz kızı Mazlûme ile evlenmiştir. Dolayısıyla o da dolaylı biçimde Bedirhanilerin damadı olmaktadır. (Bilgi, a.g.e., s. 17n.) Nitekim daha sonra valilik yaptığı Diyarbakır'da Ermeni kalkışmalarını önlemek için Bedirhanilerden oluşan bir gönüllü birliği de kurmuştur.

37 Aynı yerler.

38 Günday, a.g.e., s. 147 vd.; Mustafa Birol Ülker, Dağıstan'ın Arslanı Abdülhamid'in Arslanını Kafese Kapattı, Hürriyet Tarih, 24 Kasım 2004. Bu dipnotun daha iyi anlaşılabilmesi için ayrıca Çerkez Kongresi giriş bölümüne bakınız. General Gazi'nin, 14 Temmuz 1958'e kadar bu görevde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte gerçekleşen General Kasım'ın darbesinde bir ara tutuklanarak idama mahkum edilmişse de daha sonra affedilmiştir.

39 Mahmut Çetin, Kart-Kurt Sesleri, s. 50, 121, 122, 156.

Hakkında yeterince inceleme yapılmadığını düşündüğümüz; Türk İstiklâl Harbi'nin karakutularından en başta geleni; Çerkez Ethem'i Bandırma'dan Salihli'ye gönderen; kendisi de Çerkez olan H. Rauf Orbay'ın da Bedirhanilerle akrabalık ilişkisi vardır. Yezidi/Kürt Bedirhan'ın oğlu Hüseyin Kenan Paşa'nın kızı Mihriban, Çerkez asıllı Bekir Şasa* ile evlenir. Bu evlilikten doğan Avni Şasa ise ***H. Rauf Orbay'ın kızkardeşi Melike Orbay ile evlenir.*** Avni-Melike Orbay Şasa evliliğinden ise daha sonraları ünlü bir senarist olacak Ayşe Şasa (1941), Bekir Şasa (1943) ve Aziz Şasa (1950) dünyaya gelir.

Bedirhan'ın diğer oğlu Ali Şamil Paşa'nın üvey kızı Halide Edib Adıvar da "Mor Salkımlı Ev"i Rauf Orbay'a ithaf eder.[40]

Rauf Bey'in organize ettiği; ***teşebbüsü şahsici, ademi merkeziyetçi***, adının tersine ***gerici***, bu özellikleriyle ***İngilizci*** TCF'nin kurucularından Adnan Adıvar, eşi Halide Edib ile birlikte kaçtıkları Avrupa'da da Rauf Bey ile görüşür. Adıvarlar Atatürk'ün vefatından sonra *gelebildikleri* Türkiye'de Bedirhanilerle ilişkilerini sürdürür. Bedirhani/Kürtçü Musa Anter, anılarında Halide Edib ve Adnan Adıvar'ı Laleli'deki evlerinde sık sık ziyaret ettiğini belirtir. O yıllarda Fırat Talebe Yurdu'nu işleten Anter, Adıvar çiftinin ev ihtiyaçlarını da karşılar. Bu sıralarda Adnan Adıvar hastalanır. Gerisini Anter anlatır: "...Kendisine bir korku, bir evham gelmişti. Hep öldürüleceğini söylerdi. Onun için Halide Hanım'm teklifi üzerine ***biz Kürt gençler, gece evlerinde sabaha kadar nöbet tutardık***... Bir müddet geçtikten sonra vefat etti."[41]

Çerkez Ethem, Kuşçubaşı Eşref ve Rauf Orbay'ın hepsinin hatıraları olduğu söylenen kitapları yayınlayan tüm zamanların en büyük montajcı tarihçisi Cemal

---

40 Mahmut Çetin, a.g.e., s. 125 vd. Çetin, "Halide Edip'in Birkaç Eseri Üzerine Dikkat" arabaşlığı altında şu bilgileri verir: "**Zeyno'nun Oğlu**: H. Edip bu romanında Doğu'yu mekân olarak kullanır. **İsyana sahne** *olan bölge*, kısmen mahalli özellikleri ve İstanbul'lu memur zümresinin **halktan çok ayrı, kopuk** ve **alafranga** saydıkları yaşayışıyla ele alınır. Romanın ağırlık noktası, Kalp Ağrısı romanının kahramanı Hasan Bey ile garnizonda çalışan ve **Kürt Şeftalisi** diye anılan Zeyno adlı bir Kürt güzelinden olma Haso Çocuk'un macerasıdır. **Mor Salkımlı Ev**: H. Edip, Mor Salkımlı Ev adlı anılarında Bedirhanların, Rıdvan Paşa'nın öldürülmesinden sonra sürgüne gönderilmesini anlatır ve **haksız bulduğunu** belirtir. Eserde anlatıldığına göre, Ali Şamil Paşa Kadıköy'de büyük bir evde oturur. Biri sarışın, biri Habeş iki hanımı ve ikisinin de renk renk çocukları vardır. H. Edip anlatır: 'Akşamları çok neşeliydi. Oğullarını Kürt kıyafetine sokar, Mahmure Abla bir Kürt havası çalar, Paşa başta, bir Kürt oyunu oynarlarken bir yandan ıslıkla havayı tekrarlar, aynı zamanda da benim elimden yakalayarak oynayanların arasına alırdı. Hepimiz bir ağızdan el ele sallanarak 'Hey Zeyno, hey Zeyno' söyleyerek, tavandaki avizeleri zıngıldatarak, tepinerek, döne döne sıçrar dururduk.' **Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri**: Eserde Osmanlı özelinde Türk-Arap ittifakının yorumu, Osmanlı idari yapısının demokrasi olarak nitelenmesi, **Z. Gökalp'ın 'Fert yok, cemiyet var' görüşüne eleştiri, mandacılıktan Turancılığa, nazi düşmanlığından** [sözde] **Ermeni soykırımını lanetlemeye kadar hep uçlarda dolaşır. Kitap Rauf Orbay'a ithaf edilmiştir.** Orbay ile H. Edip ve A. Adıvar Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren aynı politik çizgide buluşurlar ve giderek kendilerini tecrit olunmuş olarak bulurlar. M. Kemal'in Nutuk'ta...kendileri hakkında yanlış bilgiler verdiğini ileri sürerek dış basında açıklamalar yayınlamışlardır." s. 133 vd.

41 Hatıralarım, c.II, Yön Yayınevi, İstanbul 1992, s. 99'dan naklen; Mahmut Çetin, a.g.e., s. 139 vd.

* Bekir Şasa için bk; Ünal, Kurtuluş Savaşında..., s. 157.

Kutay'ın da Yezidi/Kürt Bedirhanilerden ve hanımının da Çerkez olduğunu, konunun iyice anlaşılabilmesi açısından buraya not ediyoruz.[42]

Şimdi sözünü ettiğimiz rapora dönebiliriz:

16.1. Türk İstihbaratı Hepsini Takip Etmiş

Türk İstiklâl Harbi yıllarında vatana ihanet eden ve içlerinde yukarıda ayrıntılı olarak değindiğimiz Tarikatı Salâhiyecilerin de bulunduğu *150'lik* ve *firari*ler, Büyük Türk Taarruzu ile kazanılan Türk zaferinin ardından kaçtıkları çeşitli ülkelerde de Türkiye karşıtı 'faaliyetlerini' sürdürmüşlerdir. Türk istihbarat görevlileri de bu kişiler ve faaliyetlerini çok yakından izleyerek ilgili makamlara sunulmak üzere raporlar hazırlamışlardır.

Türk istihbarat birimlerinin izlediği bu kişiler iki grupta toplanmaktadır. Birincisi, *150'lik* listesine alınmayan ve ***firari*** başlığı altında toplananlardır. İkinci grup ise ***150'likler*** adı verilen kişilerdir. İşte bu gruplarla ilgili Türk istihbaratının hazırladığı ve Çerkez Ethem ile kardeşlerinin de adının geçtiği çok önemli bir rapordan bahsetmek istiyoruz.

O dönemlerde *iç ve dış istihbaratla da yükümlü olan* Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nce hazırlanıp İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey tarafından Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)'e sunulmak üzere 24 Aralık 1932 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Yusuf Hikmet (Bayur) Bey'e teslim edilen yurt dışındaki ***150'lik*** ve ***firari*** vatan hainleri ile ilgili *çok çok gizli** raporun *Giriş* bölümünü konumuzun tam anlaşılması için olduğu gibi yayınlıyoruz:

---

42 Çetin, a.g.e., s. 147 vd. Bu bağlamda adı anılacaklardan birisi de siyasal Kürtçülüğün öncülerinden Dr. M. Şükrü Sekban (1881-1960)'dır. Meşrutiyet döneminde kurulan ilk Kürt örgütlerinden Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908); üniversiteli Kürt öğrencilerin kurduğu Hevi (1912); Kürt Teali Cemiyeti (1917-18) ve Ermeni-Kürt örgütü Hoybun (1927)'un kuruluş ve yönetimlerinde görev alıp Hoybun'un Bağdat Şubesi Reisliği'ni de yapan, ancak sonraları Hoybun ve Kürtçülükten milli bir çizgiye gelen Sekban'ın hanımı da Çerkez'dir. (Mahmut Çetin, Siyasi Kürtçülük'ten Milli Birliğe: Dr. Mehmet Şükrü Sekban, Türk Haber, 1 Kasım 2002, sayı: 30.) Dayıları ASALA'nın kurucusu olup 16 Ocak 1994'te Sapanca'da ölü bulunan **PKK'nın kasası** Behçet Cantürk'ün avukatı; Kürtçülüğün -Ermeni asıllı Mehdi Zana gibi- önderlerinden ve bu doğrultudaki kitapları yayınlayan Serhat Yayınları'nın da sahibi; 12 Kasım 1994 akşamı İstanbul/Erenköy'de uzun namlulu silahlarla taranarak öldürülen Medet Serhat'ın hanımı Yurdanur Serhat da Çerkez'dir. (Ahmet Efe, Kürt Yayıncılığından Mafya Avukatlığına, Yeni Günaydın, 13 Kasım 1994.) Hadep-Dehap çizgisinde politika yapmış adlardan Fehmi Işıklar ile Murat Bozlak'ın da Çerkez asıllı olduğu ileri sürülmektedir. Yine terör örgütü PKK çizgisinde faaliyet gösteren İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi eski Başkanı Eren Keskin'in de..

* Raporun kapağında yer alan, ağızları yukarı bakan **üç kırmızı** hilâl işareti, içindeki bilgilerin *çok çok gizli* olduğu anlamındadır. Bu işaretle birlikte rapora "Fevkalade Mahremdir" notu da düşülmüştür. Ayrıca, raporun Şükrü Kaya imzalı, "Riyaseticümhur Kâtibi Umumisi Hikmet Beyefendi'ye" başlıklı üst yazısında yer alan "...Memleketimiz haricinde bulunan 150'liklerle aleyhtarlarımızdan bazı şahısların **son defa** elde edilen mektuplarının hulâsalarını gösteren notu, manzur âli buyrulmak üzere leffen takdim ediyorum. Arzeylerim efendim" ifadesinden, bu kişilerin daha önceden de izlendiği ve Sayın Bingöl'ün yararlandığı EGMA'daki konu ile ilgili belgelerin bunlar olduğu sanılmaktadır.

Türk İstihbaratının Atatürk'e Sunduğu Çok Çok Gizli Rapor

"Yüzellilikler'le Muhaliflerin İleri Gelen Şahıslarından Elde Edilen Mektuplarının İncelenmesinden Sağlanan Bilgiyi Gösteren Rapordur:

"Başta eski Halife Abdülmecit Efendi olduğu halde eski hanedanın ileri gelen üyeleri Yüzellilik ve muhaliflerin tanınmış başkanları, ülkemizden çıktıkları günden bugüne kadar vatan ve Cumhuriyetimiz aleyhinde her türlü fenalıkları yapmaktan çekinmemişler ve bu maksatla muhtelif isimler altında gruplar, dernekler, cemiyetler kurarak ülke içinde kendilerine taraftar toplamıya, fikirlerini aşılamıya çalışmışlardır. Başta Abdülmecit olduğu halde, dışarıdaki aleyhtarlarımızın *hepsi karakter ve insanlık şerefinden mahrum kimseler olup* mektuplarında daima birbirlerinin çirkin ve lekeli geçmişlerini teşhir etmektedirler.

"Bunların her mektubunda devlet büyüklerimiz ve memleketimiz ve ***Türklük*** aleyhinde birçok garez ve düşmanlıkla kaleme alınmış yazılar mevcut bulunmaktadır. ***Eski Halife Abdülmecit, Özel Kâtibi Hüseyin Nakit vasıtasile Yüzellilik ve muhaliflerle daimi temas halinde olduğu gibi muhaliflerin gazetelerine ve ileri gelenlerine para konusunda da birçok yardımlarda bulunmuştur.*** Bu hususta Hüseyin Nakip'in mektuplarında önemli bilgiler vardır.

"Firari Vehip Paşa, Gümülcine'li İsmail, Yüzellilikler'den 'Müsavat' gazetesinin sahibi olan ölü Hafız İsmail, kapatılan 'Açıksöz' gazetesi sahibi firari Ahmet Hikmet, Şumnu'da oturan Yüzellilikler'den Avukat Osman Nuri, eski Şehzade Ziyaeddin, Mabeynci Reşit, firari Raci Azmi, ***Çerkez Ethem***, İşkenceci Yüzellilik Âdil, Bandırma'lı Kâzım, Tüfekçi Yakup, Bağdat'ta yaşayan Şişman Âdil, eski Şehzade Mahmut Şevket, Dr. Nihat Reşat, Salih Sırrı, Lütfü Fevzi Kaptan, firari Hafız Cemal, Yüzellilikler'den Trabzon'lu Ömer Fevzi, Muallim Mehmet Sadık ile bunlara benzer daha bir iki şahsın tetkik edilen mektuplarında: Yüzellilikler'le diğer aleyhtarlarımızın şimdiye kadar memleketimiz aleyhinde ciddi bir cephe teşkil etmekte başarılı olamadıkları ve daima sınırlı sayılabilecek bir muhalefet ve aleyhtarlıkla kurcalamaya çalıştıkları, daha çok geçim sıkıntısı içinde olduklarından ve ***kendilerinde hiçbir meziyet ve şeref olmadığından*** ciddi hiçbir iş yapamadıkları ve ***hemen her mektuplarında birbirlerinin şeref ve namuslarını, mazilerini ve memlekete yaptıkları fenalıkları teşhir ettikleri*** neticesine varılmıştır.

"Bu mektupların sahipleri anavatan aleyhinde, *memleketi kurtaran devlet büyüklerimiz* aleyhinde hatır ve hayale gelmeyen fenalıkları ve ağır isnatları yapmaktan hiçbir zaman çekinmemişler ve yurt dışında bulundukları bütün seneler hep bu gibi ***alçaklıklarla*** meşhur olmuşlardır. Yüzellilik ve muhaliflerin çeşitli ülkelerde yayınladıkları gazeteleri ve bu gazetelerde aleyhimizde neler yazdıkları bu mektuplarda yazılı olduğu gibi ***düşmanlarımız hesabına nasıl çalıştıkları*** da kendileri tarafından birbirlerine açık bir şekilde itiraf edilmiş bulunmaktadır. Devrik Osmanlı hanedanı üyelerinden Şehzade Ziyaeddin ile Mahmut Şevket; ***eski hanedanın ihya edilmesi amacıyla*** faaliyet göstermişler ve Mahmut Şevket'in bu konu ile ilgili olarak devrik hanedan üyelerine yazdığı mektuplar, durumu teyit etmiştir. Bu

hain şahıs bu maksatla memleketimiz aleyhinde birçok saçma sapan sözler savurmuştur. Tetkik edilen bu mektuplar sahiplerini şimdiye kadar aleyhimizde sarfettikleri faaliyetleri gösteren canlı birer belge ve itirafnamedir.

"Hemen her mektup, sahibinin yüz karasını ve ***memleketimizle hiçbir alâkası olmadığını*** açıkça göstermektedir.

"Mektupların içinde Yüzellilikler'den eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali'nin mektupları bilhassa kayda değer. Memleketimizden kaçtıktan sonra ve kaçmadan evvel bu memleketle hiçbir alâkası olmayan bu adam her bulunduğu yerde Türklük, Cumhuriyet ve devlet büyüklerimiz aleyhinde hiç de gerçek olmayan karalamalarda bulunmuş, çeşitli isimler altında cemiyetler kurmuş, gazeteler çıkarmış, sözle, kalemle her türlü fenalıkları yapmıştır. Memleketimizde ihtilâl çıkarmak için halkımızı tahrik etmek maksadıyla her çareye başvurmuş, yabancı devletlerin siyasi kişilerini aleyhimize çevirmek için birçok görüşmeler yapmıştır. Bunları, elde edilen mektuplarından kesin olarak anlıyoruz. Şimdiye kadar ülkemiz, rejimimiz ve devlet büyüklerimiz aleyhinde her ne kadar faaliyet yapmış ise hepsini mektuplarıyla birer birer itiraf etmektedir. Bu mektupları bir muhalif arkadaşına yazdığı ve elimize geçeceğini tahmin etmediği için hiçbir şey saklamaya lüzum görmemiş, memleket aleyhindeki bütün çirkin hareketlerini (iftiharla) birer birer saymıştır. Türkiye aleyhinde çalışmalar yapanları tebrik etmiş, Türk Milleti'nin Cemiyeti Akvam'a girmesini protesto etmiştir. Ermeni Taşnak Komitesi ile anavatan aleyhinde anlaşma imzaladığını itiraf etmiştir. Mehmet Ali'nin mektuplarında bahsettiği Taşnak Anlaşması Paris'te 1928'de yapılan bir kongre sonrası imzalanmıştır. Anlaşma müzakere edilirken, Mehmet Ali, eski İzmir Valisi Rahmi de hazır bulunmuştur. 12 maddeden ibaret olan bu anlaşmanın her maddesi anavatanın parçalanmasını isteyen hükümlerdir. Mehmet Ali bu anlaşma ile anavatanda Ermenilere toprak verilmesini kabul etmektedir. Bu anlaşma aynı zamanda Kürtlere de bağımsızlık tanınacağından söz eder.

"Netice olarak; muhaliflerin elde edilen mektuplarının incelenmesi bize şu bilgiyi vermektedir: Bu adamlar şimdiye kadar yurt dışında ciddi bir teşkilat vücuda getiremediler. Hemen hemen hepsi geçim derdi yüzünden çok zor durumdadırlar. Birbirlerinin aleyhindedirler. *Memlekete yaptıkları ihanetler herkes tarafından bilindiğinden bunlara kimse kıymet vermiyor.* Ara sıra gazete yayınlarında bunların etkisi kısıtlıdır. Veya hiçtir. ***Muhaliflerin hemen hepsi para bulmak için yabancı devletler hesabına casusluk yapmaktadırlar.***

"Yüzellilikler ve muhaliflerin ileri gelenleri birbirlerine şiddetle düşmandırlar. Birbirlerinin rezaletini teşhir etmişlerdir. ***Bunlarda aile namusu, şahsi şeref adına hiçbir şey yoktur. Birbirlerini dolandırmışlardır.*** *Büyük bir kısmı çok sefil bir halde sürünmektedirler. Serbest Fırka'nın kurulmasından, Ağrı ve Menemen hadiselerinden ümide kapılmışlardır. Memleketimizin daima kötü bir durumda olmasını, halkımızın sıkıntıya düşmesini, hükümetimize karşı gelmesini temenni etmektedirler. Ülke içinde bir ihtilal, hudutlarda bir harp beklemektedirler. Bu suretle ülkeye girmeyi ümit etmekte ve daima birbirlerini bu suretle teselli etmektedirler.*

"Elde edilen bu mektuplar, anavatan ve *onu kurtaran büyüklerimiz* ve ***Türklük*** hakkında ağır ithamları, tarif edilemeyecek kadar çirkin söz söylemekteler. Bu da düşmanlarımızın zaaf ve aczini ve kendilerinin fenalıklarını ispat eden belgelerdir."[43]

Görüldüğü gibi raporun sunuş yazısında yer alan bilgiler, bizim bu bölümde anlattıklarımızı doğrulayacak özelliktedir. Şimdi bu raporun içinde yer alan ilgili kişilerin mektuplarının konumuzla ilgili bölümleri ile Türk istihbaratının Atatürk'e sunulmak üzere çıkardığı özetlerinin yine konumuzla ilgili bölümlerini aşağıda veriyoruz:

Kendi Mektuplarından 150'lik ve Firariler

İstanbul hükümetinin İçişleri Bakanı olup yukarıda adı sıkça geçen Mehmet Ali'nin 12 Temmuz 1931 tarihli mektubunda, vatandan kaçtıktan sonra örgütlediği Cumhuriyet karşıtı Demokrat Parti'nin yöneticileri sayılırken, ***Doğu Ürdün temsilcisi olarak da Çerkez Ethem gösterilir.***[44]

Kemalist Cumhuriyet'e karşı Demokrat Parti'yi örgütleyen Mehmet Ali, Türk istihbaratınca ele geçirilen 30 Ekim 1931 tarihli mektubunda; Fransa'da karşıdevrimci faaliyetlerini sürdürürken; Rıza Nur, [Eski İzmir Valisi] Rahmi, ***Rauf*** *(Orbay)* [beyler] ile de ara sıra görüştüğünü belirtmektedir.[45]

İngilizlerle ilişkide olup kendisi de bunu bizzat kaleme aldığı mektuplarında inkâr etmeyen eski Şehzade Mahmut Şevket'in Mehmet Ali'ye yazdığı 22 Ocak 1932 tarihli mektup: "Size dört lira gönderiyorum. Bu parayı doğrudan doğruya Bandırma'lı Kâzım Bey'e* gönderiniz. Hemen buraya gelsinler, gelmezden evvel ***Çerkez Ethem Bey***'le de bir temas yapsınlar. Değirmendere'li Kâzım Bey'in vefatı haberini üzüntü ile okudum. Evet doktorum, bir Kâzım Bey ölebilir. Hepimiz de ölebiliriz. Lâkin bu ruh ölmeyecek ve hiçbir kuvvet bu ruhu öldüremeyecektir ve hepimiz bu ruhun koruyucusuyuz ve bu ruhu takviye için yaşıyoruz. İnşallah bir gün gelecek başarılı olacağız. Adnan (Adıvar) ve ***Rauf*** (Orbay) beylerin herhalde adreslerini süratle bularak bana gönderilmesini tekrar rica ederim."[46]

Mehmet Ali'nin 12 Mayıs 1932 tarihli mektubundan anlaşıldığına göre de Şehzade Mahmut'un ***Rauf ve Adnan beylerin adreslerinin bildirilmesi isteği yerine getirilmiştir.***[47]

---

43 Tülây Duran, Yakın Tarihimizde "Yüzellilikler" ve Yurt Dşındaki Gizli Faaliyetleri, BTTD, Nisan 1999, sayı 27.; aynı müellif; 150'liklerin Gizli Mektupları, BTTD, Eylül 1999, sayı: 32.

44 Duran, a.g.m., BTTD, Eylül 1999, sayı: 32.

45 Duran, a.g.m.

46 Duran, a.g.m. (II), BTTD, Ekim 1999, sayı: 33.

47 Duran, a.g.m., BTTD, Eylül 1999, sayı: 32.

* Çerkez Ethem'in en eski hempalarından olup ŞÇTHC'nin kuruluşu, örgütlenmesi ve ÇK'nin toplanmasında öne çıkan adlardan birisidir. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e sunulan istihbarat raporunda kendisinden şöyle bahsedilmektedir: "*Firari*lerdendir. Aleyhimizde hiç çekinmeden açık olarak çalıştığı mektuplarından anlaşılmaktadır. Halen *Amman*'dadır." Duran, a.g.m. (V), BTTD, Ocak 2000, sayı: 36.

- Cumhuriyet'i yıkmak için Mısır'da çalışan eski Şehzade Mahmut Şevket'in Mehmet Ali'ye yazdığı 2 ve 10 Ocak 1932 tarihli mektuplardan anlaşıldığına göre ***Ürdün'deki Çerkez Ethem ve yandaşları ile de ilişki içindedirler.***[48]

"Ethem; Çerkezleri, Kürtleri ve Ermenileri Hazırlasın"

Eski Şehzade Mahmut Şevket'in Mehmet Ali'ye yazdığı 24 Mart 1932 tarihli mektup: "***Çerkez Etem Bey, itimat edeceği üzre birlikte Çerkezleri hazırlasın***, yani ne vasıta olursa olsun bizim tarafımızda, bize destek olarak bulundursun. Her halde bir gün kuvvete ihtiyacımız olacak. Türk hudutlarından gireceğiz. Millet bir hareket; bir işaret bekliyor. ***Kürtleri ihmal etmeyelim. [Ethem] Kürt reisleri ve onu takip eden Ermeni komiteleriyle görüşsün.***"[49]

Eski Şehzade Mahmut Şevket'in Mehmet Ali'ye yazdığı 26 Mayıs 1932 tarihli mektup: Beyrut'ta yayınlanan (Elbelağ) gazetesinin Gümülcine'den aldığı bir telgrafa göre Türkiye'den firar eden [Eski Bursa Valisi Gümülcine'li] İsmail Hakkı, Türkiye'ye muhalif Türk ve ***Çerkezler***le toplantı yaptıktan sonra aralarında anlaşarak *Sebat* adı altında birleştirici bir cemiyet kurma hazırlıklarını tamamladıktan sonra Yunanistan'a, Yugoslavya'ya ve Bulgaristan'a yayılmışlardır. Bu cemiyet birkaç güne kadar aldığı kararları yayınlayacaktır. Maksatları Türkiye hududunda Başkan olarak eski Bursa Valisi Gümülcine'li İsmail Hakkı bulunmaktadır. Türkiye'den Yunanistan'a geçen Yunanlılar da Türklerle Çerkezlere katılmışlardır. Yunan hükümeti ise Türkiye ile olan her nevi dostluğuna rağmen bu hadiselere karşı çıkarına uygun hareket etmektedir. Bizim bu hadiselere karşı seyirci kalmamız, hakka sığar mı?"[50]

Türk vatandaşlığından atılan Vehip Paşa'nın Türk istihbaratınca ele geçirilen 3 Mayıs 1928 tarihli mektubundan anlaşıldığına göre;150'lik İzmir'li Hafız İsmail'in, yayınını Kahire'de sürdürdüğü Müsavat gazetesinde ***Çerkez Ethem***'in ***Kemalist Cumhuriyet'e yönelik karalamalar içeren yazıları yer almıştır.***[51]

"Ethem'in Amacı Vatana Hizmetten Çok İntikam Almaktır"

Türk vatandaşlığından atılan Vehip Paşa'nın Türk istihbaratınca ele geçirilen 27 Ekim 1928 tarihli mektubunda *Çerkez Ethem* ve kardeşleriyle ilgili şu bilgiler verilmektedir: "...*Ethem Bey* ise cahil, şahsen cesur ve tuttuğu işi başarır, nefsine güveni fazla olan bir şahsiyettir. Kendi kendine giriştiği işlerde herhangi bir kural veya uygulamaya tâbi olmak istemez. İcraatı sırasında yaptığı eziyeti adalet uygulaması olarak kabul eder. ***Yurt dışındaki muhaliflerle birlikte çalışmak istemesi vatana hizmetten çok, düşmanlarından intikam almak maksadına yöneliktir. Ethem***

48 Duran, a.g.m. (II), BTTD, Ekim 1999, sayı: 33.
49 Duran, a.g.m. (II).
50 Aynı yer.
51 Duran, a.g.m. (III), BTTD, Kasım 1999, sayı: 34.

Bey, kardeşleri Reşit ve Tevfik'in kurulmuş otomatik makinasıdır. Reşit ve Tevfik ise vatanımızın yabancı kuvveti tarafından yıkılmasını arzu eden vatansızlardandır. Vatandaşlardan aklı başında olanlar, bu üç kardeşten iğrenmektedirler. Bunlar Yunanlılara hizmet etmiş ve halen de hizmet etmekte bulunmuştur. Ethem Bey'le birlikte çalışmak faydadan ziyade zarar getirir."[52]

Vehip Paşa'nın Türk istihbaratınca ele geçirilen 28 Kasım 1928 tarihli mektubundan çıkarılmış özet olduğu anlaşılan şu bilgiler yer almaktadır: "***Çerkez Ethem***'in Suriye'de ikametine dair teşebbüslerde bulunmuştur. Nis'te Gümülcine'li İsmail'i tabanca ile tehdit eden Mehmet Sabri'nin bu hareketi ***Gazi Hazretleri*** tarafından tertip edildiği hakkında halk arasında mevcut telakkiyi doğru bulmamakta ve bunun kadın yüzünden olduğuna inanmaktadır. ***Rauf*** *(Orbay) Bey*'in eski cesaretinin sönmüş olduğunu görmüştür. Muhalifler arasında Ankara Hükümeti'ne hafiyelik edenler çoktur."[53]

Vehip Paşa'nın Türk istihbaratınca ele geçirilen 28 Mayıs 1930 tarihli mektubunda da ***Mehmet Ali'nin Ermeni Taşnak Partisi ile yaptığı anlaşmadan söz edilmektedir:*** *"Paris'teki eski İçişleri Bakanı Mehmet Ali Köstence'de, Bükreş'te dolandırmadık banka, müessese ve şahıs bırakmamıştır. Arkadaşı Gümülcine'li [İsmail] ve* Alemdar *'cı Refi Cevat [Ulunay]'la birlikte* ***Taşnaksutyun Ermeni ihtilal cemiyetile imza ettiği protokol gereğince Doğu vilayetlerini otuz bin Fransız Frankı karşılığında Ermenilere peşkeş çeken bu Mehmet Ali'den vatana hayır gelmez.***'[54]

Vehip Paşa'nın 3 Haziran 1930 tarihli bir mektubundan anlaşıldığı kadarıyla, ***Tarikatı Salâhiyeci Kiraz Hamdi Paşa, Şeyh Sait'in oğlu Salâhattin ile yazışmaktadır.***[55]

150'liklerin Sloganı Tanıdık Çıktı: "Ya İnsan Hakları Ya Ölüm!"

Vehip Paşa'nın, Türk istihbaratınca ele geçirilip özetinin çıkarıldığı anlaşılan 8 Aralık 1930 tarihli aşağıdaki mektubunda da yine ***Taşnak-Hoybun*** anlaşmasına değinilmektedir: "Vatanın her tarafında ticaret durgun, kriz pek büyük. İflâslar çok. İşbaşında olan hükümet içeride kuvvetli bulunmak için dış ülkelerle anlaşmalar imzalıyor. Bu anlaşmaların zararlarını gelecek nesiller çekecektir. ***Hoybuncular, Taşnaksutyunlarla imzaladıkları anlaşmanın gizli bir maddesinde Ermenistan Cumhuriyeti'ne yakın arazinin Ermenilere verilmesini taahhüt etmişlerdir.*** Siyaseten ve askerlikçe Türkiye'ye bağlı olmak şartile Kürtlere muhtariyet verilmesine taraftardır. Hoybunculardan Bedirhani Süreyya'nın; ***Türklerle beraber yaşamaktansa Ermenilerin, Rusların, İngilizlerin esaretine geçmeği kabul ettiğini söylediğini*** işitmiştir. Reisicumhur Hazretlerini (Gasıbı Azam [Büyük Gaspçı] tabirile tavsif ederek) 'bir işaretile ordu, jandarma ve polis hayatlarını fedaya hazırdır' de-

52 Aynı yer.
53 Aynı yer.
54 Duran, a.g.m. (IV), BTTD, Aralık 1999, sayı: 35.
55 Aynı yer.

mektedir. Yakında olumlu bir neticeye ulaşmak mümkün değildir. Muhalefet parasız bir iş yapamaz. Mart başlarında mühim bir iş için 1.100 ***İngiliz lirasına*** ihtiyacım var. Her şey hazır. Fakat parayı nereden bulmalı? *Rehberi İnkılâp* gazetesile sahibi Ömer Fevzi hakkında iltifatkârdır. Yalnız bu gazetenin yazı üslubunu beğenmiyor. Hayatı hor görecek, fedakârlığı artıracak, canlı, ruhlu ve gençliğe ***'ya insan hakları ya ölüm'*** dedirtecek bir gazete istiyor."[56]

Vehip Paşa'nın 10 Ocak 1932 tarihli mektubunda da Çerkez ve Ethem ve yandaşları ile ilgili çok ağır eleştiriler vardır:

"Yunan ordusuna iltica ederek onlarla beraber milletime kurşun atmış, kesmiş, öldürmüş, yağma etmiş vatansız adamlar, Mustafa Kemal'den ziyade düşmanımdır. Vatan kurtulacak; fakat Çerkez Ethem, Değirmendere'li Kâzım gibi alçak ve aşağılık yaratıkların, mahlûkatın eliyle değil, has evlatlarının eliyle.'[57]

Hilafet Cemiyeti Mensubu Firari ve 150'likler

Türk istihbaratının yurt dışındaki firari ve 150'liklerle ilgili Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e sunduğu raporda yer alan, Mütareke döneminin Kadıköy Belediye Başkanı Raci Azmi'nin, Vahdettin ve Abdülmecit ile ilişkisinden başka Halep'te Fransız reji idaresinde görev aldığı, Kürtlerle sıkı işbirliğinde bulunduğu, ***Fransızlar adına casusluk yaptığı*** belirtildikten sonra ***"Hilafet Cemiyeti'nin önemli üyelerinden olduğu" da ifade edilmiştir.*** Raci Azmi'nin Ocak 1930 tarihli mektubunda **Tarikatı Salahiye övülmektedir: "Tarikatı Salahiye İslam masonluğudur. Siyasetle alâkası yoktur.."**[58]

Türk istihbarat görevlilerinin bu sıralarda Beyrut'ta bulunduğunu saptadığı Raci Azmi'nin 24 Şubat 1930 tarihli bir mektubunda da ayrıntı verilmemekle birlikte *"...Ali Cenani Bey* ***Rauf Bey****'le görüşmek üzere özel görevlendirme ile gönderilmiştir"* denilmektedir.

Türk istihbaratının elde ettiği eski Mabeynci Reşit'in 27 Eylül 1931 tarihli bir mektubunda da mektup sahibinin genel üyesi olduğu ***Selâmeti Umumiye Cemiyeti***'nden bahsedilmektedir. Ancak bu cemiyet ile Tarikatı Salâhiye'nin mi kastedildiği şimdilik bilinmemektedir. Tarikatı Salâhiye, İlâyı Vatan içinde gizlice örgütlendiği için adının karıştırılmış olma ihtimali bulunabilir. Nitekim, Reşit'in 27 Kasım 1931 tarihli bir mektubunun özetini çıkaran Türk istihbarat görevlilerinin raporunda bu konu ile ilgili şöyle denilmektedir: ***"...Kurulması oldukça eski ve tedbir olarak gizli kalmış olan Selâmeti Umumiye Cemiyeti'nin faaliyete geçtiğinden bahsetmektedir.'***[59]

---

56 Aynı yer.
57 Aynı yer.
58 Aynı yer.
59 Aynı yer.

Ethem "Alelhas" Kod Adını Kullanmış

Türk istihbaratının ele geçirdiği mektuplar arasında Çerkez Ethem'e ait olan 3 mektup da vardır. Bunlar raporda, "Çerkez Ethem'in ***'Alelhas'*** Takma Adıyla Amman'da Yazdığı Mektupların Özetleri" başlığı ile yer almıştır:

29 Mayıs 1932: Dışarıda yaşayan ve rejime karşı olanları ilgilendiren hadiseler sırasında hazırlıksız ve boş laflarla vakit geçirilmektedir. Muhalefet mensupları arasında kuvvetli bir bağlantı yoktur. (Mısır'daki eski şehzadelerden birini ima ederek) Efendi Hazretleri'nin para yardımı mümkün müdür?"

8 Eylül 1932: "Şimdi her şeyden evvel bir inkılâp yapmaya ve vatanı zulümden, tehlikeden kurtarmaya çalışmalı. Ondan sonra fikri tabanda uygun ve ***demokrasi kaidelerine uyan*** âdil bir hükümet kurmaya gayret edilmelidir. ***Demokrasi kavramı mutlaka cumhuriyet idaresi demek değildir.*** Efendi Hazretleri'nin Hindistan'a gelin olarak giden hemşireleri yardımıyla sağlayacağı parayı *Paris'teki kuruluş** vasıtasıyla en çok ihtiyacı olan yerlere sarfetmesi icap eder, şeklinde yazmaktadır."

8 Eylül 1932: "Mısır'daki eski Şehzade Mahmut Şevket insani duygu ve iyilik yapmaktan mahrumdur."[60]

Amaç Halifeliği Yeniden Kurmak

Bandırma'lı Kâzım'ın mektupları: 17 Ocak 1932: *Ankara Hükümeti'ni yıkmak için* teşkilatı hazırlamıştır. Yol parasının bir an evvel gönderilmesi lazımdır, diye yazmaktadır.[61]

31 Ocak 1932: *Çerkez Ethem ile beraber çalışmıştır.* Fakat şimdi gayede ayrılmıştır. Gerektiği zaman gerektiği kadar kuvveti vardır. Fakat para yok. Bunun çaresi temin edilmelidir, demektedir.

16 Şubat 1932: Kuvvetlerin mühim kısmı hudut civarındadır. (Yalnız eski şehzadelerden birini kastederek) Efendi Hazretleri vaat ettiği parayı göndersin. Veyahut Hilafet'in kurulması için Haydarabat Nizamı'nın tahsis ettiği beş milyon liradan yeterli bir miktar gönderilsin. Harekâta başlayınca Efendi Hazretleri başkumandan mevkiinde kalır, demektedir.

27 Mayıs 1932: Atina'da İsmet Paşa'ya yapılacak suikast hakkında şaki ***[Sündük-Çerkez] Davut*** boş bulunarak Vehip Paşa'ya açıklamada bulunur. Vehip Paşa bu meseleyi öğrenince iki taraflı menfaat teminine çalışır. Bunun neticesi Davut'un felaketine sebep olur. Bu yüzden Davut, Vehip Paşa'ya düşmandır.

---

60) Duran, a.g.m. (V), BTTD, Ocak 2000, sayı: 36. Türk istihbaratı Ethem'le ilgili olarak mektuplardan önce şu özet bilgiyi de vermiştir: **"Çerkez Ethem'in hüviyeti: Alelhas, Çerkez Ethem'in müstear [takma] adıdır. Çerkez Ethem, Yüzellilik listeye dahildir. Memleketimiz aleyhinde her türlü ihaneti yapmış olan bir zararlıdır. Ethem, şimdi Amman'dadır."**

61 Aynı yer.

* Paris'teki kuruluş, Mehmet Ali'nin örgütlediği oluşumdur.

11 Haziran 1932: Mısır'dan Amman'a gelecek temsilci ile görüşülecek meselelerin biri para sağlanması, diğeri gerekli hazırlıkları yapmak için Hindistan'a bir temsilci heyetinin gönderilmesi işidir. Paris veya Londra'da ***Rauf Bey'in başkanlığı altında bir cemiyet kurulması gerekir.*** *Cumhuriyet idare sistemi iyi değildir.* Padişah'ın idaresinde bir yönetim daha uygundur. Vatan içine gönderilecek kuvvetler kırkar, ellişer kişilik müfrezelerden ibaret olacaktır. Muhtelif istikametlerde harekete geçecek olan bu kuvvetler, bir taraftan taarruz, diğer taraftan köprüler ve demiryollarını tahrip eder. Bu hareket tarzından maksat, Ankara'nın ordusunu birkaç parçaya bölmektir, demektedir.

15 Eylül 1932: ***Çerkez Ethem iki sene zarfında neferlikten*** *(erlikten)* ***kumandanlığa; madrabazlıktan diplomatlığa terfi etmiş, sahtekâr, ikiyüzlü bir şahıstır. Kâh Cumhuriyetçi, kâh padişahçı oluyor. Bu kararsızlığı yüzünden arkadaşlarının nefretini kazanmıştır. Ethem'in kardeşi Reşit, adamakıllı bunamıştır. Âmirlerine karşı serkeşlik*** *[dikbaşlılık]* ***yapar. Mütareke'den üç ay evvel Bandırma'da kurulan İhtilal Komitesi ile Talat Paşa Kabinesi'ne isyan girişiminde bulunmuştur. Ahlâksız ve rezil bir adamdır. Diğer kardeşi Tevfik siyasetten anlamaz.*** Bu üç kardeş Ankara'nın affını dilemiş ve Milli Ordu'dan Yunan ordusuna geçerek Ankara Hükümeti'ne karşı giriştikleri harekâtın kışkırtıcılığını diğer arkadaşlarının yaptırdığına dayandırmasıdır.[62]

Amman'da ölen Değirmendere'li Kâzım'ın mektupları: 22 Ekim 1932: "Vehip Paşa'ya itimat caiz olmadığını, ***Çerkez Ethem, Tevfik ve Kürt Hakkı'nın iyi çalışabileceğini***, ülke içindeki gelişmelerin muhaliflerin lehinde olduğunu, her şeyi tamamlayıp yalnız parayı temin edemediklerini, kendisinin padişah taraftarı olduğundan Milli Mücadele esnasında İstanbul'da kaldığını, hastalığını yazmaktadır.

3 Aralık 1932: ***Amman'da her şeyin hazır olduğundan*** fakat beklediği yardımın yapılmadığından, Türkiye dahilinde iş görmek için silah kuvvetine ihtiyaç olduğundan, Paris'teki Yüzellilik ***Mehmet Ali*** ile Gümülcine'li İsmail'in işe yaramadığından, bahsetmektedir.[63]

Firari Lütfü Feyzi Kaptan'ın mektupları/hüviyeti: ***Tarikatı Salâhiye ve Cemiyeti Fesadiye'ye üye olmasından dolayı*** Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce gıyaben ve onbeş sene kürek cezasına mahkum edilmiş bir şahıstır. O vakit İstanbul'dan kaçmış ve yurt dışında bir müddet dolaştıktan sonra Mısır'a gitmiş ve şimdi de orada yaşamaktadır. Önemli bir şahıstır.[64]

Bağdat'ta oturan Makinist Şişman Âdil'in 29 Nisan 1930 tarihli mektubu: ***"...Kürt isyanı sırasında Çerkez Ethem Süleymaniye'ye geçmiş. Daha sonra Irak'tan çıkarılmış, demektedir.***[65]

---

62 Aynı yer.
63 Aynı yer.
64 Duran, a.g.m. (VI) BTTD, Şubat 2000, sayı: 37.
65 Aynı yer.

Firarilerden Gümülcine'de öğretmenlik yapan Hafız Cemal'in mektupları-hüviyeti: (150'likler listesinde 91 numarada kayıtlı Nedim'in kardeşidir. Gümülcine'dedir.)

21 Mart 1930: Gümülcine'li İsmail Hakkı'nın muhalefet perdesi arkasında mühim roller oynadığından ve eski İçişleri Bakanı Cemal Bey'in tekâpucu [dalkavuğu] ve cebin [korkak/alçak] olduğundan ve Aziz Nuri'nin Yunanistan'da fesat şebekesini kurarak ve eski Manisa milletvekili [Çerkez] ***Reşit*** ile kardeşleri ***Tevfik*** ve ***Ethem*** (Çerkez) ve ***Kuşçubaşı Eşref*** tarafından kurulan ***Anadolu İhtilal Cemiyeti***'nin temsilcilerinin İttihatçı olduğunu propaganda ettiğinden de bahsetmektedir.

18 Eylül 1931: Kiraz Hamdi'nin; Dr. Salâhattin Bey'in evrakını çalarak Ankara Hükümeti'ne sattığından ve **Tarikatı Salâhiye** yüzünden on bir kişinin idamlarına sebebiyet verdiğinden ve İsmail Hakkı'nın son günlerde Ankara Hükümeti'nin Gümülcine Konsolosluğu ile temasa geçtiğinden bahsetmiştir.[66]

Doktor Nihat Reşat'ın mektupları/hüviyeti: Dr. Nihat Reşat Bey Paris'te bulunmaktadır. Bir firari vaziyetindedir. Nis'te bir müddet oturmuştur. Paris'te Mısır'lı bir kadınla evlenmiştir. ***Firari Rauf*** *(Orbay)* ***Bey*** ile ilişkidedir.

Türk istihbaratının elde ettiği mektuplarına göre Doktor Nihat Reşat, Cumhuriyet idaresinin fena olduğundan, ahlâken ve iktisaden sessiz kalındığından söz etmektedir. Ona göre ***Menemen kalkışması nedeniyle asılacak olanlar talihsizdir. Rauf Bey'in arkadaşı Doktor, Ağrı isyanının bastırılmasından da üzüntülüdür.*** Ancak *mücahit* dediği bu Kürt kuvvetlerinin yakında tüm Anadolu'ya hakim olacağına da iman etmektedir.[67]

Ethem'in Menemen Kalkışması ile İlişkisi Var mıydı?

Çerkez Ethem'in de adının karıştığı Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı çıkarılan kalkışmalar sadece Doğu/Güneydoğu Anadolu'da gerçekleşmemiştir. Batı Anadolu'da yaklaşık 5 yıl Yunan çizmesi altında onuru, namusu çiğnenen Menemen'de de Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı 23 Aralık 1930'da bir kalkışma tertiplenmiştir. İngiliz/Yunan gizli servislerinin ardında olduğu bu kalkışma ile ilgili olarak Çerkez Ethem'in de adı geçmektedir.

29 Aralık 1930 tarihli "Hakimiyeti Milliye"nin ayaklanma ile ilgili başyazısında, ***Menemen olayında Çerkez Ethem'in parmağının da bulunduğuna ilişkin*** bir kayıt vardır.

Nitekim, Kubilay'ın katledilişinin hemen ardından düzenlenen ve Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 13212-5 numara ile kayıtlı olan bir belgede şöyle denilmektedir:

66 Aynı yer.
67 Aynı yer.

"1- Vak'a failleri kimlerdir? Her birinin muhtasar hüviyetleri, iştigalleri, dervişliğe intisapları, şeyhleri

Vak'anın failleri:

A- Manisa'nın Ebekuyu Mahallesi'nden 33 yaşlarında berber maktul Hasan oğlu Mehmet. Girit'lidir. Altı yedi seneden beri budakçılık ve çapacılıkla iştigal eder. Yedi sene evvel Nakşibendi tarikatına intisap etmiştir. Şeyhi Alaşehir'li Şeyh Ahmet Muhtar Efendi'dir. ***Çerkez Ethem'in Kuvayı Milliye arkadaşı olup birlikte Yunanlılara teslim olmuşlardır."***

Belgede, "Hasan oğlu Mehmet"in, Kubilay'in katledilmesinde birinci derecedeki faillerinin şeyhi olduğu da belirtilir.[68]

Türkiye'ye İhanette Akla Gelen İlk İsim: Çerkez Ethem

Öte yandan, Damat Ferit'in Harbiye Nazırı ve Kuvayı İnzibatiye Başkumandanı, 150'lik Süleyman Şefik Paşa'nın genç Türk Cumhuriyeti'ne karşı kurduğu "Öc Cemiyeti" ile ilgili olarak Çerkez Ethem'in de adı geçmektedir.

Bir ihtilal örgütü olarak kurduğu Öc Cemiyeti'nin amacının, İttihatçıların devamı dediği Kemalistlerden 'mazlum Türklerin' intikamını almak olduğunu bildiren Paşa, bunları "...mazlum Türklerin başında da hanedanı Âli Osman vardır. Onlar hakikaten mazlumdurlar. Hatta delileri, cahilleri bile mazlumdur. Zira onları deli, cahil ve akılsız bırakanlar da hep bu Kemalistlerin ağabeyleri olan İttihatçı hergelelerdir" biçiminde açıklar.

Gencecik kızını verdiği Mısırlı milyoner 90'lık Hıristiyan damadının servetine güvenerek Türkiye ve Türklük düşmanı faaliyetlerde bulunan Paşa, cemiyetin amblemi hakkında da şunları söyler: "...Mührün içindeki iki karşılıklı kılıç Yavuz Sultan Selim ile Fatih Sultan Mehmed'in kılıçlarını temsil etmektedir. Bu mührü behemehal acilen yaptırmalıyız. Mühürdeki Osmanlı tabiri mahsus konulmuştur. Hem saltanatla alamettir. Hem de bilatefrik cins ve mezhep olduğuna delildir. Bundan dolayı Ermenileri, Rumları, Çerkesleri, Arapları, Arnavutları ve Kürtleri bir araya toplamak maksadı ile bu tabiri ihtiyar eyledim.

Gayemiz Osmanlı saltanatını meşruti bir şekilde olarak yeniden ihya etmektir."

Osmanlı saltanatını yeniden kuracak olan Paşa, kendisini de o hükümetin hem başvekili hem de harbiye nazırı olarak tayin etmeyi düşünmektedir. Paşa saltanatı ihya ettikten sonra oraya getireceği bir çocuk prensi padişah yapıp kendisi de naibi saltanat olacaktır.

150'liklerin affedildiği sıralarda kurulduğu anlaşılan cemiyetin programı arasında Türk İnkılâbı'nın tümden tersyüz edilip eskiye dönülmesi, Ermeni ve Kürt

---

68 A. Nihat Dündar (Başkanlığında Komisyon), Polis Arşiv Belgelerinde Gerçekler'den naklen; Adnan Gerger, Polis Arşivlerindeki Gizli Belgeler, ntvmsnbc.com.tr, 11.11.2006 (Erişim: 17 Kasım 2006)

işbirlikçiliği ve muhtariyeti (ademi merkeziyet) ile Hatay davasından Türkiye'nin aleyhine feragat edilmesi gibi hususlar da vardır.

Süleyman Şefik Paşa, "Evvelemirde cemiyete alınması zaruri olanlar" hakkında da şunları söyler: "...***Çerkes Ethem, Reşit, kardeşi*** [Tevfik], sabık Şeyhülislam Sabri, [Konyalı] Hoca Zeynelabidin, [eski Dahiliye Nazırı] Mehmet Ali Bey, [eski Kadıköy Belediye Başkanı] Rad[c]i Azmi, Şam'daki [Kürtçü/Hoybuncu] Bedirhani beyler, Cezire'deki Kürt beyleri, hanedandan birkaç prenses, birkaç damat paşa, Filozof Rıza Tevfik [Bölükbaşı] daha orada burada kimler kalmış ise. İsimlerini adreslerini öğrenerek onları derneğe alırız."[69]

68 A. Nihat Dündar (Başkanlığında Komisyon), Polis Arşiv Belgelerinde Gerçekler, s. 23 vd.'den naklen; Adnan Gerger, Polis Arşivlerindeki Gizli Belgeler, ntvmsnbc.com.tr, 11.11.2006 (Erişim: 17 Kasım 2006)

17. BÖLÜM

YENİ ARAYIŞLAR
(Dolaşmadıkları Servis Kalmamış)

Türk İstiklâl Harbi'nde yenilgiye uğrayan İngiltere ve Yunanistan başta olmak üzere emperyalist devletlerin verdiği onca desteğe karşın Çerkez Ethem ve kardeşleri ile diğer *150'lik* ve *firari*ler, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı giriştikleri tertiplerde başarılı olamamışlardır. Bundan önceki bölümde kısmen yayınladığımız mektuplarında da 150'lik ve firarilerin bu yenilgiyi kabul ettikleri görülmekteydi.

Ancak, *bitmek tükenmek bilmeyen tutkuları, akıllarının önüne geçtiğinden,* Kürt hareketlerinde bir başarı elde edemeyen Çerkez Ethem ve özellikle ona kumanda ettiği birçok kaynakta belirtilen ağabeyi Reşit, amaçlarına ulaşabilmek için yeni arayışlara yönelirler. Türk vatandaşlığından atılan *firari* Vehip Paşa'nın hemen önceki bölümde yayınladığımız Türk istihbaratınca ele geçirilen 27 Ekim 1928 tarihli mektubunda *Çerkez Ethem* ve kardeşleriyle ilgili şu değerlendirmelerde bulunulmaktaydı: "...*Ethem Bey* cahil, şahsen cesur ve tuttuğu işi başarır, nefsine güveni fazla olan bir şahsiyettir... *Yurt dışındaki muhaliflerle birlikte çalışmak istemesi vatana hizmetten çok, düşmanlarından intikam almak maksadına yöneliktir.* ***Ethem Bey, kardeşleri Reşit ve Tevfik'in kurulmuş otomatik makinasıdır.*** *Reşit ve Tevfik ise vatanımızın yabancı kuvveti tarafından yıkılmasını arzu eden vatansızlardandır. Vatandaşlardan aklı başında olanlar, bu üç kardeşten iğrenmektedirler. Bunlar Yunanlılara hizmet etmiş ve halen de hizmet etmekte bulunmuştur. Ethem Bey'le birlikte çalışmak faydadan ziyade zarar getirir.*"[1]

Bu çerçevede Ethem ve kardeşlerinin adı Atatürk'e 1935 suikastı, Türk ordusunu isyana çağırma, İtalyan ve Fransızlarla Türkiye aleyhine işbirliği gibi girişimlerde de görülür.

Buradan da anlaşılacağı gibi Çerkez Ethem ve kardeşleri adeta "makas değiştirerek" ta öteden beri yaptığı İngiliz işbirlikçiliğinden İtalyan ve Fransız işbirlikçiliğine yönelirler. -*Ancak bu yöneliş, İngilizlerden tam anlamıyla bir kopma anlamına da gelmemelidir. Çerkez kardeşlerle İngilizler arasında zayıf da olsa bir bağ her zaman bulunacaktır ve bu bağ II. Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi güçlenecektir.*-

1 Duran, a.g.m. (III), BTTD, Kasım 1999, sayı: 35.

Çünkü bu yıllarda Balkan Antantı (9 Şubat 1934), Montrö Sözleşmesi (20 Temmuz 1936), Hatay Sorunu ve ayak sesleri duyulan II. Dünya Savaşı gibi konular yüzünden Türkiye'nin İtalya ve Fransa ile ilişkileri gerilecektir.

Buna karşılık ve bunların etkisiyle Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler de düzelmeye, hatta *-gizli de olsa-* bir dostluğa dönüşecektir. Kuruluş yıllarındaki Cumhuriyet hükümetlerinde önemli görevlerde bulunan Şükrü Kaya, o dönemin dış politikası ile ilgili olarak yıllar sonra şunları yazacaktır:

"Yurtta barış dünyada barış ilkesini kendine adet edinmiş olan Büyük Devlet Adamı Atatürk, Balkan Paktı'nı kurmuş, Balkan devletlerini birbirine bağlayarak dünya barışının bir dostluk halkasını meydana getirmişti; artık bundan sonra kuvvetli bir barış zincirinin diğer halkalarını kolaylıkla oluşturabilirlerdi. Nitekim Balkan Paktı'nın imzalanmasından az sonra verdiği direktifle *İngiltere ile gizli görüşmeler başladı.* Doğrudan doğruya Lord Halifax ile yapılan konuşmalar sonucunda Türkiye ile İngiltere arasında gizli bir dostluk kurulmuş oldu. Diğer taraftan Almanya ile de anlaşmaya varılmış, Almanya ve Türkiye birbirleri aleyhine herhangi bir kombinezona girmeyeceklerini karşılıklı olarak taahhüt etmişlerdi..."[2]

İktidar tutkusunun başını döndürdüğü Çerkez Ethem de bu fırsatları kaçırmayacaktır. Hem Avrupa'nın mevcut siyasal durumuna bakarak *-kısmen de etrafının etkisi ile-* İtalyan ve Fransızlara işbirliği teklifinde bulunan Çerkez Ethem bu ülkelerin gizli servisleri ile Türkiye karşıtı faaliyetler yürütmek üzere ilişkiye geçer.

Çerkez Ethem, aşağıda değineceğimiz gibi kurduğu Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi ile bir yandan Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını önlemek isterken diğer yandan da yine bu doğrultuda Dersim isyanına 'katkı' sağlayacaktır.

Ethem'in organize ettiği, Fransız ve İtalyan gizli servislerinin de lojistik destek sunduğu Atatürk'e suikast tertibini Türkiye'ye İngiliz Elçisi'nin bildirmesi; suikastın ortaya çıkarılmasından sonra Türk basınında Fransa ve kısmen de olsa İtalya aleyhinde haber ve yorumların yer alması da bu yazdıklarımızla örtüşmektedir.

17.1. Çerkez Ethem'in Organize Ettiği Atatürk'e 1935 Suikastı

19 Ekim 1935 tarihli "Cumhuriyet" sekiz sütuna attığı şu büyük başlıkla çıkıyordu: "Mel'un Suikasdcılar Adalet Pençesinde."

Manşetin altında ise iki satırlık şu bilgi yer alıyordu: "Alçak Çerkez Ethem'in, Ulu Önder'in hayatına el uzatmak kastile yolladığı mel'unlar yakalandı. Urfa saylavı Ali Saib de tevkif edildi."

"Hıyanet Şebekesi Nasıl Ele Geçirildi?" alt başlığı ile de şu bilgilere yer veriliyordu: "Çerkez Ethem'le Reşid'in Suriye'de silahlandırdığı 5 kişilik çete Maraş'a gelerek Ali Saib'in müzaheretini [yardımını] temin etmiş!

---

2 Soyak, a.g.e., s. 505 vd. Soyak'ın dipnotta belirttiğine göre, Kaya'nın bu yazısı, Ankara'da yayınlanan *Zafer* gazetesinin 11 Kasım 1953 tarihli sayısında "Atatürk'ün Siyasi Dehası" başlığı altında yer almıştır.

"Dün toplanan Kamutay, İhzari Encümen'in Mazbatası'nı [Hazırlık Komisyonu'nun Raporu'nu] kabul ederek Ali Saib'in masuniyetini [dokunulmazlığını] kaldırdı. Urfa saylavı da kendi aleyhine rey verdi. Tahkikat devam ediyor."

Birinci sayfanın göbeğinde yer alan kutu içindeki bir haberde de Ali Saib'in 18 Ekim gecesi tutuklandığı bildiriliyordu. Aynı kutu içinde "Çerkez Ethem'le Kardeşi Cemiyet Kurmuşlar" başlıklı haber de yer alıyordu.

Gazetenin haber başlığı ve spotlarından anlaşılacağı gibi, arkasında Çerkez Ethem'in bulunduğu bir ekip Atatürk'e suikast yapmak istemiş, ancak bu kişiler emellerine ulaşamadan yakalanmıştı. Urfa milletvekili Ali Saib [Ursavaş]'in adı da olaya karışmış veya karıştırılmıştı. Kuvayı Milliye'den gelen Ali Saib Bey de bu iddia nedeniyle dokunulmazlığı kaldırılarak tutuklanmıştı.

Bu olay bir anda Türkiye'yi ayağa kaldırmış, ülkenin her yanında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e yapılmak istenen bu suikast girişimi, düzenlenen miting ve toplantılarla şiddetle lanetlenmişti. Hemen ***tüm gayrımüslim yurttaşlarımız da ibadethanelerinde düzenlediği ayinlerle bu olayı şiddetle lanetlemişlerdi.***

İngilizler Haber Verdi

Türk kamuoyunun "Cumhuriyet"in 19 Ekim 1935 tarihli manşeti ile öğrendiği bu suikast girişiminden Türk güvenlik birimleri aslında aylar öncesinden haberdardı ve gerekli önlemleri de almıştı.

İngiltere'nin o yıllardaki Türkiye Büyükelçisi Sir Persi Loren, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya, "Ürdün'de Atatürk'e bir suikast tertibi yapıldığını ve suikastçıların Türkiye'ye hareket ettiklerini" şifahen bildirir.[3]

Bu haber üzerine Hükümetçe çok sıkı önlemler alınır. Türkiye'nin Güney sınırları üzerindeki illerin valilerine de "uyanık bulunmaları" doğrultusunda emirler verilir.

Aynı yılın Ağustos ayı içinde Maraş Valiliği'nden İçişleri Bakanlığı'na gelen bir şifretelde Andırın ilçesinin Kümbetir köyünden Üzeyir adında birinin, köy muhtarı aracılığıyla jandarmaya Suriye'den gizlice gelmiş şüpheli bir kişiyi teslim ettiği bildirilir.[4]

Bu Üzeyir, daha sonra suikast tertibinin içinde yer aldığı ortaya çıkacak ***Çerkez Üzeyir***'dir. Kümbetir de Çukurova'daki toprakları ellerinden alındığı iddia edilen Çerkezlerin gelip yerleştiği bir köydür. Üzeyir de bu Çerkezlerin ağasıdır.[5]

---

3 Soyak, a.g.e., s. 362 vd. Kaya'nın, muhatabına "Bunu yazılı olarak verebilir misiniz?" isteği üzerine İngiliz Büyükelçisi ihbarı yazılı olarak ve altını imzalayarak verir.

4 Soyak gösterilen yer. Soyak ve diğer kaynaklarda Gümbedir biçiminde geçen bu köy, Andırın'ın Çokak bucağına bağlı Kümbetir köyü olup şimdiki adı Yeşiltepe (Kavlaktepe)'dir. Türkiye Mülki İdare Bölümleri/Belediyeler-Köyler, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayını, TTK Basımevi, Ankara 1986, s. 456.

5 Haşim Söylemez, Çerkezlerin Toprak Kavgası, Kuvayı Milliye, Temmuz 2000, sayı: 30 (Adana). "Kuvayı Milliye"nin aynı sayısında, Mithat Sertoğlu'nun alıntılanarak yayınlandığını sandığımız, "Atatürk'e Adana'da Son Suikast" başlıklı makalesinde, dergi tarafından kullanıldığı anlaşılan fo-

Çerkez Üzeyir'in jandarmaya teslim ettiği Yahya ile birlikte suikastla ilgisi ortaya çıkarılan Üzeyir, kardeşi Arif, Maraş/Göksun ilçesi Mehmetbey köyünden ***Çerkez Şaban Çavuş*** ve kardeşi İsmail, Maraş'ta oturan çiftlik sahibi İdris ve Andırın'ın Çokak Bucağı Müdürü Elbistan'lı Şemsettin de tutuklanır. Soruşturmanın ilerleyen aşamalarında 18 Ekim'de Urfa milletvekili Ali Saib Ursavaş da dokunulmazlığı kaldırılarak tutuklanır. Öte yandan "Çerkez Etem'le Kardeşi Cemiyet Kurmuşlar" başlığı altında verilen haberde suikast olayı ile ilgili 12 kişinin tutuklu bulunduğu belirtiliyordu.[6] Ancak, Yahya'nın ilk ifadesinde "sınırı birlikte geçtik" dediği arkadaşlarından Hamdi, Yakup, Ateş Mehmet ve Aziz'in adlarını saymasına karşın[7] yargı aşamasında bunlara bir daha rastlanmamıştır. Hamdi'ye ise ileride Çerkez Ethem'le birlikte tekrar rastlayacağız.

Ethem, Suikastı Bir Hayvan Hırsızına Havale Etmiş

Çerkez Yahya: Jandarma, polis ve adliyede verdiği ilk ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Çerkez Üzeyir'in jandarmaya teslim ettiği İbrahim oğlu Yahya adındaki bu kişi de Samsun/Çarşamba Yukarıotluk köyünden asker kaçağı bir ***Çerkez***'dir.

Köyünde rençberlik ve amelelik yaparak geçinen Çerkez Yahya'nın sabıkalı bir de mazisi vardır: Bir kez ***hayvan hırsızlığından tutuklanmış***, bir kez de eşkıyaya yataklık etmekten yakalanıp bir ay kadar tutuklu kaldıktan sonra bir aftan yararlanarak salıverilmiştir. Ancak Çerkez Yahya aynı zamanda asker kaçağıdır. Bundan dolayı Balıkesir Askeri Mahkemesi'nce üç ay hapse mahkûm edilmiş, cezasını çekince gönderildiği Mersin'deki bir alaydan da on beş gün sonra firar etmiştir. Değişik işlere girip çıkan Yahya, bir süre sonra Ceyhan'ın Karamezar köyüne gelir.[8] Burada sevdiği bir kızı, evlenmek amacıyla kaçıran Yahya, düğün yapacak parası olmadığından bunu kazanmak için Kümbetir'li Çerkez Üzeyir'in yanında altı ay kadar yanaşmalık yapar. Bir ara da Maraş'ta oturan çiftlik sahibi Islahiye'li İdris'ten para ister. Alamayınca da *-kendi ifadesine göre-* çalışıp bu parayı kazanmak amacıyla Kilis'ten kaçak olarak Suriye'ye geçer.[9]

Kulağı Daima Suriye'den Gelen Habere Çevrili Bir "Köylü"

Üzeyir: Soruşturmanın ilerleyen aşamalarında; Çerkez Ethem'in suikastçılara evinde kalmalarını söylediği, hakkında kısmen bilgi verdiğimiz şoför Arif'in ağa-

---

toğraflar arasında, adı geçen Üzeyir'inkine de yer verilerek "Çerkez Üzeyir solda, İstiklâl Madalyalı..." notu düşülmüştür. Gerçekten Çerkez Üzeyir Türk İstiklâl Harbi'ne katılmıştır: Üzeyir, Yüzbaşı Osman (Tufan) Bey'in oluşturduğu Kuvayı Milliye müfrezelerinden, Nuri Çavuş komutasındaki 8. Merkez Bölüğü takım komutanlarındandır. Seviye Solak, Milli Mücadele ve Kadirli, s. 42 vd.; Ünal, Kurtuluş Savaşı'nda..., s. 88 vd.

6 Cumhuriyet, 19 Ekim 1935.

7 Soyak, a.g.e., s. 363 vd.

8 Soyak, aynı yer. Şahsen memleketimiz Osmaniye'ye yakın olmasından dolayı, Karamezar'ın Çerkez/Çeçen köyü olduğunu biliyoruz. Ortaokul ve lise dönemlerimizde de bu köyden Çerkez arkadaşlarımız vardı. A.E.

9 Soyak, gösterilen yer.

beyi Çerkez Üzeyir'in ilginç bağlantıları olduğu ortaya çıkar. Üzeyir ilk ifadesinde, zamanında Halep'te jandarmalık yaptığını, o sıralarda aynı yerde jandarma komutanı olan *Ali Saib*'le eşkıya ve kaçakların takibatında bulunduklarını, Milli Mücadele'de de yine beraber çalıştıklarını ve bu yüzden aralarında büyük bir yakınlık ve samimiyet olduğunu iddia eder.[10] Dava dosyasını ve yargı aşamalarını yakından izleyen Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ın verdiği bilgilere göre Çerkez Üzeyir *cahil olmakla birlikte pek de masum değildir* ve *bazı* ***siyasi*** *fikirlere sahiptir.* "...geçirdiği tecrübelerle aldığı derslerden istifade etmesini bilen kurnaz bir adam olduğu, 1929'da kardeşi Arif'i ***Amman***'a gönderdiği ve *kulağının daima Suriye'den gelen habere çevrili bulunduğu* öğrenilmiştir. Kendisi aynı zamanda Suriye'den gelen kaçakçılara yataklık ettiği şüphesi altında bulunmakta ve ***ilgili makamlar tarafından gözetlenmekteydi.***"[11]

Bu arada Çerkez Üzeyir'in çok garip görünen bir hareketi de o günlerde dikkati çeker: Üzeyir, 19 Ağustos'ta ortada hiçbir neden yokken Andırın Savcılığı'na bir dilekçe vererek "...Çok düşmanı olduğundan, bu nedenle bir iftiraya uğramasının muhtemel olduğundan" bahsederek bundan dolayı sorumluluk kabul etmeyeceğini söyler.[12]

Resmi Evrak Hırsızı Bir Rüşvetçi

Elbistan'lı Şemsettin: Atatürk'e suikast girişimi nedeniyle yargılananlardan birisi de Elbistan'lı Şemsettin diye bilinen kişidir. Resmi belgelere göre, Şemsettin, orta eğitimini zamanında Şam Lisesi'nde yaptıktan sonra Macaristan'a giderek ziraat akademisini bitirmiş, ardından bir süre Elbistan ve Milas'ta fen bilgisi öğretmenliği yapmıştır. Soyak'a göre, *eğitim durumuna göre bucak müdürlüğünden daha yüksek görevler alabilecekken orada kalması, aleyhindeki kuşkuyu kuvvetlendiren bir unsur olarak kabul ediliyordu.* Kendisini tanıyanlar ihtiras sahibi bir adam olduğunu ve öteden beri milletvekili olmak sevdasında bulunduğunu söylemekteydiler. Bundan evvel âmirinin masasından resmi evrak aşırmak suçu ve rüşvet almak isnadıyla yargılandığı da söyleniyordu.

Tescilli Bir Cumhuriyet ve Atatürk Düşmanı

İdris: Sanıklardan birisi de *Maraş'ta çiftlik sahibi İdris* adıyla bilinen kişidir. İdris, yapılan incelemelere göre, zengin bir adamdı. Eşraftan geçinir, rüşvet ve diğer suçlardan dolayı mahkemeye verilmiş veya işinden kovulmuş memurları korur, kendilerine iş bulmaya çalışır, bu gibiler de onu bir sığınak bilirlerdi. Böylece devlet memurları önünde nüfuzlu bir şahıs rolü oynayan İdris, etrafına kendisini her istediğini yaptıran bir adam olarak tanıtmaya çabalardı.

10 Soyak, a.g.e., s. 364 vd. Ancak Üzeyir'in ifadesinin son kısmı kuşkuludur. Üzeyir'in neden böyle bir ifade verdiğini ise bu bölümün sonunda açıklayacağız.

11 Aynı yer.

12 Soyak, a.g.e., s. 366 vd.

İdris, ***Cumhuriyet'e ve devrimlere şiddetle karşıydı; çarşaf ve peçenin kalkmasını, medrese ve tekkelerin kapanmasını sürekli eleştirir; Atatürk'ün bir an önce ölmesini ister, bunları her yerde açıkça söylemekten de çekinmezdi.*** Bu nedenle ilgililerce suikast için her açıdan yetenekli ve eksiksiz birisi olarak görülen İdris, yerine göre pek kurnaz bir adamdı da. Mahkemesinde suikasttan bahsedilirken, *"Suyu anladım ama kast ne demektir?"* diyerek büyük bir saflık gösterisi yapmaya da yeltenmişti.[13]

Ali Saib Ursavaş Kürtçü müydü?

Ali Saib Ursavaş: Bu arada sanıkların en ilginci ise dokunulmazlığı kaldırılan Urfa milletvekili Ali Saib Ursavaş'tır.[14]

Türk İstiklâl Harbi'nde Urfa dolaylarında hizmet edip oradan milletvekili de seçilen Ali Saib, Şeyh Sait isyanı nedeniyle kurulan İstiklâl Mahkemesi'nde üyelik ve başkanlık da yapmıştır.

Soyak'ın verdiği bilgiye göre Atatürk de kendisine yakınlık gösterip güven duyar, sık sık sofrasına davet ederdi. Ceyhan civarında büyük bir çiftliği vardı. Bu çiftlik arazisi üç tarafı su ile çevrili, adeta bir yerle bağlantısı olmayan kurtarılmış bölge gibiydi. Ursavaş'm yöre halkına kötü davrandığı, Suriye'den kaçakçılık ya-

---

13 a.g.e., s. 367 vd.

14 Ali Saib, aslen Kerkük'lü olup bir jandarma subayıdır. (Soyak, a.g.e., s. 368 vd.); Atatürk'ün emriyle Sivas Kongresi'nin ardından direniş örgütlemek üzere Çukurova'ya gönderilen Yüzbaşı Osman (Tufan) Bey'in yazdığına göre Ali Saib Fransız işgali döneminde bölgede **işbirlikçilik** yapmıştır: "İşgal bölgesinde Fransızlardan çok Milli Hareketimize engel olan ve her yere etki ederek yerliyi titreten, her haberi almak gücünde bulunan, Fransızların güvenini kazanan, Fransızların Kozan Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saib'i, her düşüncemizin gerçekleştirilmesinin karşısında en kuvvetli engel olarak önümüzde buluyorduk. İlk önce bu engeli ortadan kaldırmak gereğini düşündük. **Ali Saib, Türk düşmanlığı ile kendisini Fransızlara Revandiz'li Kürt olarak tanıtmış, Kadirli'de Türk köylüleri ile bazı çarpışmalar yaparak Andırın'lı Baltacı tarafından bir çarpışmada yaralandıktan sonra Fransa uğrunda kan akıtmış bir kahraman mevkiine çıkmış, Ermeni çetelerini emrine almış, Çerkez ve Kürtlerden Türk aleyhtarı olanları milis kıyafetiyle gönüllü toplamış; Türk memurlarından işe yarayanları alıkoydurmuş, diğerlerini kovdurmuş; Kürt Mirza adında bir Yüzbaşı ile zulmün tarihte görülmemişlerini Türk köylüsüne yaptırtmakla şöhreti o çevreyi tuttuğundan, kuvvetli istihbaratı ve sert uygulamaları ile her yeri titretmişti.** Feke'li Cezmi vasıtasıyla Develi'de bizim harekâtımızı da öğreniyordu. Ali Saib'in zulümlerinden bir iki numunecik: **Ali Saip'in emrindeki Yüzbaşı Kürt Mirza Türk köylüsüne hayvana çakılan nalları çakmakla meşhurdur. Bir Ermeni subayını öldüren dört Türk köylüsü yakalanmadığı için bir köyü baştan başa yaktıktan sonra masum köylüden üç genç (birisinin adı Hamza), Kozan Hükümet Konağı'nın avlusunda kafalarına tabanca sıkılmak suretiyle bizzat Ali Saib tarafından idam edilmişlerdir...**" (Kurtuluş Savaşı Hatıraları, s. 22 vd.) Ali Saib, tüm bunlara karşın, Osman Bey'in nasihatleri ile Milli Dava'ya hizmete ikna edilerek Urfa Cephesi'ne gönderilmiştir. (a.g.e., s. 29 vd.) Ali Saib'e, Urfa'daki faaliyetleri ile ilgili bazı eleştiriler de yöneltilir. (Kerim Fırat, Urfa Savaşı'ndan Yapraklar, CHP Basımevi, Gaziantep 1940, s. 29 vd.) Osman (Tufan) Bey'in yukarıda verdiği bu bilgilere karşılık, İsmet Görgülü, değerli çalışmasının "Güney Cephesi Kuvayı Milliye Kurucuları ve Müfrezeleri" başlıklı bölümünde, Kozan Cephesi Komutanı olarak Ursavaş'ı gösterir. (On Yıllık Harbin Kadrosu, s. 228.) Görgülü'nün bu bilgi için Ali Saib'in, "Çukurova Facialan ve Urfa'nın Kurtuluşu" adlı hatıralarını kaynak gösterdiğini de belirtelim. Konu aydınlatılmaya muhtaçtır. Bunun dışında bize göre **etnik kökeni değil de yaptığı işler önemli olmakla birlikte**; Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarına katılan Hasan Hişyar Serdi de Ali Saib'in Kürt olduğunu iddia eder. Görüş ve Anılarım, s. 200n.

pan birtakım kişileri büyük çıkarlar karşılığında teşvik, himaye, hatta bizzat organize ettiği, kaçakçılık planlarında kullandığı, o yörede çok yaygın bir dedikodu halinde idi. Soyak da Atatürk'ün genel vekili olarak Silifke, Tarsus ve Dörtyol'daki çiftliklerine gittiği sıralarda bu dedikoduları çok dinlediğini belirtir.[15]

Ali Saib'le İlgili İstihbarat Raporları Ne Diyor?

Ali Saib'in yargılanması sırasında, dönemin iç-dış istihbarat faaliyetlerini de yürüten Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bazı gizli raporlar da açıklanır. Bunlardan birinde Ali Saib'in, çok eskiden beri ilişkide bulunup haberleştiği; adı Ermeni Taşnak-Kürt örgütü Hoybun ile ilgili olarak da geçen Kürt elebaşılarından Haco Ağa'ya bir gün şunları dediği belirtiliyordu: *"**Bu Türk milleti adam olmaz,** bizim sonumuz yoktur. Önde gidenler malûm.* [İTC önderlerinden Kürt asıllı] *Cemal Paşa ne oldu? Bundan dolayı çoluğumuzu çocuğumuzu gelecekte yaşatacak kadar servet edinmeliyiz. Bundan daha akıllıca bir hareket olmaz; milletin parası milletindir, bu bir rüşvet değildir."*

Diğer bir raporda, Ceyhan'daki çiftliğini Suriye'den gelen serserilere sığıntı yeri yaptığı ve her zaman, *"Artık Hükümet kuvvetlendi. Atatürk, Hükümet'in kuvvetine dayanıyor; bizler gibi vaktiyle kendisini muhafaza edenlere ihtiyacı kalmadı; artık bizi yanından uzaklaştırmak istiyorlar" dediği belirtiliyordu.*

Üçüncü bir raporda, Şeyh Sait isyanının bastırılmasının ardından İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak Diyarbakır'a geldiğinde kendisiyle sık sık görüşen; bağımsız bir Kürt devleti kurma çalışmalarıyla tanınmış Diyarbakır'lı Cemil Paşazade Mehmet ve Ekrem'e; *"Gazi ancak bizlerin sayesinde bu mevkiye erişmiştir. O olmasaydı da ben olsaydım, yani arkadaşlarım beni ileri sürselerdi* **Gazi ben olurdum.** *Bununla beraber **ne zaman istersek O'nu yine eski haline çevirmek bizim elimizdedir. Eğer bir gün bize kafa tutacak olursa vay haline!"*** dediği belirtiliyordu. Yine bu raporlara göre Ali Saib'in Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk-Kürt konusunda da şunları söyleyip durduğu belirtiliyordu: *"Büyük Millet Meclisi'nde biz sekiz kişiyiz, kime işaret edersek onu istediğimiz tarzda hareket ettirebiliriz. **Ben Kürt'üm, bunu inkâr etmem, bilâkis onunla iftihar ederim. Kürtler olmasaydı Türkiye'yi Rus ve Ermeniler ta Akdeniz'e kadar istilâ ederlerdi."***[16]

Çerkez Yahya Çerkez Ethem'le İlişki Kuruyor

Bu arada yukarıda güya düğün parası kazanmak amacıyla Kilis'ten Suriye'ye geçtiğini belirttiğimiz ***Çerkez Yahya***, Halep, Şam üzerinden Kuneytıra'ya gelir. Bu kasabada hem belediye hem de ***Çerkez Derneği*** Başkanı olan Emin ile görüşür. Yahya, Çerkez Emin'in uygun bulması ve önerisi ile Amman'a geçip ***Çerkez Et-***

---

15 a.g.e., s. 368 vd. Ali Saib'le ilgili Soyak'ı doğrulayan bu iddialar için ayrıca bk; Haşim Söylemez, Çerkezlerin Toprak Kavgası, Kuvayı Milliye, Temmuz 2000, sayı: 30 (Adana).; Mıthat Sertoğlu "Atatürk'e Adana'da Son Suikast", Kuvayı Milliye, Temmuz 2000, sayı: 30 (Adana).

16 Soyak, aynı yer.

hem'le sık sık görüşen ve Türk istihbaratınca bir yabancı ajanı olduğu saptanan 'betonarme uzmanı' ***Manol***'un* yanında amelelik yapmaya başlar.[17]

Yahya, verdiği ilk ifadesinde bu sırada bir kahvede '*tesadüfen*' Çerkez Ethem ve Reşit ile tanışır. ***Çerkez kardeşlerin yol göstermesiyle Hayfa'ya giderek bir Yahudi olan David'in yanında altı ay kadar çalışır.*** Bu sırada Çerkez Ethem, David'e gönderdiği bir mektupta *"Artık zamanı geldi"* diyerek Yahya'nın yanına dönmesini ister. Bunun üzerine Yahya, Ethem'in yanına Amman'a döner.[18]

Ethem Suikast Emrini Veriyor

Çerkez Yahya'nın sonradan reddettiği ifadesine göre, Çerkez Ethem, kendisine ve arkadaşlarına şu talimatı verir:

"Atatürk'e suikast yapmak için Türkiye'ye gideceksiniz; *Türkiye'de bu işi idare edenler, Urfa mebusu Ali Saib Bey ile Maraş'ta çiftlik sahibi İdris ve Çokak Bucak Müdürü Şemsettin'dir. Onlarla temas edeceksiniz. Ali Saib'in vereceği talimat üzerine hareket edeceksiniz, size o yol gösterecektir, suikast için gereken eğitim de onun çiftliğinde yapılacaktır. Ali Saib öyle bir adamdır ki, insanı ipten alır veya ipe götürür. Duruma göre harekete geçinceye kadar Kümbetir köyünde Üzeyir'in kardeşi şoför Arif'in evinde kalacaksınız; Arif de suikast tertibinden haberdardır."*[19]

Yahya ayrıca kendilerine para, ***Browning marka tabanca, bu tabancaya ait mermi ve bombalar*** verildiğini; Amman İstasyon Müdürü İzzet'in evinde, "Bu işten kaçmayacaklarına, meşru hile (!) yoluna sapmayacaklarına, yakalanırlarsa Ali Saib adından bahsetmeyeceklerine" ilişkin yemin ettirildiğini; Şam'dan Halep'e ve oradan sınıra kadar otomobille getirildiklerini, Kilis'ten de kaçak olarak sınırı geçtiklerini ve kendisinin iki gün sonra Kümbetir'de Çerkez Üzeyir'in evinde buluşmak sözleşmesiyle arkadaşlarından ayrılıp Ceyhan/Karamezar köyüne gittiğini açıkça ve ayrıntılarıyla anlatır.

Ancak her nedense jandarma, polis ve adliyede verdiği ifadeleri sonradan peş peşe değiştiren Yahya, suikast konusunu yalanlayarak, Şam'da ve Amman'da Çerkez Ethem ve Reşit ile görüştüğünü, Ethem'in tertibi ile Hamdi, Yakup, Ateş Mehmet ve Aziz adlarındaki arkadaşlarıyla beraber sınırı yine Kilis'ten geçip memlekete döndüğünü, amaçlarının çeşitli illeri gezerek ***askeri kuvvetler hakkında bilgi toplamak olduğunu***, zaten Ethem'in daha ilk görüştükleri gün kendisine *"Türkiye'de ne kadar uçak var, Adana'da çok asker var mı?"* diye sorduğunu, aynı zamanda ***Türklerin Çerkezlere eziyet edip etmedikleri*** ve *Atatürk'ün ülkede serbestçe seyahatlerde bulunup bulunmadığı* hakkında bilgi istediğini söyler.

---

17 Soyak, a.g.e., s. 363 vd.

18 Gösterilen yer. Yahya, Suriye ve Ürdün'de yaşadığı bu olayları hep rastlantılara bağlayarak hikâye etse de Soyak'ın, "ilgili makamlar" dediği Türk yetkilileri bunu mantıklı bulmazlar ve seyahatin **Suriye'ye geçişinden başlamak üzere belirli bir plan ve tertip içerisinde yapılmış olduğuna hükmederler.**

19 a.g.e., s. 364 vd.; "Hainler İsticvab Ediliyor", "Dün Ankara'da Suikasdcılar Sorguya Çekildi, Ali Saib'in de İfadesi Alındı", Cumhuriyet, 20 Ekim 1921.

* Manol'un Yunanlı istihbaratçı ve Ethem'in adamı olduğu daha önce belirtilmişti.

Sonra bu ifadesinden de cayan Yahya, bu kez de Türkiye'ye, Suriye'nin Kuneytıra kasabasındaki ***Çerkez Derneği'ne para toplamak için*** geldiklerini iddia eder.[20]

Ethem'in Esrarengiz Yazışmaları

Bu arada Amman'da bulunan Ethem, seyir halinde olan adamları ile de esrarengiz yazışmalar yapmaktadır. Aşağıda yayınlayacağımız mektubun, burada yer verdiğimiz suikast tertibi ile ilgili olup olmadığını bilmiyoruz. Suriye'den *Hayok Hüseyin* adlı bir Çerkez'in, Ethem'e gönderdiği 10 Mart 1935 tarihli bu mektubu ilginç bulduğumuz için yayınlıyoruz:

"...Filistin'den dönüşümden bu ana kadar Şam'da bulunuyordum. Orada iken size ***gizlice söylemiş olduğum*** mesele, 28 Nisan'da gerçekleşecektir. Ya beş gün evvel veya sonra olur. Burada *aradıklarınıza uygun* birçok arkadaş elde ettim. Bayramın üçüncü veya dördüncü günü para elime geçerse Halep ve İskenderun seyahatine çıkacağım. Buranın bütün ruh durumuna sahip oldum. ***Elimizdeki talimata*** fevkalade uyuluyor."[21]

Çerkez Üzeyir Sorguda Ne Dedi?

Çerkez Üzeyir'in sulh hakimi önünde yapılan ilk sorgusunda verdiği ifade de ana hatlarıyla şöyledir:

"Bu senenin Ağustos başlarında -gününü hatırlamıyorum- evimin önünde dolaşırken Göksun'a bağlı Mehmetbey köyünden ***Çerkez Şaban Çavuş***'un kardeşi İsmail'i gördüm; İsmail kaçakçılık yapan 28-29 yaşlarında bir gençtir. Beni çağırdı ve köyün dışına çıkardı. Ormanlık arasında su kıyısında beş kişi oturuyordu. İsmail, bunların Hamdi, Yakup ve Aziz ile arkadaşları olduğunu söyledi. Bu kişiler Suriye'den niçin geldiklerini anlatıp kendilerini Ali Saib'e götürmemi istediler. ***Ben esasen bunların Atatürk'e suikastta bulunmak için geleceklerini bir ay önce Amman'dan dönen kardeşim Arif'ten işitmiştim. Ayrıca Ethem ve kardeşleriyle arkadaşlarının Amman'da toplanarak Türkiye Hükümeti'ne karşı kötülük yapmak girişiminde bulunduklarını, hatta bu arada Sultan İkinci Hamid'in oğlu Selim'in de Amman'a geldiğini,*** oradan gelen Muhacir adında birinden duymuştum. Bunun için bu suikastçıları beklemekteydim. Kendilerine *'Şimdi Hükümet pek sıkı davranıyor,* (kaçakçılık şüphesi altında bulunduğundan, mahalli idarece alınan tedbirler arasında, kendisinin de göz hapsine alındığını hissetmiş demek) *bu sebepten sizi Ali Saib'e götüremem'* dedim. Bunun üzerine geldikleri yoldan geri dönerek gittiler. Ertesi gün akşam üzeri yaylaya gidiyordum. Bu sefer yolda Şaban Çavuş'a rastladım. *'Nereye gidiyorsun?' dedim. 'Suriye'den bizim çocuklar geldi, onlarla görüşmeye gidiyorum'* cevabını verdi. Ben de onlarla görüştüğümü, Ali Saib'le

20 Gösterilen yerler.
21 Albayrak, a.g.e., s. 269 vd.

konuşmak istediklerini, fakat Hükümet çok sıkı davrandığından kendilerini geriye çevirdiğimi söyledim.

"Şaban Çavuş, Suriye'den gelenler arasındaki Hamdi tarafından getirilip kendisine bırakılan bir mektubu Ali Saib'e götürmek üzere bana verdi. Ali Saib'in çiftlikte olduğunu öğrendikten sonra ertesi akşam yola çıktım; doğruca çiftliğe gittim...mektubu verdim; okudu. Mektupta aklımda kaldığına göre suikastçıların gönderildiği yazılıydı. *'Bu adamlar ne oldu?'* diye sordu; *'Seninle görüşmek istediler, ama ben bunları Hükümet'in uyanıklığından dolayı geri gönderdim'* dedim ve sordum: *'Senin bunlardan haberin var mı?'* Ali Saib; *'Oğlan sen çocuksun, onları niye bana getirmedin? Ne olursa olsun getirecektin. Mamafih onlar bu işin arası bir soğuyunca tekrar geleceklerdir. O zaman herhalde bana getir'* dedi. Ben bu sözler üzerine tekrar sordum: *'Suikastı niçin yapıyorsunuz?'* Cevap olarak; *'Bütün arkadaşlarım memleketten kovuldu, onları kurtarmak lazım'* dedi. Benim; *'Saib Bey, sen mebussun, artık başka daha ne istiyorsun?'* yolundaki soruma da; *'Mebus oldum da ne oldum sanki. Elimde birşey yok. Dama taşı gibiyiz. Ne derlerse onu yapıyoruz. Bir kere baştaki 3-4 kişiyi ortadan kaldırırsak ondan sonrası kolay'* cevabını verdi.. Arada Ethem ile haberleşip haberleşmediğini sormuştum. *'Evet, Ethem'le haberleşiyorum'* dedi ve *'Bu gelen adamlar çok uzağa gitmezler, ancak Münbiç'e giderler. Dediğim gibi tekrar geleceklerdir. Kendilerini bana getir'* diye eski tembihini tekrar etti, ben de oradan ayrıldım. 10-15 gün sonra Yahya geldi; bu işin akıbetinin fena olacağını tahmin ettiğim için onu muhtara teslim ettim."

Üzeyir'in kardeşi Arif de ilk soruşturmasında ağabeyinin ifadelerini doğrulayan tarzda konuşur. Fakat bu iki kardeş de sonradan Yahya ve diğer sanıklar gibi ilk ifadelerini inkâr yoluna saparlar, o ifadelerin yapılan baskılar ve dayanılmaz işkenceler altında alındığını, gerçekle ilgileri olmadığını ısrarla iddia ederler.[22]

Suçluluk Duygusu Üzeyir'e Neler Yaptırdı?

Diğer taraftan, yukarıda, daha bu olay patlak vermeden, Üzeyir'in çok garip görünen bir hareketinin de o günlerde dikkati çektiğini belirtmiştik: Üzeyir, 19 Ağustos'ta ortada hiçbir neden yokken Andırın Savcılığı'na bir dilekçe vererek *"Çok düşmanı olduğundan, bu nedenle bir iftiraya uğramasının muhtemel olduğundan"* bahsederek bundan dolayı sorumluluk kabul etmeyeceğini söylemişti. Üzeyir, acaba böyle bir garip davranışa durup dururken neden başvurmuştu? Bu soruyu, emniyet ve yargıdaki yetkililer duruma ve mantığa uygun olarak şöyle bir görüşle açıklar: O sıralarda Üzeyir'e birtakım bilinmeyen ve kuşkulu misafirler geldiği ileri sürülerek Kümbetir köyü ve çevresindeki halk arasında birçok dedikodu alıp yürümüştü. Nitekim sonradan yapılan soruşturmalar sırasında içlerinde kadınların da bulunduğu Kümbetirliler, o günlerde Üzeyir'in evine birtakım kuşkulu misafirler geldiğini, bunların arasında Hamdi ve Yakup'u da gördüklerini, hepsinin orada kaldık-

22 Soyak, a.g.e., 365 vd.

ları sürece Üzeyir tarafından beslendiğini ve bunun bütün köy halkınca bilindiğini ifade etmişlerdi.

Bununla birlikte Suriye'den ilk geldiklerinde, iki gün sonra buluşmak üzere arkadaşlarından ayrılan Yahya, aradan 20-25 gün geçtiği halde henüz geri dönmemişti. Üzeyir bu gecikmeye iyi anlam veremiyor, kuşkulanıyordu. Ayrıca hem dedikodulardan hem de Yahya'nın gecikmesini birtakım kötü ihtimallere bağlamaktan sinirleri bozulmuş, korku ve telaşa kapılmıştı. İşte bu duyguların etkisi altındadır ki, savcıya o dilekçeyi vermişti. Ayrıca gerek Üzeyir gerek kardeşi Arif de sonraki ifadelerinde bu dilekçenin "kendilerinin yabancıları sakladıkları yolundaki iddialara karşı verildiğini" söyler. Üzeyir'in bir süre sonra evine gelen Yahya'yı jandarmaya teslim etmesi de aynı korku ve telaşın tesiri altında gerçekleşmiş, kendisi de bunu "İşin kötüye varacağını tahmin ettiğinden dolayı yaptığını" itiraf etmiştir.[23]

Ali Saib, Yahya'nın İfadelerini Nasıl ve Kimden Öğrendi?

Bu sırada Ceyhan'da bulunduğu anlaşılan Ali Saib, Yahya'nın tutuklandığını ve çok gizli tutulan ilk ifadelerini öğrendikten sonra epeyce telaşa düşerek İstanbul ve dolayları ile Adana ve Ankara arasında durmadan gidip gelmeye başlar. *O zaman bu ifadeleri nasıl ve nereden öğrendiği ilgililer arasında bir tartışma konusu da olan* Ali Saib'in ilgili makamlara; "Madem ki Yahya kendisini benim kurtaracağımı söylüyor, onu bana veriniz, gerçekten kurtarmış gibi görüneyim, yanıma iki de emniyet memuru katarsınız; onları da Yahya'ya suikastçı diye tanıtırım; her üçünü alıp çiftliğime götürürüm ve gerçek durumu öğrenirim" gibi önerilerde bulunduğu duyulur.

18 Eylül 1935 tarihinde Ceyhan'daki çiftliğinde bir arama yapılan Ali Saib Ursavaş, bunun üzerine Atatürk'e bir telgraf çekerek, *-Soyak'ın aklında kaldığına göre-* "Muhbirler için utanç verici olan bu araştırmadan şikâyetçi olmadığını, nihayet Hükümet'in görevini yaptığını" arz ettikten sonra soruşturmanın kendisi tarafından yapılması yolundaki önerisine de değinir. Telgrafın sonunda "Atatürk'ün vermiş oldukları şerefli soyadı ile birlikte O'na olan aşk bağlılığını da çocuklarına miras bırakacağını" yazar. Atatürk buna yine telgrafla cevap vererek, şahsına olan güveninden bahsedip bu konuda bir yanlışlık olduğunu bildirir.[24]

Bu arada suikast planının baş oyuncusu *Çerkez Yahya* ile diğer sanıklar trenle Maraş'tan Ankara'ya gönderilir. O sırada Adana'da bulunan Ali Saib de bunu duyar duymaz telaşla istasyona koşar. Trendeki sanıkları gördükten sonra arkadan gelen ilk trene atlayarak Ankara'ya giden Ursavaş'ın bu hareketleri de görevlilerin kendisi hakkındaki kuşkularını artırır. Ankara'ya gelir gelmez yaptığı görüşme is-

---

23 a.g.e., s. 366 vd.

24 Soyak, a.g.e., s. 369 vd.; Mel'un Suikasdcılar Adalet Pençesinde, Cumhuriyet, 19 Ekim 1935, s. 9.; "Hainler İsticvab Ediliyor", "Dün Ankara'da Suikasdcılar Sorguya Çekildi, Ali Saib'in de İfadesi Alındı", Cumhuriyet, 20 Ekim 1935.

teği üzerine Atatürk tarafından da kabul edilir. Ali Saib, bu görüşmeyi 9 Ocak 1936'da başlayan duruşmalarda verdiği ifadelerin birinde söz konusu ederek, "Bu kabulde Atatürk'ün yanında Saffet Arıkan, Nuri Conker ve General Ali Hikmet'in bulunduğunu, önce öteden beriden konuşulduğunu, ayrılmadan biraz önce Atatürk'ün kendisine, *'Nedir bu Ali Saib? Geçmiş olsun'* dediğini, buna, *'Siz sağ olunuz, böyle bir kaza geçirdim'* diye karşılık verdiğini, aynı zamanda telgrafına vermiş oldukları cevaba teşekkür ettiğini, soruşturmayı kendisine yaptırmak teklifi söz konusu olunca da, *'Bu imkân hâlâ mevcuttur'* dediğini" ekler.[25]

Hoybun-Taşnak-Çerkez Ethem İşbirliği

Söz konusu suikastın arka planı ile ilgili devletin elindeki istihbarat raporlarını birinci elden görme olanağına da sahip bulunan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak Bey, bu konuya ilişkin olarak da şu değerli bilgileri verir:

"O zaman Suriye'de, değişik unsurlardan oluşup çeşitli amaçlarla ve başka başka yollardan Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde çalışmakta oldukları bilinen birtakım örgütler vardı. Bunların arasında ***Hoybun*** adında bir örgüt de mevcuttu. Emniyet Teşkilatı'nın aldığı bilgilere göre bu örgütün bir kolu şöyle bir program üzerinde çalışıyordu:

- Türkiye içinde ve dışında bulunan muhalifleri bir araya toplamak,

- Düşük Osmanlı hanedanı üyeleri arasında baş gösterip gittikçe artan anlaşmazlıkları ortadan kaldırarak son halife Abdülmecid'i Osmanlı ailesine nezaret edici bir hale getirmek.

- Yabancı bir hükümetle uyuşarak bir yandan Anadolu'nun Kürdistan dedikleri parçasında ve diğer bölgelerinde ayaklanmalar tertiplemek, diğer yandan da Suriye ve Irak'tan Türkiye'ye sarkarak böylece mevcut rejimi yok etmek.

Bu cemiyetin diğer bir kolu da *-ki başlıca elemanları, Bedirhanî Celâleddin, Süreyya, Kâmuran, Yüzbaşı Tevfik gibi, kendilerine Kürt milliyetçisi süsü veren birtakım kimselerdi-* Kürtlük ve bağımsız Kürdistan davasını güdüyorlardı; *1925 senesinde Şeyh Sait isyanını organize edenler de bunlardı.*

"Bir de bazı Ermenilerin kurdukları meşhur ***Taşnak*** Komitesi vardı. Bilindiği gibi ***bu komitenin en kuvvetli faaliyet alanı Suriye topraklarında idi.*** Amacı, Türkiye Devleti'ni yıkıp parçalamak ve toprakları üzerinde büyük bir Ermenistan kurmaktı. Komitenin düşüncesine göre bunun için, ilk iş olarak ***Atatürk'ü ortadan kaldırmak lazımdı***; çünkü eğer başında bu *Kurtarıcı* ve *Toplayıcı Büyük Adam* olmazsa, Türkiye dünyanın en zayıf bir ülkesi haline gelir ve yıkılması da çok kolaylaşırdı. Bu komite, bu yolda zaman zaman bazı teşebbüslerde de bulunmuştu.

"***Nihayet Çerkezlerin [Hatay] Reyhanlı'da kurup sonradan merkezini Kuneytıra'ya naklettikleri örgüt.. Çerkez Ethem ve kardeşleri de bu cemiyetin etkili üye-***

---

25 Gösterilen yerler

siydi, bunlar en çok Türklere ve Ruslara düşmandılar. Diğer taraftan Türklerin aslen Çerkez oldukları gibi garip bir iddiaları da vardı. Türkiye'de suikastlar ve Hükümet'e karşı yapılacak başka çeşit hareketlerle iktidarı ele geçirmek sevdasında idiler. Nitekim daha evvel ***Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami gibi adamları vasıtasıyla Atatürk'e suikast teşebbüslerinde bulunmuşlardı.***

"*Her üç örgüte mensup olanlarda ortak hareket için büyük bir eğilim olduğu,* hatta ***Hoybun örgütü ile Taşnak Komitesi ileri gelenleri arasında bu amaçla bir de toplantı yapıldığı haber alınmıştı.****

"İşte Yahya ve arkadaşlarının ilk ve açık ifadeleri ile Suriye'de gerek yukarıda bahsettiğimiz örgütlerin, gerek bazı 150'likler'in faaliyetleri hakkında öteden beri alınan haberler ve ayrıca yine Suriye'deki en yüksek Fransız makamlarının verdiği resmi bilgiler bir araya getirilince, Emniyet Teşkilatımız, ciddi bir suikast teşebbüsü karşısında bulunulduğuna kanaat getirerek 18 Ekim 1935 günü Ali Saib Ursavaş'ı da tutuklattırmış ve mesele Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'ne intikal eylemişti."[26]

Soyak, bunlara şunu da ekler: "Bu arada...*Amman Emniyet Müdürü bir suikast tertibine dair elinde önemli belgeler bulunduğunu, bunların Hükümetimize teslim edileceğini ilgili makamlarımıza bildirmiş, bu iş için Ürdün'e gönderilen memurumuz İzzet Batu'ya da ilk görüştükleri gün bunu vaat etmişti. Fakat ertesi gün* ***nereden geldiği kesin olarak kestirilmeyen*** *bir etki altında kalmış olacak ki, birden bire sözünden dönmüş, hiçbir şey vermemişti.'*[27]

Ali Saib Meclis'te Kendisini Savunuyor

Yukarıda da değinildiği gibi, tutuklanmasından önce, uygulamaya göre TBMM tarafından yasama dokunulmazlığı kaldırılan Ali Saib, Meclis'in buna ilişkin 18 Ekim 1935 tarihli oturumunda kendisini şöyle savunur *(kısmen sadeleştirerek)*: "17 yıldan beri bugüne kadar ve şimdi bu kürsüye çıktığım ana kadar birçok iyiliklerini ve himayesini gördüğüm ve kendisine candan bağlı bulunmak aşkını taşıdığım Atatürk'e yapılmakta olan bir suikasta ne yazık ki iftiracılar benim de adımı karıştırmışlar. Bir aydan beri bu acı veren ıstırabın altında eziliyordum. Dünden beri çok rahatım. Gerek benim dokunulmazlığımın kaldırılmasını teklif eden Adalet Bakanlığı'na ve gerek bu teklifi kabul eden komisyona candan teşekkür ederim. Ben bu işte, bu iftirayı meydana çıkararak karşınıza ve Büyük Atatürk'ün karşısına sevginize lâyık bir arkadaşınız olarak çıkacağım. *('İnşallah' ve 'candan dileriz' sesleri.)*

---

26 a.g.e., s. 370.
27 a.g.e., s. 372 vd.
* Hoybun-Taşnak işbirliğine 16. Bölüm'ün başlarında yer verilmişti. A.E.

"Arkadaşlar! Ben bunu bir ümit olarak söylemiyorum. İçten gelen bir inan, bir karar ve kesin kanaatle ifade ediyorum. Aziz arkadaşlar; benim reislerimize büyük aşkım vardır. Yalnız İsmet İnönü'den birşey rica edeceğim: Ben mahkemenin soruşturmasını yeterli görmüyorum. Kendisi bizzat bununla ilgilensin. Ben onun çok iyiliğini gördüm. Onun için rica ediyorum ki bu işi de iyi araştırsın. Ceyhan'dan Suriye'ye giden adamlar bu işi yaptılar. ***Bunlar zamanında bana iftira etmişlerdi. Belgeleri bugün İçişleri Bakanlığı'nda kayıtlıdır.*** İsmet İnönü'ye hakkımı helal etmem. Bunu bizzat araştırsınlar. Çünkü bu işte yalnız mahkemenin soruşturması yetmez.

"İsmet İnönü! Hayatım kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprünün üstündedir. Haksızlığa uğradım. Sen zamanında bana çok iyilik yaptın. Bunu da yapacaksın. Senden bunu da isterim."[28]

"Katıksız Türk Oğlu Türk'üm"

Ali Saib, Mütareke'nin kara günlerinden, Atatürk'e inanışından ve ***damarındaki temiz Türk kanından*** bahsettikten sonra sözlerine şöyle devam eder: "17 yıldır beni bugüne kadar karşınıza temiz bir arkadaş olarak getiren, şimdi de gene bir karar halinde geleceğini size iddia ettiren kuvvet, arkadaşlar ***damarımdaki Türk kanıdır. Arkadaşlar; bazı insafsız düşmanlarım zaman zaman bana Türk olmadığım suçlamasında bulundular ve hâlâ da bulunuyorlar. Arkadaşlar; ben babadan anadan Türk'üm, katıksız Türk oğluyum.*** Hiçbir Çerkez'le alâkam yoktur. 17 yıl önceki Yüzbaşı Ali Saib'i şimdi ülkenin hemen hemen tanımayan evlâdı yok. Şerefim var, Atatürk'ün sayesinde şerefim var, itibarım var, yerim var, adım var, toprağım var, tarihte adım var ve aynı zamanda dört tane evladım var ki, bir tekinin kılını dünyaya değişmem.

"Nasıl olur da ben bunların hepsini Çerkez Ethem gibi bir haine; kendisini uşak diye kabul etmeyeceğim, tahsili yok, terbiyesi yok, şerefi yok bir haine, vatan haini bir adama ben bunların hepsini feda edeyim?

"Elli yaşına gelmiş, saçını bu yolda ağartmış bir adam için; bunu dört yaşındaki bir çocuğa söyleseler güler. Nedir beni buna sevkeden kuvvet? Çerkez Ethem başıma geçecek, ben onun emrine gireceğim. Beni yaratan Adamı ben öldüreceğim? Arkadaşlar Hükümet görevini yapmıştır. Eğer Hükümet bunu duyduğu zaman evimi çiftliğimi arattırmasaydı, hakkımda bu işlemleri yapmasaydı, emin olunuz ki Hükümet'e teşekkür edecek yerde eleştirirdim. Çok hassas bulunmak lazımdır. Bu hayat memleket ve vatan içindir. Bundan bir ay önce evim aranırken gene Hükümet'ten büyük iyilik gördüm. Eğer dünyada vefakârlığın anlamı varsa Şükrü Kaya'nın dar bir zamanda bana gösterdiği arkadaşlığını unutmak mümkün değildir.

---

28 Mel'un Suikasdcılar Adalet Pençesinde, Cumhuriyet, 19 Ekim 1935, s. 9.

"Arkadaşlar bu olay bana iki şey gösterdi. 80 yaşındaki anamın eşyaları aranıyor. On beş yaşındaki çocuğumun cepleri aranıyor. Artık ben anamın odasına giremiyorum. Çocuğumun yüzüne bakamıyorum. Adana Valisi Tevfik Hâdi anamı bir dakika bırakmadı. İlk teselli haberini bana o gönderdi. Anam ona; 'Ben vatanperver bir çocuk doğurdum, araştırın inceleyin. Göreceksiniz, onun alnını ak bulacaksınız' demiştir. O sırada ben ıstırap içindeyken, Atatürk bana yazdığı telgrafta, 'Sana güvenim büyüktür' demiştir. Arkadaşlar bu iki güvenden birisi beni doğurandan, diğeri de bu *İnkılâp* içinde beni yaratan Adamdan geliyor. Bu güven benim için şereflerin en büyüğüdür."[29]

Sanıklar Mahkemede

Ali Saib Ursavaş da dahil, sanıkların değişik yerlerde ve değişik şekillerde sorguları yapıldıktan sonra hepsi soruşturma evrakı ile beraber Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'ne verilir. Bu mahkeme; Osman Talât İltekin başkanlığında, üye Hayrullah ve Celâl beylerden oluşurken Savcı da Baha Arıkan'dır.[30]

Ali Saib ve dolayısıyle hemen hemen bütün sanıkları ise Ankara'nın tanınmış avukatlarından Hamit Şevket İnce savunacaktır.[31] Bazı duruşmalarda savunma makamında, Hamit Şevket İnce'nin yerine, beraber çalıştığı ve sonradan bir süre Ticaret Bakanlığı da yapacak olan Avukat Zühtü Velibeşe de bulunur.

9 Ocak 1936, saat 14.00'te başlayan yargılamanın ilk duruşması Başkan'ın sanıklara hitaben söylediği şu sözlerle açılır:

"Cumhurbaşkanı Atatürk'e suikast yapmak için aranızda silahlı bir birlik kurmaktan suçlu olarak hakkınızda yapılan soruşturma üzerine yargılanmanız için mahkememize verildiniz. Şimdi hakkınızdaki soruşturma evrakı okunacaktır. Evrak uzundur; oturarak dinlemenize izin veriyorum."

Bunun üzerine sanıklar oturur ve haklarındaki iddianamenin okunmasına başlanır. Bittikten sonra Yahya'dan başlanmak üzere sanıkların sorguları yapılır. Ancak, yukarıda da değinildiği gibi duruşmalar sırasında bütün sanıklar, ilk sorgularındaki ifadelerinin, kendilerine yapılan işkence ve ağır baskılardan kurtulmak için gerçeğe aykırı olarak verilmiş ifadeler olduğunu, suikast girişiminden kesinlikle haberdar olmadıklarını bildirerek tamamen inkâr yoluna girerler.

---

29 Mel'un Suikasdcılar Adalet Pençesinde, Cumhuriyet, 19 Ekim 1935, s. 9. Haber şöyle devam eder: "Bundan sonra komisyonun raporu oylamaya sunuldu. Eller kalktı. Urfa saylavı Saib de oy verenler arasındaydı. Dokunulmazlığı da böylece kaldırılmış oldu."
Ali Saib'in savunmasında, üzerinde durulması gereken iddiaları vardır ki, onları bu bölümün sonunda değerlendireceğiz.

30 Baha Arıkan, asker kökenli olup Balkan, I. Dünya ve Türk İstiklâl Harbi'nde değişik görevlerde bulunduktan sonra CHP Genel Sekreterliği ve Milli Eğitim Bakanlığı da yapan Saffet Arıkan'ın kardeşidir.

31 H. Şevket İnce hakkında da bu bölümün sonunda bilgi verilecektir.

Ali Saib: "Ben Ağlamayayım da Kim Ağlasın!"

Bu arada Ursavaş ifadesinin başında, "Sırf talihsizliğim eseri olarak adım bu davaya karışmış bulunuyor. *Üzeyir hariç, sanıklardan hiçbirini tanımam. Üzeyir'i de dört buçuk seneden beri görmüş değilim.* Eğer bu süre içinde onunla görüşüp temas ettiğim ispat edilirse bütün bu iftiraları olduğu gibi kabul ederim. Beni bu ağır zan altına aldıran ifade, bana gönderildiği iddia edilen bir mektuba dayanıyor. *Halbuki benim o tarihlerde İstanbul'da bulunduğum uzun soruşturmayla tespit edildiğinden* böyle bir meselenin esasen gerçek olamayacağı anlaşılmıştır" der ve daha sonra iddianamedeki "İlk soruşturmada ağlamış olduğuna ve bunun iki şekilde izah edilebileceğine" ilişkin bölümün okunması üzerine de gözleri yaşararak, *"17 seneden beri sadık bir nefer gibi arkasından ayrılmayarak daima gölgesinde olmayı şeref bildiğim Büyük Atatürk'ün hayatına yapılacak bir suikasta ismimin karışması karşısında ben ağlamayayım da kim ağlasın"* diyerek üzüntüsünü belirtmişti.[32]

9 Ocak'ta başlayan dava ile ilgili ayrı ayrı günlerde her biri çok uzun süren, Savcı Arıkan ile Avukat İnce arasında zaman zaman şiddetli tartışmalarla geçen dört duruşma daha yapılır. Bunların üçüncüsünde bir ara savcı, gizli emniyet raporları okunacağından, bu raporlarda Emniyet Teşkilatı ajanlarının açıklanması doğru olmayan adları da bulunduğundan duruşmanın gizli yapılmasını ister. Bu istek mahkemece kabul edildiğinden raporlar gizli oturumda okunur.

23 Ocak 1936 günkü oturumun sonunda Başkan, duruşmanın bittiğini bildirerek, savcı tarafından soruşturmanın genişletilmesi istenilmezse, iddianamesini okumak üzere, mahkemenin 30 Ocak saat 14.00'e bırakılmasına karar verir.

Savcı Baha Arıkan, o gün emniyet ajanlarından isimlerini açıklayamayacağı iki memurun tanık olarak dinlenmesini isteyerek bunların Ankara'ya gelmek üzere olduklarını da söyler. Bunun üzerine yine Avukat İnce ile arasında şiddetli bir tartışma olur. Sonuçta Mahkeme Heyeti, bu tanıkların da savcının istediği gibi gizli bir oturumda dinlenmesi için mahkemenin 16 Şubat'a bırakılmasını kararlaştırır.[33]

Suriye'den Gelen Tanıklar İddiayı Doğruluyor

16 Şubat'ta yapılan gizli duruşmada Suriye'den gelen iki tanık dinlenir. Savcının sonradan açıkladığına göre, bu tanıklar Yahya'nın suikast tertibi hakkında ilk itiraflarını, mantık yoluyla tamamen doğrular özellikte açıklamalarda bulunur.

Bundan sonra Savcı Arıkan tam altı saat süren iddianamesini okur. Sözlerine bu davanın herhangi bir dava olmaktan çok uzak, yüksek ve modern bir rejim davası olduğunu cesaretle ilan ettiğini belirterek başlayan Savcı, çünkü Atatürk'e el kaldırılmak istendiğine dikkati çekerek, bundan dolayı her şeyden önce "Atatürk kimdir ve nedir? Bunu bilmek gerekir" sorusunu sorup Dünya Savaşı ile Mütare-

32 a.g.e., s. 371 vd.
33 Gösterilen yer.

ke döneminde milletçe çekilen ıstırapları, Atatürk'ün olağanüstü büyük ve kurtarıcı hizmetlerini sayarak kendisi yanıtlar. Savcı Arıkan şöyle devam eder:

"Atatürk; Türk'tür, Türkiye'dir"

"Bence Atatürk manevi bir kişiliktir. Her topluluğun varlığından süzülerek ortaya çıkan bir manevi varlığı vardır. Atatürk bence 17 milyon Türk'ün maddi ve manevi varlıklarının süzülmüş benliğinden başka birşey değildir. Atatürk, Türkiye ve Türk'ün bizzat kendisidir, maddi ve manevi bütün vatan mefhumiyle Türkiye'dir.

"Türkiye nedir? Bütün dünya karşısında daima ileriyi ideal edinmiş, yürüyen bir rejim ülkesi değil mi? Şu halde Atatürk'ün Türkiye ve Türkiye'nin rejim kavramlarıyla birleşmesi dolayısıyledir ki davamız büyük bir rejim davasıdır. Ve işte davamız böyle bir dava olduğu içindir ki davacı sıfatıyla karşınızda yalnız ben bulunuyorum. ***Karşınızda, benimle beraber davacı olarak Türk'ün büyük kitlesi vardır;*** *İstiklâl Savaşı şehitleri davacıdır, Çanakkale ölüleri davacıdır; beşiğinde annesini dinleyen Türk yavrusu davacıdır; dağarcığı omzunda, tarlası başında çalışan Türk delikanlısı davacıdır; askerlikteki nişanlısına çevre işleyen Türk kızı davacıdır; Türkiye'nin dağları taşları davacıdır; bütün Türkler, bütün Türkiye davacıdır.* Davacıların elleri, huzurunuzda bulunan şu adamların yakalarındadır. İşte davamız bunun içindir ki büyüktür. Vereceğiniz karar da bunun için büyük olacaktır. Tarih sizlerden, verdiğiniz karardan bahsederken *'Büyük hakimlerin büyük kararı'* diye bahsedecektir. Rejim sizin vereceğiniz kararla bir kat daha kuvvetlenecektir. *Türk İnkılâbı,* bu kararın aydınlatacağı yolda kendisini dünden daha emin, daha kuvvetli sanacak ve böyle yürüyecektir."

Savcı Arıkan, bu heyecan verici girişten sonra olayın ve sanıkların ilk ve son ifadelerinin ayrı ayrı tahlil ve karşılaştırmasına geçer ve konuyu yukarıda özetlendiği gibi açıklar. İddianamesinin sonunda suçlu olduklarına inandığı sanıkların cezalandırılmalarını isteyen Savcı, sözlerini şöyle bitirir:

"Ben bütün kararımla millet ve vatan için, ***yüksek Türk Cumhuriyeti*** için göğsü çarpan bir Türk hukukçusuyum. Beni dinlemek lütfunda bulunan sizler de aynı hislerle yürekleri çarpan Cumhuriyet'in büyük hakimlerisiniz. Size gördürdüğüm bu davayı önünüze getirirken her şeyden önce elimi vicdanıma koymuştum; şimdi yine elim vicdanımın üstünde, alnım semalara doğru yükselmiş, bütün kudret ve kuvvetimle bağırıyorum: Karşınızdaki sanıklar, Atatürk'ü, O'nun şahsında toplanan Cumhuriyet'i yıkmak istemişlerdir. Bu bir gerçektir, sizler de bu gerçeği duyacak, görecek ve gereğini yapacaksınız. Buna benimle beraber 17 milyon Türk'ün de sarsılmaz bir biçimde imanı vardır. Sanıkların 168. madde gereğince cezalandırılmalarını istiyorum."[34]

[34] Soyak, a.g.e., s. 373 vd. Türk Ceza Yasası'nın 168. maddesi şöyledir: "Her kim 125, 123, 146, 147, 149 ve 156. maddelerde yazılı cürümleri işlemek için silahlı cemiyet ve çete teşkil eder, yahut böyle bir cemiyet ve çetede amirliği ve kumandayı veya hususi bir vazifeyi haiz olursa on seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasına mahkûm olur, cemiyet ve çetenin sair efradı beş seneden on seneye kadar hapisle cezalandırılır.

"Değil Atatürk'e Suikasta Kalkışanı, Aklından Geçirenin Bile Kellesini Keselim"

Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülen davanın 8 Şubat 1936'da yapılan duruşmasında sanıkların Avukatı Hamit Şevket İnce savunmasını yapar. Sözlerine Savcı Arıkan gibi Atatürk'e olan sonsuz bağlılık ve sevgi duygularını belirterek başlayan ve aynı konuya sık sık değinen İnce, buna karşın davada sanıkların savunmasını neden üzerine aldığını da açıklar. Savunmasına ***"Allah hiçbir Türk çocuğuna, Türk kanı taşıyan, Türk terbiyesi olan, Türk bayrağı altında yaşayan hiçbir vatandaşa bu derece siyah ve korkunç bir hayat hatırası kaydetmesin"*** sözüyle başlamaya karar verdiğini söyleyen İnce, bütün savunmaları ve bu sırada söyleyeceği sözlerinin, bu başlangıç ifadelerinin içeriğinde olacağını da belirtir.

Atatürk'e suikast sözünün söylenmesinin bile vicdanları yaktığını belirten İnce şöyle devam eder: "...Bu ne feci, ne müthiş şey. *Bir Türk hiç Atatürk'e, Ulu Ata'sına suikast düşünebilir mi?* Atatürk'ün yarattığı vatanın havasından nefes alan, ancak Atatürk'ün bayrağı altında haysiyetini, şerefini anlayabilen ve bir insan hayatı yaşayan kimse bu hıyaneti, bu alçaklığı nasıl düşünebilir, nasıl yapabilir? Atatürk'e kıymak... O zaman vatan ne olur? O'na kıymak, vatana, bütün kutsallarıyla, bütün şan ve şerefiyle, bütün varlığıyla kıymak demek değil midir? Atatürk'e suikast... Bu dehşetin altında titremeyecek hangi Türk vatandaşı vardır? Ben kanun koyucusu olsaydım, böyle bir niyeti dahi* taşıyan adamın kellesinin kesilmesini teklif ederdim. İçinde yaşadığımız hürriyet havasını, bu *tam istiklâli*, bu şeref ve namusu bize veren Adam için böyle kötü bir maksadı düşünenlerin sonu bu olmalıdır.

"Bütün heyecanımızla iddia makamıyla ve Baha Arıkan'la beraberiz ama Bay Başkan, yalnız bu noktada beraberiz: Atatürk'ü saymakta, sevmekte.. Yoksa bu dava dosyasının içeriğine giren herhangi hukuki olayın tanımlanmasında asla Baha Arıkan'la beraber değiliz."[35]

Savunmasına müvekkili Ali Saib'in gerek Türk İstiklâl Harbi gerekse de Şeyh Sait isyanında kurulan İstiklâl Mahkemesi'nde yaptığı büyük hizmetlerden, Atatürk'e karşı beslediği derin bağlılık ile Atatürk'ün ona karşı gösterdiği yakınlık ve güvenin delillerinden uzun uzun bahsederek devam eden İnce bu davayı niçin aldığını da şöyle açıklar:

"En ufak bir gölgenin müvekkilim Ali Saib üzerinde dolaştığını görseydim bu davayı üzerime almazdım; bütün mesleki ömrümü yıkardım, geçimimi berbat ederdim, çocuklarımı aç bırakırdım, yine bu işi üzerime almazdım. Ben işlendiğine vicdanen inandığım hain bir suçu mahkemeye ve bu suçun faili hakkındaki cezayı hafifletici nedenler aramaya çıkmış bir avukat değilim. Ben vatanın en Büyük Evladının hayatı siper edilerek müvekkilime yüklenen çirkin bir iftirayı kaldırma-

---

35 Soyak, a.g.e., s. 374 vd.

* Soyak, burada şu notu düşmüştür: "Anlaşılıyor ki Hamit Şevket İnce burada çok heyecana kapılmıştır ki, böyle mantık dışı konuşmuştur."

ya çalışıyorum. Atatürk'e silah çekmeye hazırlanan bir elin suçsuzluğunu savunamam. Fakat dosyayı inceledikten sonra gördüm ki mesele iftira ile başlıyor ve yalanla bitiyor; bunun için bu savunma bir görev gibidir."[36]

"Mahkemeden İpini Koparıp Kaçan Ethem ve Kardeşleri..."

Müvekkiline yönelik iftiranın nereden, neden ve ne şekilde geldiğini açıklayan İnce, ortada bir *fiil* olmadığını ileri sürer. Ali Saib'in, Şeyh Sait isyanında İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı yaptığını hatırlatan İnce, uğrayacakları sondan korkarak ülke dışına kaçan bazı âsi Kürtlerin, Çerkez Ethem haini ile birleşerek Atatürk'e suikast yapmaya çalıştıklarını her vatandaştan daha iyi bildiğini öne sürer. İnce, *"Ey Baha Arıkan!"* diye seslendiği Savcı'ya yönelik sözlerini şöyle sürdürür:

"...Sen Ethem'den, Reşit'ten, Tevfik'ten; İstiklâl Mahkemesi'nin ipini koparıp kaçan bu adamlardan ne bekliyordun? Onlar hıyanetlerini, onlar tıynet ve özelliklerini, ülkenin en korkunç zamanında ispat etmiş adamlardır; bunlardan ne beklenir? Davaya bakıyorum, ortada bir fiil yok ki, sanık mı değil mi diye işin incelenmesine girişeyim. Sadece bir kuruntu, bir arzu, bir hücum var; tetkik tetkik, hep Yahya'nın ifadesi. Filanı söyledi al içeriye, falan dedi al içeriye. Bu Yahya adeta semavi bir adam oldu. İddia makamının da bağrını delerek söylediği şey, hep Yahya'nın sözleri. Bu Yahya denilen adam daha üç beş kişinin adını söyleseydi ne olurdu?"

Savunmasında EGMA'da bulunup mahkemede açıklanan gizli raporlara da değinen İnce bu konuda da şiddetli eleştiriler yöneltir. Bu arşivlerin bu kadar kötü notları içeriyorsa, ***hıyaneti ve kötülüğü bu dosyalar içeriği ile anlaşılan Ali Saib'in durumundan niçin şimdiye kadar Atatürk'ün haberdar edilmediğini*** soran İnce, "Bu adam daha geçen sene ne diye tekrar milletvekili oldu? O karanlıklar içinde duran bu dosyalar niçin ve kimden gizleniyordu?" der.[37]

İnce, ardından ***Atatürk'e suikast için kurulmuş bir çete bulunmayıp bunun bir uydurma ve asılsız iddia olduğunu***, esasen ne Yahya ile Üzeyir'in ne de diğer sanıklarla Ali Saib'in birleşip görüşüp anlaştıklarının görülmediğini, mahkeme huzurunda bulunan bütün sanıkların, köylerinden kasabalarından birer birer ve ayrı ayrı yerlerde soyut birer kuşku üzerine tutuklandıklarını, üzerlerinde tek bir mermi dahi bulunmadığını, bundan dolayı ortada bir suç olmadığını iddia eder.

Müvekkilinin suçsuzluğunu mantık yoluyla kanıtlamak için de; her suçta o suçun işlenmesini tahrik eden ruhsal ve sosyal etkenler aranacağını öne süren İnce, bu etkenleri; intikam, çıkar, tutku, yükselme arzusu, bir *rejim düşmanlığı*, kişisel çıkardan doğan kin ve garez, nihayet cinnet diye açıklar. Bu davada bu etkenlerden hangisinin Ali Saib'e yüklenebileceğini soran İnce, müvekkili için hayatta ve

---

36 a.g.e., s. 375 vd.
37 Aynı yer.

vatanda gerçekleşmesi istenen manevi bütün varlıkların en yüksek derecesiyle elde edildiğini, maddi servetinin ise ailesini ve çocuklarını başkasına muhtaç bırakmayacak derecede iyi olduğunu belirtir. Böyle olduğu halde Ursavaş'ın aklına, iffet ve şuuruna inme inmeden bu işe nasıl girişebileceğini soran İnce, "Siz Ali Saib'te bir cinnet eseri görüyor musunuz? İşte maddi, akli hiçbir esasa dayanmayan böyle korkunç ve ağır bir iftiranın altında üç buçuk aydan beri azapların en tahammül edilmezini çeken müvekkilimin hakiki ve cezai vaziyetini bütün açıklığı ile arz ettim" diyerek savunmasının bitirir.[38]

İnce'nin ardından sıra sanıkların bizzat yapacağı savunmalarına gelir. Adları daha önce belirtilen sanıklar savunmalarında da, mahkemenin ilk gününden beri girdikleri "her şeyi" hatta bazıları "ilk ifadelerini" bile inkâr yoluna devam eder.

Ali Saib'in Mahkemede Ağlayarak Yaptığı Savunma

Ali Saib de gözyaşları arasında yaptığı savunmasında ***Kürt değil Türk olduğundan***, Atatürk'e derin bağlılığından, emrinde ve izinde ülkeye yaptığı hizmetlerden dolayı O'nun yakınlık ve güvenini kazandığına değinir. Buna başlıca kanıt olarak da Atatürk'ün kendisine imzalayarak verdiği ve onu "*ülke hizmetinde ün kazanan*" ve "*ölünceye kadar benden ayrılmayacak olan*" diye tanımladığı *-mahkemede elinde tuttuğu-* bir fotoğrafı gösteren Ursavaş, Mustafa Kemal'e olan bağlılığının kişisel nedenlerini de şöyle açıklar: "Atatürk'ün arkasına çekinmeden düşüşümün ve ölünceye kadar eteğini bırakmayacağımın benim için çok güçlü nedenleri vardır; O'nun gençliğinde Trablusgarp Harbi'nde beraber bulundum.* Orada kahramanlıklarını gördüm; Anafartalar'da düşmanı denize dökerek daha o zaman vatanı kurtardığını gördüm, [I.] Dünya Harbi'nde Halep'te Ordu Komutanı oldukları sırada beni hastanede bizzat arayıp sormak iyiliğinde bulunmuşlar ve *tedavimin sonuna kadar özel doktorlarını hastanede yanımda bırakmışlardır.* Bu cömertçe ilgileri beni aşkla kendilerine bağlamıştır. Mütareke'de Osmanlı orduları dağılmışken yalnız O'nun ordusu dağılmamış kalmıştı; dehasının da hayranı olmuştum. İşte bundan dolayı Milli Mücadele'de hiç düşünmeden O'nun arkasına düştüm ve ölünceye kadar da arkasını bırakmayacağım."[39]

Sorgu Hakimlerinin de Bilgisine Başvuruluyor

Sanıkların savunmasının ardından mahkemenin bütün aşamaları sona erer ve Başkan 15 Şubat günü kararın açıklanacağını bildirerek oturumu kapatır. Ancak 15

---

38 a.g.e., s. 376 vd.

39 a.g.e., s. 377 vd.

* Ancak Ali Saib'in adını Trablusgarp'ta savaşan Türk subayları arasında göremedik. ATASE yayını "1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal" ile Stoddard'ın "Teşkilâtı Mahsusa"sında Ali Saib'in adı bulunmuyor. Fakat anılan çalışmalarda adının olmaması Ursavaş'ın bu savaşa katılmadığını kesin olarak göstermez. Türk Genelkurmayı'nın bir **örtülü faaliyeti** olan bu savaşa birçok Türk subayı katıldığından Ali Saib doğru söylüyor da olabilir.
İlk baskımızda böyle yazmamıza karşın, ATASE yayını anılan kitabı kapsamlı incelememizden sonra "Teğmen Ali Saib" adının bulunduğunu gördük. s. 75.

Şubat günü yapılan duruşmada karar çıkmaz. Onun yerine bir ara kararı çıkar. Bu ara kararda sanıklardan Yahya'nın değişik şekillerde ifadeleri olduğu, Üzeyir'in ilk soruşturmadaki ifadesinde, polisteki ifadesinden caydığı ve sonra Üzeyir'le Arif'in yüzleştirilmeleri yapıldığı belirtilerek mahkemenin davayı bir karara bağlamadan önce sanıkların soruşturmasını yapan İkinci Sorgu Hakimi Hikmet ile Sulh Ceza Hakimi Fethi beylerin hemen çağrılarak dinlenmesine oy birliği ile gerek görüldüğü bildirilir. Bunun üzerine adı geçen iki hakim derhal ve ayrı ayrı mahkeme huzuruna getirilip bilgilerine başvurulur. Her iki hakim de sanıklardan Yahya, Üzeyir ve Arif'in kendilerince yapılan sorgularında da polis ve jandarmadaki önceki itiraflarına uygun şekilde cevaplar verdiklerini, fakat sonradan bundan cayarak onların türlü türlü baskı ve işkence altında verilmiş yalan açıklamalar olduğunu iddia ettiklerini belirtir.

Birbirlerinin Yüzüne Bakamadılar

Bu arada sanıklardan Üzeyir ve kardeşi şoför Arif'in mahkemedeki yüzleştirilmesi sırasında, uygulamaya göre birbirlerinin yüzüne bakarak konuşmaları gerekirken Arif'in sürekli başını öne eğdiğini ve ısrarına karşın ağabeyinin yüzüne bakmaktan çekindiğini bildiren Sorgu Hakimi Hikmet Bey, sözlerini şöyle bitirir:

"Nihayet milli şerefi kurtaran ve ülkeyi baştan başa yaratan Adama, dolayısiyle vatana yöneltilmiş bir suikast söz konusuydu. Ben bu davada bütün duyarlılığımla, mesleki deneyimimle, bütün bilgilerimle tam bir hakim, bir sorgu hakimi durumundaydım. Yanlış yere sanıkların lehine yapacağım en ufak hata beni hem 17 milyon Türk'ün, hem de tarihin nazarında lekeleyecekti. Bununla birlikte bana hakim olan düşünce yalnız bundan oluşmuyordu. Eğer bu adamlar gerçek birer suçlu değil de her hangi bir kuşku üzerine bu eylemin yapıcıları olarak sevk edilmişler ise bunu ortaya çıkarmaz, gerçek suçluları bir yana bırakıp da ilgili olmayanları töhmet altına alırsam aynı derecede sorumlu olurdum.

"Atatürk'ün Adını Bilmeyen Türk Yok"

"Muhterem Başkan, 17 milyon Türk'ün içinde, hatta Tanrı'yı, Peygamber'i anlatan isimleri bilmeyenler, bunlar söylenince bir başka dilden konuşulduğunu sananlar çoktur. Fakat yine 17 milyon içinde bir tek kişi yoktur ki, 'Bu ülkeyi kurtaran kimdir?' diye sorulunca, 'Atatürk, Gazi Mustafa Kemal' diye onun çeşitli adlarıyla derhal yanıtlamasın. Genel düşünceme gelince.. Saygıdeğer Başkan, ömürleri büyük bir özveriyle geçen Türk hakimlerinin en büyük kazançları, büyük bir huzur içinde vicdan rahatlığı ile uyuyabilmeleridir. Ben ilk soruşturmayı yaptığım sırada bunu hissettim, soruşturma bitti; kararı yazmak aşamasına gelmiştim; o zaman düşündüm; iddianamede arz ettiğim gibi suçlular aleyhinde elimde berraklaşmış tam bir düşünce yoktu. Bundan dolayı sanıkları huzurunuza, olumlu bir düşünceyle tam bir suçlu damgası vurarak sevk etmiş değilim. Benzer olaylarda rahatlıkla takipsizlik kararı bile verebilirdim. Fakat bu olayın büyük özelliği karşısında

binde bir ihtimali bile olsa hataya düşebileceğimi düşünerek sanıkları mahkemeye sevketmeye gerek gördüm."[40]

İçişleri Müsteşarı, Emniyet Genel Müdürü ve Vali de Mahkemeye Çağrılıyor

Bilgilerine başvurulan her iki hakimin açıklamaları bitince Savcı Baha Arıkan bu konuda İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Vehbi Demirel, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan ve Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer'in de tanık sıfatıyla dinlenmelerini ister. İstek, mahkemece kabul edilir ve adı geçenlerin dinlenmesi için mahkeme 17 Şubat Pazartesi gününe bırakılır.

17 Şubat'ta yapılan duruşmada hazır bulunan tanıklardan Müsteşar Vehbi Demirel; hakimin suikast girişimi hakkındaki izlenim ve düşüncelerini sorması üzerine, o sıralarda Atatürk'e suikast yapılacağına ilişkin değişik kaynaklardan gelen haberler nedeniyle Bakanlıkça çok uyanık bulunulduğunu, şifretelgraflarla valilerin de dikkatlerinin çekildiğini; bir süre vekil olarak bulunduğu Trakya Genel Müfettişliği'nden Ankara'ya dönerken İstanbul'da Emniyet Müdürü Salih Kılıç'tan, Suriye'den gelen Yahya adlı bir kişinin yakalandığını duyduğunu; Yahya'nın Ankara'da o günlerde hasta olan valinin evine götürülerek bazı açıklamalarda bulunacağı haber verildiğinden, kendisinin de oraya gittiğini, evde Emniyet Genel Müdürü ile Ankara Emniyet Müdürü Sadri ve Yardımcısı Behçet beyler de hazır olduğu halde sanığın itiraflarını dinlediğini, bunlar arasında Ali Saib'in de adı geçince buna çok şaşırdığını, Üzeyir ve Arif'in de aynı itiraflarda bulunduklarını duyduktan sonra şaşkınlığının arttığını söyler.

Vali Nevzat Tandoğan da; Yahya'nın Ankara'ya sevk edilmesi üzerine evrakı okuduğunu, onun Andırın'da verdiği ifade dikkatini çektiğinden ve o sırada rahatsızlığından dolayı yattığından, kendisini birkaç kez evine getirterek itiraflarını dinlediğini, onun maddi ve manevi hiçbir etki altında kalmamış olması nedeniyle ifadesinin samimi ve doğru olduğuna inandığını, zaten diğer sanıklardan hiçbirisinin işkenceye maruz kalmadığını açıklar.

Türk İstihbaratı Suikastı 1935 Başlarında Haber Almış

Tandoğan'ın ardından dinlenen Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer de *suikast girişimine ilişkin ilk haberlerin 1935 yılı başlarında geldiğini* bildirerek, olağanüstü duyarlılıkla izlenen bu konunun bütün aşamalarını açıklamakla başladığı sözlerini özetle şöyle sürdürür: "Yahya'yı Kümbetir'de Ali Saib'le görüştürmek, saklamak ve beslemekle görevlendirilen Üzeyir'in onu jandarmaya teslim etmesi dikkatimizi çekmişti. Ben bu noktayı şöyle düşündüm: Üzeyir, suikastçıların Hükümet tarafından, hatta ismen çok sıkı biçimde izlendiğini, bu yolda durmadan

---

40 Soyak, a.g.e., s. 378 vd.

aramalar yapıldığını duymuştu. Bundan dolayı ileride kendisini ağır sorumluluğa sokabilecek bir sondan kurtarmak için bir taraftan savcılığa başvurmuş, hele jandarma karakol komutanının köye gelişini görünce bundan ürkerek güvenlik kuvvetlerince *kendi evinde yakalanmasına fırsat vermemek için* Yahya'yı bizzat teslim etmeye mecbur olmuştur. Bütün bu düşünceler sonucunda her türlü olasılığı göz önüne aldık. O sırada kaçakçılık gibi işlerin de var olduğunu göz önüne alarak Ali Saib'in böyle bir nedenle iftiraya uğraması ihtimalini de düşündük. Bu nokta üzerinde yaptığımız soruşturmada Ali Saib adının verilmesinin kaçakçılık gibi bir nedenle ilgili olmadığını gördük. Yahya'nın Vali Tandoğan'ın evindeki ifadesini dinledikten sonra duyduklarımızı İstanbul'da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya bildirdik ve Ali Saib'in lehinde bir hareket olmak üzere çiftliğinin aranmasının uygun olacağını da Bakan'ın onayına sunduk.

"Yahya ile yaptığımız görüşmenin bende bıraktığı etkisi şudur: ***Yahya nasihatlerimiz karşısında insana inan verici bir gönül temizliği ve saflıkla, aldığı görevi anlatmıştır. Kendisine hiçbir baskı, hiçbir yönlendirme yapılmamıştır."***

Sökmensüer, ***Yahya ve diğerlerine verilen silah ve paralar hakkında bildiklerini de uzun uzadıya anlattıktan sonra*** suikasta ilişkin izlenimini belirtmeye geçerek Türkiye Cumhuriyeti'ne ve onun Yüksek Başkanı'na bir suikast hazırlandığının ***kesin olduğuna,*** Yahya'nın gerek ifadeleri ve gerek tipi itibariyle doğrudan doğruya bu işle ilgili bulunduğuna inandığını ve ***sanıkların baskı görmek şöyle dursun, Türk polisinin dünya polisine ibret olacak yüksek şefkatlerini gördüklerini*** açıklar.[41]

Karar Açıklanıyor: Sanıklar Beraat Ettiriliyor

Bürokrat-tanıklar da dinlenip sanıklarla avukatlar da son savunmalarını yaptıktan sonra Mahkeme Heyeti kararını açıklamak için saat 16.15'te görüşmeye çekilir. İkinci oturum saat 21.15'te, yani tam beş saat sonra yapılarak karar okunur.

Başkan Osman Talât İltekin, davanın gerek mahkeme, gerek kamuoyunu uzun zamandan beri hakkiyle ve yakından ilgilendirdiğini ve mahkemenin inceden inceye araştırmalar yaptığını kaydederek kararın şimdilik özet olarak bildirileceğini, ayrıntılı gerekçenin ayrıca hazırlanacağını söyleyip ardından ***bütün sanıkların beraatini bildiren*** kararı okur.

Mahkeme, kendisini beraat kararına sevk eden unsurları da şöyle özetler:

"1- *İtiraf, maddi kanıtlarla belgelendirilmedikçe bir inandırıcılığı olamaz.*

"2- *Halbuki bu olayda sanıkların itirafları, maddi kanıtlarla belgelendirilememiştir.*

"3- *Sanıklar baskı altında itiraflarda bulunduklarını söylemişlerdir ve bunun tersi ortaya çıkmamıştır.*

---

41 Soyak, a.g.e., s. 379 vd. Ancak Soyak, **çok önemli olan maddi delillerle ilgili ayrıntılı bilgi vermemiştir.**

"4- *Bundan başka mantıki gidiş de sanıkların itiraflarının doğru olmadığını göstermiştir.*

"5- *İfadeler arasındaki çelişki, mahkemede vicdani bir kanaat ortaya çıkmasını sağlamamıştır.*"[42]

Atatürk'ün Kafasındaki Sorular...

Bu arada Soyak'ın verdiği bilgilere göre, Atatürk, kendisine yönelik bu suikast girişiminin mahkemede geçirdiği aşamalarla hemen hemen hiç ilgilenmez ve mahkemenin kararını da gayet doğal karşılar. Atatürk'ün adalet mekanizmasının hiçbir olay karşısında, nereden gelirse gelsin, maddi manevi hiçbir türden etkiye kapılmayarak tam bir özgürlük içinde çalışmasına çok önem veren bir lider olduğunun altını çizen Soyak, bu nedenlerle bütün milletçe derin bir heyecan ve ilgi ile izlenen bu kadar önemli ve nazik bir davada O'nun; şahsına, ülke çıkarlarına ve rejime bağlılıkları konusunda hiç kimseden geri olmadıkları kuşkusuz bulunan Mahkeme Heyeti'nin kararını, kişisel duygularına göre değil, vicdani kanaatleri altında, kanun hükümlerine uygun olarak vermiş olmasından memnunluk duyduğunu da ekler.

"Yalnız şu var ki..." diyerek olayın ortaya çıktığı ilk andan beri Atatürk'ün kafasında çeşitli sorular halinde durmadan genişleyen bir tereddüt gölgesinin belirdiğini de açıklayan Soyak, şöyle devam eder:

"Sanıklardan bazıları ilk ifadelerinde ***suikast*** girişiminden bahsettikleri sırada elebaşı olarak Ali Saib'i ileri sürmüşlerdi. Gerçi bu sanıklar sonradan değişik yerlerde resmi ve adli makamlar huzurunda hatta kısmen yazılı olarak tekrarladıkları bu ifadelerini, dayanamadıkları işkence ve baskılar altında yaptıklarını iddia etmişlerdi ve mahkeme de yeterli kanıtlara dayanmadığı için bu itirafları yasal olarak güvenilir ve sahipleri aleyhinde hüküm vermeye yeter görmemişti. Fakat denildiği gibi baskı altında yapılmış yalanlar da olsa bu ifadeler verilmiş ve suikast düşüncesinin baş tertipçisi olarak Ursavaş'tan bahsedilmişti. Acaba bu yolda konuşanlar, ***durup dururken neden ve ne gibi bir ilişkiyle Ursavaş'ı hatırlamışlar ve baş tertipçi olarak onun adını ortaya atmışlardı?*** Mesela ilk kez bu tarzda konuşan ***Yahya, kendisini nereden tanıyordu, onunla eskiden bir ilişkisi olmuş muydu ve aralarında şöyle veya böyle bir hadise geçmiş miydi?***

"Hadi diyelim ki, bazılarınca iddia edildiği gibi Yahya'ya ve diğerlerine bunu zor ve şiddetli baskı ile jandarma ve emniyet memurları söyletmişlerdi; ***ama ayrı ayrı yerlerde görev yapan bu memurlar nasıl ve nerede görüşüp böyle bir karara ve söz birliğine varmışlardı ve bununla kendileri için ne gibi bir çıkar sağlamak istiyorlardı? Yoksa onlara böyle bir emir mi verilmişti? Eğer öyle ise bu emri kim veya kimler vermişti ve bunların hedef ve amaçları ne idi?***

42 a.g.e., s. 380 vd.

"Diğer taraftan *jandarma, polis ve istihbarat görevlilerinin toptan, Ali Saib'in şu veya bu nedenden dolayı düşmanları olduğu ve kendisinden intikam almak için fırsat bekledikleri söylenen şahıs ve grupların etkisi altında kalmalarına da mantıken imkan yoktu.* O halde gerçek durum ne idi? Bu yön, *yargılama sırasında gereği gibi aydınlanmış değildi;* halbuki Atatürk'ün çok eskiden tanıyıp o zamana kadar aralıksız yakınlık gösterip güvendiği Ali Saib'e karşı ileride takınacağı tavrı belirlemesi için özellikle bu noktanın aydınlanması gerekti."[43]

Atatürk, Düğümü Bizzat Çözme Kararı Veriyor

Soyak, yukarıda saydığı gerekçeler üzerine Atatürk'ün düğümü bizzat çözmek kararını verdiğini belirtir. O günlerde İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Atatürk, başta *'Sanıkların ilk ifadelerini değiştirmelerinin neden ve etkeni ne olabilir?'* sorusu olmak üzere uzunca bir sualler listesi hazırlattırarak Hükümet'e gönderir.

Bu listeyi, o sırada yurt dışında bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya vekalet eden İktisat Bakanı Celal Bayar, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer ile Savcı Baha Arıkan'a vererek Atatürk'ün sorularına yanıt hazırlamalarını ister. Sökmensüer ve Arıkan listeyi inceledikten sonra çok çeşitli olan sorulara uzaktan yazı ile yanıt vermenin çok güç olacağına hükmederek, soruşturma evrakını yanlarına alıp Atatürk'e sözlü olarak sunmak üzere İstanbul'a gelir. *Aynı günün sabahı* (20 Şubat 1936) *Başbakan İsmet İnönü de yanında Adalet Bakanı Şükrü Saracoğlu olduğu halde trenle İstanbul'a gelir.*

Gerisini Soyak şöyle anlatır: "Kendilerini Haydarpaşa'da karşıladık; motorla Dolmabahçe'ye gelince Atatürk'ün henüz uykuda bulunduğunu öğrendik. İnönü bana, *'Hadi seninle şehir içinde bir gezinti yapalım'* dedi. Rıhtımda bulunan otomobiline bindik. Önce Şişli'ye oradan da Fatih'e kadar gidip geldik. İnönü'nün yolda ilk sözü, *'Atatürk mahkeme kararından üzüldü mü?'* sorusu oldu. 'Hayır, kesinlikle' dedim: 'Onun hakimlerin bağımsız ve kararlarında tam serbestliğe sahip olmaları ilkesi üzerinde ne kadar duyarlı ve titiz olduğunu bilirsiniz; bu itibarla tam aksine sevindiğine şahit oldum.'

'Öyleyse bu sorularının neden ve anlamı nedir?' Kendilerine yukarıdaki düşünceleri anlattıktan sonra 'Amacı bundan böyle şahsen Ali Saib'e karşı takınacağı tavrı belirleyebilmektir' yanıtını verdim. Konuşmamız burada bitmiş, kendisi misafir olacağı Pera Palas Oteli'ne gitmişti."[44]

O günün akşamı Başbakan İnönü, Adalet Bakanı Saracoğlu, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Emniyet Genel Müdürü Sökmensüer, Savcı Baha Arıkan ve daha bazı misafirlerin de bulunduğu sofranın bir köşesine Atatürk'ün emri üzerine ilişen Soyak gördüklerini yıllar sonra şöyle anlatır: "...Bir süre öteden beriden

43 a.g.e., s. 381 vd.
44 a.g.e., s. 382 vd.

konuştuktan sonra söz günün konusuna geldi ve Atatürk'ün işareti üzerine Sökmensüer evrakı sırasıyla okumaya başladı. Evrak arasında Ali Saib'in ortağına ve ailesine İstanbul'dan çekip güvenlik makamlarınca *'anlamlı'* görülen bazı telgraflarından bahsediliyordu. ***Atatürk bunların asıllarını okumak istediğini*** söyledi ve bulunmasını bana emretti. Sofradan ayrıldım; Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün de bağlı bulunduğu Ulaştırma Bakanlığı'nda o zaman rahmetli Ali Çetinkaya bulunuyordu. Telefonla kendisini buldum. Durumu açıklayarak merkezdeki arşivlerden tarihlerini bildirdiğim telgrafların asıllarını çıkartıp telefonla bana yazdırmaları için gerekenlere emir vermesini rica ettim. İşi takip etmek için büromda kalmıştım; bir iki saat sonra ilgili memurlar istenilen telgrafları bulmuş, birer birer yazdırmaya başlamışlardı. Her yazılanı derhal sofraya götürüyor tekrar büroma dönüyordum. Bu nedenle toplantıdaki bütün konuşmaları aralıksız izlemek imkânını bulamamıştım.

"Soruşturma evrakını okuma ve inceleme *sabaha kadar* sürmüştü. ***Sonuçta Atatürk'ün edindiği izlenim şu olmuştu:*** *İngiliz Elçisi'nin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya verdiği 'not'a ve Amman Emniyet Müdürü'nün geçen ifadelerine göre* ***bir suikast tertip ve girişimi olduğu kesindir. Ama Ali Saib bundan habersizdir.*** *Fakat anlaşılmıştır ki, o bütün Güney'de yaygın bir halde söylendiği gibi öteden beri kaçakçılık işleri ile yakından ilgilidir. Bu nedenle çoğunluğu kaçakçı olan* ***sanıklarla sürekli ilişkide bulunmuş,*** çiftliğini onlara sığıntı yeri yapmıştır. Suikastı tertipleyen Çerkez Ethem ve arkadaşları da bunu bilmektedirler ve suikast için kışkırttıkları Yahya ile arkadaşlarını cesaretlendirmek amacıyla onlara Ali Saib'in de *işin* içinde bulunduğunu ve kendisinin 'adamı ipten alıp ipe gönderecek kadar' güçlü ve etkili olduğunu söylemişlerdir.

"Bu düşünceye vardıktan sonra doğaldır ki, Atatürk artık Ali Saib'le eski ilişkisini sürdüremezdi. Nitekim onun tahliyesi ardından derhal İstanbul'a gelip kabulü için aracılığımla yaptığı bütün ricalarına iltifat etmemiş, bir daha kendisiyle görüşmemiştir."[45]

Suikast Olayında İlginç Noktalar

Soyak'tan yaptığımız uzun alıntılarla her ne kadar Çerkez Ethem'in tertiplediği Atatürk'e suikast girişiminin perde arkası aydınlanmışsa da onun açıkça yazmadan, satır aralarında belirttiği bazı karanlık noktalar da vardır.

Bunların ilki; Ali Saib'in, yargılama sonunda da anlaşıldığı gibi, suçsuz olduğu halde gösterdiği telaştır. İkincisi, kendisi dışındaki sanıkların verdiği ilk ifadelerden ve bunlarda adının geçtiğinden nasıl ve kimler aracılığıyla haberdar olduğudur.

O yıllarda o bölgede Gümrük ve Muhafaza Genel Komutanlığı'nda istihbarat görevlisi olarak bulunan ve durumu ***"...Güney kaçakçılığı Güney sınırımızdaki devletlerin bir iktisadi taarruz hareketidir"*** diyerek özetleyen ünlü Yüzbaşı Selahat-

45 Soyak, a.g.e., s. 383 vd.

tin (Yurdoğlu) Bey, kaçakçılık işlerini yürütenleri, isim vermeden Ankara'daki ***bazı yöneticilerin*** ve ***bazı devlet örgütlerinin*** koruduğunu ve kendisinin de bunlarla nasıl boğuştuğunu yazmaktadır.[46]

Tüm bunlara karşın, yargı aşamalarında bu kişilerin kim veya kimler olduğu ortaya çıkarılmamıştır.

Ayrıca *zeki de olsalar cehaletleri anlaşılan sanıklar* böylesine ürkütücü bir iddia ile yargılanırken nasıl ve sık sık ifade değiştirme yoluna sapmışlardır? ***Onlara bu konuda yol gösterip cesaret veren birileri olmuş mudur?*** Bu da açığa çıkmamıştır.

Soyak'ın da belirttiği "Hadi diyelim ki, bazılarınca iddia edildiği gibi Yahya'ya ve diğerlerine bunu zor ve şiddetli baskı ile jandarma ve emniyet memurları söyletmişlerdi; *ama ayrı ayrı yerlerde görev yapan bu memurlar nasıl ve nerede görüşüp böyle bir karara ve söz birliğine varmışlardı ve bununla kendileri için ne gibi bir çıkar sağlamak istiyorlardı? Yoksa onlara böyle bir emir mi verilmişti? Eğer öyleyse* ***bu emri kim veya kimler vermişti*** *ve bunların hedef ve maksatları ne idi?*" gibi sorular da yanıtsız kalmıştır.

Acaba İsmet İnönü'nün telaşının da bununla bir ilgisi var mıdır?

Hemen yukarıda yazıldığı gibi Atatürk'ün "sorularını" yanıtlamak için Emniyet Genel Müdürü Sökmensüer'le Savcı Baha Arıkan İstanbul'a geliyorken ***İnönü niye onlara eşlik etme ihtiyacını duymuştur*** ve konu ile ilgili ***Soyak'ın ağzını aramak istemiştir?*** Eserinde, subay kökenli Sökmensüer'in adı çok daha önce geçmesine karşın, Soyak, onun İnönü döneminde *-bir süre de olsa-* İçişleri Bakanlığı yaptığını neden en son bölümde belirtme ihtiyacı duymuş, böylece birşeyler mi anlatmak istemiştir?

Soruşturma Niçin Derinleştirilmedi?

İngiliz Büyükelçisi'nin ihbarını doğrulayan Amman Emniyet Müdürü'nün, suikastla ilgili bilgi vermekten ***hangi etkilerle*** kaçındığı da anlaşılamamıştır. Sonra, kesinleştiği anlaşılan suikast tertibinin planlayıcısı ***Çerkez Ethem sanıklara silah, mermi, bomba ve para verdiği halde bunların kanıt olarak mahkemeye sunulaması nedeniyle güvenlik kuvvetlerinin yetersizliği/ihmali de dikkati çekicidir.***

Halbuki o dönem basınında bu konularla ilgili birçok haber çıkmıştır. Ancak bunların içerdiği bilgiler *-Soyak'ın anlattıkları kadarıyla-* dava dosyasında yer almamıştır. Bu haberlerden çıkardığımız bir özeti konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından aşağıda veriyoruz:

"Suriye'de suikasdcilerin evleri araştırıldı.. Humus ve Hama'daki Çerkezlerin evlerinde töhmeti mucip vesikalar bulundu, komşu idarelerin ciddi harekete karar vermiş oldukları anlaşılıyor.[47]

---

46 Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, 2. Kitap, s. 198 vd. Devletin çeşitli katlarında bile kaçakçılık yaptığı bilinen Ali Saib'in adının, İlhan Selçuk'un 15 ciltten 2 cilde düşürdüğü "Roman"da yer alması dikkati çekici bir durumdur. **Yakın tarihimizin bilinmeyen birçok olayının ortaya çıkması için Selahattin Bey'in anılarının sansürsüz ve tam olarak açıklanması bir zorunluluktur.**

47 Cumhuriyet, 25 Ekim 1935.

Atatürk'e karşı hazırlanan suikasd ve cenubdaki komşu idareler.. Hayfa'da üç eski Osmanlı subayı tevkif edildi.. Suikasd teşebbüsü sanıklarının en başlıcası Maveraişeria Parlamentosu üyelerinden Esad Paşa Halil, hali firarda, Hayfa'da tevkif edilenlerin Çerkez Reşid, Etem ve Tevfik kardeşler olması muhtemel.[48]

Çerkez Etem yakalandı, Ankara'ya getiriliyor.. Yunan gazeteleri [Elefteros Antropos] suikasdcı şerirler üzerinde ***İtalyan parası*** ve Beyrut'ta oturan bir ***İtalyan zabitinden*** gelmiş mektuplar bulunduğunu iddia ediyorlar.*

Hayfa'da tutulan beş Çerkez.. Bu hainlerin ceplerinden de çok mühim vesikalar çıktı.. Avenesi, Amman'da yakalanan Ethem'i kurtarmak istediler, fakat muvaffak olamadılar.. Bir Yunan gazetesi [Neo Kozmos] de ***Ethem'in Nis'te oturan eski halifeden para aldığını haber veriyor.***

Beyrut 26 (Özel)- Bütün alâkadar makamlar tarafından gösterilen şayanı dikkat faaliyete rağmen Suriye'de Atatürk'e suikasd teşebbüsile alâkadar Çerkezlerden hiçbirinin izi bulunamamıştır.. Çerkez Kâzım, İsmail, Edib, Kemal ve Tevfik Hayfa'da, Çerkez Etem de Amman'da yakalanmışlardır. Bunların üzerinde mucibi töhmet vesikalar bulunmuştur.

Şerirler nasıl ele geçtiler?

Kahire 26 (Özel)- Amman'da Çerkez Etem ve kardeşi Reşid, bir emir tarafından yakalanmıştır. Etem'in taraftarları kendisini emirin elinden kurtarmak istemişlerse de muvaffak olamamışlardır. *(Cumhuriyet'in notu: Telgrafta mevzuubahs Emir'in Maveraişeria Hükümdarı Emir Abdullah olması muhtemeldir.)*[49]

İngiliz Büyük Elçisile bir mülakat: "İngiltere Atatürk'e suikasd teşebbüsünü nefretle karşılar"

Sir Persi Loren, "Bu caniyane teşebbüsün lâyık olduğu akamet ve hüsran neticesine varması için elden gelebilecek her türlü yardım hareketi İngiliz milleti ve hükümeti için tamamile sempatiktir" diyor.[50]

Maveraişeria ve Filistin'de yapılan tevkifat.. ***Suikasdi hazırlıyan hainler yüz kişiden fazla imiş!..*** Atatürk'e suikasd teşebbüsü Amman'da haber alınır alınmaz Amman'daki ***Çerkez Kulübü*** ve bütün Çerkez evleri kuşatılarak arandı.

Çerkez Etem'in kefaletle raptedildiği şayiaları

Kahire 29 (Özel)- Buraya gelen haberler, Türkiye Cumhurbaşkanı'na suikasd teşebbüsüne girişmekle suçlu olarak Amman'da yakalanmış olan Çerkez Etem'in

---

48 Cumhuriyet, 26 Ekim 1935.
49 Cumhuriyet, 27 Ekim 1935.
50 Cumhuriyet, 29 Ekim 1935.
* Haberin ayrıntılarında bu "İtalyan zabitinin" İtalyan Genelkurmayı II. Şube'den Françesko Beyanki olup bu ülkenin Doğu'daki casusluk şebekesini yönettiği, doğrudan Propaganda Bakanı Kont Çiyano'ya bağlı olduğu belirtilir. Bu haberle ilgili resmi bir açıklama yayınlayan Anadolu Ajansı, bazı Yunan gazetelerinde yer alan, sanıkların üzerinde İtalyan parası bulunduğu haberlerini yalanlar. Ancak açıklamada İtalyan bağlantısının tümünün tekzip edilmemesi dikkati çeker.

kefaletle rapten tahliye edildiğini bildirmektedir. Mamafih Etem ve arkadaşları sıkı bir nezaret altında bulunmaktadırlar.

Ankara'da mevcud malumat

Ankara 29 (Özel)- Çerkez Etem ve kardeşi Reşid'in Amman'da tevkifleri Dışişleri Bakanlığımıza hadisenin ertesi günü resmen bildirilmiştir. Burada Etem'in tahliye edildiği hakkında bir şayia duyulmuşsa da resmi makamlara henüz bu yolda malumat gelmemiştir.

Amman'da yapılan tahkikat

Maveraişeria'nın merkezi Amman'dan Suriye gazetelerine bildiriliyor: Son tahkikat neticelerine göre, Atatürk'e karşı yapılmak istenen suikasd için vücuda getirilen teşkilat çok vasidir. Bu teşkilata ***Türkiye'de ve haricde oturan bazı eski Osmanlı ordusu zabitleri de dahildir.*** Filistin, Maveraişeria ve Suriye'de de teşkilat mensupları mevcuddur. Maveraişeria Hükümeti suikasd haberini alır almaz Çerkez Kulübü'nü ve ileri gelenlerin evlerini basarak taharriyat yapmış ve ele geçirdiği evrakı muhafaza altına almıştır. Suikasdcilerin adedi yüz kişiden fazla zannolunmaktadır.

Hayfa'da tevkif edilenler

Hayfa 25- Atatürk'e suikasd teşebbüsü meselesinden dolayı Türkiye tarafından yapılan taleb üzerine burada üç kişi tevkif edilmiştir: Çerkez Etem'in kardeşi Tevfik, Kâzım İsmail, Edib Kemal. (Ennehar) gazetesi bunlardan ikisinin bilahare serbest bırakıldıklarını bildirmektedir.[51]

Ali Saip Çerkez Üzeyir'i Tanımıyor muydu?

1935 suikastının perde arkasını yansıtan, daha doğrusu bizzat Atatürk tarafından da suçsuzluğuna inanılan Ali Saib'in bu olaya neden ve ne için karıştırıldığına ilişkin bir konuyu da burada açıklamak istiyoruz. Burada anlatacaklarımızın, suikastın gerçek nedeninin anlaşılmasına da katkıda bulunacağından tarihi önemi bulunduğuna inanıyoruz.

Sonradan reddettikleri ifadeleri ile mahkemedeki sorgularında sanıkların *tümü,* olaydan önce birbirlerini tanımadıklarına ilişkin doğru söylememektedir. Buna, 9 Ocak 1936'da yapılan ilk duruşmada "*..Üzeyir hariç sanıklardan hiçbirini tanımam. Üzeyir'i de dört buçuk seneden beri görmüş değilim*"[52] diyen Ali Saib de dahildir. Yine Ali Saib'in, dokunulmazlığının kaldırılması ile ilgili TBMM'nin 18 Ekim 1935'te yaptığı oturumdaki konuşmasında söylediği şu sözler de kendisi açısından bir çelişkidir: "*..Ceyhan'dan Suriye'ye giden adamlar bu işi yaptılar. Bunlar zamanında bana iftira etmişlerdi. Belgeleri bugün İçişleri Bakanlığı'nda kayıtlıdır.*'[53]

---

51 Cumhuriyet, 30 Ekim 1935.
52 Soyak, a.g.e., s. 371 vd.
53 Cumhuriyet, 19 Ekim, 1935.

Acaba Ali Saib'e kimler, ne zaman ve neden iftira atmıştı? İftiracılarla sanıklar arasında bir ilişki var mıydı?

İlginç Bir Toprak Davası

İddialara göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Kabardin boyuna mensup bir grup Çerkez Kafkaslar'dan Osmanlı'ya sığınır. Osmanlı Devleti 69 aile olduğu belirtilen Çerkezleri Çukurova'ya, Anavarza kalesi eteklerindeki bugünkü Kesikkeli ve Mecidiye köylerine yerleştirir. Bu 69 Çerkez ailesinin reisi ise Atatürk'e suikast olayında karşımıza çıkan ***Çerkez Üzeyir***'dir.[54]

Söylemez'in belirttiğine göre Çerkezler burada mutlu bir biçimde yaşar ve çevredeki Türk köyleri ile de bütünleşir. Bu arada, Türk İstiklâl Harbi'nin tüm şiddetiyle sürdüğü Şubat 1920'de *-her nasılsa-* Kadirli Tapu Sicil Müdürlüğü'nce, 69 Çerkez ailesine oturdukları yer ve ekip biçtikleri arazilerin tapuları dağıtılır. Anavarza kalesi eteklerindeki Dilki bucağı resmen Çerkezlerin olur. Böylece Çerkezler sazlık alanlarla birlikte 20 bin dönümlük bir arazinin sahibi olur.[55]

Çerkezlerin sevinci, oğlu Kemal Uğur'un naklettiğine göre *Üzeyir*'in ağzından şöyle dile getirilir: ***"Atalarımız olan Osmanlı bize sahip çıktı. Bize topraklar verdi, iyi yaşam hakkı tanıdı. Biz de atamıza karşı görevlerimizi yerine getirmeye çalıştık. Dedelerimiz Kurtuluş Harbi'ne gittiler. Kimisi bir daha geri gelmedi. Biz bu coğrafyada yaşamaktan çok mutluyuz. Allah devlete zeval vermesin."***[56]

Ancak Türk İstiklâl Harbi'nin ardından Ceyhan'ı kendisine üs edinen Ali Saib, Soyak'ın ve diğer ilgililerin de bildirdiği gibi kaçakçılık işleriyle uğraşmanın yanı sıra topraklarını sürekli büyütür. İddialara göre, Ali Saib kimi toprakları değerinden oldukça düşük bedelle, kimisini de sahte belgelerle üzerine geçirir.

O günlerin canlı tanıklarından olduğu söylenen Hacı Ekiz'in anlattığına göre, toprağını satmak istemeyen Cerrah Ahmet adlı bir köylünün karısını alıp Adana'ya götüren Ali Saib, kadını 20 gün sonra getirip bırakınca kocası kahrından ölür. Yine Ekiz'in anlattıklarına göre, köylüleri falakaya yatırıp saatlerce döven Ali Saib'in gazabına uğramayan hemen kimse yoktur.

Bir başka görgü tanığı Mehmet Kala ise şunları anlatır: "Ali Saib'in adamları silahlarla gezerdi. Arazisine girmek, ölmek demekti. Kendisi gibi adamları da zulüm yapıyordu. Karşı koyanı anında öldürüyorlardı. Ali Saib zorla toprak sahibi oldu."

---

54 Haşim Söylemez, Çerkezlerin Toprak Kavgası, Kuvayı Milliye, Temmuz 2000, sayı: 30 (Adana).; Mithat Sertoğlu "Atatürk'e Adana'da Son Suikast", aynı dergi; Burada verdiğimiz bilgiler genel olarak Söylemez'den alınmıştır. Sertoğlu'nun makalesini olayda adı geçen Üzeyir gibi kişilerin fotoğrafı yer aldığı için kaynak gösterdik.

55 Ancak burada makale müellifinin örttüğü bir durum söz konusudur. Bu yıllarda Kadirli Fransız-Ermeni işgali altındadır. Üzeyir de Kuvayı Milliye saflarında çarpışmaktadır. Tapu verilmesi de Fransızların elinde bulunan yerel yönetimce yapılacak bir işlemdir. Bu durumda Üzeyir ve diğer Çerkezlere bu tapuların nasıl verildiği açıklanmaya muhtaç bir konudur. Ayrıntılı bilgi için bk; Seviye Solak, Milli Mücadele ve Kadirli, s. 25 vd.; Osman Tufan Paşa, a.g.e., s. 69 vd.

56 Söylemez, a.g.m.

Çerkezlerin topraklarına da göz diken Ali Saib, bunları ucuza almak ister. Çerkezler buna yanaşmayınca da iddiaya göre arazileri sahte belgelerle üzerine geçiren Ali Saib, karşı koyanları da cezalandırır. İşkencelere dayanamayan ve toprakları ellerinden alınan Çerkezler de Andırın'ın Kümbetir köyüne giderek buraya yerleşir.

Söylemez'in iddiasına göre, Ali Saib'in zulmüne uğrayan 37 köyün muhtarının, durumu Atatürk'e bildirmek için yazıp Ankara'ya gönderdiği dilekçeler Ali Saib'in eline geçer. Buna hiddetlenen Ursavaş ise işkencelerin dozunu daha da artırır.[57]

Ali Saib'in TBMM'de yaptığı savunmada, "*...Ceyhan'dan Suriye'ye giden adamlar bu işi yaptı. Bunlar zamanında bana iftira etmişlerdi. Belgeleri bugün İçişleri Bakanlığı'nda kayıtlı*" diye değindiği konu da bu olsa gerektir. *Fakat, Ali Saib'in sözlerinden anlaşılacağı gibi Söylemez'in iddiasının aksine dilekçeler yerine ulaşmış ve devletin kayıtlarına girmiştir.*

Buradan da açıkça anlaşılacağı gibi Üzeyir başta olmak üzere Çerkezlerle Ali Saib arasında suikasttan önce ***kapanmamış bir hesap*** vardır. Dolayısıyla Üzeyir de Ali Saib de ifadelerinde bu konuya değinmeyerek doğruyu söylememişlerdir. Bir başka ilginç nokta, 1919'da Üzeyir reisliğindeki Çerkezler Anavarza eteklerindeki köylerde yaşarken Ali Saib de o bölgede jandarma komutanıdır. Acaba daha o yıllarda aralarında bir husumet var mıdır? Bu da şimdilik karanlıktadır.

Bir başka nokta; Yahya'nın sonradan reddettiği ilk ifadesinde verdiği şu bilgidir: Ethem Amman'da Yahya'yı suikast için kışkırtırken ona "*Türklerin Çerkezlere eziyet edip etmedikleri*"ni de sorar.[58] Acaba Ethem bununla Ali Saib ve Çukurova'daki Çerkez köylüler arasındaki toprak anlaşmazlığından doğan sorunları mı kastetmek istemiştir?

Bir de; askerden kaçan ve kriminal bir 'vatandaş' olan Çerkez Yahya, bula bula Ali Saib'in burnunun dibindeki Çerkez köyü Karamezar'ı bulup orada saklanmıştır!.. Yahya, Karamezar'a ***saklanmak*** için mi gelmiştir, yoksa Çerkezlerin topraklarını ellerinden alan ***Ali Saib'e karşı fiili bir durum yaratmak için mi 'getirilmiştir?'***

***

Bütün bunları alt alta koyduktan sonra şunu demek isteriz ki; iyi bir Çerkez milliyetçisi olduğu bilinen Çerkez Ethem, acaba tertiplediği Atatürk'e suikast planına, adını özellikle karıştırarak Çerkezlerin toprağını gaspeden Ali Saib'den *Çerkezlik adına intikam mı almak istemiştir?* Böylece Çerkezlerin Çukurova'daki topraklarına kavuşmalarını mı hedeflemiştir?

Bunları şimdilik bilmiyoruz. Ancak kesin bir hüküm vermemekle birlikte buraya not ediyoruz.

---

57 Makalede Çerkezlerin 1950'de Kadirli Asliye Hukuk Mahkemesi'nde başlayan ve henüz sonuçlanmadığı belirtilen hukuk mücadelesine de değinilerek, topraklarını mahkeme yoluyla alamazlarsa AİHM'e gidecekleri belirtilmektedir.

58 Çalışmamızın başlarında Ethem'in Çerkezliğe ve Çerkezlik onuruna hayli düşkün olduğuna ilişkin birçok örnek vermiştik.

Çerkez Sanıkların Avukatı Hamit Şevket İnce de "Tanıdık" Çıktı

Konu ile ilgili ilginç bir noktayı daha ***yorumsuz olarak*** açıklamak istiyoruz. Çalışmamızın başlangıcında Ethem'in Bandırma yöresinde eşkıyalık yapıp fidye için çocuk kaçırdığı sıralarda Rauf veya Bekir Sami (Günsav) beyler tarafından Salihli'ye gönderildiğini, anılan kişilerin de İstanbul'da kozmik bir merkeze *-veya merkezlere-* bağlı olduğunu yazmıştık. Ethem'in tertiplediği Atatürk'e suikast girişiminden yargılanan ve birçoğu Çerkez olan sanıkların savunmalarını üstlenen Avukat Hamit Şevket İnce de her ne *tesadüfse* Rauf ve Bekir Sami beylerin bağlı olduğu merkezlerle ilişkilidir. Ödemiş'te direniş örgütlemek üzere yanında bildiriler götüren İnce, Anadolu'ya geçişi Rauf Bey tarafından organize edilen Bekir Sami Bey'in İstanbul'dan Bandırma'ya gitmek için 21 Mayıs 1919'da bindiği vapurun yolcuları arasındadır.

İnce, Ödemiş'in ardından Alaşehir'e geçerek, ***Çerkez Ethem ve adı Ethem'le birlikte anılan Sarı Efe Edip ile birlikte çalışır.***[59]

17.2. Çerkez Kardeşlerin Türk Ordusuna İhtilal Çağrısı

Çerkez Ethem'in Atatürk'e suikast davası görülürken, ağabeyi Reşit de bu sıralarda boş durmaz.

1936 Şubatı'nda Reşit tarafından kaleme alınarak çeşitli kanallarla Türkiye içine gönderilmeye çalışılan bir bildiride Türk ordusu içinde bir ihtilal hareketinin başlatılması istenir. Çerkez Reşit'in bu ve gerekse yayınladığı buna benzer daha başka bildiriler *argo kelimelerle* doludur. Anılan bildirileri bulup yayınlayan Bingöl'e göre, bu üslup Reşit'in nasıl bir psikolojiye sahip olduğunu göstermesi bakımından da ilginç örneklerdir.[60]

Reşit'in psikolojisine bir önceki bölümde yayınladığımız *150'lik* ve *firari* hainlerin yazışmaları arasında yer alan Bandırma'lı Kâzım'ın mektuplarında da değiniliyordu. Kâzım, 15 Eylül 1932 tarihli bir mektubunda şöyle diyordu: "...***Çerkez Ethem'in kardeşi Reşit, adamakıllı bunamıştır...Ahlâksız ve rezil bir adamdır...***"[61]

Reşit'in İngiliz Ajanı Metresi

Konumuzla doğrudan bağlantılı olduğu için şunu da yazmadan geçemeyeceğiz: Çerkez Ethem'in Amman'daki Abaza dostu Mehmet Janbi'nin 15 Temmuz 1936 tarihli notlarından öğrendiğimize göre, Reşit Bey'in Amman'da ***Anjelika*** adlı bir met-

---

59 Yurdalan, Yüzbaşı..., 2. Kitap, s. 37 vd..; Günsav, Miralay..., s. 24 vd.; Alev Coşkun, Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu, s. 221 vd. **Başlangıç bölümlerinde bu olayla ilgili bilgi verildiği için tekrarlamayacağız.**

60 Bingöl, a.g.m.; Recep Albayrak'ın çalışmasında kullandığı Çerkez Ethem'in Amman'daki Abaza dostu Mehmet Janbi'nin notlarına göre de bu bildiri Çerkez Ethem tarafından hazırlanarak Mısır'da bastırılmıştır. Ethem Bey'in Sürgün Yılları, s. 265 vd.

61 Duran, a.g.m. (V), BTTD, Ocak 2000, sayı: 36.

resi vardır. ***Anjelika İngiliz makamları ile içli dışlıdır.*** *(Reşit'in eş ve çocuklarının Atatürk'ün özel izni ile Atina'dan Türkiye'ye getirildiğini daha önce belirtmiştik.)*

Mehmet Janbi'nin kulağına gelen diğer haberlere göre de İngilizlerin elinde bir oyuncak olan Ethem ve kardeşleri, İngilizlerce Araplara karşı kullanılacaktır. İngilizler gerek gördükleri takdirde Filistin'de Ethem'e bir çete kurdurmayı planlamaktadır.[62]

Evrak Çantasını Türk İstihbaratına Kaptırdı

Bu arada 150'liklerle ilgili yüksek lisans tezi yaptığını belirttiğimiz Sedat Bingöl'ün EGMA'da ulaştığı belgelere göre, Çerkez Ethem ve Reşit'e ait bütün evrakın Türk istihbarat görevlilerince ele geçirildiği ortaya çıkmıştır.[63]

Hem Bingöl'ün EGMA'da ulaştığı belgelerde hem de Ethem'in Amman'daki Abaza dostu Mehmet Janbi'nin notlarında Çerkez Ethem'in hatıralarını bastırmaya ve de bu bahaneyle çeşitli Çerkez gruplarından zaman zaman *iane* [yardım] toplamaya ve bu şekilde mali sıkıntılarını hafifletmeye çalıştığı belirtilmektedir.

Janbi'nin 30 Mayıs 1934 tarihli notlarına göre; Ethem, ağabeyi Reşit ve Tevfik'le birlikte yanlarında Fransızlara casusluk yapmasından ötürü Türkiye'den çıkarılmış [eski Dahiliye Nazırı ve A. Fuat Cebesoy'un ağabeyi "Yüzbaşı M. Ali"nin kayınpederi] Mehmet Ali ve Marsilya Konsolosluğu Kâtipliği'nden çıkarılmış Ziya olduğu halde, 30 Mayıs 1934'te Akka'ya gitmişlerdir. Ethem ve Reşit, Ethem'in hatıratını bastırmak için Suruç Matbaası sahibi ile görüşmüşlerdir. Daha sonra hep beraber Akka'da eczacılık yapan ***Leon***'a misafir olmuşlardır. 15 Ekim 1934 tarihli notlara göre; ...Adana'lı Reşat'ın bir arkadaşı Ethem'e onun kendisini öldürmeye geldiğini söylemiş. Ethem de şüphelenerek Reşat'tan uzak durmaya başlamış. *Daha önce kendisine verdiği kitabının müsveddelerini geri almıştır.*"

5 Haziran 1936 tarihli notlara göre de; Ethem, yazdığı kitabı bastırmaya çalışmaktadır. Duma'daki Bölüğün Komutanı Kaptan Recep'e bir mektup yazarak kitabının basılması için gerekli paranın Kafkasyalıların oturduğu bölgelerde mevcut, esasen Türkiye'den kaçan ve sığınan er ve subaylardan *iane* [yardım] olarak toplanmasını rica etmiştir. 14 Eylül tarihli notlara göre de Ethem iki yıldır, tanıdığı Çerkezlerden hatıratını bastırmak için birkaç defa para toplamış; fakat bu, ***3-5 lirayı geçmemiş, bunu da harcamıştır***...Doğu Ürdün'de matbaa yoktur. Basım maliyeti 50 *İngiliz Lirası*'dır.[64]

---

62 Albayrak, a.g.e., s. 278 vd.

63 Bingöl şöyle devam eder: "Çerkez Ethem'in 'hatırat'ı da bu şekilde ele geçirilerek Emniyet Umum Müdürlüğü'ce Mayıs 1934'te hem Başbakanlığa hem de Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri **Hasan Rıza (Soyak) Bey**'e sunulduğu görülür. Ancak, EGMA'da bu 'hatırat'ı bulamadık. Bu noktada 1962'de Dünya Yayınları'ndan çıkan *Çerkez Ethem'in Hatıraları* ile yukarda anılan kurumların arşivlerinde karşılaştırma yapmak gereklidir...Ancak zaman ve şartlar nedeniyle biz bu karşılaştırmayı anılan arşivlerde yapamadık. Araştırmacıların bu konuya eğileceklerine inanıyoruz."
Oldukça tartışmalı ve karışık olan bu konuya Kaynaklar başlıklı ilk bölümde değindiğimizden burada tekrarlamayacağız.

64 Albayrak, a.g.e., s. 265 vd.

17.3. Çerkez Ethem ve İtalyanlarla İlişkileri

Bu bölümün başında da değindiğimiz gibi, 1930'lardan itibaren gelişen koşullar nedeniyle Türkiye'nin Fransa ve İtalya ile arasında sorunlar yaşanmaya başlarken, bunun tersine İngiltere ile de ilişkiler düzelmeye başlıyordu.

Burada bu başlık altında Çerkez Ethem'in İtalyanlarla ilişkisini inceleyeceğimiz için İtalya ile Türkiye arasındaki sorunlara bakmamız gerekecektir.

Bu sıralarda Mussoli'nin başında olduğu İtalya'nın, ta öteden beri Güneybatı ve Batı Anadolu topraklarında gözü vardı.[65]

Üstelik 1920'lerdeki Anadolu bozgununa karşın İtalyanlar daha sonraki yıllarda da bu isteklerini gizlemeye gerek görmüyorlardı. Birkaç satırla da olsa bunun nedenlerine bakmamız gerekmektedir:

1922'de iktidarı ele geçiren Mussolini, İtalya'da nasyonalist ve emperyalist bir yönetim kurmuş ve her yıl on binlerce İtalyan'ın yabancı ülkelere, özellikle de Amerika'ya göç etmesini önlemek ve bunları egemenliği altında olacak topraklarda yerleştirmek amacını güden bir programı uygulamaya; bunun için de Akdeniz çevrelerinde ve Ortadoğu'da sızacak ve yayılacak topraklar aramaya başlar. İtalyan diktatörü Mussolini, geçmişte Romalılar yönetiminde bulunan ve nüfusu kendilerince 8-10 milyonu geçmeyen ***Türkiye topraklarında adeta miras hakkı iddia edebilecek bir cüretkârlık gösterir. Türk-İtalyan/Trablusgarp Savaşı** (1911-1912) **ile başlayan süreç sonunda gasp ettiği Oniki Ada'nın da eline geçmiş olması, bu adaları İtalya için bir sıçrama tahtası haline getirmişti.***[66]

Ancak İtalyanlar, özellikle de Mussolini, Anadolu ile ilgili bu emellerine ulaşmak için ***Atatürk'ten çekiniyordu.***

Mussolini döneminde Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği'ni yapan Hüseyin Ragıp Baydur'un Hasan Rıza Soyak'a anlattığına göre, büyük hayaller peşinde koşan mağrur faşist lider Mussolini, bir gün İtalyan ordusunun büyük komutanlarından birisine Türkiye'nin gücü hakkında bir rapor hazırlamasını emreder. Komutan raporunu yazarak Mussolini'ye sunar. Soyak'a göre, bu uzun rapor, herhalde Mussolini'nin amacını anlayan ve ondan kesinlikle daha akıllı ve mantık sahibi olan komutanın şu düşüncesi ile sona erer:

"...Türkiye'nin bilinen askeri gücünü daima çift görmek, çift hesap etmek lazımdır. Bunlardan biri ülkenin ve ordunun kuvveti, diğeri de tek başına Mustafa Kemal'dir. Bu itibarla Türkiye'ye bir taarruz girişimi, sonucu kesinlikle tahmin edilemeyecek tehlikelerle dolu, tek anlamı ile bir macera olur."

Baydur'un haber aldığına göre, Mussolini bu raporu üç yıl kadar masasında tutar; düşünür taşınır; nihayet ***fütûhat hevesini başka bir yerde, zavallı Habeşistan'da tatmin etmeye karar verir.***

---

65 Bu konu için bk; E. E. Adamof (Çev.: Kurmay Yarbay Hüseyin Rahmi), Birinci Dünya Harbi'nden Önce Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Durumu, BTTD, Ocak 2000, sayı: 36.

66 Aptülahat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, s. 217 vd.

Soyak'ın konu ile ilgili değerlendirmesi de şöyledir: "Rahmetli Büyükelçi'nin istihbarı ne dereceye kadar doğrudur ve bunu resmiyete koymuş mudur, bilmiyorum ama, Sayın Şükrü Kaya'nın da işaret ettiği gibi olaylarla sabit olan bir gerçek vardır ki, ***Mussolini, Mustafa Kemal ile karşılaşmaktan daima çekinmiştir.***"[67]

Mustafa Kemal de Mussolini İtalyası'nın Türkiye'nin Batı Anadolu sahillerine bir çıkarma girişiminde bulunamayacağını biliyor ve Soyak'm da ayrıntılı olarak yazdığı gibi Türkiye'ye ancak, Arnavutluk üzerinden ve Balkanlar'dan saldırmayı amaçlıyordu. Atatürk bu düşüncesini Soyak'a şöyle anlatır: "...Mussolini bize taarruz etmek cinnetine kapılırsa, sahillerimize bir çıkarma yaparak gelmelerini dilerim. Sahillerimiz açıktır; arazi itibariyle uygun gördükleri herhangi bir bölgeye her zaman bir çıkarma yapabilirler, buna engel olamayız. Yalnız asıl çıkarma yeri belli olduktan sonra, bütün kuvvetlerimizi toplayıp üzerlerine gider, ***gelenleri mutlaka denize dökeriz***...Fakat böyle birşey yapamazlar çocuk! Türkiye'ye karşı bir harekete karar verirlerse ilkin Arnavutluk'a asker çıkarmak ve orayı işgal etmekle işe başlayacaklardır. Bunu kolayca yapabilecekleri âşikârdır. Ondan sonra da Bulgarlarla işbirliği teminine ve Bulgarlarla beraber Boğazlara inmeye, diğer Balkan devletleriyle bağlantımızı kesmeye gayret edeceklerdir. Bence taarruzu oradan beklemek ve tedbirlerimizi ona göre alıp sürekli uyanık bulunmak gerektir."[68]

Fakat Atatürk'ün büyük özveriler ve yıllar süren çabaları sonunda Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında 9 Şubat 1934'te kurulan ***Balkan Antantı/Paktı, bölgeyi istila etmeyi düşleyen İtalya'nın bu hevesinin önüne bir set çekiyordu.***

4 ülkenin dışındaki diğer Balkan devletlerine de açık olduğu belirtilen Balkan Paktı'nın 3 maddeden oluşan kuruluş belgesinde, üyelerden birisine yapılacak herhangi bir saldırıya diğerlerinin yardıma koşacağına ilişkin bir bölüm de vardı: Paktın kuruluş belgesinin 1. Maddesi şöyledir: ***"Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya, bütün kendi Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak yükümlenirler."***

Nitekim, İtalya'nın yayılma alanı olarak gördüğü Balkanlar'daki rakibi olan Yugoslavya'nın Kralı Aleksandr'ın, [İtalyan ajanlarınca] bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine Atatürk, bu ülke yetkililerine çektiği baş sağlığı telgrafında ***Yugoslavya'nın savunması için şimdiden seferberliğe girişileceğini de bildiriyordu.***[69]

Balkan Paktı'nın imzalanmasına itiraz sesleri yükselten Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof'un, Türk meslektaşı Dr. Tevfik Rüştü Bey'e söylediğine göre, bu

67 a.g.e., s. 506 vd.
68 a.g.e., s. 503 vd.
69 Soyak, a.g.e., s. 505. Soyak, Atatürk'ün, **"Ben, Aleksandr'ı öldürenleri biliyorum, eğer onlar fırsat bulurlarsa beni de öldürürler!"** dediğini de ekler.

itirazın Mussolini İtalyası tarafından gelen ısrarlı ricalar üzerine yapıldığı da ortaya çıkar.[70]

İşte Çerkez Ethem'in Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı İtalyanlarla ilişkiye geçmesinin en önemli nedeni budur.

Belgeler Ne Diyor?

Öte yandan, yurt dışında bulunan *150'lik* ve *firari* hainlerin de bu gelişmeleri görerek Ethem'i İtalyanlarla ilişkiye geçmeye özendirdiği görülmektedir: 150'liklerden Lütfü Feyzi Kaptan'ın, Türk istihbaratınca elde edilip Atatürk'e sunulan 29 Nisan 1930 tarihli bir mektubunda ***genç Türk Cumhuriyeti karşıtlarının en çok İtalyanlarla anlaşabileceğinden*** bahsedilmektedir.[71]

Türkiye'nin o yıllarda Suriye'deki tek diplomatik temsilciliği olan Şam Konsolosluğu'nun 15 Şubat 1936 tarihli bir istihbarat notunda, ***Çerkez Ethem ve kardeşlerinin İtalyanlarla ilişkiye girdiği bildirilmekteydi.***[72] Hemen yukarıda da değindiğimiz gibi, dönemin, Türk-İtalyan temasları açısından en soğuk devrelerden birini oluşturması, bu temasların rastlantısal olmadığını açıkça göstermektedir.

Yukarıdaki istihbarat notunu doğrulayan başka bilgilere de sahibiz: Çerkez Ethem'in Amman'daki Abaza dostu Mehmet Janbi'nin basılmamış notlarından 10 Ocak 1936 tarihini taşıyan bilgilere göre; "Yunanistan'da bulunan Kuşçubaşı Eşref'in adı da İzmir [1926, 1927, 1935-?] suikasti ile ilişkilendirilmeye çalışılmakta; Ethem'in mutemedi olan ***Manol*** da Kuşçubaşı Eşref, İstefoboyukas ve Mustafa Karok ile aralarındaki teması sağlamakta; düşük halife Abdülmecid, Taşynaksütyun ve Hoybun cemiyetleri ile ***İtalyanlar*** da bunlara maddi destek vermektedirler."[73]

Mehmet Janbi'nin 14 Ağustos 1936 tarihli notlarına göre de ***"Ethem Bey'in, İtalyan Hariciyesi'ne bir mektup yazdığı, mektupta mücadele için para talep ettiği"*** haberleri dolaşmaktadır.[74]

---

70 Soyak, a.g.e., s. 501n. Türk-İtalyan ilişkilerinin 1930'lardan sonra bozulmasını, asıl konumuzdan uzaklaşmamak için burada kesiyoruz. Ancak konu ile ilgili şu eserlere de bakılabilir: Akşin, a.g.e., s. 217 vd.; Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), s. 327 vd. Atatürk'e 1935 suikastinde de İtalyanların adı geçmiş ve bunları yukarıda göstermiştik. Bu nedenle onu da burada tekrarlamayacağız.

71 Duran, a.g.m. (VI), BTTD, Şubat 2000, sayı: 37.; R. Albayrak, İtalyan saldırısına uğrayan Habeşistan'ın ordusunda görev alan *firari* Vehip Paşa'ın Ethem'i yanına çağırdığını Kutay'ı da kaynak göstererek bildirir. (a.g.e., s. 260 vd.) Ancak, Kutay'dan aldığı bilgiler dipnotta gösterdiği sayfada değil, daha başka yerlerdedir: (ÇED II, s. 312 vd.) Kutay'ın şu sözlerini ise tebessümle okuyoruz: "...Önce Enver Paşa ile Anavatan'da 1922'de komünistlere karşı; on üç yıl sonra da 1935'te Vehip Paşa ile Habeşistan'da İtalyanlara karşı savaşma ümitlerini yitiren Ethem'in..." (s. 344 vd.) Kutay'ın saptırmasına karşın Ethem İtalyanlara karşı değil tam tersi İtalyan işbirlikçiliğine girmişti. Çünkü tutkulu bir biçimde yürüttüğü iktidar savaşında, Habeşistan saflarında İtalyanlara karşı çarpışmak ona bu yolda birşey kazandırmayacaktı. Kutay'ın bu iddiası da Ethem'in, Türkiye'ye karşı İtalyan işbirliğini **örtme** amaçlıdır! Öte yandan Sayın Duran'ın yayınladığı 150'liklerin mektuplarında Vehip Paşa Ankara'nın ajanı olmakla suçlanır. Paşa'nın, Türkiye'yi de tehdit eden İtalya'ya karşı Habeş ordusunda görev alması dikkati çekicidir. Şahsen biz de Paşa'nın Atatürk'ün isteğiyle Habeş ordusuna gittiğini düşünüyoruz.

72 Bingöl, a.g.m.

73 Albayrak, a.g.e., s. 277 vd.

74 Albayrak, a.g.e., s. 279 vd.

Janbi'nin 22 Ocak 1938 tarihli notlarına göre de; o sıralarda Amman'da ortalarda görülmeyen ***Çerkez Ethem, İtalyan veya Yunan adalarına geçerek, İtalyanların finans desteği ile Türkiye aleyhine hareket hazırlığı içerisinde bulunmaktadır.***[75]

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin 1930'ların ortasında kurduğu Türkiye karşıtı Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi'nin, Ermeni "Taşnak" ve Ermeni/Kürt "Hoybun" gibi Türk/Türkiye düşmanı örgütlerin yanı sıra ***İtalyanlardan da maddi yardım aldığı*** Türk istihbarat birimlerince saptanır.[76]

Türk istihbarat birimlerinin elinde, İtalya'nın, Anadolu dışındaki Türkiye karşıtı faaliyetlerinin yanı sıra bizzat ülke içinde de ***örtülü faaliyetler*** yürüttüğüne ilişkin bilgiler mevcuttur: 1938 sonlarında Atatürk'ün bedenen aramızdan ayrılışı ile Arapça ezan gibi karşıdevrimci kalkışmaların arttığı görülür. Dönemin Başbakanı Celal Bayar tarafından; çıktığı ilk yurt gezisi nedeniyle Kastamonu'da bulunan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye çekilen bir şifretelde, anılan karşıdevrimci kalkışmaların ardında ***İtalyan gizli servisi elemanlarının*** bulunduğu bildirilir.[77]

Türkiye içinde bu ***yer altı faaliyetlerini*** yürüten İtalya'nın, ülke dışında da Çerkez Ethem'i Türkiye'ye karşı kullanması gayet doğal ve anlaşılabilir bir durumdur. ***İtalya'nın Türk İstiklâl Harbi yıllarında; medreseleri, tekkeleri, hacıları, hocaları, şeyhleri ve Kuvayı Milliye mücahitlerine karşı çıkarılan isyanları ile ünlü Konya'da bir kukla Selçuklu Sultanlığı kurdurma girişimine ise konumuzu doğrudan ilgilendirmediği için girmiyoruz.***

17.4. Çerkez Ethem ve Fransızlarla İlişkileri

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Türkiye karşıtı faaliyetlerinin birisini de 1930'ların ortasında Reyhanlı, Suriye veya Amman'da kurdukları; asıl adı Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi, diğer adı Cenup Vilayetleri [Güney İlleri] Yıldırım Komitesi olan bir örgüt oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkarak dini duyguları okşayan bir devlet sistemi getirmek amacıyla kurulan bu komite, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Çerkez Ethem'in eski müttefikleri Kürt-Ermenilerle Fransız istihbaratının ortak ürünüdür.

Bu yılların, bilindiği gibi, Hatay sorunu nedeniyle Türkiye ile Fransa arasında ilişkilerin oldukça gerginleştiği yıllar olması ve yine bunlara bağlı olarak 1937'de Dersim isyanının çıkması dikkate alınmalıdır.

Çünkü Çerkez Ethem'in anılan komiteyi kurması, Hatay sorununun kızışması ve Dersim isyanı, aynı zaman diliminde yaşanan olaylardır.

---

75 Albayrak, a.g.e., s. 282 vd. Janbi, bunun Ethem'in karşıtlarınca yayılan **dedikodular** olduğunu kaydeder. Ancak, başka kaynaklardan gelen bilgiler de Janbi'yi yalanlar.

76 Oğuz Aytepe, Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi (Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi); Toplumsal Tarih, Haziran 1998, sayı: 54.

77 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951), s. 147. Bu vesileyle 12 Mart 2004'te aramızdan ayrılarak 14 Mart'ta toprağa verilen (Süleyman Arat, Atatürk, İnönü ve Bayar'ın Özel Kalem Müdürü Öldü, Hürriyet, 19 Mart 2004.) merhum Derin'e de Tanrı'dan rahmet dileriz.

Bu nedenlerle bu olayların birbiri ile ilişkisine ve dönemin konjonktürüne bakmakta yarar bulunmaktadır.

Hatay, Türk İnkılâbı'nın Bir "Stratejik Geri Çekilme"siydi!

Bilindiği gibi, Türk İstiklâl Harbi'nin tüm hızıyla sürdüğü yıllarda gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi ve Zaferi'nin en önemli sonuçlarından birisi olup TBMM Hükümeti ve Fransa arasında imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile Hatay dışarıda kalmak üzere Türkiye'nin güney sınırı belirleniyordu. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile de bu sınır onaylanıyordu.

Ancak başta Mustafa Kemal (Atatürk) olmak üzere ***Türk İnkılâbı***'nın önderleri, Ankara Antlaşması'nın Hatay'la ilgili bölümünün *geçici* olduğuna, Misakı Millî'nin kapsamında bulunan bu toprakları en kısa sürede Türkiye sınırlarına katmaya kararlı bulunuyordu. Bu durum, Türk İstiklâl Harbi kadrolarınca bir anlamda ***stratejik geri çekilme*** de sayılabilirdi.

Atatürk'ün 1936'da start vermesi ile başlayan Hatay'ı anavatana katma mücadelesi ile ilgili olarak TBMM'de 27 Kasım 1936'da yapılan görüşmelerde kürsüye gelen Yusuf Kemal Tengirşek de; Ankara Antlaşması'nın, Fransızların Adana ve dolaylarından çekilmesini sağlamakla iyi bir antlaşma olmakla birlikte, İskenderun ve Antakya'yı *öte tarafa* bırakmakla, *o zaman görevi gereği o antlaşmanın altını imzalayanlar için bir yara, bir dert olduğunu* belirttikten sonra, *"O zaman zorunluluklar vardı. O zorunluluklardır ki, bize bu fena* [geçici] sınırı kabul ettirdi. Şimdi Fransa'da bulunan Franklin Bouillon'a açık olarak soruyorum: O zamanki görüşmelerde Türk delegesi baştan sonuna kadar* ***'Antakya, İskenderun Türk'tür, kesinlikle alınacaktır!'*** *sözünü tekrarlamış durmuş değil midir?"* diyerek Ankara Antlaşması'nın o zaman yapılmış bir ***stratejik geri çekilme*** olduğunu doğruluyordu.[78]

Atatürk'ten Hataylılara: "Sizleri de Kurtaracağız!"

Nitekim, yaptıkları silahlı mücadeleye karşın Hatay'ı sınır dışında bırakan antlaşmadan dolayı burukluk içinde bulunan bu bölgenin Kuvayı Milliye Reisi Mürselzade Tayfur (Sökmen) Bey'i 2 Kasım 1921'de Meclis'te kabul eden Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, şöyle diyecekti: "Memleketimizin içinde didiştiği davaları biliyorsunuz. Dünya[nın] bizimle düşmanlık içinde bulunduğu bir durumdayız. Böyle bir zamanda Avrupa'nın büyük devletlerinden birisi olan Fransızlarla bir anlaşma yaptık. İşgal ettikleri Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis, Antep'i boşaltacak ve bize harp malzemesi de verecekler. En mühimi Mersin limanını bize iade

---

78 Soyak, a.g.e., s. 541 vd. Bilindiği gibi bu antlaşmayı Türkiye adına Y. K. Tengirşek Bey, Fransa adına da F. Bouillon imzalamıştı. Ayrıca, toprak dışında, antlaşmadaki "istiklâli tam"ma aykırı ekonomik maddeler de ileride düzeltilecektir. Ankara Antlaşması için bk.; İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I, s. 48 vd.; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası, cilt I, s. 36 vd.

* Metinde kullanılan *fena* kelimesinin bir anlamı da *geçici*dir.

edeceklerdir. Bu arada İskenderun Sancağı ve havalisinin de (Hatay'ın da) boşaltılması üzerinde büyük gayret sarfettikse de şimdilik birşey yapamadık. Ancak orası için özel bir yönetim uygulayacaklarını taahhüt altına alabildik. ***İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız.*** Şimdi memleketinize giderek çalışırsınız. Bir işiniz olur veya zorluklarla karşılaşırsanız, arkadaşlara başvurursunuz."[79]

Tayfur Bey'in Reisliğindeki Hatay Teşkilatı, bu andan itibaren kendi deyimleriyle de ***örtülü faaliyet*** dönemine geçer.

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) de Türk İstiklâl Harbi'nin ardından ilk yurt gezisini; ***düzenli Türk orduları kullanılmadan kendi kendisini kurtaran Çukurova***'nın merkezi Adana'ya yapar. 15 Mart 1923'te kendisini coşkuyla karşılayanlar arasında ellerinde ***kara bayraklar*** bulunan İskenderun ve yöresinden gelen 200 Türk de bulunur. Gazi, tam bu grubun önüne geldiğinde Hatay'lı Affan Efendi'nin karalar giyinmiş kızı, bir ucundan tuttuğu ***"Gazi Baba Bizi de Kurtar"*** sözleri yazılı pankartla yolunu keser. Bunun üzerine Atatürk Hataylılara ve kendisini karşılayan büyük kalabalığa dönerek yüksek ve vakur bir sesle, o ünlü, tarihi ve hem kendisinin hem de orada bulunanların gözlerini dolduran şu karşılığı verir: ***"Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde kalamaz!"***[80]

Mustafa Kemal, bu sözü sadece burada söylemekle kalmaz ve *gereğini de yapar.* Onun en yakını Soyak da şunları yazar: "...Atatürk'ün, İskenderun ve dolayları üzerinde ta Mütareke günlerinden başlayan özel ilgisi hiçbir bakımdan eksilmiş değildi...Olayları kendisine has sabır ve metanetle yakından takip ediyor ve meseleyi bu sefer ***kökünden halletmek için*** uygun bir zamanı bekliyordu."[81]

Atatürk'ün özel bir işi için Türkiye-Suriye sınırındaki Dörtyol'a giden Soyak'ın burada görüştüğü Tayfur Bey'den dinlediklerini anlattığı Gazi de kendisini Hatay'a ait işlerle özel biçimde, fakat sürekli uğraşmakla görevlendirir; gerektiğinde Hükümet nezdinde kendi adına girişim ve ricalarda bulunmasına da izin verir.

Atatürk Hatay Startı Veriyor: "Dâvâ'ya El Koydum, Gazâmız Mübarek Olsun!"

Ülkenin iç ve dış sorunlarını ***önemlerine göre sıraya koyup zamanı geldikçe çözümleyen*** Mustafa Kemal Atatürk, Balkan Paktı ve Montrö Sözleşmesi'nin ardından Hatay sorununu gündemine alır. Fransızların bir yandan Ankara Antlaşması'nda yer alan; Hatay'daki Türklere özerk yönetim ve diğer haklarını vermemesi; öte yandan ve buna karşın Lübnan'daki Hıristiyanlara yeni haklar tanımasını fırsat bilerek harekete geçen Atatürk, Hatay sorununu ele almaya karar verir. Bunda Avrupa'da yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı ile ilgili dengeleri gözettiği de kuşkusuzdur.

79 Tayfur Sökmen, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, s. 62 vd.

80 Sökmen, a.g.e., s. 69 vd.; Dr. Abdurrahman Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu, s. 9 vd.; Soyak, a.g.e., s. 528 vd.; Ertuğrul Zekai Ökte, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri 1922 1938 (Cilt 1, 1922-1931), s. 132 vd.

81 Soyak, aynı yer.

Atatürk, 1 Kasım 1936'da yaptığı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin V. Dönem 2. Yasama Yılı'nı Açış Konuşması'nda iç-dış konulara değindikten sonra sözü Türk-Fransız ilişkilerine ve Hatay'a getirerek şöyle der:

"...Bu arada, ulusumuzu gece gündüz uğraştıran başlıca büyük bir sorun da, gerçek sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve dolaylarının geleceğidir. *('Bravo' sesleri, sürekli alkışlar.)* Bunun üzerinde ciddiyet ve önemle durmak zorundayız. *(Ayakta sürekli alkışlar, 'Yaşa', 'Varol' sesleri.)* Her zaman dostluğuna çok önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük sorun budur. *('Sonuçlanmalı' sesleri.)* Bu konunun gerçek ayrıntılarını bilenler ve hakka inananlar, ilgimizin ***gücünü*** ve içtenliğini ***iyi anlar*** ve doğal bulurlar. *(Alkışlar.)*"[82]

Atatürk, hemen ertesi günü de Başyaver Celal [Öner] Bey aracılığıyla Tayfur Sökmen'i yanına çağırtır: "...Gittim. 'Bizleri ihyâ ettiniz Ulu Önder' dediğimde, ***'Sökmen, bugünden itibaren Dâvâ'ya resmen el kondu.*** Antakya-İskenderun ve dolaylarının adı bundan böyle Hatay'dır. Cemiyetinizin adını 'Hatay Egemenlik Cumhuriyeti' olarak değiştirin ve çalışmanızı bu ad altında yürütün... ***Gazâmız mübarek olsun, Allah utandırmasın ve muvaffak etsin'*** diye buyurdular."[83]

Böylece, Atatürk'ün 2 Kasım 1936'da *"Bugünden itibaren Dâvâ'ya resmen el kondu"* sözleriyle Türkiye ile Fransa arasındaki Hatay trafiği hızlanacak ve iki ülke neredeyse savaşın eşiğine bile gelecektir.

Atatürk'ün Kaleme Aldığı 5 Başyazı

Bu arada o dönemin yakın tanıklarından Vakit [Kurun] gazetesi başyazarı Asım Us da Atatürk'ün 1 Kasım 1936 Meclis Açış Konuşması'nın ***"Hatay'ın istiklâlinin ilânı"*** olduğunu belirttikten sonra şunları kaydeder: "...Atatürk o günden sonra fâni hayata gözlerini yumuncaya kadar hemen her gün Hatay dâvâsı ile uğraştı. Hem de yalnız Devlet ve Millet Reisi sıfatı ile değil, yerine göre bir diplomat, yerine göre milli bir muharrir [yazar], bir gazeteci gibi uğraştı."[84]

Gerçekten, Us'un da belirttiği gibi Atatürk Hatay sorununun kızıştığı o günlerde, 1937 yılı Ocak ayının 22, 23, 24, 25 ve 26'sında peş peşe 5 başyazı kaleme alarak bunları *Asım Us'un imzası ile* o zaman adını "Kurun"a dönüştürdüğü "Vakit"te başyazı olarak yayınlattırmıştır. Oldukça sert içerikli, hem Fransız hem de ***bu konuda ağır hareket eden İnönü hükümetine*** uyarıların yer aldığı başyazıların başlıkları şöyledir: *"Fransa'nın Dostlarına Hitap Ediyoruz (Türk efkârı umumiyesi [kamuoyu] artık Fransız devlet ricalini [adamlarını] Hatay meselesinde muhatap olmak kabiliyetinden uzak görüyor.)", "Zavallı Fransa (Bugün kendisine pek mü-*

82 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem V, c.13, s. 4.; Soyak, a.g.e., s. 536 vd.; Sökmen, a.g.e., s. 95 vd.
83 Sökmen, aynı yer.
84 N. A. Banoğlu-Nurcihan Kesim, Atatürk Başmuharrir ve Atatürk'ün Kulübesi, s. 17 vd.

*temayil bir dostunu daha kaybetmek üzeredir.)", "Türkiye Cumhuriyeti (Şeref ve haysiyetini, hak ve menfaatini korumanın yolunu bilir.)", **"Hükümete Hitap Ediyoruz! ('On beş gün bekleyin' dediniz, bekledik. On altıncı gündeyiz. Vaziyet nedir? Ne oluyor, ne olacak? Türk milletini yeniden tenvir ediniz*** [aydınlatınız]*.)", "Ne Demek?" (Son anlaşma şeklini tefsiri güç formüllerle suya düşürmeye çalışan sinsiler mi var? Türkiye aldatılamaz. Fransızlar bizi aldatabileceklerini sanırlarsa bir defa daha gülünç ve acınacak hâle düşerler.)'*[85]

Yukarıdan beri anlatmaya ve belgelerle ortaya koymaya çalıştığımız gibi Dersim ayaklanması işte tam da bu sırada patlak verir.

17.5. 1937 Dersim Ayaklanması

Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı çıkarılan en önemli ayaklanmalarından birisi de Dersim isyanıdır. Genellikle ***Alevi kökenli Kürtleşmiş Türkmenlerin*** yaşadığı bu bölgedeki ayaklanma, fiilen "21 Mart" 1937'de başlar, aynı yılın 10 Eylül'ünde isyanın elebaşı Seyit Rıza'nın teslim olmasıyla sona erer.

İsyanın görünüşteki nedeni, Türkiye Cumhuriyeti'nin bölge ile ilgili bazı sosyo-ekonomik projeleri uygulamak istemesidir. Ancak, bu projeler, aşiret reisleri ve dedelerin baskısı ve zulmü altındaki eğitimsiz, cahil, mesleksiz, işsiz.. bölge halkının lehine; yüzyıllardır ayrı bir dükalık gibi yaşayan Dersim ve yöresini ***Türkiye Cumhuriyeti ve halkı ile entegre etmeye yönelik*** uygulamalardır. Konu ile ilgili ciddi bir araştırması bulunan Dr. Suat Akgül, bu durumu, "...Dersim'de son derebeyler tasfiye edilmişti ama bu bölgede geleneksel yapı yine devam etmekteydi. Çünkü uzun yıllar Dersim'in aşiret sistemi ile yönetilen halkı; derebeyi, seyitler, toprak ağaları ve bunların artık meşru hale gelmiş hakları sonucu etkisiz durumdaydı" diyerek açıklar.[86]

Cumhuriyet'in İçinde Bir Kurtarılmış Bölge: Dersim

Dersim'deki bu çarpık yapı sonucu ağalar kendi ***yönetim*** ve ***yargı*** yetkileri altında bulunan aşiret halkından işine geldiği gibi ***vergi alıyor***, ancak bunun bir bölümünü devlete veriyordu. Bölge gençlerinin büyük çoğunluğu ***askere gitmiyor***, aşiret reislerinin emri altına giriyordu. Bu durum da eşkıya çetelerinin oluşmasına ortam hazırlıyordu. ***Türkiye'nin milli ekonomisinin dışında kalan*** Dersim'de az ge-

---

85 a.g.e., s. 21 vd.
Başbakan İnönü'nün bu konuda ayak sürümesi üzerine Atatürk'ün Hatay sorununu çözmek için Cumhurbaşkanlığı'ndan istifa edip Hatay'a geçerek Kuvayı Milliye Harekâtı başlatma planı ile; doktorların, hastalığının ilk belirtilerinin çıktığı 1938 başlarında "Kendini yormazsa 6-7 yıl daha yaşar" demesine karşın, Dâvâ'yı çözmek için gecesini gündüze katarak ve **göz göre göre ölüme atılmasına, böylece de aramızdan daha erken ayrılması konularına girmedik.** Yine bu konu ile ilgili **İnönü'nün Atatürk'ü Konya'da tutuklatıp göz hapsine aldırma girişimine de**.. Hatay'ın anavatana katılma sürecinin ayrıntıları Soyak'ın eserinde ayrıntılı olarak ve birinci elden kaynaklarla yer almaktadır. Ayrıca bu sürecin en önemli kişiliği Tayfur Sökmen'in belgelere dayalı eseri ile ikinci dereceden bir kişilik olan Dr. Abdurrahman Melek'in anıları da önemli başvuru kaynaklarıdır.

86 Dersim İsyanları ve Seyit Rıza, s. 63 vd.

lişmiş olan ticaret de tamamen aşiret reisleri ile adamlarının elindeydi. Başka bir yerden hiçbir tüccar buraya gelip iş yapmayı göze alamıyordu. Çünkü Dersim ağaları silahlı adamları ile buna izin vermiyordu. *Devletin Dersim'de yasal vergileri toplaması ve askerlik yükümlülüğünü gerçekleştirmesi de pek mümkün olmuyordu.* Bu iki önemli konu da ağa ve şeyhler tarafından 'hallediliyordu.' Özetle *Tunceli'deki aşiret reislerinin birçoğu hem dini lider özelliğinde bir **seyit**, hem de dünyevi işleri yönlendiren bir **ağa** durumundaydı.*[87]

Cumhuriyet Devrimi'nin Doğu Atılımı

Halbuki; ***dinî, mezhebi, etnik, bölgesel farklılıklar içinde bulunan Anadolu toplumunu bu ayrılıklar ve Ortaçağ karanlığından kurtarıp; yeni, çağdaş, ileri; imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kütle haline getirmeye kararlı olan Türk İnkılâbı, devrimleri buraya da götürmeye kararlıydı.***

Bu amaçla birçok üst düzey yönetici anılan yerlere gezi yaparak genelde Doğu, özel olarak da Dersim'le ilgili çeşitli raporlar kaleme almış, bunların ışığında da yoğun fikir ürünü *ıslah* programları hazırlanmıştı.[88]

Bütün bu çalışma ve raporlar 2510 sayılı "İskân Kanunu"nu doğurur ve 7 Haziran 1934'te görüşüldüğü TBMM'de 14 Haziran'da kabul edilir. 21 Haziran tarihli Resmi Gazete'de 2733 sayı numarası ile yayımlanarak yürürlüğe girer.

Anılan yasanın kanunlaşması sürecinde yapılan görüşmelerde söz alan Kütahya milletvekili Naşit Hakkı Bey; bu kanunun Türk medeniyetine, Türk kültürüne, siyasetine ve iktisadi ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş olduğunu belirterek, aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliğinin, kısaca aşiret hayatının sona erdirildiğine işaret eder. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da kanunun bir dil, medeniyete girme, göç, iskân ve topraklandırma meselesi olduğunu ve bu konulara çözüm getireceğini açıklar.

Söz konusu kanunda Dersim'i ilgilendiren hükümler de vardır: "Aşirete hükmi şahsiyet tanınmaz. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı, şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya, görgü ve göreneğe dayanan her türlü teşkilat ve uzuvları kaldırılır. Reis, bey, ağa ve şeyhlere ait olarak tanınmış kayıtlı kayıtsız bütün gayrımenkuller devlete geçer. Bunlar devletin isteğine bağlı olarak istediği kişilere dağıtılır. Aşiretlere reislik, beylik, ağalık ve şeyhlik yapmış olanlar veya yapmak isteyenlerin, aileleriyle birlikte uygun yerlere naklettirilmesine Bakanlar Kurulu kararıyla İçişleri Bakanlığı yetkili kılınır. Birtakım bölgeler de ***yerleşilmesi yasak bölge*** ilan edilerek buralara iskâna, İçişleri Bakanlığı görevlendirilir."[89]

Bu kanunda, 18 Kasım 1935'te kabul edilen 2848 sayılı kanunla birtakım değişiklikler yapılır.

Doğu ve Dersim'in ıslahı önemli bir konu olduğu için Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk de 1 Kasım 1935'te TBMM'nin 5. Seçim Devresi 1. Yasa-

87 Akgül, a.g.e., s. 64 vd.
88 Bunlar için bk; Akgül, a.g.e., s. 45 vd.
89 Akgül, a.g.e., s. 47 vd.

ma Yılı'nı Açış Konuşması'nda buna değinir: "...İç idare teşkilatımızı yurdun Doğu bölgelerinden başlayarak genişletmek ihtiyacını duymaktayız. Yeniden iki genel müfettişlik ve bazı vilayetlerin kurulması da gerekli görülmektedir. Bu arada Dersim bölgesinde esaslı bir ıslahat programının uygulanması da düşünülmüştür..."[90]

"Dersim", "Tunceli" Yapılıyor

25 Aralık 1935'te de Meclis, Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında 1884 numaralı bir yasa çıkarır. Yasa 2 Ocak 1936'da Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girer.[91] Yasa basında da olumlu karşılanır. Dönemin önemli kalemlerinden F. Rıfkı Atay, "Tunceli" başlıklı yazısında şu önemli tespitleri yaparak; "Kanunun ne bir isyan ne de buna benzer anormal bir halden dolayı olmadığını, ara sıra had nöbetlerle tepen müzmin bir hastalığı kökünden gidermek olduğunu, Dersim ağalarının Anadolu'nun son derebeyleri olduğunu, ***Anadolu'nun belki bütün tarihi boyunca yalnız Atatürk Cumhuriyeti döneminde rahatlık ve birlik yüzü gördüğünü***, bunun kolay başarılmadığını, bazen sert tedbirler alma gereği doğduğunu, *şimdi de sıranın Tunceli bölgesine geldiğini, buralara, yollar, okullar, merkezler, iskânlar yapılacağını, halkın arsaya kavuşacağını,* imparatorluğun isyan beklerken kan döktüğünü, halbuki ***Cumhuriyet idaresinin kan geleneği ve şartlarını ortadan kaldıracağını***" yazar.

16 Ocak 1936'da yayınlanan 3207 sayılı bir kararname ile de Tunceli, Bingöl ve Elazığ'ı içine alan; General Abdullah Alpdoğan başkanlığında bir "Dördüncü Umumi Müfettişlik" kurulur. Başbakan, ilgili bakanlar ve diğer asker sivil bürokratlar da bölgeye art arda düzenledikleri gezilerle reformlar yapılacak yerleri bizzat inceler. Böylece devletin Tunceli bölgesine ***nüfuz etme*** konusu fiilen başlamış bulunur.[92]

Bölge Müfettişi General Alpdoğan, yayınladığı bir bildiri ile Tunceli, Bingöl (Çapakçur) ve Elazığ illerinde sıkıyönetim olduğunu bildirerek halkın buna uymasını ister. İkinci bir bildiri ile de Çemişgezek'in Amutka, Ovacık'ın Burnak ve Pulur, Hozat'ın Karaoğlan, Mazgirt'in Mamikân merkezlerinde birer askeri kışla ve karakollar yapılacağını duyurur.

Alınan önlemler salt askeri boyutlu değildir. Bölgeyi Anadolu'nun diğer kısımlarına entegre etmek için köprü ve yol yapımına da girişilir. Ayrıca devlet otoritesini tam anlamıyla hissettirmek amacıyla hükümet konağı, dispanser ve okullar yapılmaya başlanır. Tunceli'nin hemen bütün bölgelerinde büyük bir imar, iskân ve teşkilatlanma atılımları başlatılır. ***Cumhuriyet Devrimi'nin bu halkçı atılımları sonucu birçok aşiret 'iyesi silahlarını devlete teslim etmeye başlar. Esasen Dersim aşiretleri ile ilgili birçok şikâyet ilk önce bu bölge insanlarından gelmekteydi.***

---

90 Ayın Tarihi, No: 7, Ankara İlkkanun, 1935, s. 12'den naklen; Akgül, a.g.e., s. 50 vd.
91 Akgül, a.g.e., s. 51 vd. **Dersim'e bu yasayla Tunceli adı verilir.**
92 Akgül, a.g.e., s. 52 vd.

Devrimler Halkı Sevindirdi, Şeyhleri Rahatsız Etti

Köprü, karakol ve yollar öncelikle kritik bölgelere yapılıyor, böylece Tunceli üzerinde daha kolay hakimiyet kurulabileceği düşünülüyordu. Ayrıca bölgenin her tarafına okul, sağlık ocağı, hükümet konağı gibi tesislerin yapılması devlet otoritesini sağlamak yönünde önemli adımlar olarak dikkati çekiyordu.[93]

Müfettiş Alpdoğan Paşa, Tunceli bölgesinin her tarafını geziyor, halka bizzat öğütlerde bulunuyor, tek tek evleri köylere dönüştürmeye çalışıyor, hayvancılık ve hayvan ürünlerini ıslah yollarını gösteriyordu. ***Tunceli'de devlet otoritesinin kendini gittikçe göstermesi üzerine halkın devletten yana tavır almaya başladığı hissediliyordu. Bu durum özellikle aşiret yapısını sarsıyor, ağa, bey, şeyh ve seyitlerin otorite ve etkisini kırmaya başlıyordu.***[94]

Elbette bunlar Anadolu'nun son derebeyleri olan Dersim ağalarını rahatsız ediyordu. Hele ***Tapu Kadastro idaresinin, feodal aşiret reislerinin elindeki halka ait malların incelenmesi ve tespitine ilişkin Hükümet tedbirlerini uygulamaya başlaması; aşiret reisleri, ağaları, derebeyleri kendi egemenliklerinin ekonomik temellerini kaybetmekle karşı karşıya bırakıyordu.***

Böylece, bir tarafta Tunceli'deki aşiret yapısı ve aşiret ileri gelenlerinin halk üzerinde zorbalığı, bir tarafta da devlet nüfuzunun Tunceli'ye girme teşebbüsü, ***devletle feodal unsurları karşı karşıya getiriyordu.***

Devrimci Cumhuriyet'in ***halkçı*** ıslahatlarından rahatsız olan derebeylerin başında Abbasuşağı aşireti reisi ***Seyit Rıza*** geliyordu. Alpdoğan Paşa ile de görüşen ve kararlılığını anlayan Seyit Rıza, buna direnilmesi gerektiği kararını vererek, Mazgirt'in 30 km. doğusundaki Kürpik'te, Haydaran, Yusufan ve Demenan aşireti reisleriyle bir toplantı yapar. ***"Mektep, nahiye bizim neyimize? Bunları ortadan kaldırmalı, hepsini yakmalıyız"*** diyen aşiret reisleri böylece isyana karar verir. Seyit Rıza, adamlarından ***Hoybuncu M. Nuri Dersimi***'nin de yurt dışına çıkarak durumu ***büyük ve 'adil' devletlere duyurmasını*** ister.[95]

Cumhuriyet karşıtı birtakım kıpırdanmalar olacağını hisseden Müfettiş Alpdoğan Paşa, bir bildiri yayınlayarak Dersim'deki tüm aşiretlerin silahlarını teslim etmelerini ister. Ancak birçok aşiret reisi buna yanaşmaz. Yanaşmadıkları gibi Demenan ve Nazımiye aşiretleri *askeri karakollara ve binalara saldırmaya başlar. Binaları tahrip edip silahlara el koyar.* Seyit Rıza da Alpdoğan Paşa'dan, bölgeyle *ilgili kanunun kaldırılmasını, Dersim için* ***özel ve milli haklarını sağlayan*** *bir idarenin kurulmasını ister.* Zaten kaynayan bir kazan durumunda olan Dersim, patlamaya hazır bir bomba haline gelir.[96]

Nihayet, Pah bucağı ile Kahmut'u birbirine bağlayan Harçik deresi üzerindeki tahta köprünün "***21 Mart***" 1937 gecesi Demenan ve Haydaranlılar tarafından ya-

93 Akgül, a.g.e., s. 54 vd.
94 Akgül, a.g.e., s. 56 vd.
95 Akgül, a.g.e., s. 65 vd.
96 Akgül, a.g.e., s. 58 vd.

kılması ile *isyan başlar.* Pah nahiyesi basılıp karakollara saldırılar olur. Silah ve mühimmat yağmalanır. Kahmut-Pah arasındaki telefon hatları kesilir.[97]

Kısa sürede genişleyen isyana karşı hükümet ve ordu ciddi önlemler alır. Başlatılan ***Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı*** ile âsi aşiret reislerinin bir kısmı devlete sığınırken, direnişe devam edenler de harekât sürecinde tek tek yakalanır. İsyanın elebaşı Seyit Rıza'nın da 10 Eylül'de Erzincan jandarmasına teslim olmasıyla bu kalkışma sona erer.[98]

Dikkati Çekici Noktalar ve Fransız Parmağı

Ancak, Dr. Suat Akgül'ün de dikkati çektiği gibi, ***Dersim bölgesinde yapılan ıslahat girişimleri 1934 yılına dayanmasına karşın, aşiretlerin 1937'de isyana kalkışması çok anlamlıdır. Bu aşiretler isyan etmek için neden 2-3 yıl beklemek ihtiyacını duymuşlardır?***[99] İşte bu "neden"i de *eş zamanlı tarih anlayışı* ışığında Türkiye'nin o sıralardaki dış ilişkilerinde yaşanan sorunlarda aramak yerinde olacaktır.

1937'lere bakıldığında Türkiye'nin dış politika bağlamında en önemli sorununun Hatay olduğu yukarıda da anlatılmıştı. Bu sorun da Türkiye ile Hatay'ın da içinde olduğu Suriye'yi mandası altında bulunduran Fransa arasında yaşanmaktadır. Ayrıca Sevr'e göre Tunceli'nin *-bir kısmının-* de içinde yer aldığı bölge *-İngilizlerle birlikte-* Fransızlara verildiğinden bu ülkenin buraya ilgisinin olduğu da bilinmektedir. Rus ve İngilizlerle birlikte Fransız gizli servisleri de bölgede ***ta öteden beri yer altı faaliyetinde*** bulunmuş ve bu ilişkiler de doğal olarak *kesilmemiştir.*[100]

Şeyh Sait ve Ağrı ayaklanmalarının ***kılıç artıklarının*** bir bölümü de Dersim dağlarına sığınmış, bir kısmı da genellikle, Fransa mandası olan Suriye'ye kaçıp burada 'faaliyetlerine' devam etmekteydiler. Bir görüşe göre de ***Dersim isyanı, Şeyh Sait ve Ağrı ayaklanmalarının bir devamı ve intikamı niteliğindedir.***[101]

Dolayısıyla Dersim isyanında Fransız istihbaratının parmağını aramak hiç de yersiz olmayacaktır.*

---

97 Akgül, a.g.e., s. 113 vd.

98 Akgül, a.g.e., s. 129 vd.

99 a.g.e., s. 112 vd.

100 Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ordusunda İstihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma, BTTD, Nisan 2001, sayı: 51.; aynı müellif, Teşkilatı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e, s. 121 vd.; Akgül, a.g.e., s. 76 vd. Akgül, **Fransız istihbaratı adına çalışan oryantalistlerin 'Kürdistan' diye tanımladıkları Dersim yöresindeki Alevileri Hıristiyanlık ve onun çeşitli mezheplerine bağlayarak böylece Hıristiyanlık kültürünün koruyucusu kimliğine bürünüp bölge üzerindeki emperyalist emellerini gerçekleştirmek istediğine** de dikkat çeker. s. 87 vd.
Ayrıca; **Yılmaz Güney, Ahmet Kaya** ve **Emekçi** gibi Dersim'in fiziki-kültürel coğrafyasından bir kısım kişilerle; **dedeleri Fransız işbirlikçisi, Kürt muhibbi bir kısım küçük aydınların başları sıkıştıkça bu ülkeye sığınmalarını da buraya not ediyoruz.** Fransa eski cumhurbaşkanı F. Miterand'ın eşi Daniel'in 'yakın dostu' Kendal Nezan'ın başkanı olduğu Paris Kürt Enstitüsü'nün bu ülkede bulunduğu da bilinmektedir.

101 Akgül, a.g.e., s. 74, 127 vd.

* Nitekim I. Umumi Müfettişlik'ten Dahiliye Vakaleti'ne gelen 5 Temmuz 1932 tarihli bir istihbarat notunda da, adları çalışmamızın bu bölümünde sık geçen kişilerle Fransız istihbaratı arasındaki ilişkilere değinilmektedir:
"1- Suriye'de bulunan 150'liklerden Celâl Kadri ve Hasan Sadık Gaziantepli olup her ikisinin orada ebeveyni ve kardaşları ve daha yakın akrabalarının bulunmasına ve Celâl Kadri'nin Halep'te

Ajan Trafiği Hızlanıyor

Atatürk'ün "Dâvâ"ya bizzat el koyup atağa kalkması ile Hatay konusunda zor duruma düşen Fransa, Dersim isyanını organize ederek hem ***ta öteden beri beslediği*** Kürtlere bir otonomi veya bağımsızlık kazandırıp onların hamisi olma hem de ***Türkiye'nin dikkatini Hatay'dan çekerek kendi iç sorunları ile uğraşmasını amaçlıyordu.*** Böylece Hatay sorunu da kendi lehine çözümlenmiş olacaktı.

Paris'ten yönlendirilen Fransa'nın Türkiye'ye yönelik propaganda ve politikaları buradan Suriye'ye aktarılıyor, oradan da yine ***Fransız gizli servisi elemanlarınca*** Anadolu'ya ulaştırılıyordu.[102]

Konu ile ilgili devletin elde ettiği istihbaratı bilebilecek bir görevde bulunan Atatürk'ün Genel Sekreteri Soyak da Fransız mandası Suriye'deki yöneticilerin Türk düşmanlığını gençlere aşılamayı adeta siyasetlerinin temeli yaptıklarını belirttikten sonra şunları kaydeder: "Hele Milli Mücadelemiz zaferle sona erip ***İnkılâpçı Türkiye Cumhuriyeti*** kurulduktan ve ülkeden kaçan veya çıkarılan "Yüz Ellilikler"le hanedan üyesinden bazıları ve bir kısım maceracı Kürt ve Ermeni komitecileri Suriye'de yerleştikten sonra *Türkiye Aleyhtarlığı* propagandası sistemli bir şekil almıştı."[103]

Öte yandan Dersim bölgesi, *-bir kısım unsurlar dışında-* ***Kürtleşmiş Alevi Türkmenlerin*** yaşadığı bir yöre olması dolayısıyla, ***isyanın tüm Türkiye'ye yayılacak bir Alevi-Sünni çatışmasına dönüşmesi de Fransız istihbaratınca öngörülmüştü.*** Bu doğrultuda Hatay sorununun hız kazandığı yıllarda ***Fransızlar, ajanları İzzettin aracılığıyla Dersim'de dini lider ve Alevi aşiretler üzerindeki etkisi olması nedeniyle Seyit Rıza ile ilişki kurmuşlardı.*** Çünkü Seyit Rıza'nın bir mezhep lideri niteliğinde olması Hatay sorurunda Türkiye'yi güç durumlara sokabilirdi.[104]

Bu durumun, Türk istihbaratınca saptanan daha başka somut kanıtları da vardı. Hatay sorunu, Dersim isyanı ve ***Çerkez Ethem'in Suriye'de Kürt ve Ermeni-Kürt örgütü Hoybun mensuplarıyla Türkiye karşıtı çalışmalarda bulunduğu sırada Suriye'den Tunceli bölgesine giren bazı Ermenilerin*** propagandaları bir kısım aşiretler üzerinde etkili oluyordu. Aynı sıralarda Türkiye'nin Güney sınırlarında birtakım çeteler saldırılarda bulunuyordu. Çerkez Ethem'in de işbirliği yaptığı ve ***o sıralarda Fransız gizli servisi kontrolünde bulunan Hoybun*** tarafından 1933 ve 1934 yıllarında Türkiye'ye gönderilen ***Ermeni Boğos*** ve M. Nuri Dersimi de uzun zamandır Dersim ve civarında birtakım gizli çalışmalar yapıyorlardı.[105]

Fransız istihbaratında çalışmakta olmasına binaen Kilis cihetinden sokacağı herhangi bir adam veya yazacağı mektupta istedikleri malûmatı kolaylıkla alabilirler..." A. Nihat Dündar (Başkanlığında Komisyon), Polis Arşiv Belgelerinde Gerçekler, s. 12 vd.'den naklen; Adnan Gerger, Polis Arşivlerindeki Gizli Belgeler, ntvmsnbc.com.tr, 11.11.2006 (Erişim: 17 Kasım 2006)

102 Akgül, a.g.e., s. 91 vd.

103 a.g.e., s. 548 vd.

104 Akgül, a.g.e., s. 92 vd.

105 Akgül, a.g.e., s. 57 vd.

Suriye'den özellikle Fransız istihbaratınca yönlendirilen Ermeniler, Dersim'in içlerine doğru yayılıyor, birtakım gizli ilişkiler içine giriyorlardı. Bu Ermeni ajanlar Dersim isyanında önemli rol oynar. Güney sınırlarından Türkiye'ye ajanların girdiği söylentileri ve bunların Dersim'de tahribatta bulunmaları daha sonraki gelişmelerle kesinlik kazanacaktır. Nitekim, Dersim isyanından hemen önce Suriye sınırlarından Türkiye'ye kimliği bilinmeyen dört "komitacı" geçer. Bunlardan birisi Hozat'ta yakalanır.[106] Ancak diğerleri Pertek'te yedi mühür kazdırarak Tunceli'nin içlerine doğru ilerler. İsyan da bu gelişmelerin hemen sonrasında patlak verir. ***İsyanın ilk hareketi Kahmut köprüsünün yakılması olayında da Ermeni asıllı Demirci Mustafa kullanılmıştır***...İsyan sırasında Seyit Rıza'nın ele geçirilen çadırında yapılan aramada da ***Ermenice kitaplarla Ermenice yazılı olan bir taç bulunur.***[107]

Bu Ermenice kitaplar ve taç, Seyit Rıza'nın Fransız ajanı Ermenilerle kurmuş olduğu ilişkilerin birer canlı kanıtıdır.

Dersim isyanının devam ettiği sıralarda, 16 Haziran 1937 tarihli "Cumhuriyet", ***âsilerin yabancı bir devletin yardımını beklediklerini*** bildirir. Gazete, *Güney'den gelen* casusların tahrikiyle çıkan isyanın elebaşılarının, halka; ***"İngilizler ve Fransızların yardıma gelecekleri***, Arapların da kendilerine destek verdiği propagandasını yaydıklarını" belirtir.[108] Teslim olmadan önce sıkıştırılan isyanın elebaşı Seyit Rıza da, adamlarından Alişir'in İran ve Irak'a iltica ederek ***Fransa ve İngiltere hükümetlerinin yardımını dilemesini*** ister.[109]

Dersim isyanının sönmeye yüz tuttuğu sıralarda, Suriye'den bir grup Kürt, isyanı güneyli Kürtler arasında yaymak ve bu yolla Tunceli'deki âsilere yardım etmek için Türkiye'ye geçmeye çalışır. Fakat bunda başarılı olamayıp geride birkaç ölü bırakarak püskürtülürler. ***Ölenler arasında Şeyh Sait'in ağabeyi Şeyh Abdürrahim*** ve Kör Cemil Şeyda da vardır.[110] Ölü ele geçirilen bu kişilerin Seyit Rıza'ya yardım ederek, ***Şeyh Sait isyanının intikamını almak istedikleri*** haberleri gelmekteydi. Öldürülen kişilerin üzerinde Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdürrahim'in mührü ile bazı evraklar ele geçer.[111]

Dersim isyanı, Fransa ve Fransız basını tarafından da başından sonuna kadar yakından izlenir. İsyanın tepelenmesinden sonra 19 Kasım 1937'de Fransız mandası Suriye'nin merkezi Şam'ın Kürt Camii'nde, Dersim isyanı sonunda idam edilenlerle isyanda ölen diğer âsiler için dini tören yapılarak gıyabi cenaze namazı kılınır.[112]

---

106 Akgül, a.g.e., s. 112 vd.
107 Akgül, a.g.e., s. 108 vd. **Seyit Rıza'nın kitap okuyabilecek kadar Ermeni diline vakıf olması da dikkati çekicidir.** A.E.
108 Akgül, a.g.e., s. 120 vd.
109 Akgül, a.g.e., s. 127 vd.
110 Akgül, a.g.e., s. 93 vd. Bu yardım kafilesi ile Çerkez Ethem ilişkisini hemen aşağıda ayrıntılı olarak vereceğiz.
111 Akgül, a.g.e., s. 127 vd.
112 Akgül, a.g.e., s. 94 vd.

Dr. Suat Akgül'ün şu özlü değerlendirmesi ile bu bahsi bitiriyoruz: "*...Suriyelileri, Ermenileri ve Kurmançları Türkiye aleyhine harekete geçiren Fransız emperyalizmi, uzun yıllardır yürütmüş olduğu faaliyetler ve yapmış olduğu propagandaları Suriye toprakları üzerinden Anadolu içlerine yöneltmiş, Türkiye için tehdit haline getirmiştir.* ***Fransız planı, Fransız silahı ve Fransız senaryosuyla Dersim'de, Hatay'ı Türkiye'ye bırakmamak için oynanan oyun****, Doğu Anadolu'da büyük ızdıraplara neden olmuştur.*"[113]

17.6. Fransız İstihbaratının Çerkez Ethem'e Hatay İçin Kurdurduğu Örgüt: Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi (Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi)

Hatay sorununun Atatürk'ün "Dâvâ"ya el koyması ile hız kazandığı ve aynı sıralarda Dersim isyanının organize edildiği bir zaman diliminde Çerkez Ethem'i yine sahnede görüyoruz. Çerkez Ethem ve kardeşleri ile işbirlikçileri bu kez de 1930'ların ortasında merkezi Amman'da olup bir şubesi de Türkiye sınırındaki Halep'te bulunan, asıl adı Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi, diğer adı Cenup Vilayetleri [Güney İlleri] Yıldırım Komitesi olan bir örgüt kurmuşlardır.[114]

Albayrak'ın çalışmasında kullandığı Ethem'in Amman'daki dostu Mehmet Janbi'nin notlarında da bu komitenin kuruluşu ile ilgili bilgi vardır: "...Türkiye-Anadolu Yıldırım Komitesi veya Kurtuluş Fırkası: Bu komitenin asıl adı 'Türkiye Kurtuluş (Fırkası) Komitesi'dir. Bu komite Arif Oruç* tarafından kurulmuştur. Muhaliflerince Ethem Bey'e mal edilmektedir. Güya Ethem Bey saltanatı geri getirmek amacıyla bu komitede faaliyet göstermekte imiş."[115]

Ancak Janbi, kuruluş tarihi olarak "Mart 1938-Mayıs 1938"i gösterir ki, yukarıdan beri anlattığımız olaylara göre, bu oldukça geç bir tarihtir. Ayrıca, Çerkez Et-

---

113 Aynı yer.

114 Dr. Oğuz Aytepe, Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi (Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi), Toplumsal Tarih, Haziran 1998, sayı: 54.; Albayrak, a.g.e., s. 283 vd. Aytepe komitenin 1937'de kurulduğunu belirtiyor. Ancak biz yaşanan olaylardan komitenin bu tarihten daha önce kurulduğunu sanıyoruz.

115 Albayrak, aynı yer.

* Janbi'nin notlarında **Ethem'i bu tip işlerden kurtarma kaygısı taşıdığı açıkça görülen**, ancak diğer kaynaklarca doğrulanan daha başka kayıtlar da vardır. Komiteyi Arif Oruç'a mal etmesi ise karışık bir konudur. Çünkü Ethem'in Türk İstiklâl Harbi yıllarındaki "Seyyare/Yeni Dünya"sının sahibi görünen Arif Oruç'un başının, kriminal/narkotik sorunlar yüzünden o sıralarda dertte olduğu ve bu tür bir siyasi konu ile ilgilenecek durumda bulunmadığı anlaşılıyor. 29 Ekim 1935 tarihli "Cumhuriyet"te yer alan **"Bulgaristan'dan Yunanistan'a Geçmek İsteyen Hainler"** başlıklı, "Sofya (Özel)" çıkışlı haber şöyledir: "-İki seneden beri Bulgaristan'da yaşayan ve Bulgarlardan aldığı para ile bir Bulgar tarihi yazmağa çalışan mahud Arif Oruç, elinde bir Bulgar pasaportu olduğu halde bundan on gün evvel karısı ve çocuklarile birlikte Sofya'dan İskeçe'ye göç etmek istemiştir. Fakat Sofya'daki Yunan Konsolosluğu, vaktile **eroin kaçakçılığından dolayı Yunanistan'dan hudud harici edildiği için** Arif Oruç'un pasaportunu vize etmemiştir. Sofya'da yaşayan ve orada (Yıldırım) namında bir gazetenin baş yazıcılığını yapan Türkiye kaçaklarından **Çerkez Ali Haydar** da bundan on beş gün evvel gene İskeçe'ye gitmek üzere Sofya Yunan Konsolosluğu'na başvurmuşsa da kendisi şüpheli eşhastan [şahıslardan] olduğu için pasaportu vize edilmemiştir."

hem'in bu komiteye üye yazmak için yanlarına geldiği, Hatay/Reyhanlı Çerkezlerinden olup ***Türkiye'nin Hatay davasını coşkuyla destekleyen vatandaşlarımızdan Ömer Hilmi Tsey Bey'in, Çerkez Ethem'i hicvettiği anlaşılan "Hortlıyan Anzavur" şiirini 1937'de yazdığı kayıtlıdır.***[116]

Bunların dışında, biz bu komitenin, sadece Janbi'nin verdiği tarihten önce değil, Aytepe'nin zikrettiği 1937'den de önce kurulduğunu düşünüyoruz. Çünkü, Aytepe makalesinde bu komitenin Dersim isyanına adam gönderdiğini de yazmaktadır. Bu adamların da ölü ele geçirildiğini yukarıda yazmıştık.

Oysa, *hazırlıkları uzun süredir yürütülen Dersim isyanı*, 21 Mart 1937'de patlamış, aynı yılın 10 Eylül'ünde Seyit Rıza'nın teslim olmasıyla son bulmuştur. Ethem'in gönderdiği ve ölü geçirilenlerle ilgili haberler de Dr. Suat Akgül'ün verdiği dipnotlardan anlaşıldığı kadarıyla 1937 Haziran ayına rastlamaktadır.

Bu nedenlerle biz bu komitenin 1937'den önceki bir tarihte kurulduğunu sanıyoruz.

Nitekim, yukarıda ayrıntılı olarak verdiğimiz Atatürk'e 1935 suikastı bölümünde; suikastı tertipleyenleri sayan Soyak, Hoybun ve Taşnak'ı zikrettikten sonra şunu kaydetmişti: ***"...Nihayet Çerkezlerin [Hatay] Reyhanlı'da kurup sonradan merkezini Kuneytıra'ya naklettikleri örgüt. Çerkez Ethem ve kardeşleri de bu cemiyetin etkili üyesiydi."***[117]

Suriye'den Hayok Hüseyin adlı -*Çerkez olduğu anlaşılan*- bir adamının Ethem'e gönderdiği 10 Mart 1935 tarihli mektuptan öğrenildiği kadarıyla da Ethem daha bu sıralarda Hatay bölgesi ile ilgili içeriği henüz tam anlaşılamayan ***örtülü faaliyetlerde*** bulunmaktadır: "Filistin'den dönüşümden bu ana kadar Şam'da bulunuyordum. Orada iken size *gizlice söylemiş olduğum* mesele, 28 Nisan'da gerçekleşecektir. Ya beş gün evvel veya sonra olur. Burada aradıklarınıza uygun bir çok arkadaş elde ettim. Bayramın üçüncü veya dördüncü günü para elime geçerse Halep ve ***İskenderun*** seyahatine çıkacağım... *Elimizdeki talimata* titizlikle uyuluyor."[118]

Mektupta geçen ***gizlilik, eleman kazanma, talimat*** gibi şifre kelimeler, bir örgütü çağrıştırmaktadır.

Öte yandan tescilli Fransız ajanı olup Türk İstiklâl Harbi'nin ardından da bu ülkeye kaçarak Kemalist Cumhuriyet'e karşı Demokrat Parti'yi örgütleyen Damat Ferit'in Dahiliye Nazırı ***[Batı Cephesi Komutanlığı sırasında Ethem'i palazlandıran İstanbul Saint Joseph Fransız Lisesi mezunu A. Fuat Cebesoy'un ağabeyinin kayınpederi; eşi de Fransız asıllı]*** Mehmet Ali ile Çerkez Ethem'in görüşme trafiğinde 1930'lardan sonra bir hızlanma olduğu saptanır: Mehmet Ali'nin 12 Temmuz 1931 tarihli bir mektubunda; *karşıdevrimci* Demokrat Parti'nin Doğu Ürdün temsilcisi olarak Çerkez Ethem gösterilir.[119] Mehmet Ali, Ethem'e yazdığı 18 Temmuz 1932

116 Dr. Yahya Kanbolat, Reyhanlı İlçesinde Türkmen Aşiretlerinin Durumu ve Kuzey Kafkas Göçmenleri, s. 74 vd.

117 a.g.e., s. 370.

118 Albayrak, a.g.e., s. 269 vd.

119 Duran, 150'liklerin Gizli Mektupları, BTTD, Eylül 1999, sayı: 32.

tarihli mektupta da ona *"Demokrat Parti'nin kurucularından ve Paris Genel Merkez üyesi"* olarak hitap eder. Mektupta, Ethem'e parti adına her türlü görüşme ve anlaşma yapmaya genel merkez kararıyla yetki verildiği de belirtilir.[120] Mehmet Ali ile Ethem'in 30 Mayıs 1934'te Amman'da bizzat bir araya geldiklerini de yukarıda yazmıştık.[121]

Ethem'in yakın dostu Mehmet Janbi'nin Ocak 1938 tarihli *"Fransızlar Hatay Çerkezlerini kazanmak, muhaliflerle el ele verip çalışmak için 150'liklerden* ***Ethem Bey'i Hatay'a getirmek arzusundadır****"* biçimindeki notlarından da[122] onun Fransız ve Hatay'la ilişkisini bu sıralarda da yürüttüğünü anlamaktayız. Konuyu uzatmak istemiyoruz. Ancak anlatılanlar, *-kesin olmamakla birlikte-* komitenin 1937'den önce kurulduğunu gösterir.

Aytepe'nin, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin kurduğu Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi/Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi'nin merkezinin Amman, bir şubesinin de Halep'te olduğunu belirtmesinden, başka şubesinin olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, Ethem ve görevlendirdiği adamlarının yürüttüğü faaliyetlerden, Halep dışında; Filistin/Kudüs, Hayfa, Şam, Antakya, Adana, Maraş/Andırın, Göksun, Sivas ve Irak'ta da açık/gizli şube/hücrelerin olduğu anlaşılmaktadır.[123]

Komitenin Yöneticileri Kimlerdi?

Dış görünüşte Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkarak dini duyguları okşayan bir devlet sistemi kurmak amacıyla peydahlanan bu fesat komitesini yönetenler şunlardır: *-Kürt Teali Cemiyeti ve Hoybun'un da kurucularından-* Celadet Bedirhan, *-Hınıs'lı ve Şeyh Sait'in adamlarından olduğu yukarıda belirtilen-* Kürt Emin Broski, Türk Rifat, [Sivas'lı-?] Ali Haydar Hoca, Çerkez Reşit, Çerkez Ethem ve arkadaşları.

Komitenin mensupları ise; Boşnak Hacı Ali, ["Kürt Hatip" olarak bilinen Idlip Camii Kebiri İmamı] Hacı Tahir, Hacı Yusuf Hamavi, kardeşi Mustafa, Cezayir'li Hacı Mustafa, Şeyh Mehmet, Hamanitis, Elbistan Müftüsü Hacı Emin'in oğlu Elbistan'lı Çerkez Hamdi,* Hüseyin Haluk, [Antakya'lı] Hacı Halil, Nizamettin Kibar, Kurmay Yarbay Kemal, ***Ahmet Sabuni,***** Mehmet Hayri ve Ahmet Kahyazade'den oluşmaktadır.[124]

---

120 Albayrak, a.g.e., s. 264 vd.
121 Albayrak, a.g.e., s. 265 vd.
122 Albayrak, a.g.e., s. 282 vd.
123 Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi..., Toplumsal Tarih, Haziran 1998, sayı: 54.
124 Aytepe, a.g.m.; Albayrak, a.g.e., s. 283 vd. Makalesini EGMA'daki belgeleri kaynak göstererek hazırlayan Aytepe'nin verdiği isimlerle Albayrak'ın yayınladığı Janbi'nin notları arasındaki adlar arasında küçük farklılıklar vardır. Yukarıda köşeli parantez içinde verdiklerimiz, Janbi'deki farklılıklardır.

* Janbi'nin **"Elbistan'lı Suikastçi Çerkez Hamdi"** demesinden, bu kişinin yukarıda değindiğimiz ve Çerkez Yahya ile birlikte Atatürk'e suikast için Türkiye'ye geçen **Çerkez Hamdi** olduğu anlaşılmaktadır.

** Okuyucularımızı en çok şaşırtacağını sandığımız Ahmet Sabuni'nin kim olduğu hakkında, çalışmamızın sonundaki "Yalçın Küçük'e Dair..." başlıklı 19. Bölüm'e bakınız.

"Mensuplarının ekserisi Türkiye'nin Şark vilayetlerinden imiş" diyen Janbi'nin listesinde, Aytepe'de bulunmayan şu adlar da yer almaktadır: Fransız Tabur imamlarından Şeyh Ahmet, Antakya'lı Hacı Ahmet ve oğlu Nafi, Aziziye'li Hüseyin, Hama Müftüsü, Mustafa Kuseyri, Kürt Mehmet.[125]

İzmir'de yakalanan komite mensuplarından Türk Rifat'ın verdiği bilgiye göre; komite adına Şam'da hükümet dairesi Dahiliye Müdürü Adil Adam adında birisinin; Halep'te aslen Türk olup babasının Halep'te kolağalığı adı altında bulunan bir gediği münasebetiyle orada kalmış ve eğitimini Almanya'da yapmış olan Dr. Arif Hikmet ile önceleri Adana'da bulunmuş ve Yıldırım Komitesi [adına] Amerikan Oteli'ni işleten Çin'li Ahmet adındaki kişiler; Antakya'da Suriye'nin Antakya milletvekili Adalı Kürt [Hacı] Mehmet adındaki kimseler ve Kudüs'te ***Abdulkadir Kemali****'nin çalıştıkları; ***haberleşmeyi Çerkez Reşit'in oğlu Arslan*** (diğer adı Ahmet) ***Bey'in bu yerlere gidip gelmek suretiyle sağladığı***; komitenin amacının Türkiye'de karışıklık çıkarmak olup bunun için Elbistan Müfütüsü Hacı Emin'in oğlu, *-Elbistan'lı Çerkez Hamdi adıyla anılan-* Hüseyin Hamdi'nin ara sıra Türkiye'ye girdiği ve bir defasında Sivas'a kadar geldiği;... ***toplantıların Amman'da Çerkez Ethem'in evinde yapıldığı***, ele geçirilen belgeler ve alınan istihbarat raporları doğrultusunda anlaşılır.

Ayrıca Amman'da İstanbul'lu Ali Celal, Hayfa'da Ethem'in kardeşi Tevfik'in, Şam'da *Mehmet Ali Paşa'nın torunu Fuat* ile Alemdarzade Adana'lı Mahmut Nedim'in komite adına faaliyette bulundukları, Çerkez Hüseyin'in Suriye, Filistin, Irak bölgelerini dolaşarak yoğun faaliyette bulunduğu da alınan istihbarat raporlarından anlaşılır.

Komite üyelerinden Ali Haydar Hoca, eski maarif memurlarından Mardin'li Safi, Kürt Yusuf ve Göksun'lu Faaz'ın birtakım bildirilerle Kırıkhan'da Hakim Sadık Mardin'in yanma gittikleri ve Türkiye'ye bildiri sokmaya çalışmakla birlikte sınır üzerindeki Kürtleri de ***Türkiye ve Hatay aleyhinde kışkırtacakları*** Türk istihbarat görevlilerince saptanmıştır.[126]

Reyhanlı Çerkezleri ve Komite

Çerkez Ethem'in örgütlediği bu komiteyle o sıralarda Türkiye sınırı dışındaki Hatay/Reyhanlı Çerkezlerinin de *bir şekilde* ilişkisi olmuştur. 1938 yılı itibariyle Reyhanlı'da 69'u 1880'lerde Kafkasya'dan göç eden; 10'u da Anzavur'un tepelenmesi ardından kaçtıkları Yunanistan'dan 1926'da geldiği bildirilen Abaza ve Ubuh olmak üzere 79 Çerkez aile yaşamaktadır.[127]

Kanbolat'ın verdiği bilgiye göre; Hatay'ın anavatana katılma sürecinin hemen hemen kesinleştiği 1938 sonlarında bu 10 ailenin kimisi Suriye'ye kimisi de Ana-

---

125 Albayrak, gösterilen yer.
126 Aytepe, a.g.m.
127 Dr. Yahya Kanbolat, Reyhanlı İlçesinde Türkmen Aşiretlerinin Durumu ve Kuzey Kafkas Göçmenleri, s. 34 vd.
* Bu kişi hakkında da "Abdülkadir Kemali'ye Dair..." başlıklı 20. Bölüm'e bakınız

dolu'ya göç eder. Biz, aynı zamanda 150'lik olduğu anlaşılan bu ailelerin pişmanlık göstermesi üzerine Türkiye Cumhuriyeti'nce affedildiklerini sanıyoruz. Nitekim o sıralarda, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü nedeniyle 29 Haziran 1938'de çıkarılan bir kanunla 150'likler affedilerek yurda dönmelerine izin verilmiştir.[128]

Dr. Kanbolat'ın iddiasına göre, Reyhanlı'ya gelen ***Anzavur artığı Çerkezler, o sırada Halep'te Baron Oteli'nde kalan Çerkez Ethem'e başarısız bir suikast girişiminde bulunur.*** Bunun üzerine Ethem Amman'a gitmek zorunda kalır.[129]

Suikastın niçin yapıldığı anlaşılamaz. Ancak sonradan gelişecek olaylardan, bunun daha sonra affedilerek Türkiye'ye girmelerine izin verilen Anzavurcu Çerkez aileleri olduğu sanılmaktadır.

Kanbolat devam eder: "..İşte Anzavur isyanı nedeniyle 150'lik olmuş Çerkezler bir taraftan Çerkez Ethem'e suikast düzenlerken diğer taraftan da ***Reyhanlı Çerkezleri arasında Türkiye'ye karşı bir örgütlenme çabasına girdiler.*** Bunlardan ***Ahmet Pşı-Gemuh*** her ay on İngiliz altını maaş alırdı. Paranın Mısır Hidivi'nden* geldiği söylenirdi. Ubuh Kâzım Bey ise arazi satın almış ve geçinmekteydi. Hüseyin Marşan** ise bir Abaza beyi idi. Geçimi kıttı ve Reyhanlı'da öldü.

"Çevreleriyle birlikte on kişi kadar vardılar. Bunların fitne ve fesatlarına Ömer Hilmi Tsey*** şiddetle karşı durdu. Mücadelesinde söz ve hareketle yetinmedi, onlara karşı 1937 yılında aşağıdaki satirik şiiri yazdı:

128 Tülay Duran, Yakın Tarihimizde Yüzellilikler..., BTTD, Nisan 1999, sayı: 27.
129 a.g.e., s. 81 vd.
* Hemen yukarıda "Şam'da Mehmet Ali Paşa'nın torunu Fuat...'ın da komite adına faaliyette bulunduğu" belirtiliyordu.
** I. TBMM'de Sivas milletvekili olan Abaza asıllı Emir Marşan Bey'in yakını olup olmadığı bilinmemektedir.
*** İstanbul Öğretmen Okulu'nun bitirmiştir. Kanbolat'ın yazdıklarından, Ömer Hilmi Bey'in ilk-orta öğrenimini Hatay'ın Fransız işgalindeyken yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim Atatürk'ün 2 Kasım 1936'da Dâvâ'ya bizzat el koymasından önce Dörtyol'da kurdukları karargâhta mücadeleyi sürdüren Tayfur Sökmen'in çabasıyla bu yıllarda 6'sı Antakya, 4'ü **Reyhanlı**, Kırıkhan, Belen ve İskenderun'dan 10 Türk çocuğu getirilerek Türkiye'deki okullara yerleştirilmişti. Sonraları bunların sayısı 170'e ulaşıp içlerinden, yine Sökmen'in verdiği bilgiye göre, senatör, milletvekili, hakim, savcı, avukat, doktor, subay, tüccar, iş adamı ve **öğretmen** olarak Hatay'a ve **Hatay Dâvâsı'na hizmet edenler** çıkacaktır. (Sökmen, a.g.e., s. 88 vd.) Ömer Hilmi Bey'in bunlar içinde bulunup bulunmadığını kesin olarak bilmiyoruz. Ama, İstanbul'daki okulunu bitirdikten sonra Hatay'da öğretmenlik ve çeşitli okullarda yöneticilik yaptığını Kanbolat'ın yazdıklarından kesin olarak anlıyoruz. Ömer Hilmi Bey, o yıllarda Hatay'da yayınlanan **Yenigün**'de gerici ve millet düşmanlarını eleştiren çok ağır yazılar da yazar. *Yenigün*, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını savunan ve **Türk istihbaratıyla da bağlantılı olduğunu anladığımız** bir gazetedir. Nitekim Fransızlar bu nedenlerle çok rahatsız oldukları *Yenigün*'ü 1938'de kapatır. (Soyak, a.g.e., s. 612.; Mehmet Tekin, Hatay Basın Tarihi, s. 67 vd.) Ömer Hilmi Bey'in, ünlü ressam Şeref Bigalı ve kardeşi **E. Orgeneral Burhanettin Bigalı**'nın üvey babası olduğunu da öğrenmiş bulunuyoruz. Albayrak, a.g.e., s. 239 vd. Ömer Hilmi Tsey'in diğer eserleri ile ilgili olarak ayrıca bk.; Sefer E. Berzeg, Kafkasya Bibliyografyası, s. 23 vd.

HORTLIYAN ANZAVUR

Fazilet ne gezer sen bir yılansın
Bilgiden eser yok bir şarlatansın
Cehlin, hıyanetin eşsiz timsali
Hortlıyan Anzavur sen ne yamansın!

Kimsesiz bir baban etti seni red
Sığındığın ülke* etti nefi, tard
Bulandırmadığın yer, yurt kalmadı
Bir insan mısın sen de behey namerd!

Yüzellilikler'den ipten kaçansın
Yurduna, kavmine zehir saçansın
İğrenir senden saf, temiz bir vicdan
Masum yüreklerde yara açansın!

Yalan dolanla hep göz boyayansın
Külhanbey azmanı şık bir civansın
Asalet nerde, sen nerde be kopuk!
Ağzın küfür dolu, uyuz yavansın!

Dilinden iftira taşar, yamansın
Sen ne çok akılsız bir kudurgansın
Tenkide dayanmaz söğer sayarsın!
Hortlıyan Anzavur bir kahramansın!

Aczini andıkça benzi atansın
Tepesi kızarak birden çatansın
Hiçten bir vehimle korkup bunalan
Şuursuzlar gibi atıp tutansın!...

Anladım ki sende yoktur bir vicdan
Ben mi hastayım sen nesin bî-iz'an?
Kuru, cılız vücut hem de mankafa
Meslek ve mebde yok halin perişan!

Ben mi dinsizim sen nesin bî-iman?
Menfaatı için halkı aldatan
Riyakâr bir softa gibi adamsın
Boş birer mefhumdur sence; din, vatan!

---

* Yunanistan.

İlmi siyasetle karıştıransın
Sakat bir görüşle dolaştıransın
Her şeyden çok üstün bir hakikatı
Mugalâtalarla bulaştıransın!..

İlme aklın ermez sen bir cahilsin
Hakkı, hakikatı bilmez gafilsin
Bir dev aynasında kendini gören -
Sersem! Manen sen bir ölü, âtılsın!..

Sendin Anzavur'a kul olan kişi
Neden yaptın beni bir arkadaşı
Teşkilatına kaydetmek istedin
Reddettim fakat o alçakça işi!..

Kapı kapı gezen be hey Kâselis!
Yazabilir misin sen Mizerablis?*
Ötede beride dedikoduyle
Boş vakit geçiren tufeyli, habis!..

Uçkur havasından ben pek anlamam
Bu hayasızlığı senden alamam
Bilirsin sen onun en berbadını
Lut'un Kızları'nı yazan be adam!..**

Fazilet umulmaz, sen bir hayvansın
Rezi[a]leti galip aklı noksansın
Cehle, taassuba bel bağlıyansın
Hortlıyan Anzavur sen ne yamansın!..

14.11.1937, Antakya"[130]

---

* **Viktor Hügo'nun meşhur Mizerabl (Misérables)'ını kendisi Yunanca ismi haslar gibi böyle yanlış okur ve yazar.**

** **Yazan yerine yayan desek daha münasip olur. Çünkü bu münasebetsiz hikâyeyi kendisinin yazmadığı, başka birisinden aşırdığı anlaşılmıştır.**
Ömer Hilmi Bey'in yazdığı anlaşılan bu notlarda geçen **Misérables** ile Çerkez Ethem'in Türk istihbaratınca ele geçirilen mektuplarında kullandığı **Alelhas** kod adı arasında bir ilişki olup olmadığı ve; Ethem'in yazdığını söylediği hatıratını bastırmak için çevreden para topladığı da bilindiğinden Ömer Hilmi Bey'in bunu mu kastettiği de anlaşılamamıştır.

130 Kanbolat, a.g.e., s. 81 vd.

Komitenin Programı

Hem Oğuz Aytepe'nin hem de Janbi'nin yer verdiği Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi/Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi'nin 12 maddelik programında göze çarpan unsurlar şunlardır: Türkiye Cumhuriyeti'nin yıkılarak yerine kurulacak devletin *dini gayesi İslam*, resmi dili Türkçe, *yazısı Arap harfleri olacaktır*. Komitenin görevi ***Kemalist Ankara Hükümeti'ni ortadan kaldırmak*** ve yerine *dini* ve *şahsi hürriyet ve eşitlik* bahşedici âdil hükümet kurmak, ***herhangi din ve mezhepten olursa olsun, bütün vatandaşlara eşit haklar vermek***, hükümetin kuruluşunu mebusan meclisinin yapması, başbakan ve bakanların seçiminde mebusan meclisine ve meclis seçiminde halka fevkalade seçim hakkı ve hürriyeti vermek.

Programa göre, çeşitli dini okullar açılacak, dilencilik önlenecek, zekat, fitre, kurban derileri gibi gelirler şeriye sandıklarına verilecek, zimmete para geçirme, rüşvetçilik ve görevi kötüye kullananlar ağır cezalara çarptırılacaktır.[131]

Komitenin Dersim İsyanına Gönderdiği Adamlar

Kemalist Cumhuriyeti yıkmayı amaçlayan bu fesat komitesi, ***Dersim isyanında Şeyh Sait'in kardeşi Abdurrahim ile Muş'lu Hilmi'yi Tunceli'ne göndermiş, arkalarından Cizre yoluyla bir grup daha gönderilmişse de Seyit Rıza'nın yakalanması, Şeyh Abdürrahim ve çetesinin de imha edilmesi nedeniyle Cizre'den öte gidememişlerdir.***

Halep'te bulunan Ali Haydar Hoca'nın üzerinde gizlice elde edilen programa göre; komitenin Suriye ve sınırlarda halen önemli faaliyeti yoksa da ***Türkiye Cumhuriyeti bir savaşa giriştiği takdirde faaliyete geçebileceği*** ve şimdiki durumunu korumak ve kamuoyunu zehirlemek için yayın yapmak suretiyle varlığını korumaya çalıştığı; ***Dersim isyanı sırasında Türkiye'ye geçmek ve isyana katılmak istemişlerse de bunu başaramadıklarından,*** Suriye'deki etkin üyelerini Filistin'e aldırmış olduğu; ***Ermeni Taşnaklar, Hoybuncular ve bütün Türkiye aleyhindeki kuruluşlara önayak olmak isteyen*** *bu komitenin Hoybun teşkilatından ve* ***İtalyanlardan*** *da yardım gördüğü, en etkin merkezlerinin Halep'te olduğu, Türk istihbarat görevlilerinin elde ettiği bilgilerden anlaşılmıştır.*[132]

Ethem'in son faaliyetlerden birisi olan bu komitenin yıkıcı çalışmalarına karşın hem Dersim isyanı tepelenmiş hem de Hatay anavatana katılmıştır. O nedenle Çerkez Ethem'in en son ortaya çıkan 1 Nisan 1946 tarihli "risale"sinde 'birşeylerin' acısından olsa gerek Hatay'ın anavatana katılmasından hiç de hoşnut olmadığı ve hatta kızgınlık içinde bulunduğu anlaşılmaktadır: ***"...Ankara devlet adamlarının bir***

---

131 Aytepe, a.g.m.; Albayrak, a.g.e., s. 283 vd. Dilenciliğin önlenmesi düşüncemize göre ekonomik kalkınma ile mümkün olabilir. Ancak komite mensuplarından **Abdülkadir Kemali**'nin, Türk İnkılâbı'nın askeri zaferi ekonomik zafere dönüştürme amaçlı devrimci atılımlarını ve demiryolları yapımı dahil tüm inşaatların durdurulmasını istemesini nasıl açıklamak gerek, bilmiyoruz.

132 Aytepe, a.g.m.

oldu bitti ile yaptıkları (İskenderun [Hatay]) rezaleti haksızlık ve güçsüzü ezmekten başka nasıl açıklanabilir ve bağdaştırılabilinir?"[133]

Çerkez Kardeşlere Öğütler

Yaptığı bu faaliyetlerden ötürü olsa gerek, Halep'te yayınlanan "Vahdet" gazetesinin 26 Temmuz 1937 tarihli sayısında *Aytek* imzalı "Çerkez Ethem ve Reşit'e Öğütler" başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Çerkez Ethem ile Reşit'e yakın birisi olan ve adı Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi/Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi'ni yöneticileri arasında da geçen Kıbrıs'lı Türk Rıfat, "Vahdet"te yayınlanan yazıya cevaben 15 Kasım 1936'da bir risale yayınlar.[134]

*Vahdet, 150'lik olmasına karşın Türkiye'nin Hatay Davası'nı savunan Refik Halit (Karay) tarafından yönetilen bir gazetedir.** Albayrak, gerek Aytek imzalı yazı, gerekse de risalenin içeriği hakkında bilgi vermemiştir. Ancak, biz olayların gelişiminden o yazıda Ethem ve ağabeyinin eleştirildiğini anlıyoruz.

17.7. İsyanlarla Yapamadığını Mektupla Yaptırmaya Kalktı

Çerkez Ethem, 10 Aralık 1937'de de Başbakan Celal Bayar'a bir mektup yazarak, bulaştığı Türkiye karşıtı onca faaliyete bakmayarak devrimle kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin devrimci yöneticilerine birtakım öğütlerde bulunmaya kalkışmıştır.

EGMA'da bulunup fotokopisini almasına dahi izin verilmediğinden elle yazarak makalesinde kullananan ve tam metnini yayınlayan Bingöl, bunun kaleme alınış nedenine ilişkin de şunları belirtir:

"Çerkez Ethem'in mektubu yazma gerekçesi, eski bir silah arkadaşı sıfatıyla Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu anlatmak istemesidir. Bu durum ona göre çok naziktir. Ülkenin durumu hiç de Cumhuriyet gazetesinde, Cumhuriyet'in 15. yılı münasebetiyle belirtilen durum gibi değildir. Çerkez Ethem mektubunda önce Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu iktisat, idare, kültür ve dış politika açısından değerlendirerek ülkenin geleceğini tehlike altında gördüğünü ifade eder. Bu tehlikeyi yok etmenin yolu ona göre, önerdiği ıslahat programının uygulanmasıdır. Bu ıslahat programı 4 ana başlık altında toplanmaktadır:

1- ***Kürtlere tıpkı Irak 'Kürdistan'ında olduğu gibi imtiyazlar verilmesi,***

2- *Diğer* ***kardeş cemaatlere eşit hukuk*** *tanınması ve bu çerçevede seçimlerde nispi temsil hakkı verilmesi,*

3- *Gerekirse kendisinin istisna edilmesi ile bir genel affın çıkarılması ve muhaliflerin ülkeye dönüşüne izin verilmesi.'*"[135]

---

133 Cilasun, a.g.e., s. 168.
134 Albayrak, a.g.e., s. 281 vd.
135 a.g.m.
* Türk istihbaratı ile bağlantılı "Vahdet" için bk.; Mehmet Tekin, Hatay Basın Tarihi, s. 60 vd.

Ayrıca, bu mektuptaki istekleri; eğitimsiz birisi olduğu bilinen süvari çavuşu Ethem'in mi yazdığı, yoksa birilerince dikte mi ettirildiği ise ayrıca tartışılması gereken bir konudur.[136]

Ethem'in, kendisinin de 'katkı' sağladığı Doğu isyanlarında ölen Kürtler için üzüntülerini belirtmesi ise dürüstlükten uzaktır. İsyanların tepelenmesinde şehit edilen Mehmetçiklerin adını anmaması ise dikkati çekicidir ve kendisinin hangi tarafta bulunduğunu göstermesi açısından ibretliktir. Yine aynı mektupta Türkiye'nin Hatay'ı sınırlarına katmasına tepki göstermesi ise bu konuda *hasım taraf* lehine kendisinin yaptığı faaliyetleri ele vermektedir.

Janbi'nin Notlarından Notlar / Şekib Arslan ile de İşbirliği Yapmış...

Bu başlık altında da Ethem'in Amman'daki Abaza dostu Mehmet Janbi'nin notlarından derlediğimiz, o ve ağabeyi Reşit'in adının karıştığı olaylara değineceğiz. Bu olayların hepsi Janbi'ye göre; "asılsız, uydurma ve dedikodudur." Çalışmamız boyunca anlattığımız olaylara karşın, Janbi'nin "inanılır" bulmadığı bu olayları bir yorum yapmadan aşağıda veriyoruz:

16 Mart 1938: Süveyde'nin tanınmış Dürzi ailelerinden Atraşlar'dan Sultan Paşa el-Atraş'ın Reşit Bey'e maddi yardımda bulunduğu söylenmektedir.

5 Mayıs 1938: Avrupa'da bulunan Asya'lı 'mülteciler' ile 1937 yılı Ağustos ayından itibaren Nis'te oturmaya başlayan [eski Bursa Valisi 150'lik] Gümülcine'li İsmail, ***"Asyai Beynelmilel"*** adlı bir örgüt kurmuşlardır. Örgüte, ***Çerkez Ethem*** ve ***Reşit*** ile eski Şeyhülislam ***Mustafa Sabri,*** Araplardan ***Şekib Arslan****** ve ***Kudüs Müftüsü***'nün de üye olduğu söylenmektedir.[137]

2 Haziran 1938: Çerkez Ethem'in Türkiye aleyhinde işbirliği yapmak için Sultan Paşa el-Atraş, Nebih el-Azma ile Adil el-Azma'ya mektupla başvurduğuna iliş-

---

136 Ethem'in Amman'daki Abaza dostu Mehmet Janbi'nin 24 Şubat 1949 tarihli şu notunu da yorumsuz olarak dikkate sunuyoruz: "Ethem Bey aleyhinde Arap ülkelerindeki basın yayın organlarında çıkan haber ve yazılara cevaben hazırlanan Arapça mektup ve bildirileri, Osmanlı döneminde Amman'da hakimlik yapmış ve halen avukatlık yapan, güzel Türkçe bilen Sulh Bey el-Basus isimli şahıs hazırlamıştır." Albayrak, a.g.e., s. 292 vd.

137 a.g.e., s. 282 vd. Eski Halife **Abdülmecit'in de 23 Ağustos 1944'te ölene kadar kadar Nis'te yaşadığını** bu arada belirtelim.

* Janbi'nin **Arap** demesine karşın **İttihatçı** Şekib Arslan'ın babası Dürzi Arap olup annesi ve 1916'da evlendiği eşi Çerkez'dir. Küçük kızı Meyy, 1977'de öldürülen Dürzi lider Kemal Canbolat'la evlenmiştir. Şimdiki Dürzi lider Velid Canbolat da onların oğludur. (Dr. Yusuf Gedikli, Osmanlı Yanlısı Arap Direnişçi Emir Şekib Arslan, Biyografi Analiz, Kasım 2004, sayı: 11/1.) Şimdi bu bağlantıdan sonra konu biraz daha çetrefilleşmiştir. Ancak çalışmamız hayli genişlediği için şimdilik bu konuya girmeyeceğiz. Sadece Çerkez Ethem'in ilişki kurduğu Dürzi Atraşlar'ın, Şekib Arslan'ın ailesi olup olmadığını bilmediğimizi belirtiyoruz. Bir de Sayın Gedikli'nin makalesinden Şekib Arslan'la ilgili bir iki pasaj almak istiyoruz:

"...1918 Haziranı başında Bakü, Kafkasya ve Karadeniz donanmasının taksimi meselelerini halletmek üzere Enver Paşa tarafından Almanya'ya gönderildi. Berlin'de Azerbaycan ve **Dağıstan**'ın

kin haberler çıkmış, ancak Janbi bunları yalanlayarak bunun Ethem değil Reşit olduğunu belirtmiştir. Janbi, Ethem'in Suriye'li Vatanîler'den para aldığı haberlerini de yalanmaktadır.[138]

22 Haziran 1938: Janbi'nin "inandırıcı olmamakla birlikte" kaydını düştüğü notlarının bu bölümünde Ethem'in muhalifleri Amman'da şunları konuşmaktadır: ***Ethem Bey, Ermeni ve Kürtlerin Türkiye'de karışıklık çıkarmaları için teşkilat yapmıştır.*** Bu teşkilatın başına Maraş'lı [Suikastçı] ***Çerkez Hamdi*** ile ***Kirkor Tatulyan***'ı getirmiştir. Hamdi Kürtler *[Çerkezler olması gerek. Çünkü Kürtler adına "Bir Kürt"ün hareket edeceği hemen aşağıda belirtilmiştir.]*, Tatulyan ise Ermeniler adına hareket edecektir. Hamdi; Ceyhan, İşhan, Akçadağ üzerinden Ankara'ya gidecek *[Hamdi'nin Ankara'ya niye gideceği ise belirtilmemiştir.]*; Tatulyan; Adana, Konya, Afyon ve Balıkesir dolaylarında; bir Kürt de Diyarbakır, Mardin, Muş, Elazığ, Erzincan ve Trabzon bölgelerinde faaliyette bulunacaktır. Bu adamların kendilerine verilen bölgeler içinde yandaşları vardır. Bunlarla haberleşmektedirler. Hamdi sık sık Türkiye'ye giderek Göksun yöresinde adamları ile görüşmektedir.[139]

15 Eylül 1938: Çerkez Ethem'in Ermeni ve Kürtlerle Türkiye'de karışıklık çıkarmak için teşkilat yaptığı haberleri yine konuşulmasına karşın Janbi'ye göre bunlar da "uydurma"dır. Çünkü Ethem ve Reşit ile yanlarında bulunan, *[Şeyh Sait'in adamlarından ve Yıldırım Komitesi yöneticilerinden olduğunu daha önce belirttiğimiz]* Emin Broski Amman'da günlük yiyeceklerini sağlamaktan bile yoksundurlar.[140]

25 Ekim 1938: Amman'da bulunan Ethem'in, Vatanîler tarafından Suriye'ye getirilerek Ramazan Paşa Selaş ile birlikte Türkiye aleyhinde çalıştırılacağı haberleri çıkmış, ancak bu da Janbi'ye göre hiçbir esasa dayanmamaktadır.[141]

---

istiklallerinin tanınması için görüşmeler yaptı."
"...1935'te Cenevre'deki Avrupa Müslümanları Kongresi'ne son halife **Abdülmecid'in temsilcisi olarak katıldı.**"
"...Arslan'ın 18 Nisan 1935'te Cem'iyeti İslâmiye gazetesinde yayımlanan ve Kudüs Müftüsü Hacc Emin el-Hüseyin'e yazılan mektubunda **İtalyan taraftarı ifadeler kullanması, onun İtalya ile işbirliğine giriştiği şeklinde algılandı** ve kendisine hücum edilmesine yol açtı. **Gerçekte bu itham doğruydu ve gayeye ulaşmak için yaptığı taktik bir ittifaktan başka birşey değildi. Aynı ittifakı Alman ve Fransızlarla da yapmıştı.**" (Gedikli, a.g.m.)
Ethem'in de aynı sıralarda İtalyan ve Fransızlarla ilişkiye geçtiğini yukarıda açıklamıştık. (A.E.)
"...Satı el-Husri'nin aksine **hayatı boyunca hep anti-laik olarak kaldı. Atatürk ve devrimlerine hep soğuk baktı ve ona hiç yaklaşmadı...Atatürk'e özellikle kızgındı**, çünkü siyasi bağımsızlık batı kültürüne teslimiyeti değil, kültürel bağımsızlığı getirmeliydi...Arslan'ın gayesi Fransızları Suriye'den atmak için ortak bir Türk-Arap cephesi kurmaktır. Ne var ki Mustafa Kemal Türkçe konuşmayan diyarlarda Osmanlı sınırlarını yeniden tesis için kendisine gelen talepleri reddetmiştir." (a.g.m.) Şimdi yukarıda anlatılan ilişkilerden sonra Arslan'ın Fransız karşıtı olduğu nasıl iddia edilebilir, merak ediyoruz.
Bununla birlikte, Şekib Arslan ile ilgili çalışma yapanlarla *bunları yayınlayanların* da Kafkas asıllı olması dikkati çekicidir.

138 a.g.e., s. 286 vd.
139 Aynı yer. **Göksun'un Çerkez nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bir ilçe olduğunu belirtelim.** A.E.
140 a.g.e., s. 288 vd.
141 Aynı yer.

17.8. Bir Yalan Daha Çürütülüyor: 150'likler Affediliyor, Ethem ve Reşit Dönmüyor

Bu arada Türkiye Cumhuriyeti'nin 15. Yıldönümü nedeniyle vatandaşlıktan çıkarılan 150'liklerin 29 Haziran 1938 tarih ve 3527 sayılı yasa ile affedilerek yurda dönmelerine izin verilir.[142]

Af yasası çıktıktan sonra hemen tüm 150'likler Türkiye'ye dönmeye başlar. Ancak 150'lik ***Çerkez Ethem ve ağabeyi Reşit kendilerine bildirimde bulunulmamasını bahane ederek başlangıçta yurda dönmez. Kendileri dönmediği gibi affın aleyhinde propaganda yaparak 150'liklerin Türkiye'ye dönüşünü engellemek ister.*** Kardeş ve ağabeyinin propagandalarından etkilenmediği anlaşılan ortanca biraderleri Tevfik ise Türkiye'nin Kudüs Başkonsolosluğu'nun verdiği pasaportla 1939'da Türkiye'ye döner.[143]

Oysa Türkiye'nin Kudüs Başkonsolosluğu'nda görevli bir general (?) bizzat Çerkez kardeşlere bu affın kendilerinin şerefine çıkarıldığını özel bir şekilde söyleyerek onları onore etmiş, doğal olarak ülkeye dönmeleri konusunda bir nevi davette bulunmuştur. Ve bunları da Ethem'in kendisi *-son risalesinde-* bizzat yazacaktır.[144]

Dolayısıyla kendilerine bildirimde bulunulmadığı bahanesi böylece bizzat kendi ağzından yalanlanmaktadır.

Nedense yaptıklarını hep inkâr ettiğini saptadığımız Ethem, 150'liklerin affına karşı propaganda yürüttüğü ortada olmasına karşın, 1 Nisan 1946 tarihli risalesinde *"...Benim de kişi olarak içinde bulunduğum bu genel affı, iyi birşey olarak görmeme karşın biraz da **hayret verici buldum**"* demektedir.[145]

Ethem, işte tüm bunlara karşın affın aleyhinde propaganda yürütmüştür.

Cemal Kutay familyasından Ethem biyografilerinde belirtilen bir konu da Çerkez Ethem'in, "Haksızlığa uğradım, durum düzeltilmezse dönmeyeceğim" biçiminde özetlenebilecek iddiadır, ki bu da doğru değildir. Sedat Bingöl'ün EGMA'da ulaştığı belgelere göre, ***Ethem, daha sonraları iki kez ülkeye dönme isteğinde bulunmuş, ancak kabul edilmemiştir.***[146] Ethem'in niye geri çevrildiğini ise hemen aşağıda açıklayacağız.

---

142 Duran, Yakın Tarihimizde Yüzellilikler..., BTTD, Nisan 1999, sayı: 27. Sayın Duran'ın belirttiğine göre, **yasanın yayınlandığı tarihte 150'liklerin 80'i hayatta bulunuyordu.**

143 Bingöl, a.g.m.; Aytepe, Türkiye Kurtuluş..., Toplumsal Tarih, Haziran 1998, sayı: 54.; Cilasun, a.g.e., s. 165 vd. Janbi'nin notlarında Tevfik'in 6 Temmuz 1938'de döndüğü belirtilir ki bu doğru değildir. Bingöl'ün kullandığı belgelerle bizzat Ethem de Tevfik'in dönüşünü 1939 olarak vermektedir. Çerkez Tevfik, 20 Haziran 1946'da **Bandırma'da eceliyle vefat eder. Buna karşın Reşit, Tevfik'in ölümünden dönemin hükümetini sorumlu tutar.** Albayrak, a.g.e., s. 287 vd.

144 Cilasun, a.g.e., s. 165 vd.

145 Cilasun, aynı yer.

146 a.g.m.

Ethem'in Atatürk'ün Ölümü Nedeniyle Gönderdiği Baş Sağlığı Telgrafı

Çerkez Ethem'in yaşamını incelediğimiz bu çalışmamızda gördüğümüz bir durum da onun çoğu zaman "çift kişilikli" diye tanımlanabilecek davranışlar sergilemesidir. Ethem'in hem Türk İstiklâl Harbi yıllarında isyan etmeden; hem de isyanından sonra Atatürk'e hem bizzat kendisince hem de hempalarınca sayısız suikast girişiminde bulunulduğunu çalışmamızın değişik yerlerinde göstermiştik. Atatürk'e suikasttan başka ***Ethem, O'nun kurduğu Cumhuriyet'e karşı da neredeyse ömrünün sonuna kadar savaş halinde bulunmuştur.***

Ancak, nasıl ve hangi duygularla hareket etmiş olsa gerek bilemiyoruz, Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümünün ardından dünyanın birçok yerinden çekilen resmi/gayrıresmi baş sağlığı telgrafları arasında Çerkez Ethem'in Amman'dan gönderdiği mesaj da vardır. O yıllarda Çankaya Özel Kalemi'nde görevli bulunan Haldun Derin'in "*mealen şöyle*" diye değindiği telgrafa göre Çerkez Ethem, Atatürk'ün ölümü nedeniyle "***Her şeye rağmen ufûlü azim ziyadır*** (ölümü büyük kayıptır)" sözleriyle başsağlığı dilemiştir.[147]

Bu konu hakkında daha fazla bir yorumda bulunmayıp durumu karakter analizi yapacaklara bırakıyoruz.

Çerkez Ethem'in II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri

Çerkez Ethem gibi ta öteden beri yabancı servislerle içli dışlı olmuş, birinin hizmetinden diğerine koşturmuş bir karakterin II. Dünya Savaşı yıllarında da boş durmayacağı gayet iyi anlaşılabilecek bir durumdu.

Nitekim Çerkez Ethem'in II. Dünya Savaşı yıllarında Hitler Almanyası'nın Yunanistan'a saldırdığı Nisan 1941'de ve Irak-Suriye'de Mihver elemanlarının geniş ölçüde faaliyette bulundukları sırada *dikkati çekici* davranışları saptanmıştır.

Çerkez Ethem, 1941 Mayıs'ında Türkiye'nin Doğu sınırlarına sokulma ve buralarda bir *hareket* başlatmak amacıyla Fransızlardan Suriye'ye geçiş izni istemiş ancak bunu sağlayamamıştır.[148]

Ethem Suriye Çerkezlerine Bağımsızlık İstiyor

Çerkez Ethem Suriye'ye bu kez 1941 Temmuz başlarında girerek Halep'e gelmiştir. Janbi'nin notlarından öğrendiğimize göre Ethem, Halep'te Ağyor Mahallesi'nde Çerkez Malik'in evinde kalmıştır. Ethem'in geliş amacı ***tüm Suriye Çerkezlerini etrafında toplamak*** ve ***böylece bu ülkenin geleceğinde Çerkezlere iyi bir konum elde etmektir.*** *Çünkü Suriye Çerkezleri* ***Arapların intikamından korktukların-***

147 Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951), s. 141 vd.; Nazmi Kal, Atatürk'le Yaşadıklarını Anlattılar, s. 148 vd.

148 Bingöl, a.g.m.

***dan**, Kuneytıra ve Golan bölgesinde toplanmak ve **buraya bir idari istiklal sağlamak emelindedirler**.*

Bu arada Ethem 11 Temmuz 1941'de Halep İstihbarat Reisi De Bernauvil'i bir saat süreyle ziyaret etmiştir. Ancak Janbi'nin ziyaretin içeriği hakkında bilgi vermemesine karşın belirtilen konu ile ilgili olduğu sanılmaktadır.

Çerkez Malik'in evinde iki gün kalan Ethem, Halep Çerkezleri ile bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıya; İstinaf Mahkemesi Savcısı Salâhattin Tamuh, Bidayet Mahkemesi Savcısı Kuneytıra'lı Şerif Hilmi, Tapu Müdürü Halit Dağıstani, Jandarma Komutanı Neşet, Avukat Çerkez Said, Cebelisaman Kaymakamı Arif Ançok, Reyhaniye'li Çerkez Ömer [?], Mümbiç Çerkezlerinden 8, Hanasır Çerkezlerinden 15, Halep'ten de 6 Çerkez katılmıştır.

Janbi'ye göre, Fransızlarla ***seviyeli*** bir ilişki sürdüren Çerkezler, de Gaulle'cü Fransızlarla anlaşarak ***Suriye'nin gelecek durumunda iyi bir konum elde etmek istemektedirler.***[149]

Ethem, Halep'ten Amman'a döndüğünde ise EGMA'daki belgelere dayanarak yazan Bingöl'e göre Türkiye'nin; Janbi'ye göre de Fransızların Suriye Yüksek Komiserlik Delegesi Colonel Collet'in girişimiyle tutuklanır.[150] Ethem de anılan "risale"sinde bu olayın Türkiye ile ilgili olduğunu ima eder.[151]

Ethem Amman'da tutuklanırken Reşit'in oğlu Arslan da 19 Eylül 1941'de Doğu Ürdün'den Suriye'ye gider. Salıverildiği anlaşılan Ethem de 25 Aralık 1941'de Abdülkadir Paşa ile birlikte Şam'a gidip 4-5 gün kalır.[152] Ancak Janbi'nin yine bilgi vermemesine karşın, bu ziyaretlerin de anılan faaliyetlerle ilgili olduğu düşünülmektedir.

Ethem ve Reşit bu olaydan bir süre sonra da tekrar İngilizlerle ilişkiye girer. Çünkü İngilizler, 1942 yılı içerisinde Türk-İngiliz ilişkilerinin alacağı duruma göre Çerkez Ethem'i kullanmayı düşünmüşlerdir.[153]

Bu arada anlaşılamayan bir nedenle İngilizler Amman'da bulunan Ethem'i 25 Aralık 1942'de tutuklayıp tekrar serbest bırakır. Janbi'nin, *hayli aradan sonra tuttuğu [veya tutup da Albayrak'ın yayınlamadığı] dikkati çeken* 19 Ocak 1944 tarihli notlarından anlaşıldığı kadarıyla da Ethem ve Emin Broski bu sırada tutukludur. Bir kısım yüksek rütbeli Çerkez subay ile Emir Abdullah'ın İngilizler nezdinde girişimleri sonucu sürekli Amman'da oturacaklarına ve siyasi faaliyetlerde bulunmayacaklarına ilişkin belge imzalattırılarak İngiliz Yüksek Komiseri'nin emriyle serbest bırakılır.[154]

---

149 Albayrak, a.g.e., s. 290 vd.
150 Bingöl, a.g.m.; Albayrak, gösterilen yer. Janbi Ethem'le birlikte Emin Broski ile Hamd el-Kürdi'nin de tutuklanmasına karşın, bu ikisinin salıverildiğini yazar.
151 Cilasun, a.g.e., s. 166 vd.
152 Albayrak, gösterilen yer.
153 Bingöl, a.g.m.
154 Albayrak, a.g.e., s. 291 vd.

Ethem'le ilgili iddialara *"hep uydurma, hiçbir siyasi faaliyetleri yok"* diyen Janbi'nin, Ethem'in durup dururken neden sık sık tutuklandığına ilişkin açıklayıcı ve mantıksal bilgi vermemesi de dikkati çekicidir.

Tüm bu olup bitenlere karşın Ethem İngilizler için hâlâ Türkiye'ye karşı kullanılabilecek bir alettir. Nitekim, İngilizlerin Türk istihbarat görevlilerince saptanan buna ilişkin girişimleri sürmektedir. 5 Nisan 1944 tarihli istihbarattan anlaşıldığına göre İngilizler Çerkez Ethem'i para vererek Kürdistan için hazır tutma çabasındadır.[155]

5 Temmuz 1944'te Ethem'in Amman'dan Kuzey Suriye'ye gittiğini yazan Janbi'nin bu ziyaretle ilgili bilgi vermemesi de ilginçtir. Yine Ethem, Janbi'nin 17 Ağustos 1944 tarihli notlarında yazdığına göre ***"Ara sıra İngiliz Albayı Glop nezdine girip çıkmaktadır."***[156]

İkinci Kez Vatandaşlıktan Atılmaları İstenmiş

Türk istihbaratı, çok yakından izlediği iki kardeşin, yabancı servislerle işbirliği halinde Türkiye karşıtı bu faaliyetleri nedeniyle ikinci kez vatandaşlıktan atılmalarını ister: Emniyet Genel Müdürlüğü, 11 Haziran 1942'de Başbakanlık'a yazdığı ve Ethem ile Reşit'in sürgün yıllarındaki eylemlerini özetlediği yazısı ile bunların 150'liklerle ilgili Af Kanunu'nun 5. maddesi gereğince tekrar vatandaşlıktan atılmalarını teklif eder.[157]

Emniyet Genel Müdürlüğü bunu 150'liklerden sadece Çerkez Ethem ve Reşit için istemiştir. Bunun başka bir örneği yoktur. Bu durum da Çerkez Ethem ile ağabeyi Reşit'in diğer 150'likler içindeki "***ayırdedici***" durumlarını göstermesi bakımından oldukça ibretliktir.

Bu nedenlerden olsa gerek, Çerkez Ethem, ona ait olduğu söylenen hatıralarına göre Türkiye'nin Şam Konsolosluğu'nca vizesinin hazır olduğu söylendiğinde ***"Memlekette kimin yüzüne bakabilirim?"*** demiş; bir başka gün de vizesini alıp almayacağı sorulduğunda ***"Hayır, ben kendimi memleket dışında ölmeğe mahkum ettim"*** karşılığını vermiştir.[158]

Ethem, 21 Eylül 1948'de Amman'da ölmüştür.[159]

Tevfik'in 1939'da Türkiye'ye gelip 1946'da ölmesi; Ethem'in de 1948'de Amman'da vefatı üzerine Reşit Amman'da yalnız kalır. Bu arada şimdilik bilemediğimiz bir nedenle Reşit 21 Mart 1949'da Amman'da yeniden tutuklanır. Bunun üze-

155 Bingöl, a.g.m.

156 Albayrak, gösterilen yer.

157 Bingöl, a.g.m. Bingöl şunu da ekler: "Ancak bu teklif, kamuoyunun dikkatini çekmemek bakımından uygun görülmemiş olmalıdır ki, bu işlemin yapıldığına dair bir kayda rastlamadık."

158 ÇEH, s. 7 vd.

159 Bingöl, a.g.m.; Aytepe, a.g.m.; Ethem'in Amman'daki Abaza dostu Mehmet Janbi'nin 21 Eylül 1948 tarihli notlarında da şunlar yazılıdır: "Ethem Bey, Amman'da fakr ü zaruret içerisinde hayata veda etti. Cenazesi, Vâdii Sır'daki Kafkas Kabristanı'nda defnedildi." Albayrak, a.g.e., s. 292 vd.

rine bir protesto bildirisi hazırlayarak veya hazırlattırarak Arap Birliği Sekreteri'ne gönderir.[160]

Daha önce yazdığımız gibi Atatürk'ün özel izni ile Yunanistan'dan Türki-ye'ye getirilen ailesinden oğlu Aytek ise zamanla *büyük bir sondaj şirketi kurmuştur.* Aynı zamanda 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimleri kazanan Demokrat Parti iktidara gelmiş, *Çerkez kardeşlerin eski dostları Celal Bayar* da Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Bu gelişme üzerine Aytek'in, babasının Türkiye'ye getirilmesi için yardım istediği Bayar'ın verdiği emirle Reşit'e bir günde pasaport çıkarılır.[161] Türkiye'nin Amman Büyükelçiliği'nce Çerkez Reşit'e 31 Ağustos 1950'de, 150/114 sayılı pasaport verilir.[162] Aytek, babasını alarak Türkiye'ye Bandırma'ya getirir. Ancak yaşı hayli ilerleyen Reşit yaklaşık bir yıl sonra ***10 Eylül 1951'de Bandırma'da eceliyle ölür.***[163]

Çerkez kardeşlerin ortancası ve 20 Haziran 1946'da ilk vefat edeni Tevfik'in doğum tarihini bulamadık. Ancak Harbiye'den 1902'de mezun olduğunu biliyoruz. 1881 doğumlu Atatürk de Harbiye'den 1402 sicil numarası ile 10 Şubat 1902'de mezun olduğundan, Tevfik'in yaklaşık bu tarihte doğmuş olduğu kabul edilebilir. Bu hesapla Tevfik *65* yaşında ölmüştür.[164]

Yine doğum tarihini bulamadığımız büyük ağabey Reşit de Harbiye'yi 1901'de bitirmiştir. Aynı hesapla 1880 doğumlu olduğunu sandığımız Reşit de böylece ***71*** yaşında ölmüştür.[165]

1886 doğumlu Ethem ise *62* yaşında ölmüştür.[166]

Kendisi hakkında ta Türk İstiklâl Harbi yıllarından beri söylenen *"hasta, ciğerleri dökülüyor"* gibi iddialara karşın, 62 yıllık bir ömrün, o zamanın koşulları ve *geçirdiği fırtınalı yıllar* dikkate alındığında kısa sayılıp sayılamayacağının yorumunu okuyucuya bırakıyor, Atatürk'ün de *57* yaşında öldüğünü burada hatırlatıyoruz.

---

160 Albayrak, a.g.e., s. 293 vd.

161 Halit Çapın, Omonya..., Milliyet, 18 Temmuz 1982.

162 Albayrak, a.g.e., s. 293 vd.

163 Albayrak, a.g.e., s. 293.; Bingöl, a.g.m.; Aytepe, a.g.m.

164 Kutay'a göre, 67. ÇED II, s. 344 vd.; Tevfik'in; Nuri, Sudi, Sabahat, Semahat ve Ruhi adlı 5 çocuğu olmuştur. a.g.e., s. 359 vd.

165 Reşit'in 1901'de Harbiye'den mezun olduğunu belirten Kutay, nasıl hesaplamışsa, kitabının 324. sayfasında *76*; 345. sayfasında da *80* yaşında öldüğünü yazmıştır. Reşit'in; Aslan, Necmi, Güzide, Hakkı, Aytek, Aysel ve Özden adlı 7 çocuğu olmuştur. a.g.e., s. 359 vd.

166 Kutay'a göre *63*. a.g.e., s. 345. **Çerkez Ethem hiç evlenmemiştir.**

18. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde yazacaklarımıza şunu belirterek başlamak isteriz: Her ne kadar çalışmamız elinizde tuttuğunuz gibi bu kadar hacimli olsa da Çerkez Ethem hakkında söylenecek ve yazılacak konular *bitmiş* değildir.

Olağan koşullarda Ethem'le ilgili bu zamana kadar onun gerçek yüzünü ortaya koyan çalışmalar yapılabilirdi. Biz de hem onlardan yararlanarak hem de bulduğumuz yeni bilgi ve belgeler ışığında konuyu toparlayıcı ve tamamlayıcı bir çalışma yapardık/yaptık diyebilirdik.

Ancak başta Cemal Kutay olmak üzere Çerkez Ethem konusunda *gerçekleri örtmek için* ortalığa sis bombaları atıldığından, daha farklı bir Ethem portresi karşımıza çıkarılmıştır. Doğal olarak bu konuda bizim durumumuzda olan araştırmacılar, bir yandan ulaşabildiği yeni bilgi ve belgelerle Ethem monografisini yazmaya çalışırken diğer yandan içinde kayboldukları yoğun siste yollarını bulmaya çalışmak zorunda kalmışlardır.

Her ne kadar Kutay'ı zorunlu olmadıkça referans almasak da biz de öyle..

Kutay'a bir de Genelkurmay yayını "Ayaklanmalar"ın bazı olumsuz yönleri eklenince, zaten kendisi karmaşık, adeta arapsaçı olan sorun daha da içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Okuduğunuz gibi bu olumsuzlukları giderip sorunu ortaya doğru ve anlaşılır bir biçimde koyabilmek için oldukça büyük çaba harcadık.

Tamamen olmasa da bir hayli aydınlattığımıza inanıyoruz. Eksik yönlerimizi de bizden sonraki araştırmacılar ve akademisyenler tamamlayacak ve Çerkez Ethem konusu böylece tamamen aydınlanacaktır.

Bunları belirttikten şu ortaya çıkacaktır ki; *bizim burada yapacağımız, tam ve eksiksiz bir değerlendirme olmayacaktır.*

Tüm bunlara karşın birşeyler söylemek gerekirse...

Ethem konusunda; ailesinden, kaç kardeş olduklarından, rütbesinden başlayarak -*Türk İstiklâl Harbi'ne gelinceye kadar*- hangi olaylara girdiğine varıncaya dek birçok konu oldukça karışıktır. Bunları elimizden geldiği kadar doğru bir biçimde aydınlatıp ortaya koymaya çalıştık. Onları burada tekrarlamayacağız.

Mütareke dönemine kadar olan Ethem'in rolü, başta Kutay ve ondan beslenen araştırmacılarca olduğundan çok fazla abartılmıştır. Sonuçta bir süvari onbaşı/çavuşu olan Ethem'e neredeyse belli muharebelerin sonucunu değiştirmiş gibi roller

biçilmiştir ki; bunların belgeler ışığında tarihi gerçeklerle örtüşmediğini ortaya koymuştuk.

Ethem'in Bandırma'ya ne zaman geldiği ve buradaki 'faaliyetleri' de karanlıktır. I. Dünya Savaşı yılları sıralarında, nerede ise yaralanmıştır. Ancak Bandırma'ya ne zaman geldiği bilinmemektedir. Bilinen, Mondros imzalanmadan önce Ethem iyileşmiş ve kendisiyle özdeşleşen 'faaliyetlerine' başlamıştır. Ethem'le ilgili araştırmalarda genellikle görmezden gelinen veyahut da *"birazdan başlayacağı Milli Mücadele'ye hazırlık için onun finansmanını zenginlerden sağlıyordu"* biçiminde özetlenebilecek yaklaşımlar bizim ulaşabildiğimiz bilgi ve belgelerin ışığında doğrularla bağdaşmamaktadır ve Ethem'in bu gayrısiyasi/adi eylemlerini ***örtme*** amaçlıdır.

Ethem burada tam bir lümpence davranış ve eylemler içindedir. Bunların içinden sadece Rahmi Bey'in oğlu Alpaslan'ın dağa kaldırılması ile Büyükada'da bulunan İngiliz generali Townshend'in kaçırılması girişimini ayrı tutuyoruz. Her iki olayın ***siyasi*** yönleri vardır ve biz de bunları çalışmamızın ilgili yerlerinde açıklamıştık.

İlginç bir rastlantı da Ethem'in Bandırma'da bu faaliyetlerde bulunduğu sıralarda ağabeyi Tevfik'in Gönen'de Askerlik Şube Başkanı; Ethem ileride Ortadoğu'ya geçince kendisiyle birlikte hareket edecek Abdülkadir Kemali'nin de Kirmastı (Mustafakemalpaşa) Kaymakamı olmasıdır. Bu iki adın, Ethem'in anılan 'faaliyetlerine' kol kanat germek için mi oralara tayin edildiği ilginç bir soru olarak ortada durmaktadır.

Yine Ethem'in anılan 'faaliyetleri' ile ilgili şikâyetlerin ta İstanbul'a kadar ulaşmasına karşın, o sıralarda Bahriye Nazırlığı görevinde bulunan Rauf Bey'in Ethem'i koruyucu bir tavır takınmasıdır.

Bütün bunlar dikkati çekici konular olarak ortada durmaktadır.

Ethem sorununu ortaya koymak için, ***salt Ethem değil, Türk İstiklâl Harbi'nin de tam anlamıyla anlaşılması gereken adlardan en başta geleni de Rauf Bey'dir.*** Ethem gibi Kafkasya asıllı olan Rauf Bey'in yolu, çalışmamızın ilgili yerlerinde de belirttiğimiz gibi nedense hep İngilizlerle/Anglosaksonlarla kesişmiştir. Ve bu durum bile başlı başına bir inceleme konusudur. İyi derecede İngilizce bildiği belirtilen Rauf Bey'in Mecidiye kruvazörünün Amerika'dan getirilmesi ile başlayan bu ilişki, Osmanlı donanmasında danışman olarak bulunan Amerika'lı Bucknam "Paşa"nın yardımcılığına atanmasıyla sürmüştür.

İki yıl süren bu görevinde taşıt gemileri satın alınması ve gemi inşa tezgâhlarında inceleme yapmak üzere İngiltere ve Amerika'ya gönderilen Rauf Bey, 1910'da da İngiltere Kralı V. George'un taç giyme törenine katılmak ve resmigeçit yapmak üzere Hamidiye ile yine İngiltere'ye gitmiştir. Bu aralarda Rauf Bey'in Amerika'da denizaltı eğitimi aldığına ilişkin bilgiler de bulunmakla birlikte bunu henüz belgeleyemedik.

Rauf Bey'in yolu bu kez de 1914'te iki torpido ile Reşadiye ve Sultan Osman dretnotunu teslim almak için yine İngiltere'ye düşmüş, burada üç ay kalmasına karşın gemileri alamadan eli boş dönmek zorunda kalmıştır.

İngiltere'den eli boş dönen Rauf Bey, bu kez de bahriyeli olmasına ve de Almanya'dan Yavuz ve Midilli adı verilen iki zırhlı gelmesine karşın, bir deniz subayının en son görevlendirileceği bir operasyona gönderilmiştir: Afgan-Hind sınırındaki Müslümanları İngiliz sömürge yönetimine karşı ayaklandırmak. Ancak Rauf Bey, ***İngilizlere karşı gönderildiği*** bu görevden de İran sınırından öteye geçemeyerek yine eli boş dönmüştür.

Rauf Bey'i bu kez de 1918 Mondros Ateşkes görüşmelerinde yine İngilizlerle birlikte görürüz. Ne Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın ne de Vahdettin'in listesinde bulunmasına karşın, Büyükada'da misafir edilen Townshend'ın sihirli elinin değmesi sonucu baş delege olarak Rauf Bey seçilir. Rauf Bey'in bu görüşmelerdeki ibretlik yaklaşımlarını ilgili bölümde yazdığımız için burada tekrarlamayacağız. Ancak, en son edindiğimiz bilgiye göre ***İngilizler ilk 4 maddeye razı olmasına karşın*** Mondros'un 25 maddesinin de kabul edilmesiyle Türkiye'nin uçuruma sürüklenen bir anlaşmaya imza atmasını ise oldukça önemsenmesi gereken bir gelişme olarak not etmek istiyoruz.

Anadolu'ya geçtikten sonra da başta Ödemiş'te olmak üzere Rauf Bey'in Amerikan propagandası yaptığı ve vatanın kurtuluşu için ABD'nin ipine sıkı sıkıya bağlanılması gerektiğini savunduğu bilinmektedir. Aralarında *hemşehrilerinden* Bekir Sami Kunduh gibilerin de bulunduğu ekibi ile buluştuktan sonra da Rauf Bey'in, Sivas Kongresi'ni Amerikan mandasının kabulü için adeta bir arenaya döndürdüğü bilinmektedir.

Mustafa Kemal'in isteği dışında, *-İstanbul'a gelemeyeceğinden dolayı onu saf dışı bırakmak için-* Mebusan Meclisi'ni İstanbul'da toplama girişimlerine önderlik eden Rauf Bey'in yolu burada da yine İngilizlerle kesişecektir. Mustafa Kemal'in, İstanbul'un işgal edilip Meclis'in basılacağı, *-kendisi dahil-* Müdafaai Hukukçu vekillerin de tutuklanacağı istihbaratı ve yol parasını da gönderip "*...bir an önce Anadolu'ya gel*" demesine karşın Rauf Bey tam tersi istikamette, adeta koşarak kendisini İngilizlerin kollarına atmış, ***kaçmayacağına ilişkin bir de belge imzalamıştır.***

Buna karşılık Mustafa Kemal'in 16 Mart'a misilleme olarak *rehin aldırdığı* İngiliz/İtilaf subayları ile değiş tokuş yaptırarak Malta'dan kurtardığı Rauf Bey 1921 sonunda geldiği Ankara'da muhalif II. Grup'un başına geçip 8 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal'in elinden başbakanlığı alan Anayasa değişikliği ile bir *darbe* yaparak karşılık vermiştir.

Cumhuriyet'in ilanına karşı İstanbul basınının karşıdevrimci mevzilerinden hücuma geçen Rauf Bey, Halifeliğin kaldırılması konusunda da aynı taarruzunu sürdürür.

Türk İnkılâbı'na karşı muhalefetini bireysellikten kurumsallığa dönüştüren Rauf Bey, 17 Kasım 1924'te de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı örgütler. İngiliz istihbaratının ta 1900'lerin başında *hemşehrisi* Prens Sabahattin'in koltuğunun altına tutuşturduğu ***ademi merkeziyet*** ve ***teşebbüsü şahsi***yi savunan, ***dine hürmetkâr*** TCF ile; Mustafa Kemal'in yakın silah arkadaşlarını da *ayartarak* Türk İnkılâ-

bı'nın karşına dikilen Rauf Bey, Türkiye-İngiltere arasında yaşanan Musul sorununun Türkiye aleyhine sonuçlanmasına neden olan Şeyh Sait isyanının çıkmasına sebep olur.

Mustafa Kemal'e Ankara ve Bursa'da yapılacak suikastlardan haberdar olmasına karşın bunları Atatürk'e bildirmemeyi tercih eden Rauf Bey, her nedense, 16 Haziran 1926'da icra edilmesi planlanan İzmir suikastından çok kısa bir süre önce de; 12 Mayıs 1926'da TBMM Başkanlığı'ndan 45 gün izin alarak *'malarya tedavisi'* bahanesiyle yurt dışına '*çıkar.*' Tahmin edileceği gibi gittiği ülke yine İngiltere'dir. Burada kendisinden önce Türkiye'den *firar eden* ABD mandacısı ve Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucularından -*Sabetaycı*- Halide Edib ile eşi Dr. Adnan Adıvar'la buluşur.

Rauf Bey, gıyabında yapılan mahkemede İzmir suikast girişiminden dolayı on yıl kalebentliğe mahkum edilir.

5 Temmuz 1935'te geldiği Türkiye'de Atatürk tarafından -*ölümüne kadar*- kabul edilmez. 10 Kasım 1938, saat 09.06'da başlayan Türk İnkılâbı'na yönelik *karşıdevrim* sürecinde, bir zamanlar kanlı bıçaklı olduğu İnönü tarafından Kastamonu milletvekilliğine seçtirilir. 17 Şubat 1942'de de yine İnönü tarafından büyükelçiliğe atanır. Yine tahmin edileceği gibi atandığı ülke İngiltere'dir.

Rauf Bey'in bu sıralardaki Arusi tarikatı gibi *anormal* ve *Anglosakson* orijinli bir tarikat ile ilişkisi hakkında da önceki bölümlerde bilgi verildiğinden burada kesiyoruz.

İşte bu ***Anglosaksonofil Rauf Bey***'in Ethem ve ağabeyleri ile ilginç ilişkileri vardır. Rauf Bey komutasında 1914'te yapılan başarısız Afgan seferinde Ethem'in ağabeyi Tevfik de vardır. Ethem de -*kısa süreli de olsa*- bu müfrezeye katılmıştır.

Rauf Bey, Mütareke döneminde de Ethem'i koruyucu ve kollayıcı tavırlar içinde olmuştur.

Ethem'in lümpence 'faaliyetlerde' bulunduğu Bandırma'dan Salihli'ye (?) gönderilmesinde de Rauf Bey veya onun da bağlantılı olduğu merkezlerle ilişkisi bulunan Bekir Sami Günsav etkili olmuştur.

Bu nedenle burada bir bilinmeyenden daha bahsetmemiz gerekecektir. O da Şimali Kafkas Cemiyeti'nin Çerkez Teavün Cemiyeti ile 24 Şubat 1919'da İstanbul'da ortaklaşa düzenlediği *Çerkez toplantısıdır.* Bu toplantıya başkanlık eden Mareşal Deli Fuat Paşa, İstanbul'daki Çerkez ileri gelenlerinin duayenidir. Toplantıya siyasi, askeri ve diğer alanlarda sivrilmiş tüm Çerkezlerin katıldığı bilinmektedir. Bu toplantıda Rauf Bey de bulunmuş, katılanları *bilgilendirmiştir.* Bu toplantıya kimlerin katıldığı kesin olarak açıklanmadığından, Türk İstiklâl Harbi'nde gördüğümüz Çerkez asıllı asker/sivil adların bu etkinlikle ilgisinin bulunup bulunmadığı da bilinmemektedir. Yine bu toplantıda ne gibi kararların alındığı da açıklananların dışında bilinmemektedir. Bilinen, toplantıdan sonra bir grup Çerkez ileri geleni, *Vahdettin'e giderek alınan kararları bildirip tavsiyelerini istiyor*, bir grubu İtilaf devletlerine başvurup Kafkasya'nın bağımsızlığı için yardım talep ediyor,

bir diğer grup istiklâl mücadelesi için Kafkasya'ya gidiyor, bir grup da Türk İstiklâl Harbi'ne katılıyordu.

Muhittin Ünal'ın bu toplantıyı *"vatanın [Anadolu'nun] kurtuluş çareleri için düzenlendi"* diye tanımlamasına karşın, kaynak olarak gösterdiği Sefer E. Berzeg ise Çerkez toplantısında; ***"Osmanlı Devleti'nin ve Kuzey Kafkasya'nın o günkü durumu ile Kuzey Kafkasya göçmenlerinin mevcut durum karşısında izlemesi gereken politika tartışılmıştır"*** diye nitelendirmektedir.

Yukarıda anlattıklarımız ve yaşananların ışığında Berzeg'in daha gerçekçi bir açıklamada bulunduğu ortaya çıkacaktır.

Durum böyle olduğu için bu toplantının ayrıntıları bilinmeden, ***Mustafa Kemal'in Nutuk'ta değindiği Türk İstiklâl Harbi'nin kimi hâlâ karanlıkta kalan olayları ile ilgili kesin hüküm vermek zorlaşmaktadır.***

***

İstanbul'da Çerkez ileri gelenleri dışında İT/TM de Mondros öncesi ve hemen sonrasında *-Kutay onları oldukça abartsa da-* direniş için birtakım hazırlıklarda bulunmuştur. Bu doğrultuda ortaya *Karakol* örgüt çıkmıştır. Rauf Bey'in de Karakol'la ileri düzeyde ilişkisi bulunmaktadır.

Ege'de görülen direniş hareketleri de genel olarak Karakol bağlantılıdır. Buna karşın, Rauf Bey'in Anadolu'ya geçtikten sonra Ege'de ***tutunamayarak***, kendisine bir yer açamayarak önce Ankara'da Ali Fuat Paşa'ya, ardından Amasya'da Mustafa Kemal'e *sığınmak zorunda kalması* açıklanmaya muhtaç bir konudur.

Aynı şekilde Rauf Bey veya onunla bağlantılı Bekir Sami Bey'in Bandırma'dan Salihli'ye gönderdiği Ethem de burada kendisi gelmeden çok önce İT/TM=Karakol unsurlarınca kurulan cephe(ler)de adeta ***doku uyuşmazlığı*** gibi bir durumla karşılaşmıştır. *Kendisine adeta zorla yer açmıştır.* Hemen hepsi İT/TM, dolayısıyla Karakol bağlantılı adlarla da huzursuzluklar çıkarmıştır. Bunlar da bilinmektedir.

Bu nedenle ***Ethem'in Salihli'ye gönderilmesinin İT/TM ve Karakol değil, onun dışındaki etkinlikler ile ilgili olduğu olasılığı daha ağır basmaktadır.***

Bu *açılım*, bir noktanın daha anlaşılması olanağını vermektedir. Gerek Yüzbaşı Selahattin Bey'in gerekse de Bekir Sami Günsav'ın anılarında belirtilen Ege'de kendilerine yönelik duyarsızlık da yine bu konu ile ilgili olmalıdır.

Kaynakları inceledikten sonra şu da ortaya çıkmıştır ki, Kutay başta olmak üzere ondan beslenen araştırmacıların kaleme aldığı çalışmalarda belirtildiği gibi ***Ethem Bandırma'dan Salihli'ye değil, orada yer bulamaması nedeniyle Ayvalık'taki 172. Alay Komutanı İT/TM'ci -Karakol'un kurucularından- Yarbay Ali Çetinkaya'nın yanına gitmiş, ancak ondan da yüz bulamaması üzerine Salihli'ye dönmüştür.***

Bunu belirtmemizin nedeni de ***klasik Ethem biyografilerinde belirtilen "Salihli cephesini Ethem kurdu" iddiasıdır. Halbuki, Salihli dahil, Ege'deki diğer cepheler Ethem daha bölgeye gelmeden önce kurulduğu için bunun doğru olmadığı or-***

taya çıkmaktadır. (Salihli bağlamında "gördüğümüz" kimi ilginçlikler varsa da onları daha sonra yazmayı düşünüyoruz.)

Ethem, Ege'ye yanında 10-13 kişi ile birlikte gelmiştir. Onun, ayaklanmaların bastırılmasında oynadığı rol de olduğundan fazla abartılmaktadır. Ethem kuvvetleri arasında bulunanların hepsi Ethem'in adamı değil onun *envanterinde görünen* Parti Pehlivan Ağa ve [Usturumca'lı] Halil Efe, Sarı Mehmet Efe, Danişment'li İsmail Efe, Mehmet Ali Çavuş, Akhisar Milli Alay Komutanı Hafız Hüseyin, Kako Mehmet Efendi ve Keçecizade Hafız Mehmet Emin Bey...gibi Türk kuvvetleridir.

Esasen Anzavur'un ikinci ayaklanmasının bastırılması da büyük oranda Albay Kâzım (Özalp) Bey ile Parti Pehlivan Ağa'ya aittir.

Ethem, isyanın alevi alındıktan sonra takip görevi yapmıştır.

Tarihi bir kişilik olarak değil de; attığını vuran, vurduğunu deviren, uçanı kaçanı affetmeyen Battal Gazimsi *bir destan kahramanı* gibi anlatılan Ethem'in ***her iki isyanında da Anzavur'u elinden kaçırması dikkati çekicidir. Bu dikkati çekici durum, ileride Anzavur'un kadroları ve oğlu Kadir ile işbirliği yaptığı da ortaya çıkacağından daha anlamlı hale gelmektedir.***

Öte yandan TM kadrosunda istihdam edildiği ve Doğu cephesinde görev yaptığı bilinen ***Anzavur ile yine aynı sıralarda ve aynı bölgelerde görev yapan Ethem ve ağabeylerinin Türk İstiklâl Harbi yıllarından önce tanışıp tanışmadığı*** da ilginç bir soru olarak yanıtlanmayı beklemektedir.

Keza, Anzavur'un adeta sağ kolu olan Çerkez/Sündük Davut'un, [Çerkez asıllı] Diyarbakır Valisi Dr. Mehmet Reşit Bey'in emrinde bölgeye götürdüğü *-ve içinde Ethem'in de bulunduğu-* Çerkezlerden oluşan özel seyyar jandarma birliğindeki Çerkez Davut olup olmadığı da şimdilik bilinmemektedir.

Ancak, Dr. Mehmet Reşit Bey, Ermeni *yer değiştirmesinin* en yoğun uygulandığı yerlerden birisi olan Diyarbakır'a vali olarak atanacak kadar İT/TM merkezinde etkin bir addır. Ethem de Anzavur da o sıralarda TM kadrosunda bulunmaktadır. Davut da Türk İstiklâl Harbi yıllarında, önce Anzavur'un, Yunan'a sığınmasından sonra da Ethem'in kadrosuna geçecektir.

Ayrıca biz de araştırmamız boyunca *Çerkez Davut* dışında ikinci bir Davut'a rastlamadık.

Bu durumda ***Çerkez/Sündük Davut'un, Dr. Mehmet Reşit Bey'in Çerkezlerden oluşturduğu özel seyyar jandarma birliği içindeki "Çerkez Davut" olduğu ihtimali güçlenmektedir. Böylece önce Anzavur'un daha sonra da Ethem'in sağ kolu olan Çerkez Davut'un da TM mensubu bulunduğu ortaya çıkmış olmaktadır.***

Burada bir noktaya daha dikkati çekmek isteriz ki; bağrından Reşit, Tevfik, Ethem, Kuşçubaşı Eşref ve Sami kardeşlerle, Anzavur, Çerkez Davut, Çerkez Bekir.. gibi tipleri yetiştiren TM'nin de yeniden ve objektif bir biçimde ele alınması gerekmektedir.

***

Çerkezlerin Ziya Gökalp'ı *-Anzavur'un TM'ye alınırken kefili-* Yusuf İzzet Paşa ve *-onunla birlikte kısmen-* Bekir Sami Günsav'ın Anzavur isyanındaki ***serin*** tutumunu ise nasıl değerlendireceğimize hâlâ karar veremedik. Yüzbaşı Selahattin Bey'in bilgilendirmesi sonucu *"İkisini de tutukla gönder"* diyen Mustafa Kemal'in bu yaklaşımının ardında daha başka bilgiler olduğu sanılmaktadır.

Yusuf İzzet Paşa, Yüzbaşı Selahattin Bey tarafından *mevcutlu* halde Bursa'dan Ankara'ya gönderildikten sonra da TBMM'deki Ethem yandaşlarıyla eklemlenmiş, Mustafa Kemal karşıtı faaliyetlere önayak olmuştur.

Bekir Sami Günsav'ın ise Antalya ve Dolayları Komutanlığı'na atandıktan sonra Kafkasya'ya gitmek için geldiği Trabzon'da yollar kapalı olduğu gerekçesiyle bundan vazgeçmesi ve ardından Ankara tarafından yeni bir göreve atanmasının uygun görülmemesiyle birlikte bir nevi göz altına alınması da hâlâ karanlıkta kalan noktalardan birisidir.

Yine Yusuf İzzet Paşa ve Bekir Sami Günsav ikilisinin bazı *falsolu* hareketlerini Mustafa Kemal'e bildiren Yüzbaşı Selahattin Bey'in de *-tüm bunlara karşın-* Bekir Sami Bey uğruna bir nevi kendini harcaması da açıklığa kavuşturulmayı beklemektedir. İlhan Selçuk'un iki cildini yayınladığı Yüzbaşı Selahattin Bey'in anılarının 15 ciltten oluştuğu bilinmektedir. Tamamının yayınlanması durumunda belirttiğimiz karanlık noktalar da aydınlanacaktır.

***

Ethem'in Düzce yöresi isyanlarının bastırılmasındaki rolü de abartılmıştır. Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı'na katılan kuvvetlerin envanterini ilgili bölümde gösterdiğimizden bu durum rahatlıkla anlaşılabilecektir.

Yozgat ve yöresi isyanları da yine aynı şekildedir. Ethem, aşağı yukarı Yozgat'tan Sivas'a kadar uzanan ve Çorum ile Tokat'ın bazı yerleşim birimlerini de içine alan bu komplike *-ve Konya'lı âsilerle birleşmesi planlanan-* isyanda Yozgat merkezi ile Alaca kasabasını ele geçirmiştir. Bu tepelemenin kaderini belirleyen Arapseyfi boğazı çarpışması da Ethem'in envanterinde görünen Parti Pehlivan Ağa'nın hanesine yazılması gereken bir başarıdır. Üstelik Ethem, bu sırada yaptığı yağmalar ve bunun, bölgenin isyana katılmayan halkının TBMM yönetimi aleyhine döneceğine ilişkin Albay Refet Bey'in Genelkurmay'a gönderdiği şifretel üzerine 9 Temmuz 1920'de bölgeden ***çekilmiştir.***

Nitekim anılan bölgeler isyanlarının *söndürülmesi* ve 5 Eylül 1920'de ikinci kez başlayan Yozgat kalkışmasının tepelenmesi de aşağı yukarı 1921 başlarına kadar sürmüştür. Ve bu harekâtı Binbaşı Çolak İbrahim Bey'in kuvvetleri gerçekleştirmiştir.

Bu sırada dikkatimizi çeken, ancak zaman kaybettireceği için tam açıklığa kavuşturamadığımız kompleks bir konu daha vardır: Yozgat ve yöresi isyanlarının bu kadar uzun sürmesinin nedeni, ***Ethem'in Düzce isyanını bastırdığı sırada pişmanlık duydukları için kuvvetlerine kattığı bazı Çerkezlerin âsi Çerkezlere katılmasıdır.***

Gerçekten anlaşılması çok güç bu karmaşık durumu ilerleyen zamanda açıklığa kavuşturacağımızı ümit ediyoruz.

***

Ethem'in *gayrınizami* kuvvetlerine ayaklanmaların bastırılmasında gereksinim duyulmasının nedeni de *teknik* bir konudur. O sıralarda elde mevcutları çok az da olsa düzenli birlikler vardır. Ve bu birlikler ayaklanmaların bastırılmasında ilk etapta kullanılmışlar fakat başarılı olamamışlardır. Bu başarısızlığın nedeni düzenli kuvvetlerin silah-teçhizat, emir-komuta, disiplin vb. gibi konulardaki yetersizlikleri değil, *karşılarında âsi de olsa kendi halkının bulunması ve onlara yine âsi de olsalar gaddarca davranmamalarıdır.*

Halbuki Ethem'inki gibi gayrınizami kuvvetler, isyan bölgelerinde önlerine çıkan canlı cansız her şeyi yakıp yıkıyor ve öldürüyordu. Hele âsilerin evleri, *içindekilerle birlikte* ateşe veriliyordu. Falih Rıfkı Bey'in anlattığına göre, böyle durumda ateşe verilen evdeki bir kadının pencereden dışarı fırlattığı birkaç aylık bir bebek bile tepeleme kuvvetlerince gerisin geriye içeri atılıyordu.

Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı'nın bu şekilde, *gayrınizami harp tekniğine uygun olarak* yapılması, Ethem gibi gayrınizami kuvvetleri, düzenli birliklere karşı üstün ve başarılı kılıyordu. Ancak bu *yöntemin* Simav'daki gibi olumsuz sonuçları da oluyordu ve ***Milli Kuvvetlerce istirdad edilen bölgenin Türk/İslam halkı Yunan'la birlikte kaçıyordu.***

***

Ethem ve ayaklanmalarla ilgili dikkati çekici bir noktayı da Genelkurmay Başkanı İsmet Bey dile getirmiştir. İsmet Bey'in anlattığına göre, tepelemeye giden düzenli kuvvetlerin sayısı, şehadet, yaralanmalar ve firarlarla büyük oranda azalırken, Ethem her Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı'ndan, ***kuvvetlerinin sayısını artırmış*** ve yaptığı yağmalarla daha da *zenginleşmiş* olarak dönüyordu. Bu durum da ona göre Ethem'in ileride girişeceği Ankara'yı devirme harekâtına hazırlıktan başka birşey değildi.

***

Çalışmamızın eksik kalan yönlerinden birisi de Ethem'in Yozgat dönüşü Ankara'da Mustafa Kemal'e suikast girişimi dahil bazı *uygunsuz* hareketleridir. Bunları da bir sonraki baskıda tamamlayacağımıza inanıyoruz.

Yine çalışmamızın *-bize göre-* zayıf bulduğumuz bölümlerinden birisi de Ethem ve Yeşilordu kısmıdır. O konuya derinliğine girmeye kalksaydık, çalışmamız oldukça uzayacaktı ve hacmi daha da genişleyecekti.

İlgili bölümde de belirttiğimiz gibi Yeşilordu olayında Kemalist unsurların dışında hem yerli komünistlerin hem Moskova'nın hem de o ülkede bulunan en azın-

dan kimi İttihatçıların eli bulunuyordu. Anılan grupların Yeşilordu oluşumu ile Ethem'i de kullanmak istemelerine karşın Ethem ve kardeşleri tam tersine onları kullanmak istemiştir.

Çünkü ne Sabahattin Selek'in "*...Tabiatı itibariyle idaresi güç, idraki [anlayışı] ve terbiyesi kıt, mağrur ve şımarık bir kimse*" diye tanımladığı Reşit'in, ne de tahsili ve yaptığı lümpence 'faaliyetleriyle' ideolojik bir birikiminin bulunmadığı görülen Ethem'in sosyalist olamayacağı da rahatlıkla anlaşılmaktadır. Onların amacı Mustafa Kemal'e karşı o sıralarda *yeraltından* yürüttükleri iktidar mücadelesinde önlerine çıkan her maniveladan yararlanmaktı.

Sosyalist, dolayısıyla anti-emperyalist olması gereken Ethem ve kardeşleri kısa bir süre sonra emperyalizmin amiral gemisi İngilizlerle onların Anadolu'daki taşeronu Yunanlıların saflarına geçmekte bir sakınca görmeyeceklerdi.

Esasen, Moskova ve bağlantılı Bolşevikler de Ethem'in sosyalist değil, bir şarlatan olduğunu söyleyerek kendisinden sırt çevirmişlerdir.

Ethem gibi bir "tip"i; "*Sosyalist...zenginden alıp fakire veriyor*" sözleriyle yerli Robin Hud gibi takdim etmek isteyen Yalçın Küçük'ün, bir ***lümpenden,*** bir ***sosyalist halk kahramanı*** yaratma çabası, zorlamadır ve gülünç kaçmaktadır. Bu durum, verdiği bir konferansta tarafımızdan kendisine, bizzat yüzüne ifade edilmiştir.

Mensubu oldukları İT'ye de TM'ye de ihanet ederek kutsal bir değerleri olmadığını ortaya koyan Ethem ve kardeşlerinin Yeşilordu bağlantıları da aynı anlam ve değerdedir.

***

Yeşilordu'dan düzenli ordunun kuruluşunu önlemek için yararlanmak isteyen Ethem ve kardeşleri, aynı amaçlarını Uşak'ın savunulmasında ve Gediz Taarruzu'nda da sergilemişlerdir. Her iki harekâtta da düzenli birliklerin bir işe yaramadığını, çarenin kendileri ve kendi komutalarındaki gayrınizami kuvvetlerde olduğu propagandasına TBMM'yi ve kamuoyunu inandırabilmek için kıllarını kıpırdatmamışlardır.

Esasen Türk İstiklâl Harbi'nde görülen Ethem isyanının en önemli noktasını da bu oluşturmaktadır. Çerkez Ethem ve kardeşleri ile *-değişik amaçlar taşısalar da-* ***onları destekleyen çevreler düzenli ordunun kuruluşuna sürekli karşı çıkmışlardır. Mustafa Kemal'in Başkanlığı'ndaki TBMM ve onun hükümetine bağlı bir düzenli ordu kurulmasını ellerine geçen veya yarattıkları her fırsatı değerlendirerek önlemek istemişlerdir.***

Ne ilginçtir ki, ***bu görüşe Atatürk'ün sınıf arkadaşı Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'yı bile inandırabilmişlerdir.*** Ali Fuat Paşa dahil, Gediz Taarruzu'nun planlandığı toplantıda bulunan komutanların *-İzzettin Çalışlar hariç-* hepsinin üniforma yerine gayrınizami kuvvet giysisi içinde olmaları anlamlıdır. Taarruzun, *Kuvayı Seyyare erlerinin sakız çiğnemesi* nedeniyle bozgunla sonuçlanmasının ardın-

dan Ali Fuat Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa tarafından çağrıldığı Ankara'ya gelirken de ***aynı kıyafet içinde olması*** gözden kaçmaz ve Atatürk çok önemli konuları anlattığı "Nutuk"ta bu ayrıntıya da yer verir.

Şimdi bu noktada Ali Fuat Paşa'nın da Ethem olayındaki rolüne değinmek gerekecektir.

Sivas Kongresi ardından tüm Anadolu Komutanlığı'nı istemesine, böylelikle Kâzım Karabekir Paşa'yı da emrine alma girişimine karşın, Mustafa Kemal tarafından sadece Batı Cephesi Komutanlığı verilen Ali Fuat Paşa'nın Ethem olayındaki tutumu da oldukça dikkati çekicidir. Önce şunu söylemek isteriz ki, Ali Fuat Paşa *"Ben onu idare ediyordum"* diyerek kendisini savunmasına karşın ***Ethem'i oldukça şımartmış ve bununla birlikte palazlandırmıştır.*** Bu şımarıklık o boyutlara varmıştır ki süvari onbaşı/çavuşu ***Ethem, tümen ve hatta kolordu komutanlarına bile emir vermeye kalkışmıştır.***

Yine düzenli birlikler kurulamamasına karşın Ethem'in kuvvetlerini sürekli artırması ve Kütahya dolaylarını adeta bir kurtarılmış bölge haline getirmesi de Cebesoy'un Batı Cephesi Komutanlığı döneminde olmuştur. Gediz Taarruzu hazırlık toplantısı ve Ankara'ya gelirken üzerinde Kuvayı Milliyeci giysisinin bulunması, Ali Fuat Paşa'nın da düzenli ordu fikrinde olmadığını ortaya koymaktadır.

Yeşilordu'nun Eskişehir'i bir kurtarılmış bölge haline getirmesi de Cebesoy'un komutanlığı döneminde olmuştur ve üstelik Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhı da bu kenttedir. Ali Fuat Paşa gibi bir cephe komutanının, Ethem'in hem Kütahya hem Eskişehir merkezli bu *yeraltı* faaliyetlerini bilmemesine, görmemesine, fark etmemesine imkân olmadığını düşünüyoruz.

Cebesoy'un, Uşak cephesinde Yunanlıların hareketlendiği bir sırada, 1920 Ağustos'unda Eskişehir'e gelen Mustafa Kemal ve Fevzi (Çakmak) paşalarla Albay İsmet (İnönü) Bey'e cepheye gitmeleri için istediği treni vermek istememesi, dolayısıyla Atatürk'ün teftişini bir tür engellemek istemesi de kuşku vericidir. Mustafa Kemal'in diretmesi ile treni vermesine ve kendisi de Cephe Komutanı olmasına karşın paşalara *refakat etmemesi* de hayli ilginçtir.

Mustafa Kemal, Afyon/Uşak cephesini, Cebesoy'un engelleme girişimlerine karşın teftişten sonra Yeşilordu'nun kapatılması emrini vermiştir. Acaba Mustafa Kemal teftişte ne gördü de bu ve ardından Paşa'nın Moskova'ya *gönderilmesi* emrini verdi?

Ethem ve kardeşleri de kısa bir süre sonra açığa çıkan isyanlarında kuvvetlerini orduya denetlettirmek istememişlerdi.

Paşa ile ilgili ilginç noktalardan biri de *Demirci Mehmet Efe'yi durup dururken tutuklatmak istemesidir.* Efe'nin o sıralarda bir disiplinsizliği ve itaatsizliği yokken, Ali Fuat Paşa, Emir Subayı Süvari Üsteğmeni Ali Rıza Bey ile 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey'e 30 Eylül 1920'de şifahi bir emir göndererek Efe'nin tutuklanmasını istemiştir.

Efe'nin niye tutuklanmak istediği bilinmediği gibi emrin yazılı değil de şifahen verilmesi bu girişimin bir ***yeraltı faaliyeti*** olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Yer altı faaliyeti ama kimin adına?!.

Üstelik tam bu sırada Konya isyanı patlayacaktır ve Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı'na memur edilen Albay Refet Bey, Demirci Efe'yi maiyeti ile beraber harekâta katılmak üzere çağıracaktır!.

İlgili bölümde de belirttiğimiz gibi bu olay hayli ilginçtir ve *Ali Fuat Paşa'nın Ethem'le birlikte hareket ettiğine* ilişkin kuşkuları artırmaktadır.

Bu noktada biz kaydı ihtiyatla yaklaşarak Rıza Nur'un Fevzi Paşa'dan duyduğunu söylediği bir anektoda yer vermiştik: *"...[Mustafa Kemal]* ***Ali Fuat'ın Ethem'le birlikte olduğuna*** *kani idi. Ordu Komutanı Ali Fuat ve Ethem'in kuvvetleri o vakit Şark Cephesi müstesna yegane kuvvetti. On bin kişi kadar idiler. Bizimki bundan titremeye başladı. Telaş içinde. Etrafında gizli kapaklı birşeyler olup duruyor. Ama ne? Anlamak mümkün değil. Heyeti Vekile'ye haber verilmiyor. Bir gün Fevzi Paşa'ya sordum. Bana ağzından kaçırdı!* ***'Ali Fuat ve Ethem, ordu ile Ankara'yı basacaklar.'*** *İlave de etti; 'Bütün tertibatı yaptık, gelsinler' dedi..."*

Aynı doğrultuda iki kayıt Halide Edib'de de yer almaktadır.

Bütün bunları alta alta koyduktan sonra aslında resim netleşmeye başlıyor.

Fakat Ali Fuat Paşa ile ilgili asıl belirleyici olay Gediz Taarruzu ardından kendisinin Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınıp Moskova'ya 'gönderilmesi', ondan da önemlisi Mustafa Kemal'in kendisine *"İstersen Ethem ve kardeşlerini de yanında götür"* demesidir.

Acaba hangi gerekçeler Mustafa Kemal'e böyle radikal denebilecek bir karar aldırtabilmiştir?

Anlatılanlar yakın tarih dönemi olaylarından olduğu için ortaya yeni bilgi ve belgeler çıkacağını düşünerek biz Ali Fuat Paşa ile ilgili *keskin* bir değerlendirmede bulunmuyoruz.

Ancak ve elbette okuyucu bu konuda özgürdür!..

Şimdi bu arada bütün bu anlatılanlardan sonra Paşa 8 Kasım 1920'de Ankara'ya çağrılmış, kendisine Atatürk tarafından Moskova Büyükelçiliği önerilmiş ve Ethem ile kardeşlerini de yanında götürebileceği belirtilmişti.

***

Bu arada çalışmamızın 1. Baskısı'ndan sonra edindiğimiz ve bizi hayretler içinde bırakan, belki de Ali Fuat Paşa ile ilgili burada anlattıklarımızı ***ete kemiğe büründürebilecek*** bir olayı açıklamak istiyoruz: Bizzat Ali Fuat Paşa'nın yazdığına göre, Mustafa Kemal Paşa kendisini Ankara istasyonunda karşılarken ona bağlı kimi görevliler de Paşa'nın vagonunda arama yapmıştır. Cebesoy bu son derece ilginç olayı şöyle anlatır: *"...Merasim kıtasını teftiş ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın göstermiş oldukları arzuya binaen beraberce vagona kadar gelinmiş ve*

vagona çıkarak burada ikimiz yalnız kalmıştık. Bu esnada istikbâlime [karşılamaya] gelmiş olanlarla merasim kıtası oldukları yerlerde kalmışlardı. Alelâde bir istikbâlden başka bir şekil ve mahiyette cereyan etmiş olan bu merasime o zamanlar hiçbir manâ vermemiştim. Sonraları yaverim, ***ben trenden inip merasim kıtasının teftişini yaptığım zaman Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetinden bazı zevatın çabucak trenimize çıkıp kompartımanlarımıza kadar girerek bazı tetkik ve muayene yaptıklarını*** *anlattığı zaman kendimi hayret etmekten alamamıştım."*

Ali Fuat Paşa, hemen ilerleyen kısımda da tüm bunların *-kendisince-* ne anlama geldiğini şöyle açıklar: *"Ankara'ya çağrılmazdan önce benim fazla iğzab edilerek [kızdırılarak] istifaya mecbur edilmem, çağrıldıktan sonra da istasyonda yapılan istikbâlde gösterilen garabet ve gayrı tabiilik ve Moskova elçiliği vazifesine atfedilmek istenen ehemmiyet derecesi ne olursa olsun* ***Mustafa Kemal Paşa'nın beni memleket dışarısına çıkarmak gibi hususlar âşikâr olarak göstermişti ki, şahsıma karşı sebep yokken bir samimiyetsizlik ve belki de siyaseten bir emniyetsizlik başlamıştı.*** *Fakat birçok defalar göstermiş olduğum feragatlardan sonra da rakip telâkki edilebileceğimi hiçbir vakit hatırıma getirmemiştim."**

***

Mustafa Kemal'in aynı gece (8/9 Kasım 1920) Albay İsmet ve Refet beylerle yaptığı toplantıda Batı Cephesi'nin ikiye ayrılarak Karadeniz'den Kütahya'ya kadar olan bölgenin Batı Cephesi Komutanlığı adıyla Albay İsmet Bey'e; Kütahya'dan Akdeniz'e kadar olan bölgenin de Güney Cephesi adıyla Albay Refet Bey'in komutasına verilmesi kararlaştırılır. Mustafa Kemal'in kendilerine verdiği görev, ***"Süratle düzenli ordu ve büyük süvari gücü meydana getirmek"*** idi.

Böylece bu tarihte, Mustafa Kemal'in deyimiyle *düzensiz ordu teşkilat fikri ve siyasetini yıkmak kararı* uygulamaya konuluyordu.

Bize göre de Türk İstiklâl Harbi'nin en kritik ve dönüm noktası olaylarından birisi bu tarihtir ve bu uygulamadır.

Eğer bu kararda biraz daha geç kalınsaydı, Ali Fuat Paşa'nın himaye ve desteklerinde palazlandıkça palazlanan Ethem, dikbaşlılığını nerelere kadar götürürdü ve Paşa *-eğer Ethem'le birlikte hareket etmiyorsa da-* ***ona söz geçirebilir miydi?***

---

* Bilinmeyen Hatıralar, s. 444 vd. Bu konuya dikkatimizi çeken Sayın Kocahanoğlu'na teşekkür ederim. Cumhuriyet'in ilanından sonra, daha önceki sayısız girişimlerine karşın Mustafa Kemal'i saf dışı etmeyi başaramayan Rauf Bey'in, yine bu amaçla örgütlediği **karşıdevrimci** TCF'nin genel sekreterliğine getirilen Ali Fuat Paşa, böylece Atatürk'e karşı **safını** da belli etmiştir. Ancak tüm bunlara karşın en yakın silah arkadaşlarının Mustafa Kemal'i **enterne etme** *-İnönü'nün de 10 Kasım 1938'den sonra* ***yok etme****-* planı Atatürk'ün büyüklüğü karşısında Güneş'in önündeki karlar gibi eriyince, küçüldüklerini fark edip sonraki süreçte **şahsiyet kazanmak** için ona sarılma/hakkını teslim etme çizgisine giren komutanlar arasında Cebesoy da vardır. Cebesoy çalışmamızda ve özellikle de bu bölümde açıkladığımız *falsolu* hareketlerine karşın, Çerkez Ethem'e ait olduğu ileri sürülen ve 1960'larda yayınlanan "Hatıralar"ı üzerinden Ethem'e çok sert eleştirilerde bulunur. (Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden..., s. 334 vd.) Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınana kadar Ethem'i koruyucu, kollayıcı ve palazlandırıcı tüm yaklaşımlarına karşın, belirttiğimiz nedenlerden dolayı 1960'lardan sonra onu yerden yere vuran Cebesoy'un anılan yazısına ibret olsun diye Ek'lerde veriyoruz! **Ali Fuat Paşa'nın, Çerkezlerin ölçütlerine göre, "yeğen" sınıfına girdiği konusuna da değinmiyoruz.**

Kuşkusuz hayır!

Nitekim, ***Ethem'in bize göre ta öteden beri hazırlandığı isyan da komuta kademesindeki bu değişiklikten hemen sonra patlak vermiştir.***

Şüphesiz, Mustafa Kemal'in bu komuta değişikliğini yaptırmasında Ethem'in bölgede yaptığı *yeraltı* faaliyetlerini bir şekilde fark etmesi de etkili olmuştur. Doğal olarak Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey de tüm düzensiz kuvvetleri olduğu gibi Ethem'in Kuvayı Seyyaresini de emir komuta disiplinine almak istemiştir. Bu bağlamda Ethem'in Kuvayı Seyyaresinin kuvvet mevcudunu, ellerindeki silah ve cephane miktarını, hesap cetvellerini vb. istemiş, tabii ki bir türlü de alamamıştır.

Ethem kuvvetleri ile TBMM'nin Batı Cephesi Komutanlığı arasındaki bu birinci gerilim ilk bakışta Ethem'in küçük ağabeyi Tevfik ile İsmet Bey arasında yaşanan bir sorun gibi görünmesine karşın durum öyle değildir. Bizim bu çalışmadan çıkardığımıza göre *Ethem deşifre edildikten sonra* yerine sözcü olarak Tevfik'i bırakıp kendisi uzlaşmadan yanaymış gibi görünmek istemiştir. Mustafa Kemal de bu anlaşmazlıkta Ethem'in asıl muhatabı kendisi olmasına karşın o da yerine İsmet Bey'i bırakarak geriye çekilmiş, zaman zaman devreye girip uzlaştırmacı rol oynamak istemiştir.

Bir anlamda İsmet Bey Mustafa Kemal; Tevfik de kardeşi Ethem adına hareket etmiştir.

Ethem'in Batı Cephesi'ndeki komuta değişikliği ardından patlayan isyanında uzlaşmadan yanaymış görünmek istemesi de içtenlikten uzaktır ve zaman kazanmayı amaçlayan bir girişimdir. Buna karşın ***Mustafa Kemal, gerçekten son ana kadar Ethem'i kazanmak istemiştir,*** bunun için hem kendisi bizzat sayısız girişimde bulunmuş, hem de böylesi teşebbüsleri özendirmiştir.

Biz burada "Ayaklanmalar"ın yaptığı gibi Ethem'in isyanının nedenlerini maddeler halinde sıralama gibi bir yaklaşımda bulunmayacağız. Çünkü ***Ethem bize göre ta başından beri Ankara'ya karşı bazı niyetler taşımaktadır*** ve bunlar hiç de masum değildir. Olay, bu niyetlerin komuta değişikliği ile *deşifre edilmesi* sonucu patlak vermiştir. Bu deşifre edilme durumu Ethem adına hareket eden Tevfik'i küstahlaştırmıştır. Tevfik'in Ethem adına, Batı Cephesi Komutanlığı'nın atadığı Simav ve Dolayları Komutanı'nı hakaret ederek bölge dışına çıkarması ile Kütahya Kadısı ve Mutasarrıf Vekili'ne de aynı şekilde davranması TBMM'ye karşı yaptığı küstahlıkların somut birer örneğidir.

Tevfik ve onun ardında Ethem, onun da ardında Reşit, bu küstahlıklarıyla TBMM'deki yandaşlarının da yardım ve desteği ile Mustafa Kemal'i sindirip emellerine ulaşmayı amaçlamışlardır. 1920 Kasım ortalarından Aralık sonuna dek süren bu sinir savaşında Mustafa Kemal cephesi galip gelince de Ethem, vekilinin yerine bizzat geçerek küstahlığı devralmıştır. Bunun en somut göstergesi de TBMM'ye hakaret eden ünlü telgrafıdır.

Ancak TBMM'nin şahsına karşı yapılan tüm bu küstahlıklara ve arada birkaç kez öğüt kurulu gönderilmesine karşın sonuç alınamaması üzerine Ethem isyanı-

nın kuvvet kullanılarak bastırılmasına ***TBMM ne yazık ki onay vermemiştir. Böylece hükümeti ve orduyu yalnız bırakmıştır.***

Gerçekten, özellikle 29/30 Aralık 1920'de TBMM'de yapılan gizli oturumlarda ***Mustafa Kemal Paşa hayatının en zor günlerini geçirmiştir.*** Mustafa Kemal'in şahsında TBMM ve onun hükümetine isyan eden Ethem'in ihanetinin bütün koşullarının oluşmasına karşın ***Meclis tepeleme için hükümete yetki vermemiştir.*** Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta dile getirdiği gibi ***Meclis bu konuda Hükümet'i ve orduyu yalnız bırakmış, istediği desteği vermemiş, istediği kararı almamış ve bunlar yetmezmiş gibi onların âdeta elini kolunu bağlamıştır.***

Üstelik Ethem isyanının görüşüldüğü son oturum olan 30 Aralık 1920 gizli celsesi zabıtlarının sonu da kayıptır. Ancak Nadi'nin belirttiğine göre, "*...Uzun görüşmelerden sonra Meclis şu sonuca vardı: Eğer Çerkez Ethem Bey ve kardeşleri kendi istekleri ile Kuvayı Seyyare'nin başında bulunmaktan vazgeçerek bir kenarda oturmak isterlerse, bu durum Hükümetçe de kabul edilsin; aksi takdirde ülkenin ve ordunun selametinin gerektirdiği önlemlerin alınması ve uygulanması zorunludur*" mealinde bir karar çıkmıştır.

Bu arada;

1. ***"Ethem'i yaratan adam" olan Rauf Bey'in İngilizlerin elinde "gönüllü tutsak" olmasından dolayı Meclis'te bulunmaması..***

2. Ethem ve yandaşlarının Ankara'da "Düzenli ordudan hayır yoktur, dağılıp hepimiz Kuvayı Milliye olalım" yollu yıkıcı propagandasına karşın, ***Doğu Cephesi'nde Karabekir Paşa'nın düzenli 15. Kolordu birliklerinin İngiliz kuklası Ermenileri tepeleyerek büyük bir askeri ve diplomatik zafer elde etmesi..***

3. Çerkez Ethem'in, yapabileceği en büyük hatayı yaparak *-her türlü edepsizliğine karşın-* kendisine destek veren TBMM'ye hakaret eden ünlü telgrafı,

Mustafa Kemal cephesinin elini güçlendiren en önemli unsurlar olmuştur. Deyim yerindeyse bu üç olay Ethem sorununun görüşüldüğü o kritik günlerde TBMM'de bir *kırılma noktası* etkisinde bulunmuştur.

*Eğer bu olaylar olmasaydı, hele de **Rauf Bey Meclis'te bulunsaydı;** bize göre, TBMM'den, Nadi'nin bahsettiği o karar bile çıkmayabilirdi. **Ve büyük olasılıkla krizden Mustafa Kemal bile sorumlu tutulup birtakım bedeller ödettirilmeye girişilebilirdi.***

Öte yandan Meclis'in orduyu ve hükümeti yalnız bırakan bu tutumuna karşın, Ethem'le ilgili yapılan çalışmalarda gözden kaçırılan bir husus da Mustafa Kemal'in, Meclis'in onayını almayı beklemeden tepeleme hareketini başlatmasıdır.

Bakanlar Kurulu'nun Ethem ve kardeşlerini 27 Aralık 1920'de âsi ilan eden bir karar kabul etmesi ve ilgili kararı da *Genelkurmay Başkanlığı'nın uygulayacağının* belirtilmesi üzerine Mustafa Kemal bunu İsmet ve Refet beylere aynı gün bildirir. Mustafa Kemal'in Batı ve Güney cepheleri komutanları Albay İsmet ve Refet beylere çektiği bu şifretelde "Kütahya'daki kurulun cevabı Kuvayı Seyyare işinin artık ***barış yoluyla*** ve ***siyasetle*** çözümünün mümkün olamayacağını ispat etmiş ve sorunun güç kullanılarak ve silahla çözümlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu so-

runun son aşamasını şimdiden ***Meclis'e de bildirmeye gerek yoktur. Başarı ile sonuçlandırırsak, Meclis'in, yaptıklarımızı onaylayacağı kuşkusuzdur.*** Haklı olduğumuzu kanıtlayacak elimizde yeterli belge ve kanıtlarımız vardır" diyerek tepeleme hareketini başlatmıştır. Mustafa Kemal, bu emrivakiyi, 30 Aralık gizli oturumunda bir punduna getirerek ve adeta TBMM'ye meydan okuyarak açıklamıştır. Buradan da açıkça anlaşılacağı gibi Ethem isyanını tepeleme harekâtı Meclis'ten habersiz ve onayı olmadan başlatılmıştır ve Batı Cephesi birlikleri 30 Aralık'ta, 'Çerkez Ethem cumhuriyeti'nin merkezi Kütahya'yı olaysız bir şekilde istirdad etmiştir.

***

Ethem sorunu kompleks bir hadise olduğu için çalışmamızda konuyu bölmemek için belki de üzerinde gerektiği gibi duramadığımız bir konu da Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki bir İstanbul kurulunun sözde uzlaşma için Anadolu'ya/Bilecik'e gelmesidir. Mustafa Kemal'in gayet isabetli bir şekilde *"Dış görünüşte yumuşak sanılan bir politika ile içeriden bizi çökertme girişimi"* diye tanımladığı bu kurul, elinde bir İngiliz planı ile gelmiştir. Plana göre *-kâğıt üzerinde-* Osmanlı egemenliği altında Batı Anadolu'da Yunanlıların bir özel/özerk yönetim kurmalarını kabul etmek gibi koşullarla bir barış antlaşması yapılması öngörülüyordu.

Elbette bölgenin Osmanlı egemenliğinde kalması, belirtildiği gibi sadece kâğıt üzerinde olacaktı ve bu kâğıt üzerindelik tıpkı Mondros'un uygulanmasında olduğu gibi en kısa bir sürede delik deşik edilecekti. Bu arada anlaşma da yapıldığı için Anadolu Hareketi son bulmuş olacaktı. ***Böylece İngiliz ve Yunanlılar, stratejik amaçlarına güç kullanıp kan dökmeden ulaşmış olacaklardı.***

İngiliz istihbaratçılarının refakat ettiği İstanbul kurulu ile ilgili buraya kadar her şey normal gibi görünse de Ethem ve kardeşlerinin, isyan sürecinde bunu bir argüman olarak kullanmaları hayli ilginçtir. Ethem, gerek TBMM'ye çektiği 'ünlü' telgrafında gerekse de ondan sonraki aşamalarda imzaladığı bildiri ve verdiği demeçlerde döne döne bu kurulu dile getirmiştir. Ona göre kurul barış için uygun koşullar getirmiştir ama savaşı sürdürerek ceplerini doldurup diktatörlüklerini sürdürmek isteyen Ankara'dakiler bunu kabul etmemişlerdir. *Ethem de vatanını çok sevdiği için buna isyan etmiştir!..*

Bize göre ***Ethem isyanının tırmandığı bir sırada bu kurulun gelmesi rastlantı değildir ve kurulda Salih Paşa gibi İstanbul'un Çerkez ileri gelenlerinden adlar da mevcuttur.*** Bilecik'te Mustafa Kemal tarafından rehin alınarak Ankara'ya getirilen ***kuruldan bazı kişilerle Reşit başta olmak üzere Ethem yandaşlarının görüştüğü saptanmıştır. Ethem de Tevfik'e yazdığı bir şifretelde İstanbul kurulundan birisi aracılığıyla İstanbul'dan yeni 'malumat' ve 'talimat' aldıklarını belirtmiştir.***

Şimdi burada Mustafa Kemal'in Nutuk'ta söylediği şu sözler gayet anlamlı olmaktadır:

"...Şarlatanlıklarıyla ve yaygaralarıyla bütün bir Türk vatanını tedirgin eden ve Türk milletinin Büyük Millet Meclisi'ni kendileriyle uğraştıran utanmaz, kendini bilmez, saygısız ve ***herhangi bir düşmanın boğaztokluğuna casusluğunu, uşaklığı-***

nı yapacak kadar alçak ve soysuz yaratılışlı olan bu kardeşleri, ellerindeki bütün kuvvetler ve ***dayandıkları düşmanlarla birlikte*** tepeleyip yola getirerek İnkılâp Tarihimizde iz bırakıcı bir ibret örneği göstermek zorunlu görüldü...

"...Ethem kuvvetlerini kovalayan birliklerimiz...Gediz'i ele geçirerek o bölgede toplandılar. Ethem ve kardeşleri de kuvvetleriyle birlikte düşman saflarında layık oldukları durumu aldılar. Artık Ethem olayı kalmamıştı. ***Ordumuzun içinde bulunan düşman,*** *kovularak [kendi] cephesine sürülmüştü...*

"...Yunan ordusunun yaptığı bu taarruzda Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen görevi yapmaktan geri durmadılar...

"...Sonunda bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş, yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler ***yeni vazife almak üzere,*** düşman ordugâhına kaçabilmişlerdir..."

Mustafa Kemal'in Nutuk'ta yaptığı bu açıklamalar durumu gayet isabetli bir değerlendirme olduğundan biz onun üzerine birşey söylemek istemiyoruz. Ancak kişisel olarak çalışmamız boyunca da bizi en çok etkileyen ve anlatmakta zorlandığımız bu kompleks olayı açıklayan *anahtar kelimenin* de Atatürk'ün şu sözü olduğunu belirtmeden geçemeyeceğiz: ***"...Ordumuzun içinde bulunan düşman,*** *kovularak [kendi] cephesine sürülmüştü!.."*

***

Ethem isyanının Yunan ve İngilizlerle bağlantılı olduğunun en büyük kanıtı da Türk ordusunun Ethem'in merkezi Kütahya ve ardından Gediz'i cephe alarak harekete geçtiği; Ethem'in de onca atıp tutmalarına karşın çareyi kaçmakta bulduğu bir sırada Yunan ordusunun hem Bursa hem de Uşak'tan olmak üzere iki koldan harekete geçmesidir. ***Cephesi Ethem kuvvetlerine dönük olan körpe Türk ordusu bu eş zamanlı harekâtla kuzeyden-güneyden yan ve gerilerinden kuşatılarak çembere alınıp imha edilmek istenmiştir.***

Bu sırada İsmet Bey, Ethem'in karşısına 61. Tümen Komutanı İzzettin Bey kuvvetlerini bırakarak Batı Cephesi *asıl kuvvetleriyle* Yunan'ı İnönü mevkiinde karşılamak üzere hareket geçer. Özellikle 10-11 Ocak 1921 gecesi İnönü mevkiinde yapılan kanlı çarpışmalar Yunan kuvvetlerinin çekilmesiyle son bulur.

Türk ordusu burada elbette bir başarı elde etmiştir. Bu başarı, ***I. İnönü çarpışması, askeri anlamda olmasa da siyasi ve psikolojik anlamda elbette bir zaferdir.***

Eğer İsmet Bey İnönü'de Yunan'ı durduramasaydı, Ethem kuvvetlerinin İzzettin Bey kuvvetlerini Yunanlıların da yardımıyla püskürtüp Ankara'ya girmesi işten bile olmayacaktı. Ethem'in karargâhındakiler de Ankara'ya girince ne yapacaklarını şöyle anlatıyordu: ***"...zaferi kazanarak Ankara'ya girecek, orada gerekenleri alarak astıktan ve Milli Meclis'i dağıttıktan sonra*** *orduyu yeniden kurup ve düşmanı memleketten atarak memleketi kurtaracağız!"*

Oluşturulmaya başlayan düzenli körpe Türk ordusunu yenip dağıtmak isteyen ve çapulculardan oluşan bu adamların yeni bir orduyu nasıl kuracakları ilgili kişilere sorulması gerekirken biz başka bir hususa dikkati çekmek istiyoruz:

Aralarında Yalçın Küçük'ün de bulunduğu bazı çevrelerin yıllardır dillerine doladıkları *"I. İnönü Zaferi diye birşey yoktur, uydurmadır"* yollu propagandaları

hiçbir gerçek temele dayanmadığı gibi, bu *psikolojik harekât,* ***Ethem'in Yunanlılarla birlikte yaptığı eş zamanlı ihaneti örtme amaçlıdır.***

Yani Türk ordusu durup dururken kendi kendine bir İnönü Zaferi icat etmiştir! Halbuki yukarıda da değindiğimiz gibi İnönü çarpışması, 30 Ağustos 1922 Başkomutan Meydan Muharebesi gibi ***kesin sonuçlu bir imha muharebesi*** değildir. Bir *"tesadüf muharebesi"*dir. Bu doğrudur.. Biz de bu çarpışmayı bir stratejik savunma muharebesi olarak değerlendiriyoruz. Ancak orada kazanılan ve Papulas'ın da kabul ettiği başarı ***askeri*** olmasa da ***siyasi*** ve ***psikolojik*** *anlamda bir zaferdir.*

Batı Cephesi birlikleri bu başarı ve moralle, ***Kütahya'da son derece kritik anlar geçiren*** İzzettin Bey kuvvetlerinin yardımına ***tam zamanında yetişerek*** yeniden Ethem ve hempaları üzerine yürüyebilmiş, yine bu başarı diğer birlikler üzerinde de büyük moral etkisi yaratmıştır. Bu moral etkisi sadece ordu üzerinde olmamış, TBMM ve bütün millet üzerinde de hissedilmişti ve böylece de *düzenli ordu* düşüncesi kuvvet kazanmıştır.

O günlerin ve I. İnönü Muharebesi'nin ne kadar *kritik* ve Türk İstiklâl Harbi için *belirleyici* olduğunu bizzat Mustafa Kemal Paşa TBMM'de 13 Ocak 1921'de yaptığı teşekkür konuşmasında şöyle açıklıyordu:

"...Bendeniz bu arada yüksek heyetinize özel olarak teşekkürlerimi arz etmek istiyorum. Sebebini izah edeceğim. ***Aleyhimize cereyan eden harekâtın hakikaten birçok kalpleri endişeye düşürecek mahiyette olduğunu itiraf etmek lazımdır.*** *Böyle bir manzara karşısında yüce Meclisiniz fevkalâde bir sükûnet, soğukkanlılık ve azim göstermiştir. Hükümete, kumandanlara, orduya karşı emniyet ve itimadını iyi muhafaza etmiş ve neticeyi tam bir sükûnetle beklemiştir. Yüce Meclisinizde tezahür eden bu ulvi hâl, emin olunuz hepimize ve bütün millete aynı suretle iyi tesirini yapmıştır. Eskişehir'den gelen birçok zevata bizzat sorabilirsiniz. Daima buradaki sükûnet oraya sükûnet vermiştir. Halbuki düşman Eskişehir'e iki, üç saat mesafeye kadar gelmişti.* ***Eğer Meclis'te ufak bir telaş olsaydı, bu, bütün memlekete sirayet edebilirdi. Hatta orduya sirayet edebilirdi ve maazallah arzu edilmeyen neticeler karşısında kalınabilirdi.*** *İşte yüksek heyetinizin sükûnet ve metanetinin tesir ve neticesi olmak üzere İnönü Meydan Muharebesi kazanılmıştır. Bundan dolayı teşekkürlerimi arz eylerim. ('Estağfurullah' sesleri)"*

Sanırız Mustafa Kemal'in bu özlü değerlendirmesi meramımızı anlatmaya iyi bir vesile olur.

Şöyle bir düşünüldüğünde; Hazreti Muhammed'in de bin müşrike karşı 305 Müslüman'la yaptığı Bedir; yine birkaç yüz kişi ile yapılan Sevik gazvesi; 3 bin müşrike karşı birkaç yüz Müslüman ile yaptıkları Uhud; 10 bin müşrike karşı 2 binden biraz fazla Müslüman'la yaptığı Hendek gibi muharebelerin dünya askerlik tarihi içerisinde *-belki de-* hiçbir önemi yoktur.

Ancak Peygamber'in bu muharebeleri ***askeri*** anlamda bir zafer olmasa da ***siyasi/psikolojik*** anlamda *-Uhud dışında-* bir zaferler silsilesidir ve bunlar olmasaydı belki de İslam da olmayacaktı.

Bu nedenle bazı çevrelerin *"İnönü Zaferi uydurmadır"* gibi yaklaşımları bilerek veya bilmeyerek Ethem'in ihanetini ve onun Yunan'la işbirliğini *örtme* amaçlıdır.

Üstelik I. İnönü Muharebesi'ne yönelik bu *psikolojik harekâtın,* ilgili kısımda belirttiğimiz gibi ilk önce Reşit tarafından dillendirilmesi de gayet anlamlı olmaktadır. Dolayısıyla günümüzde bunu dillendirenler ***Reşit'in halifesi*** durumuna düştüklerinin farkında mıdırlar, bilemiyoruz?!

Tüm bunlara karşın eğer İnönü muharebeleri bir askeri başarı değilse, orada Yunanlılarla çarpışılmadıysa aklımıza şu soruyu sormak geliyor: ***Yunan ordusu İnönü'de cinlerle mi savaştı?!***

Ethem'i tepeleme harekâtı ve İnönü Muharebesi ile ilgili olarak 61. Tümen Komutanı Yarbay İzzettin Bey'in de çok önemli rol oynadığını düşünüyoruz. Gerçekten İzzettin Bey'in yerinde Refet Bey gibi ***ürkek*** bir komutan olsaydı, durum böyle sonuçlanmayabilirdi. ***O nedenle İzzettin Bey'in bu muharebelerdeki rolü ve etkisinin Türk tarih yazıcılığında gerektiği gibi değerlendirilmediğini düşünmekteyiz.***

Ethem'in tepelenmesi ile ilgili belirteceğimiz bir konu da Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey'in ***ürkek*** tavırlarıdır. Gerçekten Refet Bey, tepelemede ürkek davranıp ***seyretmeyi*** tercih etmiştir. Refet Bey'in can düşmanı Ethem de buna çok şaşırmıştır ve kendisine teşekkür etmiştir. Mustafa Kemal de bu durumu Nutuk'ta haklı olarak eleştirmiştir. Buna karşın "Ayaklanmalar"da 14 Ocak'ta başlayan Ethem kuvvetlerini takip harekâtını Refet Bey'in yaptığının yazılması dikkati çekicidir. Böyle yapılmakla ***"Ayaklanmalar" üzerinden Nutuk ve Atatürk tekzip edilmektedir.*** Böyle bir tutum ve yaklaşımı böylesi bir resmi yayında görmek ise daha da dikkati çekicidir.

Ethem isyanı ve onun tepelenmesi ile ilgili gözden kaçan bir noktayı da Mustafa Kemal Paşa Meclis'in 30 Aralık'taki gizli oturumunda açıklamıştır: ***Ayaklanmanın başladığı 1920 Kasım'ından 1921 Ocak ortalarına dek, Türk ordusu düşmanla ilgilenemez bir duruma getirilmiştir. Sadece bu bile Ethem'in Türk İstiklâl Harbi'ne verdiği zararın önemli bir göstergesidir.***

***

Ethem'in, Kuşçubaşı Eşref'le birlikte 28 Ocak 1921'de Yunanlılara teslim olduğu; o fotoğrafı, konunun önemini/değerini bilmeden yayınlayan Cilasun dışında ilk kez tarafımızdan ortaya koyulmuştur. Bu zamana kadar yapılmış Ethem'le ilgili çalışmaların tümünde 28 Ocak dışında farklı tarihler verilmiştir. Ethem'e ait olduğu söylenen hatıralarda da bu konuda bir netlik yoktur. Böylece onun Yunan'a ne zaman sığındığını da *kesinleştirmiş* bulunuyoruz.

Küçük ve onun familyasından kimi çevrelerin *"Ethem sığınmadı, geçiş hakkı istedi"* gibi gülünç iddiaları gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Hele bu iddia ile birlikte Küçük'ün ***"Ethem Türk ordusuna bırakın bir mermiyi sapanla bir taş bile atmadı"*** demesi, ortaya koyduğumuz belgelerden sonra en hafif deyimiyle *"hafiflik"*'tir.

Bunun doğru olması için Ethem ve kuvvetlerinin Yunan birlikleri arasından açılan bir koridor vs.'den geçip başka bir noktaya intikal etmesi gerekmektedir.

Ancak ayrıntılarıyla yazdığımız gibi Ethem ve kuvvetleri Büyük Türk Taarruzu'na dek Yunan hizmetine girerek işgal bölgesinde Rum ve Ermenilerle birlikte

çeteler oluşturup Türk halkına ve gayrınizami Türk kuvvetlerine karşı eylemler yapmıştır. Bununla birlikte Ethem ve hempaları *-üstelik Çerkez Kongresi Başkanı-* hem Afyon-İzmir hattında 9 Eylül 1922'ye kadar; hem Eskişehir-Bursa-Balıkesir kuzeyi-Çanakkale hattında 17 Eylül'e kadar Yunanlılarla Türk ordusuna karşı omuz omuza çarpışmıştır. Hatta birçok yerde Yunanlılar arkalarına bakmadan kaçmalarına karşın, Ethem unsurları onların çekilişlerini desteklemek için direnme hatları oluşturmuştur. Ve bu durum Reşit tarafından ilerleyen yıllarda, hem de yeğenleri Cilasun'un yayınladığı bir Yunan belgesinde bizzat itiraf edilmiştir.

İçinde doğruları da barındıran Sabetaycılık masalıyla asıl Atatürk'ü hedef alan, ancak yüreği yetmediği için bunu bir türlü dillendiremeyen Yalçın Küçük'ün bu yaklaşımları, taşıdığı profesörlük unvanını ve bilim adamlığı kimliğini örselemektedir.

Dedesinin mesai arkadaşı Ethem'i aklama pahasına Küçük kendisini ele vermektedir.

***

Ethem ve onunla birlikte hareket eden Çerkez grupları, tepelenip Yunan'a sığındıkları 1921 Ocak'ından Büyük Türk Taarruzu ve Zaferi'nin sonuna kadar Batı Anadolu'da Yunanlılarla işbirliği yapmışlardır.

Bu bağlamda gördüğümüz ve ayrıntıları ilk kez tarafımızdan ortaya konulmuş bulunan Çerkez Kongresi de Ethem'in anılan faaliyetleri arasında ***özel*** bir yer tutmaktadır.

Bize göre bu kongre, her ne kadar ***İngilizler ortada görünmese de*** doğrudan onların ***stratejik amaçlarını gerçekleştirmek için yapılmıştır.*** En önemli ***stratejik amaçları*** olan Çanakkale-İstanbul boğazlarını elde tutmak için Anzavur ve Adapazarı-Bolu hattı isyanları ile tasarladıkları tampon bölge oluşturmayı, Milli Kuvvetler'in âsileri tepelemesiyle başaramayan İngilizler, Ethem'in şahsında örgütledikleri unsurları ***bir dolgu maddesi gibi kullanarak*** bu emellerine ulaşmak istemişlerdir. ***Ethem, İngilizler için bir çeşit, Anzavur/Adapazarı-Bolu hattı isyanlarının stepnesi olmuştur.***

Nitekim, Mustafa Kemal, 27/28 Şubat 1920'de Komutanlara çektiği bir şifretelde; Anzavur'un Güney Marmara kıyılarını ele geçirdikten sonra Adapazarı [ve Bolu] âsileriyle birleşeceğini, ardından ***bir "Kongre" düzenleyerek İngilizlere bir "Muhtıra" vereceklerini*** bildiriyordu. Kongre'nin ne kongresi, Muhtıra'nın içeriğinin de ne olduğunu açıklamaya gerek görmüyoruz.

Anadolu'nun birçok yerinde Çerkez yurttaşlarımız yaşamasına karşın, kongreye sadece işgal altındaki Marmara havzası ve Batı Anadolu'dan Çerkez delegelerinin katılması da bunu açıkça ortaya koyan bir kanıttır.

***

Sayın Yusuf Gedikli'nin bu kongreyi *"düzmece, zoraki"* diye tanımlaması ise ortaya koyduğumuz belgelerden sonra anlamını yitirecektir. Kitabının bundan sonraki baskılarında Sayın Gedikli'nin bu yanlışını düzelteceğine inanıyoruz.

***

Ethemist unsurlar, zaferin ardından sığındıkları Ege adalarından da Türkiye'ye karşı anılan faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Bu faaliyetlerin sürdüğü zamanların Lozan görüşmelerine denk gelmesi, Ethem'in hem Lozan'daki Türk delegelerine suikast girişimi, hem adalardan Türkiye'ye sızma operasyonları, hem de İngilizlerin aynı anda Yunanlıları Batı Trakya üzerinden savaşa hazırlamaları, ***onun İngiliz-Yunan servislerinin emrinde hareket ettiğinin en önemli göstergesidir.*** Bunların belgelerini ve ayrıntılarını çalışmamızda ortaya koyduk. Ancak aklımıza takıldığı için de kendi kendimize sormadan edemedik: Acaba İngiliz ve Yunan gizli servisinin *kadrolu elemanları* görevlerini bu denli sebatla yerine getirmiş midir?

***

Ethem ve Kuşçubaşı Eşref ile kardeşi Hacı Sami'nin, Atatürk'e yönelik 1926 İzmir suikastinde de ilgilerinin olduğu anlaşılmaktaysa da o konuya bilinen nedenlerden dolayı yer veremedik. Ancak Eşref'in planladığı ve Hacı Sami tarafından icra edilecek 1927 suikast girişimi, onların Yunanistan merkezli Türkiye karşıtı eylemlerinin hemen sonuncusu olmuştur.

Kuşçubaşı, kendini iyi örtse de Ethem anılan 'faaliyetlerini' Ortadoğu'ya kaydıracaktır.

Ethem, Şeyh Sait isyanı ve onunla bağlantılı, devamı olan kalkışmalar; Hoybun-Taşnak işbirliği, 1930 Ağrı, 1937 Dersim isyanı dahil Türkiye karşıtı her eylemin içinde yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin hasmı ülkelerin gizli servislerinin hemen hepsi ile de işbirliği yapmıştır. Ethem'in yine Atatürk'e yönelik bir de 1935 suikasti bulunmaktadır. Buna genişçe yer vermiştik.

Öte yandan, kendisi de ***firari olup yurt dışında bulunan Rauf Bey'in bu sıralarda Ethem'le görüşmese bile haberleşmemesi düşünülebilir mi?***

Düşünmediğimizi belirtmek istiyoruz

***

Çerkez Ethem'in, 10 Aralık 1937'de Başbakan Celal Bayar'a yazdığı mektupta gerçekleştirilmesini istediği konular da ilgi çekicidir:

1- ***Kürtlere tıpkı Irak 'Kürdistan'ında olduğu gibi imtiyazlar verilmesi,***

2- Diğer ***kardeş cemaatlere eşit hukuk tanınması*** ve bu çerçevede seçimlerde nispi temsil hakkı verilmesi,

3- Gerekirse kendisinin istisna edilmesi ile bir genel affın çıkarılması ve muhaliflerin ülkeye dönüşüne izin verilmesi.

Çerkez Ethem'in bu istekleri, yabancı unsurlardan arındırılarak kurulan "Milli Cumhuriyet"in bu özelliğini ve üniterliğini parçalayıp yerine "federasyon" ve "çok hukukluluk" gibi, Türk milleti için Türk İnkılâbı'nın kazanımlarını yok etmeyi amaçlamaktadır. Hiç de masum olmayan; nüfuz ajanlarınca da dillendirilen bu taleplerin, günümüzde AB tarafından Türkiye'ye dayatılıp büyük bölümü gerçekleştirilen AB Uyum Yasaları ile benzerlik göstermesi de dikkati çekicidir. Öte yandan

ilk kez II. Meşrutiyet'ten önce, İngiliz ajanı Prens Sabahattin tarafından ortaya atılan; daha sonra ise Rauf Bey'in organize ettiği; teşebbüsü şahsici, ademi merkeziyetçi, gerici; bu özellikleriyle İngilizci TCF'nin de programına aldığı "ademi merkeziyet"i talep eden Ethem'in yaklaşımı, onun hangi damardan geldiğini de ele vermektedir.* *

Bu görüşlerde ve bu görüşlerin gündeme getirilmesi için de gerekçe gösterilen Kürt ayrılıkçılığının öne sürülmesi ise Ethem ve Ethem'i kullanan güçlerin bir taktiğidir. Aslında kendileri adına açıkça bir talepte bulunmaktan çekinen güçler, bu hedeflerine günümüzde olduğu gibi Kürt ayrılıkçılığını adeta bir mayın merkebi gibi öne sürerek ulaşmayı amaçlamaktadır.

***

Ünlü bir gazetecinin hazırladığı ve 25 Ocak 2006'da TRT 2 TV'de yayınlanan Prens Sabahattin ile ilgili bir programda da 'Prens' ile ünlü *"ademi merkeziyet"* ve *"teşebbüsü şahsi"* görüşlerine övgüler yağdırılmıştır. Programın sonunda "Cumhuriyet Devrimleri'ne de ilham kaynağı olduğu" ileri sürülen bu 'görüşlerin' oldukça ilerici ve ***günümüz için de geçerli bir model olabileceği*** savunulmuştur. Kendisini 1981'den sonra yayınlanmaya başlayan *"Yeni Düşünce"*'deki Ankara Mektupları'ndan tanıdığımız bu ünlü gazetecinin de Kafkasyalı olduğu ve babasının da *güvenlikle ilgili* hassas bir memuriyet yaptığı bilinmektedir.

Çerkez asıllı din bilgini olup Türk İstiklâl Harbi'nde de hizmetleri görülen, ancak her nedense daha mücadele kazanılmadan, 14 Mart 1921'de üyesi olduğu TBMM'den istifa eden Mehmet Hulusi Akyol'un** oğlu Taha Akyol da "Merkeziyetçi, Hiyerarşik, Kuralcı..." başlıklı yazısında *-Çerkezlerin, Ethem ve Rauf Bey dışında Çerkez olduğu gerekçesiyle sahiplendikleri-**** Prens Sabahattin'in 'görüşlerini' savunarak aynen şöyle demektedir: *"...Merkeziyetçi, devletçi yapılardan istifade eden **kudret sahipleri karşı çıksa da,** çağımızda modernleşmenin doğru yolu, 'teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkeziyet'tir."* ****

Demek, Prens Sabahattin damarı hâlâ akmakta.

Ve günümüzde de tartışılan, ***Mustafa Kemal'in "Anadolu'nun Ötüken'i" yaptığı Ankara'***nın devre dışı bırakılarak yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi 'görüşler'in, Türk İnkılâbı'nın/Türk milletinin kazanımı olan Türk Telekom... gibi *son derece stratejik* kamu kurumlarının birer birer *"teşebbüsü şahsi"de bulunan* ***ha-***

---

* Son anda elimize geçen bir çalışmada da ilginç bir not bulduk.
Talat Paşa'nın 1 Kasım 1918'de toplanan İT'nin son kongresinde istifası üzerine Fırka'nın liderliğine getirilen [Rauf Bey'in yakını, Çerkez asıllı] İsmail Canbolat'ın Kongre'ye kabul ettirdiği yeni Parti Programı'nda da şu hususlar bulunmaktadır:
"...Her milletin dini, evi, ilmi ve istiklâli olacaktır. **Milliyetler arasında tam bir eşitlik tesis edilecektir. Resmi dilden başka herhangi bir dilin geliştirilmesine lüzum hissedilen yerlerde mahkeme, belediye ve nahiyeler işlerine ait hususlar için bir kanun tedvin olunacaktır."** Dr. Bünyamin Kocaoğlu, Mütarekede İttihatçılık, s. 67 vd.

** Ünal, Kurtuluş Savaşı'nda..., s. 125.

*** Ünal, a.g.e., s. 76

**** Milliyet, 30 Temmuz 2005. CNN Türk'teki bir programında Düyunu Umumiye'yi bile savunarak çizgisini belli eden Akyol'un, *"kudret sahipleri"* ifadesi ile neyi kastettiğini ise açıklamaya gerek duymuyoruz.

sım ülkelerin istihbarat servisleriyle bağlantılı 'yabancıların' eline geçmesinin kökleri çok eskilere dayanmaktadır.

"Modern, çağdaş, ilerici" bir modelmiş gibi *ambalajlanan* bu 'görüşlerin' ***geri*** ve Batı emperyalizminin; Misakı Milli/İstiklâli Tam esasları üzerine kurulu Milli Türk Cumhuriyeti'ni, etnik/dini/mezhebi esaslara dayalı eyaletlere bölüp kapitülasyonlar/Osmanlı Bankası/Düyunu Umumiye düzenini geri getirmeyi amaçladığı gün gibi ortadadır.

Sadrazamlığı döneminde "ademi merkeziyet"i kabul ettiği bilinen Damat Ferit'lerin imzaladığı Türk'ün ölüm fermanı Sevr, 1920'lerde paramparça edilerek atıldığı çöp sepetinden çıkarılıp ambalajlanarak *"AB kriterleri ve modernleşme projeleri"* adı altında nasıl günümüzde Türk devletine dayatılıyorsa; 'Prens' Sabahattin'in, Rauf Bey'in, Ethem'in anılan 'görüşleri' de ne ilginçtir ki aynı ambalajlarla önümüze bir model olarak sunulabilmektedir. Ama unutulmaması gereken husus var: *Ambalaj,* içindeki çürümüş/kokuşmuş maddeyi kurtarmaya yetmez.

***

21 Eylül 1948'de ölümüne kadar Ethem, Türkiye Cumhuriyeti karşıtı her eylemin içinde yer almıştır. ***Ömrünü adeta bu yolda harcamıştır.***

Kendisi ile ilgili yeni belge ve bilgiler çıkmaya devam ettiğinden çalışmamızın değerlendirme kısmını daha fazla uzatarak okuyucuyu sıkmak istemiyoruz.

Son sözümüz Mustafa Kemal'in Ethem'le ilgili o sözüdür:

"...Ordumuzun içinde bulunan düşman, kovularak [kendi] cephesine sürülmüştü!.."

***

19. BÖLÜM

YALÇIN KÜÇÜK'E DAİR...
(Küçük'ün Dedesi Çerkez Ethem'in Mesai Arkadaşı Çıktı!)

Çerkez Ethem'le ilgili bu çalışmamızda, *-başlangıçta-* Yalçın Küçük'e ilişkin bir bölümü planlamamıştık. Kitapçık nüshamızda Ethem'le ilgili diğer araştırmacıların eserlerini nasıl değerlendirmişsek, Küçük'e de o çerçevede yer vermiştik. Ancak, Ethem gibi *kompleks* bir konu derinleştikçe, Küçük'ün yazdıklarının çalışmamızla ilişkisi de ortaya çıktı. Üstelik, biz Ethem'e ilişkin fikirlerini, ortaya bu kadar yeni bilgi ve belge çıktıktan sonra değiştirmiştir diye düşünürken, 5 Kasım 2005'te verdiği bir konferansında da Küçük'ün aynı görüşleri savunduğunu bizzat kulaklarımızla duyunca hayrete düştük. Bu nedenle kendisine genişçe yer ayırmayı planlamıştık. Fakat çalışmamızın kapsamı oldukça genişlediğinden bundan da vazgeçip salt Küçük'ün ailesinin Ethem'le ilgisine yer vermeyi kararlaştırdık. Ne var ki bunun da konunun anlaşılması için eksik kalacağını düşünerek *-özetle de olsa-* Küçük'ün yürüttüğü Sabetaycılık kampanyasının *asıl hedefine* ilişkin birşeyler açıklama ihtiyacını duyuyoruz.

***

Bilindiği gibi terör örgütünü yıllardır Şam'dan yöneten ***Abdullah***, MGK'da alınıp 7 Eylül 1998 tarihli *-kimi-* gazetelere de yansıyan karar doğrultusunda dönemin KKK Orgeneral Attila Ateş'in 16 Eylül 1998'de Reyhanlı'da sınırın sıfır noktasında Suriye'yi tehdit eden konuşmasının ardından 9 Ekim 1998'de bu ülkeden çıkarılmıştı. *Abdullah*, Rusya, Ermenistan, Ukrayna, İtalya ve Yunanistan'ı dolaşmasının ardından son olarak saklandığı Kenya'daki Yunan Büyükelçiliği'nde CİA tarafından Türk istihbarat görevlilerine *-pimi çekilmiş el bombası niyetine-* teslim edilip 15 Şubat 1999'da da Türkiye'ye getirilmişti.

Bu, öyle kolay da olmamıştı: Türkiye ve Suriye bu nedenle savaşın eşiğine gelmişti. Türk denizaltıları Suriye'yi denizden ablukaya almış; *önlerine çıkacak canlı-cansız her hedefi imha edip Şam'daki avı ele geçirmeleri emredilen Özel Kuvvetler* de sınırda tam teçhizatlı halde mevzilenmişti. Bu kararlılıktan sonra Suriye *Abdullah*'ı hem de Türk yetkililerin göreceği biçimde sınırdaki Kamışlı havaalanından kalkan küçük bir uçakla *-9 Ekim'de-* ülkeden çıkarmak zorunda kalmıştı.

Yalçın Küçük de bu olayın ardından kısa bir süre sonra, 29 Ekim 1998 gibi anlamlı bir günde, uzun süredir ve PKK'lıların içinde bulunduğu Fransa'dan Türkiye'ye dönmüştü.

***

Türkiye'ye döndüğü 29 Ekim 1998'den önce Fransa'da/PKK içinde bulunan Küçük, kendi anlatımlarına göre; ABD ve Avrupa istihbarat servislerinin güdümündeki terör örgütü PKK'yı; Türk devleti adına Türkiyeci bir çizgiye çekmeye çalışıyordu. Örgüt içinde yer almasının nedeni de *-ona göre-* buydu. Küçük, bunu şöyle açıklamaktadır: *"...Belki bilenler var, Avrupa'da[ki] Kürt Şefleri, Parlemente Kürdistane Dere vey Welate ileri gelenleri, Yaşar Kaya-Serhat Bucak, Özgür Politika ve Med-Tv, beni **'Kürtler arasında Kemalizmin ajanı'** veya Şam Büyükelçisi olan yakını [Küçük'ün bacanağı Cenk Duatepe] **ile birlikte Öcalan'ı, Devlet'e teslim eden, 'Kürtler arasında Türk Devleti'nin kulağı' olarak niteliyorlar;** ben ise kendimi hep Kürt-Eli'nde Türk aydınının ve Türkiye Devrimi'nin keşif kolu olarak görüyordum, artık açıklıyorum. Keşif kolu, tehlikeli bir iştir; ancak yaptıklarımdan hoşnutum..."**

Küçük, gayet hoşnut bir biçimde yürüttüğü bu faaliyetler ve amaçlar doğrultusunda Paris-Şam ve zaman zaman da Türkiye'ye gelip gidiyordu. İşte bu trafik sırasında yaşanan bir olayı, *-Küçük'ün Sabetayist olduğunu iddia ettiği-* Oral Çalışlar 14 Haziran 2004 tarihli "Cumhuriyet"teki köşesinde *"Yalçın Küçük'ü Referans Kabul Etmek..."* başlıklı yazısında şöyle anlatıyordu:

"...1989 yılıydı sanırım. Bizler o zaman Aydınlık grubundan kopmuş, Sosyalist Birlik dergisini çıkarıyorduk. Yalçın Küçük telefon etti, benimle görüşmek istediğini söyledi. O günlerde Abdullah Öcalan'la görüşmeden yeni dönmüş, yaptığı söyleşiyi yüklü bir para karşılığı Sokak dergisine satmıştı. Kendisine Sosyalist Birlik dergisinin bürosunda randevu verdim.

"Ankara'dan geldi. Yanında çantalı bir de genç vardı. Buyur ettim. O dönemde derginin yazı kurulunda yer alan ve sonra ÖDP Genel Başkan Yardımcısı seçilen Atilla Aytemur, Pencere yayınları sahibi Muzaffer Erdoğdu ve Necmi Demir'le birlikte onu karşıladık. Odadaki topluluktan pek hoşnut kalmadı. Başbaşa görüşmek istediğini söyledi. Ben de kendisine *'Bu arkadaşlarımdan gizleyecek bir şeyim yok birlikte konuşalım'* cevabını verdim.

"Çaresiz kabul etti ve bana şunları söyledi: ***'Biliyorsun Suriye'den yeni geldim. Başkanla** (Abdullah Öcalan'ı kastediyordu) **uzun konuşmalar yaptım. Sana çok selamı var. Bir günlük gazete çıkarılmasından yana, senin de bu gazetenin başına geçmeni istiyor.'*** Söyledikleri özetle böyleydi. Kendisine şu cevabı verdim: *'Teşekkür ederim. Türkiye'de bir günlük gazete çıkarılacaksa buna **burada** karar verilir. Şimdilik böyle bir gazetenin koşulları yok. Kendisi böyle bir yayın çıkarmak istiyorsa, ona kolay gelsin.'*

* Bilgesu Erenus-Yalçın Küçük, Aydınlık Zindan, s. 53 vd.

"Yalçın Küçük'le bir daha hiç karşılaşıp konuştuğumuzu hatırlamıyorum..." *(İtalik ve siyah bölümler tarafımızdan yapılmıştır. A.E.)*

***

Abdullah'a kuryelik yapan Küçük'ün bu faaliyetleri arasında ilginç bir olay daha bulunmaktadır:

Başbakanlığı döneminde 24 Aralık 1995 seçimlerinden hemen önce Tansu Çiller'in, *Abdullah*'a karşı Şam'da yaptıracağı suikast da Mesut Yılmaz tarafından bir şekilde haber alınıp Paris'teki Küçük'e, Küçük'ten de *Abdullah*'a bildirilmişti. Böylece Çiller'in, *-anketlerde kendi partisinden önde görünen-* Yılmaz'ın ANAP'ını geçmek için yaptırıp başarısını oya dönüştürmeyi tasarladığı suikast, Küçük aracılığıyla önlenmişti. *-Nitekim Çiller'in DYP'si, 24 Aralık seçimlerinden Erbakan'ın RP'si ve Yılmaz'ın ANAP'ının ardından ancak 3. çıkabilmişti.-*

Küçük de bu olayı, hakkında açılan davaların görüldüğü duruşmalarda anlatmıştı.

Bu bölümle ilgili şimdilik sadece şunu belirtmek istiyoruz: Yalçın Küçük, *PKK hareketiyle, onları Türkiyeci bir çizgiye çekmek için mi ilişkiye geçti; yoksa, Kürt hareketini* ***mayın merkebi*** *olarak* ***peydahlayıp*** *kullanmak isteyen; Türkiye'nin milli/üniter yapısını tersine çevirmeyi amaçlayan güç odakları adına mı orada yer aldı?*

Bu sorunun kesin yanıtı şimdi değil, ilerleyen safhalarda ortaya çıkacaktır.

***

Küçük, görevinin bitişinin ardından yurda döndükten sonra tutuklanmış; Edirne, Ankara/Ulucanlar, Haymana, Gebze cezaevlerinde yatmıştı. Hakkında açılan davaların sonucunu, ceza alıp almadığını bilmiyoruz. Ancak bildiğimiz, o sıralar düzenli bir biçimde takip ettiğimiz "Aydınlık"ta, *cezaevinden gönderdiği* yazılarını görmeye başladık.

İtiraf edelim ki Küçük, yeterli sayılamayacak bilgilere sahip olduğumuz Yahudilik, Kabala ve Sabetaycılık konularında yazdıklarıyla bizleri etkiledi. Kendisini aynı şekilde takip eden arkadaşlarımızla yazılarını ayrı ayrı okuyup tekrar bir araya gelip kritiğini yapıyorduk. Bu da elbette daha yararlı oluyordu. Okuduklarımızı, oldukça zorlandıysak da sindirdik. Düşünsel anlamda ufkumuz açıldı. Siyasal yaşama ve olaylara bakışımız farklılaştı. Bunun için Küçük'e toplum olarak teşekkür borçlu olduğumuzu düşünüyor ve kendi adımıza da bunu burada içtenlikle belirtiyoruz.

Ancak, haftalık Aydınlık'ta *-ve arada o grubun aylık dergisi Teori'de-* yazdığı, daha sonraları *Tekelistan* ve *Tekeliyet* serisine dönüşen Küçük'ün yazıları bir noktaya gelince yürüttüğü kampanyadan şüphelenmeye başladık. Küçük, daha sonraları *Sırlar*'ı oluşturacak makalelerinin, "Teori"nin Temmuz 2001 tarihli 138. sayısında yayınlanan *"Jön Türkizm: Doğu Birliği"* başlıklı başlangıç kısmında ***Cemal Paşa'yı, Mustafa Kemal'in İngilizlere ihbar ederek öldürttüğünü ima ediyordu.*** *-Ne ilginçtir, Küçük'ün ana tarafından hemşehrisi olup dipnotsuz yazmakla tanınan bir*

*'yakın tarih uzmanı' da yine hemşehrileri bir gazetecinin tv'de konuğu olmuş, orada İT'nin üç paşasının da İngiliz nüfuzu altındaki bölgelerde şehit edildiğini öne sürmüştü.-**

Küçük'ten kuşkulanmakta son derece haklıydık. Çünkü Küçük böylece Mustafa Kemal'i İngiliz ajanı, dolayısıyla Türk İstiklâl Harbi'ni de *İngiliz operasyonu* olarak itham ediyordu. Doğal olarak biz de Küçük'ün bu *'müthiş icadı'*ndan, ***yürüttüğü operasyonun nereye uzanacağını tahmin ettik*** ve kendisini yakından izlemekten vazgeçtik. Nitekim, yazılarının yayınlandığı dergilerin sahibi olan siyasi hareketin lideri Doğu Perinçek ile de Kemalizm-Enverizm tartışmasına girmiş, bu aşamadan sonra da artık o dergilerde yazıları çıkmaz olmuştu. Sanırız Teori'deki makalesi, o grup dergilerindeki son yazısı olmuştu. Biz de Küçük'ü bundan sonra daha ziyade katıldığı televizyon programları, basında çıkan röportajları ve verdiği konferanslarından izlemeye başladık.

***

Bu süreçte bizim edindiğimiz özfikir şu oldu: Sıkı bir Enverist, doğal olarak anti-Kemalist olduğu gün gibi ortaya çıkan ***Küçük'ün başlattığı Sabetaycılık kampanyasındaki asıl hedefi Mustafa Kemal'dir.*** Ancak, Cemal Paşa örneğinde olduğu gibi bunu, şimdilik *-yüreği yetmediğinden-* açıkça ortaya koyamamaktadır. Adeta, bir libero gibi topu kendi kalesinden alıp orta sahaya getirmiştir. Bundan sonrasını ise *kendisinin bağlantılı olduğu odaklarla bağlantılı* birisi yapacaktır. O kişi de çok geçmeden Soner Yalçın ve kaleme aldığı "Efendi"si olarak ortaya çıkacaktır. Yalçın da *-şimdilik-* Mustafa Kemal hariç etrafındaki hemen herkesi Sabetaycı ilan ederek bir anlamda topu orta sahadan alıp rakip kalenin önüne kadar getirmiş ve bırakmıştır. Ancak ne hikmetse topu kaleye atmamıştır. *Gol yapmak elbette Mustafa Kemal'i de Sabetaycı ilan etmektir.* Yalçın, kitabında yapamasa da

---

* Halbuki, Cemal Paşa'nın Tiflis'ten Ankara'ya kurye olarak gönderdiği ve bu nedenle hayatta kalan tek yaveri olan İsmet Bey'in verdiği bilgiye göre de Paşa, Türkistan'a geçerek Moskova'ya karşı hareket başlatan **Enver Paşa ile birlikte hareket ettiği sanılarak** Rus-Çeka'sının Gürcü tetikçilerince şehit edilmiştir. İsmet Bey, Cemal Paşa'nın şehadetine Mustafa Kemal Paşa'nın çok üzüldüğünü ve "Ah, niye Ankara'ya gelmedi?.." dediğini de belirtmiştir. (İsmet Karadoğan, Cemal Paşa'yı Ruslar Öldürtmüştü, Yakın Tarihimiz, 31 Mayıs 1962, c.2, sayı: 14.) Bu arada bir akademisyen arkadaşımız da ulaştığı son belgeler ışığında Cemal Paşa'nın Sovyet gizli polisi Çeka tarafından şehit edildiğini ortaya çıkarmıştır: Abdülvahap Kara, Yetmişbeş Yıllık Tarihî İfşaat: Cemal Paşa'yı Ermeniler Öldürmedi, Tarih ve Düşünce, Mayıs 2005, sayı: 58.
Öte yandan konu ile ilgili kaynaklar, Mustafa Kemal Paşa'nın, yurt dışındaki İttihatçılardan sadece Cemal Paşa'nın Anadolu'ya gelmesine izin verdiği konusunda ittifak etmektedir. Nitekim, *-o sıralarda Enver Paşa hariç-* diğerleri de şehit edildiği halde, sadece Cemal Paşa'nın naaşı *-iki yavererininkiyle birlikte-* TBMM Hükümeti'nin Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın sağladığı özel bir trenle *-Cemal Paşa'nın-* kardeşi Yüzbaşı Kemal Bey tarafından Erzurum'a getirilmiş, Karskapısı'nda bulunan Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın mezarının yanına defnedilmiştir. Paşa'nın naaşının, Mustafa Kemal'in izni olmadan Türkiye'ye getirilemeyeceğini hatırlatmaya da gerek duymuyoruz. Şehit Cemal Paşa'nın eş ve çocuklarına da yine Kemalist Cumhuriyet sahip çıkarak onlara, eş ve babalarının şan ve şöhretine uygun maaş bağlamış, ev vermiş, yetim çocukların bütün eğitimlerini de üstlenmiştir. (Hikmet Çiçek, Dr. Bahattin Şakir, s. 193 vd.) Bunun da bir **İttihatçı geleneği** olduğunu belirtmeye gerek duymuyoruz.

Ertuğrul Özkök'ün muayyen günler yazarı, *-Küçük'ün ölçütlerine göre Sabetaycı-* Ayşe Arman'a verdiği röportajda "Peki Atatürk?" şeklindeki Mustafa Kemal'in Sabetaycı olup olmadığına ilişkin soruya "Ben bilmem! Onu da başkası araştırsın" gibi her tarafa çekilebilecek bir yanıt vermişti.*

İT'nin Sabetaycı Maliye Nazırı Cavit Bey'in oğlu -veya evlatlığı- Şiar Yalçın'ın oğlu olduğu iddia edilen Soner Yalçın'ın bıraktığı yerden oyunu tekrar Küçük devralır. Oldukça hacimli büyük boy iki cilt halinde yayınlanan *"İsyan"*'larında Küçük, dış hatlardan asıl hedefe, Mustafa Kemal'in Sabetaycı olduğunu kanıtlamaya çalışır. Bu amacını *örtmek* için Zübeyde Hanım'a, riyakârca "annemiz" diye hitap etmekten de çekinmez.

İsyan'a kadar, yazılarında ve konuşmalarında *Gazi Mustafa Kemal Atatürk* için bir kez olsun Atatürk demeyip hep "Kemal Bey" veya "Mustafa Kemal Paşa" diye bahseden Küçük'ün, bu kez tek tırnak içinde başları büyük harfli olmak üzere 'Büyük Kurtarıcı' diye yazdığını gördük. Gazetecilik kültürüne biraz sahip olanlar, bir kelime veya kavramı tek tırnak içinde vermenin onu ti'ye almak olduğunu gayet iyi bilir. 'Büyük Kurtarıcı' deyimini, yazısının dışında Küçük'ün bizzat ağzından da duyduk. 5 Kasım 2005 tarihinde verdiği "Tarih Yöntemi ve Gizli Tarih" konulu konferansında Küçük, 'Büyük Kurtarıcı'yı, ağzını yayarak, inceden dalgasını geçerek, böylece yazım tekniğini bizzat ağzıyla, mimikleriyle tarif ederek kullandı. Buna bizzat tanık olduk.

Şimdi, Küçük ve ardından Yalçın'ın, dolaylı yollardan ***"Atatürk de Sabetayist'ti" kampanyası ile aynı sıralarda "Vahdettin hain değildi" kampanyasının başlatılması da gayet anlamlı olmaktadır.***

Demek, Cumhuriyet yıkıcılığı tek merkezden yönetilmekte!

Ekranda Anzavur'u Gördük

Şimdi burada biraz da Küçük'ün kitapları dışındaki konuşmalarına değinmenin yeridir. Bunlardan ilki, Flash Tv'de 1 Ocak 2005 Cumartesi günü yayınlanan Ceviz Kabuğu programında yaptığı konuşmalardır. Biz de program başlamadan önce elimize kalemi kâğıdı alıp ekranın karşısına geçtik. Gecenin ilerleyen saatlerinde program başladı ve ekranda *Anzavur'a benzeyen* birisi belirdi. Adeta şoke olmuştuk!

Beyaz kazak üzerine siyah ceket giymiş, boynuna kırmızı bir kaşkol atmış, başına da tıpkı Anzavur'unkine benzeyen bir kalpak giymiş hali ve yüz hatlarıyla karşımızda Küçük değil de sanki Ahmet Anzavur vardı!

Programın yapımcı-sunucusu Hulki Cevizoğlu'na Kuvayı Milliye'yi temsilen taktığını söylediği kalpak, ne yazık ki Kuvayı Milliyeci kalpağı değildi. *O kalpak türü daha ziyade Ethem ve Anzavur'ların* giydiği cinstendi.

Anzavur'un bilinen tek fotoğrafı vardır. Ona da Sabahattin Selek, iki cilt olarak planladığı ancak bir cildini çıkarabildiği *Milli Mücadele Tarihi 1* "Ansiklopedisi"nde yer vermiştir. İşte biz o gece ekranda Küçük belirince *-ister istemez-* kar-

---

2 Ben Adnan Menderes'e Eşcinsel Demedim, Hürriyet, 2 Mayıs 2004.

şımızda sanki Anzavur'un bulunduğunu hissettik. O zaman not aldığımız bu hususu şimdi de burada yazıyoruz. ***Tabii ki amacımız Sayın Küçük'e hakaret etmek değildir.*** Biz sadece fiziki bir benzerliğe dikkati çekmek istedik.

Küçük'ün programda söylediği ve aldığımız notlardan önemli olanları başlıklar halinde şöyledir:

- Türkiye'nin son 40 yılındaki tartışmalarından beni çıkarırsanız geriye hiçbir şey kalmaz.

- Son 150 yıllık Türk tarihi, Yahudilerle Hıristiyanların mücadelesidir. Biz bu savaşta figüran bile olamadık.

- Türk oğlu Türk'üm! Hatta Türkmen'im.

Programın ilerleyen bölümlerinde baba tarafından ***Türk,*** anne tarafından ***Kafkasyalı*** bir aile olduğunu kabul etti.

- Ailesinde de** (ana tarafı) **İbrani bağlantılı kimseler/isimler bulduğunu söyledi.

- *Türkiye Cumhuriyeti'ni Sabetaycıların kurduğunu* Soner [Yalçın]'den önce ben söyledim, yazdım. (Yalçın'a adıyla hitap etmesi çok ilginç.)

- Soner'le o kitabı [Efendi] yazarken çok konuştuk-tartıştık.

- Yale Üniversitesi'nde doktora yapmış. Cevizoğlu, oranın Kurukafa tarikatının merkezi ve Bush'un da oradan mezun olduğunu, dolayısıyla böyle boş bir yer olmayan Yale'den mezun olmasının ilginç olduğunu, *-şaka yollu-*, ***kendisinin de oradan Türkiye'nin kafasını karıştırmak için mi yetiştirildiğini sordu.***

-Küçük, Kurukafa tarikatının önemli olmadığını ileri sürdü. Oradan kaçtığını söyledi: Çünkü beni devşireceklerdi. Papandreu oradaydı. Beni de Türkiye'nin Papandreu'su yapacaklardı. Bunu istemediğim için Fransa'ya kaçtım.

Bu arada Kıbrıs Gazisi olduğunu söyleyerek cüzdanından çıkardığı gazilik belgesini de gösterdi: Magosa'yı biz aldık, benim birliğim aldı. Hiç kimse bana Türk subayları kötü dedirtemez.

Cevizoğlu: Kaşkol-kalpak neyin simgesi?

- Kalpağı seviyorum, Avrupalı olmak istemiyorum. Türkiye şu anda 1918'i yaşıyor. Onun için kalpak! (Kuvvacılık) Şimdiki yöneticiler, o zamanki yöneticilerden (vezirlerden) daha satıcı.

- Sabetaycılık tartışmasını İsmail Cem'in cumhurbaşkanı olmasını önlemek için çıkardım. Yakınlarım ki, 2-3 kişiyi geçmez; bu konuyu açmama 'İyi yapmadın' dediler. Çaresizdim bunu açmaya.

Cevizoğlu: Attilâ İlhan?

- O kasketli, ben kalpaklıyım. (Sonuçta genel anlamda farklı düşünmediklerini belirtti.)

- Türk aydını Tercüme Odası'nda doğmuştur.. Almanya'daki Fransa'daki yurttaşlarımız oraya gitmeden önce cami bilmiyordu, şimdi oradan çıkmıyorlar.. ABD ve İsrail'in Türkiye'nin AB'ye girmesini istediğine inanmıyorum.. Türkiye'ye AB kapısı kapanmıştır. Bu, III. Viyana Bozgunu'dur.

- Ecevit'in Sezer'e ziyareti: ***'Musul'u al' dedi.*** (Barzani'den alınacakmış.) ***Atatürk'ten İnönü'ye İnönü'den Ecevit'e bir vasiyet var Musul'la ilgili.*** Şubat'ta çıkacak kitabımda da var bu, kaynaklarıyla..

- Kırk yıldır plancıyım, turizme karşıyım. En güzel sahillerinize yabancılar giriyor, Türk giremiyor. Birkaç turist gelebilir ama kampanya olarak yapılmasına karşıyım. Dış turizmle o.../fahişe sektörü beraber girer. Yabancı sermayeye de karşıyım.

- Türkiye, ABD/AB arasında 2 nüfuz bölgesine bölündü. (Batı: AB/Doğu: ABD)

- Urfa, Yahudilik için en az Kudüs kadar kutsaldır. Arzı Mevud, bizim Misakı Milli gibi muğlaktır. İsrail'in toprak alması Filistin'in ikinci tekrarıdır (Bunu devletin güvenlikle ilgili makamlarına dayandırdı.)

- ***Türkiye Cumhuriyeti bugün bitmiştir. 2002 itibariyle Atatürk gerçekten ölmüştür.***

- Avrupa'ya giden Türk hocaları oraların üniversitelerinde ders vermek isterler. Hocalığa talip olurlar. Ben öğrenci olmak istedim, oldum. ***Kürdoloji okudum, Yahudi Kürtleri orada duydum. İsrail'de 200 bin kadar Kürt Yahudisi var. Irak'ın kuzeyinde de 200 bin kadar Kürt Yahudisi var.*** Türkiye'nin yetkili makamlarının rakamı. Seymour Hersh *(MOSSAD'ın Irak'ın kuzeyinde infaz timleri kurduğunu yazan ABD'li gazeteci A.E.)* Yahudi ama, ona o bilgiyi bir Avrupa ülkesinin servisi verdi.*

- ***Bana göre dağdaki PKK'lıları Barzani'nin üstüne salarım! Atatürk bunu yaptı. (Bize karşı savaşan-?) Simko'yu onların üstüne saldı.***

- Leyla Zana'nın İstanbul'da verdiği yemeğe çağırdıklarının içinde İbrani olmayanı bulamadım. Sabetaycılar Musevi değil İbrani'dir. (Kudüs hahamlarının onları Yahudi saymadığına dayanarak.). Bir ülkede mezar taşları okunmuyorsa, isimbilim yoksa tarih de yoktur! Dışişleri Bakanlığı'na Sabetaycı olmayanları oturtmazlar. [Yaşar] Yakış da onun için oturtulmadı. Masonluğu idare edenler de Sabetaycılardır.

- ***Türk-İslam Sentezi bir Yahudi projesidir. Bu sentez bizi bin yıldır birlikte yaşadığımız komşularımızdan koparıp tamamen İç Asya'ya yönlendirmeyi amaçlar.*** Ayrıca Türk-İslam Sentezi komşularımızdaki İslam'dan farklı bir İslam anlayışı yaratmayı amaçlar. Wambery, Dupont da bu amaca hizmet eder.

- Türklüğü ibra ediyorum (açıklıyorum): Türkler savaşçıdır ama katliamcı değildir. ***1915, Türk'ün değil!***

Avrasya Birliği'ne karşı olduğunu açıklamıştı. "Ucu bucağı/sınırı belirsiz/belli olmayan bir coğrafya" diye gerekçelendirdi. Onun yerine "Doğu Birliği"ni önerdi. Doğu Birliği'nden kastı Türkiye'nin komşuları ile bir birlik kurması.

- Doğu Birliği dediğinizin içinde Ermeniler de var mı?

- ***Arap'la Ermeni ile çok rahatım...***

Türk-İslam Sentezi ve bu görüşü Aydınlar Ocağı'nın ortaya atmasından, hocaların da ocağın genel başkanlığını yapmalarından hareketle Mustafa Erkal ile Nevzat Yalçıntaş'ın da Sabeyatist olduğunu ileri sürdü: Yalçıntaş'ın oğlu Şişli Terakki mezunu. Abdullah Gül'ü de yetiştiren Yalçıntaş'tır.

- Mustafa Erkal: Benim oğlum da Şişli Terakki mezunu.

---

* Ancak, o konuyu dünyada ve Türkiye'de Hersh'ten önce bir Türk gazeteci yazmıştır: Uğur Yıldırım, MOSSAD'ın Irak'taki Suikast Timleri, Aydınlık, 23 Mayıs 2004, sayı: 879.

Erkal, Küçük'ün o tezini kabul etmedi. "Cahilliğini göstermiş oldu" dedi. Enderûni ilişkilerden bahsetti.

Yalçıntaş da, "Evimiz Şişli Terakki Lisesi'ne 5 dakika mesafede olduğu için oğlumu oraya yazdırdım" dedi.

Yaşar Nuri Öztürk: Yahudilik bin yıldan fazladır İslam'ı kontrol ediyor. Ilımlı İslam, ABD/İsrail projesidir.

Küçük: Soner de ben de biz şunu söylüyoruz: Bazı tarikatler ve cemaatler aracılığıyla İslam da Yahudiliğin kontrolünde. Bazı şeyhülislamlar Judaic. Cumhuriyet döneminde bazı Diyanet İşleri Başkanları da Sabetaycı. Tarihçiler buna ne der? Ben Siyonistlerle savaşıyorum. Bu ülke için benden daha çok acı çeken Sabetaycı olduğunu biliyorum.

- Türkiye şu anda iki ihaneti birden yaşıyor: 1. Kemalistler, Kemalizm'e, Cumhuriyet'e ihanet ediyor, 2. İslamcılar İslamiyet'e ihanet ediyor. Bugün Türkiye'de ahlâk bitmiştir. Fahişelik devrimi yapıldı. Marksizm ahlâk meseleleriyle ilgilenmemiştir, çok büyük eksikliktir.

Gece saat 04.00'a kadar süren program, sonlarına doğru hayli renklendi. Ancak ona, Küçük'ün diğer konuşmalarına yer verdikten sonra değinmeyi düşünüyoruz.

Küçük'ün Flash Tv Konuşmasının Değerlendirmesi: Küçük'ün, "Türkiye'nin son 40 yılındaki tartışmalarından beni çıkarırsanız geriye hiçbir şey kalmaz" savını çok bencilce bulduğumuzu belirtmek istiyoruz. Bir insanın kendisini sevip saygı göstermesi, dozunda olması koşuluyla olağandır. Ama bu, Küçük'ün kendini gördüğü gibi bir noktaya geliyorsa, o zaman bu ruh halinin incelenmesi için devreye başka uzmanların girmesi gerekmektedir. Cumhuriyet Devrimi'nin 80 yıllık birikimini yok saymak, doğrusu hayret edilecek bir durumdur.

"Son 150 yıllık Türk tarihi, Yahudilerle Hıristiyanların mücadelesidir. Biz bu savaşta figüran bile olamadık" iddiası da Türk milletini küçük görücü bir yaklaşımdır. Türk milleti o gün de bugün de her iki unsurla da mücadele halindedir. Ve her şeye karşın, henüz yenilmemiştir.

Salt Sabetaycıların değil, ***hemen herkesin etnik kökenini kurcalayan Küçük, kendi etnik kökeni konusunda ise kafaları karıştırmaktadır.*** Programın başlarında *"Türk oğlu Türk'üm! Hatta Türkmen'im"* demesine karşın, ilerleyen bölümlerinde baba tarafından Türk, anne tarafından ***Kafkasyalı*** bir aile olduğunu kabul etti. Ancak biraz daha ilerleyen bölümlerde de bu kez, "Ailesinde (ana tarafı) ***İbrani*** bağlantılı kimseler/isimler bulduğunu" söyledi.

"Türkiye Cumhuriyeti'ni Sabetaycıların kurduğunu Soner'den önce ben söyledim, yazdım" demesi de ***"Atatürk de Sabetayist'ti" iddiasının antrenmanı özelliğindedir.*** Küçük-Yalçın paslaşmasına ilişkin yukarıda kısaca değinmiştik. Yalçın'dan bu şekilde bahsetmesi de aralarındaki ilişkiyi ele vermektedir.

Yale Üniversitesi'nden devşirilmemek için kaçtığını iddia etmesi... ***Yale'den kaçıyor Fransa'ya, Türkiye'den kaçıyor Fransa'ya..*** Fransa, Fransa, hep Fransa!.. Neden başka ülkeler değil de Fransa?. Yoksa ***özel*** bir nedeni mi var?

Küçük'ün, "Magosa'yı bizim birlik aldı" savını ise tebessümle karşılıyoruz. Kendisi, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na bildiğimiz kadarıyla yedek subay olarak katıldı. ***Kıbrıs gibi üç kuvvetin müşterek icra ettiği dünyanın en zor askeri harekâtında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, Magosa gibi büyükçe bir kentin istirdadını birkaç aylık*** *yanaşık düzen* ***eğitimi almış, takım komutanı bir asteğmene vereceğine biz inanamıyoruz.*** Gazilik Belgesi de sadece subay-astsubaylara değil, harekâta katılan tüm personele, o cümleden Mehmetçiklere de verilmiştir. Dolayısıyla o belge Magosa'nın istirdadını gerçekleştirdiğini değil, harekâta katıldığını gösteren bir belgedir. Bunlar doğru değilse Küçük'ten özür dileriz.

"Sabetaycılık tartışmasını İsmail Cem'in cumhurbaşkanı olmasını önlemek için çıkardım" savı ise inandırıcı değil. Çünkü doğru ise o amacına ulaştı. Cem cumhurbaşkanı olamadı. Siyasetten de dışlandı. Küçük'ün de bu kampanyayı sonlandırması gerekti. Ama görüyoruz ki giderek tırmandırıyor ve ***nihai hedef olarak da Atatürk'ü seçtiği anlaşılıyor.***

Şimdi burada "kampanyayı Cem'in adaylığını önlemek için açtım" iddiası doğru çıkmamaktadır. Acaba ***Cem için mi açtı, yoksa onu örtü olarak kullanarak asıl Atatürk için mi?!***

Atatürk'ün Musul'un alınmasına ilişkin iddialarını belgelendirebilir veya inandırıcı bilgiler ortaya koyabilirse ciddiye alınır.

Ancak, ***Küçük'ün burada bu tarihte böyle söylemesine karşın, 5 Kasım 2005 konferansında tam tersini ileri sürmesi ise kafaları karıştırmaktadır.*** Biz de hangi Küçük'e inanacağımızı şaşırdık. Flash Tv'de Türk kamuoyunun karşısında ***açık*** konuşan Küçük'e mi, yoksa ***kapalı*** salon toplantılarında bir avuç eski fraksiyondaşına konuşan Küçük'e mi?

"Arzı Mevud, bizim Misakı Milli gibi muğlaktır" savı çok önemli ve üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir konudur. Tamamen katılıyoruz. Küçük, Cumhuriyet'i/Kurucusu'nu bu konulara karıştırmadan bu doğrultuda devam etseydi. Türk milleti için çok daha yararlı bir iş yapmış olurdu. *Kürt Yahudileri* konusu da yine aynı derecede önemlidir. Ancak, *Aydınlık Zından'da* ***akladığı*** Halide Edib'in bu konu ile ilgisini de açıklamasını beklerdik kendisinden.

"Bana göre dağdaki PKK'lıları Barzani'nin üstüne salarım! Atatürk bunu yaptı. -Bize karşı savaşan (?) Simko'yu onların üstüne saldı" iddiası ise gerçeklerle bağdaşmamaktadır ve altında başka niyetler yatmaktadır. Eski bir Türkçü ağabeyimizin dedesi olan İsmail Simko Türkiye Kürdü değildir ve bize karşı *-bildiğimiz kadarıyla-* savaşmamıştır. İran Kürdü Simko'nun ***TM bağlantılı*** olduğu da bilinmektedir. Simko, bizimle savaşmadığı gibi, tam tersine Osmanlı ve Türk İstiklâl Harbi'ne karşı emperyalistlerce kışkırtılıp örgütlenen tüm gruplara karşı da mücadele etmiştir. Biz de bunların bir kısmına çalışmamızda yer verdik. Şimdi durum böyle olduktan sonra Simko ile PKK/*Abdullah* nasıl karşılaştırılabilir?

Eğer, karşılaştırılamıyorsa, o zaman da Küçük'ün söylediklerini tersinden okumak gerekecektir. Bu durumda da içerideki PKK'lıları *-Abdullah dahil-* ***pazarlık***

yaparak salıvermek! PKK'lılar ve onların ardındaki emperyalist güçler de bunu talep ettiğinden Küçük'ün kendisini nereye oturtacağı da merak konusu olmaktadır.

"Türk-İslam Sentezi bir Yahudi projesidir" savı da muhataplarınca yanıtlandığından biz bir yorumda bulunmuyoruz. Ancak, Yalçıntaş ve Erkal için ortaya attığı Sabetaycı savından "özür dileyerek" vazgeçmesini ise yadırgadığımızı belirtmek istiyoruz.

Küçük, bu suçlamayı Ertaç Tinar için de yapmıştı. Ve Tinar, Küçük'ün tüm Sabetaycılık kriterlerine uyuyordu. Ad-soyadında hem *-er* hem de *-ar* takısı vardı. Ve *Tinar* soyadı bize göre de *anlamsızdı*. Adam bir de *İsrail ile bağlantılı idi* ve Susurluk'un kayıp silahlarını bu ülkeden alıp Türkiye'ye satmıştı. Ne var ki, Küçük'ün bunları yazmasından sonra Tinar, ailesinin şeceresini açıklayıp Sabetayist değil Türkoğlu Türk olduğunu kanıtlayınca, Küçük yine sadece *"özür dilerim"* diyerek işin içinden çıktı.

Biz bu konunun açılmasını ve Türk milletinin *bu olgu* hakkında bilgilenmesini içtenlikle savunuyoruz. Ancak, bu yapılırken, *bilim disiplinine* de son derece uyulmasını bekliyoruz. Halbuki Küçük'ün verdiğimiz örneklerde olduğu gibi bu disipline pek de uymadığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, ***Küçük'ün doğru yazdığı konular da kuşkuyla karşılanır duruma düşmekte, o zaman da Sabetaycılık dejenere edilmiş hale gelmektedir.***

Küçük'ün o amaçla hareket ettiğine inanmak istemiyoruz. Ancak manzara ne yazık ki bu!

"1915 [tehcir], Türk'ün değil!" savı doğru ve Türklerin gururunu okşamakla birlikte, iddiayı diğer konuşma ve yazılarında da dillendiren Küçük bunu başka bir amaç için gündeme taşımaktadır. Onu da genel değerlendirmede açıklayacağız.

Avrasyacılığa karşı olup Doğu Birliği'ni savunması ise kendisinin ***Enverist damardan geldiğini*** ortaya koymaktadır. Üstelik "tek devletli" bu Doğu Birliği'nin içinde Ermenilerin de bulunacağını kabul etmesi, o birliği şimdiden ***panayıra*** benzetecek bir *fantezidir.*

Programda kendisi ve telefonla katılan Yaşar Nuri Öztürk'ün, "Yahudilik bin yıldan fazladır İslam'ı kontrol ediyor. Ilımlı İslam, ABD/İsrail projesidir" iddiası ise son derece yerinde ve daha da açılması gereken bir konudur.

Küçük'ün "Akşam" Röportajı

Şimdi de Küçük'le Akşam'dan Oray Eğin'in yaptığı, gazetenin 1/2 Mayıs 2005 tarihli sayılarında "Yale Üniversitesi'ni Kendisini Gerilettiği İçin Terk Eden Adam" ve "Türk Aydını İsmet Paşacı" başlıklarıyla iki gün üst üste yayınlanan röportajdan konumuzla ilgili bölümleri vereceğiz:

"...Bu yazı dizisinde de Prof. Küçük'ün alternatif Türkiye tarihini okuyacaksınız, daha önce gündeme gelmeyen pek çok bilgi gün ışığına çıkacak...Çok zengin bir ailenin çocuğu olarak doğan, Ankara'da İsmet Paşa'nın kabul ettiği bir öğrenci lideri olarak adını duyuran, Yale'yi kendini gerilettiği için terk eden, düşünceleri yüzünden yıllarca [?!] hapis yatmış bir Küçük'ü tanıyacağız.

- Son zamanlarda Türkiye'nin tartıştığı tek mesele sözde Ermeni soykırımı. Sizin incelediğiniz Mavi Kitap bu konuda ne diyor?

- Bakın bu meşhur Mavi Kitap...Çok enteresan bir önsözü var Lord Bryce'ın... Diyor ki ***'Bu Türkler bunu yapmaz.'*** Çok enteresan. ***Karar hükümetindi*** ve Müslümanların Hıristiyanlara karşı bir mücadelesi yoktu.

- Yurtdışından akademisyenler 'Türklerin niyeti önemliydi, iş soykırıma varacaktı' diyor, bu geçerli bir tez olamaz mı?

- Ne Türklerin Kürtlere yaptıkları, ne de Ermenilere yaptıkları genocid'e girmez. Hayır, niyet önemli değil! Genocid'in tarifi Hitler'in yaptığıydı. Hiçbir şekilde bir Yahudiyi birbirinden ayırmadı. Babası olsa Yahudi'yi gönderdi.

- Türkler ne yaptı?

- Bizde iyi Ermeniler vardı. Eğer bir tek Ermeni'ye dahi iyi Ermeni diye dokunmadıysak genocid yoktur. İkincisi, Erivan genocid demez. 'Büyük katliam' veya 'Büyük kıyım' der. ***Erivan kendilerine yapılandan dolayı Türkleri sorumlu tutmaz.***

- Neden bu kadar önemli insan, bilimadamı bir yandan da var diyor? Veri ve bilim tarafsız değil midir? İkinci Dünya Savaşı'nda hemfikir, burada neden hemfikir değiller, belgelere ulaşılamadığı için mi?

- Bunun belgeyle ilgisi yok, tarihçilerle ilgili hiçbir tarafı yok. Böyle bir savaşta, elimizde tek belge ***İçişleri Nazırı'nın 'arka tarafımızın boşaltılmasını' istemesi.*** Bu makûldur. Her ülke bunu yapar. Pek çok Ermeni ölmüştür, bizden de ölmüştür, ama Ermenilerin her halûkârda daha fazla öldüğünü düşünmemiz lazım. Bu tamamen politik birşeydir.

- Neden şimdi konuşuluyor?

- Çok zayıfladık. ***Cumhuriyet hiçbir sorunu çözemedi.*** Yeni kitabımın konuları bunlar. 80 yıl oldu bunu çözemedik, ***Kürtleri, kalkınmayı, Yunanistan'ı, hiçbir şeyi çözemedik.*** Çöküyoruz. Şu anda biz çok zayıfız. Çok zayıf olduğun zaman her taraf gidiyor.

- İnsan Yalçın Küçük'ü merak ediyorum, kendi hayatınızı gizlemeyi seviyor musunuz?

- Benim hayatım hep çelişkilerle dolu. İskenderun'da doğdum, çok varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldim. Benim büyüdüğüm yerde iki konak vardı. Biri annemlerin, ***Sabuni Ailesi***'nin konağı. Bir tanesi de babamların konağı. Sonra epey fakirledik..İflas etti babam. ***Bir Fransız olarak dünyaya geldim.*** Çünkü Fransız sömürgesiydi. *Her sömürge insanı, her sömürge zengini misali* ***babam da Fransız ahlâkına ve terbiyesine özendi. Bizi öyle yetiştirdi. Evde birçok sözcük Fransızca söylenirdi.*** Bir tarafım köylü olmasına rağmen öyle konuşulurdu. Sonradan o birdenbire çöktü. ***Bendeki bazı formel yanlar birazcık Fransız sömürgesinde büyümüş olmakla ilgili.*** Öbür taraftan yine bir çelişki; bir tarafım köylü, ama anne tarafım şehirli. ***Halep'in Sabuni Ailesi'nden.***

- Sabuniler Sabetayist mi?

- Sabuni, Sabuncu demektir. Halep'in çok geniş ailelerinden bir tanesi. Bizim bildiğimiz, benim şimdi çıkarttığım, ***anne tarafım Kafkasyalı; Çerkez-Gürcü.*** Za-

ten tipleri de öyle. ***Bir eniştemin İbrani olduğunu teşhis ettiğim zaman çok memnun oldum.*** Hemen açıkladım: ***Benim Sabetayistlere karşı hiçbir özel karşıtlığım olmadığını da gösteriyordu.*** Adı İzzet'ti. Çok kullanılan bir isim İbranilerde..Soyadı Erozan, Berin Nadi'nin kızlık soyadı..Fenerbahçe eski başkanlarından Agâh Erozan da akrabasıydı.

- Ailenizde bir Kaan, yani Kohen de var değil mi?

- Kaan...oğlumun teyzelerinin çocuklarına koydukları isimlerden biri. Tabii bilim o kadar hoş birşey ki, ***annemin babasının TM (Teşkilatı Mahsusa)'den olduğunu teşhis ettiğimiz için, aile tarihimiz de o, yaptıklarımız da o.*** Hep mücadeleci oldu. *Türkiye'de nerede bir kurtuluş mücadelesi olduysa, bunu TM başlatmıştır.* Türk solunun değerlendirmesiyle benim değerlendirmem çok ayrı. ***Ben yavaş yavaş TM'nin de çok önemli ölçüde İbranilerden oluştuğunu düşünüyorum.*** Bu da bana bir hipotez veriyor.

- Ailenizin siyasi görüşü neydi?

- Hep CHP'li. ***Annemin dedesi İskenderun Belediye Başkanı..(...)***

- Kabataş'tayken siz, aileniz İskenderun'da mıydı?

"Hep İskenderun'dalardı. Ortaokuldan sonra orayla bağım koptu. Üniversitede, sadece Siyasal Bilgiler Fakültesi sınavlıydı ve birinci olarak girdim...Bize gelinceye kadar ***Türkiye'de Kemalizm yoktu.*** Böyle bir kavram yoktu. İki, İsyan'da çok açık söyledim, kaynaklar gösterdim, ***aydın kesim Kemal Paşa'yı sevmezdi, İsmet Paşa'yı severdi.***

- Sebebi?

- ...Kemalist Devrim yıpranmıştı. İkincisi, Kemal Paşa'nın özel yaşamıyla ilgili çok bize hoş gelmeyen anlatımlar vardı.

- Özel hayatıyla ilgili iyi şeyler duymuyoruz, dediniz ya. Latife Hanım'ın mektuplarının açıklanmaması da böyle bir sebepten olabilir mi?

- İsyan'ın ikinci cildinde Fahrettin Altay Paşa'nın piyasadaki anılarından bölümler koydum. Latife Hanım'ın anılarına onlar için gerek yok. Bunları Cahit Uçuk da uçuk uçuk yazdı. Bunları da kullandım. Benim değerlendirmem şudur: *Büyük Kurtarıcı Osmanlı'ydı. Yaşamı da Osmanlı'ydı. Çankaya da bir Osmanlı'ydı.* Çankaya Sofraları ile özel, gizli tarihte bunları işiterek büyüdük. Ama *buna rağmen benim kuşağım Kemalist oldu.*

- Mustafa Kemal'den Büyük Kurtarıcı diye bahsediyorsunuz ama çalışmalarınızda ona özel bir dokunulmazlık zırhı örmüşsünüz gibi.

- Büyük Kurtarıcı sözü şu: Çok kurtarıcı var, o en büyüğü. Bu kadar basit. Bende önemli noktalardan bir tanesi de onurdur, zenginlik düşüncesi. Ben her şeyi, tarihimi de zenginleştirmeye çalışıyorüm. Bana göre tek mezarlı pantheon [ulular mezarlığı] bizi yoksullaştırır. Ben çok mezarlı pantheon yaptım. Mücadelenin sadece Kemal Paşa'yla başladığını söylemek bizi yoksullaştırır. İkincisi, görüyorsunuz kendimden o kadar eminim ki ***hiç kimse bana anti-Sabetayist diyemez.*** Çünkü Esat Paşa'nın en güzel resimlerini ben bastım. Gelibolu kahramanıdır Esat Paşa ve Bülbülderesi (Sabetayist mezarlığı)'nde yatar. Şimdi yepyeni bir teori çıktı. Liz

Behmoras benden cesaret almış, Moiz Kohen'in hayatını yazmış. Bu kitabı okuduğunuz zaman 20. Yüzyıl'ın başında ***Türkiye'de ister İttihat ve Terakki'nin içinde, ister dışında, ister onlarla beraber ister onlara karşı 1906'yla 1926 arasındaki en önemli kavga Siyonistlerle benim Rezervist dediğim, bu kitapta Alliancist denilenlerdir.*** Moiz Kohen'in 9'uncu Siyonistler Kongresi'nde Osmanlı delegesi olarak konuşmasını yayımladım. 'Burası vaat edilmiş toprak' diyor. Bunlar Osmanlı ya da ***kurulacak devleti, adı olmasa da güçlü bir İbraniyeti olan devlet olarak söylüyor.*** Siyonistler ise ayrı bir devlet istiyor. Bu kendi içlerinde bir kavgadır.?

***

"Akşam"ın değerlendirmesi: 1. Mavi Kitap'ın önsözünü referans alarak Ermeni sorunu ile ilgili iddialara "Türkler bunu yapmaz. ***Karar hükümetindi*** ve Müslümanların Hıristiyanlara karşı bir mücadelesi yoktu" diyerek sorumluluğu İT Hükümeti'ne ***özellikle de Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya atıyor.*** Erivan'ın da "kendilerine yapılandan dolayı Türkleri sorumlu tutmadığını", tezini kuvvetlendirmek için kullanıyor.

2. Cumhuriyet'in 80 yıldır hiçbir sorunu; Kürtleri, kalkınmayı, Yunanistan'ı çözemediğini öne sürüyor.

3. Anne tarafının Halep'in büyük ailelerinden Sabuni'lerden olduğunu; doğduğu topraklar [Hatay] Fransız sömürgesi olduğundan ***bir Fransız olarak*** dünyaya geldiğini; her sömürge insanı zengin örneğinde olduğu gibi babasının da Fransız ahlâkına ve terbiyesine özendiğinden kendisini ve kardeşlerini öyle yetiştirdiğini; bir tarafı köylü olmasına rağmen evde birçok sözcüğün Fransızca söylenip konuşulduğunu; ***Kendisindeki formel (?) yanların da Fransız sömürgesinde büyümüş olmakla ilgili olduğunu açıklıyor.***

4. Anne tarafının Kafkasyalı; Çerkez-Gürcü olduğunu *-Flash Tv'de sadece Kafkasyalı demişti-,* zaten tiplerinin de öyle.olduğunu; bir eniştesinin İbrani olduğunu, bunu teşhis ettiği zaman da *çok mutlu olduğunu;* bunun açıklamasının da kendisinin anti-Sabetayist olmadığını gösterdiğini; yine Sabetayist Esat Paşa'nın en güzel fotoğraflarını yayınlamasının kendisinin anti-Sabetayist olmadığının en büyük kanıtı olacağını; ailesindeki *Kaan* ve *Kohen* adlı kişilerin bulunmasının da Sabetayistlerle akrabalığını güçlendirdiğini ileri sürdü.

5. ***Annesi*** *[Şerife Hanım]****nin babasının TM'ci olduğunu;*** *Türkiye'de nerede bir kurtuluş mücadelesi olduysa, bunu TM'nin başlattığını;* yavaş yavaş TM'nin de çok önemli ölçüde İbranilerden oluştuğunu düşündüğünü belirtiyor. Küçük, bu iddiasını, ***dedesinin TM'ci olduğunu,*** Ankara'da yayınlanan "Milli Görüş" çizgisinde bir dergi olan "Anadolu Gençlik"e 2003 yılında verdiği röportajda da belirtmektedir.

6. ***Annesinin dedesinin İskenderun Belediye Başkanı olduğunu söylüyor*** ancak bu görevde ne zaman bulunduğunu belirtmiyor.

7. Türkiye'de ister İT içinde, ister dışında, ister onlarla beraber, ister onlara karşı olsun; 1906-1926 arasındaki en önemli kavganın *Siyonistlerle* kendisinin *Rezervist* dediği, bir adları da *Alliancist* olan Yahudiler arasında geçtiğini; bazı referans-

lar göstererek Siyonistlerin ayrı bir Yahudi devleti istemelerine karşın, güçlü bir İbraniyet özelliği bulunan Türkiye Cumhuriyeti'ni Rezervist Yahudilerin kurduğunu ileri sürmekte. ***Dolayısıyla Cumhuriyet'in kurucularının da Küçük'ün tezine göre, Rezervist Yahudi olduğu ortaya çıkıyor.***

Göreceğiz...

Yalçın Küçük'ün Tarih ve Toplum Bilimleri Enstitüsü'ndeki Konuşması

Küçük'ün bu konuşması, onun eski fraksiyonu ile bağlantılı olduğunu sandığımız Tarih ve Toplum Bilimleri Enstitüsü'nün Beyoğlu İstiklâl Caddesi Olivio Geçidi'ndeki merkezinde 5 Kasım 2005, Cumartesi, saat 16.00'da düzenlenen *"Tarih Yöntemi ve Gizli Tarih"* başlıklı toplantısında yapılmıştır.

Biz, Küçük'ün bilinen tezlerine artık itibar etmediğimizden, bu nedenle değil, Ethem'le ilgili görüşlerinin değiştiğini duyduğumuzdan, bunu bizzat kulağımızla işitmek için gittik. Kalabalık bir dinleyici kitlesinin katılmasına karşın, küçük bir salonda düzenlenen ve ancak Küçük'ün konuşma yaptığı masanın hemen yanına bağdaş kurup oturarak dinleyebildiğimiz konferansta bu koşullar altında şu notları aldık:

- Nerede misyoner/ABD okulu varsa orada *[Türk İstiklâl Harbi'nde]* kurtuluş mücadelesi çıkmıştır.(?!)

- Kurtuluş savaşlarını da fazla önemsemeyelim!.. *(Dikkat ettik, Küçük, bu çok iddialı sözlerini, konuşma yaptığı masanın dibindeki büyükçe çantasından hep bir kitap çıkarmak veya dinleyicilere gösterdikten sonra geri koymak için eğildiği sırada,* ***yarım ağızla*** *söyledi; yarı söylenmiş, yarı söylenmemiş sözler cinsinden..)*

- Sabetaycılığı da ben açtım ***kazasız belasız.*** *(Ancak, Küçük'ün bunu söylerken takındığı tavır ve üslubu, Sabetayist gazetecilerle yaptığı röportajlardaki "Benim ailemde de Sabetaycılar var" türünden, onlarla akrabalık ilişkisi kurup böylece tepkilerini azaltmayı amaçlayan üslubuna hiç benzemiyordu. Zaten bu sözünün ardından, mealen, ailesinde Sabetayist unsur bulunduğu iddiasını, kendisine gelen tepkileri azaltmak için kasten ortaya attığını ima etti. Akrabalarının da Küçük'e bu nedenle şiddetle tepki gösterdiğini biraz aşağıda açıklayacağız.)*

- Ancak bugün Sabetayizm'e girmeyeceğiz [?!]

- 1919/1920 yıllarında nerede çok zengin Rum-Yunan dediğimiz Elen varsa, şimdi orada yoğun olarak Sabetaycılar vardır. İzmir'de, Trabzon'da.. (Trabzon'daki Atatürk Evi'ni gezmiş, *-Küçük Atatürk demiyor, bal gibi alay kokan 'Büyük Kurtarıcı' diyor-* evin eski sahibi, Elen görünümlü bir Sabetayist'miş.[?!] Ancak bunu nasıl keşfettiğini açıklamadı.)

- 1948 yılı önemli.. Oradan geriye gelmek gerekir.. Bir Türk profesör (?) "1948'den sonra Türkiye'de iç savaş yaşandı" der.

- 11 Mart 2005'te ABD Dışişleri Bakanı C. Rice, ***'Savaş sonrasında Türkiye'de iç savaş var'*** dedi. Buna, gazetelerimiz 'İkinci gafı' dedi.*

---

* Hafızası Sayın Küçük'ü yanıltmaktadır. O haber, belirttiği tarihten önce yayınlanmıştır: Rice'tan Büyük Gaf 1947'de Türkiye'de İç Savaş Olmuştu, Vatan, 10 Şubat 2005.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra teknik adı öyle olmasa da Türkiye'de bir iç savaş yaşandı: 'Tan'ın, M. Ali Aybar'ın dergisinin basılması.. H. Cahit Yalçın'ın provokasyon yazısı: ***'Kalkın ey eyli vatan!...'*** Ankara'da üniversite olayları, Rektör'ün makamında dövülmesi...

Doğu'da da Batı'da da iç savaş vardı. Doğu'da/İran'da Rus üniformalı subayların denetiminde Mahabad Kürt devletinin kurulması, Caferi'nin Azerbaycan harekâtı [Mir Cafer Pişevari olacak/Güney Azerbaycan]... Yunanistan'da da iç savaş var, sosyalistlerle faşistler arasında.

- Bütün bu olanlar *-iç savaşlar-* Sovyetler'in Akdeniz'e inmesini önlemek için. (?!) Türkiye'deki iç savaş da Sovyetler'in Akdeniz'e inişini önlemek için ABD tarafından çıkarıldı. (Küçük burada, daha önce de dillendirdiği; II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Soğuk Savaş'ı Türkiye'nin çıkardığı iddiasını tekrarladı.)

***

Çantasından ***eğilip*** Ben Gurion ile ilgili bir kitap çıkardı.. İbranice öğrenmek için yakında İstanbul'a geleceğini söyledi. ***(Böylece Küçük'ün İbranice bilmediği de ortaya çıktı!.)***

İran'ın Gilan bölgesinde İngilizlere karşı 1920'lerde gerilla hareketi örgütleyen *Küçük Han* diye birisinden bahsetti; 'Türkist' olabilirmiş, Türk asıllı anlamında; ayrıca TM ile de ilişkisi olabilirmiş.. [Bakû] Doğu Halkları Kurultayı'nda en çok ilgiyi o görmüş.. Küçük Han'ı Türk asıllı İran Şahı Ahmet Kaçar el altından destekliyormuş. *(İran Türkü arkadaşlarımızdan aldığımız bilgiye göre, Küçük Han Türk değil, doğrudan Moskova bağlantılı bir Leninist/Fars'tır.) Bu arada yine çantasına **eğildiği** sırada;*

- Bizde de Vahdettin birtakım mukavemet hareketlerini destekledi. [-?!]

(Marksist Küçük'ün bu mühim 'ifşaat'ından sonra, ***Necip Fazıl, A. Kabaklı ve Kadir Mısıroğlu familyası, mevzilerinin boş kalmayışından ötürü sevinç duyabilirler.)***

***

- 7 Kasım 1917 tarihli Sovyet Devrimi, Yahudilere bir yurt kurma hakkı veren Balfour Bildirisi'nin yayınlanmasından 5 gün sonra gerçekleşmiş. (Ona misilleme anlamında-?!)

- İran'da Küçük Han, ***Türkiye'de Ethem..*** Devrimciler.. ***Ethem bir sosyalist.. Zenginden alıp fakire veriyor!***

- 1920'lerde dünyanın birçok yerinde sosyalist hareket vardı. Almanya'da, Avusturya'da, Münih'te vs. *1922'ye gelindiğinde hepsi tasfiye edildi.* ***Enver de Cemal de tasfiye edildi. Bunlar emperyalistlerin istemediği, onlara kafa tutan adlar..****(Yani tasfiyeler emperyalistlerin planı. Ayrıca 15 Mart 1921'de Ermenilerce şehit edilen* ***Talat Paşa'nın adını ise telaffuz etmedi.)***

- Ben tarihçi değilim. O mesleğe çok saygı duyuyorum, yüceltiyorum.. Ama Doğan Avcıoğlu ile ben bir boşluğu doldurduk. ***Arşiv/belgeler o kadar önemli değil. Önemli olan teoridir. Sen önce teorini kuracaksın, sonra onu destekleyecek belgeleri bulursun!!!***

H. Morgenthau ve ondan önceki iki ABD elçisi, üçü de Yahudi.. *(Morgenthau'nun hatıralarının 1918 baskısının fotokopisini çantasından* ***eğilip*** *alarak gösterdi.)*

- Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'dan önce önemli bir subay ve kişilik değil! *(Buna Morgenthau'nun kitabını kaynak gösterdi.)*

- Demek ki Çanakkale'de Mustafa Kemal yok!. *(Başka bir yabancı kitabı kaynak göstererek)* ***Siperlerde Türkçe'den çok Almanca konuşuluyordu.*** *-Dayanamayıp itiraz ve 'bu kadar da olmaz!' anlamında "cık" dememiz üzerine- Biz de varız tabii..*

- Deniz savaşlarında zafer yok!.. Kara savaşlarında da zayiat çok!.. Çanakkale kara savaşlarında kazanılan da o kadar büyük birşey değil.. *(Tahmin edileceği gibi Küçük bu son sözlerini de yine* ***eğilme*** *hareketleri sırasında söyledi.)*

Buraya kadar anlattıkları gizli tarihin birinci bölümü imiş.. *(Ancak, Küçük'ün bu incilerinin neresinin gizli olduğu anlaşılamadı. Çünkü, Almanlar da, o ekolden Niyazi Özdemir de, anti-Kemalist elementler de, kimi İslamcılar da aynısını söylüyor.)*

- İnönü zaferleri yok!.. *Özellikle Birincisi.. Cebesoy ve Karaosmanoğlu da öyle yazıyor. [?!] (Kendi yerine Komutanlığa atanan İnönü'ye karşı kızgınlığı bilinen Cebesoy o tarihte bunu anlayabilecek bir yerde değil, Kars-Bakü-Moskova yolundadır.)*

İstiklâl Mahkemeleri birinci planda savaştan kaçanları yargılamak için kuruldu. ***Halk, Kurtuluş Savaşı'na karşı idi.***

Bir tek Ethem vardı. Ethem Türk askerine, değil bir mermi, sapanla taş bile atmadı. Ama onu tasfiye ettik. Hain demeliydik bir süre.. O hain olduğu için, birilerinin kahraman olması gerekirdi. Onun için de [I.] İnönü Zaferi'ni icat etmeliydik.

1- Çerkez Ethem'in tasfiyesi, 2-Mustafa Suphi'nin tasfiyesi, 3- I. İnönü uydurması.. Yaklaşık aynı hafta içinde oluyor bu üçü.. Bunlar tesadüf değildir.

Musul.. Musul'u niye alamadık? Eğer bir ülkenin panteonunda.. Ben o mezarlığı, yeni kişiler çıkararak zenginleştiriyorum. Ermeni.. Çoğu Sabetayist! Çanakkale'nin birisi sağ, birisi sol komutanı olan Esat Paşa da Vehip Paşa da Sabetayist.. Bülbülderesi'nde yatar.. Ama kahramandırlar.

- Biz sadece Nutuk'ta yazılanlara bakarsak tarih yazamayız.

- Büyük Kurtarıcı'nın Musul'la ilgili, [alınmasını isteyen] belgesini çıkardım. Turgut Özakman 'uydurma' dedi. Paşalar 1923-1924'lerde otururken İsmet [Paşa], Karabekir'e 'Musul'u al' demiş.. Karabekir de *'Beni harcayacaklar'* diye yanaşmamış.. O zaman Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü.. Asılan Dr. Nazım'ın bacanağı idi. O da Menderes'in.. *-Soner Yalçın'a da atıf yaptı.* ***Bu arada, Küçük'ün kronoloji 'hatası' da yaptığı ortaya çıktı.*** *Şöyle ki; Karabekir, 26 Ekim 1924'te askerlikten istifa ederek Mustafa Kemal'le yollarını ayırdı.* ***Karşıdevrimci Rauf Bey'****in organize ettiği ve 9 Kasım 1924'te kurulan* ***karşıdevrimci TCF'****nin genel başkanlığına geçerek safını iyice belli etti. 13 Şubat 1925'te de* ***TCF'nin tetiklediği*** *Şeyh Sait isyanı patlak verdi. 2 Mart 1925'te Fethi Okyar kabinesi güvensizlik oyuyla düşürüldü. Ertesi gün de 3. İnönü Hükümeti kuruldu,* ***Dışişleri Bakanlığı'na da*** *-ilk kez-*

Tevfik Rüştü Aras getirildi. *5 Haziran'da da TCF kapatıldı. Şimdi, paşalar köprüleri attıktan sonra "Bu diyalog nasıl oluyor?" sorusunu bizim sormamız gerekecektir Sayın Küçük'e! Eğer bu diyalog daha önce yapıldıysa, o zaman da Aras Dışişleri Bakanı değildi.-*

- Musul'u alamazsanız Diyarbakır'ı verirsiniz.

- ***Rusya'nın Türkiye'den toprak isteği yalan.*** Rus arşivlerinde onunla ilgili bir belge şimdiye kadar çıkmadı. [D.] Perinçek'le bu konuda zamanında tartıştım. Ama şimdi oğlu [Mehmet Perinçek] beni doğruladı. Sovyet Azeri ve Gürcüleri de Türkiye üzerine yürüyecekti. Stalin izin vermedi. O yüzden Stalin onlara göre haindir.

- ***Nerede bir ABD/misyoner okulu varsa orada*** *[Türk İstiklâl Harbi'nde]* ***bir halk savaşı vardır.*** *[?!]* ***ABD'liler Türk ve Kürt için gelmedi. Katolik ve Ortodoks Ermenileri Protestan yapmak için geldi. Yahudileri de*** *[!!!]*

- ***Musul ve Mübadele'yi çözemiyorum. Biz Türk-Moğol'uz. Türk-Moğol tarihinde içeriden dışarıya gönderme yoktur. Neden gönderildiler?*** *(Çantasından eğilerek* *çıkardığı bir kitabı göstererek)* ***Selanik'e 'Yahudi Kenti' deniyor. Bunları parça parça söylüyorum. Siz birleştirin. Şimdilik bu kadar söyleyebiliyorum.***

- ABD'liler Yahudileri Protestan yapmak istiyordu.

- ***Maraş'a, Antep'e, Urfa'ya; Kahraman, Gazi, Şanlı sıfatlarını ben vermedim. Oralarda ABD okulları/sağlık kurumu vardı.***

- Kurtuluş savaşlarını abartamayız.

- Mübadele'yi hâlâ anlayamıyorum. Elenler Sakarya'ya kadar geldiği halde pek çok ***Elenler*** *[Yerli Rumlar]* ***bize sapanla taş bile atmadı. Yerli Elenler onlara en ufak bir yardımda bulunmadı. Ama onları gönderdik.. Zengindiler...***Trabzon, Kayseri, Antalya.. Sulhi Dönmezer.. Meşhur ceza hukukçusu.. Zonguldak'lı...

(Küçük, bu arada durdu durdu, gözlerini kısarak, fısıltıyla ve ağır ağır..) ***Acaba, 1915 [tehcir]; 1912 Selanik'i kaybetmemizin karşılığı mı?*** O zaman **Sabetayist Talat Paşa** önemli bir makamdaydı.. Hükümette. [İçişleri Bakanı].

- Elimde çok bilgi var. ***Ben size yavaş yavaş veriyorum..***

- Talat Paşa'ya Çingene diyorlar. *(Bir profesör/veya yazar öyle yazmış, adını vermedi.)*

Talat Paşa'nın hiçbir davranışı Müslüman'a benzemiyor. Talat Paşa'nın hiçbir davranışı *Hıristiyan*'a benzemiyor. Talat Paşa'nın hiçbir davranışı *Yahudi*'ye benzemiyor. O zaman böyle olanlara *Çingene* denildiğinden Talat Paşa'ya da öyle demişlerdir. Ama öyle değildir, ***Sabetayist'tir. Talat Paşa, Morgenthau ile çok yakındı. Kararları onunla birlikte alıyordu.***

- *150 yıldır Hıristiyan-Musevi (Sabetayist) mücadelesi vardı bu ülkede.* ***Acaba Anadolu'dan Elenleri, Ermenileri, Sabetaycılar mı çıkardı? Sonraları 6-7 Eylül'ü vb...*** *Hareket Ordusu İstanbul'a girerken Yahudi mahalleleri onları alkışladı, ona katıldı!*

MUSUL...*(Türkiye)* ***Musul'u almamakla Büyük Ortadoğu Projesi için elverişli bir koşul mu oluşturulmak istendi?*** Ortadoğu'nun sıklet merkezi Musul.. Yahudilerin bölgedeki en önemli müttefiki Kürtlerdir. Türkiye büyümezse küçülür..

Musul'u almazsan Diyarbakır'ı verirsin. Türkiye'deki anti-emperyalist mücadelenin merkezi -*bugünlerde*- Musul'a kaymaktadır. Talabani-Barzani bölgesini de içine alan Musul, Musul değil bölgedir [Ortadoğu].

Değerlendirme: 1. Küçük, bu konferansında hayal sınırlarını paramparça edecek ve ***kendisinin tüm özgün fikirlerinin dahi tartışılmasına neden olacak*** 'açılımlarda' bulundu. Küçük'e göre Türk İstiklâl Harbi'nde görülen direniş noktaları ABD'li misyonerlerle Sabetaycıların bulunduğu yerler. Konuşmasının ilerleyen bölümlerinde bunu şöyle açıkladı: "Nerede bir ABD/misyoner okulu varsa orada bir halk savaşı vardır. ABD'liler Türk ve Kürt için gelmedi. Katolik ve Ortodoks Ermenileri Protestan yapmak için geldi. Yahudileri de! ABD'liler Yahudileri Protestan yapmak istiyordu..Maraş'a, Antep'e, Urfa'ya; Kahraman, Gazi, Şanlı sıfatlarını ben vermedim. Oralarda ABD okulları/sağlık kurumu vardı..Kurtuluş savaşlarını abartamayız. "

Birbiriyle çelişen bu konuyu açıklamak da bize değil Sayın Küçük'e düşer. O nedenle bunu kendisine bırakıyoruz.

2. Mübadele'den önce Rumların oturduğu yerlerde şimdi Sabetaycılar yerleştirilmiştir. Bu da Mübadele'nin planlı olduğunu gösterir.

3. Türk İstiklâl Harbi yıllarında ***Türkiye'de bir tek Ethem varmış emperyalizme karşı mücadele eden;*** İran'da da Küçük Han.. Sovyetler'de de Türkiye'ye gelmek üzere olan Türk komünisti Mustafa Suphi. Bir de Türkiye dışında emperyalizmle mücadele eden İT önderlerinden Enver ve Cemal paşalar. 1922'ye gelindiğinde bunların tümü de tasfiye edilmiş.

4. Tarihçi olmadığını kabul etmekle birlikte kendisi ile Doğan Avcıoğlu'nun bir boşluğu doldurduğunu, kendi metodunun ise belge ve bilgilere dayanmadan önce teoriyi oluşturmak, sonra onun içini belgelerle desteklemek olduğu gibi bu zamana kadar hiçbir yerde duyulmayan bir usûl olduğunu söyledi.

5. 19 Mayıs 1919'dan önce Mustafa Kemal'in önemli bir subay ve kişilik olmadığını Yahudi Morgenthau'nun anılarını kaynak göstererek öne sürüp "Demek ki Çanakkale'de Mustafa Kemal yok" dedi. Siperlerde de Türkçe'den çok Almanca'nın konuşulduğunu; Deniz savaşında da zafer kazanamadığımızı, kara savaşlarında da zayiatımızın çok olduğunu, savaşın bu kısmında kazanılanın da öyle büyük birşey olmadığını ileri sürdü.

6. *İnönü zaferleri, -özelllikle Birincisi- yokmuş.*

7. ***Düşmana karşı vuruşan bir tek Ethem olduğunu, onu da tasfiye etmemize karşın, Ethem'in Türk askerine değil mermi, sapanla taş bile atmadığını,*** bu nedenle onun tasfiyesini örtmek için de İnönü zaferlerinin uydurulduğunu ileri sürdü. Ancak bilmeden olsa gerek birşeyi itiraf etti: "Çerkez Ethem'in, Mustafa Suphi'nin tasfiyesi, I. İnönü uydurması.. Yaklaşık aynı hafta içinde oluyor bu üçü.. Bunlar tesadüf değildir." Bunu genel değerlendirmede değerlendireceğiz.

8. Nutuk'ta yazılanlarla tarih yazamayacaklarını söyledi.

9. 1923-1924'te İsmet Paşa'nın Karabekir'e "Musul'u al" demesine karşın Karabekir'in buna "Beni harcayacaklar" kuşkusuyla yanaşmadığını, bunda İnönü'nün

Dışişleri Bakanı'nın Tevfik Rüştü Aras olmasına [orada söylemese de Aras'ın Sabetaycı oluşuna] bağladı. Böylece Musul'u alamamakla, orayı günümüzde İsrail'e hediye ettiğimizi ima etti. Kronoloji hatası yaptığını yukarıda kısmen gösterdik. Aşağıda ayrıntılı değineceğiz.

10. Konuyla ilgisi anlaşılamadı ama, Sovyetler'in Türkiye'den toprak isteklerinin doğru olmadığını, hatta, *-ne zaman ve ne için ise-* Sovyetize olmuş Azeri ve Gürcülerin Türkiye üzerine yürüyecekken bunu Stalin'in engellediğini ileri sürdü.

11. Döne döne Musul ve Mübadele dedi ve çözemediğini söyledi. Türk tarihinde içeriden dışarıya gönderme olmadığını; Yunanlılar Sakarya'ya kadar geldiği halde ***pekçok yerli Rum'un bize sapanla taş bile atmadığını, onlara en ufak bir yardımda bulunmadığını;*** buna karşın onların Mübadele ile gönderildiğini; çünkü zengin olduklarını; Trabzon, Kayseri, Antalya'dan gönderilenlerin yerlerine hep Selanik göçmenlerinin [Sabetayistlerin] getirildiğini; sözgelimi meşhur ceza hukukçusu Sulhi Dönmezer'in Zonguldaklı olduğunu buna dayanak gösterdi. Buna bağlı olarak "Acaba, 1915 [tehcir]; 1912 Selanik'i kaybetmemizin karşılığı mıydı?" sorusunu ortaya attı. Savını güçlendirmek için de Sabetayist olduğunu iddia ettiği Talat Paşa'nın o sıralarda önemli bir makamda, İçişleri Bakanlığı'nda olduğunu belirtti.

12. Elinde çok bilgi bulunduğunu, bunu kendini orada dinleyenlere yavaş yavaş verdiğini *-niye tam vermediği anlaşılamadı-*; çantasından ***eğilerek*** çıkardığı bir kitabı kaynak göstererek Selanik'in adının "Yahudi kenti" olarak söylendiğini belirtti. Ardından da yine ekledi: "Bunları parça parça söylüyorum. Siz birleştirin. Şimdilik bu kadar söyleyebiliyorum."

13. Talat Paşa'ya Çingene denildiğinin ileri sürülmesine karşın, onun hiçbir davranışının ne Müslüman ne Hıristiyan ne de Yahudiye benzediğini, böylelerine de o zamanlar Çingene denildiğinden hareketle bunun yanlış, Paşa'nın Sabetayist olduğunu; onun Morgenthau ile çok yakın olduğunu, kararları onunla birlikte aldığını ileri sürdü.

14. Bu ülkede 150 yıldır Hıristiyan-Musevi (Sabetayist) mücadelesi olduğunu; Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girerken [23 Nisan 1909] Yahudi mahallelerinin onları alkışlayıp katıldığını, Anadolu'dan Elenleri ve Ermenileri Sabetaycıların mı çıkardığını, sonraları yaşanan 6-7 Eylül vb. gibi olayları da onların mı yaptığı sorularını ortaya attı.

15. Musul'u almamakla BOP için elverişli bir koşul mu oluşturulmak istendiği sorusunu sordu.

Genel Değerlendirme/Küçük Ne Demek İstiyor?

Yukarıdakileri sabırla okuyan birçok okuyucu bunların çok da sağlıklı sayılamayacak iddialar olduğunu söyleyecektir. Ve bunlara çalışmamızda niye yer verdiğimizi sorup eleştirecektir. Doğrudur. Ancak, Yalçın Küçük unsurunun başlattığı Sabetaycılık kampanyası ile ***asıl amacının*** ne olduğunun anlaşılması için bunların bilinmesi gerekmektedir.

Küçük'ün söylediklerinin özü şudur: 150 yıldır bu ülkede Hıristiyanlarla Yahudi/Sabetaycıların mücadelesi vardır. Bu mücadelenin 1906-1926 safhası da *Siyonist Yahudilerle* kendisinin *Rezervist/Alliancist* dediği Yahudiler arasında yaşanmıştır.

Bu mücadelede Türkler figüran bile olamamıştır. *(Tabii kim Yahudi, kim Sabetaycı, kim Rezervist, kim Alliancist, onu sadece Yalçın Küçük bilir.)*

Bu bağlamda İT ve TM'yi de Sabetaycılar, Sabetayizmin merkezi Selanik'te kurmuştur. Bunlar, *-Balkan Savaşları sonunda Selanik elimizden çıkınca-* Anadolu'yu rezerv vatan/devlet yapmak için Ermeni *-ve Rum-* tehcirini organize etmişledir. Ermenilerin *-ve Rumların-* boşalttığı yerlere de Selanik Sabetaycıları getirilip yerleştirilmiştir. Türk İstiklâl Harbi de bu amaç doğrultusunda Sabetaycıların örgütlediği/önderlik ettiği bir harekettir. Zaten Türk İstiklâl Harbi'ndeki direniş hareketlerini de hemen her yerde TM organize etmiştir. TM de önemli ölçüde İbranilerden oluşuyormuş!!!

Bu mücadele içinde Sabetayist olmayan anti-emperyalistlerden, içeride bir tek Ethem; dışarıda da Enver ve Cemal paşalar varmış. 1922'ye gelindiğinde bunların hepsi tasfiye edilmiş. Bunların sonucunda da Yahudilerin rezerv devleti kurulmuş. Bu rezerv Yahudi devleti de, ***Yunanlılar Sakarya'ya geldiği halde yerli Rumlar onlara en ufak bir yardımda bulunmamış, bize de sapanla bile taş atmadığı halde onları mübadele ile Yunanistan'a göç ettirip karşılığında Sabetayistleri getirmiş.*** Türk tarihinde de bunun bir tek benzeri bile yokmuş. Türk-Moğol *(Türk Türk'tür, Moğol da Moğol! Türk-Moğol da ne oluyor?)* devletleri hep dışarıdan içeriye göç alıp içeriden dışarıya hiçbir topluluğu göç ettirmemiş.

Ayrıca bu rezerv devlet, günümüzde BOP'a zemin hazırlamak ve orayı ileride kurulacak İsrail'e hediye etmek için Musul'u alabilecekken, almamış!

***

Küçük'ün bu dayanaktan yoksun, çürük iddialarına şöyle karşılık vererek başlamak istiyoruz: Bir defa Küçük ***tarihçi değildir*** ve bunu kendisi de itiraf etmiştir. Buna karşın ***tarihçiliğe soyunmuştur.*** Metodunu da şöyle açıklamıştır: Arşiv/belge önemli değil. Önemli olan teoriyi oluşturacaksın, sonra onu destekleyecek belgeleri *-çıkarsa-/bulabilirsen-* dolgu malzemesi niyetine kullanırsın!

Birincisi; "tarih metodu"nun en önemli, başta gelen kuralı tarihçinin ***objektif*** olmasıdır. Yani peşin hükümlü olmamak. Tarihçi bir araştırmaya başladığı zaman ortaya çıkardığı, ulaşabildiği belgelerin kendisini çok farklı yerlere götürebileceğini peşinen kabul eder. Kafasında kırıntı halinde de bir ***önyargı*** varsa, belgelerin kendisini hizaya sokmasını kabul eder. ***Namuslu bilim adamlığı ve tarihçilik bunu gerektirir.***

İkincisi; ***yargıç*** nasıl verdiği ***karar*** ile konuşursa ***tarihçi de belge ile konuşur.*** Tarihçiliğin olmazsa olmaz koşulu budur. Küçük gibi profesör unvanı taşıyan bir bilim adamının "arşivi/belgeyi" bu denli ***küçümseme***si, adeta ***yok sayması*** bizim bu zamana kadar hemen hiç görmediğimiz, duymadığımız bir yaklaşımdır. Ve Küçük'ü yazdıklarıyla birlikte bilimsellikten gittikçe uzaklaştırmaktadır.

Aslında böyle bir yaklaşımla ortaya konulan Küçük'ün 'tez'lerine yanıt vermek ve bunun için zaman harcamak bile gereksizdi ama çalışmamızı ilgilendirdiği için bir kez başlamış olduk.

İlk sayısı 1 Şubat 1924'te çıkan Resimli Ay dergisinde, *"Putları Kırmak Lazım"* kampanyası ile dönemin Yakup Kadri, Orhan Seyfi gibi milli yazarları üzerinden Cumhuriyet'e ve onun Kurucusu'na karşı saldırıya geçen Zekeriya-Sabiha Sertel ve Nazım Hikmet ekibini örnek aldığı anlaşılan ***Küçük de -ne ilginçtir- Sabetaycılık kampanyasına aynı sloganla başlamıştı.*** Ancak, önüne gelene saldırıp aklınca yıktığını sanarak kendisi bir puta dönüşen Küçük'ün bilimsellikten uzak 'tez'leri, ortaya konulan belgelerle bir anda yıkılabilir ve kendisi de bunun altında kalabilir. Durum da onu göstermektedir.

***

Bilindiği gibi 1789 Fransız Devrimi tüm dünyada olduğu gibi *-geç de olsa-* Osmanlı'da da milliyetçilik fikirlerinin uyanmasına neden olmuştur. *Osmanlı tebası farklı unsurların bu akımdan etkilendiğini kabul ederken, imparatorluğun ne olursa olsun,* ***kurucu ve devam ettirici unsuru olan Türk'ün*** *bundan etkilenmeyeceğini ileri sürmek en hafif deyimiyle de olsa akıl kârı değildir.*

İT içinde Sabetayist unsurların bulunması doğrudur. Bunların en bilineni Emanuel Karasu, Dr. Nazım ve Cavit gibi Enver Bey'i İT'nin askeri kanat için hazırlanan örgüt vitrinindeki tek kişilik yere çıkaran adlarıdır. Ve bu vitrine çıkarışta bu isimler, Mustafa Kemal'i İT Kongresi'nde doğruyu söylediği için adeta tekfir edip ölüm cezasına çarptırmışlardı. Çanakkale Muharebeleri'ne kadar *-Enver Bey'in yıldızından daha parlak olmaması için-* Mustafa Kemal'i başarılı olabileceği hiçbir göreve verdirmeyen de bu ekiptir.

Nitekim, İstanbul'a girerken Sabetaycıların alkışladığını iddia ettiği Hareket Ordusu'nun bu sıradaki Kurmay Başkanı da ***kendisinin idolü*** Enver Bey, Komutanı da Enver Bey'i ilk keşfeden, Alman nüfuz casusu *-ana tarafından Küçük'ün hemşehrisi-* Mahmut Şevket Paşa'ydı! *(Türk tarih yazımında bu nedense hep gözden kaçırılır. Hüseyin Hüsnü Paşa Komutası'ndaki Hareket Ordusu Selanik'ten yola çıktığında Kurmay Başkanı Mustafa Kemal'dir. Bu ordu 22 Nisan'da Yeşilköy'e gelip Âyan ve Mebusan Meclisi'nin ortak toplantısında Abdülhamit'in hâl kararını aldırdıktan sonra İstanbul'a yürüyeceği sırada bir Alman fiskesi ile komuta kademesinde darbe yapılarak Komutanlığa Mahmut Şevket Paşa, Kurmay Başkanlığına da Binbaşı Enver Bey getirilmiştir.* ***Küçük'ün "İstanbul Sabetaycıları alkışladı, iltihak etti" dediği ordu, işte bu ordudur!)***

Esasen İT içinde salt Sabetaycılar değil, başlangıçta Boşo gibi Rumlar, Abdullah Cevdet gibi Kürtler, Ermeniler ve Çerkezler ile daha başka unsurlar da vardır. Doğal olarak Türkler de..

Hal böyle iken İT'yi salt Yahudi unsuruna bağlamak bilimsellikten ve gerçeklerden uzaktır.

***

Tehcire gelirsek.. Daha 1915'ten önce, Balkan Savaşları ardından özellikle Batı Anadolu'dan anlaşmalı anlaşmasız, yaklaşık 150 bin Rum göç ettirilmiştir. Elbette bu göçler, Balkan *bozgunu* üzerine Rumeli'den ***kazınarak*** Anadolu'ya sürülen Türklerimize karşılık yapılmıştır. *Damarında zerre kadar Türk kanı taşıyan birilerinin bu olayı görmezden gelmesi düşünülemez.*

1915 tehcirine gelirsek.. ***Bu sorunu ilk olarak ortaya çıkaran Çarlık Rusyası, İngiltere, Fransa ve Amerika gibi emperyalist devletleri gözden kaçırıp*** Sabetaycılara bağlamak ne kadar bilimseldir, bilemiyoruz.

Hem o Ermeniler, tarlasında ekin biçerken, terzihanesinde elbise dikerken, dükkânında müşterisini tıraş ederken, durup dururken mi göç ettirilmiştir? Yoksa Çarlık Rusyası, İngiltere ve *-Küçük'ün sıkıştıkça kaçtığı-* Fransa gibi emperyalist devletlerin kışkırtmaları ile ayaklandıktan, Türk ordusunu arkadan vurup masum Türk/İslam ahaliyi de katletmeye başladıktan sonra mı göç ettirilmiştir?

Küçük, tehcirin, Türk ordusunun aynı anda hem Doğu hem Irak hem Çanakkale cephesinde ölümüne muharebeler yaparken, âsi Ermenilerin de cepheler gerisinde bu orduları arkadan vurup masum halkımızı da katletmesini nasıl gözlerden kaçırabilir ve bunu Sabetaycılara bağlayabilir? Bundaki amacı nedir?

Planlamacı mantığıyla tarihçilik yapılmaya kalkışılırsa işte ortaya böyle garip ve ucube bir 'sonuç' çıkar!

Bizim araştırmalarımıza göre de Enver Bey'in temsil ettiği askeri kanadın çok daha önce gerçekleştirilmesini istediği tehcirde Ziya Gökalp ile Dr. Bahattin Şakir Bey'in de etkisi vardır. Ve bu Bahattin Şakir Bey'i kendisiyle tanıştıran F. Rıfkı Atay'a, *-Sabetaycı Adnan Adıvar'la evli-* ***Sabetaycı Halide Edib, "Bana bilmeyerek bir katilin elini sıktırdınız" diyerek kızmıştır. Sabetaycı Halide Edib, İT Hükümeti'nin son derece isabetli ve insani bir uygulaması olan Ermeni yer değiştirmesini "katliam" olarak niteleyip "Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri"nde de lanetlemiştir. 1939'larda eşiyle birlikte firardan dönüp geldiği İstanbul'da da Adıvar'ları, Küçük'ün "Kripto Yahudi" diye tanımladığı Musa Anter ve ekibi korumuştur!***

Yalçın Küçük'e bir hatırlatalım istedik!

Bir diğer husus; ***Ermeni yer değiştirmesi, Küçük'ün, çok ustaca dikkatlerden kaçırmak istemesine karşın, Türk ülkesinden bir başka ülkeye değil, Türk ülkesinden Türk ülkesine, yani memleket içi bir yer değiştirmedir.*** Esasen bu durum, Ermeni yer değiştirmesini hukuksal açıdan tehcir tanımına sokmamaktadır. Konu ile ilgili araştırmalarımıza göre tehcir, ülke içinden ülke içine değil, ülke içinden bir başka ülkeye yaptırılan zorunlu göçe denilmektedir. Ve vatan satıcısı Damat Ferit de böyle olduğu halde 1915 olaylarını, İngilizlere yaranmak için tehcir tanımına sokturarak İT'cileri öyle yargılatmıştır.

Ayrıca Ermenilerin yoğun olarak göç ettirildiği, sözgelimi Deyrizor, çok da uzaklarda değil, Anadolu'nun hemen yanı başında ve öyle çöl ve kurak bir yer değil, Fırat kenarında, sulak ve oldukça verimli topraklara sahip, iklimi de çok güzel bir bölgedir.

Yine ayrıca ***Anadolu'daki Ermenilerin tümü değil, cepheler gerisinde Türk ordusunu sırtından vuranlar, masum halkımızı katledenler ve düşmana Türk ordusu ile ilgili istihbarat toplayıp verenler göç ettirilmiştir. Bu tanıma girmeyen Ermeni yurttaşlarımızın kılına bile dokunulmadığı gibi İT Hükümeti bunların güvenliklerinin sağlanması için azami çaba harcamıştır.***

Belgeler bunları bize söyletirken, Küçük nasıl oluyor da bütün bunları gözlerden kaçırıp "Tüm Ermeniler -*Sabetaycılara yer açmak için*- sürgün edildi" gibi bir saptırmada bulunabilir?

Bu bağlamda yeri gelmişken, onu da belirtelim ki, annemizin öz ninesi Ermeni çetelerce üzerine gaz dökülüp diri diri yakılarak; adı, konu ile ilgili kitaplarda da geçen amcası, Kayseri/Gezbel Jandarma Karakol Komutanı Hasan (Genco) Çavuş da Ermeni çete reisi Babik'in hempalarınca diri diri, derisi yüzülerek şehit edilmiştir. Acılarımızı tazelememize vesile olan Küçük'e bunu da hatırlatalım istedik!

Şunu da söyleyelim ki; Küçük nasıl bir Enverist ise biz de o derece Kemalist'iz. Ancak her şeye karşın, ***Enver Paşa başta olmak üzere İT liderlerinin tümünün 1915 olaylarından dolayı "Türklüğün bekâsı" bağlamında çok yararlı/hayırlı bir icraat yaptığını düşünüyoruz. Ve salt bu icraat bile onların*** -*eğer varsa*- ***tüm hatalarını aklamaya yeter de artar!***

Eğer İT Hükümeti'nin Ermenilerle ilgili yer değiştirme dahil, 1915 önlemleri olmasaydı, Türk İstiklâl Harbi de olmazdı. Anadolu da Mondros/Sevr sürecinde Türk'ten ***kazınarak*** emperyalist devletler ve onların uşağı Rum, Ermeni ve ***"diğerleri"*** arasında paylaşılırdı.

***

Burada birşeyi de itiraf etmek istiyoruz: 21 bölümden oluşan çalışmamızın, kaleme alınırken bizi en çok strese sokanı Sayın Küçük'e ait bu bölümü olmuştur. Sayın Küçük'ün fütursuzca kuyuya attığı taşları çıkarmaya uğraşırken, çalışmamızda kullanmak için daha önce aldığımız notları da unutmuşuz. Bunlardan birisini çok önemli bulduğumuz için bu baskıda burada kullanıyoruz. Sayın Küçük'ün hemen yukarıda değindiğimiz tezlerine ne kadar uygun düşer, bilemiyoruz ama, Mustafa Kemal'in amansız muhalifi olarak bilinen Rıza Nur'un hatıralarının Lozan Görüşmeleri'ne ilişkin kısmında şöyle bir kayıt vardır. Yorumsuz olarak onu burada sunuyoruz:

Muslihiddin Âdil adında biri Lozan'a gelmiş. Benimle görüşmek istedi. Görüştük. Bir müddettir bizim otelde gördüğüm adam. Kendisinin bütün Makedonya Türkleri namına murahhas olarak geldiğini ve bu Türkler namına teklif ve ricada bulunmaya memur olduğunu söyledi. "Buyurun!.." dedim. Dereden tepeden türlü mukaddemelerden sonra Selânik vilayeti Müslümanlarının ahali mübadelesinden istisna edilmesini, rica etti. *'Bu makul bir teklif değil ama İsmet Paşa'ya söyleyeyim, tekrar görüşürüz' dedim. Kim olduğunu soruşturdum, İstanbul Darülfünunun-da profesör olup* ***Selânik dönmelerinden imiş. Burasını söylemiyor.*** *Tekrar görüştüm. Bunun sebep ve menfaatlerini kendisine sordum. Dedi ki,* 'Biz Türkler Makedonya'da ekseriyet yapıyoruz. Orada kalırsak istiklâl yapacağız. Bir Türk hüküme-

ti teşekkül eder. Bu büyük bir menfaattir.' *Dedim ki, 'Nüfusunuz bu işe kâfi değildir. Şimdiye kadar bizden İstanbul ve Anadolu'ya hicret etmiş olanları da yine kâfi nüfus olamaz. Hem o Türkleri tekrar Selânik ve civarına nakletmek imkânsız bir şeydir, hayaldir. Hem Yunanlılar da bunu yaptırırlar mı? Bir de Yunanlılar size istiklâl veya muhtariyet verirler mi? Böyle şey kan ve kuvvet ile alınır. Buna da iktidarınız kâfi değildir. Fikriniz, gayeniz yanlış.* Bilakis siz bu mübadeleyi şiddetle istemelisiniz. *Çünkü Yunanlılar orada kalanları birer suretle ve tedricen [yavaş yavaş] imha edeceklerdir. İptida [ilk önce] iktisaden mahvederler. Sonra canınıza kastederler. Bir asırlık bir tarih var. Mora'dan beri bu böyle. Mora ihtilâli zamanında Mora'da Türkler ekseriyet teşkil ediyorlardı. Beş on yıl içinde orada ilâç için aransa bir Türk kalmamış oldu. Sonra Atina, sonra Teselya meydanda. Şimdi sıra Trakya ve Makedonya'dadır' dedim. Baktım sendeledi. Davası mantıkî değil, kâmilen saçmaydı. Cevap bulmadı.* Fakat beni illâ mübadeleden istisna fikrine ircaa [döndürmeye] çalışıyor. *Gittikçe de daha ziyade saçmalıyor, 'Olamaz!' deyip kesmekten başka çare bulamadım.*

"Bu adamın teşebbüsü dediği gibi değildi. Bana, kuvvetli ve müessir bir yalanla ***Yahudi dolabı*** *yapıyordu. Makedonya'ya istiklâl filan hep bizim gözümüze boya idi. Kandıracak... Gayesi sırf* ***Selânik dönmelerini mübadeleden istisna ettirmekti****. Demek dönmeler yol masrafını vererek onu bu iş için Lozan'a göndermişlerdi. Makedonya Türklerinin mümessili olması yalandı.* ***Demek ki, dönmeler Selanik'te kalmak istiyorlardı. Hatta İstanbul'dakiler de tekrar Selânik'e hicret edecekler.*** Demek Türkiye'de bunlar da Türk'ten başka türlü düşünen ve zıt menfaat sahibi bir zümredirler. İşin felâketi, bunlar Türk görünüyorlar. Rumlar, Ermeniler bunlardan çok iyi . Çünkü hiç olmazsa onları Rumdur, Ermenidir biliriz. Bu ecnebi unsur, bu parazit kanımızda saklanıyorlar. Yüzlerini gözlerini kanımızla boyuyorlar. Böyle bir zümreden birini sivriltmek, Darülfünuna profesör yapmak fena şey!.. *Bu adamlar kendi hesaplarına da hatada idiler. Çünkü Yunanlılar onları orda rahat bırakırlar mı? Hele ticari bir unsur olduklarından Yunanlıların herkesten evvel hücum ve mahvedecekleri zümredir. Yahut da derhal tanassur etmeleri [din değiştirmeleri], Rumca konuşmaları lazımdır. O halde yine madun [aşağı] muamelesi görürlerdi. Karaman Rumlarının bile gördükleri böyledir. Bu arada, yani* ***Türk'ün can, baş kaygusunda Sabatay Sevi'nin oğulları da bu işte idiler."*** *

Sayın Küçük'ün sık sık değiştirme ihtiyacı duyduğu 'tez'lerine yukarıda verdiğimiz kısımların da katkısı olacağına inanıyoruz.

***

Küçük'ün "Yerli Rumlar bize sapanla bir taş bile atmadı, Yunanlılara da en ufak bir yardımda bulunmadı" diyerek Ortodoks Rumları mı yoksa Ortodoks Türklerimizi mi kastettiği anlaşılamadı. Ancak ikisini veyahut da Ortodoks Rumları

---

* Hayat ve Hatıratım, British Museum, Türkçe Yazma Eserler Bölümü, Londra 1929'dan Lozan'la ilgili bölümün ayrı basımı: Dr. Rıza Nur-Joseph C. Grew, Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923), s. 168 vd.

kastediyorsa, buna yanıt vermeyi bile gereksiz buluyoruz. Çalışmamızın *Sad Harekâtı'nda Yaşananlar* bölümünde onlara yeteri kadar yer verdiğimizi sanıyoruz.

Sonra, ***Mübadele ile gelenlerin tümünün Sabetaycı olduğunu iddia etmek de konuyu saptırmaktır.*** Lozan Görüşmeleri devam ettiği sırada 30 Ocak 1923'te Türkiye-Yunanistan arasında imzalanan bir antlaşma ile aynı yıl başlayıp 1927'ye kadar süren mübadele ile ***yaklaşık 500 bin Türk'ün Anadolu'ya gelmesine karşılık 1 milyon 200 bin Rum göç ettirilmiştir.*** Bu 500 binin tümünün Sabetayist olduğu iddiası ise büyük bir çarpıtmadır ve aynı zamanda ***Türklere yönelik bir iftiradır..*** Mübadele ile bir miktar Sabetaycının geldiği kabul edilebilir.*

Bununla birlikte Mübadele ile çok büyük oranda Türk getirilmiştir ve Akıncılarımızın torunu o Türklerimiz, yabancı unsurlardan arındırılan Türk vatanının, Anadolu'nun Türkleşmesine, boş kalan geniş arazilerin işlenmesine katkıda bulunmuş; giden meslek sahibi Rumların *-ve Ermenilerin-* bıraktığı boşluğu doldurmuştur.

Tüm bunları görmezlikten gelmek, sadece ve sadece ***Türk duyarsızlığı*** ile açıklanabilir.

Yalçın Küçük merak etmesin!. Türk Devleti kimin Sabetaycı olup kimin olmadığını gayet iyi bilmektedir. Onların birtakım tepe noktalara çıkmaları, Devletin onların farkında olmadığını göstermez. Bizzat Sabetaycıların açıkladığına göre, kendilerine ***aynı tip seri numaralı pasaport verilmesi*** onların *-kendi ifadelerine göre-* Türk Devletince takip edildiklerini göstermektedir.**

Yine bu bağlamda, Rum, Ermeni ve Yahudiler dışında ***"D" Grubu*** denilerek Dönme/Sabetaycıların da kapsama alındığı Varlık Vergisi'ni nereye oturtmak gerektiğini de Küçük'ün açıklaması gerekmektedir. Yazdıklarından hatırladığımız kadarıyla ***kendisi de bu konunun içinden çıkamamıştı.***

Onu da söyleyelim ki, ***son derece yerinde bir karar olan Varlık Vergisi; aşağı yukarı bin yıldır, -kurucu ve devam ettirici unsuru olduğu- İmparatorluğun/devletin yükünü omuzunda taşıyan, cepheden cepheye koşarak kanını sebil gibi akıtıp bu topraklara 50 milyon şehit gömen, böylelikle de nüfusu artmadığı gibi azalan, servet sahibi de olamayan Türk'ün iktisadi anlamda milli bir intikamıdır!.***

***

Küçük'ün tehcir ve mübadele için "Türk tarihinde bunun bir eşi benzeri yok" iddiası üzerinde de durmak gerekecektir. *(Küçük'ün burada "Biz Türk-Moğollar..." dedikten sonra Cengiz Han'ın hanımını birilerine peşkeş çektiğini iddia etmesi de unutulacak gibi değildi ve not edildi.)*

Hemen söyleyelim ki; ***Türk tarihinde 1915 tehciri ve Mübadele gibi koşullar oluşmadığı için öyle bir olay da yaşanmamıştır.***

---

* Sabetayist Ilgaz Zorlu, *-nasıl saymışsa-* 1990'larda bunların sayısının kabaca bir tahminle, **70 yıl sonra** 100 bine ulaştığını iddia etmişti. Ancak bu rakamın tümü Mübadele ile gelenler değil, Mübadele ve ondan önce de burada yaşayanların tümünü içermektedir. Gizli Bir Etnik Cemaat: Türkiye Sabetaycıları, Birikim, Nisan 1995, sayı: 71-72.

** Nevzat Atal, Sabetay Gerçeği, Sabah, 18-22 Nisan 2005 tarihli yazı dizisi, "Devlet Kaydımızı Tutuyor", 20 Nisan 2005.

Onun dışında; "Bodun"un oluşumu; "il"in tutulup "töre"nin yürürlüğe konulması, ***"Türk birliği"***nin sağlanması sürecinde, İslam öncesi Türk devletlerinde de Anadolu Türk devletlerinde de ***memleket içi zorunlu iç göçler*** her zaman görülmüştür. Buna örnek vermek gerekirse, merhum hocamız Muharrem Ergin'in yayına hazırladığı Orhun Kitabeleri'ni veyahut da Sayın Ahmet Taşağıl'ın Türk Tarih Kurumu'nca yayınlanan Gök Türkler (I, II, III) serisini okumasını Küçük'e öneririz.

Ayrıca, Osmanlı devrinde de iç güvenlik ve yukarıda açıklanan nedenlerle Anadolu'nun Konya/Karaman'ından başlayarak Maraş'ına kadar birçok bölgesinden Rumeli'ye; Filistin'e; hatta Kıbrıs'a; Halep/Şam mıntıkasından da sözgelimi Yozgat, Trabzon, Iğdır... bölgelerine kadar ***memleket içi zorunlu iç göçler*** yaptırılmıştır.

Safevi Devleti'ni kuran Türkmenler de Toroslar ve İç-Batı Anadolu'dan Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a, Osmanlı'nın yanlış uygulamaları ile ***göç etmek zorunda kalan,*** bir nevi ***sürgün edilen*** Türklerimizdir.

1864 yılında yaşanan Kafkaslar'dan Anadolu'ya göç esnasında da Pınarbaşı-Uzunyayla hattındaki Avşarların, gelen göçmenlere yer açılması için Çukurova'nın bataklıklarına** sürüldüğü **bilinmekte ve Dadaloğlu'nun şahsında bu sürgüne Türk'ün yaktığı bulut gibi hüzünlü bozlaklar da hâlâ kulaklarımızda yankılanmaktadır.

Dolayısıyla 1915 ve mübadeleyi "ilk" diye nitelemek tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

***

Musul'a gelirsek... Acaba Musul'u, *-Küçük'e göre-* yeni kurulan rezerv devletin yöneticileri ileride İsrail'e hediye ettirmek için mi almak istemedi, yoksa Milli Türk Cumhuriyeti'nin ilerici/laik/çağdaş yapısı İngiliz emperyalizminin pençesindeki Müslüman toplumlara 'kötü örnek' olacağı için mi Şeyh Sait isyanı çıkarılarak bu önlendi?

Farzedelim ki, Türkiye Musul'u o zaman alsa, Irak Kürtleri de içinde olsaydı, ABD-İsrail yine BOP'u uygulamak istemeyecek miydi? O zamanlar da İngiliz emperyalizminin göz koyup Türkiye'den istediği Diyarbakır ve Hakkâri'yi sınırımıza aldık ama emperyalizm buralardan vaz mı geçti?

Çalışmamızda gösterdiğimiz gibi Ethem 28 Ocak 1921'de Yunan'a sığındıktan sonra Küçük takımının iddia ettiği gibi bir köşeye çekilip oturmamıştır. Büyük Türk Taarruzu'ndan sonra da Ege adalarından Anadolu'ya yönelik saldırılarını sürdürmüştür. Yorgun ve bitap düşmüş, son mermisini de İzmir'de atmış Türk ordusu hem bunlarla uğraşmış hem de Yunanlıların *-İngilizlerin desteğiyle-* Trakya'da yaptığı yığınak ve tehdide karşı kuvvet ayırıp mevzi almakla uğraşmıştır. Ve Lozan'ın kesintiye uğrayacağı sıralarda İngiliz destekli Yunanlıların Trakya'ya bir saldırı olasılığına karşı Türk ordusu da Musul'a *-ve boğazlara-* yönelik taarruz hazırlıklarına girmiştir.

Eğer Ethem ve Yunan-İngiliz unsurları olmasaydı, Türk ordusu belki de o sıralarda, bölgeyi savunmak için elverişli durumda olmayan İngilizlere karşı yapacağı ani bir taarruzla Musul'a girerdi.

Tarihçi olmadığı halde tarihçiliğe soyunan Küçük'ün Ethem unsurunu neden görmediği, doğrusu açıklanmaya muhtaçtır. Acaba görmedi mi, yoksa gördü de bu şekilde tarihi saptırarak örtmek mi istemektedir?.

Yoksa bunun da mı özel bir nedeni vardır?

Ayrıca Musul'u kaybedişimizin en önemli nedeni olan Şeyh Sait isyanı ve bunu tetikleyen karşıdevrimci TCF ile onu organize etmesine karşın perde arkasında kalan *-Küçük'ün ana tarafından hemşehrisi-* **Rauf Bey'i Küçük'ün 'tez'leri arasında neden göremediğimizi de merak ediyoruz.**

Sayın Küçük, bu sıralarda Rauf Bey nerede Rauf Bey?!!

Hele Küçük'ün, ***Şeyh Sait ve ayaklanmasının İngilizlerle hiçbir ilişkisinin olmadığını ileri sürmesi**** ise; akıl kârı sayılacak bir iddia değildir. Bu inciye karşılık ne diyeceğimizi şaşırıyoruz.

Çerkez Ethem'in de içinde yer aldığı Kürt isyanları 1925'ten başlayarak 1937'ye kadar fırsat mı verdi de Cumhuriyet ve onun Kurucusu Atatürk Musul'u "Mutlaka alacağım!" dediği halde alamadı?

Küçük, Çerkez Ethem ve özellikle de *-kendisini de yakından ilgilendiren-* "onun yanındaki birilerini" örtmek mi istemektedir?

Göreceğiz!..

Fransızların Hatay'dan defolup gitmesine karşın nasıl olup da bir Fransız gibi yetişen Küçük'ün, Mustafa Kemal'in canını dişine takıp Hatay'ı Fransızlardan söküp almasını görmezden gelerek Musul'u diline dolamasını ise dikkati çekici buluyoruz! Yalçın Küçük'ün bu iflah olmaz Atatürk düşmanlığının kökenini ve nedenini merak ediyoruz. Gerçekten özel bir nedeni mi var?

Morgenthau gibi bir Yahudi'yi kaynak göstererek *-üstelik o hatıralar Mavi Kitap'tan sonra asılsız Ermeni iddialarını ortaya atan ilk* ***zırvalardır-*** Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'dan önce önemli bir subay ve kişilik olmadığını, buradan hareketle de ***"Demek ki Çanakkale'de Mustafa Kemal yok"*** diyen Küçük'ün bu iddialarını bir tarihçi olarak yanıtlanmaya değer bulmuyoruz. Bunları başkalarının değerlendirmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Ancak şunu söylemek isteriz ki, Çanakkale'ye kadar, Sabetaycıların vitrine çıkardığı ***Enver Bey'den fırsat mı vardı da Mustafa Kemal İT ve orduda öne çıkabildi?*** Bunu Enverist Küçük bilebilecek bir durumda olduğu halde, neden tarihi gerçekleri saptırmaktadır?

Hele Çanakkale hakkında, "...Siperlerde de Türkçe'den çok Almanca'nın konuşulduğunu; deniz savaşlarında da zafer kazanamadığımızı; kara savaşlarında da zayiatımızın çok olduğunu; savaşın bu kısmında kazanılanın da öyle büyük birşey olmadığını" ileri sürmesi, bilimsel hatadan öte; Türklüğe ve Mustafa Kemal'e karşı hasmane bir tutumdur. Böyle olduğu için onu da başka bir bilim dalı uzmanlarına havale ediyoruz.

---

* Aydınlık Zından, s. 151.

Enver Bey'in o kadar engellemesine karşın alttan yukarıya bileğinin gücüyle vurup "Anafartalar Kahramanı" olarak çıkan Mustafa Kemal'in büyüklüğünü başta İngilizler, bütün dünya takdir ettiği halde, Küçük, hangi hesaplarla bunun tersini söyleyebilmektedir?

Doğrusu hayret edilecek bir durumdur!.

Ve eğer;

Çanakkale o kadar önemli bir zafer değilse, Mustafa Kemal'in orada olup olmaması Küçük'ü neden bu kadar yakından ilgilendirmektedir?

Çanakkale Zaferi'ni Mustafa Kemal değil de; *-Bolayır çıkarmasında boğdurduğu Mehmetlerin dışında-* Sarıkamış hezimetini bu büyük millete 'armağan' eden Enver Paşa bizzat kazanmış olsaydı, Küçük dürüstçe yanıtlasın, o zaman da böyle mi değerlendirmede bulunacaktı?

Eğer Mustafa Kemal Çanakkale'de bir zafer kazanmadıysa kendisini kıskanan Enver Bey, neden onun fotoğraflarının, *-başında bulunduğu bakanlığın sansürü altındaki-* İstanbul basınında yayınlanmasına izin vermedi?

Üstelik Küçük'ün meftunu olduğu Bolşevik Devrimi ve Sovyetlerin kuruluşu, Çarlık Rusya'nın yıkılması ile gerçekleşmiştir. Ve Çarlığın yıkılmasının en önemli etkeni de Türk'ün Çanakkale'de kazandığı o büyük zaferdir.

Soruyoruz Küçük'e; ***o Çarlığı Çanakkale Zaferi değil de cinler mi yıktı?!***

...

-Deniziyle karasıyla- Çanakkale Zaferi, Kafkasya, Orta Asya ve Hindistan başta olmak üzere hemen tüm İslam/Doğu dünyasınca bir şekilde haber alınmış, Türklerin kazandığı bu zaferden dolayı sevinç ve gurur duymuşlardır. Pençesi altında kıvrandıkları emperyalizme karşı ayaklanmak için özgüven duymuşlardır!

O zamanın iletişim koşulları dikkate alındığında; bu insanları bu derece sevince boğan olay Çanakkale değil de nedir?

Ve, ***Kuvayı Milliye'nin başlangıcı ve ruhunun doğduğu yer olan Çanakkale'yi küçümseyen birisi nasıl olur da Kuvvacıların sembolü olan o kalpağı başına geçirip "Kuvayı Milliyeci'yim" diye ortaya çıkabilir, nasıl?!!***

Yoksa o kalpak Kuvayı Milliye değil de başka birşeyin sembolü niyetine mi takıldı o başa?!

***

Cumhuriyet yıkıcısı nüfuz ajanlarının karargâhı/cephesi haline gelen bir yerlerde hocalık yaptığını bildiğimiz birileri de Çerkez Ethem'le ilgili kitaplarının adının başına "Gizli" sıfatını takıyor. Onun hemşehrisi Küçük de verdiği konferansın adına aynı sıfatı ekliyor. Çerkez Ethem'le ilgili iki yazarımız da hemen aynı fikirleri savunuyor.

Şimdi bu benzerlikten şuraya gelmekteyiz: ***Kuşçubaşı Eşref'in yaverinin oğlu*** *-dolayısıyla Küçük'ün ana tarafından hemşehrisi-* ***'devlet uzmanı' bir yazar da Çanakkale ile ilgili yazdığı kitapta Küçük'ün 'görüş'lerinin hemen aynısını ileri sürmektedir.*** Acaba bunlar bir rastlantı mıdır?.

Yine o kitabında ***Atatürk'ten tek bir kelime dahi bahsetmeyen,*** bu nedenle de özellikle Çanakkale ile ilgili yabancı ülkelerde yaşayan Türklerin tepkilerini dahi çeken bu yazarımız, bizim de bulunduğumuz bir ortamda 1990'larda bunu bizzat belirtmişti.

Çanakkale'nin görkemini, parlaklığını küçükler değil, büyükler bile karartamaz. O Büyük ve Yüce Türk milletinin milli hafızasında seçkin yerini almıştır.

Küçük ve hemşehrisi aydınlar bir gün olur gelip geçerler. Ama Büyük Türk milleti ve onun Çanakkale gibi görkemli zaferleri ebediyete kadar yaşayacaktır!

***

Biz gerçek anlamda ve içtenlikle herkesin âlimliğine saygı duyuyoruz. Ancak, âlim çile çeker.. Âlim var çiçek hastalığına, kansere çare bulur; âlim var biyolojik silah üretir. ***Âlim de var, bütün zekâsı ve enerjisini Türk tarihine, Atatürk'e ve Cumhuriyet'e saldırmaya hasreder.***

Rıfat N. Bali gibi Yahudi/Sabetaycılar da Mustafa Kemal'e saldırıyor. M. Şevket Eygi gibi İslamcılarla işbirliği yapıyor....

Eşi ve kendisi Sabetaycı olduğu söylenen Bülent Ecevit de "Vahdettin hain değildi" diyor!

Gerçekler karartılıyor, hafızalarımız silinmek isteniyor. Kahramanlar hain, hainler kahramanlar ilan edilmek isteniyor.

Küçük'ün "hiçbir şeyi çözemediğini" iddia ettiği ***Cumhuriyet ile Osmanlı'nın değirmeninde öğütülen Türklük diriltiliyor*** ve bu görmezden geliniyor. Bunu görmemek ***Türk duyarsızlığıdır.****

Türk İstiklâl Harbi yıllarında Avrupa'da yan gelip yatan Sabetaycı İttihatçıların büyük özverilerle kazanılan Türk Zaferi'ne el koymak istemeleri görmezden geliniyor.. Bunlardan Cavit'in, Lozan Görüşmeleri'nde karşı tarafa casusluk etmesi anlatılmıyor..

Sabetaycı Adıvar'ların da önayak olduğu, *-programı dışarıdan gelen-* ***karşıdevrimci TCF'nin, ademi merkeziyetçi, teşebbüsü şahsici, gerici olup bu özellikleriyle Musul'un istirdadını engelleyen Şeyh Sait isyanını tetiklediği gözden kaçırılıyor..***

Sabetaycı Halide Edib aklanıyor, Şeyh Sait'in ve isyanının İngilizlerle bir bağlantısının olmadığı ileri sürülüyor.

1926 yargılamalarında Sabetayist Dr. Nazım ve Cavit'in, araya Rothschild'ler gibi dünyayı yöneten 12 Yahudi aileden birisinin girmesine karşın asılması gör-

---

* Cumhuriyet'in ilanı öncesinde hemen tümü yaşlı ve bedensel özürlü kadın/çocuklardan oluşan, yine yüzde 70-80'i veremli, sıtmalı, trahomlu, firengili, bitli'lerden oluşan bir toplumu, bu illetlerden Atatürk Cumhuriyeti kurtarmıştır. Ülke çapında sadece 136 ebenin bulunduğu Türkiye'de bebek ölümleri ise dünya ortalamalarını kat kat aşarak yüzde 80'lere kadar çıkıyordu. (Osman Bahadır, Cumhuriyet Önce Çocukları Kurtardı, Cumhuriyet Bilim Teknik, 1 Nisan 2006, sayı: 993.; ayrıca bk., On Beşinci Yıl, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, Ankara 1938 ile; aynı eserin "Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti" bölümünün ayrı basımı: Cumhuriyet'in İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, İstanbul 1998.) **Türk İnkılâbı, "Sıhhat Mücahedesi" adını verdiği atılımlarla, bekâsı tehlikeye düşen Anadolu Türklüğünü yeniden diriltiyordu.**

mezden geliniyor.. Yine bu olayda Fransız elçisi Sarraut ile Farmason locaları ve** -üyeleri büyük oranda Yahudi- **Uluslararası Ticaret Örgütü'nden oluşan heyetin de af için devreye girdiği açıklanmıyor..

Kökeni Eylül 1922'lerde başlayan anti-Semitik 'derin' bir kampanyanın sonucunda patlayan; *-Yahudileri sindirme amaçlı-* ***Elza Niyego Olayı*** *(İstanbul/1927; İzmir'e de sıçramıştır);* 1934 Trakya Olayları (Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Çanakkale) ve Bursa gibi kentlerde Yahudilere karşı yapılan sistemli sindirme hareketleri görmezden geliniyor..

Kılık Kıyafet Devrimi yapılırken, Atatürk'ün Kastamonu'da cübbenin Yahudi hahamlarının kıyafeti olduğuna gönderme yapıp eleştirmesi ve bu nedenle yasaklandığını açıklaması; bir zamanlar halife/padişah ve şeyhülislamların da üyesi olduğu *-Sabetayistlerin yönetimindeki-* Mason localarını göz kırpmadan kapattığı dile getirilmiyor..

Yine Atatürk'ün, Kılık-Kıyafet ve Şapka inkılâplarına karşı çıkıp eleştiren Sabetaycı Cavit için, "Beyimin dinine mi dokundu acaba?!." diyerek kızgınlığını ve o gruba tepkisini dile getirmesinden bahsedilmiyor.

Girit'ten Adana'ya gelenlerin içindeki ticaret sahibi ***Dönmeler'in Serbest Fırka'ya katıldıklarını İsmet Paşa'ya bildirip dikkatini çekmesi/önlem almasını istemesi gözönüne alınmıyor..***

İngiliz bağlantılı Menemen kalkışmasında ***Asteğmen Kubilay, esrarkeş 'Mehdi' Girit'li Derviş Mehmet tarafından kafası kör bağ bıçağı ile kesilerek şehit edilirken alkışladığı için idam cezasına çarptırılıp asılan 5 kişiden birinin Yahudi Jozef olduğu hatırlatılmıyor.. Jozef'in dışında asılanların içinde Türk/Müslüman adı taşıyan iki Yahudinin daha bulunduğu belirtilmiyor!***

Ve tüm bunlara karşın Mustafa Kemal ile çevresi Sabetayist oluyor!

Peki siz kimsiniz?

Doğduğu evde Fransızca konuşulan *-ve bunu sanki Tanzimat dönemindeymişiz gibi övünerek anlatan-,* ***yazılarında ve konuşmalarında Türkçe karşılığı bulunan Fransızca kelimeleri bolca kullanan; kendisinin 'formel' yanlarını da aldığı Fransız kültürüne bağlayan, böylece de kendi halkını, eğitimini ve kültürünü küçümseyen bir aydın nasıl devrimci bir Türk aydını olabiliyor, nasıl?!!****

***

İbranice bilmeden yıllardır İbranilerle ilgili kampanya yürütenler bu bulguları kendileri mi buldu, yoksa Avrupa'da anti-Semitizmin en yoğun, hatta bir devlet politikası olduğu ve kendilerinin de sıkıştıkça sığındığı Fransa'nın bazı kozmik kurumları ile bir ilgisi var mı?**

---

* Onu da belirtmek isteriz ki, 20 yıllık bir Fransız işgali, **40 asırlık Türk yurdu olan** Hatay'ı nasıl sömürge yapabilmiştir, anlayabilmiş değiliz. Türk ordusunun 5 Temmuz 1938'de Hatay'a girmesi ile Fransız hakimiyeti fiilen bitmiş ve 2 Eylül 1938'de de Hatay Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Şimdi 1938 doğumlu Sayın Küçük nasıl bir sömürge vatandaşı olabilmektedir, doğrusu merak konusudur!

** Daha önce de belirttiğimiz gibi Küçük'e ait bu bölümün yazımı sırasında, önceleri aldığımız kimi notları kullanamamıştık. Bunlardan birisinde de bu konu ile bilgiler vardır. Sayın Küçük ile onun Sa-

İbranice bilmeden İbranilikle ilgili 'çalışmalar' yapan Küçük'ün Sabateycılık'la ilgili bulguları; onun diğer bulgularının doğru olduğunu gösterir mi?!!

Artık açıkça ortaya çıkmıştır ki, ***onun asıl amacı Atatürk'ü, Türk İstiklâl Harbi'ni ve onun sonunda kurulan Milli Türk Cumhuriyeti'ni küçültmektir.*** Birşeyler adına birşeylerin rövanşını almaktır.

Küçük'ün, kurtuluş savaşlarını da o kadar önemsememe çağrısı ***Türk'ün öz benliğine yönelmiş zehirli bir hançerdir.*** Yine bir tek Nutuk'a bakılarak tarih yazılamayacağını iddia etmesi de aynı amaçlıdır.

"Tarihi yapan adam"ın "belgeleriyle" ortaya koyduğu Nutuk'a değil de arşivi/belgeyi küçümseyen Küçük'ün yazdıklarına bakılarak mı tarih yazılacak bu ülkede?!

Küçük, Atatürk gibi bir "Büyük"le kendisini böylece nasıl karşılaştırabilir?

***

Küçük'ün tarihi tersyüz edip çarptırması, kendisini dikkatle dinleyip akıl ve mantığının ölçülerine vuranlar tarafından da rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Nitekim, İstanbul'daki konferansında söylediği Ethem'i ve yurt dışındaki Enver ve Cemal paşaları 'emperyalistler'in tasfiye ettiğine ilişkin iddiasını mantığına sığdıramayan bir dinleyici, soru-cevap bölümünde, "Atatürk de anti-emperyalist olduğu halde Ethem'i, Enver'i, Cemal'i, Talat'ı niye tasfiye etmiştir?" diye çok güzel bir soru sordu. *-Yalnız uzun boylu bu dinleyicinin Küçük'ü iyi okumadığı veya dinlemediği ortaya çıktı. Çünkü Küçük onların arasında Talat Paşa'yı saymıyordu-* Oldukça isabetli bu soru karşısında şaşkınlaşan Küçük, lafı aldı, evirdi çevirdi, mantıklı bir yanıt veremedi. Üstelik, "Sır"lardaki gibi de yanıtlamadı. Yazdıklarını inkâr etti. Ondan sonra kafaları biraz daha karıştırmak için de "1926 idamlarını Atatürk mü İnönü mü yaptırdı? 1930'larda Türkiye'yi Atatürk mü İsmet [Paşa] mi yönetiyordu?" gibi ortaya yeni birkaç inci daha attı. Küçük, ***asılanların önemli ikisinin Sabetayist olması kendi tezlerini çürüttüğünden,*** böyle esnek ve oynak vücut çalımlarıyla işin içinden "o salonda" sıyrıldı.

Sabetayizm konularına yeni girdiği anlaşılan *-veya başka amaçlı-* bir dinleyicinin de; hep Selanik'ten bahsetmesinden dolayı, internette de bu konuda arama yapınca karşısına Selanik..Şemsi Efendi Mektebi.. öğretmeni vb. argümanlarla birlik-

---

betaycılık kampanyasındaki en önemli partneri Soner Yalçın'a yönelik ağır eleştirilerin yapıldığı bir incelemede, "Efendi" üzerinden iki yazarın nerelerden beslendiği şöyle açıklanmaktadır: "...malzemelerinin büyük bölümü Yahudi cemaatinin önemli isimlerinden İshak Alaton tarafından verildi. Milli İstihbarat Teşkilatı'nda önemli görevler üstlenmiş üst düzey bir görevli, kitabın sponsorluğunu Alaton'un yaptığını ve kitaba kaynaklık yapacak malzemelerin de Alaton tarafından bulunduğunu bir dost sohbetinde anlattı. Yine bir başka kaynak, bu kitabın sadece Alaton tarafından değil, Yahudi cemaatinin diğer önemli şahsiyetleri tarafından da desteklendiğini söyledi." (Hikmet Çiçek-Aytunç Erkin, 'Sabetaycı Operasyon'un Hedefi Atatürk, Aydınlık, 20 Haziran 2004, sayı: 883.; bu konunun İsrail bağlantısı için ayrıca bk.; Askeri İstihbaratın Gazeteciler Raporu Sabetay Propagandası Yapan 'Gazeteciler', Aydınlık, 27 Haziran 2004, sayı: 884.) Öte yandan özellikle Yalçın Küçük'ün kullandığı malzemelerin, MOSSAD tarafından önceleri Ankara'da Kafkas asıllı bir profesöre önerildiği, onun reddetmesi üzerine Küçük'e verildiğine ilişkin şifahen gelen bilgiler var ise de, yazılı olmadıkları için bu tip bilgileri kullanmak tarzımız olmadığından bundan sarfınazar ediyoruz.

te Atatürk'ün de Sabetayist olduğu gibi yazılar çıktığını, Küçük'ün de bunları doğrulayıcı/tamamlayıcı sözler söylediğini belirterek, "Atatürk de mi Sabetayist?" sorusuna "Ben öyle demiyorum. İsrail kaynaklı bazı kitaplardan alınma internetteki yazılarda öyle yazıyor, ***biz onları reddediyoruz"*** karşılığını verdi.

Böylece *golü atmak* için zamanın henüz gelmediğini göstererek bu bölümde özetlediğimiz tüm yazdıklarını inkâr etti.

***

Dikkat edileceği gibi Küçük'ün konferansında bize de cevap hakkı doğuran fikirler ileri sürüldüğünden toplantıyı idare eden beyefendiden izin ve söz alarak bu hakkımızı kullandık. Aramızda 1-1.5 mt. mesafe bulunan Küçük'e dönerek kendimizi tanıttık. Burada anlattıkları, özellikle de Çanakkale başta olmak üzere birçok konu ile ilgili söyleyecek çok sözümüz olmasına karşın, dinleyicilerin vaktini almamak için sadece Ethem'e ilişkin konuda konuşacağımızı söyledik. Ardından, bu konuda kapsamlı bir araştırma yaptığımızı belirttikten sonra, ilk olarak da ***Ethem'le ilgili söylediklerinin hiçbirisinin doğru olmadığını*** bizzat yüzüne söyledik. *-Aslında 'yalan' diyecektik ama ayıp olmasın diye o kelimeyi kullandık.-* Ethem'in değil sosyalizm, onun "s"si ile dahi bir ilgisinin bulunmadığını; Ethem'in olsa olsa bir lümpen diye tanımlanabileceğini; özellikle ayaklanmaların bastırılmasında bunu hakkıyla kanıtladığını; kadınların ziynet eşyalarına, suçsuz ve gariban köylünün keçisine koyununa varıncaya kadar her şeyi yağmaladığını ve TBMM Hükümeti'nin *-üstelik o yoksulluk içinde-* Ethem'in mağdur ettiği vatandaşlara bunların bedellerini kuruşu kuruşuna ödediğini hatırlattık.

Doğal olarak Küçük'ün anlattıklarına sinirlenmemizden kaynaklanan sert üslubumuzla söylediğimiz sözlerle biraz da gerginleşen salonda çıt çıkmıyor ve sağ elinin içini çenesinin altına koyan Küçük de bizi dikkatle dinliyordu.

Ardından Ethem'in Ahmet İzzet Paşa kurulu ile ilişkisinden hareketle dış bağlantılarının bulunduğunu, 28 Ocak 1921'de Yunan'a sığındıktan sonra da *-tabii size göre geçiş hakkı dedik-* Büyük Türk Taarruzu ve sonrasında da Yunan ve İngiliz emellerine hizmet ettiğini çekinmeden yüzüne söyledik.

Buraya geliş amacımızın da; 'tez'lerindeki fikirlerinin değiştiğini duyduğumuzdan; onlar hakkında eleştiri yazmadan bunun doğruluğunu bizzat işitmek olduğunu; ancak kendisini dinledikten sonra ne yazık ki değişmediğini gördüğümüzü belirttik. Sözlerimizi büyük bir dikkatle ve kesmeden dinleyen Küçük, konuşmamızı tamamlayınca, kendisi hakkında Zeki Sarıhan'ın da yıllar önce birtakım iddialar ortaya attığını, "Ama.." dediği sırada biz sözünü keserek "Sayın Hocam bizimkiler iddia değil, hemen tümü askeri vesikalar olmak üzere belgelere dayanmaktadır" deyince karşılık vermedi ve toplantı da öylece bitti.

Ancak işin ilginci, konferansından yapıldığı binanın hemen önündeki çay ocağına indiğimizde Küçük'e soru soranlar başta olmak üzere birçok kişi *-ki aralarında üniversiteli gençler de vardı-* bizi tebrik etti ve "Keşke daha sakin konuşsaydı-

nız, kendisinin tartışma götürecek birçok tezi de bu vesile ile tartışılırdı" dedi. Biz de kendilerine gerekli açıklamaları yaptık.

***

Küçük'e ayırdığımız bu bölümde onun Ethem'le ilgili iddialarına yanıt vermeyeceğiz. ***Çünkü çalışmamız ona yeterli bir yanıt olacaktır.*** Yalnız, ailesinin Çerkez Ethem'le ilişkisine geçmeden önce son olarak şunu söylemek istiyoruz:

Ethem'i emperyalistlerin *-dolayısıyla Mustafa Kemal'in-* tasfiye ettirdiği iddiasının çürütüldüğü bu konumda Küçük'ün nerede durduğu da gün gibi ortaya çıkmaktadır.

Çünkü Ethem ve Kuşçubaşı'lardan Eşref Yunan/İngiliz hizmetinde; Kuşçubaşı Sami de o sırada Enver Bey'in yanındadır. Sami, birazdan Enver Paşa'yı, İngiliz emperyalizmine karşı Anadolu Hareketi'nin müttefiki ve en büyük destekçisi Sovyetlere karşı mücadeleye kışkırtarak *-dolaylı yollardan-* İngiliz hizmetine sokacaktır.

Şimdi kim nerede duruyor, ona da kendileri karar versin.

Yalçın Küçük'ün Dedesi Ethem'in Mesai Arkadaşı Çıktı!

Şimdi Küçük'e ayırdığımız bu bölümü ete kemiğe büründürebilecek ve konferansta *efendiliğimizden* yüzüne söylemediğimiz bir konuyu açmanın zamanı gelmiştir.

Bu bölümde yer verdiğimiz ve Küçük'ün Sabetayist olmakla suçladığı Oral Çalışlar'ın 14 Haziran 2004 tarihli "Cumhuriyet"te yayınlanan "Yalçın Küçük'ü Referans Kabul Etmek..." başlıklı yazısı şöyle bitmektedir:

"...Şimdi ben ne yapmalıyım, Sabetayist olmadığımı kanıtlamak için geçmişimi mi anlatmalıyım. Bu gülünç olmaz mı? Benim kökenimin ne olduğu kimseyi ilgilendirmez. Böyle, kökenlere dayalı tahlillere girişmek ırkçılıktır, kafatasçılıktır.

"Ama şunu yapabilirim, Yalçın Küçük'ün kendini tarif eden (Cemal A. Kalyoncu, Saklı Hayatlar, Zaman Kitap) sözlerinden yola çıkarak, onun tarzıyla bir portre ortaya çıkarabilirim: ***Küçük, MİT Başkanlığı'na Sönmez Köksal'dan önce aday gösterilen ve Dışişleri Bakanlığı'nda İstihbarat Genel Müdürü olan Cenk Duatepe'nin bacanağıdır...*** Askerlik görevini Genelkurmay'da yapmış ve Kıbrıs müdahalesine Genelkurmay'ın özel emriyle katılmıştır. Kıbrıs Gazisi kimliğini ortalıkta göstererek dolaşmaktan hoşlanan bir kimsedir...DPT'de çalıştıktan sonra eğitim için ABD'nin ünlü Yale Üniversitesi'ne gitmiştir.

"Öcalan'a 'Başkanım' diyerek uzun görüşmeler yapmıştır ve daha sonra bu görüşmeleri şöyle izah etmiştir: *'Türk devleti benim Öcalan üzerinde fazla nüfuzum olduğunu düşünüyordu.'* Türkiye'yi bir daha dönmemek üzere terk etmiş, daha sonra Türkiye'ye gelmiş ve bir süre cezaevinde kaldıktan sonra 'Sabetaycılık' uzmanı kesilip büyük basının ilgisini çekmiş, tezleri çok satan kitaplara kaynaklık etmiştir. ***Babasının da Fransız işgali döneminde Antakya'da Fransız işbirlikçisi olduğunu kendisi söylemektedir.***

Bunları birleştirip Küçük tarzıyla isterseniz bir sentez de siz yapın. Bakalım ortaya ne çıkacak?

Sorun Yalçın Küçük değil, onu önemli bir referans haline getirenler..."*

Burada şimdilik bunu geçip Küçük'ün Ceviz Kabuğu'ndaki konuşmasından tuttuğumuz notlara dönelim:

Yukarıda bunu anlattığımız bölümde, "Program gecenin ilerleyen saatlerinde hayli renklendi, onu da aşağıda vereceğiz" demiştik.

Saat 04.00'a dek süren program bitmeden önce eski Dev-Genç Başkanı Attila Sarp telefonla katılarak Küçük'e ağır eleştiriler yöneltti ve can alıcı şu soruyu sordu: *"Küçük'ün Mustafa Kemal'e karşı duruşu nedir?"*

Muhatabından tutarlı yanıt alamayan Sarp, bir zamanlar aynı labirentlerde dolaştıklarından, yakından ve daha iyi tanıdığını anladığımız Küçük'e hitaben, bazı aydınlarımız ve liderlerimizde ta öteden beri ***Mustafa Kemal'i aşmak*** emeli bulunduğunu belirterek Küçük'ün de aynı amacı taşıdığını söyledi. Ardından Çalışlar'ın kullandığımız yazısını kaynak göstererek ***Küçük'ün babasının [dedesinin] Fransız işbirlikçisi olduğunu belirterek*** *-mealen-* ***ne yüzle çıkıp burada böyle konuşabildiğini vurguladı.***

Bunun üzerine Cevizoğlu'nun "Bunlara ne diyorsunuz?" dediği ve hayli sıkıntılı bir duruma düştüğü gözlenen Küçük, Sarp'ın iddiasını kabul etti: ***"Ana tarafım ihtilalci, baba tarafım da işbirlikçi."***

Bu arada saat 03.30 sularında programa telefonla katılan; İskenderun Demir-Çelik'ten emekli olup halen Ankara'da oturduğunu, Küçük'ün de akrabası olduğunu söyleyen Erdal Şen; heyecan ve kızgınlık içinde, "Küçük'ün 'Bizim ailede de İbraniler var' iddiasına" şiddetle karşı çıktı. Küçük'ün bu sözlerinin çok zoruna gittiğini, aile şeceresini de didik didik etmesine karşın bunu doğrulayacak bir bilgiye rastlayamadığını, Küçük'ün ailesinin, Halep, Hatay, Adana ve Osmaniye ile de ilgisinin olduğunu ve ***Küçük'ün,*** *-işbirlikçi-* ***Ahmet Sabuni'nin torunu olduğunu*** söyledi.

Dumûra uğramış bir hale gelen Küçük, akrabası Şen'in bu iddiaları karşısında sustu!

Peki Ahmet Sabuni kim mi?

Hemen söyleyelim: ***Ahmet Sabuni, çalışmamızda da yer verdiğimiz gibi 1930'ların ortasında, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını önlemek için Fransız istihbaratının Çerkez Ethem'e kurdurduğu Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi'nin yöneticileri arasında bulunan Ahmet Sabuni'dir!***

Ancak burada hatlar karışmaktadır.

---

* Çalışlar kökeni ile burada böyle demesine karşın, 10 Kasım 2006 tarihli Cumhuriyet'te yer alan "Şaban Amcam..." başlıklı yazısında ailesinin Tarsus'lu ve Yörük olduğunu belirtmiştir. Eşi İpek Çalışlar Atatürk'e hakaretten yargılanan Sayın Çalışlar'ın 10 gün önce öldüğünü belirttiği Şaban Amcası ile ilgili yazıyı Mustafa Kemal'in ölüm günü olan bir tarihte yayınlamasını da dikkati çekici buluyoruz.

Şöyle ki;

Yukarıda verdiğimiz konuşma ve röportajlarında Küçük, ***annesinin sülâlesinin kâh Çerkez kâh Gürcü kâh da Sabetayist Sabuniler*** olduğunu, yine anne tarafının ihtilâlci/TM'ci/Kuvvacı(!);* ***'Türkmen' asıllı baba tarafının da işbirlikçi olduğunu*** kabul etmektedir.

Ancak ne hikmetse, feminizmin, Türk toplumunda kadınların evlendiği erkeklere kendi soyadlarını henüz verdirmediği bir dönemde, ***Küçük'ün dedesinin kız tarafının soyadını nasıl aldığı/kullandığı ise merak konusu olmaktadır!***

Çünkü Küçük'ün dedesi olduğunu söylediği işbirlikçi kişi Sabuni soyadını taşımaktadır!

Demek Yalçın Küçük, işbirlikçiliği Kafkasyalı anne tarafına yakıştıramamaktadır!

Akşam'a verdiği röportajda da *-zaman belirtmeden-* ***annesinin dedesinin*** İskenderun belediye başkanlığı yaptığını söylemektedir.

Şimdi bu pirincin taşını ayıklamak bize değil, kendisine düşmektedir.

Ancak tartışma götürmeyen birşey var ki o da şudur:

Oğullar/torunlar, babalarının/dedelerinin izinden yürümeye devam etmektedir.

***

Küçük'e İlişkin Son Notlar

Bu arada yanlış anlaşılmaması için şunu da belirtmek isteriz ki; bir insanın işbirlikçi baba/dedesinden dolayı karalanmasını asla kabul etmeyiz. Hele oğullar/torunlar, işbirlikçi baba/dedelerinin tersine *millici* bir çizgide ise bunu daha da çirkin buluruz. Fakat oğullar/torunlar da baba/dedelerinin çizgisinde ise o zaman *organize* bir durum söz konusudur ve bunların açıklanması, kaçınılmaz bir zorunluluk olmaktadır.

Küçük'ün psikolojisini anlamak için yetiştiği ortamın da bilinmesi gerekmektedir. İskenderunlu olduğunu söyleyen Küçük'ün köyü Abacılı, bu ilçemizin hemen yanı başındadır. Abacılı'nın hemen yanı başındaki Denizciler'de de Dörtyol'da da bizim aşiretin dölleri yaşamaktadır. Bizim memleket de İskenderun'a 50 km. meşafededir. Dolayısıyla oranın sosyolojik yapısını bilebilecek bir durumdayız.

Yaptığımız araştırmalara göre de Abacılı'nın, Hatay'ın Fransız işgali döneminde özel bir yeri bulunmaktadır. Türkiye'den kaçan ne kadar karşıdevrimci, gerici varsa, Abacılı onlara yataklık yapmıştır. Bu kişiler 1938/39'daki istirdaddan sonra da Suriye'ye kaçmıştır. ***Küçük de işte böyle bir ortamda, öyle bir havayı teneffüs ederek büyümüştür.*** Kendisi, ne kadar kamufle etmeye çalışsa da ne yazık ki bu yönü hep sırıtmaktadır.**

---

* Kendisine ve ailesine pay çıkarmaya çalışan Küçük'e onu da hatırlatalım ki, 19 Aralık 1918 "İlk Kurşun"u ile Sabuni'lerin bir ilgisi yoktur. O mukavemet, Küçük'ün köyü Abacılı'dan hayli uzakta, Fransızların Abacılı'yı geçerek gelebildiği Dörtyol-Erzin arasında -Osmaniye'ye çok yakın- yaşayan Gâvurdağı dölleri Özerli Türkmenleri'nindir.

** Şu sözler de bizzat kendisine aittir: "...Benim yetişmemde daha çok annemin etkisi vardır. Köyümüze gittiğimiz iki-üç yaz babam istemezdi ama annem özendirirdi, köyde din okuluna, medreseye

Şimdi bu bağlantılardan sonra Küçük'e ve başlattığı Sabetaycılık kampanyasına ilişkin yapılan önemli bir saptamayı açıklamanın da zamanı gelmiştir: Türk münevver muhitlerinde Küçük'ün, Türk milli enerji potansiyelini Sabetaycılık üzerine çekerek diğer unsurları örtme gibi bir yeraltı faaliyetinde bulunduğu konuşulmaktadır. Netice itibariyle ve teknik adıyla ***psikolojik harekât*** yürüten Küçük'ün, *-kendisine göre kendisi sakıncalı olmasına karşın-* yayın ve medya dünyasında bu olanağa nasıl sahip olduğu da belirtilen iddiaya kanıt olarak gösterilmektedir.

***

Bu arada Küçük'ün akrabası Erdal Şen'in, "Sabuni/Sabuncular'ın...Osmaniye'de de yaşadığını" söylemesi bizi de yakından ilgilendirdiğinden bir iki satırlık açıklama da onun için yapmak istiyoruz: Osmaniye'de Güzelsabuncu soyadını taşıyan bir aile var ve bizim hemen kapı komşumuzdur. Hacer-Hasan çiftinin oğulları Hüseyin ve Yusuf Kenan Güzelsabuncu kardeşler çocukluk arkadaşımızdır. Bununla birlikte Hüseyin ve Yusuf, ***Kurtuluş*** mahallesinin hemen tüm ***"Türkmen Töreli"*** delikanlıları gibi aynı siyasi hareket içinde yer aldığımız arkadaşlarımızdır. Yusuf ise ilk, orta ve liseden, üstelik hem de hep sınıf arkadaşımızdır. 1980 baharında bir olay nedeniyle okulu boykot etmemizden dolayı cezaevinde de yatmışlığı vardır. Osmaniye Sanat Okulu'nun öğrencilerinden oluşan yaklaşık 200 kişilik bir grupla okulu kırıp Osmaniye'den Adana-Kuruköprü Cezaevi'nde Yusuf ve onunla birlikte yatan üç arkadaşımızı ziyaret ettiğimizi de dün gibi hatırlarız. Sanat Okulu'ndan mezuniyetin ardından Afşin-Elbistan Termik'te de bir süre çalışmışlığımız vardır. Yine ayrıca, muhterem anneleri Hacer Teyze Osmaniye'nin köklü ve tanınan ailelerinden Tapucular'dan olup Tapucular da yine Osmaniye'nin yerli ve bilinen ailelerinden Efeahmetler'le akrabadır.

Bu nedenlerle bir cenaze için bulunduğumuz memleketimizde 11 Temmuz 2005 Pazartesi günü otobüsümüz kalkacağı için ancak telefonla konuşabildiğimiz değerli kardeşim Yusuf, 6-7 yıl önce vefat eden babası Hasan Emmi'nin *(Allah rahmet etsin)* ailesinin aslen Girit'li olup oradan Adana'ya geldiğini ve *-Küçük'ün akrabaları-* Sabuncular'la bir ilgilerinin olmadığını belirterek, onların *Sabuncu*, kendilerinin ise *Güzelsabuncu* olduğuna dikkati çekti. Yusuf, Adana'daki Sabuncular'ın hemen hepsinin İstanbul'a göç ettiklerini de ekledi. Dolayısıyla Erdal Şen'in açıklamalarının, açıklanmaya muhtaç olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yalçın Küçük'e Malzeme

Şimdi burada Yalçın Küçük'le ilgili son olarak şunları yazıyor ve kendisinin bizi aydınlatmasını istiyoruz:

Ethem'in babası Ali Bey'i İT'ye örgütün ***Sabetayist*** önderlerinden ***"Yakup*** Ağa" kodlu Dr. Nazım üye yapmıştır. Ali Bey'in hücresinin adı da bu mensubiyet-

---

giderdik. Babam istemediği için biz Elham cüzünde kaldık. Bayram namazlarını, beceremezdik ama kılardık. Onun için ben dünyada en çok inanan adam yüzünü severim." Cemal A. Kalyoncu, Babadan İşbirlikçi Anneden İhtilalci, Aksiyon, 14 Temmuz 2003, sayı: 449.

ten sonra "Yakup Ağa"dır. Bu "Yakup"un, Sabetaycıların ünlü kolu Yakubilerle bir ilgisi var mıdır?

Ethem ve ağabeyleri de babalarını takip ederek önce İT'ye ardından da TM'ye mensup olmuşlardır. ***Küçük'ün son 'bulgularına' göre de TM büyük oranda İbranilerden oluşmaktadır.***

Küçük'ün ***Sabetayist*** olduğunu iddia ettiği Hasan Tahsin de Alpaslan'ı kaçırma olayında Ethem'e övgüler yağdırarak 'eylemini' desteklemiştir.

Sabetayist Adıvar'larla da Ethem'in Türk İstiklâl Harbi yıllarında *'çok sıcak'* ilişkileri vardır.

Büyük Türk Taarruzu'nun ardından Midilli'de üstlenen Ethem'in Anadolu'da karışıklık çıkarmak için gönderdiği çetelerle Türk jandarmaları arasında 10 Mayıs 1923'te Muğla civarında çıkan çatışmada yaralı olarak ele geçirilen adamlarından birisinin adı da ***Karakaş*** İsmail'dir. İsmail'in, büyük Sabetaycı ailelerden birisi olan meşhur Karakaşlar'la bir ilgilisi var mıdır?

Ethem'in Atatürk'e 1935 suikastinde kullanacağı tetikçi Çerkez Yahya, Hayfa'ya giderek Ethem aracılığıyla tanıştığı ***Yahudi*** David'in yanında altı ay kadar çalışır. Dolayısıyla suikastte ***Yahudi*** David'in de parmağı vardır. Ethem'in bu sıralarda Akka'daki dostlarından birisi de Eczacı ***Leon'***dur. Adından da anlaşılacağı gibi Leon ***Yahudi'***dir. Ethem'in Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı çıkarılan ve Musul'un istirdadına engel olan Kürt isyanlarında görev almasında bu Yahudilerle olan ilişkisinin rolü var mıdır?

1926 yargılamalarında asılan ve Çerkez Ethem'lerle de bağlantılı olan Distol'cu Osman Daver'in; ad ve soyadında *-man* ve *-er* takısı bulunduğundan; soyadı da anlamsız olduğundan, böylece Küçük'ün konu ile ilgili tüm *ölçütlerine* uyduğundan Sabetaycılık'la bir ilgisi var mıdır?

Bu ilişkileri daha da çoğaltmamız mümkünse de Sayın Küçük'e bunlar fazlasıyla yeteceğinden, bu karinelere dayanarak bize de *komplo teorisi olmayan* bir sonuç çıkarmasını istirham ederiz!

YALÇIN KÜÇÜK'E DAİR.../2

Kendisini muhatap almak istemediğimiz halde zorunlu nedenlerle çalışmamızda yer verdiğimiz Sayın Yalçın Küçük'e ilişkin bu kısım, kitabımız hakkında iletişim araçlarında çıkan haberlerde en çok ilgi gören bölüm oldu. Gerçeği söylemek gerekirse, yayınevinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle çok az sayıda basılan *"Çerkez Ethem"* Yalçın Küçük boyutuyla öne çıktı.

Çerkez Ethem sorununa ve yakın dönem Türk tarihine ilişkin onca yeni belge ve bilgi ortaya koymamıza karşın, üstelik medyatik olmayı kesinlikle amaçlamayan çalışmamızın bu yönünün değil de bilim adamı kimliğinden koparak, artık bir "medya objesi" haline gelen/getirilen Sayın Yalçın Küçük boyutuyla öne çıkması bizi doğal olarak memnun etmemiştir.

Böyle olmakla birlikte iletişim araçlarında çıkan haber ve değerlendirmelerde burada anlattıklarımızı ilgilendiren unsurlar da bulunduğundan onlara bu amaçla yer vermek zorunda kaldığımızı belirtmek istiyoruz.

Çalışmamızla ilgili ilk habere iki aylık "Chronicle" dergisinin 2006/5. sayısında "Gölgesi Aslından Büyük Yalçın Küçük" başlığıyla kapak yapılarak yer verilmiştir. Kitabımızla ilgili Sayın Ada Bayazıt'ın kaleme aldığı tam 8 sayfalık inceleme, daha doğrusu Küçük'ü çalışmamız üzerinden eleştiren yazı, iletişim araçları tarafından ilgi görüp alıntılanmıştır.*

"Chronicle"daki yazıyı ilk olarak çok satan bir gazete alıntılamıştır.**

Aynı gazete, muhabiri Sayın Ardıç Kayalar'ın bu konu ile ilgili görüşlerine başvurduğu Küçük'e ilişkin ikinci haberi ertesi gün yine 1. sayfasından "Evet, Büyük Bir İhtimalle İbraniyim" anonsuyla görüp "Evet, Muhtemelen Ben de İbraniyim" başlığıyla 6. sayfasının manşetine çekmiştir.***

---

* Ancak, aynı yazıda bizim için kullanılan "Ahmet Efe...sonunda dayanamamış, **bir kulp uydurup** Yalçın Küçük'ü 'Kemalistçe' bir güzel benzetmiş" ifadesinden mutlu olmadığımızı da belirtmek isteriz. Sayın Küçük'ü Sayın yazarın deyimiyle "benzetmek" için "kulp"a gerek yoktur. Küçük'ün bizzat 'tez'leri fincandır! Ayrıca yine çalışmamızdan alındığı ima edilen, "...Yurt çapında yürütülen 'derin' bir kampanya sonucu başlatılan **[Yahudi düşmanlığının kanlı ve utanç verici tezahürleri olan]** 1927 İstanbul Elza Niyago olayı..." cümlesinde geçen köşeli parantez içindeki kısımlar da Ahmet Efe'ye ait değildir. Ahmet Efe, sadece o olaya değinmiş, **"kanlı ve utanç verici tezahür"** ifadesini kullanmamıştır. Bununla birlikte çalışmamıza ilgi gösterip yer verdiği fotoğraflar için "Fotoğraflar: Ahmet Efe Arşivi" ibaresini kullanmaları nedeniyle dergiye ve Sayın Bayazıt'a teşekkürlerimizi belirtmeyi de bir borç biliriz.

** Sonunda Ona da 'Sabetaycı' Dediler, Hürriyet, 17 Ağustos 2006. Gazetenin, sürmanşetin sağ köşesinde böyle gördüğü haber, 6. sayfada "Sabetaycı Komplocusu İşbirlikçi Çocuğu Çıktı" başlığıyla verilmiştir.

*** Küçük, bu haberde ileriki çalışmalarında **Çerkez Yahudileri** açıklayacağını belirtmişse de o konu bizi ilgilendirmediği ve Kafkas kökenli araştırmacıların kendisini yanıtlayacağından girmiyoruz.

Çözümlemesini birazdan yapacağımız bu iki haber, çetelesini bizim de tutamadığımız internetteki haber sitelerinde de kullanılmıştır.

Sayın Ecevit Kılıç imzasını taşıyan üçüncü haber haftalık bir dergide "Büyükanıt'la Akrabaymışız!" başlığıyla yayımlanmıştır.*

Kitabımızla ilgili en çok beğenilen bir başka inceleme Ümit Bayazoğlu tarafından kaleme alınan "Yalçın Küçük'e Büyük Tokat" başlıklı yazı olmuştur.**

Bu kadar gürültüden sonra, 8 Ekim 2006 tarihinde SkyTürk televizyonunda, adının Sayın Serdar Akinan olduğunu öğrendiğimiz gazetecinin programına çıkan Sayın Küçük, sunucunun *"Çerkez Ethem"i* göstererek, *-mealen-* "Ahmet Efe'nin bu kitabını gördünüz mü, okudunuz mu, nasıl buldunuz" şeklindeki sorusuna, "Kendimle ilgili kısımları okudum. Ahmet Efe güzel bir araştırma yapmış" biçiminde bir yanıt vermiştir.***

Fareli Köyün Kavalcısı

Hemen söylemek istediğimiz husus şudur: Yazdıklarımızı iyi okuyamayanların değerlendirmeleri sonucu, Yalçın Küçük, kendisinin de Sabetaycı olduğuna ilişkin tüm medyayı ve medya üzerinden de toplumu adeta fareli köyün kavalcısı gibi peşine takıp sürüklemeye başlamıştır.

Oysa, kamuya açık yerlerde, tv ve basına verdiği röportajlarda kendi ailesinde de İbranilik bulunduğunu söylemesine karşın; *-üstelik Flash Tv'deki programa telefonla katılarak bu konuda kendisini yalanlayan akrabası Erdal Şen'i doğrularcasına-* Küçük, bu iddiasını ***kendisine Sabetaycılardan gelecek tepkileri hafifletmek için ortaya attığını itiraf etmişti.*** Bu itiraf, şahsen bizim de izlediğimiz, eski fraksiyondaşlarından oluşan ve bir aile toplantısını andıran "Tarih Yöntemi ve Gizli Tarih" başlıklı konferansta dillendirilmişti:

Bu itiraf, çalışmamızın 1. Baskısında da şöyle yer almıştı: *"Sabetaycılığı da ben açtım kazasız belasız. (Ancak, Küçük'ün bunu söylerken takındığı tavır ve üslubu, Sabetayist gazetecilerle yaptığı röportajlardaki 'Benim ailemde de Sabetaycılar var' türünden,* ***onlarla akrabalık ilişkisi kurup böylece tepkilerini azaltmayı amaçlayan*** *üslubuna hiç benzemiyordu. Zaten bu sözünün ardından, mealen,* ***ailesinde Sabetayist unsur bulunduğu iddiasını, kendisine gelen tepkileri azaltmak için kasten ortaya attığını*** *ima etti.)"*

Can alıcı bu noktanın iyi anlaşılamaması yüzünden Sayın Yalçın Küçük de medya ve medya aracılığıyla toplumla bir güzel dalgasını geçmiştir.

Sayın Küçük'ün, ailesinde İbranilik bulunduğuna ilişkin en önemli argümanı bir eniştesinin *İzzet* adını taşımasıdır. *İzzet* de *-ona göre-* İbranilerde çok kullanılan bir addır.

---

* Yeni Aktüel, 17-23 Ağustos 2006, sayı: 58/2006-34. Chronicle ve Akşam Kitap dışındaki yazı/haberlerde biz ve kitabımızın adı geçmemiştir.

** Akşam Kitap, 20 Ağustos 2006.

*** Programı şahsen izleyemedik. Bunlar, arkadaşlarımızdan gelen bilgilerdir.

Ancak, verdiği bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Sayın Küçük'ün ailesinin, *-eğer İzzet Bey öyle de olsa-* İbranilere kız vermenin dışında bir ***kan bağı*** yoktur. Esasen akrabası, Sayın Erdal Şen de Küçük'ün bu iddiasına aile şeceresini de didik didik ettiğini belirterek şiddetle tepki göstermişti.

Sayın Küçük'ün, *"Çerkez Ethem"*'in ardından "Bende de İbranilik var/Büyükanıt'la Akrabaymışız!" iddiasıyla gündeme gelmesiyle birlikte bir konu daha aydınlanmıştır: Bilindiği Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sayın Yaşar Büyükanıt'ın bu göreve atanmasından önce, yolunun kesilmesi için, *-Damat Ferit takımından kimilerinin lojistiğiyle-* fethullahçı bir savcının hazırladığı iddianame dahil çeşitli operasyonlar yapılmıştı. Yine bu bağlamda, servis sağlayıcılarının ABD şirketi olduğu söylenen iki internet sitesinin, sırf Sayın Büyükanıt'ın aile kökeni ile yakışıksız iddialar yapmak için kurulduğu biliniyordu. Bu sitede yer alan Sayın Büyükanıt'a yönelik iftiralara kaynak teşkil eden bilgilerin de Sayın Küçük tarafından verildiği iddia ediliyordu. Sayın Küçük de bu iddiayı reddetmekle birlikte, iddiada bulunan her kim ise, kendi metodunu iyi anlayıp uyguladığını belirterek dolaylı yoldan, o bilgilerin doğru olduğunu ima edip yine dolaylı yollardan o savları sahiplenmişti.*

Şimdi adı geçen dergide "Büyükanıt'la Akrabaymışız!" başlığıyla yayınlanan röportajdan sonra açıkça ortaya çıkmıştır ki, Sayın Büyükanıt'a yönelik yakışıksız kampanyanın ardında Küçük vardır!

Doğrudan yoksa da dahli vardır.

Demek, Sabetaycı uzmanı yurtsever Marksistler, Amerikan destekli fethullahçılarla da işbirliği yaparmış!**

Küçük'ün Sadece Baba Tarafı mı İşbirlikçi?

Bu arada *"Çerkez Ethem"*'de ortaya koyduklarımızın iletişim araçlarında yer almasıyla birlikte Küçük'ün çeşitli yayın organlarıyla yaptığı röportajlarda ailesi ile ilgili verdiği bilgiler daha da karmaşık hale gelmiştir.

Esasen biz de 1. Baskımızda, bu konunun içinden çıkamamış, *"Şimdi bu pirincin taşını ayıklamak da bize değil kendisine düşer"* demiştik.

Diğer taraftan Sayın Küçük'le dört yıl önce yapılan ve ailesi ile ilgili bilgiler de verdiği bir röportaja ulaştık.***

---

* Yeni Aktüel, 17-23 Ağustos 2006, sayı: 58/2006-34. Yurtsever Sayın Küçük'ün, *fethullahçı savcıya verilen cezayı ağır bulup 'idam' diye nitelemesi de dikkati çekicidir.*

** Nitekim, tertiplerin boşa çıkarılarak Sayın Büyükanıt'ın Genelkurmay Başkanlığı'na gelmesinden sonra da "Büyükanıt'la Akrabaymışız!" diyerek anılan kampanyayı sürdürmek isteyen, böylece **kendisini de ele veren** Yalçın Küçük, bir adım daha atarak atamaya gölge düşürmek istemiştir. Konuya ilişkin Bakanlar Kurulu Kararnamesi'nin, Cumhurbaşkanı Sayın Ahmet Necdet Sezer tarafından onaylandığının Askeri Şûra'dan bir gün önce açıklanmasından hareketle Küçük, "Şûrasız atama yapıldı" diyerek, Devletin teamüllerine tamamen uygun yapılan bu tayine aklı sıra şaibe düşürmek istemiştir. Oysa bilindiği gibi söz konusu Kararname ertesi gün toplanan Şûra'da da onaylanmıştı. Ayrıca Askeri Şûra'dan önce, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin konuya ilişkin eğiliminin ne olduğu, Şûra'dan kısa bir süre önce Harp Akademileri'nde yapılan bir konferanstaki alkışlardan anlaşılmıştı.

*** Cemal A. Kalyoncu, Babadan İşbirlikçi Anneden İhtilalci, Aksiyon, 14 Temmuz 2003, sayı: 449.

Sayın Küçük'ün söz konusu röportajda verdiği bilgilere göre baba tarafı *Türkmen*, anne tarafı ise *Kafkasyalı*dır.

Küçük'ün dedesi, Küçükefendi Hüseyin'dir. Hüseyin Bey'in Teslime Hanım'la evliliğinden 4 çocuğu olur. Çocuklardan birisi Küçük'ün babası Hakkı Bey'dir.

Küçük'ün annesi ise Halep'ten İskenderun'a yerleşen Sabuniler'dendir. Bu aileden Ahmet Sabuni'nin kızı Behiye Hanım, Kafkas asıllı Osman Yanuçoğlu ile evlenir. Bu evlilikten Şerife Hanım doğar.

Küçükefendiler'den Hakkı Bey ile Sabuniler'den Şerife Hanım'ın evliliğinden de Yalçın Küçük dünyaya gelir.

Böylece, Küçük'ün annesinin de annesinin babasının da Çerkez olduğu ortaya çıkar.

Burada hemen bir çelişkiye dikkati çekmek isteriz. "Aksiyon"daki röportajında "...Dolayısıyla benim anne tarafım ihtilâlci, baba tarafım işbirlikçi idi" diyen Sayın Küçük, Yeni Aktüel'de yayınlanan röportajında ise kendisine yöneltilen dedesi Ahmet Sabuni'nin Çerkez Ethem'le işbirliği sorusuna şu yanıtı vermiştir: *"...Ahmet Sabuni...annemin dedesidir. İskenderun Belediye Başkanı'ydı...Ama dedem Osman Yanuç çete reisiydi. O yüzden bana birşey dendiğinde 'Ben çete reisinin torunuyum' diyorum. Osman Yanuç, Çerkez Ethem ile birlikte hareket ediyordu. Zaten ya Gürcüdür ya Çerkezdir. Ama Çerkez Ethem tasfiye edildikten sonra Kuvayı Milliyeci oldu, Teşkilatı Mahsusa'da görev aldı."*

Açıkça söylemek gerekirse Küçük'ün bu sözlerinin neresini düzelteceğimizi biz de şaşırdık!

1. Devletin elindeki istihbarata göre, Fransız gizli servislerinin, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını önlemek için 1930'larda kurdurduğu Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi'nde Çerkez Ethem'le işbirliği yapan kişi, Ahmet Sabuni'dir. Sabuni Küçük'ün annesinin dedesidir.

Küçük'e göre ise Çerkez Ethem'le *-ne zaman ise-* işbirliği yapan kişi, annesinin babası, yani kendisinin dedesi Osman Yanuçoğlu'dur.

Halbuki "Anne tarafım ihtilâlci, baba tarafım işbirlikçi" diyen bizzat Küçük'ün verdiği bilgiye göre, Osman Yanuçoğlu, annesinin babasıdır. Yani anne tarafındandır.

Doğal olarak "Anne tarafım ihtilâlci [Kuvvacı], baba tarafım işbirlikçi" diyen Küçük'ün anne tarafının da işbirlikçi olduğu ortaya çıkmaktadır.

2. Kendi ifadesine göre, annesinin babası Osman Yanuçoğlu Çerkez Ethem'le birlikte hareket ediyordu. Ancak Osman Bey'in Ethem'le Salihli'de mi 'çalıştığını' belirtmemiştir. Yani Yanuçoğlu bu Kuvayı Milliyeciliği nerede yapmıştır? Ethem'in bölgesi Batı Anadolu'da mı Hatay'da mı?

Oysa bizim bilgilerimize göre, Yunan'a sığınmadan önce Ethem'in Hatay'da bir teşkilatı ve eklentisi yoktu.

Bu konu karanlıktır ve Sayın Küçük'ün aydınlatması gerekmektedir.

3. Ayrıca biz, bu zamana kadar elden geçirdiğimiz konu ile ilgili kitaplarda Hatay yöresinde Osman Yanuçoğlu adlı bir Kuvvacı'ya rastlamadık. Görgülü'nün,* Tayfur Sökmen'in,** Dr. Abdurrahman Melek'in*** eserleri ile Sayın Mehmet Tekin'in**** dipnotta gösterdiğimiz kitapları başta olmak üzere böyle bir ada tesadüf edemedik.

Fakat belirttiğimiz eserlerde adının bulunmaması, tek başına Osman Yanuçoğlu'nun Kuvvacı olmadığını göstermeye yetmez.*****

4. Eğer daha önce "Cumhuriyet"te çalıştığını bildiğimiz muhabir Saym Ecevit Kılıç yanlış yazmamışsa, Küçük şöyle demiştir: "...Osman Yanuç[oğlu], Çerkez Ethem ile birlikte hareket ediyordu...Ama ***Çerkez Ethem tasfiye edildikten sonra Kuvayı Milliyeci oldu, Teşkilatı Mahsusa'da görev aldı.***"

Hüsamettin Ertürk'ün anlattıklarından öğrendiğimiz kadarıyla TM, Mondros'un hemen ertesinde, *-müstevli İngilizlere bilgi/belge kaptırmamak için-* kendisini ***imha*** etmiştir. Onun yerine eski TM'ciler Karakol, Mim Mim, Felah... gibi çok sayıda milli yer altı örgütü kurmuşlardır.

Şimdi Saym Küçük'ün dedesi Osman Yanuçoğlu'nun, 1921'den sonra TM'de görev almasını nasıl açıklamak gerektiğini de bilmiyoruz.

Küçük'ün, bundan sonraki açıklamalarında onu da yanıtlaması gerekmektedir.

Küçük'ün 18 Temmuz tarihli Hürriyet'e verdiği bilgilere göre, ***baba tarafından*** "Küçükefendi dedesi" işbirlikçidir.

Yukarıda bizim yer verdiğimiz bilgilere göre ***annesinin dedesi*** Ahmet Sabuni de Çerkez Ethem'le birlikte Fransız istihbaratının emrinde çalışan bir işbirlikçidir.

Yani hem anne hem de baba tarafından işbirlikçidir.

-İstiklâl Madalyası sahibi olduğunu söylediği- annesinin babası Osman Yanuçoğlu'nun durumu ise hayli karışıktır ve açıklanmaya muhtaçtır.

Bunlardan başka bir vaka daha açıklanmaya muhtaçtır. Çünkü Sayın Küçük'ün "babam", "dedem" dediği kişiler hayli karışmaktadır.

"Aksiyon"daki röportajda şöyle bir bölüm vardır:

"[Küçük]...Dolayısıyla benim anne tarafım ihtilâlci, baba tarafım işbirlikçi idi.

"[Cemal A. Kalyoncu]-***İşbirlikçi derken...***

---

* 10 Yıllık Harbin Kadrosu.

** Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar.

*** Hatay Nasıl Kurtuldu.

**** Hatay Basın Tarihi, Aydoğmuş Kitapları-Kültür Basımevi, Antakya 1985.; Milli Mücadele'nin İlk Kurşunu ve Kara Hasan Paşa, Antakya 1986.; Antakya Tarihinden Yapraklar ve Halefzade Süreyya Bey, Kültür Ofset Basımevi, Antakya 1993.; Hatay Tarihi, Hatay Kültür-Turizm-Sanat Vakfı ve Antakya Gazeteciler Cemiyeti Ortak Yayını, Antakya 1993.; Hatay Tarihi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.; Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayını, Antakya 2002.

***** Şahsen bizim dedemiz Efeahmet de Gâvurdağları'nda/Kanlıgeçit'te ve ardından Pozantı'da Kuvayı Milliyecilik yapmıştır. Validemizin verdiği bilgiye göre de adı konu ile eserlerde yer alan Rahime Hatun'un "Kırmızı" müfrezesinde bulunmuştur. Bunlara ve; Pozantı'daki mücahitler arasında bir "Efeler" müfrezesi olmasına; Görgülü'de de Kanlıgeçit'te bir "Nuri Efe" müfrezesi, amcamızın birinin adı da Nuri olmasına karşın Efeahmet'in adı kayıtlarda yoktur.

"Fransız komutanlarının en güvendiği adam. Ailemizdeki bütün bilgiler öyle. Babam bizi tam bir Fransız terbiyesi ile yetiştirmeye çalışırdı."

Şimdi bu *"Fransız komutanlarının en güvendiği adam"*'ın da ***Sayın Küçük'ün babası Hakkı Bey olduğu*** ortaya çıkmaktadır.

İyice dallanıp budaklanan bu durumda ***Sayın Küçük'ün hem ana hem baba tarafından işbirlikçi olduğu ortaya çıkmış bulunuyor.***

Bir diğer 'karışık' konu da Küçük'ün "Akşam" ve 18 Temmuz tarihli "Hürriyet"e verdiği röportajda, İskenderun Belediye Başkanı olduğunu söylediği Ahmet Sabuni'nin durumudur.

Küçük, kendisi ile ilgili bu bölümde de yer alan "Akşam" röportajında *"Ailenizin siyasi görüşü neydi?"* sorusuna şu karşılığı vermiştir:

"Hep CHP'li. ***Annemin dedesi*** *İskenderun Belediye Başkanı..."*

Yalçın Küçük, Hürriyet'e verdiği röportajda da *"**Annemin dedesi** de İskenderun Belediye Başkanı'ydı"* demektedir.

Kendisinin verdiği ve yukarıda gösterdiğimiz bilgilere göre de Küçük'ün ***annesinin dedesi*** Ahmet Sabuni'dir.

İlk önce onu söylemek isteriz ki, iki önceki dipnotta sıraladığımız Sayın Mehmet Tekin'in Hatay'la ilgili eserlerinde işgalden istirdada kadar Hatay ve İskenderun'daki vali, kaymakam ve belediye başkanlığı yapanların adlarına yer verilmiştir.

Ancak *-yanılma payımızla birlikte-* biz onların arasında Ahmet Sabuni'nin adına rastlamadık.

Ayrıca, ***Devletin resmi istihbarat raporlarında Çerkez Ethem'in Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi'nde mesai arkadaşı olarak gösterilen Ahmet Sabuni CHP'den ne zaman ve nasıl belediye başkanlığı yapmıştır?*** Doğrusu hayret edilecek ve aydınlatılması gereken bir durumdur!

***

Küçük'ün değişik yerlerde yaptığı açıklamalarda belgelerle örtüşmeyen ve birbiri ile de çelişen birçok konu olmasına karşın, kitabımız bir *Yalçın Küçük* çalışması değil de *Çerkez Ethem*'le ilgili olduğundan onlara yer vermiyoruz.*

---

* Bu bağlamda; Fransa'dan pasaport ve Fransız vatandaşı kimliği alıp almadığı.. "Sarhoşlara da verilse" Fransız hükümetinden para yardımını nasıl aldığı.. Belçika vatandaşlığı ve pasaportu konularına girmiyoruz. Ancak, sadece birisini söylemek gerekirse... Sayın Küçük'ün "Aksiyon" ve daha başka yerlerde söyleyip yazdığı, TM'ci/Kuvvacı olduğunu söylediği yakınları ile bağlantı kurmaya çalıştığı Dörtyol/Karakese'deki 19 Aralık 1918 "İlk kurşun"u, Genelkurmay tarafından Sayın Hüseyin Kıvrıkoğlu döneminde değil, Sayın Doğan Güreş döneminde kabul edilmiştir. Bilindiği gibi Sayın Kıvrıkoğlu'nun Genelkurmay Başkanlığı yaptığı dönem 1998-2002 yıllarını kapsamaktadır. Halbuki, Genelkurmay/ATASE'nin; konu ile ilgili Hatay Valiliği'nin 18 Aralık 1991 tarihli başvurusuna verdiği yanıt 29 Ocak 1992 tarihlidir. ATASE belgesi, Sayın Mehmet Tekin'in yukarıda gösterdiğimiz *Hatay Tarihi* (Ankara 1993) adlı eserinde de yer almaktadır.

20. BÖLÜM

ABDÜLKADİR KEMALİ'YE DAİR...
(Orhan Kemal'in Babası da Ethem'in Mesai Arkadaşı Çıktı!)

Fransız istihbaratının, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını engellemek için Çerkez Ethem'e 1930'ların ortasında kurdurduğu Cenup Vilâyetleri Yıldırım Komitesi'nin yöneticileri arasında adı geçen Abdülkadir Kemali (Öğütçü), ünlü yazar Orhan Kemal (Mehmet Raşit Öğütçü)'in babasıdır.

Torunu Işık Öğütçü'nün yayına hazırladığı anılarından anlaşıldığı kadarıyla, Kemali'nin ailesi, ***Osmanlı'ya başkaldıran*** bir aile olup Elazığ/Aluçlu Nahiyesi ***Tahnik*** köyündendir. Ailesi, Kemali'nin Türkiye'den kaçtıktan sonra gittiği Suriye'de, Mahmut Nedim'e söylediğine göre ***Kürt asıllıdır.*** Kemali, babası Bekir Sıtkı Efendi'nin icra memuru olduğu Cebelibereket (Osmaniye) sancağı merkezi olan Yarpuz köyünde 10 Ağustos 1889'da doğar. Daha 5 yaşında iken Maraş'lı İskender Efendi'den dini eğitim alıp Kuranı Kerim'i hatmeder. ***Bu ilk dini eğitimi, Kemali'nin yaşamını ve dünya görüşünü şekillendiren en önemli olay olur.*** İlk ve orta öğrenimini Ceyhan ve Adana'da tamamladıktan sonra Hukuk Mektebi'ne girmek için İstanbul'a gelen Kemali, sınavda kopye verme olayından dolayı bu amacına ulaşamaz. Bunun üzerine Hamidiye Yüksek Ticaret Mektebi'ne girer. Bu arada Darüledeb Mektebi Müdür Yardımcılığı'nda bulunur.

Ardından girdiği Hukuk Mektebi'ni bitiren Kemali, Siirt Savcılığı'na atanır. Siirt'ten Basra Vilayeti Savcılığı'na, buradan da İT Bilecik Mesul Kâtipliği'ne getirilir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte tüm İT şubelerinin faaliyetlerini durdurup üyelerinin de gönüllü yazılması üzerine Kemali yedeksubay olarak orduya katılır. Çanakkale ve Çatalca cephelerinin ardından, İaşe Nazırlığı Kütahya-Afyon, Eskişehir Mıntıkası Genel Müfettişliği'ne atanır. *(Daha sonra kurduğu Ahali Cumhuriyet Fırkası'nın Adana İl Başkanlığı'na getirdiği Hafız Abdülkadir'le burada tanıştı. Menemen ayaklanmasını çıkaran asilerle de ilk teması burada kurduğu sanılmaktadır.)*

Yenişehir'de iaşe işlerinde usulsüzlük yaptıklarını ileri sürerek İT'cilerle anlaşmazlığa düşer. Bu olay onun İT ile ilişkisinin bozulmasına neden olur.

Kemali, ardından Filistin-Suriye cephelerinde görevlendirilir. Brest-Litowsk Antlaşması'nın Elviyei Selase'deki uygulaması sırasında bölgede iki aydan fazla bir süre müfettiş olarak görev yapar. Bu görevin ardından Adana Vilâyeti Hukuk

İşleri Müdürlüğü'ne atanır. Ardından, Kirmastı (Mustafakemalpaşa), İnegöl ve Gönen'den birisinin kaymakamlığı önerilince, birincisini tercih ederek -*Tevfik Paşa Hükümeti'nce-* Aralık 1918'de buraya atanır. Görev yerine gitmek için bindiği vapurda "Galip Hoca" kod Celal Bayar ve Jandarma Umum Kumandanı Refet Bey de bulunuyordu.

Kemali, Kirmastı'da "Şahin" başta olmak üzere Arnavut çetelerini sindirir. Ancak başka kaynaklarda yörede ***diğer*** eşkıya gruplarının da *faaliyette* bulunduğu belirtilmesine karşın, Kemali'nin anılarında bu *faaliyetleri* neden salt Arnavutlara yüklediği bilinememektedir. Yine bu sıralarda Çerkez Ethem de yörede aynı türden *faaliyetlerde* bulunmasına karşın, Kemali'nin anılarında *-Ethem'in adı dahil-* bunlara da yer verilmemiştir. İleride Ethem'le işbirliği yapacak olan Kemali'nin onunla ilişkisinin bu sıralarda başladığı sanılmaktadır.

Kemali, 1930'larda örgütleyeceği ve *ademi merkeziyetçi* ***bir programa sahip olan Ahali Cumhuriyet Fırkası'nın bu özelliğinin ilk uygulamalarını da kaymakamlık yaptığı Kirmastı'da tatbik eder.***

***

Isparta Jandarma Komutanı *İttihatçı* Binbaşı Rüştü Bey'in, bu sancağın ilçelerinden birisinin *İtilafçı* telgraf memurunu öldürdüğü için tutuklanarak konulduğu Bursa Cezaevi'nden firarı nedeniyle, Kemali'nin İT ile ilişkileri de tamamen kopar. Kemali'nin, Hazım [Tepeyran] Bey mi *-yoksa bu göreve 13 Mart 1919'da atanan-* Gümülcine'li İsmail mi olduğunu belirtmediği "Bursa Valisi", Binbaşı Rüştü'nün, Kirmastı'nın Çerkez köylerine sığınmış olabileceğini belirterek ondan yakalanması için gerekli önlemleri almasını ister. Kemali'nin bu isteğe, Rüştü Bey'in jandarma olması, dolayısıyla da cezaevinde görevli aynı sınıftan arkadaşlarının "küstahça" kaçırmış olabileceğini iddia ederek soruşturmanın ilk önce oradan başlatılmasını söylemesi ve emrinde onu yakalamak için jandarma bulunmadığını öne sürerek bu göreve yanaşmak istememesi, hakkında değişik dedikoduların çıkmasına neden olur. Kemali'nin özellikle, ***"...Cezaevinden arkadaşları yardımıyla küstahça firar ettirilen.." sözü, İT ileri gelenlerince örgüte yönelik bir suçlama kabul edilir.***

İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılaması sırasında Başkan Kılıç Ali de Kemali'yi, ***"Sen iyi bir adam olsaydın mensup olduğun İT teşkilatı seni kovmazdı. Sen Gümülcine'li İsmail'in zamanında Kirmastı Kaymakamlığı'nı kabul ettin"*** diye suçlar.

Kemali'nin anılarının bu olaydan 1937'ye kadar olan kısmı her ne hikmetse kayıptır. Bundan sonrası ise Tarık Zafer Tunaya'ya 18 Haziran 1948 tarihinde yazdığı mektuptan alınma olup torunu Işık Öğütçü tarafından anılara eklenmiştir. *(Orhan Kemal'in Babası Abdülkadir Kemali'nin Anıları, s. 11 vd.)*

Kemali'nin Şeyh Sait isyanı nedeniyle İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandığı döneme ilişkin anıları da kayıptır. *(s. 285n.)*

Kemali, Bilecik'te 18 Ermeni'nin öldürülmesini emrettiği iddiasıyla 1919 Nisan'ında tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne konulur. Ancak bu olaydan sonra Kemali kendi hayal dünyasının ürünü şu satırları yazar: "...Vatanımız işgal altına girmiş olduğu ve [İT'ci] ileri gelenler dışarıya kaçmış bulunduğundan dolayı hapishanedekileri adeta ümitsiz durumda bulmuştum. Geleceğinden ümidi kesilmiş olan *yüksek kişilerle* temas ederek ***yeni bir hamle yapmak ihtimali bulunmadığını anladım.*** Genç arkadaşlarımdan ziyaretime gelenlerden Hamdi Zeki aracılığıyla Beyazıt'taki mühürcülerden birisine *Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti* ismindeki ilk mührü bir ay içerisinde hazırlattım. Altı maddelik bir tüzük yazarak suretini Hamdi Zeki'ye verdim. (Bu tüzüğün özeti şundan ibaretti: Vatanı yabancı işgalinden kurtarmak için gizli şekilde çalışacak olan Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti, *ya istiklâl ya ölüm* davasında vatanperver gençleri bu fikir etrafından toplanmaya davet eder. Muvaffakiyet, azmimizi isteyen Allah'tandır.)" *(Öğütçü, s. 288 vd.)*

Türk İstiklâl Harbi'nde görülen ilk mukavemet hareketlerinin; *siyasal kanat* Reddi İlhak/Müdafaai Hukuk; *silahlı kanat* Kuvayı Milliye hareketlerinin nasıl başladığı ve bunların önemli ölçüde İT/TM bağlantılı olduğu da bilinmektedir. Biz de çalışmamızda bunlara kısmen yer verdik.

Şimdi bu durumda İT'den *istiskal edilen* Kemali'nin, *Müdafaai Hukuk* hareketini '*tek başına*' kendisinin başlattığını iddia etmesi nasıl açıklanacaktır bilemiyoruz.

Üstelik İT'nin *A takımı* yurt dışına çıksa da bu *-kendilerine göre-* bir ***kaçış*** değil, ***stratejik geri çekilme***'dir. Bizzat Abdülkadir Kemali'nin bulunduğu Bekirağa'da İT'nin *B takımı* diyebileceğimiz *kallavi* şahsiyetler de yatmaktadır.

Tüm bunlara karşın Kemali'nin bu 'bireysel' girişiminin kendisinin yıllar sonra kaleme aldığı bir 'fantezi' olduğu ortaya çıkar.

Kemali'nin, sonra her nedense imha ettiğini söylediği bu tüzüğü Hamdi Zeki çoğaltarak gençlere dağıtır. Örgütün ilk *eylemi* de ***Çerkez Hasan'ın***

Alemdar gazetesinde ***Türkler aleyhine Ermeniler lehine*** yazdığı seri makaleler üzerine gerçekleşir. Bizzat Kemali'nin kaleme aldığını iddia ettiği ve altında kırmızı ıstampa mürekkebiyle basılmış cemiyet mührünün bulunduğu bu ihtarda şunlar belirtilmiştir: ***"...Çarlık Rusyası zulmünden kaçan Çerkezleri, Türkler bağırlarına basarak yer yurt verdiler. Sizden kızlar alarak hanedan arasında mevki verdiler. Türklerin böğürlerine ve ciğerlerine saplanan bıçaklar arasında bir de Çerkez saldırmasının olmasının bu en acı günlerde intikam fikrinin uyanmasına sebep olacağını düşünmeden yazmaya başladığınız bu aleyhte yazılara son verecek misiniz? Yoksa biz buna son verelim mi?"***

Kemali'nin iddiasına göre, Hamdi Zeki'nin elden ilettiği bu 'ihtar' hemen etkisini gösterecek ve Çerkez Hasan, *"Kutsal kavramlar ifade eden ihtarnameyi aldım, okudum, kalemimi kırdım ve işte sustum!"* diye bir yanıt gönderecektir. Ancak her

ne hikmetse Kemali bu yanıtı da kaybetmiştir. *Alemdar* da üst üste beş altı kez idarehanesine davet ettiği halde Çerkez Hasan gazeteye gitmemiştir. ***(Çerkez Hasan, Çerkezlerin ünlü "Hasan Amca"sı Hasan Vasfi Kıztaşı'dır.)***

Şüphesiz bunların doğruluğu *Alemdar* koleksiyonlarında yapılacak araştırmalarla ortaya konulması gerekecektir.

Ancak, burada Kemali'nin ***Mustafa Kemal'e yönelik yakışıksız bir iddiası*** da vardır: Güya Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin varlığından paniğe kapılan İngilizler ve Saray, bunun Bekirağa'da yatan İttihatçılardan çıktığını tahmin ederek, konunun araştırılıp ortaya çıkarılması için de Mustafa Kemal'i görevlendirmişler, Mustafa Kemal de bu nedenle o sıralarda sık sık Bekirağa Bölüğü'ne gelip gitmiş. *(s. 289 vd.)*

Abdülkadir Kemali'nin ***Türkiye'den kaçıp Fransız istihbaratının kanatları altına girdiği Suriye'de yazdığı*** bu satırları şu fantezi ile biter: "...Mustafa Kemal..cemiyeti boş yere araştırıyordu. Çünkü tutuklular arasında bu işle ilgili ***benden başka hiç kimse bulunmamaktaydı.***"

Fransızlarla, *-Menemen bağlantısından dolayı da İngilizlerle-* ilişkisi olduğu ortaya çıkan Kemali'nin, İngiliz emperyalizmine karşı savaşarak *tam bağımsız* Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Mustafa Kemal'i ne ile suçladığı gülünç kaçmaktadır ve bu, kendisini daha da küçültmektedir.

***

Yukarıda da belirtildiği gibi Kemali'nin anılarının bundan sonrası orijinal metinde yoktur. Ancak Işık Öğütçü'nün yaptığı derlemeye göre, hakkındaki Ermenilerle ilgili suçlama ve yargılamanın, yetkili mahkemenin Bursa Divanı Harbi'nin olduğu anlaşılması üzerine Kemali bu kente nakledilip orada yargılanmış ve sonuçta suçsuz olduğu anlaşılarak salıverilmiştir.

Ancak, bu olayda da karanlık noktalar bulunmaktadır. Şöyle ki, Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey başta olmak üzere, ***asılsız*** Ermeni iddiaları ile ilgili tutuklanan İT'ci sanıklar, sözde 'suçlar' başka yerlerde işlendiği halde İstanbul'da yargılanmışlardır. Mehmet Kemal Bey de bilindiği gibi Nemrut/Kürt Mustafa divanınca çarptırıldığı idam cezası ***dönemin şeyhülislamınca da "caizdir" denilerek onaylandıktan sonra*** 10 Nisan 1919'da kahpece infaz edilmiştir.

Buna karşın Kemali'ye kimlerin, hangi sihirli ellerin değdiği şimdilik merak konusu olmaya devam etmektedir. Onu da söyleyelim ki, bizim Kemali'nin beraatine bir itirazımız yoktur. Zaten onlar ***asılsız*** ve ***sözde*** iddialardır. Biz, aynı iddialarla suçlanan sanıklara yapılan farklı uygulamaya dikkat çekiyoruz.

Kemali, beraatinin ardından Adliye Nezareti'ne başvurarak görev talep etmesi üzerine Kastamonu Bidayet Mahkemesi Savcılığı'na atanır. Bu görevdeyken Kastamonu milletvekilliğine seçilen Kemali TBMM'nin açılışında da hazır bulunur. An-

cak, ***çocukluğunda sıkı bir dini eğitim aldığı*** bilinen Kemali, bu nedenle olsa gerek, ***anti-Kemalist elementlerden oluşan*** II. Grup'la birlikte hareket eder. Bu aralarda *-oğlu Orhan Kemal'in Sayın Nurer Uğurlu'ya anlattıklarına göre-* Adana Vilayeti'nin taşındığı Pozantı'nın düşman işgalinden kurtarılması için de çalışmalar yürüten Kemali, 25 Kasım 1920-17 Şubat 1921 tarihleri arasında görev yapan Pozantı İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı'nda bulunur.*

1923'te İkinci Meclis'e giremediği için Adana'da avukatlık yapmaya başlayan Kemali, bir yandan da burada yayınladığı ***karşıdevrimci "Toksöz" gazetesi ile Türk İnkılâbı'na karşı saldırıya geçer.*** Toksöz, 1924 sonlarında Adana'dan İstanbul'a taşınır. Bilindiği kadarıyla kendi matbaasında basılan gazetenin bu masraflarını 'Avukat' Kemali'nin nasıl karşıladığı ve ***Fransız diplomatik misyonları ile bir ilişkisinin olup olmadığı da merak konusudur.***

Kemali'nin, Rauf Bey'in karşıdevrimci *TCF*'sinin kuruluşu sırasında *Müdafaai Umumiye Fırkası* adlı bir parti örgütlemeye çalıştığı da Tunaya tarafından belirtilir.

Kemali'nin *"Toksöz'*'ü Türk İnkılâbı'na yönelik yıkıcı saldırıları nedeniyle Fethi Okyar'ın Başbakanlığı döneminde Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılır.**

Birazdan patlak veren Şeyh Sait isyanı nedeniyle, Kemali de Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanır. Aynı davada yargılanan tüm gazeteciler beraat ettiği halde Kemali, "Toksöz"ün Adana'da yayınlandığı sırada kaleme aldığı, ***halkı isyana kışkırtıcı*** bir yazısı nedeniyle hakkında Adana Asliye Ceza Mahkemesi'nde açılan bir dava bulunduğu için dosyası ayrılarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilir. *(Soyak, a.g.e., s. 225 vd.)* Kemali, hakkında yöneltilen suçlama nedeniyle 6 ay hapis cezasına çarptırılır. *(Soyak, aynı yer.; Tunçay, aynı yer.; Öğütçü, s. 13 vd.)*

Cezasını çektikten ve Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne verdiği *"Bir daha muhalefet etmeyeceğine"* ilişkin belgenin de etkisiyle 1930'lara kadar politika dışında kalan Kemali, *Serbest Fırka* girişimi üzerine yeniden siyasete atılır. Torunu Öğütçü'ye göre 24 Eylül 1930, Tunçay'a göre 26 Eylül'de bu kez de Adana'da *Ahali Cumhuriyet Fırkası* (ACF) adlı ***karşıdevrimci*** bir parti kurar. Aynı adla *-Ahali-* bir de gazete çıkarır. ***Marksist Mete Tunçay, Orhan Kemal'e bakarak babasının kurduğu partinin ilerici bir siyasal parti olduğunu sanmanın yanlış olduğunu belirtir. Ancak anti-Kemalist bu*** *'demokrasi mücahidi'****nin*** *sağ* ***ve*** *gerici* ***diye nitelenmesini de içine sindiremez!.***

Çünkü ACF; Tunçay gibilerin günümüzde hararetle istediği ve İngiliz istihbaratının ta II. Meşrutiyet'ten önce güvenilir elemanı Prens Sabahattin aracılığıyla Türkiye'ye dayattığı ***ademi merkeziyeti*** *-merkezi devletin tasfiye edilip; etnik/di-*

---

* Ayrıca bk.; Kasım Ener, a.g.e., s. 265 vd.

** Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), s. 285 vd.; Ancak Tunçay'ın, 30 Aralık 1924'te demesine karşın, Soyak, "Toksöz"ün Şeyh Sait isyanından sonra kapatıldığını yazmaktadır. (s. 320 vd.) Tunçay'ın, Kemali'nin gazetesinin kapatılması ile yargılanıp 6 ay cezaya çarptırıldığını belirtmesi de doğru olmasa gerektir. Çünkü bu ceza, daha sonraları, Kemali Şark İstiklâl Mahkemesi'nde beraat etmesine karşın hakkında açılan eski bir cezadan dolayı Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce verilmiştir.

ni/mezhebi esaslara dayalı yerel yönetimlerin güçlendirilmesi modeli- savunmaktadır..

Çünkü ACF; Türk İnkılâbı'nm *anayurdu demirağlarla örme* projeleri dahil tüm inşaatların durdurulmasını istemektedir..

Çünkü ACF; ordunun, *-nasıl olacaksa-* kendi erzakını kendisinin sağlamasını istemektedir.

Çünkü ACF; Türk İnkılâbı'nın; "askeri zafer"i "ekonomik zafer"le taçlandırmak amaçlı, *milliyetçi-halkçı* devrimci atılımlarına yönelik karşıdevrimci politikalar savunmaktadır.

Üç ay kadar süren kısa ömründe ACF ancak Maraş gibi birkaç Güney ilinde şube açabilmiş, katıldığı yerel seçimlerde de ***sıfır*** (0) başarı göstermiştir.

Yürüttüğü ***karşıdevrimci*** kampanya nedeniyle ACF, Bakanlar Kurulu kararıyla 21 Aralık 1930'da kapatılmıştır. ACF'nin yayın organı *Ahali* de aynı şekilde yasaklanmıştır.

Ancak ilginç olanı, ***Kemali, her ne hikmetse, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı İngiliz istihbaratınca 23 Aralık 1930'da tertiplenen Menemen kalkışmasından 6 gün önce ortadan kaybolur.***

29 Aralık 1930 tarihli "Vakit"in haberine göre Àbdülkadir Kemali, hempalarıyla birlikte *-o yıllarda sınırımız dışında bulunan-* İskenderun'a kaçmıştır. *(Tunçay, 286 vd.)*

2 Ocak 1931 tarihli *Cumhuriyet*'te yer alan "Hainin Herzeleri" başlıklı yazıda da Kemali'nin soruşturma başlamadan kaçması hakkında ***"...Demek ki vatana ihanetini en evvel kendisi anlamıştır"*** denilerek Suriye'ye kaçarken de Hükümet aleyhine konuştuğu belirtilmiştir. Gazetenin 18 Mart 1931 tarihli sayısında da "Antakya'da bulunan Kemali'nin vaziyeti çok fenadır. Arzuhalcilikle geçinmeye çalışmaktadır" denilmektedir. *(Tunçay, aynı yer.)* Kemali de kendisi hakkında çıkan Türk basınındaki şu haberlere yer verir. ***Yarın:*** *"Kemali'nin Suriye'ye sığındığı, alınan bilgilere göre gerçektir."* ***Cumhuriyet: "Abdülkadir Kemali şapkayı başından çıkarıp fes giydiği için Antakya'lı gençlerin hakaretine uğramıştır." Hakimiyeti Milliye: "Halep'ten Ermeni kuryeleri iki günde bir Antakya'ya gelerek Kemali ile görüşmektedir."***

Ancak, Kemali bu haberleri yalanlar. *(Öğütçü, s. 195 vd.)*

Öte yandan *-Kemali'nin yörede yürüttüğü karşıdevrimci faaliyetlerle ilgisi olsa gerek-* 17 Şubat 1931'de Adana'yı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, ertesi gün geçtiği Konya'dan *Adana durumu* ile ilgili olarak Başbakan İsmet Bey'e çektiği şifretelde ***Menemen kalkışması ile Abdülkadir Kemali arasındaki ilişkiye de yer vermektedir.*** Atatürk'ün aynı ***şifreteli, "ademi merkeziyet"i savunan ve foyası meydana çıkınca da Fransız istihbaratının kanatları altına sığınan Kemali'nin manevra yapmak istediği,*** *-Fransızların gözünün kaldığı-* ***bölgenin etnik ve sosyolojik özelliklerini de göstermesi açısından daha bir önem kazanmaktadır:***

"...1- Adana durumu hakkında Ocak'ta [Türkocağı] söylediğim nutkun metnini ajans [A.A.] bildirmiş olacaktır. Bunun kapsamı gerçek durumun ifadesidir. Adana bölgesi iktisadi durumu hakkında eklenecek şey, pamuk ve buğdaya bağlı kalınan çiftçiliğin yanında hayvancılık işinin de yapılması gereğidir. Bölge bu işe çok uygundur.

"2- ***Adana şehrinde 20.000 ve merkez ilçesinde 35.000 Nusayri vardır. Mersin'den doğuya doğru bütün kıyı Nusayri köylerile kapalıdır. Burada hiç Türk yoktur.*** *Nusayri olan Lazkiye Hükûmetile bu kıyımız arasında daima kaçakçılık ve* ***Hükûmet'in etkili olamadığı temas ve ilişkiler vardır.*** *Valiler bu durum karşısında çaresizlik ve vasıtasızlık ifade etmektedirler. Jandarmaların yeterli olmadığını söylüyorlar. Belki bu kısım için kıyıdan motorlarla çare düşünülebilir. Güney bölgesinde Nusayri çoğunluğu burada idari, kültürel ve sistematik çalışmaları ve belki de* ***olağanüstü önlemlerin*** *düşünülmesini zorunlu kılacaktır.*

"3- ***Abdülkadir Kemali, Kubilay olayından önce sakal bırakmıştır. Yine o sıralarda Adana'dan İzmir ve Manisa bölgesine iki sakallı adam gönderilmiş. İçişleri'nce bu sorun İzmir'e bildirilmiş. Daha sonra bu nokta üzerinde ne işlem yapıldığı bilinmiyor. Kemali Bey'in kayınbiraderi olup bugün Adana'da bulunan Ahali*** [C] ***Fırkası'nın idare heyeti üyesinden Bekir Sıtkı Bey, eniştesi ve diğer üyelerinin kaçmasından sonra Adana Valisi'ne başvurmuş ve Kemali Bey'in kaçmasından bir ay önce kendisini partiden çıkardığına ilişkin yazdığı bir belgeyi göstermiş. Bu kâğıdın hemen kaçmadan önce Sıtkı Bey'in durumunu kurtarmak için verilmiş olması ve bu durumda kaçma işinin gerçekleşmesinden önce Sıtkı Bey'ce bilinmesi kuvvetle muhtemeldir. Bütün bu işlerin Harp Divanı (Sıkıyönetim Mahkemesi) için yeni bir inceleme konusu kabul edilebilir.***

"4- Adana öğretmenlerinden birinde Kürtçe ve Kürt bağımsızlığı hakkında bir şiir bulunmuş. Öğretmen Kürt'tür. Mahkemede beraat etmiş. Yeniden göreve başlayacakmış. Bu durum dikkati çekicidir. Doğu vilayetlerinde aynı nitelikte şarkıları kapsayan ve Musul'dan gelen gramofon plaklarının her yerde çalındığı söyleniyor.

"5- Adana'da Nusayri'lerden önemli bir kısmı ile 10 bin kadar Kürt, birçok Girit'li, ***özellikle ticaret sahibi Dönmeler*** Serbest Fırka'ya katılmıştır. Vali iyidir. Adliye'nin mahkeme kısmı nisbeten iyi çalışmış. Yalnız savcı yardımcısı açıktan Serbest Fırka'yla çalışmış. Bu nedenle Afyon'a nakledilmiş. Eğer böyle açık bir menfi hareket olmuşsa yer değiştirme yeterli görülmemelidir. Efendim." *(Ertuğrul Zekâi Ökte, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri 1922-1938, (c.1 1922-1931), s. 755 vd.)*

Bu belge her şeyi anlattığından biz bir yorumda bulunmuyoruz.

Ancak Kemali, tüm bunlara karşın eksik yayınlanan anılarında Türkiye'den apar-topar kaçışıyla Menemen isyanı arasında bağlantı kurulmasının doğru olma-

dığını ileri sürmektedir ki, bunun yukarıdaki şifretelden ve aşağıda Nazım'a ilişkin vereceğimiz bilgilerden sonra bir geçerliliğinin olmayacağı ortaya çıkacaktır.

***

Adana'dan Antakya'ya kaçan Kemali, Beyrut, Şam, Halep, Kudüs gibi şehirlerde bulunur. Kürt maskeli Ermeni örgütü Hoybun'la ilişkisi olduğu da iddia edilen Kemali'nin bu teşkilata girmek istediği de belirtilir. Kemali, avenesi Mahmut Nedim'e cesaret vermek için şunları söylemiştir: ***"...Sen Kürt'sün, ben Kürt'üm. Bizim en kolay ve en doğru olarak yapacağımız iş Hoybun Cemiyeti'ne girmek ve Kürt ihtilal teşkilatı ile çalışarak, Şark'tan Türkiye'ye girmektir. Bu suretle bu toprakların idaresi için re'sikâra [devletin başına] geçmek fırsatını elde ederiz."****

150'lik Refik Halit (Karay) tarafından görüşme talebi reddedilen Abdülkadir Kemali, bu sıralarda aynı bölgelerde kendisi gibi Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı yabancı gizli servislerle işbirliği içinde faaliyet yürüten Çerkez Ethem'le buluşur. Ethem'in, çalışmamızda gösterdiğimiz Türkiye karşıtı faaliyetlerine katılır.

Fransız istihbaratının, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını önlemek için Çerkez Ethem'e kurdurduğu Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi'nin yöneticileri arasında bulunur.

Buna çalışmamızda yer verdiğimiz için tekrarlamayacağız. Ancak, Kemali'nin anılarınının bu yıllarıyla ilgili kısımları her nedense yoktur. Kemali, bu kısımların, Adana'dan kaçışından sonra evini arayan *kolluk kuvvetlerince* alındığını ileri sürmektedir. *(Öğütçü, s. 58.)*

Ancak kolluk kuvvetlerinin, anıların tümünü niçin almadığını ise nedense açıklamamaktadır!.

Eğer yayınlanan anıları kaçarken yanında götürdükleri ise; bu kez de *'kolluk kuvvetlerinin el koyduğu'* kısımları Kemali'nin neden almadığı merak konusu olmaktadır.

Kemali'nin anılarında her nasılsa elinde kalan veya *yayıncıların yayınlamayı uygun gördüğü -o yıllara ait-* bir mektuba yer verilir. 31 Aralık 1937 tarihli bu mektup, Kemali tarafından Türkiye'nin Kudüs Konsolosluğu'na yazılmıştır. Konsolos Ahmet Bey'in, Kemali'nin "Oğlum" dediği kayınbiraderi Bekir Sıtkı ile gönderdiği haberlere yanıt olarak yazıldığı anlaşılan mektupta, hakkında ***Ethem'le işbirliği ve 1935 suikastine katıldığına ilişkin iddiaların hepsi redddedilir.***

Kemali üstelik kendisi ile ilgili iddiaları reddettiği gibi Çerkez Ethem'i de şu sözlerle savunur:

---

* Meral Demirel, Tam Bir Muhalif Abdülkadir Kemali Bey, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul (Şubat) 2006, s. 315 vd. Demirel'in verdiği bilgiye göre çalışması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1995'te yaptığı bir doktora tezidir. Çalışmamızı bitirdiğimiz sırada elimize geçen Sayın Demirel'in eserini gerektiği gibi inceleyemediğimizi de belirtelim. Ancak, **Kemali'nin monografisini kaleme alan Sayın Demirel'in kapsamlı çalışmasının dizininde Çerkez Ethem'in adı dahi geçmemektedir.**

"...Çerkez Ethem'de Türk vatanı aleyhtarlığı sezdiğim anda onun en yılmaz düşmanı ben olurum." (Öğütçü, s. 290 vd.)

31 Aralık 1937 itibariyle Çerkez Ethem'in Türk vatanı aleyhtarlığının olmadığını ileri sürmesi, aslında Kemali'nin kendisini de ele vermektedir ve biz buna bir yorumda bulunmuyoruz. Çünkü çalışmamız bu iddiasına verilmiş en iyi bir yanıt olacaktır.

Bu mektup dışında Kemali'nin anılarında 14-28 Ekim 1938 günlerine ait notlara da yer verilmiştir ve "Hatıralar" 28 Ekim tarihli notlarla bitirilmiştir.

Ancak ne hikmetse, Atatürk'ün 1936'da başlattığı Hatay'ın anavatana katılma mücadelesi hakkında bu kısımda bir satır, bir kelime bile yoktur.

Bildiğimiz kadarıyla, ***Abdülkadir Kemali-Çerkez Ethem*** ilişkisine ilk kez, Kitapçık olarak Aralık 2004'te yayınladığımız çalışmamızda değinilmişti. Bunun ardından apar-topar ve yıllardır raflarda duran *-hakkında doktora yapan Sayın Meral Demirel'e de gösterilmeyen-* Kemali'nin "anılar"ı birden "hatırlanarak" torunu tarafından ***üstelik eksik*** yayınlanmıştır. ***(Yayın çevrelerinden bize ulaştırılan bilgilere göre, Kemali'nin anıları tam olup ailesi tarafından eksik yayınlanmıştır.)***

Sayın Demirel'in 1995'te hazırladığı Kemali hakkındaki doktora tezi de anti-Kemalist karşıdevrimci elementlerin yığınak yaptığı Bilgi Üniversitesi'nce Şubat 2006'da yayınlanmıştır.

Sadece *rastlantı* diyoruz!

1930'larda Ethem'le işbirliği içinde gördüğümüz Abdülkadir Kemali, ilginçtir; Ethem'in 28 Ocak 1921'de Yunan'a sığınmasından sonra Kozan'da düzenlenen bu olayı tel'in mitinginde ***Türk Gençliği Derneği*** Başkanı Lütfullah Bey'in ardından heyecanlı bir nutuk atarak onun ihanetini kınayıp lanetlemiştir. *(Zeki Sarıhan, Çerkez Ethem'in İhaneti, s. 97 vd.: aynı müellif, Kurtuluş Savaşı Gençliği, s. 101 vd.)*

***

Kemali, Haziran 1939'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ***oluru ve yargılanmayacağına ilişkin verdiği garantiyle*** Türkiye'ye dönmüş, görev istediği Adalet Bakanlığı'nca 27 Kasım 1939'da Bergama Hakimliği'ne atanmıştır. Haziran 1941'de bu görevden de istifa eden Kemali, Adana'ya dönerek yeniden avukatlığa başlamıştır.

Kemali, 21 Temmuz 1949'da Ankara'da *Gülhane Hastanesi'nde* vefat etmiştir.

21. BÖLÜM

NAZIM HİKMET'E DAİR...

Sadece bu çalışmada değil, genel yaşamda da hakkında yapılan tartışmalara girmek istemediğimiz bir ad da Nazım Hikmet'tir. Yetiştiğimiz siyasi/ideolojik ortam nedeniyle önceleri Nazım'a olumlu bakmadığımızı dürüstçe belirtmeliyiz. Ancak daha sonraları özellikle *Kuvayı Milliye Destanı*'nı fark ettikten sonra bu fikrimizi değiştirmiştik. Yine de bunlara karşın, Nazım'a bu çalışmamızda yer vermeyi hiç düşünmemiştik.

Fakat, Abdülkadir Kemali ve Menemen kalkışması ile ilişkisinden dolayı Nazım'a ilişkin birkaç satır yazmamız gerekmiştir.

***

Hemen bundan önceki bölümde Abdülkadir Kemali'nin, ***Menemen kalkışmasından önce sakal bıraktığını ve Adana'dan, kökü dışarıda bu gerici ayaklanmaya adam gönderdiğini, isyanın patlamasından 6 gün önce de durup dururken ve apar topar Adana'dan İskenderun'a firar ettiğini açıklamıştık.***

Ancak her ne hikmetse, Nazım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nda "Şevki" adıyla Kemali'ye de yer vererek onu övgüyle şöyle anlatmıştır:

...

Şevki Bey, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde de
-bundan yıllarca evvel-
yine böyle dev gövdesiyle yükselir
ve sağ kolunu yine böyle fırlatıp öne doğru
her nutkunun sonunda
-fakat böyle Kur'andan âyet değil-
şu beyti okurdu:
"Nâmı insaniyete, iman ü vicdan namına,
hakkı hürriyet yolunda fışkıran kan namına..."
Grupların dışında muhalifti.
Cesurdu Topal Osman'ı bile şaşırtacak kadar.
Onu ikinci seçimde mebus çıkarmadılar.
Dövüştü.
İstiklâl Mahkemesi'ne düştü,
çıktı hapisten.

Halep'e kaçtı kavgaya dışarıdan devam için,
ve belki de Topal Osman'ı şaşırtacak kadar cesur değildi artık,
belki de biraz şantaj edası var bu kaçışta.
Halep'te çoluk-çocuk aç kaldılar.
Ve Şevki Bey:
anlaşılmamış bir kahramanın ölüsü yüreğinde
ve hâlâ bu ölüden bile korkarlar, diye bir teselli,
ve koltuğunda protestan bir Kur'an'la döndü memlekete Halep'ten.(...)
(Memleketimden İnsan Manzaraları, s. 339 vd.)

Nazım gibi *'devrimci'* bir şairin, İngiliz istihbaratı bağlantılı/gerici Menemen kalkışmasına lojistik veren *karşıdevrimci* Kemali'yi, *kavgasını* dışarıda sürdürmek için Türkiye'den 'çıktığını' belirterek ***azizlemesi*** oldukça dikkati çekicidir.

Acaba bunun başka bir nedeni mi vardır?

Öyleyse biraz geriye doğru gitmekte yarar vardır:

Türk İstiklâl Harbi yıllarında İstanbul'da çok sayıda vatan satıcısı işbirlikçi türemiş, bunlar değişik kuruluşlar da kurmuşlardır. Bunların en başta gelen ve bilineni de İngiliz Muhipleri Cemiyeti'dir.

Sait Molla'nın organize ettiği İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin *Fahri Başkanı*, Vahdettin'in Defteri Hakani Emini Âdil Beyefendi'den sonraki *asıl* ve *I. Başkanı* Eski Selanik Valisi Mehmet Nazım Paşa'dır.

Ve bu Mehmet Nazım Paşa, Nazım Hikmet'in dedesidir!

İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kadın üyeleri de vardır: Belkıs Ömer Hanımefendi, Seher Nüzhet, ***Ayşe Celîle***, Fatma Cevdet, Melek, Nadire Cemal, Nesibe Ziya, Naime Cemal...

Ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kadın üyeleri arasında bulanan Ayşe Celîle Hanım, Nazım Hikmet'in annesidir! *(Tevetoğlu, s. 61 vd.)*

***

Menemen kalkışmasının da *İngiliz istihbaratının* bir organizasyonu olduğu, yargılamalar sonucunda ortaya çıkmıştır:

Bu gerici ayaklanmanın elebaşı Nakşibendi Şeyhi Erbil'li Esat'tır. Kalkışma ile ilgili yargılamaları yapan Askeri Mahkeme Başkanı, ***büyük asker ve devlet adamı Mustafa Muğlalı Paşa***, ayaklanmanın tertipçisi Şeyh Esat'ın *yurtdışı* bağlantıları hakkında şunları söylemiştir: ***"Şeyh Esat, Hilâfet Komitesi ile alâkasına dair bir itirafname hazırlıyordu. Bu münasebetle İngiliz casusu Lavrens ile münasebette bulunduğunu da doğrulamaktaydı. Fakat hastalığı bunu bitirmesine mani olmuştur."*** *

* Cumhuriyet, 1 Şubat 1931'den naklen;
http://www.kho.edu.tr/yayinlar/btym/bilgibankasi/genelkon/menemen.htm, (Erişim: 04.03.2004)
Yargılama sonucunda idam cezasına çarptırılan Şeyh Esat, 84 yaşında olduğundan mahkûmiyeti 24

Ancak ne var ki bu gerici ayaklanmayı tertipleyen Şeyh Esat, Erenköy'de, Şevki Paşa Köşkü'nde oturmaktadır.

Ve ne ilginçtir ki, bu Şeyh Esat, Nazım Hikmet'lerin kapı komşusudur.

Ailece çok da iyi ilişkileri vardır!

Yahya Kemal'den edebiyat dersleri aldığı bilinen Nazım'm tasavvufa merakının da kapı komşuları bu Şeyh sayesinde doğduğu belirtilmektedir.

Bu kadarla da değil..

O sıralarda Bursa Cezaevi'nde yatan Nazım'ın, Menemen kalkışması dolayısıyla aynı cezaevine konulan gerici sanıklarla çok yakın ve sıcak ilişkilerinin de olduğu belirtilmektedir!

Yine bu kadarla da değil..

Nazım'ın, *Şeyh Bedrettin Destanı* ***'nda anlattığı*** *"şeyh"* ***'in,*** *Bedrettin* ***'in şahsında komşuları*** *Şeyh Esat* ***olduğu ifade edilmektedir!***

Parti Pehlivan Ağa'nın torunu Sayın A. Nedim Çakmak'a göre de; Nazım'ın koğuşuna konulan Cumhuriyet evlatlarının katilleri; Nalıncı Hasan, Çoban Ramazan, Girit'li Küçük Hasan, Selahattinoğlu Naşit, Yakupoğlu Ali ve Hasanoğlu Ali Koç'tur.* Sayın Çakmak, Nazım ve bu menfur olayla ilgili ***can alıcı*** şu soruyu da sorar: "Nazım Hikmet Ran, sahte Bedrettin destanında mürtecileri ve onların örgütleyicilerinden birini överek göklere çıkarırken, isyanda katledilenlere, mesela ***Kubilay'a ait tek bir satır söylemiş midir?"***

Aynı argümanları doğrulayan bir başka araştırmacı da; Nazım'ın, Destan'da Börklüce Mustafa diye bahsettiği kişinin aslında illegal TKP'nin elebaşılarından Sarı Mustafa ve Sarı'nın, Nazım'la birlikte 1925-1934 arası TKP örgütlenmeleri yapıp bu yüzden yargılandığı kişidir. Sarı, bu bağlamda TKP'nin Adana'da örgütlenmesi 'çalışmaları'nda da bulunmuştur. Sarı Mustafa'nın Adana'da 'çalışmalar' yaparken tanışıp ilişkiye geçtiği bir 'ünlü' isim ise 20 ve 21. Bölüm'lerde anlattığımız olayları ete kemiğe büründürecek bir addır: ***Abdülkadir Kemali!.*****

***

Her şey o kadar açık ki, artık biz bir yorumda bulunmuyoruz.

---

yıl hapse çevrilmiştir. Tutuklu bulunduğu sırada hiçbir kötü muameleye maruz kalmayıp aksine doktor kontrolünde gerekli her türlü ihtimam ve tedaviyi gören Şeyh Esat, yaşının oldukça ilerlemesinden dolayı cezaevinde eceliyle ölmüştür.
29 Aralık 1930 tarihli Hakimiyeti Milliye'nin başyazısında Menemen olayında **Çerkez Ethem**'in parmağının da bulunduğuna ilişkin bir kayıt vardır. (Tunçay, s. 304n.) Ancak, çalışması sırasında **Fulbright** bursuyla Amerika'ya giderek **'gerekli malzemeleri'** alan Tunçay, Menemen'le ilgili tüm milli argümanları "komplo diye niteleyerek reddeder.
Ermeni ve Kürt konferanslarının baş düzenleyicisi Tunçay'ın ne kadar objektif olabileceği ise gün gibi ortadadır.

* Nâzım Hikmet'in Sahte Destanı, Yesevi, Aralık 2006, sayı: 156.

** Davut Akova, Mürteci Nâzım Hikmet (1), Yesevi, Ocak 2007, sayı: 157.

EKLER - BELGELER
FOTOĞRAFLAR

Âsi Ethem ve Kardeşleriyle Ayaklanmaya Katılanlar Hakkında Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce Verilen Karar:

Ayrıntıları sonradan düzenlenecek belgede geniş olarak açıklanacağı şekilde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni devirerek milletin isteğine aykırı olarak bir hükümet kurmaya çalışma suçundan zanlı, künyeleri yukarıda geniş olarak yazılı zanlılardan eski Kuvayı Seyyare Komutanı Ethem ve kardeşi Tevfik ve keza kardeşi Saruhan (Manisa) milletvekili Reşit ve adı geçen Kuvayı Seyyare'den İzmir'li Yüzbaşı Ethem, Jandarma Yüzbaşısı Sami, Kurmay Yüzbaşı Halil, Kütahya polis memurlarından ***Artin***, Kuvayı Seyyare Müfreze komutanlarından Manyas'lı Şevket ve Çerkez Ahmet Ağa ve Yedek Subay Reşat, eski Kütahya Mıntıka Komutanı Binbaşı Abdullah ve sivil kaymakamlardan Ömer Lütfü'nün silâhlı olarak hükümeti devirmek suçunu işleyerek düşman tarafına kaçtıkları anlaşıldığından, tümünün gıyaplarında idamlarına ve taşınamayan mallarının hükümet tarafından haciz ve idaresine;

Gizli Komünist Partisi teşkili suretiyle yine hükümet devirmek suçunu işleme teşebbüsünde bulundukları anlaşılan Tokat milletvekili Nazım Bey'in müebbet tevkifi olan 12 Nisan 1921 tarihinden; Veteriner Binbaşı Hacıoğlu Salih'in müebbet tevkifi olan 11 Ocak 1921 tarihinden ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti memurlarından Ziynetullah Nuşirevan'ın müebbet tevkifi olan Genel Ceza Kanunu'nun 46'ncı maddesinin aracılığıyla Vatana Hıyanet Kanunu'nun ikinci maddesi uyarınca on beşer sene küreğe konmalarına ve Salih'in askerlik mesleğinden atılmasına ve yurt dışında bulunan Şerif Manatof'un keza gıyabında 15 sene müddetle küreğe konmasına; sözle ve yazıyla vatana hıyanet suçunu işleyip 23 Ocak 1921 tarihinden beri tutuklu ve *Yenidünya* gazetesi yazarı Nizamettin ve 15 Ocak 1921 tarihinden beri tutuklu Behram Lütfü ve 8 Ocak tarihinden beri tutuklu Mustafa Nuri, Abdülkadir, Hilmi ve Ahmet'in beşer, Behram Lütfü, Mustafa Nuri'nin üçer, Nizamettin'in sekiz sene müddetle Vatana Hıyanet Kanunu'nun üçüncü maddesine uyarak küreğe konmalarına ve Veteriner Yüzbaşı Efgan ile Kenan'ın gizli cemiyete girmeleri suçundan dolayı askerlik mesleğinden atılmaları ile tutuklu kaldıkları süre ye-

terli görülerek serbest bırakılmalarına ve millî gayenin elde edilmesine kadar hükümetin uygun göreceği bir yerde oturmalarına, *Yenidünya* gazetesinin sahibi ve başyazarı Arif Oruç'un keza kaldığı süre yeterli görülerek hükümetin uygun göreceği bir yerde oturmasına ve diğer zanlı Bursa milletvekili Şeyh Servet ve Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü Bey ile Kadı Ferit, Kâtip Nuri, Kemalettin, Hüsnü, Vahit, Hizmetçi Mehmet, Halit, Mustafa, Şükrü ve Sıtkı, Hüseyin, Nedim, Bahattin, Hoca Fevzi, Kâzım, Osman Zeki ve Cemal'in mesuliyetsizliklerine ve eski Kuvayı Seyyare erlerinden Hayri'nin beraatine, Nazım Bey'in Kayseri hapishanesinde ve diğerlerinden Salih'in Kırşehir, Ziynetullah'ın Niğde, Abdülkadir'in Çankırı, Bakkal Ahmet'in Bolu, Hilmi'nin Yozgat, Nizamettin'in Diyarbakır hapishanelerinde cezalarının çektirilmesine ve bu kararın Ankara Komutanlığı ile Savcılığı'na, Kayseri, Kırşehir, Niğde, Çankırı, Bolu, Yozgat, Diyarbakır savcılıklarına tebliğine, Arif Oruç ve Nizamettin hakkında oybirliği ile karar verildi.*

9 Mayıs 1921

İmzalar
İhsan, Kılıç Ali, İsmail

---

* TBMM Arşivi, İstiklâl Mahkemesi T-2, Dosya 27-4, Karar No: 573'ten naklen, Ayaklanmalar, s. 316 vd.

Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsaniyet ve Medeniyete Umumî Beyannamesi*

Elyevm Yunan işgali askerisi altında bulunan Garbî Anadolu yani Balıkesir, Bandırma, Erdek, Günan, Biga, Kirmasti, Mihalıç, Bursa, İnegöl, Yenişehir, Aydın, Manisa, İzmir, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar ile İzmit, Adapazar, Hendek, Düzce, Bolu ve havalisi Çerkes ahalisinin biż zirde vaziülimza salahiyettar mürahhasları ve Yunan hükümetince musaddak "Şark-ı Karip Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti" müessisleri; Harbi Umumî neticesinde Düveli Muazzamaca kabul ve ilân edilen milliyet prensibiyle teayyün eden hukukı milliyesine istinaden İzmir'de kongre halinde biliçtima ekalliyet halindeki milletlerin hukukunu deruhte ve düveli mağlubeye kabul ettirmeği teahhüt eden Düveli Muazzamai İtilâfiye ve müşarikleriyle bilhassa Yunan hükümeti fahimesine Çerkeslerin iltica eylediğini beyanla metalibi milliyesinin isafını rica eyler.

Anadolu'da elyevm mukim bulunanan Çerkesler sıhhate karip hesapla iki milyon raddesindedir. Çerkesler; lisan, adat, hissiyat ve medeniyet itibariyle ananatı milliyesini muhafaza ve idame edegelmişlerdir. Çünkü Tarihi kadimin Şark'ta ve Yunanistan'da kaydeylediği medeniyetlerin cümlesinde "Rees Kafkasın validi" olan Çerkesler bir unsur amil olduğu gibi asrı hazırın medeniyeti âliyesini tesis eden ırkı Ebyez'in ve "Âri"ların mümtaz ailesinden oldukları İngiliz, Fransız, Alman, Rus ve Yunan müverrihlerinin tarihî eserleriyle sabittir.

Çerkeslerin hükümatı Arabiyenin inkırazı üzerine makarri Mısırülkahire olmak üzere umum Arabistan ve Şimali Afrika ve Suriye'ye şamil olarak tesis eyledikleri hükümetin üç asır kadar payîdar olduğu ve millî yurdları olan Kafkasya'da cumhuriyet şeklinde haiz oldukları idarî ve siyasî istiklâli, Rus istilâsına karşı tehlikede görünce merhum Şeyh Şamil'in idare ve kumandasında her gûna vasaiti harbiye ile mücehhez Rus İmparatorluğuna karşı yirmi sene mütemadiyen mücahedatı şecianesi maruf ve müsellem ememdir.

Merhum müşarünileyhin işbu mücahedatı Rusların tefevvuku azimi karşısında bizzarure maatteessüf akim kalınca Rus Çarlığının amâli mahsusai temsiliyesinden bihakkın şüphe eden üç milyondan ibaret olan Şimalî ve Garbî Kafkas Çerkeslerinden iki milyon miktarındaki nufusu (O zamanki Babıâli'nin izhar eylediği siyanetkâr davete tebaiyetle) peyderpey Türkiye'ye hicret eylediği ve Şimalî Kafkasya'da kalan bir milyon nufusun tekessürle bu güne kadar üç milyona baliğ olduğu Rus istatistikleriyle sabittir.

---

* Kaynak: Çerkes Milletinin Düvel-i Muazzama ve Âlem-i İnsaniyet ve Medeniyete Umumî Beyannamesi, İzmir 1337 (Türkçe, Fransızca ve Rumca yayımlanmıştır).

İmlası hayli bozuk olan bildiri metninin orijinaline dokunmadık. Ancak ağdalı ve çok bozuk bir Osmanlı Türkçesi kullanılması nedeniyle metnin; Genelkurmay yayını Ayaklanmalar'da da yer alan günümüz Türkçesi'ne uyarlanmış halini de verme gereksinimi duyduk.

Bu hesapca Türkiye'ye hicret eden iki milyon Çerkes nüfusunun şimdiye kadar üç misli tezaufla altı milyona baliğ olması lazım gelirken maatteessüf bu gün iki milyona karip bulunmaktadır alel ve esbabına gelince; pek aşikâr bir hakikat olduğu vechile Osmanlı hükümetinin gayri kabili inkâr olan sui idaresi neticesinden mütevellit gavail ve mesaibe kurban edilmek yüzünden Çerkesler dört milyon nufustan mahrum kalmışlardır.

Kaldı ki on üç sene evvel Meşrutiyet idarenin ilanı üzerine rüşdü siyasiden mahrum ve ancak Türkçülük ve Turancılık hissiyatiyle meşbu olan ve tarihte misli görülmemiş bir surette anasırı sairei Osmaniyeyi tethiş politikasiyle Türkleştirmek siyaseti sakimesini takip eden Türk zimamdaranının siyaseti Türk olmayan bilcümle anasırın emniyeti hayatiye ve milliyelerini selbetmekle Çerkeslerde de "sırf emeli tahaffuz ile" muhik bir hissi şikâyet ve iftirak uyardırmış ve binnetice Çerkesler bu mazalimi mütevaliyeden istihlâs maksadı âlisiyle bir gayei millî tayinine ve millîcilerin alenen Çerkes milletini mahve kıyam etmesinden naşi anlar da silahla müdafaa ve mübarezeye mecbur kalmışlardır.

Bu yüzden Çerkesler binlerce değerli evladını ebediyen gaip etti, emval ve hayvanatı nehib ve garet ve köyleri ihrak edildi. Velhasıl Çerkeslik telâfisi gayri kabil maddî ve manevî hasarat ve zayiatı müthişeye giriftâr olmakla beraber bu mücahedesinde nakabili tezelzül bir azm ile sebat etmiş ve elyevm etmekte bulunmuşlardır.

Gerçi Çerkesler gerek kumandan ve gerek nefer sıfatiyle Harbi Umumi'ye iştirak etmediler değil; fakat bu iştirak mileli saire misillu fiilî, emelî hissi olmaktan ziyade kerhî ve kanunî idi. Mamafih Mütareke'yi meteakıp Çerkeslerin bir kısmı kalili Anadolu ihtilâlcilerine (pür galat hiss ile) iltihak etmiş ve nevüma Mustafa Kemal'in tahtı saltanatını tesise medar olacak harakâtı fiiliyede bulunmuş iseler de Kemalistlerin gayri insanî harakâtını ve sakim siyasetlerini anlar dahi yakinen görüp anlayınca -rucuu' mucip muhzuru azim olmayacak- bir müddei kalile zarfında Çerkeslik amâli dairesine nadimen avdet etmişlerdir.

Bilhassa Çerkesler; Makamı Hilâfet'e merbutiyeti maneviyeleri bâki olduğu halde Babıâli'nin Kemalistlerle birleştiğini ve bunca fedakârlığına rağmen Çerkesliği tamamen ihmal ettiğini saklamağa luzum görmedikten sonra Çerkeslik muhik ve tabiî bir kararla kendisine halâs ve necat vaid eden ve bunu manatıkı işgaliyesinde fiilen isbat eden Yunan ordusuna iltihak etmeği menafii hayatiye ve milliyesi iktizasından addetmiştir. (Netekim daha evvel Arnavud ve Arab akvamı necibesinin de Türklerden iftirak ve infikâkle ecnebi halâskârlara aynı saik ve endişe ile iltihak ve temayül ettiklerine şüphe yoktur.) Bundan sonra bir buçuk sene devam eden mücadele esnasında Çerkesler; müslim ve gayrımüslim binlerce nüfusu masumeyi Millicilerin katliâmından kurtarması itibariyle şayanı tezkâr hidematı memduhada bulunmuşlardır.

Yunan hükümeti fahimesi beynelmilel haiz olduğu evsafı medeniye ve insaniyesi icabı olarak dinî farkı nazarı itibara almaksızın Ermeni ve bilhassa Rum mu-

hacirleriyle mütesaviyen ve belki fazlasiyle Çerkes muhacir ve mültecileri hakkında alaka göstererek emrü iaşe ve iskânlarını müreffehen temin etmiştir.

Yunan hükümeti fahimesi Anadolu'ya ayak bastığı tarihten itibaren dairei işgali askerisine dahilolan manatıkta meskûn Çerkes ahalisine, Kemalistlerin mazalim ve tazyiki üzerine arzı dehalet edenlere, harben esir aldığı milletdaşlarımıza istisnaen ve teveccühkârane hüsnü kabul ve muamele ve ibrazı itimad ve sahabet eylemesi hassaten bir lisanı minnet ve şükranla yad ve tezkâra sezadır.

Binaenaleyh bu muamelatı cemile ve samimiye, Çerkeslerin Anadolu'da kabiliyatı medeniyeyi haiz ve istihlâsa layık bir millet olduğu ve Anadolu'daki Rum unsuruyla Çerkeslerin tekabül eden menafii hayatiye ve hukukı siyasiyelerinin mütesaviyen himaye ve sıyanet edilmesi lâzım geldiği kanaatından naşi olduğu Çerkesler kaviyyen ümit ve temenni etmek ister.

Tafsilâtı maruzadan maksat:

A- Milli çehremizi göstermek

B- Anadolu'da akvamı mütemeddinenin inzarı dikkatini celbe layık bir Çerkes milletinin yaşadığını bildirmek.

C- (Üçyüz senedenberi mütemadi bir surette hükümran olan sui idare yüzünden vadii inkıraza yuvarlanan ve asrî ve medenî bir idare tesis kabiliyetinden mahrum, dahilen ve haricen Şarkı Karip'te ve dolayısiyle Avrupa'da bir unsuru şuriş ve harp bulunan Osmanlı hükümeti ve ilânı Meşrutiyetle anın yerine kaim olarak Osmanlılığın inhilâline bâdi olan müfrit Türkçülerin siyaseti meşumesi Anadolu sahasında Türkten gayrı bir milletin hakkı hayatını tanımamakta israr eylediği âlemi medeniyetçe gayrı kabili inkâr bir hakikat olmakla) bundan böyle Çerkeslerin Şarkı Karip'te Türk idarei meşumesinden tahlisiyle Yunan himayesi altında bir unsuru sulh ve mesalemet olarak yaşamaları esbabının temini arzusunu izhar ve temenniden ibarettir.

Binaenaleyh; düveli muazzamai İtilâfiye ve müşariklerince millî olan metalibi âtiyemizin kabul ve tervicini kongremiz rica ve asarı fiiliyesine sabırsızlıkla intizar eylediğin zatı asilânelerine arzile kesbi şeref eyler.

1- Beyneddüvel kabul ve ilân edilüp muamedatı sabıkai sulhiyeye ithal edildiği gibi Şarkı Karip masalihai âtiyesine de ithali kaviyyen memul olan akalliyet halindeki milletlerin hukuk ve menafii siyasilerini temin ve tatmin edecek olan madde ahkâmının bilumum Çerkeslere de teşmili.

2- Çerkes milleti Anadolu'da her veçhile kendisiyle hemhal ve menafii mütekabile ile haizi irtibat bulunduğu Rum unsuruyla hukuku mütesaviye dairesinde tevhidi mukadderata ragıp bulunduğuna binaen terakki ve inkişafatı milliyesini kendisinde kuvvetle ümit ettiği Yunan hükümet-i medeniyesinin himayei fiiliyesine ithali.

3- Çerkes milletinin evvela Halife ve Babıâli'nin ve bilâhare menafii milliye ve hayatiye sevkiyle giriştiği bu mübareze yüzünden duçar olduğu bilcümle zarar ve ziyanlarının âkidi sulh olacak Türk hükümetinden tazmini esbabının temini.

4- Sulh konferansında balâdaki metalibi milliyemize muarız zuhurunda delâil ve izahatı mukniayı dermeyan etmek ve müdafaatı muktaziyede bulunmak üzere konferans meclisi âlisince salâhiyettar murahhaslarınızın davet buyrulması.

Binaenaleyh matalibi mesrudenin terviç ve kabulü hususunda muzaharet ve muaveneti medeniyeyi evvelen düveli muazzamai İtilafiyeden; saniyen Yunan devleti fahimesinden, salisen alemi insaniyet ve medeniyetten rica ve intizar eylediğini ve bundan böyle amâli milliyesinin husulüne hadim teşkilâtı siyasiye ve ictimaiyeyi yapmak, Çerkeslerin ananat ve ihtiyacatı milliye, diniye ve medeniyeleri dairesinde temin ve terakki ve inkişafları esasatını teemmül ve ihzar eylemek ve hükümat ve meclisi âliye ile tesis irtibat ile indelhace salâhiyettar mürahhaslar göndermek ve teşebbüsatı siyasiyeyi ifa ve evrakı lazımayı tanzim ve imzaya ve hukukı milliyesinin mütevakkıf olduğu umur ve hususatın takip ve intacına kongremiz kendi azası meyanından tefrik ve intihap eylediği heyeti daimei faaleyi teşkil eden ve mukaddema Yunan hükümetince resmen tanınmış olan Şark-ı Karip Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti'ni tevkîl ile ictimaına nihayet verdiğini arz vesilesiyle tazimatı mahsusasını takdim eyler ve Minellâh Elttevfik.

24 Teşrini evvel sene 337
11 Teşrini evvel sene 1921

-Adapazarı mürahhası	Bağ Talustan Bey
-İzmit "	Çule İbrahim Bey
-İzmit "	Çiyo Kâzım Bey
-Hendek "	Bağ Osman Bey
-Düzce "	Maan Ali Bey
-Düzce "	Hamte Ahmet Bey
-Kandıra ve Karasu	Maan Şirin Bey
-Yalova-Karamürsel	Ancuk Yakup Bey
-Bilecik mürahhası	Bağ Rifat Bey
-Eskişehir "	Bağ Kâmil Bey
-Geyve "	Çule Arslan Bey
-Bursa "	Harunelreşit Efendi
-Biga "	Ancuk İsâ Nuri Bey
-Gönen "	Lampez Yakup Efendi
-Gönen "	Saha Komit Hafız Sait Efendi
-Erdek "	Şahabel Hasan Bey
-Bandırma "	Neçoku Hasan Bey
-Bandırma "	Brau Sait Bey
-Bandırma "	Berzek Tahir Bey
-Balıkesir "	Bazadoğ Sait Bey
-***Manisa*** "	***Pasavv Reşit Bey***
-Aydın "	Kavaca Hüseyin Bey
-***Kütahya*** "	***Açofit Sami Bey***

Çerkez Milletinin Büyük Devletlere, İnsanlık ve Medeniyet Alemine Genel Bildirgesi

Halen Yunan işgali altında bulunan Batı Anadolu, yani Balıkesir, Bandırma, Erdek, Gönen, Biga, Kirmasti, Mihaliç, Bursa, İnegöl, Yenişehir, Aydın, Manisa, İzmir, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar ile İzmit, Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu ve yöresi Çerkez ahalisinin, biz aşağıda imzaları bulunan yetkili temsilcileri ve Yunan Hükümetince onaylanan "Şarkı Karip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti" (Yakın Doğu Çerkezlerinin Hukukunu Sağlama Derneği) kurucuları Birinci Dünya Harbi sonunda büyük devletlerce kabul ve ilân edilen milliyet prensibi ile ortaya çıkan millî hukukuna dayanarak İzmir'de kongre halinde toplanarak hazırlık halindeki milletlerin hukukunu üzerine alan ve yenik devletlere kabul ettirmeyi taahhüt eden Büyük İtilâf devletleri ve ortaklarıyle, özellikle Yunan hükümetine Çerkezlerin sığındığını bildirerek millî isteklerinin yerine getirilmesini rica eder.

Anadolu'da bugün oturmakta bulunan Çerkezler, doğruya yakın bir hesapla iki milyon kadardır.

Çerkezler; dil, âdetler, duygular ve uygarlık itibariyle millî geleneklerini korumuş ve devam edegelmişlerdir. Çünkü Eski çağlar tarihinin Doğu'da ve Yunanistan'da kaydettiği uygarlıkların hepsinde (Kafkas ırkını doğurmuş) olan Çerkezler bir sebep unsuru olduğu gibi, çağımızın yüksek medeniyetini kuran beyaz ırkın ve "ârî"lerin seçkin ailesinden oldukları İngiliz, Fransız, Alman, Rus ve Yunan tarihçilerinin tarihî eserleri ile saptanmıştır.

Çerkezlerin, Arap hükümetlerinin çökmesi üzerine merkezi Mısır'ın Kahire (şehri) olmak üzere tüm Arabistan, Kuzey Afrika ve Suriye'yi de içine alarak kurdukları hükümetin üç yüz yıl kadar yaşadığı ve millî yurtları olan Kafkasya'da cumhuriyet şeklinde haiz oldukları idarî ve siyasî istiklâli, Rus istilâsına karşı tehlikede görünce merhum Şeyh Şamil'in idare ve komutasında, her türlü savaş aracı ile donatılmış Rus İmparatorluğuna karşı yirmi yıl, sürekli olarak yiğitçe savaştığı herkesçe tanınmakta ve bilinmektedir.

Adı geçen merhumun bu savaşları, ne yazık ki, Rusların büyük üstünlüğü karşısında zorunlu olarak başarısız kalınca Rus Çarlığının güttüğü gizli emellerden haklı olarak kuşku duyan üç milyondan ibaret olan Kuzey ve Batı Kafkas Çerkezlerinden iki milyon civarındaki nüfusun (o zamanki Babıâli'nin gösterdiği koruyucu çağrıya uyarak) yavaş yavaş Türkiye'ye göç ettiği ve Kuzey Kafkasya'da kalan bir milyon nüfusun çoğalması ile bugüne kadar üç milyona ulaştığı Rus istatistikleriyle saptanmıştır.

Bu hesaba göre, Türkiye'ye göç eden iki milyon Çerkez nüfusunun şimdiye kadar üç misli artarak altı milyona ulaşması gerekirken, üzülerek söylenebilir ki, bugün iki milyona yakın bulunmaktadır. Bunun nedenlerine gelince; pek açık bir gerçek olduğu veçhile, Osmanlı Hükümetinin inkârı mümkün olmayan kötü idaresi-

nin sonucu olarak çeşitli dert ve felâketlere kurban edilmek yüzünden Çerkezler, dört milyon nüfustan yoksun kalmışlardır.

Kaldı ki; 13 sene Meşrutiyet idaresinin ilânı üzerine, siyasî olgunluktan mahrum ve ancak Türkçülük ve Turancılık duygularıyle dolu olan ve tarihte misli görülmemiş bir surette, diğer Osmanlı unsurlarını yıldırma politikası ile Türkleştirmek gibi yanlış bir politika izleyen Türk yöneticilerinin siyaseti, Türk olmayan bütün unsurların milliyetlerini ve yaşama güvenliklerini yok etmekle, Çerkezlerde de "yalnız korunma amacı" ile haklı bir şikâyet ve perişan olma hissi uyandırmış ve bunun sonucu olarak Çerkezler bu devam edegelen zulümlerden kurtulmak amacı ile millî bir gaye takibine ve Millîcilerin açıkça Çerkez milletini mahva kalkışması dolayısıyle, onlar da silahla savunmaya ve çarpışmaya mecbur kalmışlardır.

Bu yüzden Çerkezler, binlerce değerli evlâdını ebediyen kaybetti. Malları ve hayvanları yağma edildi ve köyleri yakıldı. Netice itibariyle Çerkezlik, telâfisi mümkün olmayan maddî ve manevî bakımdan, korkunç zarar ve kayıplara uğramış olmakla beraber, bu mücadelesinde sarsılmaz bir azimle sebat etmiş ve bugün de etmekte bulunmuşlardır.

Gerçi Çerkezler, gerek komutan ve gerekse er olarak Birinci Dünya Harbi'ne katılmadılar değil; fakat, bu katılma diğer milletler gibi fiilî, emelî ve hissî olmaktan ziyade, ister istemez ve kanun (zoruyla olmuş) idi. Mamafih, Mütareke'den sonra Çerkezlerin az bir kısmı Anadolu İhtilâlcilerine (tamamen yanlış bir his ile) katılmış ve bir nevi Mustafa Kemal'in hükümranlığını kurmaya yarayacak fiilî harekâtta bulunmuş iseler de, Kemalistlerin insanlık dışı hareketlerini ve yanlış siyasetlerini onlar da yakından görüp anlayınca, geri dönülmesi büyük bir sakınca olmayacak kısa bir müddet içinde Çerkezlik emelleri yoluna, pişmanlık duyarak bundan geri dönmüşlerdir.

Özellikle Çerkezler, Halifelik mákamına manevî bakımdan bağlı kaldıkları halde, Babıâli'nin Kemalistlerle birleştiğini ve bunca fedakârlığına rağmen Çerkezliği tamamen ihmal ettiğini saklamaya lüzum görmedikten sonra Çerkezlik, haklı ve tabii bir kararla, kendisine kurtuluş vadeden ve bunu işgal bölgesinde fiilen ispat eden Yunan ordusuna katılmayı, millî ve hayatî çıkarlarından saymıştır. (Nitekim daha önce soylu Arnavut ve Arap milletlerinin de Türklerden ayrılmakla yabancı kurtarıcılara aynı sebepler ve kaygılar ile eğilim gösterip katıldıklarına şüphe yoktur). Bundan sonra, bir buçuk sene devam eden mücadele esnasında Çerkezler; Müslüman olan ve olmayan binlerce suçsuz insanı Millîcilerin kıyımından kurtarması itibariyle belirtmeye ve övülmeye değer hizmetlerde bulunmuşlardır.

Yunan hükümeti, taşıdığı milletlerarası insanlık ve uygarlık nitelikleri gereği olarak din farkını göz önüne almaksızın, Ermeni ve bilhassa Rum göçmenleri ile eşit olarak ve fazlası ile Çerkez göçmenleri ve mültecileri hakkında ilgi göstererek, onların iaşelerini ve yerleşmelerini en iyi bir şekilde sağlamıştır.

Yunan hükümetinin Anadolu'ya ayak bastığı tarihten itibaren, askerî işgal sahasına giren bölgelerde oturan Çerkez ahalisine Kemalistlerin zulüm ve baskı yapmaları üzerine sığınanlara, harp ederek esir aldığı milletdaşlarımıza, diğerlerinden farklı olarak yakınlık ve hüsnükabul göstermesi [iyi karşılaması], iyi davranması, itimat etmesi ve kayırması bilhassa minnet ve şükranla anmaya ve belirtmeye değer.

Bundan dolayı, bu gönül okşayıcı ve içten davranış, Çerkezlerin Anadolu'da uygarlık yeteneklerine sahip ve kurtarılmaya lâyık bir millet olduğu ve Anadolu'da Rumlarla Çerkezlerin karşılıklı olarak hayatî menfaatlerinin ve siyasî haklarının eşit olarak korunması gerektiği inancından dolayı olduğunu, Çerkezler kuvvetle ümit eder ve dilerler.

(Konuyu) ayrıntılı sunmaktan amaç:

a. Millî çehremizi göstermek,

b. Anadolu'da uygar milletlerin dikkat nazarını çekmeye lâyık bir Çerkez milletinin yaşadığını bildirmek,

c. (Üç yüz seneden beri sürekli olarak egemen olan kötü idare yüzünden yıkılış vadisine yuvarlanan, asrî ve medenî bir idare kabiliyetinden yoksun, içten ve dıştan Yakın Doğu'da ve dolayısıyle Avrupa'da, bir karışıklık ve harp kaynağı olan Osmanlı Hükümeti ve Meşrutiyetin ilânı ile onun yerine geçerek Osmanlılığın çökmesine neden olan aşırı Türkçülerin uğursuz siyaseti, Anadolu sahasında Türk'ten gayri bir milletin hayat hakkını tanımakta direndiği, medeniyet âlemince inkârı kabil olmayan bir hakikat olduğundan) bundan böyle Çerkezlerin Yakın Doğu'da Türklerin uğursuz yönetiminden kurtulmasıyle Yunan himayesi altında bir barış ve esenlik unsuru olarak yaşamaları sebeplerinin sağlanması arzusunu göstermek ve dilemekten ibarettir.

Bundan dolayı, Büyük İtilâf devletleri ve ortaklarınca millî olan aşağıdaki isteklerimizin kabulünü ve desteklenmesini kongremiz rica ve hemen harekete geçilmesini sabırsızlıkla beklediğini soylu kişiliklerine sunmakla şeref duyar.

1. Devletler arasında kabul ve ilân edilip eski sulh antlaşmalarına konduğu gibi, gelecekteki Yakın Doğu sulhuna da konması kuvvetle umulan azınlık halindeki milletlerin hakları ve siyasî çıkarlarını temin ve tatmin edecek olan madde hükümlerinin bütün Çerkezleri de kapsamına alması.

2. Çerkez milleti, Anadolu'da her bakımdan kendisiyle aynı durumda ve karşılıklı menfaatlerle bağlı bulunduğu Rum unsuru ile eşit haklar çerçevesinde kader birliğine istekli bulunduğundan dolayı, millî ilerleme ve gelişmesini kendisinde[n] kuvvetle ümit ettiği uygar Yunan hükümetinin fiilî himayesi altına sokulması.

3. Çerkez milletinin önce Halife ve Babıâli'nin ve sonra millî ve hayatî çıkarlarının sevki ile giriştiği bu mücadele yüzünden uğradığı bütün zarar ve ziyanlarının barış yapacak taraflardan biri olan Türk Hükümeti'ne ödetilmesinin sağlanması.

4. Barış konferansında yukarıdaki millî isteklerimize karşı çıkıldığında, delilleri göstermek, inandırıcı açıklamayı yapmak ve gerekli savunmada bulunmak üzere, yüksek konferans meclisince yetkili temsilcilerimizin davet buyurulması.

Bundan dolayı yukarıda açıklanan, kabulü ve desteklenmesi hususunda medenî yardım ve desteği birinci olarak Büyük İtilâf devletlerinden; ikinci olarak, Yunan devletinden; üçüncü olarak insanlık ve medeniyet âleminden rica ettiğini ve beklediğini ve bundan böyle millî emellerin meydana gelmesine hizmet edecek siyasî ve sosyal teşkilâtı yapmak, Çerkezlerin gelenekleri ve millî, dinî ve medenî ihtiyaçları çerçevesi içinde sağlamak; ilerleme ve gelişmesi esaslarını düşünmek ve hazırlamak; hükümetler ve yüksek meclislerle bağlantı kurarak gerektiğinde yetkili temsilciler göndermek ve siyasî girişimleri yapmak, lüzumlu evrakın düzenlenmesine ve imzasına ve millî haklarının dayandığı işlerin ve hususların izlenmesine ve sonuçlandırılmasına kongremiz kendi azası arasından ayırıp seçtiği daimî yürütme kurulunu teşkil eden ve daha önce Yunan hükümetince resmen tanınmış olan "Şarkı Karip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti"ni vekil yaparak toplantısına son verdiğini sunma vesilesiyle yüksek saygılarını takdim eyler. Yardım Allah'tan. 24 Ekim 1921.

Adapazarı delegesi Bağ Talustan Bey
İzmit delegesi Çöle İbrahim Bey
İzmit delegesi Çiyo Kâzım Bey
Hendek delegesi Bağ Osman Bey
Düzce delegesi Maan Ali Bey
Düzce delegesi Hamte Ahmet Bey
Kandıra ve Karasu delegesi Maan Şirin Bey
Yalova-Karamürsel delegesi Ancuk Yakup Bey
Bilecik delegesi Bağ Rıfat Bey
Eskişehir delegesi Bağ Kâmil Bey
Geyve delegesi Çöle Arslan Bey
Bursa delegesi Harunürreşit Bey
Biga delegesi Ancuk İsa Nuri Bey
Gönen delegesi Lampez Yakup Efendi
Gönen delegesi Sahekomit Hafız Sait Efendi
Erdek delegesi Şahabel Hasan Bey
Bandırma delegesi Neçoko Hasan Bey
Bandırma delegesi Berau Sait Bey
Bandırma delegesi Berzek Tahir Bey
Balıkesir delegesi Bezadoğ Sait Bey
Manisa delegesi Pesevu Reşit Bey
Aydın delegesi Kavaca Hüseyin Bey
Kütahya delegesi Açofit Sami Bey

"150'likler İçinde Ethem ve Avenesi ile Çerkez Kongresi'ne Murahhas Olarak İştirak Edenler*

Etem ve Avenesi

57- Çerkes Etem.
58- Etem'in biraderi (kardeşi) Reşid.
59- Etem'in biraderi (kardeşi) Tevfik.
60- Kuşçubaşı Eşref.
61- Kuşçubaşı Eşref biraderi (kardeşi) Hacı Sami.
62- Sabık Akhisar Kumandanı İzmir'li Yüzbaşı Küçük Etem.
63- Düzce'li Memedoğlu Sami.
64- Burhaniye'li Halil İbrahim.
65- Susurluk'tan Demirkapı'lı Hacı Ahmed.

Çerkes Kongresine Murahhas Olarak İştirak Edenler

66- Hendek kazasının Sünbüllü karyesinden Bağ Osman.
67- İzmit Mutasarrıfı esbakı İbrahim Hakkı.
68- Beraü Said.
69- Berzek Tahir.
70- Adapazarı'ın Harmantepe karyesinden Maan Şirin.
71- Söke Ereğlisi'nin Tekeli karyesinden Koca Ömeroğlu Hüseyin.
72- Adapazarı'nın Talostanbey köyünden Bağ Kâmil.
73- Maan Ali.
74- Hamte Ahmed.
75- Kirmastı'nın Karaorman nahiyesinden Harun Reşid.
76- Eskişehir'li Safer Hoca.
77- Biga'lı Nuribeyoğlu İsa.
78- Adapazarı'nın Şahinbey karyesinden Kâzım.
79- Gönen'in Tuzakçı karyesinden Lâmbat Yakub.
80- Gönen'in Bayramiç karyesinden Kompat Hafız Said.
81- Gönen'in Keçeler karyesinden Emekli Binbaşı Ahmed.
82- İzmir'de dava vekili Said.
83- Şam'lı Ahmed Nuri.

* Tülây Duran, Yakın Tarihimizde "Yüzellilikler" ve Yurt Dışındaki Gizli Faaliyetleri, BTTD, Nisan 1999, sayı: 27.

Çerkes Edhem*

"Arkadaşlar,

Antalya seyahatinden henüz dönüyordum. Reisimizin lütfen işaret buyurdukları üzere size hikâye edilmesinde faydalı olan bazı gözlemlerim var. Çerkes Edhem ve arkadaşlarının, Hükümet kuvvetleri karşısında hezimet ve hüsrandan başka bir akibeti olmayacağını iddia ve temin edebilirim. Memleketin her kuvvetten yardım aramağa muhtaç olduğu bir zamanda, kendilerinden hizmet ve hayır umulan Kuvayı Milliye *-şükranla kaydedelim ki, umumiyet itibarile değil, fakat kısmen-* soysuzlaşmış ve halkın başına, diğer felaketlere eklenen bir yeni belâ gibi musallat olmuştur. Tahsilleri, terbiyeleri yüksek bir fikir yolunda, bütün şahsi emelleri feda ettirecek bir kıymet ve liyakatte olmayanlar, ellerine geçen iktidarı derhal suiistimal eder ve belli başlı bir âfet, bir musibet mahiyetini alırlar. Çerkes Edhem ve arkadaşları, bizim karşımızda böyle bir manzara gösteriyor. Her şeyden evvel size; *'Onlarla Millet Meclisi arasında bir anlaşma zemini aramak bile, haddizatında Meclis'in şerefi için bir ayıp oluşturur'* demeyi vazife bilirim. İlk zamanlardaki hizmetlerini unutturacak kadar ihtiras ve tamah yoluna sapan bu cins adamlarla Millet Meclisi arasında bir anlaşma hasıl olduğu gün, onlar büyümüş, kuvvetlenmiş, Millet Meclisi küçülmüş ve aşağı düşmüştür. Ben Hükümet kuvvetleriyle Çerkes Edhem arasında oluşacak anlaşmayı, silahlı mücadeleden daha tehlikeli sayarım.

"Aziz arkadaşlar,

Bundan üç gün evvel, bir sabah erken Sandıklı'dan Afyon istikametinde yola çıktım. Kasabadan henüz biraz uzaklaşmıştık. Birden bire kalbimi heyecanlandıran, ümitlerimi artıran, ruhuma yeni bir iyimserlik dolduran ulvi bir manzaraya gözlerim ilişip kaldı. Uzak bir sırtın üzerinden uç veren muntazam bir süvari kuvveti, ordunuzun harp görmüş, en ağır imtihanlardan geçmiş zabitleri kumandasında, geçtiğim yola doğru akıp geliyordu. Bindiğim arabayı durdurdum ve bu geçidin seyrine daldım. Harbi Umumi'nin nihayetlerinde, gözümüzden ırak birtakım ufuklar arkasında büsbütün dağılmış, kaybolmuş olan Türk ordusu meydana çıkmış, tarihin sahnesine tekrar dönüyordu. Türk ordusunun desitansı neferi, Türk ordusunun tarihini yapan ve yaşatan zabiti kumandasında, kendini bekleyen vatana dönüyordu. Gözlerim yaşardı. Harp tehdidi altında duran ovalara, dağlara, sessizce gösterişsizce akıp gelen bu muntazam kuvvet, bu asrın nuru, mübarek ve hatıra koparan askerlik ocağımızın evladları, Harbi Umumi'nin sayısız mezbahalarından

---

* Hamdullah Suphi Tanrıöver, Dağ Yolu 1, s. 167 vd. Fethi Tevetoğlu'nun yayına hazırladığı eserde Tanrıöver'in bu konuşmayı, TBMM'nin 7 Ocak 1921 tarihli gizli oturumunda yaptığı belirtilmiştir. Ancak, o tarihte TBMM'nin bir gizli oturumu yoktur. Tanrıöver, bu konuşmayı TBMM'nin 9 Aralık 1920 tarihli gizli oturumunda, üstelik bu metinden hayli farklı yapmıştır. Konuşma ya zabıtlara eksik geçmiş veya Tanrıöver metne sonradan eklemeler yapmıştır. A.E.

kurtulmuş olanlar vatanın imdadına geliyordu. Geçit uzuyor, adet sürekli artıyor, kuvvet, herkesin hesaba katmağa mecbur olduğu kadar büyüyordu. Arabamdan indim, önde yürüyen genç kumandanın ellerine sıkıca sarıldım. Ben birşey söylemedim, o birşey söylemedi, fakat konuşmuştuk.

"Arkadaşlar, size haber veriyorum, ordunuz bu yeni harbe de yetişmiştir. Ve müdafaa vazifelerini üzerine almıştır. *Kumandanlarınızın taraf taraf yaptıkları yeni teşkilat, vatan müdafaasında hırsızlara yağmacılara, Anadolu üzerinde* ***İngiltere hesabına, Yunanistan hesabına Memlûk hükümetleri kuracak*** *haydutlara itibar etmemenizi mümkün kılabilir bir mahiyettedir.* Halka zulmettikleri muhakkak olanlarla, Millet Meclisi barışamaz. Barıştığı gün savunucusu ve temsilcisi olduğu büyük dâvâdan en evvel kendisi yüz çevirmiş olur.

"Arkadaşlar,

Size ufak bir hatıramı anlatmak için müsaadenizi istirham edeceğim. Bir akşam saati, cepheye hareket eden bazı dostlarımı uğurlamak için istasyona inmiştim. Vagonlar sıra ile dizilmiş duruyordu. Bir nefer kalabalığı etrafı işgal etmişti. Yük vagonlarının her iki taraftan kapıları açık duruyor ve bu açık kapılardan, karşı sırtlarda batan güneşin son kızıllığı görünüyordu. O akşam gözlerimin gördüğü birşeyi size şimdi anlatıyorum: Bu açık vagonlardan birinin içinde Kuvayı Milliye [Seyyare]'den iki adam karşı karşıya oturmuşlar, şişeleri kaldırıyorlar ve günbatımının kızıltısı üstünde hareket eden iki gölge halinde içiyorlardı. Binlerce kişinin gözü önünde, gûya asker olan ve gûya cepheye hareket eden bu iki meçhul adamın bir ateş perdesi üzerinde hareket eden kollarını, ağızlarına boşalttıkları şişeleri, benimle beraber, omzuma dokunacak kadar bana yakın duran bir ordu neferi de seyrediyordu. *Yanımdaki nefer, Türk devletinin Anadolu'da bir seneye yakın bir zamandan beri namusuna, faziletine, civanmertliğine, feragatine dayanarak yaşadığı askerlik ocağımızın neferi idi.* ***Cepheye içe içe giden sarhoşlar ise koyunlarında kadınların ziynet altınları, ceplerinde çalınmış paralar, heybelerinde aile sandıklarından zorla alınmış çamaşırlar gezdiren haydutlardı.***

"Bana inanınız, ben karşımdaki iki gölgeyi kendi gözlerimle değil, yanımdaki ordu neferinin gözleriyle seyrediyordum, ben onun derisi içinde idim. Günlerce aç kaldıktan sonra, refah içindeki şehirlerden bir lokma ekmek istemeksizin geçen, aylarca tütünden mahrum kaldıktan sonra, rastgeldiği adama rica yoluyla olsun elini uzatmayan, kadınların israf ile mebzul olduğu yerde, en ufak bir ihtiras taşkınlığı göstermeyen, bütün Asya yollarını, ta Avrupa ortalarına kadar emsalsiz kahramanlığının menkıbeleri ile dolduran ordunuzun neferi, karşısındaki sarhoşlara hayretle, iğrenerek bakıyordu. *Türkiye Millet Meclisi'nin istinadgâhı bu neferdir. Türk vatanının bekçisi bu neferdir ve onun zâbitidir. Çerkes Edhem, onun hırsızları ve yağmacıları, onun şerir adamları, bu neferle ve onun zâbitiyle çarpışacak.*

"Arkadaşlar, tereddüt etmeyin!. Memleketi kurtarmak için giriştiğiniz mücadelede hayat ve bekanın en büyük şartı memlekete, halka emniyet verecek muntazam kuvvetlere istinat edebilmektir. ***Çerkes Edhem'i vurmak için karar veriniz. Bence bu karar, yalnız memleket üzerinde Mısır Kölemenlerini taklide özenen bir türedinin hayatına son vermekle kalmayacak; Türk vatanı dahilinde muntazam bir hükümet ve muntazam bir ordu vücut bulmasına doğru en mesut bir adım olacaktır.***

"Vurmaya karar veriniz, vurunuz! Bundan pişman olmayacaksınız!.."

Türkler ve Çerkesler

Çerkesler Türklerden ayrılamazlar...

Anadolu, İslamın son kalesidir.

Anadolu Harekâtı Milliyesine muhalefet zımnında Anadolu'nun ötesinde berisinde sırf düşmanlar menfaatine ateşi fitne ikad eden İstanbul kundakçılarına menafi ihtirâsâtı şahsiyye mukabilinde yağlı paçavra ve fitil vazifesini gören ve bu müstehcen düvelin hükümete uğraması üzerine bu sefer de Çerkez militerörlüğü maskesi altında ***Yunanlılar nam ve hesabına (İzmir) de kendi kendilerine Kongre akdeden*** birkaç şahsın hareketine karşı Çerkez milletinin hissiyatı hakikisi bu milletin en selahiyetdar ağızları tarafından İstanbul'da izhar ve ilan edilmiş olduğu halde (Tevhidi Efkar) gazetesinin 1 Temmuz 338 tarihli nüshasında bahsedilen (Köylü) gazetesi mündericatı ve Hacı Ahmet'in beyanatı Türkiye ile ma'atteessüf ilânı fi'iliyesi kalmamış olan biz Suriye Çerkezlerini [ve] ale't-talâk Çerkezleri alâkadar eden bu mesele üzerine beyanı fikir ve ilân hissiyatı mecbur etti:

1- ***Ma'hud (İzmir) Kongresini akdeden birkaç şahıs hiçbir zaman hiçbir şekilde bir mefkûrei milliye sahibi olamazlar.*** İstanbul vatan hainlerinden, Yunan zalimlerine intikal eden baziçe gayet ve ihtirâsât olarak elden ele tedavül eden bu bedbahtlar bit-tabi öyle âli hissiyattan çok uzaktırlar. Bunlar Yunan himayesi altında İzmir ile havalisinin muhtariyetini zabteden birkaç sefil Türk ile hemhal ve hem âyârdırlar.

2- Hicretten evvel bile ecdadımız Makamı Hilâfete ve Hükümeti Seniyyeye şiddetle merbut olup bu merbutiyeti Çerkestani Osmanlı ülkesinin bir cüzi zafi etmek ve milli muharebelerinde ekseriya doğrudan doğruya Osmanlı Sancağını taşımak derecelerine vardırmış, ahfad da bu şiddetli ve hali merbutiyyeti muhafaza ederek bu millet ve devlet için hiçbir zaman hiçbir fedakârlıktan geri kalmamıştır. Hicretimizden beri Osmanlı sancağının gezdiği hiçbir serhad, hiçbir harb meydanı yoktur ki orada bol bol Çerkez kanı akmış olmasın, hiçbir yerde bu kaidei şüheda yatmıyor ki içinde Çerkez bulunmasın.

3- Şimdiye kadar Osmanlı saltanatı dahilinde ***Türk ne idiyse Çerkez de o idi. Türk mesud olduğu vakit Çerkez de mesud olmuş, Türk bedbahtlığa uğradığı zaman Çerkez de bedbaht olmuştur. Bundan sonra dahi başka türlü olmak ihtimali yoktur.***

4- Hicret sebebiyle ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğunun maalesef arazice zayiatı azimeye uğraması üzerine gayet müteferrik bir halde kalan, birçok hevesi vaktiyle hatır ve hayale gelmeyen idarelere geçen Çerkez milleti bit-tabi berhai milliyeye teveccüh mecburiyetini his ve davayı milliyesini alemi medeniyete arz etmiştir. ***Türkiye aleyhine en ufak bir hareket etse bu gayeye ve davayı milliye en büyük ihanettir.***

---

* Tevhidi Efkâr, 7 Eylül 1922.

5- ***Anadolu İslamın son kalesidir. Orada düşmanlar hesabına rahne açmaya çalışanlar ve çalıştıranlar mevki ve makamları ne olursa olsun, ne milliyetle ve ne de diyanetle alâkadar, ancak lâneti ebediyyeye sezâvârdırlar.***

6- Suriye Çerkezleri arasında bâlâdaki mesrûdâta muhalif bir fikir ve histe bir fert bile yoktur. ***Herkes merhameti İlahiye'ye sığınarak Anadolu için nusret diliyor.***

(Şam) Çerkezleri namına sabık mahkeme ceza reislerinden Gartuk [?] Halid, eşrafdan Hacı Batıric [?], Hicaz hattı hareket müfettişlerinden Halid, dava vekili Musa Kâzım, sabık polis müdürlerinden Ömer Hikmet Millesüvedaz [?], Hicaz hattı tamirat ser müfettişi Abdullah, Hicaz hattı sabık muhasebecisi Tahir Canbörk.

Çerkez Ethem'in Bilinmeyen Bir Bildirisi

*Umum Kuvayı Mürettebe ve Tedibiye Kumandanı Muhteremi Edhem Bey Efendi'den varid olmuşdur:**

Cengâver Çerkesler!

Asırlardan beri dinine, padişahına sadakat göstermekle maruf cesur ve kahraman kardeşlerime hitab ediyorum:

Kâfir düşmanlardan gördüğü zulm üzerine yüzlerce sene evvel Osmanlı Hakanının al ve nurlu bayrağının sayei fevz ve felahına kabul olunmuş olan biz Çerkesler, vatanı Osmaniye'nin i'tilası ve halâsı namına pek şanlı hizmetler ifa etdik. Ruslarla, Nemselilerle, Bulgarlarla, Karadağlılarla yapılan muharebelerde en ön saflarda bulunarak besalet ve hamasetimizle düşmanlarımızı hayretlere garkettik. Atlarımızı daima din düşmanlarına karşı oynatdık. Hiçbir Hıristiyan hükümetin idaresini tanımadık. Moskof Çarının cebir ve kahrına uğradığımız zaman bize şefkatle ağuşunu açan Osmanlı ve Müslüman diyarına geçdik. Senelerden beri bu mukaddes topraklarda her türlü esbabı istirahatimiz müemmen bir halde yaşıyoruz.

Bugün bizi analarımız gibi muhabbetle merhametle büyütmüş olan bu mukaddes ve mübarek toprak, Allahımızın, dinimizin, camilerimizin, can ve kan kardeşlerimizin düşmanı olan İngiliz ve Yunan canavarlarının tecavüzüne maruz bulunuyor.

Senelerce uğrunda kan döktüğümüz,** kılınç salladığımız Halife ve Padişahımız hunhar İngilizlerin esareti altındadır. Menazırı latifesiyle, ciyadet hevesiyle, cevamii aliyesiyle, Darülfünun'lariyle, mektepleriyle meşhuru cihan olan hilafet makarrımız, İngiliz işgali askeriyesi altında inliyor.

Padişahımızın askerleri silahsız bırakılıyor. Veliahdımızın konağı kuşatılıyor. Kadınlarımızın ve kızlarımızın fotoğrafları alınıyor. İngilizler evlerimize giriyorlar ve hemşirelerimizin ırzına tecavüz ediyorlar.

Ey necip millet! Ey şecaatiyle, biniciliğiyle dünyaya korku saçan asil millet! Dininin tahkir olunduğu bu saatte düşmanın İngilize karşı isyan etmeyecek misin?

Bugüne kadar İngiliz tahakkümünün ne olduğunu bilmediğin için bu mel'un hükümetlere karşı lüzumu derecede gayz ve kin göstermedin. Fakat benim gibi anası babası öz Çerkes bir kardeşinin suzişli hitabını okuduğun ve işittiğin zaman aslan kanının galeyan edeceğine eminim. Eminim ki bu dakikadan itibaren İngilizleri, Yunanlıları yok etmek için and içeceksin. Öyle ise haydi atına bin. Bu alçak din düşmanlarına karşı uç ve Allahının, Peygamberinin intikamını al!

Çerkes
Edhem

---

* Millet Yolu, 26 Nisan 1920'den naklen; Mustafa Tayla, Bursa Basını (1868-198[illegible]), [illegible]

** Metnin Osmanlıca'sında bu kelime "dökeceğimiz" gibi okunsa da, cümlenin gelişinden "döktüğümüz" olması gerektiği açıkça anlaşılmaktadır. (A.E.)

Berau Sait'in İsmet İnönü'ye Yazdığı Mektup*

"İsmet Paşa Hazretleri,
Baş Vekîl,
Ankara, Türkiye
Maruz Çakir Kemineleridir,

Makaddema hey'eti mahsusa tarafından haklarında (Hizmeti devlette ademi istihdam kararı) verilenlerin, Âli Karar Hey'eti marifetiyle icra kılınan tahkikat ve tetkikatında masumiyetleri tebeyyün edenler hakkında itâ kılınan mukarreratı adilane matbunan sutunlarında mutalaa edildikçe hükümeti Cumhuriyenin şimei şa'ar şefkat ve adaletten cesaret alan bendeniz berveçhi ati arzı hal ediyorum:

Mücadele-i Milliye esnasında mahdudul adet bazı vatansızların İzmir'de teşkil ettikleri mahut Çerkez Cemiyeti'ne Yunan cebir ve tazyiki ile sevkedilerek orada bir hafta müddet cemiyeti mezkûreni efkârı hainaneneleri red edildikten sonra, hayatımızın tehlikede kaldığını görerek çar naçar ve kerhen Berzek Tahir Bey'le beraber bunların ihzar ettikleri menhuz beyannameye vaz imza etmek mecburiyetinde bulunduk. Mahaza, Bandırma'ya avdetten sonra tâ son zamana kadar mezkûr Cemiyet aleyhinde alenen beyanat ve mücadelede bulunduğumuz badel istihlae Balıkesir'de teşekkûl eden divani harp huzurunda delaili vaziha ile isbat edilerek sedakat ve masumiyetimiz tebeyyûn etmiş ve esbatı beraat eylemiş idik.

Bilahire, beriüzimme olduğumuz divani harp tahkikatı ile sabit olan bu kerhen imza mes'elesinden dolayi beraat kararından dokuz ay sonra Berzek Tahir Bey'i ile birlikte Yüz ellilik listeye ithal ve hudut haricinde ihraç edildik. Vatana merbutiyet ve Mücadele-i Milliyeye meyl ve sedakatimizi berveçhi ati delaili vazıha ile arz ve izah eylerim:

1. Harekâtı Milliyeye muhalefet kastiyle Manyas civarında harekete gelen Anzavur taraftarlarına bütün kuvvetimle muhalefet ve aleyhlerinde daima beyanatta bulunduğumdan dolayı, bendenizi cebren kendi taraflarına celp ve imtina ve işrarım halinde mahu ve ifna etmek maksadiyle, yüz yirmi kişilik musellah bir hey'et evvela Haydar'daki haneme ve beni orada bulamayınca bittahkik o sırada nezdinde bulunduğum Manyas nahiye müdiri Talat Bey'in makamı resmisine geldiler. İşlerinden yirmi kadarı müdiriyet odasına girerek mudiri numaileyhin huzur ve muacahasında aleyhlerindeki harekât ve beyanatımdan muğber olduklarını ve o günden itibaren kendilerine iltihak ve emellerine hizmet etmediğim takdirde beni öldüreceklerini ve aralarında böyle aht ve kasem ettiklerini beyan ettiler. Hayatım cidden tehlikede idi, 'biraz mülahaza ile müsaadenizle bu gece düşüneyim, yarın sabah cevap veririm' dedim. O gece karanlıktan bilistifade Bandırma'ya kaçdım,

* Metindeki imlâ bozukluklarına müdahale edilmemiştir. A.E.

bu suretle taaruz ve suikastlarında halas oldum. Bu tecavüz ve adavet nahiye müdireyiti odasında ceryan ettiğinden Mücadele-i Milliyeye sedakatime ve hainlerden beratime en büyük delildir.

2. Yunanlıların Bandırma'yı işgallerinden bir hafta sonra yine o hainler Kuvvayı Milliye'ye mensup bir yüzbaşıyı hanemde gizlemiş olduğumu Yunanlıları ihbar ile seksen kişilik bir Yunan müferezesi ile Bandırma'daki evimi bastırıp mevcut nakt ve birçok kiymetli eşyamı yağma ettirdiler.

3. Bandırma'nın işgalinden dört ay sonra yine ayni adamlar tarafından Manyas Türk eşrafından Kepekler Çiftliği sahibi merhum Mehmet Bey ile bendeniz hakkında Ankara'nın emniyel dahilde Yunanlılar aleyhinde teşkilatı, hafiyye yapmakta olduğumuza ve bu hususta Ankara'dan bize gönderilen bir talimat mektubu elde edildiğine dair Müsanna bir mektup tertip ve bunun Bandırma işgal kumandanına tevdi ettiler. Bir zabit kumandasında yirmi kişilik bir Yunan müfrezesi harikimizi mevkufen Bandırma'ya sevk ve günlerce azap ve işkenceye uğrattılar.

4. Berveçhi maruz divani harp huzurunda isbati beraat ettiğimiz halde her ne sebebe mebni ise hudut haricine çıkarılmak üzere İstanbul'a sevkedildik. Ne tarafa gideceğimiz hakkında Polis Müdiriyeti'nce yapılan istihsare, İskenderiye'ye akraba ve taallukatımızın nezdine gideceğimizi söyledik. Pasaportlarımız o yolda tanzim edilerek İzzet Efendi namında sevk me'muruna verilmiş idi. İskenderiye için onbeş lira telgraf parası konsoloshaneye vererek sevaba intizar ederken, numaileyh sevk memuru pasaportumuzdaki "İskenderiye" kelimesini bizden habersiz tayederek Yunanistan'a yazmış ve bizi İskenderiye'ye gidiyorsunuz beyanı ile Hidiviye'nin "Fezara" vaporuna irkâp eyledi. Pasaportlarımızı da elimize vermeyerek, İzmir'e yolcu olan bir polis efendiye teslim etti.

Bilahire, İzmir'de pasaportlarımızı alınca nasıl bir vartaya düştüğümüzü anladık. Bizzarur Pire Limanı'na çıktık. Orada derhal vatan hainlerinin tecavüzlerine maruz kaldık. Hainler bizi Ankara tarafından 'casus geldiler' diyerek, Yunan hükümetin curnal ettiklerinden Atina'da tevtik edildik. Pasaportlarımızda 'Avdetleri caiz değildir' kaydını da nazarı itibare almayarak Atina'da yirmibeş gün hapsedüp bedehu 'Itaki' ismindeki adaya nefyettiler. Orada bir sene azap ve istirap çektik ve ancak kefaleti kaviye ile Yunan hududu haricine çıkmak şartiyle serbest bırakıldık. İşte vatan hainlerinin husumet ve tecavüzi bizi eyyami felakatimizde ve hududumuzun haricinde de müsallet oldu. Bunlar resmen sabittir. İşte bize isnad edilen imzadaki masumiyetimizin birinci şahidi divani harpteki beraatimiz, ikinci şahidi Yunanistan'da maruz kaldığımız felaket.

Balada maruzatım masumiyetimizi temamen izhar ve isbate kâfitir. Affi âlilerine igtiraren şunu da arz edeyim ki mezkûr Yüz ellilik listenin alelacele tanziminde dahi Hey'eti Mahsusa kararları gibi yanlışlıklar vaki olmuştur. Mesela o menhuz Şarkı Karip Çerkez Cemiyeti'ni teşkil eden vatansızlardan ve en müthim müşevvik ve vazilerinden Rifat, Yalva polis komseri sabıki Yakup ve cemiyetin kâti-

bi hususi İsmail Hakki nam şahıslar beyannamede imzalar dahi mevcut iken listeye dahil edilmediler. Bizim gibi masumiyet ve beraatleri bittahkik sabit olanların dahil edilmesi muvafık muadele olmayacağı bedihitir. Binaenaleyh, biz bigünahlar hakkında dahi şefkat ve adaletin teşmili ile ayrıca tahkikat icra ve azabı nefi ve tağripten halas buyrulmaklığımızı cumhuriyet ve vatanı mukkades namına istirham eylerim efendim."

(17 Aralık 1929, İskenderiye)

Kerkük Ulemasından M. Tahir Efendi'nin Atatürk'e Yazdığı Mektup*

"Çok Muhterem Paşam;

Senelerden beri memleketimizin başına belâ olan bir mes'ele hakkında bazı bildiklerimi söylemek üzerime memleket ve millet borcu olduğundan ve bunu yazacak sizden başka bildiğim ve tanıdığım kimsem bulunmadığından doğrudan doğruya zatıâlinize yazıyorum.

Malûmuâlinizdir ki senelerden beri İngilizler Kürtleri bize karşı sevkederek bizi daima meşgul etmek istiyorlar. İlk defa Şeyh Sait isyanında ve geçen defaki Ağrı isyanında maksatlarına nail olamayanlar bu sefer Irak Kürtleri arasında teşkilât yaparak Allah göstermesin herhangi felakete daha sebep olmak istiyorlar. İşte asıl bu teşkilat ve bu çalışma hakkında bildiklerimi yazmak ve bu hususta bu suretle memlekete ve vatanıma bir hizmet ifa etmekle kendimi bahtiyar addediyorum. Bunun için Irak'taki Kürt mıntakasına tayin edilenlerin ve çalıştıkları mıntakaların isimleri aşağıda arzediyorum:

Hanikin ile Gülamber arasında bulunan ve takriben 25.000 hane takdir edilen Caf aşireti, Horasan aşiretiyle İran arazisinde oturan Merivan, Gürk ve diğer Kürt aşiretleri arasında propaganda yapmak üzere Van firarilerinden Şeyh Enver nam-ı diğer Seyyit Mehmet tayin edilmiştir. Bu şahıs kış mevsiminde efkârı teyhiç için Bağdat, Hanikin ve Kerkük'te, yaz mevsiminde ise tebdilihava bahanesiyle mezkûr aşiretler arasında vaktini geçirmektedir ve aynı zamanda Harbi Umumi'den evvel Gülamber kazasında (Biyare hankasında) senelerce tahsili ilm ve kespi tarikat maksadiyle kalmış olduğundan mezkûr aşiretlerce yüksek bir nüfusu haizdir. Kerkük'ün cenubunda sakin ve Talbani aşiretleriyle Rovandis ve (okunamamıştır) arasındaki diğer aşiretlerle Harki aşireti, meslup Şeyh Abdülkadir ailesi ve o havalide iskân ettirilmiş olan Asuriler arasında propaganda yapmak üzre kendisine Adana valisi unvanını veren Yüzelliliklerden (Zeynelabidin) tayin edilmiştir. Bütün bu aşiretlere kumanda eden İngilizlere olan hizmeti dolayısıyla Irak'ta yüksek mevkilerde bulunan Kürt Maruf Çavuk'dur. Bu şahsın Türkiye aleyhinde bir takım eserleri intişar etmiştir.

Bağdat'ta Hoybun cemiyetini teşkil edenler: Haydarî İbrahim oğlu meb'us Davut ve bir sene evvel Bağdat'a gelen ve aylığı 100 rubye ile müderrisliğe tayin ve taltif edilen Savuçbulak ulemasından Molla Mehmet ve ***Irak'ta son derece kendilerini gizleyen Yüzelliliklerden Çerkes Etem***, Sabri ve hampalarıdır. (Okunamamıştır) sıralarında daileri menfada iken Van vilâyetine yüz binlerce rubyeyi Hanikin-Havraman ve İran içerisinden götüren ***Çerkes Etem ve hampaları*** idi.

---

* Mektuptaki imla bozukluklarına müdahale edilmemiştir. A.E.

Kerkük'te **Hoybun** Cemiyeti'ni teşkil edenler: Saltanat devrinde tahrirat müdürlüğünde mütekait Bahattin, evvelce İstanbul'da Seyh Abdülkadir'in maiyetinde bulunan Necmettin Hoca'mn kardeşi Abdülhalik ve (okunamamıştır) Türkiye aleyhinde teşekkül eden Huzbülvatan reisi Hadimüs (okunamamıştır) Refik Efendi'nin üç oğlu ve gizlice bu gibi cemiyetlere iştirak eden vaiz Molla Rıza'dır.

Bu cemiyeti gayet gizli surette ve İngilizlerin emrine imtisalen koruyanları daimi surette ve husus ile vatana hiyanet edenlerden Yakûbi ve Kardar aileleridir. Kardarların reisi esbak Kerkük mevcudu olan, İstanbul'da iken hilâfet ve taraftarlığı hiyanetinin meydana çıkmasından korkarak bir vaporla İzmir'e ve oradan da başka bir vapurla tebdilihava bahanesiyle Beyrut'a kaçan ve Kerkük'e gelmesiyle Bağdat meclisinin meb'us tayin edilen ve bütün Kardarlarca muta olan Hacı Ali'dir. Kardarlardan hududumuz dahilinde mülkî ve askerî memurlar vardır. Yakûbi Ailesi'nin reisi ise; saltanat devrinde Kerkük meb'usu ve hâlâ Irak âyan meclisinde aza olan Abdullah Safidir. Kerkük'te bütün Türk ailelerini ezen ve vatana hiyanetten hiçbir vakit geri kalmayan iki ailedir. Dainiz Kerkük'te iken şehzadelerden birisi, İr dahilinde iane toplamak maksadı ile gelmişti. Fakat birçok ve şayanı itimat şahıslardan bunun bir bahane olduğunu ve asıl maksadın ihtilale alet olarak kullanılacağını işittim. Ve aynı zamanda bu teşekküllerden husule gelecek Kürt kuvvetlerinin de Türkiye Cumhuriyeti'ne tevcih edileceğini işittim. Ve kanaat getirdim. *Özdemir Paşa* ile olan muhaberelerimizde başımızda bulunan ve bütün Musul vilâyetindeki aşiretlerce sözü dinlenen Seyit Ahmet Efendi'nin son zamanlarda tamamı ile mahvına çalışılmaktadır.

Kendisi menfada iken vatana ve memleketi uğruna yüzbinlerce altın lira zarara girmişse de müteessir olmamıştır. Fakat menfadan döndüğü sıralarda (okunamamıştır) büyük bir parçasına evkaf idaresince ve evkaf reisi bulunan vatan hainlerinden Molla Kadir tarafından zaptedildiği iadesi için mahkemeye müracaat eden ve bu uğurda avukatlara yüzbinlerce rubye veren Seyit Ef. doğrudan doğruya menfi muhakeme kararı aldı. İngilizlerin gizli emirleriyle daima tazyika uğrayan Seyit Ahmet Efendi hiçbir vakit fikrimden dönmediğini ve ölünceye kadar bu uğurda çalışacağını gelirken dainize bilhassa söyledi. Cumhuriyetimizin itimat ettiği hiçbir menbadan da ait herhangi bir hususta ve hiçbir umuru siyasiye için kendisine bir emir verilmediğini sükûtla beklemeye mecbur kalmıştır. Aynı zamanda Musul vilayetindeki birçok aşiret rüesası İngilizler tarafından verilen külli miktarda paraya tamah ederek İran arazisindeki Kürtlerle birleşerek aleyhimize bir Kürt ittifakı vücuda getirilmekte olduğu da bilhassa maruzdur. Bu hususta herhangi bir suretle çalışmak için emrinize amadeyim çok muhterem paşa hazretleri."

(14 Şubat 1933)

İsmail Berkok'un Londra Büyükelçisi Rauf Orbay'a Yazdığı Mektup*

Muhterem Beyefendi,

Bu mektubu yazarken dünyanın en faziletkâr ve fakat en mağdur ve makhur bir milletin feryatlarına tercüman olduğumu, aynı zamanda zatı devletlerini de en mukaddes bir vazife karşısında bulunduracağımı hissediyorum.

Bu mektubu sizin damarlarınızda taşıdığınız celadet ve asalet kanının kaynağı olan Kafkasya için yazıyorum.

Vaziyeti ve kıymeti kendisi için daima bir vesilei ibdar ve felaket olan Kafkasya, artık son günlerini yaşıyor gibi görünüyor: Bu mukaddes vatanın ufuklarını dolduran ıztırap ve felaket enînlerini bu vatanla en ufak alâkası olan insanların kalplerinde bir ma'kes bulmaması imkânı yoktur. Eğer Kafkasya'nın bu hali elimini düşünmek ve tasavvur etmek için bir an sarf etmek lütfunda bulunursanız, eminim ki siz de bir raşei alâka Hindistan'ı ve Akdeniz yolunu emniyet altında bulundurmak endişelerinden mütevellit idi.

Bugün Bolşevik emperyalizmi muhakkaktır ki dünkü Çarlık emperyalizminden çok daha kuvvetli, daha şumüllü ve daha tehlikelidir. Şu halde dünyada birçok değişiklikler olduğuna rağmen İngiltere'nin XIX. Asırdaki Şark siyasetinin esasları, elemanlarını bugün de daha bariz bir surette yerinde duruyor ve yaşıyor demektir.

İşte Muhterem Beyefendi, maruzatım bunlardan ibarettir. Bu günlerin anayurt hakkında babalarımızdan tevarüs ettiğimiz aşk ve alâkayı harekete geçirecek meseleleri, endişeleri ihtiva etmekte olduğu takdir buyurulur zannederim. Bilhassa zatı devletleri gibi idealist ve yüksek, mazisi büyük ve parlak hizmetlerle dolu bir şahsiyetin bugünlerin mahmul bulunduğu hadiseleri ve bu hadiselerin yaratacağı neticeleri daha hassasiyetle teemmül edeceği ve bu meyanda anayurdun mukadderatını da göz önünde bulunduracağı şüphesizdir.

İşte ben böyle bir kanaata dayanarak bu arizeyi takdim etmek cesaretini gösterdim. Yanlış bir harekette bulunmuş isem affınızı rica ederim. Doğru bir harekette bulunmuş isem, duyacağım huzuru vicdaniyi kendim için büyük bir ecir ve mükâfat addederim.

Yüksek teveccühlerinize lâyık olmayı bahtiyarlık telâkki eden ben hürmetle ellerinizi öper, saadet ve muvaffakiyetler hususundaki kalbi temenniyatımı arz ederim.

---

* "Kamçı" Aylık Siyasi Gazete, Ağustos 1970, sayı: 3'ten naklen; Nimet Berkok Toygar-Kâmil Toygar (Hazırlayanlar), General İsmail Berkok'a Armağan, s. 237 vd. Mektubun imlasına müdahale edilmemiştir. A.E.

Ali Fuat Cebesoy'un Kaleminden: Çerkez Ethem'in Hatıraları Hakkında Düşüncelerim...*

Okuduğum yazılar bana önce şunu telkin etmiştir: Cüretkâr bir çete reisi olan *cahil* Ethem, zaman zaman etrafına toplanan korkak fakat desisekâr, resmi vazifelerinde hırslarını tatmin edemeyip bir cahilin kuvvet ve kudretinden istianeye (yararlanma), para ve şöhret budalalarının teşviki ile bazı hadise ve vakalar esnasında mühim işler yaptığına inanmıştır. O, milli kalkış ve kurtuluşumuzda ***düşman yanına kaçmakla yapmış olduğu ihanetten*** sonra da hâlâ uslanmayarak bugün dahi bir ulusun mukadderatında yine bir oyun oynayabileceğini sanmaktadır.

O, kendisini Washington, Napolyon, Bismark'la mukayese ederek bu zannını erkleştiriyor. *Büyük adamların baş olmadan önce iyi tahsil görmüş, yetişmiş, son derece zeki ve hürmetlere layık kimseler olduğunu hiç düşünmüyor.*

Büyük adamlar hiçbir kurunda (devir, çağ) dağa adam kaldırmakla, cinayet işlemekle, zengin olmak için yağma etmekle kuvvet ve kudret sahibi olmayı düşünmemişlerdir. Bilhassa ulusumuzu kurtardıktan sonra medeni bir seviyeye çıkarmaya ve ulusal kültürü ve lisanı yaratmaya çalışan ve başaracağı şüphesiz olan Atatürk'ün ne benzeri ve ne eşi olmayan Şefliğine dil uzatan bu adamın, hâlâ eski deliliklerinden vazgeçmediği ve yanında bazı şöhret ve makam budalası adamların bulunduğu anlaşılıyor. Bundan ötürü ***bu eseri yazanın kim olduğunun önce bilinmesi çok mühimdir.***

Ulusumuzun Büyük Şefi'nin başardığı büyük işleri küçültmek için hadise ve durumlarda bazı kasıtlar görülüyor. Şöyle ki:

a) O, Mütareke?nin fena yapılmasını ve tez olmasını Filistin cephesinin bozgunluğuna atfetmek istiyor ve bu suretle cephede ordu kumandanlığında bulunmuş olan Büyük Şefimizin emeklerini, çalışmalarını silmek için askeri ve siyasal durumu değiştirmeye çabalıyor. Ancak herkesin bildiği gibi Mütareke'nin fena ve tez yapılmasındaki sebepler şöyleydi:

Müttefiklerimizin bozgunluğu, bu yüzden İstanbul'un ve Boğazların açık kaldığı zehabı ve kuvvetli ordularımızın Kafkaslara gönderilmiş olmasıydı. Yoksa Halep yanlarında ileri kıtaları yenilen ve büyük kısmı Şam'ın şimaline geçmemiş olan bir İngiliz ordusu Osmanlı devleti için yakın bir tehlike sayılamazdı.

b) Filistin ve Irak cephelerinde mağlubiyet mukadderdi. Çünkü her iki cephe altı yedi misli kuvvetli bir düşman karşısında ve âsilerle dolu kendi milletinden olmayan bir mıntıkada mutlak bir müdafaa vaziyetini almıştı. Bu cephelere böyle bir vazife verirken, Kafkasların istilasına memur edilen ordularımız anavatandan

* Osman Selim Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler, s. 334 vd. Ali Fuat Paşa'nın, Çerkez Ethem'e ait olduğu ileri sürülen "Hatıralar"ın 1962'de yayınlanmasının ardından kaleme aldığı anlaşılan bu önemli yazısının imlâsı kısmen düzeltilmiş, italik ve siyah kısımları da tarafımızdan yapılmıştır. A.E.

uzaklaştırılacağına, bunların bir parçasının Boğazlarda ve diğer parçasının Filistin cephesi gerisinde ihtiyata alınması suretiyle Mütareke'den önceki askeri durumumuz pekçok kuvvetli olur ve Filistin cephesi mağlup olmazdı. Fakat buna rağmen Büyük Mustafa Kemal'in kumanda ettiği Yedinci Ordu, sağ ve solundaki ordulardan daha iyi vazifesini başarmıştı. Çünkü İngilizler Yedinci Ordu'ya Sekizinci Ordu'dan önce taarruz etmişti. Sekizinci Ordu'nun pek az dayanarak geri çekilmesi üzerine Yedinci Ordu, ordu kumandanının ustalıklı idaresi ve önden, sağ yandan ve gerilerden düşmanın yaptığı sürekli taarruzlara karşı iki gün yalnız başına dayanabilmiş ve sonra Şam'a kadar düşman süvarilerinin yan takibine rağmen muntazam bir şekilde geriye çekilmiş ve *düşmanın kurduğu çemberden sıyrılmıştı.* Burada Mustafa Kemal Paşa'nın başka bir vazifeye seçilmesi üzerine Yedinci Ordu kuvvetleri Şam Kumandanlığı'na seçilmiş olan Küçük Cemal Paşa'nın emrine verilmiş ve bundan sonra Şam civarındaki muharebelerde dağılmış ve geri kalanlar Halep'te toplanabilmişti.

Çok kuvvetli bir düşman karşısında altı bin kişilik bir fırka kuvvetindeki Yedinci Ordu'dan daha fazla ne beklenebilirdi?.. Bu ordu Şam'a kadar diğerleri gibi dağılmayıp vazifesini ifa edebilmiş ise şüphesiz bunu cesur bir tabur kumandanı gibi daima kıt'aları başında kalmış olan ordu kumandanının maharetli idaresinde aramalı.

c) Şam'ın düşmesi üzerine Yıldırım Orduları'nın kalanlarını toplamak ve düzen verebilmek ve arkadan gelen taze kuvvetlerle kudreti çoğaltabilmek için düşmandan uzak bir mıntıkaya çekilmek gerekti. Bundan başka düşmanın şimale doğru çabucak sarkmasına mani olabilmek için de yollar üzerinde esaslı tahribat yapmak icap etmişti. İşte bu yeni güç vazifeleri üç ordu kumandanından en muktediri olan Mustafa Kemal Paşa almış ve diğerleri de İstanbul'a çağrılmışlardı.

Büyük Mustafa Kemal'in bu işlerde muvaffak olduğuna en büyük delil ve belgeler şunlardır:

Mütareke olurken Suriye'deki düşman ordusunun büyük kısmı şimale çıkamamıştı. Çünkü demiryollarındaki tahribat bir aydan önce tamir edilemezdi. *Düşman ileri kıtalarının Halep'e gelmesinden önce ordusunu toplamış ve kuvvetle düzenini tekrar verebilmişti. Çünkü düşman ileri kıtalarını Halep etrafında yenmişti. Bundan dolayıdır ki, düşmanın Anadolu'nun cenubuna girmesi geri kalmış ve ihtiyat ordularımızın yetişmesinden önce böyle bir teşebbüse imkân bırakılmamıştı.*

d) Yıldırım Orduları Kumandanlığı'nı vekalet suretiyle üzerine alan Mustafa Kemal, esasen rahatsızlığından dolayı Halep'te bir zaman için kalmıştı. Halep'i bırakarak Grup Karargâhı'na gideceği gün tesadüfen çöl tarafından Halep'in içerisine bazı Arap çeteleri girmiş ve halkın bir parçasını ayaklandırmıştı. Yoksa *Mustafa Kemal Paşa âsilerden kaçarak Halep'i bırakmış değildir.* Halep civarında toplanan Yedinci Ordu'nun en kuvvetli Yirminci Kolordusu Halep'i müdafaa etmek değil, asıl düşman kıt'alarını tepelemekle mükellefti. Halep'i işgal ise bu vazifeyi başarmaya engel teşkil etmiş olurdu. Kolordu, bu sebepten Halep'i önüne almaya mecbur olmuştu ki, düşmanla müsait muharebeler yaparken şark cenahından âsiler

tarafından taciz edilmiş olmasın. Bu yoldaki harekette isabet olduğu sonradan düşmanı mağlup etmekle tezahür etmişti.

e) Görülüyor ki, Mütareke olmadan önce Suriye'deki düşmanın büyük kısmı Şam'ın şimaline geçmemişti ki, Halep'teki kumandanlar bir mecburiyet duyarak Başkumandanlığı taciz etmiş olsunlar. Esasen sevk ve idaresine hakim bir Başkumandanlık, şu veya bu ordu kumandanının tazyiki üzerine hükümetini yanlış bir yola sürükleyerek ona gayrımüsait bir mütareke akdettiremez.

f) Irak cephesi de tıpkı Filistin cephesi vaziyetinde idi. Her ikisi de yetkilerini tesir edemiyecek kadar uzak mıntıkalarda bulunduğu için birinin geriye çekilmesinin diğerinin üzerinde tesiri olamazdı. Bundan dolayı Irak ve Musul'un tahliyesinin Filistin cephesiyle bir münasebeti yoktur. Irak cephesi de çok kuvvetli düşman kuvveti karşısında çekilmeye mecbur olmuştu. Musul'un Mütareke günlerine kadar elde tutulmasının imkânı olduğu tebeyyün etmiş bir hakikattir.

g) Dördüncü Ordu Kumandam Mersinli Cemal Paşa, büyük taarruzdan önce Birinci ve İkinci Şeria muharebelerini yalnız başına kazanmış değildir. Bilakis düşmanın bir piyade ve bir iki süvari fırkasının taarruzları karşısında bir günden fazla dayanamıyarak ta Salt'a kadar çekilmiş ve düşman dördüncü ve Yedinci ordularını birbirinden ayırmış ve yararak araya girmişti. Yedinci Ordu'nun sol yanındaki Yirminci Kolordu'nun şiddetli müdahalesi yerine araya girmiş olan düşman, her iki defasında yenilmiş ve böylelikle iki ordunun irtibatı yeniden kurulmuştu.

h) Ali İhsan Paşa Harbiye Nazırı olacağım diye İstanbul'a bir İngiliz müfrezesinin nezareti altında gitmeye razı olmuştu. O zaman Konya Ereğli'de bulunan Ali Fuat Paşa, Ali İhsan Paşa'ya Yarbay Mahmut vasıtasıyla İstanbul'a gitmemesini ve Anadolu'da vazifesi başında kalmasını haber göndermiş ve Konya Ereğli'sine inmesini rica etmişti. Şayet İngilizlerin mümanaatlarından korkacak olursa bunların elinden kendisinin zorla alınabileceği de söylenmişti. Ali İhsan Paşa bir tehlike görebileceğini ileri sürerek İstanbul'a gitmekte ısrar etmiş ve nihayet İngilizlerin Harbiye Nezareti ile Haydarpaşa arasında kurdukları tuzağa düşmüştü.

i) Şimdi hatırat sahibinin bilmediği bir vakayı izah etmek gerekir: ***Halep şimalindeki Yedinci Ordu, hükümete ağır bir mütareke akdine icbar etmek şöyle dursun, Mütareke'den sonra İngilizlerin tekmil Yedinci ve İkinci orduları esir alarak götüreceği hakkındaki teklifine karşı, hükümetin bu teklifi kabulü emri vermiş olmasına rağmen yeniden muharebeye başlanacağı karar ve azmi bildirilmiş ve esir olmak belasından kurtulunmuştu. İşte bu kararı yalnız başına Büyük Mustafa Kemal Paşa almış ve emretmişti. Koca General daha çok ilerisini görüp kestirmiş ve Yedinci Ordu'ya mühim vazifeler vermişti. Bir gün Adana'yı cebren boşalttıkları vakit burasının milli kalkışlarla kurtarılabilmek için Yedinci Ordu vasıtasıyla ülkemizin bu mühim parçasının ayaklanış ve kurtuluş tertibatını aldırmış ve bu maksatla kuvvetli teşkilat yaptırtmıştı. Hatta Grup Kumandanlığı'nın kaldırılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gittiği vakit bu işlerle daima alâkadar olmuş ve ordu ve sonra da Yedinci Kolordu İstanbul'da bir irtibat zabiti dahi bulundurmuştu. Adana'nın kurtuluş hazırlığı Mütareke'nin yedinci gününden itibaren Bü-***

yük Vatanperver Kumandan'ın irşadı ile o kadar ileriye götürülmüş ve kıvamlandırılmış idi ki, az zaman içinde buraların ta Urfa'ya kadar kurtarılmasına sonraları muvaffakiyet elvermişti. Hatırat sahibinin mütemadiyen hakkında garazkârane bühtanlarda bulunduğu Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı günden itibaren değil, Mütareke'nin ilk günlerinden başlayarak yüksek mevkiine, yani milletin şefliğine lâyık bir surette vatanın umumuna şamil kurtuluş planını hazırlamış ve bu suretle her bakımdan arkadaşlarına takaddüm etmişti. Hatırat sahibinin kumandanlarımızın liyakat ve iktidarları hakkında söz söylemeye ne selahiyet ve ne de iktidarı vardır. Bu yolda daha birtakım izahat vermeye kalkışmak fazladır. Esasen yazdıkları küstahlıktır.

Hatırat sahibinin yazdıklarından çıkarılan bazı mana ve hükümler:

1- Eser sahibi Çerkez Ethem ve arkadaşlarının Yunan ordularının istilasından sonra teşekkül eden mukavemet yuvaları zamanında ilk defa Salihli'de meydana çıktığı ve bundan önce gizli bir cemiyet teşkil ettiği ve saklı kaldığı ve güya cemiyet namına diye bazı soygunculuk ve çetecilik yaptığı anlaşılıyor. ***Bu kadar geç olarak memleketin bir köşesinde meydana çıkmış bulunan Ethem kendi kendine birincilik mevkiine vermek istiyor ki, ne kadar gülünçtür.***

2- Kumandan ve zabitlerimizi aciz ve kudretsiz gören *Çerkez Ethem, bir kereye mahsus olmak üzere Bandırma Kolordusu'nun silahlarını ve cephanesini kaçırmaya teşebbüs ediyor. Bunda muvaffak olamıyor ve tekmil silahların mekanizma ve cephanelerini* ***İngilizlere kaptırıyor.*** Halbuki bu tarihlerde aciz telakki ettiği ordudaki Yirminci, Onbeşinci kolordular düşmana hiçbir silahını teslim etmemiş ve diğer bazı kolordular da bir kısmını muhafaza edebilmişlerdi.

3- Sivas Kongresi hakkında "Her şey olup bittikten sonra korka korka toplandı ve bazı müzakereleri yapmaya yeltendi" diyor. Halbuki düşünmüyor ki, Sivas Kongresi'nin toplanması ve bunu müdafaa eden bütün Anadolu İstanbul'u sıkıştırmış ve bunun neticesi olarak Damat Ferit hükümetini devirmiş ve her yerde Milli Kurtuluş fikirlerini geliştirmiş ve milli birliğe doğru büyük adımlar atılmıştı. Yine bu kongre muvaffakiyetlerinin biri de Damat Ferit hükümeti düşürüldükten sonra Anadolu'da mütereddit hükümet erkanını ve bazı kumandanları etrafına toplayabilmiş olmasıdır. Yine bu sayede İzmir milli cephesi arkasında milli birlik temin edilebilmişti. Kilikya'nın kurtuluşuna karar verilmişti. İzmir cephesine her yerden yardım temin edilmişti. Bunların çok yükseğinde bütün milletin hakiki kurtuluş yolunu gösteren **Misakı Milli** hazırlanmıştı ki, bunların cümlesinin başında Mustafa Kemal Paşa'nın yaratıcı önderliği vardır.

Bu büyük işler içinde bir nokta kadar kalan Salihli cephesi faaliyetini idare eden Çerkez Ethem ve arkadaşlarının bu derece Sivas Kongresi icraatından ve onun Şefinden tegafül etmeleri (gaflet içinde bulunmaları) tabii görülmelidir. Çünkü bunlar böyle büyük işleri kavrayacak insanlardan değillerdi.

4- ***Yunan ordusu ilerlediği vakit Çerkez Ethem'in fiilen bir mahalli mukavemet ettiği görülmüyor.*** Şurada burada gezerek bazı kimselerin sarsılmış maneviya-

tını yükselttiğini iddia ediyor. Şunun bunun menkıbelerini anlatıyor. Güya bu menkıbelere sebep olanların cümlesi Çerkez Ethem'den kuvvet almış oldukları ileri sürülüyor.

5- Ankara'nın pekçok evvel işe başladığını ve Orta Anadolu'nun faaliyetini inkâr etmek istiyor. Halbuki Ankara İzmir'in işgalinden çok önce hareket geçmiş ve buralardan İngiliz kıt'alarını çıkarmış ve Eskişehir'deki İngilizleri sindirmişti. Orta Anadolu'nun birliğini ve İzmir cephelerini Ankara'ya raptetmeye çalışılmıştı. *Bilhassa Salihli'ye çok yardım olunmuştu.*

6- Kurtuluş uğrunda ortaya atıldığını iddia eden Çerkez Ethem insan soyuyor, pekçok paralar topluyor ve maiyetini kendisine bağlayabilmek için bunlara pekçok paralar dağıtıyor ve nihayet her biri birer zengin kesiliyor. ***Demek oluyor ki bunlar zengin olmak için kurtuluş tarafında çalışıyor.***

7- ***Güya Anadolu'da inhilal eden orduyu ve Ankara Hükümeti'ni İzmir cephesi milisleri teşkil etmişmiş. Yalan...*** Bu milisler o kadar çok cinayet yapmış ve zengin olmuşlardır ki, birbirlerini kıskançlıktan boğmaya başlamışlardı. Hatta ***Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplandığı kurunda (zamanda) başlayan büyük Yunan taarruzu karşısında bir tüfek atmadan hepsi dağılmış*** ve yalnız Anzavur'un takibinde bulunan Ethem müfrezesi bu dağılışta bir kıyıda kalmıştı. Halbuki biçare ordu Umumi Harp'ten yorgun çıkmış, Mütareke'de bizzat hükümet tarafından dağıtılmak istenmiş, hiçbir surette bakılmamıştı. Buna rağmen vatanını ve vazifelerini seven kumandan ve zabitleri sayesinde birçok defalar dağılmış olmakla beraber tekrar teşekkül etmiş, kuvvetlenmiş ve nihayet düşmana en kat'i ve kahhar darbelerini indirmişti. ***Ordunun teşekkülünü Ethem ve arkadaşları kat'iyyen istemezlerdi.*** Çünkü keyfi hareketlerine ve hırsızlıklarına mani olacaktı.

8- Hiçbir menfaat gütmeyerek vatan uğrunda çalışan ve hatta aylıklarını çok defa alamayan ve ihtiyaç içinde kıvranan zabitlerimiz sebat ederek kıt'alarını her defasında toplamaya muvaffak olmuş ve milli ordumuzun çekirdeğini daima muhafaza etmişlerdir. Vakıa Çerkez Ethem müfrezesi Anzavur ve Yozgat isyanlarında muvaffak olmuştu. ***Fakat bu hareketlerdeki faaliyetleri vatan ve kurtuluş aşkından ziyade zengin olmak hevesinden ileri gelmiştir. Esasen ihanetlerine ve düşman tarafına kaçmalarına bir sebep de kazandıkları paraları kaçırmak olmuştu.***

9- Demiryolu boyundaki İngiliz müfrezelerini İzmir Kuvayı Milliyesi değil, Yirminci Kolordu ve bunun teşkil ettiği muntazam Milli Müfrezeler çıkartmıştı ki, bu hareket Ankara Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasıyla alâkadardı. İzmir Kuvayı Milliyesi ancak Yunan işgali karşısında faaliyet gösterebiliyordu.

TASNİF DIŞI

T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
A N K A R A

ATASE : 3050 - 27 - 05/ 1 nci As.Tar.Krl.(83) 705311 13 EYLÜL 2005

KONU : Bilgi Talebi.

Ahmet EFE
Beşiktaş Lisesi
İSTANBUL

İLGİ : 15.08.2005 tarihli dilekçeniz.

1. İlgi dilekçe ile Bakırköy'de bulunan Süvari Subay Okulundan mezun olanlara teğmen rütbesi verilip verilmediği hususundaki bilgilerin araştırılarak tarafınıza gönderilmesini talep etmektesiniz.

2. Yapılan inceleme neticesinde, Bakırköy'de Süvari Subay Okulu bulunduğuna ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Ek-A'da bibliyografik künyeleri verilen eserlerde ve internet adreslerinde; Çerkez Ethem'in Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebinden mezun olduğu belirtilmektedir. Ali GÜLER ve Suat AKGÜL tarafından yazılan "Türk Tarihinde Harbiye" isimli eserde; Küçük Zabit Mekteplerinin ordunun astsubay ihtiyacını karşılamakta olduğu, buradan mezun olanların onbaşı rütbesi aldığı ve Süvari Küçük Zabit Mektebi'nin 1912 yılında İstanbul'da kurulduğu belirtilmiştir. Faydalı olacağı düşüncesiyle, "Türk Tarihinde Harbiye" isimli eserin ilgili bölümünün fotokopisi Ek-B'de gönderilmiştir.

Rica ederim.

GENELKURMAY ATASE BAŞKANI NAMINA

Abdulvahap BAŞTEMUR
Kur. Alb.
1 nci As.Tar.Krl.Bşk.

EKLER :

EK-A (Bibliyografik Künye).
EK-B ("Türk Tarihinde Harbiye" isimli eserin ilgili bölümünün fotokopisi).

Genelkurmay/ATASE'nin, Ethem'in rütbesi ile ilgili yazımıza verdiği yanıt.

T.C.
CUMHURBAŞKANLIĞI
Genel Sekreterliği

SAYI : B.01.0.PER.02-69-30/331 26/01/2006
KONU : Hasan Rıza SOYAK

Sayın Ahmet EFE
Lisesi
Tarih Grubu Dersleri Öğretmeni
Beşiktaş/İSTANBUL

İLGİ : 19 Ocak 2006 günlü başvurunuz.

Cumhurbaşkanlığı eski Genel Sekreterlerinden merhum Hasan Rıza SOYAK'a ilişkin biyografik bilgiler Ek'te gönderilmiştir.

Bilgilerinizi rica ederim.

Genel Sekreter a. H. Bülent SERİM
Genel Sekreter Yardımcısı

HASAN RIZA SOYAK

1888 yılında Üsküp'te doğmuştur. Rüştiye'yi bitirmiştir. İş yaşamına 10 Ekim 1907 gününde Kosova Vilayeti Tercüme Kalemi "mütercim ve mukayyidi" olarak başlamış, 6 Ekim 1911'de Üsküp'teki Yedinci Kolordu Birinci Sınıf Katipliği'ne atanmış 1913 yılından başlayarak sırasıyla, Harbiye Nezareti Piyade Dairesi, Altıncı Kolordu Erkan-ı Harbiyesi ile İkinci Kolordu Kalemi'nde görevler üstlenmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nda "Müdafaa-i Milliye Grubu"nda yer alarak Anadolu'ya geçip Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmiştir.

1 Aralık 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Kalem-i Mahsus Tahrirat Birinci Katipliği'ne, ardından 1 Eylül 1925'te Riyaseticumhur Daire Müdür ve Mutemetliğine atanmıştır.

23 Ocak 1927'de Riyaseticumhur Kalem-i mahsus Müdürlüğüne, 7 Mart 1932'de Daire Müdürlüğü'ne, 14 Kasım 1934'te de Genel Sekreterliğe atanmıştır.

2 Ocak 1939 gününde Genel Sekreterlik görevinden ayrılmış, 3 Nisan 1939 gününde de emekli olmuştur.

Evli ve iki çocuk sahibiydi.

1970 yılında yaşamını yitirmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nin başvurumuz üzerine gönderdiği Hasan Rıza Soyak'ın Biyografisi.

Ethem'in ağabeyi Reşit'in, Türk subayı ve Türk milleti ile ilgili sarfettiği "...Be cenabet zabitler, avanak eşek Türkler.." içerikli yakışıksız sözlerinin de yer aldığı yazısı.

A 11 / 23
D 29
F 1/3

آنقره‌ده

ملت مجلسی ریاستنه

كوتاهیه

۲۹ كانون اول ۳۳۶

بو اسرافات و اختراصات ایله طولو شرائط تحتنده ملتك و مملكتك خربه تحملی قالمامشدر. استانبولدن كلن و توقیف ایدلدكلری شایع اولان صلح توسط هیئتنك موافق و مساعد شرائط تحتنده كلدكلری بین الناس شایع اولدیغنه كوره هیئت مشار الیهانك سربست براقیلارق مذاكرات صلحیه‌نك تسریعی منافع مملكت نامنه اخبار كیفیت ایلرم. آنقره‌ده اجتماع ایدن مجلسك نه شكلده اجتماع ایتدیكنی طبیعی هیچ بیلیورز.

ایلك اجرا آتلری‌ده بو فقیر ملتك صرتندن كندیلرینه سنه‌ده اوچ بیك كسور لیرا تخصیصات پایه‌لری اولمشدر كه سنه‌ده ایچلرنده یوزلیرانی بر آراده كورمن پك آزدر. شمدی بول بول دالقاوقلقله مألوف قدولر. كلن هیئت علیه‌نك همان استانبوله اعاده‌سی اهمیتله معروضدر.

قوای سیاره و كوتاهیه حوالیسی عموم قوماندانی

چركس ادهم

عسكر قرداشلر

ادهم قوتلرینی امحا ایتدك دیه‌رك آنقره مجلسنده مصطفی كمال آلقیشلانیركن كندی اولاسنی حاضرلایان ملت مجلسنه بو تلغرافی كشیده ایتدیكم وقت مجلسلره لایق بر تمكین و تأنی ایله قرار قیلنسه ایدی نه بن و نه‌ده بو صوك فرصت غائب اولماز و سزلرده ایی كوتو بر حضور قلبله مملكتلریكزده ایشكزك چولوق چوجوغكزك باشنده بولنور ایدیكز. طالعسز قرداشلر

چركس ادهم

Çerkez Ethem'in TBMM'ye hakaret eden ünlü telgrafı (...ve Yunan uçaklarınca Bozüyük üzerinde atılan, Mehmetçiği isyana çağıran Ethem imzalı bildiri).

ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ
ΠΡΟΣ ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΙΝ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΝ
ΤΩΝ ΚΙΡΚΑΣΙΩΝ ΤΗΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ
ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΟΣ

ΑΡΙΘ. [redacted]

Ὀνοματεπώνυμον ....

Ἡλικία ....

Ὄνομα πατρός ....

Ἐπάγγελμα ....

Κατοικία ....

Ἰδιότης του ἐν τῷ Σωματείῳ ....

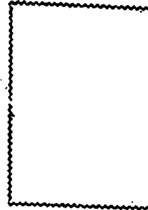
Βεβαιοῦται ὅτι ὁ ἀνωτέρω, οὗτινος ἡ ταυτότης καὶ ἡ φωτογραφία ὡς ἄνω δείκνυται τυγχάνει ἐγγεγραμμένος ἐν τῷ ἡμετέρῳ Σωματείῳ.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ Ο Γ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

شرق قریب چرکسلری
تأمین حقوق جمعیتی

نومرو [redacted]

هویت ورقه سی

اسم و شهرتی ....

سنی ....

پدرینك اسمی ....

عائله سی ....

مسلك و صنعتی ....

محل اقامتی ....

جمعیتده کی موقع و وظیفه سی ....

بالاده کی فوطوغراف و هویت صاحبی ....

اصولاً جمعیتمزجه مقید و معروف اولدیغی تصدیق اولندی .

کاتب مسؤل رئیس

صره نومروسی ....

قاصه نومروسی ....

یومیه نومروسی ....

اسم ....

مبلغ ....

جنس وارداتی ....

۱۳۳ ل

قاصه نومروسی

یومیه نومروسی

شرق قریب چرکسلری
تأمین حقوق جمعیتی

صره نومروسی

یکونه ....

۱۳۳ ل .... غروش .... پاره آلنمشدر.

صندوق امینی

Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti üyelerine verilen bir yüzü Osmanlıca/Türkçe, diğer yüzü Yunanca kimlik kartları ve yardım makbuzu. .

چركس ملتنك دول معظمه وعالم انسانيت و مدنيته عمومی بياننامه‌سی

27 - XI - 1963

اليوم يونان اشغال عسكريسی آلتنده بولنان غربی آناطولی يعنی باليكسر، باندرمه، اردك، كونان ، بيغا ، كرماستی، ميخاليچ ، بروسه ، اينه كول ، يكيشهر، آيدين ، مغنيسا ، ازمير ، اسكيشهر ، كوتاهيه ، آفيون قره حصار ايله ازميت ، آطه بازار ، خندك ، دوزجه ، بولی و حواليسی چركس اهاليسنك بز زيرده واضع الامضا صلاحيتدار مرخصلری ويونان حكومتنجه مصدق « شرق قريب چركسلری تأمين حقوق جمعيتی » مؤسسلری ؛ حرب عمومی نتيجه‌سنده دول معظمه‌جه قبول و اعلان ايديلن مليت پرنسيبيله تعين ايدن حقوق مليه‌سنه استناداً ازميرده قونغره حالنده بالاجتماع اقليت حالنده‌كی ملتلرك حقوقنی درعهده و دول مغلوبه‌يه قبول ايتديرمكی تعهد ايدن دول معظمهٔ ائتلافيه ومشاركلريله بالخاصه يونان حكومت فخيمه‌سنه چركسلرك التجا ايلديكنی بيانله مطالب مليه‌سنك اسعافنی رجا ايلر.

آناطوليده اليوم مقيم بولنان چركسلر صحنه قريب حسابله ايكی ميليون راده‌سنده‌در.

چركسلر ؛ لسان ، عادات ، حسيات ومدنيت اعتباريله عنعنات مليه‌سنی محافظه وادامه ايده‌كلمشلردر . چونكه تاريخ قديمك شرقده ويونانستانده قيد ايلديكی مدنيتلرك جمله‌سنده « راس قافقاسك والدی » اولان چركسلر برعنصر عامل اولديغی كبی عصر حاضرك مدنيت عاليه‌سنی تأسيس ايدن عرق ابيضك و « آری »لرك ممتاز عائله‌سندن اولدقلری انكليز ، فرانسز ، آلمان ، روس ويونان مورخلرينك تاريخی اثرلريله ثابتدر.

چركسلرك حكومات عربيه‌نك انقراضی اوزرينه مقری مصر القاهره اولمق اوزره عموم عربستان وشمالی آفريقا وسوريه‌يه شامل اوله‌رق تأسيس ايلدكلری حكومتك اوچ عصر قدر پايدار اولديغی وملی يوردلری اولان قافقاسيه‌ده جمهوريت شكلنده حائز اولدقلری اداری وسياسی استقلالی ، روس استيلاسنه قارشی تهلكه‌ده كورونجه مرحوم شيخ شاملك اداره وقوماندا سنده هر كونا وسائط حربيه ايله مجهز روس ايمپراطورلغنه قارشی يكرمی سنه متمادياً مجاهدات شجيعانه‌سی معروف و مسلم امدر.

مرحوم مشار اليهك اشبو مجاهداتی روسلرك تفوق عظيمی قارشوسنده بالضروره مع التأسف عقيم قالنجه روس چارلغنك آمال محسوسهٔ تمثيليه‌سندن بحق شبهه ايدن اوچ ميليوندن عبارت اولان شمالی وغربی قافقاس چركسلرندن ايكی ميليون مقدارنده‌كی

Çerkez Kongresi'nin "Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsaniyet ve Medeniyete Umumî Beyannamesi" başlıklı Sonuç Bildirisi'nin Osmanlıca/Türkçe nüshası.

- ۲ -

نفوسی [او زمانکی باب عالینك اظهار ایلدیکی صیانتکار دعوته تبعیتله] پی درپی توركيايه هجرت ايلديكی وشمالی قافقاسيه‌ده قالان بر ميلون نفوسك تكثرله بوكونه قدر اوچ مليونه بالغ اولديغی روس ايستاتستيقلريله ثابتدر .

بوحسابجه توركيايه هجرت ايدن ايكی ميليون چركس نفوسنك شمدی‌يه قدر اوچ مثلی تضاعفله آلتی مليونه بالغ اولمسی لازم كايركن مع‌التأسف بوكون ايكی مليونه قريب بولونمقده‌در علل و اسبابنه كلنجه ؛ يك آشكار بر حقيقت اولديغی وجهله عثمانلی حكومتنك غير قابل انكار اولان سوء اداره‌سی نتيجه‌سندن متولد غوائل ومصائبه قربان ايدلك يوزندن چركسلر درت مليون نفوسدن محروم قالمشلردر .

قالدیكه اون‌اوچ سنه اول مشروطيت اداره‌نك اعلانی اوزرينه رشد سياسيدن محروم وآنجق توركجيلك وتورانجيلق حسياتيله مشبوع اولان وتاريخده مثلی كوروله‌مش برصورتده عناصر سائره عثمانيه‌يی تدهيش پولتيقه‌سيله توركلشديرمك سياست سقيمه‌سنی تعقيب ايدن تورك زمامدارانك سياستی تورك اوليان بالجمله عناصرك امنيت حياتيه ومليه‌لرينی سلب ايتمكله چركسلرده‌ده « صرف أمل تحفظايله » عمق بر حس شكايت وافتراق اويانديرمش و بالنتيجه چركسلر بو مظالم متواليه‌دن استخلاص مقصد عاليسيله برغاية ملی تعقيبنه وملیجيلرك علناً چركس ملتنی محوه قيام ايتمه‌سندن ناشی آنلرده سلاحله مدافعه ومبارزه‌يه مجبور قالمشلردر .

بويوزدن چركسلر بيكلرجه دكرلی اولادينی ابدياً غائب ايتدی ، اموال وحيواناتی نهب وغارت وكويلری احراق ايدلدی . والحاصل چركسلك تلافيسی غير قابل مادی و معنوی خسارات و ضايعات مدهشه‌يه كرفتار اولمقله برابر بو مجاهده‌سنده ناقابل تزلزل بر عزم ايله ثبات ايتمش و اليوم ايتمكده بولونمشلردر .

كرچه چركسلركرك قوماندان وكرك نفر صفتيله حرب عمومی‌يه اشتراك ايتمديلر دكل ؛ فقط بو اشتراك ملل سائره مثللو فعلی ، املی ، حسی اولمقدن زياده كرهی وقانونی ايدی . مع‌مافيه متاركه‌يی متعاقب چركسلرك برقسم قليلی آناطولی اختلالجيلرينه [بر غلط حس‌ايله] التحاق ايتمش و نوعماً مصطفی كمالك تحت سلطنتنی تأسيسه مدار اوله‌جق حركات فعليه‌ده بولونمش ايسه‌لرده كماليستلرك غير انسانی حركاتنی و سقيم سياستلرينی آنلردخی يقيناً كوروب آكلاينجه ـ رجوعی موجب محذور عظيم اوليه‌جق ـ برمدت قليله ظرفنده چركسلك آمالی دائره‌سنه نادماً عودت ايتمشلردر .

بالخاصه چركسلر ؛ مقام خلافته مربوطيت معنويه‌لری باقی اولديغی حالده باب‌عالينك كماليستلرله برلشديكنی و بونجه فداكارلقنه رغماً چركسلكی تماماً اهمال ايتديكنی صاقلامغه لزوم كورمەدكدن صوكره چركسلك محق وطبيعی برقرارله كنديسنه خلاص ونجات وعدايدن وبوتی مناطق اشغاليه‌سنده فعلاً اثبات ايدن يونان اردوسنه التحاق ايتمكی منافع حياتيه ومليه‌سی اقتضاسندن‌عدايتمشدر . [نته‌كم دها اول آرناوود وعرب اقوام نجيبه‌سنك‌ده توركلردن افتراق وانفكاكله اجنبی خلاصكارلره عين سائق وانديشه ايله التحاق وتمايل ايتدكلرينه شبهه يوقدر] بوندن صكره بريچق‌سنه دوام ايدن مجادله اثناسنده چركسلر ؛ مسلم وغير مسلم بيكلرجه نفوس معصومه‌يی مليجيلرك قتل عامندن قورتارمسی اعتباريله شايان تذكار خدمات ممدوحه‌ده بولونمشلردر .

- ٣ -

یونان حکومت فخیمه‌سی بین‌الملل حائز اولدیغی اوصاف مدنیه و انسانیه‌سی ایجابی اوله‌رق دینی فرق نظر اعتباره آلقسزین ارمنی وبالخاصه روم مهاجرلریله متساویاً وبلکه فضله‌سیله چرکس مهاجر و ملتجیلری حقنده علاقه کوستره‌رك امر اعاشه و اسکانلرینی صرفیاً تأمین أیتمشدر .

یونان حکومت فخیمه‌سی آناطولی‌یه آیاق باصدیغی تاریخدن اعتباراً دائرهٔ اشغال عسکریسنه داخل اولان مناطقده مسکون چرکس اهالیسنه ، کمالیستلرك مظالم و تضییقاتی اوزرینه عرض دخالت ایدنلره ، حرباً اسیر آلدیغی ملتداشلریمزه استثناءً وتوجهکارانه حسن قبول ومعامله وابراز اعتماد وصحابت ایله‌مسی خاصةً برلسان منت وشکرانله یاد وتذکاره نزادر .

بناءً علیه بومعاملات جمیلهٔ وصمیمیه ، چرکسلرك اناطولیده قابلیات مدنیه‌یی‌حائز واستخلاصه لایق برملت اولدیغی وآناطولیده‌کی روم عنصریله چرکسلرك تقابل ایدن منافع حیاتیه وحقوق سیاسیه‌لرینك متساویاً حمایه وصیانت ایدلمسی لازم کلدیکی قناعتندن ناشی اولدیغنی چرکسلر قویاً امید وتمنی ایتمك ایسترز .

تفصیلات معروضه‌دن مقصد :

ا — ملی چهره‌مزی کوسترمك

ب — آناطولیده اقوام متمدنه‌نك انظار دقتنی جلبه لایق برچرکس ملتنك یشادیغنی پیلدیرمك

ج — [اوچیوز سنه‌دنبری متمادی برصورتده حکمران اولان سوء اداره یوزندن وادیٔ انقراضه یووارلانان وعصری و مدنی بر اداره تأسیس قابلیتندن محروم ، داخلاً وخارجاً شرق قریبده و دولاییسیله اوروپاده برعنصر شورش وحرب بولنان عثمانلی حکومتی واعلان مشروطیتله آنك یرینه قائم اوله‌رق عثمانلیلغك انحلالنه بادی اولان مفرط تورکجیلرك سیاست مشئومه‌سی آناطولی ساحه‌سنده تورکدن غیری بر ملتك حق حیاتی طانیمامقده اصرار ایلدیکی عالم مدنیتجه غیر قابل انکار بر حقیقت اولمغله] بوندن بویله چرکسلرك شرق قریبده تورك ادارهٔ مشئومه‌سندن تخلیصیله یونان حمایه‌سی آلتنده بر عنصر صلح ومسالمت اوله‌رق یشاملری اسبابنك تأمینی آرزوسنی اظهار وتمنیدن عبارتدر .

بناءً علیه ، دول معظمهٔ ائتلافیه ومشارکلرنجه ملی اولان مطالب آتیه‌مزك قبول وترویجنی قونفره‌مز رجا وآثار فعلیه‌سنه صبرسزلقله انتظار ایلدیکنی ذات اصیلانه‌لرینه عرض ایله کسب شرف ایلر .

١ — بین‌الدول قبول واعلان ایدیلوب معاهدات سابقهٔ صلحیه‌یه ادخال ایدلدیکی کبی شرق قریب مصالحهٔ آتیه‌سنه‌ده ادخالی قویاً مأمول اولان اقلیت حالنده‌کی ملتلرك حقوق ومنافع سیاسیه‌لرینی تأمین و تطمین ایده‌جك اولان ماده احکامنك بالعموم چرکسلره‌ده تشمیلی .

٢ — چرکس ملتی ، آناطولیده هروجهله کندیسیله هم حال ومنافع متقابله‌ایله حائز ارتباط بولوندیغی روم عنصریله حقوق متساویه دائره‌سنده توحید مقدراته راغب بولوندیغنه بناءً ترقی وانکشافات ملیه‌سنی کندیسنده قوتله امید ایتدیکی یونان حکومت مدنیه‌سنك حمایهٔ فعلیه‌سنه ادخالی .

- ٤ -

٣ — چركس ملتنك اولا خليفه و باب عالينك و بالاخره منافع مليه و حياتيه سوقيله كيريشديكى بومبارزه يوزندن دوچار اولديغى بالجمله ضرروزيانلرينك عائد صلح لولەجق تورك حكومتندن تضمينى اسبابنك تأمينى .

٤ — صلح قونفرانسنده بالادەكى مطالب مليەمزه معارض ظهورنده دلائل و ايضاحات مقنعەيى درميان ايتمك ومدافعات مقتضيەده بولونمق اوزره قونفرانس مجلس عاليسنجه صلاحيتدار مرخصلرمزك دعوت بيورلمسى .

بناءً عليه مطالب مسرودەنك ترويج وقبولى خصوصندەمظاهرت ومعاونت مدنيەيى اولاً دول معظمۀ ائتلافيەدن ؛ ثانياً يونان دولت فخيمەسندن ، ثالثاً عالم انسانيت و مدنيتدن رجا وانتظار ايلديكنى وبوندن بويله آمال مليەسنك حصولنه خادم تشكيلات سياسيه واجتماعيەيى ياپمق ، چركسلرك عنعنات و احتياجات مليه ، دينيه و مدنيەلرى دائرەسنده تأمين وترقى وانكشافلرى اساساتى تأمل واحضار ايلەمك و حكومات و مجالس عاليه ايله تأسيس ارتباط ايله عندالحاجه صلاحيتدار مرخصلر كوندرمك وتشبثات سياسيەيى ايفا واوراق لازمەيى تنظيم و امضايه وحقوق مليەسنك متوقف اولديغى امور وخصوصاتك تعقيب و انتاجنه قونفرەمز كندى اعضاسى ميانندن تفريق و انتخاب ايلديكى هيئت دائمۀ فعالەيى تشكيل ايدن ومقدما يونان حكومتنجه رسماً طانيمش اولان « شرق قريب چركسلرى تأمين حقوق جمعيتى » توكيل ايله اجتماعنه نهايت ويرديكنى عرض وسيلەسيله تعظيمات مخصوصەسنى تقديم ايلر ومن الله التوفيق

في ٢٤ تشرين اول سنه ٣٣٧

في ١١ تشرين اول سنه ١٩٢١

آطه بازارى مرخصى باغ طالوستان بك
ازميت » جولەابراهيم »
» » جيبو كاظم »
خندك » باغ عثمان »
دوزجه » معان على »
» » حامنه احمد »
قندره وقره صو » معان شيرين »
يالوه ـ قرەمرسل » آنجوق يعقوب »
بيله جك » باغ رفعت »
اسكيشهر » باغ كامل »
كيوه » جوله آرسلان »

بروسه مرخصى هارون الرشيد افندى
بيغا » آنجوق عيسى نورى بك
كونان » لاميەط يعقوب افندى
» » صحەقوميط حافظ سعيد »
اردك » شحابل حسن بك
باندرمه » نەجوقو حسين »
» » براثو سعيد »
» » برزك طاهر »
باليكسر » بظەدوغ سعيد »
مغنيسا » بصەوو رشيد »
آيدين » قواجه حسين »
كوتاهيه » آجونيط سامى »

ΕΚΚΛΗΣΙΣ
ΤΟΥ
ΚΙΡΚΑΣΙΑΝΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΜΕΓΑΛΑΣ
ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΕΠΟΛΙΤΙΣΜΕΝΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ

I

Οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι πληρεξούσιοι τῶν Κιρκασίων τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς νῦν διατελούσης ὑπὸ τὴν Ελληνικὴν κατοχὴν ἤτοι τῶν περιφερειῶν Βαληκεσὲρ, Πανόρμου, Ἀρτάκης, Γκιονὲν, Μπίγας, Κερμαστῆς, Μιχαλῆτς, Προύσσης, Ινὲ-Γκιὸλ, Γενὶ σεχὴρ, Ἀϊδινίου, Ἐσκῆ-Σεχὴρ, Κιουτάχειας, Ἀφιὸν-Καρᾶ-Χισὰρ, Νικομηδείας, Ἀδᾶ-Παζὰρ, Χενδὲκ, Δούζδες, Μπολοῦ καὶ ἱδρυταὶ τοῦ «Σωματείου πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν δικαίων τῶν Κιρκασίων τῆς Εγγὺς Ἀνατολῆς», ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὸ κατόπιν τοῦ Γενικοῦ πολέμου ἀποδεκτὸν γενόμενον καὶ διακηρυχθὲν παρὰ τῶν Μ. Δυνάμεων δόγμα περὶ προστασίας τῶν Εθνικῶν μειονοτήτων, συνελθόντες εἰς συνέλευσιν ἐν τῇ πόλει τῆς Σμύρνης, δηλοῦμεν ὅτι, οἱ Κιρκάσιοι προσφεύγουν εἰς τὰς ἀναλαβούσας τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐμπράκτου ἐφαρμογῆς τοῦ δόγματος τούτου ἐν τοῖς ἡττημένοις κράτεσι, Μεγάλας Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως, καὶ τὰς Συμμάχους αὐτῶν, καὶ εἰς τὴν Ελληνικὴν Κυβέρνησιν, καὶ παρακαλοῦσιν ὅπως γίνωσιν ἀποδεκταὶ αἱ ἐθνικαί των παρακλήσεις.

II

Οἱ τό γε νῦν οἰκοῦντες τὴν Ἀνατολὴν Κιρκάσιοι, κατ' ἀκριβεῖς ὑπολογισμοὺς ἀνέρχονται περίπου εἰς 2.000.000 ψυχῶν.

Οἱ Κιρκάσιοι διεφύλαξαν πάντοτε τὴν γλῶσσαν των, τὰ ἐθνικά των αἰσθήματα καὶ τὰς παραδόσεις τοῦ πολιτισμοῦ των, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ὡς καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι συγγραφεῖς ἀποδέχονται πλήρως, ἡ Κιρκασιανὴ φυλή, ἀπαρτίζει ἕνα τῶν κυρίων καὶ εὐγενῶν κλάδων τῆς ἤδη τὰ σκῆπτρα τοῦ Πολιτισμοῦ κατεχούσης «Λευκῆς Φυλῆς» καὶ τῶν Αριανῶν, οἵτινες ἔθεσαν τὰς βάσεις τοῦ τε Ανανολικοῦ καὶ τοῦ Ελληνικοῦ Πολιτισμοῦ ἐν τῇ ἀρχαιότητι.

κῶν, τῆς ὑπογραφῆς καὶ ἐπιδόσεως παντὸς ἀναγκαιοῦντος ἐγγράφου, καὶ τῆς πράξεως καὶ διεκπεραιώσεως παντὸς ἐν γένει ὅ,τι θὰ ἀπήτων τὰ ἐθνικά μας συμφέροντα, εἰς τὸ «Σωματεῖον πρὸς προστασίαν τῶν Κιρκασίων τῆς 'Εγγὺς 'Ανατολῆς» ἀποτελούμενον ἀπὸ μέλη τῆς ἡμετέρας συνελεύσεως καὶ ἀπαρτίζον τὸ διηνεκὲς ἐκτελεστικὸν αὐτῆς ὄργανον.

Δέξασθε, 'Εξοχώτατε, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς βαθυτάτης ὑπολήψεώς μας.

'Εν Σμύρνῃ τῇ 11)24 'Οκτωβρίου 1921

'Ο Πληρεξούσιος	'Αδᾶ Παζὰρ καὶ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως	ΜΠΑΓ ΤΑΛΟΥΣΤΑΝ	βέης
»	'Αδᾶ Παζὰρ καὶ Γενικὸς Γραμμ. τῆς Συνελ.	ΙΣΜΑΗΛ ΧΑΚΗ	»
»	Νικομηδείας	ΤΣΟΥΛΑ ΙΜΠΡΑΧΗΜ	»
»	»	ΤΣΟΥΓ ΚΙΑΖΗΜ	»
»	Χεντὲκ	ΜΠΑΓ ΟΣΜΑΝ	»
»	Δούζτσας	ΜΑΓΑΝ ΑΛΗ	»
»	»	ΧΑΜΤΑ ΑΧΜΕΤ	»
»	Κάντρας Καρασοῦ	ΜΑΑΝ ΣΙΡΗ	»
»	Γιάλοβας Καραμουσαλ	ΕΝΤΖΟΚ ΓΙΑΚΟΥΠ	»
»	Μπιλετζὶκ	ΜΠΑΓ ΡΙΦΑΤ	»
»	Προύσσης	ΧΑΡΟΥΝ-ΕΛ-ΡΕΣΙΤ	ἐφεν.
»	'Εσκῆ Σεχὴρ	ΜΠΑΓ ΚΙΑΜΗΛ	βέης
»	Κιουτάχειας	ΣΑΜΗ	»
»	Μπίγας	ΑΝΤΖΟΥΚΙΣΑ ΝΟΥΡΗ	»
»	Γκιονὲν	ΑΑΜΠΑΖ ΓΙΑΚΟΥΠ	ἐφεν.
»	»	ΓΚΕΤΣ ΑΠΤΟΥΛΛΑΧ	
»	»	ΣΧΑΚΟΥΜΙΤ ΧΑΦΙΖ ΣΑ·Ι·Δ	ἐφέν.
»	'Αρτάκης	ΣΧΑΠΛΗ ΧΑΣΑΝ	βέης
»	Πανόρμου	ΝΕΤΖΟΥΚ ΧΑΣΑΝ	»
»	»	ΠΡΑΟ ΣΑ·Ι·Δ	»
»	»	ΜΠΕΡΖΕΚ ΤΑΧΗΡ	»
»	Μπαλουκεσὲρ	ΜΠΕΖΑΝΤΟΥΚ ΣΑ·Ι·Τ	»
»	Μαγενσίας	ΨΕΓΟΥ ΡΕΣΙΤ	»
»	Γκέϊβε	ΤΣΟΥΛΕΜΠΕΣΛΕΝ	»
»	'Αϊδινίου	ΚΟΑΤΖΕ ΧΟΥΣΕ·Ι·Ν	»

Çerkez Kongresi Sonuç Bildirisi'nin Yunanca nüshası, ilk ve son sayfaları.

APPEL DE LA NATION CIRCASSIENNE

AUX GRANDES PUISSANCES

& A L'HUMANITÉ CIVILISÉE

I

Les délégués soussignés des Circassiens de l'Asie-Mineure Occidentale des circonscriptions de Baloukesser, Panderma, Artaki, Geunen, Viga, Kermasti, Michalitsi, Brousse, Eski-Cheir, Kutahia, Afion-Karahissar, Ismid, Ada-Pazar, Hendek, Doudjes, Bolou, dans la zone d'occupation hellénique,

fondateurs du "Comité pour la sauvegarde des droits des Circassiens du proche Orient,,.

Considérant qu'à la suite de la grande guerre, le principe de la protection des minorités ethniques a été reconnu et proclamé par les Grandes Puissances,

Réunis en assemblée dans la ville de Smyrne,

déclarons que les Circassiens ont recours, aux grandes Puissances de l'Entente, qui ont assumé la protection de ces minorités et pris sur elles d'appliquer ce principe dans les pays vaincus, ainsi qu'au Gouvernement hellénique, pour les solliciter de faire droit à leure instances nationales.

II

Les Circassiens habitant actuellement l'Orient, d'après d'exactes évaluations, atteignent un chiffre approximatif de deux millions d'âmes.

Les Circassiens ont toujours conservé leur langue, leurs moeurs, leur conscience nationale et les traditions de la civilisation si bien, qu'ainsi qu'il est reconnu par les écrivains européens, la race circassienne constitue l'une des principales et des plus nobles branches de la race blanche et Aryenne, qui fut toujours aux sommets de la civilisation, et posa dans l'antiquité les fondements de la Civilisation Orientale et hellénique.

27

Le Délégué	d'Ada-Bazar et président de l'Assemblée	Bag Tatoustan bey
Le Délégué	d'Ada-Bazar, Secrétaire Gén. de l'Assemblée	Ismaïl Haki
Le Délégué	d'Ismit	Tsoutia Ibrahim bey
» »	d'Ismit	Tsoug Kiazim bey
» »	de Hendek	Bag Osman bey
» »	de Doudjés	Maan Ali bey
» »	de Doudjés	Hamta Ahmed bey
» »	de Cantra et Carassou	Maan Stri bey
» »	de Yalova, Caramoursal	Hentchoc Yacoub
» »	de Biledjik	Bag Rifat bey
» »	de Brousse	Haroun-el-Rassid effendi
» »	d'Eski Chéhir	Bag Kiamil bey
» »	de Kioutahia	Sami bey
» »	de Bigas	Atchok Isa Nouri bey
» »	de Gionen	Lampas Yacoub effendi
» »	de Gionen	Gestch Abdoullah
» »	de Gionen	Shacoumit Hafouz Saïd effendi
» »	d'Artaki	Shapli Hassan bey
» »	de Panderma	Hetsonc Hassan bey
» »	de Panderma	Brao Saïd bey
» »	de Panderma	Bertchek Tahir bey
» »	de Baloukesser	Bezantouk Saïd bey
» »	de Magnésie	Pséou Ressid bey
» »	de Géïvé	Tsoulembeslen bey
» »	d'Aïdin	Gotsa Husséin bey

Çerkez Kongresi Sonuç Bildirisi'nin Fransızca nüshası, ilk ve son sayfaları.

تورکلر و چرکسلر

چرکسلر ، تورکلردن آیریلامازلر

آناطولی ، اسلامك صوك قلعه‌سیدر

آناطولی حرکات ملیه‌سنه مخالفت ضمننده
اناطولینك اوته‌سنده بریسنده صرف دشمنلر
آتش فتنه ایقاد ایدن، استانبول لوندا ـ
لرینه منافع واحتراصات شخصیه مقابلنده یاقلی
اوره وقتیل وظیفه‌سنی کورن و یومسنهبین دروك
اوقراماسی اوزرینه قابو سفرده چرکس
یرورلکی ماسکه‌سی آلتنده یونانیلر نام و حسابنه
لامیر) ده کندی کندیلرینه لولنره عقد ایدن
شخصك حرکتلرشو چرکس ملتنك حسیات
یه‌سی بوملتك الصلاحیتدار آغزلری طرفندن
تانبولده اظهار واعلان ایدلمش اولدیغی حالده
وحید افکار) غزته‌سنك ۱ تموز ۳۳۸ تاریخلی
سنده بحث ایدیلن (کویلی) غزته‌سی مندرجاتی
(ساحی احمد) ك بیاناتی تورکیا ایله مع التأسف
قطیه‌سی قالمش اولان بزسوریه چرکسلرینی
الاطلاق چرکسلکی علاقه‌دار ایدن بومسئله
رینه بیان فکر واعلان حسیاته مجبور ایتدی :

۱ ــ مسعود (ازمیر) اولقره‌سنی عقد ایدن
شخص هیچ بر زمان هیچ برشکلده بر مفکوره
صاحبی اوله‌مزلر . استانبول وطن خائنلرندن
ارظالمرینه انتقال ایدن ، بازیچه غایات واحتراصات
الدن اله تداول ایدن بو بدبختلر بالطبع
خالی حسیاتدن چوق اوزاقدرلر . بونلر یونان
یه‌سی آلتنده (ازمیر) و حوالیسنك مختاریتی
ایدن بر قاچ سفیل تورك ایله همحال و هم
وددرلر .

۲ ــ چرکسلر اول بیله اجدادمز مقام
لافه و حکومت سنیه‌یه شدتله مربوط اولوب
مربوطیق چرکستانی عثمانلی الکاسنك بر جزئی
اجلك و ملی محاربه‌لرده اکثریا طوقربدن
قری‌یه عثمانلی سنجاغنی طاشیمق درجه‌لرینه
اردیرمش ، اتحادده بوشدتلی و حار مربوطیق
ایده‌رك بوملت ودولت ایچون هیچ بر زمان
هیچ برفداکارلقدن کری قالامشدر .

چرکسلردن بری عثمانلی سنجاغنك کیردیکی
هیچ بر سرحد ، هیچ بر حرب میدانی یوقدرکه
زاده بول بول چرکس قانی آقمش اولماسون .
هیچ بر یرده بر قافله شهدا یاتمیورکه ایچنده چرکس
لونماسون .

۳ ــ شمدی‌یه قدر عثمانلی سلطنتی داخلنده
رك نه ایدیسه چرکس‌ده اویدی . تورك مسعود
لدیغی وقت چرکس‌ده مسعود اولمش ، تورك
تی‌یه اوغرادیغی زمان چرکس‌ده بدبخت اولمشدر .
صکره دخی بوباتده درلو اولق احتمالی یوقدر .

۴ ــ حمیت سبیله وبالخاصه عثمانلی امیرا
زاده‌نك مع الاسف ارادیه‌یه عنایات عظیمه‌یه
هرلری اوزرینه غایت متفرق برحالده قالان ،
یوق قوسی وقتیله خاطر وخیاله کلین اداره‌لره
چرکس ملتی بالطبع برقائد ملیه‌یه توجه
یوردیغی حس و دعوای ملیسنی عالم مدنیته عرض
شدر . تورکیا ملینه اك اولق بر حرکت ایشته
بایه و دعوای ملیه اك بیوك امانتدر .

۵ ــ اناطولی ، اسلامك صوك قلعه‌سیدر .
زاده دشمنلر حسابنه رخنه آچمه چالیشانلر
چالیشدیرانلر ، موقع و مقاملری نه اولورسه اولسون ،
ملیه‌ده دیانتله علاقه‌دار ، انجق لعنت ایدیمه
زاواردرلر .

۶ ــ سوریه چرکسلری آره‌سنده بالادمك
روداته مخالف برفکر وحسه برفرد بیله یوقدر ،
کس سرعت الهیه صیغینه‌رق اناطولی ایچون
رت دیله‌یور .

(شام) چرکسلری نامنه سابق محکمه جزا
الرندن فوزوق خالد ، اشرافدن حاجی باتیریج
از خطی حرکت متنذلرندن خالد ، دعوی وکیل
یوسی کاظم ، سابق پولیس مدیرلرندن عمر حکمت
وه‌دز ، عزاز خطی تمیراك سرمفتشی عبداله
ار خطی سابق محاسبه‌جیسی طاهر چابروق .

Suriye Çerkezlerinin Ethem'i ve Çerkez Kongresi'ni te'lin eden bildirisi.

Büyük Türk Taarruzu'nda 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın, Salihli'de Çerke çetesine mensup bazı şahısların yakalandığını ve üzerlerinden "Şarkıkarip Çe başlıklı, Yunanlılarca onaylanmış vesikalar bulunduğunu bildiren 8 Eylül 1922 tar Raporu'nun ilk sayfası.

Büyük Türk Taarruzu'nda 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın, 4. Kolordu bölgesinde Şarkıkarip Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti üyesi 11 kişinin yakalandığını, bunlardan kaçmaya çalışan 5'inin itlaf edildiğini Batı Cephesi Komutanlığı'na bildiren 14 Eylül 1922 tarihli Harp Raporu'nun ilk sayfası.

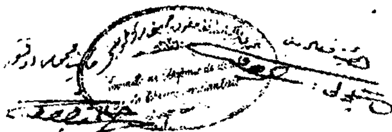
Çerkez [Kuşçubaşı] Eşref'in Anadolu'ya çıkmak için Midilli'de çete örgütlediğini bildiren Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi [Çakmak]'nin 17 Nisan 1923 tarihli Harp Raporu

Kuşçubaşı Eşref ve Ethem'in Anadolu'da karışıklık çıkarmak için gönderdiği Anzavur'un oğlu Kadir'in yakalandığını bildiren Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi'nin 9 Mayıs 1923 tarihli Harp Raporu.

Çerkez Ethem'in avenelerinden Manyas'lı Şevket'in, karışıklık çıkarmak için [Midilli'den] geldiği Manyas'ta uzun süren bir çatışmadan sonra ölü ele geçirildiğini bildiren Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi'nin 5 Haziran 1923 tarihli Harp Raporu.

Çerkez çetelerinin -Rumlarla birlikte- Batı Trakya Türklerine zulüm yaptığını bildiren Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi'nin 8 Nisan 1923 tarihli Harp Raporu.

Batı Trakya Türklerinin, gördükleri zulüm ve çocuklarla kızlarının dahi sürgün edilerek denize atıldığını belirtip TBMM Hükümeti'nden yardım istediklerini bildiren müracaatları.

مطبوعات واستخبارات مدیریت عمومیه‌سی نشریاتندن: ۳۱

یونان ایللرنده . .

زواللی اسیرلرمز

جدال ملی اثناسنده یونانلیلر طرفندن حقوق بشره و قانون مدنیته مغایر اولارق اهالیدن اسیر ایدیلن معصوم قادینلرك ، ارککلرك و چوجقلرك و محاربه میدانلرنده اسیر دوشن زواللی ضابط و عسکرلرمزك اسارت زماننده یونانستانك مختلف محللرنده معروض قالدقلری هر نوع اشکنجه‌لر و فجیع سرگذشتلرندن باحث رساله‌در .

آنقره : مطبوعات واستخبارات مطبعه‌سی

۱۳۳۹

Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz adlı kitabın kapağı.

عمومی قوای ... قوماندانی عزتلو ادهم بك افندیدن وارد اولمشدر :

جنگاور چرکسلر!

عصرلردنبری دینه، پادشاهنه صداقت ... معروف ... قهرمان ... قرداشلریمه خطاب ایدیورم :

...

بادشاهمزك عسکرلری سلاحسز براقیلیور ...

... تجاوز ایدیورلر .

... انکلیز ...

...

چرکس
ادهم

Çerkez Ethem'in, Anzavur'un ikinci isyanının bastırıldığı sıralarda Bursa'da yayınlanan "Millet Yolu" gazetesinin 26 Nisan 1920 tarihli nüshasında çıkan "Cengâver Çerkesler!" başlıklı bildirisi.

S.9

Kılıçlarını salliya salya Manisa istikametine doğru Gelmekte olduklarını Gördüm Zafer Zafer bizimdir yaşasın Türk ordusu demek üzere iken Manisanın Şimdiki Timarhanesi O zaman yalnız Duvarlarından başka bir işi yapılmamıştı meger o Alcak Yunanlı ve Rumlardan müteşekkil bir gurup Timarhanenin Zemin altındaki Taş duvarlı pencelerlerinden yaptıkları yaylım ateş neticesi orada ik; Arslan bakışlı Mehmet Ağabeyilerimizi şehit ettiler diger bir şehidimizda Turgutlu ve Bandırma d emir yolu Arasındaki yerde 3 cü bir Şehidimiz oldu ve yine Şimdi donatım binasının Demir yoluna yakın bir yerde 4 cü şehidimiz ve yine Şimdi sanayi bölgesi olan Yer Hayvan pazarı tabir edilen meydanlığın Tam ortasında „Mahmut şevket paşa Karakolu olup şimdi Jandarma kumandanlığının bulunduğu yerin etrafındaki Mühre duvarların arkasına Saklanmı yunanlılar tarafından açılan ateş neticesi ki Evvela atı ve sonrada Öncü Suvarimizin Şehit edildiği görülmüştür , işte aziz Evlatlarım Elimizde bir tek silah olmadığı halde Derhal Merkez karakoluna iltica ettim ve orada Bizlere silah ve Cebhane verdiler Derhal Manisanın Bağ aralarını ve bağ kullerini arama taramaya başladık Tabii bundan önce saydığımız Mezalimi yapan bazı kalıntıları temizlikle meşgul olduk Manisa Yanıyordu Günlerde 8 Eylül 1920 Artık Güneşimin Yüzü Gülüyor Ordumuz İzmire doğru gidiyordu .

Manisayı yakanlar Çerkes etnem ve Yerli Rum-kalıntıları idi Hatta Rumlar tekrar döneriz diye Rum mahallelerini Yakmadan kaçmışlardı .

Arama tarama esanasında Meb'us Osman beyin Bağ damına geldiğimizde Damın yakınında bulunan bir hendeğin içinde bir Tür kadının Çırıl çıplak 8-10 mermi atılmak suretiyle Oracıkta öldürülmüş ve bilhassa memelerinin de kesilmiş bir şekilde bulduk Bakınız Yapılan mezalimi siz takdir edin bu Yunan ve rum milletine ne kadar fenalık yapılsa gene de az değilmi , fakat gene Türk milleti asildir . Şanlı şöhretli bir millettir . Vatan ve Türk milleti sağ olsun .

Manisa'nın Çerkez Ethem ve hempalarınca yakılması olayının tanığı M. Lütfi Gökçen'in daktilo edilmiş haldeki yayınlanmamış hatıralarından bir sayfa.

Dizi

13

ŞEYH ŞAMİL'İN TORUNU

En ünlü Çerkez'in ikinci kuşak torunu Aydın Osman Erkan

Devletin Çerkezlere borcu var

Şeyh Şamil kimdir?

Bir İstanbul beyefendisi

Ünlü Çerkezler

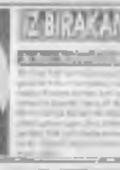

Patapufu kovdular...

İZ BIRAKANLAR

BULMACA

Çerkez Ethem'in yeğeni Aytek

Katolik olması önemliyordu ana ve çocuk 12 yaşındaydı

AYTEK NASIL JOZEF OLDU?

MALKOÇOĞLU

Yeni bakanın ilk günü

Alman Müsteşar pes etti

TEŞEKKÜR

NEBAHAT GÜLER'in

AİLESİ

Cumhuriyet

Mel'un Suikasdcılar Adalet Pençesinde

Alçak Çerkes Etemin, Ulu Önderin hayatına el uzatmak kasdile yolladığı mel'unlar yakalandı. Urfa Saylavı Ali Saib de tevkif edildi

Hıyanet şebekesi nasıl ele geçirildi?

Çerkes Etemle Reşidin Suriyede silâhlandırdığı beş kişilik çete Maraşa gelerek Ali Saibin muzaheretini temin etmiş!

Alınan bütün tedbirlere iştiraki kabul etti

Çerkes Etemle kardeşi Cemiyet kurmuşlar

Ali Saib dün gece tevkif edildi

Italyanlar makalleye 30 kilometre yaklaştılar

Büyük Harbdenberi görmediğimiz manzara

Viyanaya girdi

Cumhuriyet

Suriyede suikasdcilerin Evleri Araştırıldı

Humus ve Hamadaki Çerkeslerin evlerinde töhmeti mucib vesikalar bulundu, komşu idarelerin ciddî harekete karar vermiş oldukları anlaşılıyor

Cumhuriyet

İtalyanlar cenubda ilerliyor, şimalde de çarpışmalar oldu

Hayfada üç eski Osmanlı subayı tevkif edildi

Cumhuriyet

Suikasdi hazırlıyan hainler yüz kişiden fazla imiş!

Cumhuriyet Bayramı bütün Türkiyede sevincle kutlulandı

Tarih ve Toplum Bilimleri Enstitüsü

KONFERANS

Yalçın KÜÇÜK

"Tarih Yöntemi ve Gizli Tarih"

5 Kasım 2005

Cumartesi 16:00

Ahmet EFE

GİZLİ KALMIŞ BİR İHANET

ÇERKEZ KONGRESİ ve ÇERKEZ ETHEM

Demirci Kaymakamı veDemirci Akıncıları Reisi İbrahim Ethem Akıncı

II. Akıncı Müf. K. Parti Pehlivan istirdaddan sonra Pasaport İskelesi'nde..

Ethem'in kumpaslarınca şehit edilen 12. Akıncı Müfrezesi Kumandanı Ustrumca'lı Halil Efe

Ethem'in kumpaslarınca şehit edilen Halil Efe'nin eşi Mücahit Makbule Hanım

6. Akıncı Müfrezesi Komutanı Arap Ali Osman Efe

4. Akıncı Müfrezesi Komutanı Bakırlı Mustafa Efe

Anzavur'un hempalarınca şehit edildikten sonra başı kesilen Yarbay Rahmi Bey

10. Akıncı Müfrezesi Komutanı Arslan Efe

Anzavur'un kalleşçe şehit ettiği Köprülü'lü Hamdi Bey

Anzavur'u öldürerek başını kesip bir heybe içinde Ankara'ya gönderen Yeniçiftlik'li Mehmet Efe. [Fotoğraf: Necdet Zeki Gezer-Kemal Güzeler, Yeniçiftlik Beldesi Tarihi, Ekonomisi, Kültürel ve Sosyal Yapısı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2003'ten naklen: www.anavasa.gen.tr/yeniciftlik.htm; www20.uludag.edu.tr/~gozlerye-ikincaktrim.htm. (Erişim 1 Temmuz 2006.)]

Manisa'nın da Çerkez Ethem ve hempalarınca yakıldığına tanık olan Manisa'lı M. Lütfi Gökçen. (Fotoğraf: Gökçen ailesi arşivi.)

Çerkez Ethem'in 1935 yılında Atatürk'e yaptırmak istediği suikastın kamuoyuna yansıması üzerine Türkiye'nin dört bir yanında binlerce vatandaşın katılımıyla protesto mitingleri düzenlenmişti. Üstte, İstanbul Bayazıt meydanında düzenlenen protesto mitinginde Türk gençliği adına konuşma yapan Meliha Avni Sözen.

Tarih 28 Ocak 1921; yer Sasarlık/Dereköy.. Çerkez Ethem, K. Eşref ile birlikte Yunan subayı C. Karakasa aracılığıyla Yunanlılara sığınırken.. Cilasun'un değindiğimiz kitabından aldığımız fotoğrafta, baskıya hazırlık aşamasında değişime edildiği anlaşılmaktadır. (Bahi İlk Selam, s. 258.)

Marmara'nın güneyini kan gölüne döndüren Anzavur Ahmet

Ethem, Ortadoğu'da bulunduğu yıllarda

Ethem'in yaveri Açıkfis Sami (solda) ve 'kurmay'larından Üsteğmen Rıza. Yunan'a sığındıktan sonra

Çerkez Ethem'in büyük ağabeyi Reşit (üstte) ve küçük ağabeyi Tevfik (yanda)

ÇERKEZLER YUNANLILARLA

Yunanlılara sığınan Çerkez Ethem'in kempaları.. 'Sığınmacı'ların, birazdan emrine girecekleri Yunan askerleri ile samimi halleri ve silahlarının da ellerinde bulunması dikkati çekicidir.

ARINÇ NİYE AĞLADI?

*Nazım Hikmet'in Moskova'da bulunan kabri, Türkiye'den gelen değişik kişilerce de ziyaret ediliyor. Rusya Federasyonu'na 9-12 Temmuz 2006 tarihleri arasında resmi bir gezi yapan TBMM Başkanı Sayın Bülent Arınç da ünlü şairin kabrini ziyaret etti. Ancak, Nazım'la çok farklı bir ideolojik çizgiden gelen "Manisa'lı" Sayın Arınç'ın, mezarını ziyareti dışında, şairin **"Vasiyet"** şiirini okurken **gözlerinin dolup boğazının düğümlenmesinin** nedeni ise anlaşılamadı. Ziyaretle ilgili haber, TBMM'nin resmi internet sitesinde şöyle yer almaktadır:*

RESMİ BİR ZİYARET İÇİN RUSYA'DA BULUNAN TBMM BAŞKANI BÜLENT ARINÇ, NAZIM HİKMET'İN MEZARINI ZİYARET ETTİ

TBMM Başkanı Bülent Arınç: "Onun vatan hasretini yansıtan şiirleri hepimizin belleğinde, hafızasındadır."

12 Temmuz 2006 Çarşamba

Resmi bir ziyaret için Rusya'da bulunan Arınç, Novodeviçe Mezarlığı'nda bulunan Nazım Hikmet'in mezarını ziyaret etti. Nazım Hikmet'in yurttaşlıktan çıka-

rılmasıyla, Türkiye'ye dönüşünün mümkün olmadığını anımsatan Arınç, Moskova'ya gelen pek çok insanın da Nazım Hikmet'in kabrini ziyaret ettiğini söyledi.

"Ben Nazım Hikmet'in ideolojisini benimsemedim. Hatta gençlik yıllarımda o ideolojiyle mücadele ettim" diyen Arınç, şöyle devam etti: "Ama bugün dünyada kime sorsanız, biz de biliyoruz ki Nazım Hikmet ünlü bir Türk şairidir. Çok güzel şiirleri var. Kendi ideolojisi için ülkesinden ayrıldı, tekrar dönemedi. Ama vatan hasretiyle yandı. Onun vatan hasretini yansıtan şiirleri hepimizin belleğinde, hafızasındadır. Özellikle 'Anadolu'da bir köy mezarlığına gömün beni' derken, Nazım, Anadolu topraklarına bağlılığını göstermiştir. Şimdi garip bir işin içindeyiz. Dün Kızıl Meydan'da idik. Bir zamanlar asık yüzlü insanların izlediği tank paletlerinin şakırdadığı, silah seslerinin duyulduğu ve bir rejimin merkezi sayılan meydandaydık. Bugün de Nazım Hikmet'in mezarının başındayız. Şimdi o meydanı doğudan batıdan gelen çok sayıda insan turistik amaçlı ziyaret ediyorlar. Eski komünizm ideolojisinin izlerini görmek istiyorlar. Biz de Nazım Hikmet'in mezarı başındayız. O günleri, onun ideolojilerini hatırlıyoruz, onun vatan hasretiyle tutuştuğu ve dizelere döktüğünü hepimiz hatırlıyoruz."

Nazım Hikmet'in "Vasiyet" isimli şiirini hatırlatan TBMM Başkanı Arınç, "O vasiyette bulunmuş. Bizim de o vasiyeti yerine getirmemiz lazım. 'Beni Anadolu'da bir köy mezarlığına, çınar ağacının altına gömün' diye vasiyeti var. ***Bu vasiyetin yerine getirilmesini gönülden istiyorum"*** diye konuştu.

"Nazım, eğer gerekiyorsa tekrar Türk vatandaşlığına alınmalıdır" diyen Arınç, Nazım'ın Anadolu'da bir köy mezarlığına, hele hele en büyük arzusu olan bir çınar ağacının altına gömülmek istediğini anımsattı. Bülent Arınç, Nazım'ın şiirinde "Başımda bir çınar ağacı olması halinde taş falan da istemem" dediğini anlattı.

"Şiirin tamamını okuyayım da vasiyeti yerine gelsin, ben onun kadar güzel okuyamam ama hatırası da yerine gelsin" diyerek, Nazım Hikmet'in "Vasiyet" isimli şiirini okuyan Arınç'ın, ***boğazının düğümlendiği ve gözlerinin dolduğu gözlendi.*** Arınç, daha sonra Nazım Hikmet'in "Yaşamaya Dair" isimli şiirini de okudu.

Nazım Hikmet'in Türk vatandaşlığına alınmasına ilişkin kanun teklifi olduğu yönündeki bir soru üzerine Arınç, teklifin içeriğini tam bilmediğini, teklifi inceledikten sonra arkadaşlarıyla görüşebileceğini söyledi.

[http://www.meclishaber.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=35924, (Erişim: 22 Aralık 2006.)]

KAYNAKÇA

ASKERİ KAYNAKLAR

Dergiler:
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
Harp Tarihi Belgeleri Dergisi
Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
Askeri Tarih Bülteni
Askeri Mecmua

***BELGELER*:**
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi:
HTVD, Mart 1956, sayı: 15, vesika nu: 388.
HTVD, Aralık 1960, sayı: 34, vesika nu: 849.
HTVD, Mart 1966, sayı: 55, vesika nu: 1263.
HTVD, Mart 1966, Sayı: 55, vesika nu: 1270.
HTVD, Mart 1966, sayı: 55, vesika nu: 1271.
HTVD, Aralık 1966, sayı: 58, vesika nu: 1320.
HTVD, Haziran 1968, sayı: 64, vesika nu: 1453.
HTVD, Mart 1969, sayı: 67, vesika nu: 1493.
HTVD, Mart 1969, sayı: 67, vesika nu: 1503.

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi:
HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1574.
HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1584.
HTBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1587.
HTBD, Mart 1976, sayı: 74, vesika nu: 1608.
HTBD, Mart 1976, sayı: 74, vesika nu: 1607.
HTBD, Mart 1976, sayı: 74, vesika nu: 1611.
HTBD, Mart 1976, sayı: 74, vesika nu: 1612.
HTBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2665.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi:
ATBD, Eylül 1975, sayı: 73, vesika nu: 1575.
ATBD, Mayıs 1981, sayı: 79, vesika nu: 1748.
ATBD, Ekim 1982, sayı: 82, vesika nu: 1798.
ATBD, Ekim 1982, sayı: 82, vesika nu: 1799.
ATBD, Ocak 1992, Sayı: 93, vesika nu: 2396.
ATBD, Ocak 1992, sayı: 93, vesika nu: 2398.

ATBD, Ocak 1992, sayı: 93, vesika nu: 2418.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, Belge Nu: 2631.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, Belge Nu: 2638.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, Belge Nu: 2646.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2635.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2636.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2641.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2642.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2647.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2652.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2658.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2664.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2665.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2667.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2669.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2670.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2670.
ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2673.

***

İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 23, Ankara 1994.

İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar
(Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi'den İlgili Makamlara Günlük Harp Raporları)
18. 9.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
20. 9.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
3.10.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
4.10.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
12.10.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
13.10.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
15.10.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
19.10.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4. (Numara: 154)
19.10.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4. (Numara: 179)
22.10.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
24.10.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
29.10.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
30.10.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
4.11.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
6.11.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
25.11.1338 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.4.
24.12.1338 tarihli harp raporu, BÇA, 030.10 54.356.6.
5. 1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1. (Numara: 49)
5. 1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1. (Numara: 66)

7. 1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
7. 1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
7. 1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
9. 1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
13.1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
13.1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
13.1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
16.1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
22.1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
27.1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
29.1.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.356.7.
3.2.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
4.2.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
6.2.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
9.2.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
17.2.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
1.3.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
12.3.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
17.3.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1. (Numara: 586)
17.3.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
19.3.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
24.3.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
26.3.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
27.3.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
30.3.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
31.3.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
5.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
5.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8. (Numara: 850)
7.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
8.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1. (Numara: 858)
8.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8. (Numara: 896)
10.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
14.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
16.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
17.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
18.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
19.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
22.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
26.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
26.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8. (Numara: 1136)
28.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
29.4.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
4.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
6.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
7.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1. (Numara: 1331)
7.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
9.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
9.5.1339 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'den Refet Paşa Hazretlerine, BCA 030.10. 54.358.1
9.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
10.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.

12.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
18.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
19.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
19.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
19.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
23.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
23.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8. (Numara: 1998)
24.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
26.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
28.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
28.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1. (Numara: 2025)
28.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
28.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
29.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
30.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
30.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
31.5.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
3.6.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
4.6.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
5.6.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
9.6.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
11.6.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
12.6.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.357.8.
12.6.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1. (Numara: 2141)
12.6.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
13.6.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
17.6.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
23.6.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
27.6.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
9/10.7.1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1.
. / . / 1339 tarihli harp raporu, BCA, 030.10 54.358.1. (Kumandan namına Abdurrahman Nafiz)

***

Askeri Mecmua:

30 Ağustos 1922 Başkumandanlık Meydan Muharebesi ve Zafer, Askeri Mecmua, c.XV, sayı: 130.

Askeri Tarih Bülteni:

Bitos, E. Korg. İoannis., Bir Yunanlı Generalin Gözüyle Küçük Asya Seferi (1919-1922), ATB, Şubat 1995, sayı: 38.

Işık, E. Korg. Hüseyin., Türk Askerinin Nitelikleri, ATB, Şubat 1995, sayı: 38.

Yüceer, Yrd. Doç. Dr. Saime., Bursa'nın Yakılması Olayı, ATB, Ağustos 2000, sayı: 49.

Bildiriler:

Türsan, E. Tuğgeneral Nurettin., Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi, Birinci Askeri Tarih Semineri (24-27 Mayıs 1983, Ankara), Bildiriler, c.III, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Kitaplar:

Erkal, Şükrü., Büyük Taarruz'da Başkumandan Meydan Muharebesi, "Büyük Taarruz" 70. Yıl Armağanı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Genelkurmay Başkanlığı/ATASE, "1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal" Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Genelkurmay Başkanlığı/ATASE, Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Genelkurmay Başkanlığı/ATASE, Türk İstiklal Harbi, c.2, Kitap 3, 6'ncı Kısım, Ankara 1994.

Genelkurmay Başkanlığı/ATASE, Türk İstiklâl Harbi, c.II, Batı Cephesi, 3'ncü Kısım, Ankara 1994.

Genelkurmay Başkanlığı/ATASE, Türk İstiklâl Harbi, c.VI., İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Ankara 1974.

Genelkurmay Başkanlığı/ATASE, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, Ankara 1972.

Güler, Yrd. Doç. Dr. Öğ. Bnb. Ali.,-Akgül, Yrd. Doç. Dr. Öğ. Kd. Yzb. Suat., Türk Tarihinde Harbiye, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999.

Gürler, Hamdi, Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami Günsav-(Mayıs-Haziran 1919), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Sofuoğlu, Dr. Adnan., Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, Genelkurmay Başkanlığı/ATASE Yayınları, Ankara 1994.

Townshend, General Sir Charles V. F., Irak Seferim (Tarih-i Askeri Encümeni Tercümesi)

DİĞER KAYNAKLAR

Kitaplar:

Abadan, Prof. Dr. Yavuz., Mustafa Kemal ve Çetecilik, Varlık Yayınevi, İstanbul 1964.

Abalıoğlu, Yunus Nadi., Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

Abalıoğlu, Yunus Nadi., Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

Adıvar, Halide Edib., Ateşten Gömlek, Özgür Yayınları, İstanbul 1999 (4).

Adıvar, Halide Edib., Türk'ün Ateşle İmtihanı, Atlas Kitabevi, İstanbul 1985 (8).

Adil Hikmet Bey (Haz.: Yusuf Gedikli), Asya'da Beş Türk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.

Ağaoğlu, Samet., Kuvayı Milliye Ruhu, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999 (2).

Ahmad, Feroz., İttihat ve Terakki 1908-1914, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995 (4)

Ahmed Cevdet Paşa (Yay. Haz.: Yusuf Halaçoğlu) Ma'ruzat, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Ahmet İzzet Paşa (Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), Feryadım, c.II, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Aka, İsmail., Güney, Vehbi., Telci, Cahit (Hazırlayanlar)., Türk İstiklâl Harbi Başında Milli Mücadele, Akademi Kitabevi, İzmir 1993.

Akal, Emel., Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm, Türkiye Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

Akdin, İdris., Çakmak, Muhittin., Genç, Mustafa., Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Akgül, Dr. Suat., Dersim İsyanları ve Seyit Rıza, Berikan Yayınevi, Ankara 2001.

Akıncı, İbrahim Ethem., Demirci Akıncıları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978.

Akkılıç, Yılmaz., Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, Bursa 1997.

Akşin, Aptülahat., Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991 (2)

Albayrak, Dr. Recep., Ethem Bey'in Sürgün Yılları ve Simav Olayları (1919-1948), Berikan Yayınevi, Ankara 2004.

Altay, Emekli Orgeneral Fahrettin., İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu, İnsel Kitabevi, İstanbul 1950 (?)
Altay, Fahrettin., 10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.
Anter, Musa., Hatıralarım, c.I, Yön Yayınevi, İstanbul 1992.
Anter, Musa., Hatıralarım, c.II, Yön Yayınevi, İstanbul 1992.
Apak, E. Kur. Alb. Rahmi., Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
Apak, Rahmi., İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990 (2).
Arıkoğlu, Damar., Hatıralarım, İstanbul 1961.
Arif Cemil (Hazırlayan: Yücel Demirel)., İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları, Arma Yayınları, İstanbul 1992.
Arif Cemil, I. Dünya Savaşı'nda Teşkilatı Mahsusa, Arba Yayınları, İstanbul 1997.
Armaoğlu, Prof. Dr. Fahir., 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989 (6).
Arsan, Nimet (Hazırlayan)., Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c.IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.
Arsan, Nimet.,-Borak, Sadi.,-Kocatürk, Utkan (Hazırlayanlar)., Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
Arsan, Nimet.,-Borak, Sadi.,-Kocatürk, Utkan (Hazırlayanlar)., Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
Arsan, Nimet.,-Borak, Sadi.,-Kocatürk, Utkan (Hazırlayanlar)., Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.1, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999 (2).
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999 (2).
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.3, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002 (2).
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.4, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.7, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.9, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.10, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.11, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.12, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.13, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.
Atatürk'ün Emir Çavuşu Ali Metin (Anlatan)-Ziya Oranlı (Yazan), Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları, Alkan Matbaası, Ankara 1967.
Atay, Falih Rıfkı., Çankaya, Bateş Yayınları, İstanbul 1984.
Atay, Falih Rıfkı., Eski Saat "1917-1933", Akşam Matbaası, İstanbul 1933.
Avagyan, Arsen., Çerkesler, Belge Yayınları, İstanbul 2004.
Avcıoğlu, Doğan., 1838'den 1995'e Milli Kurtuluş Tarihi, c.1, Tekin Yayınevi, İstanbul 1974.
Avcıoğlu, Doğan., 1838'den 1995'e Milli Kurtuluş Tarihi, c.2, Tekin Yayınevi, İstanbul 1974.
Avcıoğlu, Doğan., 1838'den 1995'e Milli Kurtuluş Tarihi, c.3, Tekin Yayınevi, İstanbul 1974.

Avcıoğlu, Doğan., 1838'den 1995'e Milli Kurtuluş Tarihi, c.4, Tekin Yayınevi, İstanbul 1974.
Aydın, Yrd. Doç. Dr. Mesut., Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faâliyetleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.
Aydınel, Sıtkı., Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Milliye Harekâtı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002 (3)
Balcıoğlu, Prof. Dr. Mustafa., Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2004 (2).
Banoğlu, Niyazi Ahmet.,-Kesim, Nurcihan., Atatürk Başmuharrir ve Atatürk'ün Kulübesi, Tarih Dünyası Yayını, İstanbul 1957.
Baran, Tülay Alim., Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru Gazetesi Yazıları, Arma Yayınları, İstanbul 2001.
Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul 1972.
Başgöz, İlhan., Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.
Bayar, Celal., Ben de Yazdım, c.1, Baha Matbaası, İstanbul 1965.
Bayat, Dnz. Kur. Alb. Mert., Milli Güç ve Devlet, Belge Yayınları, İstanbul 1986.
Baykal, Prof. Dr. Bekir Sıtkı., Heyeti Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989 (2).
Bayur, Yusuf Hikmet., Hindistan Tarihi, c.III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987 (2).
Belen, General Fahri., Büyük Türk Zaferi (Afyondan İzmir'e), Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1962.
Belen, Fahri., Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
Berber, Engin., Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
Berzeg, Sefer E., Kafkasya Bibliyografyası, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2005.
Bıyıklıoğlu, Tevfik., Trakya'da Milli Mücadele, c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992 (3).
Bıyıklıoğlu, Tevfik., Trakya'da Milli Mücadele, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992 (3).
Bilgi, Nejdet., Dr. Mehmet Reşit Şahingiray Hayatı ve Hatıraları, Akademi Kitabevi, İzmir 1997.
Bolluk, Hadiye (Hazırlayan)., Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi (Hakimiyeti Milliye Yazıları), Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
Borak, Sadi (Derleyen)., Atatürk (Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşiler), Kaynak Yayınları, İstanbul 1998 (3).
Borak, Sadi., Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919), Kaynak Yayınları, İstanbul 1998 (2).
Bozkurt, Mahmut Esat., Atatürk İhtilali I-II, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
Buğdaycı, Aslan., Milli Mücadele'de Nazilli (1919-1922), Nazilli Belediyesi Yayını, Nazilli 1996.
Butbay, Mustafa (Hazırlayan: Ahmet Cevdet Canbulat)., Kafkasya Hatırk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
Cebesoy, Ali Fuat., Milli Mücadele Hatıraları, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.
Cebesoy, Ali Fuat., Siyasi Hatıralar-Büyük Zaferden Lozan'a, Temel Yayınları, İstanbul 2002 (2).
Cebesoy, Ali Fuat (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Bilinmeyen Hatıralar, Temel Yayınları, İstanbul 2005 (2).
Cemal, Behçet., Şeyh Sait İsyanı, Sel Yayınları, İstanbul 1995.
Cemal Paşa (Hazırlayan: Alpay Kabacalı), Hatıralar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

Cilasun, Emrah., Baki İlk Selam Çerkes Ethem, Belge Yayınları, İstanbul 2004.
Coşkun, Alev., En Uzun 15 Gün-Ödemiş Direnişi Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1997 (2).
Criss, Bilge., İşgal Altında İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul 1994 (2).
Cumhuriyet'in İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, İstanbul 1998.
Çakmak, A. Nedim., İşgal Günlerindeki İşbirlikçiler Hüsnüyadis Hortladı, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2005.
Çarıklı, Hacim Muhittin (Hazırlayan: Prof. Dr. Şerafettin Turan)., Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967.
Çay, Prof. Dr. Abdülhalûk., Her Yönüyle Kürt Dosyası, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1994 (2).
Çerkes Ethem, Hatıralar, Dünya Yayınları, İstanbul 1962.
Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsaniyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi, İzmir 1337.
Çetin, Mahmut., Boğaz'daki Aşiret, Biyografi.Net Yayınları, İstanbul 2002 (4).
Çetin, Mahmut., Kart-Kurt Sesleri, Biyografi.Net Yayınları, İstanbul 2005.
Çetiner, Yılmaz., Son Padişah Vahideddin, Milliyet Yayınları, İstanbul 2005.
Çiçek, Hikmet., Dr. Bahattin Şakir, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.
Çolak, İbrahim (Hazırlayan: Dr. Orhan Hülagü)., Milli Mücadele Esnasında Kuvayı Seyyare Kumandanlığıma Ait Hatıratım, Emre Yayınları, İstanbul 1996.
Dayı, Yrd. Doç. Dr. S. Esin., Elviye-i Selâse'de (Kars-Ardahan-Batum) Milli Teşkilâtlanma, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1997 (?).
Demirel, Meral., Tam Bir Muhalif Abdülkadir Kemali Bey, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
Derin, Haldun (Hazırlayan: Cemil Koçak)., Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
Dursunoğlu, Cevat., Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara 1946.
Dündar, A. Nihat (Başkanlığında Komisyon)., Polis Arşiv Belgelerinde Gerçekler, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1998.
Efe, Ahmet., Gizli Kalmış Bir İhanet Çerkez Kongresi ve Çerkez Ethem, Bayrak Matbaası, İstanbul Aralık 2004.
Eğilmez, Mümtaz Şükrü., Milli Mücadele'de Bursa, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.
Ekdal, Müfid., Eski Bir İhtilalciden Dinlediklerim, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
Ekeş, Ahmet (Çeviren)., Frunze'nin Türkiye Anıları, Düşün Yayıncılık, İstanbul 1996.
Ekici, Nail., -Bayladı, Derman., -Alptekin, Mahmut (Hazırlayanlar)., Cumhuriyet'e Kan Verenler, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.
Ener, Kasım., Çukurova Kuruluş Savaşı'nda Adana Cephesi, Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Yayınları, Ankara 1970.
Erdeha, Kâmil., Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998.
Erenus, Bilgesu.,- Küçük, Yalçın., Aydınlık Zından, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
Ergil, Doğu., Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 1981.
Ergin, Muharrem., Orhun Kitabeleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1988 (12)
Erikan, E. Tümgeneral Celal., Kurtuluş Savaşı Tarihi, İleri Yayınları, İstanbul 2005 (2).
Eroğlu, Prof. Dr. Hamza., Türk İnkılâp Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara 1990.
Ertürk, Hüsamettin (Anlatan)-Tansu, Samih Nafiz (Yazan)., İki Devrin Perde Arkası, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957.

Esaret Hatıraları (Eyüb Sabri, Bir Esirin Hâtıraları (Gaziantep'te İngiliz Tecavüzünün Başlangıcı ve Türk Üserasına Zulüm ve İşkenceler, Öğüt Matbaası, Ankara 1338-Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, [TBMM] Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umûmiyesi Neşriyatından: 31, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1339), Tercüman Yayınları, İstanbul 1978.

Esengin, Gen. Kenan., Milli Mücadalede Ayaklanmalar, Kamer Yayınları, İstanbul 1998 (3).

Fırat, Kerim., Urfa Savaşı'ndan Yapraklar, CHP Basımevi, Gaziantep 1940.

Galanti, Avram., Arabi Harfleri Terakkimize Mani Değildir, Bedir Yayınevi, İstanbul 1996 (2).

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Nutuk, c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999 (3).

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Nutuk, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999 (3).

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Nutuk, c.III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999 (3).

Gedikli, Dr. Yusuf (Hazırlayan)., Bekirağa Bölüğü'nden Türkistan'a Yaver, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul 2003.

Gençoğlu, Ali Galip (Hazırlayan: Erhan Palabıyık)., Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Gökçen, M. Lütfi., Daktilo edilmiş-Yayınlanmamış Hatıralar.

Gönlübol, Mehmet., -Sar, Cem., Olaylarla Türk Dış Politikası, cilt I (1919-1973), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 509, Ankara 1982 (5).

Görgülü, İsmet., Ana Hatlarıyla Türk İstiklâl Harbi, Kastaş Yayınları, İstanbul 1985.

Görgülü, İsmet., On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Günday, A. Faik Hurşit., Hayatım ve Hatıralarım, Çelikcilt Matbaası, İstanbul 1960.

Gündüz, Asım (Haz.: İhsan Ilgar)., Hatıralarım, Kültür Yayınları Matbaası, İstanbul 1973.

Güner, Zeki., Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Gürer, Turgut., Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl, Özkaracan Matbaacılık, İstanbul 2006 (2).

Gürün, Kâmuran., Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991

Güven, Jandarma Önyüzbaşı Zühtü., Anzavur İsyanı İstiklâl Savaşı Hatıralarından Acı Bir Sayfa, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.

Halide Edib-Yakup Kadri-Falih Rıfkı-Mehmet Asım, İzmir'den Bursa'ya, Atlas Kitabevi, İstanbul (Tarihsiz) (3).

Halil (Kut) Paşa (Hazırlayan: Taylan Sorgun), İttihat ve Terakkki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Kamer Yayınları, İstanbul 1997 (2).

Hasan Amca [Hasan Vasfi Kıztaşı], Doğmayan Hürriyet Bir Devrin İçyüzü 1908-1918, Arba Yayınları, İstanbul 1989.

Heper, Metin., İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Hiçyılmaz, Ergun., Gizli Belgelerle Çerkes Ethem, Varlık Yayınevi, İstanbul 1993.

Hikmet, Nazım., Memleketimden İnsan Manzaraları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005 (7).

Hikmet, Nazım, Kuvayı Milliye Destanı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.

Hirschon, Renee (Çeviri: Serpil Çağlayan)., Mübadele Çocukları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Hoşgör, İsmail Aydın., Kurtuluş Savaşında Biga, Biga 1970.
Hürkuş, Vecihi (Hazırlayanlar: Gönül Hürkuş Şarman-Sevim Hürkuş Maxon)., Bir Tayyarecinin Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
İğdemir, Uluğ (Hazırlayan)., Heyeti Temsiliye Tutanakları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989 (2).
İğdemir, Uluğ., Sivas Kongresi Tutanakları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999 (3).
İlgürel, Prof. Dr. Mücteba., -Ayhan, Aydın., -Bolak, Ahmet Aydın., -Bolak, Mehmet Vehbi., -Çarıklı, Turgut., -Kutay, Cemal., Milli Mücadele'de Balıkesir Paneli (3-4 Mayıs 1986, Balıkesir) Tebliğler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990 (2).
Jaeschke, Gotthard (Çeviren: Cemal Köprülü)., Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991 (2).
Jaeschke, Gotthard., Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989 (2).
Jaeschke, Gotthard., Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mudanya Mütarekesi'nden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922-31 Aralık 1923), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989 (2).
Kadriye Hüseyin (Çeviren: Cemile Necmeddin Sahir Sılan), Mukaddes Ankara'dan Mektuplar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998 (2).
Kal, Nazmi., Atatürk'le Yaşadıklarını Anlattılar, Bilgi Yayınevi, Ankara 2001.
Kanbolat, Dr. Yahya., Reyhanlı İlçesinde Türkmen Aşiretlerinin Durumu ve Kuzey Kafkas Göçmenleri, Bayır Yayınları, Ankara 1989.
Kandemir, Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayrı 11 Suikast, Ekicigil Basımevi, İstanbul (Tarihsiz).
Kara, Kemal., Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Önde Yayıncılık, İstanbul 2006.
Karabekir, Kâzım., İstiklal Harbimiz 1, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
Karabekir, Kâzım., İstiklal Harbimiz 2, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
Karabekir, Kâzım., İstiklal Harbimiz 3, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
Karabekir, Kâzım., İstiklal Harbimiz 4, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
Karabekir, Kâzım., İstiklal Harbimiz 5, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
Karakaya, Dr. Necati., Atatürk Beşiktaşlı, Cem Ofset, İstanbul 2003.
Karaman, General Sami Sabit., Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa, İstanbul 1949
Karaman, Sami Sabit., Eski Bir Konferans (Büyük İnkılâbımıza Dair), İzmit Selüloz Basımevi 1947.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri., Vatan Yolunda (Milli Mücadele Hatıraları), Selek Yayınları, İstanbul 1958.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri., Atatürk, İletişim Yayınları, İstanbul 1995(5).
Karay, Refik Halid., Minelbab İlelmihrab Mütareke Devri Anıları, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1992 (2).
Kasapoğlu, Ahmet (Derleyen)., Milli Mücadele Anıları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
Kaymaz, Dr. İhsan Şerif., Musul Sorunu, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003.
Keleşyılmaz, Dr. Vahdet., Teşkilâtı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
Kemalettin Şükrü, Mütareke Acıları, Selamet Matbaası, İstanbul 1930.
Kılıç Ali, Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
Kocahanoğlu, Osman Selim., Atatürk'e Kurulan Pusu İzmir Suikastının İçyüzü, Temel Yayınları, İstanbul 2005 (2).
Kocahanoğlu, Osman Selim., Ali Fuat Cebesoy'un Arşivi'nden Askeri ve Siyasi Belgeler, Temel Yayınları, İstanbul 2005.
Kocahanoğlu, Osman Selim (Yayına Hazırlayan)., Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), Temel Yayınları, İstanbul 2005.

Kocahanoğlu, Osman Selim., Atatürk'e Kurulan Pusu İzmir Suikastinin İçyüzü, Temel Yayınları, İstanbul 2005 (2).
Kocahanoğlu, Osman Selim., Sevgili Aliye'm (Maliye Nazırı Cavid Bey'in Hapishane Mektupları ve Savunmaları), Temel Yayınları, İstanbul 2006.
Kocaoğlu, Dr. Bünyamin., Mütarekede İttihatçılık, Temel Yayınları, İstanbul 2006.
Koçer, Emekli General Kemal., Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul, Vakit Basımevi, İstanbul 1946.
Koloğlu, Orhan., Bedevi, Lavrens, Arap, Türk, Arba Yayınları, İstanbul 1993.
Kuran, Ahmet Bedevi., İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaası, İstanbul 1945.
Kuran, Ahmet Bedevi., Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, Baha Matbaası, İstanbul 1956.
Kurat, Akdes Nimet., Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
Kuşçubaşı, Eşref (Hazırlayan: Dr. Philiph H. Stoddard-H. Basri Danışman)., Hayber'de Türk Cengi, Arba Yayınları, İstanbul 1997.
Kutal, Cemal., Çerkez Ethem Hadisesi (Kendi Hatıralarıyla), Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1955.
Kutay, Cemal., Milli Mücadele Öncekileri ve Sonrakileri, Ercan Matbaası, İstanbul 1963.
Kutay, Cemal., Çerkez Ethem Dosyası, c.I, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1973.
Kutay, Cemal., Çerkez Ethem Dosyası, c.II, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1973.
Kutay, Cemal., Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya, Özgür Yayınları, İstanbul 2004.
Kutay, Cemal., Etniki Eterya'dan Günümüze Ege'nin Türk Kalma Savaşı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.
Küçük, Yalçın., İsyan 1, İthaki Yayınları, İstanbul 2005.
Küçük, Yalçın., Türkiye Üzerine Tezler, c.2, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979.
Luxembourg, N. (Türkçesi: Sedat Özden), Rusların Kafkasyayı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1998.
Lütfi Simavi, Osmanlı Sarayında Gördüklerim, Örgün Yayınları, İstanbul 2004 (2).
Mağmumi, Doktor Şerafeddin (Hazırlayan: Cahit Kayra)., Bir Osmanlı Doktorunun Anıları Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye, Büke Yayınevi, İstanbul 2002.
Mehmetefendioğlu, Ahmet., Dr. Reşid Bey'in Hatıraları "Sürgünden İntihara", Arba Yayınları, İstanbul 1993 (2).
Melek, Dr. Abdurrahman., Hatay Nasıl Kurtuldu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991 (3).
Menteşe, Halil., Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
Meray, Seha L. (Çeviren)., Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, Cilt I, Kitap I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
Meray, Seha L. (Çeviren)., Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, Cilt I, Kitap II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
Meray, Seha L. (Çeviren)., Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
Meray, Seha L. (Çeviren)., Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, Cilt III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
Meray, Seha L. (Çeviren)., Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, Cilt IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
Meray, Seha L. (Çeviren)., Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım, Cilt I, Kitap I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
Meray, Seha L. (Çeviren)., Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım, Cilt I, Kitap II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
Meray, Seha L. (Çeviren)., Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Meray, Seha L. (Çeviren)., Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Ayrı Basım Haritalar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
Miralay Mehmet Arif Bey (Hazırlayan: Bülent Demirbaş)., Ayıcı Arif'in Anıları Anadolu İnkılâbı, Arba Yayınları, İstanbul 1992 (2).
Mumcu, Prof. Dr. Ahmet.,-Su, Mükerrem K., Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990 (10).
Mumcu, Prof. Dr. Ahmet.,-Su, Mükerrem K. (Hazırlayanlar: Güler Şenünver-Dr. Nilay Işıksalan-Hamiyet Bican)., Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000 (11).
Mumcu, Uğur., Kürt Dosyası, Tekin Yayınevi, İstanbul 1995 (13).
Nesimi, Abidin., Yılların İçinden, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.
Nur, Dr. Rıza., Hayat ve Hatıratım, British Museum, Türkçe Yazma Eserler Bölümü, Londra 1929'dan Lozan'la ilgili bölümün ayrı basımı: Dr. Rıza Nur-Joseph C. Grew, Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.
Oğuz, Burhan., Yaşadıklarım Dinlediklerim Tarihi ve Toplumsal Anılar, Simurg Yayınevi, İstanbul 2000.
Okyar, Fethi (Hazırlayan: Cemal Kutay)., Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.
Orbay, Rauf., Siyasi Hatıralar, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.
Osman Tufan Paşa, Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Arma Yayınları, İstanbul 1998.
Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Qestion (Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi), c.1, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Qestion (Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi), c.2, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Qestion (Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi), c.3, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
Öğütçü, Işık (Hazırlayan)., Orhan Kemal'in Babası Abdülkadir Kemali'nin Anıları, Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2005.
Öke, Prof. Dr. M. Kemal., İngiliz Ajanı Binbaşı W. C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992 (4.)
Öke, Prof. Dr. Mim Kemal, Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918/1926, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.
Ökte, Ertuğrul Zekâi., Ben Bir Türk'üm (Türk Düşünce ve Hayat Tarzının Tarihi Gelişimi), Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
Ökte, Ertuğrul Zekâi., Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri 1922-1938, (Cilt 1, 1922-1931), Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
Ökte, Faik., Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul (Tarihsiz).
Özakıncı, Cengiz., İrtica 1945-1999, Otopsi Yayınları, İstanbul 2002 (4).
Özakıncı, Cengiz., Türkiye'nin Siyasi İntiharı 'Yeni-Osmanlı' Tuzağı, Otopsi Yayınları, İstanbul 2005 (4).
Özçelik, Dr. Ayfer., Ali Fuat Cebesoy, Akçağ Yayınları, İstanbul 1993.
Özdemir, Zekeriya., Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri, Kanomat Matbaası, Ankara 2001 (2).
Özdemir, Zekeriya., Milli Mücadele Yıllarında Balıkesir Cepheleri, Kanomat Matbaası, Ankara 2001.

Özdemir, Zekeriya., Milli Mücadele'de Devleşen İl Balıkesir, Kanomat Matbaası, Ankara 2002.
Özdemir, Zekeriya., Milli Mücadele'de Devletleşen ve Devleşen İl Balıkesir, Kanomat Matbaası, Ankara 2002.
Özer, Kemal., Kurtuluş Savaşı'nda Gönen, Türkdili Matbaası, Balıkesir 1964.
Özgen, Yüzbaşı Abdurrahman., Milli Mücadelede Türk Akıncıları, Baysan Yayınları, İstanbul 1982 (4).
Özgüç, Adil., Batı Trakya Türkleri, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1974.
Özkaynak, Kemal., Efelerden Haber, C.H.P. Basımevi, Aydın 1946.
Öztürk, Yrd. Doç. Dr. Hüsamettin., Milli Mücadele'de Çanakkale, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001
Pulur, Hasan (Hazırlayan)., Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
Resulzade, Mehmed Emin., Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, İstanbul 1990.
Sabis, Ali İhsan., Birinci Dünya Harbi, c.I, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
Sabis, Ali İhsan., Birinci Dünya Harbi, c.II, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
Sabis, Ali İhsan., Birinci Dünya Harbi, c.III, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
Sabis, Ali İhsan., Birinci Dünya Harbi, c.IV, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
Sakallı, Bayram., Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
Sarıhan, Zeki., Çerkez Ethem'in İhaneti, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998 (3).
Sarıhan, Zeki., Kurtuluş Savaşı Gençliği, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.
Selek, Sabahattin., Anadolu İhtilali, Örgün Yayınlar, İstanbul 1981 (5).
Selek, Sabahattin., Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı), c.1, Örgün Yayınları, İstanbul 1982 (2).
Selek, Sabahattin., Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı), c.2, Örgün Yayınları, İstanbul 1982 (2).
Selışık, Selahattin., Kurtuluş Savaşı'nın Gizli Örgütü M. M. Grubu, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.
Serdi, Hasan Hişyar (Çeviri: Hasan Cuni)., Görüş ve Anılarım (1907-1985), Med Yayınları, İstanbul 1994 (2).
Soğucalı, Şevket., İstiklâl Harbinde Olaylar, Ankara 1947.
Solak, Seviye., Milli Mücadele ve Kadirli, Taş Medrese Yayınları, Erzurum 1995.
Sonyel, Prof. Dr. R. Salâhi., Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
Sorguç, Yd. P. Teğmen İbrahim (Hazırlayan: Erdoğan Sorguç)., İstiklâl Harbi Hatıratı, İzmir 1996 (2)
Soyak, Hasan Rıza., Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004 (2).
Soysal, İlhami., 150'likler, Gür Yayınları, İstanbul 1985.
Soysal, İlhami., Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler, Gür Yayınları, İstanbul 1985.
Soysal, İsmail., Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989 (2).
Sökmen, Tayfur., Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992 (2).
Sözen, Meliha Avni., Bir Ses, İstanbul 1936.
Sözer, Vural (Derleyen)., Atatürklü Günler, Barajans Yayınları, İstanbul 1998 (2).
Stoddard, Dr. Philiph H (Çeviren: Tansel Demirel)., Teşkilâtı Mahsusa, Arba Yayınları, İstanbul 1994.
Sümer, Faruk., Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Şapolyo, Enver Behnan., Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Âlemi, Hamle Matbaası, İstanbul 1967.
Şapolyo, Enver Behnan., Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, İnkılap ve Anka Kitapevleri, İstanbul 1974 (2).
Şen, Bilal., Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri, Küyerel Yayınları, İstanbul 1998.
Şener, Cemal., Çerkes Ethem Olayı, Ant Yayınları, İstanbul 1997 (8).
Şimşir, Bilâl N., Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
Şimşir, Bilâl N., Doğu'nun Kahramanı Atatürk, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
Şimşir, Bilâl N., Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
Şoenu, M. Fetgerey., (Hazırlayan: M. Şevket Eygi), Çerkes Meselesi, Bedir Yayınevi, İstanbul 1993 (2).
Tepeyran, Ebubekir Hâzim (Hazırlayan: Faruk Ilıkan)., Zalimane Bir İdam Hükmü, Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul 1997 (2).
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999 (3).
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c.II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999 (3).
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c.III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999 (3).
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c.IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999 (3).
Taçalan, Nurdoğan., Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.
Talât Paşa (Hazırlayan: Alpay Kabacalı), Talât Paşa'nın Anıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.
Tanör, Bülent., Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920), Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 1988.
Tanrıöver, Hamdullah Suphi (Hazırlayan: Dr. Fethi Tevetoğlu)., Dağ Yolu 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000 (2).
Tanrıöver, Hamdullah Suphi (Hazırlayan: Dr. Fethi Tevetoğlu)., Dağ Yolu 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000 (2).
Tansel, Dr. Selahattin., Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
Tansel, Dr. Selahattin., Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
Tansel, Dr. Selahattin., Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
Tansel, Dr. Selahattin., Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
Taş, Dr. Necati Fahri., Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler, Nehir Yayınları, İstanbul 1997.
Taşağıl, Ahmet., Gök Türkler I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
Taşağıl, Ahmet., Gök Türkler II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
Taşağıl, Ahmet., Gök Türkler III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
Taşnak-Hoybun (Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Ermeni-Kürt İttifakının İç Yüzü), İleri Yayınları, İstanbul 2005 (2) (I. Baskı, Türk Ocakları Yayınları, Ankara 1931.).
Tayla, Mustafa., Bursa Basını (1868-1983), Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Eskişehir 1997.
Tekeli, İlhan.,-İlkin, Selim., Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyeti Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
Tekin, Mehmet., Hatay Basın Tarihi, Kültür Basımevi, Antakya 1985.
Tekin, Mehmet., Milli Mücadele'nin ilk Kurşunu ve Kara Hasan Paşa, Antakya 1986.

Tekin, Mehmet., Hatay Tarihi, Hatay Kültür-Turizm-Sanat Vakfı ve Antakya Gazeteciler Cemiyeti Ortak Yayını, Antakya 1993.
Tekin, Mehmet., Antakya Tarihinden Yapraklar ve Halefzade Süreyya Bey, Kültür Ofset Basımevi, Antakya 1993.
Tekin, Mehmet., Hatay Tarihi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
Tekin, Mehmet., Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayını, Antakya 2002.
Temel, Mehmet., İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
Tengirşek, Yusuf Kemal., Vatan Hizmetinde, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001 (2).
Tevetoğlu, Fethi., Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
Toy, Erol., Türk Gerilla Tarihi, Yaz Yayınları, İstanbul 2000.
Toygar, Nimet Berkok-Toygar, Kâmil (Hazırlayanlar)., General İsmail Berkok'a Armağan, Birlik Matbaası, Ankara 2004.
Tunaya, Tarık Zafer., Türkiye'de Siyasal Partiler, c.I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
Tunaya, Tarık Zafer., Türkiye'de Siyasal Partiler, c.II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
Tunaya, Tarık Zafer., Türkiye'de Siyasal Partiler, c.III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
Tunçay, Mete., Cihat ve Tehcir, AFA Yayıncılık, İstanbul 1991.
Tunçay, Mete., Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999 (3).
Turan, Şerafettin., Kurtuluş Savaşında Kongreler, Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Semineri (23-26 Ekim 1973, Ankara), Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975.
Turan, Şerafettin., Kurtuluş Savaşında Kongreler, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri'nden Ayrıbasım, Ankara 1975.
Turgut, Hulusi (Derleyen), Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005 (6)
Türkiye Mülki İdare Bölümleri (Belediyeler-Köyler), İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
Türkmen, Dr. Zekeriya., "Efsaneden Gerçeğe" İngiliz Kemal, Berikan Yayınevi, Ankara 2001.
Türkmen, Dr. Zekeriya., Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması (1918-1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
Ucuzsatar, Necati Ulunay., Klasik Türk Harplerinin Milli Mücadeleye Tesirleri, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
Ulubelen, Erol., İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1967.
Umar, Yard. Doç. Dr. Ömer Osman., Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940), Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi Yayınları, Elazığ 2003.
Umur, Hasan., Samsunda On Beş Sene, Güven Basımevi, İstanbul 1947.
Ursavaş, Ali Saib., Çukurova Facialarıı ve Urfa'nın Kurtuluşu, Kastaş Yayınları, İstanbul 1998.
Ünal, Muhittin (Hazırlayan)., Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, Cem Yayınevi, İstanbul 2002 (2).
Ünal, Muhittin., Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü, Cem Yayınevi, İstanbul 1996.
Velikov, Stefan (Çeviren: Naime Yılmazer)., Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan, Kitaş Yayınları, İstanbul 1969.
Yamauchi, Masayuki., Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995.
Yazman, M. Şevki., Anadolu'nun İşgali, Kamer Yayınları, İstanbul 1999 (2).
Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, [TBMM] Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umûmiyesi Neşriyatından: 31, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1339.

Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, [TBMM] Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umûmiyesi Neşriyatından, Bedir Yayınevi, İstanbul 1998.
Yurdoğlu, Selahattin (Hazırlayan: İlhan Selçuk)., Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, 1. Kitap, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1998 (7).
Yurdoğlu, Selahattin (Hazırlayan: İlhan Selçuk)., Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, 2. Kitap, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1998 (7).
Yüceer, Saime., Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922), Uludağ üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Bursa 2001.
Zürcher, Erik Jan., Milli Mücadelede İttihatçılık, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

***

Basım yılının yanında parantez içinde verilen rakamlar, ilgili eserin kaçıncı baskı olduğunu gösterir.

***

MAKALELER

Dergiler:

Akşam Kitap
Aksiyon
Anadolu Gençlik
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Aydınlık
Ayın Tarihi
Birikim
Biyografi.Analiz
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Chronicle
Cumhuriyet Bilim Teknik
Gerçek Hayat
Hürriyet Tarih
Kafkas Araştırmaları
Kafkasya Gerçeği,
Kasımpaşa
Kırım Dergisi
Kurultay
Kuvayı Fatih
Kuvayı Milliye
OTAM
Resimli Ay
Tarih ve Düşünce
Tarih ve Medeniyet
Tarih ve Toplum
Tempo
Teori
Toplumsal Tarih
Tutanak Dergisi
Türk Haber
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Vatan Kitap
Yakın Tarihimiz
Yeni Aktüel
Yeni Harman
Yesevi
Ziya Gökalp

Adamof, E. E., (Çev.: Kurmay Yarbay Hüseyin Rahmi), Birinci Dünya Harbi'nden Önce Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Durumu, BTTD, Ocak 2000, sayı: 36.
Akova, Davut., Mürteci Nâzım Hikmet (1), Yesevi, Ocak 2007, sayı: 157.
Alakom, Rohat., Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, Tarih ve Toplum, Mart 1998, sayı: 171.
Alkan, Mehmet Ö. Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası Programı ve Turan İdeali, Toplumsal Tarih, Ocak 1997, sayı: 37.
Askeri İstihbaratın Gazeteciler Raporu Sabetay Propagandası Yapan 'Gazeteciler', Aydınlık, 27 Haziran 2004, sayı: 884.
Aytepe, Dr. Oğuz., Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi (Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi), Toplumsal Tarih, Haziran 1998, sayı: 54.
Aytepe, Dr. Oğuz., Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti, Tarih ve Toplum, Haziran 1998, sayı: 174.
Aytepe, Oğuz., Kürt İstiklâl Komitesi, Tarih ve Toplum, Mayıs 1998, sayı: 173.
Bahadır, Osman., Cumhuriyet Önce Çocukları Kurtardı, Cumhuriyet Bilim Teknik, 1 Nisan 2006, sayı: 993.
Balcıoğlu, Prof. Dr. Mustafa., I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ordusunda İstihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma, BTTD, Nisan 2001, sayı: 51.
Bayazıt, Ada., Gölgesi Aslından Büyük Yalçın Küçük, Chronicle, 2006/5.
Bayazoğlu, Ümit., Yalçın Küçük'e Büyük Tokat, Akşam Kitap, 20 Ağustos 2006.
Baykan, Göksel., Yunan İşgaline Karşı Direnen İlk Kişi Gazeteci Hasan Tahsin Değil, Albay Süleyman Fethi Bey'di, Hürriyet Tarih, 20 Ekim 2004.
Berzeg, Sefer E., "Şimali Kafkas Cemiyeti Nizamnamesi" Hakkında Bazı Notlar ve Şimali Kafkas Cemiyeti, Kafkasya Gerçeği, Ocak 1991, sayı: 3 (Samsun).
Beyoğlu, Yrd. Doç. Dr. Süleyman., Giresunlu Topal Osman Ağa, Tarih ve Medeniyet, Kasım 1996, sayı: 32.
Beysanoğlu, Şevket., Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Diyarbakır ve Diyarbakırlılar, Ziya Gökalp, Mart 1982, sayı: 25.
Bingöl, Sedat., Çerkez Ethem'e Dair Yeni Bazı Belgeler ve Değerlendirmeler, Toplumsal Tarih, Nisan 1997, sayı: 40.
Bozkurt, Nergis., 53 Bin Reşat'lık Vali Oğlu..., Tempo, 16 Nisan 1988, sayı: 19.
Budak, Dr. Mustafa., Mondros Mütarekesi'nden Sonra İngilizlerin Batum'u İşgali, Kafkas Araştırmaları (III), İstanbul 1997.
Cilasun, Emrah (Röportaj: Gürkan Hacır)., Aslında 1919-'23 Arası Kurtuluş Savaşı Yok, Bir İç Savaş Var, Yeni Harman, 1 Ağustos 2006, sayı: 97.
Çakmak, A. Nedim., Nâzım Hikmet'in Sahte Destanı, Yesevi, Aralık 2006, sayı: 156.
Çerkez Ethem md., Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, c.3.
Çetin, Mahmut., Siyasi Kürtçülük'ten Milli Birliğe: Dr. Mehmet Şükrü Sekban, Türk Haber, 1 Kasım 2002, sayı: 30.
Çiçek, Hikmet.,-Erkin, Aytunç., 'Sabetaycı Operasyon'un Hedefi Atatürk, Aydınlık, 20 Haziran 2004, sayı: 883.
Demirel, Nihat (E. Dz. Hak. Alb.)., I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Donanması (Rauf Orbay Arşivi'nden), BTTD, Ekim 2001, sayı: 57.

Duman, Selahattin., Cevat Abbas ve O Dönemin Diğer Tanıkları.. Neden Israrla Susuyorlar?, Vatan Kitap, 19 Aralık 2006, sayı: 33.
Duran, Tülây., Trabzon Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti'nin Yarattığı Sorunlar, BTTD, Aralık 1997, sayı: 11.
Duran, Tülây., Yakın Tarihimizde "Yüzellilikler" ve Yurt Dışındaki Gizli Faaliyetleri, BTTD, Nisan 1999, sayı: 27.
Duran,Tülây., Yakın Tarihimizde Yüzellilikler "Rıza Tevfik Bey'in Mektupları", BTTD, Mayıs 1999, sayı: 28.
Duran, Tülây., Yakın Tarihimizde Yüzellilikler "Rıza Tevfik Bey'in Mektupları" (II), BTTD, Haziran 1999, sayı: 29.
Duran, Tülây., 150'liklerden Said Molla'nın Mektubu, BTTD, Temmuz 1999, sayı: 30.
Duran, Tülây., 150'liklerden Said Molla'nın Mektubu (II), BTTD, Ağustos 1999, sayı: 31.
Duran, Tülây., 150'liklerin Gizli Mektupları, BTTD, Eylül 1999, sayı: 32.
Duran, Tülây., 150'liklerin Gizli Mektupları (II), BTTD, Ekim 1999, sayı: 33.
Duran, Tülây., 150'liklerin Gizli Mektupları (III), BTTD, Kasım 1999, sayı: 34.
Duran, Tülây., 150'liklerin Gizli Mektupları (IV), BTTD, Aralık 1999, sayı: 35.
Duran, Tülây., 150'liklerin Gizli Mektupları (V), BTTD, Ocak 2000, sayı: 36.
Duran, Tülây., 150'liklerin Gizli Mektupları (VI), BTTD, Şubat 2000, sayı: 37.
Duran, Tülây., T.B.M.M.'den Zafere Mustafa Kemal görüşler-Emirler-Yazışmalar I, BTTD, Nisan 1998, sayı: 15.
Duran,Tülây., T.B.M.M.'den Zafere Mustafa Kemal görüşler-Emirler-Yazışmalar II, BTTD, Mayıs 1998, sayı: 16.
Duran,Tülây., T.B.M.M.'den Zafere Mustafa Kemal görüşler-Emirler-Yazışmalar III., BTTD, Haziran 1998, sayı: 17.
Duran,Tülây., T.B.M.M.'den Zafere Mustafa Kemal görüşler-Emirler-Yazışmalar IV, BTTD, Ağustos 1998, sayı: 19.
Duran,Tülây., İstanbul'un İşgali, BTTD, Mart 1973, sayı: 66.
Durmaz, Selahattin., Çiçekdağı (Mecidiye) Müdafaai Hukuk Cemiyeti ve Çapanoğlu İsyanına Karşı Gösterdiği Yararlılıklar, Toplumsal Tarih, Eylül 1997, sayı: 45.
Efe, Ahmet (Röportaj)., Düşmanınızı İyi Bilin Yavrularım, Kasımpaşa, Mart-Nisan-Mayıs 1998, sayı: 4.
Efe, Ahmet., Bayrağını Al Vatana Gel, Kuvayı Fatih, Ekim 2002, sayı: 6.
Efe, Ahmet., Hrisantos'u da Kasımpaşalılar Temizlemişti!, Kasımpaşa, Mart-Nisan-Mayıs 1998, sayı: 4.
Efe, Ahmet., Millî Azerbaycan Cumhuriyeti Nasıl Bolşevize Edildi?, Tarih ve Medeniyet, Nisan 1994, sayı: 2.
Efe, Ahmet., Atatürk, Türk Cumhuriyeti ve Türk İnkılâbı Düşmanlığının 'Derin' Merkezi Dârülfünûn, Kuvayı Fatih, Kasım 2002, sayı: 7.
Efe, Ahmet., Mustafa Kemal, İngilizlere Karşı Savaşan Irak Mücahitlerini Selamlamıştı 'Bağdat'ta Kurdurulan Kukla Hükümet Kısa Ömürlü Olacaktır', Aydınlık, 17 Ağustos 2003, sayı: 839.
Efe, Ahmet., O Bildiriyi Yüzbaşı Selahattin Yazmış, Kuvayı Fatih, Aralık 2003, sayı: 11.
Efe, Ahmet., Türk İstiklâl Harbi ve Kıbrıs Türkleri, Kuvayı Fatih, Mart 2004, sayı: 12.
Efe, Ahmet., Girit'i Güçlendirilmiş 'Yerel Yönetim' Modeliyle Elimizden Almışlardı, Kuvayı Fatih, Mart 2004, sayı: 12.

Efe, Ahmet., Zekeriya Özdemir'in Türk Kurtuluş Savaşı İle İlgili Çalışmaları, Kuvayı Fatih, Kasım 2002, sayı: 7.
Efe, Ahmet., "Bayrak" Yerine "Mayrak" Tutan Vatansatanların 1920 Sunumları, Kuvayı Fatih, Kasım 2002, sayı: 7.
Efe, Ahmet., Emin Bülent Serdaroğlu, Kuvayı Fatih, Kasım 2002, sayı: 7.
Efe, Ahmet., Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlik Faaliyetleri, Kuvayı Fatih, Kasım 2002, sayı: 7.
Efe, Ahmet., Kurtuluş Savaşı'nda 'E-Mailler' İşte Böyle Ele Geçiriliyordu, Kuvayı Fatih, Haziran 2002, sayı: 5.
Efe, Ahmet., Şehadetinin 84. Yıldönümünde Rahime Hatun, Aydınlık, 8 Ağustos 2004, sayı: 890.
Efe, Ahmet (Röportaj)., Türk Kimliğine Saldırı Başládı, Kurultay, 18 Ekim 1996.
Emzen, Müeyyet (Yay. Haz.)., Kütahya Kuvayı Milliye Eski Komutanı Süleyman Sururi Bey'in Mustafa Kemal'e Mektubu, BTTD, Mart 1997, sayı: 2.
Emzen, Müeyyet (Yay. Haz.)., Lozan Konferansı Gizli Belgeleri-İsmet ve Refet Paşalara Suikast Girişimi, BTTD, Ağustos 1997, sayı: 7.
Eraslan, Doç. Dr. Cezmi., Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Mondros Mütarekesi Sonrasında Güney Kafkasya Müslümanları, Kafkas Araştırmaları (IV), İstanbul 1998
Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Türkiye'nin Geleceği Üzerine İzmir'de Halkla Konuşma, BTTD, Temmmuz 1973, sayı: 70.
Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Türkiye'nin Geleceği Üzerine İzmir'de Halkla Konuşma, BTTD, Ağustos 1973, sayı: 71.
Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Türkiye'nin Geleceği Üzerine İzmir'de Halkla Konuşma, BTTD, Eylül 1973, sayı: 72.
Gedikli, Dr. Yusuf., Osmanlı Yanlısı Arap Direnişçi Emir Şekib Arslan, Biyografi Analiz, Kasım 2004, sayı: 11/1.
Gündüz, Asım., (Batı Cephesi Kurmay Başkanı), Büyük Taarruz Nasıl Hazırlandı?, BTTD, Ağustos 1986, sayı: 18.
Ilgar, İhsan., Türk İstiklâl Harbi, BTTD, Ekim 1968, sayı: 13.
Kalyoncu, Cemal A., Babadan İşbirlikçi Anneden İhtilalci, Aksiyon, 14 Temmuz 2003, sayı: 449.
Kara, Abdülvahap., Yetmişbeş Yıllık Tarihî İfşaat: Cemal Paşa'yı Ermeniler Öldürmedi, Tarih ve Düşünce, Mayıs 2005, sayı: 58.
Karadoğan, İsmet., Cemal Paşa'yı Ruslar Öldürtmüştü, Yakın Tarihimiz, 31 Mayıs 1962, c.2, sayı: 14.
Kayalı, Fethi.,-Kürşat, Dr. Cengiz., Zafere Doğru Cephe Emirleri (25 Ağustos 1922-12 Ekim 1922), BTTD, Ağustos 1998, sayı: 19.
Kılıç, Ecevit., "Büyükanıt'la Akrabaymışız!", Yeni Aktüel, 17-23 Ağustos 2006, sayı: 58/2006-34.
Kocahanoğlu, Osman Selim., Çerkez Ethem'in Bilinmeyen Üç Mektubu, Tarih ve Düşünce, Temmuz 2002, sayı: 30.
Köstüklü, Prof. Dr. Nuri., Batı Cephesi Mıntıkasında Milli Mücadele Karşıtı Ermeni-Rum Faaliyetleri, Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi (20-21 Nisan 2002, Ankara), Bildiriler, c.1, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003.

Kurtcephe, Dr. İsrafil.,-Balcıoğlu, Dr. Mustafa., Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-, OTAM, 1992.
Kurtcephe, Dr. İsrafil., - Balcıoğlu, Dr. Mustafa., Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın İran Siyaseti, OTAM, 1992.
Kutay, Cemal., Çöküşün Başladığı Gün... Tarih ve Medeniyet, Mart 1994, sayı: 1.
Kutay, Cemal., Abdülhamit'in Naaşı Önünde, Tarih ve Medeniyet, Nisan 1994, sayı: 2.
Küçük, Yalçın., Jön Türkizm: Doğu Birliği, Teori, Temmuz 2001, sayı: 138.
Levi, Avner., Elza Niyego Olayı, Toplumsal Tarih, Ocak 1996, sayı: 25.
Mehmetefendioğlu, Ahmet., Rahmi Bey'in İzmir Valiliği, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Ocak 1993, 1/3.
Mehmetefendioğlu, Ahmet., Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması, Tarih ve Toplum, Nisan 1991, sayı: 88.
Mimoğlu, Dialog, Yeni Harman, 1 Eylül 2006, sayı: 98.
Sarıkoyuncu, Doç. Dr. Ali., Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Mili Mücadele ve Atatürk İnkılâpları Karşıtı Tutum ve Davranışları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Kasım 1997, sayı: 39.
Sarınay, Yrd. Doç. Dr. Yusuf., Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 1996, sayı: 34.
Sarınay, Yrd. Doç. Dr. Yusuf., Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1996, sayı: 35.
Selışık, Selahattin., Kurtuluş Savaşı'nın Gizli Örgütü M.M. Grubu, Hürriyet, 30 Ağustos-12 Eylül 1972 tarihli yazı dizisi.
Sertoğlu, Mithat., Atatürk'e Adana'da Son Suikast, Kuvayı Milliye, Temmuz 2000, sayı: 30 (Adana).
Sertoğlu, Mithat., İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920), BTTD, Haziran 1968, sayı: 9.
Sertoğlu, Mithat., Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor, BTTD, Mayıs 1998, sayı: 16.
Seyfeli, Yrd. Doç. Dr. Erol., Milli Mücadelenin "İlk Kurşun"unun Hatay'da Atılması ve Mustafa Kemal Paşa, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1996, sayı: 35.
Söylemez, Haşim., Çerkezlerin Toprak Kavgası, Kuvayı Milliye, Temmuz 2000, sayı: 30 (Adana).
Şahin, Mustafa (Aktaran)., Çerkezlerin Sadakati-Düzce Çerkez Esnaflarının Beyannamesi, Toplumsal Tarih, Nisan 1997, sayı: 40.
Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Jeopolitik ve Stratejik Araştırmalar Grubu, Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin "Mevzilere Taarruz" Bakımından Değerlendirilmesi, BTTD, Ağustos 1986, sayı: 18.
Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi (Hazırlayan), Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Derneği Tüzüğü, BTTD, Mart 1997, sayı: 2.
Tarzî, Abdülvehhâb., Efganistan md. İslam Ansiklopedisi, c.IV.
Tavkul, Dr. Ufuk., Milli Mücadele Dönemine Ait Önemli Bir Belge: Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsaniyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi, Kırım Dergisi, 2 (8), 1994.
Teoman, Zeki., İçel'in Kurtuluşu (3 Ocak 1922), Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ocak 1988, sayı: 13.
Turan, M. Aydın., Şimali Kafkas Cemiyeti, Tarih ve Toplum, Nisan 1998, sayı: 172.
Uçar, Ahmet., Yunan'ın Türk Savaş Esirlerine Reva Gördüğü Muamele Tam Bir Asalet (!) Numunesi: Gidiyorsunuz!, Tarih ve Düşünce, Ekim 2004, sayı: 53.

Uras, Esat., Ermeni Cemiyetleri, Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Qestion (Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi), c.3, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
Ülker, Mustafa Birol., Dağıstan'ın Arslanı Abdülhamid'in Arslanını Kafese Kapattı, Hürriyet Tarih, 24 Kasım 2004.
Yazgıç, Suavi Kemal., Halide Edip Siyonist miydi?, Gerçek Hayat, 26 Haziran 2002, sayı: 113.
Yıldırım, Uğur., MOSSAD'ın Irak'ta Suikast Timleri, Aydınlık, 23 Mayıs 2004, sayı: 879.
Zorlu, Ilgaz., Gizli Bir Etnik Cemaat: Türkiye Sabetaycıları, Birikim, Nisan 1995, sayı: 71-72.

***

GAZETELER
Âhenk
Akşam
Ayyıldız
Cumhuriyet
Hakimiyeti Milliye
Hukuku Beşer
Hürriyet
Kurun
Milliyet
Sabah
Tevhidi Efkâr
Vakit
Vatan
Yeni Asır
Yeni Günaydın
Yeniçağ
Yenigün
Zafer

Akyol, Taha., Merkeziyetçi, Hiyerarşik, Kuralcı..., Milliyet, 30 Temmuz 2005.
Arat, Süleyman., Atatürk, İnönü ve Bayar'ın Özel Kalem Müdürü Öldü, Hürriyet, 19 Mart 2004.
Arman, Ayşe., Atatürk Değil Latife Hanım Sabetaist, Hürriyet, 7 Haziran 2004.
Arman, Ayşe., Maria Josephine Kim?, Hürriyet, 16 Ekim 2006.
Atal, Nevzat., Sabetay Gerçeği, Sabah, 18-22 Nisan 2005 tarihli yazı dizisi.
Aydın, Gülden., "Devletin Çerkezlere Borcu Var", 28 Ocak 1996, Hürriyet.
Bardakçı, Murat., Çerkes'le Audrey Hepburn'u Buluşturan Asırlık Öykü, Hürriyet, 19 Kasım 2000.
Bardakçı, Murat., Çerkes Edhem Nazım'ın Kuzenini Kaçırmış, Fidyeyi de Caroline Koç'un Dedesi Ödemişti, Hürriyet, 20 Temmuz 2005.
Çalışlar, Oral., Yalçın Küçük'ü Referans Kabul Etmek..., Cumhuriyet, 14 Haziran 2004.
Çalışlar, Oral., Şaban Amcam..., Cumhuriyet, 10 Kasım 2006.
Çapın, Halit., Omonya Meydanındaki Çocuk Çerkez Ethem'in Yeğeni Aytek, Milliyet, 17 Temmuz 1982.
Çapın, Halit., Omonya Meydanındaki Çocuk Çerkez Ethem'in Yeğeni Aytek, Milliyet, 18 Temmuz; 1982.
Çerkez Ethem İçin İade-i İtibar Girişimi, Sabah, 18 Kasım 2006.
Efe, Ahmet., Kürt Yayıncılığından Mafya Avukatlığına, Yeni Günaydın, 13 Kasım 1994.
Efe, Ahmet (Röportaj)., Bozkurtlar Atatürk'le Dirildi, Ayyıldız, 10 Kasım 1999.
Gönül, Sevgi., Meğer Bizim Ender Mermerci de Küçük Hüseyin Efendi'nin Müridiymiş, Hürriyet, 2 Eylül 2001.

Kaya, Şükrü., Atatürk'ün Siyasi Dehası, Zafer, 11 Kasım 1953.
Kayalar, Ardıç., Evet, Büyük Bir İhtimalle İbraniyim/Evet, Muhtemelen Ben de İbraniyim, Hürriyet, 18 Temmuz 2006.
Küçük, Yalçın., (Röportaj: Oray Eğin), Yale Üniversitesi'ni Kendisini Gerilettiği İçin Terk Eden Adam, Akşam, 1 Mayıs 2005.
Küçük, Yalçın (Röportaj: Oray Eğin)., Türk Aydını İsmet Paşacı, Akşam, 2 Mayıs 2005.
Rice'tan Büyük Gaf 1947'de Türkiye'de İç Savaş Olmuştu, Vatan, 10 Şubat 2005.
Sonunda Ona da 'Sabetaycı' Dediler/Sabetaycı Komplocusu İşbirlikçi Çocuğu Çıktı, Hürriyet, 17 Ağustos 2006.
Şubatlı, Tülay., Tarihin Tozlu Sayfalarında Kalmış Trakya Gerçeği, Vatan, 5 Kasım 2005.
Tekin, Arslan., Sahi Anzavur Kimdi?, Yeniçağ, 10 Aralık 2004.
Tekin, Arslan., 'Anzavur Kim?' Tartışmasında Yeni Sorular, Yeniçağ, 21 Aralık 2004.
Tekin, Arslan., Anzavur Üzerine Tartışmanın Son Safhası, Yeniçağ, 6 Ocak 2005.
Türköne, Mümtazer., Çerkes Ethem'in Mezarı, Zaman 21 Eylül 2006.
Türköne, Mümtazer., Çerkes Ethem, Zaman 10 Aralık 2006.
Yavuz, Kemal., "Biz, ...ler", Akşam, 15 Haziran 2005.
Yılmaz, Hakan., Çocuklar, Çerkes Ethem Hain Değilmiş..., Zaman, 16 Temmuz 2006.

***

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİLER

Devellioğlu, Ferit., Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 1982 (5).
Gövsa, İbrahim Alâettin., Türk Meşhurları, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1945 (?)
İslam Ansiklopedisi
Sabahattin Selek, Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı), c.1, Genel Dağıtım Türkiye Rapor Gazetesi Eğitim Yayınları, İstanbul (Tarihsiz), (Bu ansiklopedi 2 cilt olarak planlanmasına karşın tek cildi yayınlanmıştır.)
Süzer, Dr. Öner., Tıp Sözlüğü, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1992.
Şemseddin Sami (Hazırlayanlar: Mertol Tulum Başkanlığında Bir Komisyon), Temel Türkçe Sözlük (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûsı Türkî), c.1, Tercüman Yayınları, İstanbul 1985.
Şemseddin Sami (Hazırlayanlar: Mertol Tulum Başkanlığında Bir Komisyon), Temel Türkçe Sözlük (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûsı Türkî), c.2, Tercüman Yayınları, İstanbul 1985.
Şemseddin Sami (Hazırlayanlar: Mertol Tulum Başkanlığında Bir Komisyon), Temel Türkçe Sözlük (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûsı Türkî), c.3, Tercüman Yayınları, İstanbul 1985.
Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi

***

İNTERNET SİTELERİ
http://kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=1115
http://www.bkd.org.tr/tarih/umumi_beyanname.asp
http://www.kho.edu.tr/yayinlar/btym/bilgibankasi/genelkon/menemen.htm
http://ntvmsnbc.com.tr

DİZİN

Yakın tarihimizin en çok tartışılan isimlerinden biridir hiç kuşkusuz Çerkez Ethem. Çünkü kimi çevreler ideolojik yaklaşımlarla Çerkez Ethem'e olmadık roller atfetmişlerdir. Yine bu çevreler, bilimsel gerçeklerle örtüşmeyen Ethem versiyonlarının inandırıcı olması için de ortalığa sis bombası atarak olayları gerçeklerden uzaklaştırma çabası içine girmişlerdir.

Ethem'i yazmak, 1950'lere kadar Türk tarihini yazmaktır. İddialara göre Yunanlılara sığındıktan sonra bir köşeye çekilip oturduğu ve ölümüne kadar Ürdün'de münzevi bir yaşam sürdüğü söylenen Ethem'in bu dönemi karanlıktır. Oysa Ethem, Yunanlılara sığındıktan sonra Büyük Türk Taarruzu'na kadar işgal bölgesinde kalmış, oluşturduğu çetelerle Türk ordusu ve halkına karşı 'mücadelesini' sürdürmüş; 24 Ekim 1921'de işgal İzmir'inde topladıkları Çerkez Kongresi'nde de Türk egemenliğinden çıkıp Yunanistan ve İngiltere'nin himayesine Batı Anadolu'da bir Çerkez Kölemen devleti kurma kararı almış; Büyük Türk Taarruzu'nun ardından Yunanlıların kaçmasına karşın, Ethem ve çeteleri onların geri çekilişini desteklemek için değişik noktalarda direniş göstermiş; 9 Eylül'ün ardından bir yandan Ege adalarından Anadolu'ya çeteler gönderen Ethem -ve mesai arkadaşı Kuşçubaşı- diğer yandan da Lozan'a giden Türk delege heyetine suikast girişiminde bulunmuş; Atatürk'e değişik tarihlerde yapılmak istenen suikastler de tertipleyen Ethem, Şeyh Sait ayaklanmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı çıkarılan hemen her kalkışmada Kürt ve Ermeni gruplarıyla işbirliği yapmıştır.

İç içe geçmiş, adeta arapsaçına dönmüş Ethem konusunu ayıklamaya çalışan Ahmet Efe, bir yandan Ethem'in Türk İstiklâl Harbi'ne kadar olan döneminin iç yüzünü açığa çıkarırken diğer yandan da çok değişik iktidar hesaplarının çarpıştığı Türk İstiklâl Harbi'nde Ethem'in hangi etkenlerce ortaya çıkarıldığını ve kendisine yüklenen misyonu ortaya koyuyor.

Çalışmanın en can alıcı yanı, Ethem'in Yunanlılara sığındığı 28 Ocak 1921'den sonra ölümüne kadar olan karanlık dönemi çok akıcı bir üslupla, tamamen belge ve bilgilere dayalı olarak açığa çıkarmasıdır.

ISBN 978-975-01114-0-2